Premiul PULITZER • BIOGRAFIE

PETRU CEL MARE

Viața și lumea lui

ROBERT K. MASSIE

Premiul PULITZER • BIOGRAFIE

PETRU CEL MARE

Viața și lumea lui

ROBERT K. MASSIE

Robert K. Massie

Petru cel Mare

Viața și lumea lui

Traducere din limba engleză și note de

Claudia Roxana Olteanu

ALL

2015

PETER THE GREAT : HIS LIFE AND WORLD

Robert K. Massie

PETRU CEL MARE. VIAȚA ȘI LUMEA LUI

Robert K. Massie

ISBN ePub: 978-606-587-381-0

ISBN PDF: 978-606-587-368-1

ISBN Print: 978-606-587-280-6

Redactare: Ioana Văcărescu

Tehnoredactare: Liviu Stoica

Corectură: Elena Georgescu

Design copertă: Alexandru Novac

Editura ALL

Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,

sector 6, cod 060512, București

Tel.: 021 402 26 00

Fax: 021 402 26 10

Distribuție:

021 402 26 30; 021 402 26 33

Comenzi:

comenzi@all.ro

www.all.ro

Pentru Mary Kimball Todd și James Madison Todd

și în memoria lui Robert Kinloch Massie

LISTA PLANȘELOR

Portret al lui Petru I, cunoscut drept Petru cel Mare, ulei pe pânză, 1717, Jean-Marc Nattier (1685-1766); Muzeul Ermitaj, St. Petersburg, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Portret al țarinei Natalia Narîșkina, (finalul secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX, autor necunoscut); Muzeul Ermitaj, St. Petersburg, Rusia.

Petru cel Mare interogându-l pe țareviciul Aleksei la Peterhof, ulei pe pânză, 1871, Nikolai Ghe (1831-1894); Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Rusia/ RIA Novosti.

Portret al regentei Sofia, 1772, ulei pe pânză, Aleksei Petrovici Antropov (1716-1795); Muzeul Regional de Artă din Istra/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Portret al Ecaterinei I, ulei pe pânză, 1717; Jean-Marc Nattier (1685-1766); Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Rusia/ Muzeul Ermitaj, St. Petersburg, Rusia.

Portret al Elisabetei Petrovna, împărăteasă a Rusiei, ulei pe pânză, circa 1768, Heinrich Buchholz (decedat circa 1800); Muzeul lui Tropinin și al Contemporanilor Săi, Moscova, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Potret al lui Aleksandr Danilovici Menșikov, prinț al Sfântului Imperiu Roman, ulei pe pânză, Școala Rusă; Muzeul de Istorie, Moscova, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Portret al lui John Churchill, Primul Duce de Marlborough, ulei pe pânză, detaliu; Johann Closterman (1660-1711); Palatul Blenheim, Oxfordshire, Marea Britanie/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Bătălia de la Lesnaia din 1708, ulei pe pânză, Pierre-Denis Martin (1663-1742); Colecție particulară/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Bătălia de la Poltava, ulei pe pânză, 1750, Școala Rusă (secolul XVIII); Palatul Peterhof, St. Petersburg, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Petru cel Mare pe șantierul Docurilor Deptford, litografie, după Daniel Maclise (1806-1870); colecție particulară/ Fotografie © Rafael Valls Gallery, Londra, Marea Britanie/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

Dimineața executării streliților din 1698, ulei pe pânză, 1881, Vasili Ivanovici Surikov (1848-1916); Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

LISTA HĂRȚILOR

RUSIA ÎN TINEREȚEA LUI PETRU CEL MARE, 1672-1696	27
MOSCOVA	60
IMPERIUL SUEDEZ LA ÎNCEPUTUL MARELUI RĂZBOI AL NORDULUI	401
BĂTĂLIA DE LA NARVA I	454
BĂTĂLIA DE LA NARVA II	458
INVAZIA SUEDEZĂ ÎN RUSIA, 1708-1709	600
POLTAVA I	660
POLTAVA II	669
POLTAVA III	673
POLTAVA IV	677
CAMPANIA DE PE PRUT	743
EUROPA ÎN TIMPUL LUI PETRU CEL MARE	1162
HARTĂ A ORAȘULUI ST. PETERSBURG, 1716	1163

PARTEA ÎNTÂI

VECHEA MOSCOVIE

1

VECHEA MOSCOVIE

În jurul Moscovei, câmpiile urcă domol dinspre râurile care curg în meandre argintii, într-un tablou pitoresc. Lacuri mici și petice de pădure sunt împrăștiate pe întinderea șesului. Ici-colo răsare câte un sătuc a cărui imagine e dominată de cupola în formă de ceapă a bisericii. Oamenii străbat câmpurile pe drumuri de pământ, mărginite de buruieni. Ei pescuiesc pe malurile râurilor, înoată sau stau la soare. E o imagine familiară, tipic rusească, păstrată așa de secole.

În ultima parte a secolului al XVII-lea, călătorul venit din Europa Occidentală traversa această regiune a țării ca să ajungă la un punct cunoscut sub numele de Dealul Vrăbiilor, un loc perfect pentru a admira priveliștea. De pe această culme, călătorul putea vedea, întinsă la picioarele sale, Moscova, „cel mai bogat și mai frumos oraș din lume“[1]. Sute de cupole aurii, încununate de o pădure de cruci de aur, se ridicau deasupra copacilor; dacă privea acest tablou la apus, când soarele se reflecta în aceste cupole, călătorul era orbit de lumina copleșitoare. Aceste biserici cu albele lor ziduri sunt risipite peste tot, într-un oraș de mărimea Londrei. În centrul lui, pe o colină, se afla cetatea Kremlinului, mândria Moscovei, cu cele trei magnifice catedrale ale sale, clopotnița impunătoare, palatele superbe, capele și sute de case. Înconjurată de ziduri albe și groase, cetatea în sine era un oraș.

Vara, inundat de verdeață, orașul părea o grădină imensă. Multe dintre marile conace erau înconjurate de parcuri și livezi, iar în locurile virane, lăsate ca niște bariere împotriva incendiilor, creșteau arbuști, copaci sau iarbă. Revărsându-se peste zidurile cetății, orașul se extindea în numeroase suburbii înfloritoare, fiecare cu grădinile, livezile și păduricile ei. De-a lungul orașului, în inelul larg care îl înconjura, se aflau palate și domenii nobiliare, dar și cupole aurite de mănăstiri, risipite, cât vezi cu ochii, peste câmpuri cultivate și peste pășuni.

Intrând în Moscova, prin porțile zidurilor construite din pământ și cărămidă, călătorul nimerea în agitația specifică unui oraș comercial. Străzile erau înțesate de oameni care se tot înghesuiau. Neguțători, meșteșugari, oameni fără ocupație și pelerini zdrențăroși treceau laolaltă cu muncitorii, țăranii, preoții cu rase negre și soldații îmbrăcați în caftane viu colorate și cu cizme galbene. Trăsurile și căruțele înaintau cu greu prin mulțimea de oameni, care se dădea la o parte cu respect când trecea vreun boier gras și bărbos sau vreun nobil călare, având pe cap o căciulă din blană scumpă, îmbrăcat în haine de lână fină, catifea sau brocart gros. Pe la colțurile străzilor, muzicanți, jongleri, acrobați sau îmblânzitori de animale, cu urșii sau câinii lor, își făceau numărul. În fața fiecărei biserici, cerșetorii stăteau grămadă și cereau de pomană. În fața cârciumelor, călătorii puteau tresări cu uimire la vederea vreunui bărbat gol-goluț, care își vânduse, pe rând, toate hainele, pentru băutură; în zilele de sărbătoare, mulți alți bărbați, aproape sau complet dezbrăcați, zăceau unul lângă altul în noroi, beți.

Cei mai mulți oameni se adunau în zonele comerciale aflate în mijlocul Pieței Roșii. Piața Roșie din secolul al XVII-lea nu era deloc așa cum e azi, tăcută și liniștită între cupolele și turnurile bisericii Sf. Vasile și zidurile înalte ale Kremlinului. Pe atunci era o piață descoperită, podită cu bușteni care acopereau noroiul, cu mici capele în fața zidurilor Kremlinului, în locul în care se află azi mausoleul lui Lenin; șiruri-șiruri de magazine și tarabe, unele din lemn, altele acoperite cu prelate, umpleau fiecare colțișor al imensei piețe. Acum trei sute de ani, Piața Roșie era gălăgioasă, aglomerată și plină de viață. Negustorii stăteau în fața tarabelor și strigau la clienți, chemându-i să le arate marfa. Vindeau catifea și brocart, mătase persană și armeană, obiecte de bronz, cupru sau fier, piele de Toledo, vase de lut, numeroase obiecte din lemn, grămezi de pepeni, mere, pere, cireșe, prune, morcovi, castraveți, ceapă, usturoi, sparanghel gros cât degetul, toate așezate pe tăvi sau în coșuri. Birjarii și cărăușii își făceau drum cu greu prin mulțime cu rugăminți și înjurături. Vânzătorii ofereau pirojki (mici plăcinte cu carne) din tăvi pe care le aveau legate de umeri. Croitorii și bijutierii de stradă lucrau atent, fără să ia în seamă agitația din jur. Frizerii tundeau părul, care cădea pe jos, fără să fie măturat, îngroșând stratul dens ca un covor bătătorit de zeci de ani. Piețele de vechituri ofereau haine vechi, covoare, mobilă uzată și tot felul de nimicuri. La poalele dealului, lângă râul Moscova, se vindeau animale și pești vii păstrați în bazine. Lângă noul

pod de piatră, pe malul râului, șiruri de femei spălau rufe. Un călător german din secolul al XVII-lea observa că unele femei care vindeau bunuri în piață puteau să ofere, de asemenea, și „alte servicii“.[2]

La prânz, toată activitatea era întreruptă. Magazinele se închideau și străzile se goleau, pentru că oamenii luau prânzul, cea mai importantă masă a zilei. După masă, toți trăgeau un pui de somn; proprietarii și vânzătorii se întindeau chiar în fața tarabelor să doarmă.

Odată cu lăsarea întunericului, rândunelele începeau să zboare peste bastioanele Kremlinului și orașul se închidea și el pentru noapte. Ferestrele magazinelor erau acoperite cu obloane grele, paznicii supravegheau de pe acoperișuri și câini furioși se smuceau în lanțuri lungi. Puțini oameni cinstiți se încumetau să iasă pe străzile întunecoase, devenite, odată cu venirea nopții, fieful hoților și al cerșetorilor înarmați, care încercau să smulgă cu forța noaptea ceea ce nu obținuseră ziua prin cerșit. „Acești tâlhari“, scria un călător austriac, „se poziționează la colțul străzilor și, cu ajutorul unei corzi, aruncă pietre în capul trecătorilor, și sunt așa de pricepuți la asta, încât rareori se întâmplă ca aceste lovituri mortale să rateze.“[3] Câteva crime pe noapte era un lucru obișnuit în Moscova și, cu toate că de cele mai multe ori ele n-aveau alt scop decât jaful, locuitorii erau atât de îngroziți de cruzimea hoților, încât nu ar fi îndrăznit să sară la auzul strigătelor de ajutor. Așa de mare era frica, încât oamenii nu aveau curaj să deschidă ușa sau să se uite măcar pe geam să vadă ce se întâmplă. Dimineața, poliția aduna cadavrele de pe stradă și le depozita într-un loc din centru, unde rudele celor dispăruți veneau să verifice dacă cei pe care îi căutau se află acolo; în final, cadavrele neidentificate erau aruncate într-o groapă comună.

În anii 1670, Moscova era un oraș de lemn. Casele, conacele și acareturile erau toate construite din bârne, având o arhitectură deosebită, cu ferestre, verande sau frontoane superb sculptate și pictate, care le dădeau o frumusețe stranie, necunoscută de clădirile din piatră ale orașelor europene. Chiar și străzile erau din lemn. Podite cu lemn masiv și scânduri, erau pline de praf vara și scufundate în noroi în timpul dezghețului de primăvară și în timpul ploilor de septembrie; ele ar fi trebuit să înlesnească mersul oamenilor. Numai că deseori nu reușeau. „Ploile de toamnă au făcut străzile impracticabile pentru cai și trăsuri“[4], se plângea un cleric ortodox venit în

vizită din Țara Sfântă. „Nu puteam să ne ducem nici la piață, noroiul și mocirla erau atât de mari încât puteai să te scufunzi în ele cu totul. Prețul alimentelor crescuse foarte mult, pentru că nu se mai putea aduce nimic din țară. Toți oamenii, și noi, mai cu seamă, ne rugam la Dumnezeu să vină înghețul.“

Evident, într-un oraș construit din lemn, focul era flagelul Moscovei. Iarna, din sobele primitive care ardeau în orice casă, sau vara, când lemnul se usca precum iasca, o scânteie putea provoca un holocaust. În bătaia vântului, flăcările se întindeau de la un acoperiș la altul, transformând în cenușă străzi întregi. În 1571, 1611, 1626 și 1671 mari incendii au distrus cartiere întregi din Moscova, lăsând în urmă imense suprafețe pustii în mijlocul orașului. Dezastrele acestea erau excepționale, dar pentru moscoviți vederea unor pompieri care se luptă cu flăcările dărâmând în grabă alte case pentru a izola focul era o priveliște obișnuită.

Pentru că Moscova era construită din bârne, moscoviții aveau mereu rezerve de lemne pentru reparații sau construcții noi. Mii de bușteni stăteau grămezi printre case sau în spatele acestora, uneori cu garduri construite în jurul lor pentru a le proteja de hoți. Într-o parte a orașului, o mare piață de lemne avea de vânzare mii de case prefabricate de dimensiuni diferite, cumpărătorul trebuia doar să specifice dimensiunile și numărul de camere pe care le voia. Aproape peste noapte buștenii – marcați și numerotați – erau cărați pe teren, asamblați, căptușiți cu mușchi, li se punea deasupra un acoperiș din scânduri subțiri de lemn, și noul proprietar se putea muta în casă. Însă cei mai mari bușteni erau păstrați și vânduți în alte scopuri. Tăiați în segmente de 1,8 metri, scobiți cu toporul și acoperiți cu capac, ei deveneau sicrie în care erau îngropați rușii.

Ridicate pe un deal la 40 de metri deasupra râului Moscova, turnurile, cupolele și bastioanele Kremlinului dominau orașul. În rusă, cuvântul kreml’ înseamnă „fortăreață“, și Kremlinul moscovit era o citadelă puternică. Două râuri și o mlaștină adâncă îi înconjurau zidurile groase. Aceste ziduri groase de 3,5-5 metri se ridicau 20 de metri deasupra apei, formând un triunghi în jurul coamei dealului, cu un perimetru de 2,5 kilometri și o suprafață închisă de 69 de acri. Douăzeci de turnuri masive se ridicau din loc în loc deasupra zidurilor, fiecare dintre ele reprezentând o

fortăreață în sine, concepută pentru a fi inexpugnabilă. Kremlinul însă nu era inexpugnabil; arcași și sulițași, iar apoi muschetari și tunari puteau fi forțați să se predea, dacă nu în urma unui atac, atunci din cauza înfometării; ultimul asediu, la începutul secolului al XVII-lea, a durat doi ani. Ironia face ca asediatorii să fi fost ruși iar asediații – polonezi, susținătorii celui care ocupase tronul pentru scurtă vreme, polonezul cunoscut sub numele de Falsul Dmitri. Când Kremlinul a căzut în cele din urmă, rușii l-au executat pe Dmitri, i-au incinerat trupul și cenușa au încărcat-o într-un tun de pe zidurile Kremlinului, orientând obuzul către Polonia.

În vremuri obișnuite, Kremlinul avea doi conducători – unul laic și unul spiritual: țarul și patriarhul. Amândoi locuiau în cetate și-și guvernau supușii de acolo. Înghesuite în jurul piețelor din Kremlin se găseau birouri ale administrației, tribunale, cazărmi, brutării, spălătorii și grajduri; alături erau celelalte palate – birouri și peste patruzeci de biserici și capele ale Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Ruse. În centrul Kremlinului, pe vârful dealului, pe marginile unei piațete largi erau patru clădiri magnifice – trei catedrale superbe și o clopotniță maiestuos înălțată spre cer – care puteau fi considerate centrul propriu-zis al Rusiei. Două dintre catedrale, ca și zidurile Kremlinului și multe dintre turnurile lui, sunt opera arhitecților italieni.

Cea mai mare și mai încărcată de istorie era Catedrala Adormirii (Uspenski Sobor), în care au fost încoronați toți țarii și împărătesele începând cu secolul al XV-lea până în secolul al XX-lea. A fost construită în 1479 de Ridolfo Fioravanti din Bologna, dar conține multe elemente ale arhitecturii bisericești ruse. Înainte de a o construi, Fioravanti a vizitat vechile orașe Vladimir, Iaroslavl, Rostov și Novgorod, ca să studieze frumoasele lor catedrale, iar apoi a construit o biserică rusească, mult mai spațioasă decât cele de până atunci. Patru coloane uriașe susțin cupola centrală în formă de ceapă și cele patru cupole mai mici din jurul ei, fără rețeaua obișnuită de ziduri de susținere, anterior considerate indispensabile. Acest lucru dă impresia unui plafon aerisit și lasă mult spațiu navei centrale, lucru neobișnuit pentru Rusia, unde frumusețea și impresia de putere date de arcadele gotice lipseau.

În piață, vizavi de Catedrala Adormirii era Catedrala Arhanghelului Mihail, unde erau înmormântați țarii. Construită de Alvesio Novi din Milano, are un aspect mult mai italian decât celelalte două surori ale ei. Înăuntru, printre numeroasele capele, răposații conducători erau aranjați în grupuri. În mijlocul unei mici camere, se găsesc trei sicrie de piatră sculptate, aparținând lui Ivan cel Groaznic și celor doi fii ai săi. Alți țari sunt înșirați de-a lungul pereților, iar sicriele lor de alamă și piatră, sunt acoperite cu catifea brodată și inscripții pe margini, cusute cu perle. Țarul Aleksei, tatăl lui Petru cel Mare și cei doi fii ai săi, Fiodor și Ivan al VI-lea, amândoi țari, vor odihni și ei în această cămăruță, dar ei vor fi ultimii. Cel de-al treilea fiu al lui Aleksei, Petru, va construi o altă catedrală, în orașul cel nou de la Baltica, unde vor fi îngropați el și toți Romanovii care i-au urmat.[5]

Cea mai mică dintre cele trei catedrale, Catedrala Buna Vestire avea nouă turnuri și trei portice, și a fost singura concepută de arhitecți ruși. Constructorii ei erau din Pskov, oraş faimos pentru bisericile sculptate în piatră. Era frecventată mai mult ca o capelă particulară de către țari și familiile lor, iar iconostasul ei a fost decorat de doi dintre cei mai mari pictori de artă religioasă din Rusia, Teofan Grecul, care venea din Bizanț, și discipolul lui rus, Andrei Rubliov.

Pe latura estică a piațetei, dominând cele trei catedrale, se afla clopotnița din piatră albă a lui Ivan cel Mare, turnul Bono și turnul patriarhului Filaret, unite astăzi într-o singură structură. Sub cea mai înaltă cupolă, de 82 de metri înălțime, sunt atârnate în nișe mai multe rânduri de clopote. Turnate în argint, cupru, bronz sau fier, având dimensiuni și tonuri diferite (cel mai mare cântărea 31 de tone), ele sunau transmițând mii de mesaje: chemau moscoviții la utrenie sau vecernie, le aminteau de posturi sau sărbători, anunțau pe tonuri triste un deces, sunau cu veselie pentru o nuntă, avertizau prin bătăi alerte vreun incendiu sau bubuiau celebrând vreo victorie. Uneori băteau toată noaptea, consternându-i pe vizitatorii străini. Dar rușii își iubeau clopotele. De sărbători, oamenii obișnuiți se înghesuiau în clopotniță să tragă pe rând de funii. De obicei, primul clopot suna în Kremlin, apoi era preluat de celelalte clopote din toate cele „de patruzeci de ori patruzeci“ de biserici. Curând, valuri de sunete cuprindeau orașul și „pământul se cutremura de vibrații ca de tunet“[6], după cum spunea un vizitator copleșit.

De la construirea de catedrale, arhitecții italieni au trecut la construirea de palate. În 1487, Ivan cel Mare comandă primul palat de piatră din Kremlin, Palatul în fațete (Granovitaia Palata), numit așa pentru că învelișul exterior era din piatră tăiată în formă de prismă, imitând tăietura pietrelor prețioase. Cea mai notabilă caracteristică arhitecturală era însă sala tronului, un pătrat cu latura de 23 de metri, al cărei acoperiș e susținut de o unică și masivă coloană arcuită, așezată chiar în mijloc. Când erau primiți ambasadorii străini acolo, sau în alte ocazii oficiale, femeile din familia țarului, ferite de priviri, puteau să observe ce se întâmplă în sală printr-o mică fereastră din tavan care era acoperită de o draperie.

Pentru că inițial Palatul în fațete fusese conceput ca o clădire oficială, în 1499 Ivan cel Mare a comandat construirea unui alt palat, din cărămidă și piatră, unde să locuiască. Această clădire cu cinci etaje, numită Palatul Foișor (Teremnoi dvoreț), avea o serie de apartamente dispuse ca un fagure, cu tavane joase, în care locuiau țarul și un mare număr de femei – soții, văduve, surori, fiice – din familia regală. Clădirea a fost serios afectată de incendii în mai multe rânduri din secolul al XVI-lea și până la începutul secolului al XVII-lea, dar primii țari din dinastia Romanov, Mihail și fiul lui, Aleksei, au depus amândoi mari eforturi s-o restaureze. În timpul domniei lui Aleksei ușile, ferestrele, parapeții și cornișele erau făcute din piatră albă, sculptată cu ghirlande sau siluete de păsări și animale, apoi pictate în culori vii. Aleksei a depus eforturi deosebite pentru restaurarea celui de-al patrulea etaj, pe care l-a folosit ca locuință. Cele cinci încăperi principale – anticamera, sala tronului, (cunoscută sub numele de Sala de Aur), biroul, dormitorul și capela privată – aveau pereții și podelele placate cu lemn, pentru a împiedica formarea igrasiei provocată de condensul pe piatră sau cărămidă, pereții fiind apoi acoperiți cu mătase brodată, tapițerii de lână sau piele de Toledo, decorate cu scene din Vechiul și Noul Testament. Arcadele și tavanele erau încărcate de arabescuri sau de variante răsăritene de plante și păsări fantastice, vopsite în culori puternice și poleite cu aur și argint. Mobilierul din apartamentul țarului era pe jumătate tradițional și pe jumătate modern. Se găseau acolo atât canapele vechi și cufere din stejar sculptat, mese de lemn lustruit, cât și fotolii tapițate, mese de abanos aurite, ceasuri, oglinzi, portrete, dulapuri pline de cărți de teologie și istorie. Una dintre ferestrele de la biroul țarului era cunoscută sub numele de Fereastra solicitantului. În afara ei era atârnată o cutie mică;

aceasta era lăsată până jos, urmând ca acolo să fie încărcată cu petiții și plângeri, după care era din nou ridicată, iar hârtiile erau prezentate suveranului pentru a fi citite. Dormitorul țarului era tapițat cu catifea venețiană și avea un pat cu baldachin, din stejar sculptat, acoperit cu brocart și mătase și plin de blănuri, perne și pernuțe, menite să protejeze ușile și ferestrele de curenții înghețați, pe timp de iarnă. Toate aceste camere erau încălzite și decorate, în același timp, cu sobe imense acoperite cu plăci de teracotă emailate și colorate, a căror căldură îi făcea să se simtă bine și pe conducătorii ruși.

Cel mai mare neajuns al acestor camere splendide era lipsa de lumină. Prin ferestrele înguste, din două straturi de mică separate de fâșii de plumb, pătrundea prea puțină lumină naturală. Nu doar noaptea, sau în scurtele și cenușiile zile de iarnă, dar chiar și vara, cea mai mare parte a iluminatului din Palatul Foișor provenea de la flacăra tremurătoare a lumânărilor așezate în nișe și de-a lungul pereților.

În ultima parte a secolului al XVII-lea, apartamentele regale erau ocupate de al doilea țar din dinastia Romanovilor, „Mare Stăpân, Țar și Mare Cneaz, Aleksei Mihailovici, Autocrat al tuturor Rusiilor, Mare, Mică și Albă“. Distant și inaccesibil pentru supușii săi, această figură augustă era înfășurată într-o aură de semi-divinitate. În 1664, un ambasador englez, venit în Rusia să aducă mulțumiri pentru sprijinul acordat exilatului rege Carol al II-lea, a fost profund impresionat de imaginea țarului Aleksei pe tron:

Așezat pe tron, cu sceptrul în mână și coroana pe cap, țarul avea o înfățișare magnifică, părând că strălucește cu o mulțime de raze, asemeni unui soare. Tronul lui era masiv, din argint sculptat, și se încheia deasupra, în mod curios, cu mai multe motive și piramide, iar așezarea lui, cu șapte, opt trepte mai sus decât podeaua, îi dădea prințului o maiestuozitate transcendentală. Coroana sa, pe care o purta peste o tocă tivită cu nurcă neagră, era încărcată de pietre prețioase și se încheia sus cu o piramidă în vârful căreia era așezată o cruce de aur. Sceptrul său strălucitor era, de asemenea, încărcat cu pietre prețioase, mantia sa era perfect potrivită, ca și colanul pe care îl purta.[7]

Din copilărie, rușii erau educați să-și privească țarul ca pe o ființă asemeni lui Dumnezeu. Proverbele lor reflectă acest lucru: „Numai Dumnezeu și țarul știu“, „Soarele strălucește pe cer și țarul pe pământ“, „Cu Dumnezeu și țarul, Rusia e puternică“, „E lung drumul până la Dumnezeu, e lungă cărarea până la țar“.

Alt proverb, „Suveranul e tatăl și pământul e mama“, arată sentimentele rușilor pentru țar și pentru pământ. Pământul, țarina, glia natală, rodina era de genul feminin. Dar nu fecioara, tânăra neprihănită, ci femeia eternă, matură, mama cea fertilă. Rușii se considerau toți fiii ei. Într-un fel, cu mult înainte de comunism, pământul era considerat un bun comun. El aparținea țarului, ca tată, dar și poporului, ca familie a țarului. Acesta putea să dispună de el cum voia – putea să-l ofere, de exemplu, unui nobil favorit – dar pământul rămânea în proprietatea familiei naționale. Atunci când era amenințat, toți erau gata să-și dea viața pentru el.

În această schemă familială, batiușka, țarul, era tatăl poporului. Conducerea lui autocrată era patriarhală. Oamenii erau copiii lui, iar el avea asupra lor aceeași putere nelimitată pe care un tată o are asupra copiilor lui. Poporul rus nu concepea vreo limită a puterii țarului, „pentru că limita autorității tatălui nu o impune decât Dumnezeu“. Când el ordona, ei se supuneau, ca și copiii care trebuie să asculte de părinți, fără să murmure. Uneori, această supunere în fața țarului îmbrăca forma obedienței bizantine, aproape de sclavie. Nobilii ruși, când veneau în fața țarului pentru a-l saluta sau a primi favoruri, se prosternau în fața lui până atingeau podeaua cu fruntea. Când Artimon Matveev, șeful miniștrilor și apropiat al țarului Aleksei, se adresa stăpânului său regal, se exprima în felul următor: „Cu umilință implorând, noi, robii tăi, Artiomușka Matveev și fiul meu, netrebnicul vierme Andrușka, venim în fața înaltului tron al Majestății Voastre Regale, plecându-ne capetele în pământ....“[8] Atunci când te adresai țarului, era obligatoriu să folosești toate titlurile pe care acesta le deținea. Dacă se întâmpla să fie omis un singur cuvânt din lunga titulatură, faptul era considerat o gravă lipsă de respect și aproape echivala cu trădarea. Toate cuvintele rostite de țar erau sacrosancte, „dezvăluirea vreunei discuții purtate în palatul țarului înseamnă moarte“[9], declara un rezident englez.

De fapt, semizeul care purta aceste titluri și coroana împodobită cu „diamante mari cât boabele de mazăre, care semănau cu niște ciorchini strălucitori de struguri“[10] și mantia imperială cu aplicații de smaralde, perle și aur, era, de fapt, un muritor relativ modest. Țarul Aleksei, încă din timpul vieții, era cunoscut drept tișaișii țar, cel mai tăcut, mai blând și mai pios dintre țari și, în 1645, atunci când i-a succedat la tron tatălui său, la vârsta de 16 ani, deja era numit „tânărul călugăr“. La maturitate, crescuse foarte mult în înălțime, avea aproape 1,83 metri, mult peste media populației, era bine făcut, aproape gras. Fața lui rotundă era încadrată de un păr șaten deschis, purta mustață și o barbă lungă maronie. Ochii erau căprui și privirea putea exprima duritatea mâniei, căldura afectivă, dar și umilința religioasă. „Majestatea sa imperială este o persoană plăcută, mai mare cu vreo două luni decât regele Carol al II-lea“[11], scria un medic englez, dr. Samuel Collins, adăugând de asemenea că stăpânul său era „sever în pedepse, dar foarte atent cu dragostea supușilor lui“[12]. Odată, fiind sfătuit de un străin să introducă pedeapsa cu moartea pentru trădători, el a răspuns: „A fost foarte greu să iau această decizie, pentru că Dumnezeu nu a dat fiecărui om același curaj.“

Deși era țar, viața lui Aleksei la Kremlin semăna mai mult cu cea a unui călugăr. La 4 dimineața dădea la o parte învelitoarea de nurcă și sărea din pat în cămașă și indispensabili. Se îmbrăca și se ducea imediat în capela aflată lângă dormitorul său, unde, vreme de douăzeci de minute, se ruga și citea din cărți sfinte. După ce săruta icoanele și se stropea cu apă sfințită, se ridica și îl trimitea pe șambelan să-i ureze țarinei bună dimineața și s-o întrebe de sănătate. Câteva minute mai târziu se ducea în camera ei și o însoțea la o altă capelă, unde asistau împreună la slujba și la rugăciunile de dimineață.

În acest timp, boierii, oficialii guvernamentali și secretarii se adunau în anticamera publică așteptând sosirea țarului din apartamentele sale. Imediat cum zăreau „ochii luminoși ai țarului“[13], se aplecau până la pământ, unii chiar de câte treizeci de ori, din recunoștință pentru favorurile primite. Un timp, Aleksei asculta rapoarte și petiții, apoi, pe la 9 a.m., întregul grup mergea să asiste la o slujbă de două ore. În timpul slujbei, totuși, țarul continua să discute, în surdină, cu boierii, dirijând afaceri publice și dând instrucțiuni. Aleksei nu pierdea niciodată vreun serviciu religios. „Dacă e

sănătos, el se duce", spunea dr. Collins, „dacă e bolnav, vin preoții în camera lui. În zilele de post asistă la rugăciunile de noapte, stând în picioare câte patru, cinci sau chiar șase ore, prosternându-se la pământ, uneori de o mie de ori, iar la sărbătorile mari de o mie cinci sute."[14]

După slujba de dimineață, țarul se întorcea la treburile administrației, cu boierii și secretarii lui, până la ora prânzului. Mânca singur la o masă înaltă, în mijlocul boierilor, care mâncau la mese mai joase, dispuse de-a lungul pereților. Era servit numai de anumiți boieri, care gustau mâncarea înainte de a o servi și luau o înghițitură de vin înainte de a-i oferi cupa. Mesele erau pantagruelice; de sărbători puteau fi servite până la șaptezeci de feluri de mâncare la masa țarului. Zakuski, sau aperitivele, includeau legume crude, în special castraveți, pește sărat, șuncă și mai multe feluri de pirojki, umplute cu ou, pește, orez, varză și ierburi, în loc de carne. Apoi urmau supele și friptura de vacă, berbec sau porc, condimentate cu ceapă, usturoi, șofran și piper. Existau feluri de mâncare din vânat și pește precum somonul sau sturionul. Desertul consta în prăjituri, brânzeturi, dulceață, fructe. În mod tradițional, rușii beau vodcă, bere sau o băutură mai slabă, numită cvas, făcută din pâine neagră fermentată și aromatizată cu zmeură, cireșe sau alte fructe.

Dar Aleksei rareori se atingea de aceste feluri suculente de mâncare care i se ofereau. Obișnuia să le dăruiască anumitor boieri, în semn de favoare specială. Chiar și palatul său era de o simplitate monastică. Mânca doar pâine simplă de secară și bea vinuri ușoare sau bere, probabil cu un praf de scorțișoară; scorțișoara, arăta dr. Collins, era „aroma imperială". În timpul posturilor, spune dr. Collins, țarul „mănâncă doar trei mese pe săptămână; în rest, doar câte o bucățică de pâine neagră cu sare, o ciupercă sau un castravete murat și bea o cupă mică de bere. Mănâncă pește doar de două ori în Postul Mare, și îl respectă timp de șapte săptămâni... În fine, nici un călugăr nu e mai atent la respectarea orelor canonice decât e țarul în respectarea posturilor. Se poate observa că postește aproape opt luni din douăsprezece."[15]

După masă, țarul dormea trei ore, până când era timpul să se ducă la vecernie, tot împreună cu boierii, cu care se consulta în legătură cu afacerile de stat, în timpul serviciului religios. Cina și finalul zilei le petrecea

împreună cu familia sau cu prietenii apropiați, jucând dame sau șah. Lui Aleksei îi plăcea în mod deosebit să asculte povești, spuse sau citite de cineva. Îi plăcea să asculte pasaje din istoria Bisericii sau din viețile sfinților, sau expuneri ale dogmei religioase, dar și rapoarte ale ambasadorilor ruși care călătoriseră peste hotare, extrase din ziare străine sau simple povești relatate de pelerini sau vagabonzi care erau aduși la palat ca să-l distreze pe monarh.

Când era vreme frumoasă, Aleksei pleca din Kremlin să-și viziteze conacele din țară, situate în afara Moscovei. Unul dintre acestea, aflat la Preobrajenskoe, pe râul Iauza, era destinația favorită a lui Aleksei, pentru că putea să practice sportul lui favorit, vânătoarea cu șoimi. De-a lungul timpului, vânătorul entuziast a construit un stabiliment uriaș unde deținea 200 de șoimari, 3000 de șoimi și 100000 de porumbei.

În cea mai mare parte a timpului însă, Aleksei se ruga și lucra. Nu a pus niciodată la îndoială dreptul lui divin de a conduce; în mintea lui, el și toți monarhii erau aleși de Dumnezeu și răspunzători doar în fața lui Dumnezeu.[16]

După țar, în ierarhie urma nobilimea, împărțită în aproape douăsprezece ranguri. Marii nobili aveau rangul cel mai înalt, de boier, și erau membri ai unor vechi familii princiare care aveau în moștenire multe proprietăți. Sub ei urmau aristocrația măruntă și mica nobilime, cei care primiseră proprietăți ca recunoștință pentru diverse servicii. Exista și o mică clasă mijlocie, a negustorilor, meșteșugarilor și altor orășeni și apoi, la baza uriașei piramide erau țăranii și șerbii, care alcătuiau marea masă a societății rusești; condițiile lor de viață și metodele de cultivare a pământului erau foarte apropiate de cele ale șerbilor din Evul Mediu european. Majoritatea moscoviților foloseau titlul de „boier" pentru toți nobilii și oficialii înalți. Serviciul de administrație al țarului era în mâinile a treizeci, patruzeci de departamente cunoscute drept prikazî. În linii mari, acestea erau ineficiente, costisitoare, supradimensionate, greu de controlat și corupte – pe scurt, o birocrație prost organizată și pe care nimeni n-o putea controla cu adevărat.

Din camerele lui întunecoase, mirosind a tămâie, din Kremlin, precum și din capele, țarul Aleksei domnea peste cea mai întinsă țară de pe pământ.

Câmpii vaste, păduri nesfârșite, deșerturi fără margini și tundra se întindeau din Polonia până la Pacific. Nicăieri în această imensitate nu erau înălțimi copleșitoare, ci doar munți nu prea înalți și dealuri line. Singura barieră naturală erau râurile și, încă de la începuturi, acestea au fost transformate într-o vastă rețea de drumuri. În zona Moscovei patru râuri mari își aveau cursurile superioare: Niprul, Donul și puternica Volga care curgeau spre sud, spre Marea Neagră și Marea Caspică, și Dvina, care curgea spre nord, spre Marea Baltică și Oceanul Înghețat.

Răspândită în aceste ținuturi nesfârșite, populația era puțin numeroasă. La momentul nașterii lui Petru – spre sfârșitul domniei țarului Aleksei – poporul Rusiei abia ajungea la 8 milioane. Aceeași populație o avea și vecinul din vest al Rusiei, Polonia, deși rușii erau dispersați pe o suprafață mult mai mare. Erau mai mulți decât populația Suediei (mai puțini de 2 milioane) sau a Angliei (puțin peste 5 milioane), dar mai puțin de jumătate din cel mai populat și mai puternic stat din Europa, Franța lui Ludovic al XIV-lea (19 milioane). O parte din populație trăia în orașe rusești vechi – Nijni-Novgorod, Moscova, Novgorod, Pskov, Vologda, Arhanghelsk, Iaroslavl, Rostov, Vladimir, Suzdal, Tver, Tula – și în proaspăt dobânditele Kiev, Smolensk, Kazan și Astrahan. Cei mai mulți oameni trăiau de pe urma exploatării pământului, a pădurilor și a apelor.

Pe cât era de imens imperiul lui Aleksei, pe atât îi erau de fragile granițele aflate constant sub presiune. În răsărit, în timpul lui Ivan cel Groaznic și al succesorilor săi, Moscovia cucerise Volga centrală și Hanatul Kazan, extinzând Imperiul Rus până la Astrahan și Marea Caspică. Fuseseră traversați Uralii și ținuturile pustii ale Siberiei se adăugaseră domeniilor țarului. Pionieri ruși pătrunseseră în zona Pacificului de Nord și puseseră bazele unor așezări fragile, dar au fost forțați se retragă din avanposturi, de-a lungul râului Amur, de atacurile agresive ale dinastiei Manchu din China. Către vest și sud, Rusia era încercuită de inamici care se luptau să stopeze expansiunea gigantului și să-l izoleze. Suedia, care era considerată pe atunci regina Balticii, străjuia calea maritimă către vest. Mai spre apus era Polonia catolică, vechiul dușman al Rusiei ortodoxe. Abia de curând țarul Aleksei recucerise Smolenskul de la polonezi, deși orașul-cetate era la nici 240 de kilometri de Moscova. Mai târziu, în timpul domniei sale, Aleksei reușise să recucerească de la Polonia și premiul strălucitor care era Kievul, mama

tuturor orașelor rusești și leagănul creștinătății ruse. Kievul și pământurile fertile din dreapta și stânga Niprului aparțineau cazacilor. Aceștia erau ortodocși, proveneau din vagabonzi, pirați sau fugari care părăsiseră Moscovia în condiții dubioase ca să formeze o bandă de cavalerie destul de neorganizată și deveniseră pionieri, colonizând ferme, sate și orașe în partea de sus a Ucrainei. Progresiv, așezările cazacilor s-au întins spre sud, dar fără să depășească 480-640 de kilometri deasupra țărmului Mării Negre.

Pământul dintre aceste hotare, faimoasa stepă de cernoziom din josul Ucrainei, era pustiu. Aici ierburile creșteau atât de înalte încât uneori doar capul și umerii unui călăreț se vedeau din ele. În timpul lui Aleksei, stepa aceasta era terenul de vânătoare și de pășunat al tătarilor din Crimeea, descendenții islamici ai vechilor cuceritori mongoli și supușii sultanului otoman, care trăiau în sate de-a lungul versanților, printre stâncile muntoasei Peninsule Crimeea. În fiecare primăvară și vară ei coborau cu turmele de animale și cu caii în stepa verde și plină de iarbă. Deseori își luau arcurile, săgețile și iataganele și porneau în expediții de pradă prin satele ucrainene și rusești, distrugând uneori orașele din lemn și transformând populația acestora în sclavi. Aceste raiduri masive aduceau anual mii de sclavi ruși pe piețele otomane și erau un motiv de jenă și frământare pentru țarii de la Kremlin. Dar până atunci nimeni nu putuse să facă nimic. De fapt, în două rânduri, în 1382 și 1571, tătarii au jefuit și incendiat chiar Moscova.

RUSIA ÎN TINEREȚEA LUI PETRU CEL MARE, 1672-1696

Dincolo de masivele bastioane albe ale Kremlinului, de cupolele albastre și aurite în formă de ceapă și de clădirile de lemn ale Moscovei, se întindeau câmpii și păduri, adevărata și eterna Rusie. De secole, totul venea din pădure, din adânca, bogata pădure virgină, care se întindea până la ocean. Printre mesteceni și pini, tufe de zmeură, mușchi și catifelata ferigă, rusul găsea aproape tot ce îi trebuia pentru traiul de zi cu zi. În pădure găsea buștenii pentru case, lemne pentru foc, mușchiul pentru căptușirea pereților,

scoarță de tei pentru încălțări, blană pentru haine, ceară pentru lumânări, carne, miere dulce, fructe sălbatice și ciuperci pentru mâncare. Tot timpul anului, pădurea răsuna de topoare. În zilele leneșe de vară, bărbați, femei și copii căutau ciuperci pe lângă trunchiuri umbroase sau cutreierau prin ierburile înalte și pline de flori, culegând zmeură sau afine roșii și negre.

Rușii erau un popor gregar. Ei nu trăiau singuri în adâncul pădurii seculare, luptându-se cu lupii și cu urșii. Mai degrabă, alegeau să se înghesuie în sate micuțe, ridicate în luminișuri sau pe malurile lacurilor și ale râurilor line. Rusia era un imperiu de sate de acest fel: pierdute la capătul unui drum prăfuit, înconjurate de pășuni sau pajiști, o adunătură de case simple din bârne în jurul unei biserici cu o cupolă în formă de ceapă, care aduna credincioșii și îi îndruma spre mântuire. Majoritatea caselor aveau o singură cameră, fără horn, din care fumul ieșea prin crăpăturile lemnului, pe unde putea. De aceea toți oamenii și toate lucrurile erau mereu pline de funingine. Tot din această cauză, băile publice existau peste tot în Rusia. Chiar și cel mai mic sat avea baia lui de aburi, unde femei și bărbați laolaltă puteau să se spele și apoi să iasă, chiar și iarna, dezbrăcați și încălziți, să se răcorească în vânt.

Atunci când se îmbrăcau, țăranii își pieptănau mai întâi părul și barba, își puneau o cămașă dintr-un material aspru, purtată peste pantaloni și legată pe talie cu o sfoară. Pantalonii erau largi și băgați în cizme, dacă le aveau, sau, mai des, în niște obiele de pânză legate cu curmeie. „Își tund părul la nivelul urechilor și poartă capul acoperit, iarna și vara, cu o căciulă de blană“, scria un călător occidental. „Barba nu și-o taie niciodată. [...] Încălțările sunt legate cu curmeie de tei. Poartă o cruciuliță legată în jurul gâtului, încă de la botez, dar și o punguță în care țin monedele. Atunci când primesc niște bani, fie cadou, fie ca plată, îi țin sub limbă pentru un timp.“[17]

Puțini oameni din lume trăiau în asemenea armonie cu natura ca rușii. Ei locuiau în nord, unde iarna venea devreme. În septembrie, lumina deja scădea pe la ora patru după-amiaza și începea o ploaie înghețată. Curând venea și înghețul, iar prima zăpadă cădea în octombrie. În scurt timp, totul era acoperit de o pătură albă: pământul, râurile, drumurile, câmpurile, copacii și casele. Natura devenea nu numai maiestuoasă, ci și atotputernică, înfricoșătoare. Peisajul se transforma într-o întindere imensă de zăpadă, cu

creste înalte și văi adânci. Când cerul era cenușiu, chiar dacă scrutai cu atenție orizontul, nu puteai să spui unde se termină pământul și unde începe cerul. În zilele luminoase, când cerul era senin ca azurul, lumina soarelui te orbea, de parcă se reflecta în mii de diamante risipite pe zăpadă.

După 160 de zile de iarnă, primăvara durează doar câteva săptămâni. Mai întâi, gheața crapă și se sparge pe râuri și lacuri și apar din nou apele ce murmură și valurile ce dansează. Pe pământ dezghețul aducea cu sine noroiul, o mare nesfârșită de noroi cu care oamenii și animalele trebuia să se lupte. Pe zi ce trecea, dispărea zăpada cea murdară și apăreau primele petice de iarbă verde. Pădurea și pajiștile înverzeau și reveneau la viață. Animalele, ciocârliile și rândunelele își făceau apariția. În Rusia, sosirea primăverii e întâmpinată cu o bucurie greu de înțeles pentru locuitorii țărilor cu climă temperată. Când razele calde ale soarelui ating iarba pajiștilor și spinările și fețele țăranilor, când zilele încep să crească repede și tot pămîntul revine la viață, bucuria reînvierii, a eliberării, îi face pe oameni să cânte și să sărbătorească. 1 Mai e o sărbătoare veche, care celebrează renașterea și fertilitatea, și atunci oamenii dansează și hălăduiesc prin pădure. În timp ce tinerii se distrează, cei vârstnici îi mulțumesc lui Dumnezeu că au apucat să mai vadă o dată această măreție.

Primăvara se transforma repede în vară. Era căldură mare și te sufocai de praf, dar mai erau și frumusețea cerului imens și calmul pământului care se întindea până la orizont. Erau prospețimea diminețílor, răcoarea umbrei arbuștilor de pe malul râurilor, aerul moale și adierile calde ale vântului noaptea. În iunie, soarele rămâne sub linia orizontului doar câteva ore, și culoarea roșie a apusului e înlocuită repede cu nuanțele roz-albastre ale răsăritului.

Rusia e un ținut aspru, cu un climat dur, și cu toate acestea puțini călători pot uita farmecul ei. Niciun rus nu-și găsește liniștea în altă parte pe Pământ.

---

[1] John Perry, p. 263.

[2] J. Albert Olearius, p. 43.

[3] Friedrich Christian Weber, p. 128.

[4] Paul de Alep, p. 63.

[5] În afară de Petru al II-lea, ale cărui rămășițe se află la Kremlin, și de Nicolae al II-lea, ultimul țar, al cărui trup a fost aruncat într-un puț, în afara Ekaterinburgului, în Urali. (N. a.)

[6] ibidem, p. 26.

[7] J. Jolliffe, p. 217.

[8] C. Bickford O'Brien, p. 6.

[9] Samuel Collins, p. 117.

[10] Paul de Alep, p. 88.

[11] Samuel Collins, p. 44.

[12] ibidem, p. 110.

[13] Jodocus Crull, p. 170.

[14] Samuel Collins, p. 122.

[15] ibidem.

[16] Când parlamentarii englezi au decis decapitarea lui Carol I, în 1649, țarul Aleksei a fost atât de șocat și furios, încât i-a gonit pe toți comercianții englezi din Rusia, o acțiune care i-a avantajat foarte mult pe comercianții olandezi și germani. Pe când Carol al II-lea se afla în exil, el i-a trimis acestuia bani și urări duioase pentru „văduva neconsolată a martirului glorios Carol I" [Francesca Wilson, p. 66.]. (N. a.)

[17] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 120.

2

COPILĂRIA LUI PETRU

În martie 1669, când țarul Aleksei avea patruzeci de ani, prima lui soție, țarina Maria Miloslavskaia, a murit în încercarea de a-și îndeplini funcția ei dinastică esențială, aceea de a da naștere unui copil. Ea a fost profund regretată, nu doar de soțul ei, ci și de numeroasele rude din neamul Miloslavski, a căror putere la curte se baza pe căsătoria ei cu țarul. Acum totul se sfârșise, iar ei, printre lacrimile pentru sora și nepoata lor decedată, vegheau și erau îngrijorați.

Situația lor dificilă era îngreunată de faptul că, în ciuda eforturilor ei, Maria nu lăsase în urmă certitudinea unui moștenitor Miloslavski. În timpul căsniciei ei de douăzeci și unu de ani cu Aleksei, Maria, care era cu patru ani mai mare decât acesta, făcuse tot ce putuse: cei treisprezece copii – cinci fii și opt fiice – se născuseră înainte ca încercarea de a-l face pe al paisprezecelea s-o ucidă. Niciunul dintre fiii Mariei nu era însă viguros; patru dintre ei i-au supraviețuit, dar în numai șase luni au decedat doi, inclusiv moștenitorul tronului, în vârstă de șaisprezece ani, numit Aleksei, după tatăl său. Așadar, după moartea soției, țarul rămăsese cu doar doi fii din căsătoria Miloslavski – doi fii ale căror perspective, din păcate, erau nesigure. Fiodor, care avea pe atunci zece ani, era debil, iar Ivan, de trei ani, era pe jumătate orb și avea și un defect de vorbire. Dacă ei ar fi murit înaintea tatălui lor, sau curând după acesta, succesiunea ar fi rămas deschisă și nimeni n-ar fi putut spune cine ar fi urmat la tron. Pe scurt, toată Rusia, mai puțin cei din familia Miloslavski, spera ca Aleksei să-și găsească o altă soție, și să facă lucrul acesta cât mai repede.

Dacă țarul și-ar fi ales o nouă țarină, se înțelegea că alegerea lui ar fi trebuit să se îndrepte către o fiică din nobilimea rusă, și nu către vreuna dintre prințesele străine disponibile. Căsătoriile între dinastii, făcute cu scopul progresului sau apărării țării, erau frecvente în Europa secolului al XVII-lea, dar în Rusia această practică era nedorită și evitată. Țarii ruși își alegeau soții ruse, sau, mai precis, un țar ortodox alegea doar o țarină

ortodoxă. Biserica rusă, nobilimea, comercianții, dar și masele simple ar fi privit cu oroare o prințesă care ar fi avut în alaiul ei preoți catolici sau pastori protestanți, care ar fi putut să întineze puritatea credinței ortodoxe. Această regulă strictă a contribuit la izolarea Rusiei, ferind-o de efectele interacționării cu alte națiuni, dar și la păstrarea vie a invidiei și competiției între familiile nobile ruse care aveau printre fiice o potențială țarină.

La mai puțin de un an de la moartea Mariei Miloslavskaia, Aleksei i-a găsit o succesoare. Deprimat și singur, el petrecea serile, în mod obișnuit, acasă la prietenul lui intim, șeful miniștrilor, Artimon Matveev, un om neobișnuit pentru moscoviții secolului al XVII-lea. El nu provenea din clasa cea mai înaltă a boierilor, ci se ridicase la putere prin meritele sale. Era interesat de teme intelectuale și fascinat de cultura occidentală. La recepțiile regulate pe care le dădea în casa lui pentru străinii rezidenți sau cei aflați în vizită la Moscova, le punea acestora întrebări inteligente despre statutul politicii, artelor și tehnologiei din țările lor. Într-adevăr, chiar în Slobozia Germană, așezare aflată în imediata apropiere a orașului, unde tuturor străinilor li se cerea să locuiască, el își găsise și soția, pe Mary Hamilton, fiica unui regalist scoțian care părăsise Marea Britanie după decapitarea lui Carol I și victoria lui Cromwell.

În Moscova, Matveev și soția lui trăiau, pe cît posibil, la fel ca europenii moderni ai secolului al XVII-lea. În afară de icoane, atârnau pe pereți și tablouri sau oglinzi; aveau vitrine cu porțelanuri orientale și ceasuri muzicale. Matveev studia algebra, făcea experimente chimice în laboratorul său privat, organiza concerte sau punea în scenă comedii și tragedii în propria lui sală de spectacole. Pentru moscoviți, conduita soției lui Matveev era șocantă. Ea purta rochii de croială occidentală și bonete; refuza să se retragă la etaj, în casa soțului ei, așa cum făceau majoritatea soțiilor moscovite, și apărea când voia în mijlocul invitaților, stând cu ei la cină și uneori chiar luând parte la discuții.

Într-una din aceste seri neconvenționale, și în prezența neobișnuitei Mary Hamilton, ochii văduvului țar Aleksei s-au oprit asupra celei de-a doua femei remarcabile din casa lui Matveev. Natalia Narîșkina avea nouăsprezece ani și era o fată înaltă și bine făcută, cu ochi negri și gene lungi. Tatăl ei, Kiril Narîșkin, un relativ obscur proprietar de terenuri, de

origine tătară, locuia în provincia Tarusa, departe de Moscova. Pentru a-i asigura fetei sale o viață superioară celei din aristocrația rurală, Narîșkin îl convinsese pe prietenul său, Matveev, s-o accepte pe Natalia ca protejată și s-o crească în atmosfera de cultură și libertate care era specifică locuinței din Moscova a ministrului. Natalia a profitat de această oportunitate. Ea era mult mai bine educată decât majoritatea rusoaicelor, și, obsevând-o și asistând-o pe mama ei vitregă, învățase să primească și să întrețină bărbații invitați la serate.

În seara cînd era prezent și țarul, Natalia intrase în cameră împreună cu Mary Hamilton, să servească pahare de vodcă și platouri cu caviar și pește afumat. Aleksei a privit-o cu atenție, observându-i aerul sănătos, frumusețea strălucitoare, ochii negri migdalați și purtarea relaxată, dar modestă. Cât a stat în fața lui, el a fost impresionat de respectul și bunul-simț pe care le dovedeau răspunsurile ei scurte la întrebările care i se adresau. La plecarea din casa lui Matveev, țarul era binedispus, și, urând gazdei noapte bună, l-a întrebat dacă e în căutare de soț pentru acea femeie atrăgătoare. Matveev a răspuns afirmativ, dar a adăugat că nici tatăl Nataliei și nici el nu sunt bogați, așa că zestrea fetei ar fi mică, iar pretendenții puțini. Aleksei a declarat că mai sunt încă bărbați care apreciază calitățile unei femei mai mult decât averea ei, și i-a promis ministrului să-l ajute să-i găsească un soț.

Nu mult după aceea, țarul l-a întrebat pe Matveev dacă a reușit. „Sire“, a răspuns Matveev, „zilnic vin tineri s-o vadă pe protejata mea, dar se pare că niciunul nu are intenții de căsătorie.“[18]

„Bine, bine, cu atât mai bine“, i-a spus țarul. „Poate o să reușim s-o facem și fără ei. Eu am avut mai mult noroc decât tine. Am găsit un domn care poate îi va plăcea și ei. E un om onorabil, pe care îl cunosc, nu e lipsit de merite și nu are nevoie de dotă. O iubește pe protejata ta și înclină să o ia în căsătorie și s-o facă fericită. Deși până acum nu și-a dezvăluit sentimentele, ea îl cunoaște, și, cred că dacă îi vei propune, ea va accepta.“

Matveev i-a răspuns că, evident, Natalia va accepta pe oricine „propus de Majestatea Voastră. Totuși, înainte de a-și da acordul, ea va dori, probabil, să știe cine e. Și mie lucrul acesta mi se pare rezonabil.“

„Ei, bine“, l-a anunțat atunci Aleksei, „spune-i că e vorba despre mine, și că sunt hotărât să o iau în căsătorie.“

Matveev, copleșit de implicațiile acestei declarații, s-a aruncat la picioarele suveranului său. El și-a dat seama imediat de perspectivele luminoase, dar și de pericolele ascunse pe care le presupunea decizia lui Aleksei. Ascensiunea pupilei către locul de țarină însemna încununarea succesului său: rudele și prietenii ar fi avansat odată cu ea; el, împreună cu aceștia, ar fi înlocuit la putere neamul Miloslavski. În același timp însă, acest lucru n-ar fi făcut decât să stimuleze în mod periculos antagonismul cu aceștia, dar și cu alte familii puternice de boieri, care deja erau deranjate de poziția lui de favorit. Dacă hotărârea ar fi fost anunțată, iar apoi căsătoria nu mai avea loc, dintr-un motiv oarecare, Matveev ar fi fost sfârșit.

Având în minte toate aceste lucruri, Matveev l-a implorat pe țar ca, in ciuda determinării lui, să urmeze, totuși, tradiția alegerii publice a miresei lui dintr-un grup de candidate selectate. Ceremonia, care își avea originile în Bizanț, impunea ca femeile ajunse la vârsta măritișului să se adune din toate colțurile Rusiei la Kremlin, pentru a fi inspectate de țar. Teoretic, femeile puteau proveni din orice clasă socială, chiar și dintre șerbi, practic însă, această poveste nu devenise niciodată realitate. Niciodată vreun țar nu-și plecase privirea asupra vreunei frumoase fecioare din rândul șerbilor, ca să fie fermecat de ființa ei delicată și s-o facă țarină. Într-adevăr însă, grupul de fete putea include și reprezentante ale micii nobilimi, iar Natalia Narîșkina era, din acest punct de vedere, perfect eligibilă. La curte, tinerele speriate, victime ale ambiției familiei, erau examinate de oficiali ai curții pentru a li se certifica virginitatea. Cele care treceau inspecția erau convocate apoi la Kremlin, în așteptarea zâmbetului sau a semnului făcut de un băiat sau un bărbat care putea să le ofere tronul.

Un joc cu miză mare presupune și riscuri mari. În decursul aceluiași secol, au existat exemple crunte care atestau limita până la care putea să ajungă ambiția unei familii de a împiedica o fată dintr-o altă familie să devină noua țarină. În 1616, Maria Hlopova, alegerea cunoscută a lui Mihail Romanov, de nouăsprezece ani, a fost atât de neplăcută pentru familia Saltîkov, care predomina la curte, încât au drogat fata și i-au prezentat-o în acest fel lui Mihail, spunându-i că e bolnavă incurabil, și apoi, drept pedeapsă pentru

îndrăzneala de a se prezenta ca o posibilă mireasă pentru țar, au condandagat-o pe Maria, cu familia ei, la exil în Siberia. În 1647, chiar Aleksei, la vârsta de optsprezece ani, o alesese pe Eufimia Vsevolojskaia pentru a-i fi prima mireasă. Dar, atunci când a fost îmbrăcată, un grup de doamne de la curte i-au răsucit părul atât de tare, încât a leșinat în prezența lui Aleksei. Medicii de la curte au fost convinși să spună că are epilepsie, iar ea și rudele ei au fost exilați în Siberia. Maria Miloslavskaia fusese cea de-a doua opțiune a lui Aleksei.

Acum, Natalia Narîșkina și Matveev, care se afla în spatele ei, erau în fața aceluiași pericol. Familia Miloslavski știa că, prin alegerea Nataliei, influența lor era subminată. Această schimbare i-ar fi afectat nu numai pe bărbații Miloslavski, care dețineau funcții înalte și puteri mari, dar și pe femei. Toate prințesele imperiale, fiicele țarului Aleksei, erau Miloslavski, iar ele nu erau deloc încântate de perspectiva ca noua țarină să fie chiar mai tânără decât unele dintre ele.

Nu e mai puțin adevărat că Natalia și Matveev nu aveau de ales: Aleksei era hotărât. A fost dat un anunț, că, în data de 11 februarie 1670, se va organiza o inspecție preliminară a tuturor fetelor eligibile, iar Nataliei Narîșkina i s-a poruncit să fie prezentă. O a doua inspecție, făcută chiar de țar, a fost programată pentru 28 aprilie. Doar că, la scurt timp după prima adunare a grupului de fete, au început să circule zvonuri despre alegerea Nataliei Narîșkina. Inevitabilele riposte fuseseră deja pregătite, așa că, înainte cu patru zile de a doua inspecție, prin Kremlin circulau scrisori anonime care îl acuzau pe Matveev că, folosindu-se de ierburi magice, l-a făcut pe țar s-o dorească pe pupila sa. A fost necesară o anchetă, așa că nunta a fost amânată nouă luni. Dar nu s-a demonstrat nimic, așa că, în sfârșit, în 1 februarie 1671, spre bucuria majorității rușilor și întristarea celor din familia Miloslavski, țarul Aleksei și Natalia Narîșkina s-au căsătorit.

Încă din prima zi a căsătoriei lor a fost evident pentru toată lumea că țarul de patruzeci și unu de ani e foarte îndrăgostit de frumoasa lui soție brunetă. Ea îi adusese prospețime, fericire, destindere și un sentiment al reînnoirii. El o dorea în permanență în preajma lui și o lua cu sine oriunde se ducea. În prima primăvară și vară din căsnicia lor, tinerii căsătoriți se mutau fericiți

dintr-un palat de vară în altul, din cele aflate în jurul Moscovei, inclusiv la Preobrajenskoe, unde țarul călărea însoțit de șoimii săi.

La curte, noua țarină devenise repede un agent al schimbării. Datorită educației semi-occidentale primite în casa lui Matveev, Natalia îndrăgea muzica și teatrul. La începutul domniei sale, Aleksei dăduse un edict prin care le interzicea cu strictețe supușilor să danseze, să joace jocuri sau să-i privească pe alții jucând, să cânte cu vocea sau la instrumente la nunți, ori să-și piardă sufletul practicând activități dăunătoare și aflate în afara legii precum jocul de cuvinte, farsele sau magia. „Cei care vor încălca prima și a doua prevedere vor fi bătuți cu nuiele; pentru a treia și a patra, vor fi surghiuniți în orașe de graniță.“[19] Dar la nunta lui Aleksei cu Natalia a cântat și o orchestră, care amesteca noile armonii polifonice occidentale cu acordurile grave ale unui cor rusesc care intona la unison. Amestecul de sunete era departe de a fi perfect; dr. Collins descria cacofonia astfel: „Un zbor de bufnițe cârâitoare, un cuib de stăncuțe, o haită de lupi înfometați și șapte porci într-o zi vântoasă.“[20]

A urmat apoi sponsorizarea regală a teatrului. Pentru a-i face plăcere tinerei sale mirese, țarul a început să încurajeze scrierea de piese de teatru și a poruncit construirea unei scene și a unei săli în fosta casă a unui boier, în interiorul Kremlinului, și o alta la reședința de vară de la Preobrajenskoe. Pastorul luteran din Slobozia Germană, Johann Gregory, a fost însărcinat de Matveev să recruteze actori și să pună în scenă piese. În 17 octombrie 1672, prima producție, o dramă biblică, era gata. Piesa s-a jucat în prezența țarului și a țarinei, având în distribuție șaizeci de actori, toți străini, în afară de câțiva băieți și tineri de la curte. Piesa a durat o zi întreagă, iar țarul a asistat la spectacol timp de zece ore neîntrerupt, fără să se ridice de pe scaun. După ea, în curând, au mai urmat alte patru piese și două balete.

Încântarea pe care o simțea Aleksei pentru noua lui țarină a crescut și mai mult în toamna anului 1671, atunci când a aflat că este însărcinată. Amândoi, și tatăl și mama, se rugau să fie băiat, și, în 30 mai 1672, la ora unu dimineața, ea a născut un băiat mare și aparent sănătos. Copilului i s-a spus Petru, după numele apostolului. Cu o sănătate bună, ochii negri ai mamei, vag tătărești, și un smoc castaniu-roșcat de păr, copilul regal a venit pe lume cu dimensiuni normale. Potrivit obiceiului rusesc vechi de „luare a

măsurii“, a fost pictată o imagine a patronului lui Petru pe o bucată de scândură cu dimensiunea exactă a copilului, iar această imagine a Sf. Petru cu Sf. Treime măsura 49 de cm lungime și 13,5 cm lățime.

Moscova s-a bucurat din nou când bubuitul clopotului mare din clopotnița lui Ivan cel Mare, din piața Kremlinului, a anunțat nașterea noului țarevici. Mesagerii au pornit în galop să ducă vestea în orașele rusești și ambasadori speciali au fost trimiși în Europa. Din bastioanele albe ale Kremlinului, tunul a salutat evenimentul bubuind timp de trei zile, în timp ce clopotele de la cele 1600 de biserici ale orașului au bătut continuu.

Aleksei era mai mult decât bucuros de nașterea fiului său, și a aranjat personal fiecare detaliu al unei slujbe publice de mulțumire în Catedrala Adormirii. După aceea, Aleksei i-a avansat în rang pe Kiril Narîșkin, tatăl Nataliei, și pe Matveev, tutorele acesteia, apoi i-a servit cu mâna lui pe invitați cu vodcă și vin.

Copilul Petru a fost botezat la patru săptămâni, în 29 iunie, ziua sărbătoririi Sf. Petru în calendarul ortodox. Adus în biserică într-un leagăn pe rotile și purtat pe un drum stropit cu apă sfințită, copilul a fost ținut deasupra cristelniței de către Fiodor Narîșkin, fratele mai mare al țarinei, și botezat de duhovnicul personal al țarului. În ziua următoare s-a organizat un banchet regal pentru delegațiile de boieri, negustori și alți cetățeni ai Moscovei, care veniseră în mare număr la Kremlin, să aducă daruri de felicitare. Mesele erau decorate cu bucăți uriașe de zahăr sculptat, care reprezentau vulturi, lebede și alte păsări, mult mai mari decât în realitate. Exista chiar și o machetă complicată din zahăr a Kremlinului, cu mici figurine reprezentând oameni care mergeau prin cetate. În apartamentele ei de deasupra sălii de banchet, țarina Natalia oferea o altă recepție soțiilor și fiicelor de boieri, cărora le înmâna la plecare câte un platou cu dulciuri.

Curând după aceea, subiectul acestor petreceri, înconjurat de un mic personal domestic, a fost mutat în apartamentele sale. El avea o guvernantă, o doică – „o femeie bună și curată care avea lapte dulce și sănătos“[21] – și un grup de pitici special pregătiți pentru a fi servitori și parteneri de joacă pentru copiii regali. Când Petru avea doi ani a fost mutat, împreună cu suita – care se mărise între timp, și acum includea paisprezece doamne care aveau grijă de el – într-un apartament mai mare din Kremlin, cu pereții

acoperiți cu țesături de un roșu intens și mobilă cu tapiserie purpurie, brodată cu fire de aur și azurii. Hainele lui Petru – caftane, cămăși, veste, ciorapi, tichii în miniatură – erau făcute din mătase, satin și catifea, brodate cu aur și argint, cu nasturi și ciucuri din ciorchini de perle și smaralde.

O mamă iubitoare, un tată mândru și un Matveev mulțumit se înghesuiau să-l copleșească cu daruri pe copil, așa încât în curând camera acestuia era supraîncărcată de machete complicate și de jucării. Într-un colț stătea un căluț de lemn cu șaua din piele bătută în cuie de argint și căpăstrul decorat cu smaralde. Pe o masă așezată lângă fereastră era o carte cu ilustrații iluminate, făcute cu migală pentru el de șase pictori de icoane. Cutiile muzicale și un clavecin mic și elegant, cu coarde de cupru, erau aduse din Germania. Dar jucăriile favorite ale lui Petru și primele lui jocuri erau militare. Îi plăcea să bată în chimvale și tobe. Soldați și forturi, sulițe în miniatură, săbii, archebuze și pistoale de jucărie erau împrăștiate peste tot, pe mese, scaune și pe podea. Lângă pat ținea cea mai prețioasă jucărie a sa, dăruită de Matveev, care o cumpărase de la un străin: macheta unei corăbii.

Inteligent, activ și gălăgios, Petru creștea repede. Majoritatea copiilor încep să meargă în picioare pe la un an; Petru începuse să meargă la șapte luni. Tatălui său îi plăcea să-l ia pe micul și zdravănul țarevici în călătorii în jurul Moscovei și la casele regale din afara capitalei. Câteodată se ducea la Preobrajenskoe, reședința neoficială unde Matveev construise un teatru de vară; locul acesta liniștit de pe malul râului Iauza, de lângă Slobozia Germană, era favoritul Nataliei. Dar cel mai des era dus la minunea arhitectonică a regatului lui Aleksei, uriașul palat de la Kolomenskoe.

Această clădire imensă, construită în întregime din lemn, era considerată de rușii acelei vremi drept a opta minune a lumii. Așezată pe o stâncă deasupra unui cot al râului Moscova, era un amestec exotic de cupole în formă de ceapă, acoperite cu șindrilă, acoperișuri în formă de cort, turnuri abrupte în formă de piramidă, arcade în formă de potcoavă, coridoare, scări cu grilaje, balcoane și porticuri, pasaje, curți interioare și porți. O clădire separată, cu două niveluri, servea drept apartament personal pentru Petru și fratele său vitreg, Ivan. Cu toate că la exterior părea o îmbinare aiuritoare de motive ale vechii arhitecturi rusești, palatul avea multe elemente moderne. Existau băi nu numai pentru membrii familiei, dar și pentru servitori (palatul de la

Versailles, construit aproximativ în același timp, nu avea nici băi, nici toalete). Pereții din lemn ai palatului de la Kolomenskoe erau străpunși de trei mii de ferestre cu foi de mică, prin care lumina pătrundea în 270 de camere decorate în stil laic modern. Scene pictate în culori vii decorau tavanele, pe pereți erau oglinzi și draperii de catifea și, printre ele, portrete ale lui Iulius Cezar și Alexandru cel Mare. Tronul de argint încărcat cu pietre scumpe, de pe care Aleksei își primea vizitatorii, era flancat de doi lei masivi din bronz. Când țarul acționa un mâner, ochii acestor sălbăticiuni mecanice se roteau, fălcile se deschideau și din gâtlejul lor se auzeau răgete metalice răgușite.[22]

Natalia prefera rutina zilnică, mai puțin formală, din palatele din suburbii celei de la Kremlin. Pentru că nu suporta aerul închis din trăsura acoperită a țarinei, ea a început să ridice perdelele ce o acopereau – în public – și în curând mergea înspre sau dinspre Moscova, o dată chiar în timpul unei procesiuni oficiale, într-o trăsură descoperită, cu soțul și fiul ei. Pentru că astfel era mai ușor pentru ea să privească, Aleksei primea ambasadorii străini mai des la Kolomenskoe decât la Kremlin. În 1675, procesiunea sosirii ambasadorului austriac a fost încetinită deliberat atunci când trecea prin dreptul ferestrei la care se afla țarina, astfel încât ea să aibă mai mult timp să-i observe. Același diplomat, așteptând să fie prezentat țarului, l-a zărit fugitiv și pe Petru: „Ușa s-a deschis deodată și Petru, un băiețel de trei ani, cu părul creț, a fost văzut un moment, ținând-o de mână pe mama lui.“[23]

Mai târziu, în același an, Petru a fost văzut în public în mod regulat. Aleksei a comandat mai multe trăsuri de curte, încăpătoare și strălucitoare, la fel ca cele folosite de monarhii europeni contemporani lui. Matveev, care știa exact ce avea de făcut pentru a mulțumi, a comandat apoi o copie în miniatură a uneia dintre aceste trăsuri și i-a oferit-o lui Petru. Acest echipaj micuț, „cu ornamente de aur, tras de patru ponei, cu patru pitici călărind alături și altul în spate“[24], devenise punctul de atracție al oricărui eveniment de stat.

Aleksei avea de acum cinci ani de căsnicie cu Natalia Narîșkina. S-a născut un al doilea copil, numit Natalia, după mama sa, și a supraviețuit; al treilea, tot o fetiță, a murit. La curte, efectul căsniciei era foarte puternic. Vieții austere, de sacrificiu religios, pe care o dusese Aleksei înainte îi luase locul

un spirit nou, mult mai relaxat și mai pregătit să accepte idei, distracții sau tehnologii occidentale. Dar cel mai mare efect îl avusese asupra țarului însuși. Căsnicia cu tânăra lui soție îl readusese la viață și îi adusese bucurii. Ultimii săi ani de viață au fost și cei mai fericiți.

Brusc, pe când Petru avea doar trei ani și jumătate, seninătatea copilăriei sale a fost spulberată. De Bobotează, în ianuarie 1676, țarul Aleksei, în vârstă de patruzeci și șapte de ani, sănătos și activ, lua parte la ceremonia anuală de sfințire a apelor râului Moscova. El a răcit, după ce a stat pe tot parcursul ceremoniei în aerul înghețat de iarnă. Câteva zile mai târziu, în mijlocul unei reprezentații de teatru, țarul a părăsit sala din Kremlin și s-a dus la culcare. La început, boala nu părea periculoasă. Cu toate acestea, s-a agravat constant și, după zece zile, în data de 8 februarie, țarul Aleksei a murit.

Dintr-odată, lumea lui Petru s-a schimbat. El fusese copilașul iubit al unui tată care o adora pe mama sa; acum devenise urmașul potențial incomod al celei de-a doua soții a tatălui său mort. Succesorul la tron era Fiodor, de cincisprezece ani, semi-invalid, cel mai vârstnic supraviețuitor dintre copiii Mariei Miloslavskaia. Deși Fiodor nu fusese niciodată sănătos, în 1674 Aleksei îl declarase formal major, recunoscându-l ca moștenitor și prezentându-l astfel supușilor și ambasadorilor străini. La momentul respectiv păruse o simplă formalitate; sănătatea lui Fiodor era așa de fragilă, iar cea a lui Aleksei așa de bună, încât puțini își imaginau că debilul fiu ar fi putut să-i supraviețuiască tatălui robust.

Dar exact asta se întâmplase: Fiodor era țar, iar balanța puterii se înclinase din nou de la Narîșkini la Miloslavski. Deși picioarele lui erau atât de umflate încât a trebuit să fie purtat pe sus la încoronarea sa, Fiodor a fost înscăunat fără vreo opoziție. Membrii familiei Miloslavski au invadat din nou curtea, în vechile lor posturi. Fiodor nu avea resentimente față de mama lui vitregă, Natalia, sau față de frățiorul lui vitreg, Petru, numai că avea doar cincisprezece ani, și nu putea să țină piept mereu puterii rudelor Miloslavski.

În fruntea acestui clan se afla unchiul lui, Ivan Miloslavski, care s-a grăbit să plece din postul de guvernator al Astrahanului pentru a lua locul lui

Matveev, ca șef al miniștrilor. Era de așteptat ca însuși Matveev, ca lider al grupării Narîșkin, să fie îndepărtat, oferindu-i-se o funcție onorifică; era o mișcare firească de echilibrare a balanței; ea contrabalansa trimiterea lui Miloslavski la Astrahan. Țarina Natalia a fost întristată, dar resemnată atunci când tutorelui său i s-a ordonat să plece în Siberia, ca guvernator în Verhoturie, o provincie aflată în nord-vestul imensului teritoriu. Dar a fost șocată și îngrozită când a aflat că, în drum spre noul lui post, Matveev a fost ajuns din urmă de un alt ordin al lui Ivan Miloslavski: urma să fie arestat, deposedat de toate proprietățile sale și condus ca prizonier de stat la Pustozersk, un oraș îndepărtat din nordul Cercului Polar. (De fapt, teama lui Ivan Miloslavski față de rivalul său puternic îl îndemnase să facă mai mult de atât: el a încercat să-l condange la moarte pe Matveev, acuzându-l de furt din vistierie, de folosirea magiei și chiar de tentativă de otrăvire a țarului Aleksei. Ivan Miloslavski l-a presat mult pe tânărul Fiodor, dar țarul a refuzat pedeapsa cu moartea și Miloslavski a fost nevoit să se mulțumească cu detenția lui Matveev.)

Lipsiți de puternicul lor sprijin și cu ceilalți susținători izgoniți din funcții, Natalia și cei doi copii ai săi au dispărut încet din ochii publicului. La început, Natalia se temuse pentru integritatea fizică a copiilor ei; Petru, fiul ei de trei ani și jumătate, rămânea speranța partidului Narîșkin pentru viitor. Dar, pe măsură ce timpul trecea, țarina s-a liniștit; viața unui prinț regal era, totuși, considerată sacră, iar țarul Fiodor nu arătase față de sărmanele lui rude altceva decât simpatie și bunătate. Ei au rămas la Kremlin, în apartamentele lor. Acolo Petru și-a început educația. Pe vremea aceea, în Moscovia, majoritatea oamenilor, chiar dacă făceau parte din mica nobilime sau din cler, erau analfabeți. În rândurile nobililor, educația însemna rareori mai mult decât cititul, scrisul și o brumă de geografie și istorie. Gramatica, matematica și limbile străine erau rezervate pentru cărturarii religioși, care aveau nevoie de aceste instrumente pentru a stăpâni teologia. Existau și excepții: doi dintre copiii țarului Aleksei, Fiodor și sora lui, țarevna Sofia, fuseseră încredințați în mâinile unor faimoși teologi din Kiev și primiseră o educație clasică foarte serioasă, putând vorbi două limbi străine utilizate în secolul al XVII-lea moscovit: latina și polona.

Educația lui Petru a început simplu. La trei ani, când tatăl său încă mai trăia, i se dăduse un abecedar, ca să învețe alfabetul. Când a împlinit cinci ani,

țarul Fiodor, care îi era nu numai frate vitreg, ci și naș, i-a spus Nataliei: „Doamnă, este timpul ca finul nostru să înceapă lecțiile."[25] Nikita Zotov, un funcționar care lucra la departamentul de colectare a taxelor, a fost numit tutorele lui Petru. Zotov, un om cumsecade, știutor de carte, care cunoștea bine Biblia, dar nu era un cărturar, a fost copleșit de alegerea sa în acest rol. Tremurând, el a fost condus la țarină, care l-a primit, având-ul alături pe Petru. „Tu ești un bun cunoscător al Sfintei Scripturi", a spus ea, „și eu ți-l încredințez pe unicul meu fiu." La auzul acestor cuvinte, Zotov s-a aruncat la pământ și a izbucnit în lacrimi. „Matușka[26]", a strigar el, „nu sunt vrednic de a avea grijă de o asemenea comoară!"[27] Țarina l-a ridicat cu blândețe și i-a spus că lecțiile lui Petru vor începe în ziua următoare. Ca să-l încurajeze pe Zotov, țarul i-a dat un apartament și un rang de mic nobil, țarina i-a oferit două seturi complete de haine noi și patriarhul i-a dăruit o sută de ruble.

În dimineața următoare, Zotov a susținut prima lecție cu Petru, în prezența patriarhului și a țarului, veniți în asistență. Manualele noi de școală au fost stropite cu apă sfințită, Zotov s-a înclinat adânc în fața micului său elev, și lecția a început. Zotov a început mai întâi cu alfabetul, apoi, cu timpul, a trecut la cartea de rugăciuni și la Biblie. Lungi pasaje din Sfânta Scriptură s-au imprimat adânc în memoria fragedă a lui Petru și au rămas acolo pentru totdeauna; patruzeci de ani mai târziu, el încă mai putea să le spună pe dinafară. Fusese învățat să cânte magnifica litanie corală rusească și îi făcea mare plăcere să-și exerseze acest talent. Mai târziu, peste ani, călătorind prin Rusia, Petru participa adesea la slujbe în bisericile din țară. Obiceiul lui în aceste ocazii era să urce lângă cor și să cânte alături de acesta cu voce puternică.

Misiunea lui Zotov era doar să-l învețe pe Petru să scrie și să citească, dar el a descoperit că elevul său era dornic să meargă mai departe. Petru îl implora întruna să-i mai spună povești cu bătălii și eroi din istoria rusă. Când Zotov a informat-o pe Natalia de lucrurile care îl entuziasmează pe băiat, ea i-a însărcinat pe meșterii gravori de la Sala Armelor să facă niște cărți cu desene colorate, care să înfățișeze orașe străine și palate, corăbii, arme și evenimente istorice. Zotov a așezat această colecție în camera lui Petru, pentru ca, atunci când băiatul s-ar plictisi de lecțiile obișnuite, aceste cărți să poată fi scoase, privite și comentate. Un glob uriaș, mai mare de un stat de om, trimis țarului Aleksei din Europa Occidentală, a fost și el adus în

sala de clasă, pentru a fi studiat de Petru. Reprezentarea grafică a geografiei Europei și Africii era remarcabil de corectă. Detaliile coastei de est a Americii de Nord erau, de asemenea, corecte – golful Chesapeake, Long Island și Cape Cod erau toate desenate cu precizie –, dar mai departe de această linie, spre vest, harta devenea inexactă. California, de exemplu, era reprezentată separat de restul continentului.

În sala de studiu, Zotov a câștigat profunda afecțiune a lui Petru, care l-a ținut aproape pe institutor cât a trăit acesta. Zotov a fost criticat că ar fi dat elevului său o educație inferioară, inadecvată nevoilor unui băiat care urma să devină țar, deși, atunci când primea aceste lecții, Petru era abia al treilea la succesiune, după cei doi frați vitregi ai săi, Fiodor și Ivan. Educația lui, deși avea mai puțină rigoare clasică decât cea pe care o primiseră Fiodor și Sofia, era totuși mai bună decât cea obișnuită în familiile rusești de nobili. Și, ceea ce e mai important, a fost, probabil, cea mai bună educație pentru o minte ca a lui Petru. Nu avea stofă de cărturar, dar avea o minte neobișnuit de deschisă și curioasă, iar Zotov îi stimula această curiozitate; e îndoielnic că altcineva în locul lui s-ar fi descurcat mai bine. Oricât ar părea de ciudat, când acest prinț regal care urma să fie împărat a ajuns la maturitate, el era, în linii mari, un autodidact. Încă din frageda copilărie, el singur alegea ce voia să învețe. Matrița care l-a creat pe Petru cel Mare nu era făcută de niciunul dintre părinții, tutorii sau consilierii săi; a fost turnată de însuși Petru.

Între lecții și joacă în Kremlin și la Kolomenskoe, viața lui Petru s-a desfășurat fără mari evenimente în timpul celor șase ani de domnie ai lui Fiodor (1676-1682). Fiodor semăna foarte mult cu tatăl său – cu un temperament blajin, indulgent și relativ inteligent, educat de marii cărturari ai vremii. Din păcate, boala sa, asemănătoare scorbutului, îl obliga deseori să conducă Rusia întins pe pat.

Chiar și așa, Fiodor a reușit să înfăptuiască o mare reformă: abolirea sistemului medieval al întâietății[28], care era o povară zdrobitoare pe umerii administrației publice, prevăzând ca nobilii să accepte numai funcții de stat și de conducere militară în acord cu rangul lor. Și, ca să-și dovedească rangul, fiecare boier păstra cu religiozitate arhiva familiei. Aveau loc certuri nesfârșite și devenise imposibil să plasezi oameni capabili în poziții-cheie,

deoarece alții, invocându-și rangurile mai înalte, ar fi refuzat să le fie subalterni. Acest sistem promovase incompetența, și, în secolul al XVII-lea, ca să poată organiza o campanie militară, țarul a fost nevoit să-l suspende temporar și să declare că, în timpul războiului, comanda va fi acordată „fără a se ține cont de întâietate“.

Fiodor voia însă ca aceste excepții temporare să devină permanente. A numit o comisie care să recomande abolirea permanentă a întâietății; apoi a convocat un consiliu special, de boieri și clerici, pe lângă care a stăruit să aprobe abolirea pentru binele statului. Patriarhul l-a susținut cu entuziasm. Boierii însă, suspicioși și deloc dornici să renunțe la prerogativele lor sacre, conferite de rang, au aprobat plini de resentimente. Fiodor a poruncit ca toate documentele de familie, catastifele oficiale și oricare acte referitoare la întâietate și rang să fie predate. Sub ochii țarului, ai patriarhului și ai consiliului, acestea au fost strânse, puse în teancuri și transportate într-o curte interioară din Kremlin, unde au fost aruncate în foc. Fiodor a decretat că, din acel moment, funcțiile și puterea vor fi distribuite doar pe baza meritelor personale, și nu prin naștere, un principiu din care, ulterior, Petru a constituit fundamentul administrației sale militare și civile. (Ca o ironie, mulți boieri, văzând cum li se transformă în fum privilegii istorice, l-au blestemat pe Fiodor și familia Miloslavski, și se gândeau la tânărul Petru ca la un potențial salvator al vechilor tradiții.)

Deși fusese de două ori căsătorit în scurta lui viață, Fiodor a murit fără să lase un moștenitor. Prima lui soție murise la naștere, urmată în câteva zile de fiul ei nou-născut. Moartea acelui copil și declinul sănătății lui Fiodor au sporit îngrijorările familiei Miloslavski, care s-au rugat de Fiodor să se recăsătorească. El a acceptat, în ciuda avertismentelor date de medici, care spuneau că exercitarea datoriilor matrimoniale l-ar ucide, pentru că se îndrăgostise de o frumoasă fată, spirituală, și care avea paisprezece ani. Marfa Apraksina nu era pe placul familiei Miloslavski; fiind fina lui Matveev, ea a cerut, ca o condiție pentru acceptarea căsătoriei, ca omul de stat aflat la închisoare să fie grațiat, iar averea să-i fie retrocedată. Fiodor a acceptat, dar, înainte ca nașul să poată ajunge la Moscova, să felicite personal mireasa, țarul a murit, la doar două luni și jumătate după nuntă.

De la urcarea pe tron a lui Mihail Romanov, în 1613, toți țarii fuseseră succedați la tron de cel mai vârstnic dintre fiii supraviețuitori; Mihail fusese urmat de fiul său, Aleksei, și Aleksei, la rândul lui, de cel mai vârstnic fiu supraviețuitor, Fiodor. În fiecare dintre aceste cazuri, țarul, înainte de a muri, își prezentase formal fiul și îl desemnase oficial moștenitor al tronului. Dar Fiodor a murit fără să lase vreun fiu și fără să desemneze un moștenitor.

Cei doi candidați erau fratele de șaisprezece ani, Ivan, și fratele vitreg de zece ani, Petru. În mod normal, Ivan, care era și mai mare cu șase ani decât Petru, și mai era și fiul primei soții a lui Aleksei, ar fi trebuit să fie o alegere de necontestat. Numai că Ivan era aproape orb, schilod, și vorbea cu dificultate, în timp ce Petru, vioi, plesnind de sănătate, era mare pentru vârsta lui. Mai mult decât atât, boierii știau că, oricare dintre băieți ar fi venit la tron, puterea ar fi fost, în realitate, în mâinile unei regențe. Până la momentul acela, majoritatea boierilor aveau relații antagonice cu Ivan Miloslavski, și îl preferau pe Matveev, care, în umbra regenței țarinei Natalia, ar fi preluat puterea, dacă Petru ar fi devenit țar.

Decizia a venit imediat după ce boierii și-au luat rămas-bun de la țarul Fiodor. Unul câte unul, ei trecuseră pe lângă patul unde era depus răposatul țar, oprindu-se să-i sărute mâna albă și rece. Apoi, patriarhul Ioachim și episcopii au intrat în camera aglomerată, și Ioachim a pus întrebarea formală: „Care dintre cei doi prinți va fi țar?“[29] Au urmat apoi argumente. Unele, susținute de membrii familiei Miloslavski, pretindeau că Ivan e mai îndreptățit să fie țar; alții spuneau că nu e nici practic, și ar fi o nebunie să conduci Rusia de pe patul de boală. Dezbaterile se înfierbântaseră, dar, deodată, s-a făcut auzit din mulțime un strigăt: „Să lăsăm poporul să decidă!“

Teoretic, „poporul“ însemna ca țarul să fie ales de Zemski Sobor, o adunare pământeană, compusă din nobili, negustori și orășeni, adunați din toate colțurile statului moscovit. Era tot o adunare pământeană și cea care, în 1613, îl convinsese pe primul Romanov, Mihail, care avea șaisprezece ani, să accepte tronul, și care ratificase succesiunea lui Aleksei. Dar o asemenea adunare nu putea fi strânsă decât în câteva săptămâni. Așa că, în momentul

acela, „poporul“ însemna mulțimea moscovită care se înghesuise sub ferestrele palatului.

Clopotele din clopotnița lui Ivan cel Mare au sunat, și patriarhul, urmat de episcopi și de boieri, au ieșit în portic, în vârful Pridvorului Frumos, care dădea în Piața Catedralelor. Aruncându-și privirile peste mulțime, patriarhul a strigat: „Țarul Fiodor Alekseevici, binecuvântată fie-i memoria, e mort. El nu lasă alți moștenitori în afara fraților săi, țareviciul Ivan Alekseevici și țareviciul Petru Alekseevici. Cui, dintre cei doi, îi dați conducerea?“ Se auzeau strigăte puternice de „Petru Alekseevici“ și câteva voci care strigau „Ivan Alekseevici“, dar strigătele celor care îl susțineau pe Petru au devenit mai puternice, acoperindu-le pe celelalte. Patriarhul a mulțumit și a binecuvântat mulțimea. Alegerea fusese făcută.

Înăuntru, proaspăt-alesul suveran, în vârstă de zece ani, aștepta. Părul lui scurt și creț îi încadra fața rotundă, arsă de soare, cu ochii mari, negri, cu buzele pline și cu un neg pe obrazul drept. El a roșit, conștient de importanța evenimentului, atunci când patriarhul s-a apropiat de el și a început să-i vorbească. Slujitorul bisericii a anunțat formal moartea țarului, alegerea sa, și apoi a încheiat: „În numele întregului popor de credință ortodoxă, te implor să fii țarul nostru.“ Petru, la început, a refuzat, motivând că e prea tânăr și spunând că fratele său e mai potrivit să conducă. Patriarhul a insistat: „Stăpâne, nu ne refuza cererea.“ Petru a tăcut și s-a îmbujorat mai tare. Au trecut așa minute lungi. Treptat, oamenii aflați în cameră au înțeles că tăcerea lui Petru însemna că acceptase.

Criza trecuse. Petru era țar, mama lui urma să fie regentă și Matveev urma să conducă. Asta credeau, la sfârșitul unei zile agitate, toți cei prezenți. Numai că nu o luaseră în calcul pe țarevna Sofia.

---

[18] Staehlin von Storcksburg, p. 15.

[19] Arthur Voyce, p. 93.

[20] Samuel Collins, p. 33.

[21] Eugene Schuyler, vol. I, p. 16.

[22] În 1771, la exact o sută de ani de la construirea sa, marele palat de lemn a fost demolat de Ecaterina cea Mare. (N. a.)

[23] ibidem., vol. I, p. 17.

[24] M.M. Bogoslovski, vol. I, p. 30.

[25] Vasili O. Kliucevski, p. 2.

[26] „Măicuță." (N. tr.)

[27] ibidem, p. 4.

[28] Se are în vedere mestnicestvo, sistem de distribuire a funcțiilor din administrație, în funcție de originea și însemnătatea familiei nobiliare, care a funcționat în Rusia între secolele al XIV-lea și al XVII-lea. (N. tr.)

[29] Eugene Schuyler, vol. I, p. 37.

3

„O TÂNĂRĂ DE O MARE INTELIGENȚĂ“

Nu exista un prototip de femeie rusă; sângele rusesc era un amestec de sânge slav, tătăresc, baltic și altele. Probabil că, la modul ideal, rusoaica era frumoasă și plăcută, cu păr castaniu-deschis, și, odată trecută de vârsta adolescenței, cu o siluetă generoasă. Asta pentru că pe de o parte bărbaților ruși le plăceau femeile viguroase, cu sâni mari, iar pe de altă parte siluetele lor nu erau încorsetate de nimic, și erau libere să se extindă așa cum le era natura. Occidentalilor care vizitau Rusia, obișnuiți cu taliile încorsetate de la Versailles, St. James și Hofburg, rusoaicele le păreau mătăhăloase.

Ele nici nu aveau preocuparea de a părea frumoase. Se îmbrăcau în sarafane lungi și largi, viu colorate, brodate cu fir auriu. Mânecile largi fluturau din umeri, și le-ar fi acoperit mâinile, dacă n-ar fi fost prinse cu brățări aurii la încheieturi. Mantiile purtate peste sarafan erau din catifea, tafta sau brocart. Fetele își purtau părul prins într-o coadă lungă, cu o coroniță de flori sau cu o fundă. O femeie căsătorită nu purta niciodată capul descoperit. În casă își acoperea capul cu un batic; când ieșea, purta un șal sau o tocă din blană scumpă. Își colora obrajii cu roșu, ca să-și sporească frumusețea și purta cei mai de preț cercei pe care și-i permitea soțul.

Din păcate, cu cât era mai înalt rangul unei doamne și cu cât era mai superbă garderoba ei, cu atât mai rar aveai ocazia s-o vezi. Ideea moscoviților despre femeie, provenită din Bizanț, nu avea nimic de-a face cu concepția romantică medievală a occidentalilor despre galanterie, cavalerism și dragoste curtenească. Dimpotrivă, femeia era considerată prostuță, ca un copil neajutorat, nulă din punct de vedere intelectual, iresponsabilă moral, și, la cea mai mică ocazie, bucuroasă de promiscuitate. Acestă idee puritană, că orice fetiță are o fibră diavolească, își punea amprenta asupra vieții lor chiar din frageda copilărie. În familiile bune, copiii de sexe diferite nu aveau voie să se joace împreună – pentru a feri băieții de contaminare. Pe măsură ce creșteau, și fetele deveneau subiectul unei posibile contaminări, așa că era interzisă și cea mai inocentă apropiere

între tineri și tinere. Mai mult încă, pentru a le păstra puritatea, în timp ce erau învățate rugăciunea, obediența și câteva activități folositoare precum brodatul, fetele erau ținute sub cheie. Un cântec le descrie ca „stând în spatele a treizeci de uși încuiate, ca vântul să nu le încurce părul, nici soarele să nu le ardă obrajii, nici frumoșii tineri să nu le ademenească". Așa că ele așteptau, ignorante și imaculate, să vină ziua când vor fi încredințate în mâinile unui soț.

De obicei, o fată era căsătorită în floarea adolescenței, cu un bărbat pe care nu îl întâlnea până când persoanele cele mai importante într-o căsătorie – tatăl ei, mirele, tatăl mirelui – luau hotărârea definitivă. Negocierile puteau dura mult timp; ele vizau chestiuni critice, precum valoarea zestrei sau garanția virginității miresei. Dacă, ulterior, în opinia nu neapărat expertă a tânărului mire, se considera că fata avusese vreo experiență anterioară, el putea cere anularea căsătoriei și returnarea dotei. Lucrul acesta ar fi însemnat un proces destul de urât, așa că era mult mai bine să examinezi cu grijă, în avans, și să fii absolut sigur.

Când totul era aranjat, tânăra viitoare soție, cu fața acoperită de un văl de pânză, era chemată, în prezența tatălui ei, pentru a fi prezentată viitorului soț. Apucând un mic bici, tatăl o lovea ușor pe spate și spunea: „Fiica mea, asta e ultima dată când vei fi pedepsită de autoritatea tatălui tău, după ale cărui reguli ai trăit până acum. Acum ai scăpat de mine, dar ține minte că n-ai scăpat de stăpân, ci doar ai trecut la altul. Dacă nu te vei purta așa cum trebuie cu soțul tău, el te va pedepsi în locul meu cu acest bici." Apoi îi înmâna biciul mirelui, care, conform tradiției, declara galant că el nu crede „că voi avea nevoie de acest bici"[30]. Cu toate acestea, îl accepta ca pe un dar de la socrul lui și îl atârna la brâu.

În ajunul nunții, mireasa era adusă de mama ei în casa mirelui, cu trusoul și patul nupțial. Dimineața, bine acoperită de voaluri, participa la ceremonie, jurând fidelitate prin schimbarea inelelor, iar apoi se arunca la picioarele soțului ei, atingându-i încălțările cu fruntea într-un gest de supunere. Cu soția pe podea, la picioarele lui, mirele o acoperea binevoitor cu poala hainei, asumându-și astfel obligația de a o întreține și de a avea grijă de acea umilă creatură. Apoi, în timp ce oaspeții începeau petrecerea, tinerii căsătoriți se duceau direct în pat. Aveau la dispoziție două ore, după care

ușile de la dormitor erau date de perete, și oaspeții se înghesuiau în jurul lor, vrând să afle dacă soțul și-a găsit soția virgină. Dacă răspunsul era afirmativ, atunci se revărsau asupra lor felicitările, și erau conduși spre o baie cu ierburi frumos mirositoare, și apoi în sala banchetului, să se alăture petrecerii. Dacă însă răspunsul era negativ, toți aveau de suferit, în special mireasa.

Odată măritată, tânăra soție își asuma poziția în casa soțului ei, asemănătoare cu aceea a unui bun domestic însuflețit, fără niciun drept altfel decât prin soț. Rolul ei era să aibă grijă de casa lui, să contribuie la confortul lui și să fie mama copiilor lui. Dacă era destul de pricepută, putea guverna ca o stăpână peste servitori; dacă nu, în absența stăpânului, servitorii preluau conducerea, fără să o întrebe sau să-i spună ceva. Când soțul ei avea un musafir important, avea voie să-și facă apariția înainte de masă, îmbrăcată în cele mai bune haine de sărbătoare, aducând un pahar de bun-venit pe o tavă de argint. În fața musafirului, ea făcea o plecăciune, îi înmâna paharul, îi oferea obrazul pentru un sărut creștinesc, după care se retrăgea fără un cuvânt. Atunci când era însărcinată, cei care se temeau de soțul ei, sau cei care îi căutau protecția, veneau să-l felicite, aducând drept cadou pentru nou-născut un ban de aur. Dacă darul era generos, soțul avea toate motivele să fie mulțumit de soția lui excelentă.

Dacă însă nu era mulțumit de ea, existau metode de a îmbunătăți situația. În cele mai multe cazuri, când era nevoie doar de o corecție minoră, putea, pur și simplu, s-o bată. Domostroi, sau codul administrării gospodăriei, care data din 1556, și care era atribuit unui călugăr pe nume Silvestru, dădea instrucțiuni precise capilor de familie din Moscova, în numeroase probleme casnice, de la conservarea ciupercilor și până la disciplinarea soțiilor. În legătură cu ultima chestiune, se recomanda ca „soțiile neascultătoare să fie biciuite crunt, dar nu cu mânie“. Chiar și o soție bună trebuia educată de soțul său „punând biciul pe ea din când în când, dar frumos, pe ascuns, și într-un mod decent, evitând loviturile cu pumnul, care produc vânătăi“[31]. În clasele inferioare, rușii își băteau soțiile sub orice pretext. „Unii dintre acești barbari își leagă de păr soțiile și le biciuiesc dezbrăcate“[32], scria dr. Collins. Uneori bătăile erau atât de grave, încât femeia murea; atunci soțul era liber să se recăsătorească. Inevitabil, nemaisuportând chinul, unele femei ripostau și-și ucideau soții. Numărul însă era mic, din cauza publicării

unei noi legi, apărută în primii ani de domnie ai lui Aleksei, care pedepsea dur aceste crime: soția vinovată de crimă era îngropată de vie, numai cu capul deasupra pământului, și lăsată acolo să moară.

În cazuri grave, când soția era complet nesatisfăcătoare și bătaia nu mai avea rost, sau când soțul prefera o altă femeie, soluția era divorțul. Ca să divorțeze, un soț ortodox nu trebuia decât s-o trimită la mănăstire, cu sau fără voia ei. Acolo i se tăia părul, era îmbrăcată într-un veșmânt negru, lung, cu mâneci largi, cu o glugă care s-o acopere, și, în ochii lumii, era considerată moartă. Pentru tot restul vieții, ea urma să trăiască în mănăstire, laolaltă cu o mulțime de femei, unele dintre ele tinere, obligate să renunțe la viață de lăcomia fraților sau a rudelor care nu voiau să-și împartă averea sau să le plătească dotă. Altele erau femei simple, care fugiseră de acasă, preferând orice altceva, decât să se întoarcă la soțul lor.

Odată ce „murea“ soția lui, soțul se putea recăsători, dar libertatea lui nu era fără limite. Biserica ortodoxă permitea unui bărbat două soții moarte sau două divorțuri, dar a treia soție trebuia să fie și ultima. Așa că un soț care-și abuzase primele două soții cu violență, trebuia să aibă grijă de cea de-a treia; dacă ar fi murit, sau ar fi fugit, n-ar mai fi avut voie să se căsătorească din nou.

Această izolare a femeilor și disprețul pentru compania lor aveau un trist efect asupra rușilor din secolul al XVII-lea. Viața de familie era sufocată, viața intelectuală stagna, în caracterul bărbaților predomina grobianismul, și, lipsiți de societatea feminină, nu aveau altceva de făcut decât să bea. Existau și excepții. În anumite gospodării, femei inteligente, chiar dacă ascunse în culise, jucau un rol important; în cazuri rare, femeile puternice chiar își dominau soțul slab. Ca o ironie, cu cât o femeie se afla mai jos pe scara socială, cu atât avea mai multe șanse de egalitate. În clasele joase ale societății, femeile nu puteau fi împinse la o parte și tratate ca niște copii; mintea și brațele lor erau necesare. Erau considerate inferioare, dar trăiau umăr la umăr cu bărbații. Făceau baie împreună cu bărbații, alergau dezbrăcate, prin zăpadă, râzând, împreună cu bărbații. În serile nesfârșite de iarnă erau alături de bărbați la petreceri, bând împreună cu ei în jurul sobei, înghesuite printre ei, permițînd îmbrățișări de la oricine se nimerea în preajmă, râzând, plângând, în final adormind cu toții într-o comuniune

beată. Dacă un soț era la un moment dat crud, totuși odată fusese blând; dacă o bătea, ea își permitea să-l ierte din nou. „Da, mă bate, dar pe urmă cade în genunchi la picioarele mele, cu lacrimi în ochi, și mă imploră să-l iert...“

La vârful piramidei sociale feminine era soția țarului, țarina. Viața ei, deși mult mai confortabilă decât a surorilor ei inferioare ierarhic, nu era și mai independentă. Își dedica timpul familiei, rugăciunilor, faptelor bune și acțiunilor de caritate. În interiorul palatului, ea conducea treburile gospodăriei, ocupându-se de garderoba ei, a soțului și a copiilor. De obicei, țarina însăși se pricepea să lucreze cu acul, și broda caftane și veșminte pentru țar sau pentru Biserică; în plus, supraveghea activitatea mai multor croitorese. Datoria ei era să fie generoasă cu săracii, să supravegheze căsătoriile și să asigure zestrea pentru numeroasele tinere din casa ei. Ca și soțul ei, țarina petrecea mult timp la biserică, dar, chiar și așa, tot îi mai rămâneau multe ore libere. Ca să-i treacă timpul, țarina juca cărți, asculta povești, le privea pe fete cântând și dansând, râdea de clovneriile pe care le făceau piticii ei, îmbrăcați în costume roz, țipătoare, cu cizme roșii de piele și pălării verzi de pânză pe cap. La sfârșitul serii, după vecernie și după ce țarul își încheia activitatea, se putea întâmpla să fie convocată să-și viziteze soțul.

Este discutabil dacă măritișul era de dorit pentru rusoaicele din secolul al XVII-lea. Dar existau femei în societatea rusă care nu aveau să afle asta niciodată. După rang, ele se aflau chiar în vârful ierarhiei: surorile și fiicele țarului. După noroc, cine poate spune? Niciuna dintre aceste prințese, numite țarevne, nu întâlnise vreodată un bărbat de care să se îndrăgostească, cu care să se căsătorească și cu care să aibă copii. La fel, nimeni nu se târguise vreodată pentru ele, nu fuseseră scoase pe piață, violate cu acte în regulă, bătute sau divorțate. Obstacolul era tocmai rangul pe care îl aveau. Nu ar fi putut să se căsătorească cu cineva sub rangul lor regal (chiar dacă țarul își putea alege o soție din nobilime), și religia nu le permitea să se căsătorească cu străini, care erau, prin definiție, necredincioși și eretici. De aceea, încă de la naștere erau condangate să-și petreacă viața în colțurile întunecate din terem, un apartament situat de obicei la etajul unei mari case tipic rusești, rezervat femeilor. Acolo își umpleau timpul rugându-se, brodând, bârfind și plictisindu-se. Nu știau nimic despre lumea din afara

palatului, și nici lumea nu știa de existența lor, decât când li se anunța nașterea sau moartea.

În afară de cele mai apropiate rude de sex masculin, de patriarh și de câțiva preoți aleși, niciun bărbat nu-și ridicase vreodată ochii asupra acestor sihastre umbre regale. Teremul însuși era o lume exclusiv feminină. Când țarevna era bolnavă, obloanele erau coborâte, draperiile trase, pentru a se face întuneric în cameră și a ascunde pacienta. Dacă era necesar să i se ia pulsul sau să-i fie examinat corpul, acestea se făceau printr-un acoperământ din tifon, astfel încât nici măcar un deget de bărbat să nu atingă direct pielea femeii. Dis-de-dimineață sau târziu în noapte, țarevnele mergeau la biserică, grăbindu-se prin coridoare închise și pasaje secrete. În catedrale sau capele, ele stăteau în picioare, în spatele unor draperii roșii de mătase, aflate în zona întunecoasă a corului, ca să evite eventualele priviri ale bărbaților. Când mergeau în procesiuni oficiale, o făceau ascunse în spatele pereților de mătase ai unui baladachin închis. Când plecau din Kremlin, în pelerinaj la o mănăstire, foloseau o trăsură sau o sanie special construită, de un roșu strălucitor, asemănătoare unei celule mobile, înconjurate de servitoare și bărbați călare, care eliberau drumul.

Teremul trebuie să fi fost și lumea Sofiei. Născută în 1657, ea trăia acolo din frageda copilărie, fiind una dintre cele douăsprezece prințese – surori, mătuși și fiice ale țarului Aleksei – închise ca într-o colivie, în spatele ferestrelor micuțe. Părea că nu există niciun motiv ca ea să fie de o calitate rară, ieșită din comun. Era pur și simplu a treia fiică dintre cele opt pe care le avusese țarul Aleksei cu Maria Miloslavskaia; una dintre cele șase care supraviețuiseră. La fel ca și surorile ei, ar fi trebuit să aibă aceeași educație rudimentară feminină și să-și ducă traiul de izolare anonimă.

Și totuși, Sofia era diferită. Acea alchimie ciudată care, fără nicio explicație aparentă, îl ridică pe unul dintre copiii unei numeroase familii și îi dăruiește un destin special, o crease pe Sofia. Ea avea inteligența, ambiția, hotărârea care le lipseau cu desăvârșire fraților ei anemici și surorilor anonime. Era ca și cum sănătatea, vitalitatea și dorința de a-și atinge scopul ar fi fost extrase din frații și surorile ei, pentru a se intensifica în Sofia.

De la o vârstă fragedă a devenit evident că Sofia este ieșită din comun. Copil fiind, reușise cumva să-l convingă pe tatăl ei să încalce tradiția teremului și să-i dea voie să participe și ea la lecțiile pe care le lua fratele său, Fiodor, care era cu patru ani mai mic decât ea. Tutorele ei a fost eminentul cărturar Simeon Poloțki, un călugăr de origine poloneză de la faimoasa Academie din Kiev. Poloțki a descoperit că e „o tânără de o mare inteligență și cu o înțelegere subtilă a lucrurilor, o minte masculină desăvârșită“[33]. Împreună cu mai tânărul călugăr Silvestr Medvedev, Polo țki a învățat-o pe eleva lui teologia, latina, polona și istoria. Ea s-a familiarizat cu poezia și teatrul și chiar a jucat în piese religioase. Medvedev împărtășea punctul de vedere al lui Polo țki despre țarevnă, pe care o considera o elevă cu „inteligență și rațiune deosebite“.

Sofia avea nouăsprezece ani când tatăl ei a murit și fratele a devenit țarul Fiodor al II-lea. Curând după încoronare, țarevna a început să iasă din întunericul teremului. În timpul domniei lui Fiodor ea a fost văzută din ce în ce mai des în circumstanțe neobișnuite, nespecifice până atunci femeilor. Participa la consiliile boierilor. Unchiul ei, Ivan Miloslavski, și șeful miniștrilor, cneazul Vasili Golițîn, o cooptau în discuții și o consultau la luarea deciziilor, astfel încât vederile ei politice s-au maturizat și a început să cunoască caracterul oamenilor. Treptat, ea și-a dat seama că nivelul ei intelectual și puterea voinței erau pe măsura celor pe care le aveau bărbații din jurul ei, poate chiar superioare, și că, în afara sexului ei și a tradiției neîncălcate până atunci a Moscoviei, care cerea ca suveranul să fie bărbat, nu exista niciun alt obstacol care s-o împiedice să obțină puterea supremă.

În timpul ultimei săptămâni din viața lui Fiodor, Sofia nu se dezlipise de lângă patul lui, fiind alinătoarea, confidenta și mesagera lui, și s-a implicat foarte mult în afacerile de stat. Moartea lui Fiodor și urcarea pe tron a fratelui său vitreg, Petru, în locul fratelui de sânge, Ivan, au fost lovituri teribile pentru Sofia. Ea l-a jelit cu sinceritate pe Fiodor, care îi fusese coleg de clasă și prieten, nu numai frate; pe urmă, certitudinea unei restaurări Narîșkin la curte însemna sfârșitul statutului special pe care îl avusese până atunci, ca prințesă Miloslavski. În mod sigur, ar fi avut mai puține contacte cu înalți funcționari ca Vasili Golițîn, pe care începuse să-l admire. Mai rău, pentru că relația ei cu noua regentă, țarina Natalia, era una de antipatie reciprocă, ar fi putut fi trimisă înapoi în terem.

Disperată, Sofia a căutat o altă soluție. S-a grăbit să se ducă la patriarh să se plângă de alegerea rapidă a lui Petru ca țar. „Alegerea aceasta e nedreaptă“, a protestat ea. „Petru e tânăr și nestăvilit. Ivan e major. El ar trebui să fie țar.“[34] Ioachim a spus că decizia nu poate fi schimbată. „Cel puțin, lăsați-i pe amândoi să conducă!“ a implorat Sofia. „Nu“, a decretat patriarhul, „conducerea comună e distrugătoare. Să fie un singur țar. Acest lucru e plăcut lui Dumnezeu.“ Pentru moment, Sofia a trebuit să se retragă. Totuși, câteva zile mai târziu, la înmormântarea lui Fiodor, ea și-a dezvăluit sentimentele în public. Petru, însoțit de mama lui, mergea în urma catafalcului, în procesiunea spre catedrală. Din mers, Natalia a auzit gălăgie mare în spatele ei și, întorcându-se, a văzut-o pe Sofia alăturându-se procesiunii, fără baldachinul tradițional, care o ascundea de public, de obicei, pe fiica unui țar. În văzul lumii, doar parțial acoperită, Sofia plângea teatral, atrăgând atenția mulțimii la suferința ei.

Gestul Sofiei era fără precedent, iar Natalia și-a luat revanșa în catedrala aglomerată. În timpul lungii slujbe de înmormântare, Natalia l-a luat pe Petru de mână și a ieșit afară. Mai târziu, ea a spus că fiul ei era obosit și flămând, și, dacă ar mai fi rămas, ar fi fost rău pentru sănătatea lui, dar familia Miloslavski a fost scandalizată. Situația a fost agravată de fratele mai mic al Nataliei, arogantul Ivan Narîșkin, care abia fusese rechemat la curte. „Mortul“, a spus el, referindu-se la întregul clan Miloslavski, „ar trebui să-și îngroape mortul.“[35]

Plecând de la catedrală, Sofia a dat din nou frâu liber durerii sale, care, de data asta, era amestecată cu furie amară. „Vedeți cum fratele nostru, țarul Fiodor, a plecat brusc dintre noi. Dușmanii lui l-au otrăvit. Aveți milă de noi, orfanii. Nu avem nici tată, nici mamă, nici frate. Fratele nostru mai mare, Ivan, nu a fost ales țar, și dacă noi suntem de vină, trimiteți-ne să trăim în alte ținuturi conduse de regi creștini.“[36]

---

[30] Johann Georg Korb, vol. II, p. 213.

[31] Constantin de Grunwald, p. 21.

[32] Samuel Collins, p. 9.

[33] C. Bickford O'Brien, p. 49.

[34] ibidem, p. 21.

[35] Eugene Schuyler, vol. I, p. 38.

[36] ibidem, vol. I, p. 38.

4

REVOLTA STRELIȚILOR

În timpul primilor ani ai vieții lui Petru cheia puterii în Rusia erau streliții, sălbaticii și bărboșii sulițași și muschetari care apărau Kremlinul și erau primii soldați profesioniști din Rusia. Ei juraseră să apere „guvernarea“ în vremuri de criză, însă deseori le era greu să decidă care era guvernarea legitimă. Erau un fel de haită de animale necuvântătoare, niciodată prea sigure de cine e stăpânul adevărat, dar gata oricând să sară și să muște pe oricine le punea în pericol poziția privilegiată. Ivan cel Groaznic formase aceste regimente ca să creeze un nucleu de profesioniști în oastea feudală nestăpânită, pe care conducătorii moscoviți o trimiteau până atunci pe câmpul de luptă. Aceste vechi armate care erau alcătuite din escadroane de nobili călare și o gloată de țărani înarmați erau convocate primăvara și trimise acasă toamna. De obicei, acești soldați estivali, neantrenați și indisciplinați, care apucau orice suliță sau topor care le pica în mână atunci când erau chemați, nu prea se descurcau în fața inamicilor vestici, polonezi sau suedezi, mult mai bine echipați.

În gardă sau la paradă, streliții erau o pată de culoare. Fiecare regiment avea propriile lui culori vii: un caftan sau o haină lungă albastră, verde sau vișinie, o căciulă de blană tunsă, de aceeași culoare, pantalonii băgați în cizme galbene cu vârful întors. Peste caftan, fiecare soldat se încingea cu o centură de piele neagră, de care își atârna sabia. Într-o mână el ținea o muschetă sau o archebuză, iar în cealaltă o halebardă sau o secure ascuțită.

Majoritatea streliților erau ruși simpli, care trăiau în mod tradițional, respectând țarul și patriarhul, urând inovațiile și împotrivindu-se reformelor. Atât ofițerii, cât și soldații, erau suspicioși și ostili față de străinii care erau aduși să pregătească armata cu noile arme și tactici. În politică erau ignoranți, dar, atunci când erau de părere că țara deviază de la calea cea bună, tradițională, se convingeau ușor că datoria le impune să se amestece în treburile statului.

În timp de pace, nu aveau prea multe de făcut. Câteva detașamente erau staționate la granițele poloneză și tătară, dar marea masă era concentrată în Moscova, unde locuiau în anumite cartiere din apropierea Kremlinului. La 1682, streliții erau 22000, împărțiți în 22 de regimente de câte 1000 de oameni fiecare. Împreună cu soțiile și copiii lor alcătuiau o masă enormă de soldați inactivi, încartiruiți în inima capitalei. Erau răsfățați: țarul le procura casele frumoase din lemn unde locuiau, țarul le furniza mâncarea, hainele și solda. În schimb, ei serveau ca santinele în Kremlin, și ca paznici la porțile orașului. Când țarul călătorea prin Moscova, streliții se aliniau de-a lungul drumului; când părăsea orașul, ei asigurau escorta. Funcționau și ca polițiști, fiind înarmați cu niște biciuști cu care să despartă bătăușii. Dacă era un incendiu în oraș, streliții deveneau pompieri.

Treptat, având la dispoziție atâta timp liber, streliții au migrat către comerț. Câte unul, individual, își deschidea magazin. Fiind militari, ei nu plăteau impozit pe profit, așa că se îmbogățiseră. A fi membru în regiment era un lucru dezirabil, iar recrutarea devenise un privilegiu care era transmis aproape pe baze ereditare. Imediat ce un băiat se făcea suficient de mare, el era înrolat în regimentul tatălui său. Evident, cu cât deveneau mai bogați, cu atât erau mai reticenți la îndeplinirea sarcinilor elementare de serviciu. Un strelit care avea un magazin profitabil mai degrabă ar fi dat mită decât să accepte cine știe ce sarcină care i-ar fi ocupat timpul. Ofițerii streliți profitau și ei de existența acelei masive forțe de muncă. Unii îi foloseau pe muschetarii inactivi ca servitori, alții ca să le construiască locuințele sau să aibă grijă de grădină. Câteodată, ofițerii furau leafa soldaților, iar plângerile acestora la guvern erau de obicei ignorate și petentul pedepsit.

Exact asta se întâmpla în mai 1682, când tânărul țar Fiodor zăcea pe patul de moarte. Regimentul Griboedov a prezentat o petiție formală, acuzându-l pe colonelul lor, Semion Griboedov, că a reținut jumătate din leafa lor, și că i-a obligat să lucreze în Săptămâna Mare la o casă pe care și-o construia în afara Moscovei. Comandantul streliților, cneazul Iuri Dolgoruki, a ordonat ca soldatul care adusese petiția să fie biciuit pentru insubordonare. În timp ce era dus către locul de pedeapsă, el a trecut pe lângă un grup de camarazi din regimentul lui, care priveau. „Fraților“, a strigat el, „de ce mă lăsați? Am dat

petiția din ordinul vostru și pentru voi!“[37] Atinși în orgoliu, streliții au sărit asupra gărzilor și l-au eliberat pe prizonier.

Acest incident a inflamat cartierul streliților. Șaptesprezece regimente și-au acuzat coloneii de înșelăciune sau rele tratamente, și au cerut să fie pedepsiți. Proaspătul guvern al regentei Natalia, de-abia instalat, a moștenit criza și a gestionat-o prost. Mulți boieri din cele mai vechi familii rusești – Dolgoruki, Repnin, Romodanovski, Șeremetiev, Șein, Kurakin și Urusov – erau de partea lui Petru și a mamei lui, dar niciunul nu știa cum să-i potolească pe streliți. În final, disperată să stingă ostilitatea soldaților, Natalia i-a sacrificat pe colonei. Fără să facă vreo anchetă, a poruncit ca acești conducători să fie arestați și degradați, iar averea și bunurile lor să fie împărțite pentru a satisface plângerile soldaților. Doi dintre colonei, unul dintre ei fiind Semion Griboedov, au fost biciuiți în public, în timp ce alți doisprezece au primit o pedeapsă mai ușoară, să fie bătuți cu bețe – numite batog –, sub îndrumările streliților înșiși. „Bate-i mai tare“, au solicitat ei, până când ofițerii au leșinat. Atunci streliții au mormăit satisfăcuți: „Le e de ajuns. Dă-le drumul.“[38]

Ideea de a permite soldaților răsculați să-și bată ofițerii a fost o metodă riscantă de a reinstaura disciplina. Pentru moment, streliții erau liniștiți, dar, de fapt, proaspătul sentiment de putere, siguranța crescută pe care o aveau, că sunt îndreptățiți, ba chiar obligați să curețe statul de dușmani, îi făcuseră și mai periculoși.

Streliții credeau că știu cine sunt acești dușmani: boierii și Narîșkinii. Povești sinistre circulau printre ei. Se zvonea că Fiodor nu murise de moarte bună, cum fusese anunțat, ci otrăvit de doctori străini, cu acordul boierilor și al Narîșkinilor. Aceiași dușmani îl dăduseră apoi la o parte pe Ivan, moștenitorul de drept, în favoarea lui Petru. Acum, că planurile lor diabolice reușiseră, străinii vor primi puterea, în armată și la guvernare, ortodoxia va fi degradată și distrusă, și, cel mai rău, acei apărători credincioși ai vechilor valori ale Moscoviei, streliții, vor fi groaznic pedepsiți.

Aceste povești cântau în struna ignoranței tradiționale a streliților. Și alte evenimente erau descrise în așa fel încât să-i înfurie pe soldați. Preluând cancelaria, Natalia făcuse promovări în rang cu toptanul pentru toate neamurile Narîșkin, ba chiar îl ridicase și pe arogantul ei frate, Ivan, de

douăzeci și trei de ani, la rangul de boier. Ivan Narîșkin era deja antipatizat pentru afirmația făcută la înmormântarea lui Fiodor. Acum apăruseră noi zvonuri: că a îmbrâncit-o brutal pe țarevna Sofia, încât aceasta a căzut la pământ; că luase coroana și și-o pusese pe cap, declarând că lui îi stă mai bine cu ea decât oricui.

Dar poveștile aveau o sursă, iar zvonurile aveau un scop. Cine era în spatele acestui efort de a-i stârni pe streliți? Unul dintre instigatori era Ivan Miloslavski, care era extrem de nerăbdător să-i îndepărteze pe Petru, Natalia și partidul Narîșkin. Pentru că fusese exilat în perioada de dominare la curte a Narîșkinilor, el se răzbunase condangându-l pe Matveev la șase ani de exil greu în Arctica; acum Matveev se întorcea la Moscova pentru a-și lua în primire funcția de consilier-șef al noii regente, țarina Natalia Narîșkina, și Ivan Miloslavski știa la ce să se aștepte în urma acestui ultim schimb de putere. Un alt complotist era cneazul Ivan Hovanski, un om plin de vanitate și extrem de zgomotos, ale cărui ambiții avântate erau întrecute doar de incompetența sa. Retras din postul de guvernator al Pskovului, el fusese chemat anterior de țarul Aleksei, care îi spusese: „Toată lumea zice că ești prost.“[39] Incapabil să-și accepte nivelul, și convins de cei din clanul Miloslavski că îl așteaptă funcții înalte în guvernarea lor, el era un suporter înfocat al cauzei lor.

Surprinzător, în complot era amestecat și cneazul Vasili Golițîn, un om cu gusturi occidentale, trecut de partea familiei Miloslavski din cauza dușmanilor pe care și-i făcuse. În timpul domniei lui Fiodor, Golițîn a fost cel care a presat implementarea reformelor. El gândise noua organizare a armatei și propusese abolirea întâietății, și de aceea boierii îl urau. Pentru că acum boierii îi susțineau pe Natalia și Narîșkini, Golițîn a fost aruncat în tabăra Miloslavski.

Ivan Miloslavski, Ivan Hovanski și Vasili Golițîn aveau toate motivele să-i incite pe streliți, dar, în cazul în care această revoltă s-ar fi produs, niciunul nu ar fi preluat conducerea statului rus. O singură persoană era membru al familiei imperiale, ea fusese confidenta țarului Fiodor și ar fi putut să preia regența, dacă tânărul Ivan ar fi urcat pe tron. O singură persoană era amenințată acum cu izolarea totală în mănăstire sau în terem și desființarea sensului existenței politice și personale. O singură persoană avea inteligența și curajul să încerce să detroneze un țar ales. Nimeni nu știe cu precizie

gradul de implicare al acesteia în complot și în evenimentele teribile care au urmat; unii spun că toate acestea s-au făcut în favoarea, dar fără știrea ei. Dar dovezile indirecte o indică clar pe Sofia ca fiind șeful conspiratorilor.

În acest timp, fără să aibă idee de ce se întâmplă, Natalia aștepta nerăbdătoare la Kremlin întoarcerea lui Matveev. În ziua când Petru a fost ales țar, ea trimisese mesageri care să-l implore să vină repede la Moscova. El pornise înapoi spre Moscova, dar drumul de întoarcere se transformase într-o călătorie triumfală. Fiecare oraș prin care trecea oferea slujbe de recunoștință și serbări pentru omul de stat reabilitat. În sfârșit, în seara zilei de 11 mai, după șase ani de exil, bătrânul a ajuns din nou în Moscova. Natalia l-a întâmpinat ca pe salvatorul ei și i l-a prezentat pe țarul de zece ani, pe care ultima oară îl văzuse când avea patru. Părul lui Matveev era alb și pasul lui era lent, dar Natalia era sigură că, prin experiența și înțelepciunea lui, prin prestigiul de care se bucura atât în ochii boierilor cât și ai streliților, bătrânul va reuși în curând să restabilească ordinea și liniștea.

Vreo trei zile, așa se părea. În acest timp casa lui Matveev a fost înțesată de boieri care veneau să-i ureze bun-venit, negustori și prieteni străini din Slobozia Germană. Streliții, considerându-l un onorabil fost comandant, au trimis delegații de la regimente pentru a-și aduce omagiile. Chiar și membri ai familiei Miloslavski au venit, mai puțin Ivan Miloslavski, care trimisese vorbă că e bolnav. Matveev i-a primit pe toți cu lacrimi de fericire pe obraji, în vreme ce casa, pivnița și curtea erau inundate de cadouri. Catastrofa părea să fie departe, iar Matveev, de-abia intrat în scenă și neaflat încă în deplin control, a subestimat pericolul. Sofia și partidul ei nu stăteau degeaba, și scânteia revoltei era încă vie în regimente. Matveev și Natalia, izolați în Kremlin și plini de fericire, nu simțeau tensiunea care creștea, dar alții o vedeau. Baronul Van Keller, ambasadorul olandez, scria: „Nemulțumirea streliților continuă. Toate chestiunile publice sunt suspendate. Lumea se teme de mari dezastre, și nu fără motiv, pentru că puterea streliților este atât de mare, încât nu li se poate opune rezistență.“

În dimineața zilei de 15 mai, la ora 9, scânteia care mocnea a izbucnit în flăcări. Doi călăreți, Aleksandr Miloslavski și Piotr Tolstoi, ambii din cercul de intimi ai Sofiei, galopau pe străzile din cartierul streliților și strigau:

„Narîșkinii l-au ucis pe țareviciul Ivan! La Kremlin! Narîșkinii vor ucide toată familia regală. La arme! Să-i pedepsim pe trădători!“[40]

Cartierul streliților a erupt. Clopotele au sunat insistent, tobele de luptă au început să bată. Bărbați în caftane, încinși cu armuri și cu săbiile la centură, au înșfăcat halebardele, sulițele și muschetele și s-au adunat pe străzi, gata de luptă. Unii muschetari își tăiaseră mânerele de la sulițele lungi și de la halebarde, ca să le transforme în arme letale în lupta corp la corp. Desfășurându-și marile drapele ale regimentului, brodate cu chipul Fecioarei, bătând din tobe, ei au început să mărșăluiască pe străzi, spre Kremlin. Pe măsură ce se apropiau, cetățenii îngroziți se trăgeau la o parte din calea lor. „Ne ducem la Kremlin să-i omorâm pe trădătorii și ucigașii familiei țarului!“[41] strigau soldații.

În acest timp, în birourile și palatele Kremlinului, ziua se desfășura normal. Nimeni nu avea nici cea mai mică idee de ceea ce se întâmplase, sau de fatalitatea care se îndrepta către ei. Marile porți ale fortăreței au fost deschise larg, după ce santinelele au fost cu ușurință împrăștiate. Tocmai se încheiase o ședință a consiliului de boieri, iar aceștia stăteau liniștiți în birourile lor și în sălile publice ale palatului, sau se plimbau și discutau în așteptarea prânzului. Matveev tocmai părăsise sala de consiliu și urca scările ce duceau la dormitor, când l-a văzut pe cneazul Fiodor Urusov alergând spre el cu respirația tăiată.

Urusov i-a dat noutățile gâfâind: s-au ridicat streliții! Mărșăluiesc prin oraș spre Kremlin! Matveev, șocat și alarmat, s-a întors la palat s-o prevină pe țarina Natalia; el a ordonat ca patriarhul să vină imediat, porțile Kremlinului să fie închise, regimentul de gardă al streliților, Regimentul Stremianoi, să stea pe poziții pe ziduri, pregătit să-i apere pe Petru, famila lui și guvernul.

Matveev nu a terminat bine de vorbit când trei mesageri au sosit unul după altul, fiecare aducând vești mai rele decât predecesorul său. Primul a anunțat că streliții erau deja lângă zidurile Kremlinului; al doilea, că porțile nu puteau fi închise așa de repede; și al treilea, că era prea târziu, pentru că streliții intraseră deja în Kremlin. În timp ce vorbea, sute de rebeli muschetari năvăliseră pe porțile deschise, urcaseră colina și intraseră în Piața Catedralelor, în fața Palatului în fațete. Venind spre palat, li s-au alăturat și

soldații Regimentului Stremianoi, abandonându-și posturile și amestecându-se cu camarazii lor din alte regimente.

În vârful colinei, streliții s-au revărsat în piața mărginită de cele trei catedrale și de clopotnița lui Ivan. Masați în fața Pridvorului Frumos, care ducea către palat, ei au strigat: „Unde e țareviciul Ivan? Dați-ni-i pe Narîșkini și pe Matveev! Moarte trădătorilor!“ Înăuntru, boierii înspăimântați, care participaseră la consiliu, încă neștiind ce provocase acel asalt violent, se adunaseră în sala de banchete din palat. Cneazul Cerkaski, cneazul Golițîn și cneazul Șeremetiev au fost aleși să iasă afară și să-i întrebe pe streliți ce vor. Au aflat ce voiau din strigătele lor: „Vrem să pedepsim trădătorii! Ei l-au ucis pe țarevici și vor ucide întreaga familie regală! Dați-ni-i pe Narîșkini și pe ceilalți trădători!“[42] Înțelegând că revolta e cauzată de o greșeală, delegația s-a întors în sala banchetului și i-a spus lui Matveev ceea ce aflaseră. La rândul său, Matveev a mers la Natalia și a sfătuit-o că singurul mod în care puteau fi liniștiți soldații era să le arate că țareviciul Ivan e în viață și familia regală e unită. El i-a cerut să-i ia pe Petru și pe Ivan, și să urce în Pridvorul Frumos, pentru a-i arăta streliților.

Natalia tremura. Să stea cu fiul ei de zece ani în fața unei gloate de bărbați înarmați care urlă, cerând sângele familiei ei, era o misiune înfricoșătoare. Cu toate acestea, nu avea de ales. I-a luat pe Petru de o mână și pe Ivan de alta și a pășit în portic, în capul scărilor. În spatele ei stăteau patriarhul și boierii. Când streliții au văzut-o pe țarină cu cei doi copii, țipetele au încetat și un murmur confuz a umplut piața. În tăcerea care se lăsase, Natalia a strigat cu voce tare: „Iată-l pe domnul nostru, țarul Petru Alekseevici. Și iată-l și pe domnul nostru, țareviciul Ivan Alekseevici. Mulțumim lui Dumnezeu, ei sunt bine, și n-au suferit de mâna trădătorilor. Nu există trădători în palat. Ați fost înșelați.“[43]

Altă rumoare printre streliți. În timpul acesta, soldații se certau între ei. Câțiva, curioși și îndrăzneți, se cățăraseră pe scări și pe treptele din fața porticului, ca să vadă mai bine trioul neajutorat care stătea curajos în fața lor. Ei voiau să se asigure că Ivan e viu cu adevărat. „Sigur ești Ivan Alekseevici?“ îl întrebau ei pe jalnicul băiat. „Da“, a gângăvit acesta cu voce aproape neauzită. „Sigur ești tu Ivan?“, l-au mai întrebat ei o dată. „Da, eu sunt Ivan“, a spus țareviciul. Petru nu a zis nimic, stând la doar câțiva pași de streliți, de fețele și de armele lor aflate la nivelul feței sale. În ciuda

tremurului mâinii mamei lui, el a rămas drept, privind cu calm, fără să arate vreun semn de teamă.

Năuciți de această confruntare, streliții s-au retras în josul scărilor. Era evident că fuseseră înșelați – Ivan nu fusese ucis. Stătea acolo, protejat de mâna țarinei Natalia, a cărei familie se presupunea că l-ar fi ucis. Nu se cerea nicio răzbunare; gloriosul lor elan patriotic începea să le pară ridicol și nepotrivit. Un mic grup de streliți, neputând să renunțe așa ușor la vendetele personale împotriva unor anumiți boieri aroganți, au început să le strige numele, dar cei mai mulți tăceau, confuzi, privind nesiguri la cele trei siluete din porticul de deasupra lor.

Natalia a mai rămas acolo un minut, uitându-se la marea de sulițe și halebarde din fața ei. Apoi, după ce făcuse ce i-a stat în putere, s-a întors și i-a condus pe cei doi băieți înapoi în palat. Imediat ce a dispărut, Matveev, cu barba albă și caftanul lui cel lung, a pășit în capul scărilor. Sub țarul Aleksei, el fusese un comandant popular al streliților, și mulți dintre ei îl considerau bun. El a început să le vorbească potolit, sigur pe el, cu un ton atât superior, cât și patern. Le-a reamintit acestora de serviciul lor loial din trecut, de reputația lor de apărători ai țarului, de victoriile de pe câmpul de luptă. Fără să-i condange, mai mult cu tristețe decât cu mânie, i-a întrebat cum au putut să-și păteze frumoasa lor reputație prin această agitație rebelă care era cu atât mai lamentabilă cu cât se pornise de la niște zvonuri și falsuri. El a accentuat că nu e nevoie să sară în apărarea familiei regale, care, așa cum văzuseră cu ochii lor, era teafără și nevătămată. Nu era cazul să amenințe cu moartea pe nimeni. La fel de calm, le-a cerut să se împrăștie, să meargă acasă și să ceară iertare pentru ce au făcut în ziua aceea. El a promis că scuzele lor vor fi acceptate, și că izbucnirea va fi explicată printr-o excesivă și nelalocul ei loialitate față de tron.

Aceste cuvinte credibile, prietenoase, au făcut o impresie profundă. Soldații aflați în rândurile din față, care îl auzeau cel mai bine, ascultaseră cu atenție și dădeau din cap aprobator. Mai în spate încă se mai auzeau proteste, în timp ce alții țipau să se facă liniște ca să-l audă pe Matveev. Treptat, pe măsură ce cuvintele lui Matveev se făceau auzite, în mulțime se făcea liniște.

Când Matveev a terminat, a vorbit puțin și patriarhul, numindu-i pe streliți „copiii“ lui, certându-i cu blândețe pentru purtarea lor, sfătuindu-i să-și ceară

scuze și să se împrăștie. Aceste cuvinte au fost și ele liniștitoare, și părea că trecuse criza. Matveev, simțindu-le dispoziția mai bună, i-a salutat pe streliți, s-a întors și a intrat înapoi în palat, să ducă vestea cea bună țarinei speriate. Plecarea lui a fost o greșeală fatală.

Imediat ce a dispărut Matveev, cneazul Mihail Dolgoruki, fiul comandantului streliților, a apărut și el în Pridvorul Frumos. Umilit de comportamentul rebel al trupelor, el se afla acum într-o stare de furie paroxistică, și a ales, în cel mai prostesc mod, tocmai acel moment pentru a restabili disciplina militară. Folosind un limbaj grosolan, el i-a ocărât și le-a ordonat să se întoarcă la casele lor. Altfel, a amenințat el, vor fi biciuiți.

Instantaneu, calmul creat de Matveev a dispărut într-un urlet de mânie. Streliții, furioși, și-au reamintit toate motivele pentru care mărșăluiseră spre Kremlin. Narîșkinii trebuia să fie pedepsiți, boierii detestați, ca Dolgoruki, trebuia să fie distruși. Un val de streliți frenetici a umplut Pridvorul Frumos, urcând spre comandantul lor. L-au apucat de caftan, l-au ridicat deasupra capului și l-au aruncat peste balustradă, în sulițele camarazilor de sub ei. Mulțimea a mugit satisfăcută, strigând „Tăiați-l în bucăți!“. În câteva clipe, trupul tremurător a fost măcelărit, stropind pe toți cei din jur cu sânge.

Primul act de violență a dezlănțuit sălbăticia și nebunia. Agitând oțelurile ascuțite, întreaga masă înfuriată s-a repezit în Pridvorul Frumos și apoi chiar în palat. Următoarea lor victimă a fost Matveev. El stătea în anticamera de la sala banchetului, discutând cu Natalia, care încă îi mai ținea de mână pe Petru și pe Ivan. Văzându-i pe streliți năvălind spre ei și strigând după Matveev, Natalia i-a dat drumul lui Petru și l-a acoperit cu brațele pe Matveev, ca să-l apere. Streliții i-au împins deoparte pe cei doi băieți, l-au smuls pe bătrân din brațele Nataliei și au aruncat-o pe aceasta într-o parte. Cneazul Cerkaski s-a aruncat și el în luptă, încercând să-l elibereze pe Matveev din mâinile atacatorilor, dar l-au îndepărtat și pe el. Sub ochii lui Petru și ai Nataliei, Matveev a fost târât de-a lungul camerei, al porticului, până la balustrada Pridvorului Frumos. Acolo, cu țipete exaltate, l-au ridicat sus, în aer, și apoi l-au prăvălit în tăișurile armelor ridicate. Într-o clipă, cel mai apropiat prieten și șeful miniștrilor tatălui lui Petru, apărătorul, confidentul și principalul ajutor al mamei lui Petru a fost tăiat în bucăți.

Cu Matveev mort, nu mai era nimeni să-i oprească pe streliți. Ei au alergat fără oprelişti prin sălile oficiale, apartamente private, biserici, bucătării, chiar şi prin garderobele din Kremlin, strigând pentru sângele Narîşkinilor şi al boierilor. Fugind, boierii se ascundeau pe unde puteau. Patriarhul a scăpat în Catedrala Adormirii. Doar Natalia, Petru şi Ivan rămăseseră expuşi, înghesuiți într-un colț al sălii de banchet.

Pentru cei mai mulți, n-a fost nicio scăpare. Streliții au dărâmat uşile încuiate, au căutat sub paturi şi în spatele altarului, lovind cu sulița în oricare loc întunecos unde s-ar fi putut ascunde un om. Cei prinşi erau târâți la Pridvorul Frumos şi aruncați peste balustradă. Trupurile lor au fost apoi târâte afară din Kremlin, prin Poarta Spasski, în Piața Roşie, unde au fost înfipte într-o piramidă crescândă de părți dezmembrate ale corpului. Cu tăişuri ascuțite la gât, piticii au fost forțați să-i ajute să-i găsească pe Narîşkini. Unul dintre frații Nataliei se ascunsese în altar, în Biserica Învierii. Un pitic, care conducea un grup de streliți, l-a văzut, şi victima a fost trasă de acolo de păr, pe treptele altarului, unde a fost tăiată în bucăți. Sfătuitorul de Taină şi Şeful Afacerilor Străine, Ivanov, fiul său, Vasili, şi doi colonei au fost uciși în portic, între sala de banchete şi Catedrala Bunăvestirii. Bătrânul boier Romodanovski a fost prins între Palatul Patriarhului şi Mănăstirea Miracolelor, târât de barbă în Piața Catedralei, iar apoi ridicat şi înfipt în vârfuri de lance.

Din piața palatului dinăuntrul Kremlinului, corpurile şi bucățile de corp, adesea cu săbii sau sulițe încă înfipte în ele, erau cărate prin Poarta Spasski în Piața Roşie. Trecerea acestor rămăşițe oribile era însoțită de strigăte batjocoritoare: „Vine boierul Artimon Sergheevici Matveev!... Vine Consilierul de Taină. Faceți-i loc!“[44] Pe măsură ce mormanul hidos din fața Catedralei Sf. Vasile se făcea tot mai înalt, streliții strigau la mulțimea care privea: „Boierilor ăstora le plăcea să fie înălțați în slăvi! Asta-i răsplata lor!“

Până la căderea nopții chiar şi streliții au început să obosească de măcel. Nu era loc pentru ei să doarmă în Kremlin, aşa că cei mai mulți s-au revărsat prin oraş spre casele lor. Cu toată baia de sânge, ziua lor fusese un succes parțial. Un singur Narîşkin, fratele Nataliei, Afanasi, fusese găsit şi ucis. Principalul obiect al urii lor, fratele ei, Ivan, era încă liber. De aceea, ei au postat gărzi puternice la toate porțile Kremlinului, sigilând ieşirile şi jurându-şi să se întoarcă a doua zi să continue căutarea. În Kremlin, Natalia,

Petru și rudele lor Narîșkin au petrecut o noapte de teroare. Kiril Narîșkin, tatăl țarinei, fratele ei, Ivan, și trei frați mai mici rămăseseră închiși în camera surorii de opt ani a lui Petru, Natalia, unde se ascunseseră toată ziua. Nu fuseseră găsiți, dar nici nu puteau evada.

În zori, streliții mărșăluiau din nou, bătând din tobe, spre Kremlin. În căutarea lui Ivan Narîșkin, a celor doi doctori străini, despre care se spusese că l-ar fi otrăvit pe țarul Fiodor, și a altor „trădători“, ei au pătruns în casa patriarhului din Piața Catedralei. Au căutat prin pivnițe și pe sub paturi și au amenințat servitorii cu sulițele, cerând să vorbească cu patriarhul însuși. Ioachim a ieșit, îmbrăcat cu cele mai strălucitoare veșminte, ca să le spună că în casa lui nu sunt trădători, și, dacă vor să ucidă pe cineva acolo, ar trebui să-l ucidă pe el.

Și așa căutarea a mers mai departe, cu streliții continuând să vâneze prin palat și prăzile lor, Narîșkinii, continuând să se ascundă. După două zile petrecute în vestiarul întunecos din dormitorul surorii mai mici a lui Petru, tatăl Nataliei, Kiril Narîșkin, trei dintre fiii lui și tânărul fiu al lui Matveev s-au mutat în apartamentele tinerei văduve a țarului Fiodor, țarina Marfa Apraksina. Acolo, Ivan Narîșkin și-a tăiat părul, iar apoi micul grup a mers jos cu o bătrână cameristă, într-o cămară întunecoasă de la subsol. Bătrâna a avut ideea de a bate ușa în cuie, dar tânărul Matveev a spus: „Nu. Dacă blochezi ușa, streliții vor fi suspicioși, o vor sparge, ne vor găsi și ne vor ucide.“[45] Așa că refugiații au făcut camera pe cât au putut mai întunecată, și s-au ghemuit în cel mai obscur colț, lăsând ușa deschisă. „De-abia ajunsesem acolo“, spunea tânărul Matveev, „când au apărut mai mulți streliți, care s-au uitat repede în jur. Câțiva s-au uitat pe ușa deschisă, au lovit cu lăncile în întuneric, dar au plecat repede, spunând «E clar că oamenii noștri au fost deja aici.»“

A treia zi, când streliții au venit din nou la Kremlin, erau hotărâți să nu mai aștepte. Liderul lor a urcat în Pridvorul Frumos și a transmis un ultimatum: Dacă Ivan Narîșkin nu se va preda, atunci îi vor ucide pe toți boierii din palat. Era foarte limpede că inclusiv familia imperială era în pericol.

Sofia a preluat controlul. În fața boierilor îngroziți, ea s-a dus la Natalia și a declarat cu voce sigură: „Fratele tău nu va scăpa de streliți. Nici nu e drept

ca noi să pierim din cauza lui. Nu e altă ieșire. Ca să salvezi viețile tuturor, trebuie să-l predai pe fratele tău.“[46]

Era un moment tragic pentru Natalia. Îl văzuse pe Matveev târât afară și ciopârțit. Acum i se cerea să-l condange pe fratele ei la o moarte înfiorătoare. Oricât de groaznică era luarea deciziei, Natalia chiar nu avea ce face. A ordonat servitorilor să-l aducă pe fratele ei. El a venit, și ea l-a condus într-o capelă a palatului, unde a primit sfânta împărtășanie și ultima slujbă, acceptând decizia ei și moartea lui iminentă cu mare bravură. Plângând, Natalia i-a dat o iconiță a Maicii Domnului, s-o țină în mână când se va duce să se întâlnească cu streliții.

Între timp, în fața amenințărilor mai grave ale streliților nerăbdători, boierii deveniră disperați. De ce întârzia atât Ivan Narîșkin? În orice moment streliții își puteau pune în practică amenințările. Bătrânul cneaz Iacob Odoevski, blând, dar speriat, a venit la Natalia, care plângea, și la Ivan și le-a spus: „Cât timp, doamna mea, îl mai reții pe fratele tău? Trebuie să-l predai. Du-te repede, Ivan Kirilovici, și nu ne lăsa să murim din cauza ta.“[47]

Urmând-o pe Natalia și ținându-și icoana în mână, Ivan Narîșkin a ieșit pe ușa unde așteptau streliții. Când l-au văzut, gloata a slobozit un urlet de triumf și a înaintat în clocot. Sub ochii surorii lui, au înhățat victima și au început să o bată. A fost târât de picioare în jos, pe treptele Pridvorului Frumos, prin piața palatului, și apoi într-o cameră de tortură, unde l-au ținut în agonie mai multe ore, încercând să obțină mărturisirea că l-a ucis pe țarul Fiodor și că a conspirat să ia tronul. În tot acest timp, Narîșkin își încleșta dinții, gemea, dar nu scotea niciun cuvânt. Apoi a fost adus înăuntru doctorul Van Gaden, bănuit că l-ar fi otrăvit pe țarul Fiodor. Sub tortură, el a promis că le va da numele complicilor, dar în timp ce cuvintele erau scrise, torționarii, dându-și seama de starea în care era, au țipat: „Ce rost are să-l ascultăm? Rupeți hârtia.“[48] Și au oprit farsa.

Ivan Narîșkin era acum aproape mort; încheieturile și gleznele fuseseră rupte, iar mâinile și picioarele atârnau în poziții ciudate. El și Van Gaden au fost târâți apoi în Piața Roșie și ridicați în vârfuri de lance pentru o ultimă prezentare în fața mulțimii. Coborându-i apoi la pământ, streliții le-au tăiat mâinile și picioarele cu topoarele, restul trupurilor au fost ciopârțite în

bucăți. La sfârșit, într-o orgie finală a urii, rămășițele însângerate au fost călcate în picioare și amestecate în noroi.

Măcelul luase sfârșit. Pentru ultima dată, streliții s-au grupat în fața Pridvorului Frumos. Satisfăcuți că răzbunaseră „otrăvirea“ țarului Fiodor, că au oprit complotul lui Ivan Narîșkin și i-au ucis pe toți cei pe care îi considerau trădători, doreau acum să-și afirme loialitatea. Din interiorul curții, au strigat: „Suntem mulțumiți. Majestatea Voastră imperială să facă acum ce dorește cu ceilalți trădători. Noi suntem gata să ne plecăm capul înaintea țarului, a țarinei, a țarevicilor și a țarevnelor.“[49]

Liniștea s-a reinstalat repede. În aceeași zi, s-a dat permisiunea să fie îngropate trupurile care zăceau în Piața Roșie din prima zi a masacrului. Servitorul credincios al lui Matveev s-a târât afară cu un cearșaf, în care a adunat tot ce a mai putut să găsească din trupul mutilat al stăpânului său. El a spălat bucățile de carne și le-a purtat, așezate pe perne, la biserica parohială Sf. Nicolae, unde au fost îngropate. Ceilalți Narîșkini au scăpat teferi, și n-au mai fost urmăriți. Trei frați supraviețuitori ai Nataliei și Ivan scăpaseră din Kremlin, deghizați în țărani. Tatăl țarinei, Kiril Narîșkin, fusese forțat de streliți să se radă în cap și să se călugărească, apoi, cu numele Fratele Ciprian, a fost trimis la o mănăstire, la 600 de kilometri de Moscova.

Ca parte a înțelegerii, streliții au cerut plăți restante, în valoare de douăzeci de ruble de om. Deși nu-și permiteau să refuze, boierii nu puteau nici să garanteze acest lucru; pur și simplu nu erau bani. S-a ajuns la un compromis prin care se asigurau zece ruble de persoană. Ca să mai crească suma, proprietățile lui Matveev, Ivan Narîșkin și ale altor boieri care fuseseră uciși au fost scoase la vânzare și o mare parte din argintăria palatului Kremlin a fost topită. În plus, s-a mai instituit o nouă taxă pentru populație.

Streliții au cerut, de asemenea, o amnistie completă pentru comportamentul lor, și chiar o columnă triumfală în Piața Roșie, care să le onoreze recentele fapte. Inscripția de pe columnă trebuia să cuprindă numele tuturor victimelor lor, pomenite drept criminali. Din nou, guvernul nu a avut curaj să refuze, și columna a fost repede ridicată.

În sfârșit, cu o mișcare prin care se dorea nu numai reconcilierea cu streliții, ci și redobândirea controlului asupra lor, muschetarii au fost desemnați oficial Garda Palatului. Zilnic, cam două regimente erau convocate la Kremlin, iar soldații erau sărbătoriți ca eroi în sala de banchete și pe coridoare. Și Sofia apărea printre ei, ca să le omagieze loialitatea și devotamentul pentru tron. Ca să-i onoreze, ea însăși trecea printre ei și le oferea pahare de vodcă.

Deci Sofia a ajuns la putere. Acum nu mai exista nicio opoziție: Matveev era mort, Natalia era copleșită de tragedia care îi distrusese familia, Petru era doar un băiat de zece ani. Și totuși, Petru era în continuare țar. Atunci când va crește, el, cu siguranță, va pretinde puterea; Narîșkinii vor crește în influență și victoria clanului Miloslavski se va dovedi temporară. În consecință, planul Sofiei cerea o altă măsură. În 23 mai, influențați de agenții ei, streliții au mai cerut o schimbare în modul de ocupare a tronului rusesc. Într-o petiție trimisă lui Hovanski, pe care deja Sofia îl numise comandantul lor, streliții au arătat că există o oarecare ilegalitate în alegerea lui Petru ca țar; el era fiul celei de-a doua soții, în timp ce Ivan, fiul primei soții și cel mai vârstnic dintre cei doi băieți, a fost dat la o parte. Nu a fost propusă detronarea lui Petru; era totuși fiul țarului, fusese ales și apoi proclamat de patriarh. În schimb, streliții au cerut ca Petru și Ivan să stăpânească împreună, să fie co-țari. Dacă petiția nu ar fi fost rezolvată, ei amenințau că vor ataca din nou Kremlinul.

Patriarhul, arhiepiscopii și boierii s-au adunat în Palatul în fațete să analizeze această nouă cerere. De fapt, nu aveau de ales: streliților nu li se putea opune rezistență. În plus, s-a argumentat, a avea doi țari s-ar putea dovedi un avantaj: în timp ce unul ar pleca la război, celălalt ar putea să rămână să guverneze țara. S-a acceptat oficial că cei doi țari ar trebui să guverneze în comuniune. Clopotele din clopotnița lui Ivan cel Mare au fost trase și în Catedrala Adormirii s-au înălțat rugăciuni de viață lungă pentru cei mai ortodocși țari, Ivan Alekseevici și Petru Alekseevici. Numele lui Ivan a fost menționat primul, așa cum se ceruse în petiția streliților, ca el să fie considerat senior între cei doi.

Ivan, personal, a fost năucit de această întorsătură. Cu un handicap de vorbire și cu unul de vedere, el avea rețineri să participe în vreun fel la

guvernare. A încercat s-o convingă pe Sofia că preferă o viață liniștită și tăcută, dar, sub presiunea surorii lui, a acceptat să apară împreună cu fratele său vitreg în ocazii oficiale și, din când în când, la ședințe de consiliu. În afara Kremlinului, populația, în numele căreia streliții pretindeau că solicitaseră noul aranjament de comuniune, era stupefiată. Unii râdeau în hohote la ideea că Ivan, ale cărui infirmități erau binecunoscute, ar putea fi țar.

Se punea acum întrebarea finală, crucială. Cum ambii băieți erau minori, altcineva trebuia să conducă statul. Cine ar putea fi acesta? Două zile mai târziu, în 29 mai, o altă delegație de streliți a apărut cu o nouă cerere: din cauza tinereții și a lipsei de experiență a celor doi țari, țarevna Sofia să devină regentă. În aceeași zi, un decret a anunțat că țarevna Sofia a înlocuit-o pe țarina Natalia.

Deci Sofia și-a asumat conducerea statului rus. Deși, în fond, ea a ocupat un post pe care tocmai ea cu agenții ei îl făcuseră să fie vacant. Sofia era, de fapt, alegerea firească. Niciun Romanov de parte bărbătească nu atinsese vârsta necesară pentru a conduce guvernul, iar ea surclasa toate celelalte prințese în educație, talent și determinare. Arătase că știe cum să pornească și să orienteze morișca revoltei streliților. Sofia a acceptat, și pentru următorii șapte ani această femeie extraordinară a guvernat Rusia.

Pentru a-și confirma și consolida succesul, Sofia a trecut repede la instituționalizarea noii structuri a puterii. În 6 iulie a avut loc dubla încoronare a celor doi băieți țari, Ivan și Petru. Această ceremonie aranjată în grabă era o curiozitate fără precedent nu numai în istoria Rusiei, ci și în întreaga istorie monarhică europeană. Niciodată până atunci nu fuseseră încoronați doi bărbați ca suverani egali. Ziua a început la ora 5 a.m., când Ivan și Petru, îmbrăcați în caftane lungi din stofă de aur brodate cu perle, s-au dus la utrenie într-o capelă a palatului. De acolo, ei s-au îndreptat către sala de banchete, unde, în mod solemn, au ridicat în rang un număr de locotenenți ai Sofiei, inclusiv pe Ivan Hovanski și pe doi Miloslavski. Procesiunea oficială s-a deplasat în portic, apoi în jos către Pridvorul Frumos, cei doi băieți mergând unul lângă altul: Petru, de zece ani, deja mai înalt decât șchiopul Ivan, de șaisprezece ani. Precedați de preoți care stropeau cu agheasmă, Petru și Ivan au avansat prin marea mulțime adunată

în Piața Catedralelor spre ușa Catedralei Adormirii, unde patriarhul, purtând veșminte aurite, cusute cu perle care-ți luau ochii, i-a întâmpinat pe cei doi țari și le-a întins crucea să o sărute. Înăuntru, catedrala impunătoare strălucea de lumina filtrată din cupolele înalte, provenită de la sute de lumânări a căror lumină tremurătoare se reflecta pe suprafețele miilor de nestemate.

În mijlocul catedralei, chiar sub imaginea uriașă a unui Hristos cu mâinile întinse pentru binecuvântare, pe o platformă înălțată, acoperită cu material purpuriu, un tron dublu îi aștepta pe Ivan și pe Petru. Fusese imposibil în scurtul timp disponibil să fie create două tronuri absolut egale, așa că tronul de argint al țarului Aleksei fusese împărțit în două printr-o bară. În spatele fiecărui loc în care urma să stea băieții, era o draperie care ascundea un loc pentru monitorii lor, care, printr-o gaură, puteau să șoptească indicațiile necesare și răspunsurile în timpul ceremoniei.

Ceremonia a început cu apropierea celor doi țari de iconostas și sărutarea celor mai sfinte icoane. Patriarhul le-a cerut să-și afirme credința și fiecare a răspuns: „Eu aparțin sfintei credințe ortodoxe." Apoi, o serie de lungi rugăciuni și imnuri au pregătit momentul culminant al ceremoniei, așezarea coroanei de aur a Monomahului pe capetele țarilor.

Această străveche tichie de samur tuns, despre care se spunea că fusese dăruită de împăratul din Constantinopol lui Vladimir Monomahul, marele cneaz al Kievului din secolul al XII-lea, fusese folosită în ceremoniile de încoronare ale tuturor marilor cneji ai Moscovei, și, după ce Ivan al IV-lea și-a luat noul titlu de țar, de toți țarii din Rusia.[50] A fost încoronat Ivan, apoi Petru, pe urmă căciula a trecut înapoi la Ivan și o replică a acesteia, făcută special pentru Petru, a fost așezată pe sprâncenele tânărului țar. La sfârșitul slujbei, noii țari au sărutat iarăși crucea, sfintele moaște și icoanele, și au plecat în procesiune spre Catedrala Arhanghelului Mihail, să cinstească mormintele țarilor anteriori, apoi spre Catedrala Bunăvestirii, și din nou înapoi spre sala de banchete, pentru a sărbători și a primi felicitările.

Convulsiile luaseră sfârșit. Într-o succesiune rapidă și tulburătoare, un țar murise; un băiat de zece ani, copilul minor al celei de-a doua soții, fusese ales în locul lui; o revoltă militară sălbatică răsturnase alegerea și-i stropise cu sângele propriei familii pe tânărul țar și pe mama lui; apoi, cu toată

pompa strălucitoare, băiatul fusese încoronat în comuniune cu un fragil și neajutorat frate vitreg mai mare. În timpul ororilor, deși fusese ales țar, nu a avut puterea să intervină.

Revolta streliților l-a marcat pe Petru pe viață. Calmul și securitatea copilăriei sale au fost destrămate, sufletul lui s-a închis și a rămas stigmatizat. Și impactul asupra lui Petru a avut, în timp, un puternic impact asupra Rusiei.

Petru a detestat ceea ce văzuse: soldățimea înnebunită și indisciplinată a vechii Rusii medievale alergând frenetic prin Kremlin; oameni de stat și nobili târâți din camerele lor și masacrați sângeros; Moscova, Kremlinul, familia regală, țarul însuși – aflați la mila unor soldați ignoranți și scandalagii. Revolta i-a creat lui Petru repulsia față de Kremlinul cu încăperile lui întunecoase și labirinturile de mici apartamente luminate de flăcările tremurătoare ale lumânărilor, populat de preoți bărboși, boieri și jalnice femei recluzate. El și-a extins ura și asupra Moscovei, capitala țarilor ortodocși și a Bisericii Ortodoxe, cu preoții ei care murmurau imnuri, răspândind miros de tămâie, și care erau de un conservatorism opresiv. Și pompa fastuoasă a urât-o, și ceremonialurile moscovite, care îl puteau numi „aproape de Dumnezeu“, dar care nu putuseră să-l apere, pe el sau pe mama sa, atunci când streliții se întorseseră împotriva lor.

Cât a guvernat Sofia, Petru a părăsit Moscova, crescând în afara orașului, la țară. Mai târziu, când Petru a fost stăpânul Rusiei, aversiunea lui a avut urmări semnificative. Ani buni au trecut, în care țarul nu a mai pus vreodată piciorul în Moscova, și, în final, Petru a decăzut Moscova din rangul ei. Străvechea capitală a fost înlocuită de un oraș nou, creat de Petru în Baltica. Într-un fel, revolta streliților l-a împins pe Petru să construiască Sankt-Petersburgul.[51]

---

[37] Eugene Schuyler, vol. I, p. 44.

[38] N.G. Ustrialov, vol. I, p. 24.

[39] Eugene Schuyler, vol. I, p. 35.

[40] ibidem, vol. I, p. 49.

[41] ibidem.

[42] ibidem, vol. I, p. 50.

[43] ibidem.

[44] ibidem.

[45] ibidem, vol. I, p. 54.

[46] M.M. Bogoslovski, vol. I, p. 44.

[47] Eugene Schuyler, vol. I, p. 61.

[48] ibidem, p. 62.

[49] Ibidem.

[50] Încoronarea dublă a lui Ivan și Petru a fost ultima la care s-a folosit căciula Monomahului pentru înscăunarea unui suveran rus. Succesorii lui Petru, din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, și-au luat titlul imperial de împărați și împărătese. Mulți dintre ei au avut coroane noi, mult mai mari, făcute special pentru ei, culminând cu Coroana Imperială a Rusiei, comandată de Ecaterina cea Mare și folosită la încoronarea ultimilor șapte monarhi ruși. Cu toate acestea, căciula Monomahului purta o enormă valoare simbolică, și, deși nu a mai fost niciodată așezată pe capul unui suveran, ea era nelipsită din orice procesiune de încoronare, pentru a simboliza linia neîntreruptă de la noul monarh până la Imperiul de Răsărit de la Constantinopol. (N. a.)

[51] Poate fi făcută o comparație frapantă între ura lui Petru față de Moscova, și aversiunea pe care a avut-o Ludovic al XIV-lea față de Paris. În 1648, când Ludovic avea zece ani (ca și Petru în 1682), a izbucnit revolta Parlamentului francez și a nobilimii, cunoscută apoi sub numele de fronda. Armatele s-au ridicat pentru suprimarea revoltei și, ulterior, s-au întors împotriva tronului. În punctul culminant al tumultului, băiatul-rege și mama sa au fost asediați de mulțimea pariziană. În timpul nopții, cu zgomotul de țipete furioase și huruitul de muschete în urechi, Ludovic a fost scos din

Paris la Saint-Germain, unde regele și-a petrecut noaptea pe un pat de paie. Biografii lui Ludovic au subliniat impresia puternică, de durată, cu care a rămas băiatul după acest eveniment. După aceea, el a disprețuit Parisul și rareori a mai călcat pe acolo. A construit Versailles, și grandiosul castel a devenit capitala Franței, la fel cum Petru a evitat Moscova și a construit o nouă capitală pe Neva. Dar, așa cum coșmarul prin care a trecut Petru în copilăria sa a fost mai urât, și reacția lui a fost mai radicală. Ludovic a construit un castel măreț aproape de Paris, de unde guverna; Petru a construit un oraș întreg, departe de Moscova. (N. a.)

5

MAREA SCHISMĂ

Sofia era regentă, iar regența ei a început cu un test al talentului ei de a conduce. Streliții, care o aduseseră la putere, se plimbau acum țanțoși prin Moscova, cu sentimentul de siguranță că, orice pretenție ar fi avut, ea ar fi fost satisfăcută. Membrii schismatici ai Bisericii Ortodoxe, sau „credincioșii de rit vechi“, au presupus că victoria streliților asupra guvernului va aduce și întoarcerea la vechea religie, reînvierea ritualului și a liturghiei tradiționale rusești, care fuseseră condangate cu două decenii în urmă de instituția bisericească și suprimate de conducerea statului. Sofia însă, la fel ca și tatăl ei, Aleksei, și fratele său Fiodor, îi considera pe credincioșii de rit vechi eretici și rebeli. Totuși, pentru că mulți dintre streliți – inclusiv noul lor comandant Ivan Hovanski – erau credincioși de rit vechi fervenți, părea posibil ca aceste două forțe să se unească pentru a impune voința lor în fața regimului de conducere neexperimentat.

Sofia a manipulat situația cu îndrăzneală și abilitate. Ea i-a primit pe liderii credincioșilor de rit vechi în sala de banchete a palatului din Kremlin, așezată pe tron, i-a certat și a strigat la ei, reducându-i la tăcere, după care i-a trimis acasă. Apoi, chemându-i pe streliți în detașamente de câte o sută, i-a mituit cu bani, cu promisiuni, cu vin și cu bere pe care le servea chiar ea de pe o tavă de argint. Cu aceste lingușiri, i-a deturnat pe soldați de la susținerea agresivă a clerului schismatic, și, odată streliții calmați, Sofia a ordonat ca liderii credincioșilor de rit vechi să fie prinși. Unul a fost executat, iar ceilalți au fost dispersați prin exil. În nouă săptămâni, cneazul Ivan Hovanski a fost arestat și acuzat de insubordonare. I s-a tăiat capul. De data aceasta, Sofia triumfase, dar lupta dintre credincioșii de rit vechi și instituțiile puterii din Biserică și din stat nu era încheiată; ea a continuat nu numai în timpul domniei ei și a lui Petru, ci până la sfârșitul dinastiei imperiale. Ruptura era înrădăcinată în sentimentul profund religios al poporului, și este cunoscută în istoria Bisericii și a Rusiei ca Marea Schismă.

Creştinismul, practicat la modul ideal, pare perfect potrivit pentru caracterul rusesc. Rușii sunt un popor esențialmente pios, milostiv și umil, acceptă soarta ca fiind mai degrabă puternică decât rațională și au credința că viața e controlată de forțe supraomenești, fie ele spirituale, autocratice sau oculte. Rușii, față de pragmaticii occidentali, simt mai puțin nevoia să se întrebe de ce se întâmplă unele lucruri, sau ce s-ar putea face ca ele să se întâmple (sau nu) din nou. Se întâmplă catastrofe, și ei acceptă; se dau porunci, și ei se supun. Lucrul acesta e cu totul altceva decât obediență brută. Vine mai degrabă dintr-o înțelegere aparte a ritmurilor firești ale vieții. Rușii sunt contemplativi, mistici și vizionari. Din observațiile și meditațiile lor, ei au creat o înțelegere a suferinței și a morții, care dă un sens vieții, la fel ca cel afirmat de Hristos.

În vremea lui Petru, credinciosul rus arăta o pietate complicată și riguroasă a comportamentului, iar credința sa era simplă și profundă. Calendarul lui era plin de sărbători ale sfinților, care trebuia respectate, și de nesfârșite rituri și posturi. El se închina cu cruci nenumărate și îngenuncheri în fața altarelor, în biserică, și în fața icoanelor, pe care le atârna într-un colț al casei. Înainte de a se culca cu o femeie, el îi lua de la gât crucifixul și acoperea toate icoanele din cameră. Chiar dacă era iarnă, un cuplu căsătorit nu s-ar fi dus la biserică înainte de a face baie. Hoții, în timpul jafului, făceau plecăciuni la icoane și cereau iertare și protecție. Aceste lucruri nu puteau fi trecute cu vederea sau greșite, pentru că ceea ce se punea în joc era infinit mai important decât orice s-ar fi petrecut pe pământ. Rigurozitatea respectării religioase era garanția vieții eterne.

Pe parcursul a două secole de dominație mongolă, biserica devenise nucleul vieții și culturii rusești. O puternică viață religioasă a luat amploare în orașe și sate, și au fost ridicate numeroase mănăstiri, mai ales în pădurile îndepărtate din nord. Niciunul dintre aceste eforturi nu a fost împiedicat de hanii mongoli, care, în mod tradițional, nu erau interesați de practicile religioase ale statelor vasale, atâta timp cât birurile și tributurile continuau să curgă către Hoarda de Aur. În 1589 a fost ales primul patriarh al Moscovei, indicând astfel emanciparea de sub autoritatea din Constantinopol.

Moscova și Rusia și-au obținut independența – și izolarea. Confruntându-se la nord cu Suedia luterană, la vest cu Polonia catolică și la sud cu turcii și tătarii islamici, Biserica Rusă a adoptat o poziție defensivă, conservatoare și xenofobă. Orice schimbare era evitată, și mari energii erau consumate pentru excluderea influențelor străine și a ideilor eretice. În timp ce Europa Occidentală trecea prin perioada marilor reforme și prin Renaștere către Iluminism, Rusia și Biserica ei au rămas pure – împietrite în trecutul lor medieval.

Spre mijlocul secolului al XVII-lea – cu douăzeci de ani înainte de nașterea lui Petru – greutatea și tensiunea înapoierii culturale au început să fie resimțite de societatea rusă. În ciuda obiecțiunilor Bisericii, străinii veneau în Rusia, aducând tehnici și idei noi în război, comerț, inginerie și știință. Inevitabil, și alte principii și concepții și-au făcut loc odată cu ele. Biserica Rusă, suspicioasă și speriată, a reacționat cu o extremă ostilitate, așa încât străinii, prudenți, s-au văzut obligați să ceară protecție țarului. Cu toate acestea, fermentul intelectual continua să fiarbă. Nu a trecut mult până când rușii înșiși, inclusiv unii din interiorul Bisericii, au început să se uite cu ochi neîncrezători la ortodoxismul lor. Apăruseră două chestiuni: Biserica contesta Biserica, și Biserica îl contesta pe țar. Separat, fiecare dintre aceste lupte era un dezastru pentru Biserică; împreună, ele au condus la o catastrofă, Marea Schismă, din care Biserica Ortodoxă Rusă nu avea să-și mai revină vreodată.

Concret, această luptă a luat forma unei triple confruntări dramatice între țarul Aleksei și doi extraordinari slujitori ai Bisericii, autoritarul cu voință de fier, patriarhul Nikon, și fanaticul, fundamentalistul arhiepiscop Avvakum. În mod ironic, Aleksei era cel mai pios dintre toți țarii; el cedase mai multă putere unui om al bisericii, Nikon, decât orice țar de până atunci sau de după el. Cu toate acestea, înainte de finalul domniei sale, Biserica Rusă era în mod fatal divizată și slăbită, iar Nikon era înlănțuit într-o celulă de piatră. Și mai ironică a fost lupta dintre Nikon și Avvakum. Amândoi erau oameni cu origini modeste din pădurile din nordul Rusiei. Amândoi avansaseră repede în ierarhia bisericească, veniseră la Moscova în preajma anului 1640 și deveniseră prieteni. Pentru amândoi, scopul vieții era purificarea Bisericii Ruse. Contrazicându-se violent în legătură cu ce

însemna, de fapt, puritatea, fiecare fiind convins cu pasiune că doar el are dreptate, cei doi mari oponenți tunau și fulgerau unul la celălalt ca doi profeți puternici. Apoi, aproape simultan, amândoi s-au prăbușit în fața re-impunerii puterii statului. În exil, fiecare încă mai credea că el este servitorul umil al lui Hristos, avea viziuni și administra tratamente miraculoase. Moartea l-a găsit pe unul în temniță, iar pe celălalt la marginea unui drum pustiu.

Nikon era fiul înalt, modelat grosolan, al unui țăran din regiunea nordică de dincolo Volga. Inițial hirotonit preot secular al clerului „alb“, el se căsătorise, dar mai târziu s-a separat de soție și a devenit călugăr. La scurt timp după sosirea la Moscova ca arhimandrit sau stareț al noii Mănăstiri a Mântuitorului, călugărul de 1,95 metri a fost prezentat tinerelului țar Aleksei. Copleșit de intensitatea spirituală, și, în egală măsură, de statura impunătoare a lui Nikon, Aleksei a început să-l întâlnească regulat, în fiecare vineri. În 1649, Nikon a devenit mitropolit al Novgorodului, una dintre cele mai vechi și mai puternice episcopii din Rusia. Apoi, în 1652, când patriarhul în funcție a murit, Aleksei i-a cerut lui Nikon să accepte scaunul patriarhal.

Nikon nu a acceptat, până când țarul de douăzeci și trei de ani a căzut în genunchi și l-a implorat cu ochii în lacrimi. Nikon a acceptat cu două condiții: a cerut ca Aleksei să i se supună; „ca întâiul tău păstor și tată în toate, te voi învăța dogma, disciplina și obiceiul“[52]. Și a mai cerut sprijinul țarului în toate măsurile pentru reformarea Bisericii Ortodoxe Ruse. Aleksei a jurat, iar Nikon a preluat scaunul patriarhal, hotărât să impună un vast program de reforme. El intenționa să scape clerul de beție și alte vicii, să impună supremația Bisericii asupra statului și apoi, cu această Biserică Rusă pură și puternică, să pretindă autoritatea asupra tuturor bisericilor ortodoxe. Prima lui mișcare a fost încercarea de a schimba liturghia și ritualul după care se rugau zilnic milioane de ruși, curățând toate cărțile sacre și liturghierele de multiplele devieri, alterări și simple erori, care se strecuraseră în ele în secole de utilizare, și să le facă să fie conforme cu doctrina teologică greacă. Vechile cărți necorectate urma să fie distruse.

Schimbarea ritualului și a liturghiei a provocat o furtună de controverse. Rușii evlavioși considerau cruciale chestiuni de genul: de câte ori să se

spună „amin“ în diferite momente ale slujbei, câte bucăți de pâine sfințită trebuie să fie pe masa de ofrande și în altar, cum să fie ortografiat numelui lui Isus (în loc de „Isus“ forma „Iisus“) și, cel mai important, dacă se face semnul crucii, așa cum prevedeau noile reguli, cu trei degete (simbolizând trinitatea), sau cu două degete (simbolizând natura duală a lui Hristos), cum era tradițional. Dacă omul era convins că lumea e doar o pregătire pentru rai sau iad și mântuirea personală depinde de respectarea riguroasă a ritualului bisericesc, atunci a face cruce cu două degete în loc de trei putea să facă diferența dintre petrecerea eternității în rai sau în focurile iadului. Pe urmă, argumentau clericii fundamentaliști, de ce să se adopte practica și textele grecești, în loc de cele rusești? Din moment ce Moscova a urmat Constantinopolului ca A Treia Romă, și ortodoxia rusă a devenit adevărata credință, de ce să se plece în fața grecilor în materie de ritual, dogmă sau orice altceva?

În 1655, Nikon a cerut și a primit ajutor dintr-o sursă aflată în afara Rusiei. El l-a invitat pe Macarie, patriarhul Antiohiei, să vină la Moscova, iar clericul sirian a făcut lunga călătorie, aducându-l cu el pe fiul și secretarul său, Paul din Alep. Paul ținea un jurnal de călătorie, și din acesta ni s-au păstrat multe impresii directe despre Nikon și Aleksei.[53] Ei au ajuns în ianuarie 1655, și au fost întâmpinați de figura regală a patriarhului rus, Nikon, „îmbrăcat într-o mantie de catifea verde împodobită cu modele de catifea roșie, cu un heruvim în mijloc, de aur și perle. Pe cap avea o tichie albă din damasc, care avea deasupra o arcă de aur, cu o cruce de nestemate și perle. Deasupra ochilor erau heruvimi din perle; marginile tichiei erau dantelate cu aur și perle.“[54]

Încă de la început, cei doi călători au fost foarte impresionați atât de pietatea și modestia respectuoasă a tânărului țar, cât și de grandoarea autoritară a patriarhului rus. Din proprie voință, Aleksei „își făcuse un obicei din a merge pe jos, de praznicele sfinților mai mari, la bisericile care purtau acel hram, abținându-se de la folosirea trăsurii. De la începutul slujbei și până la sfârșitul acesteia, el stătea în picioare, cu capul descoperit, făcând continuu mătănii, lovind podeaua cu fruntea în plâns și lamentare în fața icoanei sfântului; și aceasta în prezența tuturor celor adunați acolo.“[55] Cu o anumită ocazie, l-a însoțit pe Macarie în vizita la o mănăstire aflată la 48 de kilometri de Moscova, și acolo „împăratul l-a luat pe maestrul nostru

[Macarie n. a.] de braț și l-a condus la un spital provizoriu, ca să binecuvânteze și să se roage pentru cei paralizați și bolnavi. Intrând în locul acela, unii dintre noi n-am putut rămâne, din cauza mirosului dezagreabil, putred, și nici nu puteam suporta să privim oamenii suferinzi. Dar singurul gând al împăratului și singura lui dorință era ca maestrul nostru să se roage pentru ei și să-i binecuvânteze. Și așa cum patriarhul trecea și îl binecuvânta pe fiecare, împăratul venea în urma lui, săruta bolnavul pe cap, pe gură și pe mâini, de la primul până la ultimul. Într-adevăr, minunată părea această sfințenie și umilință pentru noi, care de-abia așteptam să scăpăm de acolo.“[56]

În privința schimbării ritualului și a liturghiei, care agitaseră atât de mult biserica rusească, Macarie îl susținea cu hotărâre pe Nikon. La un sinod bisericesc convocat de Nikon în 1655, în a cincea săptămână din Postul Mare, Nikon a arătat din nou confraților lui din Biserică greșelile, cerându-i în mod repetat lui Macarie să-i confirme raționamentul. Macarie era de fiecare dată de partea lui Nikon, așa încât chiar dacă preoții erau sau nu convinși în sinea lor, public au fost obligați să fie de acord.

Ca și alți monarhi aroganți, pentru că asta devenise și el, Nikon a fost și un mare ctitor. Ca mitropolit al Novgorodului, el a construit schituri și a renovat mănăstiri pe tot cuprinsul vastei episcopii nordice. În Moscova, folosind dale și piatră oferite de țar, el a construit un nou și grandios palat patriarhal în interiorul Kremlinului. Avea șapte săli, balcoane largi, ferestre mari, apartamente confortabile, trei capele private și o bibliotecă bogată, care conținea cărți în rusă, slavonă, polonă și alte limbi. Într-una dintre aceste săli, Nikon lua masa pe o platformă ridicată de la podea, în timp ce alți clerici erau serviți la mese mai joase, exact la fel cum, nu departe de acolo, țarul lua masa, înconjurat de boieri.

Cel mai grandios monument de arhitectură al lui Nikon a fost Mănăstirea Învierii, cunoscută drept Noul Ierusalim, construită pe râul Istra, la 48 de kilometri vest de Moscova. Patriarhul a dorit ca asemănarea să fie perfectă; mănăstirea a fost ridicată pe „Dealul Golgotei“, râul din apropiere a fost redenumit Iordan, iar catedrala a fost construită exact după modelul Bisericii Învierii din Ierusalim, care găzduiește Sfântul Mormânt. La construirea catedralei, cu turlele ei de 57 de metri înălțime, cele douăzeci și

șapte de capele, clopotnița, pereții înalți de cărămidă, porțile aurii și o duzină de alte clădiri, Nikon nu a făcut economie, arătând prin arhitectură ceea ce arătase, de asemenea, și în alte feluri: că Moscova este adevăratul loc al Noului Ierusalim.

Nikon a fost un sever susținător al disciplinei, atât printre clerici, cât și printre laici. În încercarea de a impune reguli în viața de zi cu zi a oamenilor simpli, el a interzis înjurăturile, jocul de cărți, promiscuitatea sexuală, chiar și băutura. Mai mult, a insistat ca fiecare credincios să petreacă patru ore pe zi în biserică. Împotriva clericilor păcătoși, era de neoprit. Paul din Alep observase că „oamenii lui Nikon fac mereu raiduri prin oraș, și, de câte ori găsesc un preot sau un călugăr beat, îl duc la închisoare. Am văzut închisoarea lui, plină de oameni deținuți în condiții dure, legați cu lanțuri grele și cu bușteni atârnați de gât și de picioare. Când un cleric cu o funcție înaltă sau un superior dintr-o mănăstire a comis o infracțiune, e pus în fiare și condangat să cearnă făină pentru brutărie zi și noapte, până când își ispășește pedeapsa. Mănăstirile siberiene, care erau goale, au fost acum umplute de patriarh cu superiori de mănăstire, cler înalt, și cu călugări jalnici și depravați. Recent, patriarhul a mers până acolo, încât l-a decăzut din funcția lui înaltă pe marele administrator de la Mănăstirea Supremă a Troiței, deși acesta era considerat al treilea mare demnitar din regat, după țar și patriarh. L-a condangat să macine porumb într-o mănăstire din Sevsk, pentru fapta de a primi bani de la cei bogați. Pentru severitatea lui, patriarhul Nikon e temut de toți și cuvântul lui e literă de lege.“[57]

Vreme de șase ani, Nikon s-a comportat ca un adevărat conducător al Rusiei. Nu doar că împărțea cu țarul titlul de „Mare Suveran“, dar adesea își exercita puterea în scopuri pur politice, intervenind în chestiuni laice. Când Aleksei a plecat în campanie militară în Polonia, l-a lăsat pe Nikon în locul său ca regent, poruncind ca „nicio decizie, mică sau mare, să nu se ia fără sfatul lui“. Având această autoritate, Nikon a făcut tot ce i-a stat în putere să ridice autoritatea Bisericii peste cea a statului. În interiorul Kremlinului, el se comporta mai regal decât țarul; nu doar clericii și oamenii simpli erau pedepsiți de el, ci și nobilii.

Paul din Alep descria modul despotic în care îi trata pe miniștrii lui Aleksei: „Am observat că, atunci când se întrunea consiliul în camera de ședință, și

când suna clopotul patriarhului ca să-i cheme la palatul său, acei oficiali care întârziaseră erau lăsați afară, să aștepte, într-un frig pătrunzător, până când poruncea el să li se dea drumul. Atunci când li se permitea să intre, patriarhul Nikon se întorcea către icoane, în timp ce toți oficialii de stat rămâneau plecați la pământ, cu capetele descoperite. Ei rămâneau cu capetele descoperite până când părăseau sala. Fiecăruia, el îi spunea ce decizie să ia și cum să procedeze în orice fel de problemă.“[58] Adevărul era, încheia Paul din Alep, că „mai-marii imperiului nu au prea multă frică de țar; ei se tem într-o mai mare măsură de patriarh“.

Pentru un timp, Nikon a condus fără nicio grijă, și părea că exercitarea puterii țarului îi dăduse puterea lui însuși. Dar această presupunere avea o slăbiciune fundamentală: adevărata putere rămăsese tot la țar. Atâta timp cât patriarhul avea încrederea și sprijinul țarului, nimic nu-i putea sta în cale. Dar numărul dușmanilor lui creștea mereu, ca lenta acumulare de zăpadă care produce avalanșa, iar ei lucrau neobosit la discreditarea lui și la stârnirea orgoliului țarului.

Cu timpul, semnele fricțiunii dintre Nikon și Aleksei s-au înmulțit. Tocmai când Macarie și Paul părăseau Moscova pentru a reveni în Antiohia, au fost ajunși din urmă de un curier care îi cerea lui Macarie să se întoarcă. Pe drumul înapoi, ei au întâlnit un grup de negustori greci, care i-au informat că, în Joia Mare, țarul și patriarhul avuseseră un schimb dur de replici, chiar în biserică, în legătură cu un moment din desfășurarea ceremoniei. Aleksei, furios, l-a făcut pe patriarh „clovn stupid“[59], la care patriarhul a replicat: „Eu sunt părintele tău spiritual. Atunci, de ce mă insulți?“ Aleksei ripostase: „Nu ești tu părintele meu, ci sfântul patriarh al Antiohiei, și voi trimite după el să vină înapoi.“ Macarie s-a întors la Moscova și a reușit să repare temporar relațiile dintre cei doi.

Până în vara lui 1658, însă, poziția lui Nikon se șubrezise dramatic. Când țarul a început să-l ignore, el a încercat să-i forțeze mâna lui Aleksei. După o slujbă în Catedrala Adormirii, el s-a îmbrăcat în haine simple de călugăr, a părăsit Moscova și s-a retras la Mănăstirea Noul Ierusalim, spunând că nu se va întoarce, până când țarul nu își va reafirma încrederea în el. Dar își făcuse calculele greșit. Țarul de douăzeci și nouă de ani, acum maturizat, nu era deloc nefericit că scăpase de patriarhul autoritar. Nu numai că l-a lăsat

pe surprinsul Nikon să aștepte doi ani în mănăstirea lui, dar a convocat și un sinod de clerici, acuzându-l pe patriarh că „și-a abandonat din proprie voință cel mai glorios scaun patriarhal, al Marii Rusii, și așa părăsindu-și turma și în felul acesta a creat confuzie și a provocat dispute“[60]. În octombrie 1660, acest sinod a declarat că „prin comportamentul său, patriarhul a abdicat total de la misiunea lui, și, de aceea, a încetat să mai fie patriarh“. Nikon a respins decizia sinodului și a trimis o replică plină de citate din Sfintele Scripturi. Aleksei a trimis ambele documente, atât acuzațiile, cât și răspunsul lui Nikon, la toți cei patru patriarhi ortodocși, de la Ierusalim, Constantinopole, Antiohia și Alexandria, rugându-i să vină la Moscova, „să analizeze și să confirme cazul ex-patriarhului Nikon, care a administrat prost puterea patriarhală“[61]. Doi dintre patriarhi, Pasius din Alexandria și Macarie din Antiohia, au fost de acord să vină, dar nu au ajuns decât în 1666. În același an, în decembrie, s-a stabilit procesul, cu doi patriarhi străini prezidând un sinod format din treisprezece mitropoliți, nouă arhiepiscopi, cinci episcopi și trezeci și doi de arhimandriți.

Procesul s-a ținut într-o sală a noului palat patriarhal construit de Nikon la Kremlin. Nikon a fost acuzat că ridicase Biserica mai presus de stat, că destituise ilegal episcopii, și că „a lăsat biserica timp de nouă ani în văduvie, din cauza plecării dezordonate din scaunul său“. Nikon s-a apărat, spunând că funcția lui este în mod clar superioară celei a unui conducător vremelnic: „Oare încă nu se știe că cea mai înaltă autoritate a preoțimii nu e primită de la regi și țari, ci dimpotrivă, aceștia sunt incomodați de preoțime? De aceea este limpede ca lumina zilei că preoțimea este mult mai mare decât regalitatea. Din acest motiv, în mod evident, țarul trebuie să fie mai puțin decât un episcop, și să-i arate supunere acestuia.“[62] Dar sinodul a respins vederile lui și a reafirmat echilibrul tradițional dintre Biserică și puterea statului: țarul era autoritatea supremă pentru toți supușii săi, inclusiv pentru cler și patriarh, cu excepția subiectelor de doctrină bisericească. Pe de altă parte, sinodul a confirmat și susținut în continuare schimbările lui Nikon din ritualul și liturghia rusești.

Nikon a fost condangat la exil. Până în ultimele zile ale vieții sale, el a trăit ca un călugăr, la o mănăstire îndepărtată, într-o chilie minusculă, aflată la vârful unei scări întortocheate, atât de înguste încât abia avea loc pe ea un singur om. Patul său era un bloc de granit acoperit cu stuf tăiat. Pentru a se

mortifica, el purta o platoșă de fier pe piept, și lanțuri atârnate de mîini și de picioare.

Cu timpul, mânia lui Aleksei s-a domolit. Nu a revenit asupra deciziei sinodului, dar i-a scris lui Nikon să-i ceară binecuvântarea, i-a trimis cadouri și mâncare și, când s-a născut Petru, o blană de samur, în numele fiului său. Ultimii ani din viață, Nikon și i-a petrecut ca tămăduitor; au existat mărturii că, într-o perioadă de trei ani, a înfăptuit o sută treizeci și două de vindecări miraculoase. La moartea lui Aleksei, tânărul țar Fiodor a încercat să se împrietenească cu Nikon. În 1681, când i s-a adus la cunoștință că bătrânul călugăr e pe moarte, Fiodor i-a acordat o iertare parțială și i-a îngăduit să se întoarcă la Mănăstirea Noul Ierusalim. Nikon a murit în liniște, pe drumul spre casă, în august 1681. După aceea, Fiodor a obținut, de la cei patru patriarhi răsăriteni, scrisori de reabilitare postumă; după moarte, Nikon a recâștigat titlul de patriarh.

Moștenirea lui Nikon a fost exact opusul a ceea ce intenționase. Niciodată vreun patriarh n-a mai deținut o asemenea putere; după el, Biserica Rusă a fost mereu subordonată clar statului. Succesorul lui Nikon, patriarhul Ioachim, își înțelesese bine rolul desemnat, atunci când se adresase țarului astfel: „Suveranule, nu știu nici de vechea, nici de noua credință, dar orice poruncește Suveranul, eu sunt pregătit să urmez și să mă supun în orice privință.“[63]

Nikon fusese detronat, dar revoluția religioasă pe care o adusese în Rusia era abia la început. Același sinod care îl condangase pe patriarh pentru încercarea de a așeza puterea Bisericii mai presus decât puterea regală aprobase revizuirile din liturghie și ritual pe care le susținuse Nikon. În întreaga Rusie, clerul mărunt și oamenii obișnuiți plângeau de disperare după decizia aceasta. Oamenii care prețuiseră vechile obiceiuri rusești ale părinților, care fuseseră învățați că singura adevărată, neîntinată, e credința lor, refuzau să accepte schimbările. Pentru ei, vechile forme erau cheia salvării lor; orice suferință pe pământ era preferabilă dangării sufletului lor etern. Aceste modificări noi în slujba bisericească erau opera străinilor. Nu admisese chiar Nikon, ba chiar proclamase că „Eu sunt rus, fiul unui rus, dar credința și religia mea sunt grecești“?[64] Străinii aduseseră în Rusia toate lucrările diavolești: tutunul („iarba blestemată“), arta figurativă și muzica

instrumentală[65]. Acum, mai îndrăzneți și mai diabolici ca niciodată, străinii încercau să submineze Biserica Rusă din interior. Se spunea că Mănăstirea Noul Ierusalim, a lui Nikon, era plină de musulmani, catolici și evrei, care se ocupau cu rescrierea cărților sacre rusești. Se spunea chiar că Nikon (unii spuneau că Aleksei) era Antihristul însuși, a cărui domnie anunță sfârșitul lumii. În esență, religia pe care o doreau acești ruși era cea predicată de un preot fundamentalist: „Tu, simplă, neștiutoare și umilă Rusie, rămâi credincioasă simplei, naivei evanghelii, acolo unde se găsește viața eternă.“[66] Acum, credincioșii ruși, atacați, nu puteau decât să strige: „Dați-ni-l înapoi pe Hristos!“

Rezultatul a fost că tentativa de reformare a Bisericii făcută de Nikon a provocat, chiar și după ce el n-a mai fost, o rebeliune în toată regula. Mii de oameni care au refuzat să accepte reformele au devenit cunoscuți sub denumirea de credincioși de rit vechi, sau schismatici. Deoarece statul susținea reforma Bisericii, revolta împotriva Bisericii s-a amplificat într-o revoltă împotriva statului, și credincioșii de rit vechi au refuzat să se supună ambelor autorități. Nici încercarea de a-i convinge făcută de Biserică și nici represiunea guvernului nu au putut să le schimbe convingerile.

Ca să scape de legile Antihristului și de persecuția statului, sate întregi de credincioși de rit vechi s-au refugiat spre Volga, spre Don, litoralul Mării Albe și dincolo de Urali. Acolo, în inima pădurii sau pe îndepărtate maluri de râu, ei au creat noi așezări, îndurând greutățile pionieratului pentru construirea comunităților lor. Unii nu s-au dus prea departe. Când i-au ajuns din urmă soldații, credincioșii de rit vechi s-au declarat gata să se lase arși de flăcările purificatoare ale focului, decât să renunțe la ritualul și liturghia părinților. Și copiii au fost auziți spunând: „Vom fi arși de vii. Pe lumea cealaltă vom avea cizmulițe roșii și cămăși brodate cu fir auriu. Ne vor da atât de multă miere, nuci și mere, câte vom pofti. Nu ne vom pleca în fața Antihristului.“[67] Unele comunități, epuizate de așteptare, s-au înghesuit cu toții, bărbați, femei și copii, în bisericile lor de lemn, au baricadat ușile și, cântând vechile liturghii, au dat foc clădirii cu ei înăuntru. În nordul îndepărtat, călugării de la puternica mănăstire Solovki au convins garnizoana soldaților să lupte pentru vechea credință (în parte, pentru supărarea provocată de interzicerea nikoniană a băuturii). Împreună,

călugări și soldați, au îndurat un asediu de opt ani, respingând toată forțele pe care guvernul moscovit a putut să le trimită împotriva lor.

Cea mai impunătoare și mai strălucitoare figură printre credincioșii de rit vechi era protopopul Avvakum. În egală măsură îndrăzneț, pasional și fanatic, el avea un curaj potrivit pentru a-și susține credința puritană. El scria, în autobiografia sa: „Odată a venit la mine o femeie să se confeseze, plină de păcate, vinovată de desfrâu și de toate păcatele cărnii, și, plângând, ea a început să mi le spună pe toate, fără să lase nimic deoparte, stând în fața Evangheliei. Iar eu, de trei ori am blestemat, și m-am simțit rău. În mine ardea ascuns un foc impur, și ora aceea a fost amară pentru mine. Am aprins trei lumânări și le-am prins de suportul de citit, și mi-am pus mâna în flacără, și am ținut-o acolo până când pasiunea satanică a ars, și când am trimis-o acasă pe tânăra aceea, și mi-am scos vestmintele, m-am rugat și m-am dus acasă, cu spiritul serios și umilit."[68]

Avvakum a fost cel mai fervent scriitor și predicator al timpului său – când predica în Moscova, lumea se îngrămădea să-i asculte elocința – și, printre clericii de frunte, unul dintre cei mai scandalizați de reformele lui Nikon. Cu amărăciune, el a condangat toate modificările și compromisurile și l-a denunțat pe Nikon ca eretic și unealtă a satanei. Furios de schimbări, precum reprezentarea realistă a Sfintei Familii în noile icoane, el tuna și fulgera: „Ei pictează imaginea lui Emanuel Salvatorul cu o față plinuță, buze roșii, degete cu gropițe și picioare mari și grase, și, una peste alta, îl fac să semene cu un german cu burta mare, corpolent, uitând doar să-i picteze sabia lângă el. Toate acestea au fost inventate de jigodia mizerabilă de Nikon."[69]

În 1653, Nikon l-a exilat pe fostul lui prieten Avvakum în Siberia, la Tobolsk. Nouă ani mai târziu, cu patriarhul însuși căzut în dizgrație, puternicii prieteni ai lui Avvakum l-au convins pe țar să-l recheme pe preot și să-l instaleze într-o biserică din Kremlin. Un timp, Aleksei a fost un membru fervent și respectat al audienței lui Avvakum, chiar referindu-se la acesta ca la „îngerul lui Dumnezeu". Dar fundamentalismul fanatic al lui Avvakum devenise tot mai deranjant. Sfidător, el a anunțat că nou-născuții știu mai multe despre Dumnezeu decât toți teologii din Biserica Greacă, și a declarat că, pentru a fi mântuiți, toți cei care acceptaseră reformele lui

Nikon ar trebui să fie rebotezați. Aceste izbucniri au condus la a doua condangare la exil, de data aceasta în îndepărtatul Pustozersk, pe malurile Oceanului Arctic. Din acest loc îndepărtat, Avvakum a reușit să rămână liderul credincioșilor de rit vechi. Fără a avea posibilitatea de a predica, el a scris cu elocvență adepților săi, implorându-i să păstreze credința cea veche, să nu facă compromisuri, să-i sfideze pe persecutori și să accepte suferința și martiriul cu bucurie, asemeni lui Hristos. „Incendiindu-ți trupul, spunea el, îți încredințezi sufletul lui Dumnezeu. Fugi și aruncă-te în flăcări. Spune: «Iată trupul meu, diavole. Ia-l și mănâncă-l; sufletul însă nu poți să mi-l iei.»“[70]

Actul final de sfidare al lui Avvakum i-a pecetluit destinul arzător. Din exil, el i-a scris tânărului țar Fiodor, declarând că a avut o viziune în care i-a apărut Hristos, care i-a arătat că tatăl mort al lui Fiodor, țarul Aleksei, se află în iad, suferind chinuri din cauza aprobării reformelor nikoniene. Răspunsul lui Fiodor a fost să-l condange la moarte prin ardere. În aprilie 1682, Avvakum a obținut mult-doritul martiriu, legat de un par în piața din Pustozersk. Închinându-se pentru ultima dată cu două degete, el a strigat bucuros către mulțime: „Te poți teme de stâlp până te apropii și devii una cu el; când ești acolo, îmbrățișează-l și totul va fi uitat. Și, iată, îl vei vedea pe Hristos înainte ca focul să te îmbrățișeze, iar sufletul, eliberat din închisoarea trupului, va zbura sus, în rai, ca o păsărică fericită.“[71]

În toată Rusia, exemplul morții lui Avvakum a fost o inspirație pentru adepții lui. În șase ani, din 1684 și până în 1690, 20000 de credincioșii de rit vechi și-au urmat voluntar liderul în flăcări, preferând martiriul, decât acceptarea religiei Antihristului. Guvernarea Sofiei părea că se potrivește perfect în abordare cu cea a lui Aleksei sau cu a lui Fiodor; ba chiar ea a fost și mai dură cu schismaticii decât fuseseră tatăl și fratele ei. Guvernatorii provinciilor au fost instruiți să asigure oricâte trupe erau necesare, pentru a ajuta mitropolia provinciei la aplicarea religiei stabilite. Cine nu asista la slujbă era interogat, iar suspecții de erezie erau torturați. Cei care îi adăposteau pe schismatici erau deposedați de avere și exilați. Cu toate acestea, în ciuda torturii, a exilului și a stâlpului, vechea credință a rămas puternică.

Nu toți credincioșii de rit vechi au fost supuși persecuțiilor sau și-au dat foc. Aceia care au migrat către nord și s-au refugiat în păduri și-au organizat viața acolo după alte criterii, nu altfel decât protestanții religioși dizidenți, care în aceeași perioadă au părăsit Europa să caute comunități religioase în Noua Anglie. Păstrând totul pentru ei, credincioșii de rit vechi au întemeiat comunități care se ocupau cu pescuitul și cultivarea pământului, punând bazele unei prosperități viitoare. O generație mai târziu, în timpul lui Petru, credincioșii de rit vechi erau recunoscuți ca muncitori serioși și harnici. Petru, apreciind aceste calități, le-a spus oficialilor săi: „Lăsați-i în pace.“

Pe termen lung, Biserica re-formată, și, din cauza ei, Rusia însăși au avut de suferit din pricina Marii Schisme. Reformele cu ajutorul cărora Nikon spera să purifice Biserica și s-o pregătească pentru dominarea lumii ortodoxe mai degrabă au distrus-o. Cei doi opozanți, Nikon și Avvakum, și cele două facțiuni, reformiștii și credincioșii de rit vechi, s-au luptat unii cu alții până la epuizare, secând Biserica de energie, înstrăinându-și membrii cei mai entuziaști și lăsând-o în permanență subordonată puterii vremelnice. Când a venit Petru, el privea Biserica aproape la fel ca Nikon: un trup dezorganizat, letargic, care trebuia scăpat de corupție, ignoranță și superstiție. Propunându-și acest scop (pe care nu l-a atins decât spre finalul domniei), Petru avea două avantaje copleșitoare față de Nikon: avea o putere mai mare, și nu depindea de nimeni ca să îi fie aprobate reformele. Chiar și așa, el a încercat mai puțin. Petru nu s-a amestecat niciodată în chestiuni care țin de ritual, liturghie sau doctrină, așa cum făcuse Nikon. Petru a întărit autoritatea Bisericii oficiale în dauna schismaticilor, dar nu a lărgit schisma religioasă. Schismele lui Petru s-au produs în alte domenii.

---

[52] James J. Billington, p. 133.

[53] Jurnalul lui Paul din Alep, Călătoriile lui Macarie, este un extraordinar de trist catalog de lamentații, bombăneli, oftaturi, văicăreli și jeluiri față de greutățile vieții în Rusia secolului al XVII-lea, pe care a trebuit să le suporte. Cele mai rele erau lungimea slujbei rusești și condițiile în care ei au asistat la ea, aflându-se în vizită la un cleric. „Toate bisericile sunt lipsite de scaune“, se plângea Paul. „Nu e niciunul, nici măcar pentru episcop. Vezi oameni care stau ca niște stânci tot timpul slujbei, fără să facă vreo mișcare,

sau făcând neîntrerupt plecăciuni pentru a-și arăta cucernicia. Să ne ferească Dumnezeu de lungimea rugăciunilor, a psalmilor și a slujbelor. [...] Obiceiul i-a făcut insensibili la oboseală. [...] Noi nu plecam niciodată din biserică fără să ne clătinăm de atâta stat în picioare. [...] Am fost foarte slăbiți și cu dureri de spate vreo câteva zile. [...] Am suferit de o răceală severă, care era gata să ne omoare, pentru că a trebuit să stăm în picioare pe o podea de fier. Ce ne-a surprins cel mai mult a fost că băieții și copiii mici ai marilor funcționari de stat stăteau în picioare, cu capetele descoperite și nemișcați, fără să trădeze vreun gest de nerăbdare." (Paul de Alep, pp. 19, 20, 26, 29, 64, 68, 70.) La o slujbă, au fost citite numele tuturor soldaților care muriseră luptând contra polonezilor în ultimii doi ani. „Arhidiaconul a citit cu mare încetineală și calm, în timp ce cântăreții au cântat încontinuu Veșnica pomenire, până când era gata să cădem de oboseală, picioarele noastre fiind înghețate." În concluzie, Paul decretează: „Cine vrea să-și scurteze viața cu cinci sau zece ani, ar trebui să meargă în Moscovia și să se poarte ca un om religios." (N. a.)

[54] ibidem, p. 30.

[55] ibidem, p. 32.

[56] ibidem, p. 74.

[57] ibidem, p. 36.

[58] ibidem, p. 35.

[59] ibidem, p. 85.

[60] ibidem, p. 118.

[61] ibidem, p. 119.

[62] Richard Pipes, p. 235.

[63] James J. Billington, p. 145.

[64] Paul de Alep, p. 37.

[65] În timpul revoltelor împotriva străinilor din 1649, șase trăsuri cu instrumente muzicale au fost găsite și incendiate de mulțime. Prejudecata aceasta nu era nouă, și nici n-a dispărut. Biserica Ortodoxă Rusă crede că Dumnezeu trebuie slăvit doar de vocea omului, și nici acum nu permite muzică instrumentală la slujbele ei. Ca rezultat există superbele coruri a capella. (N. a.)

[66] James J. Billington, p. 141.

[67] Constantin de Grunwald, p. 63.

[68] Avvakum, p. 44.

[69] ibidem, p. 23.

[70] ibidem, p. 22.

[71] ibidem, p. 21.

6

JOCURILE LUI PETRU

În timpul conducerii Sofiei au existat anumite funcții ceremoniale pe care doar Petru și Ivan puteau să le îndeplinească. Semnătura lor era necesară pe documente publice oficiale și prezența lor era necesară la banchete oficiale, sărbători religioase și recepții ceremoniale la care erau invitați ambasadori străini. În 1683, când Petru avea unsprezece ani, cei doi co-țari l-au primit pe ambasadorul regelui Carol al XI-lea al Suediei. Secretarul ambasadorului, Engelbert Kampfer, a înregistrat scena:

Amândouă majestățile lor stăteau [...] pe un tron de argint ca un scaun episcopal, cumva ridicat și acoperit cu material roșu [...]. Țarii purtau caftane de argint, decorate cu flori roșii și albe, și, în loc de sceptre, aveau bastoane lungi de aur, îndoite la capăt, ca niște cârje episcopale, iar tichiile lor erau împodobite cu pietre albe, verzi și alte nestemate. Celui mare i-a alunecat de mai multe ori tichia peste ochi, și, cu privirea fixată în podea, stătea aproape nemișcat. Cel mai mic avea o expresie sinceră și deschisă, și sângele lui tânăr îi urca în obraji de câte ori cineva vorbea cu el. El se uita în toate părțile, iar frumusețea și comportamentul lui vioi, care, uneori, îi punea în încurcătură pe moscoviții influenți, ne-au impresionat pe toți atât de mult, încât, dacă ar fi fost un tânăr obișnuit și nu un personaj imperial, am fi fost bucuroși să râdem și să vorbim cu el. Cel mare avea șaptesprezece ani, cel mic avea șaisprezece[72]. Atunci când ambasadorul suedez și-a înmânat scrisorile de acreditare, amândoi țarii s-au ridicat [...] dar Ivan, cel mai mare, a întârziat într-un fel procedura, părând că nu înțelege despre ce e vorba, și a întins mâna, ca să-i fie sărutată, într-un moment nepotrivit. Petru era atât de nerăbdător, încât nu le-a mai lăsat timpul obișnuit secretarilor să îi ridice, pe el și pe fratele său, de pe locurile lor, și să le atingă capul. El a sărit de pe tron, și-a pus singur mâna pe tichie și a început repede să pună întrebările obișnuite: „Majestatea Sa regală, Carol al Suediei, este sănătoasă?“ El a trebuit să fie tras puțin înapoi, ca și fratele mai mare să aibă ocazia să vorbească.[73]

În 1684, când Petru avea doisprezece ani, un medic german scria:

Apoi am sărutat mâna dreaptă a lui Petru, care, aproape râzând, m-a privit drăguț și prietenos, și și-a ținut mâna, ca s-o sărut; în timp ce mâinile țarului Ivan au trebuit să fie susținute. El [Petru] este un băiat remarcabil de arătos, în care natura și-a arătat puterea; și are atâtea avantaje de la natură, încât faptul că e fiul unui rege este una din cele mai puțin importante calități ale sale. Are o frumusețe care cucerește inimile tuturor celor care îl văd, și o minte care nu își găsea asemănare nici în copilărie.[74]

Van Keller, ambasadorul Olandei, scria cu efuziune în 1685:

Tânărul țar a intrat acum în al treisprezecelea an. Natura se dezvoltă cu avantaje și noroc în întreaga lui personalitate; statura lui e măreață și comportamentul este frumos; el crește în mod evident, și își dezvoltă inteligența și înțelegerea la fel de repede cum câștigă afecțiunea și dragostea tuturor. Îi plac așa de mult operațiunile militare, încât, atunci când va atinge vârsta majoratului, ne putem aștepta de la el la acțiuni curajoase și fapte eroice.[75]

Ivan și cu el făceau un contrast nefericit. În 1684, când Petru avea pojar, ambasadorul austriac a fost primit doar de Ivan, care trebuia să fie susținut de brațe de doi servitori, și ale cărui răspunsuri de-abia se auzeau. Când generalul Patrick Gordon, un soldat scoțian aflat în serviciul rusesc, a fost primit în prezența Sofiei și a lui Ivan Golițîn, Ivan era atât de bolnav și slăbit, încât nu a făcut altceva decât să privească fix în pământ.

Pe tot timpul regenței Sofiei, cu toate că se vedeau doar în ocazii oficiale, relațiile lui Petru cu Ivan au rămas excelente. „Iubirea firească și înțelegerea dintre cei doi regi sunt mai bune ca niciodată“[76], scria Van Keller în 1683. Evident, Sofia și familia Miloslavski își făceau griji pentru Ivan. El era fundamentul puterii lor, și de el depindea viitorul lor. Viața lui putea să fie scurtă, și, dacă nu avea un urmaș, ei ar fi fost înlăturați de la succesiune.

Așa că, în ciuda infirmităților de ochi, limbă și minte pe care le avea, Sofia a decis că trebuie să se căsătorească și să încerce să aibă un copil. Ivan s-a supus, și a luat-o de soție pe Praskovia Saltîkova, fiica energică a unei distinse familii. Ivan și Praskovia au reușit parțial: au conceput o fetiță; poate data următoare avea să fie un băiat.

Pentru Narîșkini, care găseau o tristă satisfacție în debilitatea lui Ivan, aceste evenimente erau motiv de deprimare. Petru era în continuare prea mic pentru a se căsători și a concura cu Ivan în producerea de moștenitori. Speranța lor stătea în sănătatea și tinerețea lui Petru; în 1684, când Petru avea pojar și febră mare, ei erau disperați. Nu puteau decât să aștepte și să îndure conducerea Sofiei, cât timp băiatul înalt, cu fața luminoasă, al Nataliei, devenea bărbat.

Exilul politic al Narîșkinilor a fost norocul personal al lui Petru. Lovitura de stat a Sofiei și expulzarea partidului lui de la putere l-au scutit de participarea la toate evenimentele, mai puțin la cele oficiale. Avea libertatea să crească fără restricții, în aerul curat al vieții de la țară. Pentru un timp, după revolta streliților, țarina Natalia a rămas împreună cu fiul și fiica ei la Kremlin, în aceleași apartamente pe care le ocupa de la moartea soțului ei. Dar, cu Sofia la putere, atmosfera începuse să fie din ce în ce mai apăsătoare și mai restrictivă. Natalia încă avea resentimente amare pentru moartea lui Matveev și a fratelui ei, Ivan Narîșkin, și nu era sigură că Sofia nu va lua și alte măsuri împotriva ei și a copiilor ei. Dar nu era niciun pericol; în cele mai multe cazuri, Sofia o ignora pur și simplu pe mama ei vitregă. Natalia a primit o mică alocație din care să se întrețină; banii nu erau suficienți, așa că țarina umilită s-a văzut obligată să ceară mai mulți bani patriarhului și altor clerici.

Ca să scape de Kremlin, Natalia a început să petreacă mai mult timp în palatul și la cabana de vânătoare favorite ale țarului Aleksei, la Preobrajenskoe, pe râul Iauza, cam la 4,8 kilometri nord de Moscova. În timpul lui Aleksei, casa făcea parte din uriașul stabiliment de creștere a șoimilor, și încă mai avea șiruri de grajduri și sute de colivii pentru șoimi și pentru porumbeii care erau prada lor. Casa propriu-zisă, o structură dezlânată de lemn, cu perdele roșii la fereastră, era mică, dar era amplasată în mijlocul câmpiilor verzi cu petice de pădure. De pe culmea unui deal,

Petru putea să privească pajiștile unduitoare, câmpurile de orz și ovăz, un râu argintiu ale cărui meandre treceau pe lângă dumbrăvi de mesteceni, sătucuri dominate de bisericile cu ziduri albe și cupole albastre sau verzi în formă de ceapă.

Acolo, pe câmpiile și în pădurile din Preobrajenskoe, și pe malurile râului Iauza, Petru putea să ignore școala și să nu facă altceva decât să se joace. Jocul lui preferat, încă din frageda copilărie, era războiul. În timpul domniei lui Fiodor, a fost amenajat un mic teren în Kremlin, unde Petru îi putea antrena pe partenerii lui de joacă. Acum, cu lumea din domeniul Preobrajenskoe întinzându-se în jurul său, avea un spațiu infinit pentru desfășurarea fascinantelor sale jocuri. Și, spre deosebire de cei mai mulți băieți care se joacă de-a războiul, Petru avea posibilitatea să scrie la biroul guvernamental de arsenal, ca să i se asigure echipament. Arhiva arsenalului arată că aceste cereri erau frecvente. În ianuarie 1683, el a comandat uniforme, steaguri și două tunuri de lemn, care să aibă țevile cu margine de fier, montate pe roți ca să poată fi trase de cai – toate trebuia să fie furnizate imediat. La aniversarea a unsprezece ani, în iunie 1683, Petru a abandonat tunul de lemn în favoarea unuia adevărat, cu ajutorul căruia, supravegheat de un artilerist, putea să tragă salve de salut. I-a plăcut așa de mult asta, încât mesagerii veneau aproape zilnic la arsenal să mai ia praf de pușcă. În mai 1685, Petru, apropiindu-se de treisprezece ani, a comandat șaisprezece perechi de pistoale, șaisprezece carabine cu catapulte și montură de alamă, și, la scurt timp după aceea, încă douăzeci și trei de carabine și șaisprezece muschete.

Cînd ajunsese la paisprezece ani, iar el și mama sa erau deja stabiliți în Preobrajenskoe, jocurile lui marțiale transformaseră reședința de vară într-o tabără militară adolescentină. Primii „soldați“ ai lui Petru au fost un mic grup de tovarăși de joacă, aflați în serviciul său de când împlinise cinci ani. Ei fuseseră selectați din familiile de boieri, ca să-i asigure prințului o suită personală de tineri nobili, și care aveau rolul de îngrijitor de cai, valet și majordom; de fapt, erau prietenii lui. Petru și-a completat, de asemenea, și rangurile, după modelul uriașei mase de funcționari ai tatălui său, Aleksei, și ai fratelui său Fiodor, care acum deveniseră inutili. O mulțime de servitori, în special cei angajați la crescătoria de șoimi ai țarului Aleksei, rămăseseră în serviciul țarului, fără să mai aibă nimic de făcut. Sănătatea lui

Fiodor îl împiedicase să vâneze, Ivan era încă și mai puțin capabil să facă vreun sport, iar lui Petru nu-i plăcea. Cu toate acestea, toți acești oameni continuau să primească salariu de la stat și să fie hrăniți pe socoteala țarului, iar Petru s-a decis să-i angajeze pe unii dintre ei în sportul lui preferat.

Funcțiile au fost ocupate, pe urmă, și de alți tineri nobili, care se prezentaseră să se înroleze, fie din proprie inițiativă, fie îndemnați de părinții lor, dornici de a intra în grațiile tânărului țar. Și băieților din alte clase sociale li s-a permis să se înroleze, așa că fiii clericilor, ai îngrijitorilor de cai, ai grăjdarilor, și chiar ai șerbilor stăteau alături de fiii de boier. Printre acești tineri voluntari de origine obscură era și un băiat cu un an mai mic decât țarul, pe nume Aleksandr Danilovici Menșikov. În final, trei sute de băieți și tineri se strânseseră pe domeniul de la Preobrajenskoe. Ei locuiau în barăci, făceau instrucție ca soldații, foloseau limbajul soldățesc și primeau leafă de soldat. Petru îi considera camarazii lui speciali, și din această colecție de tineri nobili și băieți de grajd el a alcătuit mai târziu mândrul Regiment Preobrajenskoe. Până la căderea Imperiului Rus, în 1917, acesta a fost cel dintâi regiment al Gardei Imperiale Ruse, al cărui colonel era întotdeauna însuși țarul, și al cărui orgoliu era că fusese fondat de Petru cel Mare.

În curând, toate spațiile disponibile din micul sat Preobrajenskoe erau ocupate, dar armata de băieți a lui Petru continua să se extindă. Au fost construite alte barăci în satul alăturat, Semionovskoe; cu timpul, această companie s-a transformat în Regimentul Semionovskoe, și a devenit al doilea regiment al Gardei Imperiale Ruse. Fiecare dintre aceste regimente embrionare număra trei sute de soldați și era organizat în infanterie, cavalerie și artilerie – exact ca o armată adevărată. Au fost construite barăci, birouri ale administrației și grajduri, mai multe atelaje și chesoane au fost aduse din echipamentul artileriei călare al armatei regulate, cinci trompetiști și zece toboșari au fost detașați din regimentele regulate, ca să cânte la trompetă și să bată în ritmul jocurilor lui Petru. Au fost create și distribuite uniforme în stil occidental: cizme negre, pălării neagre în trei colțuri, pantaloni strâmți, tunici evazate, cu butoniere, până la genunchi, verde-închis pentru compania Preobrajenskoe, și albastru-viu pentru Semionovskoe. Nivelurile de conducere erau organizate cu ofițeri de campanie, subalterni, sergenți, personal administrativ și de aprovizionare și

chiar un departament de plată, toate ocupate de băieții cu rangurile respective. Ca și soldații adevărați, ei trăiau într-o strictă disciplină militară și făceau o instrucție militară riguroasă. În jurul barăcilor se făcea de gardă și existau santinele. Pe măsură ce antrenamentul avansa, ei au început să organizeze marșuri lungi în zona rurală, făcând noaptea tabără, săpând tranșee și patrulând.

Petru participa cu entuziasm la aceste activități, dorind să ia parte la tot ce se întâmpla la toate nivelurile. În loc să-și ia pentru el rangul de colonel, s-a înscris în regimentul Preobrajenskoe cu gradul cel mai mic, de toboșar, poziție din care se putea delecta cântând la instrumentul care îi plăcea. Mai târziu, s-a avansat la gradul de artilerist sau bombardier, pentru a putea să tragă cu arma cea mai zgomotoasă, care făcea cele mai mari pagube. În barăci sau pe câmp, nu permitea să se facă vreo diferență între el și ceilalți. El îndeplinea aceleași îndatoriri ca și ceilalți, stătea de pază, zi sau noapte, când îi venea rândul, dormea în acelați cort și mânca aceeași mâncare. Când se construiau fortificații, Petru săpa și el cu lopata. Când regimentul făcea o defilare, Petru se așeza acolo unde îi era rangul și, dacă n-ar fi fost mai înalt decât ceilalți, nu s-ar fi distins între ei.

Refuzul oricărei funcții de conducere într-o organizație militară sau navală din copilăria lui Petru a devenit o caracteristică a vieții lui. Mai târziu, când mărșăluia cu noua lui armată rusească, sau cu flota lui, a fost întotdeauna unul dintre comandanții subordonați. Voia să avanseze de la toboșar la bombardier, de la bombardier la sergent și în cele din urmă la general, sau, în cadrul flotei, până la contraamiral sau, în sfârșit, viceamiral, dar numai când considera că serviciul și competența lui merită promovarea. Parțial, la început, a făcut asta pentru că, în exercițiile din timp de pace, toboșarii și artileriștii se distrau mai mult, și făceau mai mult zgomot decât maiorii și coloneii. Dar mai era și credința lui permanentă că ar trebui să învețe meseria soldățească începând de jos până sus. Și dacă el, țarul, făcea așa, niciun nobil n-ar fi putut să pretindă o funcție de conducere pe baza titlului său. De la început, Petru a dat acest exemplu, dând la o parte importanța drepturilor ereditare și promovând necesitatea competenței, insuflând nobilimii rusești ideea că rangul și prestigiul trebuie să fie câștigate din nou, de către fiecare generație.

Pe măsură ce Petru creștea, jocurile lui deveneau tot mai elaborate. În 1685, ca să exerseze lucrările de construcții, apărarea și atacul de fortificații, băieții soldați au lucrat aproape un an să ridice un mic fort din pământ și din bușteni, pe malul râului Iauza, la Preobrajenskoe. Cum l-au terminat, Petru l-a bombardat cu mortiere și tunuri, ca să vadă dacă îl poate distruge. În timp, reconstruirea fortului s-a transformat în ridicarea unui mic oraș fortificat, numit Pressburg, care avea garnizoana lui, birouri administrative, tribunal, și chiar un pretins „rege al Pressburgului", care era unul dintre camarazii lui Petru, și căruia Petru însuși pretindea că i se supune.

Pentru un joc militar de o asemenea complexitate, Petru avea nevoie de sfaturi profesioniste; nici cei mai entuziaști băieți nu ar fi putut singuri să construiască și să bombardeze fortărețe. Cunoștințele tehnice au venit de la ofițerii străini din Slobozia Germană. Din ce în ce mai mulți dintre acești străini, inițial convocați pentru a fi temporar instructori, au început să rămână ca ofițeri permanenți în regimentul de băieți. La începutul anilor 1690, când cele două companii erau transformate oficial în Regimentele de Gardă Preobrajenskoe și Semionovskoe, aproape toți coloneii, maiorii și căpitanii erau străini; doar sergenții și soldații erau ruși.

S-a sugerat că motivele pentru care Petru a dezvoltat aceste companii de tineri ar fi fost construirea unei forțe armate, cu ajutorul căreia, într-o bună zi, ar fi putut s-o înlăture pe Sofia de la tron. E puțin probabil. Sofia era pe deplin conștientă de ceea ce se întâmplă la Preobrajenskoe și nu era deloc îngrijorată. Dacă ar fi crezut că există vreun pericol, cererile lui Petru pentru arme de la Kremlin nu ar fi fost satisfăcute. Atâta timp cât Sofia avea devotamentul a 20000 de streliți în capitală, cei 600 de băieți ai lui Petru nu însemnau nimic. Ba chiar Sofia i-a împrumutat lui Petru regimente de streliți care să participe la joaca lui de-a bătăliile. Numai că, în 1687, tocmai când Petru pregătea un exercițiu de campanie de mari proporții, Sofia a lansat prima campanie împotriva tătarilor din Crimeea. Streliții, soldații regulați și ofițerii străini împrumutați lui Petru au primit ordinul de a reveni în armată, și manevrele lui Petru au fost anulate.

În timpul acelor ani, totul îi stârnea curiozitatea lui Petru. El a cerut un ceas pentru sufragerie, o statuie a lui Hristos, o șa calmucă, un glob pământesc mare, o maimuță dansatoare. Voia să afle cum funcționează lucrurile, îi

plăcea să vadă uneltele în mâinile lui mari, și îi plăcea să lucreze cu ele; se uita la meșteșugari cum folosesc aceste unelte, pe urmă îi imita și savura senzația prelucrării lemnului, a cioplirii pietrei și a modelării fierului. La vârsta de doisprezece ani, el a comandat un banc de tâmplărie, și a devenit maestru în folosirea toporului, a daltei, a ciocanului și a cuielor. A devenit zidar. A învățat delicata mânuire a strungului, și a devenit un excelent strungar în lemn și mai apoi în fildeș. A învățat cum se tipăresc cărțile și cum sunt legate. Îi plăcea zgomotul ciocanelor pe fierul roșu, incandescent, din atelierul fierarului.

O consecință a acestei copilării libere, în aer liber, la Preobrajenskoe, a fost că educația lui formală era discontinuă. Când a părăsit Kremlinul, detestând amintirile de acolo, el s-a rupt și de tutorii care îi instruiseră pe Fiodor și Sofia, și de obiceiurile și tradițiile din educația unui țar. Deștept și curios, a evadat în exterior, preferând să învețe partea practică, și nu pe cea teoretică. Se ocupa mai mult de pajiști, râuri și păduri, decât de sala de clasă; de tunuri și muschete mai mult decât de hârtie și creioane. Câștigul a fost important, dar și pierderea a fost serioasă. Citise doar câteva cărți. Caligrafia, gramatica și vocabularul nu depășeau nivelul jalnic al copilăriei timpurii. Nu a învățat nicio limbă străină, în afară de o brumă de olandeză și germană, pe care a deprins-o mai târziu, în Slobozia Germană și în călătoriile lui în afara țării. Nu fusese vreodată atins de teologie, mintea lui nu fusese provocată sau dezvoltată de probleme filosofice. Ca pe orice copil cu voință, inteligent, luat de la școală la zece ani, și căruia i se oferă șapte ani de libertate nedisciplinată, curiozitatea l-a purtat în multe direcții; chiar și neîndrumat, el a învățat multe. Dar îi scăpase educația formală, antrenarea disciplinată a minții, dezvoltarea ei treptată și statornică, de jos în sus, până la atingerea a ceea ce grecii numeau arta cea mai înaltă, arta guvernării oamenilor.

Educația lui Petru, orientată de propria lui curiozitate sau de toane, era un amestec de folositor și inutil, și a fixat omul și monarhul pe traseul său. Multe dintre cele însușite n-ar fi existat, dacă ar fi fost educat la Kremlin, și nu la Preobrajenskoe; educația formală poate să înăbușe, la fel cum poate să inspire. Dar mai târziu Petru însuși a resimțit și a regretat lipsa de profunzime și lustrul educației sale formale.

Experiența sa cu un sextant e caracteristică pentru educația entuziastă și îndrumată de el însuși. În 1687, când Petru avea cincisprezece ani, cneazul Iakob Dolgoruki, care era pe punctul de a pleca într-o misiune în Franța, i-a menționat țarului că avusese un instrument străin „cu ajutorul căruia se puteau măsura distanța și spațiul fără a te mișca din loc". Din păcate, instrumentul îi fusese furat, dar Petru l-a rugat pe cneaz să îi cumpere unul din Franța. La întoarcerea lui Dolgoruki, în 1688, prima întrebare a lui Petru a fost dacă i-a adus sextantul. I s-a arătat o cutie, și s-a desfăcut un pachet; era un sextant, elegant fabricat din metal și lemn, dar niciunul dintre cei prezenți nu știa cum se folosește. A început căutarea unui expert și s-a ajuns repede în Slobozia Germană, de unde a fost adus un negustor olandez cărunt, numit Franz Timmerman, care a luat sextantul și a calculat rapid distanța până la o casă din apropiere. Un servitor a fost trimis să măsoare cu pasul distanța, și s-a întors să raporteze o cifră asemănătoare cu a lui Timmerman. Petru, nerăbdător, a cerut să fie învățat cum funcționează, Timmerman a acceptat, dar a declarat că elevul său trebuie mai întâi să învețe aritmetica și geometria. Petru învățase odată aritmetica elementară, dar deprinderile se pierduseră din cauza nepracticării lor; nu-și mai amintea nici măcar cum să scadă sau să împartă. Acum, stimulat de dorința de a folosi sextantul, el a plonjat într-o diversitate de materii: aritmetică, geometrie și, de asemenea, balistică. Și, cu cât avansa mai mult, cu atât mai multe drumuri păreau că se deschid în fața lui. A devenit din nou interesat de geografie, studiind pe globul imens, care aparținuse tatălui său, granițele Rusiei, Europei și ale Noii Lumi.

Timmerman era un surogat de tutore, petrecuse douăzeci de ani în Rusia, și nu mai era la curent cu noua tehnologie din Europa Occidentală. Cu toate acestea, el a devenit pentru Petru un sfătuitor și un prieten, și țarul l-a păstrat mereu lângă el pe olandezul fumător de pipă. Timmerman văzuse lumea, și putea să-i descrie cum funcționează lucrurile, putea să răspundă măcar la o parte din întrebările pe care i le punea acest băiat înalt, care avea o curiozitate fără limite. Hoinăreau împreună prin împrejurimile Moscovei, vizitând proprietăți și mănăstiri, și, uneori, pătrunzând și prin vreun sat micuț. Într-una dintre aceste excursii, în iunie 1688, a avut loc un episod celebru, care a avut consecințe serioase pentru Petru și pentru Rusia. El se plimba cu Timmerman pe un domeniu regal, lângă satul Izmailovo. Printre clădirile din spatele casei principale se afla un depozit care, i se spusese lui

Petru, era plin de nimicuri și fusese încuiat de ani buni. Stârnit de curiozitate, Petru a cerut să se deschidă ușile și, în ciuda mirosului muced, a început să se uite în jur. În lumina slabă, i-a atras imediat atenția un obiect mare: o barcă veche, cu scândurile putrezite, întoarsă cu fundul în sus, într-un colț al depozitului. Era lungă de 6 metri și lată de 1,8 metri, cam de mărimea unei bărci de salvare de pe un pachebot transoceanic modern.

Nu era prima barcă pe care o vedea Petru. Cunoștea vasele lente, ușoare, cu care rușii transportau bunuri de-a lungul râurilor largi; mai știa și mica ambarcațiune pentru plimbări de plăcere de la Preobrajenskoe. Dar aceste bărci erau, esențialmente, ambarcațiuni pentru ape curgătoare: vase construite ca niște barje, cu fundul plat și cu pupa pătrată, care mergeau cu vâsle sau frânghii trase de oameni sau de animale de pe malul râului, sau pur și simplu de curenți. Barca din fața lui era diferită. Coca adâncă și rotunjită, chila grea și vârful ascuțit nu erau făcute pentru râuri.

— Ce fel de barcă e asta?[77] l-a întrebat Petru pe Timmerman.

— E o barcă englezească, a răspuns olandezul.

— La ce se folosește? E mai bună decât o barcă rusească? a întrebat Petru.

— Dacă ar avea un catarg și pânze, ar putea să meargă nu numai în direcția vântului, ci și contra lui, a răspuns Timmerman.

— Contra vântului? Petru era uluit. E posibil așa ceva?

El voia să încerce barca imediat. Dar Timmerman s-a uitat la scândurile putrede și a insistat că trebuie să fie făcute reparații majore; între timp, se puteau face și catargul și pânzele. Pentru că Petru îl pistona continuu să se grăbească, Timmerman a găsit un alt olandez mai în vârstă, Karsten Brandt, care venise din Olanda în 1660, să construiască o corabie pe Marea Caspică pentru țarul Aleksei. Brandt, care trăia ca tâmplar în Slobozia Germană, a venit la Izmailovo și s-a apucat de lucru. A înlocuit scândurile, a călăfătuit și a smolit fundul, a montat catargul și a echipat-o cu pânze, frânghii și vele. Barca a fost apoi transportată pe role, în jos, către râul Iauza, și lansată la apă. Dinaintea ochilor lui Petru, Brandt a început să navigheze pe râu, să manevreze la stânga și la dreapta, folosind briza ca să navigheze nu numai

în vânt, dar și împotriva curentului slab. Copleșit de încântare, Petru a strigat la Brandt să vină la mal ca să îl ia la bord. A sărit în barcă, a luat cârma și, după instrucțiunile lui Brandt, a început să navigheze contra vântului. „Și mult prea plăcut a fost pentru mine“[78], scria țarul ani mai târziu, în prefața sa la Reguli maritime.[79]

După aceea, Petru naviga în fiecare zi cu barca. El a învățat cum să folosească pânzele și vântul, dar Iauza era îngust, vântul uneori era prea slab ca să asigure manevrabilitate, iar barca eșua deseori. Cea mai apropiată întindere mai mare de apă, de 15 kilometri de la un țărm la altul, era lacul Plescev, aflat la 137 de kilometri nord-est de Moscova. Petru era poate un copil iresponsabil, care hoinărea pe câmpii, dar era și țar, și n-ar fi putut să călătorească așa departe de capitala lui fără un motiv serios. A găsit repede unul. Se organiza un festival în iunie la marea Mănăstire Troițki, și Petru s-a rugat de mama lui să-i dea permisiunea să se ducă acolo și să participe la ceremonia religioasă. Natalia a acceptat și, imediat ce slujba s-a terminat, Petru, acum departe de supravegherea și restricțiile celor mari, s-a îndreptat pur și simplu spre nord-vest, prin pădurea de la Pereslavl. După cum stabiliseră dinainte, Timmerman și Brandt erau și ei acolo.

Stând pe malul lacului, cu soarele de vară bătându-i umerii și făcând să scânteieze suprafața apei, Petru s-a uitat peste lac. Doar vag, la mare distanță, putea să distingă țărmul îndepărtat. Acolo ar fi putut să navigheze o oră, chiar două ore, fără să întoarcă. Ar fi vrut să navigheze imediat, dar nu era nicio barcă, și nici nu părea posibil să târască barca englezească așa departe de Ismailovo. El s-a întors către Brandt și l-a întrebat dacă ar fi posibil să construiască altă barcă acolo, pe malul lacului.

— Da, putem să construim bărci aici,[80] a răspuns bătrânul tâmplar. S-a uitat în jur la linia pustie a țărmului și la pădurea virgină. Dar ne vor trebui multe lucruri.

— Nu contează, a spus Petru entuziast. Vom avea tot ce ne va trebui.

Intenția lui Petru era să ajute efectiv la construirea bărcilor pe lacul Plescev. Acest lucru însemna nu doar o altă scurtă și neautorizată vizită la lac, ci obținerea permisiunii de a locui acolo pentru o perioadă mai lungă. El s-a întors la Moscova și a început asediul asupra mamei sale. Natalia a rezistat

o perioadă, insistând să rămână la Moscova, cel puțin până la sărbătorirea oficială a zilei numelui. Petru a rămas, dar chiar în ziua următoare, el și Brandt, cu un alt bătrân constructor olandez, pe nume Kort, au plecat în grabă la lacul Pleșceevo. Au ales un loc pentru șantierul lor de nave, pe malul estic al lacului, nu departe de drumul Moscova-Iaroslavl, și s-au apucat să construiască barăci și un doc, la care să acosteze viitoarele bărci. Buștenii au fost pregătiți, tăiați și fasonați. Muncind din zori și până în noapte, Petru și alți lucrători care tăiau cu ferăstrăul și băteau viguros cu ciocanele sub supravegherea olandezului au făcut chilele pentru cinci bărci – două mici fregate și trei iahturi, care aveau toate prova și pupa arcuite în stil olandez. În septembrie, siluetele bărcilor începuseră să capete contur, dar niciuna nu era terminată când Petru a fost obligat să se întoarcă la Moscova pentru perioada iernii. El a plecat fără voia lui, cerându-le constructorilor olandezi să rămână pe șantier și să lucreze cât de mult posibil, așa încât să termine bărcile până la primăvară.

Descoperirea întâmplătoare a acelei bărci și primele lecții de navigare ale lui Petru pe Iauza au reprezentat începutul a două teme obsedante pentru personalitatea și viața lui Petru: obsesia pentru mare și dorința de a învăța de la occidentali. Îndată ce a devenit țar, atât în titlu, cât și în putere, el s-a întors către mare, mai întâi în sud, către Marea Neagră, apoi în nord-vest, către Marea Baltică. Împinsă de la spate de voința acestui ciudat visător al mării, uriașa națiune statornicită pe uscat a năvălit către oceane. Era straniu și totuși, într-un fel, inevitabil. Nicio mare națiune nu a supraviețuit și nu s-a dezvoltat fără acces la mare. Remarcabil este faptul că impulsul a fost dat de visurile unui adolescent.

Navigând pe Iauza, avându-l pe Brandt drept cârmaci, proaspăta lui fascinație pentru apă a coincis și s-a întrepătruns cu admirația pentru Occident. El știa că se află într-un vas străin, luând lecții de la un instructor străin. Acei olandezi care reparaseră vasul și care îi arătau cum să-l folosească veneau dintr-o civilizație mult mai avansată din punct de vedere tehnologic decât Moscova. Olanda avea mii de vase și mii de oameni ai mării; pentru moment, Timmerman și Brandt reprezentau toate acestea. Ei au devenit eroi pentru Petru. Voia să fie alături de cei doi bătrâni, ca să

poată să învețe. La momentul acela ei erau Occidentul. Și, într-o zi, el avea să fie Rusia.

La sfârșitul anului 1688, Petru avea șaisprezece ani și jumătate și nu mai era un băiețel. Fie că purta caftan de aur și stătea pe tron, fie că săpa tranșee, trăgând de frânghii sau bătând cuie, îmbrăcat într-o tunică verde pătată de transpirație, în timp ce purta discuții tehnice cu tâmplarii sau soldații, fizic el era un bărbat. Într-o epocă în care viața era scurtă și generațiile se succedau rapid, bărbații deseori deveneau părinți la șaisprezece ani și jumătate. Acest lucru se întâmpla mai ales cu prinții, pentru care necesitatea de a asigura un succesor era prima mare responsabilitate. Datoria lui Petru era clară: venise timpul să se căsătorească și să aibă un copil. Mama lui Petru își dorea asta cu ardoare, iar Sofia, până la momentul acela, nu avusese nimic de obiectat. Nu era doar o simplă problemă a clanului Narîșkin contra clanului Miloslavski, era o chestiune care privea asigurarea succesiunii Romanovilor. Țarevna Sofia nu se putea căsători; țarul Ivan nu avea decât fete.

Natalia avea motivele ei personale. Era deranjată de interesul crescând al fiului ei pentru străini; preferința aceasta depășea cu mult orice văzuse ea în atmosfera moderat pro-occidentală din casa lui Matveev, sau în atmosfera din ce în ce mai liberală de la curte din ultimii ani ai țarului Aleksei. Petru își petrecea tot timpul cu cei doi olandezi, iar ei îl tratau ca pe un ucenic, nu ca pe un autocrat. Ei îi făcuseră cunoștință cu băutura, cu fumatul pipei și cu fete străine, care se comportau diferit față de fiicele izolate ale nobilimii ruse. Pe lângă acestea, Natalia era serios îngrijorată de securitatea lui Petru. Trasul cu tunul și navigatul cu barca erau periculoase. Era plecat pentru perioade lungi de timp, unde nu putea să-l controleze, era înconjurat de oameni nepotriviți, își punea viața în pericol. O soție ar fi schimbat toate acestea. O rusoaică frumoasă, timidă, simplă și iubitoare, l-ar fi distras și i-ar fi dat ceva mult mai interesant de făcut decât să alerge pe câmpuri și să se bălăcească pe râuri și pe lacuri. O soție bună l-ar fi transformat pe Petru dintr-un adolescent într-un bărbat. Cu puțin noroc, putea, de asemenea, să-l facă pe bărbat tată.

Petru a acceptat dorința mamei sale fără să protesteze, nu pentru că devenise brusc un fiu care avea conștiința datoriei, ci pentru că toată

povestea nu prezenta pentru el niciun interes. A acceptat să fie adunată tradiționala selecție de fete eligibile la Kremlin; a acceptat ca mama lui să le trieze și să le aleagă pe cele care-i plăceau mai mult. Odată ce au fost îndeplinite toate acestea, s-a uitat la aleasă, nu a avut nimic de obiectat și, în felul acesta, a ratificat alegerea mamei sale. Așa că, fără probleme, Petru a achiziționat o soție și Rusia o nouă țarină.

Numele ei era Eudoksia Lopuhina. Avea douăzeci și trei de ani, era mai mare decât Petru – și se spunea că era drăguță, deși nu s-a păstrat niciun portret al Eudoksiei de la vârsta aceea. Era timidă și plină de respect, ceea ce o și recomandase noii ei mame-soacre. Avea o origine bună, provenind dintr-o familie moscovită veche și conservatoare, cu rădăcini datând din secolul al XV-lea, și care era înrudită prin căsătorii cu Golițînii, Kurakinii și Romodanovskii. Era o ortodoxă pioasă, aproape deloc educată, speriată de orice lucru străin, și credea că, pentru a-și mulțumi soțul, trebuia doar să devină principalul lui sclav. Rozalie, plină de speranță și fără nicio șansă, ea a stat alături de tânărul și înaltul său mire și a devenit soția lui în 27 ianuarie 1689.

Chiar pentru o epocă în care toate căsătoriile erau aranjate, perechea a fost un dezastru. Petru, deși fizic era pregătit să devină tată, încă deborda de entuziasm la noile lui descoperiri, încă îi păsa mai mult de cum funcționează lucrurile, decât de cum se comportă oamenii. Nu te poți aștepta de la foarte mulți tineri de șaptesprezece ani, din orice epocă, să-și abandoneze toate preocupările și să se așeze domesticiți la casa lor. Și, cu siguranță, Eudoksia era prost echipată ca să reușească un asemenea miracol cu Petru. Simplă, convențională, doar ceva mai mult decât un copil rușinos, copleșită de importanța rangului pe care îl avea soțul ei, dornică să-i fie pe plac, dar fără să știe cum s-o facă, ea ar fi putut să fie un model de țarină pentru țarii moscoviți convenționali. Era dispusă să ofere tot ce putea, numai că scânteia de geniu, sălbatică și impetuoasă, a soțului ei o bulversa, iar lumea lui masculină, băiețoasă, o speria. Ea era pregătită să asiste la mari ceremonii oficiale, nu la construcția de bărci. Aversiunea ei față de străini a crescut. Fusese învățată că sunt diabolici; acum îi răpeau soțul de lângă ea. Nu putea să stea de vorbă cu Petru, nu știa nimic despre tâmplărie și gresare. De la bun început, pe el îl plictiseau conversațiile cu ea; curând a început să-l plictisească și să facă dragoste cu ea, iar în scurt timp de-abia

mai suporta s-o vadă lângă el. Cu toate acestea, erau căsătoriți și dormeau împreună, și, în doi ani, s-au născut doi fii. Cel mare era țareviciul Aleksei, a cărui viață tragică avea să fie supliciul lui Petru. Al doilea, un nou-născut numit Aleksandr, a murit la șapte luni. Atunci când s-a întâmplat, la numai trei ani de la căsătorie, Petru era atât de înstrăinat de soția lui și atât de insensibil, încât nu s-a deranjat să participe la funeraliile copilului. Până și luna de miere a fost scurtă. La începutul primăverii, la doar câteva săptămâni de la căsătorie, Petru nu mai avea astâmpăr, văzând că începe să crape gheața pe Iauza, la Preobrajeskoe. Știind că în curând se va topi gheața și pe lacul Pleșceevo, el se chinuia să scape de soție, de mama lui și de responsabilități. La începutul lui aprilie 1689, el a scăpat și s-a grăbit spre lac, nerăbdător să vadă cum au progresat Brandt și Kort. A găsit lacul cu gheața crăpată, majoritatea bărcilor gata de lansare la apă, având nevoie doar de câțiva colaci de frânghie bună pentru grearea pânzelor. În aceeași zi, el i-a scris exuberant mamei sale, cerând să-i trimită frânghie, sugerându-i cu viclenie că, cu cât mai repede va ajunge frânghia, cu atât mai repede se va întoarce la ea:

Către măicuța mea iubită, Doamna Țarină și Mare Ducesă Natalia Kirilovna,

Feciorașul dumitale, Petrușka, acum aici, la lucru, îți cere binecuvântarea și se roagă pentru sănătatea dumitale. Noi, prin rugăciunile tale, suntem bine. Astăzi lacul nu mai are gheață pe el, și toate bărcile, în afară de cea mare, sunt terminate, mai așteaptă doar frânghiile. De aceea, implor bunătatea ta, ca aceste frânghii, de 700 de stânjeni marini [în jur de 1280 de metri], să fie trimise de la Oficiul de Artilerie fără întârziere, pentru că munca e ținută în loc de lipsa lor, și șederea noastră aici, prelungită. Cerându-ți binecuvântarea.[81]

Natalia a înțeles și s-a supărat. Ea i-a răspuns, nu trimițându-i frânghiile, ci poruncindu-i lui Petru să se întoarcă imediat la Moscova, ca să participe la o slujbă memorială pentru țarul Fiodor; absența lui ar fi fost considerată o șocantă lipsă de respect pentru memoria fratelui. Nefericit la gândul că trebuie să-și părăsească din nou bărcile, Petru a mai încercat o dată să

reziste poruncii mamei sale. Următoarea lui scrisoare era un amestec de voioșie forțată și eschivare curtenitoare:

Mamei mele preaiubite, Doamna Țarină Natalia Kirilovna,

Fiul tău nevrednic, Petrușka, dorește mult să afle despre sănătatea dumitale. În legătură cu porunca dumitale de a mă întoarce la Moscova, eu sunt gata, numai că aici e mult de lucru, și omul pe care l-ai trimis a văzut aceasta cu ochii lui, și îți va explica mai clar. Noi, prin rugăciunile tale, suntem perfect sănătoși. Despre venirea mea, i-am scris lui Lev Kirilovici [unchiul lui Petru și fratele țarinei] și el îți va raporta. De aceea, mă supun umil voinței tale. Amin![82]

Dar Natalia era de neclintit: să vină Petru. El a sosit la Moscova cu doar o zi înainte de serviciul memorial și a trecut o lună până când a putut să scape din nou; de data aceasta, când s-a întors la lacul Pleșceevo, a descoperit că bătrânul Kort murise. Lucrând alături de Brandt și ceilalți constructori, Petru a ajutat la finalizarea bărcilor. Curând după aceea, el i-a scris din nou mamei sale, folosindu-l drept curier pe boierul Tihon Streșnev, pe care Natalia îl trimisese la Pereslavl, ca să vadă ce se întâmplă acolo. „Hei!“, o saluta Petru pe mama lui:

Vreau să întreb despre sănătatea domniei tale și să-ți cer binecuvântarea. Noi suntem bine. Cât despre bărci, ele stau foarte bine, lucru despre care îți va spune însuși Tihon Streșnev. Al tău nevrednic, Petrus[83]

Semnătura „Petrus“ este semnificativă. Restul scrisorii era în rusa nesigură a lui Petru, dar numele și-l scrisese în latină, folosind grafia occidentală nefamiliară, dar pentru el atrăgătoare prin exotism. În plus, pe lângă latină, Petru învăța olandeză de la tovarășii lui de muncă.

În aceste luni de primăvară la Pereslavl, imediat după căsătoria lui, Petru a scris cinci scrisori mamei, dar niciuna soției sale. Nici măcar nu a adus vorba de ea în scrisorile către Natalia. Aceste scăpări din vedere au fost

acceptate cu ușurință de Natalia. În cadrul micii curți de la Preobrajenskoe, unde locuiau și soția, și soacra, deja apăruseră tensiuni. Natalia, care o alesese pe fată pentru Petru, i-a descoperit repede limitele, disprețuind-o și acceptând evaluarea negativă a lui Petru. Eudoksia, instalată în acel loc neprietenos, spera totuși că Petru va veni acasă și va aduce armonie, și i-a scris, implorându-l să-și amintească de ea, cerșindu-i un semn de dragoste și tandrețe:

Îl salut pe stăpânul meu, țarul Petru Alekseevici.[84]

Să fii ocrotit, lumina mea, pentru mulți ani. Noi îți cerem îndurare. Vino acasă la noi, o, Doamne, fără întârziere. Eu, datorită bunătății mamei tale, sunt bine și sănătoasă. Soțioara ta, Dunka, se pleacă în fața ta.

Apoi, din nou, lui Petru i s-a poruncit să se întoarcă la Moscova pentru o ceremonie publică. Din nou și-a abandonat cu greu bărcile, dar, de data aceasta, când a apărut în capitală, mama lui a insistat să rămână acolo. Era gata să izbucnească o criză: membrii partidului aristocratic de boieri care se adunaseră în jurul lui Petru și al mamei sale erau pregătiți să atace guvernarea regentei Sofia. După șapte ani de guvernare competentă inatacabilă, administrația Sofiei începuse să clacheze. Avuseseră loc două campanii militare dezastruoase. Acum, regenta, mânată de pasiunea ei pentru Vasili Golițîn, comandantul armatelor învinse, încerca să-i convingă pe moscoviți să-l trateze pe iubitul ei ca pe un erou cuceritor. Era prea greu de înghițit una ca asta, așa că susținătorii lui Petru erau convinși că sfârșitul e aproape. Dar aveau nevoie ca simbolul cauzei lor să fie prezent. Îmbrăcat maiestuos, el putea să preia cu ușurință omnipotența funcției de țar. Îmbrăcat în pantaloni de lucru, stând pe un buștean într-un șantier naval aflat la două zile distanță de Moscova, el rămânea băiatul pe care îl știa Sofia: un flăcău ciudat, ale cărui gusturi exotice le privea cu o doză de indulgență amuzată și satisfacție.

---

[72] Măsura vitalității și a dezvoltării lui Petru este că, deși avea doar unsprezece ani, suedezii credeau că are șaisprezece. (N. a.)

[73] M.M. Bogoslovski, vol. I, pp. 53-55.

[74] Eugene Schuyler, vol. I, p. 106.

[75] ibidem.

[76] ibidem, vol. I, p. 103.

[77] N.G. Ustrialov, vol. II, p. 399.

[78] Eugene Schuyler, vol. I, p. 112.

[79] Adevărata origine a acestei bărci faimoase, pe care Petru o numise „bunicul flotei rusești“, este necunoscută. Petru a crezut că este englezească; o legendă spune că, la origine, fusese trimisă ca dar lui Ivan cel Groaznic de către regina Elisabeta I. Alții cred că a fost construită în Rusia de tâmplari olandezi în timpul domniei țarului Aleksei. Mai important este că era un mic vas cu pânze de model occidental. Fiind conștient de semnificația bărcii în viața lui personală, Petru a fost hotărât să o păstreze. În 1701, ea a fost dusă la Kremlin și păstrată într-o clădire aflată alături de Clopotnița lui Ivan. În 1722, când îndelungatul război cu Suedia se terminase, în sfârșit, Petru a poruncit ca barca să fie adusă de la Moscova la Sankt-Petersburg. Cântărind o tonă și jumătate, aceasta urma să fie transportată o parte din drum trasă peste bușteni, și indicațiile lui Petru pentru îngrijirea ei au fost foarte precise: „Aduceți barca la Schlusselburg. Aveți grijă să nu o distrugeți. De aceea, mergeți numai ziua. Noaptea vă opriți. Când drumul e prost, să fiți cu mai mare atenție.“ (Muzeul de Marină, Leningrad.) În 30 mai 1723, la aniversarea a cincizeci și unu de ani a lui Petru, barca onorată a navigat pe Neva și apoi în larg, în Golful Finlandei, ca să se întâlnească acolo cu „nepoții“ ei, războinicii flotei baltice rusești. În luna august a aceluiași an, barca a fost așezată într-o clădire specială înăuntrul fortăreței Petru și Pavel, unde a rămas mai bine de două secole. Astăzi, corabia lui Petru este cel mai de preț exponat al Muzeului Naval al Rusiei, în fosta clădire a Bursei de Mărfuri, aproape de Insula Vasilevski din Sankt Petersburg. (N. a.)

[80] Eugene Schuyler, vol. I, p. 113.

[81] P&B, vol I, nr. 6.

[82] ibidem, vol. I, nr. 7.

[83] ibidem, vol. I, nr. 9.

[84] Muzeu, Pereslavl-Zaleski.

7

REGENȚA SOFIEI

Sofia avea douăzeci și trei de ani când devenise regentă, și doar trezeci și doi când titlul și funcția i-au fost răpite. Un portret o înfățișează ca pe o fată cu ochi căprui, cu o față rotundă, obraji roz, păr blond-cenușiu, bărbie lungă și buze arcuite. Este plinuță, dar nu neatrăgătoare. Pe cap poartă o coroană micuță, cu o cruce într-un glob; pe umeri are o mantie roșie, decorată cu blană. Trăsăturile zugrăvite în acest portret nu au fost niciodată contestate; portretul este folosit în mod obișnuit de către istorici, occidentali sau sovietici pentru a o descrie pe Sofia. Cu toate acestea, imaginea este inadecvată. Este un portret al oricărei tinere plăcute și relativ drăguțe; nu reflectă nimic din energia de temut și hotărârea care au reușit s-o facă pe Sofia să coordoneze morișca revoltei streliților și apoi să conducă Rusia timp de șapte ani.

O cu totul altă prezentare, profund grotescă, a fost făcută de un agent diplomatic francez, pe nume De Neuville, care fusese trimis la Moscova de marchizul de Bothune, ambasadorul francez din Polonia, în 1689. Într-una dintre cele mai neelegante descrieri ale unei doamne făcute vreodată de un bărbat – mai ales de un francez – el a scris despre Sofia:

Mintea și abilitățile ei nu au nicio legătură cu diformitatea corpului, pentru că este imens de grasă, cu un cap mare cât un oboroc, cu păr pe față și bube pe picioare, având cel puțin patruzeci de ani. Dar, pe cât îi este statura de lăbărțată, scundă și grosolană, pe atât îi este mintea de șireată, subtilă, lipsită de prejudecăți și plină de politețe. Și, deși nu l-a citit pe Machiavelli, și nici nu a auzit vreodată de el, toate cugetările lui îi vin firesc.[85]

Dacă Sofia ar fi fost într-adevăr atât de hidoasă, cu siguranță că ar fi spus-o și alții. Iar De Neuville era în Moscova spre sfârșitul regenței Sofiei, când politica ei era să alieze Rusia cu inamicul Franței, Austria, într-un război

împotriva prietenului secret al Franței, Imperiul Otoman. El era în eroare în privința vârstei Sofiei, adăugându-i încă opt ani; dar poate acest lucru făcea parte tot din batjocură. Cu siguranță, cel puțin un lucru din catalogul lui oribil era inventat, pentru că De Neuville nu avea cum să vadă vreodată picioarele Sofiei. Cu toate acestea, indiferent de motivele sale, relatarea francezului a avut un efect. Descrierea lui a continuat s-o afecteze pe Sofia, pentru tot restul timpului cât avea să se mai scrie istorie despre ea.

Când devenise regentă, în 1682, Sofia îi instalase rapid în funcții pe propriii ei locotenenți. Unchiul ei, Ivan Miloslavski, a rămas consilierul principal până la moartea lui. Fiodor Șaklovitîi, noul comandant al streliților, care câștigase respectul soldaților și reinstalase disciplina strictă în regimentele din Moscova, era un alt susținător. Era un bărbat din Ucraina, de obârșie țărănească și semianalfabet, dar devotat Sofiei și gata să supravegheze ducerea la îndeplinire a oricărei porunci pe care ar fi dat-o aceasta. Pe durata regenței, el a ajuns și mai apropiat de Sofia, fiind promovat, în final, ca secretar al consiliului de boieri, ai cărui membri îl urau cu înverșunare din cauza originii lui umile. Ca să echilibreze lipsurile lui Șaklovitîi, Sofia se consulta și cu un tânăr călugăr educat, Silvestr Medvedev, pe care îl cunoștea încă de când era doar o fată în terem. Discipol zelos al tutorelui Sofiei, Simeon Poloțki, Medvedev era considerat cel mai învățat teolog din Rusia. Miloslavski, Șaklovitîi și Medvedev erau importanți, dar cea mai importantă figură a regenței Sofiei – consilierul ei, ministrul ei principal, puternicul ei braț drept, alinătorul ei și, în final, iubitul ei – era cneazul Vasili Vasilievici Golițîn. Vlăstarul uneia dintre cele mai vechi și aristocratice case din Rusia, Golițîn era chiar mai occidental și revoluționar, în gusturi și concepții, decât Artimon Matveev. Un om de stat cu experiență și un soldat, un citadin iubitor de artă și un vizionar politic cosmopolit, Golițîn a fost, probabil, cel mai civilizat bărbat pe care îl crease vreodată Rusia. Născut în 1643, el a fost instruit mult deasupra modelului de educație din nobilimea rusă. În copilărie, a studiat teologia, istoria și a învățat să vorbească și să scrie în latină, greacă și polonă.

În Moscova, Golițîn locuia ca un mare senior, după model occidental, în palatul lui de piatră, cu acoperișul din foi grele de aramă. Vizitatorii, care se așteptau la obișnuitele pentru Moscovia decorațiuni primitive, erau uluiți de

splendorile lui: tavane sculptate, statui de marmură, cristaluri, pietre prețioase și tăvi de argint, sticlă pictată, instrumente muzicale, dispozitive matematice și astronomice, scaune aurii și mese de abanos încrustate cu fildeș. Pe pereți erau tapiserii de goblen, oglinzi înalte venețiene, hărți germane în rame aurii. Casa lui se lăuda cu o bibliotecă de cărți în latină, polonă și germană, și cu o galerie de portrete ale tuturor țarilor Rusiei și ale unor monarhi care domneau în Europa Occidentală.

Golițîn găsea compania străinilor foarte stimulativă. El era un vizitator obișnuit în Slobozia Germană, luând masa acolo regulat cu generalul Patrick Gordon, militarul scoțian care i-a fost consilier și colaborator în eforturile lui de a reforma armata. Casa lui Golițîn din Moscova a devenit locul de întâlnire al călătorilor străini, al diplomaților și comercianților. Până și iezuiții, pe care majoritatea rușilor îi evitau cu strictețe, erau bineveniți. Un călător francez a fost uimit de maniera delicată în care Golițîn, în loc să insiste să-l convingă să bea paharul cu vodcă servit tradițional la sosire de toate gazdele moscovite și care, de obicei, era neplăcut pentru străini, l-a sfătuit amabil să nu-l ia. În timpul conversațiilor plăcute de după cină, se abordau subiecte variate, de la calitățile noilor arme de foc și proiectile, până la politica europeană. Golițîn era un admirator pasionat al lui Ludovic al XIV-lea; el susținea că fiul său poartă mereu un portret în miniatură al Regelui Soare. I-a dezvăluit speranțele și visurile lui agentului francez în Moscova, De Neuville. El i-a vorbit despre viitoarele reforme din armată, comerțul prin Siberia, stabilirea unor relații permanente cu Vestul, trimiterea tinerilor ruși la studii în orașele occidentale, stabilizarea monetară, proclamarea libertății de credință și chiar emanciparea șerbilor. Pe măsură ce Golițîn vorbea, viziunea lui se extindea: visa la „popularea deșerturilor, la îmbogățirea cerșetorilor, la transformarea sălbaticilor în oameni civilizați, a lașilor în eroi și a colibelor de păstori în palate de piatră“[86].

Sofia îl întâlnise pe acest bărbat când avea douăzeci și patru de ani și se afla în plină revoltă împotriva teremului. Golițîn avea treizeci și nouă de ani, ochi albaștri, purta o mustață mică și o barbă Van Dyke, pieptănată și îngrijită, iar peste umeri, o elegantă mantie garnisită cu blană. Într-un grup de boieri moscoviți convenționali, cu caftane grele și bărbi stufoase, el părea un conte fascinant abia sosit din Anglia. Cu inteligența, dorința de a

învăța și ambiția ei, era firesc ca Sofia să vadă în Golițîn întruparea unui ideal, iar atracția a fost inevitabilă.

Golițîn avea o soție și copii mari, dar asta nu avea importanță. Independentă și pasională, abandonându-se vieții cu totul, Sofia lăsase deoparte precauțiile în drumul ei către putere. La fel a făcut și pentru iubire. Mai mult, în felul acesta le-ar putea combina pe amândouă. Ar fi împărțit cu Golițîn puterea și iubirea, și ar fi condus împreună: el, cu viziunea lui, ar fi propus idei și politici; ea, cu autoritatea ei, le-ar fi pus în practică. Când a fost proclamată regentă, ea l-a numit pe Golițîn șeful Biroului de Afaceri Externe. Doi ani mai târziu, i-a conferit acestuia o distincție rară de Păstrător al Marelui Sigiliu; de fapt, prim-ministru.

La începutul perioadei de regență, rolul Sofiei era dificil. În particular, ea conducea statul, dar în public se ascundea, pe ea și activitățile ei, în spatele figurilor ceremoniale ale celor doi băieți-țari și ale birourilor administrative ale lui Golițîn. Oamenii o vedeau rareori. Numele ei apărea în documentele publice doar în calitate de „cea mai ortodoxă Prințesă, sora Majestăților lor“. Când totuși apărea în public, o făcea separat de frații ei, într-o manieră care o arăta cel puțin egală cu aceștia. Un exemplu a fost ceremonia de despărțire de ambasadorii suedezi, veniți să ia de la Moscova o reconfirmare a tratatului de pace dintre Rusia și Suedia. Dimineața, ambasadorii au fost convocați să asiste la ceremonia oficială în cadrul căreia cei doi băieți-țar jurau pe Sfânta Scriptură să păstreze termenii tratatului. Ambasadorii au sosit în trăsuri regale spre a fi întâmpinați de cneazul Golițîn, care i-a escortat printre rândurile de uniforme roșii ale streliților, trecând prin Pridvorul Frumos până în sala de banchete, unde Petru și Ivan erau așezați pe tronul lor dublu. Pe băncile aliniate de-a lungul pereților stăteau boieri și oficiali ai statului. Țarii și ambasadorii au schimbat saluturi ceremoniale, și amândouă părțile și-au luat angajamentul să mențină pacea. Apoi, Petru și Ivan s-au ridicat, și-au scos coroana de pe cap și au pășit spre o masă pe care se afla Sfânta Scriptură și un document care conținea textul tratatului. Acolo, invocându-l pe Dumnezeu ca martor, au promis că Rusia nu va încălca niciodată tratatul și nu va ataca Suedia. Țarii au sărutat Sfânta Scriptură, și Golițîn a înmânat tratatul ambasadorilor.

Ceremonia oficială se încheiase. Adevărata audiență de rămas-bun a avut loc mai târziu, în aceeași zi. Din nou, ambasadorii au fost conduși printre rândurile de streliți înarmați cu halebarde strălucitoare. La intrarea în Sala de Aur, doi șambelani au anunțat că Marea Doamnă, Nobila Țarevnă, Marea Ducesă Sofia Alekseevna, Înălțimea Sa Imperială a Rusiei Mari, Rusiei Albe și Rusiei Mici, este pregătită să-i primească. Ambasadorii s-au înclinat și au intrat în sală. Sofia stătea pe Tronul de Diamant, oferit tatălui ei de șahul Persiei. Ea purta o rochie de argint brodată cu aur, tivită cu samur și acoperită cu o pelerină de dantelă. Suita ei – soțiile de boier și două pitice – stăteau alături de ea. În fața tronului, stăteau în picioare Vasili Golițîn și Ivan Miloslavski. Când ambasadorii au salutat-o, ea le-a făcut semn cu mâna să se apropie și le-a vorbit câteva minute. Ei i-au sărutat mâna, ea i-a concediat și, ulterior, cu gestul unui autocrat rus, le-a trimis mâncare de la masa ei.

Sub regența Sofiei, Golițîn se mândrea că administrează „un regat fundamentat pe dreptate și consens unanim". Oamenii din Moscova păreau fericiți; de sărbători, mulțimile de oameni se plimbau prin grădinile publice și pe malurile râului. În rândul nobilimii, se resimțea o puternică influență poloneză; erau la mare căutare mănușile poloneze, căciulile de blană și săpunul. Rușii erau preocupați de urmărirea genealogiilor și de crearea de blazoane. Sofia însăși își continua viața intelectuală, scriind versuri în rusă și chiar piese de teatru, unele fiind puse în scenă la Kremlin.

Aspectul și manierele Moscovei au început să se schimbe. Golițîn era interesat de arhitectură, și numărul mare de incendii devastatoare lăsaseră în urmă suprafețe întinse, unde el putea să-și exercite influența. În toamna lui 1688, Trezoreria a fost incapabilă, temporar, să plătească salariile ofițerilor străini, deoarece fiecare rublă fusese avansată ca împrumuturi pentru ajutorarea cetățenilor la reconstruirea caselor distruse de flăcări. Pentru combaterea focului, s-a ordonat, printr-un decret, ca acoperișurile de lemn să fie acoperite cu pământ, pentru a reduce suprafața inflamabilă. Golițîn i-a îndemnat pe moscoviți să construiască folosind piatra, iar în timpul administrației sale toate clădirile publice și un pod peste râul Moscova au fost făcute din piatră.

Dar mănușile teatrale poloneze și chiar noile clădiri din piatră nu însemnau o reformă reală a societății rusești. Pe măsură ce anii treceau, regimul a trebuit să se mulțumească doar cu păstrarea ordinii în interior, iar visele mărețe ale lui Golițîn au rămas nerealizate. Armata părea să progreseze sub comanda ofițerilor străini, dar avea să eșueze lamentabil când a fost supusă la testul războiului. Colonizarea îndepărtatelor provincii siberiene a fost stopată, pentru că toate resursele militare ale statului au fost aruncate în război împotriva tătarilor. Comerțul rusesc a rămas în mâinile străinilor, și despre ameliorarea situației mulțimilor de șerbi nu s-a discutat în afara elegantului salon al lui Golițîn. „Popularea deșerturilor, îmbogățirea cerșetorilor, transformarea sălbaticilor în oameni civilizați, a lașilor în eroi" rămăsese doar o fantezie.

Singura mare realizare a regenței a fost în domeniul politicii externe. De la început, Sofia și Golițîn au rezolvat problemele cu ajutorul unei politici de pace cu toți vecinii Rusiei. Mari părți ale fostelor teritorii rusești erau încă în mâini străine: suedezii dețineau coasta sudică a Golfului Finlandei, polonezii ocupau Rusia Albă și Lituania. Dar Sofia și Golițîn au decis să nu conteste aceste cuceriri. Așa că, imediat ce guvernul ei se instalase ferm, Sofia a trimis ambasade la Stockholm, Varșovia, Copenhaga și Viena, care să declare dorința Rusiei de a accepta acel statu-quo, confirmând toate tratatele existente.

La Stockholm, regele Carol al XI-lea a fost încântat să audă că țarii Ivan și Petru nu vor face nicio tentativă de a recupera provinciile baltice rusești, predate Suediei în 1661 de țarul Aleksei prin tratatul de la Kardis. La Varșovia, ambasada Sofiei s-a confruntat cu o situație mai complicată. Polonezii și rușii erau inamici tradiționali. S-au războit timp de două secole, în general Polonia având superioritatea. Armatele poloneze pătrunseseră mult în interiorul Rusiei, trupele poloneze ocupaseră Kremlinul, chiar și un țar polonez fusese așezat pe tronul rusesc. Cel mai recent război se terminase, după doisprezece ani, cu un pact semnat în 1667. În urma înțelegerii, țarul Aleksei a fixat frontiera rusească de vest la Smolensk, și a câștigat toată Ucraina la est de Nipru. I s-a permis, de asemenea, să păstreze străvechiul oraș al Kievului, dar numai pentru doi ani; la sfârșitul celor doi ani, el trebuia înapoiat Poloniei. Era o promisiune imposibil de păstrat. Anii au trecut, pactul a fost menținut, dar Aleksei, și, după el, fiul său,

Fiodor, au fost incapabili să renunțe la Kiev. Kievul însemna prea mult: era unul dintre cele mai vechi orașe rusești, era capitala Ucrainei, era ortodox. Ca să-l predea înapoi Poloniei catolice era greu, dureros și, în final, de neconceput. De aceea, în timpul negocierilor, Moscova punea piedici, se certa și amâna, în timp ce polonezii refuzau cu încăpățânare să renunțe la pretenții. În felul acesta stăteau lucrurile când a sosit propunerea de pace a Sofiei.

Între timp, însă, Polonia se confrunta cu o altă criză. Polonia și Austria erau în război cu Imperiul Otoman. În 1683, un an după urcarea la tron a lui Petru, talazul otoman a atins punctul culminant în Europa, când armatele turcești au asediat Viena. Regele Poloniei, Ian Sobieski, a fost cel care a condus spre victorie armatele creștine sub zidurile cetății. Turcii s-au retras în jos pe Dunăre, dar războiul a continuat și amândouă statele, Polonia și Austria, sperau în ajutorul Rusiei. În 1685, polonezii au suferit o înfrângere severă cu turcii, și în primăvara următoare, o ambasadă splendidă, formată din o mie de oameni și o mie cinci sute de cai, a sosit la Moscova să obțină o alianță ruso-poloneză. Golițîn i-a primit regește; ei au fost escortați pe străzi de detașamente speciale de streliți și sărbătoriți de cea mai înaltă nobilime. După negocieri prelungite, amândouă părțile și-au atins obiectivele. Amândouă, de asemenea, au plătit scump.

Polonia a cedat oficial Kievul Rusiei, renunțând pentru totdeauna la pretenții asupra marelui oraș. Pentru Rusia, pentru Sofia, pentru Golițîn, acesta a fost cel mai mare triumf al regenței țarevnei. Negociatorii ruși, conduși de Golițîn, au fost răsplătiți din belșug cu laude, daruri, șerbi și proprietăți; cei doi țari le-au oferit cu mâna lor pocaluri din care să bea. La Varșovia, regele Ian Sobieski a fost dezolat că a pierdut Kievul; când a semnat tratatul, avea lacrimi în ochi. Nu e mai puțin adevărat că Rusia a plătit pentru triumful ei: Sofia a acceptat să declare război Imperiului Otoman și a lansat un atac asupra statului vasal al sultanului, Hanatul Crimeii. Pentru prima oară în istoria Rusiei, Moscova făcea parte dintr-o coaliție de puteri europene împotriva unui dușman comun.[87]

Războiul cu turcii a însemnat o schimbare abruptă în politica externă rusească. Până în acel moment nu existaseră niciodată ostilități între sultan și țar. Relațiile dintre Moscova și Constantinopol erau atât de prietenoase,

încât ambasadorii ruși la Sublima Poartă (clădirea palatului în care șeful miniștrilor sultanului, Marele Vizir, își avea birourile) fuseseră tratați întotdeauna cu mai mare respect decât ambasadorii altor puteri. Și Imperiul Otoman era încă o forță activă a lumii. Marele Vizir, Kara Mustafa, fusese învins la Viena, iar ienicerii se retrăseseră în jos pe Dunăre, dar imperiul sultanului era atât de vast, și armata lui așa de numeroasă, încât Sofia nu avea curaj să-l provoace. Înainte ca ea și Golițîn să accepte să semneze tratatul, ei l-au convocat pe generalul Gordon de mai multe ori ca să-i ceară părerea despre starea armatei și despre dimensiunea riscului militar. Solemn, experimentatul militar scoțian a declarat că el crede că e momentul favorabil pentru război. Sofiei și lui Golițîn nu li se cerea să îi atace pe turci, ci pe vasalii lor, pe tătarii din Crimeea. Teama rușilor de acești descendenți musulmani ai mongolilor era puternic înrădăcinată. An după an, călăreții tătari plecau spre nord din fortărețele lor crimeene, peste pășunile stepei ucrainiene, și, în mici bande sau cu mari oștiri, năvăleau asupra așezărilor de cazaci sau ruși, făcând ravagii și prădând. În 1662, tătarii au cucerit orașul Putivl și i-au luat ca sclavi pe toți cei 22000 de locuitori. La sfârșitul secolului al XVII-lea, sclavii ruși umpleau piețele de sclavi otomane. Bărbații ruși erau văzuți trăgând la galere în orice port din estul Mediteranei; băieții ruși constituiau un cadou de bun-venit de la hanul Crimeii pentru sultan. De fapt, sclavii ruși erau așa de numeroși în est, încât se punea întrebarea, în bătaie de joc, dacă mai rămăsese vreun locuitor în Rusia.

Părea că nu se poate pune capăt acestor devastatoare raiduri tătare. Granița era prea întinsă, apărarea rusească prea slabă; obiectivele tătarilor nu puteau fi aflate din timp, iar mobilitatea lor nu putea fi egalată. Țarul a fost nevoit să plătească anual o sumă hanului, taxă de protecție pe care hanul o numea „tribut“, și pe care rușii preferau s-o considere dar. Dar acest lucru nu a oprit raidurile.

Deși Moscova era departe, și în capitală raidurile erau considerate mai degrabă hărțuiri decât agresiuni, acestea erau totuși un afront la onoarea națională. Respectând termenii tratatului cu Polonia, Moscova ar fi încercat să elimine raidurile tătarilor chiar de la sursă. Dar, în ciuda optimismului lui Gordon, campania nu avea să fie ușoară. Bahcisarai, capitala din munți a hanului din Crimeea, se afla la 1600 de kilometri de Moscova. Ca să ajungă

acolo, armata trebuia să mărșăluiască peste nemărginita stepă ucraineană, să forțeze istmul Perekop la intrarea în Crimeea și apoi să avanseze peste teritoriul pustiu din nordul Crimeii. Mulți dintre boierii care ar fi urmat să servească în armată ca ofițeri nu erau deloc încântați de această perspectivă. Unii erau suspicioși în privința tratatului cu Polonia, preferând, dacă ar fi fost război, mai degrabă să lupte împotriva polonezilor, decât să-i sprijine. Alții se temeau de marșul lung și riscant. Iar alții s-au opus campaniei pur și simplu pentru că era propusă de Golițîn. Cneazul Boris Dolgoruki și cneazul Iuri Șcerbatov au amenințat că se vor prezenta, ei și subordonații lor, îmbrăcați în negru, în semn de protest împotriva tratatului, a campaniei, și a lui Golițîn însuși.

Cu toate acestea, de-a lungul toamnei și al iernii Rusia a mobilizat armata. Recruții au fost strânși, taxele speciale colectate, mii de cai, boi și căruțe au fost rechiziționate, și la începutul primăverii a fost ales un comandant. Spre stupoarea lui, generalisimul expediției nu a fost altul decât Vasili Golițîn. Golițîn avea ceva experiență militară, dar el se considera mai degrabă om de stat decât comandant militar. El ar fi preferat să rămână la Moscova, să dețină controlul asupra guvernului și să-și supravegheze adversarii. Numai că ofițerii au susținut cu tărie că cel care își luase angajamentul de a ataca tătarii trebuia să fie chemat să conducă și expediția. Golițîn era încolțit; nu avea altceva de făcut decât să accepte.

În mai 1687, o armată rusă de 100000 de oameni a început marșul spre sud, pe drumul către Orel și Poltava. Golițîn înainta cu prudență, temându-se că rapida cavalerie tătară ar putea să-i încercuiască coloanele și să-l atace pe la spate. În 13 iunie, el își așezase tabăra pe cursul de jos al Niprului, la 240 de kilometri deasupra Perekopului, și încă nu era niciun semn de opoziție tătară, nici măcar vreo urmă de iscoadă a hanului. Oamenii lui Golițîn au văzut, în schimb, ceva mult mai rău: fum la orizont. Tătarii incendiaseră stepa, ca să distrugă hrana pentru caii și boii rușilor. Pe măsură ce linia focului avansa prin iarba înaltă, ea lăsa în urmă o întindere de miriște neagră și fumegândă. Uneori, flăcările ajungeau foarte aproape chiar de armată, învăluind în fum oamenii și animalele, și amenințând să cuprindă caravana greoaie a bagajelor. Afectată în felul acesta, armata rusă s-a mai târât până la un punct aflat la 96 de kilometri deasupra Perekopului, de unde Golițîn a decis să nu meargă mai departe. Armata a început să se retragă. Pe

canicula și în praful lunilor iulie și august, fără să găsească mâncare și furaje pentru animale, armata s-a împleticit până acasă. În rapoartele lui către Moscova, Golițîn descrie, totuși, campania ca pe un succes. Hanul, declara el, fusese atât de îngrozit de înaintarea trupelor moscovite, încât a fugit să se ascundă în niște munți îndepărtați din Crimeea.

Golițîn s-a întors la Moscova în seara zilei de 14 septembrie, ca să fie omagiat ca un erou. A doua zi a fost primit să sărute mâna regentei și a celor doi țari. Sofia a lansat o proclamație, anunțând o victorie, și l-a copleșit pe favoritul ei cu laude și recompense. Alte proprietăți și bani i-au fost oferite, și mici medalii cu portretul Sofiei, al lui Petru și al lui Ivan au fost oferite ofițerilor. De fapt, Golițîn mărșăluise patru luni, pierduse 45000 de oameni și se întorsese la Moscova fără măcar să zărească, nicidecum să intre în luptă cu armata tătară.

Nu a durat mult până când adevăratele fapte au fost cunoscute și în capitalele aliaților rușilor. Reacția era de dezgust și furie. În acel an, 1687, s-a întâmplat ca polonezii să nu obțină prea mari succese, dar austriecii și venețienii fuseseră mai norocoși, reușind să disloce turcii din orașe importante și fortărețe din Ungaria și de pe Marea Egee. Anul următor, 1688, Rusia nu a mai organizat nicio campanie împotriva dușmanului comun, și situația s-a înrăutățit pentru aliați. Puternice armate turcești și-au concentrat atacul împotriva Poloniei, în timp ce, în Germania, Ludovic al XIV-lea al Franței atacase pe la spate Imperiul Habsburgic. În fața acestor noi amenințări, atât regele Ian Sobieski, cât și împăratul Leopold se gândeau serios să încheie pace cu turcii. În cele din urmă, ei s-au pus de acord să continue războiul doar dacă Rusia se va ține de cuvânt și va lansa un nou atac asupra Crimeii.

Sofia și Golițîn ar fi fost bucuroși să renunțe pe loc la război, dacă ar fi putut să păstreze Kievul. Ei n-ar fi putut face față retragerii aliaților Rusiei, care ar fi lăsat Moscova să înfrunte singură întreaga putere a Imperiului Otoman. Fără să vrea, ei totuși se aflau față în față cu necesitatea de a organiza o altă expediție în Crimeea. În primăvara anului 1688, hanul tătar le-a mai oferit un stimulent pentru acțiune. Lansând o campanie pe cont propriu, el a făcut ravagii în Ucraina, amenințând orașele Poltava și Kiev, și

avansând până aproape de Carpați. Când s-a retras spre Crimeea, în toamnă, 60000 de prizonieri se târau în urma călăreților lui.

Forțat să continue războiul, Golițîn a anunțat a doua campanie împotriva Crimeii, declarând că va face pace doar atunci când toată coasta Mării Negre va fi cedată Rusiei, și tătarii vor fi îndepărtați complet din Crimeea și mutați pe malul opus al Mării Negre, în Anatolia turcească. Această declarație extravagantă până la limita absurdului era un indiciu pentru poziția personală disperată a lui Golițîn. Acum era esențial pentru el să învingă tătarii, pentru a înăbuși criticile domestice, venite de la adversarii lui politici și personali din Moscova. Înainte de a porni în campanie, el a fost atacat fără succes de un asasin; chiar în ajunul plecării, a găsit în fața ușii un sicriu, cu un bilețel care îl avertiza că, dacă această a doua campanie nu va avea un succes mai mare decât prima, aceea va fi casa lui.

Noua campanie trebuia să fie lansată mai devreme decât prima: „înainte de a crăpa gheața“. Adunarea trupelor a început în decembrie, și, la începutul lui martie, Golițîn a pornit spre sud cu 112000 de oameni și 450 de tunuri. O lună mai târziu, el îi raporta Sofiei că avansarea îi fusese întârziată de zăpadă și ger, apoi de râurile umflate, podurile rupte și noroiul gros. La râul Samara, Mazepa, conducătorul cazacilor, s-a alăturat armatei cu 16000 de călăreți. Din nou, avansarea a fost încetinită de focurile de stepă, dar, de data aceasta, nu erau atât de serioase. Golițîn trimisese deja înainte oameni care să incendieze stepa, așa încât, când urma să ajungă grosul armatei, să găsească petice de iarbă proaspăt răsărite.

La mijlocul lui mai, pe când armata se apropia de istmul Perekop, o masă de 10000 de cavaleriști tătari au apărut brusc, de nicăieri, și au atacat regimentul Kazan, comandat de Boris Șeremetiev, viitorul mareșal de infanterie. Copleșiți, rușii s-au împrăștiat și au fugit. Tătarii galopau apoi spre caravana de bagaje, dar Golițîn avusese timp să alinieze artileria și să încarce tunurile cu praf de pușcă. În ziua următoare, în 16 mai, în timpul unei ploi torențiale, o altă armată tătărească a atacat ariergarda lui Golițîn. Încă o dată, artileria a reușit să-i îndepărteze pe atacatori. De atunci înainte, armata rusă nu a mai scăpat de priveliștea amenințătoare a tătarilor la orizont.

În 30 mai, rușii au ajuns în fața zidului de pământ care se întindea pe 6 kilometri peste istmul Perekop. În spatele unui șanț adânc erau metereze cu tunuri și luptători tătari; peste ei, într-o cetate fortificată, se afla restul armatei hanului. Golițîn nu avea chef să lanseze un atac. Oamenii lui erau obosiți, nu mai aveau rezerve de apă, nu avea echipamentul necesar unui asediu. În schimb, în timp ce oamenii lui epuizați își așezau tabăra sub ziduri, el și-a exersat abilitățile diplomatice de negociator. Clauzele pe care le propunea acum erau mult mai ușoare decât cele pe care le proclamase în Moscova. Cerea doar ca tătarii să promită că nu vor ataca Ucraina și Polonia, că vor renunța la tributul pe care îl cereau de la ruși, și că vor elibera prizonierii ruși. Hanul, simțindu-se puternic, a refuzat primele două cereri, și a replicat la cea de-a treia că mulți dintre prizonieri sunt deja liberi, dar „au acceptat credința mahomedană". Golițîn, incapabil să facă o înțelegere și nedorind să atace, a decis încă o dată să se retragă.

Din nou, rapoarte de victorii strălucitoare au fost trimise la Moscova, din nou Sofia le-a acceptat și a salutat revenirea generalului ca un cuceritor. Și nu numai ca un cuceritor al tătarilor, ci și al ei. Scrisorile ei nu sunt acelea ale unei regine care îi urează bun-venit unuia dintre generalii săi, ci ale unei femei care strigă după iubitul ei să se întoarcă repede acasă:

O, bucuria mea, lumina ochilor mei, cum aș putea să mă încred în inima mea că te voi vedea din nou, dragostea mea. Ziua aceea va fi pentru mine măreață, sufletul meu, cînd tu vei veni la mine. Dacă aș fi putut să fac așa, te-aș fi adus în fața mea într-o singură zi. Scrisorile tale, încredințate lui Dumnezeu, au ajuns toate în siguranță la mine. Mergeam pe jos, și tocmai ajunsesem la Mănăstirea Sf. Serghei, chiar la porțile sfinte, când a venit scrisoarea ta despre bătălii. Nici nu știu cum am intrat înăuntru. Am citit-o din mers. Ce ai scris tu, tăicuțule, despre trimiterea la mănăstiri, aceasta am îndeplinit. Eu însămi, pe jos, am făcut pelerinaje la toate mănăstirile.[88]

Între timp, armata se chinuia să ajungă acasă. Francis Lefort, un ofițer elvețian în serviciul rus, i-a scris familiei sale în Geneva că expediția a costat 35000 de oameni: „20000 uciși și 15000 luați prizonieri. Pe lângă aceasta, au fost abandonate șaptezeci de tunuri și tot materialul de război."[89]

În ciuda acestor pierderi, Sofia l-a întâmpinat din nou pe iubitul ei ca pe un erou. Când Goliţîn a ajuns la Moscova în 8 iulie, Sofia a încălcat protocolul, şi l-a întâmpinat nu în palatul de la Kremlin, ci la porţile oraşului. Ei au mers călare, împreună, spre Kremlin, unde Goliţîn a fost primit de ţarul Ivan şi de patriarh, care i-au mulţumit public. Din ordinul Sofiei, au fost ţinute slujbe speciale de recunoştinţă în toate bisericile din Moscova, ca să celebreze întoarcerea victorioasă şi în siguranţă a armatei ruse. Două săptămâni mai târziu, au fost anunţate recompensele pentru campanie: Goliţîn urma să primească o proprietate în Suzdal, o mare sumă de bani, o cupă de aur şi un caftan din stofă de aur tivit cu samur. Alţi ofiţeri, ruşi şi străini, au primit cupe de argint, salarii în plus, blănuri de samur şi medalii de aur.

Bucuria acestor sărbătoriri a fost umbrită de un singur lucru: dezaprobarea lui Petru. Încă de la început, el a refuzat să accepte mascarada cu „victoria“. A refuzat să-l întâmpine pe „eroul“ care se întorcea la Kremlin, cu Ivan şi cu patriarhul. Timp de o săptămână, el a refuzat să-şi dea acordul pentru recompense. Până la urmă, când s-a luat hotărârea fără acordul lui, a fost foarte îndârjit. Eticheta cerea ca Goliţîn să meargă la Preobrajeskoe, ca să mulţumească ţarului pentru generozitatea lui. Când Goliţîn a sosit, Petru a refuzat să-l vadă. Nu era doar un afront, era şi o provocare.

În jurnalul său, Gordon descria tensiunea crescândă:

Toată lumea vedea limpede şi ştia că aprobarea ţarului mai tânăr nu fusese obţinută decât cu mare dificultate, iar lucrul acesta l-a înverşunat mai mult împotriva generalisimului şi a celor mai proeminenţi membri ai celuilalt partid de la curte; acum devenea vizibil că e iminentă o ruptură. [...] În acest timp, totul era, pe cât posibil, păstrat secret în marile case, totuşi nu cu prea multă tăcere şi pricepere, aşa că toţi ştiau ce se întâmplă.[90]

Anunţarea celei de-a doua campanii împotriva tătarilor a stârnit un nou val de resentimente în rândul oamenilor, din ce în ce mai numeroşi, care se opuneau guvernării Sofiei. Deja existau nemulţumiri în legătură cu administraţia Sofiei, iar favoritul ei, Goliţîn – nepopular, pentru că era omul care abolise întâietatea şi care prefera stilul occidental obiceiurilor

tradiționale rusești –, era văzut ca un general fără succes, care era gata să pregătească o altă campanie nepopulară. O victorie, desigur, ar mai fi atenuat din această ostilitate, dar nu pe toată. Și aceasta pentru că, prin simpla trecere a timpului, un alt element intra în scenă: Petru creștea.

Gândindu-se că nu mai e mult până când acest tânăr și dinamic țar va fi gata să preia un rol mai important în guvern, partidul boierilor începuse să se adune în jurul lui Petru și al Nataliei la Preobrajeskoe, ca să-și evalueze puterea. Erau câteva dintre cele mai mari nume din Rusia: Urusov, Dolgoruki, Șeremetiev, Romodanovski, Troiekurov, Streșnev, Prozorovski, Golovkin și Lvov, fără să mai menționăm familiile mamei și soției lui Petru, Narîșkin și Lopuhin. Acest partid aristocratic, așa cum era numit, a fost cel care a insistat ca Golițîn, odată ce-a încheiat tratatul cu polonezii, să devină și conducătorul armatei în cea de-a doua campanie.

Pentru apărarea sa în fața acestor adversari în așteptare, Golițîn avea un singur aliat, Fiodor Șaklovitîi. Era cel mai hotărât și mai dur dintre consilierii Sofiei, iar atitudinea lui față de opoziția partidului aristocratic, și, de fapt, față de toți boierii, era clară: îi ura, așa cum îl urau și ei pe el. Începând din 1687, când a spus cu dispreț unui grup de streliți că boierii sunt ca o grămadă de „mere zbârcite, căzute din pom“[91], el a făcut tot ce i-a stat în putere să-i stârnească pe soldați împotriva nobilimii. Își dădea seama, mai limpede decât oricine din partidul Sofiei, că, atunci când Petru va fi major aristocrații vor fi prea puternici. Momentul pentru a-i distruge definitiv, insista el, era acela.

Atunci când Golițîn plecase în sud, nu avea pe nimeni în afară de Șaklovitîi să vegheze la interesele lui; iar boierii au început să facă prima mișcare. Un Narîșkin a fost promovat boier; vechiul dușman al lui Golițîn, cneazul Mihail Cerkaski, a fost numit într-o funcție importantă. Tânguitor, Golițîn i-a scris din stepă lui Șaklovitîi, implorându-l să-l ajute.

Noi întotdeauna avem necazuri și puține bucurii, nu ca aceia care sunt mereu veseli și fac ce vor. În toate treburile mele, tu ești singura mea speranță. Scrie-mi, rogu-te, dacă nu sunt piedici diavolești de la acei oameni [boierii]. Pentru numele lui Dumnezeu, stai cu ochii în patru pe Cerkaski, și

nu-l lăsa să capete funcția aceea, chiar dacă ar fi nevoie să te folosești de influența patriarhului sau a prințesei [Sofia] împotriva lui.[92]

Afrontul public al lui Petru la adresa iubitului Sofiei a uluit-o, a înfuriat-o și a îngrijorat-o pe regentă. Era prima provocare directă a poziției ei, primul semnal clar că tânărul țar Narîșkin nu va face automat orice i se va cere să facă. Adevărul este că Petru nu mai era un băiețel, că el începuse să se maturizeze, și că, într-o bună zi, avea să ajungă la vârsta majoratului, când prezența regenței devenea superfluă. Era evident pentru toată lumea. Sofia râdea de jocurile adolescentine ale lui Petru, cu războaie și construcții de bărci, dar observatorii străini, ale căror guverne voiau o prognoză obiectivă a viitorului Rusiei, priveau cu atenție ce se întâmpla la Preobrajeskoe. Baronul Van Keller, ambasadorul olandez, scrisese la Haga, lăudând comportamentul, capacitatea intelectuală și popularitatea enormă alui Petru. „Mai înalt decât toți curtenii lui, tânărul Petru atrage atenția tuturor. I se laudă inteligența, respirația largă a ideilor sale, dezvoltarea fizică. Se spune că în curând va primi puterea suverană, și atunci treburile vor lua cu siguranță o altă turnură.“[93]

Sofia nu făcuse nimic să-l rețină sau să-l îngrădească pe fratele ei vitreg. Ocupată cu afacerile de stat, fără să creadă că băiatul și mama lui pot fi o amenințare pentru guvern, pur și simplu i-a lăsat în pace. Când Petru avea doisprezece ani, i-a dăruit o colecție de stele, nasturi și paftale de diamant. Când mai crescuse, nu restricționase niciodată cererile lui de muschete și tunuri adevărate, care să fie trimise de la armurărie, și pe care el le folosea în jocurile lui de război, violente și realiste. Fluxul de arme era constant, dar Sofia l-a ignorat. În ianuarie 1689, lui Petru i s-a permis să stea pentru prima oară la o ședință de consiliu a boierilor. Discuțiile i s-au părut plictisitoare, și nu a mai venit curând la ședințe. În sinea ei, Sofia avea un sentiment crescând de insecuritate și de neliniște. După șapte ani de exercitare a puterii, nu doar că se obișnuise cu ea, dar nu se putea imagina renunțând la ea. Totuși, era conștientă că e femeie, iar rolul ei ca regentă este doar unul temporar. Dacă statutul ei oficial nu se schimba cumva, atunci trebuia să se dea la o parte când fratele ei avea să ajungă la vârsta majoratului. Momentul acela era foarte aproape. Ivan era căsătorit, avea două fete, dar nu el, firește, era problema. El nu numai că ar fi consimțit,

dar ar fi fost chiar bucuros dacă cineva i-ar fi luat de pe umeri povara guvernării. Dar Petru devenise deja bărbat, așa cum stătea mărturie căsătoria lui cu Eudoksia Lopuhina. Era o situație dureroasă pentru Sofia: dacă nu se făcea ceva, criza produsă de propria ei repudiere era inevitabilă.

De fapt, Sofia deja luase câteva măsuri pentru a-și îmbunătăți situația, și apoi a mai încercat să mai ia și altele, dar a fost oprită. Cu trei ani în urmă, în 1686, la încheierea tratatului de pace cu Polonia, Sofia a profitat de aprobarea unanimă a politicilor ei, și a început să folosească titlul „autocrat“, rezervat, în mod normal, pentru țari. După aceasta, titlul a fost aplicat numelui ei în toate documentele oficiale și la toate ceremoniile publice, plasând-o la egalitate cu statutul fraților ei, Ivan și Petru. Toată lumea știa însă că Sofia nu este egală cu ei, pentru că, spre deosebire de frații ei, ea nu fusese încoronată. Sofia a sperat ca și acest lucru să fie posibil. În vara lui 1687, ea l-a instruit pe Șaklovitîi să îi convingă pe streliți ca, în eventualitatea că Golițîn ar repurta o mare victorie asupra hanului din Crimeea, să susțină încoronarea ei. Șaklovitîi a făcut ce i s-a spus; el s-a străduit să-i convingă pe streliți să facă o petiție prin care să ceară celor doi țari să permită încoronarea surorii lor. Numai că streliții, care aveau o mentalitate conservatoare, nu au fost de acord, așa că proiectul a fost lăsat deoparte pentru moment. Cu toate acestea, ideea era ținută vie prin apariția unui uimitor portret al Sofiei. Desenat de un artist polonez, o înfățișa pe regentă stând singură, purtând căciula Monomahului pe cap și ținând globul și sceptrul în mâini, la fel cum erau pictați de obicei bărbații autocrați. Titlul dat tabloului era Marea Ducesă și Autocrată. Sub pictură erau douăzeci și patru de versuri compuse de călugărul Silvestr Medvedev, lăudând calitățile doamnei portretizate, și comparând-o favorabil cu Semiramida din Asiria, împărăteasa Pulcheria din Bizanț și regina Elisabeta I a Angliei. Copii ale picturii, imprimate pe satin, mătase și hârtie, circulau prin Moscova, în timp ce altele au plecat în Olanda, cu cererea ca versurile să fie traduse în latină și germană și distribuite prin Europa.

Pentru boierii adunați în jurul lui Petru și al mamei sale, asumarea titlului de către Sofia era intolerabilă și distribuirea portretului în care ea apărea înveșmântată în haine regale era amenințătoare. Ei au presupus că ea urmărește să fie încoronată, să se căsătorească cu favoritul ei, Vasili Golițîn, și apoi, fie să-i detroneze pe cei doi țari, fie să se debaraseze de Petru prin

orice mijloace. Dacă într-adevăr asta voia Sofia, nimeni nu poate spune. Ea înțelesese deja atât de multe lucruri, încât probabil că visa la o domnie oficială, fără concurență, cu iubitul ei alături. Nu e nicio dovadă, totuși, că ea se pregătea să se debaraseze de Petru, iar în ceea ce-l privește pe Golițîn, el era destul de circumspect în privința căsătoriei: exista încă o cneaghină Golițîn.

Singurul membru al partidului Sofiei care nu se sfia să-și arate speranțele și intențiile era Fiodor Șaklovitîi. În mai multe rânduri el a presat-o pe Sofia în legătură cu necesitatea de a distruge partidul Narîșkin înainte ca Petru să fie major. De mai multe ori, el a convins grupuri de streliți să-i ucidă pe liderii partidului lui Petru și poate chiar și pe țarina Natalia. A eșuat, însă; Sofia nu era dispusă să ia măsuri atât de drastice, iar Golițîn se ferea de orice violență. Cu toate acestea, devotamentul lui Șaklovitîi a reușit s-o stârnească pe Sofia. În timpul lungilor săptămâni în care Golițîn era departe, în a doua campanie infructuoasă împotriva Crimeii, chiar atunci când îi scria pasionatele scrisori „tăicuțului“ ei, s-ar putea ca Sofia să-l fi luat, temporar, pe Șaklovitîi ca amant.

Inevitabil, timpul ar fi schimbat relațiile dintre Petru și Sofia, dar confruntarea lor a fost precipitată de finalul dezastruos al celei de-a doua campanii din Crimeea. Cât timp guvernarea Sofiei avea succes, era dificil să fie atacată, dar cele două campanii ale lui Golițîn au arătat nu doar un eșec militar: atrăgând atenția asupra relației dintre regentă și comandantul de armată, campaniile au oferit inamicilor Sofiei o armă concretă de atac.

Personal, Petru nu luase parte nici la semnarea tratatului cu Polonia, nici la campaniile militare împotriva tătarilor, dar era extrem de interesat de treburile militare, și era, ca orice rus, nerăbdător să se pună capăt raidurilor tătare din Ucraina. De aceea el urmărise cu înfrigurare cursul campaniilor militare ale lui Golițîn. Când s-a întors din campania dezastruoasă, în iunie 1689, Petru era furios și plin de dispreț. În 18 iulie, un incident a făcut vizibilă această ostilitate crescândă. La o sărbătoare care celebra miraculoasa apariție a icoanei Doamna Noastră din Kazan, Sofia a apărut cu cei doi frați ai săi în Catedrala Adormirii, la fel cum făcuse și în anii precedenți. Când slujba s-a terminat, Petru, după o remarcă șoptită făcută de un însoțitor de-ai lui, a pășit spre Sofia și i-a cerut să iasă din procesiune.

Aceasta era o înfruntare pe față: să o împiedice pe regentă să meargă alături de țari, însemna să-i desființeze autoritatea. Sofia a înțeles implicațiile și a refuzat să se supună. Mai mult de atât, ea personal a luat icoana de la mitropolit, și, ținând-o în brațe, a continuat să meargă sfidător în procesiune. Furios și exasperat, Petru a părăsit imediat procesiunea și s-a dus să-și macine nervii și să bombăne la țară.

Tensiunea dintre cele două părți era în creștere; zvonuri pluteau prin aer, fiecare parte se temea de un atac din partea celeilalte, și fiecare era convinsă că cea mai bună strategie era să rămână în defensivă. Niciuna dintre părți nu voia să cedeze avantajul lovind prima. Din exterior, Petru nu avea niciun motiv serios să-i atace pe sora și pe fratele lui vitreg de la Kremlin. Ei guvernau în acord cu înțelegerea de la încoronarea celor doi țari, din 1682; nu au repudiat niciodată înțelegerea și nici nu i-au anulat prerogativele lui. În mod similar, Sofia nu putea să găsească un motiv public să-l atace pe Petru la Preobrajenskoe; era un țar sfințit. Chiar dacă, rugați de Șaklovitîi, streliții ar fi apărat-o de un atac al Narîșkinilor și al trupelor de joacă ale lui Petru, ca să-i convingă să mărșăluiască la Preobrajenskoe și să-l atace pe unsul lui Dumnezeu ar fi fost infinit mai dificil.

Aceste considerații făceau ca ambele părți să fie nesigure de puterea pe care o aveau în acele momente. În cifre, Sofia avea un mare avantaj: ea îi avea pe majoritatea streliților de partea ei, împreună cu ofițerii străini din Slobozia Germană. Forța numerică a lui Petru era mult mai mică: el avea alături doar familia, pe camarazii săi, trupele lui de joacă, care numărau în jur de 600 de oameni, și susținerea posibilă a Regimentului Suhariov al streliților. Totuși, deși era mai mare, forța fizică a regentei se baza pe o mare slăbiciune; Sofia nu putea să fie absolut sigură până unde ar merge loialitatea streliților, și avea o frică exagerată chiar și de micul grup de oameni înarmați care erau adunați în jurul lui Petru. În vara aceea, indiferent unde se ducea regenta, era mereu înconjurată de o gardă puternică de streliți de-ai ei. Ea revărsase asupra lor o mulțime de daruri în bani și îi implora cu rugăminți și pledoarii emoționante: „Nu ne abandonați. Putem să ne bazăm pe voi? Dacă nu suntem de folos, fratele meu și cu mine ne vom retrage într-o mănăstire.“

În timp ce Sofia se lupta să rămână la putere, Vasili Goliţîn, „eroul“ care se întorsese de la Perekop, rămânea tăcut, nedorind să fie implicat în vreun atac sau să facă o opoziţie deschisă lui Petru şi boierilor din jurul lui. Celălalt admirator şi locotenent al Sofiei, Şaklovitîi, era mult mai hotărât. Deseori mergea în mijlocul streliţilor şi îi critica făţiş pe membrii partidului lui Petru; nu pronunţa numele lui Petru, dar vorbea despre eliminarea liderilor care îl susţineau şi de trimiterea ţarinei Natalia la mănăstire.

Se sfârşea iulie şi începea august, iar tensiunile din Moscova creşteau odată cu arşiţa. În 31 iulie, Gordon scria în jurnalul său: „Tensiunea şi înverşunarea sunt tot mai mari şi mai mari şi pare că vor exploda în curând.“[94] Câteva zile mai târziu, el se referea la nişte „zvonuri periculos de a fi rostite“[95]. Amândouă părţile erau într-o aşteptare nervoasă în zilele şi nopţile din mijlocul verii. Situaţia era acoperită cu o pulbere de iască uscată. Orice zvon putea să devină scânteia.

---

[85] Eugene Schuyler, vol. I, p. 170.

[86] Constantin de Grunwald, p. 64.

[87] Este important să observăm că acest prim război rus cu Turcia nu a fost provocat de niciunul dintre obiectivele care, în mod obişnuit erau atribuite agresivităţii ruseşti în zonă. Nu era motivat de cucerirea unui port cu apă caldă, şi nici nu era o cruciadă sfântă de eliberare a Constantinopolului de păgâni. Era mai degrabă un război în care Rusia intrase fără voia ei, ca obligaţie nedorită a tratatului cu Polonia. De fapt, Rusia a atacat prima dată Turcia nu pentru a cuceri Constantinopolul, ci pentru a obţine posesia inatacabilă a Kievului. O consecinţă a deciziei Sofiei de a porni războiul în sud afectează încă lumea modernă. Chiar dacă pare un eveniment îndepărtat, decizia ei de a ataca tătarii a avut o importantă urmare, şi chiar a contribuit la disputa pe graniţa din Orientul îndepărtat. Luând decizia să depună toate eforturile împotriva tătarilor, Sofia şi Goliţîn au suspendat toate celelalte ambiţii teritoriale ruseşti. Momentul avansării către Pacific a fost stopat brusc. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, soldaţi, negustori, vânători şi pionieri ruşi cuceriseră bazinul râului Amur, care face un cerc larg în jurul teritoriului cunoscut azi sub numele de Manciuria. Ani de zile,

sub presiunea chineză, soldații de la graniță au trimis apeluri disperate către Moscova, cerând întăriri. Dar Sofia, pentru a-și reduce angajamentele, nu a trimis întăriri, ci o misiune diplomatică condusă de Fiodor Golovin, ca să negocieze pacea cu dinastia Manchu. Negocierile au avut loc la postul rusesc de frontieră de la Nercinsk, aflat pe cursul superior al râului Amur. Golovin era în dezavantaj; nu doar că Sofia îi poruncise să facă pace, dar chinezii au adus o flotă mare cu 17000 de oșteni înarmați până în dinți, care au înconjurat fortul. În final, Golovin a semnat o hârtie prin care ceda tot bazinul râului Amur Chinei. Ulterior, rușii au pretins că tratatul nu s-a bazat pe dreptate, ci pe prezența atât de amenințătoare a forței militare chineze. În 1858 și 1860, la masa negocierilor, Rusia a luat înapoi 984000 kilometri² din teritoriu, de la o China fără putere. Nu toți rușii au fost de acord cu această pretenție. Până la urmă, tratatul de la Nercinsk fusese respectat vreme de 180 de ani; în tot acest timp, teritoriul fusese chinez. Dar țarul Nicolae I a aprobatși a proclamat: „Unde a fost ridicat odată un steag rusesc, el nu trebuie să fie coborât niciodată.“

Acesta este esența disputei sovieto-chineze: rușii au argumentat că vasta regiune a fost luată necinstit în timpul regenței Sofiei, și că, așa cum scria Izvestia în 1972, „acesta a fost fundamentul pe care diplomația rusă de la mijlocul secolului al XIX-lea a reevaluat tratatul prin metode pașnice, și a stabilit granița finală dintre Rusia și China în Orientul Îndepărtat“. În replică, chinezii au argumentat că tratatul de la Nercinsk a fost legitim și că rușii au furat teritoriul, pur și simplu, de la ei, în secolul al XIX-lea. Astăzi, teritoriul este rusesc. Dar pe hărțile chinezilor, el este chinezesc. Astăzi, de-a lungul râului Amur, milioane de soldați ruși și chinezi stau față in față peste granița disputată. (N. a.)

[88] N.G. Ustrialov, vol. I, p. 238.

[89] Eugene Schuyler, vol. I, p. 166.

[90] ibidem, vol. I, p. 168.

[91] Eugene Schuyler, vol. I, p. 173.

[92] ibidem, vol. I, p. 158.

[93] Constantin de Grunwald, p. 71.

[94] M.M. Bogoslowski, vol. I, p. 80.

[95] ibidem.

8

DETRONAREA SOFIEI

Criza a explodat în 17 august 1689. La începutul aceleiași veri, pe când Golițîn era încă în sud, Sofia își luase obiceiul de a merge pe jos în pelerinaje la bisericile și mănăstirile din apropierea Moscovei. În după-amiaza zilei de 17 august, ea i-a cerut lui Șaklovitîi să-i asigure o escortă de streliți care s-o însoțească în dimineața următoare la Mănăstirea Donskoi, aflată la aproximativ trei kilometri de Kremlin. Din cauza faptului că în împrejurimile mănăstirii avusese loc cu puțin timp în urmă o crimă, compania de streliți pe care Șaklovitîi a ordonat-o de la Kremlin era mai mare și mai bine înarmată decât de obicei. Marșul pe străzi al acestei coloane de muschetari bine înarmați nu a putut să treacă neobservat. Apoi, în timp ce detașamentul își așeza tabăra în Kremlin, a început să circule o scrisoare anonimă prin palat, care avertiza că exact în acea noapte soldații de joacă ai lui Petru, de la Preobrajenskoe, vor ataca Kremlinul și vor încerca să îi ucidă pe țarul Ivan și pe regenta Sofia. Nimeni nu a stat să analizeze autenticitatea scrisorii; e posibil să fi fost concepută chiar de Șaklovitîi. Ușor de înțeles, Sofia era foarte agitată. Ca s-o liniștească, Șaklovitîi a ordonat să se închidă porțile Kremlinului și a convocat mai mulți streliți, care să rămână să păzească cetatea. S-au postat iscoade de-a lungul drumului către Preobrajenskoe, care să raporteze orice semn că soldați din tabăra lui Petru s-ar deplasa spre Moscova. Înăuntrul Kremlinului, o funie lungă a fost legată de clopotul de alarmă al catedralei, ca să poată să fie tras din interiorul palatului; un om care alerga afară să tragă clopotele ar fi putut fi doborât de asasini tocmiți dinainte. Oamenii din Moscova priveau mobilizarea streliților alarmați și îngroziți. Își mai aminteau încă baia de sânge din urmă cu șapte ani, și părea că o nouă răsturnare era foarte aproape. Nici pentru streliți nu era prea ușor. Își dădeau seama că s-ar putea să li se ordone să mărșăluiască la curtea Narîșkin de la Preobrajenskoe, și pentru mulți dintre ei perspectiva era tulburătoare. La urma urmei, Petru era țar, unsul lui Dumnezeu, pe care ei juraseră să-l apere, la fel cum juraseră să-i apere pe țarul Ivan și pe regenta Sofia. Era o

treabă nefericită, de loialități încurcate și ezitante. Și, ce era mai important, nimeni nu voia să se afle de partea celui care pierdea.

Între timp, la Preobrajenskoe, știrile despre agitația de la Moscova provocaseră emoție, dar nu s-au luat măsuri speciale de precauție. În timpul serii, unul dintre șambelanii lui Petru plecase călare spre oraș, ducând o depeșă obișnuită a țarului la Kremlin. Sosirea lui, totuși, a fost greșit interpretată de unii dintre streliții mai nervoși și mai surescitați. Știind că e șambelanul lui Petru, ei l-au tras de pe cal, l-au bătut și l-au târât în palat la Șaklovitîi.

Această scurtă manifestare a violenței a avut consecințe imediate și neașteptate. În săptămânile din urmă, cel mai vârstnic și mai experimentat susținător al lui Petru, unchiul lui, Lev Narîșkin, și cneazul Boris Golițîn, un văr al favoritului Sofiei, Vasili Golițîn, conștienți că se apropie o confruntare cu Sofia și cu Șaklovitîi, începuseră, pe ascuns, să atragă informatori din partea streliților. Ei au câștigat șapte oameni, al căror șef era locotenent-colonelul Larion Elizarov, iar misiunea lor era să raporteze fiecare mișcare decisivă a lui Șaklovitîi. Alertat de mobilizarea streliților, Elizarov pândea vreun semn care să arate că soldaților li s-ar ordona să mărșăluiască spre tabăra Narîșkin, la Preobrajenskoe. Aflând că mesagerul lui Petru fusese tras de pe cal, bătut și dus la Șaklovitîi, el a presupus că atacul împotriva lui Petru a început. S-au înșeuat doi cai, și doi dintre partenerii de conspirație ai lui Elizarov au plecat de urgență, călare, ca să-l avertizeze pe țar.

La Preobrajenskoe era liniște, puțin după miezul nopții, atunci când au ajuns în curte cei doi mesageri. Petru dormea, dar un slujitor a dat buzna în cameră, strigându-i să fugă pentru a scăpa cu viață, pentru că streliții au pornit în marș într-acolo, venind după el. Petru a sărit din pat și, îmbrăcat în cămașă de noapte și cu picioarele goale, a fugit la grajduri, a încălecat și a pornit în galop spre o ascunzătoare temporară într-o pădurice din apropiere, unde a așteptat, iar camarazii săi i-au adus hainele. Apoi s-a îmbrăcat repede, a încălecat din nou și, însoțit de un mic grup, a pornit pe drumul către Mănăstirea Troițki, aflată la 72 de kilometri nord-est de Moscova. Călătoria a durat toată noaptea. Când Petru a ajuns, la șase dimineața, era așa de obosit, încât a trebuit să fie ajutat să se dea jos de pe cal. Pentru cei

care erau de față, era evident că teroarea nopții pusese stăpânire pe băiatul de șaptesprezece ani, dărâmat de oboseală. Vreme de șapte ani, coșmarul în care streliții îi vânau pe Narîșkini îl bântuise permanent pe Petru. Să fii trezit din somn de știrea că streliții vin cu adevărat însemna să amesteci visul cu realitatea. La Troițki, el a fost purtat spre pat, dar, din cauza epuizării și a surescitării, a izbucnit în lacrimi, hohotind convulsiv, spunându-i stareţului printre sughițuri că sora lui plănuise să-l omoare pe el și pe familia lui. Treptat, doborât de oboseală, a căzut într-un somn adânc. În timp ce Petru dormea, au mai fost și alte sosiri la Troițki. Peste două ore au ajuns Natalia și Eudoksia, trezite amândouă și evacuate în grabă de la Preobrajenskoe, însoțite de soldați din regimentele de joacă ale lui Petru. Mai târziu, în aceeași zi, a sosit de la Moscova și întregul regiment de streliți Suhariov, ca se ralieze țarului mai tânăr.

Ceea ce s-a întâmplat – cu Petru trezit în miez de noapte și cu fuga lui – ar putea sugera că decizia de a căuta adăpost într-o mănăstire fusese luată în panică. Nu era așa; într-adevăr, decizia de a pleca nu i-a aparținut lui Petru. În strategia lor privind confruntarea cu Sofia, Lev Narîșkin și Boris Golițîn pregătiseră și o rută de evadare pentru Petru și restul curții de la Preobrajenskoe: dacă s-ar fi aflat într-o situație de urgență, tot partidul trebuia să se refugieze la Troițki. Așa că sosirea lui Petru și adunarea rapidă a forțelor sale în interiorul zidurilor puternice ale mănăstirii fortificate fuseseră pregătite dinainte cu mare atenție. Petru, totuși, nu fusese informat despre acest plan, așa că, atunci când a fost trezit la miezul nopții și i s-a spus să fugă ca să-și salveze viața, a fost îngrozit. Mai târziu, povestea că țarul, unsul lui Dumnezeu, a trebuit să fugă în cămașă de noapte, ca să scape de dușmanii care se apropiau, a cântărit mult în acuzațiile aduse Sofiei. Fără să știe, Petru și-a jucat rolul perfect.

De fapt, el nu fusese deloc în pericol, pentru că streliții nu au primit niciodată ordin să pornească spre Preobrajenskoe și atunci când vestea că Petru a fugit la Troițki a ajuns la Kremlin, nimeni nu știa cum s-o interpreteze. Sofia, auzind raportarea în timp ce venea de la slujba de dimineață, era convinsă că acest comportament al lui Petru implica o amenințare la adresa ei. „Dacă nu aș fi fost prevăzătoare, ne-ar fi omorât pe toți“[96], le-a spus ea streliților din jurul ei. Șaklovitîi era plin de dispreț. „Lăsați-l să fugă“, a spus el. „E clar că a înnebunit.“[97]

Pe măsură ce analiza noua situație, totuși, Sofia devenea tot mai tensionată. Ea și-a dat seama de semnificația întâmplării, mai limpede decât Șaklovitîi. Stimulat de un fals pericol, Petru a făcut un pas decisiv. Mănăstirea Troițki era mai mult decât o fortăreață inexpugnabilă; era probabil cel mai sfânt loc din Rusia, un sanctuar tradițional pentru familia regală în vremuri primejdioase. Acum, dacă aliații lui Petru puteau descrie fuga țarului la Troițki, pentru a-i face pe ruși să se adune împotriva uzurpatorului, câștigau un mare avantaj. Ar fi fost imposibil să-i convingi pe streliți să pornească împotriva Mănăstirii Troițki, iar pentru oameni, știrea despre fuga lui Petru ar fi însemnat că viața țarului e în pericol. Sofia și-a dat seama că poziția ei e serios amenințată, și, dacă nu e foarte atentă, ar putea pierde totul.

Faimoasa mănăstire Troițkaia-Serghieva, sau pe numele complet Laurii Sfântului Serghie sub binecuvântarea Sfintei Treimi, se afla la circa 72 de kilometri nord-est de Moscova pe Marele Drum Rusesc, care ducea de la capitală către Marele Rostov și apoi către Iaroslavl, pe Volga. Originea acestui loc sfânt și cu valoare istorică se află în secolul al XIV-lea, când a devenit locul pe care s-a ridicat o mică biserică de lemn și o mănăstire, fondată de un călugăr pe nume Serghie, care a binecuvântat oștirile rusești înainte de marea bătălie cu tătarii, de la Kulikovo. Când rușii au câștigat, mănăstirea a devenit un altar național. În secolul al XVI-lea, Troițki a devenit o mănăstire bogată și puternică: țari și nobili aflați pe moarte lăsau moștenire averea lor mănăstirii, și vistieriile ei gemeau de aur, argint, perle și nestemate. Ziduri albe uriașe, de 9-15 metri înălțime și 6 grosime, înconjurau mănăstirea cu o circumferință de 1,6 kilometri, făcând-o inexpugnabilă. Din bastioane și din turnurile rotunjite aflate în colțuri, zeci de țevi de tunuri de alamă erau orientate spre afară și își ițeau gurile către împrejurimi. În 1608-1609, în timpul vremurilor tulburi, Troițki a rezistat asediului a 30000 de polonezi, ale căror ghiulele au ricoșat pur și simplu din zidurile masive ale mănăstirii.[98]

Aflați în siguranță în interiorul acestui puternic bastion, plin de soldații jocurilor lui Petru și de streliții fideli, Petru și partidul său își planificau contraatacul. Prima lor mișcare a fost să trimită un mesager la Sofia, s-o întrebe de ce fuseseră adunați în ziua precedentă atâția soldați la Kremlin. Era o întrebare la care Sofiei îi era greu să răspundă. Deoarece ambele părți

respectau încă regulile curtoaziei, Sofia nu putea să răspundă că mobilizase streliții pentru că se aștepta la un atac din partea fratelui ei, Petru. Răspunsul pe care l-a dat ea – că soldații fuseseră convocați pentru a o escorta în pelerinajul ei la mănăstirea Donskoi – era neconvingător; nu erau necesari mii de oameni înarmați pentru scopul acesta, și susținătorii lui Petru au fost mai departe convinși de reaua ei credință.

A doua mișcare a lui Petru a fost să-i ordone colonelului din regimentul de elită Stremianîi, Ivan Țîkler, să vină la Troițki cu cincizeci dintre oamenii săi. Pentru Sofia, aceste convocări erau lugubre; Țîkler fusese unul dintre liderii revoltei streliților din 1682, iar apoi fusese unul dintre cei mai loiali ofițeri. Dacă i s-ar fi permis să plece, și, torturat, el ar fi dezvăluit ceea ce știa despre planurile lui Șaklovitîi de a-i suprima pe Narîșkini, prăpastia dintre ea și Petru ar fi fost de netrecut. Și, cu toate acestea, nu avea de ales. Petru era țar, era comandantul regal, și a-l nesocoti ar fi însemnat o provocare directă. Când a sosit Țîkler, el povesti tot ceea ce știa fără nicio tortură. Observând steaua lui Petru ridicându-se, s-a oferit să treacă de partea lui Petru, dacă țarul i-ar oferi protecție numindu-l într-o funcție de comandă regală.

De la început, Sofia a înțeles slăbiciunea poziției ei. Dacă s-ar fi ajuns la lupte, Petru cu siguranță ar fi copleșit-o; singura ei șansă de supraviețuire stătea în reconciliere. Totuși, dacă ar fi putut să-l convingă pe Petru să părăsească Troițki și să se întoarcă la Moscova, scoțându-l de sub sfințenia și puterea zidurilor mănăstirii, atunci ar fi putut să se răfuiască cu sfătuitorii lui, pe Petru l-ar fi putut trimite înapoi să se joace de-a soldații și de-a bărcile, și autoritatea ei ca regentă ar fi fost restabilită. Cu această strategie, ea l-a însărcinat pe cneazul Ivan Troekurov, al cărui fiu era prietenul apropiat al lui Petru, să-l convingă să se întoarcă. Misiunea lui Troekurov a eșuat. Petru înțelesese foarte bine avantajul de a rămâne la Troițki, și l-a trimis pe Troekurov înapoi cu mesajul că nu va mai tolera mult timp să fie condus de o femeie.

Era rândul lui Petru. Cu mâna lui, el a scris câte o scrisoare tuturor coloneilor de la toate regimentele de streliți, ordonându-le să vină cu zece oameni din fiecare regiment la Troițki. Când această veste a ajuns la Kremlin, Sofia a reacționat violent. Ea i-a convocat pe coloneii streliți și i-a

avertizat să nu intervină în disputa dintre ea și fratele ei. Când ei s-au arătat ezitanți, argumentându-i că au primit poruncă de la țarul însuși, pe care nu îndrăzneau să o încalce, Sofia a declarat înfierbântată că oricine va încerca să plece la Troițki va fi decapitat. Vasili Golițîn, care încă mai era comandantul armatei, a ordonat ca niciun ofițer străin să nu părăsească Moscova sub niciun motiv. Sub aceste amenințări, coloneii streliți și ofițerii străini au rămas la Moscova.

În ziua următoare, Petru a crescut presiunile, trimițând o informare oficială țarului Ivan și Sofiei, în care spunea că a ordonat coloneilor streliți să vină la Troițki. El a cerut ca Sofia, în calitate de regentă, să se ocupe de îndeplinirea acestui ordin. Drept răspuns, Sofia i-a trimis pe tutorele lui Ivan și pe duhovnicul lui Petru la Troițki, să explice că soldații erau reținuți și să implore reconcilierea. Cei doi s-au întors la Moscova, două zile mai târziu, fără niciun rezultat. Între timp, Șaklovitîi a trimis iscoade la Troițki, ca să vadă ce se întâmplă acolo și să-i numere pe adepții lui Petru. Spionii s-au întors cu rapoarte proaspete care arătau că puterea lui Petru și încrederea lui cresc mereu, și că, de fapt, Șaklovitîi trebuia doar să-și inspecteze zilnic oamenii, pentru a vedea că un număr din ce în ce mai mare dezertează peste noapte și pleacă la Troițki.

Sofia a apelat la patriarhul Ioachim, cerându-i să meargă la Troițki și să încerce, cu greutatea funcției sale, reconcilierea cu Petru. Patriarhul a fost de acord, dar, imediat cum a sosit, a trecut de partea lui Petru. Ulterior, când alți dezertori din Moscova soseau la Troițki, erau întâmpinați de Petru și Ioachim, țarul și patriarhul, unul lângă altul.

Acțiunea lui Ioachim nu era, după părerea lui, o trădare. Chiar dacă i se supunea Sofiei ca regentă, el provenea dintr-o familie de boieri care se opuneau acelei guvernări. Personal, el îi antipatiza pe Sofia și pe Golițîn, din cauza stilului lor occidental, și se împotrivea ambițiilor ei de a fi încoronată. Mai important, îl detesta pe călugărul Silvestr Medvedev, pentru că se amestecase în chestiuni bisericești, care, insista el, ar fi trebuit să rămână în responsabilitatea patriarhului. Până în acel moment o susținuse pe regentă, nu din simpatie, ci ca recunoaștere a autorității pe care o reprezenta; schimbarea loialității lui era un semn clar că puterea și autoritatea fuseseră transferate.

Dezertarea patriarhului a fost o lovitură imensă pentru Sofia. Plecarea lui i-a încurajat și pe alții să-l urmeze. Dar marea masă a streliților și cetățenii de frunte din Moscova rămăseseră încă în oraș, neștiind ce să facă și așteptând alte indicii referitoare la cine ar fi fost mai probabil să câștige.

În 27 august, Petru a mai făcut o mișcare. El a trimis scrisori dure, prin care repeta ordinul prin care coloneii streliți și zece soldați din fiecare regiment trebuia să se prezinte de urgență la Troițki. De data aceasta, cei care nu respectau ordinul erau amenințați cu moartea. Aceste scrisori, care făceau referiri clare la pedepse, au avut un impact puternic, și o masă dezorganizată de streliți, conduși de cinci colonei, au pornit imediat să se supună țarului.

Sofia era disperată, stând la Kremlin, incapabilă să oprească exodul către Troițki. Într-un ultim efort de a rezolva criza printr-o împăcare, s-a hotărât să meargă ea însăși la Troițki, și să discute personal cu Petru. Însoțită de Vasili Golițîn, Șaklovitîi și de o gardă alcătuită din streliți, a pornit pe Marele Drum Rusesc. În satul Vozdvijenskoe, cam la 13 kilometri de marea mănăstire, ea a fost întâmpinată de prietenul lui Petru, Ivan Buturlin, și o companie de soldați cu muschete încărcate. Aliniindu-și oamenii de-a curmezișul drumului, Buturlin i-a ordonat regentei să stea pe loc. El i-a spus acesteia că Petru refuză să o vadă, îi interzice să vină la Troițki, și îi ordonă să se întoarcă imediat la Moscova. Jignită și furioasă, Sofia a spus „În mod sigur voi merge la Troițki!“[99], și i-a poruncit lui Buturlin și oamenilor lui să elibereze drumul. În acel moment, un alt susținător al lui Petru, cneazul Troiekurov cel tânăr, a sosit cu ordinul țarului de a împiedica cu orice preț venirea surorii sale, dacă ar fi necesar, chiar prin forță.

Sofia s-a retras, frustrată și umilită. Revenind la Kremlin, înaintea venirii zorilor, în 11 septembrie, ea a trimis după cercul ei de suporteri, care era din ce în ce mai mic. Tonul ei era aproape isteric: „Aproape că m-au împușcat la Vozdvijenskoe. Mulți oameni veneau călare după mine, cu muschete și arcuri. Am scăpat cu greu și m-am grăbit la Moscova, ajungând în cinci ore. Narîșkinii și Lopuhinii complotează să-l ucidă pe țarul Ivan Alekseevici, și poate că urmăresc și capul meu. Voi aduna regimentele și le voi vorbi eu însămi. Supuneți-vă nouă și nu vă duceți la Troițki. Eu cred în voi. În cine să mă încred dacă nu în voi, o, aliați credincioși? Veți fugi oare și voi?

Sărutați întâi crucea.“[100] Și Sofia le-a întins crucea, ca s-o sărute fiecare. „Acum, dacă veți încerca să fugiți, crucea nu vă va lăsa. Când vor veni scrisori de la Troițki, să nu le citiți. Aduceți-le la palat.“

După ce preluaseră inițiativa, Petru și sfătuitorii lui nu erau dispuși să cedeze. La câteva ore de la întoarcerea Sofiei la Moscova, colonelul Ivan Neceaev a sosit de la Troițki, aducând scrisori oficiale adresate țarului Ivan și regentei Sofia. Aceste scrisori anunțau oficial existența unui complot la adresa vieții țarului Petru și îi declarau lideri ai complotului pe Șaklovitîi și Medvedev – trădători care trebuia să fie arestați de îndată și trimiși la Troițki, la Petru, pentru a fi judecați.

Aceste scrisori, care fuseseră înmânate mai întâi unui funcționar din palat, la intrarea în Pridvorul Frumos, au produs o undă de șoc care s-a resimțit în tot palatul. Oficialii și ofițerii care până atunci rămăseseră alături de Sofia, așteptându-se fie ca ea să câștige, fie să se ajungă la un compromis, înțelegeau acum că îi aștepta ruina sau moartea. Acei streliți care erau încă parțial fideli regentei, au început să bombăne, că ei nu protejează pe trădători, și că ar trebui să fie predați complotiștii. Sofia a ordonat să fie adus la ea colonelul Neceaev, purtătorul acelor scrisori, și l-a primit în plină fierbere a emoțiilor ei. Furioasă, tremurând, ea l-a întrebat: „Cum îndrăznești să îndeplinești o asemenea misiune?“[101] Neceaev a răspuns că el nu are îndrăzneala de a nu se supune țarului. Clocotind de mânie, ea a poruncit să i se taie capul. Din fericire pentru Neceaev, niciun călău n-a putut fi găsit în acel moment și, în tumultul care a urmat, el a fost uitat.

Sofia, singură și încolțită, a încercat pentru ultima dată să-și mobilizeze suporterii. Ieșind în Pridvorul Frumos, ea s-a adresat mulțimii de streliți și cetățeni adunați în piața palatului. Cu capul sus, a încercat să stârnească oamenii împotriva Narîșkinilor și a implorat audiența să n-o părăsească:

Oameni cu minte satanică [...] s-au folosit de orice mijloace ca să mă facă, pe mine și pe fratele meu, să ne certăm cu fratele meu mai mic. Au semănat discordie, invidie și necazuri. Au plătit oameni care să vorbească despre un complot la adresa vieții țarului mai tânăr și a altor oameni. Din invidie pentru marile servicii ale lui Fiodor Șaklovitîi, și pentru grija lui neîntreruptă, noapte și zi, pentru siguranța și prosperitatea imperiului, l-au

dat drept șef al conspirației, ca și cum ar exista vreuna. Ca să aranjez lucrurile și să aflu motivele acestor acuzații, m-am dus eu însămi la Troițki, dar am fost dată la o parte la îndemnurile unor sfătuitori diavolești pe care îi are fratele meu, și nu mi s-a permis să merg mai departe. După ce am fost așa insultată, am fost obligată să mă întorc acasă. Voi știți foarte bine cum am condus eu în acești șapte ani; cum am luat asupra mea regența în cele mai zbuciumate vremuri; cum am încheiat o binecunoscută și adevărată pace cu domnitorii creștini, vecinii noștri, și cum dușmanii creștinătății au fost îngroziți și tulburați de armatele mele. Pentru serviciile voastre ați primit mari recompense și întotdeauna v-am arătat bunăvoința mea. Nu pot să cred că mă veți trăda și veți crede aceste minciuni ale dușmanilor păcii și prosperității. Ei nu vor viața lui Fiodor Șaklovitîi, ci pe a mea și pe a fratelui meu.[102]

De trei ori în acea zi a ținut Sofia acest discurs, prima oară streliților, apoi cetățenilor de frunte ai Moscovei, și în final unei mari mulțimi, care includea și un număr de ofițeri străini convocați din Slobozia Germană. Conjurarea ei a avut un efect. „A fost un discurs bun și lung“[103], spunea Gordon, iar starea mulțimii părea că se ameliorase. La ordinul surorii sale, țarul Ivan a coborât în mulțime, și a înmânat cupe cu vodcă boierilor, oficialilor și streliților. Sofia era mulțumită. Într-o dispoziție generoasă, a trimis după colonelul Neceaev, l-a iertat și i-a oferit și lui o cupă de vodcă.

În timpul acestui respiro, cneazul Boris Golițîn, unul dintre principalii membri ai partidului lui Petru la Troițki, a încercat să obțină sprijinul vărului său, Vasili. Boris a trimis un mesager, cerându-i lui Vasili să vină la Troițki, pentru a obține favoarea țarului. Vasili a replicat, cerându-i lui Boris să îl ajute să medieze conflictul dintre cele două părți. Boris a refuzat și i-a sugerat din nou lui Vasili să vină la Troițki, cu promisiunea că va fi primit favorabil de către țar. Plin de onoare, Vasili a refuzat, spunând că datoria îi cere să fie de partea Sofiei.

Era din nou rândul lui Petru să facă o mișcare, și din nou a pus mai multă presiune pe Sofia. În 14 septembrie, un ordin scris de la Petru a ajuns în Slobozia Germană. Adresat tuturor generalilor, coloneilor și altor ofițeri rezidenți, el vorbea din nou de un complot, i-a nominalizat pe Șaltîkovîi și pe Medvedev drept capi ai conspirației și a ordonat tuturor ofițerilor străini

să se prezinte la Troițki, înarmați complet și călăre. Pentru acești soldați străini, ordinul ridica o problemă primejdioasă. Ei aveau contract să servească guvernul, dar, în acea situație haotică, cine era guvernul? Deja, în încercarea de a evita să fie parte într-o dispută familială, între frate și soră, generalul Gordon, șeful ofițerilor, declarase că niciun ofițer de-ai lui nu se va mișca fără un ordin de la ambii țari. Acum, ordinul lui Petru forța o decizie din partea lui Gordon. Pe lângă toate posibilele amenințări, personal Gordon se afla în situația penibilă de a alege între cele două părți: îi plăcea Petru, și deseori îl ajutase în jocurile lui cu artileria și artificiile, dar era chiar mai apropiat de Golițîn, împreună cu care lucrase doi ani la reformarea armatei ruse și pe care îl urmase în cele două campanii dezastruoase din Crimeea. Așa că, atunci când scrisoarea lui Petru a fost deschisă și citită în prezența tuturor ofițerilor superiori străini, reacția lui Gordon a fost să-i raporteze lui Golițîn despre ordinul lui Petru și să-i ceară sfatul acestuia. Golițîn a fost foarte tulburat și a spus că va discuta chestiunea cu Sofia și cu Ivan imediat. Gordon i-a reamintit lui Golițîn că toți străinii, fără să aibă vreo vină, ar putea să plătească cu capul dacă fac vreo mișcare greșită. Golițîn a înțeles și a spus că le va da un răspuns până seara. El i-a cerut lui Gordon să-l trimită pe ginerele său la palat, ca să primească răspunsul regentei.

Gordon însă a luat propria lui decizie, imediat ce a văzut ezitarea lui Golițîn. Dacă favoritul regentei, Păstrătorul Marelui Sigiliu și comandantul-șef al armatei nu se putea decide să dea un ordin, însemna că regimul de la Moscova e aproape de colaps. Gordon și-a înșeuat calul și le-a spus ofițerilor săi că, indiferent de ordinele care vor veni de la Kremlin, el e decis să plece la Troițki. În noaptea aceea, o lungă cavalcadă de ofițeri străini a părăsit capitala și a ajuns în zori la mănăstire. Petru s-a ridicat să-i întâmpine și le-a oferit mâna să i-o sărute.

Plecarea ofițerilor străini a fost, așa cum nota chiar Gordon în jurnalul său, „lovitura decisivă“. Streliții rămași în Moscova și-au dat seama că Petru a câștigat. Ca să se salveze, s-au adunat în fața palatului cerând să le fie predat Șaklovitîi, ca să-l ducă la Troițki și să-l dea pe mâna lui Petru. Sofia a refuzat, iar atunci streliții au început să strige: „Ai face mai bine să termini imediat cu treaba asta! Dacă nu îl predai, vom trage clopotul de alarmă!“[104] Sofia a înțeles ce însemna asta: altă revoltă, cu soldați alergând

în dezordine, măcelărind pe oricine ar decide ei că e trădător. În timpul acestor violențe, oricine – inclusiv ea – putea să moară. Era înfrântă. A trimis după Șaltîkovîi, care, ca și Ivan Narîșkin înainte cu șapte ani, se ascundea în capela palatului. Cu ochii în lacrimi, ea l-a predat, și, în acea noapte, a fost dus în lanțuri la Troițki.

Lupta era terminată, regența se încheiase, Petru învinsese. După victorie, a venit răzbunarea. Primele lovituri au căzut rapid asupra lui Șaltîkovîi. La sosirea la Troițki, el a fost interogat sub cnut. După cincisprezece lovituri, a recunoscut că s-a gândit la uciderea lui Petru și a mamei sale, dar a negat că a conceput vreun plan concret. În cursul confesiunii sale, el l-a exonerat complet pe Vasili Golițîn, declarând că acesta nu a avut cunoștință și nici nu a participat la activitățile lui. Chiar și Golițîn era acum la Troițki. În dimineața când a fost adus Șaltîkovîi, Golițîn a apărut și el de bunăvoie în fața zidurilor mănăstirii, cerând permisiunea să aducă omagii țarului. Cererea lui de a intra a fost refuzată și i s-a ordonat să aștepte în sat, până când va fi luată o decizie în ceea ce-l privește. Era o decizie dificilă, pentru că Petru și suporterii lui nu știau cum să procedeze cu el. Pe de o parte, el fusese cel mai important ministru al Sofiei, generalul și iubitul ei în toți cei șapte ani de regență, și de aceea el trebuia să fie degradat împreună cu ceilalți sfătuitori intimi ai regentei. Pe de altă parte, era unanim recunoscută intenția onorabilă a serviciului lui Golițîn, chiar și atunci când a dat greș în executarea lui. Șaltîkovîi depusese mărturie că nu luase parte la complot. Mai imporatnt decât asta, Golițîn era membru al uneia dintre cele mai proeminente familii din Rusia, și vărul lui, cneazul Boris Golițîn, era dornic să-și cruțe familia de rușinea unei acuzații de trădare.

În încercarea de a-l apăra pe Vasili, Boris Golițîn a riscat să stârnească supărarea țarinei Natalia și a altor consilieri ai lui Petru. La un moment dat ei chiar l-au amenințat că îl vor judeca și pe el alături de vărul său. Acest lucru s-a întâmplat după ce Șaklovitîi și-a scris cele nouă pagini de confesiuni în prezența lui Boris Golițîn. Era după miezul nopții când Șaklovitîi a terminat, și Petru deja se culcase, așa că Boris a luat confesiunea în camera lui, cu gândul să i-o dea lui Petru a doua zi dimineața. Dar cineva a dat buzna peste țar, l-a trezit și i-a raportat că Boris Golițîn a luat confesiunea lui Șaklovitîi în camera sa, ca să îndepărteze tot ce era în detrimentul vărului său. Petru a trimis imediat un mesager să-l

întrebe pe Șaklovitîi dacă și-a scris confesiunea, și dacă știe unde se află. Șaklovitîi a răspuns că el i-a predat-o cneazului Boris Golițîn. Spre norocul lui, Golițîn a fost și el avertizat de un prieten că Petru s-a trezit, și atunci a dat fuga să-i înmâneze țarului confesiunea. Cu asprime, Petru l-a întrebat de ce nu-i fuseseră date imediat hârtiile. Când Golițîn a răspuns că era târziu și că nu a dorit să-l trezească pe țar, Petru a acceptat explicația și, pe baza exonerării lui Șaklovitîi, a decis să îi cruțe viața lui Vasili Golițîn.

Seara, la ora nouă, Vasili Golițîn a fost convocat. Așteptându-se să-l vadă pe Petru în persoană, el își pregătise o declarație în care urma să înșire serviciile pe care le-a adus statului, ca o introducere la cererea de iertare. Numai că nu a fost acordată nicio audiență. Golițîn a fost lăsat în picioare în mijlocul unei anticamere pline, în timp ce un funcționar a apărut în capul unei scări și a dat citire sentinței cu voce tare. Era acuzat că a raportat numai regentei, nu și celor doi țari în persoană, că a scris numele Sofiei în documentele oficiale la egalitate cu cele ale țarilor, și că a produs necazuri și greutăți guvernului și poporului prin activitatea proastă de general în cele două campanii din Crimeea. Deși viața îi fusese cruțată, sentința lui a fost crudă: a fost degradat din rangul de boier, deposedat de toate proprietățile și exilat cu familia într-un sat din Arctica. El a ieși din cameră, nenorocit și proaspăt sărăcit. Pe drum, a fost înveselit de un curier de la Sofia, care îi aducea un pachet cu bani și promisiunea de a-i obține eliberarea prin intermediul țarului Ivan. A fost, probabil, ultima veste bună pe care a mai primit-o Golițîn. Curând, Sofia nu mai avea puterea de a mai ajuta pe cineva, nici măcar pe ea, iar frumosul, citadinul Golițîn a început douăzeci și cinci de ani de exil. Avea patruzeci și șase de ani în acea vară a anului 1689, când Sofia a fost detronată, și a dus o existență mizeră până în 1714, când a murit, la vârsta de șaptezeci și unu de ani.

E o ironie a sorții că un om atât de avansat pentru Rusia zilelor lui, unul care ar fi putut să fie atât de util lui Petru în efortul lui de a moderniza statul, a trebuit să se afle în tabăra opusă lui Petru, a trebuit să piardă totul din cauza schimbului de putere și să fie condangat să zacă într-o colibă din Arctica tocmai în timpul domniei Marelui Reformator. Și la fel de ironic este că boierii moscoviți au fost cei care s-au aliat cu Petru, în opoziție cu Golițîn. Ajutându-l pe Petru să o detroneze pe Sofia, ei au crezut că resping amestecul periculos al culturii occidentale. De fapt, ei au eliberat drumul de

marile obstacole care stăteau în calea celui mai mare pro-occidental din istoria Rusiei.

Sfârșitul lui Golițîn poate părea jalnic, dar, în comparație cu destinul altor membri ai cercului de intimi ai Sofiei, a fost chiar blând. Deși, după cum spunea Gordon, Petru nu ar mai fi vrut să dea și alte lovituri oponenților săi, liderii vechi ai partidului au insistat, în special patriarhul. Șaltîkovîi a fost condangat la moarte și, la patru zile după ce fusese adus la Troițki, a fost decapitat în afara zidurilor mănăstirii. Alți doi membri au murit odată cu el. Trei streliți au fost biciuiți, li s-a smuls limba și au fost exilați în Siberia. Silvestr Medvedev fugise din Moscova, cu speranța de a găsi azil în Polonia, dar pe drum a fost interceptat, adus la Troițki și interogat sub tortură. El a recunoscut că a auzit vagi discuții despre omorârea unora dintre susținătorii lui Petru și că a scris condangabilele versuri pline de complimente care erau inscripționate sub portretul Sofiei, dar a negat că a fost implicat în vreo conspirație împotriva lui Petru și a patriarhului. A fost reținut, apoi din nou acuzat, torturat groaznic cu foc și cu fierul roșu și, în final, doi ani mai târziu, a fost executat.

Anihilându-i pe toți suporterii Sofiei, problema fundamentală era ce trebuia făcut cu Sofia însăși. Singură și fără prieteni, ea aștepta la Kremlin să-și afle soarta. Nicio mărturie pe care o dăduse Șaklovitîi sub tortură nu o implica pe ea într-un complot care urmărea să-l îndepărteze pe Petru de la tron, și cu atât mai puțin în unul care să-l ucidă. Cel mult, se putea spune despre ea că avusese cunoștință de planurile împotriva anumitor membri ai partidului lui Petru și că a avut ambiția de a împărți puterea cu frații ei, mai degrabă ca autocrat decât prin delegația de regentă. Aceste lucruri, totuși, erau de ajuns pentru Petru. De la Troițki, el i-a scris lui Ivan, exprimându-și nemulțumirea față de Sofia, și propunându-i ca de atunci înainte ei doi să conducă singuri statul. El a argumentat că la înscăunarea lor Dumnezeu a dat coroana la două, și nu la trei persoane; prezența surorii și a pretențiilor ei de egalitate cu cei doi unși ai lui Dumnezeu erau o încălcare a voinței divine și a drepturilor lor. El a propus să guverneze în echipă, fără amestecul dezagreabil al „acestei rușinoase a treia persoane“[105]. I-a cerut permisiunea lui Ivan să numească noi oficiali, fără acordul punctual al acestuia pentru fiecare dintre ei, și a încheiat spunând că Ivan ar trebui să

rămână în continuare țarul senior: „Voi fi gata să te onorez așa cum l-aș onora pe tatăl meu.“

Incapabil să refuze, Ivan a acceptat. A fost dat un ordin prin care numele Sofiei să fie scos de pe toate documentele oficiale. Curând după aceea, emisarul lui Petru, Ivan Troekurov, a sosit la Kremlin să-i spună țarului Ivan să-i ceară Sofiei să plece din Kremlin la mănăstirea Novodevicie, aflată la periferia orașului. Nu i s-a cerut să se călugărească, și i s-a desemnat o suită de apartamente confortabile, bine mobilate; un mare număr de servitori urma să o însoțească, și ar fi trebuit să ducă o viață comodă, restricționată doar de faptul că nu avea voie să părăsească mănăstirea și că nu putea fi vizitată decât de mătușile și surorile ei. Dar Sofia a înțeles imediat că tipul acela de detenție, indiferent cât de luxos ar fi, pentru ea însemna sfârșitul a tot ceea ce fusese important în viața ei. Putere, acțiune, emoție, intelect și iubire – toate îi erau smulse. Ea s-a opus, refuzând mai bine de o săptămână să părăsească palatul Kremlin, dar presiunea devenise prea mare și, în sfârșit, a fost escortată ceremonial la mănăstire, între pereții căreia urma să-și petreacă cei cincisprezece ani pe care îi mai avea de trăit.

Petru a refuzat să se întoarcă la Moscova înainte ca Sofia să părăsească Kremlinul. Odată ce sora lui a fost închisă în siguranță, el a plecat călare, spre sud de Troițki, dar a mai întârziat o săptămână pe drum, petrecându-și timpul cu generalul Gordon, care făcea instrucție cu infanteria și cavaleria sub ochii țarului. În final, în 16 octombrie, Petru a revenit în capitală, călare, pe drumul pe care se aliniaseră regimentele de streliți, îngenuncheați și cerând iertare. Intrând în Kremlin, el s-a dus la Catedrala Uspenski, să-l îmbrățișeze pe fratele său Ivan; apoi, îmbrăcat în ținută oficială, a apărut sus, deasupra Pridvorului Frumos. Pentru prima dată, tânărul care stătea acolo, foarte înalt, cu fața rotundă și ochii întunecați, era stăpânul statului rus.

Așadar, a căzut Sofia, prima femeie care a condus la Moscova. Realizările ei de conducător au fost exagerate. Cneazul Boris Kurakin a denaturat adevărul: „Niciodată nu a existat o guvernare mai înțeleaptă în statul rus. În timpul celor șapte ani de conducere, întreaga țară a înflorit într-o mare bogăție.“[106] Pe de altă parte, ea nu a fost doar – așa cum o descriau apropiații lui Petru – „ultimul conducător al vechii ordini, ultimul obstacol

pe drumul istoriei rusești, netezit și lărgit într-un bulevard de către epoca lui Petru“. Adevărul era că Sofia a fost competentă și, în linii mari, a condus bine. În timpul anilor cât a condus statul, Rusia a fost în tranziție. Doi țari, Aleksei și Fiodor, instituiseră schimbări și reforme moderate în politicile ruse. Sofia nu a încetinit și nici nu a grăbit acest ritm, dar i-a permis să meargă mai departe și, făcând asta, a ajutat la pregătirea drumului pentru Petru. În lumina a ceea ce începuse sub Aleksei și a continuat sub Fiodor și Sofia, chiar și cele mai izbitoare schimbări făcute de Petru au un caracter mai degrabă evolutiv decât revoluționar.

Nu în calitate de conducător rus a fost remarcabilă Sofia, ci ca femeie rusă. De-a lungul veacurilor, femeia rusă fusese redusă la statutul de obiect casnic, ascunsă în camerele întunecate ale teremului. Sofia a pășit în lumina zilei și a preluat controlul statului. Indiferent de cât de bine și-a exercitat puterea odată ce a avut-o, simplul fapt de a o prelua, în acea epocă, a fost suficient s-o transforme într-o figură istorică. Din păcate, feminitatea Sofiei nu era doar specificul ei, ci și neajunsul ei. Când s-a produs criza, moscoviții nu erau dispuși să urmeze o femeie în locul unui țar încoronat.

Petru a plasat-o pe Sofia la Novodevicie, și porțile mari s-au închis definitiv în urma ei. Dar în secolele care au urmat, rolul femeilor regale în Rusia s-a schimbat. Patru femei-suveran i-au urmat lui Petru la tron. Între creaturile recluzate din secolul al XVII-lea și aceste împărătese energice era o imensă distanță. Și cea mai mare parte a acestei distanțe fusese parcursă de o singură femeie, regenta Sofia. Croită din același material ca și aceste împărătese, având aceeași hotărâre și voință de a conduce, ea a fost cea care a deschis drumul.

Însuși Petru, multă vreme după ce o închisese în mănăstire, o descria pe Sofia unui străin ca pe o „prințesă înzestrată cu toate calitățile trupului și minții, care era aproape de perfecțiune, dacă nu ar fi avut ambiția fără margini și dorința insațiabilă de guvernare“[107]. În cei patruzeci și doi de ani de domnie, un singur rus s-a încumetat să conteste dreptul lui la tron: Sofia. În două rânduri, în 1682 și 1689, ea a opus puterea ei puterii lui. În a treia și ultima provocare domestică la omnipotența lui Petru, revolta streliților din 1698, singurul adversar de care se temea Petru era Sofia. Era închisă în mănăstire de nouă ani, dar Petru a bănuit imediat că ea ar sta în spatele

revoltei. În mintea lui, ea era singura persoană suficient de puternică pentru a se putea gândi la detronarea lui.

Că Sofia deținea asemenea calități care să-l poată speria pe Petru, că avea îndrăzneala să-l înfrunte și o personalitate care îl îngrijora chiar știind-o închisă între zidurile mănăstirii, nu ar trebui să fie surprinzător. La urma urmelor, era sora lui.

---

[96] Eugene Schuyler, vol. I, p. 175.

[97] ibidem, vol. I, p. 176

[98] Astăzi [în perioada sovietică n. tr.], mănăstirea e cunoscută sub numele Zagorsk, după orașul industrial care se întinde la poalele zidurilor ei. O oază de viață religioasă în Rusia sovietică, ea este, așa cum a fost de secole, o atracție pentru pelerinii din întreaga Rusie. Fiind și unul dintre cele mai bogate ansambluri arhitectonice din Rusia, a devenit și un punct turistic pentru străinii care vizitează Moscova. Din fericire, chiar și acum, Troițki mai păstrează ceva din frumusețea, măreția și sfințenia trecutului ei. (N. a.)

[99] ibidem, vol. I, p. 179.

[100] ibidem.

[101] N.G. Ustrialov, vol. II, p. 70.

[102] Eugene Schuyler, vol. I, p. 180.

[103] ibidem, vol. I, p. 181.

[104] ibidem, vol. I, p. 182.

[105] P&B, vol.I, nr. 10.

[106] C. Bickford O'Brien, ix.

[107] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 138.

9

GORDON, LEFORT ȘI COMPANIA VESELĂ

După numărătoarea tradițională, domnia lui Petru a durat patruzeci și doi de ani, începând din 1682, când a fost încoronat ca băiat de zece ani, și până la moartea lui, în 1725, la vârsta de cincizeci și doi de ani. Cu toate acestea, așa cum am văzut, în primii șapte ani ai acestei perioade, cei doi țari-copii, Petru și Ivan, au fost ținuți departe de toate treburile concrete ale statului, în timp ce puterea reală a guvernării se afla la sora lor, Sofia. De aceea unii ar putea spune că mai corect ar fi să considerăm ca început al domniei lui Petru vara anului 1689, când el și partizanii lui au preluat puterea de la regentă și când înaltul țar a intrat triumfal în Moscova, având un titlu sigur și poporul îngenuncheat în fața lui. Dar, în mod surprinzător, tânărul autocrat victorios nu a început încă să conducă. Pentru încă cinci ani, țarul a întors spatele guvernării Rusiei, revenind fericit la viața de adolescent pe care și-o construise înaintea fugii la Troițki – la Preobrajenskoe, la lacul Plescev, la soldați și la bărci, la informalitate și la lipsa de responsabilitate. Tot ce-și dorea era să fie lăsat în pace, ca să se bucure de libertatea lui. A fost complet indiferent față de guvernare și de treburile statului; mai târziu, el mărturisea că, în acei ani, nu avea nimic în cap în afară de amuzamentul lui. În acest sens, adevăratul început al domniei se poate spune că a fost nu în 1682, când avea zece ani, nici în 1689, când avea șaptesprezece, ci în 1694, când avea douăzeci și doi de ani.

În acest timp guvernul a fost administrat de un mic grup care îl susținuse și îl îndrumase pe Petru în înfruntarea cu regenta. Mama lui, Natalia, care avea acum patruzeci de ani, era liderul formal, dar ea nu era atât de independentă ca Sofia, și era dominată cu ușurință de bărbații din jurul ei. Patriarhul Ioachim, un om al Bisericii, conservator în ostilitatea lui nedomolită față de toți străinii, stătea în coasta ei, determinând-o să îndepărteze toți virușii care pătrunseseră în Rusia sub Sofia și Vasili Golițîn. Unchiul țarului, fratele Nataliei, Lev Narîșkin, primise funcția vitală de Șef al Afacerilor Externe; efectiv, el era prim-ministru. Era un om prietenos, de

o inteligență mediocră, a cărui plăcere era noua lui autoritate de a da recepții strălucitoare și banchete mărețe, la care se serveau mâncăruri de pe tăvi de aur și argint ambasadorilor străini. În negocierile propriu-zise cu acești ambasadori și în activitățile concrete ale biroului său, el era mult și necesar ajutat de unul dintre puținii diplomați profesioniști ai Rusiei, Emilian Ukraințev. Boierului Tihon Streșnev, un vechi prieten al țarului Aleksei și tutorele formal al lui Petru, îi fusese încredințată conducerea tuturor afacerilor interne. Al treilea din trioul guvernării era Boris Golițîn, care supraviețuise cu succes suspiciunii puternice care planase asupra lui în legătură cu încercarea de a atenua căderea vărului său, Vasili. Alte nume faimoase apăreau în guvern: Urusov, Romodanovski, Troekurov, Prozorovski, Golovkin, Dolgoruki. Unii dintre cei care fuseseră mai importanți în guvernarea Sofiei – Repnin și Vinius – își păstraseră funcțiile. Boris Șeremetiev a rămas comandant al armatei în sud, confruntându-se cu tătarii. În plus, mai mult de trezeci de Lopuhini de ambele sexe, rudele tinerei soții ale lui Petru, sosiseră la curte, gata să înhațe orice avantaje ar fi putut să obțină ca urmare a statutului rudei lor.

Pentru Rusia, schimbarea guvernului a fost o schimbare în rău. Noilor administratori le lipseau atât priceperea, cât și energia predecesorilor. Nicio lege importantă nu a fost adoptată în acei cinci ani. La curte erau scandaluri, și la guvern – corupție. Legea și ordinea nu mai erau respectate în provincie. A fost o explozie de ură populară împotriva tuturor străinilor: un decret, influențat de patriarh, prevedea ca toți străinii să fie opriți la graniță și interogați cu privire la originea și scopul vizitei în Rusia. Răspunsurile lor urma să fie trimise la Moscova și străinii trebuia să fie reținuți la graniță până când primeau permisiunea de a intra de la guvernul central. Simultan, Directorul Poștelor, Andrei Vinius, a fost instruit să-și pună funcționarii să deschidă și să citească scrisorile care treceau granița. Patriarhul ar fi vrut chiar să distrugă toate bisericile protestante din Slobozia Germană, și a dat înapoi doar atunci când locuitorii au prezentat un document semnat de țarul Aleksei, care conținea permisiunea scrisă a existenței acestor biserici. În punctul culminant al acestei xenofobii, un străin a fost prins de mulțime pe o stradă din Moscova și a fost ars de viu.

Cu toate eforturile pe care le depunea patriarhul, exista un rus ale cărui obiceiuri nu le putea schimba. Exasperarea lui Ioachim era însuși Petru,

care petrecea foarte mult timp în Slobozia Germană, printre străinii de care se temea Ioachim. Totuși, cât timp a trăit Ioachim, Petru și-a supravegheat comportamentul. În 10 martie 1690, țarul l-a invitat pe generalul Gordon să ia masa la curte, în cinstea nașterii fiului său, țareviciul Aleksei. Gordon a acceptat, dar patriarhul a intervenit, protestând vehement împotriva includerii unui străin într-o sărbătoare în onoarea moștenitorului tronului rusesc. Furios, Petru s-a supus și a retras invitația, dar în ziua următoare l-a invitat pe Gordon în casa lui de la țară, a luat masa împreună cu el și apoi s-a întors la Moscova, călărind alături de scoțian și conversând cu acesta în văzul lumii.

Problema s-a rezolvat de la sine când, în 17 august, Ioachim a murit pe neașteptate. El a lăsat un testament în care îl conjura pe țar să renunțe la orice contact cu ereticii, protestanți sau catolici, să-i gonească din Rusia și el personal să nu mai aibă îmbrăcăminte și obiceiuri străine. Mai presus de orice, el i-a cerut lui Petru să nu numească străini în poziții oficiale ale statului sau ale armatei, unde ar avea posibilitatea să dea ordine credincioșilor ortodocși. Răspunsul lui Petru, odată ce Ioachim fusese îngropat, a fost să-și mai comande un rând de haine germane și, o săptămână mai târziu, să meargă în Slobozia Germană să ia masa, ca invitat al generalului Gordon.

Alegerea unui nou patriarh a deschis aceeași discuție pe care însuși Ioachim o lansase: liberalism contra tradiționalism, toleranță față de străini contra apărarea înverșunată a ortodoxiei tradiționale. O parte din clerul educat, susținut de Petru, îl avea ca favorit pe Marcellus, mitropolitul Pskovului, un cărturar al bisericii, care călătorise în străinătate și vorbea mai multe limbi, dar țarina Natalia, grupul de boieri aflați la conducere, călugării și preoțimea simplă îl preferau pe mai conservatorul Adrian, mitropolitul Kazanului. Competiția în sânul Bisericii era aprinsă, partizanii lui Adrian acuzându-l pe Marcellus că are prea multă învățătură și că i-ar favoriza pe catolici, că el se află deja la limita ereziei. După cinci luni de dezbateri, a fost ales Adrian, spunea dezamăgit Patrick Gordon, din cauza „ignoranței și simplității“[108] noului patriarh.

Petru s-a simțit și el jignit de această alegere. Șapte ani mai târziu, el descria alegerea lui Adrian cu un dezgust amar unei gazde străine. „Țarul

ne-a povestit“, spunea străinul, „că atunci când murise patriarhul de la Moscova, el desemnase ca înlocuitor pe un om învățat, care călătorise și care vorbea latina, italiana și franceza. [Dar] rușii i-au cerut într-un mod agresiv să nu așeze deasupra lor un astfel de om, din trei motive: primul, pentru că vorbea limbi păgâne; al doilea, pentru că barba lui nu era destul de mare pentru un patriarh; și al treilea, pentru că birjarul lui stătea pe bancă, și nu pe cal, așa cum se obișnuia.“[109]

De fapt, în ciuda dorințelor sau a decretelor oricăror patriarhi, Vestul era deja instalat ferm la doar 5 kilometri de Kremlin. În afara Moscovei, pe drumul dinspre oraș către Preobrajenskoe, exista un remarcabil orășel vest-european autonom, cunoscut sub numele de Slobozia Germană[110]. Vizitatorilor care se plimbau de-a lungul bulevardelor lui largi, străjuite de copaci, și care treceau pe lângă casele cu două sau trei niveluri, cu ferestre largi în stil european, sau prin piețele vaste, cu fântâni arteziene, le venea greu să creadă că se află în inima Rusiei. În spatele vilelor maiestuoase, decorate cu coloane și cornișe, se întindeau grădini europene meticulos îngrijite, în care se aflau pavilioane și bazine cu apă strălucitoare. Pe străzi alunecau trăsuri făcute la Paris sau la Londra. Doar cupolele în formă de ceapă ale Moscovei, care se ridicau deasupra câmpiilor, în depărtare, aminteau vizitatorilor că se află la mii de kilometri distanță de casă.

În zilele lui Petru, această prosperă insulă de străinătate era relativ nouă. O așezare pentru străini anterioară, fondată de Ivan cel Groaznic în interiorul orașului, fusese desființată în Vremurile Tulburi. După instalarea primului Romanov, în 1613, străinii s-au instalat pe unde au putut prin oraș. Acest fapt i-a înfuriat pe moscoviții conservatori, care credeau că sfântul lor oraș ortodox fusese profanat, și la începutul anului 1648 bande de streliți au atacat la întâmplare locuințele străine. În 1652, țarul Aleksei a decretat că străinilor le este interzis să locuiască sau să aibă biserici între zidurile Sfintei Moscove, dar a permis construirea unei noi așezări străine, Slobozia Germană, pe malul râului Iauza, cu loturi de pământ alocate în funcție de rang tuturor ofițerilor, inginerilor, artiștilor, doctorilor, farmaciștilor, negustorilor, dascălilor și altor persoane aflate în serviciul rusesc.

Inițial, colonia era alcătuită majoritar din germani protestanți, dar, la sfârșitul secolului al XVII-lea, se aflau acolo numeroși olandezi, englezi și

scoțieni. Scoțienilor, în majoritate monarhiști și catolici fugiți din cauza lui Oliver Cromwell, li s-a asigurat un refugiu în ciuda religiei lor, datorită furiei violente provocate țarului Aleksei de decapitarea regelui Carol I. Printre numele scoțiene iacobite proeminente din Slobozia Germană erau Gordon, Drummond, Hamilton, Dalziel, Crawford, Graham și Leslie. În 1685, Ludovic al XIV-lea a revocat Edictul de la Nantes, punând capăt toleranței oficiale a Franței față de protestantism. Regenta și Vasili Golițîn au permis unor refugiați hughenoți francezi care fugeau de persecuția din Franța să vină în Rusia. Prin urmare, în adolescența lui Petru, Slobozia Germană devenise o colonie internațională de trei mii de europeni occidentali, în care monarhiștii se amestecau cu republicanii și protestanții cu catolicii, diferențele naționale, politice și religioase fiind atenuate de distanță și exil.

Claustrarea într-o suburbie separată a facilitat menținerea obiceiurilor și a tradițiilor occidentale. Locuitorii purtau îmbrăcăminte străină, citeau cărți străine, aveau bisericile lor luterane și calvine (catolicilor nu li se permitea să aibă biserică, dar preoții puteau ține slujba în case particulare), vorbeau propria lor limbă și își educau singuri copiii. Ei păstrau o corespondență susținută cu țările lor natale. Unul dintre cei mai respectați străini, olandezul rezident Van Keller, trimitea și primea știri din Haga, la fiecare opt zile, ținând Slobozia Germană informată în legătură cu tot ce se întâmpla în afara granițelor Rusiei. Generalul Gordon aștepta cu nerăbdare rapoartele științifice ale London’s Royal Society. Soțiile englezilor primeau volume de poezie, împreună cu porțelanurile fine și săpunul parfumat. Apoi, în suburbie mai era de asemenea un amestec pestriț de actori, muzicieni și aventurieri care participau la realizarea repertoriului teatral, a concertelor, balurilor, picnicurilor, ca și la idilele amoroase și duelurile care întrețineau distracția și amuzamentul în Slobozia Germană.

Evident, această insulă de străinătate, nucleu al unei civilizații mult mai avansate, nu a putut rămâne neatinsă de oceanul rus din jurul ei. Casele și grădinile din Slobozia Germană împodobeau domeniile regale de la Sokolniki și Preobrajenskoe și, în cele din urmă, în ciuda interdicției patriarhului, rușii mai îndrăzneți, însetați de cunoaștere și de conversație inteligentă, au început să se amestece și să socializeze cu străinii care locuiau la doar câteva sute de metri distanță. Prin ei, obiceiurile străine au

început să pătrundă în viața rusească. În curând, rușii care râseseră de străini că mănâncă „iarbă“ au început și ei să mănânce salată. Obiceiul fumatului și al prizatului de tutun, anatemizat de patriarh, a început să se extindă. Unii ruși, ca Vasili Golițîn, începuseră chiar să-și tundă părul și barba și să stea de vorbă cu iezuiții.

Contactele au avut influență reciprocă, și mulți dintre străini au adoptat modele rusești. În lipsa femeilor străine, ei s-au căsătorit cu rusoaice, au învățat limba rusă și au permis ca fiii lor să fie botezați în Biserica Ortodoxă. Cu toate acestea, ca rezultat al locuirii forțate în Slobozia Germană, cei mai mulți și-au menținut propriul stil occidental de viață, limbă și religie. În celălalt sens, căsătoriile erau destul de rare, întrucât puține femei vestice acceptau să se căsătorească cu un rus și să accepte statutul inferior al rusoaicelor. Dar acest lucru se schimba. Mary Hamilton se căsătorise cu Artimon Matveev și era stăpâna casei în care țarul Aleksei o întâlnise pe Natalia Narîșkina. Pe măsură ce gentlemenii ruși deveneau mai occidentali, ei nu mai aveau probleme în a găsi soții occidentale, o practică ce a înflorit cu dezinvoltură până la sfârșitul Rusiei imperiale, în 1917. Fiul lui Petru, Aleksei, s-a căsătorit cu o soție occidentală, și fiecare țar de după el, care împlinea vârsta de căsătorie alegea o prințesă din Europa de Vest sau o accepta pe cea care îi era aleasă.

Din copilărie, Petru era interesat de Slobozia Germană. De câte ori trecea pe drum, el vedea casele ei frumoase și grădinile umbroase. A ajuns să-i cunoască pe Timmerman și Brandt, și pe ofițerii care supravegheau construirea forturilor lui de joacă și focul artileriei lui, dar până la moartea patriarhului Ioachim, în 1690, contactele cu străinii din suburbie erau restricționate. După moartea bătrânului om al bisericii, vizitele lui Petru au devenit atât de dese, încât aproape părea că locuiește acolo.

În Slobozia Germană Petru a găsit o amețitoare combinație de vin bun, conversație bună și camaraderie. Atunci când rușii își petreceau seara împreună, ei pur și simplu beau până când adormeau sau nu mai era nimic de băut. Și străinii obișnuiau să bea destul de mult, dar, prin fumul de țigară și clămpănitul metalic al capacelor halbelor se purta și o conversație despre lume, despre regi și oameni de stat, oameni de știință și războinici. Petru era încântat de aceste discuții. Când vestea victoriei flotei engleze asupra

francezilor la La Hogue, în 1694, a ajuns în Slobozia Germană, el a fost entuziasmat. A cerut mesajul original, a pus să fie tradus imediat, și apoi, bătând din palme și strigând de bucurie, a ordonat un salut de artilerie în onoarea regelui William al III-lea al Angliei. În aceste seri lungi, el a ascultat și o mulțime de sfaturi despre Rusia: să facă mai multă instrucție cu armata lui, să le dea soldaților o disciplină dură și plată regulată, să atragă comerțul din Orient, dirijându-l de la Marea Neagră, care era dominată de otomani, către Marea Caspică și Volga.

Odată ce locuitorii suburbiei au înțeles că acel tânăr și înalt monarh îi simpatizează, ei l-au invitat peste tot, și au intrat în competiție pentru prezența lui. El era invitat să participe la nunți, botezuri și alte sărbătoriri din familie. Niciun negustor nu-și mărita fata și nu-și boteza băiatul fără să-l invite pe țar să ia parte la petrecere. De multe ori Petru a jucat rolul nașului, ținând copiii catolici sau luterani deasupra cristelniței. A fost cavaler de onoare la numeroase căsătorii străine, și la petrecerile dansante care urmau era un participant entuziast la vioiul dans popular cunoscut sub numele de Grossvater.

Într-o societate în care se amestecau soldați scoțieni, negustori olandezi și ingineri germani, evident că Petru a găsit mulți oameni care aveau idei fascinante pentru el. Unul dintre ei era Andrei Vinius, un bărbat de vârstă mijlocie, ruso-olandez, care stătea cu câte un picior în fiecare cultură. Tatăl lui Vinius era un inginer-negustor olandez, care ridicase o turnătorie în Tula, la sud de Moscova, în timpul țarului Mihail, și se îmbogățise. Mama lui, rusoaică, îl crescuse pe fiul ei în religia ortodoxă. Pentru că vorbea și rusa și olandeza, Vinius a fost mai întâi ministru al Afacerilor Externe, apoi i s-a încredințat conducerea poștei. El scrisese o carte de geografie, vorbea latina și studia mitologia romană. De la el, Petru a început să învețe olandeza și o brumă de latină. În scrisorile către Vinius, el se semna Petrus și se referea la jocurile lui numindu-le „jocurile lui Neptun și Marte“, vorbind de sărbători ținute „în onoarea lui Bahus“.

Tot în Slobozia Germană a întâlnit Petru alți doi străini, foarte diferiți ca origine și stil, care au devenit mult mai importanți pentru el. Aceștia erau durul și bătrânul soldat mercenar scoțian, generalul Patrick Gordon, și fermecătorul aventurier elvețian Francis Lefort.

Patrick Gordon se născuse în 1635 pe proprietatea familiei sale de la Auchleuchries, lângă Aberdeen, pe înălțimile scoțiene. Familia lui era ilustră și înverșunat catolică și se înrudea cu primul duce de Gordon și cu conții de Errol și Aberdeen. Războiul civil englez a deturnat traseul tinereții lui Gordon. Familia lui era devotată regalității și când Oliver Cromwell a retezat capul regelui Carol I, a nimicit și șansele tuturor supușilor devotați ai lui Stuart; din momentul acela, un băiat scoțian catolic nu avea nicio șansă să intre la universitate sau să-și facă o carieră în armată sau în serviciile publice, așa că, la șaisprezece ani, Patrick a plecat din țară să-și caute norocul. După doi ani la un colegiu iezuit din Brandenburg, el a fugit la Hamburg și s-a alăturat unui grup de ofițeri scoțieni recrutați de armata suedeză. Gordon l-a servit cu cinste pe regele Suediei, dar când a fost prins de polonezi, nu a avut nicio problemă cu schimbarea taberelor. Obiceiul firesc pentru soldații mercenari, de a-și schimba din când în când stăpânii după noroc, nu era considerat rușinos, nici de ei și nici de guvernele care îi angajau. Câteva luni mai târziu, Gordon a fost din nou capturat, și a fost convins să se alăture iar suedezilor. Mai târziu, din nou a fost prins, și din nou s-a alăturat polonezilor. Înainte de a împlini douăzeci și cinci de ani, Gordon schimbase taberele de patru ori.

În 1660, noul rege din dinastia Stuart, Carol al II-lea, a fost reinstalat pe tronul Angliei, iar Gordon era gata să plece acasă. Înainte de a pleca, totuși, un diplomat rus în Europa i-a făcut o ofertă de nerefuzat: trei ani în serviciul armatei ruse, pornind de la gradul de maior. Gordon a acceptat, ca să afle, când a ajuns la Moscova, că acea clauză referitoare la timp nu avea acoperire; fiind un soldat util, nu i se dădea voie să plece. Când a făcut cererea, el a fost amenințat că va fi denunțat ca spion polonez și romano-catolic și trimis în Siberia. Acceptându-și temporar soarta, a început să se adapteze vieții moscovite. Dându-și repede seama că cea mai bună șansă de a avansa era căsătoria cu o rusoaică, el a găsit una și au întemeiat împreună o familie. Anii au trecut și Gordon a servit sub țarul Aleksei, țarul Fiodor și regenta Sofia, luptând împotriva polonezilor, turcilor, tătarilor și bașkirilor. A devenit general, și s-a întors de două ori în Anglia și Scoția, deși moscoviții s-au asigurat că mult prea valorosul personaj se va întoarce la ei, ținându-i soția și copiii în Rusia. În 1686, Iacob al II-lea, personal, i-a cerut Sofiei să-l elibereze pe Gordon din serviciul rusesc, ca să se poată întoarce acasă; această solicitare regală a fost refuzată și, pentru un timp, regenta și

Vasili Goliţîn au fost atât de furioşi pe general, încât s-a vorbit mult despre ruină şi Siberia. Apoi, regele Iacob a scris din nou, spunând că doreşte să-l numească pe Gordon ambasadorul său la Moscova; numirea a fost refuzată de asemenea de către regentă, care a declarat că generalul Gordon nu putea să fie ambasador, întrucât era încă în serviciul armatei ruse şi chiar trebuia să plece într-o campanie împotriva tătarilor. Aşa că, în 1689, Gordon, la cincizeci şi patru de ani, era respectat de toţi, foarte bogat (salariul era de o mie de ruble pe an, când un pastor luteran era plătit cu doar şaizeci) şi reprezenta cea mai proeminentă figură din Slobozia Germană. Fiind şeful corpului de ofiţeri străini, atunci când a încălecat şi a plecat la Troiţki să se alăture lui Petru a dat lovitura finală pentru speranţele Sofiei.

Nu este deci surprinzător că Gordon – curajos, plimbat prin lume, călit în lupte, loial şi prudent – îi plăcea lui Petru. Surprinzător e că Petru cel de optsprezece ani îi plăcea lui Gordon. Petru era ţar, bineînţeles, dar Gordon mai servise şi alţi ţari fără vreun sentiment special de prietenie. În Petru, bătrânul soldat găsise totuşi un adept şi un învăţăcel care îl admira şi, purtându-se cu el ca un neoficial tutore militar, Gordon îl instruia pe Petru în toate aspectele războiului. În timpul celor cinci ani care au urmat căderii Sofiei, Gordon a devenit nu numai generalul angajat al lui Petru, ci şi prietenul lui.

Pentru Gordon, aşa cum s-a dovedit mai târziu, prietenia lui Petru a fost decisivă. Acum, ca prieten intim şi consilier al tânărului monarh, el a renunţat la visul său de a se întoarce să-şi petreacă ultimele zile acasă, pe înălţimile scoţiene. El a acceptat faptul că va muri în Rusia. În 1699, când în cele din urmă bătrânul soldat a murit, Petru a stat la căpătâiul său şi i-a închis ochii.

În 1690, curând după detronarea Sofiei, Petru se apropiase de un alt străin, de un cu totul alt gen, veselul şi sociabilul mercenar elveţian Francis Lefort. Pentru următorii zece ani, Lefort urma să fie companionul preferat al lui Petru şi prietenul său de suflet. În 1690, când Petru avea optsprezece ani, Francis Lefort avea treizeci şi patru, era aproape la fel de înalt ca Petru, dar mult mai robust decât subţirelul ţar. Era frumos, cu un nas mare şi ascuţit, ochi expresivi şi inteligenţi. Un portret care i s-a făcut câţiva ani mai târziu îl arată având în fundal navele lui Petru; el este ras complet, cu o eşarfă de

dantelă în jurul gâtului, iar părul bogat și ondulat cade pe umerii acoperiți de o armură de fier fină, care are gravată pe piept stema lui Petru, vulturul cu două capete.

Francis Lefort s-a născut la Geneva în 1656, ca fiu al unui prosper negustor și, prin farmecul și spiritul său, a devenit un membru nelipsit dintr-o societate afabilă. Plăcerea lui de a duce o viață veselă a îndepărtat orice dorință de a deveni negustor, ca și tatăl lui, iar ucenicia ca angajat la un alt comerciant din Marsilia i-a displăcut așa de mult, încât a fugit în Olanda să se alăture armatelor protestante care luptau împotriva lui Ludovic al XIV-lea. Acolo, având doar nouăsprezece ani, tânărul aventurier a auzit povești despre oportunități în Rusia, și s-a îmbarcat pentru Arhanghelsk. Ajungând în Rusia în 1675, nu a găsit nicio slujbă disponibilă și a trăit doi ani în Slobozia Germană fără să aibă de lucru. Nu te plictiseai niciodată cu el – tuturor le plăcea veselia lui permanentă, și, în cele din urmă, a reușit să-și facă și o carieră. A devenit căpitan în armata rusă, s-a căsătorit cu verișoara generalului Gordon și a fost remarcat de cneazul Vasili Golițîn. A participat la cele două campanii din Crimeea ale lui Golițîn, iar când Gordon i-a îndepărtat pe ofițerii străini de Sofia, ca să se alăture lui Petru la Troițki, Lefort l-a însoțit. Curând după căderea regentei, Lefort, ofițerul de trezeci și patru de ani, era destul de important ca să fie avansat general-maior.

Petru a fost captivat de farmecul extraordinar al acestui om de lume. Era o persoană care strălucea exact în felul în care putea să-i atragă atenția lui Petru. Lefort nu era profund, dar mintea îi mergea repede și îi plăcea să vorbească. Discuțiile lui era mereu despre Occident, despre viața, manierele și tehnologia lui. Ca partener de băutură și cavaler de bal, Lefort nu avea egal. Excela în organizarea de banchete, supeuri și baluri, cu muzică, băutură și partenere de dans. Începând din 1690, Lefort a fost mereu în compania lui Petru; luau masa împreună de două sau de trei ori pe săptămână și se vedeau în fiecare zi. Lefort se făcea plăcut prin franchețea, simplitatea și generozitatea lui. În timp ce Gordon îi dădea lui Petru sfaturi pertinente și îl consilia în chestiuni sensibile, Lefort îi dădea veselie, prietenie, simpatie și înțelegere. Petru se relaxa în apropierea lui Lefort, și când țarul era furios la un moment dat pe ceva sau pe cineva, biciuind în stânga și-n dreapta, Lefort era singurul care se putea apropia de el, îl

prindea pe tânărul țar în brațele lui puternice și îl ținea așa până când se calma.

În mare parte, succesul lui Lefort se datora altruismului său. Deși iubea luxul și tot ce ținea de el, niciodată nu făcea eforturi să parvină sau să aibă grijă să nu sărăcească în ziua următoare – o calitate care i-l făcea mai drag lui Petru, care se îngrijea ca toate nevoile lui Lefort să fie satisfăcute. Toate datoriile lui Lefort au fost plătite, i s-a oferit un mic palat și fonduri cu care să-l întrețină și a fost avansat rapid la gradul de general plin, amiral și ambasador. Mai important pentru Petru era că Lefort iubea cu adevărat viața lui din Rusia. De două ori s-a întors ca vizitator în Geneva natală, purtând multe titluri și mărturia personală a țarului trimisă conducătorilor orașului, privitoare la stima de care se bucura acel genevez. Dar, spre deosebire de Gordon, Lefort nu-și dorea să se întoarcă definitiv în țara lui natală. „Inima mea“, le spunea el prietenilor elvețieni, „este toată în Moscova.“[111]

Pentru Petru, intrarea în casa lui Lefort era ca pătrunderea într-o altă lume. Acolo găsea spirit, farmec, ospitalitate, distracție, relaxare și, în mod obișnuit, prezența tulburătoare a femeilor. Câteodată ele erau soțiile respectabile și fiicele drăguțe ale negustorilor și soldaților străini, îmbrăcate după ultima modă occidentală. Cel mai des însă, erau metrese vesele, dezinhibate, al căror rol era să aibă grijă ca niciun bărbat să nu fie abătut; femei grăsuțe și viguroase, care nu se simțeau jignite de limbajul de cazarmă sau de atingerile grosolane ale bărbaților. Petru, care cunoștea doar creaturile feminine țepene ca lemnul pe care le producea teremul, a pătruns cu încântare în această lume. Sub îndrumarea lui Lefort, el s-a trezit bucuros să stea într-un nor de fum de tutun, cu o halbă de bere pe masă, cu pipa în colțul gurii și cu brațul în jurul taliei unei fete care chicotește. Observațiile mamei, cenzura patriarhului, lacrimile soției – toate erau uitate.

În scurt timp, Petru a pus ochii pe o fată de acolo. Era o tânără germană cu părul blond, pe nume Anna Mons, fiica unui negustor din Westfalia. Reputația ei era pătată; fusese deja cucerită de Lefort. Alexander Gordon, fiul generalului, o descria ca fiind „extrem de frumoasă“[112] și atunci când Petru s-a arătat interesat de părul ei blond, râsul îndrăzneț și ochii ei strălucitori, Lefort a fost gata să-i cedeze țarului cucerirea sa. Frumusețea ei

accesibilă era exact ceea ce își dorea Petru: ea putea să-i fie parteneră și de băutură și de glume. Anna Mons a devenit amanta lui.

Era puțină substanță în spatele râsului spontan al Annei, iar tandrețea ei față de Petru era stimulată de ambiție. Și-a oferit favorurile pentru a obține favoruri de la el, iar Petru a copleșit-o cu pietre prețioase, un mic palat la țară și o proprietate. Indiferent la protocol, el apărea împreună cu ea în compania boierilor și a diplomaților străini. Firesc, Anna a început să spere la mai mult. Știa că Petru nu poate s-o sufere pe soția lui, și, pe măsură ce timpul trecea, a început să creadă că ar fi putut s-o înlocuiască pe țarină la tron într-o zi. Petru se gândise la acest lucru, dar nu vedea necesitatea unei căsătorii. Aventura era de ajuns; așa cum a fost, a durat doisprezece ani.

Majoritatea tovarășilor lui Petru nu erau străini, bineînțeles, ci ruși. Unii dintre ei erau prieteni din copilărie și îi rămăseseră alături în timpul lungului exil de la Preobrajenskoe. Alții erau oameni în vârstă, cu funcții respectabile și nume străvechi, atrași de Petru, în ciuda comportamentului său nestăpânit și a prietenilor străini, doar pentru că era unsul lui Dumnezeu. Cneazul Mihail Cerkasski, un om în vârstă, cu barbă, devotat stilului vechi, stătea pe lângă Petru dintr-un fel de patriotism, nevoind să privească de la distanță cum tânărul autocrat se aruncă în mijlocul străinilor. Un sentiment asemănător îl motiva și pe cneazul Piotr Prozorovski, un alt bătrân auster și înțelept, și pe Fiodor Golovin, cel mai experimentat diplomat al Rusiei, care negociase tratatul cu China de la Nercinsk. Când cneazul Fiodor Romodanovski se atașase și el de tânărul țar, o făcuse dintr-un sentiment al devotamentului fără limite. El îi ura pe streliți, care îi uciseseră tatăl în baia de sânge din 1682. Mai târziu, ca guvernator al Moscovei și șef al Poliției, avea să conducă cu mână de fier. Și când s-au ridicat din nou streliții, în 1698, Romodanovski a venit asupra lor ca un înger nemilos al răzbunării.

Era o îmbinare ciudată la început, acea colecție pestriță de distinse bărbi sure, tineret zvăpăiat și aventurieri străini. Dar timpul i-a șlefuit într-un grup sudat, care își spunea Compania Veselă și mergea peste tot cu Petru. Era un stil de viață rătăcitoare: hălăduiau prin împrejurimi și picau neanunțați la masa unui nobil surprins. În urma lui Petru puteau să fie între optzeci și două sute de oameni.

Un banchet obișnuit pentru Compania Veselă începea la prânz și se termina în zori. Mesele erau pantagruelice, dar aveau, între felurile de mâncare, intervale de fumat, de jocuri cu mingea și popicele, de întreceri cu arcul și tragere la țintă cu muschete. Discursurile și toasturile nu erau acompaniate doar de urale și strigăte, ci și de trompete și salve de artilerie. Când găsea o orchestră, Petru cânta la tobe. Seara erau petreceri cu dans și deseori focuri de artificii. Când unul dintre petrecăreți era doborât de somn, se rostogolea pur și simplu de pe bancă și dormea pe podea. Se întâmpla ca jumătate din companie să doarmă, iar restul să continue să facă gălăgie. Uneori, aceste petreceri se întindeau până a doua sau chiar a treia zi, cu invitații dormind alături pe podea, trezindu-se ca să ingurgiteze cantități apreciabile de mâncare și băutură și apoi cufundându-se din nou într-un somn leneș.

O trăsătură evidentă a membrilor din Compania Veselă era capacitatea de a bea, dar nu era nimic nou sau anormal în aceste excese ale prietenilor lui Petru. Încă din timpuri imemoriale, băutura era – așa cum spunea Marele Cneaz Vladimir din Kiev, din secolul al X-lea – „bucuria rușilor“[113]. Generații succesive de călători și rezidenți occidentali au observat că beția era aproape universală în Rusia. Țărani, preoți, boieri, țari: toți se îmbătau. Potrivit lui Adam Olearius, care a vizitat Moscova în timpul bunicului lui Petru, țarul Mihail, niciun rus nu rata voit ocazia de a bea ceva. A fi beat era o trăsătură esențială a ospitalității rusești. Propunând toasturi pe care nimeni nu îndrăznea să le refuze, gazda și oaspeții sorbeau pahar după pahar, așezându-le apoi cu fundul în sus, ca să demonstreze că sunt goale. Dacă oaspeții nu erau trimiși acasă beți-morți, seara era considerată un eșec.

În ciuda pioșeniei, țarul Aleksei, tatăl lui Petru, era la fel de rus ca oricare altul. Doctorul Collins, medicul lui Aleksei, scria undeva cât de mulțumit era stăpânul său când îi vedea pe boierii lui „îmbătați bine“[114]. Boierii, la rândul lor, erau întotdeauna dornici să-i vadă pe ambasadorii străini cât mai beți. Și oamenii simpli obișnuiau să bea, nu atât pentru a socializa, cât pentru a uita de necazuri. Scopul lor era atingerea unei stări de inconștiență, care să le scoată din minte cât mai rapid lumea nefericită în care trăiau. În taverne întunecate, bărbați și femei deopotrivă își amanetau bunurile și chiar hainele, pentru a bea în continuare vodcă. „Femeile“, arăta un alt occidental, „deseori sunt primele care ajung într-o stare de nebunie cu

câteva pahare de băutură și pot fi văzute, pe jumătate dezbrăcate și lipsite de rușine, pe aprope toate străzile.“[115]

Fiul zvăpăiat al lui Aleksei și a lui Companie Veselă au păstrat cu sfințenie aceste tradiții rusești. Deși în mare parte alcoolul consumat la orgiile lor avea forma moderată a berii și a cvasului, cantitățile erau uriașe și permanente – Gordon vorbește deseori în jurnalul său de marea cantitate de alcool pe care o bea Petru și de dificultatea lui, ca om de vârstă mijlocie, de a ține pasul cu el. Dar Lefort a fost cel care l-a învățat pe Petru să bea din greu. Filosoful german Leibniz, care îl văzuse pe Lefort în Elveția, pe când călătorea în Occident, împreună cu Petru în Marea Ambasadă, scria despre el: „[alcoolul] nu îl doboară niciodată, ci reprezintă rațiunea lui de a fi. [...] Nimeni nu se poate pune cu el. [...] Nu-și lasă niciodată pipa și paharul dacă nu trecuseră trei ore de la răsăritul soarelui.“[116] În cele din urmă, băutura aceasta a avut un preț. Lefort a murit relativ tânăr, la patruzeci și trei de ani; Petru a murit la cincizeci și doi. Când era tânăr, totuși, aceste bacanale sălbatice nu îl lăsau pe Petru epuizat și decăzut, ci păreau că îl împrospătează pentru o nouă zi de muncă. Era capabil să bea toată noaptea, și apoi, în timp ce partenerii lui erau cufundați în somn, să se trezească în zori și să plece ca să înceapă munca de tâmplar și constructor de bărci. Puțini puteau ține pasul cu el.

Cu timpul, Petru a hotărât să nu lase la întâmplare organizarea acestor banchete. Îi plăcea să ia masa cu Lefort de două, trei ori pe săptămână, dar pentru Lefort, cu veniturile lui limitate, era imposibil să pregătească distracția complicată și scumpă la care se aștepta țarul, așa că Petru a construit pentru el o sală mai mare, în care să poată încăpea sute de invitați. În cele din urmă, și aceasta s-a dovedit a fi prea mică, așa că țarul a ridicat o frumoasă vilă, somptuos mobilată, cu tapiserii, pivnițe de vinuri și o sală de banchete suficient de mare încât să încapă o mie cinci sute de oameni. Lefort era proprietarul oficial, dar, în fapt, vila a devenit un fel sediu de club al Companiei Vesele. Atunci când Petru era absent, și chiar și când Lefort era absent, membrii Companiei Vesele care rămâneau în Moscova se adunau în acea casă ca să mănânce, ca să bea și să-și petreacă noaptea acolo, toate cheltuielile fiind decontate de țar.

Treptat, de la chefuri spontane și banchete, Compania Veselă a trecut la bufonerii și mascarade mai bogate. Cei mai mulți dintre camarazii lui Petru, în momentele de veselie, primiseră porecle, iar acestea au devenit cu timpul niște titluri parodice. Boierului Ivan Buturlin i s-a dat titlul de „rege polonez“, pentru că, într-una dintre bătăliile militare de la Preobrajenskoe el fusese comandantul armatei „inamice“. Cneazul Fiodor Romodanovski, celălalt comandant și apărător al cetății Pressburg, fusese promovat „rege al Pressburgului“, și apoi „prinț-Cezar“. Petru i se adresa cu „Majestatea Voastră“ și „domnul meu rege“, și semna scrisorile către Romodanovski „vecinul și sclavul tău, Petru“. Această joacă, în care Petru lua în derâdere propriul lui rang de autocrat și titlul său, a continuat pe tot parcursul domniei sale. După bătălia de la Poltava, suedezii dezertorii au fost conduși la „țar“ – care era, de fapt, Romodanovski. Doar câțiva suedezi, care nu îl văzuseră vreodată pe Petru, se întrebau cine ar putea să fie ofițerul rus foarte înalt, care stătea în spatele falsului prinț-Cezar.

Dar această parodiere a puterii era blândă, comparativ cu bizara batjocură pe care el și prietenii lui o adresau Bisericii. Compania Veselă era organizată în „atotglumețul, atotbețivul sinod al nebunilor și farsorilor“, și avea un fals „prinț-papă“, un colegiu de cardinali și o suită de episcopi, arhimandriți, preoți și diaconi. Petru însuși, deși era doar un diacon, a luat inițiativa stabilirii regulilor și a instrucțiunilor acelei adunări ciudate. Cu același entuziasm cu care, mai târziu, dădea legi pentru Imperiul Rus, el a stabilit cu meticulozitate ritualuri și ceremonii ale Sinodului Beat. Prima poruncă era că „Bahus va fi slăvit prin băutură puternică și onorabilă și va primi ce i se cuvine“. În termeni concreți, aceasta însemna că „toate pocalele vor fi golite prompt și că membrii trebuie să se îmbete zilnic și niciodată să nu se ducă treji la culcare“. La aceste „slujbe“ dezmățate, prințul-papă, care era bătrânul tutore al lui Petru, Nikita Zotov, bea în sănătatea tuturor și apoi binecuvânta congregația îngenuncheată făcând semnul crucii asupra lor cu două lungi pipe olandeze.

În zilele de sărbătoare religioasă, jocurile erau mai creative. De Crăciun, peste două sute de oameni, cântând și fluierând, se plimbau în jurul Moscovei, înghesuiți în săniile supraîncărcate. În fruntea lor, într-o sanie trasă de doisprezece oameni chei, mergea falsul prinț-papă. El purta un costum pe care erau cusute cărți de joc, o tichie de tablă și era așezat pe un

butoi. Alegându-i pe cei mai bogați nobili și negustori pe care să-i onoreze cu colindele lor, cheflii se înființau la casele acestora, așteptând mâncare și băutură drept mulțumire pentru colindul lor nechemat. În timpul Postului Mare, o altă procesiune, de data aceasta de „păcătoși“, mergea în urma prințului-papă prin oraș. Compania purta costumații ciudate, îmbrăcate pe dos, călăreau pe măgari și juncani sau mergeau în sănii trase de capre, porci sau chiar urși.

O căsătorie din cercul lui Petru stimula Compania Veselă să facă eforturi deosebite. În 1695, când farsorul favorit al lui Petru, Iakob Turgheniev, s-a căsătorit cu fiica unui paracliser, serbarea și petrecerile au durat trei zile. Nunta a avut loc pe un câmp de lângă Preobrajenskoe, iar Turgheniev și mireasa lui au sosit la ceremonie în cea mai elegantă trăsură a țarului. În spatele lor venea o procesiune de boieri care purtau costume extravagante – pălării de mesteacăn, cizme din paie, mănuși din piele de șoarece, haine acoperite cu cozi de veveriță și labe de pisică; unii erau pe jos, iar alții în care trase de boi, capre sau porci. Ceremonia se încheia cu o intrare triumfală în Moscova, cu proaspăt căsătoritul cuplu urcat pe spatele unei cămile. „Procesiunea“, comenta Gordon, „a fost extraordinar de frumoasă“[117], dar probabil că gluma a fost împinsă prea departe, deoarece, câteva zile mai târziu, mirele, Turgheniev, a murit pe neașteptate într-o noapte.

Sinodul Beat, creat când Petru avea optsprezece ani, și-a continuat existența amețită până la sfârșitul domniei țarului, când omul matur, devenit împărat, a continuat să practice aceleași bufonerii pe care le începuse când era un adolescent nestăpânit. Acest comportament, pe care diplomații străini îl găseau scandalos și vulgar, părea blasfemiator și pentru mulți dintre supușii săi. Aceasta adăugase substanță la credința din ce în ce mai înrădăcinată a ortodocșilor tradiționali că Petru e însuși Antihristul, și ei așteptau cu nerăbdare fulgerul din ceruri care să-l lovească pe blasfemiator. De fapt, Petru instituise inițial Sinodul Beat parțial pentru a provoca, a consterna și a înjosi ierarhia bisericească, în special pe patriarhul Adrian. Mama lui și boierii conservatori câștigaseră lupta împotriva candidatului lui, a mult mai luminatului Marcellus din Pskov – așa să fie! –, dar Petru se răzbunase numind propriul lui patriarh-caricatură. Parodierea ierarhiei Bisericii nu era

doar modul lui de a da frâu liber resentimentelor, dar, pe măsură ce anii treceau, reflecta și nemulțumirea lui constantă față de Biserica din Rusia.

Cu toate acestea, Petru învățase să fie prudent. Sinodul Beat nu insulta direct Biserica Ortodoxă Rusă, pentru că Petru orientase rapid parodia către o mai sigură imitație a Bisericii Romano-Catolice. Liderul original al mascaradei, prințul-patriarh, a devenit prințul-papă, și el era înconjurat de un sobor de cardinali, iar ceremonialul și limbajul mascaradei nu erau împrumutate din liturghia rusească, ci din cea catolică. La un asemenea joc, evident, mai puțini ruși aveau de obiectat. În ochii lui Petru, bufoneria cu sinodul caricaturizat nu era blasfemiatoare. În mod sigur, Dumnezeu era o esență mult prea maiestuoasă ca să se simtă jignită de micile lui parodii și jocuri. Până la urmă, toată distracția cu sinodul caricaturizat asta și era: un joc. Era o formă de relaxare – de măscărici poate, ridicolă, chiar grosieră, dar, în Companie, în general nu erau oameni de o mare finețe. Ei erau oameni de acțiune, angajați în construirea și guvernarea statului. Mâinile lor erau murdare de sânge, mortar și praf, și aveau nevoie de relaxare. Plăcerile reflectau caracterul lor: le plăcea să bea, să râdă, să țipe, să se costumeze, să danseze, să facă farse, să râdă unul de altul și de tot ceea ce vedeau – în special de Biserică, pentru că ea se opunea la tot ce voiau ei să facă.

Pentru rușii din acea epocă, nu numai sufletul lui Petru era în pericol, ci și trupul lui. El experimenta mereu din ce în ce mai elaborate și mai periculoase focuri de artificii. În timpul serbării lăsatului de sec, în 1690, când Petru celebra și nașterea fiului său Aleksei, focul de artificii a durat cinci ore. O rachetă de două kilograme, în loc să explodeze în aer, a căzut înapoi pe pământ, aterizând în capul unui boier și omorându-l. Pe măsură ce Petru se perfecționa, aceste demonstrații pirotehnice deveneau mai spectaculoase. În 1693, după o serie de cincizeci și șase de salve care desemnau un lung salut, a apărut imaginea unui steag cu monograma cneazului Romodanovski scrisă cu litere olandeze, urmată de un tablou cu un Hercule înverșunat, ținând deschise fălcile unui leu.

Apoi mai era și jocul războiului. În iarna dintre 1689 și 1690, Petru aștepta cu nerăbdare venirea primăverii, pentru a începe manevrele cu regimentele lui de joacă. Supeurile țarului erau pline de discuții cu generalul Gordon despre noile tipuri de antrenamente europene care trebuia aplicate trupelor.

Testul a venit vara, într-un exercițiu în timpul căruia Regimentul Preobrajenskoe a atacat tabăra fortificată a Regimentului Semionovski. Grenadele de mână și proiectilele pe care le foloseau, deși făcute din carton și clei, erau totuși periculoase atunci când erau aruncate într-un grup de persoane. Petru însuși a fost rănit, când, în timp ce se repezise într-o tranșee, un proiectil de pământ plin de praf de pușcă a explodat lângă el, arzându-i fața.

În timpul verii lui 1691, regimentele se pregăteau pentru o mare simulare de luptă, care urma să aibă loc în toamnă. Romodanovski, regele-caricatură al Pressburgului, comanda o armată care era alcătuită din două regimente de joacă și alte trupe și care lupta împotriva unei armate de streliți comandate de cneazul Ivan Buturlin, regele-caricatură al Poloniei. Lupta, care a început în 6 octombrie, în zori, a fost dusă cu încrâncenare două zile și s-a terminat cu victoria armatei „ruse“, comandată de Romodanovski. Dar Petru, nesatisfăcut, a ordonat o a doua rundă, care a avut loc în 9 octombrie, o zi cu vânt puternic, ploaie și noroi. Armata lui Romodanovski a fost din nou victorioasă, dar au existat și victime reale. Cneazul Ivan Dolgoruki a fost împușcat în brațul drept, rana s-a infectat și, nouă zile mai târziu, a murit. Gordon însuși a fost rănit la coapsă și fața i-a fost atât de grav arsă, încât a petrecut o săptămână în pat.

În această perioadă, Petru nu a uitat nici de bărci. Ca să iuțească lucrul la Pereslavl, douăzeci de constructori de nave olandezi de la faimosul șantier din Zaandam, din Olanda, au fost contractați la începutul lui 1691 să vină în Rusia. Când Petru s-a întors la lacul Plescev, i-a găsit pe acești muncitori lucrând cu Karsten Brandt la două mici fregate cu treizeci de tunuri și trei iahturi. Petru a rămas cu ei doar trei săptămâni, dar anul următor a mers la lac de patru ori, de două ori rămânând mai mult de o lună. Înarmat cu un „decret imperial“ de la prințul-Cezar Romodanovski să construiască o navă de război de la chilă până sus, Petru a lucrat din zori și până în noapte, mâncând pe șantier și dormind doar când era prea obosit ca să muncească. Indiferent față de orice altceva, el a refuzat să meargă la Moscova pentru a primi vizita unui ambasador din Persia. Numai când doi membri mai importanți ai guvernului său, unchiul lui, Lev Narîșkin, și Boris Golițîn, au călătorit până la lac ca să-l convingă de însemnătatea evenimentului, Petru a

consimțit fără tragere de inimă să-și lase sculele și să meargă cu ei la Moscova. Într-o săptămână, se afla din nou la lac.

În august, și-a convins mama și pe sora lui Natalia să vină să viziteze șantierul și flota lui. Soția lui, Eudoksia, a venit împreună cu alte doamne și, timp de o lună cât au stat acolo, Petru a manevrat sub ochii lor cu entuziasm mica lui flotilă de douăsprezece nave. Stând pe o colină care se ridica pe mal, doamnele îl puteau vedea pe țar, îmbrăcat într-o haină purpurie, stând în picioare pe punte, fluturându-și mâinile, arătând și strigând ordine. Totul părea foarte misterios și gălăgios pentru femeile scoase nu demult din terem.

Petru a rămas la lac, în anul acela, până în noiembrie. Când, în sfârșit, s-a întors la Moscova, un atac de dizenterie l-a ținut la pat șase săptămâni. Era atât de slăbit, încât existau temeri pentru viața lui. Camarazii și adepții săi erau alarmați: dacă Petru ar fi murit, nimic n-ar fi împiedicat-o pe Sofia să se întoarcă și pentru ei ar fi urmat exilul sau moartea. Dar țarul avea doar douăzeci și unu de ani, constituția lui era puternică, și spre Crăciun a început să-și revină. Mai târziu, în ianuarie, își petrecea din nou serile în Slobozia Germană. Aproape de sfârșitul lui februarie, Lefort a dat un banchet în onoarea lui Petru, și, în zorii zilei următoare, fără să fi dormit, Petru a plecat călare spre Pereslavl să lucreze la bărcile lui pe toată perioada Postului Mare.

Vizitele din acel an, 1693, urma să fie ultimele perioade mai lungi petrecute de el la lacul Pleșceevo. De două ori, în ani consecutivi, el a trecut pe lângă lac în drumul său către Marea Albă și, mai târziu, a mai trecut pe acolo să verifice materialele de artilerie pentru campania din Azov. Dar după 1697 nu s-a mai întors decât atunci când era în drum spre Persia, în 1722. După un sfert de secol, el a găsit bărcile și barăcile neglijate și putrezite. A dat ordine ca ceea ce mai rămăsese să fie păstrat cu grijă, și, o vreme, efortul acesta a fost făcut de nobilimea locală. În secolul al XIX-lea, în fiecare primăvară, toți clericii din Pereslavl se îmbarcau pe o barjă, și, asistați de o mulțime de oameni în bărci, navigau spre mijlocul lacului să binecuvânteze apele în memoria lui Petru.

---

[108] Eugene Schuyler, vol. I, p. 197.

[109] ibidem.

[110] Slobozia Germană – în rusă, Nemețkaia Sloboda – și-a luat numele de la cuvântul rusesc nemeț, care înseamnă „german". Pentru majoritatea rușilor, incapabili să facă diferența între limbi străine, toți străinii erau germani – nemțî. (N. a.) În fapt, etimologia cuvântului trimite la nemoi, care înseamnă „mut", apelativ general dat străinilor. (N. tr.)

[111] Constantin de Grunwald, p. 77.

[112] Ian Grey, p. 199.

[113] Primary Chronicle, p. 97.

[114] Samuel Collins, p. 63.

[115] Johann Georg Korb, vol. I, p. 100.

[116] Eugene Schuyler, vol. I, p. 281.

[117] Eugene Schuyler, vol. I, p. 219.

10

ARHANGHELSK

Ca un uriaș închis într-o peșteră cu doar o gaură de ac pentru lumină și aer, marea masă a imperiului moscovit poseda un singur port la mare: Arhanghelsk, la Marea Albă. Acest unic port, departe de inima Rusiei, se află la doar 210 kilometri la sud de Cercul Polar. Șase luni pe an este acoperit cu gheață. Dar, în ciuda neajunsurilor, Arhanghelsk era rusesc. Era singurul loc din întregul regat unde un tânăr monarh obsedat de nave și oceane ar fi putut într-adevăr să vadă corăbii mari și să respire aer sărat. Niciun țar nu mai fusese la Arhanghelsk, dar niciun țar nu mai fusese până atunci interesat de nave. Petru însuși a explicat în prefața la Regulile maritime, scrisă douăzeci și șapte de ani mai târziu, în 1720:

Pentru câțiva ani mi-am satisfăcut dorințele pe lacul Pleșceevo, dar, în cele din urmă, acesta a devenit prea strâmt pentru mine. [...] Am hotărât apoi să văd marea cea vastă și am început să cer deseori permisiunea mamei mele de a merge la Arhanghelsk. Ea mi-a interzis o asemenea călătorie periculoasă, dar, văzându-mi marea dorință și dorul nestins, mi-a dat voie, călcându-și pe inimă.[118]

Înainte ca Natalia să cedeze în fața rugăminților, totuși, a reușit să obțină de la fiul ei – „viața și nădejdea mea“ – promisiunea că nu va naviga pe ocean.

În 11 iulie 1693, Petru a plecat de la Moscova la Arhanghelsk cu peste o sută de oameni, inclusiv Lefort și mulți din Compania Veselă, ca și opt cântăreți, doi pitici și patruzeci de streliți care trebuia să joace rolul de gardă. Distanța din capitală până la Arhanghelsk era de 960 de kilometri în linie dreaptă, dar așa cum călătoreau oamenii, pe drumuri și râuri, era de aproape 1600 de kilometri. Primii 480 se făceau în sus, pe Marele Drum Rusesc, trecând pe lângă Mănăstirea Troițki, Pereslavl și Rostov, peste Volga, la Iaroslavl spre aglomeratul oraș Vologda, nodul sudic central de

transbordare pentru direcția Arhanghelsk, unde s-au îmbarcat pe o flotă mare de bărci vopsite colorat care fuseseră pregătite pentru ei. Restul călătoriei se făcea pe cursul râului Suhona, către joncțiunea cu râul Dvina, și, de acolo, spre nord pe Dvina, către Arhanghelsk. Bărcile se mișcau încet, deși coborau pe cursul curentului. În primăvară, când râul era umflat de zăpada care se topea, bărcile ar fi plutit cu ușurință, dar era mijlocul verii, râurile scăzuseră și, câteodată, bărcile ajungeau să atingă fundul și trebuia să fie trase. În două săptămâni, flotila a ajuns la Holgomori, capitala administrativă și scaunul arhiepisopal al regiunii nordice. Acolo țarul a fost întâmpinat cu dăngănit de clopote și banchete; cu greu s-au dezlipit de acolo ca să parcurgă ultimii kilometri care mai rămăseseră în josul râului. În sfârșit, el a zărit turnurile de veghe, depozitele, docurile și corăbiile ancorate care alcătuiau portul din Arhanghelsk.

Arhanghelsk nu era așezat chiar pe coasta Mării Albe. Mai degrabă, era situat la 77 de kilometri în susul râului, unde gheața se forma chiar mai repede decât în apa sărată a oceanului. Din octombrie până în mai, râul care străbătea orașul era înghețat bocnă. Dar primăvara, când gheața începea să se topească, mai întâi de-a lungul coastei Mării Albe, apoi de-a lungul canalelor râului, Arhanghelsk începea să clocotească. Bărcile încărcate în interiorul Rusiei cu blănuri, piei, cânepă, seu, grâu, caviar și potasă pluteau într-o procesiune fără sfârșit spre nord, în jos pe Dvina. În același timp, convoiul primelor nave comerciale din Londra, Amsterdam, Hamburg și Bremen, însoțite de nave de război care să le protejeze de atacurile corsarilor francezi, își făceau loc printre sloiurile de gheață care pluteau în jurul Capului Nord spre Arhanghelsk. În calele lor aduceau stofe de lână și bumbac, mătase și dantelă, obiecte de aur și chimicale pentru vopsirea pânzelor. În Arhanghelsk, în timpul lunilor agitate de vară, puteau fi văzute pe râu până la o sută de nave străine care descărcau marfa lor occidentală și o încărcau pe cea rusească.

Zilele erau de o activitate febrilă, dar viața era plăcută pentru străini în timpul unei veri din Arhanghelsk. La sfârșitul lunii iunie erau douăzeci și una de ore de lumină pe zi și oamenii dormeau puțin. Orașul era aprovizionat cu pește proaspăt și vânat. Somonul era adus din mare pentru a fi afumat sau sărat și trimis în Europa sau în interiorul țării, dar exista o mulțime de pește proaspăt în Arhanghelsk. Râurile erau pline de pește de

apă dulce, inclusiv biban, știucă și țipari mici. Carnea de pui și de căprioară se găsea din belșug și era ieftină, iar o potârniche de mărimea unui curcan putea fi cumpărată cu doi penny englezești. Erau iepuri, rațe și gâște. Pentru că erau atât de multe nave care veneau din Europa, se găsea peste tot bere olandeză, vin franțuzesc sau coniac, deși taxele vamale rusești le făceau să fie destul de scumpe. Exista o biserică olandeză reformată și o biserică luterană; erau baluri și picnicuri și un flux neîntrerupt de noi căpitani și ofițeri.

Pentru un tânăr ca Petru, fascinat de vest și de vestici și atras ca un magnet de mare, totul era aici tulburător: oceanul însuși, care se întindea dincolo de orizont, mareea care se ridica și cobora de două ori pe zi, mirosul sărat al aerului de mare, de frânghie și de catran din preajma docurilor, priveliștea atâtor nave ancorate cu enorma lor cocă de stejar, a catargelor înalte, a pânzelor strânse, agitația portului aglomerat, cu bărcile micuțe care îl traversau, docurile și depozitele înțesate cu mărfuri interesante, negustori, căpitani de nave și marinari din multe țări.

Petru putea să vadă aproape toată activitatea portului din casa care fusese pregătită pentru el în insula Moiseev. Deja din prima zi a sosirii sale era nerăbdător să plece pe mare, iar promisiunea făcută Nataliei fusese uitată. S-a grăbit la cheiul unde stătea un iaht mic de douăsprezece tunuri, Sf. Petru, care fusese construit pentru el. S-a îmbarcat, i-a studiat coca și echipamentul și a așteptat nerăbdător o ocazie de a-i testa calitățile mai departe de gura Dvinei, în plină mare.

Ocazia a venit curând. Un convoi de vase comerciale olandeze și englezești pleca spre Europa. Petru, la bordul iahtului Sf. Petru, îl va escorta pe Marea Albă până la limita cu Oceanul Arctic. Cu un vânt și o maree favorabile, vasele au ridicat ancorele, au desfăcut pânzele și au cârmit în josul râului, trecând de cele două forturi joase, care stăteau de veghe la venirile dinspre mare. Spre miezul zilei, pentru prima dată în istorie, un țar rus se afla pe mare. Pe măsură ce se pierdeau în depărtări dealurile și pădurile, Petru s-a trezit înconjurat doar de valurile care dansau, printre vasele care se ridicau și cădeau în apa adâncă și verde a Mării Albe, cu scârțâitul scândurilor și șuieratul vântului în pânze.

Mult prea curând, după părerea lui Petru, convoiul a atins punctul nordic extrem, unde Marea Albă, încă relativ închisă, se deschisea în vastul Ocean Arctic. De acolo Petru s-a întors, fără nicio tragere de inimă. Înapoi la Arhanghelsk, știind că vestea voiajului său va ajunge repede la Moscova, el i-a scris mamei sale. Fără să spună vreun cuvânt despre excursie, a făcut efortul de a o calma în avans:

Ai scris, o, Doamnă, că te-am întristat pentru că nu ți-am scris despre sosirea mea. Dar nici măcar acum nu am timp să-ți scriu în detaliu, pentru că aștept niște corăbii, și, imediat ce vor sosi – când, nimeni nu știe, dar sunt așteptate întrucât au trecut mai mult de trei săptămâni de când au plecat din Amsterdam –, voi veni imediat la tine, călătorind zi și noapte. Dar îți cerșesc îndurare pentru un lucru: De ce te necăjești atât pentru mine? Chiar tu ai binevoit să scrii că m-ai lăsat în grija Fecioarei. Când ai un asemenea gardian pentru mine, de ce te mai îngrijorezi?[119]

Era un argument puternic, dar pentru Natalia nu însemna nimic. I-a scris lui Petru, rugându-l să-și amintească de promisiunea pe care i-o făcuse și implorându-l să se întoarcă la Moscova.

Ea chiar a anexat o scrisoare de la fiul lui de trei ani, Aleksei, care îi susținea rugămintea. Petru a răspuns în mai multe rânduri că nu are de ce să se îngrijoreze: „Dacă tu ești tristă, eu cum pot să mă bucur? Te implor să-l faci fericit pe ticălosul de mine, spunându-i că nu ești tristă din cauza mea.“ „Ai binevoit să-mi scrii [...] ca să-mi spui să-ți scriu mai des. Chiar acum scriu la fiecare poștă și singura mea greșeală e că nu vin eu însumi.“[120]

De fapt, Petru nu avea nicio intenție să părăsească Arhanghelskul, până când flota așteptată, a negustorilor olandezi, avea să sosească. Între timp, zilele treceau vesele. De la fereastra casei de pe insula Moiseev, vedea corăbii venind și plecând pe râu. Curios, el urca la bord și inspecta fiecare corabie din port, chestionând căpitanii cu orele, urcându-se pe catarge să studieze velatura și să examineze construcția cocii. Căpitanii englezi și olandezi și-au revărsat ospitalitatea asupra tânărului monarh, invitându-l să bea și să ia masa cu ei, la bordul navei. Ei i-au povestit despre minunile din Amsterdam, despre marele șantier naval de la Zaandam, despre curajul

oamenilor mării și al soldaților olandezi care s-au împotrivit ambițiilor lui Ludovic al XIV-lea al Franței. Curând, Olanda a devenit pasiunea lui Petru, și se plimba pe străzile din Arhanghelsk îmbrăcat în uniformă de căpitan de vas olandez. A stat în taverne, fumând pipe de lut și golind sticlă după sticlă cu grizonanții căpitani olandezi, care navigaseră cu legendarii amirali Tromp și de Ruyter, iar cu Lefort și camarazii lui a participat la dineuri nesfârșite și dansuri în casele negustorilor străini. Și-a găsit timp și pentru muncă la forjă și la strung. În timpul acestei vizite a început să toarne elaboratul candelabru din fildeș, cu colți de morsă, care acum se găsește în Galeria Petru de la Ermitaj. Se ducea frecvent la Biserica Profetului Ilie și credincioșii se obișnuiseră cu prezența țarului citind epistolele sau stând în picioare și cântând în cor. Îi plăcea arhiepiscopul din Holmogori, Afanasi, și îi plăcea să stea de vorbă cu el după masa de prânz.

Chiar de la sfârșitul acelei veri, Petru decisese reîntoarcerea la Arhanghelsk, în anul următor, dar erau unele lucruri pe care voia să le schimbe. Îl deprima faptul că, în afară de micul lui iaht, nu exista în acel port rusesc niciun vas manevrat de marinari ruși. Cu propriile mâini, el a construit chila unei corăbii mai mari decât Sf. Petru, și a ordonat ca ea să fie terminată în cursul iernii. În plus, pentru că voia o corabie de model occidental, care să poată naviga pe oceane, el le-a cerut lui Lefort și Vinius să comande o fregată olandeză de la Nicholas Witsen, burgomeisterul[121] din Amsterdam.

La mijlocul lui septembrie, a sosit convoiul comercial. Petru l-a întâmpinat, și, în același timp, și-a luat rămas bun de la Arhanghelsk, printr-o uriașă serbare organizată de Lefort. Au fost banchete care au durat o săptămână, baluri și salve de artilerie din forturi și de pe corăbiile ancorate. Întoarcerea la Moscova a fost lentă. Bărcile urcau acum în amonte, târâte de pe mal, nu de animale, ci de oameni, care le trăgeau cu frânghii. În timp ce oamenii se chinuiau și bărcile se mișcau încet, pasagerii coborau și se plimbau pe mal, la marginea pădurii, câteodată vânând rațe sălbatice și porumbei pentru cină. De câte ori flotila trecea pe lângă un sat, preotul și țăranii veneau la barca regală și aduceau în dar pește, agrișe, pui și ouă proaspete. Câteodată, noaptea, dacă stăteau pe punte, călătorii puteau vedea câte un lup pe maluri. La momentul în care au ajuns la Moscova, la mijlocul lui octombrie, în Arhanghelsk cădea prima zăpadă. Portul se închidea pentru iarnă.

În aceeași iarnă, după întoarcerea la Moscova, Petru a primit o lovitură grea. În 4 februarie 1694, după ce zăcuse de doar două zile, mama lui, țarina Natalia, a murit, la vârsta de patruzeci și doi de ani. Natalia nu se simțise bine încă de la vizita ei de o lună la regata lui Petru de pe lacul Pleșceevo, în 1693. Toată iarna a fost din plin afectată. Petru era la un banchet când a primit vestea că mama lui se duce, a sărit și s-a grăbit în camera ei de dormit. Vorbea cu ea și primea ultima ei binecuvântare, când patriarhul a apărut și a început să-l mustre că a venit cu haine occidentale, pe care Petru le purta de obicei; era lipsă de respect și insultă la adresa țarinei, spunea el. Furios, Petru i-a răspuns că un patriarh, un cap al Bisericii, ar trebui să aibă probleme mult mai importante decât chestiuni de croitorie. Nevoind să continue cearta, Petru a ieșit pe ușă ca o furtună. Se afla în casa de la Preobrajenskoe când a sosit vestea morții mamei lui.

Moartea Nataliei l-a cufundat pe Petru în durere. Câteva zile, nu a putut să vorbească fără să izbucnească în lacrimi. Gordon a venit la Preobrajenskoe și l-a găsit pe Petru „copleșit de melancolie și deprimat“. Funeraliile țarinei au fost un magnific spectacol de stat, dar Petru a refuzat să participe. Numai după înmormântare s-a dus la mormântul ei, singur, să se roage. Lui Fiodor Apraksin, din Arhanghelsk, el i-a scris:

Nu am cuvinte să-ți povestesc despre durerea și suferința mea recentă, despre care nici inima și nici mâna mea nu pot să-ți scrie în amănunt fără să-și amintească de cum spunea apostolul Pavel să nu jelești pentru lucrurile acestea, și vocea lui Ezra „Adu-mi înapoi ziua care s-a dus“. Încerc să uit pe cât pot toate aceste lucruri care sunt mai presus de rațiunea și înțelegerea mea, pentru că așa a fost voința lui Dumnezeu, și toate lucrurile se întâmplă după voința Creatorului lor. Amin. De aceea, ca Noe, oprindu-mă puțin din jelirea mea și lăsând la o parte ceea ce nu se va mai întoarce, îți scriu despre cei vii.[122]

Restul scrisorii a continuat cu instrucțiunile în legătură cu nava care se construia la Arhanghelsk, cu îmbrăcămintea marinarilor și alte chestiuni practice. La douăzeci și doi de ani, viața se scurge lin și rănile se vindecă repede. În cinci zile, Petru și-a făcut apariția la casa lui Lefort. Nu erau

femei, nici muzică, nici dans și nici artificii, dar Petru a început din nou să vorbească despre lume.

În interiorul familiei, locul Nataliei în inima lui Petru a fost luat de sora mai mică, Natalia, o fată veselă care, fără să înțeleagă în totalitate obiectivele fratelui ei, îl sprijinea întotdeauna cu tot sufletul. Ea era o fată din generația lui, și era interesată de tot ceea ce venea de peste graniță. Nu e mai puțin adevărat că, odată cu moartea țarinei, se duseseră toți membrii importanți ai familiei: tatăl și mama lui erau morți, sora lui vitregă, Sofia, era închisă în mănăstire. Mai era soția lui, Eudoksia, dar el părea că uitase complet de sentimentele și chiar de existența ei. Odată cu țarina dispăruseră și ultimele legături care mai restricționau acțiunile lui Petru. O iubise pe mama lui și încercase să o mulțumească, dar devenise din ce în ce mai nerăbdător. În anii din urmă, eforturile ei constante de a-i restricționa mișcările și de a-i diminua dorința de noutate și contactele cu străinii puseseră o mare presiune asupra lui. Acum era liber să trăiască așa cum voia, pentru că viața Nataliei, deși influențată de anii petrecuți în casa occidentalizată a lui Matveev, rămăsese în esență cea a unei femei moscovite de modă veche. Dispariția ei a însemnat ruperea ultimelor legături puternice pe care Petru le mai avea cu tradițiile trecutului. Numai Natalia îl mai convingea pe Petru să țină legătura cu ceremonialul de la Kremlin; după moartea ei, el a încetat să mai ia parte la acesta. La două luni și jumătate după moartea Nataliei, Petru a apărut împreună cu Ivan la procesiunile de Paști organizate de marea curte, dar a fost ultima dată când a participat la vreo ceremonie în Kremlin. După aceea, nimeni nu a mai avut puterea să îl oblige să facă ceva ce nu voia.

În primăvara lui 1694, Petru s-a întors la Arhanghelsk. De data aceasta a fost nevoie de douăzeci și două de bărci care să ducă în josul râului cele trei sute de persoane din suita lui Petru. Bărcile mai duceau douăzeci și patru de tunuri pentru nave, o mie de muschete, o mulțime de butoaie de praf de pușcă și încă mai multe butoaie cu bere. În entuziasmul său la gândul că ajunge din nou la mare, Petru a promovat o parte dintre vechii lui camarazi la înalte grade navale: Fiodor Romodanovski a fost făcut amiral, Ivan Buturlin, viceamiral, și Patrick Gordon, contraamiral. Niciunul nu mai fusese vreodată pe o navă, în afară de Gordon, iar experiența nautică a acestuia se rezuma la cea de pasager pe navele care traversau Canalul

Englezesc. Petru însuși și-a luat titlul de căpitan, intenționând să conducă fregata olandeză pe care o comandase de la Witsen.

În Arhanghelsk, Petru a adus mulțumiri în Biserica Profetului Ilie, apoi s-a repezit la râu să-și vadă navele. Micul lui iaht, Sf. Petru, stătea la debarcader, echipat și gata de plecare. Fregata olandeză încă nu sosise, dar noua corabie pe care o începuse el cu o vară înainte era terminată și aștepta la docuri să fie lansată la apă. Petru a înhățat un ciocan, a îndepărtat proptelele care o țineau și a privit încântat cum carena alunecă în apă. În timp ce noua corabie, botezată Sf. Pavel, era echipată cu catarge și pânze, Petru s-a hotărât să-și petreacă timpul vizitând Mănăstirea Solovki, care se afla pe o insulă în Marea Albă. În noaptea de 10 iunie s-a îmbarcat pe Sf. Petru, luându-i cu el pe arhiepiscopul Afanasi, câțiva camarazi și un mic grup de soldați. Au plecat pe maree, dar la gura Dvinei vântul a stat, așa că nu au prins vânt prielnic pe Marea Albă decât în dimineața următoare. În timpul zilei, cerul s-a întunecat și a început să bată vântul. La 130 de kilometri de Arhanghelsk, o puternică furtună s-a năpustit asupra micului vas. Vântul urlător a smuls pânzele din catarge și estacade și talazuri gigantice de mare verde se rostogoleau pe punte. Iahtul cădea și se rostogolea pe valurile uriașe, amenințând să se răstoarne; echipajul, alcătuit din marinari experimentați, se adunase laolaltă și se ruga. Pasagerii, crezând că soarta le e pecetluită, își făceau cruce și se resemnaseră că se vor îneca. Ud până la piele, arhiepiscopul se chinuia să treacă de la unul la altul ca să le dea ultima împărtășanie.

Petru, ținându-se strâns de cârmă, lovit din toate părțile de vânt și de apă, a primit împărtășania, dar nu și-a pierdut speranța. De fiecare dată când vasul se ridica pe unul dintre valurile enorme și cădea apoi în imensul hău care se forma, Petru se chinuia să manevreze cârma, ca să păstreze vasul cu prora în vânt. Strădauința lui a avut efect. Pilotul s-a strecurat de la pupa și i-a strigat lui Petru că ar trebui să încerce să orienteze vasul către portul din golful Unskaia. Asistat de pilot la cârmă, a reușit să treacă printr-un pasaj strâmt, printre stânci peste care talazuri uriașe fierbeau și se învâltorau, și s-a strecurat în port. Aproape de ora prânzului, în 12 iunie, după douăzeci și patru de ore de teroare, micul iaht a ancorat în apele liniștite ale micului port al Mănăstirii Pertominsk.

Toți cei de pe vas s-au strâns la mal să aducă mulțumiri pentru salvarea lor la capela mănăstirii. Petru l-a recompensat pe pilotul vasului cu bani și a oferit călugărilor de la mănăstire daruri și scutiri de impozite suplimentare. Apoi, ca semn personal de recunoștință, a făcut cu mâna lui o cruce de lemn de 3 m înălțime și a purtat-o el însuși pe umeri pe malul mării, până la locul unde au acostat după coșmarul prin care trecuseră. Crucea avea incripționat în olandeză: „Această cruce a fost făcută de căpitanul Petru în vara lui 1694.“[123]

În largul mării, furtuna a mai durat trei zile. În 16 iunie, vântul s-a oprit și Petru a pornit din nou să navigheze spre Mănăstirea Solovki, cea mai faimoasă din nordul Rusiei. A petrecut trei zile la Solovki, încântându-i pe călugări cu devoțiunea lui pentru sfintele moaște. Întoarcerea la Arhanghelsk s-a făcut pe o mare calmă, și sosirea lui a fost întâmpinată cu urale de prietenii săi neliniștiți, care aflaseră despre furtună și se îngrijoraseră pentru pasagerii iahtului.

Câteva săptămâni mai târziu, noua corabie pe care Petru o lansase la apă era gata de plecare. Acum, împreună cu mai micul Sf. Petru, Petru avea două nave oceanice și, când avea să sosească noua fregată olandeză din Amsterdam, flotila lui era compusă din trei nave. Acest eveniment fericit a avut loc în 21 iulie, când fregata Sfânta Profeție intra în estuarul Dvinei și ancora la Solombola. Aflată sub comanda căpitanului Jan Flam, care mai făcuse treizeci de voiaje la Arhanghelsk, ea era o robustă navă olandeză de război, cu botul rotunjit, cu patruzeci de tunuri dispuse pe punțile mijlocii și superioare. Burgomeisterul Witsen, cu speranța de a-l mulțumi pe țar, avusese grijă să lambriseze cabinele cu lemn, să le utileze cu mobilă elegant lustruită, cu draperii de mătase și covoare țesute minunat.[124]

Petru era în culmea fericirii. A alergat la râu de cum a fost zărită corabia, s-a grăbit să urce la bord, s-a cățărat și s-a târât centimetru cu centimetru pe catarge și pe punte. În noaptea aceea, noul căpitan al Sfintei Profeții a sărbătorit la bord, și în ziua următoare i-a scris extatic lui Vinius:

Min Her,

Ceea ce am visat de atâta timp s-a împlinit. Jan Flam a ajuns cu bine, cu patruzeci și patru de tunuri și patruzeci de marinari pe navă. Felicită-ne pe toți! Îți voi scrie mai mult cu următoarea poștă, pentru că acum nu-mi încap în piele de fericire și nu pot să scriu mai mult. În plus, este imposibil, pentru că Bahus este mereu onorat în asemenea situații, iar frunzele lui de viță-de-vie încețoșează privirile celor care vor să scrie mai mult.

Căpitanul vasului Sfânta Profeție[125]

Într-o săptămână, noua fregată era gata de a naviga sub comanda noului ei căpitan. Petru a aranjat ca mica lui flotilă rusească să însoțească până în Oceanul Arctic un convoi de nave olandeze și englezești, ale negustorilor care se întorceau acasă. Înainte de a pleca, Petru a mai stabilit ca dispunerea flotei și semnalele de orientare să fie în acord cu tehnicile pe care el însuși le plănuise. Nou-brevetatul Sf. Pavel era avangarda, cu viceamiralul Buturlin la bord, urmat de patru corăbii olandeze care duceau marfă rusească. Apoi venea noua fregată a lui Petru, cu amiralul Romodanovski și cu țarul însuși pe post de căpitan (deși îl avea alături și pe Jan Flam). După aceasta, patru nave comerciale englezești, și, în spate, iahtul Sf. Petru, care îl avea la bord pe generalul Gordon, noul contraamiral. Priceperea marinărească a lui Gordon era slăbuță; era gata să naufragieze cu nava pe o mică insulă, crezând că acele cruci pe care le văzuse pe mal într-un cimitir erau catargele și macaralele vaselor din fața lui.

Flotila lui Petru a escortat convoiul până la Sviatoi Nos, în dreptul peninsulei Kola, la est de Murmansk. Acolo, apele Mării Albe se lărgeau în apele cenușii ale Oceanului Arctic. Petru sperase să navigheze mai departe, dar bătea un vânt puternic, și, după experiența lui anterioară, s-a lăsat convins să se întoarcă. Cinci focuri de armă au fost trase, semnalizând întoarcerea escortei, și navele occidentale au dispărut în linia orizontului, spre nord. Micile nave ale lui Petru s-au întors la Arhanghelsk, țarul a organizat un banchet de adio, și, în 3 septembrie, fără nicio tragere de inimă, a pornit înapoi spre Moscova.

În luna septembrie a aceluiași an, 1694, o vale largă de lângă satul Kojuhovo, pe malul râului Moscova, a fost câmpul de manevră pentru

ultimele și cele mai mari mișcări de trupe organizate de Petru pe timp de pace. De data aceasta, 30000 de oameni erau implicați, incluzând infanteria, cavaleria, artileria și lungi șiruri de coloane de aprovizionare. Combatanții erau împărțiți în două armate. Una, comandată de Ivan Buturlin, era alcătuită din șase regimente de streliți plus numeroase escadroane de cavalerie. Tabăra opusă era comandată de Fiodor Romodanovski, regele-caricatură al Pressburgului, care avea în subordine două regimente de Gardă, Preobrajenski și Semionovski, plus două regimente suplimentare de armată regulată și un număr de companii de miliție convocate din orașe îndepărtate de Moscova, precum Vladimir și Suzdal. În esență, jocul de război se construise în jurul unui atac al armatei lui Buturlin asupra unui fort aflat pe malul râului, care urma să fie apărat de forțele lui Romodanovski.

Înainte de începerea manevrelor, Moscova s-a delectat cu priveliștea încântătoare a celor două armate în uniformă de paradă, însoțite de scribi, muzicieni și o trupă specială de cavalerie de pitici, mărșăluind pe străzile orașului în drum spre locul lor de manevre. Când s-a apropiat Regimentul Preobrajenski, moscoviților li s-a tăiat respirația: în fruntea trupelor, îmbrăcat în uniforma regulamentară de artilerist, era țarul. Pentru o populație obișnuită să-și zărească țarii de la distanță, în toată măreția lor, era o priveliște de necrezut.

În manevre, lupta se ducea cu vervă, inspirată de rivalitatea naturală dintre regimentele de streliți și cele de Gardă, amândouă determinate să-și demonstreze valoarea în fața țarului. S-au detonat bombe și s-a tras cu tunurile, și chiar dacă nu erau bombe și gloanțe adevărate, au existat fețe arse și trupuri schilodite. Armata atacatoare a aruncat în aer un pod care trecea peste râul Moscova și a început să mineze fortul. Petru pusese la cale un lung asediu, pe parcursul căruia toate artele occidentale de minare și contra-minare sub fortificații puteau fi puse în practică, dar, din nefericire, era și Bahus în scenă, și majoritatea zilelor se încheiau cu banchete uriașe sau chefuri cu băutură. După unul dintre acestea, echipa care ataca, plină de încredere în forțele sale, a decis să lanseze un atac-surpriză. Apărătorii, la fel de amețiți ca și ceilalți, nu au fost în stare să reziste și fortul a fost luat cu ușurință. Petru s-a înfuriat din cauza acestei finalizări pripite. În ziua următoare, a ordonat învingătorilor să iasă din fort și să predea toți

prizonierii, apoi a poruncit ca fortul să nu fie luat cu asalt până când nu va fi minat așa cum trebuie și până când nu se va surpa la propriu. A fost ascultat, și, de data aceasta, a durat trei săptămâni ca să cucerească fortul cum scrie la carte.

Manevrele de la Kojuhovo s-au finalizat la sfârșitul lui octombrie, și, pe măsură ce regimentele se retrăgeau la garnizoanele lor pentru iarnă, Petru a început să discute cu consilierii lui despre cum îi va distribui cel mai bine pe aceștia în următorul an. Probabil că venise momentul să se termine jocul de-a războiul; probabil că era timpul să întoarcă acea nouă armă pe care o pregătise împotriva turcilor, cu care Rusia era încă, din punct de vedere tehnic, în război. Că acțiuni de acest gen au fost luate în considerare în iarna aceea se arată într-o scrisoare a lui Gordon, din decembrie 1694. „Cred și sper“, îi scrie scoțianul unui prieten din Occident, „că în vara care vine vom reuși să întreprindem ceva pentru binele creștinătății și al aliaților noștri.“[126]

---

[118] Eugene Schuyler, vol. I, p. 227.

[119] P&B, vol. I, nr. 14.

[120] ibidem, nr. 15, 16.

[121] Burgomeister este ortografierea engleză a cuvântului german burgermeister, care desemnează o funcție din administrația medievală, asemănătoare celei de primar. Am folosit în continuare cuvântul în ortografia autorului, întrucât funcția respectivă nu se suprapune exact peste aceea de primar, așa cum este ea în epoca noastră. (N. tr.)

[122] ibidem, nr. 21.

[123] Câțiva ani mai târziu, Petru a folosit cu ingeniozitate acest episod aproape miraculos al salvării sale din furtună, ca pe un argument pentru necesitatea de a vizita Occidentul, idee căreia i se opuneau majoritatea rușilor. El lua cina într-un grup în casa lui Boris Șeremetiev, când a dezvăluit că în timpul punctului culminant al furtunii i-a jurat Sfântului Petru, patronul său, că, dacă va scăpa cu viață, va călători la Roma ca să aducă mulțumiri la mormântul apostolului lui protector din Orașul Sfânt.

Acum, spunea el, trebuie să-și țină jurământul. Vizita lui Petru la Roma, programată pentru ultima parte din Marea Ambasadă, nu a avut loc niciodată. În 1698 el se afla pe drum, când a fost chemat de urgență la Moscova de vestea ultimei revolte a streliților. (N. a.)

[124] Pe lângă dotările cu tunuri și mobilier luxos, Sfânta Profeție mai aducea un cadou occidental Rusiei. Când nava a ancorat la Arhanghelsk, marele steag roșu-alb-albastru al Olandei flutura la pupa. Petru, în admirație pentru navă și pentru tot ce era legat de ea, a hotărât pe loc ca propriul lui steag naval să fie creat după acela. În acest scop, el a preluat designul olandez – trei fâșii late orizontale, roșu sus, alb în mijloc și albastru jos – și pur și pur și simplu le-a schimbat ordinea. În steagul rusesc, albul era sus, apoi albastrul, apoi roșul. Acest steag naval a devenit repede steagul Imperiului Rus (diferit de stindardul imperial al țarului, care avea vulturul cu două capete) și a rămas așa până la căderea dinastiei, în 1917. (N. a.)

[125] ibidem, nr. 29.

[126] Eugene Schuyler, vol. I, p. 240.

11

AZOV

Petru avea douăzeci și doi de ani, era la începutul maturității sale. Pentru cei care îl vedeau pentru prima dată pe țar, cea mai izbitoare caracteristică fizică era înălțimea: la doi metri, monarhul îi domina pe toți cei din jur, cu atât mai mult cu cât în acele timpuri înălțimea medie a oamenilor era mai mică decât astăzi. Deși era de înalt, Petru avea un trup mai mult osos decât masiv. Umerii lui erau neobișnuit de înguști pentru un bărbat de înălțimea lui, brațele îi erau lungi, iar mâinile, pe care era dornic să le arate, erau puternice, aspre și în permanență pline de bătături de la munca lui pe șantier. În acei ani, fața lui Petru era rotundă, încă tinerească și aproape frumoasă. Avea o mică mustață și nu purta perucă; în schimb, își lăsase să crească părul lui drept, castaniu-roșcat, care îi venea până aproape în dreptul umerilor.

Calitatea lui extraordinară, chiar mai remarcabilă decât înălțimea, era energia titanică. Nu putea să stea nemișcat sau multă vreme în același loc. Mergea așa de repede cu pașii mari și dezlânați, încât cei din compania lui trebuia să facă marș forțat ca să țină pasul cu el. Când era obligat să scrie ceva, el se plimba în jurul biroului-pupitru. Dacă era la un banchet, stătea câteva minute să mănânce, și apoi sărea în picioare să vadă ce se întâmplă în camera de alături sau să se plimbe pe afară. Având nevoie de mișcare, îi plăcea să-și consume energia dansând. Dacă rămânea mai mult timp în același loc, voia să plece, să se miște, să vadă alți oameni și alte peisaje, să-și formeze noi impresii. Cea mai precisă descriere a lui Petru cel Mare e aceea a unui om care toată viața lui a fost permanent curios, permanent fără odihnă, permanent în mișcare.

Tot în acei ani însă, și-a făcut apariția și o tulburare medicală îngrijorătoare, deseori chinuitoare, care a început să-l afecteze pe tânărul țar. Când era agitat emoțional sau stresat de presiunea unor evenimente, fața lui începea să zvâcnească necontrolat. Tulburarea, care îi afecta de obicei doar partea stângă a feței, avea grade diferite de manifestare: uneori tremorul era nu

mai mult decât un tic facial care dura o secundă sau două; alteori însă părea să fie o adevărată convulsie, care începea cu contracția mușchilor de pe partea stângă a gâtului, urmată apoi de un spasm care cuprindea întreaga parte stângă a feței și apoi de mișcarea ochilor până când nu se mai vedea decât albul lor. În crizele cele mai grave, când era implicată și mișcarea violentă, necontrolată a mâinii stângi, convulsia se termina doar atunci când Petru își pierdea cunoștința.

Având la dispoziție doar descrieri neprofesioniste ale simptomelor lui Petru, nici natura bolii și nici cauza acesteia nu vor fi vreodată cunoscute. Cel mai probabil, suferea de crize de epilepsie focală, una dintre cele mai ușoare forme de tulburare neurologică, al cărei grad sever este epilepsia grand-mal. Nu există nicio dovadă că Petru a suferit de această formă severă a bolii; nu sunt mărturii care să ateste că s-a prăbușit la pământ total inconștient, cu spume la gură, sau că și-ar fi pierdut complet controlul asupra funcțiilor corpului. În cazul lui Petru, tulburarea începea într-o parte a creierului care afecta mușchii de pe partea stângă a gâtului și a feței. În momentul în care cauza nu se diminua, concentrarea tulburării ar fi putut să se disperseze către părțile adiacente ale creierului, care controlau mișcarea umărului și a brațului stâng.

Fără să se cunoască natura exactă a afecțiunii, este mult prea dificil să se stabilească o cauză. În timpul acela, dar și în scrierile istorice ulterioare, s-a expus o gamă variată de opinii. Convulsiile lui Petru au fost puse pe seama ororii traumatizante pe care o suferise în 1682, când, la numai zece ani, a stat alături de mama sa și a asistat la masacrarea lui Matveev și a Narîșkinilor de către streliții sălbatici. După alții, boala era cauzată de șocul trezirii la miezul nopții la Preobrajenskoe, șapte ani mai târziu, când i se spusese că streliții vin să-l ucidă. Alții au dat vina pe băutul excesiv pe care îl deprinsese țarul cu ajutorul lui Lefort și pe care îl practica împreună cu Vesela Companie. A existat chiar și un zvon, trimis în Occident printr-o corespondență din Slobozia Germană, conform căruia starea țarului ar fi fost provocată de otrăvirea acestuia de către Sofia, în încercarea ei de a-și elibera drumul spre tron. Cea mai probabilă cauză a acestui tip de epilepsie, totuși, în absența unei lovituri puternice care să lase urme permanente în țesutul creierului, trebuie să fi fost febra ridicată pe o perioadă mai lungă de timp. Petru a avut un asemenea episod febril, mai multe săptămâni între

noiembrie 1693 și ianuarie 1694, când era atât de bolnav, încât mulți au crezut că va muri. O febră de natură encefalitică poate cauza leziuni locale ale creierului; ulterior, când anumiți stimuli psihologici ating această zonă afectată, se poate declanșa o criză de genul celor de care suferea Petru.

Impactul psihologic al acestei boli asupra lui Petru a fost profund; a fost responsabil în mare parte pentru timiditatea lui neobișnuită, în special cu străinii care nu erau familiarizați cu episoadele lui convulsive și, din acest motiv, nu erau pregătiți să asiste la ele. Pentru crizele acestea paroxistice, la fel de supărătoare pentru cei din jur ca și pentru Petru, nu exista propriu-zis un tratament, deși ce se făcea atunci poate fi considerat surprinzător de rezonabil și astăzi. Atunci când tremorul nu era mai mult decât un tic, Petru și cei din jurul lui încercau să se comporte ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Dacă începeau însă convulsiile, prietenii lui sau servitorii aduceau repede pe cineva în preajma căruia Petru se simțea relaxat. Mai târziu, de câte ori era în apropiere, această persoană era a doua sa soție, Ecaterina, dar înaintea sosirii ei, sau dacă ea nu se afla în preajmă, cea care îl mai liniștea pe țar putea fi o tânără. „Petru Alekseevici, iată persoana cu care doreai să vorbești“, spunea servitorul îngrijorat și se retrăgea. Țarul își așeza capul tremurând în poala femeii, iar ea îi mângâia tâmplele și fruntea, vorbindu-i blând și încurajator. Petru adormea apoi, pierderea cunoștinței curățând disfuncțiile electrice din creierul său, iar când se trezea, peste o oră sau două, era întotdeauna revigorat și într-o dispoziție mult mai bună decât înainte.

În iarna lui 1695, Petru a căutat un alt mod de a-și consuma energia. Cele două veri petrecute la Arhanghelsk, scurtele croaziere pe Marea Albă, lungile lui discuții cu căpitanii de mare olandezi și englezi l-au stimulat. Acum voia să călătorească mai departe, să vadă mai mult, să navigheze pe mai multe vase. O idee recurentă era o expediție în Persia și în Orient. Acest subiect apărea frecvent în timpul serilor petrecute în Slobozia Germană, unde negustorii olandezi și englezi povesteau cu admirație despre negoțul din Europa către Persia și din Europa către India, care putea fi dezvoltat pe râurile din Rusia. Din Arhanghelsk, Lefort i-a scris familiei lui din Geneva că „se vorbește despre o călătorie de vreo doi ani la Kazan și Astrahan“. Mai târziu, elvețianul scria: „Vara următoare vom construi cinci nave mari

și două galioane care, cu voia lui Dumnezeu, vor face un drum de doi ani până la Astrahan pentru a încheia tratate importante cu Persia." „Mai este și ideea de a construi câteva galioane cu care să se plece pe Marea Baltică"[127], mai scria Lefort.

Cu aceste discuții despre Persia și Baltica plutind în aer, Moscova a fost surprinsă în iarna lui 1695 la anunțul că Rusia va porni în vara următoare un nou război împotriva tătarilor și a stăpânului lor, Imperiul Otoman. Nu știm cu precizie de ce a decis Petru în iarna aceea să atace fortăreața turcească de la Azov. S-a sugerat că plonjarea aceasta bruscă într-un război activ s-a datorat în întregime agitației lui Petru și că îi servea ca pretext pentru energia și curiozitatea lui. Totuși, privind retrospectiv, pare să fie doar un pas înainte în aventura maritimă a vieții sale: mai întâi Iauza, apoi lacul Plescev, apoi Arhanghelsk – aceasta a fost ordinea. Acum el visa să construiască o flotă. Dar singurul port la mare al Rusiei era înghețat șase luni din an. Cea mai apropiată mare, Baltica, era încă ferm păstrată de suedezi, puterea militară dominantă în Europa de Nord. Numai un drum către apa sărată mai rămânea: spre sud, la Marea Neagră.

Sau, dacă această nouă aventură nu era un Joc al lui Neptun, poate era un Joc al lui Marte. De douăzeci de ani, Petru se juca cu soldații; mai întâi jucării, apoi băieți, apoi oameni în toată firea. Jocurile lui au crescut de la instrucții făcute cu câteva sute de foști grăjdari și șoimari, la manevrele cu cei 30000 de oameni care participau la atacul și apărarea fortului de pe râu, de la Pressburg. Acum, căutând emoția unei lupte adevărate, el a căutat o fortăreață pe care s-o asedieze, iar Azov, izolată în fundul stepei ucrainiene, era exact ce-i trebuia.

Incontestabil, obsesia lui Petru de a ajunge la mare și dorința lui de a-și testa armata au jucat amândouă un rol în chestiunea Azovului. Dar mai erau și alte motive. Rusia era încă în război cu Imperiul Otoman, și în fiecare vară călăreții lui Tatar Han făceau raiduri spre nord în Ucraina. În 1692, o armată de 12000 de cavaleriști tătari a apărut în fața orașului Neimerov, l-a ars din temelii și a luat 2000 de prizonieri ca să fie vânduți pe piețele otomane de sclavi. Un an mai târziu, numărul de prizonieri ruși urcase la 15000.

De la căderea Sofiei, Moscova a făcut puține ca să apere aceste regiuni sudice de graniță, în ciuda apelurilor acestora către capitală. Într-adevăr, indiferența pe care o arătase țarul a provocat o scrisoare mușcătoare de la Dositei, patriarhul ortodox al Ierusalimului. „Tătarii din Crimeea sunt greu de stăpânit“[128], i-a scris el lui Petru, „și totuși, ei se laudă că primesc bir de la tine. Tătarii sunt supușii turcilor, prin urmare și tu ești un supus al turcilor. De multe ori te-ai lăudat că faci așa și pe dincolo, dar în final n-au fost decât vorbe și, de fapt, nu s-a făcut nimic.“

În plus, era și o rațiune diplomatică în reluarea ostilităților cu turcii și tătarii. Aliatul Moscovei, regele Ian Sobieski al Poloniei, considerând că Rusia nu a contribuit cu nimic notabil în războiul comun împotriva Turciei, amenințase că va încheia pace separată cu Imperiul Otoman, și va ignora complet interesele Rusiei. Într-adevăr, regele îi spusese unui rezident rus din Varșovia că el nu ar putea fi condangat că abandonează interesele Moscovei, atâta timp cât nimeni nu s-a deranjat să-i explice care sunt mai precis interesele Moscovei.

Atunci, campania de la Azov a fost mai mult decât un joc de război elaborat pentru instruirea și amuzamentul țarului. Dorința de a stopa raidurile tătarilor și necesitatea de a face un efort militar care să-i satisfacă pe polonezi erau presiuni serioase la care orice guvern rus ar fi trebuit să reacționeze. S-a întâmplat ca acești doi factori să se suprapună perfect peste dorințele personale ale lui Petru.

Rămânea doar să se aleagă locul unde va avea loc campania. Existau două obiective: să-i izgonească pe turci și să-i supună pe tătari. Cele două campanii nefericite ale lui Golițîn îi făceau pe ruși să fie încă îngrijorați de un alt atac direct peste stepă spre Perekop. În schimb, de data aceasta cele două flancuri pe care urma să se desfășoare atacul rusesc cădeau pe ambele laturi ale fortăreței peninsulare. Obiectivele erau gurile râurilor Nipru și Don, unde forturile turcești blocau accesul la Marea Neagră al cazacilor ucraineni și al rușilor. De data aceasta, în loc să mărșăluiască prin stepa uscată, cărând provizii în mii de căruțe, armata rusească urma să călătorească spre sud pe apă, folosind bărci ca vehicule de transport al proviziilor.

Au fost formate două armate rusești complet diferite pentru organizarea dublului atac. Armata de răsărit urma să se deplaseze în jos pe Don pentru a ataca puternica fortăreață turcească de la Azov și era compusă din soldații din jocurile lui Petru, oamenii care atacaseră sau apăraseră fortăreața în jocurile din toamna precedentă de la Kojuhovo. Aici erau incluse și noile regimente de Gardă Preobrajenski și Semionovski, streliții și artileria și cavaleria instruită occidental – 31000 de oameni împărțiți în trei divizii comandate de Lefort, Golovin și Gordon. Pentru a se evita invidia, niciunul dintre ei nu a fost numit comandant suprem; fiecare divizie urma să opereze independent, iar cei trei generali urma să ia deciziile generale în consiliu, în prezența bombardierului de douăzeci și trei de ani, Petru.

A doua armată, sau flancul de vest al atacului rusesc, care urma să se deplaseze în josul Niprului ca să atace forturile turcești mai importante, de la Oceaakov și Kazikerman, și alte trei forturi mai mici care păzeau gura râului, urma să fie alcătuită dintr-o mai mare și mult mai tradițională armată rusească, comandată de boierul Boris Șeremetiev. Această armată era rămășița uriașei forțe pe care Golițîn o condusese spre sud: 120000 de oameni, majoritatea țărani agricultori, convocați în vechiul stil rusesc pentru o singură vară de campanie: în planul general, efortul lui Șeremetiev trebuia să fie complementar celui făcut de Petru, scopul fiind nu doar de a captura forturile de la Nipru, ci și de a descuraja armata principală de călăreți tătari să atace prin est trupele lui Petru în fața Azovului. În plus, Petru spera că prezența acestei armate uriașe de acoperire va rupe comunicațiile dintre Crimeea și provinciile europene dominate de otomani în vest, în felul acesta blocând obișnuita mișcare anuală a cavaleriei tătare care se alătura armatei sultanului în Balcani. Aceasta ar fi fost o contribuție directă a Rusiei pentru aliații săi atât de presați. Mai departe, simpla prezență a enormei armate rusești în Ucraina ar fi putut întări poziția țarului printre cazacii volatili și impresionabili.

Odată ce a fost hotărât planul de campanie, Petru s-a apucat de pregătiri. Exuberant, el îi scria lui Apraksin la Arhanghelsk, „La Kojuhovo ne-am jucat. Acum urmează să jucăm jocul adevărat în fața Azovului“[129].

Divizia lui Gordon a fost gata prima, și a părăsit Moscova în martie, deplasându-se spre sud peste stepa „plină de flori și ierburi, sparanghel,

cimbru sălbatic, măghiran, lalele, garoafe, ventrilică“[130], așa cum scria în jurnalul comandantului. Corpul principal, cu Petru, Lefort și Golovin a plecat în mai, urcându-se direct pe ambarcațiunile aflate pe râul Moscova și plecând pe cursul râului către Volga. Au urmat cursul râului până la Țarițin (mai târziu Stalingrad, acum Volgograd), apoi au tras tunurile și proviziile peste Donul inferior, unde s-au îmbarcat în alte bărci. Înaintarea era lentă, pentru că bărcile luau apă și barcagiii erau neexperimentați, iar Petru i-a scris furios lui Vinius: „Majoritatea întârzierilor au fost provocate de cârmaci proști și muncitori care își spun meșteri, dar, în realitate, sunt atât de departe de a fi așa cum spun, la fel cum este pământul de paradis.“[131] În 29 iunie, corpul principal, de 21000 de oameni, a ajuns la Azov, ca să se întâlnească cu cei 10000 de soldați ai lui Gordon, încartiruiți deja în oraș.

Orașul-fortăreață Azov se afla pe malul stâng al brațului sudic al Donului, la circa 24 de kilometri deasupra Mării Azov. În anul 500 î.H., o colonie grecească, una dintre așezările grecești de pe coasta Mării Negre, ocupase acest spațiu. Mai târziu, orașul, care controla intrarea pe marele râu și comerțul din zonă, a devenit o colonie a statului comercial Genova. Luată de turci în 1475, ea a devenit legătura de nord-est cu Marea Neagră, pe care ei o controlau în totalitate, și a servit ca barieră împotriva unei posibile avansări rusești pe Don în jos. Turcii au fortificat orașul cu ziduri și turnuri, și, tot ca o parte a sistemului de barieră, au fost ridicate două turnuri de pază fortificate, care erau situate la 1,6 kilometri în amonte de oraș, cu lanțuri de fier de la unul la altul, de-a lungul râului, pentru a împiedica ușoarele galere căzăcești să treacă pe lângă oraș, spre mare.

Cu Petru aflat în fața orașului, tunurile rusești au deschis focul, și bombardamentele au continuat timp de paisprezece săptămâni. Erau multe probleme. Inginerii cu experiență lipseau, iar în timpul lui Petru un asediu era mai mult o chestiune inginerească decât una care ținea de artileriști sau de infanteriști. Aprovizionarea rusească nu a putut să facă față hrănirii a 30000 de oameni în aer liber pentru atâta timp, așa că armata a devalizat repede împrejurimile Azovului. Streliții refuzau să asculte ordinele ofițerilor străini și deseori erau inutili. Despre situația generală, Gordon spunea: „Câteodată ne purtăm de parcă nu ne-am lua în serios.“[132]

La început, cele două turnuri de pază turcești de deasupra orașului au împiedicat trecerea bărcilor rusești cu provizii pentru armată în josul râului. Proviziile trebuia descărcate înaintea acestui punct și transportate cu căruțele peste câmp la trupe, ele fiind astfel expuse atacurilor rapide ale cavaleriei tătare care patrula pe la periferiile taberei rusești. Capturarea celor două forturi a devenit un obiectiv major, și armata a izbucnit în urale când cazacii de pe Don au năvălit într-unul dintre ele; curând după aceea, din cauza focului concentrat al artileriei, turcii au abandonat și celălalt fort.

Fericirea lui Petru la acest succes a fost repede spulberată de un episod de trădare din propria lui tabără. Un marinar olandez pe nume Jacob Jensen a dezertat de la ruși la turci, ducând cu el informații importante. Inițial un marinar pe o navă olandeză din Arhanghelsk, Jensen s-a înrolat în armata rusească, trecând la credința ortodoxă și servind în artileria rusească. Petru, căruia îi plăceau atât olandezii cât și artileriștii, îl ținuse pe Jensen lângă el, în timpul zilelor și nopților de la Azov, și avusese încredere în el. Când a dezertat, Jensen a dezvăluit pașei din Azov numărul de oameni și așezarea trupelor rusești, forța și slăbiciunile asaltului și tot ce știa despre intențiile lui Petru. El a făcut de asemenea o sugestie bazată pe obiceiul imuabil al rușilor de a trage un pui de somn după masa de prânz. Câteva zile mai târziu, exact la acea oră, un atac formidabil al turcilor a căzut asupra tranșeelor rusești. La început, soldații somnoroși au început să fugă, dar Gordon a reușit să-i regrupeze și, după o luptă disperată de trei ore, au reușit să-i forțeze pe turci să se retragă. Acțiunea a fost costisitoare pentru asediatori: 400 de ruși au fost uciși și 600 răniți, și multe din lucrările făcute pentru asediu au fost distruse.

Mult mai dăunătoare decât trădarea lui Jensen a fost incapacitatea armatei rusești de a bloca și izola fortăreața. Gordon, cel mai experimentat soldat din armată, ar fi vrut o încercuire completă a orașului, dar, din cauza lipsei de oameni, asediul rusesc nu reușise să acopere nici măcar încercuirea teritoriului din afara fortăreței Azovului. Între ultima tranșee rusească și râu mai era o deschidere prin care cavaleria tătară menținea comunicarea cu garnizoana de la Azov. Petru nu putea decât să asiste neajutorat la trecerea a douăzeci de galere turcești care veneau din amonte și ancorau lângă oraș pentru a aduce provizii și întăriri garnizoanei turcești.

Pe parcursul lungilor săptămâni de asediu, Petru însuși a lucrat fără odihnă. El continua să joace două roluri. Ca un artilerist obișnuit, bombardierul care își spunea Petru Alekseev ajuta la încărcarea și detonarea mortierelor de asediu, care lansau proiectile și bombe înspre oraș. Ca țar, prezida consiliul senior de război, discutând și revizuind toate planurile și operațiunile. Pe lângă acestea, mai întreținea și o corespondență permanentă cu prietenii lui din Moscova. Încercând să-și ridice propriul moral amenințat să cadă, el păstra un ton glumeț, adresându-se lui Romodanovski, aflat la Moscova, cu „Domnul meu Rege“ și semnând cu expresii de mare respect ca „Bombardierul Petru“.

Din ce în ce mai mult, problema conducerii divizate a început să stânjenească operațiunile rusești de asediu. Lefort și Golovin priveau cu resentiment experiența militară superioară a generalului Gordon și aveau tendința de a se ralia în consiliu pentru a-l domina pe veteranul scoțian. Petru devenise și el nemulțumit de desfășurarea asediului și, împreună cu Lefort și Golovin, a forțat decizia de a lansa un atac major în încercarea de a lua cu asalt orașul. Gordon a argumentat că, pentru a lua o fortăreață atât de puternică, ei ar trebui să avanseze cu tranșeele mai aproape de ziduri, astfel încât trupele să poată fi protejate până la momentul atacului și să nu fie mult timp expuse pe teren deschis până să ajungă la ziduri. Avertismentele lui nu au fost luate în considerare, și în 15 august atacul a fost lansat și a fost și respins, așa cum prevăzuse el. „Acesta a fost rezultatul unei expediții repezite și inoportune“, scria Gordon în jurnalul său. „Din cele patru regimente, au fost uciși 1500 de oameni, în afara ofițerilor. În jur de ora 9, Majestatea Sa a trimis după mine și după alți ofițeri. Nu se vedeau decât priviri furioase și expresii triste.“[133] Ghinioanele rusești au continuat. Două mine uriașe, care trebuia să fie plasate sub zidurile turcești, au explodat în tranșeele rusești, provocând pierderi foarte grele.

Venise toamna. Petru știa că nu își poate lăsa oamenii în tranșee pe timpul iernii; trebuia fie să cucerească orașul, fie să se retragă. Dar atacul final nu ar fi avut mai mult succes decât primul, și, în 12 octombrie, cu moralul soldaților la pământ și vremea din ce în ce mai rece, Petru a anulat asaltul. Că își propusese să se întoarcă, totuși, anul următor este demonstrat de

faptul că a lăsat în cele două turnuri de pază o garnizoană de 3000 de oameni.

Retragerea spre nord a fost un dezastru, mai costisitor în vieți și echipament decât asediul din vară. Timp de șapte săptămâni, prin ploi grele, rușii s-au târât și s-au poticnit peste stepă, urmăriți îndeaproape și zoriți de călăreții tătari. Râurile erau umflate de ploi, iarba fusese arsă în timpul verii, nu se găsea nimic de mâncare pentru animale, iar oamenii găseau cu greu lemne ca să facă focul. Diplomatul austriac Pleyer însoțea armata, iar raportul său către Viena era povestea unei calamități: „Mari cantități de provizii, care ar fi putut să susțină o mare armată, [au fost] fie compromise din cauza vremii nefavorabile, fie pierdute odată cu bărcile scufundate. [...] Era imposibil să te uiți fără să-ți dea lacrimile cum toată stepa de 800 de kilometri era plină de cadavre de oameni și animale pe jumătate mâncate de lupi, și multe dintre sate erau pline de bolnavi și morți.“[134]

În 2 decembrie, armata a ajuns la Moscova. Petru, imitând precedentul Sofiei și al lui Golițîn, pe care îl condangase el însuși, a încercat să mascheze înfrângerea prin organizarea unei intrări trimfale în capitală. El a mărșăluit prin oraș cu un singur prizonier turc penibil care mergea în fața lui. Nimeni nu a fost prostit, și cârcotelile împotriva consilierilor militari străini ai țarului au început să fie și mai numeroase. Cine se putea aștepta să câștige o armată ortodoxă, când ea era condusă de străini și de eretici?

Argumentul acesta aducea o greutate în plus faptului că armata lui Șeremetiev, organizată în stilul vechi rusesc și condusă doar de comandanți ruși, obținuse un succes considerabil pe Niprul inferior. Împreună cu călăreții hatmanului cazac Mazepa, trupele lui Șeremetiev au luat cu asalt două fortărețe turcești aflate de-a lungul râului, după care turcii s-au retras din alte două. Aceste reușite oferiseră controlul rușilor pe toată lungimea Niprului până aproape de estuarul său la Marea Neagră.

Dar, în ciuda succeselor lui Șeremetiev, campania lui Petru împotriva Azovului a fost un eșec. Mult-lăudata lui armată „în stil occidental“ fusese învinsă și suferise cumplit în timpul retragerii. Totuși, chiar dacă înfrângerea a fost un șoc pentru exuberantul tânăr de douăzeci și trei de ani, ea nu l-a descurajat. Petru a intenționat să se întoarcă. Fără să-și caute scuze, recunoscându-și înfrângerea, s-a apucat de pregătirile pentru a doua

încercare. El fusese înfrânt din cauza a trei greșeli: comanda divizată, lipsa inginerilor pricepuți care să pregătească un asediu eficient și absența controlului de la mare la gura de vărsare a râului, care să blocheze primirea ajutoarelor din afara fortăreței.

Primul defect era cel mai simplu de remediat: în vara următoare, avea să fie numit un comandant suprem. Petru a încercat să remedieze și a doua problemă, scriindu-i împăratului Austriei și electorului de Brandenburg să-i trimită experți în asediu care să ajute la înfrângerea turcilor păgâni. Mult mai dificil era însă cel de-al treilea element, o flotă care să controleze râul. Și totuși, Petru a decis că trebuie să asigure o asemenea flotă, așa că a cerut ca până în mai – în numai cinci luni – să fie construită o flotă de război de douăzeci și cinci de galere înarmate și 1300 de ambarcațiuni pentru transportul trupelor și al proviziilor. Galerele nu trebuia să fie ambarcațiuni ușoare de râu, ci vase de război serioase, capabile să înfrângă navele de război turcești în estuarul Donului sau chiar în apele Mării Azov.

Efortul părea imposibil. Nu numai din cauza timpului care era ridicol de scurt, dar și pentru că exact acele luni erau cele mai rele din an. Râurile și drumurile erau pline de gheață și zăpadă, zilele erau scurte și nopțile de iarnă veneau repede, oamenii care munceau în aer liber ar fi mânuit ciocanul și ferăstrăul cu mâinile amorțite de ger. Și pentru că nu exista niciun port, nu era niciun loc potrivit pentru un șantier. Petru ar fi trebuit să construiască navele undeva în interiorul Rusiei și abia apoi să le pună să plutească pe râu în jos ca să le așeze în poziții pentru lupta cu turcii. Mai mult decât atât, în inima Rusiei nu erau adevărați constructori de nave. Rușii știau să construiască doar vase de râu, ambarcațiuni simple, lungi de 30 de metri și înalte de 6, îmbinate fără niciun cui, și care se foloseau doar pentru o călătorie pe cursul râului, după care ambarcațiunea era distrusă și lemnul se folosea pentru cherestea sau pentru foc. Așa că planul lui Petru era să construiască mai întâi șantierele, apoi să alcătuiască echipele, să-i învețe pe oameni cum să marcheze, să taie și să finiseze lemnul, să așeze coca, să construiască carena, să îmbine catargele, să modeleze vâslele, să împletească frânghiile, să coasă pânzele, să instruiască echipajele și să navigheze cu flota masivă în josul râului Don spre Azov. Totul în cinci luni de iarnă![135]

Petru a trecut la treabă. Ca loc pentru șantier, a ales orașul Voronej, pe Donul superior, aflat la circa 480 de kilometri mai jos de Moscova și la 800 de kilometri mai sus de mare. Orașul prezenta mai multe avantaje. Simpla distanță îl punea la adăpost de amenințarea raidurilor tătare. Era situat deasupra liniei stepei fără copaci, la poala unei păduri virgine, unde lemnul se afla cu adevărat la îndemână. Pentru aceste motive, încă din timpul domniei lui Aleksei și după alipirea Ucrainei la Rusia, Voronej fusese locul unde se construiau ambarcațiunile simple care duceau mărfuri cazacilor de pe Don. Pe malul estic inferior al râului, la Voronej, Petru a construit noi șantiere navale, le-a extins pe cele vechi și a convocat un număr uriaș de recruți, muncitori necalificați. Provinciei Belgorod, în care se afla orașul Voronej, i s-a comandat să trimită 27828 de oameni care să lucreze pe șantiere. Petru a trimis la Arhanghelsk după tâmplari pricepuți și constructori de nave, scoțându-i pe meșterii străini și ruși din inactivitatea obișnuită a lunilor de iarnă, promițându-le că vor termina până la vară. A apelat la dogele Veneției să-i trimită experți în construirea de galere. O galeră comandată în Olanda și proaspăt sosită la Arhanghelsk a fost tăiată în secțiuni și adusă la Moscova, unde servea de model pentru cele care se construiau în iarna aceea la Preobrajenskoe. Acestea erau vase cu unul sau cu două catarge, construite la Preobrajenskoe sau pe lacul Plescev pe secțiuni, la fel ca vasele moderne prefabricate; apoi secțiunile erau ridicate pe sănii și târâte pe drumurile înzăpezite, pentru a fi montate și finalizate la Voronej.

În mijlocul acestui efort herculean al lui Petru, în 8 februarie 1696, țarul Ivan a murit pe neașteptate. Plăpând, neînțeles și inofensiv, blândul Ivan și-a petrecut cei douăzeci și nouă de ani ca o icoană vie, arătat la ceremonii și târât în față în momente de criză ca să liniștească mulțimea înfuriată. Diferența dintre Petru, neobosit și energic, și tăcutul, inertul lui frate vitreg și co-țar era atât de mare, încât rămăsese între ei o mare afecțiune. Păstrând titlul regal, Ivan a ușurat mult din povara obositoare a ceremoniilor oficiale de pe umerii bombardierului și căpitanului de navă. În timpul călătoriilor sale, Petru îi scria întotdeauna scrisori tandre și respectuoase fratelui și co-monarhului său. Acum, că Ivan era îngropat în Catedrala Arhanghelului Mihail de la Kremlin, Petru le-a luat în grija lui pe tânăra văduvă a lui Ivan,

țarina Praskovia, și pe cele trei fiice ale ei. Praskovia, recunoscătoare, i-a rămas devotată lui Petru pentru tot restul vieții.

Moartea lui Ivan nu a avut vreo implicație politică directă, dar a consfințit oficial și definitiv suveranitatea lui Petru. El era acum unicul țar, singurul, supremul conducător al statului rus.

Când Petru s-a întors la Voronej, a găsit o activitate extinsă, dar și dezorientată. Munți de bușteni fuseseră tăiați și erau târâți pe șantierele de construcție, și o mulțime de ambarcațiuni deja începuseră să prindă formă. Dar erau probleme fără sfârșit: mulți dintre constructorii de nave întârziau de la Arhanghelsk; o mare parte din muncitorii necalificați, care erau cazați în condiții improprii și prost hrăniți, fugiseră; vremea era capricioasă, variind de la dezghețuri care transformau pământul în noroi până la geruri bruște care transformau râurile și drumurile în gheață.

Petru s-a aruncat el însuși în acțiune. Dormea într-o casă mică din lemn din apropierea șantierului și se trezea în zorii zilei. Încălzindu-se la un foc alături de tâmplarii lui, înconjurat de zgomotul de lovituri de topoare, ciocane și baroase, Petru lucra la una dintre galere, Principium, pe care o construia după modelul olandez. Era încântat de muncă. „Așa cum a fost porunca divină pentru strămoșul nostru Adam, mâncăm pâinea noastră amestecată cu sudoarea frunții“[136], scria el.

În martie, vremea s-a îmbunătățit, iar la mijlocul lui aprilie, trei galere, inclusiv Principium, au fost lansate. Sute de ambarcațiuni erau deja ancorate în râu, gata de încărcare. Ca să alcătuiască echipaje pentru această nouă armadă, Petru a trimis după navigatori de pe cele mai îndepărtate râuri și lacuri. Ca să aibă oameni pentru aceste galere de război, el a creat o forță specială de 4000 de oameni adunați din mai multe regimente, într-o mai mare proporție din gărzile Preobrajenski și Semionovski.

Mobilizarea generală a fost mai mică decât în vara precedentă – în această a doua campanie nu avea să fie un marș pe Nipru –, dar forța destinată celui de-al doilea atac asupra Azovului urma să fie de două ori mai mare decât în vara trecută. Patruzeci și șase de mii de soldați ruși urma să fie susținuți de 15000 de cazaci ucrainieni, 5000 de cazaci de pe Don și 3000 de calmuci –

călăreți semi-asiatici, creți și cu pielea maronie, care se puteau lua la întrecere cu orice tătar. Un singur ofițer, boierul Aleksei Șein, fusese numit comandant-șef al expediției. Șein nu era un comandant cu experiență militară, dar provenea dintr-o distinsă familie, judecata lui era considerată limpede iar numirea lui în funcție i-a redus la tăcere pe acei moscoviți conservatori care tot comentau că o armată rusească nu va avea niciodată succes dacă va fi condusă de străini. Lefort, deși nu era un om al mării, a fost numit amiral al noii flote, în timp ce Petru, mutându-și interesul de la Marte la Neptun, a luat titlul de căpitan de marină în locul celui de bombardier de artilerie.

În 1 mai, Șein, generalisimul, s-a îmbarcat pe galera lui de comandă și a ridicat la pupa un steag mare pe care era brodat blazonul țarului. Două zile mai târziu, primele nave au ridicat ancora și lunga procesiune de galere și ambarcațiuni a început călătoria pe Don în jos. Petru, pornind mai târziu cu un escadron de luptă de opt galere rapide, a depășit flota principală în 26 mai. Până la sfârșitul lunii, întreaga flotă de ambarcațiuni și galere a ajuns la turnurile de pază fortificate deținute acum de ruși deasupra Azovului.

Bătălia a început imediat. În 28 mai, liderul cazacilor de pe Don, care plecase înainte cu 250 de oameni în recunoaștere la gura de vărsare a râului, a trimis vorbă înapoi că două vase turcești mari erau ancorate acolo. Petru a hotărât să atace. Au fost selectate nouă galere, pe care s-a îmbarcat unul dintre cele mai bune regimente ale lui Gordon. Ele erau însoțite în josul râului de patruzeci de bărci căzăcești, fiecare cu câte douăzeci de oameni. În ape necunoscute și cu vânt neprielnic, galerele au fost gata să eșueze și li s-a ordonat întoarcerea. Petru s-a transbordat într-una dintre bărcile cazacilor și a continuat să coboare pe râu, dar, când a ajuns la gura de vărsare a descoperit nu două, ci treizeci de nave turcești, inclusiv nave de război, ambarcațiuni și șlepuri. El a considerat că acea forță e prea puternică pentru micile lui bărci, și s-a întors pe cursul râului până la tabăra rusească; cazacii, totuși, au rămas în apropierea navelor turcești. În noaptea următoare, în timp ce turcii descărcau provizii de pe corabie la mal, cazacii au făcut un raid și au capturat zece dintre vasele turcești mai mici. Restul forțelor turcești au fugit către nava principală, iar căpitanii turci au fost atât de alarmați, încât, chiar dacă nu terminaseră de descărcat proviziile, toată

flota turcească a ridicat ancora și a plecat în larg. Avea să fie ultimul ajutor pe care îl primea orașul Azov.

Câteva zile mai târziu, Petru s-a întors la gura râului, aducând cu el toată forța de douăzeci și nouă de galere, pe care le-a trecut în siguranță pe lângă fortăreața Azov. Acum orașul era izolat, și orice ajutor trimis de sultan ar fi trebuit să se lupte cu flotila lui Petru ca să-și facă loc. Ca să-și amplifice strânsoarea, Petru a debarcat trupe la gura râului și a construit două mici forturi care să adăpostească artileria. Când acestea au fost gata, el i-a scris lui Romodanovski: „Acum noi nu mai suntem puși în pericol de flota turcească."[137] În 14 iunie, au apărut câteva corăbii și au încercat să debarce trupe care să atace forturile rusești, dar apropierea galerelor lui Petru i-a speriat repede pe turci și i-a îndepărtat. Două săptămâni mai târziu, turcii au încercat din nou, și din nou sosirea galerelor i-a forțat să se retragă.

Între timp, partea dinspre mare fiind în siguranță și orașul izolat, generalii lui Petru și inginerii puteau să se ocupe de asediu. Din fericire pentru ei, garnizoana turcească de la Azov, care nu se aștepta ca rușii să se mai întoarcă după eșecul lor anterior, nu a putut să facă prea mult ca să-și îmbunătățească situația. Turcii nu se deranjaseră să niveleze pământul unde rușii construiseră baricade și tranșee vara precedentă, așa că soldații lui Petru le-au ocupat repede, cu un minim de săpături proaspete. Având acum un număr de două ori mai mare de soldați decât data trecută, armata rusă putea să-și întindă liniile de asediu ca să înconjoare complet orașul.

Odată cu instalarea artileriei, Petru i-a strigat pașei din Azov să se predea. În 26 iunie, când cererea țarului a fost refuzată, tunurile rusești au deschis focul. În timpul zilelor care au urmat, Petru a stat în principal pe galera lui ancorată la gura Donului, ducându-se, din când în când, în amonte, ca să privească bombardamentul. Când vestea activităților lui a ajuns la Moscova, sora lui, Natalia, alarmată de raportările care spuneau că se expune în fața focului inamic, i-a scris lui Petru, implorându-l să nu se apropie de zona cu bombe și gloanțe inamice. Cu inima ușoară, Petru a replicat: „Nu eu mă duc în apropierea bombelor și a gloanțelor, ci ele vin aproape de mine. Trimit ordin să se oprească."[138]

Cum toate speranțele de a obține întăriri de pe mare erau năruite, Petru a reînnoit oferta de predare în termeni avantajoși a garnizoanei. Un arcaș rus

a tras peste ziduri o săgeată care purta o ofertă scrisă, ce conținea termeni onorabili, garantând celor din garnizoană dreptul de a pleca din fortăreață cu toate armele și bagajele, dacă s-ar fi predat înaintea atacului următor. Răspunsul a fost un val uriaș de fum de pe ziduri, pentru că toate tunurile turcești trăgeau acum la unison.

Între timp, lucrările pregătite pentru asediu avansau. Sub conducerea lui Gordon, 15000 de ruși s-au trudit cu lopețile umplând coșuri de pământ și așezându-le în grămezi din ce în ce mai mari, și din ce în ce mai aproape de zidurile turcești, până când, la sfârșit, fusese construită o vastă platformă de pe care se putea vedea și se putea trage direct pe străzile orașului. Până la mijlocul lui iulie, au sosit și specialiștii austrieci în tehnica asediului, trimiși de împăratul Leopold al Austriei. Ei fuseseră pe drum vreme de patru luni, pentru că înțeleseseră că această campanie nu va începe decât la sfârșitul verii. Când Petru și-a dat seama că neștiința lor era cauzată de faptul că Ukraințev, de la Afacerile Externe de la Moscova, nu a vrut să dezvăluie Austriei planul armatei de teama scurgerilor de informații către turci, el i-a scris furios lui Vinius, cumnatul vinovatului: „Este el oare sănătos la minte? Încredințându-i-se afaceri de stat, el ascunde ceea ce știe toată lumea. Spune-i doar atât, că ceea ce nu scrie el pe hârtie îi voi scrie eu pe spinare!“[139]

Inginerii austrieci au fost impresionați de munții de pământ pe care îi ridicaseră rușii, dar au sugerat o abordare mai științifică, folosind mine, tranșee și atacuri cu tunuri bine plasate. Însă tot cu ajutorul muntelui de pământ au putut să ia cu asalt orașul. Un număr de cazaci, dezgustați de munca fără sfârșit cu lopețile și coșurile și considerând căratul pământului un substitut jalnic pentru luptă, s-au hotărât să atace singuri orașul. În 27 iulie, fără ordin de la generalii lor, 2000 de cazaci au năvălit de pe muntele de pământ pe zidurile fortăreței și apoi jos, pe străzile orașului. Dacă ar fi fost susținuți și de soldați sau de streliți, ar fi avut succes. Așa cum erau însă, au fost forțați de un contraatac disperat al turcilor să se retragă, dar au reușit să păstreze controlul unui turn din colțul zidurilor, unde în final au primit întăriri de la soldați trimiși de Golovin. În ziua următoare, ca să exploateze breșa creată, Șein a ordonat un asalt general, dar înainte de a putea începe, turcii au semnalat prin coborârea și fluturarea stindardului lor

că sunt gata să se predea. Pașa, văzând breșa din zidurile lui, a hotărât să accepte oferta rusească de predare în condiții onorabile.

Condițiile păcii le-au permis turcilor să se retragă cu toate armele și bagajele lor, cu soțiile și copiii, dar Petru a insistat ca trădătorul Jensen să-i fie predat. Pașa a ezitat, în timp ce Jensen îi striga: „Taie-mi capul, dar nu mă preda Moscovei!“[140] Dar țarul a insistat, iar Jensen a fost adus, cu mâinile și picioarele legate, în tabăra rusească.

În ziua următoare, cu stindardele fluturând, garnizoana turcă a mărșăluit afară din Azov printre liniile rusești ca să se îmbarce pe corăbiile turcești cărora li se permisese să se apropie. Șein, comandantul victorios, aștepta călare la punctul de îmbarcare. Pașa i-a mulțumit pentru că și-a ținut cuvântul, a înclinat steagul în semn de respect, s-a îmbarcat pe corabia lui și s-a îndepărtat. Zece regimente rusești au mărșăluit prin orașul pustiu, care era grav afectat de bombardamente. Cazacii nu au putut fi opriți și au jefuit casele părăsite, în timp ce comandanții ruși au organizat un banchet al victoriei, la care nu s-a făcut economie „nici la băutură, nici la praf de pușcă“.

Azov era acum un oraș rusesc și Petru a ordonat nivelarea imediată a tuturor construcțiilor făcute pentru asediu. Sub supravegherea inginerilor austrieci, el a început reconstrucția zidurilor și bastioanelor fortificate ale orașului. Străzile au fost curățate de dărâmături și moloz, iar moscheele au fost transformate în biserici creștine. Petru a ascultat slujba într-una dintre noile biserici înainte de a părăsi orașul.

Acum el avea nevoie de un port pentru flota lui de pe râul Don. Azovul era prea departe pe cursul râului, iar gurile Donului erau înșelătoare: cu apă prea mică în anumite puncte, cu apă prea adâncă în altele. Timp de o săptămână, Petru a colindat pe vas, de-a lungul coastei apropiate a Mării Azov, căutând un loc bun de ancorat, dormind pe o bancă de pe una din noile sale galere. În final, a decis să construiască un port pe malul nordic al mării, la 50 de kilometri de gura Donului. Locul se afla în spatele unui punct pe care cazacii îl știau ca Taganrog, și acolo Petru a ordonat construirea unui fort și a unui port care avea să devină prima bază navală adevărată din istoria rusă.

Veștile despre victoria de la Azov au uimit Moscova. Pentru prima dată de la domnia lui Aleksei, o armată rusească era învingătoare. „Când a sosit scrisoarea ta“, îi raporta Vinius lui Petru, „erau mulți invitați în casa lui Lev Kirilovici [Narîșkin, unchiul lui Petru]. El m-a trimis imediat cu ea la patriarh. Sfinția sa, după ce a citit-o, a izbucnit în plâns, a poruncit să fie tras clopotul cel mare, și, în prezența țarinei și a țareviciului, a mulțumit Atotputernicului. Toți vorbeau cu uimire despre modestia domnului lor, care, după o asemenea victorie măreață, nu și-a ridicat cu fală inima lui, ci a atribuit totul Creatorului din ceruri, și a lăudat doar pe asistenții săi, deși toată lumea știe că numai datorită planurilor tale și a ajutorului pe care l-ai avut de pe mare, un asemenea oraș important s-a plecat la picioarele tale.“[141]

Petru i-a trimis vorbă lui Vinius că dacă „muncitorul și-a făcut bine datoria“[142], atunci ar fi potrivit ca el să fie onorat, împreună cu comandantul-șef, cu un arc de triumf și o paradă a victoriei. Vinius a început pregătirile imediat, iar Petru, ca să-i dea timp suficient, și-a întârziat sosirea spre casă. El a inspectat fierăriile de la Tula și a lucrat cu celebrul fierar Nikita Demidov, a cărui avere familială de mai târziu venea din darurile țarului care constau în terenuri miniere din Urali.

În 10 octombrie, țarul s-a alăturat trupelor la Kolomenskoe, pentru a participa la marșul triumfal către capitală. Spre surpriza moscoviților, primirea era orchestrată nu în stilul tradițional al religiei ortodoxe cu care era întâmpinat triumful țarului Aleksei, care presupunea purtarea icoanelor sfinte de către demnitari ai Bisericii, ci cu un nou fast păgân, inspirat de mitologiile greacă și romană. Arcul de triumf ridicat de Vinius lângă râul Moscova era în stil roman clasic, cu statui masive ale lui Hercule și Marte care îl susțineau, și cu un pașă turc reprezentat zăcând în lanțuri sub el.

Procesiunea însăși se întindea pe kilometri. În fruntea ei se aflau optsprezece călăreți, urmați de o trăsură trasă de șase cai în care se afla vârstnicul tutore al lui Petru, prințul-papă Nikita Zotov, îmbrăcat în armură și purtând sabie și scut. Apoi veneau încă paisprezece călăreți înaintea trăsurii strălucitoare a amiralului Lefort, care purta o haină purpurie tivită cu aur. Fiodor Golovin și Lev Narîșkin urmau după el, apoi treizeci de cavaleriști în cuirase de argint. Două companii de trompetiști precedau

stindardul regal al țarului, care era înconjurat de gărzi și lăncieri. În spatele stindardului, într-o altă trăsură aurită, mergea comandantul-șef, Aleksei Șein, urmat de șaisprezece steaguri capturate de la turci, cu lăncile ținute invers și cu drapelul târându-se prin praf. Urma apoi un avertisment sumbru: o căruță simplă, țărănească, unde se afla trupul legat al trădătorului Jensen. De gât avea agățat un carton pe care scria NELEGIUIT; lângă el stăteau doi călăi cu topoare, cuțite, bice și clești, ca să reprezinte soarta înfiorătoare care îi aștepta pe Jensen și pe alți trădători.

Și unde, printre atâtea minunate decoruri în culori strălucitoare, cu cai mândri și oameni în marș, era țarul? Cu mare mirare, moscoviții l-au văzut în sfârșit pe Petru, nu pe un cal alb sau într-o trăsură aurită, ci mergând alături de ceilalți căpitani de galere, în spatele trăsurii amiralului Francis Lefort. El putea fi recunoscut după înălțimea lui mare și după uniforma germană de căpitan, cu pantaloni de croială străină, o haină neagră și o pălărie largă pe care, ca unic semn al unui rang special, era așezată o pană albă. Pe jos, în această manieră, țarul victorios a mers prin capitală cei 15 kilometri de la Kolomenskoe, din sudul orașului, la Preobrajenskoe, spre nord-est.

Veștile despre triumful țarului s-au răspândit repede prin Europa, provocând uimire și admirație. Vinius i-a scris direct lui Witsen, burgomeisterul din Amsterdam, cerându-i să transmită vestea victoriei eroului lui Petru, regelui William al III-lea al Angliei. În Constantinopol, știrea a adus consternare. Soldații turci epuizați care s-au întors acasă după lungul asediu au fost arestați, trei oficiali au fost executați, iar pașa, care predase orașul, a fost nevoit să fugă ca să-și salveze viața.

Azov era doar începutul. Acei ruși care speraseră că acum, după o mare victorie, prima în trei decenii, Petru se va potoli și va conduce liniștit ca și tatăl său, Aleksei, cum făcuse și fratele său Fiodor, au aflat curând ce noi proiecte și idei clocoteau în mintea stăpânului lor. Primul era construirea unei flote maritime. Ceea ce voia Petru erau nave adevărate, nu doar galerele pe care le construise cu singurul scop de a susține o campanie pe uscat și de a bloca o fortăreață dinspre mare. Cucerind Azovul, Petru câștigase accesul doar la Marea Azov; intrarea în Marea Neagră era încă oprită de puternica fortăreață turcească de la Kerci, așezată în strâmtoarea

dintre Marea Azov și Marea Neagră, iar ca să forțeze această strâmtoare, Petru avea nevoie de o flotă de nave maritime.

De-abia se încheiase celebrarea triumfului Moscovei, când Petru a convocat consiliul său de boieri la Preobrajenskoe și a anunțat planurile lui de a coloniza Azov și Taganrog, precum și construirea unei armate marine. O ploaie de decrete a început să curgă în urma acestei ședințe istorice. Trei mii de familii de țărani și trei mii de streliți cu soțiile și copiii au fost dezrădăcinați și trimiși la Azov, drept colonizatori militari. Douăzeci de mii de muncitori ucraineni au fost detașați și trimiși la Taganrog să construiască un port naval. Noile nave urma să fie construite la Voronej, unde actualul șantier urma să fie mult extins; de acolo, navele terminate aveau să plutească în jos pe Don. Au fost stabilite și responsabilitățile pentru construirea navelor. Toți cei care își permiteau să ajute – Biserica, proprietarii de pământuri, negustorii – au participat la cheltuieli alături de stat. Statul însuși a construit zece nave. Fiecare mare proprietar trebuia să construiască o navă. Fiecare mare mănăstire trebuia să construiască o navă. Toate aceste nave aveau să fie complet construite, echipate și înarmate în optsprezece luni. Guvernul asigura lemnul, dar proprietarii și oficialii Bisericii trebuia să asigure tot restul: frânghii, pânze, tunuri, accesorii.

Ordinul s-a pus în aplicare cu severitate. Nesupunerea însemna confiscarea imediată a proprietății. Când negustorii din Moscova și din alte orașe, simțind că partea care le fusese alocată lor, de douăsprezece nave, e prea mare pentru ei, au făcut o petiție țarului, cerând ușurarea poverii, rația lor a fost crescută la paisprezece. În mod obișnuit, navele erau construite la Voronej fără ca proprietarii sau negustorii să preia propriu-zis controlul construcției. Ei pur și simplu plăteau costurile necesare și angajau constructori străini din Slobozia Germană care să asigure o muncă profesionistă.

Au început să sosească constructori de nave din Europa; cei treisprezece experți în galere ceruți dogelui venețian au venit și s-au apucat de lucru; cincizeci de alți constructori occidentali sosiseră la Moscova și au fost trimiși la Voronej. Dar acești străini reprezentau doar o parte din ceea ce trebuia. Ca să construiască flota pe care Petru o avea în vedere, era nevoie de mult mai mulți constructori și, odată ce aceste nave erau lansate la apă,

era nevoie de ofițeri navali care să le comande. Măcar o parte dintre aceștia trebuia să fie ruși. În 22 noiembrie 1696, la câteva săptămâni după ce se anunțase planul de construire a navelor, Petru a declarat că trimite peste cincizeci de ruși, majoritatea tineri, fii ai celor mai nobile familii, în Europa de Vest ca să studieze marinăria, navigația și construcția de nave. Douăzeci și opt au fost trimiși la Veneția, să studieze celebrele galioane venețiene; restul au fost detașați în Olanda și Anglia, ca să studieze navele mari ale celor două puteri maritime. Petru însuși a întocmit programa de studiu: studenții ruși trebuia să se familiarizeze mai întâi cu hărțile și cu compasul și alte instrumente maritime, să învețe arta construcției de nave, să servească pe nave străine, pornind de jos ca marinari obișnuiți, și, dacă era posibil, să participe la războaie navale. Niciunul nu trebuia să se întoarcă în Rusia fără un certificat semnat de un maestru străin, care să ateste competența studentului.

Ordinul lui Petru i-a îngrozit. Unii dintre cei selectați erau deja căsătoriți – Piotr Tolstoi, cel mai vârstnic dintre studenți, avea cincizeci și doi de ani când a fost trimis în străinătate – și urma să fie smulși de lângă soțiile și copiii lor și trimiși în mijlocul ispitelor din lumea occidentală. Părinții lor se temeau de efectul corupător al religiei vestice, iar soțiile se temeau de arta seducției femeilor vestice. Și toți trebuia să călătorească pe cheltuiala lor. Dar nu puteau să se împotrivească; trebuia să plece. Niciunul n-a revenit în Rusia ca să devină amiral respectat; dar anii petrecuți peste graniță nu au fost o pierdere de timp. Tolstoi și-a folosit cunoștințele sale despre Occident și stăpânirea limbii italiene în mod practic, atunci când a devenit ambasador la Constantinopol. Boris Kurakin a devenit ambasador principal al lui Petru în Europa de Vest. Iuri Trubețkoi și Dmitri Golițîn au devenit senatori, Golițîn fiind considerat unul dintre cei mai erudiți oameni din Rusia lui Petru. Iar acești cincizeci au fost doar primul val. În anii care au urmat, valuri de tineri ruși, oameni simpli sau nobili, erau trimiși în mod obișnuit peste graniță pentru instruire navală. Cunoștințele pe care le-au adus acasă au ajutat Rusia să se schimbe.

Programul gigantic de construire al flotei Azov și trimiterea peste graniță a zeci de tineri ruși pentru a învăța marinăria nu au fost cele mai mari șocuri care o așteptau pe Rusia după victoria lui Petru asupra turcilor. Două săptămâni după detașarea primilor ucenici navali, consilierul Ukraințev, de

la Ministerul de Externe, a mai făcut un anunț, de data aceasta mai dramatic:

Suveranul a hotărât ca pentru marile lui afaceri de stat, în națiunile vecine, la Împărat, la Regii Angliei și Danemarcei, la Papa de la Roma, la statele olandeze, la Electorul din Brandenburg și la Veneția, vor fi trimiși mari ambasadori plenipotențiari: generalul și amiralul Francis Lefort, generalul Fiodor Golovin și consilierul Prokofi Voznițin.[143]

Marea Ambasadă, așa cum va fi numită, avea să numere peste 250 de persoane, și urma să lipsească din Rusia mai mult de optsprezece luni. Pe lângă faptul că le dădea posibilitatea membrilor săi de a studia în Occident și de a recruta ofițeri, marinari, ingineri și specialiști care să construiască și să conducă flota rusească, aceasta permitea occidentalilor să vadă și să raporteze impresiile despre conducătorii ruși care făceau călătoria. Curând după anunț, două zvonuri incredibile circulau prin Moscova: țarul însuși ar fi intenționat să însoțească Marea Ambasadă în Occident, și nu ar fi vrut să meargă ca Mare Domn și Țar, autocrat și suveran, ci ca un simplu membru al personalului ambasadei. Petru, cu înălțimea lui, voia să călătorească incognito.

---

[127] Eugene Schuyler, vol. I, p. 240.

[128] B.H. Sumner, Ottoman, p.17.

[129] N.G. Ustrialov, vol. II, p. 228.

[130] Eugene Schuyler, vol. I, p. 245.

[131] P&B, vol. I, nr. 38.

[132] Eugene Schuyler, vol. I, p. 245.

[133] Patrick Gordon de Auchleuchries, p. 184.

[134] Eugene Schuyler, vol. I, p. 248.

[135] Construcția de nave a apărut în Rusia și America aproximativ în același timp. În 1690, cu cinci ani înainte ca Petru să înceapă programul său urgent de construcție a navelor de la Voronej, o mică navă de război, Falkland, fusese construită pentru forțele navale britanice la Portsmouth, New Hampshire. Vasul, construit în întregime de constructori coloniali, a fost primul construit în America de Nord. (N. a.)

[136] P&B, vol. I, nr. 72.

[137] Eugene Schuyler, vol. I, p. 256.

[138] P&B, vol. I, nr. 99.

[139] ibidem, nr. 108.

[140] Eugene Schuyler, vol. I, p. 258.

[141] Eugene Schuyler, vol. I, p. 261.

[142] P&B, vol. I, nr. 122.

[143] M.M. Bogoslowski, vol. I, p. 367.

PARTEA A DOUA

MAREA AMBASADĂ

12

MAREA AMBASADĂ ÎN EUROPA OCCIDENTALĂ

Marea Ambasadă a fost unul dintre cele două sau trei evenimente copleșitoare din viața lui Petru. Proiectul i-a uimit pe toți conaționalii săi. Niciodată înainte de el un țar nu mai călătorise peste graniță în mod pașnic; numai câțiva se aventuraseră în străinătate în vreme de război, ca să asedieze vreun oraș sau în urma armatei inamice, dar nu în timp de pace. De ce voia să se ducă? Cine urma să conducă în locul lui? Și de ce, dacă trebuia să plece, plănuise să călătorească incognito?

Multe întrebări de acest fel aveau să își pună și europenii, nu din îngrijorare, ci din pură fascinație. Care era motivul acestei misterioase călătorii făcute de un monarh domnitor al unui vast, îndepărtat, semi-oriental teritoriu, un monarh călătorind incognito, evitând ceremonia și refuzând onorurile, curios să vadă totul și să înțeleagă cum funcționează totul? Pe măsură ce se răspândea știrea despre călătorie, speculațiile privind scopul acesteia se înmulțeau. Unii credeau, la fel ca Pleyer, agentul austriac la Moscova, că Ambasada era „un simplu pretext [...] pentru țar de a ieși din țara lui pentru a se distra puțin, și nu are alt scop serios“[144]. Alții, (precum Voltaire, care a scris despre acest lucru mai târziu) se gândeau că scopul lui Petru era acela de a afla cum este viața obișnuită, astfel încât, atunci când se va întoarce la tron, să fie un conducător mai bun. Alții încă mai credeau în declarația lui Petru, că el își respecta jurământul de a vizita mormântul Sfântului Petru, la Roma, pe care îl făcuse în fața naufragiului iminent.

De fapt, exista o motivație pur diplomatică pentru Ambasadă. Petru era nerăbdător să reînnoiască și, dacă era posibil, să întărească alianța împotriva turcilor. În viziunea lui, cucerirea Azovului era doar începutul. El spera acum să forțeze strâmtoarea Kerci cu noua lui flotă și să obțină controlul Mării Negre și, ca să reușească asta, trebuia nu numai să achiziționeze tehnologie și mână de lucru instruită, ci să aibă aliați de nădejde; Rusia nu

se putea lupta singură cu Imperiul Otoman. Dar solidaritatea alianței era amenințată. Regele Ian Sobieski al Poloniei murise în iunie 1696 și, odată cu moartea lui, efervescența anti-turcă dispăruse în mare parte din acea națiune. Ludovic al XIV-lea al Franței făcea demersuri să așeze prinți francezi pe tronul Spaniei și al Poloniei, ambiție care era foarte probabil să provoace noi războaie cu Imperiul Habsburgic; în consecință, împăratul era dornic să fie pace în est. Ca să prevină erodarea mai gravă a alianței, Ambasada Rusă intenționa să viziteze capitalele aliaților săi: Varșovia, Viena și Veneția. Urma să mai viziteze, de asemenea, și orașele cele mai importante ale puterilor maritime protestante, Amsterdam și Londra, în căutarea unui potențial sprijin. Doar Franța, prietena Turciei și ostilă Austriei, Olandei și Angliei, urma să fie evitată. Ambasadorii aveau să caute constructori de nave și ofițeri de marină capabili, oameni care ajunseseră comandanți datorită meritelor și nu datorită influenței lor; iar ei urma să aducă tunuri navale, ancore, scripeți și greementuri și instrumente maritime de navigare care ar fi putut fi copiate și reproduse în Rusia.

Dar chiar și aceste obiective serioase puteau fi atinse de ambasada lui Petru și fără prezența efectivă a țarului însuși. Atunci, de ce se ducea? Cel mai simplu răspuns pare și cel mai bun: s-a dus datorită dorinței lui de a învăța. Vizita în Europa Occidentală a fost etapa finală a educației lui Petru, punctul culminant al tuturor celor învățate de el de la străini încă din copilărie. Ei îl învățaseră în Rusia tot ce au știut, dar era mai mult de atât, iar Lefort îl îndemnase tot timpul să meargă. Interesul primordial al lui Petru erau navele, destinate flotei lui navale în embrion, și el știa foarte bine că în Olanda și în Anglia se aflau cei mai mari constructori de nave din lume. El voia să meargă în acele țări, în docurile cărora fuseseră create navele și flotele comerciale care dominau lumea, iar la Veneția, pentru că era cea mai bună în construirea galerelor cu multe vâsle, optime pentru mările interioare. Cea mai autorizată mărturie despre motivația lui o aduce Petru însuși. Înainte de plecare, el și-a comandat un sigiliu gravat cu inscripția „Eu sunt un ucenic și am nevoie să fiu învățat“. Mai târziu, în 1720, el a scris prefața la o serie de Reguli Maritime, pentru noua forță navală rusă, și în ea a descris succesiunea evenimentelor din perioada de început a vieții sale:

El [Petru vorbea despre el la persoana a treia] a fost preocupat în totalitate de construirea unei flote. [...] Un loc potrivit pentru construcția de nave a fost găsit pe râul Voronej, în apropierea orașului cu același nume, constructori pricepuți de nave au fost chemați din Anglia și Olanda și, în 1696, acolo a început un alt fel de muncă în Rusia – construcția de mari nave de război, galere și alte vase. Și ca acest lucru să rămână în mod sigur în Rusia și ca să poată prezenta oamenilor adevărata artă a acestei munci, el a trimis mulți oameni din familii nobile în Olanda și în alte țări, ca să învețe construirea și manevrarea navelor; și, ca monarhul să nu fie în mod rușinos mai puțin pregătit în acest domeniu decât supușii lui, el însuși a făcut o călătorie în Olanda; și în Amsterdam, la docul India de Est 162, s-a dedicat studiului arhitecturii navelor împreună cu alți voluntari, și-a însușit tot ce era necesar pentru a fi un bun tâmplar și, prin munca și priceperea lui, a construit și a lansat o nouă navă.[145]

Cât despre decizia lui de a călători incognito – întărită de porunca lui ca toate scrisorile care pleacă din Moscova să fie cenzurate pentru a preveni dezvăluirea planului său –, fusese gândită ca o soluție-tampon, o fațadă care să-l protejeze și să-i ofere libertate. Dornic să călătorească și, în același timp, detestând formalismele și ceremoniile care, în mod inevitabil, l-ar fi sufocat dacă ar fi călătorit ca un monarh domnitor, el a ales să călătorească „invizibil", folosindu-se totuși de rangul său. Acordând Ambasadei o conducere respectabilă, el asigura primirea de către persoane de rang înalt; pretinzând că el însuși nu e prezent, își acorda libertatea de a evita orele pierdute în ceremonii amorțitoare. Onorându-i ambasadorii, gazdele lui l-ar fi onorat pe țar, iar între timp Petru putea să vină și să plece și să vadă tot ce voia.

Dacă scopul lui Petru pare neimportant, impactul acestei călătorii de optsprezece luni avea să fie enorm. Petru s-a întors în Rusia hotărât să remodeleze țara după tipare occidentale. Vechiul stat moscovit, izolat și introvertit de secole, se va întoarce către Europa și se va deschide spre Europa. Într-un fel, fluxul efectului a fost circular: Ocidentul l-a influențat pe Petru, țarul a avut un puternic impact asupra Rusiei, iar Rusia, modernizată și emergentă, a avut o nouă și mai mare influență asupra

Europei. Pentru toți trei, așadar – Petru, Rusia și Europa –, Marea Ambasadă a fost un punct de cotitură.

Europa pe care Petru se pregătea s-o viziteze în primăvara lui 1697 era dominată de puterea și gloria unui singur om: Majestatea Sa Cea Mai Creștină Ludovic al XIV-lea al Franței. Numit Regele Soare și reprezentat în toate paradele și artele ca Apollo, razele lui au ajuns să afecteze fiecare colțișor din politica, diplomația și civilizația europeană.

Încă de când se născuse Petru, și apoi tot restul vieții lui, mai puțin ultimii zece ani, Ludovic era cel mai influent om din Europa. Este imposibil să înțelegi Europa în care Rusia tocmai se pregătea să intre, fără să-l iei în considerare pe monarhul francez. Puțini regi din toate epocile au depășit maiestuozitatea lui. Domnia lui de șaptezeci și doi de ani a fost cea mai lungă din istoria Franței; contemporanii lui îl considerau un semizeu. „Cel mai mic gest, mersul lui, felul în care se purta, înfățișarea, totul era măsurat, potrivit, nobil, maiestuos“[146], scria un cronicar al curții, Saint-Simon. Prezența lui era copleșitoare. „Niciodată nu am tremurat așa până acum, nici măcar în fața inamicilor Majestății Voastre“[147], a mărturisit unul dintre mareșalii lui Ludovic la intrarea persoanei regale.

Deși Ludovic fusese născut pentru tron, aroganța maiestuozității lui venea mai mult din caracterul său – egoul lui enorm și încrederea absolută în sine – decât din moștenirea lui fizică și politică. Din punct de vedere fizic, era scund chiar și pentru epoca aceea – doar 1,62 metri –, avea o siluetă robustă și puternică, cu picioare musculoase pe care îi plăcea să și le arate, îmbrăcându-le în ciorapi mulați de mătase. Ochii erau căprui, avea un nas lung, subțire, acvilin, o gură senzuală și păr șaten, pe care, pe măsură ce îmbătrânea, îl ascundea în public sub o perucă neagră, cu bucle lungi. Variola pe care o avusese la nouă ani îi afectase obrajii și bărbia, care erau acoperite cu ciupituri.

Ludovic s-a născut în 5 septembrie 1638, fiind fructul întârziat al unui mariaj care durase douăzeci și trei de ani. Moartea tatălui său, Ludovic al XIII-lea, l-a făcut pe băiat rege al Franței la patru ani. În copilărie, Franța a fost condusă de mama lui, Ana de Austria, și de șeful miniștrilor ei (care era, probabil, și iubitul ei), cardinalul Mazarin, protejatul și succesorul

marelui Richelieu. Când Ludovic avea nouă ani, în Franța a izbucnit o mică revoluție, cunoscută sub numele de Fronda. Această umilință l-a speriat pe băiatul-rege și, chiar înainte de a muri Mazarin, el era hotărât să-și fie unicul stăpân, să nu permită niciunui ministru să-l domine, așa cum Richelieu l-a dominat pe tatăl său și Mazarin pe mama sa. Și pentru tot restul vieții Ludovic nu a mai călcat de bunăvoie pe străzile înguste și turbulente ale Parisului.

Ludovic a fost întotdeauna o persoană rurală. În primii ani ai domniei lui, a călătorit cu întreaga curte încoace și încolo pe la toate marile palate regale din afara Parisului, dar regii Franței, în special marii regi, și-au construit propriile castele, care să reflecte gloria lor personală. În 1668, Ludovic a ales un loc pentru propriul palat, pe domeniul micului palat de vânătoare al tatălui său, la Versailles, la 20 de kilometri vest de Paris. Aici, pe o movilă nisipoasă, de-abia ridicată deasupra pădurilor aflate de jur-împrejur în Île-de-France, i-a poruncit arhitectului său, Le Van, să construiască. Munca a durat ani de zile. 36000 de oameni au lucrat pe schelele care înconjurau clădirea ori au trudit în noroi și praf la amenajarea grădinilor, plantând copaci, montând țevi de scurgere, ridicând statui de marmură și bronz. 6000 de cai trăgeau bușteni și blocuri de piatră, în căruțe sau pe sănii. Rata mortalității era ridicată. Noaptea, căruțele transportau morții care căzuseră de pe schele sau care fuseseră striviți de prăbușirea accidentală a vreunui bloc greu de piatră. Malaria făcea ravagii în barăcile înjghebate ale muncitorilor, ucigând zeci de oameni în fiecare săptămână. În 1682, când castelul a fost, în sfârșit, gata, Ludovic construise cel mai mare palat din lume. Nu avea bastioane: Ludovic își construise palatul de scaun neprotejat, în câmp deschis, ca să demonstreze puterea unui monarh care nu are nevoie de fortificații și ziduri care să-i apere ființa.

În spatele fațadei de 330 de metri se aflau enorme galerii publice, săli de consiliu, biblioteci, apartamente private pentru familia regală, budoare și o capelă privată, ca să nu mai vorbim de coridoare, scări, cămări și bucătării. În ceea ce privește decorațiunile, s-a spus despre Versailles că reprezintă cea mai remarcabilă expresie a artei și sculpturii de la Imperiul Roman încoace. Peste tot prin palat, tavanele înalte și ușile mari aveau blazoane de aur cu semnul lui Apollo, semnul soarelui înflăcărat, simbolul ctitorului și al ocupantului acestui palat enorm. Pereții erau acoperiți cu catifea cu modele,

lambrisați cu marmură sau tapisați, draperiile de la ferestre erau de catifea brodată, iarna, și de mătase înflorată, vara. Noaptea, mii de lumânări licăreau în sute de sfeșnice de argint și în candelabre de sticlă. Camerele erau mobilate cu mobilă intarsiată cu gust – mese aurii ale căror picioare erau arcuite sau decorate cu flori și frunze, și scaune cu spătar evazat, tapițat cu catifea. În apartamentele private, covoare bogate erau așezate pe podelele cu intarsii, și pe pereți erau atârnate picturi uriașe de Andrea del Sarto, Tițian, Rafael, Rubens și Van Dyck. În dormitorul lui Ludovic era agățată Mona Lisa.

Grădinile, amenajate de Le Nôtre, erau la fel de spectaculoase ca și palatul. Milioane de flori, arbuști și copaci erau așezați cu precizie geometrică printre cărările acoperite de iarbă, terase, rampe și scări, iazuri, lacuri, fântâni și cascade. Fântânile, cu 1500 jeturi de apă țâșnind din lacuri octogonale, au devenit – și au rămas – motiv de invidie pentru lumea întreagă. Gardul verde tuns curbat, în diverse modele, separa florile de toate culorile și soiurile, multe dintre ele fiind schimbate zilnic. Regelui îi plăceau în mod deosebit lalelele, și, în fiecare an (când nu era în război cu Olanda), patru milioane de bulbi erau importați din serele olandeze pentru a colora primăvara Versailles-ul în purpuriu ca focul și în galben strălucitor. Pasiunea regelui pentru portocali l-a făcut pe Le Nôtre să proiecteze o orangerie uriașă construită la adăpost de curenții de aer, astfel încât pomii să fie protejați de vânt. Nici acest lucru nu a fost suficient, și Ludovic a adus o parte din portocalii lui în interior și i-a ținut lângă ferestre în camerele lui private, plantați în vase de argint.

Stând în fața ferestrelor înalte de la Galerie des Glaces, pe fațada vestică a palatului, regele putea vedea lungile alei de iarbă, piatră și apă, decorate cu sculpturi, până la Grand Canal. Luciul de apă, construit în formă de cruce uriașă, era mai lung de un kilometru. Acolo regele se putea urca în barcă pentru a naviga. În serile de vară, toată curtea se îmbarca în gondole pe care le trimisese în dar dogele Veneției. Petreceau ore întregi alunecând și plutind sub stele, în timp ce Lully și orchestra curții, așezată pe o plută în apropiere, umplea aerul de muzică.

Versailles a devenit un simbol al supremației, bogăției, puterii și maiestuozității celui mai bogat și mai puternic prinț al Europei. Peste tot pe

continent, alți prinți și-au marcat prietenia, invidia, sfidarea față de Ludovic, construindu-și palate stimulați de palatul lui, chiar și cei care erau în război cu Franța. Fiecare dintre ei voia un Versailles al său, și cerea arhitecților și artizanilor să creeze palate, grădini, mobilă, tapiserii, covoare, argintărie, sticlărie și porțelanuri care să imite capodoperele lui Ludovic. În Viena, Potsdam, Dresda, la Hampton Court și mai târziu Sankt-Petersburg, clădirile erau ridicate și decorate sub influența Versailles-ului. Chiar și lungile bulevarde și străzile principale din Washington D.C., care au fost construite un secol mai târziu, au fost concepute de un arhitect francez, imitându-le pe cele de la Versailles.

Ludovic iubea Versailles, și când avea vizitatori distinși, regele personal îi conducea pe aceștia prin palat și prin grădini. Dar palatul era mai mult decât un superb edificiu al plăcerilor; avea și un serios scop politic. Filosofia regelui avea la bază concentrarea exclusivă a puterii în mâinile monarhului; Versailles devenise un instrument. Dimensiunile mari ale palatului îi permiteau regelui să convoace și să găzduiască toată nobilimea importantă din Franța. În Versailles, atrași ca de un magnet enorm, veneau toți marii duci și prinți francezi; restul țării, acolo unde capetele acestor case străvechi aveau conducerea, moștenirea, puterea și responsabilitățile, era părăsit și ignorat. La Versailles, fără puterea ei la îndemână, nobilimea franceză devenea o simplă podoabă a regelui, nicidecum rivala lui.

Ludovic îi atrăgea pe nobili spre el, și, odată ce se aflau acolo, nu îi abandona lâncezelii și plictiselii. La ordinul Regelui Soare, un program de divertisment extraordinar îi ținea pe toți ocupați de dimineață și până seara. Totul se învârtea, minut cu minut, în jurul regelui. Dormitorul său era plasat chiar în centrul palatului, cu fața către est, spre Cours de Marbre. De la opt dimineața, atunci când draperiile de la patul regal erau trase la o parte și Ludovic se trezea auzind „Sire, este timpul“, monarhul era mereu gata de paradă. Se ridica, era fricționat cu apă de trandafiri și esențe de vin, era bărbierit și îmbrăcat, respectat de cei mai norocoși dintre supușii săi. Ducii îl ajutau să-și tragă cămașa de noapte și să-și îmbrace pantalonii. Curtenii se certau care dintre ei să-i aducă regelui cămașa. Se băteau pentru privilegiul de a-i aduce chaise percée („scaunul cu gaură“), apoi se înghesuiau în jurul lui, în timp ce regele își făcea necesitățile zilnice. Era mare îmbulzeală în cameră când el se ruga împreună cu capelanul lui sau când mânca. Îl urmau

peste tot prin palat, se plimbau prin grădini, mergeau la teatru sau călăreau cu câinii lui de vânătoare. Protocolul stabilea cine avea dreptul să se afle în prezența regelui, și dacă putea face asta pe un scaun cu spătar sau numai pe unul fără spătar. Atât de glorificat era monarhul, încât până și atunci când treceau pe lângă mâncarea regelui, curtenii își scoteau pălăria și spuneau cu respect La viande du roi („friptura regelui").

Lui Ludovic îi plăcea să vâneze. În fiecare zi când era vreme frumoasă, el călărea cu sabia sau cu săgeata în mână, urmărind câinii de vânătoare prin pădure, în urmărirea unui mistreț sau a unui cerb. În fiecare seară erau muzică, dans și jocuri de noroc a căror miză era a pierde sau a câștiga. În fiecare sâmbătă seară era bal. Deseori erau baluri mascate, petreceri elaborate care durau trei zile și la care întreaga curte se îmbrăca în costume de romani, persani, turci sau piei-roșii. Ospețele la Versailles erau pantagruelice. Ludovic însuși mânca cât doi. Prințesa palatină scria: „L-am văzut deseori pe rege mâncând patru farfurii din patru feluri diferite de supă, un fazan întreg, o potârniche, o farfurie mare de salată, două felii groase de șuncă, o porție de berbec în sos de usturoi, un platou de pateuri și apoi fructe și ouă tari. Amândurora, și regelui și lui „monsieur" [fratele mai mic al lui Ludovic] le plac foarte mult ouăle tari."[148] Nepoții regelui au fost învățați mai târziu inovația politicoasă a folosirii furculiței, dar, când au fost invitați să ia masa cu monarhul, el nici nu a vrut să audă de așa ceva, și le-a interzis să folosească aceste instrumente. Le-a spus: „N-am folosit în viața mea altceva decât cuțitul și degetele pentru a mânca."[149]

Cea mai mare sărbătoare de la Versailles era sărbătoarea dragostei. Palatul enorm cu nenumăratele lui camere în care te puteai strecura, aleile încurcate pline de copaci, statuile în spatele cărora te puteai ascunde, toate alcătuiau un cadru minunat pentru aceasta. Și aici, ca în toate celelalte, regele juca rolul principal. Soția lui Ludovic, Maria Tereza, cu care se căsătorise când ea era infantă a Spaniei, era o ființă simplă, ca un copil, cu ochi mari albaștri. Ea se înconjurase de șase pitici și visa la Spania. Cât timp a trăit ea, Ludovic și-a respectat îndatoririle conjugale, găsindu-și drumul, în cele din urmă, spre dormitorul ei, în fiecare seară, și culcându-se cu ea, îndatoritor, de două ori pe lună. Curtea știa întotdeauna lucrul acesta, întrucât regina mergea la spovedanie în ziua următoare iar chipul ei avea o strălucire aparte. Dar regina nu era de ajuns pentru Ludovic. El era un bărbat foarte

erotic, înclinat să se culce cu oricare femeie se afla la îndemână și era disponibilă. „Regii care își doresc ceva rareori suspină mult timp după acel lucru“[150], spunea omul de curte Bussy-Rabutin, dar nu există vreo mărturie că Ludovic a fost vreodată respins în mod serios. Dimpotrivă, curtea era plină de femei frumoase, majoritatea căsătorite, dar încă ambițioase, care își arătau cu prisosință disponibilitatea. Cele trei succesive Maîtresse en Titre (amantele regale recunoscute), Louise de La Valliere, Madame de Montespan și Mademoiselle de Fontanges nu erau decât vârful aisbergului, deși cu Madame de Montespan a fost o mare pasiune, care a durat doisprezece ani și din care au rezultat șapte copii. Nimeni nu era deranjat de aceste aranjamente, decât poate marchizul de Montespan, care l-a supărat pe rege, făcând o criză de gelozie și referindu-se în toți acești ani la soția lui ca la „decedata doamnă Montespan“.

Oricare era amanta aleasă de rege, curtea o onora. Ducesele se ridicau în picioare când o nouă amantă intra în cameră. În 1673, când Ludovic a plecat la război, le-a luat cu el pe regină, pe Louise de La Valliere și pe Madame de Montespan, care ducea pe atunci o sarcină foarte avansată. Toate cele trei doamne călătoreau împreună în aceeași trăsură, în spatele armatei. În timpul campaniei, cortul militar al lui Ludovic era făcut din mătase chinezească și avea șase camere, inclusiv trei dormitoare. Războiul, pentru rege, era departe de a fi un infern.

Chiar și în Franța, imaginea lui Ludovic ca grațios și maiestuos monarh nu era chiar universală. Existau unii care îl considerau egoist: el era în stare să pună la cale o călătorie cu trăsura de cinci sau șase ore, insistând ca doamnele să meargă cu el chiar și atunci când erau însărcinate, iar apoi refuzând să oprească pentru ca acestea să se poată odihni puțin. Părea că este indiferent la oamenii obișnuiți: cei care încercau să-i vorbească despre sărăcia pe care o aduceau războaiele sale erau excluși din anturajul său, fiind de prost-gust. Era dur și putea fi nemilos: în urma Affaire des Poisons, în care se presupunea că numeroase personaje de la curte care muriseră fuseseră otrăvite, și fusese descoperit și un complot împotriva vieții regelui, treizeci și șase dintre acuzați au fost torturați și arși pe rug, iar alți optzeci și unu de bărbați și femei au fost puși în lanțuri pentru tot restul vieții în fundul temnițelor franceze, iar gardienii lor au fost instruiți să-i biciuiască dacă vorbesc. Și povestea Omului cu Masca de Fier, a cărui identitate era

cunoscută doar de rege, și care era condangat la carceră solitară pe viață, circula pe la curte.

În afara Franței, puțini din Europa îl considerau pe Regele Soare ca benefic. Pentru Europa protestantă, Ludovic era un tiran catolic agresiv și brutal.

Instrumentul războaielor lui Ludovic era armata Franței. Creată de Louvois, ea număra 150000 de oameni în vreme de pace și 400000 în vreme de război. Cavaleria avea uniforme albastre, infanteria aveau uniforme roșu-deschis, iar gărzile regale – faimoasa Maison du Roi – stacojii. Comandată de mari mareșali ai Franței, Condé, Turenne, Vendôme, Tallard și Villars, armata Franței era motiv de invidie și o amenințare pentru Europa. Ludovic personal nu era un luptător. Deși în tinerețe a fost în războaie, făcând o impresie strălucitoare, călare, și îmbrăcat cu o platoșă strălucitoare, o mantie de catifea și un tricorn de culoarea prunei, regele nu participa propriu-zis la lupte, dar devenise destul de priceput în detalii de strategie și administrație militară. Când Louvois a murit, regele și-a asumat rolul acestuia și a devenit propriul ministru de război. El era cel care punea în discuție mari strategii de campanie cu mareșalii săi, și tot el avea grijă de adunarea proviziilor, de recrutare, de instruire, de repartizare și de recrutarea spionilor.

Pe măsură ce secolul trecea, prestigiul Regelui Soare și puterea și gloria Franței creșteau an după an. Splendoarea Versailles-ului provoca invidia și admirația lumii. Armata franceză era cea mai bună din Europa. Limba franceză a devenit limba universală a diplomației, a înaltei societăți și a literaturii. Orice, totul, părea că este posibil, dacă pe hârtia pe care era scris ordinul apărea semnătura înaltă și tremurată „Ludovic“.

La vremea când se desfășura Marea Ambasadă, prăpastia dintre Rusia și Occident părea mult mai mare decât orice distanță despre care se putea vorbi în termeni de vase oceanice și tehnologie militară superioară. Din vest, Rusia apărea întunecoasă și medievală – gloriile arhitecturii ei, icoanele ei, muzica bisericească și arta folclorică erau necunoscute, ignorate sau disprețuite –, în timp ce, măcar locuitorilor educați ai Rusiei, Europa sfârșitului de secol al XVII-lea li se părea o genială și modernă comunitate. Noi lumi începuseră să fie explorate, nu numai dincolo de oceane, ci și în

știință, artă și literatură. Noi instrumente care să vină în întâmpinarea nevoilor practice erau inventate. Azi, multe dintre aceste realizări au devenit necesități și comori ale pieței moderne – telescopul, microscopul, termometrul, barometrul, busola, ceasul de mână, ceasornicul, șampania, lumânările de ceară, iluminatul stradal și folosirea pe scară largă a cafelei și a ceaiului, toate și-au făcut apariția pentru prima oară în acei ani. Oamenii norocoși ascultaseră deja muzica lui Purcell, Lully, Couperin și Corelli; peste câțiva ani, ei urma să mai asculte și creațiile lui Vivaldi, Telemann, Rameau, Händel, Bach și Scarlatti (ultimii trei s-au născut în același an, 1685). La curte și în saloanele de bal ale nobilimii, domnii și doamnele dansau gavota și menuetul. Trioul nemuritor de dramaturgi ai Franței, Molière, Corneille și Racine, sondau slăbiciunile caracterului uman, și piesele lor, jucate la premieră în fața patronului lor regal la Versailles, s-au răspândit rapid, fiind puse în scenă sau citite în orice colț din Europa. Anglia îi oferea literaturii, în acel timp, pe Thomas Hobbes, John Locke, Samuel Pepys și John Evelyn, pe poeții John Dreyden, Andrew Marvell și, mai presus de toți, pe John Milton. În pictură, majoritatea giganților secolului al XVII-lea – Rembrandt, Rubens, Van Dyck, Vermeer, Frans Hals și Velasquez – nu mai erau, dar în Franța, distinși domni și doamne încă mai aveau portretele lor pictate de Mignard și Riguad sau în Londra de către sir Godfrey Kneller, un ucenic al lui Rembrandt, care pictase zece suverani domnitori, inclusiv pe Petru cel Mare tânăr.

În bibliotecile și laboratoarele lor, oamenii de știință ai Europei, eliberați de obediența față de doctrina religioasă, avansau mereu, trăgând concluzii din faptele observate, fără să se teamă că vor fi considerate „neortodoxe“. Descartes, Boyle și Leeuwenhoek au realizat lucrări științifice despre geometrie coordonată, relațiile dintre volumul, presiunea și densitatea gazelor, și despre lumea uimitoare care putea fi văzută printr-un microscop care mărea de 300 de ori. Cele mai originale dintre aceste minți strălucitoare s-au desfășurat în mai multe domenii de cultură; de exemplu, Gottfried von Leibniz, care a descoperit calculul diferențial și integral, a visat de asemenea schițarea unei matrice sociale și guvernamentale pentru o societate complet nouă; ani de zile el l-a urmat pe Petru al Rusiei, cu speranța că țarul îi va permite să folosească Imperiul Rus ca pe un enorm laborator pentru ideile sale.

Cea mai strălucitoare minte științifică a epocii, în domeniul matematicii, fizicii, astronomiei, opticii, chimiei și botanicii a fost aceea a lui Isaac Newton. Născut în 1642, membru al Parlamentului din partea Cambridge-ului, făcut cavaler în 1705, el avea cincizeci și cinci de ani când Petru a sosit în Anglia. Lucrarea lui fundamentală, magistrala Principia Mathematica, în care formulase legea gravitației universale, era deja veche, fiind publicată în 1687. Studiile lui Newton, după aprecierea lui Albert Einstein, „au dus cursul gândirii occidentale, cercetării și practicii la o dezvoltare pe care nimeni înaintea lui, sau după el, n-a mai atins-o“[151].

Cu aceeași pasiune a descoperirii, alți europeni din secolul al XVII-lea se porneau pe alte oceane, să exploreze și să colonizeze globul. Cea mai mare parte din America de Sud și din America de Nord, era condusă de la Madrid. Colonii engleze și portugheze au fost stabilite în India. Steagurile a cel puțin șase națiuni europene fluturau peste așezările din Africa; chiar și un stat non-maritim ca Brandenburgul stabilise colonii pe Coasta de Aur. În cele mai promițătoare regiuni care erau explorate în jumătatea estică a Americii de Nord două state europene, Franța și Anglia, întemeiaseră colonii imperiale. Franța avea teritorii mai vaste: de la Québec și Montreal, Franța a pătruns prin Marile Lacuri până în inima Americii moderne. În 1672, anul nașterii lui Petru, Jacques Marquette explora regiunea din jurul orașului Chicago. Un an mai târziu, el și părintele Louis Jolliet au coborât pe Mississippi în canoe până în Arkansas. În 1686, când Petru naviga cu bărcile pe Iauza, Sieur de La Salle pretindea întreaga vale a fluviului Mississippi pentru Franța, și în 1699, pământurile de la gura marelui fluviu au fost botezate Louisiana în onoarea lui Ludovic al XIV-lea.

Așezările englezești împrăștiate de-a lungul coastei Atlanticului, de la Massachussets până la Georgia, erau mult mai compacte, mai apropiate una de alta și de aceea mai eficiente în vremuri de restriște. Noua Țară de Jos olandeză – pe teritoriul căreia se află astăzi New York și New Jersey – și colonia Noua Suedie, aflată lângă actualul Wilmington, Delaware, au revenit Angliei ca pradă în timpul războaielor navale anglo-olandeze din anii 1660 și 1670. Până la momentul apariției Marii Ambasade a lui Petru, New York, Philadelphia și Boston erau orașe importante, cu peste 30000 de locuitori.

Pe cuprinsul globului, umanitatea, în general, trăia în preajma uscatului. Viața pe uscat era o luptă pentru supraviețuire. Lemnul, vântul, apa și mușchii încordați ai oamenilor și ai animalelor sălbatice erau surse de energie. Aproape toți bărbații și toate femeile discutau doar despre oameni și evenimente din raza lor vizuală și a comunității; lucrurile care se întâmplau în altă parte erau dincolo de puterea lor de înțelegere și de interesul lor. Când soarele apunea, lumea – șesurile ei, și dealurile și văile, orașele ei mari, orășelele și satele – se cufunda în întuneric. Ici și colo putea să mai ardă un foc sau să mai pâlpâie lumina unei lumânări, dar majoritatea activităților umane se opreau și oamenii se duceau la culcare. Fixând întunericul, ei se încălzeau cu speranțe personale sau se chinuiau cu disperări intime, iar apoi dormeau, ca să se pregătească pentru ziua care urma.

Mult prea des, viața era nu numai grea, ci și scurtă. Cei bogați puteau să trăiască până spre cincizeci de ani, în timp ce viața unui sărac se termina, în medie, cândva între treizeci și patruzeci de ani. Numai o jumătate dintre nou-născuți supraviețuiau primului an de viață, și dangătul de clopot era la fel de greu în palate ca și în cocioabe. Dintre cei cinci copii care se născuseră din căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu regina sa, Maria Tereza, a supraviețuit numai Delfinul. Regina Ana a Angliei, disperată să lase un moștenitor, a dat naștere de șaisprezece ori; niciunul dintre acești copii nu a trecut peste vârsta de zece ani. Petru cel Mare și soția sa, Ecaterina, aveau să producă doisprezece copii, dar numai două fiice, Ana și Lizaveta, au ajuns la maturitate. Chiar și Regele Soare avea să-și piardă unicul fiu, nepotul cel mai mare și strănepotul cel mai mare, toți posibili regi ai Franței, din cauza pojarului, într-o perioadă de paisprezece luni.

De fapt, de-a lungul secolului al XVII-lea, populația Europei chiar a scăzut. În 1648, ea era estimată la 118 milioane; în 1713, deja scăzuse la 102 milioane. În principal, cauzele erau bolile contagioase și epidemiile care devastau continentul periodic. Măturând orașul, purtată de puricii din blana șobolanilor, ciuma lăsa în urmă un covor de cadavre umane. La Londra, în 1665, au murit 100000 de oameni; cu nouă ani înainte, la Napoli, 130000. Stockholm-ul a pierdut o treime din populație din cauza ciumei în 1710 și 1711, iar Marsilia, jumătate dintre locuitorii ei, în 1720 și 1721. Recoltele proaste și foametea din ani consecutivi au ucis de asemenea sute de mii de

oameni. Unii au murit direct din cauza înfometării, dar majoritatea au fost predispuși bolilor, a căror misiune era mai ușoară datorită rezistenței scăzute a oamenilor, cauzată de malnutriție. Măsurile de igienă publică precare au fost de asemenea responsabile de multe decese. Puricii aduceau tifos, țânțarii aduceau malarie, iar movilele de excremente de cal de pe străzi atrăgeau muște care purtau febra tifoidă și diareea infantilă, care ucidea mii de copii. Pojarul era aproape universal – unii mureau iar alții supraviețuiau, marcați de adânci cicatrice pe față și pe corp. Fața întunecată a lui Ludovic al XIV-lea era mutilată de pojar, ca și trăsăturile frumoase ale lui Carol al XII-lea al Suediei. Coșmarul bolii a durat până în 1721, când s-a creat un vaccin. Atunci, curajoasa decizie a prințului de Wales de a se supune vaccinării nu numai că a stârnit curajul altora, dar chiar a creat o modă.

În această lume modernă de secol al XVII-lea, cu toată strălucirea ei, cu energia și bolile ei, acei câțiva ruși care călătoreau peste graniță mergeau clipind din ochi ca niște creaturi crescute în întuneric și care sunt conduse spre lumină. Ei nu credeau nimic sau dezaprobau cam tot ce vedeau. Străinii, bineînțeles, erau eretici, iar contactul cu ei putea să contamineze; într-adevăr, întreg procesul de stabilire a relațiilor cu guvernele străine era văzut cel mult ca un rău necesar. Guvernul rus a fost întotdeauna reticent să primească ambasadori permanenți la Moscova. Aceste ambasade n-ar face decât „să dăuneze statului moscovit și să-l amestece cu alte state ale lumii“, explica unul dintre oficialii de frunte ai țarului Aleksei. Și același gen de dispreț și neîncredere guverna atitudinea rusească față de trimiterea de ambasadori proprii peste graniță. Obsevatorii ruși se angajau în călătorii în străinătate numai dacă existau motive foarte puternice. Chiar și atunci, acești observatori ignorau complet țările străine, știau puțin despre politicile sau cultura europeană și vorbeau doar rusește. Fiind sensibili la nepregătirea lor, compensau printr-o atenție deosebită acordată elementelor de protocol, titlurilor și modului de adresare. Ei cereau să li se permită să livreze personal comunicatul de la stăpânul lor, direct în mâinile suveranului străin. Mai departe, ei cereau ca, atunci când monarhul străin i-ar primi, să îi întrebe formal despre sănătatea țarului, și, în timp ce spune asta, să se ridice și să-și scoată pălăria. E inutil să mai spunem, nu era o ceremonie care le-ar fi plăcut lui Ludovic al XIV-lea sau chiar unor prinți europeni mai puțin

importanți. Când gazdele ofensate sugerau ca ambasadorii ruși să se conformeze practicilor occidentale, rușii răspundeau cu răceală: „Nu sunt alții modelul nostru.“

Pe lângă faptul că erau ignoranți și aroganți, observatorii ruși erau limitați rigid în libertatea lor de acțiune. Nimic nu putea fi acceptat în negocieri decât dacă fusese discutat și acceptat în instrucțiunile pe care le primiseră. Orice apărea nou, chiar dacă era de minimă importanță, trebuia să fie întâi aprobat de Moscova, deși acest lucru presupunea săptămâni de așteptare până la sosirea curierilor. De aceea, puține curți primeau cu plăcere misiunea rusească, iar acei oficiali străini însărcinați să negocieze cu o parte a moscoviților veniți în vizită se considerau foarte ghinioniști.

O asemenea întâlnire a avut loc în 1687, când regenta Sofia l-a trimis pe cneazul Iakob Dolgoruki cu o ambasadă rusă în Olanda, Franța și Spania. În Olanda, ei au fost bine primiți, dar în Franța absolut totul a mers prost. Curierul trimis înainte la Paris să le anunțe sosirea a refuzat să predea mesajul altcuiva decât regelui în persoană. Cum nimeni de la Ministerul Afacerilor Externe și nici altcineva nu a putut să-l convingă pe acel dârz rus să predea mesajul, el a fost trimis înapoi fără ca cineva din Paris să fi deschis scrisoarea și s-o citească. Ambasada s-a îndreptat spre Franța chiar în aceste condiții. Când au ajuns la frontiera franceză, la Dunkirk, toate bagajele ambasadorilor au fost sigilate de vameși, cu explicația că vor fi deschise, examinate și returnate imediat ce vor ajunge la Paris, de oficiali mai calificați. Rușii au promis că vor menține sigiliul intact, dar, în momentul când au ajuns la Saint-Denis, în împrejurimile Parisului, au rupt sigiliile, au deschis bagajele și au întins conținutul acestora, în general blănuri rusești valoroase, așezându-le pe măsuțe pentru vânzare. Negustorii francezi s-au înghesuit în jurul lor și vânzarea a mers ca pe roate. Ulterior, oficialii de la curtea franceză, oripilați, au pufnit că rușii își uitaseră „demnitatea de ambasador, că ar putea să fie mai degrabă negustori cu amănuntul, preferând profitul și interesele private onoarei și demnității lor“[152],[153].

Ambasadorii au fost primiți de rege la Versailles, și lucrurile au mers bine până când un oficial de la vamă a venit să le verifice bagajele. Când rușii au refuzat să-i permită acest lucru, a venit poliția, însoțită de un lăcătuș. Rușii

înfuriați au început să profereze insulte, și unul dintre ambasadori chiar a scos cuțitul, moment în care francezii s-au retras, raportând problema regelui. Ludovic, indignat, a poruncit rușilor să părăsească Franța, spunându-le să ducă înapoi celor doi țari cadourile pe care i le oferiseră. Când rușii au refuzat să plece înainte de a avea o nouă audiență cu regele, oficialii francezi au luat toată mobila din casa în care stăteau rușii și le-au tăiat proviziile de mâncare. Într-o zi, rușii au capitulat, cerând o audiență, susținând că dacă se întorc la Moscova fără ea își vor pierde capetele. De data aceasta, ei au acceptat îmblânziți să li se verifice bagajele și să poarte negocierile cu un oficial inferior, cu condiția să fie primiți de Ludovic. Două zile mai târziu, regele i-a invitat să ia masa la Versailles și le-a arătat personal grădinile și fântânile. Ambasadorii au fost atât de captivați, încât nu voiau să mai plece, și inventau motive ca să-și prelungească șederea. Până să se întoarcă acasă, totuși, s-au plâns zgomotos de tratamentul pe care l-au primit la Paris, și jignirea rușilor în această fricțiune diplomatică a fost și ea un factor în relațiile ulterioare deteriorate dintre Rusia și Franța. Alături de sprijinul pe care Franța îl acorda Turciei, cu care Rusia a fost, cel puțin cu numele, în război până în 1712, aceasta a contribuit la decizia lui Petru de a nu călători la Paris decât după moartea Regelui Soare. Și așa s-a făcut că în pregătirea plecării din Rusia, Marea Ambasadă nu a luat în considerare o vizită la marele monarh al Occidentului, și, din păcate pentru istorie și pentru legendă, cei doi regi colosali ai epocii, Petru și Ludovic, n-au stat niciodată în aceeași cameră.

---

[144] N.G. Ustrialov, vol. II, app. ix, p. 640.

[145] Eugene Schuyler, vol. I, p. 265.

[146] G.P. Gooch, p. 2.

[147] ibidem, p. 3.

[148] Gilette Ziegler, p. 163.

[149] ibidem, p. 150.

[150] ibidem, p. 163.

[151] Basil Williams, p. 378.

[152] Sbornik, I.R.I.O., XXXIV, p. 17.

[153] Aparenta necuviință a comportamentului rusesc era rezultatul aranjamentelor normale făcute pentru orice misiune diplomatică ce călătorea peste graniță. Ambasadorii ruși erau plătiți puțin sau nu aveau salariu deloc. În schimb, erau aprovizionați de stat cu bunuri, în special blănuri, care erau la mare căutare în Europa. Acest lucru se și aștepta de la ei: să vândă blănurile ca să-și plătească cheltuielile și ca să-și ia propria recompensă. Evident, din moment ce blănurile erau de fapt salariile lor, diplomații ruși erau dornici să-și treacă bagajul prin vamă fără să plătească taxe. (N. a.)

13

„ESTE IMPOSIBIL SĂ-L DESCRII“

În funcția de șef al Marii Ambasade, cu rangul de Prim Ambasador, Petru l-a numit pe Lefort, care avea în acel moment titlul de guvernator-general al Novgorodului, și de general-amiral. Cei doi prieteni ambasadori ai lui Lefort erau amândoi ruși: Fiodor Golovin, guvernatorul general al Siberiei, și Prokofi Voznițîn, guvernator al Bolkovului. Golovin a fost unul dintre primii diplomați profesioniști ai Rusiei. La vârsta de treizeci și șapte de ani, el negociase pentru Sofia Tratatul de la Nercinsk cu China, iar de când Petru preluase puterea, devenise unul dintre companionii țarului și un servitor foarte util. Conducerea afacerilor externe i-a fost lui încredințată, și, în cele din urmă, a fost recompensat cu titlul de general-amiral. În 1702, el a devenit conte al Sfântului Imperiu Roman, și a devenit, în fapt, prim-ministrul lui Petru. Voznițîn avea de asemenea experiență diplomatică anterioară, fiincă fusese în misiuni în Constantinopol, Persia, Veneția și Polonia.

Aleșii pentru escortarea ambasadorilor erau douăzeci de nobili și treizeci și cinci de tineri ruși „voluntari“, care, ca și cei detașați în lunile anterioare, urma să învețe construirea de nave, navigația și alte științe nautice. Mulți dintre nobili și „voluntari“ erau camarazii lui Petru din regimentele de joacă de la Preobrajenskoe, din zilele în care construia bărci la Pereslavl, din vizitele la Arhanghelsk și din campaniile de la Azov. Figurile proeminente printre aceștia erau prietenul său din copilărie Andrei Matveev și impertinentul tânăr Aleksandr Menșikov. Ca să completeze Ambasada, mai erau și șambelani, preoți, secretari, interpreți, muzicieni (inclusiv șase trompetiști), cântăreți, bucătari, instructori, șaptezeci de soldați și patru pitici, în total peste două sute cincizeci de persoane. Și undeva printre rânduri se afla un tânăr înalt, cu părul șaten, ochi întunecați, cu un neg pe partea dreaptă a feței, căruia ceilalți i se adresau simplu cu Piotr Mihailov. Pentru membrii Ambasadei adresarea către el în alt mod, dezvăluirea că el e

țarul sau simpla menționare a prezenței țarului în cadrul Ambasadei erau pasibile de a fi pedepsite cu moartea.

Pentru a conduce Rusia în absența lui, Petru a desemnat un consiliu de regență format din trei membri. Primii doi erau unchiul lui, Lev Narîșkin, și prințul Boris Golițîn, ambii de încredere, mai în vârstă, care o consiliaseră pe mama sa în timpul exilului de la Preobrajenskoe, și conduseseră și partidul său în timpul crizei finale cu Sofia, amândoi credincioși țarului. Al treilea regent era cneazul Piotr Prozorovski, trezorierul țarului, suferind de o ciudată maladie care îl făcea să refuze să atingă mâna altei persoane sau să deschidă o ușă, de teamă să nu se contamineze. Formal subordonat acestor trei oameni, dar, de fapt, adevăratul vicerege al Rusiei în absența lui Petru, era cneazul Fiodor Romodanovski, guvernatorul-general al Moscovei, comandantul a patru regimente de gardă și prințul-Cezar al Veselei Companii. Dându-i-se jurisdicție absolută în toate chestiunile civile și militare și fiind însărcinat cu menținerea ordinii, lui Romodanovski i se ordonase ferm să se ocupe de orice semn de nemulțumire sau revoltă cu mare severitate. Aleksei Șein, generalisimul expediției de la Azov, a fost lăsat în comandă la Azov, în timp ce Boris Șeremetiev, care plecase într-o călătorie privată de trei ani la Roma, fusese înlocuit la granița de pe Nipru de cneazul Iakob Dolgoruki.

În ajunul plecării Ambasadei, Petru sărbătorea bucuros la un banchet în vila lui Lefort, când a sosit un mesager care aducea știri neliniștitoare. Așa cum scria Gordon în jurnalul său, „o seară plăcută a fost stricată de întâmplarea descoperirii unei trădări față de Majestatea Sa“[154]. Trei bărbați – un colonel de streliți, Ivan Țîkler, și doi boieri – au fost prinși și acuzați de complot la adresa vieții lui Petru. Probele erau slabe. Țîkler era unul dintre primii ofițeri ai Sofiei care venise la Troițki și se alăturase taberei lui Petru. Pentru schimbarea alianței sale el se aștepta la mari recompense, dar fusese dezamăgit; acum, era trimis să servească în garnizoana de la Azov. Nemulțumit, probabil și-a exprimat dezamăgirea prea pe față. Cei doi boieri implicați erau reprezentativi pentru valul de nemulțumiri care se ridicau și vizau stilul și direcția conducerii lui Petru: țarul își părăsise soția la Kremlin; menținea relații rușinoase cu străinii din Slobozia Germană; a înjosit demnitatea tronului mergând la parada victoriei de la Azov în spatele

trăsurii elvețianului Lefort; acum îi abandona ca să petreacă mai multe luni cu străinii în Occident.

Din păcate, cârcotelile lor au atins un nerv sensibil al lui Petru: din nou, streliții erau implicați în acuzații de trădare. Teama și ura lui față de ei l-au aprins. Cei trei oameni au fost executați sângeros în Piața Roșie, mai întâi tăindu-li-se brațele și picioarele cu toporul, și abia apoi capetele. În plus, teama ca disidența lor să nu fie decât începutul unei încercări de restaurare a puterii Miloslavski l-a împins pe Petru să facă un oribil act de sfidare la adresa acelei familii. Sicriul lui Ivan Miloslavski, care era mort de paisprezece ani, a fost așezat pe o sanie la care au fost înjugați niște porci și târât așa prin Piața Roșie. Acolo, sicriul a fost deschis sub estrada unde avusese loc execuția, astfel încât sângele noilor condangați să curgă pe fața cadavrului.

Cinci zile după această scenă barbară din Moscova, Marea Ambasadă a pornit la drum să studieze civilizația și tehnologia Occidentului. În 20 martie 1897, Ambasada a plecat spre Novgorod și Pskov într-o lungă procesiune de sănii și căruțe pentru bagaje. Printre căruțele voluminoase erau și costume superbe de mătase și brocart cusute cu perle și pietre prețioase, pe care le îmbrăcau Lefort și ceilalți ambasadori în întâlnirile oficiale, o bogată colecție de blănuri de zibelină care urma să fie folosite pentru acoperirea cheltuielilor, atunci când aurul, argintul sau banii în Amsterdam nu ar fi fost de ajuns, o imensă provizie de miere, somon și alte tipuri de pește afumat, dar și toba personală a lui Petru.

Trecând granița rusească, Marea Ambasadă a intrat în provincia baltică a Livoniei, deținută de suedezi (pe al cărei teritoriu, în linii mari, se află Letonia modernă). Din păcate, guvernatorul suedez al Rigăi, Eric Dahlberg, era complet nepregătit pentru un asemenea grup numeros, și mai ales pentru un așa distins vizitator ascuns în rândurile lui. De aceea, guvernatorul rus al Pskovului, cel mai apropiat oraș de lângă frontieră, era considerat parțial vinovat. I se däduseră ordine să facă aranjamentele, numai că în scrisoarea lui către Dahlberg uitase să menționeze dimensiunea Ambasadei care venea în vizită, și, mai important, faptul că o persoană augustă va urma să călătorească incognito cu ea. Dahlberg a răspuns cu o scrisoare oficială de bun-venit, spunând că va face tot ce e posibil „cu prietenie de vecin“. El a

arătat, totuși, că recepția sa va fi afectată de o recoltă dezastruoasă, care adusese asupra provinciei spectrul foametei. Ca să înrăutățească lucrurile și mai mult, pe lângă avertismentul dat în avans, a mai existat și o problemă de comunicare. Dahlberg a trimis trăsurile însoțite de o escortă de cavalerie la graniță, pentru a aduce în Riga pe ambasadorii țarului în manieră diplomatică. Pentru că un număr important de membri ai Ambasadei, inclusiv Petru, călătorea înaintea grupului principal, ei au ratat această primire. Doar când au ajuns în apropierea Rigăi, trăsurile și escorta i-au ajuns în sfârșit din urmă pe ambasadori, suedezii au făcut o a doua primire oficială, și au organizat și o paradă militară ca să îmbunătățească situația.

Dacă aceasta ar fi fost singura nepotrivire, și Petru ar fi putut să treacă prin Riga repede și să traverseze râul Dvina[155] așa cum intenționa; totul putea încă să fie bine. Dar el sosise la începutul primăverii, tocmai când începea să se spargă gheața pe râul care curgea pe lângă zidurile orașului. Nu exista niciun pod, iar marile bucăți de gheață care pluteau pe râu făceau traversarea cu barca imposibilă. Timp de șapte zile, Petru și grupul său au fost nevoiți să aștepte în oraș ca gheața să se topească.

Deși era nerăbdător și dornic de plecare, Petru a fost la început mulțumit de onorurile care au fost date ambasadorilor lui. De câte ori intrau sau ieșeau din citadelă, douăzeci și patru de tunuri bubuiau în semn de salut.

Riga, capitala Livoniei, era un oraș baltic protestant cu turle înalte și subțiri de biserică, acoperișuri mansardate, străzi pavate și negustori particulari prosperi, complet diferit de Pskov și Rusia, aflate la mică distanță de el. Riga era de asemenea o citadelă importantă și un sprijin puternic al imperiului baltic suedez, și, având lucrurile acestea în minte, gazdele suedeze erau oarecum neliniștite de acești vizitatori ruși, mai ales de prezența țarului curios de douăzeci și patru de ani. În mod previzibil, țarul era hotărât să studieze fortificațiile orașului. Riga era o fortăreață modernă, construită cu migală după ultimul model occidental de către inginerii militari suedezi. De aceea, ea era mult mai puternică, și deci mult mai interesantă pentru Petru decât vechile fortificații alcătuite doar din ziduri și turnuri, care erau caracteristice tuturor fortărețelor rusești, inclusiv Kremlinului, și pe care Petru le-a înfruntat și cucerit la Azov. Aici erau bastioane din piatră și contraescarpe cu palisade construite după modelul

maestrului francez Vauban. Pentru Petru era o oportunitate rară, și voia să profite din plin de ea. El s-a cățărat pe metereze, a făcut schițe cu creionul, a măsurat adâncimea și lărgimea șanțurilor și a studiat unghiul de foc al tunurilor la ambrazură.

Petru vedea activitatea lui ca pe aceea a unui student care studiază o fortăreață modernă în abstract, dar suedezii, lucru de înțeles, au văzut lucrurile cumva diferit. Pentru ei, Petru era un monarh și un comandant militar al cărui tată, cu armata sa, asediase acel oraș cu doar patruzeci de ani în urmă. Fortăreața pe care o examina și o măsura Petru cu atâta atenție fusese construită tocmai pentru a proteja orașul de ruși și pentru a împiedica pătrunderea acestora pe coasta baltică. De aceea, vederea tânărului înalt care se suia pe meterezele lor, lucrând cu schițe și rulete, era iritantă. În plus, mai era și problema incognito-ului lui Petru. Într-o zi, o santinelă suedeză, observându-l pe străin copiind detalii în caiet, i-a ordonat să se îndepărteze. Petru a ignorat santinela și și-a continuat activitatea. Ridicându-și muscheta, soldatul suedez a amenințat că va trage. Petru a fost indignat, luând acest incident nu ca pe o insultă la adresa rangului său, ci ca pe o lipsă de ospitalitate. Lefort, Ambasadorul Prim, a protestat față de Dahlberg. Guvernatorul suedez, în ciuda propriilor sentimente privitoare la inspectarea fortificațiilor lui, și-a cerut scuze și l-a asigurat pe ambasador că nu a fost vreo lipsă de curtoazie intenționată. Lefort a acceptat explicația și a fost de acord ca acel soldat să nu fie pedepsit pentru că și-a făcut datoria.

Cu toate acestea, relațiile dintre gazdele suedeze și oaspeții ruși au continuat să se deterioreze. Marea Ambasadă rusă nu fusese oficial acreditată de curtea suedeză. În plus, faptul că țarul era prezent, dar nu voia ca prezența lui să fie recunoscută, ridica probleme spinoase de protocol. De aceea, Dahlberg a fost oficial politicos, făcând ceea ce cerea protocolul cu ambasadorii importanți ai unui monarh vecin, dar nimic mai mult. Nu fusese planificat nimic pentru divertisment; nu erau banchete, focuri de artificii, niciun amuzament care i-ar fi plăcut lui Petru. Comandantul suedez, rigid și rece, s-a retras pur și simplu și – li se părea rușilor – nu i-a mai băgat în seamă. De asemenea, pentru că ambasada nu era pentru Suedia, ci se afla doar în tranzit pe teritoriul suedez, procedura diplomatică obișnuită prin care țara gazdă plătea cheltuielile diplomaților nu a mai fost respectată. Rușii au fost lăsați să-și plătească mâncarea, cazarea, caii și

nutrețul, iar pentru acestea ambasadorii au fost nevoiți să plătească un preț ridicat, din cauza foametei și a dorinței negustorilor din Riga de a scoate cât mai mult de la acei vizitatori.

Pe lângă aceste neajunsuri, Petru era din ce în ce mai iritat de mulțimile care veneau să se holbeze la el. Când, în sfârșit, după o săptămână, gheața era topită suficient pentru a se putea traversa râul, Dahlberg a încercat să-și conducă vizitatorii cu mare stil. Bărci care purtau drapelul regal galben-albastru al Suediei au trecut Ambasada rusă peste râu, în timp ce din fortăreață tunurile bubuiau saluturi. Dar era prea târziu. În mintea lui Petru, Riga era un oraș plin de răutate, lipsit de ospitalitate și insultător. Pe măsură ce Petru a mai călătorit prin Europa, Riga a pierdut și mai mult prin contrast. În majoritatea orașelor pe unde ajungea Petru, suveranul domnitor era acolo ca să-l întâmpine, și chiar dacă Petru insista cu incognito-ul lui, acești electori, regi și chiar împăratul Austriei au găsit întotdeauna o metodă să-l întâlnească în privat, să-i ofere distracții somptuoase și să-i plătească cheltuielile.

Ostilitatea lui Petru față de Riga a rămas profundă. Trei ani mai târziu, având nevoie de un motiv pentru începerea Marelui Război al Nordului împotriva Suediei, el a invocat primirea nepoliticoasă de la Riga. Iar treisprezece ani mai târziu, în 1710, când trupele rusești au înconjurat orașul și au început asediul care a dus la capturarea și încorporarea acestuia timp de peste două secole în Imperiul Rus, a fost prezent însuși Petru, care a tras primele trei salve asupra orașului. „Așadar“, îi scria el lui Menșikov, „Domnul Dumnezeu ne-a permis să vedem începutul răzbunării asupra acestui loc blestemat.“[156]

Odată trecut peste Dvina, Petru a intrat în Ducatul Kurlandia, a cărui capitală, Mitau, era la 80 de kilometri de Riga. Oficial un teritoriu al regatului polonez, Kurlandia era suficient de departe de Varșovia ca să-și mențină o autonomie efectivă, iar acum, cu Polonia în curs de dezintegrare, ducele de Kurlandia era aproape suveran. Aici nu se punea problema să se facă greșelile pe care Dahlberg le făcuse la Riga. Țarul era țar; incognito-ul avea să fie respectat, dar toată lumea știa cine este incognito. Astfel, deși ducatul era sărac, ducele Frederick Kazimir a onorat Ambasada cu divertisment bogat. „Erau mese întinse peste tot, trompete și muzică ce

însoțeau ospețele și băutură în exces, ca și cum Majestatea Sa Țarină ar fi fost un alt Bahus. Nu am văzut până acum așa băutori zdraveni“[157], scria unul dintre miniștrii ducelui. Modul de a bea al lui Lefort fusese remarcat în mod special. „Nu îl doboară niciodată și în permanență este stăpân pe judecata lui.“ Rușii, se șoptea de către străinii din jurul lor, nu erau decât niște „urși botezați“[158].

Știind că țarul iubește apa, Ducele de Kurlandia a aranjat o cursă cu iahtul astfel încât musafirul să parcurgă următoarea etapă a călătoriei sale pe mare. Destinația lui Petru era Königsberg, pe vremea aceea un orășel din marele și puternicul stat electoral nord-german Brandenburg. Prezent ca să-l întâmpine pe țar era însuși electorul, Frederic al III-lea. Membru al ambițioasei Case de Hohenzollern, Frederic avea planuri de expansiune pentru el și domeniile lui. Visul lui era să transforme electoratul într-un regat puternic care urma să fie cunoscut sub numele de Prusia, și să se transforme în regele Frederic I, rege al Prusiei. Titlul putea fi acordat de împăratul habsburgic de la Viena, dar creșterea puterii nu se putea face decât pe seama Suediei, ale cărei fortărețe și teritorii erau întinse de-a lungul coastei Germaniei de Nord. Frederic era dornic să aibă sprijinul rusesc, ca o contragreutate la Suedia. Și iată că tocmai atunci, ca și cum ar fi răspuns dorinței sale, venea la el țarul însuși, care intenționa să traverseze teritoriul Brandenburgului. Bineînțeles că Frederic se afla la Königsberg ca să-l întâmpine.

Petru, călătorind pe mare, a intrat în Königsberg și a acostat în timpul nopții. El a luat o locuință modestă și i-a făcut o vizită particulară electorului. Prima conversație a durat o oră și jumătate, iar cei doi conducători au vorbit despre nave, armament și navigație. Apoi, Frederic l-a invitat pe Petru la vânătoare în împrejurimile reședinței lui de la țară, și au privit împreună o luptă dintre doi urși. Petru și-a uimit gazda cântând zgomotos cu trompeta și toba, iar curiozitatea, vitalitatea și faptul că era așa de ușor să-l faci să fie mulțumit au făcut o impresie favorabilă.

Unsprezece zile mai târziu, călăreții și căruțele Marii Ambasade ruse au sosit pe uscat, iar Petru a urmărit de la fereastră modul în care au fost primiți. Frederic le-a acordat o frumoasă alocație pentru șederea lor acolo și le-a servit o masă magnifică de bun-venit, urmată de artificii. Petru și alți

tineri nobili din cadrul Ambasadei au participat la petrecere purtând haine purpurii cu nasturi de aur. Mai târziu, Frederic a mărturisit că a trebuit să facă eforturi ca să-și păstreze o mină serioasă atunci când le-a cerut ambasadorilor noutăți despre țar și a întrebat dacă starea lui de sănătate e bună.

În negocierile lor, Frederic voia cu tot dinadinsul să reconfirme o veche alianță pe care țarul Aleksei o făcuse cu Brandenburgul împotriva Suediei, dar Petru, care era încă în război cu Turcia, nu voia să întreprindă ceva care i-ar fi putut provoca pe suedezi. În cele din urmă, în convorbirile pe care le-au avut la bordul iahtului electorului, cei doi monarhi au căzut de acord asupra unui nou tratat, care prevedea în general ajutorul reciproc împotriva dușmanilor comuni. Frederic i-a cerut țarului și sprijinul în campania lui de obținere a titlului de rege. Petru a fost de acord să-i trateze pe ambasadorii electorului la Moscova la fel cum au fost tratați și ambasadorii ruși în Brandenburg; era o prevedere destul de vagă, dar Frederic se putea folosi de ea ca argument în pledarea cazului său în fața împăratului de la Viena.

Deși era nerăbdător să plece spre Olanda, Petru a mai zăbovit în Königsberg până când situația din Polonia s-a mai clarificat. În iunie 1696, când Ian Sobieski murise, tronul polonez devenise vacant, și doi pretendenți, Augustus, elector al Saxoniei, și prințul de Conti, din Casa de Bourbon, nominalizat de Ludovic al XIV-lea, intraseră în competiție pentru tron. Rusia, Austria și majoritatea statelor germane se opuneau ferm alegerii lui Conti. Un rege francez pe tronul polonez ar fi însemnat un sfârșit imediat al participării poloneze la războiul împotriva Turciei, o alianță franco-poloneză și o extindere a puterii franceze în Europa de Est. Ca să preîntâmpine acest lucru, Petru era gata de luptă, și își mutase trupele în apropierea graniței cu Polonia. Situația fiind încă nebuloasă, cele două partide făcând în continuare manevre iar Dieta nefiind încă gata să voteze, Petru a hotărât să aștepte în Königsberg înainte de a se îndrepta către vest. În timpul acestei așteptări, Petru studia lucrurile care îl interesau pe el. Împreună cu colonelul Streltner von Sternfeld, inginerul-șef al armatei din Brandenburg și expert în știința artileriei, Petru a studiat atât teoria cât și practica balisticii. El a tras la țintă cu tunuri de diferite dimensiuni, în timp ce von Sternfeld îi corecta ochirea și îi explica ce greșeli făcea. Când a

plecat Petru, von Sternfeld a făcut un certificat care atesta competența și abilitățile elevului său Petru Mihailov.

Din păcate, în Königsberg, ca și în Riga, Petru a dat de necazuri. De data aceasta, responsabil a fost mai degrabă temperamentul lui inflamabil, decât curiozitatea. De ziua numelui său, pentru ruși mai importantă decât ziua de naștere, Petru se aștepta la o vizită din partea lui Frederic, și plănuise propriile lui focuri de artificii pentru vizita electorului. Dar Frederic, nedându-și seama de semnificația zilei, plecase din Königsberg să se întâlnească cu ducele Curlandiei, delegând mai mulți miniștri pentru a-l reprezenta la petrecerea țarului. Petru s-a simțit lezat și umilit public din cauza absenței lui Frederic, și și-a arătat nemulțumirea deschis către reprezentanții acestuia, spunându-i cu voce tare în olandeză lui Lefort că „electorul este foarte bun, dar miniștrii săi sunt răi“[159]. Părându-i-se că a văzut pe unul dintre miniștri zâmbind la vorbele lui, Petru s-a înfuriat, s-a repezit la brandenburghez și a țipat: „Ieși afară! Ieși afară!“ Și l-a împins pe acesta afară din cameră. După ce mânia i s-a potolit, i-a scris o scrisoare „preaiubitului său prieten“, Frederic. Scrisoarea era laudativă, dar în ea era strecurată și nemulțumirea lui. În preajma plecării, Petru a mai făcut și alt efort de împăcare, trimițându-i lui Frederic un rubin mare.

La mijlocul lui august, după ce Petru petrecuse șapte săptămâni la Königsberg, a sosit vestea că Augustus de Saxonia ajunsese la Varșovia și că fusese ales rege al Poloniei. Petru era mulțumit de acest deznodământ, așa că de abia aștepta să plece pe mare spre Olanda, dar prezența unui escadron francez de nave de război în Marea Baltică l-a obligat să-și schimbe planurile; nu avea nicio dorință să devină musafir nepoftit aflat la bordul unui vas pe care flutura steagul cu floarea de crin a regelui Franței. Dezamăgit, el a apucat-o pe singurul drum deschis pentru el: pe uscat, traversând statele electorale germane ale Brandenburgului și Hanovrei.

Dezamăgirea lui Petru de a nu fi putut să călătorească pe mare mai era completată și de o altă problemă pe care o întâmpina în călătoria lui pe uscat: peste tot, de-a lungul traseului său, oamenii voiau să îl vadă. Lunga întârziere la Königsberg permisese răspândirea veștii despre prezența lui în cadrul Ambasadei în întreaga Europă, și peste tot era mare agitație și curiozitate: pentru prima dată, un țar moscovit, conducătorul unui teritoriu

perceput vag, exotic, călătorea prin Europa, unde putea fi văzut, examinat și de care te puteai minuna. Țarul era nemulțumit de asemenea atenție.

Plecând în grabă din Königsberg, el i-a cerut birjarului să se grăbească, cu speranța că va evita în felul acesta să fie observat și recunoscut. A trecut repede prin Berlin, stând într-un colț din fundul trăsurii ca să nu fie văzut. Viteza și izolarea l-au purtat rapid prin nordul Germaniei, dar s-a dovedit că nu putea să evite întâlnirea cu două doamne redutabile, care aveau planuri pentru a-l prinde într-o ambuscadă. Acestea erau Sofia, ducesă electoare a Hanovrei, văduvă, și fiica ei, Sophie Charlotte, ducesă electoare de Brandenburg. Cele două ducese electoare erau curioase să-l examineze personal pe țarul despre care se vorbea atât de mult. Ducesa mai tânără, Sophie Charlotte, care se afla în vizită la mama sa în Hanovra în timp ce soțul ei, electorul Frederic, îl întâmpina pe Petru la Königsberg, era în mod special curioasă. Se așteptase să-l întâlnească la Berlin, iar acum, hotărâtă să-l ia pe sus în apropierea Hanovrei, și-a îmbarcat mama, frații și copiii în trăsuri și s-a grăbit să intercepteze grupul rusesc în orășelul Koppenbrugge. Sosind chiar înaintea lui Petru, ea l-a trimis pe un șambelan să-l invite pe țar la masă.

Inițial, văzând dimensiunea alaiului doamnelor și mulțimea de cetățeni care mișunau curioși în fața porții, Petru a refuzat să se ducă. Șambelanul a insistat, iar Petru a cerut să i se dea asigurări că, în afară de Sophie Charlotte și de mama ei, nu vor fi de față decât frații acesteia și membrii importanți ai suitei lui Petru. Aflat în prezența celor două doamne regale, Petru s-a bâlbâit, a roșit și a fost incapabil să vorbească. Ele erau, în fond, singurele doamne occidentale, aristocrate și intelectuale pe care le întâlnea; până atunci, contactele lui anterioare se făcuseră cu văduve din clasa medie și cu fiice ale negustorilor și soldaților occidentali din Slobozia Germană. Dar cele două doamne erau deosebite chiar și în cadrul aristocrației europene. Sofia de Hanovra, care avea pe atunci șaizeci și șapte de ani, era conducătoarea puternică, înțeleaptă și de succes a acelui înfloritor stat nord-german. Câțiva ani după întâlnirea cu Petru, ea, ca nepoată a regelui Iacob I al Angliei, avea să fie aleasă de Parlamentul britanic pentru a-i succeda la tron reginei Ana, pentru ca în felul acesta să asigure succesiunea protestantă în Anglia.[160] Fiica ei, Sophie Charlotte de Brandenburg, de douăzeci și nouă de ani, era la fel de hotărâtă și făcea o figură deosebită printre doamnele de

la curțile nord-germane. Un timp, ea fusese mireasa desemnată pentru nepotul lui Ludovic al XIV-lea, ducele de Burgundia, mai înainte ca strategiile politice să dicteze că burgundul trebuia să se căsătorească cu Marie Adelaide de Savoia. În timpul celor doi ani petrecuți la Versailles, înțelepciunea și frumusețea Sofiei Charlotte stârniseră chiar și admirația Regelui Soare. Era bine educată, iar Leibniz devenise atât prietenul, cât și profesorul ei. Într-adevăr, Sophie Charlotte era atât de plăcută și atrăgătoare, încât soțul ei, care a construit pentru ea Palatul Charlottenburg din Berlin, era chiar îndrăgostit de ea. Desigur, din respect pentru exemplul august pe care îl dăduse mai micilor monarhi Ludovic al XIV-lea, Frederic simțea și el nevoia să aibă o amantă, dar preferința lui se îndrepta incontestabil către fermecătoarea și inteligenta lui soție.

Petru, în fața acestor doamne echilibrate și elegante, și-a acoperit pur și simplu fața cu mâinile și a mormăit în germană: „Nu știu ce să spun."[161] Observându-i dificultatea, Sophie Charlotte și mama ei l-au ajutat pe musafir, așezându-l la masă între ele și începând să converseze cu el. Nu a trecut mult și timiditatea a început să dispară, iar el a început să vorbească atât de degajat încât cele două femei trebuia să se lupte ca să-i câștige atenția. Cina a durat patru ore, și cele două electoare erau nerăbdătoare să-l copleșească cu întrebări, dar Sophie Charlotte se temea că el va fi plictisit, așa că a cerut muzică și dans. La început, Petru a refuzat să danseze, pretextând că nu are mănuși, dar din nou doamnele l-au făcut să se răzgândească și în curând el dansa cu entuziasm. Învârtindu-se cu ele în dans, a simțit lucruri ciudate pe sub rochiile lor: oasele de balenă din corsete. „Femeile astea germane au niște oase drăcesc de tari"[162], le striga el prietenilor lui. Doamnele erau încântate.

Petru se distra la nebunie. Petrecerea era mai veselă decât cele din Slobozia Germană, mai veselă chiar decât banchetele zgomotoase ale Veselei Companii. El deborda de voie bună. A poruncit piticilor lui să danseze. L-a sărutat și l-a ciupit de ureche pe piticul lui favorit. A depus sărutări pe capul prințesei de zece ani, Sofia Dorothea, viitoarea mamă a lui Frederic cel Mare, stricându-i coafura. L-a îmbrățișat și sărutat, de asemenea, și pe prințul George, de paisprezece ani, care mai târziu va deveni regele George al II-lea al Angliei.

În cursul serii, cele două ducese electoare l-au observat cu atenție pe țar. Ele găseau că nu e nici pe departe tânărul barbar necivilizat despre care se zvonise. „Avea un aer firesc, neîncorsetat care îmi plăcea“[163], scria Sophie Charlotte. Grimasele și convulsiile faciale nu erau atât de grave cum se așteptau ele, și, a adăugat cu simpatie Sophie Charlotte, „unele lucruri nu stau în puterea lui pentru a fi schimbate“. Ducesa mai vârstnică, bună cunoscătoare de oameni, a descris seara și invitatul de onoare în detaliu:

Țarul este foarte înalt, are trăsături frumoase și silueta lui e nobilă. Are o mare vioiciune a minții, și spontaneitate și justețe în răspunsuri. Dar, cu toate avantajele cu care l-a dăruit natura, ar fi de dorit ca manierele lui să fie mai puțin rustice. Ne-am așezat imediat la masă. Herr Koppenstein, care îndeplinea funcția de mareșal, i-a prezentat șervetul Majestății Sale, care a fost foarte rușinat, pentru că la Brandenburg, în loc de șervet, i se oferise un castronel [ca să-și spele mâinile] după masă. El era foarte vesel, foarte vorbăreț, și am pus bazele unei mari prietenii, și a făcut schimb cu fiica mea de cutii de tutun. Am stat într-adevăr foarte multă vreme la masă, dar am mai fi rămas acolo cu plăcere, fără să ne plictisim, pentru că țarul era într-o mare dispoziție, și vorbea neîntrerupt cu noi. Fiica mea i-a adus pe muzicienii ei italieni. Cântecul lor i-a plăcut, deși ne-a mărturisit că nu îi place prea mult muzica.

L-am întrebat dacă îi place să vâneze. A răspuns că tatăl său era pasionat de vânătoare, dar că el, încă din copilărie, e cu adevărat pasionat de navigație și de artificii. Ne-a povestit că a lucrat el însuși la construirea de nave, și ne-a arătat mâinile, și ne-a pus să-i atingem locurile bătătorite din cauza muncii. I-a adus pe muzicienii lui, iar ei au înterpretat dansuri rusești, care ne-au plăcut mai mult decât cele poloneze. [...]

Am regretat că nu a rămas mai mult, ca să îl mai putem vedea, pentru că ne-a făcut mare plăcere compania lui. Este un om extraordinar. Este imposibil să-l descrii, sau măcar să-ți faci o idee despre el, dacă nu îl vezi în realitate. Are o inimă foarte bună, și sentimente remarcabil de nobile. Trebuie să-ți spun, de asemenea, că nu s-a îmbătat în prezența noastră, dar am plecat cu mare greutate, pentru că cei din suita lui au început să ne roage să mai stăm.

Este un prinț în același timp foarte bun și foarte rău; caracterul lui este exact ca acela al țării sale. Dacă ar fi primit o mai bună educație, ar fi fost un om excepțional, pentru că are mari calități și o inteligență nativă fără margini.[164]

Petru și-a exprimat și el plăcerea din acea seară, trimițându-le celor două electoare un cufăr plin cu zibelină și brocart rusești. Apoi a plecat imediat, înaintea grupului mare. Pentru că Olanda se afla doar la câțiva kilometri în josul Rinului.

---

[154] Eugene Schuyler, vol. I, p. 277.

[155] Râul care se varsă în Marea Albă la Arhanghelsk se numește tot Dvina. În general, Dvina din Arhanghelsk este numit Dvina de Nord, iar râul din Riga este numit Dvina de Vest. (N. a.)

[156] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 285.

[157] Ian Grey, p. 101.

[158] ibidem.

[159] M.M. Bogoslowski, vol. II, p. 101.

[160] Sofia nu a trăit ca să apuce să poarte coroana britanică. A murit înaintea reginei Ana, și ambele ei titluri, de Hanovra și de Anglia, au fost moștenite de fiul ei, George Louis, care a domnit simultan ca elector al Hanovrei și ca regele George I al Angliei. (N. a.)

[161] ibidem, vol. II, pp. 115-116.

[162] Eugene Schuyler, vol. I, p. 286.

[163] ibidem, vol. I, p. 285.

[164] ibidem.

14

PETRU ÎN OLANDA

În a doua parte a secolului al XVII-lea, Olanda, termen folosit pentru a denumi cele șapte Provincii Unite ale Țărilor Nordice de Jos, era în culmea puterii și a prestigiului ei mondial. Cu o populație densă, activă, de două milioane de olandezi harnici înghesuiți pe o suprafață restrânsă, Olanda era de departe cel mai bogat, mai urbanizat și mai cosmopolit stat din Europa. Nu e de mirare că prosperitatea acestui mic stat era un motiv de uimire și de invidie pentru vecinii săi, și deseori invidia se transforma în lăcomie. În asemenea situații, olandezii aveau metode naționale caracteristice pentru a se apăra. Erau curajoși, încăpățânați și creativi, iar când s-au confruntat, mai întâi cu spaniolii, apoi cu englezii și, în final, cu francezii, ei au luptat într-un mod care era practic, și, în același timp, disperat și sublim de eroic. Ca să-și apere independența și democrația, un popor de două milioane de oameni menținea o armată de 120000 de soldați și avea a doua mare forță navală din lume.

Prosperitatea Olandei, ca și libertatea ei, se baza pe inteligență și pe muncă asiduă. În cadrul majorității popoarelor europene ale epocii, cei mai mulți indivizi erau legați de pământ, preocupați doar de hrana personală, și creau un mic surplus cu care alimentau orășelele și marile orașe. În Olanda, un țăran, prin producerea unei recolte mai mari la hectar, prin colectarea unei cantități mai mari de lapte de la vacile lui și a mai multă carne de la porcii lui, era capabil să hrănească doi dintre concetățenii lui de la oraș, care nu se ocupau cu agricultura. Astfel, în Olanda, mai mult de jumătate din populație se putea ocupa de alte activități, și s-a orientat către comerț, industrie și construcția de nave.

Comerțul și costrucția de nave erau uriașa sursă de bogăție a Olandei. Olandezii secolului al XVII-lea erau un popor de negustori și marinari. Cele două mari porturi surori, Amsterdam și Rotterdam, situate la gurile Rinului, reprezentau joncțiunea canalelor, a celor mai importante râuri și a oceanelor lumii. Aproape tot ce intra și ieșea din Europa, în sus și în jos pe coasta

europeană și peste mări, trecea prin Olanda. Cositor englezesc, lână spaniolă, fier suedez, vinuri franțuzești, blănuri rusești, condimente și ceaiuri indiene, bușteni norvegieni și lână irlandeză intrau Olanda pentru a fi evaluate, finisate, țesute, amestecate, sortate și îmbarcate din nou pe autostrăzile maritime.

Pentru transportarea acestor mărfuri, olandezii dețineau monopolul aproape complet al navigației mondiale. Patru mii de negustori olandezi – și mai multe vase comerciale decât toate celelalte state ale lumii laolaltă – navigau pe oceanele lumii. Compania olandeză India de Est, fondată în 1602, și mai noua Companie India de Vest aveau reprezentanțe în fiecare dintre porturile mari din lume. Oamenii mării olandezi, combinând vigoarea unui explorator cu chibzuința unui negustor, erau mereu în căutare de noi piețe și porturi. Pe măsură ce corăbiile navigau fără încetare dintr-un loc în altul, bunurile și profiturile creșteau, iar republica comercială olandeză devenea din ce în ce mai bogată. În orașul Amsterdam se dezvoltau noi servicii care să protejeze și să încurajeze comerțul: au fost inventate asigurările pentru dispersarea riscurilor; băncile și bursele de mărfuri au găsit modul de a face afaceri pe credit și de a lansa împrumuturile publice pentru finanțarea marilor întreprinderi comerciale, la o scară fără precedent; tipografii imprimau contracte și foi de expediție și toate celelalte nenumărate documente necesare pentru a oganiza, populariza și confirma miile de tranzacții comerciale care se făceau zilnic. Bogăția creștea încrederea, încrederea creștea creditul, creditul creștea și mai mult bogăția, iar puterea și faima Olandei s-au întins și mai mult. Olanda era adevăratul model de stat comercial bogat și de succes, un paradis comercial în care veneau tineri din întreaga Europă protestantă, în special din Anglia și Scoția, ca să învețe tehnicile comerciale și financiare ale supremației Olandei.

Către această Mecca strălucitoare a comerțului, a puterii maritime, a culturii și către acest imperiu mondial se grăbea, traversând Germania, însetatul tânăr rus numit Petru Mihailov, în vara lui 1697.

La Pereslavl, la Arhanghelsk, la Voronej, stând de vorbă cu constructorii de vase olandezi și cu căpitanii de vas, Petru auzise deseori numele Zaandam. În acest orășel olandez așezat pe malul golfului Ij, la 15 kilometri nord de Amsterdam, se spunea că se construiesc cele mai bune corăbii din Olanda.

În cele cincizeci de șantiere private dinăuntrul și din jurul orașului, erau construite 350 de nave pe an, iar constructorii zaandamezi erau reputați că sunt atât de rapizi și de pricepuți, încât se spunea că de la așezarea chilei până când vasul era gata să fie lansat la apă nu treceau mai mult de cinci săptămâni. În timp, dorința lui Petru de a vizita și de a învăța să construiască vase în Zaandam a prins rădăcini. Acum, când traversa Germania, el le spunea camarazilor săi că are de gând să rămână în Zaandam peste toamnă și iarnă, ca să învețe să construiască vase. Când a ajuns la Rin, la Emmerich, lângă frontiera olandeză, era atât de nerăbdător încât a închiriat o barcă, și, lăsându-i în urmă pe membrii Ambasadei, a navigat direct pe cursul inferior al râului, trecând pe lângă Amsterdam fără măcar să se oprească ca să se odihnească.

În zorii zilei de duminică, 18 august, Petru și cei șase însoțitori ai săi navigau pe canal, apropiindu-se de Zaandam, când Petru a observat o figură cunoscută care se afla într-o barcă cu vâsle și pescuia țipari. Era Gerrit Kist, un fierar olandez care lucrase cu Petru la Moscova. Petru l-a salutat cu entuziasm. Kist, trezit din gândurile lui și ridicându-și ochii pentru a-l vedea pe țarul Rusiei navigând lângă el, a fost atât de surprins încât aproape a căzut din barcă. Cârmind spre mal și sărind din barca lui, Petru l-a îmbrățișat bucuros pe Kist și l-a pus să jure că va păstra secretul prezenței lui acolo. Apoi, aflând că Kist locuiește în apropiere, țarul a anunțat imediat că va rămâne să locuiască la fierar. Kist a avut multe obiecțiuni, argumentând că locuința lui e prea mică și prea simplă pentru un monarh, și i-a propus în schimb să locuiască în casa unei văduve care stătea chiar în spatele casei lui. Cu doar șapte florini, văduva a fost convinsă să se mute cu tatăl ei. În felul acesta, în câteva ore, Petru se instalase fericit într-o căsuță care avea două camere micuțe, două ferestre, o sobă de teracotă și o cămăruță de dormit cu draperii, fără aer, atât de mică încât nici nu se putea întinde complet. Doi dintre companioni stăteau cu el, ceilalți patru și-au găsit și ei locuințe în apropiere.

Pentru că era duminică, șantierele navale erau închise, dar Petru era prea surescitat și i se părea că e imposibil să stea liniștit și să nu facă nimic. El a ieșit pe străzi, care erau pline de oameni ieșiți la plimbare în după-amiaza văratică de duminică. Mulțimea, atrasă de noutatea că o barcă necunoscută a adus străini în haine exotice, a început să-l studieze. Enervat, el a încercat

să-și găsească refugiul în hanul Otter, dar și acolo oamenii îl fixau cu privirea. Era doar începutul.

Luni, dis-de-dimineață, Petru a alergat la un magazin de pe dig să-și cumpere unelte de tâmplărie. Apoi s-a dus la un șantier naval particular al lui Lynst Rogge și, sub numele de Petru Mihailov, s-a angajat ca simplu muncitor. A început să lucreze cu voioșie, tăind bușteni cu barda lui și întrebându-l mereu pe maistrul lui cum se numește fiecare piesă pe care o tăia. După lucru, a început să viziteze soțiile și părinții constructorilor de nave care erau încă în Rusia, povestindu-le că a lucrat cot la cot cu soții și fiii lor. Le declara cu plăcere: „Și eu sunt tot tâmplar." A chemat-o la el pe văduva unui tâmplar olandez care murise în Rusia, și căreia îi trimisese mai înainte un dar de 500 de florini. Văduva i-a spus că se rugase deseori pentru șansa de a-i spune țarului cât de mult a însemnat pentru ea acel dar. Mișcat și mulțumit, Petru a rămas să ia cina împreună cu ea.

Marți, nerăbdător să fie pe apă, Petru a cumpărat o barcă mică cu vâsle, tocmindu-se la preț în cel mai pur stil olandez. A reușit s-o obțină cu patruzeci de florini, după care el și vânzătorul au intrat într-o tavernă și au băut împreună o halbă de bere.

În ciuda dorinței lui Petru ca nimeni să nu-i afle identitatea, secretul a început să se evapore rapid. Luni dimineața, Petru le-a ordonat însoțitorilor săi să-și schimbe caftanele rusești cu jachete roșii și pantaloni albi de doc ca muncitorii olandezi, dar, chiar și așa, rușii nu semănau cu olandezii. Însăși înălțimea deosebită a lui Petru făcea imposibil anonimatul, și, până marți, toată lumea din Zaandam știa că „o persoană foarte importantă" se află în oraș. Acest lucru a fost confirmat de un incident care avusese loc marți după-amiază, când Petru, mergând pe stradă și mâncând prune din pălăria lui, a oferit câteva unui grup de băieți pe care-l întâlnise. Cum nu erau suficiente fructe pentru toți, băieții au început să-l urmărească. Când el a încercat să-i alunge, ei au aruncat în el cu pietre și noroi. Petru s-a adăpostit la hanul Trei Lebede și a trimis după ajutor. Burgomeisterul însuși a venit la fața locului, iar Petru a fost obligat să explice cine și de ce se află acolo. Imediat, burgomeisterul a emis un ordin prin care interzicea zaandamezilor să deranjeze sau să insulte „persoanele distinse care doresc să rămână necunoscute".

Curând, cea mai „distinsă persoană“ a fost identificată precis. Un muncitor de pe șantierul din Zaandam, care lucra în Rusia, îi scrisese tatălui său că Marea Ambasadă venea în Olanda, și că, probabil, va fi și țarul acolo, călătorind incognito. Îi spusese de asemenea tatălui său că Petru ar fi ușor de recunoscut după înălțimea sa deosebită, după tremuratul sau zvâcnetul capului și brațului său stâng, și după micul neg de pe obrazul drept. Miercuri, tatăl tocmai citise cu voce tare această scrisoare tuturor celor aflați în frizeria lui Pomp, când un bărbat înalt, cu exact aceleași semnalmente, a intrat înăuntru. Ca toți bărbierii de pretutindeni, Pomp considera de datoria sa să transmită mai departe toate bârfele locale și a difuzat tuturor știrea că cel mai înalt dintre străini este țarul Moscoviei. Ca să verifice informarea lui Pomp, oamenii s-au repezit la Kist, cel care îl găzduia pe străin și despre care se știa că îl cunoaște pe țar din anii petrecuți în Rusia. Kist, care voia să respecte dorința lui Petru, a refuzat cu îndârjire să dezvăluie identitatea musafirului său, până când soția lui a spus: „Gerrit, nu mai suport. Nu mai minți.“[165]

Chiar dacă secretul lui Petru fusese descoperit, el tot se mai străduia să-și păstreze anonimatul. A refuzat o invitație la masă făcută de negustorii de frunte din Zaandam, și a refuzat și invitația de a mânca pește gătit în stilul special zaandamez, împreună cu burgomeisterul și consilierii acestuia. La ambele invitații, Petru a răspuns că la destinatar nu e nicio persoană importantă; țarul încă n-a sosit. Când unul dintre negustorii mai importanți a venit la camarazii lui Petru să le ofere o casă mai mare, cu o grădină plină de pomi fructiferi, care ar fi fost mai potrivită pentru ei și stăpânul lor, ei au răspuns că nu sunt nobili, ci servitori, și că actualele condiții sunt foarte bune pentru ei.

Vestea despre apariția țarului la Zaandam s-a răspândit rapid în toată Olanda. Mulți oameni au refuzat tranșant să creadă, și s-au făcut numeroase pariuri. Doi negustori care îl întâlniseră pe Petru la Arhanghelsk s-au grăbit la Zaandam. Văzându-l, joi dimineața, în casa unde locuia, ei au ieșit, palizi de emoție, și au declarat: „În mod sigur este țarul, dar cum și de ce se află aici?“[166] O altă cunoștință din Arhanghelsk i-a declarat lui Petru uimirea lui, stârnită de faptul că îl vede în Olanda, îmbrăcat în haine de muncitor. Petru a răspuns simplu: „Asta vezi tu.“ Și a refuzat să mai vorbească despre acest subiect.

Joi, Petru a cumpărat o ambarcațiune cu 450 de florini și i-a instalat un nou catarg și un bompres cu mâinile sale. Vineri, la răsăritul soarelui, el naviga pe Ij, așezat la cârmă. În aceeași după-amiază, după cină, a plecat din nou să navigheze, dar în timp ce se plimba pe Ij, a văzut un mare număr de bărci plecând din Zaandam ca să-l însoțească. Pentru a scăpa, el a cârmit spre mal și a sărit din barcă, numai că s-a trezit în mijlocul unei alte mulțimi curioase, care se înghesuia să-l vadă și îl privea ca și cum ar fi fost un animal de la grădina zoologică. Furios, Petru l-a pocnit pe unul dintre spectatori în cap, făcând mulțimea să strige „Bravo, Marsje, acum ai fost făcut cavaler!“[167]. La momentul acela, mulțimea de pe mal și din bărci devenise atât de numeroasă, încât Petru s-a ascuns într-un han și nu s-a mai întors la Zaandam până la lăsarea întunericului.

Ziua următoare, sâmbătă, Petru intenționa să urmărească o interesantă și delicată operațiune mecanică prin care o mare navă nou-construită era trasă peste vârful unui dig cu ajutorul unor tăvăluguri și cabestane. Ca să fie protejat, un spațiu fusese izolat cu gard, pentru a putea privi fără să fie strivit de mulțime. Până sâmbătă dimineața însă, știrea prezenței viitoare a lui Petru adunase mulțimi de oameni veniți chiar și din Amsterdam; erau așa de mulți, încât gardurile au fost puse la pământ. Petru, văzând că ferestrele și chiar acoperișurile caselor din jurul său gemeau de oameni, a refuzat să mai meargă, cu toate că burgomeisterul l-a implorat să vină. Petru i-a spus în olandeză: „Prea mulți oameni. Prea mulți oameni.“[168]

Duminică, alte mulțimi au venit din Amsterdam, bărci după bărci. În disperare de cauză, gărzile de pe podurile din Zaandam au fost dublate, dar mulțimea a reușit să le dea la o parte. Petru n-a îndrăznit să iasă din casă toată ziua. Închis în propria casă, el mocnea de furie și de frustrare, și a cerut ajutor consiliului orașului, dar nu se putea face nimic în fața torentului de străini care creștea cu fiecare clipă. În ultimă instanță, el a decis să părăsească Zaantamul. Barca lui a fost adusă mai aproape de casă, din locul ei obișnuit de acostare. Folosindu-și genunchii și umerii, a reușit să-și facă loc prin mulțime și să urce la bord. Deși încă de dimineață bătea un vânt puternic care ajunsese la dimensiunea unei furtuni, el a insistat să plece. Cînd a plecat, a căzut o pataraține de la velatură, și pentru o clipă barca a fost în pericol de a se scufunda. Cu toate acestea și în ciuda sfaturilor unor marinari cu experiență, Petru a navigat mai departe, și, trei ore mai târziu, a

ajuns la Amsterdam. Acolo, de asemenea, o mulțime de oameni se înghesuiau unii în alții ca să-l vadă. Încă o dată, mai mulți dintre ei au încasat lovituri de la țarul furios. În sfârșit, a reușit să-și facă loc până la hanul care fusese rezervat Marii Ambasade.

Acesta a fost sfârșitul mult-visatei vizite a lui Petru la Zaandam. Încercarea de a lucra într-un șantier deschis de nave și mișcarea liberă prin oraș au fost pur și simplu imposibile, și planificata ședere de mai multe luni a lui Petru s-a redus la o singură săptămână de ședere efectivă. Mai târziu, el i-a trimis pe Menșikov și pe alți doi membri din grupul lui la Zaandam ca să învețe tehnica specială a construirii de catarge, iar el însuși a mai revenit pentru două vizite scurte, dar lecțiile despre tehnica olandeză de construire a navelor pe care Petru și le planificase pentru sine aveau să aibă loc nu la Zaandam, ci la Amsterdam.

Pe vremea lui Petru, Amsterdamul era cel mai mare port din Europa și cel mai bogat oraș din lume. Construit pe două râuri, Amstel și Ij, care se vărsau în Zuider Zee, orașul fusese ridicat din apă. Mormane de pământ fuseseră depuse pe terenul mlăștinos, ca să formeze o fundație, iar apa curgea prin oraș în cercuri concentrice de canale – cinci asemenea cercuri de canale existau pe vremea lui Petru. Fiecare canal era intersectat de canale mai mici, care se intersectau la rândul lor cu alte canale, așa încât orașul practic plutea, un arhipelag de șapte insule, unite prin cinci sute de poduri care se arcuiau peste canale, ca să permită circulația bărcilor și a barjelor pe dedesubt. Zidurile orașului erau construite chiar în interiorul canalului exterior, astfel încât canalul în sine să fie un obstacol natural. Încastrate în aceste fortificații erau turnuri de apărare solide și rotunde cărora, în mod tipic, practicii olandezi le dăduseră și un alt rol. În vârful turnurilor ei au așezat mori de vânt, ale căror pale rotative asigurau energia pentru pompele care drenau constant apa din porțiunile de uscat. Urcat pe aceste fortificații, un paznic supraveghea vasta întindere de pământ plat, apos, împânzită de alte mori de vânt, mai mari sau mai mici, care se roteau neîncetat pentru a evacua apa mării din pământ.

Clădirile orașului erau reprezentative pentru prosperitatea lui. Văzut din port, Amsterdamul era o panoramă de turnuri de biserică din cărămidă roșie, simetrice și practice, construite rotunjit, în stilul olandez distinctiv. Edilii

orașului erau foarte mândri de Primăria lor, ca de a opta minune a lumii, în ceea ce privește construcția, care se sprijinea pe 13659 piloni. (Astăzi, clădirea este palat regal.) Peste tot prin oraș erau berării, rafinării de zahăr, depozite de tutun, depozite de cafea și condimente, brutării, abatoare și fierării, contribuind fiecare, prin forma sau prin mirosul înțepător, la o scenă de o mare diversitate și bogăție. Dar bogăția Amsterdamului era etalată cel mai bine de casele particulare construite de-a lungul canalelor de negustorii prosperi. Așezate mai în spate pe canale, pe străzi străjuite de ulmi și tei, aceste vile de cărămidă roșie rămân și astăzi cea mai frumoasă trăsătură distinctivă a Amsterdamului. Foarte înguste (deoarece proprietarii erau taxați în funcție de lărgimea caselor), ele se ridicau cu patru sau cinci etaje într-o mansardă elegantă și ascuțită. Din acest punct ascuțit se lăsa spre stradă o bârnă care era folosită ca ancoră pentru un scripete, cu ajutorul căruia puteau să fie ridicate mobila grea și alte obiecte din stradă, prin fereastră, la etajele superioare, scările fiind prea înguste pentru acest lucru. Prin aceste ferestre înalte, proprietarul putea admira strada, copacii, stâlpii de iluminat, eleganți, din fier, și apele umbrite și unduioase ale canalului.

Apa și vasele erau peste tot. Trecând de colțul unei străzi, un vizitator putea vedea catarge și pânze. Întinderea apei era o pădure de catarge. Pe lângă canale, pietonii pășeau peste frânghii, inele de fier de la bărcile acostate, piese de lemn, butoaie, ancore, chiar și tunuri. Orașul întreg era un cvasi-șantier. Și portul în sine era plin de vase de toate dimensiunile – vase mici de pescuit echipate cu harpoane, care la mijlocul zilei se întorceau de la o partidă de pescuit dimineața devreme în Zuider Zee; vasele mari comerciale, cu trei catarge, ale companiei India de Est și vasele de linie cu șaptezeci sau optzeci de tunuri, toate construite după modelul specific olandez, cu prora rotunjită și arcuită, cu carena largă și puțin adâncă, arătând exact ca niște uriași saboți de lemn olandezi echipați cu catarge și pânze; elegantele iahturi oficiale, cu prora în formă de bulb și cabine mari și decorate și cu ferestre centrale care se deschideau peste pupa. Iar la capătul estic al portului, într-o secțiune numită Ostenburg, se aflau docurile companiei olandeze India de Est, cu marile ei debarcadere și rampe de construcție, unde se ridicau vasele companiei. Una după alta, carenele mari, rotunde, în formă de bulb ale flotei Indiei de Est prindeau contur, de jos, de la chilă, nervură după nervură, scândură după scândură, punte după punte. În apropiere, navele veterane, venite după lungi călătorii, erau reparate. Mai

întâi erau îndepărtate velatura și catargele, apoi carenele erau trase în apă mică, de reflux, și răsturnate pe o parte. Acolo zăceau ca niște balene eșuate, în timp ce tâmplarii și alți muncitori mișunau în jurul lor, curățându-le fundul de straturile suprapuse de depuneri marine, înlocuind scândurile putrede și umplând cu smoală proaspătă crăpăturile, ca să țină apa la distanță.

În acest șantier naval a venit Petru să petreacă patru luni, un paradis special pentru oamenii mării, din interiorul unui paradis mai mare care era întregul Amsterdam.

Întoarcerea lui Petru la Amsterdam fusese forțată de mulțimea din Zaandam, dar el s-ar fi întors oricum ca să-și întâmpine propria Mare Ambasadă, care tocmai sosise. Ambasadorii au fost primiți regește la Cleves, lângă frontieră, și patru iahturi mari și numeroase trăsuri le-au fost puse la dispoziție. Edilii Amsterdamului, înțelegând potențiala importanță a acelei ambasade din perspectiva viitorului comerț cu Rusia, au hotărât să o primească cu onoruri deosebite.

Recepția includea vizite oficiale la Primărie și Amiralitate, la docuri, spectacole speciale de operă și balet și un grandios banchet care s-a încheiat cu un foc de artificii lansat de pe o barjă din Amstel. În timpul festivităților, Petru a avut ocazia să stea de vorbă cu omul deosebit care era burgomeisterul din Amsterdam, Nicholas Witsen. Cult, bogat, respectat atât pentru caracterul și pentru realizările sale, cât și ca personalitate publică, el era explorator, patron al artelor și cercetător amator. Una dintre pasiunile sale erau navele, și l-a luat pe Petru să-i arate colecția lui de navomodele, instrumente de navigație și unelte folosite în construcția navelor. Witsen era fascinat de Rusia și, pentru multă vreme, pe lângă alte obligații și interese pe care le avea, a jucat rolul de ministru neoficial al Moscoviei la Amsterdam.

În lunile petrecute de Petru la Amsterdam, țarul și burgomeisterul au vorbit zilnic, iar Petru i s-a plâns de problema mulțimilor din Zaandam și din Amsterdam. Putea el să lucreze în liniște și să învețe să construiască nave, înconjurat fiind de străini curioși care se holbau? Witsen a venit imediat cu o propunere. Dacă Petru rămânea la Amsterdam, putea să lucreze pe

șantierele și docurile companiei India de Est, care erau înconjurate de ziduri și interzise publicului. Petru a fost încântat de idee și Witsen, care era și unul dintre directorii companiei, s-a angajat să-i aranjeze acest lucru. În ziua următoare, consiliul de conducere al companiei India de Est a decis să invite „un personaj înalt prezent aici incognito“, pentru a lucra pe șantierele ei, și, pentru asigurarea confortului acestuia, să-i rezerve casa meșterului de frânghii, astfel încât să poată locui și lucra fără să fie deranjat, în interiorul șantierului. În plus, ca să-i fie de ajutor în învățarea construcției de nave, consiliul a comandat montarea chilei unei noi fregate, lungi de 30 sau 40 de metri, după cum ar prefera țarul, astfel încât el și camarazii lui să poată observa chiar de la început metoda olandeză de construcție.

În noaptea aceea, la banchetul oficial oferit Ambasadei de orașul Amsterdam, Witsen i-a adus la cunoștință lui Petru decizia luată de directori în cursul acelei zile. Petru a fost entuziasmat, și, cu toate că îi plăceau focurile de artificii, abia s-a mai stăpânit tot restul cinei. Când ultima rachetă a explodat în aer, țarul a sărit în picioare și a anunțat că pleacă la Zaandam chiar atunci, noaptea, ca să-și ia uneltele pentru a putea lucra dimineața. Încercările de a-l opri, atât ale rușilor cât și ale olandezilor, au fost inutile, și, la unsprezece seara, el s-a suit pe iaht și a plecat. În dimineața următoare a fost înapoi și s-a dus direct pe șantierul companiei India de Est, în sectorul Ostenburg. Zece „voluntari“ ruși, inclusiv Menșikov, au plecat împreună cu el, în timp ce restul „voluntarilor“ s-au împrăștiat prin port, la ordinul lui Petru, pentru a învăța meșteșugul asamblării velaturii, al împletirii de frânghii, al construirii de catarge, utilizarea scripeților și tot ce ținea de navigație. Cneazul Aleksandr din Imeriția fusese detașat din Haga, pentru a studia artileria. Petru însuși s-a angajat ca tâmplar, în subordinea maistrului constructor Gerrit Claes Pool.

Primele trei săptămâni au fost ocupate cu adunarea și pregătirea lemnului necesar și a altor materiale. Pentru ca țarul să vadă exact ceea ce se făcea, olandezii strângeau piesele și le înșirau pe jos înainte de fixarea chilei. Apoi, fiecare bucată era așezată la locul ei, iar nava a fost asamblată rapid, ca și cum ar fi fost un uriaș model dintr-o trusă de navomodelism. Fregata de 30 de metri lungime a fost botezată Apostolii Petru și Pavel, iar Petru a participat cu mult entuziasm la fiecare etapă a construirii ei.

În fiecare zi, Petru ajungea pe șantier în zori, ducându-și pe umăr toporul și celelalte unelte, așa cum făceau toți muncitorii. Nu admitea să fie făcută nicio diferență între el și ceilalți muncitori și a refuzat categoric să i se adreseze cineva sau să fie identificat prin vreun titlu. În orele de relaxare de după-amiază, îi plăcea să stea pe un buștean, vorbind cu marinarii, cu constructorii de nave și cu oricine i se adresa cu „tâmplare Petru“ sau „Baas [meștere] Petru“. Se îndepărta de cei care i se adresau cu „majestatea voastră“ sau „sire“ sau îi ignora. Când doi nobili englezi au venit să tragă cu ochiul la cum lucrează ca muncitor țarul Moscoviei, șeful de echipă, ca să le arate care dintre ei e Petru, l-a chemat la el: „Tâmplare Petru, nu vrei să-ți ajuți tovarășii?“[169] Petru, fără niciun comentariu, s-a dus și a pus umărul sub un buștean pe care mai mulți bărbați se chinuiau să-l ridice, ajutându-i să-l așeze la locul lui.

Petru era mulțumit de casa care i se pusese la dispoziție. Mai mulți camarazi locuiau acolo cu el, așa cum stăteau și muncitorii de rând. Inițial, mâncarea țarului era pregătită de angajații hanului unde era cazată Ambasada, dar lucrul acesta îl deranjase pe Petru; el voia o gospodărie independentă. Nu avea ore fixe pentru masă; voia să poată mânca atunci când îi era foame. A aranjat să fie doar aprovizionat cu lemne de foc și alimente și apoi să fie lăsat în pace. După aceea, Petru aprindea singur focul și își pregătea mâncarea ca un simplu tâmplar.

Dar, deși era pe pământ străin, purtând haine de muncitor și făcând munca unui muncitor, nici Petru și nici camarazii săi nu uitau vreodată cine este cu adevărat și ce putere uimitoare are. Viceregii lui de la Moscova ezitau să acționeze fără acordul său, și fiecare poștă aducea câte un teanc gros de scrisori prin care i se cereau indicații, favoruri, sau i se aduceau știri. Petru însuși, pe un șantier aflat la mii de kilometri de capitala sa, era mult mai interesat de guvernare decât fusese vreodată. Insista să fie informat în cele mai mici detalii despre treburile publice pe care altădată le neglija bucuros. Voia să știe tot ce se întâmplă: Cum se comportă streliții? Ce progrese s-au făcut la cele două forturi din Azov? Ce se mai aude de portul și fortărețele de la Tagonrog? Ce se întâmplă în Polonia? Când Șein i-a scris despre o victorie asupra turcilor, lângă Azov, Petru a sărbătorit printr-un banchet magnific oferit negustorilor mai importanți din Amsterdam, urmat de un concert, un bal și un foc de artificii. Când a aflat despre victoria

copleșitoare a Prințului Eugen de Savoia asupra turcilor, la Zenta, a transmis știrea la Moscova, informând totodată că a oferit un alt banchet în onoarea acestui succes. El se străduia să răspundă în fiecare vineri scrisorilor de la Moscova, deși, așa cum îi scria lui Vinius, „nu întotdeauna reușim, uneori din cauza oboselii, alteori din cauza absenței, iar câteodată din cauza lui Hmelnițki [a băuturii]".[170]

O dată, puterea lui Petru asupra a doi dintre supușii săi, amândoi membri ai Ambasadei în Olanda a fost restricționată. Auzind că acești ruși îi criticau comportamentul, spunând că n-ar trebui să se dea în spectacol în felul acesta, ci ar trebui să se comporte conform rangului său, Petru s-a înfuriat la culme. Crezând că deține și în Olanda, ca și în Rusia, puterea de viață și de moarte asupra supușilor săi, a ordonat ca cei doi să fie puși în lanțuri, urmând să fie executați. A intervenit însă Witsen, cerându-i lui Petru să-și amintească că se află în Olanda, unde nu poate avea loc nicio execuție în afara celor decise de curtea olandeză. Witsen a sugerat cu blândețe ca oamenii să fie eliberați, dar Petru era neînduplecat. În sfârșit, a acceptat cu greu un compromis, prin care se prevedea ca cei doi nefericiți să fie exilați în cele mai îndepărtate colonii de peste mări ale Olandei: unul în Batavia, altul în Surinam.

Și în afara șantierului curiozitatea lui Petru era nepotolită. Voia să vadă totul cu ochii lui. A vizitat fabrici, gatere, țesătorii, fabrici de hârtie, ateliere, muzee, grădini botanice și laboratoare. Peste tot întreba: „La ce folosește asta? Cum funcționează?" Ascultând explicațiile primite, el dădea din cap. „Foarte bine. Foarte bine." S-a întâlnit cu arhitecți, sculptori și cu inventatorul pompei de incendiu,Van der Heijden, pe care a încercat să-l convingă să vină în Rusia. L-a vizitat pe arhitectul Simon Schnvoet, muzeul lui Iacob de Wilde, și a învățat să deseneze și să schițeze sub îndrumarea lui Schonebeck. El a gravat o farfurie înfățișând un tânăr înalt, care semăna bine cu el, ținând sus o cruce și stând cu picioarele pe steagul și semiluna islamice. La Delft, el l-a vizitat pe inginerul baron van Coehoorn, un Vauban olandez, care i-a dat lecții despre știința fortificațiilor. I-a vizitat pe olandezi la ei acasă, în special pe cei implicați în comerțul rusesc. A devenit interesat de tipografii când a întâlnit familia Tessing și i-a acordat unuia dintre frați dreptul de a tipări cărți în limba rusă și de a le introduce în țara sa.

În mai multe rânduri, Petru părăsea șantierul pentru a vizita sala de curs și sala de disecție a lui Frederik Ruysch, renumitul profesor de anatomie. Ruijsch era celebru pentru abilitatea de a conserva părți ale corpului uman sau chiar cadavre întregi, prin injectarea unor substanțe. Laboratorul său era considerat una dintre minunile Olandei. Într-o zi, Petru se afla în fața cadavrului unui mic copil, perfect conservat, așa încât părea viu și zâmbitor. Petru a privit minute în șir, minunându-se, și, în final, nu a rezistat, s-a aplecat și a sărutat fruntea rece a copilului. Petru devenise așa de interesat de chirurgie, încât îi era greu să părăsească laboratorul; voia să rămână și să observe cât mai mult. A luat masa cu Ruysch, care i-a vorbit despre posibilitatea de a angaja chirurgi în Rusia, pentru a lucra în armata și flota lui. Era fascinat de anatomie și, de aceea, se considera chirurg calificat. La urma urmelor, putea să întrebe el, câți oameni din Rusia au studiat cu faimosul Ruysch?

În ultimii ani ai vieții, Petru avea întotdeauna la el două genți: una plină cu instrumente matematice pentru examinarea și verificarea planurilor de construcție care i se prezentau, iar cealaltă plină cu instrumente chirurgicale. A lăsat instrucțiuni să fie anunțat de câte ori va avea loc o operație interesantă la spitalul din apropiere, și, de obicei, era prezent acolo, acordând asistență deseori și acumulând suficiente abilități pentru a diseca, a lua sânge, a scoate dinți sau pentru a face operații minore. Servitorii care nu se simțeau bine păstrau secretul față de țar, pentru că altfel acesta se înființa lângă patul lor cu geanta lui de instrumente, oferindu-și serviciile – și chiar insistând ca ei să i le accepte.

În Leiden, Petru l-a vizitat pe faimosul dr. Boerhaave, cel care administra o renumită grădină botanică. Boerhaave era de asemenea profesor de anatomie, și, când l-a întrebat pe Petru la ce oră ar dori să-l viziteze, țarul a ales ora șase a dimineții următoare. El l-a vizitat pe Boerhaave și în amfiteatrul lui de disecții, unde pe masă se afla un cadavru care avea o parte din mușchi la vedere. Petru studia cadavrul fascinat, când a auzit mormăituri de dezgust care veneau de la câțiva dintre camarazii săi ruși îngrețoșați. Furios, și spre oripilarea olandezilor, el le-a poruncit să se apropie de cadavru, să se aplece și să muște cu dinții mușchiul acestuia.

În Delft, Petru l-a vizitat pe respectatul naturalist Anton von Leeuwenhoek, inventatorul microscopului. A petrecut mai mult de două ore vorbind cu el și uitându-se prin miraculosul instrument cu ajutorul căruia Leewenhoek descoperise existența spermatozoizilor și studiase circulația sângelui la pești.

În zilele libere din Amsterdam, Petru hoinărea pe jos prin oraș, privind în jur la cetățenii care se grăbeau, la trăsurile care zornăiau pe poduri, la miile de bărci care pluteau în sus și în jos pe canale. În zilele de târg, țarul mergea la marea piață în aer liber, Botermarket, unde tot felul de mărfuri erau așezate în grămezi, în aer liber sau sub arcade. Stând lângă o femeie care cumpăra brânză sau lângă un negustor care alegea un tablou, Petru observa și studia. Îi plăcea în mod deosebit să privească artiștii de stradă, care jucau în fața mulțimii. Într-o zi, urmărea un apreciat clovn, care jongla cățărat pe un butoi. Petru a pășit spre el și a încercat să-l convingă să vină cu el în Rusia. Jonglerul a refuzat, spunând că are prea mult succes în Amsterdam ca să plece. În piață, țarul a mai fost martor la activitatea unui dentist ambulant, care scotea dinți bolnavi cu instrumente neconvenționale, cum ar fi o lingură sau vârful unei săbii. Petru i-a cerut lecții și a învățat suficient cât să experimenteze pe servitorii săi. A învățat să-și cârpească hainele, și, de la un cizmar, cum să-și facă papuci. Iarna, când cerul era mereu cenușiu iar Amstelul și canalele erau înghețate, Petru vedea femeile îmbrăcate în blănuri și lâneturi, iar bărbații și băieții în pelerine lungi, cu eșarfe, cum patinau pe lângă el, pe niște lame curbate. Cele mai călduroase locuri, unde se simțea cel mai bine, erau berăriile și tavernele. Acolo se relaxa împreună cu camarazii lui olandezi și ruși.

Văzând prosperitatea imensă a Olandei, Petru nu putea să nu se întrebe de ce poporul lui, care are o așa de mare întindere de stepă și păduri la dispoziție, nu reușește să producă decât atât cât să mănânce, în timp ce în Amsterdam, cu docurile și depozitelele lui, cu pădurea de catarge, s-a adunat mai multă bogăție convertibilă decât în toată Rusia. Un motiv, știa Petru, era comerțul, o economie mercantilă, posesia navelor; el și-a propus să realizeze aceste lucruri și în Rusia. Altă explicație era toleranța religioasă din Olanda. Deoarece comerțul internațional nu ar fi putut înflori într-o atmosferă de prejudecăți și de doctrină religioasă restrictivă, în Olanda protestantă exista cea mai pronunțată toleranță religioasă din Europa. În

Olanda au fugit disidenții lui Iacob I din Anglia calvină în 1606, ca să plece, un deceniu mai târziu, spre Plymouth Bay. Tot în Olanda au venit cu miile și protestanții hughenoți francezi când Ludovic al XIV-lea a revocat Edictul de la Nantes. Pe parcursul secolului al XVII-lea, Olanda a fost centrul intelectual și artistic al Europei, la fel ca și centrul ei comercial. Tocmai pentru apărarea libertăților religioase, în egală măsură cu păstrarea supremației în comerț, s-au opus olandezii atât de înverșunat expansiunii lui Ludovic al XIV-lea din Franța catolică. Petru era intrigat de această atmosferă de toleranță religioasă. A vizitat multe biserici protestante din Olanda și a întrebat despre pastorii lor.

Unul dintre aspectele culturale splendide ale Olandei secolului al XVII-lea nu l-a interesat prea mult: noile și remarcabilele picturi ale marilor maeștri ai școlii olandeze – Rembrandt, Vermeer, Frans Hals, contemporanii și succesorii lor. Petru a cumpărat picturi și le-a dus în Rusia, dar nu erau opere ale lui Rembrandt sau alte capodopere, ca acelea pe care le va aduna mai târziu Ecaterina cea Mare. În schimb, Petru a colecționat picturi cu nave și cu marea.

---

[165] M.J. Scheltema, p. 89.

[166] ibidem, p. 91.

[167] Eugene Schuyler, vol. I, p. 289.

[168] ibidem.

[169] M.J. Scheltema, p. 112.

[170] P&B, vol. I, nr. 191.

15

PRINȚUL DE ORANIA

Într-o lume de prădători, bogăția și puterea Olandei nu au fost nici câștigate și nici păstrate fără luptă. Republica se născuse în secolul al XVI-lea în provinciile protestante din nordul Țărilor de Jos, care au luptat pentru a scăpa de sub stăpânirea spaniolă a lui Filip al II-lea. În 1559, ei și-au cucerit, în sfârșit, independența. Cu îndemânare și hotărâre, olandezii și-au construit o forță navală cu care au reușit să-i înfrângă pe amiralii spanioli, au preluat traseele comerciale internaționale ale spaniolilor și au așezat temelia imperiului Olandei de peste mări. Dar, pe măsură ce prosperitatea republicii sporea, creștea și invidia și lăcomia celor doi vecini puternici ai săi, Anglia și Franța. Râvnind la cvasi-monopolul olandez asupra comerțului european, englezii, sub Oliver Cromwell și Carol al II-lea, au atacat Olanda. Au avut loc trei războaie anglo-olandeze. În al doilea dintre aceste războaie, o flotă condusă de fratele regelui, ducele de York (care mai târziu a devenit regele Iacob al II-lea), a cucerit portul Noului Amsterdam și a numit satul din capătul insulei Manhattan, New York, după numele său. Mai târziu, olandezii au ripostat cu un îndrăzneț raid naval în estuarul Tamisei, pătrunzând în principala bază navală britanică de la Chatham și incendiind patru vase de linie ancorate acolo, iar apoi au plecat, luând nava Royal Charles, mândria flotei navale regale. În aceste războaie navale dintre două popoare maritime, olandezii s-au întrecut pe sine. Conduși de doi amirali magnifici, Tromp și de Ruyter, olandezii au luptat cu navele lor cu botul rotunjit, mult mai mici față de vasele englezești, care erau mari și grele, cu atâta eroism și pricepere marinărească, încât Olanda a devenit singura națiune capabilă să înfrângă flota britanică.

Războaiele Olandei împotriva Angliei s-au purtat pe mare și în colonii. Un pericol cu adevărat mortal pentru Provinciile Unite urma să vină pe uscat dinspre puternicul vecin al Olandei, Franța lui Ludovic al XIV-lea. Pentru cei adunați în jurul lui Ludovic la Versailles, succesul micuței republici protestante era un afront la măreția Franței, un păcat împotriva religiei ei, și,

cel mai important, un obstacol și un competitor al comerțului ei. Regele, ministrul lui de finanțe, Colbert, și ministrul de război, Louvois, erau uniți în dorința de a-i strivi pe remarcabilii olandezi. În 1672, cea mai mare și mai bună armată din istoria Europei de Vest, avându-l la comandă pe Regele Soare în persoană, a avansat de-a lungul Rinului până acolo de unde se vedeau deja turnurile din Amsterdam. Olanda era terminată... sau ar fi fost așa, dacă nu și-ar fi făcut apariția în istorie una dintre cele mai extraordinare figuri ale secolului al XVII-lea, Wilhelm de Orania.

Wilhelm, prinț de Orania și, în același timp, stadhouder[171] al Olandei și al Țărilor de Jos Unite și rege al Angliei, William al III-lea, a fost probabil cea mai interesantă figură pe care Petru avea să o întâlnească în viața sa. Două evenimente dramatice, aproape miraculoase, au marcat cursul vieții lui Wilhelm. La douăzeci și unu de ani, într-un moment în care o armată franceză aproape invincibilă înghițise deja jumătate din republica olandeză, lui Willhelm i s-a înmânat puterea militară și politică supremă și i s-a cerut să-i respingă pe agresori. A reușit. Cincisprezece ani mai târziu, la treizeci și șase de ani, fără să renunțe la funcțiile sau la titlurile olandeze, el a condus singura invazie victorioasă a Angliei de după William Cuceritorul.

Fizic vorbind, Wilhelm (al III-lea) de Orania nu era binecuvântat. Era fragil și neobișnuit de scund, cu o ușoară deformare a coloanei care îi îndoia spatele, avea o față îngustă, negricioasă, ochi negri, un nas lung, acvilin, buze pline și păr negru care curgea în bucle și îi dădeau o înfățișare mai mult spaniolă sau italienească decât olandeză. De fapt, Wilhelm avea foarte puțin sânge olandez. Era născut într-o familie europeană curioasă, o casă princiară a cărei istorie era împletită cu lupta pentru suveranitate a Țărilor de Jos, dar al cărei principat moștenit, de Orania, se afla la mulți kilometri în sud, pe Valea Ronului din Franța, la câțiva kilometri în nordul Avignonului. Încă din timpul lui Wilhelm Taciturnul, cel care i-a condus pe olandezi spre libertate împotriva Spaniei, în secolul al XVI-lea, Casa de Orania a dat republicii lideri aleși – stadhouder – în vremuri de restriște. Sângele familiei era suficient de bun pentru căsătorii cu alte familii regale, și jumătate din strămoșii lui Willhelm erau Stuart. Bunicul lui fusese regele Carol I al Angliei, mama lui fusese o prințesă engleză, frații ei – și unchii lui – doi regi ai Angliei: Carol al II-lea și Iacob al II-lea.

Wilhelm a devenit capul Casei de Orania de când s-a născut; tatăl lui murise de variolă cu o săptămână înainte. Crescut de bunica sa, el a suferit de o formă gravă de astm, și în toată copilăria lui a fost singur, fragil și nefericit. În anii aceia, funcția de stadhouder era vacantă, iar Olanda era condusă de o oligarhie care avea în frunte doi frați, pe Jan și Cornelius De Witt, care considerau că printr-o politică precaută de conciliere îl vor tempera pe Ludovic al XIV-lea. Apoi, în 1672, anul nașterii lui Petru, a apărut prima criză în viața lui Wilhelm. În primăvara aceea, Louvois i-a prezentat lui Ludovic o grandioasă nouă armată de 110000 de oameni, masați la Charleroi, pe granița de nord. Ludovic, asumându-și personal comanda armatei care urma să dea lovitura mortală republicii protestante, nu se aștepta la vreo dificultate. „Acum am o escortă care îmi permite să fac o mică excursie liniștită în Olanda“[172], spunea el satisfăcut.

Deși Regele Soare avea comanda oficială, cei care dădeau efectiv ordinele erau mareșalul Turenne și prințul de Condé. Armata lui Ludovic a forțat Rinul pe noile poduri din pontoane de cupru, iar orașele și fortărețele olandeze au căzut ca popicele. Văzând înaintarea implacabilă a francezilor, olandezii au intrat în panică. Au avut loc revolte împotriva celor doi De Witt, care erau considerați direct responsabili de starea țării. La Haga, o mulțime înfierbântată a năvălit peste cei doi frați și i-a linșat.

Acesta a fost momentul de criză în care olandezii au apelat, ca niște copii îngroziți, la Casa de Orania, care le adusese salvarea și cu un secol în urmă. Wilhelm avea doar douăzeci și unu de ani, dar în 8 iulie, el a fost desemnat stadhouder al Olandei și Căpitan General al Armatei pe viață. Deviza lui era simplă și clară: „Vom muri în ultima tranșee.“[173] De la bun început, el și-a demonstrat calitățile pentru care avea să devină celebru. A pornit la luptă, purtând ținuta de comandant pe care o va păstra mulți ani: uniforma azurie a Gărzilor Albastre olandeze, o armură ușoară care îi acoperea spatele și pieptul, o cravată din dantelă de Bruxelles, o eșarfă portocalie, cizme înalte, mănuși cu broderie și centură, o pălărie cu boruri largi și cu pene. Călare de dimineața până la căderea nopții, indiferent la oboseală, tânărul și slăbuțul prinț le-a aruncat mănușa lui Ludovic și mareșalilor săi veterani.

Într-o săptămână de la preluarea conducerii, Wilhelm a fost silit să ia o decizie cumplită. În ciuda eforturilor sale, armata nu putea ține piept

francezilor, care pătrunseseră mult în inima Olandei. Arnhem și Utrecht căzuseră, la doar 35 de kilometri de Amsterdam. Apoi, când francezii se aflau la o zi de marș distanță de marele port, olandezii, sub comanda lui Wilhelm, au dărâmat digurile. Marea a năvălit înăuntru, inundând recolte și pășuni, acaparând case și grădini, înecând vite și porci și distrugând munca multor generații. Când soldații deschideau ecluzele și spărgeau digurile, fermierii disperați, care nu voiau să-și vadă fermele dispărând sub apa care năvălea, se luptau ca să-i împiedice. Amsterdamul, rămas aproape fără apărare, devenise acum o insulă. Francezii, în lipsa bărcilor, n-au putut decât să privească marele oraș de la distanță.

Spre regretul lui Ludovic, deși armata olandeză fusese învinsă și jumătate din Olanda inundată, Wilhelm a refuzat să se predea. Batalioanele olandeze, incapabile să-i învingă pe mai numeroșii francezi, rămăseseră totuși pe câmpul de luptă, așteptând. Condé își încartiruise trupele la Utrecht, sperând că odată cu venirea iernii va putea ataca Amsterdamul trecând pe gheață. Dar iarna a fost una blândă, iar Ludovic, căruia nu-i plăcea să aibă armatele angajate în operațiuni departe de Franța, era cuprins de nervozitate. Între timp, Wilhelm fusese activ pe căile diplomatice. El a demonstrat Imperiului Habsburgic, Brandenburgului, Hanovrei, Danemarcei și Spaniei că puterea și ambiția lui Ludovic nu erau o amenințare doar pentru Olanda, ci și pentru alte state. Toți s-au arătat impresionați de argumentele sale și, mai mult, de continua rezistență olandeză. În primăvară, războiul s-a extins. Mica armată a lui Wilhelm a început să atace liniile franceze de comunicații, și Ludovic a devenit și mai nervos. În sfârșit, distrugând sistematic orășelele pe care le ocupaseră, francezii s-au retras. Această victorie parțială – supraviețuirea Olandei – a fost aproape în întregime reușita unui soldat și om de stat de douăzeci și unu de ani care, în câteva luni, a devenit al doilea cel mai important lider național din Europa.

Pacea a venit în final în 1678, dar suspiciunile lui Wilhelm față de ambiția lui Ludovic nu s-au șters niciodată. Înfruntarea marelui rege francez a devenit obsesia lui Wilhelm. El a înțeles că puterea Franței nu va putea fi niciodată egalată de vreo altă putere care să acționeze singură; de aceea, preocuparea vieții lui a devenit crearea de coaliții ale statelor europene, suficient de puternice ca să respingă ambiția Regelui Soare, care era, după

cum considera Wilhelm, de a instaura în Europa „o monarhie universală și o religie universală“.

Tânărul erou s-a transformat repede într-un om de stat și un războinic cu experiență. Curajos și energic, un adept al disciplinei stricte atât în ceea ce-l privea pe el cât și pe oamenii lui, Wilhelm nu era totuși un mare soldat. Deși a comandat armatele olandeze și engleze vreme de trei decenii, el nu s-a ridicat niciodată mai sus de un comandant de mâna a doua; în mod sigur, nu se putea compara cu locotenentul care i-a urmat în funcția de generalisim în coaliția anti-franceză, John Churchill, primul duce de Marlborough. Talentul lui Wilhelm nu era acela de a câștiga bătălii – a fost deseori înfrânt –, ci de a supraviețui înfrângerii, de a rămâne pe câmpul de luptă, de a se retrage în suferință și de a se pregăti pentru următoarea campanie. Geniul său se manifesta în diplomație. Dur, antipatic, nerăbdător, deschis, pasional, firea lui nu tolera niciun obstacol, trecând peste orice pentru a-și atinge scopul. Dar pentru că Olanda nu avea puterea care să-i permită să-și arate caracterul, Wilhelm era obligat să-și ascundă aceste sentimente, să admită compromisuri cu aliații săi, să facă concesii, să-și îndulcească tonul și să aștepte.

Wilhelm era calvinist, dar tolera celelalte religii: papa era aliatul său, la fel ca și împăratul catolic; existau și ofițeri catolici în armata lui. Orice prejudecată și antagonism fuseseră lăsate deoparte; unica lui vendetă era cu Ludovic. În sufletul său însă, viața era ghidată de credința de fier în predestinare. Era convins că el, ca și alții din familia sa înaintea lui, era doar instrument al lui Dumnezeu. Divinitatea, credea el, a ales familia lui, și acum pe el, să salveze Țările de Jos și cauza protestanților în Europa. Chiar vedea în misiunea lui ceva strict personal: el și Ludovic prinși într-o luptă pentru viitorul Europei. Dată fiind această temelie de granit a credinței sale, Wilhelm nu era dezarmat atunci când armatele lui eșuau în bătălii: totul era predestinat de Dumnezeu și înfrângerea era doar o provocare la adresa vredniciei lui, un test al abilității lui de a continua ca reprezentant al lui Dumnezeu. Deși câteodată Wilhelm se îndoia și uneori dispera, niciodată nu renunța, crezând că într-un fel sau altul, chiar și prin miracole, dacă ar fi necesar, Dumnezeu îi va sprijini cauza. În felul acesta, deși puterea lui era mult mai mică decât a lui Ludovic, spre deosebire de acesta, Wilhelm era pregătit să-și asume riscuri mari. Un risc de o asemenea magnitudine,

aproape un al doilea miracol, a fost cel care, în 1688, l-a catapultat brusc pe Willhelm pe tronul Angliei.

Ani de zile, obiectivul primordial al lui Wilhelm, după salvarea Olandei, a fost să-l îndepărteze de Franța pe cinicul lui unchi, Carol al II-lea al Angliei, și să atragă Anglia într-o alianță cu Olanda împotriva Franței. Nu și-a atins niciodată în totalitate acest obiectiv, dar după 1672, Anglia a rămas neutră în pacea tulburată care a urmat. În 1677, în concordanță cu politica sa, Wilhelm, la douăzeci și șase de ani, s-a căsătorit cu verișoara lui primară, nepoata lui Carol al II-lea, prințesa de cincisprezece ani Mary a Angliei. Nu era o pereche unită prin dragoste, pentru că femeile însemnau foarte puțin pentru Willhelm, iar cei doi nu au avut copii. Totuși, Mary a fost o soție devotată, care a renunțat la Anglia și s-a dedicat transformării ei într-o prințesă a Olandei, și nici măcar nu și-a mai vizitat țara timp de zece ani de la căsătorie. A devenit foarte îndrăgită de poporul olandez, iar ea a răspuns afecțiunii poporului cu afecțiunea sa. Nu avea așteptări în privința succesiunii la tronul englez: înaintea ei se aflau în primul rând regele, unchiul ei, Carol al II-lea, apoi oricare dintre moștenitorii de sex masculin pe care i-ar fi putut avea acesta, apoi tatăl ei, ducele de York, urmat de moștenitorii lui legitimi de sex masculin.

În 1685, totuși, după douăzeci și cinci de ani pe tronul englez, Carol al II-lea a murit, fără să lase vreun copil legitim, iar tronul a trecut la fratele lui mai mic, cel mai bun amiral al Angliei, Iacob, duce de York. Această schimbare de monarhi a dăunat grav poziției Angliei. Iacob era onest, direct, mândru, inflexibil și lipsit de subtilitate. Născut protestant, el se convertise la catolicism la vârsta de treizeci și cinci de ani, arătându-și pe urmă fanatismul religios, comportament care era încurajat cu entuziasm de cea de-a doua lui soție, o catolică, Maria de Modena. Pe puntea navelor sale sau într-o capelă specială de lemn montată pe roți, care însoțea armata sa, Iacob asista la slujbă de două ori pe zi.

Odată ajuns pe tron, Iacob s-a mișcat repede ca să schimbe echilibrul forțelor politice din Europa. Primul său obiectiv a fost să elimine pur și simplu restricțiile pe care le impusese catolicilor englezi majoritatea protestantă anti-catolică. Cu toată această opoziție, încet-încet, catolicii au fost avansați în poziții-cheie. Guvernatori catolici au fost instalați în

porturile Canalului și comanda flotei Canalului i-a fost încredințată unui amiral catolic. Deși neliniștea și opoziția protestanților erau în creștere, un fapt important a încetinit vădit orice acțiune: Iacob nu avea niciun fiu, iar cele două fiice ale sale, Maria și Ana, erau amândouă protestante. Așa că protestanții englezi erau pregătiți să aștepte moartea lui Iacob și succesiunea Mariei. Iar soțul Mariei, care ar fi urmat la tron alături de ea, era Wilhelm de Orania. Dreptul lui Wilhelm de a domni era doar în parte o consecință a statutului de soț al Mariei; și el, personal, avea dreptul de a conduce, ca nepot unic al regelui Carol al II-lea și al regelui Iacob al II-lea, următorul la tron după Maria și Ana.

Wilhelm nu-l antipatiza pe unchiul său, dar se temea foarte tare de prezența unui monarh catolic pe tronul Angliei, din cauza implicațiilor pe care le-ar fi avut o alianță între Franța catolică și Anglia catolică împotriva Olandei protestante. Cu toate acestea, el era pregătit, de asemenea, să aștepte ca Iacob să moară și soția lui, Maria, să acceadă la tron. Dar, în 20 iunie 1688, regina lui Iacob, Maria de Modena, a născut un fiu. Regele catolic avea un moștenitor catolic. Această evoluție i-a întors imediat pe protestanții din Anglia către Wilhelm. Deși ceea ce a urmat a fost interpretat de susținătorii lui Iacob (care mai târziu au fost numiți iacobiți) ca lovitura unei ambiții monstruoase a nepotului și ginerelui fără scrupule care a uzurpat tronul Angliei, motivația lui Wilhelm nu avea aproape nimic de a face cu Anglia, ci ținea în totalitate de Franța și de Europa. Nu era vorba de faptul că Wilhelm își dorea să fie rege al Angliei sau că îi păsa de păstrarea libertăților englezilor și a drepturilor Parlamentului; ceea ce voia el era doar să păstreze Anglia în tabăra protestantă.

Invitația de a-l înlocui pe unchiul său la tronul Angliei a fost trimisă lui Wilhelm prin șapte dintre cei mai respectabili lideri protestanți din Anglia, atât din partidul Whig, cât și din partidul Tory. Obținând sprijinul și permisiunea Stărilor Generale ale Olandei, Wilhelm a îmbarcat o armată olandeză de 120000 de oameni pe 200 de vase comerciale, escortate de 49 de nave de război, aproape întreaga flotă olandeză. Trecând pe lângă flotele engleze și franceze care supravegheau zona, el a acostat la Torbay, pe coasta Devonshire-ului. A venit la mal în spatele unui steag pe care se afla deviza străveche a Casei de Orania, Je maintiendrai („Voi păstra"), la care Wilhelm adăugase cuvintele: „libertățile Angliei și religia protestantă".

Iacob l-a trimis pe cel mai competent comandant militar, prietenul său intim, John Churchill, pe atunci conte de Marlborough, să înfrunte armata lui Wilhelm, dar Marlborough, el însuși protestant, a trecut rapid de partea invadatorilor. La fel a făcut și cealaltă fiică a lui Iacob, prințesa Ana, împreună cu soțul ei, prințul George al Danemarcei. Aceste evenimente i-au afectat moralul regelui. Strigând „Să mă ajute Dumnezeu! Chiar și copiii mei m-au părăsit!“[174], el a fugit din Londra, aruncând în apă Marele Sigiliu, atunci când a traversat Tamisa, spre a se îmbarca pentru Franța. Acolo, în castelul din St. Germain-en-Laye, unde se află îngropat și astăzi, orgoliosul și fanaticul monarh a trăit treisprezece ani ca oaspete al lui Ludovic. El mai păstrase o curte și câțiva soldați din Gărzile Irlandeze, toți dependenți de Ludovic, a cărui vanitate era satisfăcută de prezența la picioarele lui a unui monarh exilat și umil.

Poziția Mariei în această dispută dintre tatăl și soțul ei a fost dureroasă, dar, ca protestantă și ca soție, l-a susținut pe William. Când a ajuns în Anglia, ea a respins imediat propunerea de a deveni monarh unic, prin excluderea soțului ei. Wilhelm și Maria au fost proclamați suverani de Parlament. În schimb, ei au fost de acord cu propunerea Parlamentului privind Bill of Rights, o listă cu drepturi și alte privilegii care reprezintă elementele de bază ale constituției britanice.

În mod ironic, deși evenimentele din 1688 au marcat o schimbare dramatică în istoria politică și constituțională a Angliei, cunoscută sub numele de Revoluția Glorioasă, lui Wilhelm nu i-a păsat prea mult de ele. El aproba orice îi cerea Parlamentul, pentru a menține sprijinul acestuia în lupta lui din Europa. A lăsat politica internă în mâinile altora, pentru că el făcea eforturi să controleze politica externă a Angliei, coordonând-o cu cea a Olandei, aranjând chiar ca serviciile diplomatice ale celor două state să acționeze ca unul singur. Politica lui externă era simplă – război cu Franța. Avându-l pe Wilhelm rege, Anglia preluase și ea războiul lui. În esență, se ajunsese la o înțelegere: Parlamentul accepta războiul lui Wilhelm în schimbul păstrării religiei protestante și a afirmării supremației sale instituționale; Wilhelm accepta supremația Parlamentului ca să păstreze sprijinul Angliei în lupta cu Ludovic.

Wilhelm nu se simțea acasă printre insulari. Detesta clima britanică, care îi agrava astmul, și displăcea poporul englez: „Sunt sigur că acest popor nu a fost făcut pentru mine, și nici eu pentru el.“[175] Îi era dor de Olanda. În 1692, când la Haga se ținea târgul anual, el suspina: „Mi-aș dori să fiu o pasăre și să zbor acolo.“[176] Cu altă ocazie, a spus despre Olanda: „Tânjesc după ea ca peștele după apă“.

Englezii i-au răspuns antipatiei lui Willhelm. Ei comentau despre lipsa lui de sociabilitate, tăcerea și posomorala lui față de supușii lui englezi, ca și despre ostilitatea lui față de obiceiuri, tradiții, partide, politică și Londra în general. Dar, deși și-o luase pe isteața Elizabeth Villiers ca amantă, regina Mary îi rămăsese devotată, și conducea Anglia în numele lui ori de câte ori lipsea din regat, pentru a se retrage complet din politică atunci când el revenea. Când ea a murit de variolă, la treizeci și doi de ani, Wilhelm a suferit mult. El a continuat ca monarh unic, un om singur, fără copii, al cărui urmaș era sora Mariei, prințesa Ana. Francezii, întotdeauna gata să creadă ce e mai rău despre ciudatul omuleț care li se opunea cu atâta înverșunare, au lansat zvonul că e îndrăgostit de contele de Albemarle.

Ceea ce îi displăcea cel mai mult lui Wilhelm la englezi era neglijarea naivă a propriilor lor interese pe termen lung, și lipsa lor de preocupare, egoistă, față de ceea ce se întâmplă în Europa; cu alte cuvinte, angajamentul lor superficial față de cauza lui măreață. Ca rege al Angliei, a legat interesele engleze de cele olandeze, dar nu a subordonat niciun stat celuilalt. În schimb, ca lider al coaliției europene, el adoptase o perspectivă atotcuprinzătoare a rolului său. A început să vorbească de Europa ca despre o entitate și, în corespondența lui, obiectivul devenise „interesul general al Europei“.

În mod previzibil, la doi ani de la încoronarea lui Wilhelm, Anglia era în război cu Franța. Războiul a durat nouă ani, rezultatul a fost indecis, și Tratatul de la Ryswick, care fusese redactat la Haga în 1697, în timpul în care Petru vizita Olanda, nu modifica nicio graniță, deși, prin prevederile lui, Ludovic îl recunoștea pe Wilhelm ca rege al Angliei. După aceea, într-un scurt interval de pace, Ludovic și Wilhelm chiar au conlucrat pentru a preveni criza internațională care ar fi izbucnit inevitabil când fragilul rege al Spaniei, Carlos al II-lea a murit fără un urmaș. Soluția agreată a fost

împărțirea teritorială, dar Carlos le-a stricat planurile, lăsând regatul și imperiul nepotului lui Ludovic, așa că Regele Soare a rupt tratatul încheiat cu Wilhelm. Wilhelm, evident, a refuzat să accepte această unificare teritorială și a puterii între Franța și Spania, și a început din nou, fără odihnă, să pună bazele unei coaliții anti-franceze.

Marele război care a urmat, cunoscut sub numele de Războiul de Succesiune la tronul Spaniei, a durat unsprezece ani, și a marcat trecerea din Europa secolului al XVII-lea în Europa secolului al XVIII-lea. Războiul a fost câștigat și scopul lui Wilhelm a fost atins: Franța a fost menținută între granițele ei, Olanda și-a păstrat libertatea și religia protestantă a supraviețuit în Europa. Dar Wilhelm nu a trăit să-și vadă obiectivele atinse. În primăvara lui 1702, în ajunul declarației sale de război, regele a plecat să călărească împreună cu Sorrel, calul lui favorit, în parcul din Hampton Court. Calul s-a împiedicat, l-a aruncat din șa pe Wilhelm, și acesta și-a fracturat clavicula. La început, accidentul nu părea grav, dar Wilhelm, la cincizeci de ani, era epuizat. Ochii îi erau înfundați în orbite, tusea lui astmatică nu se mai oprea. Corpul lui slăbit nu a mai rezistat, și, în 19 martie 1702, Wilhelm a murit.

A fost norocul lui Petru că Wilhelm s-a nimerit să fie în Olanda când a venit Marea Ambasadă. Încă din adolescență, pentru țar, Wilhelm a fost eroul lui cel mai măreț dintre toți liderii occidentali. În serile lungi din Slobozia Germană, vorbind cu olandezii, germanii și alți străini, majoritatea susținători ai cauzei protestante, anti-franceze, Petru a ascultat nenumărate povești despre olandezul viteaz, priceput și încăpățânat. În 1691, la Pereslavl, el a poruncit tunurilor de pe vasele sale aflate pe lac să tragă salve, atunci când a auzit de victoria anglo-olandeză din La Hogue asupra flotei franceze. Înclinat să aprecieze tot ce era olandez, dorind să învețe secretele constructorilor olandezi de nave, sperând să atragă sprijin din Olanda în războiul lui împotriva turcilor, Petru era nerăbdător să-l întâlnească pe regele și stadhouderul pe care îl admira atât de mult.

Prima lor întâlnire a avut loc la Utrecht, Petru fiind însoțit de Witsen și Lefort. Întâlnirea a fost privată și informală, așa cum preferau întotdeauna cei doi monarhi. Erau o pereche nepotrivită: olandezul micuț, disciplinat, cu spatele lui curbat și șuieratul său astmatic, și rusul înalt, plin de tinerețe și

impulsiv. Propunerea lui Petru ca Wilhelm să i se alăture în alianța creștină împotriva turcilor nu a primit niciun răspuns. Wilhelm, deși negocia pacea cu Franța, nu voia un război major în Est, care să-l distragă pe aliatul austriac și să-l tenteze în felul acesta pe Ludovic să-și reînceapă aventura din vest. În orice caz, apelul lui Petru nu a fost făcut oficial de el către Wilhelm, ci de ambasadorii ruși către conducătorii oficiali ai Olandei, reprezentanții din Adunarea Stărilor Generale ale Statului, care se aflau în capitala națională, Haga. Lor le-au prezentat acreditările cei din Marea Ambasadă și le-au vorbit despre treburile lor, iar Petru a tratat cu mare seriozitate evenimentul. Pentru că Rusia nu avea ambasadori sau ambasade permanente peste graniță, sosirea acestei mari delegații care avea în frunte trei conducători de marcă ai statului rus (chiar lăsând la o parte prezența nerecunoscută a suveranului) și modul în care aceasta era primită constituiau chestiuni de o mare importanță pentru Petru. El își dorea cu tot dinadinsul ca Ambasada să debuteze sub bune auspicii și, în acest scop, Ryswick asigura o scenă excelentă. Cei mai renumiți oameni de stat și diplomați ai celor mai mari puteri europene erau prezenți ca să poarte negocierile de pace sau să asiste la ele; tot ce se întâmpla în Ryswick urma să fie consemnat cu grijă și raportat fiecărui monarh din fiecare capitală europeană.

Ambasadorii ruși s-au agitat mai multe zile prin Amsterdam, pregătindu-se pentru audiența lor. Ei au comandat trei trăsuri oficiale magnifice, o nouă garderobă și livrele noi pentru servitori. În acest timp, la Haga, două hoteluri fuseseră pregătite pentru ei și aprovizionate cu mari cantități de vin și mâncare. În timpul acestor pregătiri ale Ambasadei, Petru i-a spus lui Witsen că vrea să-i însoțească pe ambasadorii săi incognito, ca să vadă cum sunt primiți. Această cerere era greu de îndeplinit pentru Witsen, dar era și mai greu de refuzat. Petru a călătorit într-una dintre trăsurile mai puțin fastuoase, insistând să-l ia cu el pe piticul lui favorit, chiar dacă echipajul era aglomerat. „Foarte bine“, a spus el, „atunci îl voi ține pe genunchii mei.“[177] Pe tot drumul de la Amsterdam la Haga, Petru vedea mereu lucruri noi. Trecând pe lângă o fabrică, a întrebat: „La ce folosește asta?“ I s-a răspuns că e o fabrică de tăiat pietre și el a cerut: „Vreau s-o văd.“ Trăsura s-a oprit, dar fabrica era închisă. Chiar și noaptea, în timp ce traversau un pod, Petru a vrut să studieze construcția lui și să facă măsurători. Trăsura s-a oprit din nou, au fost aduse felinare, și țarul a măsurat lungimea și

amplitudinea podului. Tocmai când măsura adâncimea pontoanelor, vântul le-a stins flacăra felinarelor.

La Haga, Petru a fost dus la Hotel Amsterdam, unde i s-a arătat o cameră frumoasă, cu un pat luxos. Le-a respins pe amândouă, alegând în schimb o cameră mică la etajul superior al hotelului, care avea un pat de campanie. Câteva minute mai târziu, el a hotărât că vrea să fie, totuși, împreună cu ambasadorii săi. Era după miezul nopții, dar a insistat să fie înhămați caii la trăsură și să fie dus la Hotel des Doelens. Acolo, din nou i s-a arătat un apartament frumos, care însă nu i-a plăcut și a pornit în căutarea confortului dorit. Zărind un servitor al Ambasadei dormind buștean pe o blană de urs, Petru l-a împins cu piciorul și a spus: „Hai, hai, scoală-te!“ Servitorul s-a răsucit mormăind. Petru l-a lovit din nou cu piciorul și a strigat: „Repede, repede, vreau să dorm acolo!“[178] De data aceasta servitorul a înțeles, și a sărit în picioare. Petru s-a aruncat în blana caldă de urs și s-a culcat.

În ziua când ambasadorii au fost primiți de Adunarea Stărilor Generale, Petru se îmbrăcase în stil european, ca un gentleman de la curte. Purta un costum albastru cu ornamente de aur, o perucă blondă și o pălărie cu panaș alb. Witsen l-a introdus repede într-o cameră de lângă sala unde urma să aibă loc recepția; Petru putea să vadă și să audă totul printr-o fereastră. Apoi a stat acolo și a așteptat să vină ambasadorii. „Întârzie“[179], s-a plâns el. Agitația lui creștea când îi vedea pe toți cum întorc capul să se uite la el, și când auzea zumzetul tulburat al șoaptelor lor, care își transmiteau că țarul e în camera de alături. Ar fi vrut să plece imediat de acolo, dar nu putea face asta fără să treacă prin sala aglomerată de audiențe. Panicat, i-a cerut lui Witsen să ordone reprezentanților din Stările Generale să se uite în altă parte ca să nu-l vadă trecând. Witsen i-a spus că nu poate să ordone acelor domni, care erau suveranii Olandei, dar ar fi putut să-i roage. Ei au răspuns că ar fi dispuși să se ridice în picioare în prezența țarului, dar nu pot fi de acord să-i întoarcă spatele. Auzind acest răspuns, Petru și-a acoperit fața cu peruca și a trecut repede prin sală spre vestibul. A coborât iute scările.

Câteva minute mai târziu, au sosit și ambasadorii în sală și audiența a început. Lefort a ținut un discurs în rusă, care a fost apoi tradus în franceză, și a oferit Înalt Prea Puternicilor reprezentanți din Adunarea Generală a Stărilor o bogată colecție de blănuri. Lefort, care purta la Moscova haine

europene, venise îmbrăcat într-un caftan moscovit țesut cu aur și tivit cu blană. Pălăria și sabia lui străluceau de diamante. Golovin și Voznițîn erau îmbrăcați în satin negru, cusut cu aur, perle și diamante, iar pe piept aveau brodat vulturul cu două capete. Ambasadorii au făcut o bună impresie, costumele lor au fost îndelung admirate, și toată lumea vorbea despre țar.

Cât timp a fost în Haga, Petru și-a păstrat oficial incognito-ul, întâlnindu-se în particular cu oameni de stat olandezi, dar refuzând orice formă de recunoaștere publică. El a participat la un banchet oferit corpului diplomatic, alături de Witsen. A continuat să se întâlnească neoficial cu Wilhelm, dar nu s-a păstrat nicio consemnare a discuțiilor lor. În final, satisfăcut de primirea făcută ambasadorilor săi, i-a lăsat să poarte negocierile propriu-zise și el s-a întors la munca lui de pe șantierul din Amsterdam. Ambasada a avut un succes limitat. Olandezii nu erau interesați de o cruciadă împotriva turcilor și, din cauza datoriilor acumulate în urma războiului cu Franța și a necesității de a-și reconstrui flota, ei au respins cererea rușilor de a-i ajuta să construiască și să înarmeze șaptezeci de nave de război și peste o sută de galere, care urma să fie folosite pe Marea Neagră.

În toamnă, de multe ori însoțit de Witsen, Petru a făcut excursii cu trăsura în regiunea de câmpie a Olandei. Trecând prin locurile care odată erau fundul unei mări puțin adânci, el privea peisajul cu mori de vânt și turnuri de biserică din cărămidă, pășunile pline de vaci grase, orășelele de cărămidă cu străduțe de cărămidă. Râurile și canalele pline de tot felul de ambarcațiuni erau o încântare pentru Petru. Deseori, când apa era ascunsă de relief, pânzele și catargele maronii păreau că se mișcă singure pe vastele câmpii.

La bordul unui iaht oficial, Witsen l-a dus pe Petru pe insula Texel, în Marea Nordului, să asiste la întoarcerea balenierelor din Groenlanda. Locul era izolat, cu dune de nisip rotunjite și lungi și cu arbori pitici care creșteau la marginea nisipului alb. Petru a urcat la bordul unui vas masiv, cu trei catarge, a inspectat totul și a pus o mulțime de întrebări despre balene. Demonstrativ, balenierul a lăsat jos o barcă, și echipajul i-a arătat cum se vânează cu harponul. Petru a fost uimit de precizia și de coordonarea lor. Apoi, deși vasul mirosea groaznic a untură de balenă, țarul a coborât sub

punte să vadă camera în care se căsăpeau balenele și în care untura era fiartă pentru a se obține uleiul cel prețios.

De câteva ori, Petru s-a întors pe ascuns la Zaandam, ca să-și viziteze camarazii care rămăseseră acolo să lucreze. Menșikov învăța să facă catarge, Narîșkin învăța să navigheze, iar Golovin și Kurakin studiau tehnica de construire a carenei. De obicei, el călătorea până acolo pe apă și pleca să navigheze în timpul acestor vizite. O dată, când se plimba, în ciuda sfaturilor primite, pe furtună, barca lui s-a răsturnat. Petru s-a cățărat pe ea și a așteptat răbdător să fie salvat.

Deși intimitatea i-a fost protejată cât timp a lucrat la docuri, era imposibil să fie izolat atunci când naviga pe Ij. În mod regulat, bărci mici, pline de curioși, încercau să-l abordeze. Acest lucru îl înfuria întotdeauna pe Petru. La un moment dat, la insistențele unor doamne pasagere, căpitanul unui vas de poștă a vrut să tragă lângă ambarcațiunea lui Petru. Furios, acesta a aruncat două sticle goale în capul căpitanului. Nu l-a nimerit, dar vasul de poștă și-a schimbat cursul și l-a lăsat în pace.

La începutul vizitei sale, Petru s-a întâlnit cu amiralul olandez, Gilles Schey, un elev al lui de Ruyter. Schey a fost cel care i-a oferit cel mai spectaculos și mai plăcut spectacol din vizita lui: simularea unei mari bătălii navale pe Ij. Proprietarii de bărci din nordul Olandei au fost invitați să participe la simulare, iar tunurile au fost instalate pe toate ambarcațiunile care le puteau suporta greutatea. Companii de soldați voluntari au fost distribuite pe punți și la velaturile vaselor mai mari, cu sarcina de a simula focul muschetarilor în timpul luptei. Într-o dimineață de duminică, sub un cer fără nori și cu un vânt destul de puternic, sute de bărci s-au adunat la marginea unui dig pe care se strânseseră sute de privitori. Petru și membri din Ambasada lui au urcat la bordul unui iaht al companiei India de Est și au navigat spre cele două flote care deja erau așezate față în față în formațiune de luptă. După salutul adresat oaspeților, bătălia a început. Prima dată, cele două aliniamente de nave au tras salve unul asupra celuilalt; apoi, s-au angajat în lupte individuale, vas cu vas. Bătălia, cu avansările și retragerile ei, cu încleștări și abordaje, fum și zgomot, i-a plăcut așa de mult țarului, încât el își cârmea barca spre locul unde acțiunea era mai încinsă. Cu tunurile bubuind continuu, încât nimeni nu mai auzea

nimic, „țarul era într-o stare de euforie greu de descris“[180]. După-amiaza, câteva ciocniri l-au obligat pe amiral să semnalizeze celor două părți să înceteze lupta.

Petru a luat cina deseori cu Schey, și a încercat să-l convingă pe amiral să vină în Rusia ca să supravegheze construirea flotei rusești și să preia comanda atunci când va fi gata. I-a oferit lui Schey toate titlurile pe care ar fi putut să le vrea, o pensie de 24.000 de florini, mai mult încă pentru soția și copiii lui, în cazul în care aceștia ar fi vrut să rămână în Olanda, și a promis că va discuta el însuși cu Wilhelm despre această chestiune. Schey a refuzat, ceea ce nu a diminuat respectul lui Petru pentru el, și i-a propus în schimb un alt amiral, ca fiind un om capabil să se ocupe de construirea și comandarea unei flote. Acesta era Cornelius Cruys, născut în Norvegia din părinți olandezi. Având rangul de contraamiral, el era inspector-șef la Depozitele de Rezerve și Echipamente Navale ale Amiralității olandeze la Amsterdam, iar din această funcție deja îi consiliase pe ruși în achiziționarea de echipament. Era exact genul de bărbat pe care îl căuta Petru, dar, la fel ca Schey, Cruys nu a manifestat prea mult entuziasm pentru oferta lui Petru. Șovăitorul amiral a fost convins să accepte doar prin eforturile unite ale lui Schey, Witsen și ale altor persoane importante, care înțeleseseră ce influență puternică ar avea prezența lui Cruys în Rusia asupra comerțului rusesc.

În afara vizitei la Haga și a excursiilor pentru a vedea diverse locuri sau oameni în diferite părți ale Olandei, Petru lucrase serios pe șantier vreme de patru luni. În 16 noiembrie, la nouă săptămâni după ce se așezase chila fregatei sale, vasul era gata de lansare, iar la ceremonie, Witsen, în numele orașului Amsterdam, i-a oferit lui Petru vasul în dar. Țarul, profund mișcat, l-a îmbrățișat pe burgomeister și a botezat pe loc fregata Amsterdam. Mai târziu, încărcată cu multe dintre obiectele și mașinăriile pe care le achiziționase Petru, ea a fost trimisă la Arhanghelsk. Oricât era de încântat de navă, a fost încă și mai mândru de bucata de hârtie pe care a primit-o de la Gerrit Pool, maistrul constructor, prin care se certifica faptul că Petru Mihailov a lucrat patru luni la docurile lui, s-a dovedit un constructor bun și competent și și-a însușit pe deplin știința construcției de nave.

Cu toate acestea, Petru nu era prea mulțumit de instruirea lui în Olanda. Ce învățase el era doar cu puțin mai mult decât tâmplăria navelor – era mai mult decât ceea ce învățase în Rusia, dar nu era ceea ce căutase. Voia să cunoască secretele de bază ale proiectării de nave, arhitectura navelor. Voia schițe realizate științific, verificate matematic, nu doar o mai mare îndemânare în folosirea toporului și a ciocanului. Dar olandezii erau mai mult empirici în construirea navelor, la fel ca și în alte domenii. Fiecare șantier olandez avea propriile criterii de construire, fiecare constructor olandez făcea ceea ce fusese eficient și până atunci, nu existau niște principii elementare pe care Petru să le ducă în Rusia. Ca să construiască o flotă la mii de kilometri depărtare, pe Don, cu o mână de lucru în mare parte necalificată, avea nevoie de ceva care să poată fi ușor de explicat, de înțeles și de copiat de oameni care nu mai văzuseră niciodată o navă.

Insatisfacția crescândă a lui Petru provocată de metodologia olandeză s-a manifestat în mai multe feluri. Mai întâi, el a trimis vorbă la Voronej ca olandezii care construiau nave să nu mai lucreze după bunul lor plac, ci sub supravegherea englezilor, venețienilor sau a danezilor. În al doilea rând, acum, că fregata lui era gata, a hotărât să plece în Anglia să studieze tehnicile de construcție englezești. În noiembrie, într-una dintre ultimele lui întâlniri cu Wilhelm, Petru i-a spus despre dorința lui de a vizita Anglia. Când regele s-a întors la Londra, Petru l-a trimis pe maiorul Adam Weide după el cu o solicitare oficială, în care îi cerea permisiunea de a călători incognito la Londra. Răspunsul lui Wilhelm l-a făcut pe Petru să exulte. Regele i-a scris că îi pregătea un cadou țarului, un superb iaht regal, încă neterminat, care urma să aibă cele mai grațioase proporții și va fi cel mai rapid iaht din Anglia. În plus, regele Wilhelm l-a anunțat că trimite două nave de război, Yorke și Romney, și trei nave mai mici, comandate de vice-amiralul Sir David Mitchell, pentru a-l escorta pe țar către Anglia. A fost decizia lui Petru de a pleca singur, doar cu Menșikov și câțiva „voluntari“, lăsându-i pe Lefort și majoritatea Ambasadei în Olanda, să continue negocierile cu olandezii.

În 7 ianuarie 1698, după aproape cinci luni petrecute în Olanda, Petru și însoțitorii săi s-au îmbarcat pe Yorke, nava-amiral a lui Mitchell, și, în dimineața următoare, aceasta și-a întins pânzele și a pornit să navigheze pe fâșia îngustă de mare cenușie care separă continentul de Anglia.

[171] Wilhelm III van Oranje (1650-1702) este cunoscut și ca Wilhelm, prinț al Casei de Orange, sau de Orania. Stadhouder era una dintre funcțiile de conducere din cadrul formei de guvernământ care exista la acea vreme în Țările de Jos. (N. tr.)

[172] Marjorie Bowen, p. 166.

[173] Winston S. Churchill, vol. I, p. 86.

[174] ibidem, vol. I, p. 257.

[175] Pieter Geyl, p. 133.

[176] ibidem, p. 132.

[177] M.J. Scheltema, p. 159.

[178] ibidem, p. 141.

[179] ibidem, p. 142.

[180] ibidem, p. 110.

16

PETRU ÎN ANGLIA

În vremea vizitei lui Petru, Londra și Parisul erau cele mai populate orașe din Europa. În ceea ce privește bogăția comercială, Londra se situa pe locul doi, după Amsterdam, pe care în curând avea să-l întreacă. Ceea ce făcea ca Londra să fie unică, totuși, era nivelul de dominație asupra țării în care se afla. Ca și Parisul, Londra era capitala națională și capitala administrativă și, ca și Amsterdamul, era cel mai mare port al țării, centrul ei comercial, artistic și cultural. În Anglia, totuși, dimensiunea acestui oraș le copleșea pe toate celelalte. Londra, socotind și suburbiile ei, avea 750000 de locuitori; următorul oraș ca mărime din Anglia, Bristol, avea aproape 30000. Ori, altfel spus, un englez din zece era londonez; doar un francez din patruzeci locuia în Paris.

Londra, în 1698, era așezată în principal pe malul nordic al Tamisei, întinzându-se de la Tower Hill la Parlament. Marele bulevard al orașului, traversat de un singur pod, London Bridge, era Tamisa. Râul, lat de 230 de metri, curgea pe lângă malurile mocirloase și pline de trestii, întretăiate de grădini cochete și pajiști verzi – dalele de piatră au fost făcute mai târziu. Tamisa juca un rol-cheie în viața orașului. Întotdeauna încărcată de ambarcațiuni, era folosită drept cale de acces dintr-o parte în alta a orașului. Sute de oameni ai mării navigau în bărci micuțe, oferind un serviciu de transport mai rapid, mai curat și mai sigur decât circulația pe străzile aglomerate. Toamna și iarna, neguri și cețuri grele se ridicau de pe Tamisa și ajungeau pe străzi, învăluind totul într-un abur gros, brun și orăvitor care se forma din amestecarea ceții cu fumul care se ridica din sute de hornuri.

Londra pe care Petru o vizita și o explora la pas era bogată, plină de viață și periculoasă. Pe străzile înguste zăceau mormane de gunoaie și mizerii care erau aruncate fără opreliști de la oricare fereastră. Chiar și marile bulevarde erau întunecoase și sufocante din cauza antreprenorilor lacomi, disperați să câștige cât mai mult spațiu, care proiectaseră etajele superioare în exteriorul clădirii, deasupra străzilor. Pe aceste alei întunecoase, mulțimi de oameni se

înghesuiau și se îmbrânceau unii pe alții. Aglomerația era fantastică. Șiruri de trăsuri și șarete își tăiau drum prin mulțime pe străzi, așa că pasagerii dinăuntru erau aruncați de colo colo, ajungând la destinație cu respirația tăiată, cu grețuri și uneori cu vânătăi. Când doi birjari se întâlneau pe o stradă îngustă, izbucneau certuri înfricoșătoare, pentru că cei doi „se salutau unul pe altul cu asemenea apelative diabolice și cuvinte execrabile, de parcă se luptau care dintre ei să ajungă mai întâi la Dracul“[181]. În călătoriile scurte, pentru evitarea noroiului și a îmbrâncelilor mulțimii, erau folosite lecticile, purtate de doi bărbați zdraveni. Cele mai mari mijloace de transport erau poștalioanele interurbane, care veneau în Londra de departe, aducând negustori ambulanți și vizitatori din toată țara. Destinația lor erau hanurile, unde pasagerii obosiți puteau să mănânce varză și budincă, șuncă de Westfalia, pui, vită, vin, friptură de berbec și porumbei, iar a doua zi puteau să ia la micul dejun: bere și pâine prăjită.

Londra era un oraș violent cu distracții crude, grosolane, care îi distrugeau imediat pe inocenții neprotejați. Pentru femei, vârsta majoratului era doisprezece ani (și a rămas doisprezece până în anul 1885). Crimele erau obișnuite, și în anumite părți ale orașului oamenii nu puteau să se odihnească de strigătul „Crimă!“, care se auzea de pe toate străzile. Biciuirile publice erau o priveliște obișnuită, iar execuțiile strângeau o mulțime de oameni. De Ziua Spânzurătorii, muncitorii, prăvăliașii și ucenicii își părăseau treburile ca să se înghesuie pe străzi, glumind și râzând, și sperând să zărească măcar puțin fața condangatului. Doamne și domni bogați plăteau pentru locuri la ferestre sau la balcoane care să dea înspre drumul de la închisoarea Newgate spre Tyburn, acolo unde aveau loc execuțiile, sau, cel mai bine, în lojele de lemn construite special pentru a oferi o priveliște. Cea mai oribilă execuție era pedeapsa pentru trădare: spânzurarea, eviscerarea și tăierea în patru. Condangatul era spânzurat, dar nu omorât, apoi i se tăia funia, era eviscerat cât timp mai era viu, după care era decapitat și la sfârșit trupul era tăiat în patru.

Sporturile erau stropite din greu cu sânge. Mulțimea plătea să vadă tauri și urși asmuțiți asupra câinilor Mastiff furioși. De multe ori, urșilor li se pileau colții, iar ursul încolțit nu putea să se apere decât cu labele lui mari de câinele care sărea pe el și îl sfâșia. Luptele de cocoși atrăgeau jucători și mari sume de bani se pariau pe orătăniile special antrenate.

Dar, cu toată violența ei, Londra era și un oraș în care grația, frumusețea și civilizația erau prețuite. În acea epocă, sir Christopher Wren, cel mai mare arhitect englez, a ridicat cincizeci și două de biserici parohiale în Londra, în locuri care fuseseră devastate de Marele Incendiu. Turlele lor subțiri, strălucitoare ofereau Londrei un orizont de o frumusețe distinctivă, încununată de capodopera lui Wren, cupola gigantică a Catedralei Sf. Paul. Construirea bisericii a durat patruzeci și unu de ani; în ajunul sosirii lui Petru, corul tocmai fusese deschis pentru slujbe.

Pentru oamenii inteligenți, viața Londrei se concentra în jurul sutelor de cafenele unde se vorbea despre tot ce există sub soare. Treptat, localurile au început să se specializeze în discuții pe teme politice, religioase, literare, științifice, de afaceri, navigație sau agricultură. Alegând un local după discuțiile pe care voia să le audă, un vizitator putea să intre, să se așeze lângă foc, să bea o gură de cafea și să asculte fiecare opinie, exprimată în termeni strălucitori, culți și pasionali. Oratorii buni puteau să-și ascută spiritul, scriitorii își puteau împărtăși dilemele, politicienii puteau aranja înțelegeri, cei singuri puteau găsi căldură. În cafeneaua Lloyd își au originile asigurările maritime. La Will, Addison[182] avea întotdeauna scaunul lângă foc, iarna, și lângă fereastră, vara.

Așa era Londra în 1698. În ceea ce privește marea politică, pentru Anglia însăși, secolul al XVII-lea a reprezentat o perioadă de tranziție de la regatul insular, relativ lipsit de importanță, al Elisabetei I, din secolul al XVI-lea, la marea putere europeană și imperiu mondial din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Când a murit Elisabeta, în 1603, și odată cu ea s-a sfârșit și dinastia Tudor, Anglia se eliberase de ambițiile Spaniei, învingându-l pe Filip al II-lea și armada lui. Dar Anglia rămăsese un factor periferic în afacerile Europei. Problema dinastică a fost soluționată când regele Iacob al VI-lea al Scoției, fiul lui Mary, regina Scoției, a venit de la Edinburgh să preia tronul englez ca Iacob I, inițiind astfel un secol de guvernare Stuart. În prima jumătate a acestui secol, Anglia a fost absorbită de chestiuni interne, încercând să-și rezolve încurcatele probleme de natură religioasă și pe cele privitoare la puterea coroanei și a Parlamentului. Când dezbaterea s-a transformat în război civil, cel de-al doilea Stuart, Carol I, și-a pierdut capul și, timp de unsprezece ani, Anglia a fost condusă sub privirea severă a

Lordului Protector, Oliver Cromwell. Chiar și atunci când Carol al II-lea a fost adus la tron, în 1660, tensiunile religioase erau la fel de acute. Națiunea era divizată între catolici și protestanți și, în rândurile protestanților, între Biserica Angliei și Nonconformiști.

Cu toate acestea, puterea și ambițiile Angliei erau în creștere. La mijlocul secolului al XVII-lea, olandezii dominau rutele comerciale internaționale, dar navigatorii și comercianții englezi erau dornici de competiție și trei războaie navale cu Olanda au zguduit această supremație olandeză. Mai târziu, în timpul Războiului de Succesiune la tronul spaniol, John Churchill, duce de Marlborough, a repurtat patru mari victorii pe câmpul de luptă asupra armatelor franceze, a asediat și a cucerit fortărețe considerate invincibile și a fost pe punctul de a-l izgoni pe însuși Regele Soare de la Versailles, când victoria i-a fost furată de sub nas de o decizie a guvernului de a încheia războiul. Anglia a triumfat, cu toate acestea, nu numai asupra Franței, dar și asupra propriului ei aliat, Olanda. Lungul război epuizase chiar și resursele organizate perfect ale bogaților olandezi. Poziția olandezilor pe continent era mult mai vulnerabilă decât aceea a Angliei, iar în timpul luptelor, comerțul oceanic extins al Olandei a fost restricționat serios, în timp ce al Angliei creștea și înflorea. Statutul celor două puteri, aproape egal în secolul al XVII-lea, s-a schimbat rapid în secolul al XVIII-lea. Puterea olandeză s-a diminuat și Olanda a devenit un stat mai puțin important. Anglia a răsărit din războaiele lui Marlborough ca putere supremă pe oceane, iar puterea sa a dus la un imperiu mondial cu colonii în fiecare colț al lumii.

Vizita lui Petru în Anglia a avut loc într-un moment crucial al tranziției spre statutul de putere modială. Tratatul de la Ryswick încheia primul mare război împotriva lui Ludovic, ținând în șah puterea Regelui Soare. Lupta finală, Războiul de Succesiune la tronul spaniol, avea să izbucnească peste patru ani, dar Anglia deja deborda de energia care îi va alimenta victoriile pe uscat ale lui Marlborough și care va face din Marina Regală regina mărilor. Bogăția comerțului Angliei nu putea încă să concureze cu solul fertil al Franței, dar Anglia avea un avantaj: era o insulă. Securitatea ei nu depindea de lanțurile fortărețelor pe care le avea Olanda în Țările de Jos spaniole, ci de apele care o înconjurau și de flota ei. Și, cu toate că flotele erau scumpe, ele costau mai puțin decât armatele și fortărețele. Ludovic

formase zeci de armate franceze mărețe, dar pentru a face acest lucru, și-a strivit poporul prin multitudinea de taxe. În Anglia, taxele votate de Parlament erau grele, dar nu distrugătoare. Europa era uimită de rezistența economiei și de bogăția Trezoreriei engleze. Era un sistem care nu se putea să nu impresioneze un tânăr monarh dornic să-și înalțe poporul de la o simplă economie agrară spre lumea modernă.

HMS Yorke era cea mai mare navă de război pe care Petru navigase vreodată și, în timpul traversării de douăzeci și patru de ore a Canalului, el a privit manevrarea navei cu interes. Deși marea era agitată, țarul a rămas pe punte pe durata întregului voiaj, punând mereu întrebări. Nava intra în tangaj și se rostogolea pe o mare zbuciumată, dar Petru a insistat să se urce pe catarg să studieze velele.

În zorii zilei următoare, mica escadrilă a sosit pe coasta Suffolk-ului și a fost salutată cu salve de forturile de pe coastă. La gurile Tamisei, Petru și amiralul Mitchell s-au transbordat de pe Yorke pe mai micul iaht Mary. Acest iaht, escortat de alte două, a navigat pe Tamisa și, în dimineața de 11 ianuarie, a ancorat lângă London Bridge. Acolo Petru s-a transbordat într-o ambarcațiune regală și a fost dus în amonte, la un chei de acostare pe Strand. A fost întâmpinat de un șambelan al curții, care i-a urat bun-venit din partea regelui Willhelm. Petru a răspuns în olandeză, și amiralul Mitchell, care vorbea olandeza, a jucat rolul de translator. Petru îl admira pe Mitchell, și prima lui solicitare pentru rege a fost să-l desemneze pe acesta ca escortă oficială și translator pe timpul șederii lui.

Petru a petrecut primele zile la Londra într-o casă pe Norfolk Street, la numărul 21. La cererea lui, clădirea aleasă era mică și simplă, cu o ușă care dădea direct spre malul râului. Două zile de la sosirea țarului, regele însuși i-a făcut o vizită informală. Sosind într-o trăsură mică, nemarcată, Willhelm l-a găsit pe țar în cămașă de noapte, în dormitorul pe care îl împărțea cu alți patru ruși. Cei doi conducători au început să vorbească, dar Willhelm și-a dat seama curând că aerul din încăperea micuță era prea încins și prea greu pentru astmul său – la sosire, Petru închisese fereastra, așa cum se obișnuia la Moscova, unde geamurile duble erau sigilate de la începutul toamnei până târziu în primăvară, din cauza frigului. Neputând să respire, Willhelm

a implorat să fie deschisă fereastra, și când au deschis-o, el a inspirat adânc aerul proaspăt și rece care intra în cameră.

În 23 ianuarie, însoțit de amiralul Mitchell și de doi camarazi ruși, Petru a mers la palatul Kensington, pentru prima vizită la Willhelm ca rege al Angliei, iar această întâlnire a fost mai lungă decât scurtele conversații din Olanda sau mica discuție din camera sufocantă a lui Petru de pe Norfolk Street. Deși relațiile dintre Petru și Willhelm nu au devenit niciodată apropiate – prăpastia dintre exuberantul, necizelatul autocrat de douăzeci și cinci de ani și singuraticul, obositul, melancolicul rege era mult prea mare –, nu se poate spune că Willhelm nu era interesat de Petru. Pe lângă faptul că era impresionat de energia și curiozitatea țarului, nu putea să nu se simtă flatat de admirația lui Petru pentru el și realizările lui și, ca un ctitor de alianțe care fusese toată viața, era încântat de animozitatea țarului pentru propriul său dușman, Ludovic al XIV-lea. Cât despre Petru, nici vârsta lui Willhelm și nici personalitatea acestuia nu înlesneau prietenia cu el, dar țarul continua să-l respecte pe eroul lui olandez.

După discuția lui cu regele, Petru a fost prezentat urmașei la tron, prințesa Ana, de treizeci și trei de ani, care urma să îi succeadă peste patru ani lui Willhelm. La insistențele regelui, țarul a rămas să asiste la un bal, dar, pentru a-și păstra incognito-ul, el a stat într-o cameră de unde a privit balul printr-o mică fereastră. Era fascinat de structura unui indicator de vânt, care fusese instalat în coridorul principal al palatului Kensington. Prin conectarea unor tije la o giruetă de pe acoperiș, cadranul indica din ce direcție bate vântul. Mai târziu, Petru își va instala un dispozitiv identic în micul său Palat de Vară de pe Neva, în Sankt-Petersburg.

Tot în cadrul aceleiași întâlniri, Willhelm l-a convins pe Petru să pozeze pentru un portret făcut de sir Godfrey Kneller, pe care contemporanii îl considerau de o remarcabilă asemănare. Astăzi, originalul se află în Galeria Regilor din palatul Kensington, unde s-a și luat decizia de a-l picta, cu mai bine de trei sute de ani în urmă.

Singura vizită la palatul Kensington a lui Petru, a fost cea mai mare manifestare ceremonială din Londra. Păstrându-și incognito-ul cu încăpățânare, el mergea prin Londra cum voia, deseori pe jos, chiar și în zilele cu vânt. Ca și în Olanda, a vizitat ateliere și fabrici, cerând mereu să i

se arate cum funcționează lucrurile și chiar pretinzând scheme și instrucțiuni. A trecut să vadă un ceasornicar, ca să cumpere un ceas de buzunar, și a rămas la el ca să învețe să demonteze, să repare și să reasambleze mecanism complex. Impresionat de tâmplăria sicrielor englezești, el a comandat unul și l-a trimis la Moscova ca model. A cumpărat un crocodil și un pește-spadă împăiați, creaturi neobișnuite care nu fuseseră văzute vreodată în Rusia. A făcut o singură vizită la un teatru din Londra, dar oamenii se uitau mai mult la el decât la scenă, și Petru s-a retras și s-a ascuns în spatele camarazilor săi. S-a întâlnit cu omul care a proiectat iahtul Royal Transport, pe care regele voia să i-l ofere, și a fost uimit să afle că proiectantul era un tânăr nobil englez, care bea zdravăn, un om după gustul lui. Peregrine Osborne, marchiz Carmarthen, era fiul marelui ministru Danby, al lui Carol al II-lea, acum duce de Leeds. Din întâmplare era un mare navigator și un proiectant original, la fel cum era și un mare băutor; Carmarthen i-a prezentat lui Petru băutura lui favorită, coniac cu ardei iuți. Împreună, cei doi mergeau atât de des la o tavernă în Great Tower Street, încât aceasta a fost redenumită The Czar of Muscovy. Împreună cu Carmarthen, Petru a întâlnit-o pe Laetitia Cross, una dintre cele mai cunoscute actrițe. Lui i-a făcut plăcere compania ei, iar ea, înțelegând că va primi ceva în semn de recunoștință, s-a mutat cu el pe durata șederii în Anglia.

Cea mai atrăgătoare priveliște din Londra pentru Petru, desigur, era pădurea de catarge care aparțineau vaselor amarate în șiruri la acostamentul marii flote comerciale, cunoscut drept Pool of London. Numai în Pool, Daniel Defoe a numărat într-o zi nu mai puțin de două mii de vase. Dar Petru, nerăbdător să înceapă cursul de construire a navelor prin șantierele și docurile din josul Tamisei, era frustrat momentan de gheața de pe râu. Iarna din anul 1698 a fost excepțional de rece. În amonte, Tamisa era parțial înghețată, și oamenii puteau traversa de la Southwark la Londra. Plăcintarii, jonglerii și băieții își strângeau lucrurile și se jucau pe gheață, dar lucrul acesta făcea imposibilă călătoria pe apă și întârzia proiectul lui Petru.

Pentru a beneficia de mai mult confort și ca să scape de mulțimea care începuse să se țină după el în plimbările lui, și-a mutat locuința la Deptford, stând la Sayes Court, o casă mare și elegant mobilată, pusă la dispoziție de guvernul englez. Casa aparținea cunoscutului eseist și jurnalist John Evelyn,

care se mândrea cu ea; el petrecuse patruzeci și cinci de ani îngrijindu-i grădinile, spațiile verzi, aleile de pietriș și pâlcurile de copaci. Ca să-i facă loc lui Petru și camarazilor săi, un alt chiriaș, amiralul Benbow, fusese mutat, și casa fusese redecorată. Lui Petru îi plăceau dimensiunea ei (era suficient de mare ca să aibă loc toată suita lui), grădina în care se putea relaxa în intimitate și poarta de la capătul grădinii, care dădea chiar în docurile de pe râu.

Din nefericire pentru Evelyn, rușilor le păsa prea puțin de reputația lui sau de efortul pe care îl depusese toată viața pentru a face locul frumos. Ei au vandalizat casa. Încă de când locuiau acolo, un servitor îngrozit al lui Evelyn i-a scris stăpânului său:

Casa e plină de oameni și arată rău. Țarul stă chiar lângă bibliotecă și mănâncă în salonul de lângă biroul dumneavoastră. El ia masa la ora zece și la șase seara, stă rareori acasă întreaga zi, foarte des se află în șantierul regelui [șantierul naval], sau pe apă, îmbrăcat în mai multe haine. Regele e așteptat să vină aici azi; cel mai bun salon e destul de îngrijit pentru a fi primit acolo. Regele plătește toate cheltuielile lui [ale țarului].[183]

Dar abia după ce au plecat rușii, încheindu-și șederea de trei luni, și Evelyn a venit să-și vadă casa, odată așa de frumoasă, s-au văzut stricăciunile cu adevărat. Indignat, Evelyn a dat buzna la inspectorul regal, sir Christopher Wren, și la grădinarul regal, domnul London, pentru a le cere să evalueze costul reparațiilor. Ei au găsit podelele și covoarele atât de pătate și unsuroase, cu cerneală și grăsime, încât a fost nevoie să fie înlocuite. Plăcuțele de teracotă de la sobele olandeze fuseseră desprinse, iar încuietorile de alamă fuseseră smulse. Vopseaua era ciobită și murdară. Ferestrele erau sparte, și peste cincizeci de scaune – toate scaunele din casă – pur și simplu dispăruseră, probabil în sobă. Saltelele, cearșafurile și baldachinele erau rupte, de parcă ar fi fost sfâșiate de animale sălbatice. Douăzeci de picturi și portrete erau distruse, probabil fuseseră folosite ca ținte de antrenament. În curte, grădina era distrusă și ea. Peluza se transformase în noroi și pământ, „ca și cum un regiment de soldați cu bocanci de fier mărșăluiseră pe ea“[184]. Superbul gard viu, de 120 de metri lungime, 2,7 metri înălțime și 1,5 metri grosime, fusese turtit de roabele

răsturnate peste el. Spațiile verzi, aleile de pietriș, arbuștii și copacii, toate erau devastate. Vecinii au declarat că rușii descoperiseră roabele, necunoscute atunci în Rusia, și inventaseră un joc, în care un om, uneori țarul, era cărat cu roaba de un altul și aruncat în gardul viu cu tot cu roabă. Wren și însoțitorii săi au notat toate aceste lucruri și au făcut o evaluare a despăgubirilor, care ajungeau la o sumă enormă pentru epoca aceea, 350 de lire și 9 penny.

Deloc de mirare într-o perioadă plină de lupte religioase, spiritul misionar protestant a fost incitat de prezența tânărului monarh curios care voia să importe tehnologie occidentală în țara lui înapoiată. De ce numai tehnologie navală și nu și religie? Zvonurile că Petru nu e devotat ortodoxismului tradițional și că e interesat și de alte credințe au născut viziuni mari în capul protestanților agresivi. N-ar fi oare posibil să-l convertească pe tânărul monarh și, prin el, pe întreg poporul lui primitiv? N-ar putea măcar să se realizeze o uniune între bisericile anglicană și ortodoxă? Arhiepiscopul de Canterbury era însuflețit de această perspectivă, și însuși Willhelm și-a plecat urechea la acest proiect. La ordinul regelui și al arhiepiscopului, un eminent om al Bisericii, Gilbert Burnet, episcop de Salisbury, a fost instruit să-l abordeze pe țar „și să-i ofere informații despre religia și constituția noastră, așa încât poate ar vrea să le primească“[185].

În 15 februarie, Petru l-a primit pe Burnet cu o delegație oficială de clerici anglicani. Petru l-a simpatizat pe Burnet și s-au întâlnit în mai multe rânduri pentru conversații care au durat mai multe ore, dar Burnet, care avea misiunea de a-l instrui și de a-l convinge, credea că șansele unei convertiri sunt nule; Petru era doar primul dintre numeroșii ruși al căror interes de a importa tehnologie occidentală era confundat de occidentalii naivi ca o posibilitate de a exporta filosofie și idei occidentale. Interesul lui față de protestantism era din pură curiozitate. Fiind sceptic față de toate religiile, inclusiv cea ortodoxă, el căuta, printre formele și doctrinele fiecăreia, ceea ce ar fi fost folositor pentru el și pentru statul său. După discuțiile lor, Burnet l-a luat pe țar ca să-l viziteze pe arhiepiscopul de Canterbury la palatul Lambeth. Petru a refuzat invitația de a asista la slujbele de la Sf. Paul, din cauza prezenței prea multor oameni, dar a luat cuminecătura

anglicană, înainte de micul dejun, în capela privată a arhiepiscopului, după care cei doi au purtat o lungă discuție.

La multă vreme după ce țarul se întorsese în Rusia, Burnet și-a așternut pe hârtie impresiile despre tânărul și înaltul suveran rus cu care a stat de vorbă atât de serios:

L-am slujit deseori, și aveam ordin, atât de la rege, cât și de la arhiepiscop, să fiu la dispoziția lui. Am avut translatori buni, așa că am putut să stau de vorbă în voie cu el. Este un om cu un temperament foarte iute, se inflamează repede, și este foarte agresiv în pasiunea lui; își ridică temperatura normală consumând mult coniac, pe care și-l pregătește singur cu multă pricepere. E stăpânit de convulsii în tot corpul, iar capul pare să fie și el afectat de ele. Este un om capabil și are o cunoaștere mai mare decât te-ai fi așteptat de la educația primită, care nu a fost serioasă; lipsa de rațiune și instabilitatea caracterului se vădesc deseori în comportamentul lui. Este o persoană mai degrabă practică, și pare făcut să fie tâmplar de nave mai degrabă decât un mare prinț. Aceasta a fost principala preocupare a lui cât a stat aici. A muncit mult cu propriile mâini, și i-a pus pe toți să lucreze la nave. Mi-a povestit cum a construit marea flotă la Azov, ca să atace cu ajutorul ei Imperiul Turc; dar nu părea să fie capabil să aplice o mare strategie, deși comportamentul său în războaie de atunci încoace a demonstrat un mare geniu, care nu era evident atunci. Era dornic să înțeleagă doctrina noastră, dar nu era dispus să o aplice în Moscovia; era cu adevărat hotărât să încurajeze educația și să-și civilizeze poporul, trimițându-i pe unii dintre ei să călătorească în alte țări, și atrăgând străinii să vină să locuiască printre ei. Încă părea îngrijorat de intrigile surorii sale. Este un amestec de pasiune și severitate în temperamentul său. Este ferm, dar nu înțelege prea multe despre război, și nici nu este interesat de asta. După ce l-am văzut mai des, și am stat de vorbă mai mult cu el, nu am putut decât să preamăresc adâncimea providenței divine, care a ridicat un om atât de energic la o autoritate absolută asupra unei așa de mari părți a lumii.[186]

Interesul lui Petru pentru chestiunile bisericești s-a extins și asupra Bisericii Angliei. Povestirile despre curiozitatea lui Petru față de protestantism au însuflețit tot felul de secte, fanatice sau nu, făcându-le să spere că ar mai

putea câștiga un adept convertit. Reformiști, extremiști, filantropi sau simpli nebuni s-au apropiat de țar, cu speranța că îl pot folosi ca un mijloc de a-și introduce credințele personale în îndepărtata țară a lui Petru. Pe majoritatea, Petru i-a ignorat. Dar era fascinat de quakeri. S-a dus de multe ori la întâlnirile lor și, în final, l-a întâlnit pe William Penn, căruia Carol al II-lea îi dăruise uriașe proprietăți în colonia Pennsylvania, pentru lichidarea unui împrumut enorm al coroanei. Penn luase parte, de fapt, doar doi ani la „sfântul lui experiment", pe un teritoriu consacrat toleranței religioase, din Lumea Nouă, iar acum, în timpul vizitei lui Petru, se pregătea să plece din nou. Auzind că Petru a asistat deja la o slujbă în ritul quakerilor, Penn s-a dus la Deptford ca să-l vadă pe țar, în 3 aprilie. Au vorbit în olandeză, pe care Penn o cunoștea, și i-a oferit lui Petru câteva dintre scrierile lui în acea limbă. După vizita lui Penn, Petru a continuat să meargă la întâlnirile quakerilor din Deptford. Urmărind slujba cum putea mai bine, stătea în picioare, se așeza, păstra momente lungi de tăcere, se uita mereu să vadă ce fac ceilalți. Experiența l-a marcat. Șaisprezece ani mai târziu, în provincia nord-germană Holstein, el a găsit o casă de întâlnire a quakerilor și s-a dus acolo cu Menșikov, Dolgoruki și cu alții. Rușii, cu excepția lui Petru, nu înțelegeau nimic din ce se spunea, dar au stat în liniște, iar țarul, din când în când, se apleca spre ei și le traducea. Când slujba s-a terminat, Petru le-a spus însoțitorilor săi că „oricine ar putea trăi după această doctrină ar fi fericit"[187].

În timpul acelorași săptămâni în care Petru a purtat discuții cu liderii clericilor englezi, el a înfăptuit un lucru despre care știa foarte bine că ar întrista inimile clericilor ortodocși. În mod tradițional, Biserica Ortodoxă Rusă interzicea folosirea „ierbii nedumnezeiești", tutunul. În 1634, bunicul lui Petru, țarul Mihail, interzisese fumatul sau alte modalități de folosire a tutunului sub amenințarea pedepsei cu moartea: ulterior, pedeapsa a fost redusă, iar rușilor care erau prinși fumând doar li se crestau nările. Cu toate acestea, prezența străinilor în Rusia a făcut ca obiceiul să se extindă, iar pedepsele erau rare; țarul Aleksei chiar a legalizat tutunul pentru o scurtă perioadă, făcând din vânzarea lui monopol de stat. Dar Biserica și toți rușii conservatori încă dezaprobau obiceiul. Petru, evident, a ignorat dezaprobarea lor; de când era tânăr se familiarizase cu tutunul și în fiecare seară era văzut fumând pipa lungă de lut, împreună cu prietenii lui olandezi și germani în Slobozia Germană. Înainte de a pleca din Rusia cu Marea

Ambasadă, Petru a emis un decret prin care se autoriza atât vânzarea, cât și folosirea tutunului.

În Anglia, ale cărei colonii includeau marile plantații de tutun din Maryland, Virginia și Carolina de Nord, posibilitatea neașteptată de deschidere a unei piețe noi, imense pentru tutun, a produs o mare agitație. Deja comercianții de tutun îi solicitaseră regelui să intervină pe lângă țar în favoarea lor. Pentru aceasta, nimeni nu era mai potrivit, sau mai bine plasat decât Carmarthen, noul camarad al lui Petru. Când Carmarthen i-a prezentat propunerea unui grup de negustori englezi în legătură cu monopolul tutunului în Rusia, Petru a fost interesat imediat. El nu privea fumatul doar ca pe un obicei occidental a cărui extindere ar fi ajutat la slăbirea dominației rigide a Bisericii Ortodoxe. Exista o și mai mare atracție imediată: banii. La acel moment, Petru și Ambasada aveau nevoie disperată de fonduri. Costul întreținerii a 250 de ruși în străinătate, în ciuda cheltuielilor suportate de țările-gazdă, erau enorme. În plus, agenții lui Petru din Olanda recrutau navigatori, ofițeri navali, constructori de nave și alte cadre. Trebuia achitate primele de angajare, avansuri din salarii și cheltuielile de călătorie. Agenții erau atât de ocupați cu achiziționarea multor obiecte, instrumente, mașini și modele, încât a trebuit să fie închiriate zece nave pentru a transporta aceste mărfuri, împreună cu oamenii recrutați pentru a fi duși în Rusia. Trezoreria Ambasadei s-a golit de mai multe ori și Moscovei i s-a cerut în mod repetat să mai trimită sume uriașe de bani. Dar niciodată nu era suficient.

Situația aceasta a făcut irezistibilă propunerea lui Carmarthen. El s-a oferit să plătească 28.000 de lire englezești în schimbul acordării permisiunii de a importa un milion și jumătate de livre de tutun în Rusia, fără taxe vamale, și de a-l vinde pe piața rusească fără nicio restricție. Cel mai important însă, din punctul de vedere al lui Petru, era că, la Londra, Carmarthen era gata să-i facă plata pe loc lui Petru, în avans. Contractul a fost semnat în 16 aprilie 1698. Satisfacția lui Petru se poate vedea și din răspunsul lui Lefort la anunțul entuziasmat al țarului: „Așa cum ai poruncit, noi [în Olanda] nu am deschis scrisoarea decât după ce am golit mai întâi trei pocale, iar după ce am citit-o, am mai băut încă trei. [...] Cu adevărat cred că este o mare afacere.“[188]

Când nu lucra la docuri, Petru se grăbea să meargă la Londra și în împrejurimile acesteia ca să viziteze locuri interesante. El a vizitat Spitalul Naval Greenwich, proiectat de Christopher Wren și considerat drept „una dintre cele mai sublime realizări posibile în arhitectura engleză“[189]. Lui Petru îi plăcea stilul simplu al lui William al III-lea, de la palatul din Kensington, cu cărămidă roșie și paneluri de stejar, dar spitalul maiestuos, cu colonadele lui gemene așezate cu fața spre Tamisa, a făcut o puternică impresie asupra lui. Când a luat cina cu regele, după vizita lui la Greenwich, țarul nu s-a putut reține să spună: „Dacă aș putea să dau un sfat Majestății Voastre, ar fi să vă mutați curtea în clădirea spitalului și să aduceți pacienții în palatul dumneavoastră.“[190] Petru a văzut mormintele monarhilor Angliei (ca și pe vânzătorii de mere și scoici) din Westminster Abbey. A vizitat castelul Windsor și Hampton Court, dar palatele regale erau mai puțin interesante pentru el decât instituțiile militare sau de cercetare. La Observatorul din Greenwich, a discutat despre calcule cu astronomul regal. La Woolwich Arsenal, cea mai mare fabrică de tunuri din Anglia, Petru a descoperit în maistrul artilerist Romney un spirit înrudit, cu care a putut să împărtășească pasiunea pentru artilerie și artificii. Turnul Londrei, pe atunci, servea drept arsenal, grădină zoologică și monetărie regală. Făcându-i-se turul muzeului de armuri medievale, lui Petru nu i s-a prezentat toporul cu care, cu cincizeci de ani înainte, fusese decapitat regele Carol I. Gazda lui își amintea că tatăl lui Petru, țarul Aleksei, auzind că poporul englez își decapitase suveranul, a retras toate privilegiile negustorilor englezi din Rusia. De aceea, toporul a fost ascuns de ochii lui Petru, „pentru că se temeau că acesta îl va lua și îl va arunca în Tamisa“[191]. Lui Petru, cea mai interesantă i s-a părut monetăria. Uimit de perfecțiunea monedelor englezești și de tehnica folosită pentru realizarea lor, Petru s-a întors la monetărie de mai multe ori. (Din păcate, inspectorul monetăriei regale, sir Isaac Newton, locuia și lucra la Trinity College, în Cambridge.) Petru a fost impresionat de reforma înfăptuită de Newton și John Locke. Ca să prevină degradarea monedelor din cauza oamenilor, care tăiau bucățele din zimții de argint, monedele englezești au căpătat margini netede. Doi ani mai târziu, când Petru a reformat sistemul monetar din Rusia, a fost folosit modelul englezesc.

Pe timpul șederii lui în Anglia, Petru a căutat întotdeauna oameni calificați, pentru a-i angaja în Rusia. Ajutat în recrutare de Carmarthen, el a

intervievat o mulțime de oameni și, în final, a convins vreo șaizeci de englezi să-l urmeze. Printre ei, era maiorul Leonard van der Stamm, maistrul-constructor de la Deptford; căpitanul John Perry, inginerul pe care Petru l-a însărcinat să se ocupe de construirea canalului Volga-Don; și profesorul Henry Farquharson, un matematician de la Universitatea din Aberdeen, care urma să deschidă o Școală de Matematică și Navigație la Moscova. Petru i-a scris unui prieten din Rusia că a recrutat, de asemenea, și doi frizeri, „în vederea unor solicitări ulterioare“, o aluzie de rău augur pentru cei din Moscova, a căror mândrie stătea în lungimea bărbii.

Afecțiunea lui Petru pentru Willhelm și recunoștința lui pentru rege au crescut când darul regal, iahtul Royal Transport, i-a fost oferit, în 2 martie. El a navigat cu iahtul în ziua următoare, și apoi, de câte ori s-a putut. În plus, Willhelm a ordonat ca lui Petru să i se arate orice dorește din flota engleză. Punctul culminant l-a constituit momentul în care țarul a fost invitat la o trecere în revistă specială a flotei și la o demonstrație de luptă la Spithead, în apropiere de insula Wight. Un escadron naval, alcătuit din Royal William, Victory și Association, i-a îmbarcat pe Petru și suita lui în Portsmouth, și i-a dus în strâmtoarea Solent, lângă insula Wight. Acolo, Petru s-a transbordat pe nava-amiral a amiralului Mitchell, Humber. În ziua exercițiului, flota a ridicat ancora; marile nave și-au desfăcut pânzele și s-au așezat pe două linii, față în față. Bordeele au bubuit, învăluind navele în fum și flăcări, la fel ca într-o bătălie adevărată, dar în ziua aceea nu a zburat nicio ghiulea. Cu toate acestea, când marile nave manevrau prin fum, întorcându-se la unison pentru a se ataca una pe alta, Petru jubila. S-a străduit să vadă și să noteze totul: graba marinarilor de a pregăti pânzele, ordinele căpitanilor de navă, numărul și calibrul tunurilor, numărul servanților de tunuri, semnalizările făcute cu steagul navelor din aceeași linie. Era o zi monumentală pentru un tânăr care abia cu zece ani în urmă văzuse prima barcă cu pânze și învățase să o miște în jos și în sus pe îngusta Iauza. Când navele s-au întors noaptea la ancoraj, tunurile au bubuit cu douăzeci și unu de salve de salut, iar marinarii au izbucnit în urale pentru tânărul monarh care visa la ziua când va flutura propriul steag pe o flotă rusească.

Willhelm l-a invitat la Parlament. Nedorind să fie din nou fixat cu privirea, Petru și-a ales ca punct de observație o fereastră care se deschidea deasupra unei loje superioare și, de acolo, țarul îl urmărea pe rege, pe tronul său, înconjurat de nobili care stăteau în bănci. Acest episod a provocat o remarcă unui observator anonim, care trecea prin Londra: „Azi am văzut cel mai rar lucru din lume: un monarh stând pe tron și altul pe acoperiș.“[192] Petru a ascultat dezbaterile cu ajutorul unui interpret și apoi le-a spus rușilor care erau împreună cu el că, deși nu e de acord cu limitările puterii regilor pe care le impune Parlamentul, „e bine să auzi supușii vorbind deschis și sincer cu regele lor. Lucrul acesta trebuie să-l învățăm de la englezi!“[193] În timp ce Petru se afla acolo, Willhelm și-a dat acordul formal pentru un proiect de lege privitor la o taxă pe pământ, care se estima că va aduce un venit de 1,5 milioane lire. Când Petru s-a declarat surprins că Parlamentul putea să strângă atât de mulți bani doar printr-o singură taxă, i s-a spus că, mai devreme cu un an, Parlamentul a votat o lege care a reușit să colecteze de trei ori mai mult.

Pe măsură ce vizita lui Petru se apropia de sfârșit, prezența lui în Londra începuse să fie privită aproape ca ceva obișnuit. Ambasadorul imperial Hoffman i-a scris stăpânului său la Viena:

Aici, curtea este mulțumită pentru că el [Petru] nu se mai teme atât de mult de oameni cum se temea la început. Ei îi reproșează o anumită insuficiență, pentru că nu a fost deloc generos. Tot timpul mergea îmbrăcat în haine de marinar. Vom vedea în ce fel de haine se va prezenta Majestății Voastre. Pe rege l-a văzut foarte rar, pentru că nu a vrut să-și schimbe stilul de viață, luând prânzul la 11 dimineața și cina la 7 seara, culcându-se devreme și trezindu-se la 4 dimineața, ceea ce îi uimește foarte tare pe englezii care îi țin companie. Ei spun că el intenționează să-și civilizeze supușii după modelul altor popoare. Dar, din felul în care se poartă el aici, nimeni nu poate descoperi o altă intenție decât aceea de a-i face marinari.[194]

Raportul ambasadorului reprezenta o informare de ultimă oră pentru împărat, deoarece Petru era așteptat să plece de pe o zi pe alta în Olanda, iar următoarea oprire din turul său era Viena. Numai că plecarea țarului se amânase în mod repetat. El venise doar pentru o vizită scurtă, dar a găsit

atât de multe de văzut și de făcut, nu numai pe șantierul din Deptford, dar și la Woolwich, și la monetărie, încât amâna mereu plecarea. Aceasta stârnea neliniște printre membrii Ambasadei rămași la Amsterdam. Nu-și făceau griji unde se află sau ce intenții are, dar primiseră vești de la Viena că împăratul e pe punctul de a face o pace separată cu inamicul lor comun, Turcia. Scopul aparent al Marii Ambasade fiind acela de a consolida alianța, noutățile despre dezintegrarea iminentă a acesteia nu-i făceau pe ruși fericiți. Pentru că tot soseau aceste mesaje și creșteau presiunile asupra lui, Petru a decis fără nicio tragere de inimă că trebuie să plece.

În 18 aprilie, Petru i-a făcut o vizită de rămas-bun regelui. Relațiile dintre cei doi se răciseră oarecum, de când Petru aflase că Willhelm e implicat în apropiata pace dintre împărat și sultan. Pentru Willhelm, desigur, era esențial să ajute la ieșirea Imperiului Habsburgic din războaiele din Balcani și să-l întoarcă pentru a fi pregătit împotriva singurului inamic de care îi păsa cu adevărat lui Willhelm: Franța. Cu toate acestea, ultima întâlnire din palatul Kensington a fost amicală. Țarul a împărțit o sută douăzeci de guinee servitorilor regelui, care îl serviseră, bani care, spunea un observator „erau mai mult decât ar fi meritat, pentru că fuseseră foarte nepoliticoși cu el“[195]. Amiralului Mitchell, escorta și translatorul său, i-a oferit patruzeci de blănuri și șase bucăți de țesături de Damasc, un cadou frumos. Cu această ocazie, de asemenea, se pare că Petru ar fi scos din buzunar un mic obiect împachetat în hârtie maronie, pe care i l-ar fi dat regelui, ca semn al prieteniei și aprecierii lui. Willhelm l-ar fi desfăcut, spune povestea, și ar fi găsit un magnific diamant neșlefuit. O altă variantă spune că era un uriaș rubin neșlefuit, care se potrivea „să fie așezat în vârful coroanei imperiale a Angliei“[196].

În 2 mai, Petru a părăsit Londra cu regret. A mai trecut pentru o ultimă vizită pe la Turn și monetărie în ziua plecării, în timp ce camarazii lui îl așteptau la bordul Royal Transport, iar când iahtul a plecat în jos pe râu, Petru l-a oprit și a ancorat la Woolwich, ca să meargă la mal și să-i spună la revedere lui Romney și Arsenalului. Din nou la drum, Royal Transport a ajuns la apusul soarelui la Gravesend, unde țarul a ancorat din nou. Dimineața, însoțit de Carmarthen, care naviga pe iahtul său, Peregrine, Petru a ajuns la Chatham, portul naval. Acolo s-a transbordat pe Peregrine și s-a plimbat prin port admirând giganticele vase de linie cu trei punți.

Împreună cu Carmarthen, el a urcat la bordul a trei nave de război, Britannia, Triumph și Association, iar apoi a fost condus spre mal, ca să viziteze magaziile navale ale marinei.

În dimineața următoare, Royal Transport a ridicat ancora și a plecat spre Margate, unde estuarul Tamisei întâlnește marea. Acolo a găsit un escadron naval englez, comandat de același amiral Mitchell, așteptând să-l însoțească înapoi spre Olanda. Traversarea s-a făcut pe o vreme furtunoasă și captivantă, mai mult decât și-ar fi dorit cei mai mulți dintre rușii aflați la bord, dar Petru s-a delectat cu valurile care spumegau pe punte.[197]

Deși nu a mai revenit niciodată în Anglia, lui Petru i-a plăcut gustul vieții englezești. Găsise acolo multe lucruri care îi plăceau: nonconformism, un monarh și un guvern practic și eficient, băutură bună și discuții interesante despre nave, armament și artificii. Deși el cu Willhelm nu erau foarte apropiați, regele îi deschisese fiecare ușă, îi facilitase accesul lui Petru pe șantierele lui, la monetărie și la fabrica de tunuri, îi prezentase flota sa, le permisese rușilor să vorbească cu oricine și să ia notițe. Petru era recunoscător și în continuare îi respecta pe englezi nu numai pentru modul în care erau proiectate navelor lor, pentru constructorii lor pricepuți, ci și pentru toată insula ca întreg. În Rusia, el i-a spus la un moment dat lui Perry că „dacă nu s-ar fi dus în Anglia, ar fi fost un prost“[198]. Mai departe, a continuat Perry, „Majestatea Sa declara frecvent nobililor săi, când era într-o dispoziție bună, că mai bine e să fii amiral în Anglia decât țar în Rusia“[199]. „Insula engleză“, spunea Petru, „e cea mai grozavă și cea mai frumoasă din lume.“[200]

---

[181] R.J. Mitchell, M.D.R. Leys, p. 163.

[182] Joseph Addison (1672-1719) a fost un eseist, poet și om politic englez. (N. red.)

[183] John Evelyn, vol. III, pp. 334-335.

[184] Vasili O. Kliucevski, p. 29.

[185] Gilbert Burnet, vol. IV, p. 322.

[186] ibidem.

[187] Eugene Schuyler, vol. I, p. 305.

[188] Ian Grey, p. 120.

[189] John Laurence Carr, p. 18.

[190] Staehlin von Storcksburg, p. 40.

[191] Ian Grey, p. 199.

[192] Eugene Schuyler, vol. I, p. 304.

[193] Vasili O. Kliucevski, p. 28.

[194] ibidem.

[195] Ian Grey, p. 459.

[196] ibidem.

[197] Din nefericire, Petru nu avea să mai navigheze vreodată pe superbul lui iaht englezesc. El a fost încărcat la Amsterdam odată cu restul colecției de instrumente și de obiecte cumpărate în timpul turului pe care îl făcuse și trimis apoi la Arhanghelsk. Acolo, la ordinul lui Petru, a fost primit de Franz Timmerman, căruia i s-a ordonat să îl ducă prin rețeaua de râuri și lacuri în nordul Rusiei la Iaroslavl, și de acolo, în jos pe Volga. Petru spera că, într-o zi, când canalul său Volga-Don va fi finalizat, să îl aducă pe Don la Azov și să navigheze cu el pe Marea Neagră. Dar Royal Transport avea nevoie de o adâncime a apei de cel puțin 2,5 metri, iar Timmerman nu a putut să-l aducă nici măcar până la Volga. El a fost dus înapoi la Arhanghelsk, unde a rămas cincisprezece ani. În 1715, când Rusia devenise o mare putere navală în Baltica, Petru a ordonat ca iahtul să fie reparat și adus pe lângă Capul Nord, pentru a-l avea în Baltica. A reușit să ajungă în Marea Baltică, dar a fost pierdut într-o furtună în largul coastelor Suediei. (N. a.)

[198] John Perry, p. 165.

[199] ibidem, p. 164.

[200] A.I. Andreev, p. 88.

17

LEOPOLD ȘI AUGUSTUS

În Amsterdam, Ambasada a fost fericită să-l vadă din nou pe țar; ei se simțiseră abandonați în timpul cât Petru făcuse vizita care trebuia să dureze câteva săptămâni și care se întinsese la peste patru luni. Își petrecuseră iarna călătorind prin mica țară, dobândind peste tot o formidabilă reputație de mari băutori. Au încercat să patineze, ceea ce era nemaiîntâlnit în Rusia, dar, fără să își dea seama că gheața din Olanda era mai subțire decât gheața din iernile rusești, de multe ori au căzut în apă, prin gheața spartă. Când se întâmpla asta, olandezii erau uimiți că rușii, în loc să-și scoată de pe ei hainele înghețate, pline de apă, se mulțumeau doar să mai bea un pahar. Dar, cu toate distracțiile, iarna nu fusese pierdută. Când s-a întors Petru, îl așteptau grămezi de materiale, arme, instrumente speciale și de navigație. Mai important, Ambasada recrutase 640 de olandezi, printre care și contraamiralul Cruys și alți ofițeri de marină (în cele din urmă, Cruys convinsese 200 de ofițeri de marină să vină în Rusia), navigatori, tehnicieni, constructori de nave, medici și alți specialiști. Ca să poată fi transportați, ei și echipamentul achiziționat, au fost închiriate zece nave.

În 15 mai 1698, Petru și Marea Ambasadă au părăsit Amsterdamul și au plecat către Viena, pe ruta Leipzig, Dresda și Praga. În Dresda, capitala electoratului Saxonia și un oraș atât de bogat în comori arhitecturale și de artă încât fusese numit „Florența de pe Elba“, Petru a fost primit cu o deosebită căldură. Electorul Augustus era atunci și regele Augustus al II-lea al Poloniei și, la sosirea lui Petru, el era plecat în noul lui regat, dar lăsase instrucțiuni ca țarul, căruia, în parte, îi datora tronul, să fie primit frumos, întâmpinat ca un oaspete regal.

Reacția inițială a lui Petru la ospitalitatea celor din Dresda a fost ostilă. Chiar de când a intrat în oraș, a văzut oamenii care îl priveau cu multă curiozitate, nu numai datorită rangului pe care îl avea, ci și datorită înălțimii sale. Sensibilitatea lui la acele priviri insistente crescuse, nu se diminuase, în timpul lunilor petrecute în Occident, iar el a amenințat că va părăsi

Dresda, dacă nu se va face nimic pentru a stopa asta. Prințul Fürstenberg, reprezentantul electorului și gazda lui Petru, a încercat să-l calmeze pe țar. Când Petru a cerut, în noaptea sosirii sale, și în ciuda orei târzii, să viziteze faimosul Dresden Kunstkammer Museum și deosebitul tezaur privat cunoscut sub numele de Camera Verde, Fürstenberg a acceptat imediat. După miezul nopții, țarul, prințul și curatorul muzeului au intrat în palatul electorului, unde, în șapte încăperi de la ultimul etaj, era găzduit muzeul. Kunstkammer, sau „cabinetul de curiozități“, fusese fondat cu mai bine de un secol în urmă, pentru a aduna și a expune atât minuni ale naturii, cât și obiecte făcute de om, deosebit de interesante. Colecția lui de ceasuri complexe și instrumente mecanice, unelte de minerit și de atelier, laolaltă cu cărți rare, armuri de paradă și portrete ale notabilităților, era deschisă tuturor cărturarilor și persoanelor de rang înalt, și îl fascina pe Petru. El s-a hotărât ca, într-o bună zi, să creeze un Kunstkammer în Rusia. Camera Verde, numită așa pentru că pereții ei erau vopsiți în verde, culoarea națională a Saxoniei, era o magazie secretă, cu accesul printr-o singură ușă, care dădea în apartamentele electorului. Acolo, conducătorii Saxoniei păstrau o colecție de bijuterii și obiecte prețioase care era printre cele mai valoroase din Europa. Petru era absorbit de amândouă colecțiile și a rămas, examinând un instrument sau un obiect după altul, până în zori.

În seara următoare, Fürstenberg a oferit un mic dineu privat, care s-a transformat într-o petrecere gălăgioasă, ca acelea care le plăceau rușilor. Trompetiști, oboiști și toboșari au fost chemați să asigure muzica. La cererea lui Petru, au fost invitate și cinci doamne, inclusiv frumoasa contesă Aurora von Königsmark, amanta electorului și mama viitorului mare mareșal al Franței, Maurice de Saxa. Petrecerea a durat până la trei dimineața, iar Petru a luat bețele de la tobă și a cântat „cu o perfecțiune care i-a surclasat de departe pe toboșari“[201]. După acea noapte de băutură, muzică și dans, Petru s-a pregătit de plecarea spre Praga și Viena, cu inima ușoară, și, de îndată ce țarul a ieșit din oraș, ușuratul și obositul prinț Fürstenberg i-a scris electorului: „Mulțumesc lui Dumnezeu că totul a mers așa de bine, pentru că îmi era teamă că n-o să-l pot mulțumi complet pe acest domn dificil.“[202]

La 6,5 kilometri în nordul orașului vechi al Vienei se ridică colinele gemene Kahlenberg și Leopoldsberg; la est de oraș, Dunărea curge spre sud către Budapesta; spre vest erau pajiștile unduitoare și pădurile Vienei. Totuși, cu toate că avea această așezare superbă, Viena nu se putea compara ca mărime cu Londra, Amsterdam, Paris sau chiar cu Moscova. În primul rând, aceasta se datora faptului că Viena, spre deosebire de celelalte mari orașe ale Europei, nu era un mare port sau un centru comercial. Singura ei funcție era de capitală a Casei Imperiale de Habsburg, punctul de întâlnire și centrul administrativ al vastului teritoriu care se întindea de la Baltica la Sicilia și care datora loialitate împăratului Leopold I. De fapt, în timpul lui Petru, împăratul conducea două imperii. Primul era vechiul Sfânt Imperiu Roman, o slabă uniune de state aproape independente din Germania și Italia, ale căror legături și tradiții străvechi durau de o mie de ani, de la imperiul lui Carol cel Mare. Celălalt imperiu, complet separat și distinct, era o colecție de teritorii tradiționale habsburgice din Europa Centrală – Arhiducatul de Austria, Regatul Boemiei, Regatul Ungariei și alte teritorii din Balcani, cucerite recent de la turci.

Primul dintre imperii, Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, a fost cel care i-a oferit împăratului titlul și prestigiul uriaș și a justificat anvergura enormă și măreția curții sale. Cu toate acestea, titlul său era lipsit de fond și, de fapt, imperiul însuși era doar o formă goală. Conducătorii acestei congregații de state disparate, electorii ereditari[203], margrafii și landgrafii, prinții și ducii, hotărau singuri religia supușilor lor, dimensiunea armatei proprii, și, în cazul unui război, ei puteau alege dacă vor să lupte alături de împărat sau împotriva lui sau puteau alege neutralitatea. Niciunul dintre acești mari conducători nu se gândea nici măcar în treacăt la împărat atunci când era vorba de probleme serioase de politică. Ei sau reprezentanții lor se întruneau în Dieta Imperială de la Regensburg, care era inițial organul legislativ al imperiului, dar care în acele vremuri constituia doar o instituție pur consultativă și decorativă. Împăratul nu putea să adopte vreo lege fără acordul Dietei, iar discuțiile nu ajungeau niciodată la un acord, deoarece membrii ei se contraziceau la nesfârșit. Când împăratul a murit, Dieta s-a reunit și a ales automat următorul cap al Casei de Habsburg. Așa cerea tradiția, iar tradiția era singura caracteristică a străvechiului imperiu care nu era lăsată să moară.

În ciuda lipsei de fond a acestui titlu imperial, împăratul nu era lipsit de importanță. Stabilitatea Casei de Habsburg, veniturile ei, armata și puterea veneau de la statele și teritoriile care erau cu adevărat conduse de ea – Austria, Boemia, Moravia, Silezia, Ungaria – și de la teritoriile nou-cucerite, de-a lungul Carpaților, spre Transilvania, și peste Alpi, spre Marea Adriatică. Habsburgii aveau pretenții și la tronul Spaniei, la toate posesiunile acesteia din Europa, inclusiv Spania, Țările de Jos spaniole, Neapole, Sicilia și Sardinia. Acest al doilea imperiu privea spre sud și est și pentru a se feri de pericole, dar și în căutare de noi oportunități. Formând o linie de demarcație între Europa Occidentală și Balcani, imperiul considera că misiunea lui sacră este să apere creștinismul împotriva înaintării Imperiului Otoman. Prinții protestanți din nord nu erau interesați de temerile sau de ambițiile din Balcani ale împăratului; ei priveau aceste lucruri ca pe niște treburi personale ale Casei de Habsburg și, dacă împăratul dorea sprijinul lor în aceste chestiuni, de obicei trebuia să-l cumpere.

Austria era centrul lumii habsburgice, iar Viena inima ei. Era o lume catolică, încărcată de tradiții și ceremonii complicate, călăuzite de iezuiții care nu erau niciodată prea departe de deliberările consiliului de stat. Și nu lipseau nici din coasta împăratului în care Dumnezeu – îl asigurau ei – avea mare nădejde.

Cea Mai Catolică Majestate, Leopold I, Împărat al Sfântului Imperiu Roman, Arhiduce de Austria, Rege al Boemiei și Rege al Ungariei, nu admitea egalitatea cu un alt muritor, cu excepția papei. În ochii împăratului habsburg, Cea Mai Creștină Majestate, Regele Franței, nu era decât un parvenit, un nou-venit încrezut, cu o genealogie mediocră și pretenții odioase. Țarul Moscoviei era doar ceva mai mult decât un prinț răsăritean care trăia într-un cort.

Leopold avea o credință de nezdruncinat în poziția lui. Casa de Habsburg era cea mai veche dinastie domnitoare din Europa. Timp de trei sute de ani, într-o succesiune neîntreruptă, familia a purtat coroana Sfântul Imperiu Roman, care își întindea istoria și prerogativele până la Carol cel Mare. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, reforma religioasă și Războiul de Treizeci de ani au slăbit puterea imperiului, dar prin numele său rămăsese

cel mai important conducător secular al creștinătății. Chiar dacă puterea lui efectivă pălise, în comparație cu cea a regelui Franței, păstra încă un fel de aură de superioritate obscură, medievală și semi-ecleziastică. Una dintre principalele preocupări ale lui Leopold era păstrarea acestei percepții. El a întreținut o armată de istorici și bibliotecari care au reușit, prin cercetările lor, să identifice genealogia împăratului, trecând prin eroi și sfinți, până la Noe.

Omul care purta această povară grea a responsabilității genealogice era tuciuriu, de înălțime medie, cu o mandibulă proeminentă, și buza de jos răsfrântă care marca tradițional (dacă nu îi desfigura) pe Habsburgi. Deși în 1698 ocupa deja tronul imperial de patruzeci de ani și urma să mai domnească încă șapte ani, el nu fusese născut pentru tron. Leopold fusese fratele mai mic, crescut ca să fie cleric, și fusese smuls de la studiile lui teologice de moartea fratelui mai mare, Ferdinand. Ales împărat la optsprezece ani, pe parcursul lungii sale domnii Leopold a preferat lucrurile pașnice: teologia, artele, ceremoniile de la curte și studiul genealogiilor; îi plăcea în mod deosebit muzica și el însuși a compus muzică de operă. Nu era un războinic, deși în timpul domniei lui imperiul s-a aflat aproape continuu în război. Când, în 1683, armatele otomane au încercuit și au asediat Viena, împăratul a plecat discret și s-a întors doar atunci când turcii fuseseră respinși și împinși în josul Dunării. Firea lui era melancolică, apatică și încăpățânată. Cu toatea acestea, în letargia lui, reușea cumva să inspire o demnitate austeră care nu era lipsită de grandoare și venea parțial tocmai din felul în care se vedea el însuși. Știa că a fi împărat înseamnă să te afli deasupra omenirii.

Fiecare detaliu al vieții cotidiene de la curtea imperială fusese gândit pentru a afirma acest rang sublim. În camerele și pe coridoarele străvechiului său palat vienez, Hofburg, împăratul se supunea unui protocol rigid, care semăna mai mult cu cel din Bizanț decât cu cel de la Versailles. În mod obișnuit, împăratul purta haine de curte de modă spaniolă: catifea neagră cu dantelă albă, o mantie scurtă, pălărie cu borul întors pe o parte, ciorapi roșii purtați doar de împărații habsburgi și pantofi roșii. În zilele de ceremonie, care erau foarte dese, el apărea într-o splendoare aproape răsăriteană, acoperit cu brocart stacojiu și auriu brodat cu diamante, înconjurat de Cavalerii Lânei de Aur, care purtau mantii lungi de catifea de un roșu

aprins, brodate cu aur. În această ținută deci, în zilele de sărbătoare religioasă, împăratul mergea pe jos la slujbă, în fruntea unei lungi procesiuni. De câte ori treceau prin fața lor împăratul și familia sa, curtenii făceau o plecăciune adâncă și îngenuncheau pe un picior. Atunci când numele său era pronunțat, chiar dacă el se afla într-o altă cameră, toți cei care erau de față făceau o îngenunchere similară. Când Majestățile Lor luau masa singure, farfuriile treceau prin douăzeci și patru de mâini până să ajungă la masa imperială. Vinul era turnat de un servitor care stătea îngenuncheat pe un picior.

Locul acestei ceremonii aiuritoare era palatul Hofburg, un labirint de clădiri construite de-a lungul secolelor, legate prin coridoare și scări întunecoase, curți minuscule și holuri mari. În această harababură de piatră și zidărie, care nu avea nimic din armonia și eleganța de la Versailles, împăratul, curtea lui de 2000 de nobili și 30000 de servitori se înghesuiau laolaltă cu nenumărate birouri ale guvernului, un muzeu și chiar un spital. Cu excepția vizitelor ocazionale la palatul Favorit, aflat chiar lângă oraș, unde obișnuia să vâneze cerbi, sau la palatul Laxenburg, aflat la 32 de kilometri depărtare, unde își punea șoimii să atace bâtlani, Leopold își conducea imperiul de la Hofburg.

De fapt, haosul reprezentat de Hofburg era simbolic pentru haosul imperiului. Administrația împăraților habsburgi nu era eficientă. Ei nu au fost capabili să unifice toate cancelariile, consiliile, trezoreriile și alte diverse organe ale Sfântului Imperiu Roman și ale domeniilor habsburgilor într-o singură structură unitară cu un guvern central. Leopold însuși, pregătit pentru teologie, era un autocrat nehotărât. Timid, apatic, nesigur de ceea ce trebuia să facă, el prefera să asculte sfaturi și, multă vreme, să întoarcă pe toate fețele sfaturile contradictorii pe care le primea de la sfătuitori. Un diplomat francez îl descria ca pe un „ceas care are nevoie mereu să fie întors“. Până în anii 1690, el era înconjurat ca într-un cocon cu multe straturi de comitete, toate războindu-se pe tăcute, dar cu vigoare, în spatele său. Politica era făcută doar în lipsa altor opțiuni.

În adâncul inimii lui, Leopold și, mai târziu, cei doi fii ai săi, împărații Iosif I și Carol al VI-lea, nu credeau că o administrație haotică e o problemă gravă. Pe parcursul unui secol, cei trei au împărtășit părerea că administrația

guvernului e o chestiune minoră, infinit mai puțin importantă, nu doar pentru sufletele lor, ci și pentru viitorul Casei de Habsburg, decât credința în Dumnezeu și sprijinul Bisericii Catolice. Dacă Dumnezeu era mulțumit de ei, El asigura Casei continuitatea și prosperitatea. Astfel, baza teoriei lor politice și a practicii guvernamentale era următoarea: tronul și imperiul erau date de Dumnezeu și „Casa noastră, interesele ei și destinul ei sunt păzite și se vor afla mereu la dispoziția unei puteri mai mari decât oricare putere de pe pământ".

În timpul lungii domnii a lui Leopold, cu toată apatia împăratului și rigiditatea aparatului său birocratic, bunăstarea imperiului chiar a crescut. Acest lucru se datora poate influenței lui Dumnezeu, așa cum credea Leopold, dar, în plan concret, în ultimele decenii ale domniei lui, șansa și puterea lui Leopold se bazau pe sabia strălucitoare a prințului Eugen de Savoia. Micul și cocoșatul prinț era feldmareșal al Sfântului Imperiu Roman, comandant al armatelor imperiale și, alături de ducele de Marlborough și regele Carol al XII-lea al Suediei, era unul dintre comandanții cei mai faimoși și de succes ai epocii lui.

Eugen era italian și francez prin naștere, titlul îi venea de la bunicul său care fusese duce de Savoia. S-a născut la Paris, în 1663, și era fiul Olympiei Mancini, una dintre marile frumuseți de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, și al contelui de Soissons. Deoarece chipul și trupul lui fragil erau insignifiante, cererea lui de a servi în armata franceză a fost respinsă, și a fost îndreptat către o carieră ecleziastică; într-adevăr, Ludovic al XIV-lea îl numea pe Eugen în public „Le Petit Abbé". Batjocura Regelui Soare avea să coste scump Franța. La douăzeci de ani, Eugen a ajuns la împărat și i-a cerut o funcție în armata imperială. Curții sobre a lui Leopold i-a plăcut de Eugen, iar seriozitatea și lipsa lui de frivolitate – calități pentru care fusese luat în derâdere la Versailles – i-au adus favoarea Vienei. Sosirea lui Eugen a coincis cu asediul turcilor și, chiar dacă avea numai douăzeci de ani, el a primit comanda unui regiment de dragoni. În anii care au urmat, a renunțat la visul de a conduce un principat italian și s-a dedicat carierei militare. La douăzeci și șase de ani, era general de cavalerie; la treizeci și patru, era comandant al armatei imperiale din Ungaria. Acolo, în 11 septembrie 1697, în timp ce Petru era la lucru pe un șantier din Amsterdam, Eugen a zdrobit armata principală a sultanului, de trei ori mai mare decât a sa, într-o bătălie

disperată, la Zenta. Pacea a fost de scurtă durată. În curând, se lupta cu inamicii împăratului în Țările de Jos, pe Rin, în Italia și pe Dunăre. El a participat la două dintre cele mai mari victorii ale ducelui de Marlborough, la Blenheim și la Oudenard, acceptând cu modestie poziția de vice-comandant. Geniul său militar a fost umbrit de al lui Marlborough, dar, în vreme ce reputația lui Marlborough se baza pe zece ani la comandă în timpul Războiului de Succesiune la tronul Spaniei, Eugen a fost soldat timp de cincizeci de ani și comandant-șef treizeci de ani.

În numele puternicului august, consilierii și sfătuitorii împăratului, istoricii și genealogiștii s-au bătut cu tenacitate pe chestiuni de protocol. Era de neconceput ca țarul Moscoviei, oricât de vaste ar fi fost domeniile sale, să fie primit ca un egal al slujitorului personal al lui Dumnezeu, împăratul. Problema era și mai complicată din cauza faptului că, oficial, țarul nu era prezent. Cu toate acestea, cumva, cineva trebuia să-i acorde atenție tânărului înalt care își ascundea identitatea folosind numele Petru Mihailov. Aceste probleme dificile necesitau timp de rezolvare; a fost nevoie de patru zile pentru a pune la punct detaliile intrării Ambasadei în Viena și de o lună întreagă de dezbateri ca să se ajungă la un acord asupra manierei în care împăratul îi va primi pe ambasadori. Între timp, Petru era nerăbdător să-l întâlnească pe împărat în persoană. Oficialii curții austriece erau fermi în decizia că un țar incognito nu putea fi primit de Majestatea Sa Imperială, dar insistența lui Lefort în cadrul unei întâlniri private a dat roade.

Întrevederea informală a avut loc la palatul Favorit, o reședință de vară a lui Leopold, de la marginea orașului. Petru, păstrându-și incognito-ul, a fost dus pe o mică poartă în grădină și apoi a urcat pe o scară în spirală în sala de audiențe. El a fost instruit cu grijă de Lefort asupra protocolului convenit pentru întâlnire: cei doi monarhi urma să intre în sala lungă de audiențe simultan, pe uși aflate la capete opuse ale sălii; mergând încet, ei trebuia să se întâlnească exact la mijlocul drumului, în dreptul celei de-a cincea ferestre. Din păcate, Petru, când s-a deschis ușa și l-a văzut pe împărat, a uitat ceea ce i se spusese, și s-a repezit spre împărat cu pași mari și grăbiți, ajungând la Leopold în dreptul celei de-a treia ferestre. Curtenii austrieci au rămas fără suflare. Protocolul fusese călcat! Ce se va întâmpla cu Petru? Ce se va întâmpla cu ei? Dar, când cei doi suverani s-au retras într-o nișă de lângă o fereastră să vorbească, doar cu Lefort pe post de interpret, curtenii

s-au calmat, văzând că țarul se poartă respectuos și cu mare considerație față de stăpânul lor. Cei doi alcătuiau o pereche contrastantă: împăratul de cincizeci și opt de ani, scund, palid, cu fața lui prelungă și tristă, încadrată de o perucă mare și cu o mustață groasă atârnând deasupra buzei sale inferioare atârnânde; și țarul de douăzeci și șase de ani, extrem de înalt, cu gesturile lui viguroase, imperative și uneori convulsive. Întâlnirea propriu-zisă a fost doar un schimb de amabilități și a durat cincisprezece minute. După aceea, Petru a coborât în grădina palatului și s-a plimbat cu o mică barcă pe lac, plin de voioșie.

Prima întâlnire a dat și tonul șederii de două săptămâni în Viena, singura vizită a lui Petru în capitala imperială. În ciuda enervantei agitații a ofițerilor de protocol austrieci, Petru a rămas într-o dispoziție plăcută și respectuoasă. El a trecut pe la împărăteasă și pe la prințesele imperiale și a încercat să se facă plăcut. A refuzat inspirat suma de 3.000 de guldeni pe săptămână, alocată de curtea imperială cheltuielilor Ambasadei ruse la Viena. Această sumă era prea mult din partea „dragului său frate“ care suportase povara unor lungi războaie, a protestat Petru; el a redus suma la jumătate. Austriecilor, care fuseseră informați în amănunt de caracterul lui Petru, atât la Moscova, cât și în turul său, nu le venea să creadă că supusul și modestul personaj din fața lor era același om de care auziseră ei. Ambasadorii străini au vorbit atunci despre „delicatele și rafinatele lui maniere“. Ambasadorul spaniol a scris la Madrid că „pare să fie cu totul altfel decât a fost descris de alte curți, mult mai civilizat, inteligent, cu maniere excelente și plin de modestie“[204].

Într-un loc important din Viena, caracterul prietenos al lui Petru și curiozitatea lui surprinzătoare au trezit mari speranțe. Biserica Catolică, în special Colegiul Iezuit de la Viena, cunoștea din rapoartele ambasadorului imperial de la Londra lipsa de atașament a lui Petru față de ortodoxia doctrinară și interesul lui pentru alte religii. La fel cum arhiepiscopul de Canterbury și alți protestanți s-au gândit că ar putea să-l convertească pe țar la protestantism, și catolicii au început să spere că monarhul și, după el, țara lui, ar putea fi aduși acasă la Biserica-mamă. Aceste speranțe îi aparțineau sfătuitorului personal al împăratului, fratele Woolf, un preot iezuit care vorbea puțin rusește. De ziua Sfântului Petru, după ce a participat la o slujbă ortodoxă ținută de preotul lui rus care călătorea împreună cu

Ambasada, Petru a asistat la o mesă în Colegiul Iezuit. Acolo l-a ascultat pe fratele Woolf propovăduind că „unui nou Petru, cheile i-ar putea fi oferite a doua oară, ca să poată deschide cu ele o altă ușă“[205]. Curând după aceea, Petru a participat la o a doua slujbă, ținută de data aceasta de cardinalul Kollonitz, din Ungaria, iar apoi a luat masa cu cardinalul în refectoriul colegiului. Din discuțiile pe care le-au purtat, a reieșit clar că Petru nu intenționa să se convertească, iar zvonurile care susțineau că el plănuia să se ducă la Roma ca să fie acceptat în Biserica Catolică de papa însuși erau false. El voia doar să se ducă la Veneția ca să studieze construirea galerelor; dacă ar fi ajuns totuși la Roma, s-ar fi dus ca turist, nu ca să facă vreo solicitare. După întâlnire, cardinalul și-a descris vizitatorul:

Țarul este un tânăr înalt, de douăzeci și opt de ani, cu un ten închis la culoare, mândru și serios, și cu o mină expresivă. Ochiul lui stâng, brațul stâng și piciorul stâng sunt afectate de otrava care-i fusese dată când fratele său era în viață; dar, din această otrăvire, țarul a rămas doar cu o anumită fixitate a ochiului stâng, și cu mișcarea constantă a brațului și a piciorului. Ca să ascundă acestea, el însoțește mișcările involuntare cu o mișcare continuă a corpului său, pe care mulți oameni, din țările pe care le-a vizitat, au considerat-o ceva natural, dar care este în realitate artificială. Inteligența lui e vie și spontană; manierele sale sunt mai degrabă civilizate decât sălbatice. Călătoria pe care a făcut-o l-a influențat mult în bine și este evidentă diferența între felul în care era la începutul călătoriei și felul în care este acum, deși brutalitatea lui nativă încă mai apare la suprafață; se comportă autoritar cu însoțitorii lui, pe care îi controlează cu mare severitate. Are cunoștințe de istorie și geografie și își dorește să afle mai multe despre aceste subiecte; dar cel mai mare interes îl are pentru mare și corăbii, la care lucrează cu propriile mâini.[206]

În cursul vizitei lui Petru, Leopold a organizat unul dintre celebrele lui baluri mascate la curtea vieneză. Decorul era acela al unui han de țară, cu împăratul și împărăteasa în rolul de hangii, iar curtea și ambasadorii îmbrăcați ca țărani, în costume naționale. Era acolo și prințul Eugen de Savoia. Petru era îmbrăcat ca un țăran frizian, iar partenera lui, aleasă din mulțime, fräulein Johanna von Thurn, era îmbrăcată ca o fată friziană. În timpul cinei, toate rangurile au fost ignorate, iar împăratul și împărăteasa

stăteau la masă unde doreau. În timpul toasturilor, Leopold a găsit o formulă inspirată pentru a-și onora distinsul oaspete care nu se afla acolo oficial. Ridicându-se ca să îl vadă pe mascatul musafir, împăratul a spus: „Sunt convins că ați auzit de țarul Rusiei. Haideți să bem pentru sănătatea lui.“[207] În dimineața următoare, cupa folosită de împărat pentru toast i-a fost adusă lui Petru în dar. Era împodobită cu cristal de rocă și valora 2.000 de florini. Plăcerea pe care i-a făcut-o țarului compania partenerei lui de petrecere s-a putut vedea a doua zi, când aceasta a primit în dar patru blănuri și 250 de ducați.

Ca răspuns la ospitalitatea gazdelor, de ziua Sfântului Petru, Ambasada rusă a oferit un bal pentru o mie de persoane, care a ținut toată noaptea. Focurile de artificii aprinse chiar de mâna țarului, dansul, băutura și alergările prin grădinile de vară au adus la Viena ceva din spiritul Sloboziei Germane. La dineul oficial dat după primirea Ambasadei de către împărat nu s-a băut în sănătatea celor două consoarte, împărăteasa și țarina. Această omisiune, aranjată la cererea rușilor, era un semn pentru ceea ce i se pregătea Eudoksiei la întoarcerea lui Petru la Moscova. În timpul dineului, când se discuta despre vinuri, baronul Königsacker a insistat ca Lefort să deguste pe loc șase soiuri pe care i le recomanda el. Când a sosit vinul și Lefort l-a gustat, el a cerut să-l guste și prietenul lui înalt, care stătea ca un servitor în spatele scaunului.

În ciuda acestor amabilități publice, misiunea lui Petru la Viena a fost un eșec diplomatic. Marea Ambasadă venise cu scopul de a angaja Austria într-un război mai dur împotriva turcilor. În schimb, s-au trezit încercând să-i convingă pe austrieci să nu accepte oferta de pace a turcilor, care era favorabilă Austriei, dar nu și Rusiei – o pace în care toți combatanții erau de acord să-și păstreze statu-quo-ul, fiecare păstrându-și teritoriile pe care le cucerise. Pentru împărat, aceasta era o înțelegere favorabilă: Ungaria și părți din Transilvania ar fi rămas sub control habsburgic. Ideea de pace era extrem de tentantă. Pe lângă aceasta, umbra lui Ludovic se ivea din nou, amenințătoare, asupra Occidentului. Era momentul să se retragă din est, să accepte roadele victoriei, și să se regrupeze pentru a-l putea înfrunta pe Regele Soare.

Singurul nemulțumit de perspectiva păcii era Petru. După ce reluase războiul împotriva turcilor în 1695 și 1696 prin campaniile sale împotriva Azovului, după ce capturase acea fortăreață și prinsese gustul ambiției de a naviga pe Marea Neagră, după ce mutase munții din loc pentru a construi o flotă la Voronej și după ce el însuși venise în Europa cu scopul de a învăța să construiască nave și să angajeze constructori, căpitani de marină și marinari, ca să-și construiască și să-și echipeze flota lui pentru Marea Neagră, nu putea să admită încheierea războiului înainte de a obține măcar Kerci și posibilitatea de a naviga pe Marea Neagră cu acceptul turcilor.

Petru a exprimat solicitarea personal ministrului imperial de externe, contele Kinsky, și, prin intermediul lui Kinsky, împăratului. Înțelegând că austriecii erau hotărâți să facă pace, Petru s-a concentrat asupra condițiilor în care s-ar încheia aceasta. În primul rând, el voia să se asigure că împăratul va insista ca turcii să cedeze Rusiei fortăreața de la Kerci, care controla joncțiunea între Marea Neagră și Marea Azov. Fără Kerci, noua flotă a lui Petru nu ar fi putut intra pe Marea Neagră, și ar fi rămas pe vasta, dar lipsita de utilitate Mare Azov. Kinsky i-a răspuns că încă nu începuse congresul de pace, la care, evident, Rusia va fi invitată. Dacă Petru voia Kerci, cel mai bine era să îl ia înainte de a fi semnat tratatul; el se îndoia că turcii ar putea fi obligați să-l înmâneze doar prin presiuni diplomatice la masa negocierilor, „pentru că turcii nu sunt obișnuiți să cedeze fără luptă fortărețele lor“[208]. Împăratul a promis că, cel puțin, nu va semna tratatul fără ca țarul să fie încunoștiințat de clauzele lui.

Era tot ce se putea face, iar Petru era acum nerăbdător să plece. Viena era un oraș de uscat, fără docuri și fără nave, iar următoarea lui escală era Veneția, unde spera că va învăța secretele galerelor de război extrem de eficiente. Până în 15 iulie, totul fusese aranjat, pașapoartele ambasadorilor erau gata și unii membri ai suitei se aflau deja în drum spre Veneția. Petru însuși era pe picior de plecare, după ce se întorsese de la întrevederea de bun-rămas cu împăratul când, în momentul plecării, a sosit ultima poștă de la Moscova, care aducea o scrisoare urgentă de la Romodanovski, cu știri neliniștitoare. Patru regimente de streliți, cărora li se ordonase să mărșăluiască de la Azov la granița cu polonezii, se revoltaseră și veneau spre Moscova. La momentul în care scria Romodanovski, ele se aflau deja la 95 de kilometri de capitală, iar trupele loiale, conduse de Șein și Patrick

Gordon, plecaseră să blocheze drumul. Nu se spunea nimic despre cauza revoltei și nici despre amploarea ei, și nu mai veniseră alte vești despre ce se mai întâmplase. Petru s-a gândit că, în timp ce el dansa costumat în țăran la balul mascat, streliții ar fi putut să ocupe deja Kremlinul, sora lui, Sofia, să ia tronul și el însuși să fie declarat trădător.

S-a hotărât pe loc să abandoneze restul turului, să anuleze vizita la Veneția și să se întoarcă direct la Moscova pentru a înfrunta orice l-ar fi putut aștepta acolo. Cu speranța și încrederea că regenții lui se află încă la putere, el i-a scris lui Romodanovski:

Am primit scrisoarea în care îmi spui că sămânța lui Ivan Mihailovici [Miloslavski] a început să răsară. Te implor să fii aspru; în alt fel nu e posibil să stingi flacăra. Regretăm să renunțăm la actualele treburi profitabile pe care le avem, totuși, din cauza acestor evenimente, noi vom fi lângă tine mai curând decât crezi.[209]

La încheierea Ambasadei, Petru a decis să-i ia cu el pe primii doi ambasadori, Lefort și Golovin, ca să-l ajute să rezolve situația de la Moscova, și să-l lase pe cel de-al treilea, Voznițîn, la Viena, în calitatea de reprezentant al Rusiei în vederea negocierilor de pace care vor urma.

În 19 iulie, Petru a părăsit Viena pe drumul către Polonia, uimindu-i pe austrieci, care nu știau nimic despre veștile primite de el și care se așteptau să-l vadă plecând în direcția Veneției. A călătorit zi și noapte, oprindu-se doar să mănânce și să schimbe caii. Ajunsese la Cracovia, când un mesager, redirecționat spre el în grabă de Voznițîn, i-a adus vești noi și bune. Șein îi interceptase și îi oprise pe rebeli; 130 fuseseră executați și 1860 fuseseră luați prizonieri. Petru era ușurat, și se gândea să revină la traseul lui inițial, spre Veneția. Dar era la jumătatea drumului spre casă, fusese plecat de un an și jumătate și erau multe lucruri pe care voia să le facă la Moscova. A continuat deci să meargă spre est, încetinind însă ritmul, și îndreptându-se spre Rawa, în Galiția, ca într-o plimbare de plăcere. Acolo a întâlnit pentru prima dată un personaj împreună cu care Petru și Rusia urma să se implice în tot felul de mașinații diplomatice și militare. Acesta era Augustus, elector

de Saxonia devenit acum, mulțumită sprijinului împăratului și al țarului, și rege al Poloniei.

Polonia, pe al cărei teritoriu călătorea țarul spre casă, era în vremea lui Petru cel mai slab și mai vulnerabil dintre marile state ale Europei. Ca dimensiune și ca populație, era uriaș: frontierele lui se întindeau de la Silezia până la Ucraina, de la Marea Baltică până la Carpați; populația lui era de opt milioane de locuitori, una dintre cele mai mari din Europa; cu toate acestea, politic și militar Polonia era insignifiantă. Într-adevăr, marele stat rămăsese intact numai pentru că vecinii lui erau prea ocupați sau prea slăbiți ca să vrea să-l dezmembreze. Pe durata celor douăzeci de ani ai Marelui Război al Nordului, care era gata să înceapă, Polonia a rămas inertă, rolul ei nefericit fiind acela de a asigura un câmp de luptă pentru armatele străine invadatoare. În fața puterii militare a agresivei Suedii, al cărei imperiu număra doar două milioane și jumătate de locuitori, gigantica Polonie zăcea neajutorată.

Mai mulți factori erau responsabili pentru impotența Poloniei. Primul factor era lipsa coeziunii naționale sau religioase. Doar jumătate din populația Poloniei era poloneză, iar această jumătate era, în linii mari, catolică. Cealaltă jumătate – lituanieni, ruși, evrei și germani – era un amestec de protestanți, ruși ortodocși și evrei. În această varietate de entități, antagonismele politice și religioase erau la ordinea zilei. Lituanienii se luptau între ei și aveau în comun doar ura față de polonezi. Evreii, care reprezentau un mare procent din populația orașelor, tindeau să domine comerțul și finanțele, ceea ce stârnea teama și invidia polonezilor. Cazacii, care se supuneau doar hatmanului ucrainean, acum supus, la rândul său, țarului, refuzau să primească ordine de la regele polonez.

Dacă situația etnică și religioasă era confuză, situația politică era de-a dreptul haotică. Polonia era o republică care avea un rege. Regele era ales, nu ereditar, și exercita atâta putere câtă îi oferea nobilimea, care, de obicei, nu-i oferea nimic. De aceea, regele devenise doar un accesoriu de stat. Așadar, în epoca în care Franța conducea majoritatea națiunilor către centralizarea puterii și către absolutismul monarhic, Polonia se îndrepta în direcția opusă, către dezintegrare politică și anarhie. Adevărații conducători ai Poloniei erau nobilii polonezi și lituanieni care guvernau imense teritorii,

unde autorității centrale nu i se permitea accesul. În Lituania, puternica familie Sapieha, visând ea însăși la tron, îi sfida cu încăpățânare pe toți regii Poloniei.

Aristocrații polonezi și lituanieni, mari proprietari de terenuri, au fost cei care, în 1572, au insistat pentru o coroană electivă. Ei erau cei care, la sfârșitul secolului al XVII-lea, controlau bogăția națiunii și exportau in, cereale și lemn de pe întinsele lor proprietăți de la Vistula până la Baltica. Ei dețineau toată puterea politică, nu numai prin alegerea suveranului, dar și prin impunerea unui pact formal, care trebuia să fie semnat de cel ales, înainte de încoronarea lui, fixându-i acestuia termenii în care va putea guverna. Idealul lor s-a concretizat când Dieta, sau Parlamentul polonez, a admis în final că niciun proiect de lege nu va putea fi aprobat dacă există chiar și o singură obiecție a unui membru. Nici regele și nici Dieta nu aveau vreo pârghie prin care să autorizeze sau să colecteze taxe. Nu exista o politică externă poloneză sistematică. „Această națiune instabilă [este] ca marea“, se plângea un diplomat englez. „Spumegă și urlă..., [dar] se mișcă doar când e agitată de o putere superioară.“[210]

Armata poloneză funcționa într-un mod similar. Cavaleria ei era întotdeauna foarte curajoasă și echipată magnific: diamantele străluceau pe platoșele și săbiile călăreților eleganți. Dar disciplina era inexistentă. În orice clipă, o armată polonă de pe câmpul de luptă se putea întări sau putea fi slăbită prin sosirea sau plecarea unui mare nobil cu recruții săi. Acești domni hotărau dacă și când vor participa la o campanie. Dacă oboseau sau erau iritați, pur și simplu se retrăgeau, indiferent de pierderile pe care le producea acțiunea lor celorlalte trupe din armata poloneză. Uneori, de asemenea, regele polonez putea fi în război, fără însă ca republica poloneză, reprezentată de Dietă, să ia parte la conflict. Pe fondul acestei confuzii caleidoscopice, având un rege decorativ, un Parlament inoperant, o armată feudală individualistă, tumultuoasa națiune poloneză aluneca și se îndrepta către o anarhie generală.

Cu un asemenea sistem, singura speranță de unitate și ordine a Poloniei era un monarh puternic, care să se impună cumva în acel haos. Totuși, alegerea nu era doar la mâna nobilimii poloneze. În acel moment, alegerea unui nou rege polonez care să dețină chiar puteri limitate asupra marii națiuni era o

preocupare europeană. Fiecare monarh din Europa râvnea să câștige coroana poloneză pentru propria casă regală, sau măcar pentru un prinț favorit al casei regale. Petru al Rusiei, ca vecin răsăritean al Poloniei, era preocupat în mod special. Temându-se că un candidat francez ar fi putut ocupa tronul, Petru era pregătit ca, în caz de nevoie, să invadeze Polonia. Ca să influențeze procesul alegerii, sau ca să fie pregătit în cazul victoriei francezului, Petru masase trupele rusești la granița poloneză. (Tocmai ordinul dat regimentelor de streliți de a se muta de la Azov la granița poloneză a fost cel care a precipitat revolta acestora, care l-a rechemat pe țar de la Viena.) De cealaltă parte a continentului, Regele Soare dorea să creeze o Polonie prietenoasă cu Franța, care să se ridice împotriva împăratului habsburg. Candidatul lui Ludovic fusese Louis de Bourbon, prinț de Conti, un prinț de sânge francez, care devenise un favorit al curții prin faptele de vitejie de pe câmpul de luptă, farmecul lui puternic și ambivalența sexuală. Conti nu era încântat să accepte titlul regal, pentru că detesta ideea de a-și părăsi prietenii și a deliciile de la Versailles pentru pustiurile barbare ale Europei răsăritene. Dar regele era foarte hotărât și și-a deschis punga, trimițând trei milioane de lire de aur ca să cumpere câte voturi ale membrilor Dietei au fost necesare. Efortul a fost încununat de succes și, cu sprijinul majorității nobililor polonezi, inclusiv al familiei Sapieha din Lituania, Conti a fost ales și a plecat spre Gdan´ sk cu o puternică escadrilă navală franceză, comandată de faimosul amiral Jean Bart.

Când a ajuns în Polonia, Conti a aflat că alegerea fusese răsturnată. Candidatul dezamăgit, Augustus de Saxonia, sprijinit de țar și de împărat, a refuzat pur și simplu să accepte hotărârea Dietei și a intrat în Polonia în fruntea unei armate saxone. Ajungând în Polonia înaintea lui Conti, Augustus s-a convertit la catolicism și a reușit să convingă Dieta să se răzgândească, încoronându-se rege al Poloniei în 15 septembrie 1697. Conti s-a întors la Versailles mulțumit, iar Augustus și-a început domnia care avea să dureze treizeci și șase de ani.

Așadar, Augustus se afla pe tronul polonez de mai puțin de un an când Petru a trecut prin țara lui în drumul său spre Moscova. Augustus era și elector al Saxoniei, dar uniunea dintre Saxonia și Polonia se făcea doar prin persoana sa. Cele două state nu aveau nici măcar o frontieră comună, fiind separate

de provincia habsburgică a Sileziei și de teritoriile Brandenburgului de pe râul Oder. Saxonia era luterană, Polonia era predominant catolică. Puterea lui Augustus, ca a tuturor regilor polonezi, era limitată, dar el deja căuta cu nerăbdare modalități de a schimba această situație.

Când Petru a ajuns la Rawa, unde locuia noul rege, a găsit în Augustus un tânăr cu o constituție excepțională, la fel ca el. Augustus era înalt (însă nu la fel de înalt ca Petru, a cărui înălțime era anormală) și bine clădit; fusese numit Augustus cel Puternic și se spunea că poate să îndoaie o potcoavă cu mâinile goale. La douăzeci și opt de ani, era franc și prietenos, avea obraji roșii, ochi albaștri, un nas puternic, o gură cu buze pline și sprâncene neobișnuit de stufoase și negre. Soția lui, o Hohezollern, îl părăsise când trecuse la catolicism, dar acest lucru conta prea puțin pentru Augustus, care avea o senzualitate și un erotism de proporții. Chiar și atunci când avea mai mulți concurenți, eforturile lui Augustus erau remarcabile; el colecționa femei și, din distracțiile sale cu această colecție de femei, se spunea că au rezultat 354 de bastarzi. Una dintre amantele lui favorite era frumoasa contesă Aurora von Königsmark, pe care Petru o întâlnise deja la Dresda; o alta, câțiva ani mai târziu, avea să fie contesa Orzelska. Întâmplător, aceasta era și fiica lui.

Fiind pasionat de carnalitate, lui Augustus îi plăceau și glumele cu tentă sexuală. El i-a dăruit lui Petru o cutie de aur cu un arc secret, decorată cu două portrete ale altei amante de-ale lui. Portretul de pe capac o înfățișa pe doamnă într-o rochie decentă și luxoasă, având o expresie demnă. A doua pictură, care se revela când arcul era acționat și capacul se deschidea, o înfățișa pe aceeași doamnă într-o scenă voluptuoasă, de dezordine pasională, ca și cum tocmai cedase avansurilor iubitului ei.[211]

În firea deschisă, prietenoasă și iubitoare de distracție a tânărului Augustus, Petru a recunoscut un spirit înrudit. Ei au petrecut patru zile la Rawa, trecând în revistă cavaleria și infanteria saxonă, iar seara bând împreună. Petru își arăta afecțiunea pentru noul lui prieten, deseori îmbrățișându-l și sărutându-l. „Nu pot să-ți descriu tandrețea dintre cei doi suverani“[212], scria un membru al suitei lui Petru. Impresia pe care i-a lăsat-o Augustus lui Petru a fost profundă și de durată, și el a purtat cu mândrie pajura Poloniei, pe care i-a oferit-o Augustus. La întoarcerea în Moscova, când i-a primit pe

boierii lui și pe prietenii care veniseră să-i ureze bun-venit, a doua zi după înapoiere, el s-a lăudat în fața lor cu această nouă prietenie. „Îl prețuiesc [pe Augustus] mai mult decât pe voi toți la un loc“, i-a anunțat el, „și nu pentru superioritatea lui regală, ci pur și simplu pentru că îmi place.“[213]

Zilele petrecute la Rawa și noua prietenie a lui Petru au avut urmări covârșitoare asupra Rusiei. Tot în cursul acelor zile, Augustus, care profitase deja de sprijinul lui Petru în dobândirea coroanei, s-a folosit de prietenia entuziastă a țarului pentru a grăbi unul dintre propriile proiecte ambițioase: un atac coordonat asupra Suediei. Regele suedez, Carol al XI-lea, murise, lăsând tronul fiului său de cincisprezece ani. Momentul părea perfect pentru încercarea de a smulge provinciile baltice de la suedezi, prin care aceștia blocau accesul la Marea Baltică al polonezilor și rușilor. Augustus era viclean și înșelător; cu timpul, el avea să capete reputația unui om cu două fețe, fără pereche între conducătorii europeni. Era în firea lui să propună, pentru un succes sigur, ca atacul să fie plănuit în secret și lansat prin surprindere.

Petru îl asculta cu simpatie pe gălăgiosul și vicleanul său prieten. Avea motivele lui să fie atras de plan: în Viena, el înțelesese că războiul din sud cu Turcia se apropia de sfârșit. Ușa către Marea Neagră se închidea tocmai când apetitul lui pentru aventuri maritime crescuse. Se întorsese din Olanda și Anglia impregnat de spiritul navelor, flotelor, comerțului și al mării. Așa că nu e surprinzător că l-a atras propunerea de a face o deschidere spre Marea Baltică, care asigura o rută maritimă directă spre vest. De asemenea, provinciile care urma să fie atacate fuseseră odată rusești. Căzuseră la un moment dat ca prunele într-o singură direcție. Așa să fie, acum avea să le culeagă o altă mână. Petru a dat din cap aprobator când a vorbit Augustus. Douăzeci și cinci de ani mai târziu, în introducerea la o istorie oficială rusească a Marelui Război al Nordului, țarul a confirmat că înțelegerea inițială cu privire la atacul asupra Suediei s-a făcut la acea întâlnire.

Marea Ambasadă se încheiase. Prima călătorie făcută de un țar rus în afara granițelor Rusiei pe timp de pace a durat optsprezece luni, a costat două milioane și jumătate de ruble, și i-a făcut cunoștință tâmplarului Petru Mihailov cu prinți, electori, regi și un împărat, demonstrând Europei Occidentale că rușii nu mănâncă carne crudă și nu poartă doar blănuri de

urs. Care erau rezultatele notabile? În ceea ce privește scopul declarat, deschis, al revigorării și extinderii alianței împotriva turcilor, Ambasada a eșuat. Pacea se instala în est, pentru că Europa se pregătea de alte războaie. Peste tot unde fusese să caute ajutor, la Haga, la Londra, la Viena, Petru găsise umbra amenințătoare a lui Ludovic al XIV-lea. Regele Soare, și nu sultanul, înspăimânta Europa. Diplomația europeană, banii, navele și armatele erau mobilizate în vederea crizei iminente care ar fi izbucnit atunci când tronul Spaniei devenea vacant. Rusia, lăsată să facă pace sau să se lupte singură cu turcii, nu putea să aleagă decât pacea.

În ceea ce privește rezultatele practice, folositoare, Ambasada a fost un succes considerabil. Petru și ambasadorii săi au reușit să recruteze peste 800 de europeni calificați, pentru serviciul rusesc, majoritatea lor olandezi, dar și englezi, scoțieni, venețieni, germani și greci. Mulți dintre acești oameni au rămas ani de zile în Rusia și au contribuit semnificativ la modernizarea națiunii, numele lor rămânând pentru totdeauna în istoria domniei lui Petru.

Mai importantă a fost influența profundă și de durată pe care Europa occidentală a avut-o asupra lui Petru însuși. El a călătorit în Occident ca să învețe cum să construiască nave, și a învățat. Dar curiozitatea lui l-a împins către o vastă diversitate de domenii. El a explorat tot ce a văzut cu ochii – a studiat microscoape, barometre, indicatoare de vânt, monede, cadavre și clești dentari, ca și construirea de nave și artileria. Ceea ce a văzut în orașele prospere și porturile Vestului, ceea ce a învățat de la oameni de știință, inventatori, negustori, meseriași, ingineri, tipografi, soldați și marinari, i-a confirmat credința mai veche, formată în Slobozia Germană, că rușii lui sunt cu decenii, poate secole în urma Occidentului, din punct de vedere tehnologic.

Întrebându-se cum s-a întâmplat lucrul acesta și ce se poate face, Petru a ajuns la concluzia că rădăcinile realizărilor tehnologice ale Occidentului se datorează libertății de gândire a oamenilor. A înțeles că Renașterea și Reforma, care nu au ajuns niciodată în Rusia, au rupt chingile în care era ținută societatea de Biserica medievală și au creat un mediu în care cercetarea filosofică și științifică individuală s-a putut dezvolta, la fel ca și întreprinderile comerciale de mare anvergură. El știa că aceste chingi ale religiei ortodoxe încă mai există în Rusia, susținute de folclorul țărănesc și

de tradiții care durau de secole. Sumbru, Petru s-a hotărât ca la întoarcere să rupă acele chingi.

Dar, curios, Petru nu a înțeles – sau poate nu a vrut să înțeleagă – implicațiile politice ale acestei noi viziuni. El nu plecase în Occident să studieze „arta guvernării". Deși Europa protestantă era plină de dovezi ale noilor drepturi civile și politice ale individului, prevăzute în constituții, în drepturile omului și în Parlamente, el nu s-a întors în Rusia ca să împartă puterea cu poporul. Dimpotrivă, s-a întors nu doar hotărât să-și transforme țara, dar și convins că, dacă Rusia se transformă, el e singurul care poate asigura atât orientarea ei, cât și forța de mișcare. El va încerca să arate drumul; dar, acolo unde educația și persuasiunea nu vor fi de ajuns, el va conduce și, dacă e nevoie, va folosi biciul pentru a-și impulsiona înapoiatul popor.

---

[201] Eugene Schuyler, vol. I, p. 311.

[202] ibidem, vol. I, p. 312.

[203] Titlul „elector" era dat celor șapte prinți germanici care dețineau privilegiul de a-l alege pe împăratul Sfântului Imperiu Roman. (N. a.)

[204] M.M. Bogoslowski, vol. II, p. 475.

[205] Kazimierz Waliszewski, p. 98.

[206] Eugene Schuyler, vol. I, p. 315.

[207] Constantin de Grunwald, p. 93.

[208] Eugene Schuyler, vol. I, p. 316.

[209] P&B, vol I, nr. 252.

[210] Sbornik, I.R.I.O., XXXIX, p. 222.

[211] Cu o altă ocazie, folosind același gen de umor, Augustus îl însoțea pe Frederic Wilhelm al Prusiei și pe fiul acestuia de șaisprezece ani, viitorul Frederic cel Mare, într-un tur prin palatul din Dresda. Ei au intrat într-un dormitor și admirau tavanul, când, deodată, s-a ridicat o draperie care acoperea patul, lăsând să se vadă o femeie goală care se afla pe pat. Îngrozit, sobrul și pudicul Frederic Wilhelm s-a repezit afară din cameră, trăgându-și fiul după el. Augustus, râzând în hohote, și-a cerut scuze, dar mai târziu, în timpul vizitei, el a trimis-o pe aceeași femeie la tânărul Frederic, ca să-l distreze. Din politețe, tânărul a primit-o, deși preferința lui nu era pentru femei. (N. a.)

[212] M.M. Bogoslowski, vol. II, pp. 558-559.

[213] Johann Georg Korb, vol. I, p. 156.

18

„ACESTE LUCRURI VĂ ÎNCURCĂ“

Când Moscova s-a trezit, la prima oră a dimineții de 5 septembrie 1698, a aflat că țarul s-a întors. Petru sosise cu o noapte înainte, cu Golovin și Lefort, făcuse o scurtă vizită la Kremlin, trecuse pe la mai mulți prieteni și apoi s-a dus să-și petreacă noaptea în casa lui de lemn de la Preobrajenskoe împreună cu Anna Mons. De cum s-a aflat în oraș despre sosirea lui, o mulțime de boieri și oficiali s-au înghesuit la ușa lui Petru ca să-i ureze bun-venit, cu speranța, spunea un observator, „de a demonstra, prin servilism, devotamentul lor nezdruncinat“[214]. Petru i-a primit pe toți cu bucurie entuziastă. Pe cei care se aruncau la pământ, la picioarele lui, după vechiul obicei moscovit, el „îi ridica delicat din poziția lor umilitoare, îi îmbrățișa și îi săruta, așa cum se obișnuia doar între prieteni“.

Chiar în ziua aceea, când boierii se înghesuiau care mai de care să fie mai aproape de țar, afecțiunea lor a fost pusă la încercare de un lucru extraordinar. După ce a trecut printre ei și s-au îmbrățișat, Petru a scos deodată un brici lung și ascuțit și, cu mâna lui, a început să le dea jos bărbile. A început cu Șein, comandantul armatei, care era prea uluit ca să opună rezistență. Apoi, a venit rândul lui Romodanovski, a cărui loialitate profundă față de Petru l-a făcut să treacă și peste acest afront la sensibilitatea moscovită. Alții au fost forțați, unul câte unul, să se supună, până când toți boierii prezenți au fost rași și niciunul nu putea să râdă sau să arate șocat cu degetul la altul. Doar trei dintre ei au fost cruțați: patriarhul, care privea cu oroare desfășurarea evenimentului, din respect pentru funcția sa; cneazul Mihail Cerkasski, datorită vârstei sale înaintate, și Tihon Streșnev, din respect pentru rolul său de gardian al țarinei.

Scena era remarcabilă: într-o clipă, liderii politici, militari și sociali ai Rusiei au fost transformați fizic. Apăruseră fețe noi. Bărbiile, fălcile, obrajii, gurile, buzele, toate acestea ascunse ani de zile erau acum vizibile, dându-le proprietarilor o cu totul altă înfățișare. Era comic, dar tot acest amuzament era amestecat cu nervozitate și spaimă. Pentru majoritatea

rușilor ortodocși, barba era un simbol esențial al credinței religioase și al respectului de sine. Era un accesoriu de la Dumnezeu, purtat de profeți, de apostoli și de Isus însuși. Ivan cel Groaznic exprimase mentalitatea moscovită atunci când spusese: „A-ți rade barba e un păcat pe care sângele tuturor martirilor nu îl poate spăla. Asta înseamnă să desfigurezi chipul omului creat de Dumnezeu.“[215] În general, preoții refuzau să binecuvânteze bărbații care nu aveau barbă; erau considerați nedemni și aflați în afara creștinătății. Cu toate acestea, pe măsură ce, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, apăruseră tot mai mulți negustori, soldați sau ingineri străini care nu purtau barbă, tatăl lui Petru, țarul Aleksei, relaxase puțin regula, afirmând că rușii pot să-și radă barba, dacă vor. Puțini au făcut-o, iar aceia au fost amenințați de patriarhul Adrian cu o nouă condangare: „Dumnezeu nu a creat omul fără barbă, ci numai câinii și pisicile. A te rade nu este doar o nebunie și o dezonoare; e un păcat de moarte.“[216] Aceste lucruri treceau prin mintea boierilor atunci când se supuneau ordinului țarului.

Petru, el însuși ras, privea bărbile ca pe ceva inutil, necivilizat și ridicol. Ele făcuseră din țara sa obiectul glumelor și al batjocurii Vestului. Erau simbolul tuturor lucrurilor pe care el voia să le schimbe și, tipic pentru el, a atacat, mânuind el însuși briciul. După acest episod, de câte ori Petru lua parte la un banchet sau ceremonie, cei care veneau cu barbă plecau fără ea. La mai puțin de o săptămână după sosirea lui, a mers la un banchet oferit de Șein, și l-a trimis pe măscăriciul curții, Iakob Turgheniev, prin sală, pe post de bărbier. Procedura era de cele mai multe ori neplăcută; raderea unei bărbi lungi și dese cu un brici uscat producea iritații și tăieturi acolo unde briciul ascuțit se apropia prea mult. Dar nimeni nu îndrăznea să protesteze; Petru era acolo, gata să pălmuiască peste urechi pe oricine se împotrivea.

Deși raderea bărbilor începuse în cercul intim al lui Petru, pentru a ridiculiza vechiul stil rusesc și pentru a arăta că cei care vor să beneficieze de favoarea țarului trebuie să apară fără barbă în prezența lui, interzicerea bărbii a devenit în curând serioasă și generală. Prin decret, toți rușii, cu excepția clerului și a țăranilor, erau obligați să se radă. Ca să se asigure că ordinul va fi dus la îndeplinire, oficialii au fost împuterniciți să radă barba oricărui bărbat pe care îl găseau, indiferent de rangul lui. La început, oripilați și disperați, rușii îi mituiau pe acești oficiali ca să-i lase în pace,

dar, după ce îl mituiau pe unul, cădeau în mâinile altui oficial. În scurt timp, a purta barbă devenise un lux prea costisitor.

În cele din urmă, celor care insistau să-și păstreze barba li s-a permis, cu condiția să plătească o taxă anuală. Plata taxei acorda dreptul proprietarului la un mic medalion de bronz care avea pe el o pictură ce înfățișa o barbă și cuvintele TAXA ACHITATĂ, medalion care era purtat pe un lanț în jurul gâtului ca să demonstreze oricui că barba e legală. Taxa era stabilită gradual; țăranii plăteau doar două copeici pe an, negustorii bogați plăteau până la o sută de ruble. Mulți preferau să plătească această taxă pentru a-și păstra barba, dar puțini dintre ei veneau de bunăvoie în preajma lui Petru, ca nu cumva să-i stârnească furia din cauza feței lor nebărbierite. Când găsea în preajma lui bărbați care purtau încă barbă, Petru, câteodată, „într-o stare de bună dispoziție, le smulgea barba din rădăcină sau le-o dădea jos [cu briciul] cu atâta asprime, că odată cu barba se ducea și un rând de piele“.[217]

Deși Petru era bucuros, majoritatea rușilor considerau tăierea bărbilor drept un act de agresiune și de înjosire. Unii ar fi fost în stare să renunțe la orice, numai să nu-și piardă barba pe care o purtaseră toată viața și pe care credeau că o vor duce cu ei în mormânt, pentru a se înfățișa, plini de mândrie, în lumea de apoi. Nu au putut rezista; voința lui Petru era prea puternică. Dar au încercat în mod jalnic să-și ispășească ceea ce pentru ei era un păcat de moarte. John Perry, inginerul englez pe care Petru îl angajase în timpul excursiei sale la Londra, a descris un bătrân tâmplar pe care îl întâlnise pe șantierul de la Voronej:

Cam în timpul acesta, țarul venise la Voronej, unde lucram eu, iar un mare număr de bărbați care purtaseră barbă toată viața erau acum obligați să și-o radă, printre care era și un tâmplar rus, care tocmai venise de la frizer [...] un foarte bun muncitor, cu securea lui, cu care eu avusesem mereu o relație de prietenie. Am stat de vorbă puțin cu el [...] îi spuneam că arată întinerit și l-am întrebat ce a făcut cu barba. [...] El a băgat mâna în sân și a scos-o de acolo și mi-a arătat-o; apoi mi-a spus că o va duce acasă și o va păstra, pentru ca, atunci când va muri, să-i fie pusă în sicriu și să fie îngropată odată cu el, ca să poată să i-o arate Sfântului Nicolae, când va ajunge pe lumea cealaltă, și toți ceilalți frați ai săi [tovarășii de muncă] aveau aceeași grijă de ea.[218],[219]

Când Petru s-a întors la Moscova, dispoziția lui era veselă și entuziastă. Era fericit că se află în compania prietenilor săi și foarte nerăbdător să facă schimbări, dar nu prea știa de unde să înceapă. Impulsiv, se ducea într-un loc, iar apoi se grăbea să plece în altul. În a doua zi petrecută în Moscova, el și-a trecut în revistă trupele și a fost imediat nemulțumit. „Văzând dintr-o privire cât de înapoiați erau, comparativ cu alți soldați“[220], spunea Johann Korb, un diplomat austriac,

el însuși le-a demonstrat toate pozițiile și mișcările din cărțile de instrucție, învățându-i prin propriile lui mișcări cum să-și corecteze trupurile greoaie și neîndemânatice. În sfârșit, obosit de hoarda sălbatică, s-a dus cu un grup de boieri la cina pe care o comandase la ambasadorul său, Lefort. Salvele de artilerie se amestecau cu strigătele băutorilor, iar plăcerea dineului a fost prelungită până la o oră târzie a serii. Apoi, profitând de întunericul nopții și însoțit doar de câțiva prieteni de încredere, a plecat la Kremlin, unde l-a răsfățat cu afecțiune părintească pe micul și iubitul său fiu [țareviciul Aleksei], l-a sărutat de trei ori, și, exprimându-și din nou afecțiunea pentru el, a plecat la Preobrajenskoe, evitând să dea ochii cu soția lui, țarina [Eudoksia], pe care o antipatiza de multă vreme.

Câteva zile mai târziu, Petru sărbătorea Anul Nou rusesc – care, după calendarul vechii Moscovii, începea în 1 septembrie – cu un mare banchet în casa generalului Șein. Printre musafiri erau un mare număr de boieri, ofițeri și alții, chiar și un grup de simpli marinari din flota abia născută. Petru i-a onorat în primul rând pe marinari, petrecându-și seara mai mult în compania lor, iar când mânca un măr, îl tăia în două și le oferea o jumătate acestora. Își punea brațul pe umerii câte unui marinar și îl numea „frate“. Urmau toasturi după toasturi, iar fiecare ridicare de pahar era însoțită de douăzeci și cinci de salve de tun.

O altă „petrecere somptuoasă“ a avut loc la două săptămâni după revenirea țarului și, deși Petru sosise cu „gingiile umflate din cauza durerilor“[221], ambasadorul austriac a raportat că niciodată nu-l văzuse pe țar atât de fericit. Generalul Patrick Gordon a venit să se prezinte țarului pentru prima

dată de la sosirea acestuia, scuzându-și întârzierea prin faptul că fusese la casa lui de la țară și că vremea rea și furtunile îi întârziaseră venirea. Bătrânul soldat s-a înclinat de două ori și se pregătea să îngenuncheze ca să îmbrățișeze genunchii țarului, când Petru i-a întins mâna și l-a strâns cu căldură.

La scurt timp după ce Petru i-a constrâns pe boieri să-și radă barba, el a început de asemenea să insiste să-și schimbe veșmintele rusești cu haine occidentale. Unii deja o făcuseră; costumele poloneze apăruseră la curte și erau purtate regulat de personaje progresiste ca Vasili Golițîn. În 1681, țarul Fiodor insistase ca oamenii de la curte să-și scurteze caftanele lor lungi, pentru a putea să meargă cu ușurință. Dar majoritatea boierilor purtau încă un costum tradițional rusesc: cămașă brodată, pantaloni largi băgați în cizme largi, colorate strident în roșu sau verde, cu botul întors și bordură de aur, peste care purtau un caftan lung până la pământ, cu guler drept de catifea, satin sau brocart și mâneci de lungime și lărgime exagerate. Pentru afară, mai era adăugată o altă piesă lungă de vestimentație, mai subțire vara, garnisită iarna cu blană, cu guler înalt, drept și mâneci și mai lungi, care ajungeau până la călcâie. Mergând în procesiune prin Moscova, îmbrăcați în robele lor lungi și evazate, purtând pe cap pălării înalte, decorate cu blană, un grup de boieri ruși alcătuiau o imagine opulentă, aproape orientală.

Petru detesta îmbrăcămintea națională pentru că nu era practică. Chiar în viața lui activă, lucrând pe șantier, navigând, mărșăluind cu soldații, hainele lungi și voluminoase îl încurcau și de abia putea să meargă. Nu îi plăcea nici expresia de curiozitate, amuzament și dispreț pe care o văzuse pe chipul occidentalilor când un grup de ruși în costume naționale mergea pe străzile din Vest. Printre cei mai conservatori în purtarea acestor costume era seriosul cneaz Romodanovski. Când i s-a spus lui Romodanovski că Fiodor Golovin, ambasadorul din Marea Ambasadă, și-a schimbat hainele rusești în Occident și s-a îmbrăcat cu haine străine, moderne, Romodanovski a afirmat: „Nu pot să cred că Golovin poate să fie un nemernic fără minte, care să disprețuiască îmbrăcămintea strămoșească."[222] Cu toate acestea, în 30 octombrie, când Petru a ordonat ca Golovin și Lefort să fie primiți oficial pentru a înștiința formal despre revenirea Ambasadei, și că li se va permite accesul numai celor care se îmbracă în haine occidentale, însuși Romodanovski a fost obligat să se conformeze.

În iarna aceea, în timpul unui banchet de două zile, prin care se sărbătorea noul palat al lui Lefort, Petru a luat o pereche de foarfeci de grădină și a tăiat mânecile largi ale boierilor care stăteau lângă el la masă. „Vedeți“, a zis el, „lucrurile acestea vă încurcă. Acum sunteți în siguranță fără ele. La un moment dat poți să verși un pahar, altădată uiți de ele și le bagi în sos.“ A înmânat apoi musafirilor uluiți bucățile tăiate de material și le-a sugerat: „Dați-le să vă facă jambiere din ele.“[223]

Un an mai târziu, în ianuarie 1700, Petru a transformat persuasiunea în decret. Cu toboșari pe străzi și în piețe, s-a proclamat că toți boierii, oficialii guvernamentali și proprietarii, atât din Moscova cât și din provincie, trebuie să renunțe la hainele lor lungi și să-și achiziționeze îmbrăcăminte ungurească sau germană. În anul următor, un nou decret a poruncit bărbaților să poarte vestă, pantaloni scurți și bufanți, jambiere, cizme și pălărie după modelul francez sau german, iar femeile să-și pună jupoane, fuste, bonete și pantofi occidentali. Alte decrete, de mai târziu, interziceau purtarea cizmelor înalte și a cuțitelor lungi rusești. Modele ale costumelor nou-aprobate erau expuse la intrările în Moscova și în alte locuri publice din oraș, ca lumea să le observe și să le copieze. Toți cei care ajungeau la porțile Moscovei în haine tradiționale, cu excepția țăranilor, primeau permisiunea să intre doar după ce plăteau o amendă. Ulterior, Petru i-a instruit pe paznicii de la porțile orașului să-i oblige să îngenuncheze pe vizitatorii care veneau în haine tradiționale lungi, și apoi să le taie hainele de acolo de unde ele atingeau pământul. „Multe sute de haine au fost tăiate în felul acesta“, spune Perry, „și pentru că se făcea lucrul acesta cu bună dispoziție, se provoca amuzamentul oamenilor și, în curând, tradiția purtării hainelor lungi a dispărut, mai ales în apropierea Moscovei și în acele orașe pe unde ajungea țarul.“[224]

Deloc surprinzător, transformarea vestimentară pe care o inițiase Petru a fost mai ușor de acceptat de femei decât de bărbați. Sora lui, Natalia, și cumnata lui văduvă, Praskovia, au fost primele care au dat un exemplu și multe dintre doamnele nobile ruse s-au grăbit să le urmeze. Văzând mari posibilități în hainele străine, dornice să fie à la mode, ele au trimis în Vest după modele de rochii, pantofi și pălării care se purtau la Versailles.

Pe măsură ce trecea timpul, apăreau noi decrete care extindeau și detaliau dorința lui Petru ca noile haine să fie purtate „în onoarea și de dragul statului și al profesiei militare". Rezistența nu a fost atât de puternică, așa cum fusese aceea care privea tăierea bărbilor; preoții îi afuriseau pe bărbații fără barbă, dar Biserica nu s-a ridicat în apărarea hainelor tradiționale. Moda are autoritatea ei, așa că oamenii inferiori s-au grăbit să adopte și ei moda stăpânilor. În cinci ani, Whitworth, ambasadorul englez, raporta de la Moscova că „nicăieri în tot orașul acesta mare nu vei întâlni vreo persoană de o minimă importanță care să fie îmbrăcată altfel decât în manieră germană"[225].

La țară, totuși, moda se înclina în fața obiceiurilor vechi. Nobilimea, funcționarii și negustorii care veneau în contact cu Petru se îmbrăcau așa cum dorea el, dar restul nobilimii, cei care locuiau pe domeniile lor îndepărtate, încă mai purtau cu seninătate robele lor lungi. Într-un fel, această primă și cea mai evidentă reformă a lui Petru, făcută la întoarcerea lui din Occident, a fost tipică pentru ceea ce a urmat. În nerăbdarea lui de a aplica modelul străin societății rusești, el a aruncat peste bord obiceiuri rusești a căror existență se baza pe un simț practic. Era adevărat că vechea îmbrăcăminte rusească era voluminoasă și îngreuna mersul; membrele aveau, desigur, mai multă libertate de mișcare odată ce erau eliberate de robele și hainele lungi. Dar în gerul aspru al iernii rusești, membrele, mai libere acum, erau totodată și mai predispuse să înghețe. Când temperaturile scădeau la douăzeci sau treizeci de grade sub zero, vechiul rus, în cizmele lui călduroase, cu haina lui mare ridicată deasupra urechilor și atingând pământul, cu barba lui stufoasă care îi proteja gura și obrajii, se putea uita cu satisfacție la bietul rus occidentalizat, a cărui față era învinețită de frig, și ai cărui genunchi, care se vedeau sub haina lui scurtă, se loveau unul de altul într-un efort inutil de a se încălzi.

Hotărârea arzătoare a lui Petru de a se scăpa repede de toate vestigiile și amintirile obiceiurilor și tradițiilor vechii Moscovii a avut urmări triste pentru soția lui, Eudoksia. Toamna anului în care se întorsese din Vest a marcat și ruptura finală dintre țarul de douăzeci și șase de ani și țarina de douăzeci și nouă de ani.

Petru își dorea de mult să încheie această căsătorie și să scape de acea tristă femeie de care se săturase, pe care nu o iubise niciodată, și pe care fusese obligat să o ia în căsătorie. De la început nu fusese niciun secret că Petru se străduia să o evite pe soția lui. Ea era simplă și needucată. Se temea de entuziasmul lui și îi displăceau prietenii lui – mai ales Lefort – și străinii care se îngrămădeau în viața lui. Femeie devotată ortodoxiei, care credea că străinii sunt sursa ereziilor și a contaminării, ea nu putea suporta să vadă că soțul ei le adoptă modul de a se îmbrăca, limbajul, obiceiurile și ideile. Inevitabil, prin încercarea de a interveni între soțul ei entuziast și încăpățânat și viața strălucitoare pe care o găsise alături de prietenii săi, Eudoksia nu a făcut decât să-și slăbească și mai mult poziția. Știa și că Petru nu îi este fidel, că o întreține pe Anna Mons cu mare stil. Prostește, ea și-a arătat deschis gelozia, ceea ce l-a înfuriat pe Petru, iar încercările ei de a-i face pe plac prin scrisori și semne de afecțiune nu făceau decât să-l obosească. Pe scurt, se plictisise de ea, era rușinat cu ea și dorea să scape de ea.

Încă de când se afla în Occident, la dineuri, dansând și făcând conversație cu femeile fascinante pe care le întâlnea peste tot, Petru se hotărâse să se descotorosească de soția lui neajutorată, neinteresantă și posesivă. Nu i-a scris niciun rând Eudoksiei în timpul celor optsprezece luni din străinătate, dar scrisorile pentru prietenii săi ruși conțineau indicii despre intențiile lui. De la Londra, el i-a scris unchiului său, Lev Narîșkin, și lui Tihon Streșnev, implorându-i să o convingă pe soția sa să facă jurăminte religioase și să devină călugăriță. Odată ce s-ar fi călugărit, toate relațiile laice, inclusiv căsătoria, ar fi fost nule și neavenite. La întoarcerea din Amsterdam, Petru a crescut presiunea, cerându-i lui Romodanovski să intervină și să se folosească de influența lui asupra țarinei șovăitoare. Chiar și patriarhul fusese convins să acționeze în interesul său, deși acesta încercase să evite sarcina nedorită. Când ajunsese la Viena, Petru deja era hotărât. Refuzul său de a închina în sănătatea împărătesei, care ar fi presupus un toast reciproc pentru țarină, a fost un semnal clar al hotărârii sale.

La întoarcerea în Moscova, inițial Petru a refuzat să o vadă pe Eudoksia. În schimb, i-a întrebat furios pe Narîșkin și pe ceilalți de ce nu i-au îndeplinit porunca. Ei au răspuns că, în chestiuni atât de delicate, suveranul însuși trebuie să aranjeze lucrurile. Așa că, după ce petrecuse deja la Moscova mai

multe zile, Petru a convocat-o pe Eudoksia acasă la Vinius, pentru o întâlnire. S-au certat timp de patru ore, Petru insistând furios ca ea să se călugărească și să-l elibereze de obligații. Eudoksia, găsindu-și în disperare puterea, a refuzat cu obstinație, argumentând că datoria ei de mamă o împiedică să părăsească lumea. Odată închisă în mănăstire, prevedea ea (și se va dovedi că avea dreptate), nu își va mai vedea vreodată fiul. De aceea, ea a declarat că niciodată nu-și va părăsi de bunăvoie palatul sau căsnicia.

Petru a părăsit întrevederea hotărât să facă după voia lui. La început, Aleksei, care avea pe atunci opt ani și jumătate, a fost luat cu forța de lângă mama sa și dat în grija surorii mai mici a lui Petru, Natalia, la Preobrajenskoe. Într-o dimineață, curând după acestea, Eudoksia a fost înghesuită într-o simplă căruță de poștă, fără doamne de companie sau servitori, și dusă la mănăstirea Pokrovski din Suzdal. Acolo, zece luni mai târziu, Eudoksia a fost rasă în cap și a primit un nou nume, de călugăriță, Elena. Mai târziu, ea avea să apară din nou în viața lui Petru, într-un mod surprinzător, dar, pentru moment, dorința lui Petru se împlinise: era, în sfârșit, liber.

În lunile care s-au scurs după întoarcerea din Occident, Petru a impus și alte schimbări în viața rușilor. Multe au fost superficiale și simbolice, cum au fost tăierea bărbilor și schimbarea hainelor, însă erau preludiul marilor reforme instituționale care aveau să vină în deceniile următoare. Aceste transformări de început nu au schimbat nimic fundamental în societatea rusă. Totuși, pentru ruși au părut extrem de ciudate, pentru că implicau elementele cele mai simple din viața de zi cu zi.

Una dintre schimbări a fost legată de calendar. Din cele mai vechi timpuri, rușii calculaseră anii nu de la nașterea lui Hristos, ci din momentul în care credeau ei că lumea a fost creată. În consecință, după numărătoarea lor, Petru s-a întors din Occident nu în anul 1698, ci în anul 7206. În același fel, rușii începeau noul an nu în 1 ianuarie, ci în 1 septembrie. Acest lucru venea din credința lor că lumea a fost creată toamna, atunci când grânele și alte roade ale pământului ajungeau la maturitate și erau gata să fie culese, și nu în mijlocul iernii, când pământul era acoperit de zăpadă. În mod tradițional, Ziua Anului Nou, 1 septembrie, era sărbătorită cu mare ceremonial, cu țarul și patriarhul așezați pe două tronuri într-o piață a

Kremlinului, înconjurați de o mulțime de boieri și de popor. Petru a suspendat aceste ritualuri ca fiind învechite, dar 1 septembrie a rămas în continuare începutul noului an.

Nerăbdător să alinieze și numărătoarea anilor, dar și începutul de an la cele din Occident, Petru a decretat în decembrie 1699 că anul următor va începe în 1 ianuarie și va fi considerat anul 1700. În decretul său, țarul a declarat deschis că această schimbare se făcea pentru coordonarea cu practica apuseană.[226] Dar, ca să închidă gura celor care spuneau că Dumnezeu nu ar fi putut să facă pământul în miezul iernii, Petru i-a invitat „să vadă harta globului și, cu un ton plăcut, le-a dat de înțeles că Rusia nu reprezintă lumea întreagă și că atunci când era iarnă la ei, în același timp, era mereu vară în acele locuri de peste ecuator“[227]. Pentru a sărbători schimbarea și pentru a-i impresiona pe moscoviți cu această nouă zi, Petru a comandat slujbe speciale de Anul Nou, care să fie ținute în toate bisericile în 1 ianuarie. Mai mult, el a dat dispoziții ca ramuri permanent verzi să fie folosite pentru decorarea cadrului ușilor, în interiorul caselor, și a ordonat ca toți cetățenii Moscovei „să-și arate bucuria prin felicitări zgomotoase“[228] adresate unii altora de Anul Nou. Toate casele trebuia să fie luminate și deschise pentru petreceri șapte zile.

Petru a schimbat și banii rusești. El s-a întors jenat la sistemul monetar neglijent, informal, aproape oriental care era în uz în regatul său. Până la un punct, o parte importantă a banilor care circulau în Rusia era alcătuită din monede străine, de obicei germane sau olandeze, ștanțate cu un M care însemna „Moscova“. Singurele monede rusești aflate în circulație generală erau mici bucățele ovale de argint, numite copeici, care aveau pe o parte imaginea Sfântului Gheorghe și pe cealaltă parte era inscripționată efigia țarului. Calitatea argintului și dimensiunea monedelor erau diferite și, ca să facă mărunțiș, rușii pur și simplu le tăiau în bucățele cu o lamă solidă. Petru, influențat de vizita la Monetăria Regală din Anglia, ajunsese să înțeleagă că pentru a promova creșterea comerțului trebuie să aibă o provizie adecvată de bani oficiali, emiși și protejați de guvern. De aceea, el a ordonat producerea unei mari cantități de monede de cupru, frumos făcute, care puteau fi folosite ca mărunțiș pentru copeicile existente. Ulterior, el a făcut monede din aur și argint cu valoare mai mare, până la o rublă, care echivala cu 100 copeici. În trei ani, noua emisie de monede

ajunsese la o scară impresionantă: fuseseră emise și puse în circulație monede în valoare de 9 milioane de ruble.

O altă idee străină îi fusese prezentată lui Petru printr-o scrisoare anonimă găsită într-o dimineață pe podeaua unui clădiri guvernamentale. În mod obișnuit, misivele nesemnate conțineau denunțuri la adresa înalților oficiali, dar în această scrisoare se găsea propunerea ca Rusia să adopte sistemul de folosire al hârtiei imprimate, așa încât orice înțelegeri oficiale, contracte, cereri și alte documente să fie obligatoriu scrise pe hârtie oficială care să poarte marca achitării taxelor printr-un vultur așezat în colțul din stânga-sus al hârtiei. Această hârtie trebuia să fie vândută doar de guvern; veniturile urmând să fie vărsate în trezoreria statului. Încântat la culme, Petru a adoptat măsura pe loc și a pornit în căutarea scriitorului anonim. A descoperit că era un șerb pe nume Aleksei Kurbatov, care, ca servitor al lui Boris Șeremetiev, îl însoțise pe stăpânul său în Italia, unde se folosise de asemenea hârtii ștampilate. Petru l-a recompensat frumos pe Kurbatov și i-a oferit un post în guvern, în care datoria lui era să găsească noi modalități de a crește veniturile statului.

Petru însuși a adus acasă o altă practică occidentală care făcea societatea rusească mai sofisticată și în același timp economisea pământ și bani pentru stat. Maniera rusească tradițională de a recompensa serviciile importante aduse țarului era dăruirea de mari proprietăți sau cadouri în bani. În Occident, Petru a descoperit modalitatea mai economică de a acorda decorații – ordine, cruci și stele. Imitând aceste decorații străine, ca Ordinul Jartierei din Anglia și ordinul habsburgic al Lânii de Aur, Petru a creat un ordin exclusiv pentru cavalerii ruși, Ordinul Sfântului Andrei, numit astfel după sfântul care patrona Rusia. Noii cavaleri erau distinși printr-o panglică lată, de un albastru-deschis, purtată pe piept în diagonală, și o cruce a Sfântului Andrei din email negru pe fond alb. Primul care a primit distincția a fost Fiodor Golovin, tovarășul de încredere al lui Petru și ambasador în Marea Ambasadă, iar acum, de facto, prim-ministrul neoficial. Țarul i-a mai numit cavaleri pe Mazepa, hatmanul cazacilor, și pe Boris Șeremetiev, care urma să-i succeadă lui Șein la șefia armatei. Douăzeci și cinci de ani mai târziu, la moartea lui Petru, Ordinul Sf. Andrei avea treizeci și opt de membri, douăzeci și patru dintre ei fiind ruși și paisprezece străini. Acest ordin a rămas cea mai înaltă și mai râvnită distincție conferită de un suveran

rus până la căderea imperiului. Așa că, vreme de peste două secole, dată fiind natura umană, care este așa cum este, aceste fâșii de panglică colorată și bucățele de argint și email au devenit, pentru generalii, amiralii, miniștrii și ceilalți oficiali ruși, la fel de valoroase ca mii de hectare de pământ bun rusesc.

---

[214] Johann Georg Korb, vol. I, p. 155.

[215] David Maland, p. 435.

[216] N.G. Ustrialov, vol. II, p. 193-194.

[217] John Perry, p. 196.

[218] După Petru, bărbile s-au întors, încet-încet, în păturile înalte ale societății. Pe parcursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, toate oficialitățile publice, ofițerii și soldații din armată erau obligați să se radă. În 1860 și 1870, sub Alexandru al II-lea, această regulă s-a mai relaxat, și mulți dintre miniștrii guvernului și dintre soldații ruși – cu excepția celor din Garda Imperială – au început să poarte barbă din nou. Toți țarii care au urmat după Petru erau complet rași, cu excepția ultimilor doi, Alexandru al III-lea și Nicolae al II-lea, care purtau barbă pentru a-și exprima astfel gusturile slavofile. (N. a.)

[219] ibidem.

[220] Johann Georg Korb, vol. I, p. 157.

[221] ibidem, vol. I, p. 170.

[222] ibidem, vol. I, p. 196.

[223] ibidem, vol. I, p. 257.

[224] John Perry, p. 198.

[225] Sbornik, I.R.I.O., XXXIX, p. 60.

[226] Alegând să urmeze calendarul iulian, care se folosea atunci în Anglia, Petru a adus Rusia în rând cu Occidentul chiar înainte ca Occidentul însuși să se schimbe. În 1752, Anglia a adoptat calendarul gregorian, dar Rusia a refuzat să schimbe calendarul a doua oară, cu rezultatul că, până la Revoluție, calendarul rusesc era în urma celui occidental cu unsprezece zile în secolul al XVIII-lea, cu douăsprezece zile în secolul al XIX-lea și cu treisprezece zile în secolul al XX-lea. În 1918, guvernul sovietic a acceptat în sfârșit calendarul gregorian, care acum este adoptat peste tot în lume. (N. a.)

[227] John Perry, p. 235.

[228] Basil Dmytryshyn, p. 10.

19

FOC ȘI CNUT

Odată ce bărbile au fost rase și paharele închinate în cinstea reîntâlnirii au fost băute, zâmbetul s-a șters de pe fața lui Petru. Mai era o treabă urâtă de rezolvat: venise vremea pentru confruntarea finală cu streliții.

De la căderea Sofiei, fostele trupe de elită ale vechii armate moscovite fuseseră umilite deliberat. În bătăliile simulate ale lui Petru de la Preobrajenskoe, regimentele streliților întruchipau întotdeauna „inamicul“, al cărui rol era mereu să piardă. Mai recent, în luptele reale de lângă zidurile cetății Azovului, streliții suferiseră pierderi masive. Lor nu le convenea să fie puși să sape ca muncitorii făcând grămezi de pământ pentru lucrările necesare asediului; nu le plăcea să fie forțați să se supună ordinelor ofițerilor străini și comentau nemulțumiți văzându-l pe tânărul lor țar atât de nerăbdător să urmeze sfatul acelor occidentali care vorbeau o limbă de neînțeles.

Din păcate pentru streliți, cele două campanii de la Azov i-au demonstrat lui Petru inferioritatea lor față de noile lui regimente, în ceea ce privește disciplina și modul de luptă, iar el și-a anunțat intenția de a modela armata după sistemul occidental. După cucerirea Azovului, noile regimente au fost cele care s-au întors la Moscova împreună cu țarul pentru o intrare triumfală și pentru a fi recompensate cu onoruri, în timp ce streliții fuseseră lăsați în urmă să reconstruiască fortificațiile și să stea în garnizoana orașului cucerit. Lucrul acesta încălca orice precedent; locul tradițional al streliților pe timp de pace era Moscova, unde păzeau Kremlinul, își întrețineau soțiile și familiile și, în plus, făceau și afaceri profitabile. Acum, unii dintre soldați erau plecați de acasă de aproape doi ani, iar acest fapt, de asemenea, era neobișnuit. Petru și guvernul lui voiau să aibă în capitală cât mai puțini streliți, iar cel mai bun mod de a-i ține la distanță era ca aceștia să se afle în serviciu permanent pe o frontieră îndepărtată. Așa că, în dorința de a întări armata rusă de la granița poloneză, la un moment dat guvernul a ordonat ca 2000 dintre streliții care făceau parte din regimentele de la Azov să fie

detașați la graniță. Ei urma să fie înlocuiți în Azov de unii dintre streliții rămași în Moscova, în timp ce Garda și alte trupe formate după model occidental trebuia să rămână în capitală să apere guvernul.

Streliții s-au deplasat la graniță, dar nemulțumirea lor a crescut. Erau furioși că trebuia să mărșăluiască dintr-un post îndepărtat către altul, aflat la sute de kilometri distanță, și erau cu atât mai furioși, cu cât nu li se permisese să treacă prin Moscova, ca să-și vadă familiile. În timpul marșului, unii dintre soldați chiar au dezertat și au reapărut în Moscova, cerând să li se plătească solda restantă și să rămână în capitală. Cererile lor au fost respinse și li s-a ordonat să se înapoieze de îndată la regimentul lor, dacă nu vor să fie pedepsiți. Ei s-au întors la camarazii lor, povestindu-le cât de rău au fost tratați. Au adus, de asemenea, și ultimele noutăți și bârfe de pe străzile Moscovei, multe dintre ele avându-l în centru pe Petru și vizita lui îndelungată în Occident. Chiar dinaintea plecării Ambasadei, streliții erau deranjați de preferința lui pentru străini și de numirea ofițerilor străini în poziții importante din stat și armată. Acum, furia lor era alimentată de zvonuri proaspete. Se spunea că Petru devenise german, că a renunțat la credința ortodoxă sau chiar că, de fapt, e mort.

Pe măsură ce streliții comentau înfierbântați între ei, nemulțumirea lor personală se transformase într-o mai mare nemulțumire politică împotriva țarului: credința și țara lor erau sabotate; țarul nu mai era țar! Un țar adevărat stătea încoronat la Kremlin, distant, apărând doar în cadrul marilor procesiuni, înfășurat în faldurile robelor și bijuterii. Acest înalt Petru, care țipa și bea cu tâmplarii și străinii toată noaptea în Slobozia Germană, care mergea pe jos în procesiuni triumfale în spatele străinilor pe care îi făcuse generali și amirali, nu avea cum să fie un țar adevărat. Dacă într-adevăr era fiul lui Aleksei – și mulți se îndoiau de asta –, atunci el fusese vrăjit; crizele sale de epilepsie erau un argument pentru faptul că era fiul diavolului. Cu toate aceste gânduri fierbându-le în minte, streliții și-au dat seama care este misiunea lor: să-l detroneze pe acest țar provocator, pe acest fals țar, și să reinstaureze vechile tradiții.

Exact în acel moment, un nou decret a sosit din Moscova: companiile trebuia dispersate în garnizoane aflate în orașele dintre Moscova și granița polono-lituaniană, iar dezertorii care veniseră la Moscova urma să fie

arestați și exilați. Acest decret a fost catalizatorul revoltei. Două mii de streliți au hotărât să plece spre Moscova. În 9 iunie, după dineul de la ambasada austriacă din Moscova, Korb, proaspătul secretar al ambasadei, nota: „Azi, pentru prima oară, un vag zvon de revoltă a streliților a stârnit teroare.“[229] Oamenii își aminteau revolta care avusese loc cu șaisprezece ani în urmă, iar acum, de frica repetării măcelului, cei care au putut, au început să părăsească capitala.

În această atmosferă de panică, guvernul țarului a ieșit în întâmpinarea pericolului. Nimeni nu știa câți rebeli sunt și nici cât de aproape se află de oraș. Trupele din Moscova erau conduse de boierul Aleksei Șein, iar în coasta lui Șein, așa cum fusese și la Azov, stătea bătrânul scoțian, generalul Patrick Gordon. Șein a acceptat responsabilitatea reprimării revoltei, dar a cerut ca toți membrii consiliului de boieri să aprobe decizia în unanimitate și să confirme această aprobare prin semnarea sau punerea sigiliului lor pe document. Boierii au refuzat, probabil gândindu-se că, dacă vor învinge streliții, semnăturile lor pe document le-ar pecetlui soarta. Cu toate acestea, ei au fost de acord că era esențial ca streliții să fie opriți, pentru a nu intra în Moscova și a stârni o rebeliune și mai mare. Orice trupe loiale care puteau fi formate trebuia duse în întâmpinarea streliților, înainte ca ei să ajungă în oraș.

Celor două regimente de Gardă, Preobrajenski și Semionovski, li s-a ordonat să se pregătească de marș cu doar o oră înainte. Ca să reprime din fașă orice scânteie de rebeliune care s-ar fi putut întinde printre ei, ordinul amenința că cei care vor refuza să plece împotriva trădătorilor vor fi considerați ei înșiși trădători. Gordon a mers printre oameni, încurajându-i și asigurându-i că nu există luptă mai glorioasă și mai nobilă decât aceea purtată pentru salvarea suveranului și a statului de trădători. 4000 de oameni din trupele loiale au fost adunați și au pornit în marș din oraș către vest, cu Șein și Gordon în frunte. Mai mult decât atât, colonelul de Grage, un ofițer de artilerie austriac, îi însoțea cu douăzeci și cinci de tunuri.

Confruntarea a avut loc la 50 de kilometri nord-vest de Moscova, lângă faimoasa Mănăstire Noul Ierusalim a patriarhului Nikon. Totul – numărul soldaților, conducerea, artileria, chiar și sincronizarea – era în favoarea trupelor loiale. Dacă streliții ar fi ajuns chiar și cu o oră mai devreme, ei ar

fi putut ocupa puternica mănăstire și ar fi putut astfel rezista unui asediu, suficient de îndelungat ca să demoralizeze soldații loiali și să-i convingă pe unii dintre ei să se alăture revoltei; iar mănăstirea fortificată ar fi fost un sprijin strategic al poziției lor. S-a întâmplat însă ca cele două tabere să se întâlnească în câmp deschis.

În apropierea mănăstirii era un râu mic. Șein și Gordon au dat ordin să fie ocupat malul estic, blocând drumul către Moscova. Curând după aceea, șirurile lungi ale streliților, ducându-și muschetele și halebardele, au început să-și facă apariția, iar avangarda a pornit să treacă râul. Ca să vadă dacă e vreo șansă să potolească revolta în mod pașnic, Gordon a coborât pe malul râului ca să stea de vorbă cu rebelii. Când primul dintre streliți a ajuns pe mal, el le-a spus sfătos, ca un vechi soldat, că noaptea e aproape, iar Moscova e prea departe ca să poată ajunge acolo în acea zi; că ar fi mai bine să-și așeze tabăra și să înnopteze pe malul celălalt al râului, unde era mai mult loc. Streliții, epuizați și nesiguri, luați prin surprindere de perspectiva unei lupte înainte de a ajunge la Moscova, și văzând trupele guvernamentale aduse împotriva lor, au acceptat sfatul lui Gordon și au început să-și așeze tabăra. Purtătorul de cuvânt al streliților, sergentul Zorin, i-a înmânat lui Gordon o petiție neterminată în care se plângeau:

Că li se ordonase să servească în diferite orașe vreme de un an, și că, atunci când au fost în fața Azovului, după ordinul unui eretic și al unui străin, Fransko Lefort, ca să lovească greu Ortodoxia, el, Fransko Lefort, i-a îndemnat pe streliții din Moscova către ziduri atunci când nu trebuia și, punându-i pe ei în locurile cele mai periculoase și mai afurisite, mulți dintre ei au murit; că, din ordinul lui, fusese pusă o mină în tranșee, și că el, cu această mină a mai omorât trei sute de oameni și mai mulți.[230]

Petiția continua cu alte plîngeri, inclusiv „că auziseră că vin la Moscova germanii ca să le radă bărbile și să fumeze în public, ca să facă de râs Ortodoxia“. Între timp, cât vorbise Gordon cu rebelii, trupele lui Șein se adăpostiseră pe tăcute în tranșee făcute pe malul înalt al râului, către est, iar de Grage își plasase tunurile deasupra, cu țevile ațintite spre streliți, peste râu.

În zorii zilei următoare, mulțumit că poziția lui era cât se putea de puternică, Gordon a coborât din nou să vorbească cu streliții, care au cerut ca petiția lor să fie citită în fața armatei loiale. Gordon a refuzat; petiția era în realitate o chemare la arme împotriva țarului Petru și o condangare a celor mai apropiați prieteni ai lui Petru, în special a lui Lefort. În schimb, Gordon le-a vorbit despre clemența lui Petru. I-a rugat pe streliți să se întoarcă în liniște și să-și reia îndatoririle de la garnizoană, pentru că nu va ieși nimic bun dintr-o revoltă. El le-a promis că, dacă își vor prezenta pașnic cererile, exprimându-și loialitatea așa cum se cuvine, el va avea grijă să primească satisfacție pentru necazurile lor și iertarea pentru nesupunerea de până atunci. Gordon nu a avut succes. „Am folosit toată retorica pe care o stăpâneam, dar totul a fost în zadar“, scria el. Streliții au răspuns că nu se vor întoarce la posturile lor „până nu li se va da voie să-și sărute soțiile în Moscova și li se vor plăti soldele restante“[231].

Gordon i-a raportat aceste lucruri lui Șein, apoi s-a întors a treia oară cu o ultimă ofertă: li se vor plăti soldele și li se va oferi iertarea. Până la întoarcerea lui, însă, streliții deveniseră agitați și impacientați. Ei l-au prevenit pe Gordon, fostul lor comandant, dar și el tot un străin, că trebuie să plece imediat, altfel va primi un glonte pentru eforturile lui. Au strigat că ei nu recunosc pe nimeni drept stăpân, că nu primesc ordine de la nimeni, că nu se vor duce înapoi în garnizoană, că trebuie să fie lăsați să ajungă la Moscova și că, dacă drumul este blocat, îl vor deschide cu oțelul cel rece. Furios, Gordon s-a întors la Șein, și trupele loiale s-au pregătit de luptă. Pe malul vestic, trupele streliților, de asemenea, s-au așezat în șiruri, au îngenuncheat și au cerut binecuvântarea lui Dumnezeu. Pe ambele maluri ale râului se făceau nenumărate semne ale crucii de către soldații care se pregăteau să lupte unii împotriva altora.

Primele focuri au fost trase la comanda lui Șein. Cu bubuituri puternice, fumul a ieșit din gurile de tun, dar fără să facă vreo victimă. Tunurile lui de Grage trăseseră cu praf de pușcă, nu cu obuze; Șein sperase că această desfășurare de forțe ar putea să-i facă pe streliți să se retragă. Focurile oarbe au avut însă un efect contrar. Auzind zgomotul, dar nevăzând victime în rândurile lor, streliții au început să creadă că sunt mai tari decât cealaltă tabără. Bătând în tobe și fluturându-și steagurile, ei au înaintat peste râu. Șein și Gordon au ordonat lui de Grage să încarce tunurile cu muniție.

Acestea au bubuit din nou, de data aceasta trimițând ghiulele și șuierat de obuze printre rândurile de streliți. Bubuind întruna, cele douăzeci și cinci de tunuri ale lui de Grage au lovit în mulțimea de oameni din fața lui. Obuzele zburau în rândurile adversarilor, dispersând capete, mâini și picioare.

Într-o oră se terminase. În timp ce tunurile încă mai bubuiau, streliții se întinseseră la pământ ca să scape de focul artileriei, implorând să se predea. Din partea cealaltă, s-a strigat ordinul de a arunca armele. Streliții s-au supus în grabă, dar chiar și așa, artileria a continuat să tragă, Gordon gândindu-se că, dacă nu se mai aud tunurile, streliții ar putea să capete curaj și ar putea să atace înainte de a fi complet dezarmați. Și așa, streliții îngroziți și îndobitociți s-au lăsat încătușați și legați, până când au devenit cu adevărat inofensivi.

Odată rebelii puși în lanțuri, Șein a fost nemilos. Pe loc, cu toți streliții rebeli înlănțuiți, pe câmpul de luptă, el a ordonat o anchetă asupra revoltei. Voia să știe cauza, instigatorii, obiectivele. Fără excepție, fiecare dintre streliții pe care îi interoga își recunoștea implicarea și admitea că merita moartea. Dar, tot fără excepție, niciunul dintre ei nu voia să dea detalii despre scopul lor și să trădeze pe vreunul dintre camarazii lui denunțându-l ca instigator sau lider. În consecință, în plăcutele împrejurimi ale mănăstirii Noul Ierusalim, Șein a ordonat ca streliții să fie torturați. Cnutul și focul și-au făcut treaba și, în sfârșit, unul dintre soldați a fost convins să vorbească. Spunând că e de acord că el și camarazii lui merită să moară, el a povestit că, dacă revolta ar fi avut succes, ei intenționau mai întâi să jefuiască și să dea foc Sloboziei Germane și să-i masacreze pe toți locuitorii, apoi să pătrundă în Moscova, să-i ucidă pe toți cei care opuneau rezistență, să pună mâna pe boierii de frunte, să-i ucidă pe unii și să-i exileze pe alții. După aceea, ei urma să anunțe poporul că țarul, care era plecat peste graniță la sfatul viclean al străinilor, a murit acolo și prințesa Sofia trebuie să fie rechemată pentru a fi din nou regentă, până când țareviciul Aleksei, fiul lui Petru, va ajunge la majorat. Pentru a o sfătui și sprijini pe Sofia, urma să fie rechemat din exil și Vasili Golițîn.

Poate că era adevărat sau poate Șein obținuse, folosind tortura, exact ceea ce voia să audă. În orice caz, el a fost satisfăcut de ceea ce a auzit și, pe baza acestei mărturisiri, a ordonat călăilor să-și facă datoria. Gordon a

protestat – nu pentru a salva viața oamenilor condangați, ci pentru a face o investigație mai atentă ulterior. Anticipând dorința lui Petru de a afla dedesubturile revoltei atunci când se va întoarce, el a încercat să-l convingă pe Șein. Dar Șein era comandantul, iar el a insistat că execuțiile imediate sunt necesare pentru a face o impresie potrivită asupra streliților – și asupra poporului – despre cum sunt pedepsiți trădătorii. O sută treizeci au fost executați pe câmp, iar restul, aproape 1900, au fost duși la Moscova în lanțuri. Acolo au fost predați lui Romodanovski, care i-a întemnițat în diferite fortărețe și mănăstiri din împrejurimi, în așteptarea lui Petru.

Petru, care se grăbise spre casă de la Viena, fusese informat pe drum despre victoria lejeră asupra streliților, și fusese asigurat că „niciunul n-a scăpat". Totuși, în ciuda rapidei înăbușiri a revoltei, care nu amenințase niciun moment în mod serios tronul, țarul a fost profund deranjat. Primul lui gând, după neliniștea și umilința cauzate de revolta propriei sale armate în timp ce el nu se afla în țară, a fost – exact cum prevăzuse Gordon – să vadă cât de adânci erau rădăcinile rebeliunii și ce persoane importante ar fi putut să fie implicate. Petru se îndoia că streliții acționaseră singuri. Cererile și acuzațiile pe care le făceau împotriva prietenilor săi, împotriva lui însuși și a modului său de viață, păreau prea elaborate pentru niște simpli soldați. Dar cine îi instigase? În numele cui?

Niciunul dintre boierii sau ofițerii lui nu putea să-i dea un răspuns satisfăcător. Ei au spus că streliții au rezistat prea bine la tortură și că nu s-au putut obține informații de la ei. Supărat și suspicios, Petru a poruncit ca regimentele de Gardă să adune sutele de prizonieri din temnițele din jurul Moscovei și să îi aducă la Preobrajenskoe. Acolo, în interogatoriile care au urmat, Petru era hotărât să descopere dacă nu cumva, așa cum îi scria lui Romodanovski, „semințele neamului Miloslavski au încolțit din nou". Și chiar dacă nu fusese un complot bine închegat pentru a răsturna guvernul, el era hotărât să termine odată cu acei „semănători ai răului". Încă din copilărie, streliții i-au fost adversari și au reprezentat pentru el o amenințare – îi uciseseră prieteni și apropiați, sprijiniseră pretențiile uzurpatoarei Sofia și continuau să conspire împotriva lui; cu doar două săptămâni înainte de plecarea lui peste graniță fusese descoperit complotul colonelului de streliți Țîkler. Acum, din nou folosiseră un limbaj violent împotriva prietenilor lui

străini și a lui, și plecaseră spre Moscova cu intenția de a răsturna guvernul. Petru se săturase de toate: de dezordine și de pericol, de pretenții arogante și privilegii, de pretenția de a lupta numai când și unde voiau ei, de slaba prestație ca soldați, de faptul că erau niște personaje medievale într-o lume modernă. Într-un fel sau altul, trebuia să scape de ei, o dată pentru totdeauna.

Interogatoriul însemna chestionarea sub tortură. Tortura, în Rusia zilelor lui Petru, era folosită în trei situații: pentru a forța oamenii să vorbească; ca pedeapsă, fără să fie cerută vreo informație; ca preludiu sau procedeu rafinat de execuție pentru cei condangați la moarte. În mod tradițional, existau trei metode generale de tortură care se foloseau în Rusia: batogul, cnutul și focul.

Batogul era o nuia sau un băț de grosimea unui deget, folosit în mod normal pentru pedepsirea celor vinovați de infracțiuni mai puțin grave. Victima era întinsă pe podea, culcată pe burtă, cu spatele gol și picioarele întinse. Doi bărbați o loveau cu batogul, simultan, pe spatele gol, unul așezat sau stând în genunchi, pe capul și brațele victimei, celălalt pe picioarele ei. Stând față în față, cei doi executanți mânuiau bețele ritmic, unul după celălalt, „păstrând ritmul ca niște fierari care bat nicovala, până când nuielele se rupeau în bucăți, după care luau altele noi, până când li se ordona să se oprească“[232]. Folosite îndelung și la întâmplare pe victima slăbită, batogurile puteau provoca și moartea, dar, în mod normal, nu se întâmpla acest lucru.

Pentru o pedeapsă sau un interogatoriu mai sever, era nevoie de cnut, o metodă sălbatică de a provoca durere, dar tradițională în Rusia. Cnutul era un bici gros, de piele, lung de un metru. O lovitură de cnut sfâșia pielea de pe spatele gol al victimei și, când loviturile cădeau în mod repetat în același loc, puteau să sfâșie carnea până la os. Severitatea pedepsei era determinată de numărul de lovituri aplicate, pedeapsa standard variind între cincisprezece și douăzeci și cinci de lovituri; mai mult de douăzeci și cinci de lovituri puteau provoca moartea.

Aplicarea loviturilor cu cnutul era o treabă care necesita măiestrie. Executantul, observa John Perry, aplica „atâtea lovituri pe spatele gol, câte

erau indicate de judecători, mai întâi făcând un pas înapoi, și apoi repezindu-se cu forță înainte, la fiecare lovitură. Cnutul cădea cu atâta forță încât sângele țâșnea, și pe spate rămânea o tăietură de grosimea unui deget. Acești maeștri [ai cnutului], așa cum îi numesc rușii, sunt atât de preciși în munca lor, încât foarte rar lovesc de două ori în același loc, ci aplică loviturile de-a lungul și de-a latul spatelui, una lângă alta, cu mare dexteritate, de la vârful umerilor și până la talia pantalonilor."[233]

În mod normal, când era dusă la biciuire, victima era ridicată și luată în spate de un alt bărbat, de obicei unul puternic, ales de maestrul cnutului dintre spectatori. Brațele victimei erau legate de umerii celui care îl ducea, iar picioarele de genunchii acestuia. Apoi, unul dintre asistenții maestrului de cnut trăgea victima de păr, ca să-i dea capul la o parte din calea loviturilor ritmice care cădeau pe spatele întins și ridicat.

Dacă se dorea, cnutul putea fi aplicat și într-un mod mai groaznic. Mâinile victimei erau legate la spate, iar de încheieturi se prindea o sfoară, care era apoi trecută peste creanga unui copac sau peste o grindă înaltă. Tragerea sforii însemna ridicarea în aer a victimei, cu brațele întoarse din umeri, invers decât normal. Ca să fie siguri că mâinile ieșeau din încheietura umerilor complet, un buștean mare sau o altă greutate era uneori legată de picioarele victimei. Cu victima deja în agonie, maestrul cnutului aplica pe spatele umflat numărul desemnat de lovituri, după care victima era coborâtă la pământ iar brațele erau fixate la loc în încheieturi. În anumite cazuri, această tortură se repeta săptămânal, până când victima mărturisea.

Tortura cu foc era obișnuită – câteodată doar singură, uneori în combinație cu alte torturi. În forma ei cea mai simplă, interogarea cu foc însemna că victima avea „mâinile și picioarele legate, iar ea era fixată pe un par înalt, ca pe o frigare, și i se ardea spatele la foc, în timp ce i se puneau întrebări și i se cerea să facă mărturisiri"[234]. În anumite cazuri, un om care tocmai fusese pedepsit cu cnutul era dat jos și legat pe un asemenea par, așa încât spatele care ardea era deja plin de răni și însângerat. Sau, un om încă suspendat în aer după ce primise pedeapsa cu cnutul, era atins și ars cu un fier înroșit în foc pe spatele însângerat.

În general, execuțiile din Rusia erau similare celor din alte țări. Vinovații erau arși de vii, spânzurați sau decapitați. Victimele erau arse în mijlocul

unei grămezi de lemne amestecate cu paie. Decapitarea presupunea ca victima să-și așeze capul pe un butuc, unde i se aplicau lovituri de topor sau de sabie. Această moarte ușoară, instantanee, putea să fie îngreunată prin tăierea mâinilor și a picioarelor. Execuțiile de acest fel erau atât de obișnuite, scria un călător englez, „încât, dacă avea loc vreo execuție într-o parte a orașului, în cealaltă parte rareori se știa de ea“[235]. Falsificatorii de bani erau pedepsiți prin confiscarea monedelor falsificate, topirea acestora și apoi prin turnarea metalului fierbinte pe gât. Violatorii erau castrați.

Deși tortura și execuția publică nu erau noutăți pentru europeanul din secolul al XVII-lea, ceea ce îi izbea pe majoritatea străinilor în Rusia era stoicismul, „încăpățânarea dusă până la extrem“, cu care majoritatea rușilor înfruntau aceste agonii teribile. Ei rezistau cu stoicism, suportând durerile atroce, refuzând să-și trădeze prietenii, iar cei care erau condangați la moarte se duceau la spânzurătoare și butuc liniștiți și calmi. Un observator din Astrahan a văzut treizeci de rebeli decapitați în mai puțin de o jumătate de oră. Nu se auzea niciun sunet și nicio rumoare. Bărbații condangați mergeau pur și simplu către butuc și își așezau capul în balta de sânge lăsată de predecesorii lor. Niciunul dintre ei nu avea măcar mâinile legate la spate.

Această tărie incredibilă și rezistență de neînfrânt la durere îi uimea nu numai pe străini, ci și pe Petru. Odată, după ce un om fusese torturat de patru ori prin cnut și foc, Petru s-a apropiat de el și l-a întrebat cum a putut să suporte o durere atât de mare. Bărbatul a vorbit bucuros despre acest lucru și i-a dezvăluit lui Petru existența unei societăți a torturii, al cărei membru era. El a explicat că nimeni nu era primit în acea societate, fără ca, mai întâi, să fie torturat, iar apoi, promovarea în cadrul societății, se făcea pe baza suportării unor torturi și mai mari. Pentru grupul acela bizar, cnutul nu însemna mare lucru. „Cea mai mare durere dintre toate“, i-a explicat bărbatul lui Petru, „este atunci când un cărbune încins este așezat în ureche, sau, la fel de dureros, când, după ce se rade capul, se lasă să cadă, de la mare înălțime, câte o picătură de apă foarte rece“[236].

Mai uimitor, și chiar impresionant, era faptul că aceiași ruși care suportau cnutul și focul, și care rămâneau muți în fața morții, cedau atunci când erau tratați cu milă. Acest lucru s-a întâmplat cu omul care îi povestea lui Petru despre societatea torturii. El a refuzat să scoată un cuvânt în cadrul

interogatoriului, deși fusese torturat de patru ori. Petru, văzând că e invulnerabil la durere, s-a dus la el, l-a sărutat și i-a spus: „Nu e un secret pentru mine că știi despre complotul împotriva mea. Ai fost pedepsit destul. Acum mărturisește de bunăvoie, din dragostea pe care mi-o datorezi ca suveran al tău. Și eu jur, pe Dumnezeul care m-a făcut țar, nu numai să te iert definitiv, dar, în plus, ca semn deosebit al milei mele, să te fac colonel." Această abordare l-a emoționat atât de mult pe prizonier, încât l-a luat pe țar în brațe și i-a spus: „Pentru mine, aceasta e cea mai grea tortură dintre toate. Nu ai fi putut găsi un alt mod în care să mă poți face să vorbesc."[237] El i-a spus totul lui Petru, iar țarul, respectându-și angajamentul, l-a iertat și l-a numit colonel.

Secolul al XVII-lea, ca toate celelalte secole de dinaintea lui și de după el, a fost o epocă de o cruzime oribilă. Tortura era folosită în toate țările și era aplicată unor infracțiuni diverse, în special celor îndreptate împotriva suveranului și statului. De obicei, din moment ce suveranul era statul, orice formă de opoziție, de la asasinat până la cel mai mic comentariu împotriva lui, era calificată drept trădare și pedepsită în consecință. Dar un om putea să fie, de asemenea, torturat și ucis și pentru că se ducea la o altă biserică decât cea agreată, sau pentru furturi mărunte.

În toată Europa, cei care atingeau persoana sau demnitatea regelui sufereau asprimea maximă a legii. În Franța, în 1613, asasinul lui Henric al IV-lea a fost sfâșiat în bucăți de patru cai în Place de l'Hôtel de Ville, în fața unei mulțimi uriașe de parizieni, care își aduseseră acolo copiii și mâncare pentru picnic. Unui francez de șaizeci de ani i s-a smuls limba și a fost trimis la galere pentru că l-a insultat pe Regele Soare. Criminalii obișnuiți erau decapitați, arși sau trași pe roată. În Italia, călătorii se plângeau de spânzurătorile publice: „Vedem atâtea cadavre pe marginea drumurilor, încât călătoria a ajuns insuportabilă."[238] În Anglia, peine forte et dur era aplicată criminalilor. Pe pieptul criminalului se așeza o placă și pe ea, una câte una, erau puse greutăți, până când când își dădea duhul. Pedeapsa pentru trădare în Anglia era spânzurătoarea, eviscerarea și tăierea în patru. În 1660, Samuel Pepys scria în jurnalul său: „Am fost la Charing Cross, să-l văd pe general-maiorul Harrison spânzurat, eviscerat și tăiat în patru,

execuție care a avut loc acolo. El a fost tăiat, iar inima și capul lui au fost arătate mulțimii, și atunci s-au auzit mari strigăte de bucurie.“[239]

Cruzimea nu era limitată doar la cazurile de crime politice. Vrăjitoarele din Anglia erau arse pe rug în epoca lui Petru și încă mai erau spânzurate un secol mai târziu. În 1692, cu șase ani înainte de revolta streliților, douăzeci de tinere femei și doi câini fuseseră spânzurați pentru vrăjitorie în Salem, Massachusetts. De-a lungul secolului al XVIII-lea, englezii erau executați pentru furtul a cinci șilingi, iar femeile pentru furtul unei batiste. În marina regală, abaterile de la disciplină erau, de obicei, pedepsite cu pisica cu nouă cozi. Aceste biciuiri, care deseori duceau la moarte, nu au fost abolite până în 1881.

Toate acestea au fost spuse pentru a descrie acea perioadă. Unii dintre noi se pot arăta, în mod ipocrit, surprinși de barbaria vremurilor trecute. Națiunile își execută și azi trădătorii. Tortura și execuțiile în masă încă mai au loc, atât pe timp de război, cât și pe timp de pace, doar că au devenit mult mai eficiente cu ajutorul noilor tehnologii. În epoca contemporană, autoritățile din peste șaizeci de țări, printre care Germania, Rusia, Franța, Marea Britanie, Statele Unite, Japonia, Vietnam, Coreea de Nord și de Sud, Filipine, Ungaria, Spania, Turcia, Grecia, Brazilia, Chile, Uruguay, Paraguay, Iran, Irak, Uganda și Indonezia, au torturat în numele statului. Puține secole se pot lăuda cu o realizare mai cumplită decât Auschwitz-ul. Azi[240], în spitalele de psihiatrie, disidenții politici sovietici sunt torturați cu medicamente distrugătoare, create nu doar cu scopul de a înfrânge rezistența acestora, ci și de a le submina personalitatea. Și doar tehnologia modernă poate asigura un spectacol precum spânzurarea a paisprezece evrei în Piața Eliberării din Bagdad, în fața unei mulțimi de o jumătate de milion de oameni. Pentru cei care nu au putut fi de față, s-au difuzat la televizor ore în șir cu prim-planuri ale cadavrelor atârnate în ștreang.[241]

În vremea lui Petru, ca și în a noastră, tortura era folosită pentru a obține informații, iar execuțiile publice aveau rolul de a descuraja alte crime. Faptul că oameni inocenți au mărturisit, ca să scape de durere, nu a oprit niciodată tortura, după cum nici execuțiile criminalilor nu au dus la dispariția crimelor. Incontestabil, statul are dreptul de a se proteja de cei care încalcă legile și poate chiar și datoria de a încerca să descurajeze alte

încălcări ale legii, dar cât de departe pot merge un stat și o societate cu represiunea și cruzimea, cât de mult pot coborî până se ajunge la punctul în care scopul nu mai scuză mijloacele? Este o întrebare la fel de veche precum teoria politică și nu i se va da răspunsul aici. Dar ar trebui să fie avută în minte atunci când citim despre ce a făcut Petru.

La ordinul țarului, cneazul Romodanovski i-a adus pe toți trădătorii capturați la Preobrajenskoe, unde fuseseră construite paisprezece camere de tortură pentru a-i primi. Șase zile din șapte (duminica era zi de odihnă), săptămână de săptămână, în ceea ce devenise o linie de producție a torturii, toți prizonierii supraviețuitori, 1714 oameni, au fost examinați. Jumătate din luna septembrie și aproape toată luna octombrie au avut loc biciuiri și arderi ale streliților, cu cnutul și focul. Cei care mărturisiseră deja la o acuzație, erau din nou interogați pentru alta. Imediat ce unul dintre rebeli dezvăluia un crâmpei nou de informație, toți ceilalți, care fuseseră deja interogați, erau târâți înapoi, ca să fie reexaminați în legătură cu acel lucru. Cei care își pierdeau puterea și erau pe punctul de a-și pierde și mințile din cauza torturii erau dați în grija doctorilor, ca să-și revină sub tratament, și să poată să fie din nou interogați cu alte torturi cumplite.

Maiorul Karpatov, profund implicat, ca lider al rebeliunii, după ce fusese biciuit și ars, își pierduse puterea de a vorbi și leșinase. Îngrijorat că ar putea să moară prea devreme, Romodanovski l-a dat în grija medicului personal al lui Petru, dr. Carbonari. Imediat ce a fost pus pe picioare, el a fost din nou torturat. Un alt ofițer, care nu mai putea vorbi, a fost, de asemenea îngrijit de dr. Carbonari. Din greșeală, doctorul și-a uitat cuțitul în celulă după ce îl tratase pe prizonier. Ofițerul, nedorind ca viața lui, despre care știa că e pe sfârșite, să fie salvată doar ca să poată îndura mai multe torturi, a luat cuțitul și a încercat să-și taie gâtul. Dar era deja mult prea slăbit și nu a putut să taie suficient de adânc pentru a-și provoca o rană fatală, mâna i s-a înmuiat și a leșinat. A fost găsit așa, l-au înzdrăvenit puțin și l-au trimis din nou la tortură.

Toți prietenii mai importanți ai lui Petru erau implicați în carnagiu. Oameni precum Romodanovski, Boris Golițîn, Șein, Streșnev, Piotr Prozorovski, Mihail Cerkasski, Vladimir Dolgoruki, Ivan Troekurov, Fiodor Șcerbatov și bătrânul tutore al lui Petru, Prințul-papă, Zotov, au fost aleși să participe, ca

semn al încrederii țarului. Dacă acest complot ar fi fost mai amplu, și ar fi fost implicați și boieri în el, Petru conta pe acești camarazi să-i descopere și să-i raporteze cu credință. Petru însuși, înrăit din cauza suspiciunii, și nemilos din cauza furiei, era deseori prezent și, uneori, mânuind bastonul lui mare cu mâner de fildeș, îi interoga personal pe cei care păreau mai vinovați.

Dar streliții nu cedau ușor, iar rezistența lor prelungită îl făcea câteodată pe Petru să se înfurie la culme. „Când un complice sau un rebel era legat de un cadru“, scria Korb,

gemetele lui dădeau speranța că adevărul va putea fi smuls de la el prin chinuri; dar, nu, cât timp corpul lui era întins cu funiile, în afara sunetelor oribile care veneau de la ruperea membrelor scoase din încheieturi, el a rămas mut, chiar și când douăzeci de lovituri de cnut au fost adăugate la pedeapsă, ca și cum acumularea durerilor ar fi fost deja prea mare ca să mai poată afecta simțurile. Toți credeau că omul era de acum strivit de acest exces de durere, într-un asemenea grad, încât nu va mai putea să geamă sau să vorbească. Așa că s-a slăbit strânsoarea de la cadru și de la funii, apoi l-au întrebat dacă recunoaște pe cineva dintre cei prezenți în camera de tortură. Spre stupefacția tuturor, el i-a numit pe fiecare în parte. Dar când au pus o întrebare despre trădare, el a amuțit complet din nou, și nu a mai scos niciun sunet în următorul sfert de oră, cât a fost din nou ars la ordinul țarului. Țarul, obosit în cele din urmă de această excesivă încăpățânare diabolică, a ridicat bățul pe care îl avea întâmplător în mână și l-a lovit foarte tare peste fălci – încleștate în tăcerea obstinată – ca să le desfacă și să înceapă să vorbească. Și cuvintele pe care le-a rostit omul furios, „Mărturisește, animalule, mărturisește!“, arată, de asemenea, cât de mare era mânia lui.[242]

Deși se presupune că interogatoriile se desfășurau în secret, toată Moscova știa că se întâmplă ceva îngrozitor. Totuși, Petru voia cu tot dinadinsul să ascundă această sălbăticie, mai ales de străini; conștient de reacția pe care ar fi produs-o acest val de orori la curțile din Occident pe care tocmai le vizitase, el a încercat să ascundă camerele lui de tortură de ochii și urechile occidentalilor. Cu toate acestea, zvonurile provocaseră o curiozitate imensă.

Un grup de diplomați occidentali s-au aventurat călare la Preobrajenskoe, ca să vadă ce se poate afla. Trecând pe lângă trei case din care se auzeau gemete și văicăreli groaznice, ei s-au oprit și au descălecat în dreptul celei de-a patra, de unde se auzeau urlete și mai îngrozitoare. Intrând, au fost șocați să-i vadă pe țar, Lev Narîșkin și Romodanovski. În timp ce se retrăgeau, Narîșkin i-a întrebat cine sunt și de ce au venit. Mânios, el le-a cerut să se ducă în casa lui Romodanovski, pentru a rezolva problema. Încălecând, diplomații au refuzat, spunându-i lui Narîșkin că, dacă are să le spună ceva, să vină la ambasadă să vorbească cu ei. Au apărut niște soldați ruși și un ofițer din Gardă a încercat să-l tragă jos de pe cal pe unul dintre diplomați. Disperați, vizitatorii nedoriți au dat pinteni cailor și au pornit în galop ca să se salveze, trecând pe lângă soldații care alergau să le blocheze drumul.

În cele din urmă, rapoartele despre atrocități se înmulțiseră atât de tare, încât patriarhul însuși a luat inițiativa de a se duce la Petru să implore milă. El s-a dus, purtând în brațe o icoană a Sfintei Fecioare, reamintindu-i lui Petru de omenia din oameni și cerându-i să arate milă. Petru, care nu suporta amestecul autorității spirituale în chestiuni laice, i-a răspuns înfierbântat: „Ce cauți tu aici cu icoana aceea, și ce treabă ai tu aici? Pleacă imediat și pune icoana într-un loc unde să fie slăvită. Sunt sigur că eu îl respect mai mult decât tine pe Dumnezeu și pe Maica lui Prea Sfântă. Dar este datoria mea ca suveran, o datorie față de Dumnezeu, să-mi apăr oamenii și să pedepsesc cu răzbunare publică crimele care duc la distrugerea tuturor.“[243] În cazul acesta, a continuat Petru, dreptatea și severitatea erau strâns legate, cangrena era adânc înrădăcinată în politică și nu putea fi distrusă decât prin fier și foc. Moscova, spunea el, va fi salvată nu doar prin milă, ci și prin cruzime.

Toți au căzut sub biciul mâniei țarului. Preoții care fuseseră descoperiți că se rugaseră pentru succesul rebeliunii au fost condangați la moarte. Soția unui funcționar mărunt, trecând prin fața unui ștreang ridicat în fața Kremlinului, a spus despre omul care atârna acolo: „Vai de el! Cine știe dacă a fost vinovat sau nevinovat?“[244] Ea a fost auzită și denunțată ca una care și-ar fi exprimat simpatia pentru trădătorii condangați și, împreună cu soțul ei, au fost arestați și interogați. Reușind să-i convingă că ea își

exprima doar compasiunea pentru toți oamenii care sufereau, cuplul a scăpat de pedeapsa cu moartea, dar a fost exilat din Moscova.

În ciuda confesiunilor forțate ale nenorociților pe jumătate inconștienți, scăpate printre urlete și scoase printre gemete, Petru a aflat ceva mai mult decât știa deja Șein: că streliții voiau să ocupe capitala, să dea foc Sloboziei Germane, să-i omoare pe boieri și să-i ceară Sofiei să-i conducă. Dacă ea ar fi refuzat, ei ar fi cerut lucrul acesta țareviciului de opt ani, Aleksei, și, ca ultimă soluție, fostului iubit al Sofiei, cneazul Vasili Golițîn, „pentru că el a fost mereu plin de milă față de noi“. Petru a aflat că niciun boier sau vreun membru important al guvernului sau al nobilimii nu fusese implicat, dar întrebările esențiale rămăseseră tot fără răspuns: Fusese un complot pus la cale de persoane importante, la adresa vieții și a tronului său? Și, mai important, știa Sofia de acest complot sau îl încurajase?

Petru era extrem de suspicios în ceea ce o privea pe sora lui și nu îi venea să creadă că ea nu țese în permanență intrigi împotriva sa. Ca să-și confirme suspiciunile, mai multe femei, inclusiv soții ale streliților și toate însoțitoarele Sofiei, au fost examinate. Două cameriste au fost aduse în camera de tortură și au fost dezbrăcate până la brâu. Una dintre ele primise deja mai multe lovituri de cnut când a intrat Petru. El a observat că e însărcinată și a absolvit-o de alte torturi, dar amândouă au fost condangate la moarte.

Sub tortură, unul dintre streliți, Vașka Alekseev, a declarat că două scrisori, presupuse a fi trimise de Sofia, sosiseră în tabăra streliților și fuseseră citite cu voce tare. Se pare că aceste scrisori îi implorau pe streliți să pornească spre Moscova, să ocupe Kremlinul și să o aducă pe țarevnă la tron. Conform uneia dintre mărturii, scrisorile fuseseră scoase din camera Sofiei pe ascuns și ascunse între feliile de pâine pe care i le dăduse Sofia unei cerșetoare. Alte scrisori, mai puțin provocatoare, fuseseră scrise de sora Sofiei Marta, care o informa pe aceasta de marșul streliților spre Moscova.

Petru s-a dus la Novodevicie personal ca s-o interogheze pe Sofia. Nu se punea problema de tortură; după cum povestea cineva, el oscila între jelania că soarta i-a făcut dușmani și amenințarea cu moartea, folosindu-se de exemplul Elisabetei I a Angliei și al reginei Mary a Scoției. Sofia a negat că ar fi scris vreodată streliților. Când el a sugerat că ea ar fi putut totuși să le

amintească streliților că pot să o recheme să conducă, Sofia i-a răspuns în față că nu ar fi fost nevoie de nicio scrisoare; ei își aminteau cu siguranță că ea condusese statul vreme de șapte ani. În final, Petru nu a aflat nimic de la ea. A cruțat viața surorii sale, dar a hotărât că libertatea ei trebuie să fie îngrădită și mai mult. A fost obligată să se radă în cap și să depună jurăminte religioase, ca sora Suzana. El a închis-o pe termen nelimitat la Novodevicie, unde era păzită de o sută de soldați, și nu i-a mai permis să primească niciun vizitator. A trăit în felul acesta încă șase ani și a murit la vârsta de patruzeci și șapte de ani, în 1704. Surorile ei, Marta și Ecaterina Miloslavskaia (în același timp surorile vitrege ale lui Petru), au fost exonerate politic, dar Marta a fost și ea trimisă la mănăstire pentru restul zilelor ei.

Primele execuții ale streliților condangați au avut loc în 10 octombrie la Preobrajenskoe. În spatele barăcilor se afla un câmp gol, care se întindea până la un deal abrupt, iar în vârful dealului au fost ridicate spânzurătorile. Un regiment din Gardă fusese aliniat între locul execuțiilor și marea mulțime de spectatori care se înghesuiau și se îmbrânceau, întinzându-și gâtul ca să vadă mai bine. Streliții, dintre care mulți nu mai erau în stare să meargă, au sosit într-o procesiune de mici șarete, în care se aflau doi oameni așezați spate în spate, fiecare ținând în mână câte o lumânare aprinsă. Aproape fără nicio excepție, condangații erau tăcuți, dar soțiile și copiii lor, care alergau pe lângă trăsură, umpleau aerul de strigăte și de hohote disperate. În timp ce șaretele treceau peste pârâul care separa spânzurătorile de mulțime, strigătele individuale se transformaseră într-un bocet general, zgomotos.

Când toate șaretele au ajuns, Petru, purtând haina verde poloneză pe care i-o oferise Augustus, a apărut cu boierii lui lângă locul din care ambasadorii Imperiului Habsburgic, ai Poloniei și ai Danemarcei priveau din trăsurile lor. Când se dădea citire sentinței, Petru a strigat mulțimii să asculte cu atenție. Apoi, vinovații au pornit spre spânzurătoare, târând buștenii pe care îi aveau legați de picioare pentru a-i împiedica să fugă. Fiecare dintre ei încerca să se urce la spânzurătoare singur, dar unii trebuia să fie ajutați. Ajunși sus, fiecare dintre ei făcea semnul crucii în patru direcții și își acoperea fața cu o pânză. Unii își puneau singuri ștreangul și săreau, cu

speranța de a-și rupe gâtul și de a avea, în felul acesta, un sfârșit rapid. În general, streliții întâmpinau moartea cu mare calm, unul după altul, fără vreo expresie de tristețe pe față. Deoarece călăii profesioniști nu puteau face față la atâtea execuții, Petru a ordonat ca mai mulți ofițeri din armată să urce pe eșafod și să ajute. În noaptea aceea, a raportat Korb, Petru s-a dus la cină la generalul Gordon. El a stat tot timpul într-o tăcere mohorâtă, vorbind doar despre rezistența oamenilor care muriseră.

Acest spectacol macabru a fost doar primul dintr-o serie de scene similare din acea toamnă și iarnă. La fiecare câteva zile, zeci de oameni erau executați. Două sute au fost spânzurați de zidurile orașului, pe niște bârne speciale care ieșeau în exterior din deschizăturile parapeților, câte doi streliți pe fiecare bârnă. La fiecare poartă a orașului, încă șase trupuri atârnau în spânzurători, un avertisment despre pedepsirea trădării pentru toți cei care intrau. În 11 octombrie, 144 de oameni au fost spânzurați în Piața Roșie, pe bârne care erau scoase prin creneluri din zidurile Kremlinului. 109 au fost decapitați cu toporul și sabia, deasupra unei tranșee săpate la Preobrajenskoe. Trei frați, printre cei mai încăpățânați dintre rebeli, au fost executați în Piața Roșie, doi fiind trași pe roată și lăsați să moară lent, în timp ce al treilea a fost decapitat în fața lor. Cei doi supraviețuitori s-au plâns cu amărăciune de nedreptatea că fratelui lor i s-a permis să moară așa de repede și de ușor.

Pentru unii, erau umilințe speciale. Pentru preoții de regiment, care îi încurajaseră pe streliți, a fost construită, în fața Catedralei Sf. Vasile, o spânzurătoare în formă de cruce. Preoții erau atârnați în ștreang de măscăriciul curții, îmbrăcat pentru această ocazie în haine preoțești. Pentru a face ca legătura dintre streliți și Sofia să fie clară, 196 dintre ei au fost executați pe o spânzurătoare uriașă, în formă de pătrat, ridicată lângă mănăstirea Novodevicie, unde era întemnițată țarevna. Trei dintre ei, presupușii lideri ai rebeliunii, au fost atârnați chiar în fața ferestrei Sofiei, unul având prinsă pe trup o hârtie pe care se afla cererea streliților, adresată țarevnei, de a-i conduce. Au fost lăsați să atârne acolo tot restul iernii, așa de aproape de fereastră încât puteau fi atinși cu mâna.

Nu toți oamenii din cele patru regimente revoltate au fost executați. Petru a redus pedeapsa a cinci sute de soldați sub douăzeci de ani. Ei nu au mai fost

executați, ci au fost însemnați cu fierul roșu pe obrazul drept și exilați. Altora li s-au tăiat nasul sau urechile, pentru a-i marca în mod hidos ca participanți la trădare. De-a lungul domniei lui Petru, oameni fără nas, fără urechi, însemnați, mărturii atât ale mâniei, dar și ale milei țarului, rătăceau pe la marginile regatului său.

Korb a raportat că în furia lui răzbunătoare Petru i-a obligat pe câțiva dintre favoriții lui să preia rolul călăului. În 23 octombrie, potrivit relatării lui Korb, boierii din consiliul care îi condangase pe streliți au fost convocați la Preobrajenskoe și li s-a ordonat să pună ei înșiși în aplicare execuția. Fiecărui boier i-a fost adus un strelit și i s-a dat un topor, cu porunca de a-l decapita pe om în fața lui. Unii au apucat toporul tremurând, au țintit neîndemânatic și au lovit fără forță. Un boier a nimerit prea jos, lovindu-și victima în spate și aproape despicând-o în două. Având în față creatura chircită, care urla și sângera, boierul nu a mai putut să-și facă datoria până la capăt.

În această treabă oribilă, se pare că doi dintre ei s-au distins față de ceilalți. Ardoarea macabră a cneazului Romodanovski, „depășindu-i pe toți în cruzime“, poate că își avea rădăcinile în uciderea tatălui său de către streliți, în 1682. Aleksandr Menșikov, tânărul favorit al țarului, dornic de a-i fi acestuia pe plac, se mândrea mai târziu că a decapitat douăzeci de oameni. Dintre prietenii țarului doar străinii au refuzat, spunând că în țara lor nu este posibil ca un om de rangul lor să fie călău. Petru, spune Korb, a supravegheat toate execuțiile stând în șa, încruntându-se cu neplăcere ori de câte ori vedea un boier, palid și tremurând, care ezita să ia toporul.

Korb mai spune, de asemenea, că Petru însuși a decapitat câțiva streliți. Secretarul austriac a declarat că, în ziua primelor execuții publice de la Preobrajenskoe, el stătea alături de un maior german din armata lui Petru. Plecând de lângă Korb, și-a făcut loc prin mulțime și, după un timp, s-a întors ca să-i spună lui Korb că l-a văzut pe Petru decapitând personal pe cinci streliți. Într-o altă zi din toamna aceea, mai târziu, Korb spune: „S-a raportat de mai multe persoane că astăzi, din nou, că țarul însuși a executat public câțiva trădători.“[245] Majoritatea istoricilor – apuseni și ruși, prerevoluționari și sovietici – au respins aceste mărturii bazate pe zvonuri. Cei care văzuseră deja în Petru o excesivă violență și brutalitate, nu ar fi

avut dificultăți să și-l imagineze mânuind el însuși toporul unui călău. El devenea într-adevăr violent atunci când era mânios și chiar era furios că rebelii își ridicaseră săbiile încă o dată împotriva tronului său; pentru el, trădarea era imorală, și nu pedepsirea ei. Cei care nu vor să creadă că țarul devenise călău, se pot consola cu faptul că nici Korb, și nici colegul său austriac nu au fost, efectiv, martori la evenimentele descrise; mărturia lor nu ar putea fi folosită într-o sală de tribunal.

Dacă există dubii asupra acestei chestiuni, nu există niciunul asupra responsabilității privind torturile și morțile, sau asupra prezenței sale în camerele de tortură, atunci când carnea era biciuită și arsă. Pentru noi pare brutal și degradant; pentru Petru părea necesar. El era scandalizat, era furios, și voia să afle singur adevărul. „O așa de mare neîncredere în boierii săi pusese stăpânire pe mintea țarului“, spune Korb, „încât îi era teamă să-i lase să se ocupe măcar de o mică parte a interogatoriilor, preferând să transmită el ceea ce afla și să-l examineze el pe acuzat.“[246] În afară de aceasta, Petru nu ezitase niciodată să participe la toate acțiunile întreprinse de el, fie pe câmpul de luptă, la bordul navei sau în camera de tortură. El a decretat ca streliții să fie interogați și distruși; nu ar fi stat deoparte să aștepte ca cineva să-i aducă știrea că ordinul său a fost îndeplinit.

Totuși, Petru nu era un sadic. Nu îi făcea plăcere să vadă oameni torturați – el, de exemplu, nu asmuțise urși asupra oamenilor, numai ca să vadă ce se întâmplă, așa cum făcuse Ivan cel Groaznic. El a torturat din rațiuni practice de stat: ca să obțină informații. A executat în scopul pedepsirii pentru trădare. Pentru el toate acestea erau acțiuni firești, tradiționale și chiar morale. Puțini dintre contemporanii lui din secolul al XVII-lea, ruși sau europeni, ar fi avut ceva împotriva acestui principiu. De fapt, în acel moment al istoriei rusești, ceea ce conta nu era moralitatea acțiunilor lui Petru, ci efectele acestora. Distrugerea streliților a insuflat în oameni credința că voința lui Petru este dură și implacabilă, și a arătat că fermitatea lui de fier nu tolera nicio opoziție. De aceea, în ciuda hainelor și a gusturilor lui occidentale, poporul său știa că nu are nicio șansă decât să asculte. Pentru că sub hainele occidentale bătea inima unui țar moscovit.

Aceasta era o parte din planul lui Petru. El nu îi distrusese pe streliți din simplă răzbunare sau ca să scoată la iveală un anumit complot, ci ca să dea

un exemplu, să îngrozească, să îi oblige să se supună. Această lecție, a streliților arși în sânge și foc, este una care astăzi provoacă scârbă, dar a avut rolul de a consolida regatul lui Petru. I-a dat acestuia posibilitatea să-și impună reformele și, de bine, de rău, să revoluționeze societatea rusă.

Pentru Occident, din care Petru revenise de curând, și unde el spera să construiască o altă imagine a țării sale, știrile au fost un șoc. Chiar și înțelegerea generală că un suveran nu putea să tolereze trădarea era obturată de rapoartele care vorbeau despre amploarea torturilor și a execuțiilor de la Preobrajenskoe. Peste tot, părea că se confirmă percepția celor care afirmau că în Moscovia trăiește un popor barbar incorigibil, iar conducătorul lui este un crud tiran oriental. În Anglia, episcopul Burnet și-a schimbat părerea bună pe care o avusese despre Petru: „Cât timp o să mai reprezinte un dezastru pentru poporul său, pentru vecinii săi, doar Dumnezeu știe."[247]

Faptul că Petru era conștient de felul în care Occidentul va privi acțiunile sale este demonstrat de dorința lui de a ascunde măcar torturile, dacă nu și execuțiile, de diplomații străini de la Moscova. Ulterior, când jurnalul lui Korb a fost publicat la Viena (fusese scris în latină, dar tradus în rusă pentru Petru), țarul a reacționat cu violență. Chiar a fost pe punctul de a izbucni o serioasă criză diplomatică, până când împăratul Leopold I și-a dat acordul să distrugă toate exemplarele nevândute. Chiar și cele vândute au fost urmărite de agenții țarului, care au încercat să răscumpere câte se putea dintre ele.

În timp ce regimentele de streliți care se revoltaseră erau pedepsite, restul streliților, inclusiv cele șase regimente trimise mai târziu din Moscova la garnizoana de la Azov, deveniseră periculos de agitate și amenințau să se alăture cazacilor de pe Don și să vină spre Moscova. „Sunt boieri la Moscova, germani la Azov, demoni în apă și viermi în pământ" – era felul lor de a-și exprima nemulțumirea față de lumea din jurul lor. Atunci a sosit și vestea distrugerii complete a camarazilor lor, iar streliții de la Azov s-au răzgândit și au rămas la posturile lor.

În ciuda succesului politicii lui dure, Petru s-a convins că nu îi mai poate suporta pe streliți deloc. În special după această represiune sângeroasă, ura supraviețuitorilor nu putea decât să crească și statul ar fi putut să se

confrunte din nou cu o revoltă. Din cei 2000 de streliți care se revoltaseră aproape 1200 fuseseră executați. Văduvele și copiii lor fuseseră izgoniți din Moscova și oamenilor de pretutindeni li se interzisese să le ofere sprijin, putând doar să-i angajeze ca servitori pe proprietăți aflate departe de capitală. În primăvara următoare, Petru a desființat și cele șaisprezece regimente de streliți care mai rămăseseră. Casele și pământurile lor au fost confiscate, iar ei au fost trimiși în exil în Siberia și în alte regiuni îndepărtate ca să devină simpli țărani. Li se interzisese să se mai înarmeze vreodată, iar guvernatorii locali fuseseră avertizați să nu încerce vreodată să-i recruteze pentru serviciul militar. Mai târziu, când Marele Război al Nordului împotriva Suediei cerea suplimentarea constantă a forței de luptă, Petru a revenit asupra deciziei și mai multe regimente de foști streliți s-au format sub un control strict. În 1708, după o ultimă revoltă a streliților staționați în îndepărtatul oraș Astrahan, regimentele lor a fost desființate definitiv.

Astfel, în sfârșit, Petru terminase cu îngâmfații și turbulenții soldați-negustori din Moscovia care îi marcaseră atât de puternic și îi terorizaseră tinerețea. Streliții au fost măturați și, odată cu ei, a dispărut singura opoziție armată serioasă la politicile sale și principalul obstacol în calea reorganizării armatei. Ei au fost înlocuiți cu propria sa creație, regimentele de Gardă, moderne și eficiente, instruite după model occidental și care sprijineau politicile lui Petru. Ca o ironie, ofițerii de Gardă ruși, recrutați aproape în totalitate din familiile de aristocrați proprietari de pământ, au ajuns în curând să joace rolul politic la care aspiraseră streliții fără succes. Atâta timp cât voința suveranului era puternică, precum a lui Petru, ei erau supuși și obedienți. Dar când suveranul a fost femeie (așa cum s-a întâmplat de patru ori în cei o sută de ani de după moartea lui Petru) sau un copil (cum s-a întâmplat de două ori) și în momentele de tranziție, când nu era niciun suveran și succesiunea era neclară, atunci chiar regimentele de Gardă s-au implicat în alegerea celui care avea să conducă. Streliții, dacă ar mai fi existat, și-ar fi putut permite să râdă cu gura până la urechi de această schimbare de situație. Probabil, totuși, de teamă ca nu cumva spiritul lui Petru să vegheze încă asupra lor, și-ar fi înăbușit râsul într-o tăcere îngrozită.

---

[229] Johann Georg Korb, vol. I, p. 121.

[230] Eugene Schuyler, vol. I, p. 324.

[231] Patrick Gordon de Auchleuchries, p. 190.

[232] John Perry, p. 217.

[233] ibidem, p. 218.

[234] ibidem.

[235] Friedrich Christian Weber, vol. II, p. 403.

[236] Johann Georg Korb, vol. I, p. 204.

[237] ibidem, vol. I, p. 202.

[238] John B. Wolf, p. 173.

[239] Samuel Pepys, vol. I, p. 265.

[240] Autorul și-a publicat lucrarea în 1981. (N. red.)

[241] Execuția evocată a avut loc în 27 ianuarie 1969. 14 bărbați, dintre care doar 9 erau evrei, au fost spânzurați în Bagdad, fiind acuzați, pe nedrept se pare, de spionaj în favoarea Israelului. (N. red.)

[242] Johann Georg Korb, vol. I, p. 243.

[243] ibidem, vol. I, p. 180.

[244] ibidem, vol. I, p. 136.

[245] ibidem, vol. I, p. 187.

[246] ibidem, vol. I, p. 178.

[247] Gilbert Burnet, vol. IV, p. 324.

20

PRINTRE PRIETENI

În acea toamnă și iarnă, Rusia a simțit din plin voința lui Petru. Tortura și execuțiile streliților au fost cele mai macabre și mai dramatice manifestări ale acesteia, dar încă de când ardeau focurile torturii, moscoviții înspăimântați și observatorii străini au început să discearnă în acțiunile sale o amenințare la adresa tuturor. Distrugerea streliților, tăierea bărbilor și a mânecilor, schimbările de calendar și de bani, încarcerarea țarinei, bătaia de joc la adresa ritualurilor Bisericii, construirea de nave la Voronej – toate conduceau către un scop: să distrugă vechiul și să introducă noul; să urnească uriașa masă inertă de concetățeni către un stil de viață mai modern, mai apropiat de cel occidental.

Deși aceste lovituri date vechii Rusii au fost descrise separat, ele au avut loc în același timp. De la zilele de tortură de la Preobrajenskoe, Petru a plecat direct la nopți de festivități și la o succesiune de petreceri și distracții. Aproape în fiecare seară, în timpul acelei toamne și al acelei ierni înfricoșătoare, Petru participa la un banchet, un bal mascat, o nuntă, un botez, o recepție pentru ambasadorii străini sau o parodie de ceremonie religioasă împreună cu al său Sinod Beat. El făcea acest lucru în parte pentru a se detașa de furia cauzată de rebeliune, și de depresia provocată de groaznica activitate de pedepsire, și în parte pentru că era fericit ca, după optsprezece luni petrecute în Vest să fie din nou acasă cu prietenii.

În multe dintre aceste ocazii era și Anna Mons prezentă. Amanta lui Petru încă dinainte de plecarea lui cu Marea Ambasadă – iar acum, cu Eudoksia dată la o parte, doamna care vorbea despre sine ca „prietena loială“ a țarului – făcuse un pas înainte spre recunoașterea publică: la brațul său, ea a participat la botezul fiului ambasadorului danez; de ziua ei, Petru a venit să cineze în casa mamei sale. Prezența ei și a unui mic grup de femei care se mărea din ce în ce mai mult rupea tradiția prin care serile de băutură rusești erau exclusiv masculine. Nici cei care participau la aceste petreceri nu erau doar ruși. La toate aceste evenimente, ambasadorii Danemarcei, Poloniei,

Austriei și Brandenburgului erau incluși în compania de favoriți ai lui Petru. Într-adevăr, Petru prețuia prezența lor; ei îi dădeau un sentiment de apropiere de cultura occidentală, iar ei, mai mult decât boierii lui, îi puteau înțelege speranțele și ambițiile. Prezența lor a fost norocoasă pentru istorie – rapoartele și jurnalele lor consemnează descrieri însuflețite ale vieții la curtea lui Petru.

Cele mai detaliate și mai pitorești relatări sunt acelea ale lui Johann-Georg Korb, secretar al ambasadorului austriac. Nu întotdeauna credibil, deseori doar repetând cele auzite, Korb a fost, cu toate acestea, un reporter prolific, care înregistra tot ceea ce vedea, la fel ca și ceea ce auzea. Paginile sale conturează o imagine bogată a vieții la curte în cei câțiva ani de la întoarcerea lui Petru din Vest până la intrarea în marele război care urma să-i domine restul vieții și al domniei.

Tânărul diplomat austriac a sosit la Moscova în aprilie 1698, când Petru era încă la Londra. Intrarea ambasadorului în capitala rusă s-a făcut cu mare pompă, iar tradiționalul banchet oficial de bun-venit al ambasadei a fost opulent; cu totul, invitații au numărat cel puțin 108 de feluri diferite de mâncare.

Petru a primit ambasada când s-a întors. Audiența a avut loc în casa lui Lefort.

Numeroși latifundiari se aflau în jurul Majestății Sale și, în mijlocul lor, țarul ieșea în evidență, cu o figură frumoasă și un aspect impunător. Noi am făcut plecăciunile reverențioase, pe care Majestatea Sa le-a primit cu o înclinare grațioasă a capului care arăta amabilitate. […] Țarul a acceptat ca domnul ambasador și toți oficialii ambasadei și misionarii prezenți să-i sărute mâinile.[248]

Dar Korb și colegii săi au descoperit repede că formalitatea acestei primiri era doar o fațadă. De fapt, Petru nu suporta ceremoniile oficiale de acest gen și, când era obligat să participe la ele, devenea stângaci și dezorientat. Îmbrăcarea cu găteli ceremoniale, statul în picioare sau pe tron, ascultarea ambasadorilor nou-acreditați erau dureroase pentru el și îl făceau să respire

greu, să se înroșească la față și să transpire. El considera, așa cum avea să afle Korb, că „aceasta e o lege barbară și inumană îndreptată doar împotriva regilor și care îi împiedică să se bucure de compania oamenilor“[249]. El respingea asemenea legi, lua masa și stătea de vorbă cu partenerii săi, cu ofițerii germani, cu negustorii, cu ambasadorii țărilor străine, pe scurt, cu oricine îi plăcea. Când era pregătit să mănânce, nu suna niciun cântec de trompetă. În schimb, cineva striga „Țarul vrea să mănânce!“[250], apoi mâncarea și băutura erau așezate pe masă fără nicio ordine specială și fiecare lua de acolo ce voia.

Pentru vizitatorii austrieci, obișnuiți cu banchetele oficiale de la palatul Hofburg, în Viena, aceste banchete moscovite păreau informale și gălăgioase. Korb scria:

Țarul a comandat un dineu, de care să se ocupe generalul Lefort, și la care să fie invitați toți ambasadorii și boierii de frunte. Țarul a venit mai târziu decât de obicei, fiind ocupat cu o afacere importantă. Chiar și la masă, fără să bage în seamă că sunt prezenți ambasadorii, el a continuat să discute unele chestiuni cu boierii lui, dar consultarea era mai degrabă o altercație, în care nu se făcea economie nici de cuvinte și nici de gesturi, toți fiind pasionați peste limite, fiecare apărându-și opinia cu obstinație și cu o fierbințeală riscantă sub ochii Măriei Sale. Doi dintre ei, al căror rang inferior îi scuza de amestecul în această discuție dificilă, au căutat să-și obțină dreptatea lovindu-se unul pe altul cu o bucată de pâine pe care o găsiseră pe masă; pentru că toți, în felul lor, se străduiau să-și demonstreze adevăratele lor origini. Totuși, chiar și printre musafirii moscoviți erau unii care prin discursul lor arătau un caracter nobil. La bătrânul cneaz Lev Cerkasski erau remarcabile manierele, de o gravitate indestructibilă; prudența în gândire îl caracterizează pe boierul Golovin; o cunoaștere competentă a treburilor publice este evidentă la Artimonovici. Aceștia strălucesc chiar mai tare pentru că genul lor de oameni este foarte rar. Artimonovici, indignat că așa o mare varietate de nebuni e admisă la un banchet regal, a exclamat în latină „Locul ăsta e plin de neghiobi!“, cu voce tare, pentru ca aceste cuvinte să ajungă mai ușor la urechile celor care știau latina.[251]

Petru folosea aceste banchete pentru tot felul de treburi:

Dansul începea imediat după ce masa fusese scoasă din cameră, iar acum își luau rămas bun ambasadorii polonezi. Țarul a plecat repede, destul de neașteptat, din mijlocul grupului vesel într-un loc aflat lângă sufragerie, acolo unde se țineau paharele și cupele, cerându-le ambasadorilor polonezi să-l urmeze. Tot restul grupului de invitați, curioși să afle ce se întâmplă, s-a înghesuit după ei. Împiedicați de propria lor grabă, nici nu apucaseră să intre toți în cameră când scrisorile de acreditare fuseseră înapoiate ambasadorilor polonezi, iar țarul, ieșind din cameră, a dat peste cei care încă se mai înghesuiau să-și facă loc să intre.[252]

Cu toată atitudinea lor disprețuitoare, occidentalii se purtau uneori la fel de rău și de copilărește ca și moscoviții. La un dineu oferit ambasadorilor Danemarcei și Poloniei, ambasadorul polonez primise douăzeci și cinci de feluri de mâncare de la masa țarului, iar cel danez doar douăzeci și două. Danezul a fost indignat, iar ciuda lui s-a mai domolit doar atunci când i s-a permis să o ia înaintea rivalului său polonez la momentul sărutului mâinilor regale, înainte de plecare. După aceea, nesăbuitul danez atât s-a fălit și s-a umflat în pene cu mica lui victorie, încât polonezul s-a înfuriat. În cele din urmă, Petru a auzit de această ceartă și, detestând tot acest protocol, a strigat: „Amândoi sunt niște măgari!“[253]

Unii dintre ambasadorii străini tindeau să facă aceeași greșeală pe care și boierii lui Petru o făceau câteodată: avându-l pe țar printre ei ca pe un camarad și un prieten de pahar, ei uitau cine este cu adevărat omul înalt cu care se certau atât de aprins. Apoi, dintr-o dată, discuția ajungea la un punct în care ei puteau fi repede aduși cu picioarele pe pământ pentru faptul periculos de a fi provocat pe un om care era un autocrat absolut, singurul care decidea asupra vieții și morții în toată țara. Unele dintre aceste certuri erau relativ ușoare. La unul dintre aceste dineuri, Petru povestea companionilor lui că în Viena se îngrășase, dar, la întoarcere, datorită mâncării din Polonia, slăbise din nou. Ambasadorul polonez, un om foarte corpolent, l-a contrazis, spunând că el crescuse în Polonia, iar dimensiunile lui se datorau dietei poloneze. Petru a ripostat: „Nu în Polonia, ci aici, la Moscova, te-ai burdușit“. Polonezul, ca și ceilalți ambasadori, aveau

mâncarea și cheltuielile asigurate de către guvernul-gazdă. Polonezul, înțelept, a lăsat baltă discuția. Cu o altă ocazie,

în timpul prânzului, era o discuție despre diferențele dintre țări: despre una care se afla chiar lângă Moscova [Korb nu spune despre ce țară e vorba] se vorbea foarte urât. Ambasadorul care venise de acolo a răspuns că și el văzuse în Moscova multe lucruri care ar fi trebuit cenzurate. Țarul a ripostat: „Dacă tu ai fi fost unul dintre supușii mei, te-aș fi pus și pe tine să le ții companie celor care atârnă acum în ștreang, pentru că știu la ce faci tu aluzie.“[254]

Mai târziu, țarul a găsit o ocazie să-l facă pe același personaj să danseze cu bufonul lui, o scenă ridicolă, care a produs râsul general al curții. Și totuși, ambasadorul [care a dansat în continuare, gândindu-se că gestul lui Petru era un semn de afecțiune] nu a înțeles că i se făcuse o farsă jenantă, până când ambasadorul imperial nu l-a atenționat în șoaptă să nu-și uite demnitatea funcției pe care o avea.

Dispoziția lui Petru era ciudată și imprevizibilă, având în vedere trecerile violente de la exaltare la furie subită. Într-o clipă era jovial, fericit că e în compania prietenilor săi, glumind pe seama apariției surprinzătoare a unui companion proaspăt bărbierit și, totuși, în momentul următor putea să cadă într-o stare de profundă depresie și iritabilitate, sau putea exploda cu o furie bruscă. La un banchet, Petru l-a acuzat mânios pe Șein că vinde funcții în armată pentru bani. Șein a negat, iar Petru a ieșit ca o furtună afară din cameră, ca să-i chestioneze pe soldații care făceau de pază la casa lui Lefort

ca să afle de la ei câți colonei și alți ofițeri de regiment au fost promovați de comanadantul-general al armatei fără să fi meritat, doar pentru bani.

Continuând această poveste, Korb descrie ce s-a întâmplat mai departe:

La scurt timp după aceea, când a revenit de afară, mânia lui crescuse așa de mult, încât și-a scos sabia, și, înfruntându-l pe comandantul-general, i-a

îngrozit pe toți musafirii cu amenințarea aceasta: „Așadar, lovindu-te pe tine, voi distruge proasta ta conducere.“ Fierbând de mânie, s-a adresat cneazului Romodanovski și lui Zotov ca să-l sprijine. Dar, pentru că aceștia îi luau apărarea comandantului-general, s-a înfuriat și mai tare, și s-a repezit la toți invitații, lovind cu sabia în stânga și în dreapta, fără să știe nici el în cine. Cneazul Romodanovski s-a ales cu un deget tăiat, iar altul cu o ușoară rană la cap. Zotov a fost lovit la mână, atunci când țarul își retrăgea sabia după o lovitură. O lovitură cu adevărat mortală l-a țintit pe comandantul-general [Șein], care, fără nicio îndoială, ar fi fost înecat în sânge de mâna dreaptă a țarului, dacă generalul Lefort (care era aproape singurul care avea curajul să intervină), nu l-ar fi prins pe țar în brațe, trăgându-i mâna înapoi din lovitură. Dar țarul, luând în nume de rău pe oricine îndrăznea să stea în calea furiei sale pe care o considera justificată, s-a învârtit în loc, dându-i nepoftitului care îl obstrucționase o lovitură puternică în spate. El [Lefort] este singurul care știe cum să rezolve aceste probleme; pe niciun moscovit nu-l iubește țarul mai mult ca pe el. [...] Acest om [Lefort], a domolit în așa fel furia lui [Petru] încât acesta s-a reținut de la omor, mulțumindu-se doar cu amenințările. După această furtună grozavă, a urmat veselia. Țarul, cu fața numai zâmbet, era prezent la dansuri, și, ca să-și arate voioșia, a cerut muzicanților să cânte melodiile pe care dansase la cel mai iubit monarh și frate al său [regele Augustus] atunci când augusta gazdă întreținea musafirii exaltați. Două tinere doamne, care plecaseră pe nesimțite, au fost aduse înapoi de soldați, la ordinele țarului. Din nou, douăzeci și cinci de salve de tun au însoțit toasturile, iar bună-dispoziția petrecerii s-a prelungit până la cinci și jumătate dimineața.[255]

În ziua următoare, promovările pe care le făcuse Șein au fost anulate, iar Patrick Gordon a fost după aceea însărcinat să decidă care dintre ofițeri ar trebui să fie promovați.

Aceasta nu a fost singura dată când Lefort a acceptat loviturile lui Petru sau când s-a interpus între țar și victima țintită de mânia lui Petru. În 18 octombrie, Petru lua masa din nou în casa lui Lefort, când, spune Korb, „o inexplicabilă furtună a tulburat voioșia. Sărind asupra generalului Lefort și trântindu-l la pământ, Majestatea Sa l-a lovit.“[256] Lefort, totuși, era aproape singurul om care putea sta în calea mâniei lui Petru. La un banchet care era

dat în cinstea a două sute de nobili în casa lui Lefort, a început o ceartă între doi dintre foștii regenți, unchiul lui Petru, Lev Narîșkin, și cneazul Boris Golițîn. Petru era atât de exasperat, încât „a amenințat cu glas puternic că va încheia cearta tăind capul unuia dintre ei, care s-ar fi dovedit mai vinovat. El l-a însărcinat pe cneazul Romodanovski să cerceteze situația și l-a lovit violent cu pumnul pe generalul Lefort, care venise să-l liniștească.“[257]

Korb îl antipatiza în mod deosebit pe cneazul Fiodor Romodanovski, înaltul guvernator al Moscovei, cu sprâncene stufoase, care era, de asemenea, și șeful poliției lui Petru. Romodanovski era o figură sumbră, cu un simț bizar al umorului. El se distra obligându-și invitații să bea o cupă mare de coniac cu piper care se afla între fălcile unui urs dresat, așezat în două labe; dacă invitatul refuza să ia cupa, ursul era dresat să-i ia acestuia pălăria, peruca sau alte articole vestimentare. Disprețuia străinii. Odată, a răpit un tânăr translator german, care era angajat de unul dintre doctorii țarului, și nu i-a dat drumul decât atunci când doctorul s-a plâns lui Lefort. Altădată a arestat un tânăr medic. Atunci când i-a dat drumul, medicul „l-a întrebat pe cneazul Romodanovski de ce l-a ținut atât de mult în arest, [Romodanovski] nu a avut niciun alt răspuns, decât că a făcut-o ca să-l vexeze“.[258]

În 12 octombrie Korb a raportat că „pământul a fost acoperit cu un strat gros de zăpadă și, din cauza frigului puternic, totul e înghețat“[259]. Atât petrecerile, cât și execuțiile au mers înainte, deși Petru a plecat în curând de la Moscova ca să viziteze șantierul de nave de la Voronej. Totuși, țarul era înapoi înainte de sărbători. „Azi fiind ajunul Crăciunului“, continua jurnalul lui Korb,

care este precedat de un post rusesc de șapte săptămâni, toate piețele și toate străzile sunt pline de carne până la refuz. Aici sunt incredibil de multe gâște; în alt loc e un stoc așa de mare de carne de porc, încât îți vine să crezi că ar ajunge pentru un an. La fel de mare este și numărul de tauri sacrificați. Păsări de toate felurile par că ar fi zburat din toată Moscovia către un singur oraș. Era inutil să încerci să numești fiecare varietate în parte. Este suficient să spui că tot ce și-ar fi putut dori cineva, ar fi găsit.

De Crăciun, Korb a asistat la sărbătorirea Nașterii Domnului, amestecată cu grosolănia Sinodului-caricatură:

Falsul patriarh cu suita lui batjocoritoare și celelalte optzeci de sănii au făcut turul orașului și al Sloboziei Germane, purtând cruci, mitre și alte însemne ale funcțiilor pe care le întruchipau. Ei toți s-au oprit la casele moscoviților mai bogați și ale ofițerilor germani, și au cântat cântece de slavă pentru divinitatea nou-născută, efort pentru care locuitorii acelor case a trebuit să plătească scump. După ce au cântat laudele pentru divinitatea nou-născută la casa lui, generalul Lefort i-a primit pe toți cu o muzică mai plăcută, cu petrecere și dansuri.[260]

Acești colindători gălăgioși așteptau să fie răsplătiți frumos pentru efortul lor. Când proprietarul casei nu era suficient de generos, finalul era mai rău pentru acesta:

Cel mai bogat negustor din Moscovia, al cărui nume era Filadilov, le-a adus o mare jignire prin faptul că le-a oferit doar douăsprezece ruble țarului și boierilor săi când au cântat și au colindat de nașterea Domnului la casa lui, așa că țarul, neîntârziat, a trimis o sută de oameni din alaiul său în casa negustorului cu cererea de a se plăti câte o rublă pentru fiecare.[261]

Petrecerile țineau până la Bobotează, când avea loc tradiționala sfințire a râului, lângă zidurile Kremlinului. Contrar obiceiului, țarul nu a mai stat împreună cu patriarhul, fiecare pe câte un tron, ci a apărut în uniformă, în fruntea regimentului său, trecând, împreună cu alte trupe numărând până la 12000 de oameni, peste gheața groasă a râului. „Procesiunea la râul înghețat bocnă a fost condusă de regimentul generalului Gordon, roșul splendid al uniformelor sporind impresia deosebită pe care o făcea apariția lor“[262], nota Korb.

Apoi venea regimentul Preobrajenski, îmbrăcat cu frumoase uniforme verzi, cu țarul în frunte, drept colonel al lui. Urma al treilea regiment,

Semionovski, în uniforme albastre. Fiecare regiment avea trupa lui de muzicanți. [...]

Pe râu fusese marcat un loc, cu niște bare, iar regimentele s-au masat în jurul lui. Cinci sute de clerici, ipodiaconi, diaconi, preoți, stareți, episcopi și arhiepiscopi, îmbrăcați cu veșminte de aur și argint, cu nestemate și pietre prețioase, dădeau un aer de măreție. Doisprezece clerici au purtat un sfeșnic cu trei lumânări de ceară aprinse, în fața unei splendide cruci de aur. Moscoviții considerau că e injust și rușinos ca o cruce să apară în public fără lumânări lângă ea. O mulțime incredibilă de oameni se înghesuia pe ambele părți. Străzile erau pline, acoperișurile caselor erau încărcate de oameni, zidurile orașului gemeau de spectatori.

Când clericii au umplut spațiul larg care era împrejmuit, ceremonia a început. Nenumărate lumânări de ceară au fost aprinse. După invocarea Atotputernicului, mitropolitul a început să cădelnițeze cu tămâie fumegândă de jur-împrejur, prin toată împrejmuirea. În mijloc, gheața a fost spartă, permițând apei să apară ca dintr-o fântână. Aici el a trecut de trei ori cu cădelnița și a sfințit fântâna, scufundând de trei ori în apă lumânarea de ceară. Alături, era un stâlp pe care era urcat un purtător de drapel, cu stindardul regatului, alb, cu un vultur de aur cu două capete. Stindardul era nedesfăcut în momentul în care clerul intrase în împrejmuire. Apoi, purtătorul de drapel trebuia să urmărească ceremonia – tămâierea, binecuvântările – pe care le marca și el cu o fluturare de stindard. Mișcările lui erau urmărite cu atenție de purtătorii de drapel ai regimentelor, ca să fluture și ei drapelele în același timp cu el.

Când sfințirea apelor s-a sfârșit, toți purtătorii de drapel s-au apropiat și au rămas acolo ca să fie stropiți ritualic cu apă sfințită. Patriarhul, sau, în absența acestuia, mitropolitul, părăsind împrejmuirea, se ducea să-i stropească cu agheazmă pe Majestatea Sa, țarul, și pe toți soldații. În completare, artileriile tuturor regimentelor bubuiau, urmate de trei detunături de muschete.

Bacanalele din toamnă și din iarnă au atins punctul maxim în săptămâna carnavalului, înainte de începerea Postului Mare. Un rol-cheie în aceste petreceri era jucat de Sinodul-caricatură, ai cărui membri mărșăluiau într-o

procesiune de o solemnitate parodică la palatul lui Lefort ca să-l venereze pe Bachus. Korb i-a văzut defilând:

Cel care avea onoarea de a fi patriarh ieșea în evidență prin straie potrivite unui episcop. Bahus era împodobit cu o mitră și defila gol-goluț pentru a întruchipa lascivitatea. Cupidon și Venus erau însemnele cârjei lui episcopale, ca să nu fie niciun dubiu în legătură cu turma pe care o păstorește el. Restul mulțimii de petrecăreți veneau după el, unii dintre ei purtând boluri mari cu vin, alții mied, alții bere și coniac, care întrețineau veselia înfierbântatului Bahus. Iar dacă frigul neplăcut risca să le strice succesul, ei purtau și platouri mari cu frunze de tutun, cu care, după ce le aprindeau, mergeau prin toate colțurile palatului, emanând, pentru Bachus, cele mai plăcute mirosuri și cele mai delectabile arome din gura lor murdară. Două dintre aceste pipe din care unii oameni sunt încântați să scoată fum, fiind așezate în formă de cruce, serveau episcopului de mascaradă să îndeplinească ritualul sfințirii![263]

Mulți dintre ambasadorii occidentali erau șocați de această parodie, iar Korb însuși a fost uimit să vadă că „o cruce, care este cel mai important simbol al credinței noastre, era purtată în batjocură“[264]. Dar Petru nu vedea niciun motiv să termine cu aceste jocuri. În timpul Postului Mare, când nou-venitul ambasador al Brandenburgului și-a prezentat acreditările,

Țarul i-a poruncit să rămână, alături de ambasadorii și boierii cei mai importanți, la masa lui splendidă. După masă, patriarhul-caricatură a început să țină toasturi. Cel care închina făcea acest lucru stând în genunchi, întru venerarea demnitarului ecleziastic parodiat, și implora favoarea binecuvântării lui, pe care acesta o dădea cu două pipe așezate în cruce. Doar ambasadorul austriac s-a retras pe furiș, spunând că sacrul semn al creștinătății noastre e prea sfânt ca să fie folosit în asemenea farse. Dansul avea loc în camera alăturată celei în care se țineau festivitățile. [...] Draperiile cu care spațiul acela era frumos decorat fuseseră trase puțin la o parte, și oaspeții au putut să-i vadă pe țareviciul Aleksei și pe sora lui Petru [Natalia]. Frumusețea naturală a țareviciului [care pe atunci avea nouă ani] era pusă minunat în evidență de civilizatele lui haine germane și de peruca

pudrată. Natalia era însoțită de cele mai distinse doamne ruse. Această zi a mai marcat o distanțare de tradiția rusească, pentru că, până în acel moment, era interzis sexului feminin să apară la adunări publice ale bărbaților și la petreceri festive, iar acum unora le era permis să stea nu doar la cină, ci și la dansul de după cină.[265]

Între timp, ca un acompaniament întunecat al acestui lăsat de sec, execuțiile streliților urmau necontenit. În 28 februarie, treizeci și șase de streliți au murit în Piața Roșie și 150 la Preobrajenskoe. În aceeași noapte, la Lefort a fost o petrecere splendidă, la finalul căreia musafirii au asistat la un minunat foc de artificii.

În prima săptămână din martie a început Postul Mare și, odată cu el, s-a încheiat și carnavalul dublu de petreceri și moarte. Calmul s-a așternut peste oraș, atât de senin, încât Korb nota:

Tăcerea și modestia acestei săptămâni este la fel de remarcabilă ca și tumultul și furia celei care a trecut. Nici magazinele sau piețele nu s-au deschis, curțile de judecată nu s-au întrunit, judecătorii nu au avut nimic de făcut. [...] Prin postul cel mai strict, ei își mortificau trupul cu pâine uscată și roade ale pământului. Este o metamorfoză atât de neașteptată, încât nu-ți poți crede ochilor.[266]

În liniștea Postului Mare, autoritățile au început, în sfârșit, să strângă cadavrele streliților, care atârnaseră în spânzurători toată iarna, pentru a le duce la incinerare. „Era un spectacol oribil“, spunea Korb. „Cadavrele erau aruncate grămadă în căruțe, multe dintre ele pe jumătate dezbrăcate, un adevărat talmeș-balmeș. Ele erau duse la groapă ca oile tăiate la piață.“[267]

În afară de viața de la curtea lui Petru, Korb era atent la mai multe fațete ale vieții obișnuite din Moscova. Țarul s-a hotărât să facă ceva cu hoardele zgomotoase de cerșetori care urmăreau cetățenii în sus și în jos pe străzi, din clipa în care ieșeau din casă și până când intrau în altă casă. Deseori, cerșetorii reușeau să îmbine implorările lor cu un abil furt din buzunarele victimelor. Printr-un decret, cerșetoria a fost interzisă și, la fel, a fost

interzisă și încurajarea cerșetoriei; oricine era prins dând pomană cerșetorilor era amendat cu cinci ruble. Ca să se ocupe de cerșetori, țarul a construit pe lângă fiecare biserică un spital, unde să fie îngrijiți săracii. Faptul că în aceste spitale condițiile erau dezolante este sugerat de observația unui alt martor din ambasadă, care scria: „Lucrul acesta a eliberat în curând toate străzile de vagabonzi, mulți dintre ei preferând să lucreze decât să fie închiși în spitale.“

Korb era uimit, chiar în acele zile pline de fărădelegi din toate țările, de marele număr și de curajul tâlharilor din Moscova, care operau în bande și luau cu mare îndrăzneală tot ce voiau. De obicei noaptea, dar câteodată și în timpul zilei, ei tâlhăreau și apoi, deseori, își ucideau victimele. Existau crime misterioase, nerezolvate. Un căpitan străin de marină, care lua masa cu soția lui în casa unui boier, a fost invitat să meargă afară la o plimbare de noapte cu sania prin zăpadă. Când el și gazda lui s-au întors, au găsit-o pe soție cu capul tăiat, și nu erau indicii cu privire la identitatea sau la motivele asasinului. Funcționarii guvernamentali nu erau mai în siguranță decât cetățenii obișnuiți. În 26 noiembrie, Korb scria:

Un curier trimis la Majestatea Sa noaptea trecută de la Voronej, cu scrisori și câteva scule de preț, a fost atacat cu violență pe podul de piatră de la Moscova, și jefuit. Scrisorile, cu sigiliile rupte, au fost găsite, la lumina zilei, împrăștiate pe pod, dar nu se știa unde ar fi putut fi sculele și curierul însuși.[268]

S-a presupus că de curier s-au descotorosit în cel mai simplu mod, „aruncându-l sub gheața râului“.

Străinii trebuia să fie în mod special atenți, pentru că erau considerați buni de jefuit nu numai de către hoți, ci și de către rușii obișnuiți. Unul dintre servitorii lui Korb, care știa rusa, a raportat că tocmai întâlnise un cetățean care profera o serie întreagă de înjurături și amenințări la adresa tuturor străinilor: „Câini germani, ați jefuit destul cum ați vrut, dar o să vină ziua când o să suferiți și o să vă primiți pedeapsa.“[269] Prinderea unui străin singur, mai ales dacă era amețit de băutură, oferea unora dintre moscoviți oportunitatea rară de a-și satisface plăcerea răzbunării. Nu era prudent nici

să încerci să aperi pe cineva. În încercarea de a reduce numărul morților de pe străzi, Petru a decretat că este o crimă chiar să scoți sabia, pistolul sau cuțitul când ești beat, chiar dacă arma era folosită în legitimă apărare sau nu era folosită deloc. Într-o noapte, un inginer austriac de mine, pe nume Urban, se întorcea amețit, călare, de la Moscova către Slobozia Germană, când a fost agresat de un rus, mai întâi verbal, apoi cu pumnii. Potrivit lui Korb, „Urban, pierzându-și răbdarea, și indignat să fie insultat de un vagabond murdar, folosindu-se de dreptul la legitimă apărare, a scos un pistol. Glontele pe care l-a tras în furia sa abia i-a atins capul atacatorului său, dar, de teamă ca acesta să nu se plângă și să facă mare vâlvă la Majestatea Sa, Urban a ajuns la o înțelegere amiabilă cu persoana respectivă, dându-i patru ruble ca să nu spună nimic despre incident."[270] Dar Petru a aflat despre el, iar Urban a fost arestat și condangat la pedeapsa capitală. Când prietenii lui Urban au încercat să-l sprijine, spunând că era beat, țarul a răspuns că ar putea să accepte ca o încăierare la beție să rămână nepedepsită, dar nu și folosirea unei arme de foc de către un bețiv. Cu toate acestea, el a redus pedeapsa de la moarte la biciuire și, doar la rugămințile insistente ale ambasadorului austriac, a anulat-o, în cele din urmă.

Problema nu era că hoții ar fi fost pedepsiți prea ușor, atunci când erau prinși. Ei erau trimiși în serii la tortură sau spânzurătoare; într-o singură zi, au fost spânzurați șaptezeci de oameni. Dar lucrul acesta nu îi descuraja pe colegii lor. Pentru ei, crima era un mod de viață și încălcarea legii era înrădăcinată în mentalitatea lor, astfel încât încercările de a aplica legea deseori provocau o furie indignată celor care erau obișnuiți s-o încalce. De exemplu, deși coniacul era monopol de stat, a cărui vânzare era strict interzisă, el era totuși comercializat în locuințe particulare. Cincizeci de soldați au fost trimiși să oprească această contrabandă. A avut loc o luptă, iar trei soldați au fost uciși. Departe de a fi speriați sau de a se gândi să fugă, producătorii particulari de coniac au amenințat cu o răzbunare și mai cruntă, dacă se va mai încerca prinderea lor a doua oară.

De fapt, polițiștii și soldații însărcinați cu supravegherea respectării legilor nu le respectau nici ei. Korb observa:

Soldații din Moscovia au obiceiul de a-și tortura prizonierii după bunul lor plac, fără să ia în considerare persoana sau chestiunea pentru care era

acuzată. Soldații se fac vinovați de rănirea persoanelor, cu muschete sau cu bețe, și de aruncarea lor în gropi oribile, în special a celor bogați, cărora le spun, fără rușine, că nu vor înceta până când nu le vor plăti o anumită sumă de bani. La fel e bătut și un prizonier care merge de bunăvoie la închisoare, ca și cel care nu vrea să meargă.[271]

La un moment dat, în aprilie 1699, prețul alimentelor crescuse rapid în Moscova. Anchetele au arătat că soldații, cărora li se ordonase să transporte cadavrele streliților în afara orașului înainte de sosirea primăverii, foloseau căruțele țăranilor care veneau în oraș cu grâu, ovăz și alte cereale, obligându-i pe aceștia să descarce marfa cu care veneau și să-și încarce căruțele cu cadavre, pe care să le ducă și să le ardă, în timp ce soldații păstrau pentru ei marfa descărcată de aceștia, ca s-o folosească sau ca s-o vândă ei înșiși. Confruntați cu aceste jafuri, țăranii nu au mai adus alimente în oraș, iar prețurile mărfurilor care mai erau pe piață au crescut astronomic.

Odată cu instalarea vremii mai plăcute, trimișii străini erau deseori invitați să viziteze împrejurimile încântătoare și proaspăt înflorite al Moscovei. Korb și ambasadorul său fuseseră invitați la un banchet pe proprietatea unchiului lui Petru, Lev Narîșkin. „Abundența deosebită a felurilor de mâncare“, spunea Korb,

scumpetea platourilor de aur și de argint, varietatea și finețea băuturilor erau un indiciu clar al relațiilor de sânge pe care acesta le avea cu țarul. După masă, a avut loc un concurs de tras cu arcul. Nimeni nu a fost scuzat, nici dacă nu cunoștea jocul sau nu se pricepea. O coală de hârtie pusă pe pământ reprezenta ținta. Gazda a perforat-o de mai multe ori, în aplauzele generale. Alungați de ploaie de la acest exercițiu plăcut, ne-am întors în apartamente. Narîșkin l-a onorat pe domnul ambasador, luându-l de mână și conducându-l în camera soției sale, pentru a o saluta și pentru a fi salutat. Nu există un semn mai mare de onoare printre ruși decât invitația soțului de a da mâna cu soția lui și de a primi un compliment sau un pahar de coniac din mâna ei.[272]

Cu o altă ocazie, ambasadorul a văzut menajeria țarului, care cuprindea „un colosal urs alb, leoparzi, lincși și multe alte animale care erau ținute doar

pentru plăcerea de a le privi“[273]. Mai târziu, el a vizitat faimoasa mănăstire Noul Ierusalim, ridicată de Nikon. „Am văzut zidurile uriașe și chiliile călugărilor. Pe lângă ea curge un râu, printre câmpiile deschise, largi, oferind o priveliște încântătoare. Ne-am simțit foarte bine, plimbându-ne cu barca și aruncând momeală peștilor încrezători care ieșeau din ascunzișurile lor, o distracție cu atât mai plăcută, cu cât știam că îi vom avea la masa pentru cină.“[274]

Ambasadorii au fost invitați pe proprietatea țarului de la Ismailovo. Era iulie, o perioadă cu mari călduri la Moscova, și ei au descoperit că proprietatea „era extrem de agreabilă, înconjurată de pâlcuri de copaci, nu foarte deși, dar de o înălțime considerabilă, asigurând în umbra răcoroasă a ramurilor groase un refugiu admirabil de căldura arzătoare a verii“. Muzicanții erau și ei acolo, „ca să adauge la șoaptele dulci ale pădurii și vântului armonii și mai dulci“[275].

Vizita lui Korb, legată de cea a ambasadorului său, a durat cincisprezece luni. În iulie 1699 ei au plecat, după ceremonii fastuoase. Petru le-a oferit daruri, inclusiv numeroase blănuri de samur, ambasadorului și întregii lui suite. Din ordinul lui Petru, a fost organizată o procesiune magnifică, iar ambasadorul a mers în trăsura oficială a țarului, cu decorațiuni de aur și de argint, și cu pietre prețioase incrustate pe uși și pe tavan. Apoi, echipajul și celelalte trăsuri care îi duceau pe membrii ambasadei au fost escortate până la ieșirea din oraș de escadroane din noua cavalerie a lui Petru și detașamente din noua lui infanterie occidentală.

---

[248] Johann Georg Korb, vol. I, p. 161.

[249] ibidem, vol. II, p. 158.

[250] ibidem, vol. II, p. 157.

[251] ibidem, vol. I, p. 200.

[252] ibidem, vol. I, p. 201.

[253] ibidem, vol. I, pp. 171-172.

[254] ibidem, vol. I, p. 198.

[255] ibidem, vol. I, p. 164.

[256] ibidem, vol. I, p. 188.

[257] ibidem, vol. I, p. 216.

[258] ibidem, vol. I, p. 236.

[259] ibidem, vol. I, p. 217.

[260] ibidem, vol. I, p. 223.

[261] ibidem.

[262] ibidem, vol. I, p. 224-228.

[263] ibidem, vol. I, p. 255.

[264] ibidem, vol. I, p. 256.

[265] ibidem, vol. I, p. 264.

[266] ibidem, vol. I, p. 265.

[267] ibidem, vol. I, p. 267.

[268] ibidem, vol. I, p. 208.

[269] ibidem, vol. I, p. 248.

[270] ibidem, vol. I, p. 172.

[271] ibidem, vol. I, p. 297.

[272] ibidem, vol. II, p. 36.

[273] ibidem, vol. I, p. 210.

[274] ibidem, vol. II, p. 16.

[275] ibidem, vol. II, p. 25.

21

VORONEJ ȘI FLOTA DE SUD

Chiar din momentul în care se întorsese la Moscova, lui Petru îi era dor să vadă navele sale care erau construite la Voronej. Chiar și atunci când aveau loc torturile la Preobrajenskoe, în timp ce bea împreună cu prietenii săi în toamna și iarna aceea întunecată, țarul își dorea să fie pe Don, să se alăture constructorilor occidentali de nave pe care îi recrutase și care chiar atunci începeau treaba pe șantierul de pe malurile râului.

Prima vizită a făcut-o la sfârșitul lui octombrie. Mulți dintre boieri, dornici să rămână în favorurile țarului stând aproape de acesta, l-au urmat în Sud. Cneazul Cerkasski, respectabilul boier vârstnic, fusese lăsat ca prefect al Moscovei, dar a descoperit în curând că autoritatea lui nu era unică. Tipic pentru Petru, el încredințase guvernarea nu unuia, ci mai multor boieri. Înainte de a pleca, i-a spus, de altfel, lui Gordon: „Ție am să-ți încredințez totul." Iar lui Romodanovski: „În acest timp, îmi încredințez toate treburile loialității tale."[276] Era formula de guvernare a lui Petru atunci când lipsea: prin împărțirea puterii între mai mulți, încurcându-i pe toți cu privire la puterea pe care o avea fiecare dintre ei, aceștia rămâneau într-un dezacord și o confuzie permanente. Sistemul nu era conceput ca să promoveze o guvernare eficientă în absența lui, ci ca să împiedice un singur regent să încerce, eventual, să pună mâna pe putere. Deoarece încă nu fuseseră elucidate cauzele revoltei streliților, aceasta era prima grijă a lui Petru.

La Voronej, pe șantierele întinse de-a lungul malurilor râului larg și puțin adânc, Petru i-a găsit pe tâmplari tăind cu ferăstrăul și lovind cu ciocanele, dar a găsit și multe probleme. Era criză de oameni și existau mari pierderi de materiale. În graba de a îndeplini porunca țarului, constructorii foloseau scânduri netratate, care ar fi putrezit imediat în apă.[277] La sosirea lui din Olanda, viceamiralul Cruys a inspectat vasele și a ordonat ca multe dintre ele să fie desfăcute, pentru a fi reconstruite și întărite. Constructorii străini, care își alegeau fiecare propriul model, fără să fie direcționați sau controlați de un superior, deseori se certau. Constructorii olandezi, cărora Petru le

ordonase de pe când se afla în Anglia să lucreze sub comanda altora, erau nemulțumiți și lenți. Nici maiștrii ruși nu erau într-o dispoziție mai bună. Convocați prin decret la Voronej, ca să învețe să construiască nave, ei au înțeles că, dacă ar fi demonstrat pricepere, ar fi fost trimiși în Occident să se specializeze. În consecință, mulți preferau să facă doar ce erau obligați, cu speranța că în acest fel li se va permite să se întoarcă acasă.

Cele mai mari probleme și cele mai mari suferințe le avea masa muncitorilor necalificați. Mii de oameni fuseseră aduși – țarani și șerbi care nu mai văzuseră niciodată o ambarcațiune mai mare decât o barcă și un luciu de apă mai întins decât un râu. Ei veniseră propriile securi și topoare, uneori chiar și cu caii lor, ca să taie și să fasoneze copacii, și să-i arunce pe râu ca să plutească până la Voronej. Condițiile de trai erau primitive, bolile se întindeau rapid și moartea era obișnuită. Mulți dintre ei fugeau, iar în cele din urmă șantierul a trebuit să fie împrejmuit cu garduri și păzit. Dacă erau prinși, dezertorii erau bătuți și aduși din nou la muncă.

Deși în mod aparent Petru era optimist, încetineala cu care se desfășura lucrul, bolile, decesele și dezertările îl deprimau și îl dezamăgeau. La trei zile după sosirea sa, în 2 noiembrie 1698, el i-a scris lui Vinius: „Slavă Domnului că am găsit flota noastră în condiții excelente. Doar o umbră îmi mai întunecă gândul, dacă voi putea să gust din roadele acestei munci, să nu fie ca plantarea curmalelor, când cei care le seamănă nu mai apucă să le mai recolteze.“[278] Mai târziu, el a scris: „Aici, cu ajutorul lui Dumnezeu, se fac mari pregătiri. Dar noi așteptăm doar ziua aceea binecuvântată când umbra mare de îndoială de deasupra noastră o să dispară. Am început să lucrăm la o corabie care va avea șaizeci de tunuri.“[279]

În ciuda grijilor lui Petru, munca avansa, cu toate că șantierul nu dispunea de nicio mașinărie, și toate operațiunile se făceau doar cu ajutorul uneltelor de mână. Grupuri de oameni și echipe cu cai deplasau trunchiurile de copaci, le făceau bușteni pe care îi trăgeau prin curtea șantierului și îi așezau deasupra unor gropi săpate în pământ. Apoi, cu ajutorul unor oameni așezați sub bușteni și al altora care îi sprijineau sau se așezau pe ei ca să-i țină nemișcați, aceștia erau tăiați cu ferăstrăul și se decupau din ei scândurile lungi sau cadrele curbate de lemn. Era o risipă enormă, pentru că se obțineau foarte puține scânduri dintr-un buștean. Odată ce se obținea

scândura nefinisată, aceasta era dată pe mâna maiștrilor pricepuți care lucrau cu securi, ciocane, maiuri, burghie și dălți ca să obțină cu precizie forma necesară. Cele mai grele și mai solide piese erau la chila navei, așezată chiar deasupra pământului. Apoi, urmau grinzile curbate care trebuia asamblate. La sfârșit, pe laturile scheletului se prindeau scândurile care înfruntau apa. Iar apoi începea munca la punte, interioare și la toate structurile specifice care făceau din navă atât un spațiu de locuit, cât și o mașinărie.

În timpul iernii, fără să ia în seamă frigul, Petru a lucrat cu oamenii lui. El se plimba pe șantiere, pășind peste buștenii acoperiți de zăpadă, trecea pe lângă navele care stăteau tăcute pe șantier, trecea pe lângă muncitorii care se înghesuiau în jurul focului, ca să-și dezmorțească mâinile și trupurile, trecea pe lângă fierăria cu foalele ei uriașe, care împingeau aerul în furnalele unde se turnau ancorele și celelalte piese de metal. Venețienii care lucrau la construirea galerelor se plângeau că muncesc atât de mult, încât nu au timp nici măcar să se ducă la spovedanie. Dar flota continua să crească. Când a venit Petru, în toamnă, a găsit douăzeci de nave deja lansate și ancorate pe râu. În fiecare săptămână, pe măsură ce se intra în iarnă, încă cinci sau șase nave erau lansate la apă, sau erau gata să fie lansate odată cu topirea gheții.

Pentru că nu se mulțumea doar cu supravegherea generală, Petru însuși a proiectat o navă cu cincizeci de tunuri, numită Predestinarea, și a început să o construiască doar cu muncitori ruși. Chiar el a așezat chila navei și a muncit din greu la ea, împreună cu boierii care îl însoțeau. Predestinarea era o navă frumoasă, cu trei catarge, lungă de 40 de metri, iar lucrul la navă i-a adus lui Petru bucuria de a mânui uneltele și conștientizarea faptului că una dintre aceste nave care, în cele din urmă, aveau să navigheze pe Marea Neagră, va fi propria lui creație.

Era în martie, în timpul celei de-a doua excursii la Voronej, când țarul a primit o lovitură șocantă: moartea lui Francis Lefort. În cele două rânduri în care Petru venise să lucreze la navele lui în iarna aceea, Lefort rămăsese la Moscova. La cei patruzeci și trei de ani pe care îi avea, marea lui putere și entuziasmul însuflețit păreau intacte. În calitate de prim-ambasador al Marii Ambasade, el făcuse față cu brio celor optsprezece luni de banchete

ceremoniale din Occident, iar capacitatea sa prodigioasă de a bea nu îl părăsise în timpul petrecerilor și al distracțiilor zgomotoase din toamna și iarna petrecute la Moscova. Părea vesel și plin de voiebună atunci când l-a condus pe Petru la Voronej.

Dar, în zilele din ajunul morții sale, în timp ce Lefort își ducea în continuare viața frenetică, a circulat o poveste ciudată. Într-o noapte, când nu era acasă, și dormea la o altă femeie, soția lui a auzit un zgomot groaznic în dormitorul soțului. Știind că Lefort nu e acolo, dar „presupunând că soțul ei ar fi putut să se răzgândească și să fi venit acasă furios, ea a trimis pe cineva în cameră să vadă cum stau lucrurile. Persoana respectivă s-a întors, spunând că nu a văzut pe nimeni în camera lui.“ Cu toate acestea, zvonul s-a răspândit și, dacă ar fi să o credem pe soția lui – povestea este relatată de Korb –, „în dimineața următoare, toate fotoliile, mesele și scaunele erau împrăștiate prin cameră, claie peste grămadă, iar de sub ele veneau gemete adânci care se auziseră toată noaptea“[280].

Curând după aceea, Lefort a dat un banchet pentru doi diplomați străini, ambasadorul Danemarcei și al Brandenburgului, care se pregăteau să plece în vizită la Voronej, la invitația lui Petru. Seara a fost o mare reușită, iar ambasadorii au stat până târziu. Spre sfârșit, căldura din cameră devenise înăbușitoare, iar gazda i-a invitat pe musafiri, clătinându-se, în aerul geros al iernii, să bea sub stele, fără paltoane sau învelitori. În ziua următoare, Lefort a început să tremure. Febra a urcat rapid și el a început să delireze, bătând câmpii și strigând după muzică și vin. Soția lui, terifiată, i-a sugerat să-l cheme pe pastorul protestant Stumpf, dar Lefort a strigat că nu vrea să se apropie nimeni de el. Totuși, Stumpf a venit. „Când pastorul a fost primit în camera lui“, scrie Korb,

și îl sfătuia pe acesta să se întoarcă cu fața la Dumnezeu, se spune că el a răspuns numai: „Să nu vorbești prea mult.“ Soției sale, care în ultimele lui clipe i-a cerut iertare pentru greșelile ei trecute față de el, dacă ar fi comis vreuna, el i-a replicat neutru: „Nu am avut niciodată nimic să-ți reproșez ție; întotdeauna te-am onorat și te-am iubit.“ El i-a chemat pe servitorii și oamenii aflați în slujba lui, având dorința de a le plăti salariile în întregime.[281]

Lefort a mai trăit o săptămână, mângâiat de muzica unei orchestre care fusese adusă să cânte pentru el. În sfârșit, la trei, într-o dimineață, a murit. Golovin a sigilat imediat casa și a dat cheia rudelor lui Lefort, trimițând în același timp și un curier urgent la Voronej, la Petru.

Când Petru a primit vestea, a scăpat securea din mână, s-a așezat pe un buștean și, ascunzându-și fața în mâini, a plâns. Cu vocea înăbușită de suspine și durere, a spus: „Acum am rămas singur, fără niciun om de încredere. El singur îmi era credincios. În cine să mă încred acum?“[282]

Țarul s-a întors imediat la Moscova, iar funeraliile au avut loc în 21 martie. Petru s-a îngrijit el însuși de aranjamentele funerare: elvețianul urma să aibă o ceremonie funerară mai măreață decât oricare alta din Rusia, cu excepția țarului și a patriarhului. Au fost invitați ambasadorii străini, iar boierilor li s-a ordonat să fie prezenți. Fuseseră instruiți să se adune la casa lui Lefort la opt dimineața, să ducă trupul la biserică, dar mulți au întârziat, și au mai fost și alte întârzieri, așa că procesiunea nu s-a format decât pe la prânz. Între timp, Petru respectase obiceiul occidental de a așeza un somptuos bufet rece pentru oaspeți. Boierii, surprinși și încântați să găsească în fața lor un festin, s-au năpustit asupra mâncării.

Korb descrie scena:

Mesele erau încărcate de mâncăruri și rânduri de pahare și boluri cu toate felurile de vin. Vinul fiert era servit oricui poftea. Rușii – pentru că toți, de toate rangurile și din toate funcțiile trebuia să fie prezenți la ordinul țarului – stăteau la o masă și înfulecau cu lăcomie mâncărurile reci. Era o varietate bogată de pește, brânză, unt, caviar și altele.

Boierul Șeremetiev, rafinat datorită numeroaselor călătorii pe care le făcuse și îmbrăcat după moda germană, purtând Crucea lui de Malta pe piept, s-a gândit că e sub demnitatea lui să se alăture voracității celorlalți. Când a intrat în cameră țarul, acesta vădea multe semne de suferință; tristețea se imprimase pe fața lui. Ambasadorilor care îl salutau cu respect, înclinându-se până la pământ, așa cum era obiceiul, monarhul le răspundea cu o curtoazie deosebită. Când Lev Narîșkin și-a părăsit locul și s-a gândit să-l întâmpine pe țar, acesta a primit, într-adevăr, salutul lui cu grațiozitate, dar a

rămas absent, fără să-i răspundă câteva momente, până când a părut că se adună și s-a aplecat să-l îmbrățișeze. Când a venit momentul plecării cu trupul neînsuflețit, durerea și sentimentele pentru cel decedat, ale țarului și ale altora, au devenit evidente pentru toată lumea: lacrimile curgeau șiroaie din ochii țarului, și, în fața marii mulțimi de oameni care se adunase acolo, l-a sărutat pentru ultima oară pe cel mort.

[...] Așadar, cel mort a fost condus la biserica reformată, unde pastorul Strumpf a ținut o scurtă predică. La plecarea din biserică, boierii și ceilalți concetățeni au stricat ordinea procesiunii, încercând să ajungă cât mai aproape de sicriu, cu o aroganță stupidă. Totuși, ambasadorii străini, prefăcându-se că nu observă aceste pretenții disprețuitoare, i-au lăsat pe toți moscoviții să treacă înaintea lor, chiar și pe cei ale căror origine și condiție umilă nu le permiteau acest lucru. Când mergeau spre cimitir, țarul a observat că ordinea se schimbase; că supușii săi, care, mai înainte, se aflau în spatele ambasadorilor, acum erau înaintea lor; de aceea, l-a chemat la el pe tânărul Lefort [nepotul lui Francis Lefort] și l-a întrebat: „Cine a stricat ordinea? De ce au ajuns cei care erau în spate să fie acum în față?“ Și cum Lefort a rămas tăcut, neștiind ce să răspundă, țarul i-a poruncit să vorbească. Și când el i-a spus că rușii au inversat ordinea cu agresivitate, țarul, plin de mânie, a spus: „Sunt niște câini, nu boierii mei.“

Șeremetiev, dimpotrivă – și aceasta se poate atribui prudenței lui –, încă mergea în compania ambasadorilor, deși toți rușii trecuseră în față. Chiar în cimitir, pe alee, fuseseră aduse tunuri care au zguduit aerul cu salve triple, și fiecare regiment a tras, de asemenea, focuri de muschetă. Unuia dintre artileriști, care rămăsese prostește în fața gurii de tun, i-a fost zburat capul în urma unei salve. Țarul s-a dus din nou, cu trupele sale, la casa lui Lefort, și toți l-au urmat. Tuturor celor care participau la priveghi li s-a oferit câte un inel de aur pe care era gravată data morții și un cap de mort. Cum țarul ieșise câteva minute din cameră, toți boierii s-au grăbit să plece acasă, nerăbdători. Coborâseră deja câteva trepte, dar, întâlnindu-se față în față cu țarul, au revenit în cameră. Graba boierilor de a pleca a trezit în țar suspiciunea că aceștia erau bucuroși de moartea lui Lefort, și acest lucru l-a înfuriat atât de tare, încât li s-a adresat furios cu următoarele cuvinte: „Așa! Sunteți bucuroși că a murit! E o mare victorie pentru voi moartea lui! De ce

nu aveți răbdare? Cred că bucuria voastră e atât de mare, încât nu puteți să vă mai păstrați pe față expresia ipocrită și falsa tristețe.“[283]

Moartea prietenului său occidental a lăsat un gol imens în viața personală a lui Petru. Elvețianul jovial îl îndrumase pe mai tânărul său prieten și îl învățase multe lucruri în anii tinereții acestuia. Lefort, marele chefliu, îl învățase pe tânăr să bea, să danseze, să tragă cu arcul. I-a găsit o amantă și a inventat pentru el farse burlești, scandaloase, ca să-l amuze. L-a însoțit în prima campanie militară de la Azov. L-a convins pe Petru să călătorească în Vest și a condus chiar el Marea Ambasadă, printre ai cărei membri se afla și Petru Mihailov, iar lunga călătorie i-a insuflat lui Petru dorința de a aduce în Rusia tehnologia și manierele Europei. Apoi, în apropierea celei mai mari provocări care se afla în fața lui Petru – războiul de douăzeci și doi de ani cu Suedia, care avea să-l transforme pe tânărul țar agitat și entuziast –, într-un mare împărat cuceritor, a murit.

Petru a înțeles ce a pierdut. Toată viața lui fusese înconjurat de oameni care încercau să-și folosească rangul și puterea pe care le aveau în stat pentru profitul lor personal. Lefort era altfel. Deși apropierea de suveran ar fi putut să-i aducă mari oportunități de îmbogățire, ca mijlocitor de favoruri și mită, Lefort a murit sărac. De fapt, avea atât de puțini bani, încât, înainte de întoarcerea lui Petru de la Voronej, familia a trebuit să-i ceară cneazului Golițîn bani pentru a cumpăra o ținută elegantă cu care să-l îmbrace pe Lefort pentru înmormântare.

Petru l-a păstrat pe nepotul lui Lefort, Peter Lefort, ca administrator în serviciul său. El a scris la Geneva, cerând ca singurul fiu al lui Lefort, Henry, să vină în Rusia, spunând că dorește ca cineva din familia prietenului său să fie lângă el. În anii care au urmat, rolul lui Lefort a fost jucat de alții. Lui Petru îi plăcea ca întotdeauna să aibă alături un companion-favorit puternic, al cărui devotament pentru țar să fie personal, și a cărui putere să vină exclusiv din apropierea de el. Dintre aceștia, cel mai important a fost Menșikov. Dar Petru nu l-a uitat niciodată pe Lefort. Odată, după o petrecere splendidă la palatul lui Menșikov, când Petru se simțea fericit pentru că era înconjurat de prieteni, el i-a scris gazdei absente: „Aceasta a fost prima oară când m-am simțit cu adevărat bine de la moartea lui Lefort.“[284]

Și apoi, șase luni mai târziu, ca pentru a marca ultimul an din vechiul secol și, mai mult, ca un punct de referință în viața lui Petru, el l-a pierdut și pe al doilea sfătuitor și prieten occidental devotat, pe Patrick Gordon. Bătrânul soldat avea o sănătate precară. În ajunul noului an, în 1698, el scria în jurnalul său: „În anul acesta am simțit o scădere accentuată a sănătății și puterii mele. Dar, facă-se voia Ta, o, bunule Dumnezeu."[285] Ultima lui apariție publică a fost împreună cu soldații lui, în septembrie 1699, iar în octombrie a căzut definitiv la pat. Spre sfârșitul lui noiembrie, pe când sănătatea lui Gordon se șubrezea din ce în ce mai mult, Petru l-a vizitat de mai multe ori. În noaptea de 29 noiembrie a venit de două ori la el, pentru că Gordon se sfârșea văzând cu ochii. A doua oară, preotul iezuit care îi dăduse deja ultima împărtășanie a vrut să se retragă de la căpătâiul său când a intrat țarul în cameră. „Rămâi acolo, părinte", i-a spus Petru, „și fă ce crezi că trebuie. Nu te voi întrerupe." Petru i-a vorbit lui Gordon, care a rămas tăcut. Atunci, Petru a luat o mică oglindă și a ținut-o în fața bătrânului, sperând să vadă un semn că respiră. Nu era niciun semn. „Părinte", i-a spus țarul preotului, „cred că a murit."[286] Chiar Petru i-a închis ochii bătrânului, și a plecat din casa acestuia cu ochii plini de lacrimi.

Și lui Gordon i s-au organizat funeralii oficiale, la care au participat cei mai importanți oameni din Moscova. Rușii au venit de bunăvoie, pentru că devotamentul bătrânului soldat pentru țar și serviciile aduse statului erau unanim apreciate. Sicriul său a fost purtat de douăzeci și opt de colonei, iar douăzeci de doamne de cea mai nobilă spiță au însoțit-o pe văduvă la procesiunea de înmormântare. Când sicriul lui Gordon a fost depus în biserică, într-o nișă de lângă altar, douăzeci și patru de tunuri au tras salve.

Petru a simțit curând lipsa lui Gordon, atât profesional, cât și personal. Gordon fusese cel mai competent soldat al Rusiei, cu o experiență redutabilă în nenumărate campanii. Valoarea lui de comandant și de consilier ar fi fost extraordinară în războiul care avea să urmeze, cu Suedia; dacă ar fi fost acolo, dezastrul de la Narva, la doar douăsprezece luni de la moartea lui, poate nu ar mai fi avut loc. Lui Petru avea să-i lipsească scoțianul încărunțit care încerca, din loialitate, să-și mulțumească stăpânul, bând cot la cot cu bărbați care aveau jumătate din vârsta lui. Petru a rostit un cuvânt extrem de trist la moartea lui Gordon: „Statul a pierdut un

servitor devotat și curajos, care ne-a cârmuit cu grijă prin multe nenorociri.“[287]

Până în primăvară, flota era gata. Optzeci și șase de nave de toate dimensiunile erau la apă, inclusiv optsprezece fregate, fiecare înarmată cu numeroase tunuri, de la treizeci și șase la patruzeci și șase. În plus, fuseseră construite 500 de ambarcațiuni pentru transportul oamenilor, al proviziilor, muniției și prafului de pușcă. În 7 mai 1699, flota a părăsit Voronejul, iar sătenii de pe cursul Donului au asistat la o priveliște remarcabilă: o flotă de nave complet echipate navigând pe lângă ei în avalul râului. Comandantul oficial al flotei era amiralul Golovin, dar comanda efectivă o avea viceamiralul Cruys. Petru a preluat comanda fregatei cu patruzeci și patru de tunuri, Apostolul Petru.

Într-o zi, când lunga procesiune de nave cobora pe râu, Petru a văzut un grup de oameni la mal, care se pregăteau să gătească țestoase pentru cină. Pentru cei mai mulți ruși, mâncatul țestoaselor stârnea repulsie, dar Petru, curios ca de obicei, a cerut să aibă și el la masă. Camarazii săi au gustat din mâncare, fără să știe ce este. Pentru că s-au gândit că e pui și pentru că le-a plăcut, au terminat tot din farfurie, moment în care Petru a cerut servitorului său să aducă „penele“ acelui pui. Când au văzut carapacele de țestoase, mulți dintre ruși au făcut haz de situație; la doi dintre ei li s-a făcut rău.

Când a ajuns la Azov, în 24 mai, Petru și-a ancorat flota pe râu și a mers la mal să inspecteze noile fortificații. Nu era nicio îndoială că aveau nevoie de ele: în primăvară, o hoardă de tătari din Crimeea năvălise iarăși dinspre est către sudul Ucrainei, apropiindu-se chiar de Azov, incendiind, prădând, lăsând în urmă câmpii dezolante, ferme carbonizate, sate în cenușă și populația afectată. Satisfăcut de lucrările lui de apărare, Petru s-a dus să viziteze Taganrog, unde se făceau dragări și construcții pentru noua bază navală. Când navele s-au strâns acolo, Petru le-a dus pe mare, unde au început să facă instrucție cu semnale, artilerie și tehnici de manevrare. Mare parte din luna iulie manevrele au continuat, culminând cu un exercițiu de bătălie, de felul celor la care fusese martor Petru pe Ij, în Olanda.

Flota era gata, iar acum Petru se găsea în fața problemei de a decide ce să facă cu ea. Fusese construită pentru un război cu Turcia, pentru a forța

accesul pe Marea Neagră și pentru a contesta dreptul turcilor de a controla marea ca pe un lac privat. Dar situația se schimbase. Prokofi Voinițîn, un diplomat experimentat, rămăsese la Viena, ca să poată salva ce se mai putea pentru Rusia, din negocierile pe care puterile aliate, Austria, Polonia, Veneția și Rusia erau pe cale să le înceapă cu turcii, parţial învinși. Problema era că tratatul urma să confirme, probabil, predarea teritoriilor deja ocupate, dar Petru ar fi vrut ca războiul să continue, măcar un timp. Pentru continuarea războiului și cucerirea Kerciului, care îi permitea accesul pe Marea Neagră, lucrase el cu atâta râvnă toată iarna să-și construiască flota.

Când congresul de pace s-a reunit în sfârșit la Carlowitz, lângă Viena, Voznițîn i-a implorat pe emisarii aliați să nu facă pace până când pretențiile Rusiei nu sunt îndeplinite. Dar greutatea altor interese naţionale era împotriva lui. Austria era deja pe punctul de a obține toată Transilvania și aproape toată Ungaria. Veneția își păstra cuceririle din Dalmaţia și din Marea Egee, iar Polonia ar fi păstrat anumite teritorii din nordul Carpaților. Ambasadorul englez de la Constantinopol, instruit să facă tot ce era posibil să intermedieze o pace prin care să elibereze Austria în vederea unei iminente confruntări cu Franța, i-a convins pe turcii aflați la capătul puterilor să fie generoși; cu ranchiună, turcii au acceptat să cedeze Azovul rușilor, dar au refuzat net să renunțe la orice teritoriu care nu fusese efectiv cucerit, cum era Kerci. Voznițîn, izolat de aliații săi, nu avea altceva de făcut decât să refuze să semneze tratatul general. Știind că Petru nu e pregătit să-i atace pe turci de unul singur, el a propus un armistițiu de doi ani, în timpul căruia țarul s-ar fi putut pregăti pentru operațiuni ofensive mai ample. Turcii au fost de acord, iar Voznițîn i-a scris lui Petru, și i-a sugerat că acest interval de timp ar fi putut fi folosit și pentru trimiterea unui ambasador direct la Constantinopol, pentru a vedea dacă nu ar putea să obțină prin negocieri ceea ce nu s-a reușit până atunci – și ceea ce părea nesigur că se va reuși în viitor – prin război.

Toate acestea s-au întâmplat în iarna dintre 1698 și 1699, când Petru își construia flota la Voronej. Acum, flota era gata la Taganrog, dar armistițiul în vigoare, încheiat cu turcii, făcea ca folosirea ei să devină imposibilă, așa că Petru s-a hotărât să accepte propunerea lui Voznițîn. El l-a numit ambasador special pe Emilian Ukraințev, șeful cu părul alb de la Afaceri

Externe, însărcinându-l să plece la Constantinopol pentru a negocia un tratat permanent de pace. În planul acesta se găsise un rol și pentru flota lui Petru: aceasta îl va escorta pe ambasador până la Kerci, de unde el va naviga spre capitala turcă în cea mai mare și mai mândră dintre noile nave ale lui Petru.

În 5 august, douăsprezece nave mari rusești, toate comandate de străini, cu excepția fregatei al cărei șef era căpitanul Petru Mihailov, au plecat din Taganrog spre strâmtoarea Kerci. Pașa care conducea fortăreața ale cărei tunuri dominau strâmtoarea dintre Marea Azov și Marea Neagră a fost luat prin surprindere. Într-una din zile, el a auzit salvele de salut trase de tunurile lui Petru și s-a repezit la parapet ca să vadă un întreg escadron naval rusesc la ușa lui. Solicitarea lui Petru a fost ca unei singure nave de război să-i fie permisă trecerea prin strâmtoare, fregata cu patruzeci și șase de tunuri, Krepost (Fortăreața), la bordul căreia se afla ambasadorul lui la Constantinopole. Inițial pașa și-a pregătit tunurile de tragere și a refuzat, spunând că nu are ordine în sensul acesta din capitală. Petru a ripostat, amenințând că va pătrunde cu forța dacă e necesar, spunând că navele lui de război sunt însoțite de galere, brigantine și ambarcațiuni pline cu soldați. După zece zile, pașa a consimțit, insistând ca fregata rusească să fie însoțită de o escortă de patru nave turcești. Țarul s-a retras, iar Krepost a trecut prin strâmtoare. Odată ajunsă pe Marea Neagră, comandantul ei olandez, Van Pamburg, a ridicat toate pânzele fregatei și în curând a lăsat escorta turcească dincolo de orizont.

Momentul era unul istoric: pentru prima dată, o navă rusească de război, purtând stindardul țarului moscovit, naviga singură și liberă pe lacul privat al sultanului. La apusul zilei de 13 septembrie, când nava rusească de război a apărut în gura Bosforului, orașul Constantinopol a fost surprins și zguduit. Sultanul a reacționat demn. El a transmis un mesaj de bun-venit și felicitări, după care a ordonat trimiterea unor caiace, pentru a-i aduce pe Ukraințev și echipa lui la mal. Însă ambasadorul însă, a refuzat să părăsească nava și a cerut să i se permită să navigheze pe Bosfor și să ajungă în oraș pe nava lui. Sultanul a aprobat, iar nava rusească de război a mers mai departe pe Bosfor și a ancorat în Cornul de Aur, direct în fața palatului sultanului, la Sarayburnu, chiar sub ochii alesului lui Allah. De nouă secole, din timpul marelui imperiu creștin al Bizanțului, nicio navă rusească nu mai ancorase la poalele acestor ziduri.

Turcii, cu ochii ațintiți la Krepost, erau neliniștiți nu doar de apariția ei acolo, ci și de dimensiunea navei rusești – nu puteau să priceapă cum fusese construit un vas atât de mare pe Donul puțin adânc –, dar au fost calmați până la un punct de constructorii lor navali, care le-au explicat că vasul are, probabil, fundul plat, și, din acest motiv, ar fi instabil ca platformă de tunuri în largul mării.

Ukraințev a fost tratat foarte bine. Un număr de înalți oficiali l-au așteptat la docuri când a ajuns la mal, i s-a adus un cal splendid și a fost condus către o casă de oaspeți luxoasă de pe malul mării. După aceea, urmând ordinele lui Petru de a face paradă de noua capacitate navală a Rusiei, Krepost a fost deschisă pentru vizitare. Sute de bărci au venit din toate părțile și mulțimi de oameni din toate categoriile au urcat la bord. Punctul culminant a fost vizita sultanului însuși, care, împreună cu o escortă de căpitani otomani, au inspectat nava cu mare atenție.

Vizita s-a desfășurat liniștit, deși exuberantul căpitan olandez Van Pamburg, era gata, la un moment dat, să aducă o nenorocire, atât asupra lui, cât și asupra misiunii diplomatice. El se distra cu niște cunoștințe olandeze și franceze, pe care le reținuse la bord până după miezul nopții. Apoi, la plecare, a ținut să le salute cu patruzeci și șase de salve de la tunurile sale, fără obuze, doar cu praf de pușcă. Canonada, care avea loc chiar sub zidurile palatului, a trezit tot orașul, inclusiv pe sultan, care a crezut că, poate, e un semnal pentru flota rusească să atace orașul de pe mare. În dimineața următoare, autoritățile turcești, supărate, au cerut ca nava să fie confiscată și căpitanul ei arestat, dar Van Pamburg a amenințat că își va arunca nava în aer în momentul în care vreun soldat turc o să pună piciorul pe puntea ei. Ulterior, cu scuze și promisiuni de a nu mai repeta ofensa, s-a trecut peste incident.

Între timp, totuși, turcii nu se grăbeau să îl instaleze pe Ukraințev. Ei au consimțit să deschidă negocierile de-abia în noiembrie, la trei luni de la sosirea ambasadei rușilor la Constantinopol. După aceea, Ukraințev a avut douăzeci și trei de întâlniri cu omologii lui otomani, până în iunie 1700, când s-a ajuns la un oarecare compromis. La început, speranțele lui Petru erau ambițioase. El cerea dreptul de a păstra Azovul și fortăreața cucerită de pe Niprul inferior, care erau deja în posesia lui, în urma victoriilor repurtate.

A cerut permisiunea ca navele comerciale (nu de război) să poată naviga pe Marea Neagră. A cerut ca sultanul să interzică hanului din Crimeea să mai facă raiduri în Ucraina și să anuleze dreptul hanului de a cere tribut anual de la Moscova. În sfârșit, a cerut ca un ambasador rus să fie acreditat permanent la Poartă, la fel cum erau reprezentate și Marea Britanie, Franța și alte puteri, iar clericii ortodocși să aibă privilegii speciale la Mormântul Sfânt din Ierusalim.

Luni de zile, turcii nu au dat răspunsuri finale la aceste cereri, pentru că se stârneau certuri, dispute și apăreau amânări legate de cele mai mărunte detalii ale propunerii de pace. Ukraințev a simțit că ceilalți reprezentanți diplomatici de la Constantinopol – cei ai Austriei, Veneției, Angliei, dar și cei ai Franței – erau hotărâți să pună piedici misiunii sale, astfel încât Rusia și Imperiul Otoman să nu devină prea apropiate. „Nu primesc niciun ajutor și nici măcar vreo informație de la împărat sau de la Veneția“[288], se plângea Ukraințev într-un raport către Petru. „Miniștrii englezi și olandezi se înghesuie pe lângă turci și au intenții mai bune față de ei decât față de tine, Sire. Ei te urăsc și te invidiază pentru că ai început să construiești nave și că ai deschis navigația la Azov, ca și la Arhanghelsk. Se tem că acest lucru va dăuna comerțului lor maritim.“ Hanul tătarilor din Crimeea era și mai dornic să împiedice înțelegerea. „Țarul“, îi scria el stăpânului său, sultanul, „distruge vechile tradiții și vechea credință a poporului lui. El transformă totul după metodele germane, creându-și o armată și o flotă puternice, și incomodând astfel pe toată lumea. Mai devreme sau mai târziu, va pieri ucis de mâna supușilor lui.“[289]

Într-un singur punct turcii erau inflexibili și nu aveau nevoie de îndemnurile ambasadorilor străini sau ale căpeteniilor tătare: ei au refuzat categoric cererea lui Petru ca vaselor rusești de orice fel să li se permită accesul la Marea Neagră. „Marea Neagră și coastele ei sunt stăpânite doar de sultanul otoman“, i-au spus ei lui Ukraințev. „Din timpuri imemoriale, nicio navă străină nu a navigat pe apele ei, și nici nu va naviga vreodată. [...] Poarta Otomană păzește Marea Neagră ca pe o fecioară pură și neatinsă pe care nu îndrăznește nimeni să o atingă. Mai degrabă, sultanul ar permite străinilor să intre în haremul lui decât să accepte navigarea vaselor străine pe Marea Neagră.“[290] În final, rezistența turcească s-a dovedit a fi prea puternică. Deși, în linii mari, erau învinși în război, turcii aveau în față un singur

dușman, pe Rusia, și nu puteau fi obligați să cedeze mai mult decât pierduseră deja în luptă. Petru, de asemenea, era nerăbdător să încheie negocierile, pentru că se iviseră perspective mai tentante în nordul Mării Baltice. Înțelegerea, numită Tratatul de la Constantinopol, nu era un tratat de pace, ci un armistițiu de treizeci de ani în care nu se renunța la nicio pretenție. Lăsa deschise toate problemele și păstra presupunerea că, la expirarea lui, dacă nu ar fi fost renegociat, războiul ar fi început din nou.

Clauzele armistițiului erau un compromis. Din punct de vedere al teritoriilor, Rusiei i se permitea să păstreze Azovul și o fâșie de pământ cu lungimea egală cu distanța parcursă în zece zile de mers de la zidurile cetății. Pe de altă parte, forturile de pe Niprul inferior, capturate de la turci, urma să fie distruse, iar pământul avea să revină în posesia turcilor. O zonă nepopulată, presupus demilitarizată, trebuia să se întindă peste Ucraina, de la est la vest, delimitând pământurile tătarilor din Crimea de domeniile lui Petru. Solicitările privind Kerci și accesul la Marea Neagră fuseseră abandonate de ruși înaintea încheierii armistițiului.

În ceea ce privește clauzele neteritoriale, Ukraințev a avut mai mult succes. Turcii au promis neoficial să acorde sprijin creștinilor ortodocși pentru a avea acces la Ierusalim. Refuzul lui Petru de a mai plăti tribut pe viitor hanului tătar a fost oficial acceptat. Acest lucru l-a înfuriat pe hanul de atunci, Devlet Gerei, dar străvechea problemă s-a încheiat, în sfârșit, și nu a mai apărut, nici chiar după dezastrul de pe Prut suferit de Petru unsprezece ani mai târziu. În cele din urmă, Ukraințev a câștigat pentru Rusia ceea ce Petru considera o concesie majoră: dreptul de a menține un ambasador permanent la Constantinopol, pe picior de egalitate cu Anglia, Olanda, Austria și Franța. Acesta era un pas important în demersul lui Petru de a face ca Rusia să fie recunoscută drept o mare putere europeană, și chiar Ukraințev a fost cel care a rămas pe Bosfor, devenind primul ambasador al țarului într-o putere străină.

În mod ironic, prin semnarea armistițiului de trezeci de ani cu Turcia, se irosea tot efortul susținut prin care se construise flota de la Voronej. Cu mult înainte de încheierea celor treizeci de ani, echipajele aveau să se destrame, iar scândurile navelor aveau să putrezească. La momentul respectiv, desigur, în mintea lui Petru, armistițiul nu era decât o amânare. Deși

obiectivul lui principal era să se orienteze spre Marele Război al Nordului cu Suedia, proiectele din sud, de la Voronej, Azov și Taganrog, au fost doar încetinite, nu oprite. Niciodată, cât a trăit, Petru nu a renunțat la ideea obținerii unei căi de acces pe Marea Neagră; într-adevăr, spre furia și disperarea turcilor, construirea de nave la Voronej a continuat, și noi vase navigau în jos, spre Taganrog, iar zidurile Azovului se ridicau tot mai sus.

S-a întâmplat însă ca flota lui Petru să nu fie niciodată folosită în bătălii, iar zidurile Azovului nu au fost niciodată atacate. Soarta navelor și a orașului nu a fost decisă într-o bătălie pe mare, cum spera Petru, ci prin lupta armatelor, la sute de kilometri distanță, în vest. Iar în această luptă, navele chiar și-au servit stăpânul. Când Carol al XII-lea, care pătrunsese adânc în Rusia, a încercat să formeze o alianță cu turcii în lunile de dinaintea Poltavei, flota de la Taganrog a fost unul dintre atuurile lui Petru pentru a-i convinge pe turci și tătari să nu intervină. În lunile critice din primăvara lui 1709, Petru a întărit de urgență flota și a dublat numărul trupelor de la Azov. În mai, cu două luni înainte de bătălia culminantă de la Poltava, el însuși a plecat la Azov și Taganrog, și a manevrat flota în fața trimișilor turci. Sultanul, impresionat de raportul ambasadorilor, i-a interzis lui Devlet Gerei, hanul tătar, să treacă de partea lui Carol cu miile lui de călăreți. Fie și numai acest efect al flotei de la Voronej a justificat toate eforturile investite în ea.

---

[276] Johann Georg Korb, vol. II, p. 3.

[277] Problema folosirii lemnului netratat nu era specifică doar navelor rusești. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, durata medie de viață a unei nave britanice era de doar zece ani, din cauza folosirii scândurii netratate. (N. a.)

[278] P&B, vol. I, nr. 255.

[279] ibidem, vol. I, nr. 256.

[280] Johann Georg Korb, vol. I, p. 272.

[281] ibidem, vol. I, p. 268.

[282] ibidem, vol. I, p. 272.

[283] ibidem, vol. II, pp. 274-279.

[284] P&B, vol. VI, nr. 2081.

[285] Patrick Gordon de Auchleuchries, p. 193.

[286] Johann Georg Korb, vol. II, pp. 232-235.

[287] Constantin de Grunwald, p. 98.

[288] ibidem, p. 92.

[289] ibidem.

[290] N.G. Ustrialov, vol. III, pp. 551-552.

PARTEA A TREIA

MARELE RĂZBOI AL NORDULUI

22

STĂPÂNA NORDULUI

Baltica este o mare nordică, de un albastru strălucitor în lumina soarelui, cenușie și tulbure pe ceață și ploaie, și profund aurie la apus, când lumea își schimbă culorile în chihlimbar pur, care se găsește doar pe aceste maluri. În zona acestor coaste nordice, Baltica este înconjurată de păduri de pin, fiorduri de granit roșu, plaje de pietriș și o multitudine de insule minuscule. Coasta sudică are un contur mai lin. Acolo, un mal verde este acoperit cu plaje de nisip, dune, mlaștini și movilițe de nămol. Fâșii lungi sunt mărginite de bancuri de nisip aflate la marginea lagunelor cu apă mică, late de 20 de kilometri și lungi de 80 de kilometri. În acest teritoriu plan și mlăștinos, patru râuri își croiesc drum către mare: Neva, Dvina, Vistula și Oder, toate aducând apă dulce, proaspătă, în mare, astfel încât curentul dominant din Baltica este de la est la vest. Din acest motiv, este dificil ca apa sărată să pătrundă în Baltica, și nu există maree la Riga, Stockholm sau la gurile Nevei.

Tocmai lipsa sării aduce gheața. În Baltica, iarna vine la sfârșitul lui octombrie cu geruri mari în timpul nopții și multă zăpadă. Până în octombrie, în zilele când se mai poate naviga, navele străine părăseau portul, îndreptându-se în josul Balticii, cu magaziile pline de fier și cupru, și cu stive de lemne pe punte. Căpitani locali din Baltica își duceau navele în port, le dezechipau și le lăsau acolo, cu carena blocată în gheață, până la venirea primăverii. Până la începutul lunii noiembrie, apa din golfuri și intrânduri era deja acoperită cu un strat subțire de gheață. Până la sfârșitul lunii, Kronstadt și Sankt-Petersburg erau înghețate; în decembrie, înghețau și Tallin și Stockholm. În larg, marea nu îngheța, dar sloiurile de gheață și furtunile frecvente făceau navigația dificilă. Canalul îngust dintre Suedia și Danemarca era deseori blocat de sloiuri de gheață, iar în unele ierni era acoperit cu totul de gheață. (În 1658, o armată suedeză a trecut pe gheață, ca să-și ia prin surprindere adversarul danez.) Jumătatea nordică a Golfului Botnic este înghețată bocnă din noiembrie până la începutul lui martie.

Primăvara, gheața începe să se topească și Baltica revine la viață. Atunci, în vremea lui Petru, flotele de comercianți începeau să sosească de la Amsterdam și Londra, navigând spre port pe canalul larg de 5 kilometri, care avea la tribord colinele joase, unde se afla și faimosul castel Elsinore, iar pe cealaltă parte dealurile Suediei. În iunie, Baltica era plină de vase: navele comerciale olandeze, a căror proră rotundă învolbura apa de culoarea cobaltului și ale căror pânze uriașe se umflau în vânt; și navele cu carenă de stejar, solide, trimise pentru a achiziționa catarge de pin, traverse, smoală și terebentină, rășini, uleiuri și in pentru nave, lucruri fără de care Marina Regală nu ar fi putut supraviețui. În scurtele veri nordice, sub cerul senin, navele mișunau pe Baltica și ancorau în porturile ei; odată ajunși la cheu, căpitanii navelor își petreceau timpul luând masa cu negustorii, marinarii beau în baruri și stăteau cu femei.

Orașele-port și orășelele de la Baltica aveau, și mai au și astăzi, un caracter germanic, cu străzi pietruite și clădiri medievale, de piatră, care aveau ca semn distinctiv acoperișuri ascuțite, frontoane, foișoare și parapeți. Străvechiul oraș Reval (acum Tallin), capitala Estoniei, era construit în jurul unei cetăți medievale cocoțate pe o ridicătură masivă și abruptă de stâncă. Rândunelele zburau în jurul turnurilor înalte, și copii estonieni blonzi se jucau pe sub castanii înfloriți și liliacul din parcurile aflate lângă zidurile masive ale cetății. Riga, capitala Letoniei, este mai mare și mai modernă, dar vechiul oraș de pe malul Dvinei este, de asemenea, un spațiu cu străzi pietruite și birturi germane, deasupra cărora se ridică turlele baroce ale bisericilor Sf. Petru și Sf. Iacob, precum și mărețul dom al Catedralei. În afara orașului, o plajă largă de nisip alb se întinde pe mulți kilometri de-a lungul Golfului Rigăi, încadrată de dune și pini.

În vremea lui Petru, arhitectura, limba, religia și amprenta culturală a acestor mici state erau complet diferite de cele ale imensului lor lor vecin rus. Conduse de cavalerii teutoni și, mai târziu, de aristocrația germană, făcând parte din Liga Hanseatică și din Biserica Luterană, ele și-au păstrat independența culturală și religioasă chiar și după ce armata lui Petru a mărșăluit de la Poltava, a cucerit Riga și a înghițit aceste provincii în Imperiul Rus vreme de două sute de ani.

Spre nord, într-o lume de păduri și lacuri, se află Suedia, care, în vremea lui Petru, era în culmea gloriei sale. De la coasta sudică a Balticii către nord, peste Cercul Polar, Suedia se întinde preț de 1600 de kilometri. Este un pământ mereu verde, cu mesteceni, cu 96000 de lacuri, cu zăpadă și gheață. Ca și în nordul Rusiei, verile sunt scurte și răcoroase. Gheața se formează în noiembrie și se topește în aprilie, și doar cinci luni pe an nu e ger. E un teritoriu rece, de o frumusețe sobră, care a dat naștere unui popor dur și răbdător.

În secolul al XVII-lea, în acest spațiu vast erau risipiți doar un milion și jumătate de oameni. Majoritatea erau familii de fermieri, care locuiau în cabane simple de lemn și foloseau pluguri din lemn, făcându-și singuri hainele, așa cum procedaseră de secole. Între o fermă și cealaltă, ca și între un orășel și un sat, călătoriile erau lente și riscante. Drumurile erau proaste și, la fel ca în Rusia, era mai ușor să călătorești iarna, când o sanie putea să alunece peste suprafața înghețată a lacurilor. Adăpostindu-se de vânturile geroase, țăranii suedezi își petreceau zilele nesfârșite de iarnă înghesuindu-se la focul sobei, sau împărțind băile publice, care reprezentau modul cel mai eficient de a scoate frigul din oasele înghețate.

Principalele materiale de export al Suediei erau produsele miniere: argint, cupru și fier. Fierul, esențial atât în timp de pace cât și în timp de război, era cel mai important, reprezentând jumătate din exporturile Suediei. Cea mai mare parte a comerțului se făcea prin Stockholm, capitala țării, care în 1697 avea o populație de aproximativ 60000 de locuitori. Orașul era situat pe coasta de est a Suediei, care era înconjurată de o centură de insule ce protejau țărmul de largul mării. Această centură se îngroașă în punctul în care Golful Botnic se întâlnește cu Baltica. De pe mare, Saltsjö, un mare canal, trece printre insulele numeroase spre Stockholm, având o lungime de 70 de kilometri. Acolo, la punctul de întâlnire al lacurilor, râurilor și al canalului Saltsjö, a fost construit orașul medieval Stockholm, o mică așezare înconjurată de ziduri, cu străzi șepuite, fațade cu frontoane și turnuri subțiri de biserică, asemănătoare celor din alte orașe nord-germane sau baltice.

În secolul al XVII-lea, Stockholm a devenit un important port comercial. Negustorii olandezi și englezi umpleau portul și ancorau la cheul larg

pentru a încărca fier și cupru suedez. Pe măsură ce docurile orașului, șantierele navale, piețele și instituțiile bancare s-au dezvoltat, orașul s-a extins și pe alte insule. Turlele bisericilor și acoperișurile clădirilor publice au fost acoperite cu tablă de cupru, care strălucea într-un portocaliu aprins când era atinsă de lumina soarelui la asfințit. Gustul pentru lux de la Versailles a pătruns și în palatele orașului și conacele nobilimii. Navele care plecaseră din Suedia ducând fier, se întorceau de la Amsterdam și Londra încărcate cu mobilă de nuc, fotolii franțuzești aurite, porțelan olandez de Delft, sticlă italiană și germană, tapete de aur, covoare, stofe și mese decorative de argint.

Această bogăție fusese obținută pe seama imperiului, dar și a cuprului și a fierului. Secolul al XVII-lea a fost momentul de măreție al Suediei. De la urcarea pe tron a lui Gustav Adolf în 1611 și până la moartea lui Carol al XII-lea, în 1718, Suedia s-a aflat în culmea istoriei sale imperiale. Imperiul Suedez acoperea întreaga coastă nordică a Balticii și teritorii-cheie de pe malul sudic. Cuprindea toată Finlanda și Karelia, Estonia, Ingria și Livonia, înconjurând complet, deci, Golful Botnic și Golful Finic. Deținea vestul Pomeraniei și porturile de la Stettin, Stralsund și Wismar de pe coasta germană de nord. Stăpânea episcopatele Bremen și Verden, care se aflau la vest de peninsula daneză și asigurau accesul la Marea Nordului. Suedia deținea și majoritatea insulelor din Marea Baltică.

Comerțul era încă și mai important decât teritoriile. În această privință, supremația Suediei era asigurată de arborarea drapelului ei albastru-galben la gurile tuturor râurilor care se vărsau în Marea Baltică, cu o singură excepție: Neva se vărsa în Golful Finic, Dvina se vărsa în mare, în apropierea terenurilor mlăștinoase de lângă Riga și Oder ajungea la Marea Baltică la Stettin. Doar gura de vărsare a Vistulei, care curgea în nord, prin Polonia și se vărsa în Marea Baltică la Gdan´ sk, nu era suedeză.

Faptul că teritorii atât de vaste erau deținute de coroana ai cărei supuși de-abia numărau un milion și jumătate de oameni se datora marilor comandanți suedezi și viguroșilor ei soldați. Primul și cel mai mare dintre aceștia a fost Gustav Adolf, Leul Nordului, salvatorul cauzei protestante în Germania, ale cărui campanii l-au condus până aproape de Dunăre și care a fost ucis la treizeci și opt de ani, când conducea un asalt de cavalerie.[291] Războiul de

treizeci de ani, care a continuat și după moartea lui, s-a încheiat cu Pacea de la Westfalia, care a recompensat cu generozitate eforturile suedezilor. Astfel, Suedia a dobândit provinciile germane care îi asigurau controlul asupra gurilor de vărsare ale Oderului, Weserului și Elbei. Acele posesiuni germane au dus și la anomalia că Suedia, Stăpâna Protestantă a Nordului, făcea, de asemenea, parte din Sfântul Imperiu Roman și avea un loc în Dieta imperială. Mai important decât această putere lipsită de conținut era faptul că Suedia obținuse astfel accesul spre Europa Centrală. Cu aceste teritorii servind drept capete de pod pe continent, armatele suedeze puteau să treacă oriunde în Europa, ceea ce făcea din Suedia o forță care trebuia să fie luată în seamă în orice strategii europene de război sau de pace.

Pe scurt, Suedia era un fenomen – o mare putere, dar o putere cu multe puncte slabe. Nu numai că era saturată de cuceriri – era extinsă foarte mult. Avea multe avantaje: oameni muncitori, soldați disciplinați, regi care conduceau strălucit pe câmpul de luptă. Cu toate acestea, ca să-și păstreze poziția, avea nevoie și de înțelepciune. Puterea poporului trebuia orientată spre interior și nu spre noi aventuri riscante. Atâta timp cât monarhii ei înțelegeau acest lucru și acționau cumpătat, nu ar fi fost niciun motiv ca Suedia să nu rămână în continuare Stăpâna Nordului.

Rădăcinile Marelui Război al Nordului se găseau în istorie și în economie, în egală măsură, ca și în năzuința lui Petru către mare. Lupta dintre Rusia și Suedia pentru posesiunea teritoriilor de coastă din Golful Finic era veche de secole. Suedia a fost inamicul orașelor-stat Moscova și Novgorod încă din secolul al XIII-lea. Karelia și Ingria, care se întindeau spre nord și spre sud pe râul Neva, erau străvechi teritorii rusești; eroul rus Aleksandr Nevski a dobândit numele de Nevski („de pe Neva“) după înfrângerea suedezilor, pe râul Neva, în 1240. În timpul Vremurilor Tulburi din Rusia, care au urmat morții lui Ivan cel Groaznic, Suedia ocupase o fâșie mare de teritorii, care includea chiar și Novgorodul. În 1616, Suedia a cedat Novgorodul, dar a păstrat în întregime linia de coastă, care avea fortărețe precum Nöteborg pe lacul Ladoga, Narva și Riga, menținând în acest fel izolarea Rusiei de mare. Țarul Aleksei făcuse o încercare să recâștige aceste teritorii, dar fusese forțat să abandoneze. Războaiele lui mai importante erau cu Polonia, iar Rusia nu-și permitea să se lupte cu Polonia și Suedia în același timp.

Posesiunea suedeză a acestor provincii a fost reconfirmată prin pacea ruso-suedeză de la Kardis, în 1664.

Totuși, în mintea lui Petru, acestea erau tot pământuri rusești, iar Rusia suferea importante pierderi economice din cauza faptului că ele se aflau sub dominație străină. Prin porturile care se aflau acum la suedezi, Riga, Reval și Narva, se desfășura comerțul rusesc, iar colectorii suedezi de taxe

impuneau impozite mari și trezoreria lor se îmbogățea. Desigur, mai era și chemarea către mare. În Viena, când a aflat că împăratul vrea să facă pace, Petru a înțeles că nu poate duce singur un război cu Imperiul Otoman, și și-a dat seama că accesul la Marea Neagră e blocat. Dar în apropiere era Marea Baltică, ale cărei valuri se izbeau de coastă la doar câțiva kilometri de frontiera rusească, marea care putea să devină un bulevard direct către Olanda, Anglia și Occident. Lui Petru i s-a părut o tentație irezistibilă șansa de a recupera aceste teritorii ducând un război împotriva unui rege-copil și avându-le alături pe Polonia și Danemarca.

Totuși, poate că războiul nu ar fi început, dacă destinul nu l-ar fi introdus în scenă, în mod neașteptat, pe un om care să precipite evenimentele. Johann Reinhold von Patkul era un patriot fără țară. El era membru al vechii nobilimi livoniene, descendenții germanici viguroși ai cavalerilor teutoni, care cuceriseră și stăpâniseră Livonia, Estonia și Kurlandia până la mijlocul secolului al XVI-lea. După înfrângerile severe suferite de cavaleri în fața lui Ivan cel Groaznic, Ordinul Teuton a fost dizolvat și Livonia a căzut în mâinile Poloniei. Dar polonezii erau niște stăpâni duri, care au insistat să-și impună limba, legile poloneze și religia catolică, așa că, în cele din urmă, protestanții livonieni au cerut protecția Suediei protestante. În 1660, după o luptă îndelungată, Livonia a devenit provincie suedeză și, ca atare, s-a supus constrângerilor politice, ca și restul Suediei. Printre aceastea se număra și faimoasa politică de „restrângere" a lui Carol al XI-lea, care a întâmpinat o rezistență generalizată. După moartea timpurie a lui Gustav Adolf, aristocrația suedeză a căpătat din ce în ce mai multă putere în stat, fiind, în același timp, detestată de celelalte categorii sociale. La urcarea pe tron a lui Carol al XI-lea, noul rege și Parlamentul suedez au hotărât să reducă influența aristocrației, oferindu-i regelui putere absolută. Unul dintre mijloacele folosite a fost acela de a cere returnarea către coroană a nenumăratelor terenuri care fuseseră date în administrare nobililor. (Nobilii începuseră să trateze aceste terenuri ca pe proprietățile lor ereditare.) Această „restrângere" a început în 1680 și a fost aplicată fără milă, nu numai în Suedia, ci și în toate provinciile din Imperiul Suedez, inclusiv în Livonia. Acest ordin a lovit Livonia cu atât mai mult cu cât cu numai doi ani înainte Carol al XI-lea confirmase solemn drepturile baronilor livonieni, promițându-le în mod expres că nu vor face obiectul niciunei „restrângeri"

care s-ar fi putut impune. Baronii au contestat confiscările și au trimis emisari la Stockholm ca să le pledeze cazul.

Patkul a fost unul dintre emisari. Era un bărbat puternic, frumos și cult, care vorbea numeroase limbi, scria în greacă și latină și avea o vastă experiență militară. Temperamentul său era exploziv, el fiind, de asemenea, încăpățânat și fără scrupule. Când vorbea, curajul și neînfricarea cu care își pleda cauza îi dădeau un aer autoritar și maiestuos. Și-a pledat cazul cu elocință – Carol al XI-lea a fost atât de mișcat, încât l-a atins pe umăr pe Patkul, spunându-i „Ai vorbit ca un bărbat onest despre pământul tău natal, îți mulțumesc“[292], dar regele a reconfirmat „restrângerea“, considerată o „necesitate națională“, și a declarat că Livonia nu poate să fie tratată diferit de restul regatului. Patkul s-a întors în Livonia, unde a redactat o petiție înfocată, pe care a trimis-o la Stockholm. Conținutul ei a fost considerat drept trădare și a fost condangat în contumacie la tăierea mâinii drepte și a capului. Dar el a reușit să scape de ofițerii suedezi trimiși să-l aresteze și a început să rătăcească prin Europa, în căutarea unei oportunități prin care să-și elibereze țara. Timp de șase ani, el a visat să creeze o coaliție anti-suedeză, care ar fi putut aduce independența Livoniei, sau măcar restaurarea puterii nobilimii livoniene, iar când Carol al XI-lea a murit și a urcat pe tronul Suediei un băiat de cincisprezece ani, se părea că oportunitatea se ivise.

Patkul era nerăbdător, dar era în același timp și realist. El era conștient că, pentru a scăpa de jugul suedez, o mică provincie ar trebui să accepte ajutorul și, cel mai probabil, suveranitatea unei alte mari puteri, iar Polonia – o republică dominată de nobilime care alegea chiar și regele – părea o alegere bună. Într-un sistem slăbit ca acela, se gândea Patkul, nobilimea livoniană avea toate șansele să-și mențină drepturile. Mai mult decât atât, regele polonez proaspăt ales, Augustus de Saxonia, era german, și de aceea era de așteptat să simpatizeze cu nobilimea germană din Livonia.

În octombrie 1698 Patkul a sosit la Varșovia în secret și a încercat să-l convingă pe Augustus să preia inițiativa formării unei alianțe anti-suedeze. Patkul îl vizitase deja pe regele Frederick al IV-lea al Danemarcei și acesta ar fi fost de acord să-i susțină cauza. Danezii nu se împăcaseră niciodată cu ideea pierderii teritoriilor din sudul Suediei, ca urmare a victoriilor lui Gustav Adolf, și așteptau momentul când Oresund, canalul care separă

Marea Baltică de Marea Nordului și Danemarca de Suedia, avea să fie din nou considerat „râul care străbate domeniile regelui Danemarcei“[293]. Mai mult, danezii se temeau de prezența trupelor suedeze la granița lor sudică, pe teritoriul ducelui de Holstein-Gottorp.

Propunerea lui Patkul i-a stârnit curiozitatea lui Augustus, mai ales prin declarația că nobilii livonieni erau gata să-l recunoască pe Augustus ca regele lor ereditar. Pentru Augustus, acest fapt însemna o perspectivă strălucită. Ambiția sa era să facă din coroana poloneză electivă una ereditară. Prin ocuparea Livoniei cu trupele saxone și, apoi, prin încorporarea provinciei în Polonia, el spera să obțină sprijinul nobilimii pentru pretenția lui ca monarhia din Polonia să devină ereditară. Sub vraja lui Patkul, Augustus devenea din ce în ce mai nerăbdător. Estimând posibila reacție la un asemenea război a celor mai importante puteri europene – una din îngrijorările lui Augustus – Patkul a apreciat că Austria, Franța, Olanda și Anglia fără îndoială „vor face mare zarvă în legătură cu negoțul lor, dar, cel mai probabil, nu vor acționa“. Ca să-l convingă și mai mult pe Augustus, Patkul l-a asigurat pe rege că se va dovedi foarte ușor să cucerească Livonia, și chiar i-a oferit acestuia descrieri exacte ale fortificațiilor de la Riga, orașul care ar fi fost obiectivul major al lui Augustus.

Rezultatul eforturilor lui Patkul depășea cele mai mari visuri ale lui: a fost încheiat un tratat ofensiv între Danemarca și Polonia împotriva Suediei. Frederick al IV-lea urma să elibereze provinciile Schleswig și Holstein de trupele suedeze, în vederea pregătirii unui atac peste canalul Scania, cel mai sudic punct al provinciilor suedeze. Augustus trebuia să fie pregătit ca până în ianuarie sau februarie 1700 să plece cu trupele lui saxone în Livonia și să încerce să cucerească Riga. În felul acesta, forțele suedeze ar fi fost împărțite, luptând în Germania de Nord, în partea sudică a Balticii și pe teritoriul propriu, și, în lipsa unui rege adult care să poată să-și regrupeze forțele și să conducă armata, erau șanse ca Imperiul Suedez să se prăbușească repede. În sfârșit, Patkul a propus ca și Petru al Rusiei să fie convins să participe la război, ca un aliat suplimentar împotriva Suediei. Atacuri rusești asupra Ingriei, la capul Golfului Finic, i-ar fi putut distrage pe suedezi. Petru putea asigura bani, provizii și oameni pentru a sprijini forțele saxone în asediul de la Riga. Nici Patkul și nici alții nu puneau mare

preț pe calitatea trupelor rusești, dar sperau ca numărul lor să fie decisiv. „Infanteria rusească ar fi cel mai bine folosită pentru a lucra la tranșee și ca să primească gloanțele inamice“, sugera Patkul, „în timp ce trupele regelui [Augustus] ar putea fi păstrate și folosite pentru asigurarea flancurilor în timpul înaintării“[294]; cu alte cuvinte, rușii ar fi servit drept carne de tun.

Complotiștii erau îngrijorați ca nu cumva trupele rusești, odată intrate în provinciile baltice, să fie greu de convins să plece de acolo. „Ar fi, de asemenea, absolut necesar“, avertiza Patkul, „să legăm mâinile țarului în așa fel încât să nu mănânce sub ochii noștri bucatele coapte pentru noi; adică să nu acapareze Livonia și să-i restricționăm atacurile la zona Narvei, pentru că altfel ar putea să amenințe centrul Livoniei și să cucerească Dorpat, Reval și aproape întreaga Estonie mai repede decât ar ajunge vestea la Varșovia.“[295]

Sub numele de Kindler, ascuns într-un grup de doisprezece ingineri saxoni angajați de țar, Patkul l-a însoțit pe reprezentantul personal al lui Augustus, generalul George von Carlowitz, de la Varșovia la Moscova, în încercarea de a-l convinge pe Petru.[296] Dar în Moscova cei doi conspiratori s-au aflat într-o situație ciudată. Suedezii, simțind că se pregătește o alianță împotriva lor, sperau să-l câștige pe Petru, trimițând la Moscova, în vara lui 1699, o ambasadă splendidă care să anunțe urcarea la tron a regelui Carol al XII-lea și să ceară confirmarea și reînnoirea tuturor tratatelor existente, așa cum se obișnuia la urcarea pe tron a unui nou monarh. Splendoarea ambasadei suedeze dorea să atenueze răceala de care se plânsese țarul la trecerea prin Riga în 1697. Când ambasada a ajuns la frontiera rusă, la mijlocul lui iunie, unchiul lui Petru, Lev Narîșkin, i-a primit cu politețe, dar le-a explicat că trebuie să aștepte întoarcerea țarului, care era cu flota la Azov.

Întoarcerea lui Petru la Moscova, la începutul lui octombrie, a fost un moment dramatic. El a găsit două ambasade care îl așteptau: ambasada oficială a Suediei, cerând confirmarea tratatelor de pace existente, și ambasada secretă poloneză a lui Carlowitz și Patkul, cerându-i să pornească la război împotriva Suediei. După aceea, câteva săptămâni, negocierile cu cele două grupuri s-au desfășurat în paralel, cele formale și nedorite, cu Suedia, fiind purtate deschis la Afacerile Externe, în timp ce negocierile serioase și secrete cu Carlowitz erau conduse personal de Petru la

Preobrajenskoe, doar în prezența lui Fiodor Golovin și a unui interpret, Piotr Șafirov, din partea țarului.

Suedezii știau de prezența lui Carlowitz și știau că se discută un fel de tratat, dar credeau că este un tratat pașnic și nu bănuiau despre ce este vorba. Ca să se evite orice suspiciuni, suedezii au fost primiți cu onoruri de Petru, căruia i-au oferit un portret în mărime naturală al tânărului nou rege călare. Ca să ascundă înșelăciunea, Petru a urmat toate formalitățile confirmării tratatelor anterioare cu Suedia, dar, ca o ușoară mustrare de conștiință, a evitat să sărute crucea la ceremonia semnării. Când ambasadorii suedezi au observat omisiunea și s-au plâns de lucrul acesta, Petru a spus că el deja a depus jurământul să respecte toate tratatele când a urcat pe tron și că e un obicei rusesc să nu repete jurământul. În 24 noiembrie, ambasadorii suedezi au avut audiența finală la țar. Petru a fost afabil și le-a dat o scrisoare oficială, de la el personal către regele Carol al XII-lea, confirmând tratatele de pace dintre Suedia și Rusia.

Între timp, misiunea lui Carlowitz și a lui Patkul se desfășura cu succes. Petru l-a primit pe Carlowitz (Patkul a rămas incognito) și a citit scrisoarea adusă de acesta, dar care, probabil, era scrisă de Patkul. În schimbul alianței țarului, ea oferea promisiunea lui Augustus de a sprijini pretențiile Rusiei asupra Ingriei și Kareliei. Petru l-a chemat apoi pe Heins, ambasadorul danez, care era la curent cu negocierile secrete, pentru că Danemarca deja semnase tratatul de alianță cu Polonia. Heins a întărit promisiunea din scrisoare. Așa se face că, la doar trei zile de la plecarea ambasadei suedeze din Moscova, Petru a semnat un tratat prin care se angaja ca Rusia să atace Suedia, dacă era posibil, în aprilie 1700. Țarul a refuzat cu precauție să indice o dată precisă, iar una dintre clauze statua că atacul rusesc va avea loc abia după semnarea unei păci sau a unui armistițiu cu Turcia. Odată ce înțelegerea a fost semnată, Patkul, care până atunci rămăsese în umbră, a fost prezentat țarului. Două săptămâni mai târziu, Carlowitz a părăsit Moscova ducându-se spre Saxonia, plănuind să treacă prin Riga pentru a avea posibilitatea de a studia fortificațiile orașului.

Pentru că promisese să atace o importantă putere militară occidentală în câteva luni, Petru s-a apucat de munca enormă de pregătire a războiului. De la întoarcerea din Occident el fusese preocupat în mod special de flotă.

Peste noapte, trebuia să-și mute atenția de la construirea navelor la adunarea de tunuri, praf de pușcă, căruțe, cai, uniforme și soldați. Deoarece streliții erau demoralizați și nu mai existau decât câteva regimente ale lor, armata profesionistă a lui Petru era alcătuită, în primul rând, din cele patru regimente de Gardă: Preobrajenski, Semionovski, Lefort și Buturski. Așadar, dacă țarul voia să-și țină promisiunea față de Augustus, o întreagă armată trebuia recrutată, instruită, echipată și trimisă la luptă în trei luni.

Petru a acționat rapid. A fost emis un decret care se adresa tuturor proprietarilor de pământ, civili și clerici. Proprietarilor civili li se cerea să trimită țarului câte un recrut șerb pentru fiecare cincizeci de șerbi pe care îi aveau în posesie pe domeniile lor. Mănăstirile și alți proprietari ecleziaști au fost taxați mai drastic, proporția fiind de un recrut la fiecare douăzeci și cinci de șerbi. De asemenea, Petru a mai cerut voluntari din cadrul populației libere a Moscovei, promițând o remunerație bună: unsprezece ruble pe an, plus o alocație pentru băutură. Toți acești oameni erau îndrumați să se adune la Preobrajenskoe în decembrie și ianuarie și, în acele zile friguroase de iarnă, un fluviu de recruți a început să curgă înspre tabăra lui Petru. Douăzeci și șapte de noi regimente de infanterie au fost formate, după modelul regimentelor de Gardă, cu două până la patru batalioane de regiment. Acum, Petru simțea, din punct de vedere profesional, pierderea lui Patrick Gordon. În lipsa experienței scoțianului, Petru însuși supraveghea instruirea, asistat de generalul Avtemon Golovin și de generalul de brigadă Adam Weide. Între timp, cneazul Nikita Repnin fusese trimis să recruteze și să instruiască oameni din orașele de pe cursul inferior al Volgăi.

Deși comandanții celor trei noi divizii – Golovin, Weide și Repnin – erau ruși, toți comandanții de regimente erau străini, unii dintre ei participaseră la acțiunile din campaniile din Crimeea și Azov, iar alții erau recent angajați din Occident. Cea mai mare dificultate pentru Petru era legată de vechii ofițeri ruși, dintre care mulți nu aveau nicio dorință de a merge la război, indiferent pentru ce. Ca să îi înlocuiască pe cei care fuseseră dați afară din armată, mulți curteni au fost înrolați ca ofițeri. Ei păreau să capete atât de repede deprinderile soldățești, încât Petru a exclamat prematur: „De ce aș mai cheltui banii pe străini, când propriii mei supuși se pot descurca la fel

de bine ca ei?“ Ulterior, aproape toți șambelanii de la curte și alți oficiali ai palatului au intrat în armată.

Noii soldați aveau uniforme de model german, cu haine verde-închis, pantaloni, cizme și pălărie în trei colțuri. Erau înarmați cu muschete și baionete și începuseră să învețe cum să meargă în coloană, să se desfășoare în linie, să stea nemișcați unul lângă altul și să tragă la ordin. Artileria, care era numeroasă – mulțumită a trei sute de tunuri trimise în dar de regele Carol al XII-lea pentru a-l ajuta pe țar în lupta cu turcii –, era sub comanda prințului Alexandru de Imeritia. Prințul fusese tovarășul lui Petru în Olanda și se dedicase studiului artileriei la Haga. Generalul Weide, care luptase în armata austriacă sub comanda prințului Eugen de Savoia, a schițat regulamentul de război, unde se prevedea cât de sever se pedepsesc abaterile de disciplină în armată.

În primăvara lui 1700 Petru era prins între două războaie: cel pe care voia să-l încheie și cel pe care voia să-l înceapă. În timpul negocierilor din februarie 1700, zvonurile de la Constantinopol erau așa de rău-prevestitoare, încât el a decis că trebuie să se pregătească pentru reînceperea războiului cu sultanul. A lăsat regimentele să facă instrucție la Preobrajenskoe și s-a dus la Voronej, unde a lucrat cu ardoare ca să ajute la pregătirea navelor sale pentru război. Aproape de sfârșitul lui aprilie, în prezența fiului său, a surorii sale și a multor boieri, el a lansat nava Predestinarea, cu șaizeci și patru de tunuri, la care lucrase el însuși.

În timp ce Petru era la Voronej, cei doi aliați ai săi au lansat atacul planificat asupra Suediei. În februarie, fără să se facă vreo declarație de război, 14000 de soldați saxoni au invadat pe neașteptate Livonia și au început asediul asupra marii fortărețe a orașului Riga. Suedezii au contraatacat și i-au făcut să se retragă, ucigându-l pe generalul Carlowitz în luptă. Petru era dezgustat, mai ales de Augustus; regele, spunea el, ar fi trebuit să fie în Livonia, în fruntea trupelor sale, în loc „să se distreze cu femeile“[297] în Saxonia.

În martie, cel de-al doilea aliat al lui Petru, Frederic al IV-lea, a invadat teritoriile ducelui de Holstein-Gottorp, în sudul Danemarcei, cu 16000 de oameni, și a asediat orașul Tonning. Dacă era să intervină, acum ar fi fost momentul ca Petru să pună presiune, atacând Ingria. Dar țarul avea mâinile

legate. „Păcat“, i-a spus el lui Golovin, „dar nu este nimic de făcut. Nu am nicio veste de la Constantinopol.“[298]

În acea primăvară, zvonurile despre pregătirile de război ale turcilor se înmulțiseră și erau supărătoare pentru Petru, astfel încât el a crezut că ar fi necesar să consolideze relațiile bune cu Suedia. Zvonuri despre tratatele lui secrete cu Danemarca și Polonia începuseră să circule și, ca să-i reasigure pe suedezi de bunele lui intenții, el a propus trimiterea unei ambasade rusești la Stockholm. Thomas Knipercrona, ambasadorul suedez la Moscova, care nu știa absolut nimic despre complotul care se desfășurase sub nasul lui în toamnă, a fost încântat de idee, iar Petru, în mod deliberat, a mizat pe încrederea lui Knipercrona. A doua zi după întoarcerea lui de la Voronej, țarul l-a chemat pe Knipercrona la Moscova și, în glumă, a mustrat-o pe soția ambasadorului că i-a scris fiicei sale că toți suedezii din Moscova sunt terorizați de faptul că o armată rusească urmează să invadeze Livonia. Fiica fusese în vizită la Voronej și îi arătase țarului scrisoarea de la mama ei. „De-abia am putut s-o liniștesc pe fiica ta, plângea așa de amar“, a spus țarul. „Nu poți să crezi că aș putea începe un război nedrept împotriva regelui Suediei, încălcând promisiunea pe care tocmai am făcut-o de a păstra o pace eternă“[299]. Knipercrona l-a implorat pe țar să o ierte pe soția sa. Petru l-a îmbrățișat pe ambasador cu afecțiune și a jurat că, dacă regele Poloniei ar captura Riga de la Suedia, „i-o voi smulge din mâini“. Convins pe deplin, Knipercrona a raportat la Stockholm că țarul nu are niciun gând de agresiune împotriva Suediei.[300]

Primăvara a trecut, apoi iunie, apoi iulie, și tot nu venea nicio veste de la Constantinopol. În 15 iulie, Petru a primit o delegație saxonă, pe general-maiorul baron Langen. Augustus, care se alăturase în sfârșit armatei sale în fața orașului Riga, îl implora pe țar să înceapă operațiunile militare. Langen a raportat: „Țarul și-a trimis miniștrii afară din cameră și, cu lacrimi în ochi, mi-a spus într-o olandeză stricată cât de mult suferea din cauza întârzierilor legate de încheierea păcii cu Turcia. [...] [El a spus că] a poruncit ambasadorului său să încheie o pace sau un armistițiu cât mai repede posibil, chiar dacă va fi în defavoarea sa, pentru a avea mâinile libere ca să-și ajute aliații cu toate forțele lui.“[301] În cele din urmă, în 8 august, au sosit și veștile de la Constantinopol. Armistițiul de treizeci de ani fusese semnat

în 3 iulie, iar mesagerul lui Ukrainţev, călătorind cu cele mai rapide mijloace, a ajuns cu veştile la Moscova treizeci şi şase de zile mai târziu.

Liber, în sfârşit, să acţioneze, Petru s-a mişcat cu mare viteză. În seara sosirii mesagerului lui Ukrainţev, pacea temporară cu Turcia a fost sărbătorită la Moscova cu un spectacol extraordinar de artificii. În dimineaţa următoare, războiul cu Suedia a fost declarat în stilul vechilor ţari moscoviţi, de la Porticul Dormitorului din Kremlin. „Marele Ţar a hotărât“, suna proclamaţia, „că pentru multe rele pe care le-au făcut regele Suediei, în special în timpul călătoriei sale prin Riga, când a întâmpinat multe obstacole şi neplăceri de la locuitorii din Riga, soldaţii vor porni la război cu oraşele suedeze.“ Obiectivele proclamate ale războiului erau provinciile Ingria şi Karelia, „care, din mila Domnului şi în conformitate cu legea, au fost dintotdeauna ale Rusiei, şi au fost pierdute în timpul vremurilor tulburi“[302]. În aceeaşi zi, Petru a trimis o scrisoare olografă către Augustus, informându-l despre ce se întâmplase, şi adăugând: „Noi nădăjduim, cu ajutorul lui Dumnezeu, că Majestatea Voastră nu va avea decât de câştigat.“[303]

Aşa a început Marele Război al Nordului, sau, cum îl numea Voltaire, „Faimosul Război al Nordului“. Timp de douăzeci de ani, doi suverani tineri, Petru şi Carol, se vor lupta pentru supremaţie, într-un conflict care va pecetlui soarta ambelor imperii. În anii de început, de la 1700 la 1709, Petru va fi în defensivă, pregătindu-se pe el, armata lui şi statul lui pentru momentul în care maşinăria de război suedeză avea să atace regatul său înapoiat. În aceşti ani, prin furtuna războiului, Rusia a continuat să se transforme. Reformele nu au fost rezultatul unui plan bine gândit şi executat cu metodă, ci, mai degrabă, măsuri disperate, grăbite, dictate de nevoia de a ţine la distanţă un duşman neobosit. Mai târziu, după Poltava, sorţii se vor schimba, dar cei doi suverani se vor lupta în continuare, unul dintre ei prins în alianţe inutile şi confuze, iar celălalt aprins de dorinţa de a răzbuna înfrângerea şi de a reface imperiul său destrămat.

---

[291] Gustav Adolf a fost urmat la tron de unicul lui urmaş, o fiică de şase ani, care urma să devină legendara regină Christina. Asumându-şi puteri regale

depline la optsprezece ani, Christina a condus Suedia timp de zece ani, din 1644 până în 1654. Pasiunea ei era studiul. Se trezea la cinci dimineața să citească. Cărturari străini, muzicieni și filosofi, inclusiv Descartes, erau ademeniți la curtea ei de faima geniului și a generozității sale. Apoi, dintr-odată, la douăzeci și opt de ani, a abdicat, pretinzând că este bolnavă și că sarcina guvernării este prea grea pentru o femeie. Adevăratul motiv, însă, era convertirea secretă la credința romano-catolică, care era ilegală în Suedia protestantă. Tronul i-a revenit vărului Christinei, care a devenit regele Carol al X-lea și bunicul lui Carol al XII-lea. În ceea ce o privește pe Christina, ea a plecat imediat la Roma, unde a trăit ultimii treizeci și patru de ani din viață, fiind prietenă cu patru papi, patroană a artelor și iubită a cardinalului Azzolini. (N. a.)

[292] Gustavus M. Adlerfeld, vol. II, p. 367.

[293] Ragnild M. Hatton, Europe, p. 109.

[294] Eugene Schuyler, vol. I, p. 369.

[295] ibidem.

[296] Înțelegerea de la Rawa, dintre Petru și Augustus, fusese doar o explozie exuberantă de camaraderie. Până atunci, nu fusese niciun plan concret, de alianță sau de campanie. (N. a.)

[297] M.M. Bogoslowski, vol. IV, p. 366.

[298] Eugene Schuyler, vol. I, p. 376.

[299] M.M. Bogoslowski, vol. IV, pp. 405-406.

[300] Atunci, ca și acum, moralitatea juca un rol nesemnificativ în război și în diplomație. Cele mai multe dintre state capturau oricâte teritorii sau colonii puteau. În viziunea lui Petru, regiunile de coastă erau străvechi pământuri rusești; acum era, pur și simplu, momentul optim ca să le pretindă înapoi. În mod similar, negocierile simultane ale lui Petru cu suedezii și saxonii nu erau ceva rușinos pe atunci. Asemenea jocuri duble aveau loc frecvent la Londra, Paris, Viena și Constantinopol. (N. a.)

[301] Eugene Schuyler, vol. I, p. 376.

[302] Ian Grey, p. 171.

[303] P&B, vol. I, nr. 325.

23

TUNURILE SĂ DECIDĂ

Petru al Rusiei și Carol al Suediei, Frederic al Danemarcei, Augustus al Poloniei, Ludovic al Franței, Wilhelm al Angliei, Leopold al Austriei și cei mai mulți dintre regii și prinții epocii ajungeau în cele din urmă să-și tranșeze problemele prin război. Războiul era ultimul arbitru între națiunile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, așa cum a fost și în secolul al XX-lea. Rivalitățile dinastice, trasarea frontierelor, posesiunea orașelor, a fortărețelor, rutele comerciale și coloniile, și, în cele din urmă, destinul regatelor și al imperiilor – toate se decideau prin război. Acest adevăr a fost rezumat de unul dintre tinerii ofițeri ai lui Ludovic al XIV-lea: „Nu există judecată mai dreaptă decât tunurile. Ele merg direct la țintă și sunt incoruptibile.“[304]

Timp de cincizeci de ani, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, armatele Franței au fost cele mai puternice și mai admirate din Europa. Forțele lor erau copleșitor de mari pe întreg continentul. În timp de pace, se păstra o armată permanentă de 150000 de oameni, care ajungea la 400000 în timp de război. În cursul Războiului pentru Succesiunea Spaniolă, opt armate franceze, fiecare comandată de un mareșal al Franței, au dus simultan campanii în Țările de Jos, pe Rin, în Italia și în Spania. Mulțumită regelui și lui Louvois, soldații Franței beneficiau de cea mai bună instruire, de cel mai bun echipament și de cea mai bună aprovizionare din Europa. Grație unor generali ca Turenne, Condé și Vendôme, ei erau victorioși aproape întotdeauna. Înfrângerea zguduitoare suferită de mareșalul Tallard la Blenheim, în fața ducelui de Marlborough (ducele fusese ajutat de camaradul său de arme, prințul Eugen de Savoia), a fost prima mare înfrângere a armatei franceze din Evul Mediu până atunci.

În această perioadă, dimensiunea, puterea de foc și de distrugere a tuturor armatelor erau în continuă creștere. Miniștrii de finanțe energici sporeau bazele de taxare pentru a sprijini armatele, crescând numărul de trupe care ar fi putut să fie trimise pe câmpul de luptă. În prima jumătate a secolului al

XVII-lea, la o bătălie europeană puteau să participe maximum 25000 de soldați, din ambele tabere. În 1644, la Marston Moor, în bătălia decisivă din Războiul Civil englez, Cromwell a avut 8000 de oameni împotriva unui număr egal de soldați ai regelui Carol I. Șaizeci și cinci de ani mai târziu, la Malplaquet, Marlborough a condus 110000 de oameni din trupele aliate împotriva a 80000 de francezi. În culmea puterii sale, Suedia, care avea o populație de un milion și jumătate de locuitori, întreținea o armată de 110000 de oameni. Petru, chiar și după desființarea masei feudale de soldați, dezorganizate și neregulate, moștenite de la Sofia și Golițîn, a reușit să recruteze și să instruiască o armată complet nouă de 220000 de oameni.

Deși, pe măsură ce războaiele se prelungeau, recrutarea era necesară pentru a completa rândurile armatei, majoritatea armatelor din această perioadă erau alcătuite din soldați profesioniști. Mulți dintre aceștia, atât ofițeri cât și soldați, erau mercenari străini – în acea epocă, un soldat putea să se înroleze în orice armată voia, atâta timp cât nu lupta împotriva propriului său rege. Deseori, în timp de pace, regii și prinții închiriau regimente întregi vecinilor care se aflau în război. În acest fel, în armata franceză se găseau regimente elvețiene, scoțiene sau irlandeze; regimente daneze sau prusace se găseau în armata olandeză; iar în armata imperială habsburgică luptau oameni din toate statele germane. Ofițerii își schimbau taberele la fel de frecvent cum își schimbă astăzi directorii executivi compania, iar foștii și viitorii lor angajatori nu îi învinuiau pentru aceasta. Când era un colonel de douăzeci și patru de ani, Marlborough a servit sub comanda mareșalului Turenne împotriva olandezilor și a fost omagiat personal la o mare paradă de însuși Ludovic al XIV-lea. Mai târziu, aflându-se la comanda unei armate preponderent olandeze, Marlborough aproape că l-a dat jos de pe tron pe Regele Soare. Pentru un timp, atât înainte, cât și după urcarea lui Petru pe tron, majoritatea ofițerilor superiori din armata rusă erau străini; fără ei, țarul ar fi desfășurat pe câmpul de luptă ceva mai mult decât o gloată.

În mod obișnuit, acești soldați profesioniști participau la operațiunile militare acceptând regulile în uz. Exista un ritm impus de anotimpuri, care rareori era încălcat: vara și toamna erau potrivite pentru campanii și bătălii; iarna și primăvara erau pentru restul activităților, pentru recrutarea și completarea trupelor. În linii mari, aceste reguli erau dictate de vreme, de recolte și de starea drumurilor. În fiecare an, armatele așteptau dezghețurile

care topeau zăpada. Atunci era suficientă verdeață pentru a putea hrăni caii din cavalerie și de la convoaiele de bagaje. În mai și iunie, odată cu uscarea noroiului, lungi coloane de oameni și căruțe se puneau în mișcare. Generalii aveau timp de manevre, asedii și bătălii în luna octombrie; prin noiembrie, când dădeau primele înghețuri, armatele începeau să se retragă în cantonamentele de iarnă. Aceste reguli erau respectate aproape cu religiozitate în Europa Occidentală. În timpul celor zece ani de campanii de pe continent, Marlborough a părăsit cu regularitate armata în noiembrie, pentru a se întoarce la Londra până în primăvară. În aceleași luni, ofițerii superiori francezi se întorceau la Paris sau la Versailles. Un aspect demult pierdut din acea epocă a războaielor civilizate este posibilitatea eliberării unor pașapoarte pentru ofițerii mai importanți, care le permiteau să circule pe teritoriile adversarilor, pe rutele cele mai scurte, în vederea adăpostirii de iarnă. Soldații obișnuiți, desigur, nu se bucurau de aceste privilegii. Pentru ei nu se punea problema plecării acasă până la finalul războiului. Dacă erau norocoși, puteau să fie încartiruiți în oraș în timpul lunilor mai friguroase. Mult prea des însă erau înghesuiți în cantonamente de iarnă alcătuite din colibe și șandramale, pradă gerului, bolilor și foamei. Primăvara, golurile apărute în unitățile lor, ca urmare a epidemiilor, erau acoperite cu noi grupuri de recruți.

În marș, o armată din acea epocă se mișca încet, chiar dacă trecerea ei nu era blocată; puține armate avansau mai mult de 16 kilometri pe zi, iar media zilnică era de 8 kilometri. Marșul istoric al lui Marlborough din Țările de Jos în sus pe Rin, spre Bavaria, înaintea bătăliei de la Blenheim a fost considerat o „lovitură de fulger“ la vremea respectivă – 400 de kilometri în cinci săptămâni. De obicei, marșul era încetinit din cauza artileriei. Caii care se chinuiau să tragă tunurile mari și greoaie, ale căror roți distrugeau drumurile pentru cei care veneau în urma lor, pur și simplu nu puteau să meargă mai repede.

Armatele mărșăluiau în coloane lungi, batalion după batalion, cu o formațiune de apărare a cavaleriei în față și pe flancuri, iar carele, căruțele și chesoanele tunurilor se deplasau greoi în ariergardă. În mod normal, armata mărșăluia la răsăritul soarelui și își așeza tabăra la prânz. Camparea în fiecare noapte necesita aproape la fel de mult efort ca și marșul din timpul zilei. Corturile trebuia să fie ridicate în linie, bagajele despachetate,

focurile pentru gătit trebuia aprinse, aprovizionarea cu apă pentru oameni și animale trebuia făcută, iar caii trebuia duși la păscut. Dacă inamicul se afla în apropiere, era nevoie ca fiecare tabără să fie așezată pe un teren potrivit și să-și pregătească tranșee temporare și palisade de lemn care să reprezinte un potențial punct de rezistență în cazul unui atac. Apoi, după un somn epuizat, oamenii erau treziți în întunericul de dinaintea zorilor pentru a demonta și încărca totul în căruțe pentru următoarea zi de marș.

Nu orice putea fi transportat în căruțe, bineînțeles. O armată de 50000 până la 100000 de oameni se putea întreține doar dacă mărșăluia prin ținuturi fertile, care să le ofere proviziile necesare sau dacă era aprovizionată pe apă. În Europa Occidentală, marile râuri erau autostrăzile de război. În Rusia, unde râurile curgeau în nord și sud, iar războiul cu Suedia se ducea în direcția est-vest, râurile aveau puțină importanță, așa că dependența constantă de căruțe și de furaj local era mult mai mare.

În Europa Occidentală, majoritatea campaniilor se desfășurau într-o manieră destul de relaxată. Asediile erau foarte populare și preferate în fața riscurilor mai mari și surprizelor neplăcute de pe câmpul de luptă. Arta asediului se baza pe o precizie deosebită, aproape matematică; de fiecare parte a baricadei, în orice moment, comandanții știau cum stau lucrurile și ce urmează să se întâmple în continuare. Ludovic al XIV-lea era un adept al asediilor; nu exista riscul de a-și pierde o armată mare pe care o recrutase cu atâta grijă și cu atâta cheltuială. De asemenea, îi permitea să participe și el, în siguranță, la jocurile lui Marte. În plus, Regele Soare avea, în persoana lui Louis de Vauban, pe cel mai mare maestru al fortificațiilor și al operațiunilor de asediu din istoria războiului. În numele stăpânului său, Vauban personal a asediat cincizeci de orașe, fără să dea greș, iar propriile lui fortărețe erau modele pentru epoca aceea. Câteodată simple bastioane militare, altădată orașe mai mici sau mai mari cu fortificații masive, ele acopereau și protejau frontierele Franței ca o rețea interconectată, adaptate cu grijă la particularitățile terenului, fiecare dintre ele era nu doar o creație de supremă utilitate, dar și o operă de artă. Ele se apropiau de forma unei stele uriașe, în care fiecare meterez era construit astfel încât să fie protejat de tunuri sau măcar de muschete. Fiecare ramificație era un fort în sine, cu propria lui artilerie și garnizoană, cu ieșirile lui de urgență pentru apărători. În jurul acestor mari metereze de piatră se afla o rețea de tranșee de 9 metri

adâncime și 12 metri lățime, placate cu piatră – locuri sumbre și dezolante pentru o infanterie aflată în atac. Atunci când fuseseră construite, armatele Franței erau în ofensivă, și aceste fortărețe, cu ușile lor masive decorate cu floarea de crin aurită, care se deschideau spre clădiri de o splendoare sobră, nu erau gândite ca puncte statice de apărare, ci ca pivoți cu ajutorul cărora armatele franceze puteau face manevre. Mai târziu, când armatele lui Marlborough își făceau drum spre Paris și Versailles, fortărețele lui Vauban au fost cele care au salvat tronul Regelui Soare.

Ludovic însuși îl aprecia pe slujitorul său: „Un oraș apărat de Vauban este un oraș inexpugnabil; un oraș asediat de Vauban este un oraș cucerit."[305] Sub îndrumarea lui Vauban, asediile deveniseră spectacole de teatru oficiale, puse în scenă și cronometrate fără greș. Odată ce fortăreața era înconjurată, Vauban începea să facă o serie de tranșee, care mergeau în zig-zag din ce în ce mai aproape de zidurile fortăreței. Calculând unghiurile cu precizie matematică, Vauban plasa tranșeele astfel încât tirul apărătorilor citadelei aproape să nu atingă infanteria care săpa, din tranșee, din ce în ce mai aproape. În acest timp, artileria asediatorilor trăgea zi și noapte în bastioane, reducând la tăcere tunurile apărătorilor și spărgând parapeții. Când venea momentul asaltului, infanteria care ataca se repezea afară din tranșee peste șanțuri (pe care le umpluseră cu fascine strîns legate) iar apoi pătrundeau prin găurile din zidurile sparte. Totuși, puține asedii ajungeau la acest punct. Conform etichetei riguroase pe care o respectau ambele părți, odată ce apărătorul știa că este o certitudine faptul că fortăreața lui va cădea, era liber să se predea cu onoare; nici guvernul lui, și nici asediatorul nu s-ar fi așteptat la altceva. Dar dacă, într-o explozie de pasiune irațională, apărătorul refuza să se predea, iar asediatorul era nevoit să meargă înainte, cu costurile de timp și de vieți pe care le aducea luarea cu asalt a orașului, atunci, odată cucerit, întreg orașul era prădat, distrus și incendiat.

Deși arta lui Vauban nu a fost niciodată egalată, atunci, ca și acum, cei mai mari comandanți ai epocii – Marlborough, Carol al XII-lea, prințul Eugen – erau adepții războiului de mișcare. Dintre ei, incontestabil cel mai mare a fost John Churchill, duce de Marlborough, care a comandat armatele europene împotriva lui Ludovic al XIV-lea din 1701 până în 1711 și care nu a participat la vreo bătălie pe care să n-o câștige sau la vreun asediu al unei fortărețe pe care să n-o cucerească. În zece ani de război, luptând împotriva

mareșalilor Franței, unul după altul, i-a învins pe toți, iar când schimbările politice din Anglia au dus la îndepărtarea sa de la conducerea armatei, el avansa necontenit prin bariera de fortărețe a lui Vauban, chiar către Versailles. Marlborough nu era interesat de desfășurarea convențională, limitată a războiului de atunci; niciodată nu căutase să cucerească doar vreun oraș sau vreo fortăreață. El milita pentru acțiuni majore, decisive, chiar cu mari riscuri. Obiectivele sale erau anihilarea armatei franceze și umilirea Regelui Soare într-o mare bătălie în câmp deschis. Era gata să pună în joc o provincie, o campanie, un război și chiar un regat, pe rezultatul unei singure după-amieze. Marlborough a fost cel mai glorios soldat de pretutindeni în epoca respectivă. El acționa simultan în funcțiile de comandant pe câmpul de luptă, comandant-șef al trupelor aliate, ministru de externe și prim-ministru efectiv al Angliei. Vorbind din perspectiva celui mai recent război major, era ca și când ar fi cumulat funcțiile și responsabilitățile lui Churchill, Eden, Eisenhower și Montgomery.

Dar comanda lui Marlborough avea întotdeauna un fel de echilibru, un amestec de mare strategie și obiective tactice. Cel mai agresiv și mai îndrăzneț soldat al epocii era Carol al XII-lea al Suediei. Carol era, așa cum li se părea inamicilor lui și Europei, dornic de luptă oricând și în orice condiții. Era în întregime adeptul mișcării rapide și al tacticii de șoc. Impetuozitatea și nerăbdarea de a ataca i-au adus acuzația de imprudență și chiar de fanatism și este adevărat că tactica lui era aceea a lui George S. Patton: „Atacă întotdeauna!“ Dar nu era un atac nebunesc; mai degrabă, atacul suedez se baza pe instrucție dură și disciplină de fier, pe dăruire totală pentru cauză și credință în victorie, și pe comunicații excelente pe câmpul de luptă. Informați prin bătăi de tobe și prin mesageri, comandanții subordonați știau în orice moment ce se așteaptă de la ei. Orice punct slab din cadrul armatei era imediat întărit; orice punct slab în rândurile adversarului era imediat exploatat.

Carol voia să întrerupă tradiția sezonieră a purtării războaielor – pământul întărit de ger era mai bun pentru transportul căruțelor și tunurilor lui și, probabil, și trupele lui erau mai obișnuite cu vremea geroasă – și era gata să ducă iarna o campanie. Evident, în cadrul unui război de mișcare armata care are o mai mare mobilitate este avantajată. Campaniile nu erau decise doar de bătălii, ci și de transporturi și de aprovizionare. Astfel, orice lucru

care îmbunătățea mobilitatea era important; francezii erau extrem de încântați de construirea unui cuptor portabil, care putea fi montat și făcea pâine proaspătă în câteva ore.

Deși comandanții erau întotdeauna prudenți când o armată inamică era în apropiere, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea puține lupte s-au dat fără ca ambele părți să vrea să se lupte. Era greu să găsești un teren potrivit și să așezi o formație complexă de oameni, cai și tunuri. Un comandant care șovăia să pornească lupta putea, de obicei, să o evite rămânând pe un teren dificil, mărăcinos, denivelat. Dacă unul dintre generali ar fi început pregătirea liniilor lui pentru bătălie, celălalt, dacă nu ar fi vrut să se bată, putea să plece de acolo. De aceea, două armate se puteau afla una în apropierea celeilalte mai multe zile, fără să aibă loc o înfruntare majoră.

Când ambii comandanți erau motivați să lupte – blocând traversarea unui râu sau ocuparea unei poziții strategice pe un drum principal – armatele erau așezate în dispozitiv, păstrând între ele o distanță de 250-550 de metri. Dacă era timp, armata care era în defensivă – de obicei rușii, în confruntările cu Carol al XII-lea, sau francezii în fața lui Marlborough – ridicau bariere din pari ascuțiți, numite chevaux de frise, înfipte în pământ în fața liniilor de infanterie, pentru a oferi o oarecare protecție împotriva asaltului cavaleriei inamice. În câteva puncte, de-a lungul acestei linii, ofițerii de artilerie își așezau tunurile, gata să tragă cu obuze care cântăreau 1,3, 2,5, 3,5 sau chiar 7 și 10 kilograme pentru cele mai puternice tunuri, la distanțe de 400 până la 550 de metri în liniile inamice. O bătălie bine pregătită începea de obicei cu un bombardament de artilerie; tirul îndelungat al artileriei putea să provoace pagube, dar era rareori decisiv împotriva trupelor experimentate și disciplinate. Cât ar părea de surprinzător, oamenii stăteau pur și simplu, așteptând în rânduri, în timp ce obuzele vâjâiau prin aer sau cădeau alături de ei pe pământ, făcând cărări sângeroase în liniile lor.

Cele mai multe progrese în domeniul artileriei de câmp, în secolul al XVII-lea, au fost făcute de Suedia. Gustav Adolf a standardizat calibrul artileriei de câmp, așa încât tunurile să nu aibă nevoie de un anumit calibru de muniție și, în focul luptei, aceeași muniție să fie potrivită pentru toate tunurile. Apoi, pentru că artileria devenise aproape o armată în sine,

generalii suedezi au constatat că, deseori, artileriștii uitau să-și mai sprijine propria infanterie. Pentru a compensa acest lucru, ei au atașat tunuri ușoare direct la batalioanele de infanterie, care puteau să-i ajute îndeaproape, trăgând direct în infanteria inamică ce se afla în fața batalionului. Mai târziu, artileria suedeză a fost alăturată chiar și trupelor de cavalerie. Această artilerie mobilă, foarte rapidă, putea să se pregătească, să tragă în formațiunile de cavalerie inamice și apoi să se îndepărteze în câteva minute.

Arma decisivă, totuși, nu era nici artileria și nici cavaleria, ci infanteria, și marile bătălii ale epocii au fost câștigate de batalioanele de infanterie, avansând sau stând în linie și luptându-se cu muschete, flinte, sulițe și, mai târziu, cu baionete. Secolul al XVII-lea a fost o perioadă de tranziție rapidă în echipamentul și tacticile infanteriei. Secole de-a rândul, străvechea suliță – o lance din oțel dur, cu vârf ascuțit, lungă de 4, 5 metri – a fost atotcuceritoarea Regină a Bătăliilor. Șiruri de sulițași cu lancea întinsă înainte avansau unii spre alții, iar lupta era decisă de duritatea zidului de sulițe. Dezvoltarea armelor de foc a făcut însă ca această armă celebră să cadă în desuetudine. Când sulițașii aveau în față o linie de muschetari, aceștia puteau să stea la distanță și să tragă cu muschetele în rândurile sulițașilor, doborându-i unul câte unul. Spre finalul secolului, doar câțiva sulițași mai apăreau pe câmpul de luptă, însărcinați exclusiv cu apărarea muschetarilor de cavaleria inamică. Încă mai era înspăimântător pentru un călăreț să nimerească într-un zid de sulițe lungi și ascuțite, dar când sulițașul nu era atacat de aproape era la fel de inutil, pe cât era de puțin primejdios pe câmpul de luptă. El stătea pur și simplu în rândul lui, ținându-și sulița cea lungă, fiind lovit de artileria inamică și ucis de gloanțele muschetelor, în timp ce aștepta să se apropie cineva care să se înfigă în sulița lui.

Soluția a fost baioneta, un dispozitiv care a permis muschetei să fie folosită în două scopuri: se putea trage cu ea până când inamicul se apropia prea mult, iar apoi, având o lamă de cuțit atașată în capăt, era folosită ca o suliță scurtă. La început, aceasta se făcea potrivind o lamă în gura muschetei. Dar acest lucru împiedica focul și a început să fie utilizat, în curând, un inel permanent care fixa baioneta, inovație folosită și în secolul XX. Infanteristul putea să tragă până când inamicul ajungea la el, iar atunci putea să-l întâmpine cu o lamă sclipitoare. Baioneta a apărut chiar când

începea Marele Război al Nordului. Dorobanții, gărzile suedeze, erau echipați cu baionete în 1700, și, în câțiva ani, majoritatea armatelor, inclusiv cea rusă, le aveau în dotare.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, chiar și muscheta a fost îmbunătățită. Vechiul mecanism cu fitil făcea din ea o armă greoaie, care cântărea 7 kilograme sau chiar mai mult. Ca să o ridice și să o folosească, muschetarul ducea cu el un băț lung și bifurcat pe care îl înfigea în pământ, așeza butoiașul cu pulbere în ramificație, în timp ce el ochea și trăgea. Procesul de încărcare și tragere a unei singure încărcături necesita douăzeci și două de mișcări diferite, printre care încărcarea cu praf de pușcă, împingerea înapoi a dopului și a glontelui, armarea, ridicarea pe umăr, așezarea pe bățul de lemn, aprinderea fitilului și introducerea acestuia în gaura specială a armei. Foarte des, din cauza umezelii, după ce își așeza lunga lui armă și după ce țintea, muschetarul era dezamăgit așteptând ca aceasta să se descarce sau mai mult decât dezamăgit în cazul în care infanteria sau cavaleria inamică se apropiau cu repeziciune.

Muscheta cu fitil a fost înlocuită de flinta cu cremene, în care scânteia era produsă automat de o piesă de oțel care lovea o piesă de cremene, scânteia pătrunzând apoi direct în camera cu pulbere. Arma era mai ușoară, cântărind 4,5 kilograme, dar nu mai avea nevoie de bățul ramificat, iar numărul de mișcări necesare încărcării și tragerii a fost redus la jumătate. Un pușcaș bun putea să tragă de mai multe ori pe minut. Flinta cu cremene a devenit repede arma standard a infanteriei în toate armatele occidentale. Doar rușii și turcii au continuat să folosească vechile și greoaiele muschete cu fitil, în detrimentul puterii de foc a infanteriei lor.

Echipată cu această nouă armă – flinta cu cremene și cu baionetă atașată – infanteria a devenit mult mai eficientă, periculoasă și, nu peste mult timp, forța dominantă pe câmpul de luptă. Baioneta nu numai că a făcut două arme din una singură, dar această nouă armă era mai ușor de manevrat decât sulița, oferind astfel soldaților infanteriști mai multă mobilitate pe câmpul de luptă. Viteza mai mare de tragere cu flinta necesita acum noi tactici și formațiuni, ca să poată fi folosită cât mai bine forța mărită de tragere. Cavaleria, care dominase câmpurile de luptă de secole, devenise acum secundară. Contribuția lui Marlborough venea din înțelegerea și folosirea

noii forțe de tragere a infanteriei. Soldații englezi erau instruiți să se desprindă repede din coloană, să se alinieze și să tragă în mod susținut și ordonat, pluton după pluton. Pentru că acum un număr mai mic de oameni aveau aceeași putere de foc, dimensiunea batalioanelor a fost redusă, ca să fie mai ușor de manevrat. Ordinele erau transmise mai ușor, mai rapid și erau mai ușor de recepționat. Pentru a permite unui număr mai mare de flinte să tragă în inamic și, de asemenea, pentru ca artileria inamică să nu mai facă atâtea victime în liniile de infanterie, aflate una în spatele alteia, aceste linii au fost extinse pe flancuri, astfel mărindu-se lățimea câmpului de luptă. Totul era exersat încontinuu în timp de pace, cu speranța că prin repetiție manevrele vor deveni o obișnuință. Testul urma să vină în momentele tensionate când muschetarii trăgeau, fără să mai aibă timp să mai încarce înainte de a năvăli peste ei un val de călăreți inamici, cu sabia în mână.

La începutul secolului al XVIII-lea, puterea de foc a infanteriei, care devenise colosală, făcea din câmpul de luptă un loc mai periculos decât fusese vreodată. Era mult mai simplu să ucizi oameni stând la distanță și doborându-i cu un potop devastator de gloanțe, decât să-i omori cu mâna ta, așa cum se întâmpla în secolele precedente. În luptele mai vechi, zece procente dintre combatanții participanți erau potențiale victime; acum proporția crescuse. Cu toată predominanța ei, infanteria avea nevoie de ordine perfectă pentru a fi în siguranță. Datorită puterii mari de foc, dacă își păstrau rândurile și nu erau forțați să le rupă, infanteriștii puteau provoca mari pagube cavaleriei care ajungea prea aproape de ei. Dar trebuia să-și păstreze poziția cu strictețe când escadroanele de cavalerie năvăleau în jurul lor. La cel mai mic semn de dezorganizare acestea puteau să vină cu caii peste ei și să-i facă una cu pământul.

Organizarea unei bătălii – mii de oameni în formațiune de luptă, care să se așeze în dispozitivul potrivit la momentul oportun, sub focul inamic – era în sine o sarcină extraordinar de dificilă. Natura conspira împotriva comandanților; întotdeauna exista un pâlc de copaci, un șanț sau chiar niște arbuști care împiedicau sau dislocau coloana de oameni în mișcare. Chiar și așa, nimic nu putea fi făcut în grabă. Înaintarea către focul ucigaș al inamicului trebuia să fie lentă și sigură; graba putea să primejduiască echilibrul și sincronizarea unei armate. Deseori, chiar atunci când cădeau

oameni în toate părțile, o coloană de atac putea fi oprită pentru ca rândurile să fie aliniate în mod optim sau pentru a permite unei alte coloane să vină din urmă.

Cu rare excepții, comandanții de succes erau cei care atacau. Tactica invariabilă a lui Marlborough era să înceapă lupta prin atacarea celei mai puternice laturi ale liniei inamice. De obicei, el se folosea în acest scop de infanteriștii englezi, îmbrăcați în uniforme roșii și perfect instruiți. În timp ce comandantul inamic, îngrijorat, suplimenta mereu și mereu zona atacată, Marlborough menținea și chiar mărea presiunea în acel punct, indiferent de pierderile pe care le suferea. Apoi, când alte segmente ale liniei inamice slăbeau, Marlborough introducea rezervele, de obicei o masă de cavaleriști, care atacau în punctul slab din frontul inamic. În mod repetat se creau astfel de breșe în liniile inamice, iar ducele profita de ele și era victorios pe câmpul de bătălie.

Prin extraordinarul dinamism al atacului, cea mai bună infanterie și cavalerie din Europa nu erau însă cele din Anglia, ci acelea din Suedia. Soldații suedezi erau instruiți să gândească doar din perspectiva unui atac, indiferent de situație. Dacă inamicul reușea cumva să preia inițiativa și să avanseze înspre liniile suedezilor, aceștia se repezeau imediat înainte ca să răspundă atacului cu un contraatac. Spre deosebire de englezii conduși de Marlborough, a cărui tactică se baza pe puterea de foc devastatoare a infanteriei, atacul suedez se baza pe armes blanches. Atât infanteria cât și cavaleria sacrificau deliberat puterea de foc a muschetelor și a pistoalelor în favoarea atacului cu sabia și baioneta.

Era o priveliște extraordinară. Lentă, constantă, tăcută, cu excepția bătăilor de tobă, infanteria suedeză avansa trăgând doar în ultimul moment. La distanță mică coloanele se desfăceau într-un zid lung albastru și galben de oameni așezați pe patru rânduri care stăteau pe loc, trăgeau un singur foc după care năvăleau cu baionetele asupra liniilor zdruncinate ale inamicului. Aveau să treacă mulți ani până când războinicii ruși ai lui Petru să poată rezista acestui atac cumplit. Explicațiile pentru eficiența acestui inegalabil atac suedez erau fatalismul religios și instrucția permanentă. Fiecare soldat era educat să împărtășească credința regelui: „Dumnezeu nu va permite să fie ucis cineva până când nu-i va veni ceasul.“[306] Această credință inducea

un curaj calm, care se baza și pe lunile și anii de exersare a marșului, rotirilor, opririlor, tragerilor care asigurau infanteriei suedeze o manevrabilitate și coeziune mai mari decât ale oricărei armate.

Cu toate că, din ce în ce mai mult, arma decisivă devenise infanteria, cavaleria era cea care crea spectacolul și deseori asigura victoria prin ruperea rândurilor inamicului atunci când acesta era dezorientat. Cavaleria ușoară era folosită la protejarea armatei, pentru recunoaștere, pentru a căuta hrană și pentru raiduri. Rușii angajaseră cazaci în acest scop, iar armata otomană – tătari; suedezii foloseau aceiași călăreți și pentru aceste roluri periferice și pentru marile lupte. Cavaleria grea era organizată în escadroane de câte 150 de oameni care purtau armuri de piept și de spate, erau înarmați cu săbii și, deseori, cu pistoale pe care să le folosească în eventuale ambuscade întâlnite în drumul lor. În cele mai moderne armate ale epocii, cavaleria era la fel de atent și de strict instruită în manevrele tactice ca și infanteria. Dar existau și limite în folosirea ei. Una dintre ele, evident, era terenul; cavaleria avea nevoie de câmpuri deschise, plate sau coline ușoare. Alta era rezistența cailor; chiar și cei mai buni cai de cavalerie erau capabili să reziste pentru o perioadă de maximum cinci ore de luptă. Iar alta era distrugătoarea putere de foc, din ce în ce mai mare, a infanteriei. Când muschetele cu cremene au devenit mai rapide și mai precise, cavaleria a trebuit să fie prudentă. Nici Marlborough și nici Carol al XII-lea nu trimiteau cavaleria decât atunci când se ajungea la punctul culminant, atunci când ar fi fost posibil ca o forță de șoc să rupă liniile ezitante ale inamicului, să izbească în flancurile infanteriștilor care înaintau sau, fiind în urmărire, să transforme o retragere într-un contraatac.

În ciuda limitărilor, acestea au fost vremurile de glorie ale cavaleriei (Waterloo, cu atacul lui susținut de cavalerie se afla la un secol distanță, iar atacul brigadei de cavalerie ușoară de la Balaklava avea să vină peste un secol și jumătate). Soldații călare reprezentau de la un sfert până la o treime din armată, iar în armata suedeză proporția era mai mare. Carol își instruise cavaleria să atace în formațiuni strânse. Caii suedezilor se apropiau de inamic în trap încet, într-o grupare în formă de săgeată, genunchi la genunchi, un călăreț alături de altul și puțin în spate. Această săgeată largă, așezată pe trei rânduri, ataca necontenit soldații inamici, atât pe cei din infanterie, cât și pe cei din cavalerie.

Văzut din depărtare, atacul cavaleriei făcea ca războiul să pară frumos – escadroane de călăreți în uniforme colorate călăreau în câmp deschis, cu săbiile și platoșele sclipind în soare, cu steagurile și fanioanele fluturând în vânt, avansând curajos către liniile inamice. Dar pentru cei de pe câmpul de luptă era un spațiu al carnagiului, un colț de iad – tunurile bubuiau și scuipau foc; infanteriștii se chinuiau să-și păstreze cu strictețe formația și să urmeze ordinul de încărcare și foc, în timp ce la picioarele lor se chirceau trupurile zdrobite ale camarazilor; oameni călare care intrau cu toată viteza în rândurile pedestrașilor; forța impactului, țipetele, urletele și horcăielile; oameni care se împiedicau și cădeau; călăreți care se aplecau din șa și tăiau cu lama ascuțită a sabiei pe oricine întâlneau în cale; oamenii de pe jos care se repezeau în sus, spre cai, cu baionetele, lovind călăreții în piept, în picioare, în spate; de ambele părți, clipa durerii groaznice, ultima străfulgerare de surpriză și conștiință a ceea ce se întâmpla, șuvoiul copleșitor de sânge roșu strălucitor; oameni care fugeau, cai fără călăreți și, peste toate, nori de fum gros, înecăcios, care te orbea. Și când focul înceta și fumul se ridica, rămânea în urmă un câmp înecat în sânge, semănat cu oameni care încă mai țipau și suspinau sau stăteau nemișcați, fixând cerul cu ochi care nu mai vedeau.

Așa își rezolvau națiunile problemele.

---

[304] John B. Wolf, p. 211.

[305] Însă, atunci când regele însuși era prezent la asediu, aprecierea trebuia să fie împărțită. Așa cum spunea Ludovic, „Monsieur de Vauban mi-a propus acțiunile din care eu le-am ales ca fiind cele mai bune“. [Winston S. Churchill, vol. I, p. 94.] (N. a.)

[306] Ragnild M. Hatton, Europe, p. 116.

24

CAROL AL XII-LEA

Copilul blond cu ochi albaștri care avea să devină regele Carol al XII-lea s-a născut în 12 iunie 1682, exact la zece ani după nașterea marelui său inamic, Petru al Rusiei. Părinții lui erau Carol al XI-lea, un bărbat sobru și profund religios care devenise la rândul său rege la cinci ani, și regina Ulrika Eleonora, o prințesă daneză care a reușit, prin căldura firii sale, să păstreze atât afecțiunea poporului danez, cât și pe a celui suedez, chiar și atunci când cele două națiuni erau în război. În primii șapte ani și nouă luni de căsătorie s-au născut șapte copii, dar numai prințul Carol și două surori au supraviețuit – Hedwig Sofia, cu un an mai mare decât el, și Ulrika Eleonora, cu șase ani mai mică decât Carol. Patru frați mai mici au murit, unul după altul, înainte de a împlini doi ani.

Deși Carol era un copil fragil, și-a petrecut copilăria în activități dure, masculine. Când avea numai patru ani, oamenii din Stockholm se obișnuiseră deja cu priveliștea micii lui făpturi urcate în șa, călărind în spatele tatălui său la paradele militare. La vârsta de șase ani el a fost scos din grija femeilor și instalat în propriile lui apartamente, cu tutori bărbați și servitori. La șapte ani a împușcat o vulpe, la opt ani a ucis trei căprioare într-o zi, la zece ani a ucis primul său lup, iar la unsprezece ani primul urs. Tot la unsprezece ani a pierdut și ultima atingere a căldurii feminine din viața lui, atunci când mama sa a murit, la vârsta de 36 de ani. Regina era foarte iubită de familia ei, iar când a murit, regele a leșinat și a trebuit să fie îngrijit, iar prințul Carol a căzut la pat cu febră; curând după aceea, el a făcut variolă, dar s-a dovedit că trupul lui s-a întărit mai mult după această boală. Fața îi era acoperită de cicatrice adânci pe care el le considera cu mândrie semne masculine. La paisprezece ani era zvelt și vânjos, un călăreț superb, un vânător excelent și un avid învățăcel al artelor militare.

După moartea reginei Ulrika, regele Carol al XI-lea a petrecut cât de mult timp a putut cu copiii lui, care îi aminteau de mama lor. Prințul a preluat tot ce a putut din credințele și comportamentul tatălui său; felul lui de a vorbi

era scurt, sec și minimal, fără să ajungă să fie criptic, datorită sclipirilor ocazionale de simpatie și spirit. Două dintre principiile lui esențiale erau onoarea și respectarea cuvântului: un rege trebuie să pună dreptatea și onoarea mai presus de toate; odată făcută, o promisiune trebuie ținută.

Tutorii lui Carol au descoperit că avea o minte ascuțită și că învăța repede. Nu-i păsa prea mult de limba suedeză și vorbea și scria întotdeauna destul de prost. Limba germană, care era folosită la curțile regatelor nordice, îi era mai la îndemnă și o folosea ca pe o limbă maternă. A devenit un bun cunoscător al latinei, pe care o vorbea și în care asculta cursuri universitare cu multă încântare. A fost învățat franceza, dar, în ciuda alianței tacite cu Ludovic al XIV-lea din timpul guvernării sale, îi displăcea să vorbească această limbă; totuși, citea cu ușurință în franceză și îi plăcea teatrul franțuzesc. În timpul celor cincisprezece ani petrecuți în campanii pe continent, a citit și recitit Corneille, Molière și Racine. Era fascinat de călătorii și devora povestiri și schițe ale călătorilor și exploratorilor. Copil fiind, își dorea cu nostalgie să fi avut un frate care să rămână în Suedia și să conducă, în timp ce el ar fi călătorit în jurul lumii. Era fascinat de istorie și biografii, în special ale cuceritorilor – Alexandru cel Mare, Iulius Caesar și Gustav Adolf al Suediei. Mai târziu, în timpul campaniilor, avea la el biografia lui Alexandru, făcând uneori comparații între realizările macedoneanului și propriile sale realizări. Carol era sincer interesat de religie. Și când era copil, dar și tânăr, petrecea câte o oră în fiecare dimineața discutând cu un episcop despre Biblie, capitol după capitol. Era interesat de matematică și, la fel ca Petru, de aplicațiile ei în arta artileriei și balisticii. Dacă tutorii lui îi admirau înțelegerea rapidă, erau îngrijorați totuși de voința lui puternică. Aceasta părea uneori pură încăpățânare. Ei au descoperit că odată ce prințul considera că are dreptate, era imposibil să-l convingi de contrariu.

Educația lui Carol, începută atât de bine, a fost întreruptă definitiv la vârsta de paisprezece ani. În 5 aprilie 1697, regele Carol al XI-lea a murit de cancer la stomac, la vârsta de patruzeci și doi de ani. În mod tradițional, prinții suedezi nu erau considerați majori și nu puteau fi încoronați până la optsprezece ani. Gândindu-se la acest lucru, regele muribund a numit un consiliu de regență din care făcea parte și bunica băiatului, regina văduvă Hedwig Eleonora. După moartea tatălui său, Carol a participat la ședințele

Consiliului de Regență și, la început, a făcut o impresie excelentă datorită întrebărilor inteligente pe care le adresa și, mai mult de atât, prin răbdarea cu care tăcea și asculta dezbaterile celor mai vârstnici. De asemenea, i-a surprins pe toți sângele rece de care a dat dovadă în timpul unui mare incendiu care a distrus palatul regal chiar în zilele în care trupul tatălui său era depus acolo. Spre deosebire de bunica sa, care și-a pierdut capul cu desăvârșire, băiatul a dat ordine cu calm și a salvat trupul din flăcări, deși toată clădirea a ars din temelii.

În șase luni, devenise evident că acest consiliu de regență nu va funcționa. Regenții aveau opinii contrare și deseori nu puteau să ia nicio hotărâre, iar Carol era prea inteligent și prea atras de putere ca să stea deoparte în timp ce alții guvernau regatul său. Regenții, care fuseseră avertizați de regele defunct că vor fi răspunzători pentru acțiunile lor atunci când tânărul Carol va deveni major, erau din ce în ce mai dornici să afle punctul lui de vedere asupra fiecărui subiect dezbătut. Din ce în ce mai mult, tânărul a fost înconjurat de cei care se străduiau să-i obțină favorurile și, în felul acesta, puterea regenței a fost subminată aproape complet. Guvernul suedez era aproape paralizat. Singura soluție, decisă în noiembrie 1697, era să-l declare major pe băiat, care avea atunci cincisprezece ani, și să-l încoroneze ca rege al Suediei.

Pentru majoritatea compatrioților, ceremonia de încoronare a lui Carol a fost un șoc. El urma la tron drept conducător unic și absolut al Suediei, nesupravegheat de consiliu sau Parlament, și intenționa să-i convingă pe toți să schimbe procedura de încoronare. A refuzat să fie încoronat așa cum fuseseră regii de dinaintea lui: cineva le așeza coroana pe cap. În loc de asta, el a declarat că, din moment ce el era născut pentru tron și nu ales, actul propriu-zis al încoronării era irelevant. Toți oficialii Suediei, liberali și conservatori, chiar și bunica lui, au fost șocați. Asupra lui Carol s-au făcut presiuni enorme, dar el nu a renunțat la punctul cel mai important. A acceptat doar consacrarea sa de un arhiepiscop, pentru a îndeplini porunca biblică potrivit căreia monarhul este unsul lui Dumnezeu, dar a insistat ca întreaga ceremonie să fie numită „consacrare“ și nu „încoronare“. Tânărul Carol, în vârstă de cincisprezece ani, a mers călare spre biserică având deja coroana pe cap.

Cei care căutau semne prevestitoare au găsit multe în acea ceremonie. Din ordinul noului rege, în semn de respect pentru memoria tatălui său, toți cei care erau de față, inclusiv el, erau îmbrăcați în negru; singura pată de culoare era mantia violetă de încoronare, purtată de rege. O furtună violentă de zăpadă a creat un contrast puternic de alb și negru atunci când oaspeții au sosit la biserică. Regele a alunecat când urca pe cal cu coroana pe cap; coroana a căzut și a fost prinsă de un șambelan înainte de a atinge pământul. În timpul slujbei, arhiepiscopul a scăpat din mână cornul cu mir. Carol a refuzat să facă tradiționalul jurământ iar apoi, în punctul culminant al ceremoniei, și-a așezat singur coroana pe cap.

Această scenă uluitoare a fost urmată în curând și de alte dovezi ale caracterului noului rege. Nobilimea, care spera că noul rege va îndulci dura lege a „restricționării", a fost neplăcut surprinsă să afle că tânărul monarh era decis să continue politica tatălui său. Membrii consiliului au clătinat din cap cu dezaprobare la încrederea în sine a regelui, la încăpățânarea și la refuzul lui total de a reveni asupra unei decizii pe care o luase. La ședințe, el asculta un timp, apoi se ridica și întrerupea dialogul, spunând că a auzit destul, că deja a luat o hotărâre și că au permisiunea lui să plece. Prea târziu de acum, oficialii suedezi au regretat că l-au declarat major pe rege prea repede. Ei și cea mai mare putere din Europa nordică se aflau sub conducerea absolută a unui adolescent încăpățânat și plin de personalitate. Simțindu-le ostilitatea, Carol a hotărât să reducă, dacă nu chiar să elimine cu totul rolul pe care îl avea consiliul. Vechii consilieri și miniștri erau ținuți cu orele în anticameră înainte ca regele să-i primească, apoi, după ce asculta argumentele lor expuse pe scurt, îi concedia. Doar mai târziu puteau să afle ce decizii fuseseră luate în probleme grave, de interes național.

Educația formală a lui Carol s-a încheiat brusc; orele pe care le petrecea în palat erau acum dedicate afacerilor de stat. Dar era încă un adolescent viguros și sănătos, atras de exercițiile fizice dure și dornic să-și testeze corpul și spiritul prin tot felul de provocări fizice. Pentru a-și satisface dorința de a scăpa de responsabilități și de cuvintele sau privirile încărcate de reproș ale adulților, el a început să facă lungi plimbări călare. Hotărât să-și consume energia și să scape de probleme prin oboseala fizică, a preferat să se concentreze pe provocări imediate, cum ar fi să sară cu calul lui favorit peste un zid înalt sau să-și învingă un prieten într-o cursă de galop

nebunesc până la un copac îndepărtat. Iarna, însoțit doar de un paj sau de un ofițer din Gardă, pleca de la palat când afară era încă întuneric și călărea prin pădurea din jurul lacurilor din afara capitalei. Au existat și accidente. Odată, pe o zăpadă mare, calul a căzut peste el, blocându-l în așa fel încât nu a mai putut să se ridice. Cum era, ca de obicei, mult înaintea însoțitorilor săi, atunci când aceștia l-au ajuns din urmă l-au găsit aproape înghețat. Altădată, când călărea pe suprafața înghețată a unui lac și aproape ajunsese pe partea cealaltă, a descoperit că până la mal era o fâșie lată de 5 metri de apă. Deși nu știa să înoate, și-a îndemnat calul să intre în apa înghețată și s-a ținut de spatele lui în timp ce animalul înota spre mal.

Fiecare sport trebuia să-i ofere fiorul pericolului – și cu cât era pericolul mai mare, cu atât era mai atras de el. Doar ca să demonstreze că poate, el a pornit cu calul direct spre un deal abrupt. Atât calul, cât și călărețul au căzut pe spate; calul a fost rănit, regele nu. Făcea curse pe dealurile înghețate ca pe tobogan. Mâna sania cu o viteză la care își putea rupe gâtul, câteodată legând mai multe sănii una de alta într-un fel de tren, în jos, pe o pantă. Primăvara, vara și toamna vâna, dar, ajungând la concluzia că este o lașitate să vânezi cu arme de foc, lua la el doar o suliță și un pumnal când pleca în căutare de urși. După un timp, s-a gândit că și folosirea oțelului este incorectă și pleca la vânătoare doar cu o furcă de lemn. Distracția lui era să întărâte ursul încolțit până când acesta se ridica pe labele dinapoi, iar în momentul acela să sară în față și să-l înjunghie în gât cu furca și să-l împingă pe spate, moment în care însoțitorii regelui trebuia să se grăbească să lege animalul într-o plasă.

Și mai periculoase erau jocurile militare care îi plăceau lui Carol. Așa cum făcuse și Petru la Preobrajenskoe, Carol își împărțea prietenii și servitorii în două companii, echipându-i cu bastoane și grenade de mână care erau teoretic inofensive, făcute dintr-un fel de carton presat, dar a căror explozie avea totuși un efect dureros. În timp ce regele ataca un bastion de zăpadă, o asemenea explozie i-a sfâșiat hainele și i-a rănit pe mai mulți dintre prietenii săi.

Cel mai apropiat camarad și cel mai important prieten în aceste sporturi marțiale era Arvid Horn, un tânăr căpitan din gărzile regale de cavalerie, din corpul de elită al dorobanților. Dorobanții erau de fapt un fel de corp de

cadeți în ale căror rânduri erau bărbați, care, în cele din urmă, deveneau ofițeri în armata suedeză. Într-adevăr, fiecare cavalerist din rândurile lor era deja un viitor locotenent; în consecință, primea și soldă de locotenent. Alături de Horn, Carol lua parte la programul de instrucție viguros și deseori violent al dorobanților. Frecvent, două grupuri de călăreți, unul sub comanda lui Carol și celălalt sub comanda lui Horn, călăreau unii spre alții, fără șa, folosind drept arme bețe groase de alun. Loviturile erau date cu toată puterea; nimeni, nici măcar regele, nu era cruțat. Într-una dintre aceste încăierări, Carol, schimbând lovituri cu Horn, și-a pierdut cumpătul și l-a lovit pe adversar peste față, ceea ce nu era permis. Din întâmplare, lovitura lui Carol a nimerit peste un furuncul umflat pe care Horn îl avea pe obraz. Căpitanul a căzut leșinat de pe cal, a fost dus în pat și a făcut febră. Simțindu-se vinovat, Carol l-a vizitat în fiecare zi.

Câteodată, joaca de-a războiul avea loc pe mare. Iahtul regal și alte nave din portul Stockholm erau echipate cu pompe de incendiu și furtunuri care serveau drept tunuri și erau manevrate ca într-o bătălie adevărată. Într-una din aceste ocazii, Horn și-a smuls de pe el toate hainele și a sărit din iahtul lui într-o barcă, vâslind viguros direct spre rege. A fost surprins de jeturile puternice de apă de pe nava lui Carol, care au umplut mica barcă, aceasta începând să se scufunde. Horn a sărit în apă și, calm, a înotat pe cealaltă parte a navei regale. Carol, aplecându-se peste bord, a strigat către prietenul lui, întrebându-l dacă îi e greu să înoate. „Nu“, a strigat Horn, „nu e greu atâta timp cât nu-ți este teamă.“[307] Îmboldit de provocare, Carol a sărit imediat în apă. Din păcate, nu știa să înoate. El bătea apa violent, dar se scufunda. Horn l-a apucat de haine și l-a tras la mal.

Pentru cei vârstnici, comportamentul regelui părea nebunesc de periculos, dar, de fapt, Carol se educa singur în lecția războiului. În mod deliberat, el s-a călit ca să-și crească rezistența la oboseală. După ce dormea o jumătate de noapte în pat, se trezea și restul nopții îl petrecea dormind pe podea, pe jumătate dezbrăcat. Într-o iarnă, trei nopți pe săptămână a dormit îmbrăcat într-un grajd geros, acoperindu-se cu fân. Se rușina de orice semn de slăbiciune. Considera că pielea lui delicată, albă, este prea feminină, și încerca s-o înnegrească la soare. A purtat peruca tradițională doar până a început prima lui campanie împotriva Danemarcei, apoi a aruncat-o și nu a mai purtat-o niciodată.

Sora lui mai mare, Hedwig Sofia, îi fusese cea mai apropiată prietenă în copilărie, dar Carol nu mai văzuse alte fete și ajunsese să disprețuiască femeile. Era rece, arogant și violent, și nu exista nimic cald sau tentant în personalitatea lui ca să atragă sexul opus, cu excepția rangului. Ca suveran al unui stat de frunte din Europa nordică, Carol era de mare interes pentru monarhii și miniștrii străini dornici să facă alianțe prin căsătorii monarhice. Încă din primii ani, i-au fost propuse șase prințese. Nu s-a concretizat nimic și, pentru multă vreme, chiar simpla menționare a căsătoriei îl nemulțumea. Singura candidată serioasă fusese prințesa Sofia a Danemarcei, care era cu cinci ani mai mare decât Carol, dar care nu mai putea fi luată în considerare după începutul Marelui Război al Nordului, când Danemarca devenise una dintre adversarele lui.

În 1698, un alt mariaj iminent i-a adus un nou camarad, în persoana vărului său, Frederic al IV-lea, duce de Holstein-Gottorp, care a sosit în Stockholm pentru a se căsători cu Hedwig Sofia. Ducele era cu șase ani mai mare decât Carol, dar era și mai descreierat decât el. Din aprilie până în august, l-a atras pe Carol într-un potop de sălbăticii care a ajuns să fie cunoscut în Suedia drept „Furia Gottorp“. Alături de o suită de tineri exuberanți care îl însoțeau pe duce, cei doi veri s-au întrecut în farsele cele mai sălbatice și cele mai periculoase. Au galopat până când animalele epuizate au căzut la pământ. Au alergat după un iepure prin clădirea Parlamentului. Au spart geamurile palatului cu bile de pistol și au aruncat cu mese și cu scaune în curtea palatului. Se spunea că la cină aruncau cu sâmburi de cireșe în miniștrii regelui și răsturnau farfuriile din mâinile servitorilor. În plină zi, galopau pe străzi, agitându-și săbiile și zburând pălăria și peruca oricui le ieșea în cale. La miezul nopții, când se întorceau din plimbările lor, în galop și strigând pe străzile liniștite, locuitorii orașului care se înghesuiau la ferestre îl vedeau pe regele lor cu cămașa fluturând, călărind în urma ducelui. Odată, regele chiar i-a condus pe camarazii lui Holstein, călare, într-o cameră în care bunica lui, regina văduvă, juca cărți. Bătrâna doamnă a leșinat de frică.

Multe povești erau exagerate în mod deliberat, pentru a-l discredita pe ducele nedorit și căsătoria care urma să aibă loc. Nu există dovezi incontestabile legate de poveștile cu orgii sângeroase de la palat, în care cei doi tineri decapitau oi ca să determine care dintre ei are mai multă forță în

brațe și îndemânare în mânuirea sabiei. Dar zvonurile au continuat: se spunea că podelele palatului erau alunecoase de sânge; sângele curgea în râuri pe treptele scărilor; capete de animale retezate erau aruncate la întâmplare pe ferestrele palatului în stradă.

Adevărat sau nu în fiecare detaliu, comportamentul deșănțat al acestor doi tineri încăpățânați, cărora, aparent, nimeni nu avea autoritatea să li se opună, i-a supărat foarte mult pe locuitorii din Stockholm. Ei înclinau să-l învinuiască pe duce, spunând că voia să-l rănească pe rege, poate chiar să-l vadă mort, așa încât el, prin intermediul surorii lui Carol, să poată ajunge la tron. Cum aceste întâmplări continuau, și murmurele creșteau în intensitate. Într-o duminică, trei clerici din Stockholm aveau aceeași temă în slujbele lor: „Vai ție, o, țară, când ai rege pe un copil.“[308] Carol, pios ca și tatăl său, a fost afectat puternic de aceste admonestări. În august 1698, când ducele s-a căsătorit cu sora regelui și s-a întors la Holstein, Carol a devenit mai liniștit și mai reflexiv și s-a întors la treburile statului. El se trezea în fiecare dimineață foarte devreme, petrecea mai mult timp în rugăciune și a început să fie interesat de arhitectură și teatru.

A mai existat o recidivă. Când ducele Frederic s-a întors, în vara lui 1699, a avut loc o mare petrecere cu băutură, la care un urs captiv a fost forțat să bea atât de mult vin spaniol, încât s-a împleticit către fereastră și s-a prăvălit pe geam în curtea de jos, murind din cauza căderii. Carol a fost găsit la locul faptei, cu hainele în dezordine și vorbirea încâlcită. Când și-a dat seama ce făcuse, a fost foarte rușinat și i-a jurat bunicii sale că nu va mai bea niciodată alcool. Pentru tot restul vieții, cu acea fervoare specifică protestanților din nord, el și-a ținut promisiunea. Cu excepția a două situații celebre, când fusese rănit sau doborât de sete în timpul bătăliei, el nu a mai băut vreodată un strop de băutură tare. În Europa, a devenit cunoscut drept regele care nu bea ceva mai tare decât bere slabă.

Carol avea optsprezece ani și se afla în pădure, la vânătoare de urși, când a aflat vestea că trupele lui Augustus au invadat Livonia suedeză fără nicio declarație de război. El a primit vestea cu mult calm, s-a întors către ambasadorul francez și i-a spus liniștit: „O să-l facem pe regele Augustus să se ducă înapoi de unde a venit.“[309] Vânătoarea de urși a continuat. Dar, când s-a întors la Stockholm, Carol s-a adresat consiliului. „Am hotărât să nu

încep niciodată un război nedrept“, a spus el, „dar nici să sfârșesc un război drept fără să îmi înving adversarul.“[310] Era o promisiune pe care avea să și-o păstreze pentru tot restul vieții, trecând peste toate politicile normale, uneori chiar și peste rațiune. Câteva săptămâni mai târziu, atunci când a auzit vestea mai puțin surprinzătoare că Frederic al Danemarcei a intrat în război, invadând teritoriul ducelui de Holstein-Gottorp, Carol a spus: „E curios că amândoi verii mei, Frederic și Augustus, vor să poarte război împotriva mea. Așa să fie. Dar regele Augustus și-a călcat cuvântul. Astfel, cauza noastră este dreaptă și Dumnezeu ne va ajuta. Vreau să termin întâi cu primul dintre dușmanii mei și apoi voi sta de vorbă cu al doilea.“[311] În acel moment, Carol nu știa că un al treilea dușman, Petru al Rusiei, se pregătește și el să intre pe câmpul de luptă împotriva sa.

Niciunul dintre inamici nu a desconsiderat puterea Suediei; reputația ei militară era prea mare. Dar punctul slab al națiunii, credeau acești inamici, era la vârful ei. Toate responsabilitățile și autoritatea, atât militare cât și civile, erau acum pe umerii unui rege de optsprezece ani. Carol putea să aibă consilieri și miniștri, tutori, generali și amirali, dar era un monarh absolut, iar comportamentul lui, cum fusese bine raportat, oscila între încăpățânare obraznică și nechibzuință obsesivă. Părea o combinație nepotrivită pentru a conduce o națiune ca să reziste unui atac coordonat pus la cale de trei inamici puternici.

Din păcate pentru ei, inamicii lui Carol nu știau, și nici nu aveau cum să știe care era adevăratul caracter al regelui. Băiatul care visa la Iulius Cezar și Alexandru cel Mare nu se temea de provocări; era chiar încântat de ele. Era pregătit nu numai pentru un simplu război, ci pentru un război crâncen, disperat, complicat; nu doar pentru o bătălie scurtă și un tratat mititel de pace, ci pentru soluții complete, radicale. Sfatul tatălui său, pe care îl primise înainte de moartea acestuia, era să păstreze pacea în Suedia, „dacă nu cumva ești tras de păr în vreun război“[312]. Acest „război nedrept“, prăvălit peste Suedia pe neașteptate, a deșteptat în Carol toată severa moralitate nordică. Nu era pregătit, ca alți monarhi, să oscileze, să facă compromisuri, să-și domine adversarii prin intrigi, să lupte azi și să danseze mâine. El fusese atacat pe nedrept de Augustus și, indiferent de cât de mult ar fi durat, nu avea să-și găsească liniștea până când Augustus nu era dat jos de pe tronul său. Atacându-l pe Carol, aliații dezlănțuiseră un trăsnet.

Orgolios și repezit, plin de voință, plăcându-i provocările, protejând cu gelozie reputația Suediei, nerăbdător să-și testeze propriul curaj în cel mai mare joc dintre toate, Carol a mers la război nu doar cu hotărâre, ci și cu entuziasm.

Când Carol al XII-lea spunea „Vreau să termin întâi cu primul dintre dușmanii mei și apoi voi sta de vorbă cu al doilea“[313], el descria sâmburele strategiei sale militare. De atunci încolo, indiferent ce se întâmpla în altă parte a Imperiului Suedez, regele își concentra atenția și forțele lui asupra unui singur inamic. În momentul în care acel inamic era definitiv învins și distrus, abia atunci își întorcea fața către alt inamic. Prima lovitură a suedezilor a căzut asupra celui mai apropiat inamic al lui Carol, Danemarca. El a ignorat trupele saxone care mărșăluiau în Livonia de-a lungul Balticii. Această provincie va fi lăsată în apărarea garnizoanei din Riga, cu speranța că va rezista până la sosirea pe câmpul de luptă a armatei suedeze. Dacă nu, atunci ea avea să cadă și urma să fie cucerită într-un viitor apropiat. Dar nimic nu trebuia să împiedice concentrarea forțelor împotriva inamicului ales de Carol.

În campania lui împotriva Danemarcei, Carol a avut șansa să fie sprijinit de două puteri maritime protestante conduse de Wilhelm al III-lea, Anglia și Olanda. Wilhelm, care era obsedat de menținerea coaliției împotriva lui Ludovic al XIV-lea, nu voia ca vreun război minor în Europa nordică să distragă atenția membrilor coaliției. Wilhelm voia ca Europa să fie gata să reziste, dacă și când Ludovic al XIV-lea va pretinde tronul Spaniei – și, odată cu el, toată puterea și bogăția acesteia, ca și imperiul ei de peste mări; din acest motiv, orice alt război, în oricare parte a Europei, trebuia prevenit sau terminat repede, înainte de a se extinde spre Germania și a fărâmița coaliția. De aceea, Anglia și Olanda aveau nevoie de pace în nord, și ele garantau acest statu-quo. Când Frederic al Danemarcei și-a dus trupele pe teritoriile Holstein-Gottorp, la capătul peninsulei daneze, el nu făcea altceva decât să amenințe acel statu-quo; pentru că Danemarca era agresorul, cele două puteri maritime urma să coopereze cu Suedia pentru a-i învinge pe danezi cât mai repede posibil, pentru a reinstaura statu-quo-ul. O flotă combinată, olandeză și engleză, a fost trimisă în Marea Baltică pentru a-i ajuta pe suedezi.

Escadronul anglo-olandez era un factor esențial în planurile lui Carol. Marina suedeză era alcătuită din treizeci și opt de vase de linie și douăsprezece fregate care reprezentau o forță formidabilă în Marea Baltică, unde Rusia nu avea nici flotă și nici litoral, iar Brandenburg și Polonia aveau forțe neglijabile. Dar, în ceea ce privește mărimea și experiența, flota suedeză era a doua după marina danezo-norvegiană, care era obișnuită să desfășoare operațiuni nu numai pe Marea Baltică, ci și pe Marea Nordului și pe Atlantic, și care îi considera în batjocură pe marinarii suedezi drept „niște mâini de fermier înmuiate în apă sărată"[314]. Faptul că era ceva adevăr în această aroganță se putea observa și din reacția lui Carol în contact cu marea. Cu toate jocurile lui de-a bătăliile pe mare din portul Stockholm, ieșirea în larg îi producea rău de mare și el vedea în corăbiile sale mai mult un mijloc de transport al soldaților dintr-o parte în alta a Balticii. Bineînțeles, el nu lua în calcul să-și transporte trupele pe mare când o mult mai puternică flotă daneză aștepta să-l intercepteze. Și nu era pregătit să înfrunte flota daneză până când propria lui flotă nu era întărită de escadrila anglo-olandeză care se afla pe drum.

În câteva săptămâni din martie și aprilie, Suedia a fremătat de pregătiri pentru viitoarea campanie. Flota care se afla în principala bază navală a Suediei, Karlskrona, a fost pregătită pentru mare. Navele au fost culcate pe o parte, fundul a fost curățat, peticit și smolit din nou, catargele au fost instalate și echipamentul montat. Tunurile au fost urcate la bord și montate în locurile lor. Cinci mii de noi marinari au fost recrutați, mărind efectivul flotei la 16000 de oameni. Toate vasele comerciale din portul Stockholm, sub pavilion suedez sau străin, au fost confiscate pentru transportul trupelor. Instrucția armatei a fost intensă. Soldații din infanterie și din cavalerie au fost înrolați conform sistemului suedez, care cerea fiecărui district sau oraș să asigure oamenii și echipamentul adecvat pentru un anumit tip de unitate. Rândurile armatei s-au îngroșat, crescând la 77000 de oameni, iar soldații erau echipați cu noile muschete și baionete care fuseseră folosite cu succes de armatele franceze, engleze și olandeze de pe continent.

La jumătatea lui aprilie, Carol era pregătit să plece din Stockholm. În noaptea de 13 aprilie 1700, el a venit să-și ia rămas-bun de la bunica lui și de la cele două surori. Era o ocazie tristă, dar ar fi fost cu atât mai tristă dacă cei de față ar fi știut ce le rezervă viitorul. Regele de optsprezece ani

își părăsea pentru totdeauna două dintre aceste dragi rude. Deși Carol avea să trăiască încă optsprezece ani, el nu și-a mai văzut niciodată bunica, pe sora lui mai mare și nici Stockholmul, capitala lui.

Regele căruia îi spuseseră adio aceste femei se transformase dintr-un adolescent într-un bărbat. Avea 1,75 metri înălțime – înalt pentru standardele epocii –, umeri lați și talie îngustă. Avea un fel de rigiditate în mișcări, dar era incredibil de suplu: călare, putea să se aplece din șa în plină goană ca să ridice o mănușă de pe jos. Chipul lui deschis avea un nas ascuțit, buze pline și ten roz, deși viața de campanie avea în curând să i-l înnegrească și să-l înăsprească. Ochii erau de un albastru-închis, vii și inteligenți. Purta părul scurt și periat în părți ca să formeze un fel de coroană. Culoarea lui varia în funcție de strălucirea soarelui, de la roșcat la blond-închis, vara. Peste ani, a încărunțit și a început să chelească, lăsând la vedere o frunte înaltă, boltită.

Părăsindu-și surorile și bunica, regele s-a grăbit spre sud, inspectând, pe drum, depozitele militare. În 16 iunie, la Karlskrona, el a urcat la bordul navei-amiral Regele Carol, comandată de amiralul suedez Wachtmeister. Flota anglo-olandeză de douăzeci și cinci de vase de linie sosise acum în largul portului suedez Göteborg, iar când Carol a pornit din Karlskrona, flota aliată s-a pus în mișcare, navigând în jos, spre Kattegat. Cele două flote se apropiau acum una de alta, dar între ele se afla bariera formidabilă a canalului larg de 5 kilometri, cu bancurile lui de nisip și cu tunurile de apărare. În plus, mai era și flota daneză de patruzeci de nave care aștepta la intrarea dinspre Marea Baltică pe canalul principal, hotărâtă să împiedice reunirea celor două flote inamice.

Carol a fost cel care a soluționat problema. Stând pe puntea navei-amiral, el l-a instruit pe amiralul Wachtmeister să îndrepte flota către canalul secundar, mai puțin adânc și mai periculos, aproape de țărmul suedez. Wachtmeister era ezitant, temându-se pentru siguranța navelor sale, dar Carol și-a asumat răspunderea, și, una câte una, marile nave sub pavilion albastru și galben au trecut încet prin canal. Trei dintre cele mai mari nave aveau nevoie de apă mai adâncă și a trebuit să fie lăsate în urmă. Cu toate acestea, dintr-o singură mișcare, flotele anglo-olandeze și suedeze s-au reunit pentru a alcătui o forță combinată de șaizeci de nave de război, gata

să înfrunte cele patruzeci de nave daneze. Era o superioritate cu care amiralul danez nu voia să intre în competiție și care a permis desfășurarea celei de-a doua etape a planului suedez. Carol și generalii săi au plănuit să ducă o armată suedeză peste canal, în insula daneză Zealand, unde era situată și capitala, Copenhaga. Cum cea mai mare parte a armatei daneze era departe, împreună cu regele Frederic, luptându-se cu ducele de Holstein-Gottorp, suedezii sperau să se poată apropia cât mai repede de Copenhaga, amenințând orașul, și poate chiar cucerindu-l, pentru a-i forța mâna regelui Frederic. Planul, conceput de comandantul-șef al lui Carol, feldmareșalul Carl Gustav Rehnsköld, a primit sprijinul entuziast al regelui. Amiralii olandezi și englezi erau mai puțin entuziasmați, dar, în final, au căzut și ei de acord.

În 23 iulie, o forță de asalt de 4000 de oameni a fost îmbarcată pe vase de transport și a plecat pe ploaie și vânt puternic. Deși forța era mai mică decât cei 5000 de danezi care apărau Zealand, suedezii aveau avantajul mobilității și își puteau alege locul unde să debarce. Simulând un atac ca să-i inducă în eroare pe apărători, o parte dintre suedezi au acostat, venind la mal în bărci mici, și au fost întâmpinați de doar 800 de oameni. Acoperiți de focul puternic al tunurilor de pe navele de război, soldații suedezi au reușit repede să pună stăpânire pe mal. Carol însuși a venit la mal într-o barcă, mergând prin apă pe ultimii metri. Spre regretul său, a descoperit că inamicul deja se retrăsese.

Suedezii s-au adunat rapid. În următoarele zece zile, încă 10000 de soldați suedezi, inclusiv cavaleriști și infanteriști, au fost transportați peste canal. Forțele daneze, copleșite, s-au retras în orașul Copenhaga, iar armata lui Carol le-a urmat, formând linii de asediu în jurul orașului și începând bombardamentul. Aceasta era situația consternantă pe care a găsit-o regele Danemarcei la întoarcerea lui precipitată din sud: flota sa era copleșită și inutilă, capitala se afla sub asediu, iar marea parte a armatei sale era angajată în luptă departe, în sud. Frederic știa că fusese învins și s-a resemnat repede. În 18 august 1700, el a semnat Pacea de la Travendal, prin care înapoia teritoriile Holstein-Gottorp pe care le ocupase și renunța la războiul împotriva Suediei. Carol era satisfăcut – nu avea nicio intenție cu teritoriile daneze, iar acum putea să-și îndrepte atenția către Augustus. Englezii și olandezii erau și ei satisfăcuți – războiul de la granița cu

Germania și Imperiul Habsburgic fusese înăbușit. Statu-quo-ul fusese restabilit.

Prima campanie a lui Carol din război a fost, deci, ușoară, victorioasă și aproape fără vărsare de sânge. În două săptămâni, două decizii curajoase – forțarea canalului mai puțin adânc cu flota suedeză și aducerea trupelor pe insula Zealand în spatele regelui Frederick – au recâștigat drepturile aliatului său, ducele de Holstein-Gottorp, și au scos din război unul dintre inamici. Succesul nu s-a datorat în întregime armatei suedeze; descinderea pe Zealand a fost posibilă datorită prezenței flotei anglo-olandeze.

Și așa, Danemarca a fost scoasă din război. Carol și-a dat seama că, dacă ar avea o ocazie bună, Frederic ar putea să redeschidă ostilitățile, dar, în mod sigur, nu prea curând. Descinderea în Zealand a oferit suedezilor cel puțin un moment de respiro. Acum, Carol putea să se pregătească să se arunce și asupra celui de-al doilea inamic. La finalul campaniei daneze, el credea că următorul lui adversar va fi Augustus al Poloniei. Dar evenimentele au impus altceva. De fapt, a doua lovitură a Suediei avea să cadă asupra lui Petru al Rusiei.

---

[307] Ragnild M. Hatton, Europe, p. 101.

[308] Eugene Schuyler, vol. I, p. 386.

[309] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 118.

[310] Nisbet R. Bain, Charles, p. 55.

[311] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 118.

[312] ibidem, p. 100.

[313] ibidem, p. 128.

[314] ibidem, p. 129.

25

NARVA

Obiectivul declarat al țarului pentru atacarea Suediei era să pună mâna pe provinciile Ingria și Karelia. Ingria era o fâșie relativ îngustă de pământ, care se întindea pe 120 de kilometri de-a lungul malului sudic al Golfului Finic, de la gurile Nevei până la orașul Narva; Karelia era un ținut mult mai extins, cu păduri și lacuri, aflat între golf și lacul Ladoga, întinzându-se spre vest până la Vîborg. Împreună, cele două provincii, care fuseseră luate de la ruși în timpul Vremurilor Tulburi, i-ar fi oferit lui Petru o deschidere potrivită spre Marea Baltică.

Narva, un oraș de coastă și fortăreață în Estonia, la granița cu Ingria, nu era inițial inclus între obiectivele de război ale lui Petru. Făcea parte din teritoriul pe care Patkul și Augustus îl vizau pentru Polonia. Cu toate acestea, Petru a intuit că cel mai sigur mod de a cuceri Ingria ar fi fost să ia în stăpânire acest oraș. Pe măsură ce studia hărțile regiunii, se părea că descinderea în Narva nu ar fi dificilă; granița rusească se găsea la doar 30 de kilometri de sud-estul orașului, un marș scurt pentru o armată invadatoare.

Decizia lui Petru a fost primită cu neplăcere de Patkul și de baronul Langen, reprezentantul lui Augustus la Moscova. Nu își doreau să-i vadă pe suedezi înlocuiți de ruși în Estonia, chiar dacă, pentru moment, rușii erau aliații lor. Așa cum i-a raportat baronul Langen lui Patkul, „Am făcut tot ce era posibil, cu ajutorul ambasadorului danez, să-l deturnez [pe țar] de la intențiile lui. Am descoperit că este așa de încăpățânat, încât ne-a fost teamă să mai deschidem acest subiect delicat, și că trebuie să ne mulțumim doar cu ruperea relațiilor lui cu Suedia, cu speranța că, în timp, Narva va fi în mâinile noastre."[315] Patkul se temea că, luând Narva, Petru s-ar putea deplasa în jos către coasta Balticii, înghițind toată Livonia, fără ca Augustus să-l poată împiedica. Dar nu era nimic de făcut; țarul era hotărât.

Pe la mijlocul lui septembrie 1700, guvernatorul Novgorodului, cneazul Trubețkoi a primit ordin să plece în marș spre Narva și să ocupe orașul cu o avangardă de 8000 de oameni. Comanda corpului principal de armată i-a fost încredințată lui Fiodor Golovin, care fusese ambasador, ministru de externe și amiral, iar acum devenise feldmareșal. Sub comanda lui Golovin, armata era împărțită în trei divizii, comandate de Avtemon Golovin, Adam Weide și, respectiv, Nikita Repnin. În total, armata număra peste 63000 de oameni, dar trupele erau risipite. Pe când oamenii lui Trubețkoi înaintau încet către Narva, divizia lui Repnin încă se mai aduna pe Volga, la 1600 de kilometri depărtare. În 4 octombrie, 35000 de ruși construiau tranșee în fața orașului și Petru însuși venise ca să supravegheze asediul. Aștepta doar sosirea obuzelor și a prafului de pușcă pentru a începe bombardamentul.

Orașul Narva, ridicat de danezi în secolul al XIII-lea, fusese un port înfloritor în timpul Ligii Hanseatice și chiar și pe vremea lui Petru pe acolo trecea o parte importantă a schimburilor rusești, de la Pskov și Novgorod. Era la fel ca multe alte orașe germane de la Marea Baltică, cu case de cărămidă cu frontoane, și cu turlele subțiri ale bisericilor luterane ridicându-se deasupra străzilor străjuite de copaci. Situat pe malul vestic al râului Narova, pe o limbă de pământ formată de un cot al râului, orașul era de fapt înconjurat din trei părți de apă și, pentru că se afla așa de aproape de frontiera rusească, era puternic apărat. Un zid înalt de piatră, cu bastioane, înconjura orașul. Pe un pod de piatră se afla puternicul castel Ivangorod, construit de ruși în 1492, când frontiera era pe râu. Atunci, Ivangorod fusese construit pentru a domina orașul Narva, dar acum orașul și castelul formau un sistem defensiv. Garnizoana avea 1300 de infanteriști, 200 de cavaleriști și 400 de civili înarmați.

Sub îndrumarea generalului-locotenent Ludwig von Hallart, un inginer saxon împrumutat de Augustus lui Petru, rușii și-au așezat liniile de asediu în fața zidurilor orașului pe latura vestică a Narvei. Acolo, alături de unicul drum pe care ar fi putut sosi eventuale trupe inamice, rușii au săpat tranșee și au ridicat ziduri duble, care blocau accesul în oraș dinspre vest și le protejau în același timp liniile de asediu de un posibil atac venit din spate. Cu timpul, aceste ziduri s-au transformat în metereze lungi de 6 kilometri și 3 metri înălțime, având în față tranșee adânci de 1,8 metri.

Asediul mergea mai greu decât sperase Petru. Deși Narva se afla la doar 30 de kilometri de frontiera rusească, erau mai bine de 160 de kilometri până la cele mai apropiate orașe rusești, Novgorod și Pskov. Drumurile mizerabile, înecate de ploile de toamnă, provocau împotmolirea căruțelor, care rămâneau blocate în noroi. Erau prea puține piese de artilerie, carele se făceau praf, iar caii cădeau. Golovin făcuse tot ce se putea, confiscând care și cai ale localnicilor, dar de-abia la sfârșitul lui octombrie trupele lui și-au putut ocupa pozițiile.

Bombardamentul artileriei rusești a început în 4 noiembrie. Între timp, Șeremetiev a fost trimis în vest cu 5000 de călăreți ca să raporteze orice semn de apariție a trupelor suedeze. Timp de două săptămâni, tunurile rusești au bombardat meterezele și turnurile Narvei fără succes; afeturile tunurilor erau atât de prost făcute sau deteriorate în urma transportului, încât multe dintre ele se făceau bucăți după trei sau patru salve. Două atacuri de infanterie asupra castelului Ivangorod au fost respinse cu ușurință. În 17 noiembrie nu mai era suficientă muniție ca să continue bombardamentul mai mult decât câteva zile, iar tunurile au amuțit, așteptând să sosească muniția. Tot în acest timp, în tabăra lui Petru au sosit două vești îngrijorătoare: regele Augustus abandonase asediul Rigăi și se retrăsese în cantonamentul de iarnă, iar regele Carol al XII-lea acostase cu o armată suedeză la Pernau, pe coasta Balticii, la 240 de kilometri sud-vest de Narva.

Odată cu semnarea Păcii de la Travendal, armata suedeză se retrăsese rapid din Zealand. Ofițerii lui Carol nu voiau să-și păstreze trupele pe insula daneză, după ce escadronul anglo-olandez ar fi plecat spre casă, iar navele acestea mari erau pregătite să ridice pânzele. Era adevărat că danezii făcuseră pace, dar nu se putea ști ce tentații pot apărea dacă mica forță expediționară rămânea singură și expusă pe malul nepotrivit al canalului. În plus, și regele era nerăbdător să-și ducă soldații acasă mai repede, pentru a putea începe cea de-a doua campanie, înainte de venirea iernii. În 24 august a fost îmbarcat și transportat înapoi în sudul Suediei și ultimul soldat suedez. În ultimele zile din august și în primele săptămâni din septembrie, Carol a refuzat să audă orice sugestie de a face pace, gândindu-se doar la alegerea locului potrivit pentru riposta pe care i-o pregătise lui Augustus.

Toată lumea presupunea că armata va porni către Livonia, pentru a salva orașul Riga și a izgoni trupele saxone din provincie. Dar el a primit vestea că trupele rusești se adună la frontiera cu Ingria într-un număr atât de mare, încât nu putea fi vreun dubiu asupra intențiilor belicoase ale țarului Petru. Și, într-adevăr, înainte de sfârșitul lunii septembrie, Carol a primit declarația de război a țarului și vestea că o armată rusească a trecut granița și a ajuns în fața fortăreței suedeze de la Narva.

S-a decis ca următorul atac suedez să fie în Livonia. Doi inamici, Augustus și Petru, atacau în acea regiune; două mari fortărețe suedeze, Riga și Narva, erau în pericol. Așadar, regele și-a luat gândul de la orice altceva, dedicându-și întreaga energie pregătirii expediției, înainte ca furtunile și gheața să facă imposibilă circulația pe Marea Baltică. Într-o scrisoare de la comandamentul suedez, unul dintre ofițerii lui Carol declara: „Regele s-a hotărât să meargă în Livonia. El refuză să-i primească pe ambasadorii francez și brandenburghez, ca nu cumva aceștia să aducă propuneri de pace. El vrea cu orice preț să se lupte cu regele Augustus și este iritat de orice lucru care pare că l-ar putea împiedica să facă aceasta.“[316]

În 1 octombrie, respingând toate avertizările de pericol din cauza furtunilor de toamnă de pe Marea Baltică, Carol a navigat de la Karlskrona spre Livonia. Deși trupele erau înghesuite la bordul navelor, nu era loc decât pentru 5000 de oameni în acest prim transport. A treia zi, când flota se afla în mijlocul Mării Baltice, așa cum se prevăzuse, a izbucnit o furtună, care a risipit corăbiile în toate părțile. Unele au reușit să iasă din furtună și au ajuns în largul Curlandiei, altele au naufragiat și s-au pierdut. Mulți dintre caii cavaleriei au fost schilodiți când navele erau aruncate și rostogolite pe valuri, iar Carol avea un rău de mare îngrozitor.

În 6 octombrie, ce mai rămăsese din flota distrusă a suedezilor a pătruns în portul Pernau, în capul Golfului Riga. Primarul și consiliul orașului l-au întâmpinat pe rege pe cheu, iar o gardă de onoare a tras cu muschetele în aer, în timp ce el mergea pe străzile pavate, spre a ajunge la locuința lui provizorie. Imediat ce pagubele produse de furtună aveau să fie reparate, flota urma să fie trimisă în Suedia să mai aducă 4000 de oameni, mai mulți cai și restul artileriei. În Pernau, Carol a aflat că Augustus al Poloniei ridicase asediul Rigăi, oprise operațiunile militare și intrase în

cantonamentul de iarnă. La mijlocul lui iulie, regele polonez fusese prezent la asediu, alături de cei 17000 de soldați saxoni, dar vestea Păcii de la Travendal, cu brusca înfrângere a aliatului danez, l-a uimit și l-a descurajat. Acum, aflând de descinderea iminentă a suedezilor în Livonia, Augustus s-a retras prudent, așteptând desfășurarea evenimentelor. Carol a primit această informare cu o mare dezamăgire. El sperase să se lupte cu Augustus; era hotărât să se bată cu cineva. Și, în acest context, rămânea o singură posibilitate. La doar 240 de kilometri, Petru al Rusiei se afla pe câmpul de luptă cu o armată rusească, asediind fortăreața de la Narva. Carol a luat repede o hotărâre: dacă saxonii nu vor să lupte, atunci va lupta cu rușii. Va pleca în marș împotriva țarului, ca să elibereze Narva.

Carol a început prin a-și aduna trupele disponibile. Cu oamenii pe care îi adusese și ceilalți soldați care urma să vină din Suedia, plus câțiva din garnizoana de la Riga, acum eliberată după retragerea lui Augustus, el estima că ar fi putut aduna 7000 de infanteriști și 8000 de cavaleriști până în noiembrie. Timp de cinci săptămâni, el a făcut o instrucție intensă cu armata la Wesenberg și, în această perioadă, patrulele de cavalerie suedeze se încăierau cu regularitate cu călăreții lui Șeremetiev, de-a lungul drumului spre Narva.

Nu toată lumea din tabăra suedeză era încântată de ideea unei campanii de iarnă împotriva Rusiei. Pentru mulți dintre ofițerii lui Carol, inițiativa părea hazardată. Ei argumentau că armata rusă e mai mare ca a lor, într-o proporție de patru la unu – unele zvonuri susțineau că ar fi o proporție de la unu la opt; rușii vor apăra o linie fortificată, în timp ce suedezii, chiar dacă sunt în inferioritate numerică, vor fi nevoiți să atace; marșul dura șapte zile până la Narva, printr-o zonă a țării care fusese incendiată și distrusă, pe drumuri periculoase și noroioase, care șerpuiau prin trei pasuri, pe care, cu siguranță, rușii le apărau; bolile începuseră să se răspândească în rândul soldaților și numărul lor se micșora; venea iarna, și nu fusese pregătită nicio tabără de iarnă.

La aceste argumente, Carol a răspuns doar că au venit acolo ca să lupte, iar inamicul îi așteaptă. Dacă armata suedeză s-ar retrage și Narva ar fi cucerită, rușii ar pătrunde în Ingria, Estonia și Livonia și apoi toate provinciile estice ale Balticii ar fi pierdute. Optimismul regelui și energia

lui au reușit să câștige câțiva ofițeri care au ajutat la ridicarea moralului trupelor. Toți înțeleseseră că responsabilitatea pentru campanie, succesul sau insuccesul acesteia îi vor aparține în totalitate regelui de optsprezece ani. „Dacă regele va reuși", spunea Rehnsköld înainte de începerea marșului, „ar fi singurul care să izbândească în fața atâtor obstacole."[317]

În zorii zilei de 13 noiembrie, fără să mai aștepte sosirea celor 1000 de cavaleriști care trebuia să vină de la Reval, expediția a pornit. În coloanele care urmau steagul albastru și galben era orice om care putea să meargă pe jos – în total, 10537. Condițiile erau, așa cum se prevăzuse, groaznice. Drumurile erau noroioase din cauza ploilor de toamnă, și oamenii erau nevoiți să mărșăluiască și să doarmă într-un noroi gros, cleios. Ținutul devastat era presărat cu ferme incendiate, aprinse de călăreții ruși. Nu exista hrană pentru cai și nici mâncare pentru oameni, în afară de ce aveau ei în ranițe. În timpul marșului, ploaia continuă și rece de noiembrie îi uda pe oameni până la piele. Noaptea, când temperaturile scădeau, ploaia se transforma în lapoviță și ninsoare, iar pământul începea să înghețe. Regele a dormit alături de oamenii lui, sub cerul liber, primind ploaia și zăpada în față.

În ciuda vremii potrivnice, armata suedeză era plăcut surprinsă să descopere că marșul ei nu întâmpină nicio rezistență. În două dintre cele trei trecători de pe traseu au pătruns și le-au ocupat fără niciun obstacol. În a patra zi, trupele din față, din avangarda cavaleriei suedeze, au pătruns în pasul Pyhäjöggi, la 30 de kilometri în vestul Narvei, unde drumul mergea în paralel cu un râu, printr-o vale adâncă, înconjurată de dealuri abrupte. Cinci mii de călăreți ruși, comandați de Șeremetiev, așteptau pe malul celălalt al râului, dar podul nu fusese distrus.

Carol, care călărea alături de avangardă, a fost informat de prezența lui Șeremetiev. El a ordonat ca opt piese de artilerie să fie aduse în față. Apoi, în fruntea unui detașament de dragoni și cu o parte din batalionul de Gardă – nu mai mult de 400 de oameni cu totul – regele a atacat coborând valea. Artileria suedeză cu cai, ascunsă de privirea rușilor de către liniile de dragoni în galop, și adusă pe neașteptate chiar în prima linie, a fost dintr-odată dezvăluită și a deschis focul de la mică distanță asupra grupului de călăreți ruși de pe malul opus. Rușii, luați prin surprindere și înspăimântați

de focurile și bubuiturile neașteptate ale tunurilor, și fără să aibă cu ce să răspundă acestui atac, și-au întors caii și au pornit la galop, lăsând trecătoarea neprotejată. Ulterior s-a aflat că retragerea rușilor era strategică, și nu era o fugă, deoarece Șeremetiev avea ordine de la Petru să nu-și implice trupele într-o luptă cu corpul principal de armată al suedezilor. Dar, în ochii suedezilor epuizați, atacarea unei părți a armatei ruse, urmată de ceea ce părea o fugă, era o victorie și a dus în rândul lor o încurajare de care era mare nevoie. O trecătoare care, dacă ar fi fost apărată corespunzător, ar fi putut să-i coste scump pe suedezi fusese luată fără nicio pierdere. Drumul spre Narva era deschis.

În noaptea aceea, uzi de ploaie și acoperiți cu noroi, suedezii și-au așezat tabăra pe partea estică a trecătorii Pyhäjöggi. Grosimea noroiului i-a obligat pe mulți soldați să-și petreacă noaptea stând în picioare. În după-amiaza următoare, în 19 noiembrie, flămânzi și pe jumătate înghețați, suedezii au ajuns în satul Lagena, cu locuințele incendiate, cam la 11 kilometri de Narva. Neștiind dacă fortăreața e ocupată, Carol a ordonat să se transmită un semnal cunoscut – patru bubuituri de tun. În curând, patru sunete înfundate și îndepărtate au răspuns din fortăreața asediată. Narva era încă în mâinile suedezilor.

Șeremetiev fusese trimis către vest cu cavaleria lui doar ca să observe, nu să se opună înaintării suedezilor. Odată ce armata suedeză a început marșul spre est, el a urmat instrucțiunile și s-a retras, distrugând ținutul până la trecătoarea Pyhäjöggi. Comandantul rus considera că, dacă ar fi fortificată, trecătoarea ar fi simplu de apărat și avansarea suedezilor ar putea fi blocată, iar el ar fi vrut să se oprească și să lupte. Dar Petru, care nu era deloc mulțumit de relieful locului, a respins propunerea lui Șeremetiev. Din perspectiva lui Petru, trecătoarea era prea departe de tabără, și nu voia să împartă armata. A luat în schimb decizia să fortifice partea pe care era așezată tabăra rușilor la Narva, împotriva atacului forțelor lui Carol care se apropiau, în timp ce continua asediul cu forță. În următorii zece ani, și Marlborough avea să cucerească oraș după oraș în aceeași manieră, mai întâi prin încercuirea orașului cu armata, apoi prin fortificarea laturii exterioare a taberei lui circulare, pentru a împiedica accesul armatei care ar

veni în ajutorul asediaților, timp în care sugruma orașul sau fortăreața în acest inel care se strângea constant.

În 17 noiembrie, Șeremetiev și-a condus călăreții înapoi în tabără, anunțând că suedezii au ocupat trecătoarea Pyhäjöggi și sunt foarte aproape în urma lor. Petru a ținut un consiliu cu ofițerii săi. A fost pregătită muniție suplimentară și paza a fost dublată, dar acea noapte și cea care a urmat au trecut fără incidente. De fapt, rușii nu se așteptau la vreun atac imediat al suedezilor, chiar de cum ar fi ajuns armata lui Carol. Mai degrabă, așteptau o desfășurare graduală a evenimentelor, cu perioade de recunoaștere, de hărțuire și de manevre, și cu o bătălie, cândva, mai târziu.

În noaptea de 17 spre 18 noiembrie, la ora trei, țarul l-a convocat pe ducele du Croy, un nobil din Țările de Jos spaniole, care se afla în armată ca observator din partea lui Augustus al Poloniei, și i-a cerut acestuia să preia comanda. Petru și Fiodor Golovin, comandantul-șef oficial al armatei, urma să plece imediat spre Novgorod, ca să grăbească sosirea întăririlor și ca să discute cu regele Augustus despre planurile ulterioare de război. Petru voia explicații de la Augustus în legătură cu retragerea acestuia de la Riga, mișcare care stârnise dezamăgirea și suspiciunea lui Petru, și de aceea îl luase și pe Golovin cu el; Golovin, pe lângă funcția de comandant al armatei, mai era și ministru de externe.

Unii spun că plecarea lui Petru din tabără în noaptea din ajunul bătăliei de la Narva a fost un act de lașitate. Imaginea unui țar care tremură de frică și care fuge terorizat din fața lui Carol, lăsându-l pe nefericitul du Croy să poarte responsabilitatea pentru ceea ce urma să se întâmple, vine în completarea celei mai vechi, cu fuga nocturnă a lui Petru la Troițki, pentru a alcătui portretul unui om căruia îi este frică de pericol și care intră în panică în condiții de stres. Acuzația este incorectă, atât în general cât și în acest caz. Petru și-a riscat viața de prea multe ori, pe câmpul de bătălie sau pe puntea navelor de război, ca acuzația de lașitate să fie meritată. Explicația este chiar simplă: Petru, singurul om din Rusia pe ai cărui umeri cădeau toate responsabilitățile, se ducea acolo unde credea că poate să ajute mai bine. Obișnuit cu tacticile operațiunilor militare rusești, țarul a presupus că suedezii vor acționa cu o prudență asemănătoare. Nimeni nu-și imagina că o armată de-abia sosită după un marș lung și epuizant va lansa imediat un atac

asupra unui inamic de patru ori mai numeros, inamic care era protejat de un șanț lat de 1,8 metri și de un zid înalt de 3 metri, presărat cu 140 de tunuri. Și nimeni din tabăra rusească nu cunoștea impetuozitatea firii lui Carol al XII-lea.

Personajul ghinionist în această situație era du Croy. Carol Eugene, duce du Croy, baron, margraf și prinț al Sfântului Imperiu Roman, luptase cincisprezece ani în armata imperială, în războaiele împotriva turcilor, dar fusese obligat să demisioneze după ce se retrăsese la apropierea Marelui Vizir și a imensei armate otomane. În căutare de lucru, el s-a prezentat în fața lui Petru la Amsterdam, în 1698, dar țarul nu l-a angajat, iar ulterior l-a găsit în serviciul lui Augustus. Augustus îl trimisese pe du Croy la Petru ca să-l convingă pe țar să trimită 20000 de oameni care să-l sprijine la asediul Rigăi, în loc să pornească propria lui campanie în Ingria. Țarul și-a urmat propriul plan, dar l-a luat pe du Croy cu el, ca observator și consilier.

Acum, dintr-odată, lui du Croy i se cerea să preia comanda. Probabil, dacă Petru ar fi luat această decizie cu două săptămâni mai devreme, era corect, dar în acel moment era prea târziu. Du Croy a protestat, spunând că nu știe limba rusă și nu-i cunoaște pe ofițerii ruși și că va avea dificultăți legate de emiterea ordinelor și confirmarea că acestea sunt îndeplinite. De asemenea, nu era mulțumit nici de dispunerea trupelor – linia care înconjura orașul era prea lungă și forțele rusești erau împrăștiate în rânduri prea subțiri pe lungimea ei; un atac puternic al suedezilor pe o secțiune a liniei putea să izbândească cu ușurință înainte ca trupele din alte secțiuni să fie aduse în ajutor.

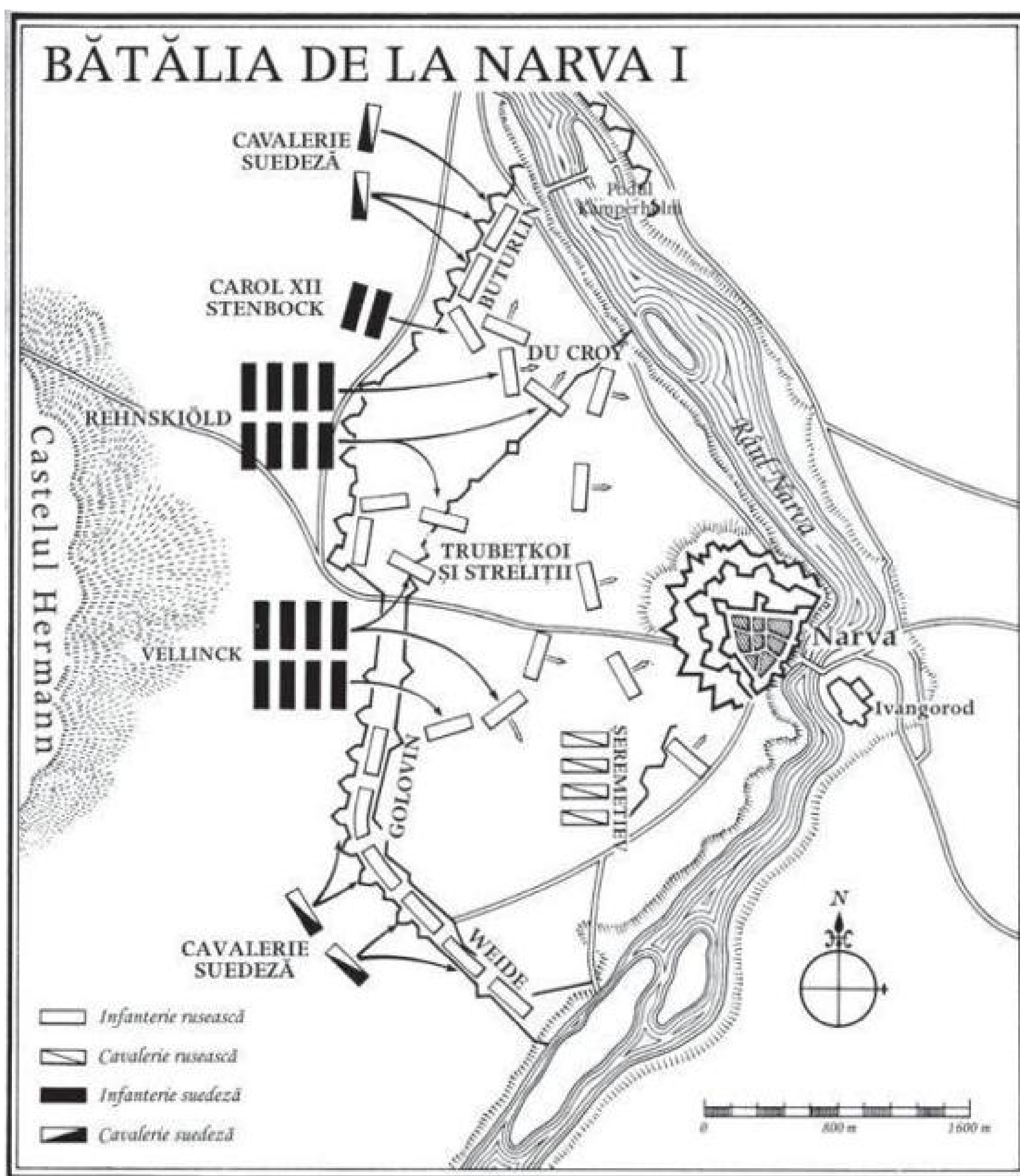
Cu toate acestea, la insistențele țarului, du Croy a acceptat. Petru i-a dat putere absolută asupra întregii armate. Instrucțiunile lui scrise erau să amâne lupta, până când va ajunge mai multă muniție, dar să mențină asediul și să împiedice armata lui Carol să pătrundă în oraș. Baronul Langen, scriindu-i lui Augustus, nota mucalit despre schimbarea apărută la comandă: „Sper că atunci când ducele du Croy va fi comandant absolut, treburile noastre vor lua o altă întorsătură, pentru că nu mai are deloc vin sau coniac; și fiind privat de plăcerea lui, va îndoi, negreșit, atacurile, ca să ajungă mai aproape de pivnițele comandantului.“ Nimeni din tabăra rusească nu avea nici cea mai vagă idee de ceea ce avea să se întâmple.

În zorii zilei de 20 noiembrie, coloanele suedeze fuseseră adunate la Lagena și mergeau prin ploaia rece în direcția Narvei. La zece dimineața, avangarda armatei a devenit vizibilă pentru rușii care stăteau de veghe. Ducele du Croy, care arăta impresionant în uniforma lui roșie, călare pe un cal cenușiu, se afla în inspecție, când un foc de muschetă l-a făcut să-și dea seama că suedezii se apropie. A dat fuga să se uite și a văzut coloanele ude de ploaie care tocmai ieșeau dintr-o pădure de pe culmea Hermannsberg. Du Croy nu era neliniștit: asaltul unor linii fortificate ca ale sale era un proces lent și complicat, și știa din experiență că se va desfășura gradual. Cu toate acestea, studiind rândurile suedezilor cu ocheanul, a fost surprins de puținătatea lor și s-a temut că aceasta ar putea să fie doar avangarda unei forțe mai mari. Chiar dacă ar fi fost așa, el ar fi trimis o parte din armata lui, poate 15000 de oameni, să iasă ca să-i atace pe suedezi, pentru a le strica formația și pentru a-i face să se retragă, dar ofițerii săi nu erau dispuși să-și părăsească liniile de apărare. Drept care el a ordonat regimentelor sale să-și înfigă stindardele în malul de pământ al fortificațiilor, să-și pregătească armele și să aștepte.

În acest timp, Carol și Rehnsköld stăteau pe culmea Hermannsberg, trecând și ei cu ocheanul în sus și în jos peste liniile rusești. Câmpul de luptă se întindea în vizorul ocheanului, mărginit pe două părți de malurile râului Narva, al cărui curs făcea o curbură amplă în jurul orașului, iar peste râu se afla fortăreața Ivangorod. În prim-plan se aflau liniile rusești de asediu. Un pod care trecea peste râu în nordul liniilor de asediu părea să fie singura cale de acces a rușilor pentru aprovizionare, sau, dacă s-ar fi ajuns până acolo, pentru retragere. Fortificațiile de apărare păreau impresionante: un șanț care avea un mal de pământ în care erau înfipte țepușe de lamn, chevaux de frise. De-a lungul fortificațiilor fuseseră construite bastioane separate, ficare dotat cu tunuri. Armata rusă, aflată în tabără, era evident mai numeroasă decât cea suedeză. Cu toate acestea, era de asemenea evident din activitatea care putea fi observată în tabără că nu se pregătea niciun atac.

Situația în care se găseau Carol și Rehnsköld era dificilă; mulți comandanți ar fi considerat-o disperată. Armatele mici și extenuate nu ar fi încercat în mod normal să năvălească peste liniile fortificate ale unui inamic de patru ori mai numeros, dar tocmai această situație a dictat atacul suedez. A

rămâne inert în fața unui inamic de o asemenea dimensiune era imposibil, a te retrage era la fel de imposibil; singura soluție era atacul. Și apoi, Carol și Rehnsköld observaseră aceeași slăbiciune pe care du Croy i-a semnalat-o lui Petru: armata rusească era împrăștiată de-a lungul liniei de 6,5 kilometri. Un atac concentrat într-o secțiune a acestei linii putea să străpungă fortificația, înainte de a fi aduse întăriri suficiente din alte sectoare, iar Carol se aștepta ca regimentele sale disciplinate, odată ajunse în tabăra rușilor, să poată exploata haosul pe care spera să-l creeze. Din acest motiv, el i-a ordonat lui Rehnsköld să atace, iar generalul a pus la cale rapid un plan.

Infanteria suedeză, puternic concentrată, avea să dea cea mai importantă lovitură. Separată în două divizii, ea urma să ia cu asalt fortificațiile într-un punct aflat la mijlocul liniei. Odată trecute de zid, cele două divizii urma să se separe, una mergând spre nord, cealaltă spre sud, împingându-i pe rușii din fortificații spre capetele liniei, către râu. Cavaleria suedeză urma să rămână în afara fortificațiilor, controlând terenul, acoperind flancurile infanteriei, pe măsură ce aceasta avansa, și blocând orice tentativă a rușilor

de a ieși din șanturi sau de a fugi. Rehnsköld urma să comande flancul de nord al infanteriei (flancul stâng), iar contele Otto Vellinck avea să comande flancul drept. Carol însuși conducea o mică forță separată, în extremitatea stângă, alături de colonelul Magnus Stenbock și de Arvid Horn. Imediat ce tunurile au fost pregătite și încărcate, artileria suedeză a început bombardamentul asupra mijlocului liniei rusești, în timp ce infanteria se adunase în centru iar escadroanele de cavalerie porniseră la trap spre flancurile acesteia. În modul acesta, calm și ordonat, 10000 de suedezi s-au pregătit să înainteze către cei 40000 de ruși care se aflau în tranșeele fortificate.

De pe poziția lui, aflată pe unul dintre bastioane, du Croy urmărea această activitate cu îngrijorare tot mai mare. El se așteptase ca suedezii, potrivit regulilor tradiționale de război, să înceapă să sape șanțuri și să-și pregătească propria tabără fortificată. Tulburarea lui a crescut când a văzut că unii dintre soldații suedezi aveau în brațe mănunchiuri de nuiele, pe care voiau să le folosească la traversarea șanțului din fața bastionului său de pământ. Comandantul lui Petru a început să-și dea seama că, oricât de incredibil ar părea, armata suedeză se pregătește să-i atace pozițiile.

În cursul dimineții, până spre după-amiază, suedezii și-au continuat calm pregătirile. La ora două, cînd au fost gata, ploaia se oprise, se făcuse frig și o nouă furtună se aduna în cerul întunecat. Apoi, tocmai când rachetele de semnalizare au zburat, punând armata în mișcare, o vijelie s-a pornit din spate, viscolind zăpada orizontal, către liniile rusești. Câțiva ofițeri suedezi au ezitat, gândindu-se că ar fi fost mai bine să amâne atacul până la terminarea furtunii. „Nu“, a strigat Carol, „zăpada este în spatele nostru, dar lovește din plin inamicul din față.“[318]

Regele avea dreptate. Rușii, cu zăpada viscolită în ochi, au tras cu muschetele și cu tunurile, dar majoritatea loviturilor, țintind într-un vid alb, treceau prea sus și nu făceau nicio victimă. Pe tăcute, rapid, suedezii avansau, ivindu-se brusc, din zăpadă, în fața rușilor. La treizeci de pași în fața fortificațiilor, linia suedeză s-a oprit dintr-odată, muschetele au fost ridicate pe umăr, a fost trasă o singură salvă și, pe parapeți, rușii „au căzut ca spicele“[319]. Aruncându-și mănunchiurile de nuiele în șanțuri, suedezii au trecut peste ele. Fluturându-și săbiile și baionetele, s-au urcat pe fortificații

și s-au aruncat peste inamic. Timp de cincisprezece minute, a avut loc o bătălie crâncenă, o luptă corp la corp, înăuntrul tranșeelor. „Am atacat direct, cu sabia în mână, și așa am intrat. I-am tăiat pe toți pe care i-am întâlnit și a fost un masacru teribil“[320], scria după aceea un ofițer suedez.

La început, rușii s-au luptat cu îndârjire – „Ei au răspuns cu foc susținut și ne-au ucis mulți camarazi buni“[321] –, dar se crease o breșă prin care acum năvăleau alte forțe proaspete ale infanteriei suedeze. Urmând planul cu precizie, cele două divizii suedeze s-au separat și au început să-i împingă pe ruși înapoi, prin tranșee, în direcții opuse. Coloana sudică a suedezilor, care presa de-a lungul părții stângi a liniei rusești, a atacat mai întâi regimentele streliților, aflate sub comanda lui Trubețkoi. Acestea au fost învinse cu mare ușurință, din păcate, confirmând astfel opinia lui Petru în legătură cu valoarea streliților în lupta cu un inamic modern. Mai departe pe linia rusească au întâlnit divizia lui Golovin, care, deși nu îl avea pe comandantul ei, a opus o rezistență puternică la început. Apoi, pe măsură ce regimentele rusești, lipsite de experiență, au început să clacheze, unul după altul, celelalte au devenit confuze și s-au retras. Cavaleria lui Șeremetiev, staționată în flancul din spatele liniilor, ar fi putut interveni, năvălind peste infanteria suedeză care înainta, încetinind-o sau chiar risipind-o prin forța oamenilor și a cailor. Dar cavaleria rusă, alcătuită în majoritate din nobili și cazaci indisciplinați, a fost cuprinsă de panică încă înainte de a fi atacată. Văzând hotărârea cu care se apropiau suedezii, cavaleriștii și-au întors caii și au galopat spre râu, încercând să fugă. Mii de cai și o mie de oameni au pierit în micile cataracte ale apei.

În nord, pe partea dreaptă a rușilor, povestea a fost cam aceeași. Atacați din spatele fortificațiilor, rușii au încercat să reziste, la început luptându-se cu multă vitejie. Apoi, cum au căzut și ofițerii lor, s-a instalat panica și au început să fugă, țipând: „Ne-au trădat germanii.“[322] Pe măsură ce avansul suedezilor continua spre nord, doborând bastion după bastion, masa rușilor care fugeau creștea într-o proporție colosală. Atât de mulți au fugit spre râu, încât în curând o gloată densă de soldați îngroziți, artileriști și căruțași se înghesuiau pe singurul pod ca să scape. Deodată, podul a pârâit și s-a prăbușit sub greutatea lor, o mulțime de oameni alunecând și rostogolindu-se în râu.

Într-un singur punct a rezistat linia rusească. La capătul nordic, lângă podul Kamperholm, care se prăbușise, șase batalioane rusești, inclusiv regimentele de Gardă Preobrajenski și Semionovski, sub comanda lui Buturlin, au reușit să-și mențină poziția și au refuzat să cedeze. Ridicându-și în grabă un nou punct fortificat prin baricadarea în spatele sutelor de căruțe de artilerie și de aprovizionare, ei au ripostat viguros, trăgând cu muschetele și cu artileria în suedezii care veneau asupra lor.

Cu excepția acestui singur punct de rezistență, armata rusească din partea nordică a liniei, ca și cea mai mare parte a liniei sudice, fusese redusă la o gloată dezorientată și fugară. Sute de soldați ruși au sărit peste fortificații, încercând să scape de tăișul săbiilor infanteriștilor suedezi, doar ca să fie călcați în picioare și împinși înapoi de cavaleria suedeză. Ofițerii străini care îi comandau pe ruși au considerat că situația este imposibilă. „Alergau precum o cireadă de vite“, spunea saxonul Hallard despre oamenii săi. „Un regiment era așa de amestecat cu altul, încât cu greu puteai să așezi douăzeci de oameni în linie.“[323] Din momentul în care rușii au început să strige împotriva ofițerilor lor străini, nu mai era nicio șansă să-i faci să se supună ordinelor. Văzând ce se întâmplă și auzind strigătele amenințătoare ale propriilor oameni, ducele du Croy a declarat: „Diavolul însuși nu ar putea să lupte cu acești soldați.“[324] Împreună cu Hallard și Langen, și-a făcut loc spre linia suedeză și s-a predat lui Stenbock. Se simțea mai în siguranță sub pază suedeză decât în mijlocul propriilor sale trupe indisciplinate și înspăimântate. Stenbock i-a primit cu politețe și i-a dus la rege.

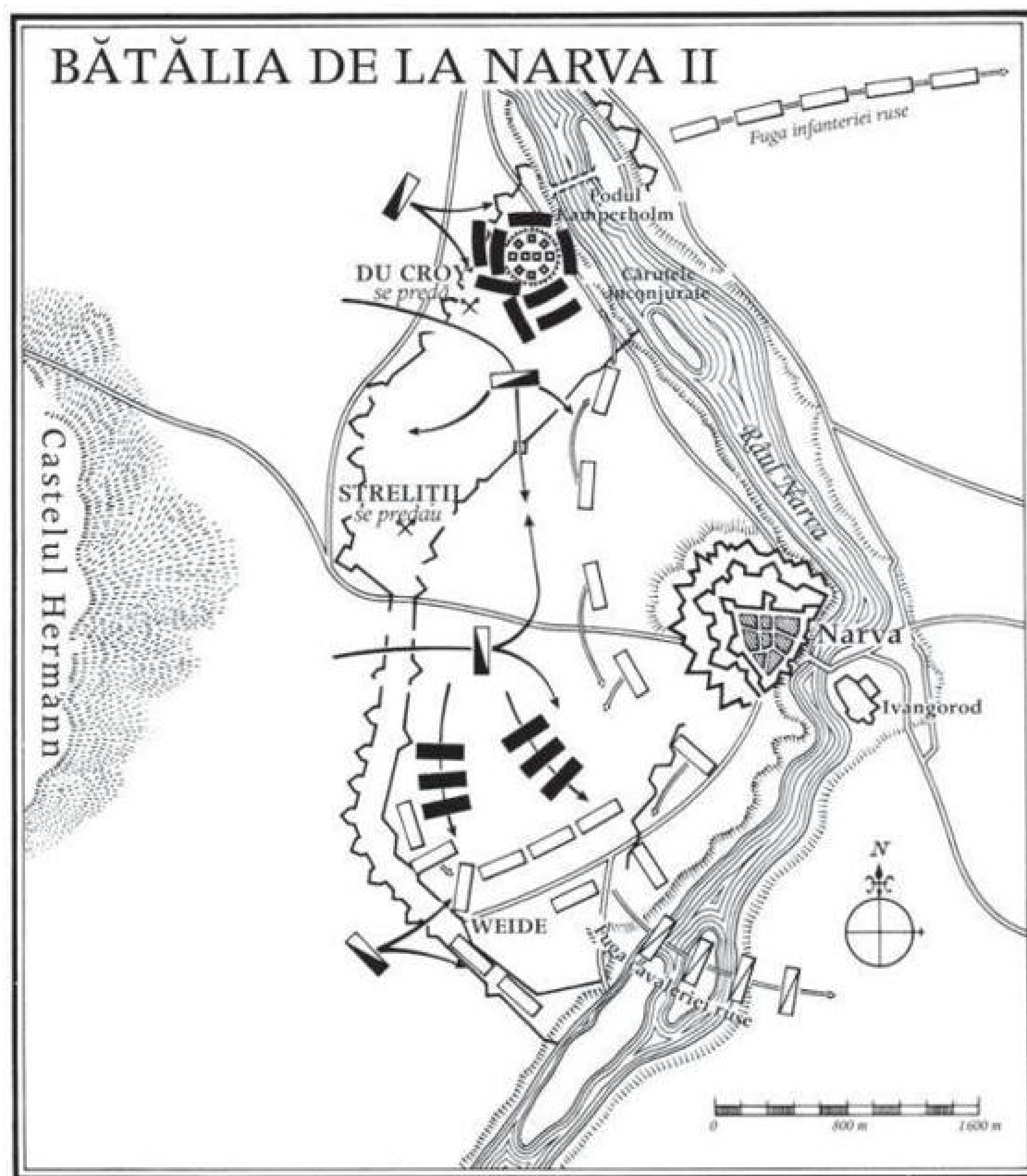
Rolul lui Carol în bătălie, odată ce fusese lansat atacul asupra fortificațiilor, a fost, în principal, să se distreze. El a petrecut o mare parte a după-amiezii în afara fortificațiilor, expunându-se deliberat pericolului. La un moment dat, când încerca să ocolească o grămadă de oameni răniți și muribunzi, a căzut cu cal cu tot în șanț; a fost scos de acolo, dar a trebuit să-și abandoneze calul, sabia și o cizmă. A încălecat pe un alt cal, care a fost imediat ucis sub el, în timp ce el însuși a fost lovit de un fragment de obuz, pe care l-a găsit în eșarfă după terminarea bătăliei. Văzându-l pe rege fără cal, un cavalerist suedez a descălecat din șa și i l-a oferit acestuia. Urcându-se în șa, Carol a spus zâmbind: „Văd că inamicul vrea să exersez călăria.“[325]

Când s-a lăsat întunericul, regele a apărut în interiorul fortificațiilor, plin de noroi și încălțat doar cu o cizmă. El a aflat că deși du Croy și majoritatea ofițerilor străini se predaseră și multe dintre regimentele armatei ruse se dezintegraseră, victoria nu era încă sigură. În ciuda pierderilor rusești, mai erau încă 25000 de soldați ruși înarmați pe câmpul de bătălie și de-abia vreo 8000 de suedezi. Generalii de naționalitate rusă, cneazul Dolgoruki, cneazul Alexandru de Imeritia, Avtemon Golovin și Ivan Buturlin nu renunțaseră așa de ușor ca du Croy, Hallard și Langen. Ei se retrăseseră în spatele baricadei făcute din căruțe în partea nordică a taberei și acolo, în jurul acelui bastion improvizat, avea loc cea mai crâncenă luptă a zilei. Între timp, în stânga rușilor, divizia generalului Weide era încă în mare parte intactă, participând foarte puțin la bătălie. Dacă dintr-odată trupele lui Weide ar fi început să atace spre nord și regimentele din interiorul inelului de căruțe ar fi ieșit să atace spre sud, rândurile subțiri ale lui Carol ar fi fost prinse la mijloc.

Părea imperativ, de aceea, pentru Carol, să captureze căruțele. El a adus artileria, dar aceasta s-a dovedit a fi inutilă, pentru că moralul rușilor aflați în spatele căruțelor cedase, în sfârșit. Convinși că nu va mai ajunge la ei niciun ajutor, generalii ruși au trimis soli ca să încheie ostilitățile. În taină, Carol era încântat. În întunericul care se lăsa, soldații săi, care acum încercuiseră complet baricada de căruțe, nici nu mai puteau distinge cine era prieten și cine era inamic, și trăgeau din greșeală unul în altul. Predarea rușilor a stopat lucrul acesta, și, aproape de ora opt, regele a ordonat încetarea focului. Dar capitularea rușilor nu era completă. La început, rușii au insistat să fie lăsați să iasă din redută cu onoruri militare. În cele din urmă, ei s-au mulțumit cu un aranjament care le permitea soldaților să-și păstreze muschetele și armele mici. Ofițerii urma să devină prizonieri de război. Carol a confiscat steagurile regimentelor și toată artileria.

Chiar și atunci, având această masă de ruși în mână, situația suedezilor rămânea periculoasă. Majoritatea regimentelor de infanterie erau complet epuizate. Unii dintre oameni găsiseră rezerve de alcool în tabăra rusească și, consumându-le pe stomacul gol, s-au îmbătat repede. Carol se temea că în zorii zilei rușii își vor da seama de numărul mic al oamenilor care îi învinseseră și care îi păzeau. Era esențial să scape de rușii învinși și să-i ducă de pe câmpul de luptă cât mai repede. Le-a ordonat prizonierilor ruși

să se apuce imediat de lucru și să repare podul Kamperholm, care era prăbușit.

Mai rămânea pericolul potențial al diviziei lui Weide, care rămăsese neînvinsă, și care se afla ceva mai departe, în josul fostei linii de apărare a rușilor. Un ofițer suedez scria: „Dacă Weide ar fi avut curajul să ne atace, cu siguranță ne-ar fi bătut, pentru că noi eram extrem de obosiți, nemâncați și

nedormiți de mai multe zile, și, pe lângă aceasta, toți oamenii noștri se îmbătaseră cu coniacul pe care îl găsiseră în corturile moscoviților, așa că ar fi fost imposibil pentru puținii ofițeri care rămăseseră să facă ordine printre ei.“[326] Dar amenințarea lui Weide s-a evaporat rapid. Deși trupele lui nu fuseseră angajate prea mult în luptă, Weide însuși fusese rănit. Când a aflat de capitularea flancului nordic, el n-a mai avut curaj să lupte de unul singur. Dimineața, văzându-se singur și încercuit de cavaleria suedeză, a capitulat și el. Tot restul dimineții, trupele risipite pe câmpul de luptă s-au predat suedezilor.

Când s-a luminat, podul fusese reparat, iar rușii învinși au început să-l traverseze. Carol stătea lângă pod și privea liniile lungi de soldați inamici, care își scoteau pălăriile în fața lui, lăsau steagurile la picioarele lui și se târau spre est, înapoi în Rusia. Când s-a dat adunarea în rândurile suedezilor, s-a descoperit că pierderile lor erau: 31 de ofițeri și 646 de oameni uciși, 1205 răniți. Pierderile de cealaltă parte puteau fi doar estimate, chiar și de rușii înșiși. Cel puțin opt mii fuseseră uciși sau răniți, iar cei răniți aveau puține șanse să mai ajungă acasă traversând ținuturile acum înghețate. Zece generali ruși, inclusiv ducele du Croy, zece colonei și treizeci și trei de ofițeri superiori de diferite ranguri erau prizonieri, împreună cu dr. Carbonari, medicul personal al țarului, și cu Peter Lefort, nepotul favoritului decedat al țarului. Prizonierii au fost trimiși la Reval pentru perioada iernii, iar în primăvară, când gheața elibera apele Balticii, au fost duși în Suedia. Majoritatea au rămas acolo mulți ani.[327]

Cea mai importantă captură de război a suedezilor a fost însă artileria rusească: 145 de tunuri, 32 de mortiere, 4 obuziere, 10000 de obuze și 397 de butoaie cu praf de pușcă. Armata lui Petru fusese efectiv deposedată de arma preferată a țarului. Văzând masa de ruși înfrânți care plecau în marș și contemplând prizonierii și captura, Magnus Stenbock a fost impresionat și a spus: „E doar lucrarea lui Dumnezeu, dar, dacă există și o implicare umană în ea, aceasta nu poate fi decât hotărârea fermă, neclintită, a Majestății Sale, și dispozițiile înțelepte ale generalului Rehnsköld.“[328]

Veștile despre bătălia de la Narva au făcut o impresie senzațională în întreaga Europă. Povestiri despre victoria strălucitoare și mari laude la adresa tânărului monarh al Suediei se auzeau în tot Occidentul. În anumite

cercuri exista și satisfacția umilirii lui Petru, și multe chicoteli despre „fuga“ țarului în ajunul bătăliei. Un medalion bătut de Carol, care înfățișa un om fugind, având fața lui Petru, a provocat mult amuzament. Leibniz, care era interesat de Rusia cu ani în urmă, acum își declara simpatia față de Suedia și și-a exprimat dorința ca „tânărul ei rege să domnească în Moscova și până la râul Amur“[329].

Deși „dispozițiile înțelepte“ ale lui Rehnsköld și comanda lui pricepută au jucat un rol esențial în finalul de succes, nu e mai puțin adevărat că fără „hotărârea fermă, neclintită“ a regelui de a ataca nu ar fi existat victoria de la Narva. Cu siguranță, Carol însuși a acceptat părerea generală că el este un războinic invincibil. Era exuberant – aproape îmbătat de victoria lui – când trecea călare peste câmpul de luptă, împreună cu Axel Sparre, pălăvrăgind entuziasmat ca un adolescent. „Dar nu e nicio plăcere să te lupți cu rușii“, spunea el dezamăgit, „pentru că ei nu rezistă ca alți soldați, ci fug imediat. Dacă râul ar fi fost înghețat, cu greu am fi ucis pe vreunul. Cel mai amuzant moment a fost când rușii au urcat pe pod și acesta s-a rupt sub ei. A fost exact ca scena faraonului la Marea Roșie. Peste tot vedeai capete de oameni și de cai și picioare care ieșeau din apă, iar soldații noștri i-au împușcat ca pe niște rațe sălbatice.“[330]

Din acel moment, războiul a devenit principalul obiectiv al vieții lui Carol. În acest sens, Narva a fost prima mare victorie a regelui, dar și primul pas către blestemul său. O victorie obținută atât de ușor l-a convins pe Carol că este invincibil. Cu Narva, care se adăuga la succesul dramatic al descinderii în Zealand, a început legenda lui Carol al XII-lea, pe care el însuși o accepta: că doar cu o mână de oameni poate învinge mari armate. Narva a trezit totodată în Carol și un dispreț periculos pentru Petru și pentru Rusia. Ușurința cu care copleșise armata lui Petru l-a convins că rușii nu sunt buni de nimic ca soldați și că își permite să le întoarcă spatele cât timp dorește. Ani mai târziu, în praful văratic al Ucrainei, regele Suediei avea să plătească scump acele momente de exaltare de pe câmpul de luptă înzăpezit de la Narva.

---

[315] N.G. Ustrialov, vol. IV, nr. 1.

[316] Eugene Schuyler, vol. I, p. 396.

[317] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 151.

[318] Nisbet R. Bain, Charles, p. 75.

[319] Frans G. Bengtsson, p. 87.

[320] ibidem.

[321] ibidem.

[322] Eugene Schuyler, vol. I, p. 397.

[323] ibidem, vol. I, p. 398.

[324] ibidem, p. 397.

[325] Gustavus M. Adlerfeld, vol. I, p. 57.

[326] Eugene Schuyler, vol. I, p. 398.

[327] Ducele du Croy a avut un destin foarte ciudat. Având permisiunea de a rămâne la Reval după înfrângere, el i-a scris țarului de acolo, cerându-i bani pentru a-și plăti cheltuielile. Petru i-a trimis prompt 6.000 de ruble. În primăvara lui 1702, el a murit și a fost deplâns de fostul său angajator rus. „Îmi pare sincer rău de un om atât de bun“ (N.G. Ustrialov, vol. IV, p. 59.), a spus Petru când a auzit vestea. „A fost cu adevărat un comandant capabil și experimentat. Dacă i-aș fi încredințat comanda cu paisprezece zile mai devreme, nu aș fi suferit înfrângerea de la Narva.“ Înainte de a muri, ducele era iar falit. Petru a fost înștiințat, și avea intenția să-i plătească datoriile, dar nu a mai reușit s-o facă. Atunci, creditorii din Reval ai ducelui au invocat o lege străveche, care prevedea ca aceia care mureau îndatorați să nu fie îngropați. Trupul a fost așezat într-un mic altar de biserică, în care aerul uscat nu altera cadavrul, ci îl mumifica. În cele din urmă, el a fost scos de acolo și așezat sub sticlă. Pentru aproape 200 de ani, vizitatorii Revalului erau duși să-l vadă pe duce în sicriul lui, având încă peruca pe cap și fiind îmbrăcat în uniformă. Cu câțiva ani înainte de Revoluție, guvernul imperial

a decis că expunerea lui este nepotrivită și ducele a fost, în sfârșit, înhumat. (N. a.)

[328] Nisbet R. Bain, Charles, p. 77.

[329] Eugene Schuyler, vol. I, p. 402.

[330] ibidem, vol. I, p. 403.

26

„NU TREBUIE SĂ NE PIERDEM CAPUL“

Petru nu ajunsese la prea mulți kilometri depărare de Narva, când veștile despre bătălie l-au ajuns din urmă. Șocat de rapiditatea și de magnitudinea dezastrului, el a înțeles, de asemenea, că se mai află în fața unui mare pericol: dacă regele Carol se hotăra să-și continue marșul victorios spre Moscova, nimic nu i-ar fi putut sta în cale.

Una dintre calitățile lui Petru era că, atunci când se afla în fața unui dezastru, nu devenea disperat. Eșecul doar îl mobiliza să meargă mai departe; obstacolele îi serveau ca provocări care îi stimulau alte eforturi. Dacă rezistența, perseverența și hotărârea lui își găseau explicația în încăpățânare, aroganță, patriotism sau înțelepciune, nu este important – suferise o înfrângere zdrobitoare, umilitoare, dar nu învinovățea pe nimeni. El și-a păstrat sângele rece și a jurat să continue. La două săptămâni de la bătălie, i-a scris lui Șeremetiev: „Nu trebuie să ne pierdem capul în fața acestui ghinion. Am ordonat ca activitatea pe care am început-o să meargă înainte. Nu ducem lipsă de oameni; râurile și mlaștinile sunt înghețate. Nu vreau să aud nicio scuză.“[331]

Cei nouă ani care au trecut de la Narva până la Poltava au fost ani disperați pentru Petru. Nu știa niciodată cât timp mai are la dispoziție. A fost de multe ori bolnav, zăcând la pat, iritat de revoltele bașkirilor și cazacilor de pe Don, care aveau loc în spatele lui. Cu toate acestea, și-a canalizat colosala energie pentru pregătirea Rusiei. A jucat nerezonabil, riscând totul, sărăcindu-și trezoreria și poporul, contribuind cu ajutoare substanțiale ca să-l mențină în luptă pe Augustus, singurul aliat cu care rămăsese. Mereu era bântuit de gândul că regele Carol se va trezi într-o bună dimineață și va hotărî să-și îndrepte baionetele lui strălucitoare, invincibile, împotriva Rusiei.

Ani mai târziu, după Poltava, Petru își permitea să privească totul dintr-o altă perspectivă. Tonul lui calm, olimpian, este acela al unui om care

privește înapoi de pe culmea victoriei. Dar se vede din cuvintele lui o acceptare clară a influenței pe care Narva a avut-o asupra propriei persoane, asupra dezvoltării armatei ruse și chiar asupra Rusiei:

Armata noastră a fost zdrobită de suedezi – acest lucru este incontestabil. Dar trebuie să ne amintim ce fel de armată era. Singurul regiment vechi era regimentul Lefort. Cele două regimente de Gardă fuseseră prezente la atacurile de la Azov, dar nu văzuseră niciodată un câmp de luptă, mai ales unul cu trupe regulate. Celelalte regimente erau formate din oameni proaspăt recrutați –, chiar și câțiva colonei – atât soldați cât și ofițeri. Pe lângă aceasta era și foamete, deoarece, din cauza perioadei târzii din an, drumurile erau așa de noroioase încât transportul proviziilor fusese oprit. Pe scurt, a fost o joacă de copii [pentru suedezi]. Așa că nimeni nu poate fi surprins că acești ucenici neinstruiți s-au descurcat atât de prost în fața unei armate vechi, disciplinate și experimentate. Atunci, victoria lor a fost tristă, și a însemnat o lovitură dură pentru noi. Părea că ne smulge toate speranțele de viitor și că este un semn al mâniei lui Dumnezeu. Dar acum, când judecăm drept, noi apreciem că a fost mai degrabă bunătatea lui Dumnezeu decât mânia Lui; pentru că, dacă am fi învins atunci, când știam atât de puține despre război, ca și despre guvernare, episodul acela norocos putea să aibă urmări nefericite. [...] Faptul că am trecut printr-un dezastru sau, mai degrabă, printr-un așa noroc, ne-a obligat să fim silitori, muncitori și să căpătăm experiență.[332]

Armata rusă înfrântă, care se retrăsese de la Narva sub privirea victorioasă a regelui Suediei, ajunsese la Novgorod. Fără tunuri, praf de pușcă, corturi, bagaje și, în multe cazuri, fără muschete, oamenii nu erau decât o gloată dezorganizată. Din fericire, una dintre diviziile armatei, aceea pe care cneazul Nikita Repnin o adunase de pe Volga, nu ajunsese la Narva la timp ca să ia parte la dezastru, și Petru i-a ordonat lui Repnin să plece în marș către Novgorod și să-și folosească trupele pentru reinstaurarea disciplinei în rândul regimentelor înfrânte care se revărsaseră în oraș. Trei săptămâni mai târziu, când supraviețuitorii au fost numărați, Repnin i-a raportat lui Petru că din 22967 de soldați formase două noi regimente. Adăugând forțele lui Repnin, de 10 834 de oameni, aceasta îi asigura lui Petru o armată de aproape 34000 de soldați. În plus, 10000 de cazaci erau pe drum, venind din

Ucraina. Primul ordin al lui Petru, la sosirea în Moscova, a fost dat către Boris Golițîn, ca să recruteze zece noi regimente de dragoni de câte 1000 de oameni fiecare.

În funcția de comandant-șef al armatei în curs de înființare, Petru l-a numit pe boierul Boris Șeremetiev, care reprezenta un amestec neobișnuit de vechi și nou din Rusia lui Petru. Cu douăzeci de ani mai mare decât țarul, și descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ale țării, Șeremetiev fusese și el un tânăr care se ridicase împotriva vechilor obiceiuri moscovite; odată, tânăr fiind, tatăl său refuzase să-i dea binecuvântarea, când apăruse în fața lui cu barba rasă. Spre deosebire de majoritatea nobililor ruși, Șeremetiev călătorise peste graniță și îi plăcuse experiența. În 1686, Sofia l-a trimis într-o misiune la regele Ian Sobieski al Poloniei, și la împăratul Leopold, la Viena. În 1697, la vârsta de patruzeci și cinci de ani, a fost din nou peste hotare, de data aceasta într-o călătorie privată, într-un fel de perioadă sabatică de douăzeci de luni, departe de obligațiile lui din armată. A călătorit la Viena, Roma, Veneția și Malta și s-a întâlnit cu împăratul, papa, dogele și marele maestru al Cavalerilor Sfântului Ioan, care l-au făcut cavaler și l-au decorat cu Crucea Malteză. Întors în Rusia, Șeremetiev și-a purtat Crucea cu atâta mândrie, încât alți ruși, invidioși, au început să se întrebe cu răutate dacă nu cumva boierul devenise „ambasadorul Maltei". Șeremetiev a trecut peste comentarii cu seninătate; Withworth, noul ambasador englez, îl numea „cel mai politicos om din țară"[333].

Petru era încântat de interesul lui Șeremetiev pentru Europa, dar îl folosea pe boier mai degrabă ca pe un soldat decât ca pe un diplomat. Unchiul lui Șeremetiev fusese comandant-suprem al armatei ruse pe vremea țarului Aleksei, până când fusese prins de tătari și forțat să stea în captivitate timp de treizeci de ani în Crimeea. Șeremetiev însuși luptase atât împotriva polonezilor, cât și a tătarilor. În 1695 și 1696, când Petru a atacat Azovul, el a condus acțiuni de diversiune mai departe, spre vest, care au contribuit la capturarea fortărețelor tătărești de-a lungul Niprului inferior. În funcția de comandant, Șeremetiev era competent, dar prudent. Se putea avea încredere în el că va respecta ordinul lui Petru de a nu-și pune în pericol armata, cu excepția cazului în care șansele de victorie erau covârșitoare în favoarea sa.

În timp ce noua armată a lui Şeremetiev era adunată și reechipată, Petru a ordonat construirea imediată de fortificații la Novgorod, Pskov și la mănăstirea Pecerski de lângă Pskov. Femeile și copiii au fost luați la muncă alături de bărbați. Slujbele bisericești au fost suspendate, astfel încât preoții și călugării să se alăture oamenilor de rând la transportul pământului. Case și biserici au fost dărâmate pentru a face loc noilor bastioane. Pentru a da un exemplu, Petru însuși a lucrat la primele tranșee de la Novgorod. Când a plecat, i-a încredințat această sarcină locotenent-colonelului Șenșin, dar Șenșin, imaginându-și că țarul a plecat definitiv, a oprit repede munca. Petru s-a întors, și, descoperind acest lucru, l-a pedepsit să fie biciuit în fața bastionului, apoi l-a trimis la Smolensk ca simplu soldat.

Dar Petru și-a dat seama că, pe termen lung, armata sa are nevoie de o reformă totală, care s-o transforme într-un corp profesionist, permanent, bazat pe un termen standard de activitate de douăzeci și cinci de ani. Chiar și așa, prima apariție a noii armate pe câmpul de luptă a adus criticile unui observator rus în 1701:

Foarte mulți sunt convocați să servească în armată, dar dacă sunt examinați îndeaproape, rezultatul este un sentiment de rușine. Infanteria este înarmată cu muschete proaste și soldații nu știu cum să le manevreze. Ei se luptă cu celelalte arme ale lor, cu sulițele și halebardele, și chiar și acestea sunt boante. Pentru orice străin ucis, sunt trei, patru sau mai mulți ruși morți. Cât despre cavaleriști, suntem rușinați să ne uităm noi înșine la ei, darămite să-i mai arătăm și străinilor. [Cavaleria este alcătuită din] cai bătrâni și bolnavi, săbii boante, oameni firavi, prost îmbrăcați, care nu știu să-și mânuiască armele. Există și câțiva nobili care nu știu să încarce o archebuză, nicidecum să atingă ținta cu ea. Nu le pasă deloc de doborârea inamicului, ci se gândesc doar cum să plece acasă. Se roagă ca Dumnezeu să le dea o rană ușoară, ca să nu sufere prea mult, și pentru care să primească o recompensă de la suveran. În timpul luptei se pitesc în tufișuri; companii întregi se ascund în păduri sau în văi, și am auzit chiar nobili care spuneau: „Ne rugăm la Dumnezeu să ne putem ajuta suveranul fără să scoatem sabia din teacă“.[334]

Ca să remedieze această situație, Petru a ordonat o revizuire completă a instrucției militare, având noi standarde de disciplină și noi tactici, bazate pe modele europene. Acțiunea a trebuit să înceapă cu elaborarea unor noi manuale de instrucție. Singurele manuale de infanterie disponibile în Rusia datând din 1647, iar ele fuseseră la rândul lor copiate după un manual german din 1615! Petru voia să pună accent pe instrucția pentru luptă; nu avea nevoie de formații splendide de paradă, aliniate precis, cu soldați care „se joacă de-a scrima cu muschetele lor și mărșăluiesc de parcă dansează“[335]. Nu îi păsa nici de uniformele complicate ale soldaților occidentali, care arătau ca niște „păpuși împopoțonate“. Noua lui armată urma să fie îmbrăcată simplu, în haine verzi, imediat ce țesătoriile rusești le terminau de făcut. Unde era posibil, soldații aveau să poarte cizme și centuri și pălării în trei colțuri. Mai important decât acestea însă era să fie echipați cu arme moderne. Din fericire, când a fost în Anglia, Petru achiziționase între 30000 și 40000 de muschete cu cremene moderne, care erau dotate cu baionetă, și care au fost distribuite și au fost folosite ca modele pentru versiuni autohtone. La început, producția a fost mică – 6000 în anul 1701 –, dar până în 1706 Rusia producea 30000 de muschete pe an, și 40000 în 1711.

Tactici moderne au fost implementate. Oamenii au fost învățați să tragă la comandă, în plutoane, și să folosească noile arme cu baionetă. Cavaleria a fost antrenată să se miște doar la comandă, să facă manevre cu escadronul, să atace cu săbiile și să se retragă ordonat, nu să fugă de pe câmpul de luptă ca o turmă. În sfârșit, Petru a încercat să inducă un alt spirit în armată: lupta nu se ducea pentru apărarea „intereselor Majestății Sale Țarine“[336], ci – după cum Petru a scris ordinul cu mâna sa – a „intereselor statului rus“.

Încet, în ciuda nenumăratelor dificultăți, a dezertărilor frecvente, a invidiei și certurilor dintre ofițeri, noua armată a fost pusă pe picioare. Cele mai mari probleme în ceea ce privește echipamentul erau la artilerie. Aproape toate tunurile armatei ruse, atât artileria grea, de asalt, cât și cea ușoară, fuseseră pierdute la Narva, și trebuia să înceapă dotarea de la zero. Vinius, administratorul poștelor, a fost pus comandant, cu titlul de inspector de artilerie, și i s-au dat puteri absolute. Singurul lucru care îl interesa pe Petru era acțiunea. „Pentru numele lui Dumnezeu“, îi scria el lui Vinius, „grăbește artileria“[337]. Bătrânul și-a dat seama că nu are timp să extragă și să

prelucreze metale noi; noile tunuri urma să fie turnate din materiale mai ușor de procurat. Petru a dat ordin: „Din întreg țaratul, din marile orașe, de la biserici și mănăstiri, un număr proporțional de clopote vor fi colectate pentru tunuri și mortiere.“[338] Era aproape un sacrilegiu, pentru că acele clopote erau considerate la fel de sacre ca și bisericile, și fiecare dintre ele era un element familiar, secular în viața oamenilor. Cu toate acestea, în iunie 1701, un sfert din toate clopotele din Rusia au fost date jos din clopotnițe, topite și turnate din nou ca tunuri. Vinius avea probleme cu forjorii care turnau tunurile. Ei obișnuiau să bea prea mult, și nici măcar cnutul nu îi putea face să se grăbească. Dar în spatele lui Vinius clocotea mânia țarului. „Spune-le primarilor, și arată-le această scrisoare“, i-a scris Petru lui Vinius, „că, dacă din cauza întârzierilor lor afeturile de tun nu vor fi gata, vor plăti nu numai cu bani, ci și cu capul.“[339]

În ciuda dificultăților întâmpinate în a găsi muncitori și aliaje potrivite pentru piesele de artilerie, Vinius a făcut minuni. În mai 1701, el a trimis douăzeci de tunuri noi armatei din Novgorod și, curând după aceea, încă șaptezeci și șase. Până la sfârșitul anului, produsese mai mult de 300 de tunuri noi, și fondase o școală în care 250 de băieți învățau să devină producători de tunuri și artileriști. Petru era încântat. „E o treabă bună“, scria el, „și necesară, pentru că timpul este ca moartea.“[340] În 1702, în ciuda vârstei sale înaintate, Vinius a fost trimis în Siberia pentru a găsi noi surse de fier și cupru. Între 1701 și 1704, s-au înființat șapte turnătorii pe lângă Urali, care produceau un aliaj despre care ambasadorul englez a raportat că este „admirabil, mult mai bun decât cel suedez“. Artileria rusească a continuat să se dezvolte, iar tunurile turnate în Urali au început să tragă în suedezi. În 1705, ambasadorul englez a declarat că artileria rusă este „în prezent, foarte bine deservită“.[341]

Încercarea lui Petru de a proteja Rusia a inclus și cereri discrete în două capitale, Haga și Viena, pentru sprijin în medierea dintre Suedia și Rusia. Dar nu a obținut nimic. Andrei Matveev, fiul omului de stat Matveev, fusese trimis în Olanda ca reprezentant al lui Petru. Acolo, el i-a găsit pe Wilhelm al III-lea și Adunarea Generală a Stărilor preocupați în întregime de o altă problemă. În aceeași lună în care a avut loc bătălia de la Narva, se petrecuse evenimentul care amenința toată Europa: Carol al II-lea al Spaniei murise,

lăsându-i tronul lui Philip de Anjou, nepotul lui Ludovic al XIV-lea. Regele Soare a acceptat în numele nepotului său, iar Europa se pregătea de război. În plus, Olanda nu dorea să fie împotriva Suediei, de care olandezii erau legați prin tratate, și nici împotriva Rusiei, cu care desfășura un comerț rentabil la Arhanghelsk. Matveev nu a reușit decât să cumpere 15000 de muschete, prin Witsen, și să le trimită în Rusia.

În Viena, cneazul Piotr Golițîn a apărut incognito și a cerut o audiență la împărat. A fost ținut să aștepte șapte săptămâni, între timp negociind prin preotul iezuit Woolf, vorbitor de limbă rusă, cu oricine era dispus să-i vorbească. Puțini erau dornici. „Toți mă evită și nu vor să vorbească cu mine“[342], îi raporta el neajutorat lui Golovin, în Rusia. Prestigiul rușilor era așa de scăzut, după bătălia de la Narva, încât contele Kaunitz, vicecancelarul imperial, i-a râs în față lui Golițîn, iar ambasadorii francez și suedez au făcut glume pe seama lui în public. Când împăratul l-a primit, în sfârșit, pe Golițîn, a fost politicos, dar cum și el se pregătea pentru marele război de succesiune la tronul Spaniei, nu i-a oferit nimic concret. „Este absolut necesar să încercăm să obținem o victorie asupra adversarului“[343], scria Golițîn într-o pledoarie către Golovin. „Să ferească Dumnezeu ca vara aceasta să treacă fără să se întâmple nimic. [...] Este absolut necesar pentru suveranul nostru să obțină măcar o mică victorie, prin care numele lui să ajungă la fel de faimos în Europa cum a fost înainte. Apoi putem încheia o pace, dar acum lumea doar râde de trupele și de comportamentul nostru în război.“

Respins în inițiativele sale diplomatice, Petru a vrut să fie sigur de statornicia singurului său aliat. El a aranjat să-l întâlnească pe Augustus, pe care nu-l mai văzuse de la prima lor întâlnire, la Rawa, cu doi ani și jumătate înainte, când regele-elector propusese pentru prima dată războiul împotriva Suediei. Acum, Augustus era tensionat. Deși nu fusese învins, el își văzuse ambii aliați, Danemarca și Rusia, învinși cu ușurință și puși la pământ de tânărul rege suedez. Se gândea dacă să mai continue războiul sau să facă pace cu suedezii.

Petru l-a întâlnit pe regele-elector în februarie 1701, la Birze, într-o zonă a Livoniei controlată de trupele saxone. În zece zile de întâlniri, marcate de banchete și sărbătoriri, cei doi monarhi și-au reconfirmat alianța. Petru l-a

informat pe Augustus că, în ciuda înfrângerii de la Narva, Rusia vrea să continue războiul. Augustus, ca singurul membru al coaliției care nu fusese înfrânt, era în măsură să-i impună lui Petru condiții dure. Țarul a fost de acord ca atunci când se vor împărți prăzile de război, Livonia și Estonia să fie luate de Polonia; numai Ingria era rezervată Rusiei. Petru a promis de asemenea între 15000 și 20000 de infanteriști ruși, plătiți, echipați și aprovizionați de Rusia, care să lupte în Livonia, sub comandă saxonă. Mai mult decât atât, a acceptat să-i plătească lui Augustus o cheltuială de război de 100.000 de ruble pe an, timp de trei ani. Era un preț foarte greu și din nou mănăstirile și negustorii din Moscovia au fost storși de bani în mod dureros. Dar pentru Petru era esențial ca Rusia să aibă un aliat împotriva suedezilor.

Au fost și momente frumoase în timpul acestui summit diplomatic. Într-o zi, țarul și regele-elector au participat la o competiție de artilerie, fiecare trăgând obuze asupra unei ținte în câmp deschis. Spre regretul lui Petru, Augustus, care nu avea deloc experiență în artilerie, a nimerit ținta de două ori, în timp ce Petru însuși nu a nimerit-o deloc. A doua zi a fost un banchet care a durat toată noaptea. Dimineața, Augustus dormea profund, dar Petru s-a trezit singur și a participat la o mesă catolică. Interesul lui pentru slujbă a adus imediat propunerea gazdei lui catolice de a realiza o uniune între bisericile ortodoxă și catolică. Dar Petru a răspuns: „Suveranii au drepturi numai asupra trupurilor supușilor. Hristos este suveranul sufletelor. Pentru o asemenea unire, e nevoie de aprobarea unanimă a poporului, iar aceasta este doar în puterea lui Dumnezeu.“[344]

În săptămânile exultante care au urmat imediat după bătălia de la Narva, Carol se pregătea să facă exact ceea ce se temea Petru că va face: să continue acea victorie cu invadarea Rusiei. Unii dintre consilierii regelui i-au spus că ar putea să ocupe cu ușurință Kremlinul, să-l detroneze pe Petru, s-o proclame pe Sofia țarină și să semneze un nou tratat de pace care ar fi adăugat noi teritorii imperiului baltic al Suediei. Această perspectivă era strălucitoare pentru Carol. „Regele nu se mai gândește acum decât la război“, scria Magnus Stenbock la câteva săptămâni de la bătălie. „El nu se mai deranjează să ceară sfatul altor oameni și pare să creadă că Dumnezeu i-a spus lui direct ce ar trebui să facă. Contele Piper [șeful miniștrilor

regelui] este foarte tulburat în legătură cu acest lucru, pentru că cele mai dificile lucruri sunt hotărâte fără nicio pregătire și, în general, aceste lucruri se fac într-un mod pe care nu îndrăznesc să-l expun în scris.“[345] Iar în decembrie, Karl Magnus Posse, un ofițer din Gardă, a scris într-o scrisoare trimisă în Suedia: „În ciuda frigului, a lipsurilor și a faptului că avem colibele inundate de apă, regele nu ne lasă să ne retragem în tabăra de iarnă. Sunt convins că, dacă ar mai fi rămas doar opt sute de oameni, el ar fi invadat Rusia cu ei, fără să se gândească nici un pic la cum ar fi putut ei să supraviețuiască. Și dacă unul dintre oamenii noștri e împușcat, îi pasă de el ca de un păduche, și nu îl preocupă niciodată asemenea pierderi.“[346]

În ciuda nerăbdării lui Carol, o invazie masivă în Rusia la momentul respectiv se dovedea imposibilă. Armata suedeză, victorioasă asupra inamicului ei uman, a fost în curând învinsă de dușmani mai periculoși: foamea și boala. Livonia fusese devastată de ruși; ce mâncare mai rămăsese, fusese consumată de soldații lui Petru. Provizii nu puteau sosi din Suedia până la primăvară, iar caii cavaleriei suedeze ajunseseră în curând să roadă scoarță de copac. Slăbite de foame, regimentele lui Carol mai erau afectate și de boli. Febra și dizenteria („curgerea blestemată“) se întindeau în tabără, iar oamenii au început să moară: 400 din regimentul Vestmanland, 270 din regimentul Delcarlian. În primăvară, mai puțin de jumătate din armată era încă aptă să lupte. Fără voia lui, Carol s-a înclinat în fața necesității și a trimis regimentele în tabăra de iarnă. Regele însuși a ocupat un castel străvechi, Lais, lângă Dorpat. Acolo, el a rămas cinci luni, petrecându-și timpul cu teatru amator, mascarade, supeuri și lupte violente cu bulgări de zăpadă. Magnus Stenbock a organizat o orchestră și i-a cântat regelui muzica pe care el însuși o compusese.

Când a venit primăvara în 1701, Carol încă mai voia să invadeze Rusia, dar era mai puțin entuziasmat. Disprețul pentru ruși, ca soldați, crescuse, și nu îi considera demni de a lupta împotriva lor. O altă victorie asupra lui Petru doar ar fi făcut Europa să râdă, pe când o victorie asupra disciplinatei armate saxone a lui Augustus ar fi făcut continentul să clatine din cap cu admirație. Mai practic, Carol a decis că nu poate să plece spre Moscova, în timp ce o armată saxonă neînvinsă se găsește în spatele său.

În iunie, 10000 de recruți au ajuns din Suedia, ridicând la 24000 numărul soldaților lui Carol. Lăsând în urmă un detașament ca să înfrunte rușii, Carol, cu armata principală de 18000 de soldați, a plecat în marș spre sud, intenționând să traverseze râul Dvina pe lângă Riga și să distrugă armata de 9000 de saxoni și 4000 de ruși comandați de generalul saxon Steinau. Râul avea o lățime de 600 de metri, iar traversarea suedezilor era practic o debarcare. Cu ajutorul unei cortine de fum, pe care o creaseră incendiind resturi de fân și bălegar, pentru a împiedica observarea ambarcațiunilor care duceau soldații peste râu, și având sprijinul tunurilor grele, urcate pe vase suedeze ancorate în râu, asaltul a fost un succes. Carol însuși a condus primul val de infanterie, înlăturând temerile ofițerilor lui îngrijorați, cu declarația că va muri doar în momentul ales de Dumnezeu, și nu mai înainte. Din păcate pentru Carol, cavaleria suedeză nu a putut trece, iar armata saxonă, deși era grav afectată de atac, a reușit să plece. Comportamentul trupelor trimise de Petru în ajutorul lui Augustus nu a fost deloc promițător. Patru regimente rusești, ținute în rezervă de Steinau, au intrat în panică și au fugit înainte de a intra în luptă. Respectul lui Carol pentru armata lui Petru s-a diminuat și mai mult.

Curând după această victorie neconvingătoare din iulie 1701 Carol, care avea atunci nouăsprezece ani, a luat o hotărâre strategică care a avut un impact profund asupra vieții sale, dar și asupra vieții lui Petru: a decis să se concentreze pe înfrângerea totală a lui Augustus, înainte de a invada Rusia. În acel moment, decizia părea rezonabilă. Atacarea simultană a ambilor inamici era imposibilă și, dintre cei doi, saxonii erau activi, în timp ce rușii erau inerți. În plus, Saxonia, și chiar Polonia, erau entități clar conturate; electorul și armatele lui puteau fi îngenuncheați și distruși, în timp ce Rusia era așa de vastă, încât lancea suedeză putea să pătrundă adânc în ea și tot era posibil să nu găsească inima uriașului organism.

Și pe urmă era vorba de moralitatea scandalizată a lui Carol. Vărul lui, Augustus, un conducător european educat, era un trădător ticălos, mult mai rău decât țarul. Petru măcar îi declarase război înainte de a-l ataca, dar Augustus invadase pur și simplu Livonia, fără niciun avertisment. Cum ar fi putut să știe Carol că, și dacă încheia pace cu Augustus, regele-elector s-ar ține de cuvânt și nu l-ar ataca din nou în momentul în care suedezii ar invada Rusia? În concluzie, Carol i-a spus unui prieten că „ar fi dăunător să

mă dezic de mine însumi și de onoarea mea ca să am de-a face cu un om care a acționat atât de dezonorant și rușinos“[347].

În fine, Carol era derutat și îngrijorat de relațiile lui Augustus cu republica Polonia, pe care electorul o conducea nefiresc. Pînă atunci, Augustus și-a dirijat războiul lui împotriva Suediei doar în calitatea de elector al Saxoniei. Acum, armata saxonă se retrăsese în ceea ce era, de fapt, sanctuarul polonez, iar armata lui Carol nu putea s-o urmeze acolo. Cardinalul Radiejowski, primatul Poloniei, insistase că republica poloneză nu s-a implicat în războiul împotriva Suediei, pe care regele Augustus îl începuse fără acceptul ei, și, de aceea, Carol nu putea să pună piciorul pe pământ polonez. Într-o scrisoare către cardinal, trimisă în 30 iulie 1701, Carol i-a răspuns acestuia că Augustus își pierduse dreptul asupra coroanei poloneze prin declanșarea unui război fără a avea aprobarea nobilimii poloneze și că singurul mod în care Polonia ar fi putut să-și asigure pacea ar fi fost convocarea dietei, detronarea lui Augustus și alegerea unui alt rege. El a promis că, până când va primi răspunsul cardinalului, armata suedeză nu va trece frontiera poloneză în urmărirea lui Augustus pe pământ polonez.

Carol sperase că răspunsul cardinalului nu va întârzia, și nu voia să-l preseze nici pe acesta, și nici dieta, dar au trecut câteva săptămâni și se apropia toamna, iar răspunsul tot nu venea. Când, în sfârșit, scrisoarea a ajuns, la mijlocul lui octombrie, răspunsul era negativ: dieta îi cerea lui Carol să stea departe de Polonia și să nu se amestece în chestiunile interne ale acesteia; nu era dată nicio asigurare că Polonia nu-i va permite armatei saxone a lui Augustus să o folosească pe post de bază militară în anul următor. Carol era furios, dar era prea târziu să mai poată face ceva în acel an. Și-a mutat din nou armata în tabăra de iarnă, de data aceasta în neutrul ducat de Kurlandia, care a fost obligat să ofere adăpost și hrană armatei nepoftite, pe cheltuiala lui. În ianuarie, armata s-a deplasat mai spre sud, în Lituania.

În această a doua tabără de iarnă suedeză, la Bielowice, a sosit un emisar neobișnuit de la Augustus, cu speranța că și-ar putea folosi mijloacele extraordinare de convigere pentru a-l determina pe regele Carol al XII-lea să încheie pace. Doamna era contesa Aurora von Königsmark, cea mai frumoasă și mai cunoscută dintre multele amante ale lui Augustus. Aurora

avea păr auriu, ochi frumoși, o gură ca un boboc de trandafir, piept ridicat și talie zveltă; era spirituală, deschisă și talentată. Motivația lui Augustus nu era greu de descifrat: dacă această renumită frumusețe de origine suedeză petrecea un timp cu timidul și încăpățânatul rege al Suediei, acesta ar putea fi îmblânzit și educat să-și domolească pornirile războinice, belicoase. Faptul că regele Carol avea nouăsprezece ani și Aurora aproape trezeci și nouă era un atu, și nu un dezavantaj; de folos pentru această misiune erau frumusețea dar și tactul, maturitatea și experiența.

Scopul pretins al apariției Aurorei era să-și viziteze multele rude pe care le avea printre ofițerii suedezi din tabără. Înainte de ajunge, ea a trimis o scrisoare flatantă tânărului rege, cerându-i onoarea de a-i permite să-i sărute mâna lui regală. Carol a refuzat ferm să o vadă. Fără să dispere, și pe deplin încrezătoare în efectul apariției sale, contesa și-a postat trăsura într-un loc de pe drumul pe care știa că regele trece zilnic cu calul său. Când Carol s-a apropiat, Aurora a coborât din trăsură și a îngenuncheat în fața călărețului, în mijlocul drumului noroios. Carol, uluit, și-a ridicat pălăria și s-a aplecat adânc în șa, apoi a dat pinteni calului și a galopat mai departe. Aurora eșuase; Augustus trebuia să caute alte mijloace de a-l distrage sau de a-l intimida pe Carol.

Câteva luni mai târziu, în primăvara lui 1702, Carol a invadat Polonia, mărșăluind spre Varșovia și Cracovia, hotărât să obțină singur ceea ce polonezii refuzaseră să facă: să-l îndepărteze pe Augustus de pe tronul polonez. În 9 iulie 1702, în fruntea a 12000 de soldați suedezi, Carol a provocat la luptă 16000 de soldați saxoni ai regelui Augustus, lângă Klissow. Nouă sute de suedezi au fost răniți sau uciși, inclusiv cumnatul lui Carol, Frederic de Holstein-Gottorp. 2000 de saxoni au fost uciși și tot 2000 au fost luați prizonieri. Patkul, reprezentantul țarului la cartierul general saxon, a fost nevoit să fugă într-o căruță țărănească. Dar victoria lui Carol a fost neconcludentă; din nou, armata lui Augustus se retrăsese ca să reia lupta în altă zi. Și așa, aventura poloneză a lui Carol, care devenea o obsesie, a continuat și avea să continue încă șase ani. În ciuda solicitărilor provinciilor baltice, a pledoariilor Parlamentului suedez și chiar a sfaturilor propriilor ofițeri superiori, Carol a refuzat să se îndrepte împotriva Rusiei până când răzbunarea împotriva lui Augustus nu era completă. Conform

spuselor unuia dintre generalii săi, „El consideră că este un trimis al lui Dumnezeu pe pământ, ca să pedepsească orice act de trădare“[348].

În timpul perioadei de răgaz, în care Carol i-a întors spatele lui Petru ca să-l vâneze pe Augustus prin pădurile și mlaștinile Poloniei, Rusia a avut parte de mici succese militare. Pentru început, a fost blocată o expediție navală suedeză împotriva Arhanghelskului; apoi au avut loc trei victorii mici, dar semnificative, ale lui Șeremetiev în Livonia. Când regele suedez a pornit spre sud, împotriva lui Augustus, Șeremetiev a inițiat, de la baza lui din Pskov, o serie de mici acțiuni ofensive împotriva colonelului suedez Anton von Schlippenbach, care fusese lăsat în urmă, pentru a apăra Livonia cu o forță de 7000 de soldați. Odată cu primirea sarcinii, care era să țină trupele rusești la distanță pentru o perioadă nedeterminată, Schlippenbach a fost promovat general-maior. El i-a spus melancolic regelui că, pentru îndeplinirea misiunii, ar fi preferat încă 7000 de soldați, în locul avansării. „Asta nu se poate“, a replicat Carol cu aroganță.

În ianuarie 1702, Șeremetiev a obținut o importantă victorie asupra nefericitului Schlippenbach, lângă Dorpat, la Erestfer, în Livonia. Armata suedeză intrase deja în tabăra de iarnă, când Șeremetiev a apărut cu 8000 de infanteriști și dragoni echipați de iarnă, sprijiniți de cincisprezece tunuri urcate pe sănii. Într-o bătălie care a durat patru ore, rușii nu numai că au reușit să-i scoată pe suedezi din tabăra lor de iarnă, dar au provocat și 1000 de victime, după cum au admis suedezii (rușii au pretins că victimele suedezilor s-au ridicat la 3000 de oameni, ei având pierderi de 1000 de oameni). Mai important, în plan simbolic, rușii au luat 350 de prizonieri suedezi și i-au trimis la Moscova. Petru a fost copleșit de bucurie la aflarea veștii. A spus: „Slavă Domnului! Putem, în sfârșit să-i batem pe suedezi.“[349] El l-a avansat pe Șeremetiev feldmareșal și i-a trimis panglica albastră a Ordinului Sfântului Andrei, și portretul lui, încrustat cu diamante. Ofițerii lui Șeremetiev au fost și ei promovați, iar fiecare soldat a primit câte o rublă din noile monede ale țarului. La Moscova, clopotele bisericilor au sunat, s-au tras salve de tun și a fost ținut un Te Deum. Petru a dat un mare banchet în Piața Roșie și a ordonat focuri de artificii. Când au sosit prizonierii suedezi, Petru și-a făcut o intrare triumfală în capitală, cu prizonierii

mergând în urma alaiului său. Moralul rusesc, scăzut după Narva, a început să crească.

În iulie 1702 Șeremetiev l-a atacat din nou pe Schlippenbach în Livonia, la Hummelshof, și de data aceasta forța suedeză de 5000 de soldați a fost aproape anihilată. Două mii cinci sute de soldați au fost uciși sau răniți și 300 capturați, la fel ca și toată artileria și stindardele. Pierderile rușilor au fost de 800 de soldați.

După Hummelshof, armata mobilă a lui Schlippenbach a încetat să mai existe, și Livonia a rămas neprotejată, cu excepția garnizoanelor de la Riga, Pernau și Dorpat. Armata lui Șeremetiev și mai ales sălbaticii călăreți calmuci și cazaci erau acum liberi să se miște după placul lor prin provincie, incendiind ferme și luând mii de prizonieri civili. Astfel, războiul de eliberare al Livoniei, plănuit de Patkul, a făcut ravagii în țara sa natală. Atât de mulți civili erau înghesuiți în tabăra rusească, încât au fost în cele din urmă cumpărați și vânduți ca șerbi. Șeremetiev îi scria lui Petru, cerând instrucțiuni:

Am trimis cazacii și calmucii în locuri diferite, pentru a crea confuzie în rândul adversarilor. Dar ce să fac cu oamenii pe care i-am capturat? Temnițele sunt pline de ei, în afară de cei pe care îi mai au ofițerii. Este periculos, pentru că acești oameni sunt agresivi și furioși. [...] Sume considerabile sunt necesare pentru întreținerea lor, iar un singur regiment nu ar fi de ajuns să-i conducă la Moscova. Am selectat o sută de familii dintre indigeni, care sunt buni tâmplari sau sunt pricepuți în alte ramuri ale industriei – vreo patru sute de suflete în total –, ca să le trimit la Azov.[350]

Printre prizonieri era și o tânără de șaptesprezece ani, analfabetă, pe care Șeremetiev nu a mai trimis-o la Azov, ci a păstrat-o acasă la el. Cu timpul, această fată va avansa. Marta Skavronskaia, după numele ei de naștere, va ajunge în casa marelui cneaz Menșikov, și va deveni amanta țarului, soția lui Petru și, în cele din urmă, suveran cu drepturi depline: Ecaterina I, împărăteasă a Rusiei.

Pe lângă victoriile lui de pe uscat, Petru, ale cărui gânduri nu erau niciodată departe de mare, a imaginat noi mijloace de a ataca Suedia în provinciile baltice: cu ajutorul unor ambarcațiuni mici, pe lacuri și pe râuri. Dacă Suedia deținea supremația prin navele ei mari, convenționale, de război, Petru putea construi un furnicar de ambarcațiuni mici care să copleșească numeric escadroanele inamicului. A început să construiască nave mici, cu vâsle, care aveau o singură pânză, pe lacul Ladoga, cel mai mare din Europa, unde Suedia menținea un escadron naval de brigantine și galere. În 20 iunie 1702, la capătul sudic al lacului, 400 de soldați ruși, îmbarcați în optsprezece asemenea ambarcațiuni, au atacat escadrila suedeză de brigantine și galere. Suedezii au fost prinși pe picior greșit: vasele lor erau ancorate, iar când au ajuns ambarcațiunile rusești, cei mai mulți dintre membrii echipajelor erau pe mal, prădând satele. În bătălia care a urmat, nava-amiral suedeză și o brigantină cu douăsprezece tunuri au fost deteriorate, iar suedezii au fost obligați să se retragă. În 7 septembrie, aceeași escadrilă suedeză a fost atacată din nou lângă Kexholm, de data aceasta de treizeci de vase rusești. Din cauza acestor hărțuiri ca de șacali ale rușilor, amiralul suedez Nummers a decis că poziția sa nu poate fi apărată și a ordonat evacuarea lacului Ladoga. Retragerea flotei sale în jos, pe Neva, a lăsat lacul deschis pentru mișcările rușilor, care nu mai erau deranjați de nimeni, și a făcut posibilă o importantă victorie în toamna acelui an, la Nöteborg.

În acest timp, oamenii lui Petru aplicau aceeași tactică pe lacul Peipus, la sud de Narva. În 31 mai în același an, patru nave mari suedeze au fost atacate de aproape o sută de bărci rusești. Suedezii i-au înfrânt și au scufundat trei dintre ele, dar au fost nevoiți să se retragă în jumătatea nordică a lacului. În 20 iunie și în 21 iulie, două nave suedeze, care transportau provizii și muniție peste lac, au fost atacate de flotile rusești. Una dintre ele a eșuat și a fost abandonată, după ce căpitanul ei a aruncat muniția de la bord. Cealaltă a fost abordată și aruncată în aer. Ca urmare, suedezii s-au retras complet de pe lacul Peipus în 1702. Anul următor, ei s-au întors în forță, au scufundat douăzeci de bărci rusești și au recâștigat controlul asupra lacului. Dar în 1704 rușii au răsturnat situația o dată pentru totdeauna. Prinzând flotila suedeză ancorată pe râul Embach, la Dorpat, rușii au pregătit o ambuscadă la gurile râului și și-au plasat artileria pe mal. Dincolo de locul ambuscadei, 200 de bărci rusești pândeau orice navă

suedeză ar fi încercat să scape pe acolo. Când treisprezece nave au coborât pe râu, curentul le-a dus, fără nicio șansă de scăpare, spre locul ambuscadei, unde bateriile rusești au început să le facă bucăți. Echipajele suedeze au acostat, s-au repezit disperate peste una dintre baterii și au reușit, în final, să se retragă înapoi la Dorpat. Dar navele au fost distruse una câte una, iar prezența suedezilor pe lacul Peipus a fost anihilată. Mai târziu în același an, atât Narva cât și Dorpat au fost capturate de armata rusă.

În primăvara lui 1702, Andrei Matveev a intrat în posesia unei informații conform căreia suedezii plănuiau un atac amplu asupra Arhanghelskului în vara aceea. Ca să fie sigur că singurul port din țară va rămâne în mâinile rușilor, Petru s-a hotărât să se ducă acolo chiar el. A plecat împreună cu țareviciul de doisprezece ani, Aleksei, la sfârșitul lui aprilie, într-o călătorie de treizeci de zile spre nord, însoțit de cinci batalioane de Gardă, în total 4000 de oameni. Când a ajuns, apărarea a fost pusă la punct și a început așteptarea. Trecuseră aproape trei luni, timp în care Petru se ocupase cu construcția de nave, lansând la apă navele Sfântul Duh și Curierul, și așezând chila unei noi nave de război cu douăzeci și șase de tunuri, Sfântul Ilie.

În august, a sosit flota anuală de nave comerciale olandeze și engleze, mult mai mare decât de obicei, pentru că toate schimburile care se făceau înainte prin porturile baltice spre Rusia fuseseră acum redirecționate spre Arhanghelsk. Pe lângă bunurile lor, cele treizeci și cinci de nave engleze și cincizeci și două de nave olandeze aduceau vestea că suedezii au abandonat ideea de a ataca Arhanghelskul în acea vară. Petru a plecat imediat spre sud. Până să ajungă la malul nordic al lacului Ladoga, el le-a trimis vorbă lui Șeremetiev, care tocmai repurtase victoria de la Hummelshof, în Livonia, și lui Piotr Apraksin, care îi hărțuia pe suedezi în Ingria, să-și unească forțele cu cele ale Gărzii sale, pentru a obține controlul deplin al lacului, prin capturarea fortăreței suedeze de la Nöteborg, acolo unde lacul Ladoga se varsă în râul Neva.

Nöteborg era o fortăreață puternică, construită la origine de orașul Novgorod, în secolul al XIV-lea. Mica insulă pe care era situată, chiar la punctul de unde Neva izvorăște din lac și începe călătoria ei de 70 de kilometri spre mare, avea forma unei alune; de aceea, numele ei rusesc era

Oreșka, iar cel suedez Nöteborg. Pentru că domina gura râului la această joncțiune vitală, cetatea controla toate schimburile de mărfuri care treceau din Marea Baltică spre lacul Ladoga, și în interior, pe rețeaua de râuri rusești. Cine controla Oreșka, controla comerțul până în Orient. Dacă s-ar fi aflat în mâinile rușilor, ea ar fi servit ca barieră pentru protejarea interiorului țării de suedezi. Când a fost cucerită de suedezi, în 1611, ei au folosit-o tot ca o barieră, pentru a-i ține pe ruși la distanță de Marea Baltică. Acum, zidurile ei groase și coridoarele de cărămidă și piatră, cu cele șase turnuri circulare, mari și albe, erau înțesate cu 142 de tunuri. Garnizoana suedeză era mică, de doar 450 de oameni, dar curentul puternic al râului făcea ca apropierea vreunui inamic pe apă să fie dificilă, chiar și fără a lua în calcul riscul bombardamentului.

Petru era entuziasmat de perspectiva de a pune mâna pe fortăreață. „Dumnezeu nu îți dă timpul ca să îl pierzi“[351], îi scria el lui Șeremetiev, spunându-i să vină grabnic. Din momentul în care soldații ruși și tunurile de asediu s-au așezat pe poziții, fortăreața izolată, fără nicio speranță să primească ajutor, avea soarta pecetluită. Lacul era plin de flotile de mici vase rusești, care erau pregătite să ducă trupele pentru asalt. Pe maluri – cel stâng se afla la 275 de metri distanță – erau mortiere grele, de asediu, așezate în spatele unor fortificații de pământ. Un atac prematur al rușilor, cu bărci și scări uriașe, a fost respins, dar mortierele au început un bombardament constant, devastator, care distrugea metodic zidurile fortăreței. În a treia zi de bombardament, soția comandantului suedez a trimis o scrisoare în tabăra rusească, cerând ca ea și soțiile celorlalți ofițeri să fie lăsate să plece. Petru însuși a răspuns la scrisoare, explicându-i, pe un ton de ironie galantă, că îi displace gândul de a despărți doamnele suedeze de soții lor; bineînțeles că pot pleca, spunea el, cu condiția să-și ia și soții cu ele. O săptămână mai târziu, după zece zile de bombardament, supraviețuitorii din fortăreață s-au predat.

Petru era în extaz datorită acestei cuceriri, prima fortăreață importantă luată de la suedezi de noua lui armată și de noile lui tunuri făcute din clopotele de biserică din Rusia. Scriindu-i în acea noapte lui Vinius, el spunea: „Cu adevărat, nuca a fost foarte tare, dar, mulțumim lui Dumnezeu, a fost, din fericire, spartă. Artileria noastră și-a făcut datoria magnific.“[352] Ca un simbol al importanței pe care o avea fortăreața pentru accesul la Neva și,

astfel, spre Marea Baltică, el a fixat cheia pe care i-o predase comandantul suedez pe zidul bastionului vestic, și a redenumit fortăreața Schlüsselburg, de la cuvântul german schlüssel („cheie"). Țarul a celebrat triumful cu o nouă intrare în Moscova, trei noi arcuri triumfale și o cunună de lauri pe fruntea lui. Între timp, el a ordonat să fie reparată citadela, să fie întărite fortificațiile prin șanțuri de apărare exterioare și să fie amenajate cantonamente pentru 4000 de oameni. Aleksandr Menșikov a fost numit guvernator al fortăreței rebotezate. De atunci, Schlüsselburg a ocupat un loc special în inima lui Petru. De fiecare dată, în apropierea zilei de 22 octombrie, ziua în care se sărbătorea cucerirea cetății, el lua cu sine vizitatori, uneori întreaga curte, și mergea acolo, unde aveau loc festivități și un banchet.

Căderea fortăreței Nöteborg-Schlüsselburg a reprezentat o lovitură pentru Suedia. Ea era scutul Nevei și al Ingriei împotriva înaintării rusești dinspre est. Carol, care se afla departe, în Polonia, la momentul acela, a înțeles semnificația evenimentului, atunci când a văzut nefericirea contelui Piper, care îi aducea vestea. „Consolează-te, dragul meu Piper", i-a spus regele calm, „inamicul nu va putea să târască locul acesta după el."[353] Cu toate acestea, într-o altă ocazie, regele a spus, înverșunat, că rușii vor plăti scump pentru Nöteborg.

În primăvara anului următor, 1703, când Carol se afla încă în Polonia, Petru era hotărât „să nu piardă timpul acordat de Dumnezeu" și să lovească direct, stabilind o linie de coastă rusească la Marea Baltică. O armată de 20000 de oameni, sub comanda lui Șeremetiev, a pornit de la Schlüsselburg în jos, prin pădurea de pe malul nordic al râului către mare. Petru i-a urmat pe apă cu șaizeci de ambarcațiuni de pe lacul Ladoga. Neva are o lungime de doar 70 de kilometri și pare nu atât un râu, cât o cascadă largă, cu ape repezi, de la lac până la Golful Finic. De-a lungul drumului nu era niciun punct serios de apărare. O singură așezare suedeză, Nyenskans, se afla la câțiva kilometri în amonte de golf. Deși cetatea era prosperă, cu numeroase fabrici în plină activitate, fortificațiile ei erau neterminate. Tunurile rusești de asediu au început bombardamentul în 11 mai 1703, iar în ziua următoare mica garnizoană a capitulat.

În seara în care Nyenskans s-a predat, în tabăra rusă a ajuns știrea că o flotă suedeză navighează în susul golfului. Nouă nave comandate de amiralul Nummers au apărut la gurile Nevei, anunțându-și compatrioților de la Nyenskans prezența cu două salve de tun. Pentru a-i înșela pe marinarii suedezi, s-a răspuns imediat semnalului. Nesigur, Nummers a trimis o barcă pe râu, ca să investigheze. Barca a fost capturată. Trei zile mai târziu, fiind tot mai confuz, Nummers a ordonat ca două nave mai mici, o brigantină cu trei catarge și o galeră, să intre pe râu și să afle ce se întâmplă. Cele două vase au urcat pe râul cu ape repezi și înșelătoare până la insula Vasilievski, unde au ancorat pentru noapte. În timpul acesta, Petru și Menșikov îmbarcaseră două regimente de Gardă în treizeci de bărci mari. Coborând pe Neva, ei s-au ascuns în apele mlăștinoase din jurul numeroaselor insule. În zorii zilei de 18 mai, ei au apărut brusc, atacând navele suedeze din toate părțile. Lupta a fost crâncenă, suedezii trăgeau cu tunurile ca să distrugă bărcile rușilor care se îngrămădeau în jurul lor, iar rușii răspundeau cu grenade și foc de muschete. În cele din urmă, Petru, împreună cu oamenii lui, a reușit să urce la bordul celor două nave, și să captureze câțiva suedezi care mai erau în viață. Navele cu prizonierii au fost duse la Nyenskans, acum redenumită Sloteburg. Petru era în culmea fericirii după prima lui acțiune navală, la care luase parte efectiv, și, prin urmare, atât el, cât și Menșikov, au fost decorați cu Ordinul Sfântului Andrei.

După această victorie, Petru își atinsese – cel puțin temporar – obiectivul pentru care declarase război. El ocupase tot cursul râului Neva și recâștigase accesul la Marea Baltică. Provincia Ingria fusese recucerită de Rusia. În cadrul unei alte intrări triumfale în Moscova, unul dintre steagurile preocesiunii avea pe el harta Ingriei, cu inscripția „Noi nu am luat pământul altora, ci doar moștenirea strămoșilor noștri“.

Petru s-a apucat imediat să consolideze ceea ce câștigase. Era visul lui să construiască un oraș la malul mării, un port din care navele rusești și vasele comerciale să plece pe oceanele lumii. Așadar, imediat ce a cucerit un avanpost la Marea Baltică, a început să-și construiască orașul. Pentru unii părea nebunesc, prematur, o pierdere de energie. Avea, în realitate, doar un picior pus pe acel teritoriu, și nici acest pas nu era sigur – Carol era departe, dar niciodată nu fusese înfrânt în luptă. Într-o zi, sigur avea să vină și să

smulgă cu forța ceea ce Petru luase pe la spatele său. Atunci acest oraș, așa de migălos construit, ar fi fost doar un alt oraș suedez de la Marea Baltică.

Petru avea dreptate. Suedezii s-au întors, într-adevăr, dar au fost din nou înfrânți. Peste secole, niciunul dintre cuceritorii care au pătruns mai apoi în Rusia cu mari armate – Carol al XII-lea, Napoleon, Hitler – nu a putut să captureze portul baltic al lui Petru, deși armatele naziste au asediat orașul vreme de 900 de zile, în cel de-Al Doilea Război Mondial. Din clipa în care Petru a pus piciorul la gurile Nevei, pământul și orașul care s-a ridicat acolo au rămas întotdeauna rusești.

---

[331] Constantin de Grunwald, p. 108.

[332] M.M. Shcherbatov, p. 30.

[333] Charles Whitworth, p. 72.

[334] Vasili O. Kliucevski, p. 87.

[335] B.H. Sumner, Emergence, p. 58.

[336] ibidem.

[337] P&B, vol. I, nr. 369.

[338] N.G. Ustrialov, vol. IV, p. 70.

[339] P&B, vol. I, nr. 374.

[340] ibidem, vol. I, nr. 370.

[341] B.H. Sumner, Emergence, p. 57.

[342] N.G. Ustrialov, vol. IV, p. 207.

[343] ibidem, vol. IV, p. 201.

[344] Ian Grey, p. 191.

[345] Eugene Schuyler, vol. I, p. 403.

[346] ibidem.

[347] ibidem, vol. II, p. 13.

[348] B.H. Sumner, Emergence, p. 61.

[349] N.G. Ustrialov, vol. IV, pp. 106-107.

[350] Eugene Schuyler, vol. I, p. 420.

[351] P&B, vol. II, nr. 452.

[352] ibidem, vol. II, nr. 462.

[353] Eugene Schuyler, vol. I, p. 424.

27

FONDAREA ORAȘULUI SANKT-PETERSBURG

Poate că a fost doar întâmplarea. Inițial, Petru nu avea niciun gând să construiacă un oraș pe Neva, și cu atât mai puțin o altă capitală. La început, el voia un fort care să păzească gura râului, și apoi un port, astfel încât navele care făceau comerț cu Rusia să evite lunga călătorie până la Arhanghelsk. Poate dacă ar fi capturat mai întâi Riga, Sankt-Petresburgul nu ar fi fost construit niciodată – Riga era deja un port înfloritor, un centru pentru comerțul rusesc, și era liber de gheață cu șase săptămâni mai mult decât gura Nevei –, dar Riga nu a căzut în mâinile lui Petru până în 1710. Locul Sankt-Petersburgului a fost primul pe care Petru a pus piciorul pe coasta Balticii. Nu a mai așteptat; cine știe ce rezervă viitorul? Profitând de moment, așa cum făcuse întotdeauna, el a început să construiască.

Multe lucruri sunt unice la Sankt-Petersburg. Alte popoare, mânate de entuziasmul tinereții sau de frenezia reformei, au creat capitale noi pe spații nelocuite înainte – Washington, Ankara și Brasilia sunt câteva exemple. Dar niciun popor nu și-a construit un nou oraș-capitală în timpul războiului, pe un teren care, practic, aparținea încă unui inamic puternic și neînvins. Mai mult decât atât, în istoria marilor orașelor europene, anul 1703 era târziu. Până la acel moment se construiseră mari orașe și metropole până și în coloniile americane ale Europei: New York avea deja șaptezeci și șapte de ani, Boston, șaptezeci și trei, Philadelphia – șaizeci. Iar Sankt-Petersburg, care a fost timp de două sute de ani capitala Imperiului Rus, și mai apoi al doilea mare oraș al Uniunii Sovietice, este cea mai nordică metropolă a lumii. Dacă ar fi pe aceeași latitudine pe continentul nord-american, ar însemna că acest oraș de trei milioane și jumătate de locuitori s-ar găsi pe malurile de nord ale golfului Hudson.

Când Petru a venit prin păduri și a ieșit acolo unde Neva întâlnește marea, a ajuns într-o mlaștină sălbatică, plată și pustie. La gura Nevei, apele râului

larg cotesc spre nord, luând forma unui „S“ întors, iar apoi curg spre vest, în mare. Pe ultimii 8 kilometri, se desparte în patru brațe, care se intersectează cu numeroase izvoare care curg prin mlaștină, formând mai multe insule, pline de arbuști și păduri. În 1703, tot locul era o mlaștină care băltea de apă. Primăvara, cețuri groase pluteau peste el, de la topirea gheții și a zăpezii. Când vânturile puternice din sud-vest băteau dinspre Golful Finic, apele râului creșteau, și multe dintre insule dispăreau pur și simplu sub apă. Nici măcar negustorii, care foloseau cursul Nevei pentru a ajunge în interiorul Rusiei, nu-și construiseră vreodată o așezare acolo. Era prea sălbatic, prea umed, prea nesănătos, pur și simplu nu era un loc pentru o așezare umană. În finlandeză, cuvântul neva înseamnă „mlaștină“.

Fortul de la Nyenskans era la 8 kilometri mai sus pe râu. Mai aproape de mare, pe malul stâng, un proprietar finlandez avea o fermă și o casă de țară. Pe Insula Iepurelui, în mijlocul râului, erau niște colibe de pământ pe care câțiva pescari finlandezi le foloseau în lunile de vară; de câte ori apa creștea, pescarii le abandonau și se retrăgeau pe terenuri mai înalte. Dar pentru ochii lui Petru priveliștea râului care curgea repede și tăcut, mai larg decât Tamisa la Londra, era magnifică. Petru a fost cel care a decis să construiască alte fortificații mai mari, pentru apărarea nou-capturatei guri a râului. Primele săpături au început în 16 mai 1703, data fondării orașului Sankt-Petersburg.[354]

Fortăreața, numită după Sf. Petru și Pavel, urma să fie vastă, ocupând întreaga insulă, așa încât toate laturile ei să fie înconjurate de Neva sau de afluenții ei. Partea sudică era protejată de râul cu ape repezi, în timp ce părțile nordică, estică și vestică aveau în jur mlaștini străbătute de pâraie. Cum insula însăși era joasă și mlăștinoasă, și de aceea era câteodată inundată, prima etapă de lucru a fost aducerea pământului, ca să se ridice nivelul solului insulei. Muncitorii ruși nu aveau alte unelte decât târnăcoape rudimentare și lopeți. Lipsindu-le roabele, cărau pământ cu cămășile sau cu ranițele, pe care le duceau în mâini până la locul în care se ridicau bastioanele.

Cu toate aceste neajunsuri, în cinci luni fortăreața începuse să capete formă. Era construită ca un hexagon prelung, cu șase mari bastioane, fiecare dintre ele fiind construit sub supravegherea directă a celor mai apropiați prieteni ai

țarului, și fiecare bastion a primit numele constructorului său: Menșikov, Golovin, Zotov, Trubețkoi, și (Kiril) Narîșkin. Construirea celui de-al șaselea bastion a fost supravegheată de Petru și a primit numele său. Fortăreața a fost ridicată din pământ și lemn; mai târziu, Petru a ordonat ca bastioanele să fie reconstruite, cu ziduri de piatră, mai înalte și mai groase. Ele se înălțau sumbre, maronii, implacabile, stând drepte la o înălțime de 9 metri deasupra Nevei, pline de tunuri. Spre sfârșitul domniei lui Petru, Friedrich Weber, ambasadorul Hanovrei, nota: „Într-unul dintre bastioanele ei se ridică pe un catarg înalt, în fiecare zi, marele steag al fortăreței, după obiceiul olandez. [...] În zilele de sărbătoare, ei mai arborează un steag uriaș, galben, pe care este reprezentat vulturul rusesc ținând în gheare cele patru mări aflate la frontierele Rusiei, Marea Albă, Marea Neagră, Marea Caspică și Marea Baltică“[355].

Chiar lângă fortăreață era o micuță casă de lemn, cu un singur nivel, în care Petru a locuit atunci când fortăreața era în construcție. Ridicată de tâmplarii armatei între 24 și 26 mai 1703, ea avea 17 metri lungime și 6 metri lățime, și trei camere: un dormitor, o sufragerie și un birou. Nu existau sobe sau șeminee, pentru că Petru intenționa să o folosească doar în lunile de vară. Interesant este efortul țarului de a ascunde faptul că era, de fapt, o cabană de lemn: ferestrele de mică erau mari și zăbrelite, în stil olandez, șindrilele de la acoperișul ascuțit erau așezate și pictate ca și cum ar fi fost olane, iar pereții de lemn erau netezi și pictați cu un desen de linii care imita cărămida. (Casa, cea mai veche clădire din oraș, a fost împrejmuită de o serie de paravane exterioare, pentru conservare. Ea s-a păstrat până în zilele noastre.)

Lucrul la fortăreață era intens, pentru că în acei ani de început Petru nu știa când se vor întoarce suedezii. De fapt, ei se întorceau în fiecare vară. În 1703, la o lună după ce Petru ocupase delta, o armată de 4000 de soldați s-a apropiat din nord și a campat pe malul nordic al Nevei. În 7 iulie, Petru însuși a condus șase regimente rusești, patru de dragoni și două de infanterie – în total, o forță de 7000 de oameni – împotriva suedezilor, i-a învins și i-a forțat să se retragă. Țarul era în mod constant sub focul inamicului, iar Patkul, care se afla și el acolo, a fost obligat să-i amintească înaltului său patron că și el e „muritor, ca toți oamenii, și că glontele unui muschetar poate să dea peste cap toată armata și să pună țara într-un real

pericol“. De-a lungul primei veri petrecute acolo, de asemenea, amiralul suedez Nummers a păstrat nouă nave ancorate la gura Nevei, blocând accesul rușilor în golf și așteptând o ocazie să atace fortificațiile din ce în ce mai solide. În acest timp, Petru se întorsese la șantierele de la lacul Ladoga, ca să grăbească ritmul muncii și, în cele din urmă, câteva vase, inclusiv fregata Standard, au sosit lângă fortăreața de pe Neva. Pentru că nu puteau să facă față forțelor mai puternice ale lui Nummers, vasele au așteptat acolo până când apropierea frigului le-a forțat să se retragă. Atunci, Petru a intrat cu Standard în Golful Finic.

Era un moment istoric, prima călătorie a unui țar rus pe Marea Baltică. Deși se forma deja un strat subțire de gheață peste valurile cenușii, Petru era nerăbdător să exploreze. În dreapta lui, cum mergea spre vest de la Neva, putea să vadă promontoriile stâncoase ale coastei Kareliei, până în depărtare, către Vîborg. Pe stânga, erau dealurile joase și molcome ale Ingriei, care se întindeau spre vest către Narva, până la orizont. Mult în față, la 24 de kilometri de la delta Nevei, vedea insula care urma să fie denumită Kotlin de către ruși, și care avea să fie locul fortăreței și al bazei navale de la Kronstadt. Navigând în jurul insulei și măsurând el însuși adâncimea apei, Petru a aflat că apa din nordul insulei era prea puțin adâncă pentru navigație. Dar în sudul insulei era un canal care mergea până la gura de vărsare a râului. Ca să protejeze această trecere și ca să instaleze un avanpost fortificat pentru construcția mai mare pe care o pregătea pe insula Kotlin, Petru a ordonat ca fortul să fie construit în mijlocul apei, la marginea canalului. Era o lucrarea dificilă: lăzi cu pietre au fost cărate peste gheață și apoi scufundate în valuri, pentru a crea o fundație. Dar în primăvară, un mic fort cu paisprezece tunuri se ridica direct din apă.

Încă de la început, Petru intenționase să creeze acolo, la Marea Baltică, un port comercial, dar și o bază de operațiuni navale. La instrucțiunile sale, Golovin i-a scris lui Matveev, la Londra, să încurajeze negustorii să folosească acest nou port. Prima navă, un vas comercial olandez, a ajuns în noiembrie 1703, atunci când noul port se afla în mâinile rușilor de doar șase luni. Când a auzit de venirea navei la gurile râului, Petru s-a dus să o întâmpine și să o piloteze el însuși în amonte. Surpriza căpitanului la aflarea identității pilotului regal a fost egalată doar de plăcerea lui Petru la aflarea veștii că încărcătura vasului, de vin și sare, aparținea vechiului său prieten,

Cornelius Calf din Zaandam. Menșikov a dat un banchet pentru căpitan, care a fost răsplătit, de asemenea, și cu 500 de ducați. Tot pentru onorarea ocaziei, nava însăși a fost rebotezată Sankt-Petersburg, și i s-a garantat scutirea permanentă de orice taxe vamale rusești. Recompense similare au fost promise și următoarelor două nave care urma să ajungă în port și, nu peste mult timp, au și venit să-și primească premiul un vas olandez și unul englez. După aceea, Petru a făcut tot ce era posibil să încurajeze frecventarea portului Sankt-Petersburg de către negustorii străini. A redus taxele la mai puțin de jumătate din cele percepute de suedezi în porturile controlate de aceștia la Marea Baltică. A promis să trimită produse rusești în Anglia la prețuri foarte mici, cu condiția ca englezii să aleagă Sankt-Petersburg în loc de Arhanghelsk. Mai târziu, el își va folosi puterea sa de țar ca să redirecționeze o foarte mare parte din negoțul rusesc de la ruta tradițională, din Oceanul Arctic, spre noile porturi de la Marea Baltică.

Pentru a-și consolida poziția pe noile sale posesiuni, Petru a făcut și mari eforturi de a construi noi nave pe șantierele de la lacul Ladoga. În 23 septembrie 1704, îi scria lui Menșikov: „Aici, mulțumim lui Dumnezeu, toate merg binișor. Mâine și poimâine vor fi lansate trei fregate, patru șlepuri, un pachebot și un galion.“[356] Dar apele lacului Ladoga erau agitate și periculoase, și prea multe dintre aceste nave se scufundau sau eșuau pe malul sudic, atunci când se apropiau de fortăreața Schlüsselburg, la capătul dinspre râul Neva al lacului. Soluția, a decis Petru, era să mute șantierul principal la Sankt-Petersburg, astfel încât călătoria de la Ladoga să fie evitată. În noiembrie 1704, el a pus bazele unui nou șantier naval, pe malul stâng al Nevei, peste râu, mai în jos de fortăreața Sf. Petru și Pavel. Inițial, Amiralitatea era un simplu șantier naval. Un mare dreptunghi deschis a fost construit lângă râu, cu o latură pe apă și alte trei în mal, construite din șiruri de plăci de lemn, care serveau ca ateliere, turnătorii, spații de locuit pentru muncitori, magazii pentru frânghii, pânze, tunuri și lemne. Din secțiunea centrală, care era ocupată de birouri și care va deveni în final cartierul general al flotei rusești, se înălța un turn de lemn, care avea în vârf o giruetă în formă de corabie.[357] Sub turn, în spațiul deschis, înconjurat de hangare, erau construite navele lui Petru. Carenele voluminoase erau construite lângă Neva, apoi lăsate la apă și tractate până la cheiuri pentru echipare. La scurt timp după fondarea șantierului, Petru a devenit preocupat de gândul că acesta e prea expus unui atac suedez, așa că cele trei laturi de uscat ale

acestuia au fost fortificate cu bastioane înalte de piatră, fortificații de pământ și șanturi, oferind orașului un al doilea fort, aproape la fel de puternic ca fortăreața Petru și Pavel.

În anii care au urmat, atacurile și hărțuielile suedezilor au continuat, atât pe uscat, cât și pe mare. În 1705, pe canalul de lângă insula Kotlin, rușii au înfipt pe fundul apei stâlpi lungi, pe care i-au legat între ei cu funii, pentru a împiedica trecerea vaselor suedeze spre Sankt Petersburg. O escadrilă suedeză, văzând parii înalți și frânghiile, i-a luat drept catarge ale unei flote mari și s-a retras după un ineficient bombardament de la distanță. În 1706, Petru însuși, care naviga departe în golf, a zărit o escadrilă suedeză care se îndrepta în direcția lui și s-a întors imediat să aducă vestea viceamiralului Cruys, ofițerul olandez care comanda flota rusească, prin semnalul de tun prestabilit. Totuși, lui Cruys nu i-a venit să creadă vestea țarului, și s-a convins numai când a văzut navele suedeze cu ochii lui. După un timp de la acest episod, Petru vorbea despre el cu umor și ironie. Cruys, raportând despre chestiuni de marină, i s-a plâns lui Petru despre ignoranța și insubordonarea generală a ofițerilor lui: „Majestatea Sa, cu priceperea pe care o are, știe importanța unei «supuneri fără cusur».“ Petru i-a răspuns cu căldură: „Viceamiralul [Cruys n. a.] este el însuși vinovat de lipsa de pricepere a ofițerilor navali, deoarece el i-a angajat aproape pe toți. [...] În ceea ce privește priceperea mea, acest compliment nu prea stă în picioare. Nu demult, când am ieșit pe mare și am văzut navele inamicului de pe iahtul meu și am semnalizat conform obiceiului numărul de nave, s-a crezut că am făcut-o doar din amuzament sau ca un salut pentru un toast, și chiar și atunci când am urcat la bordul navei viceamiralului, acesta nu a crezut, până când marinarii lui au văzut navele din vârful catargului. De aceea, sunt nevoit să-l rog fie să omită numele meu de pe lista acelora pe care el îi consideră pricepuți, fie, în viitor, să înceteze cu zeflemeaua.“[358]

Cu trecerea timpului, viziunea lui Petru despre Sankt-Petersburg a devenit mai complexă. A început să-l vadă mai mult decât ca pe o fortăreață care păzește gurile Nevei sau un cheu pentru vasele comerciale și un șantier naval la Marea Baltică. A început să-l vadă ca pe un oraș. Chiar în acea perioadă, a sosit în Rusia un arhitect italian, Domenico Trezzini, care construise un palat frumos pentru regele Frederic al IV-lea al Danemarcei. Stilul său, la fel ca al multora care construiau în acea vreme în Europa de

Nord, era puternic influențat de Olanda, iar acest stil baroc nordic, olandez, protestant, a fost introdus în Rusia de Trezzini. El a semnat un contract în 1 aprilie 1703, ca să devină maestrul de clădiri, construcții și fortificații al țarului, iar Petru l-a adus curând la Neva, ca să supravegheze toate construcțiile de acolo. Timp de nouă ani, transformând clădirile din structuri simple de lemn în construcții de cărămidă și piatră, Trezzini și-a pus amprenta asupra orașului. Cât timp muncitorii încă mai trudeau la fundația de pământ a fortăreței, Trezzini a început să construiască o biserică mică și funcțională între zidurile lui. Lipsindu-i materialele elegante pentru decorarea interiorului, Trezzini a acoperit pereții cu stuc galben, care imita marmura. În 1713, Trezzini a început construcția Catedralei baroce Petru și Pavel, care, cu numeroase modificări, se află acolo și astăzi, cu turnurile ei germanice, poleite cu aur, ridicându-se la 120 de metri.

Pentru lucrările nesfârșite era nevoie de foarte multă muncă. Ca să încarci mlaștinile cu pământ, să tai și să transporți bușteni, să târăști pietre, să cureți pădurile, să nivelezi dealurile, să trasezi străzile, să construiești docuri și cheiuri, să ridici fortărețe, case și șantiere, să sapi canale – toate acestea cereau efort uman. Ca să suplimenteze mâna de lucru, Petru emitea edicte an după an, convocând tâmplari, lucrători în piatră, zidari și, mai presus de toate, țărani simpli, muncitori necalificați, ca să lucreze în Sankt-Petersburg. Din toate colțurile imperiului său, un fluviu de oameni nefericiți – cazaci, siberieni, tătari, finlandezi – curgea spre Sankt-Petersburg. Lor li se asigurau costurile călătoriei și subzistența pentru șase luni, după care li se permitea, dacă supraviețuiau, să se întoarcă acasă, locul lor urmând să fie luat de un alt val de muncitori în vara următoare. Oficialii locali și nobilii însărcinați de Petru cu recrutarea și trimiterea acestei forțe de muncă s-au plâns țarului că sute de sate au căzut în ruină din cauza pierderii celor mai buni oameni din ele, dar Petru nu voia să știe de nimic.

Greutățile erau groaznice. Muncitorii locuiau în colibe aglomerate și infecte, pe pământul gol. Scorbutul, dizenteria, malaria și alte boli îi secerau pe capete. Banii nu erau plătiți cu regularitate, iar dezertările erau la ordinea zilei. Numărul precis al celor care au murit nu se va ști niciodată; în timpul lui Petru, el era estimat la 100000. Cifrele mai târzii sunt mult mai mici,

poate 25000 sau 30000, dar nimeni nu a contestat zicala sumbră care circula, că Sankt-Petersburgul e „un oraș ridicat pe oase".

Pe lângă munca oamenilor, materialele cu care era construit orașul trebuia să fie importate. Ținutul mlăștinos și plat din jurul deltei Nevei avea copaci mari, care asigurau lemnul, dar era aproape complet lipsit de piatră. Primele pietre aduse pentru noul oraș proveneau din demolarea fortului și orașului Nyenskans, în amontele râului, și erau coborâte pe cursul acestuia. Ani de zile, fiecare car, fiecare căruță și fiecare vas care venea în oraș era obligat să aducă o cotă de piatră, pe lângă marfa obișnuită. A fost deschis un birou special, la cheul și la poarta orașului, pentru a prelua aceste pietre, fără de care vehiculul nu avea voie să pătrundă în oraș. Câteodată, când era mare nevoie de piatră, un oficial superior decidea unde să o repartizeze. Ca să se păstreze lemnul pentru construcții, era interzis să se taie copaci pe insulă și nimeni nu avea voie să-și încălzească baia mai mult de o dată pe săptămână. Buștenii erau aduși din pădurile de lângă lacul Ladoga și de la Novgorod, iar gaterele nou construite, acționate de vânt și apă, îi transformau în grinzi și scânduri. În 1714, când s-a observat că ridicarea Sankt-Petersburgului e întârziată de lipsa zidarilor, Petru a emis un decret prin care hotăra că, până la noi ordine, nu se va mai construi la Moscova nicio casă din piatră, sub „pedeapsa confiscării bunurilor și a exilului". Curând după aceea, el a extins acoperirea decretului la întregul imperiu. Neavând încotro, constructorii în cărămidă și piatră de pe cuprinsul Rusiei și-au luat uneltele și au plecat spre Sankt-Petersburg în căutare de lucru.

Orașul avea nevoie de o populație. Puțini oameni veneau de bunăvoie să locuiască acolo; de aceea, și în această privință, Petru a acționat în forță. În martie 1708, țarul i-a „invitat" pe sora lui, Natalia, pe celelalte două surori vitrege, țarevnele Maria și Feodosia Alekseevna, pe cele două țarine văduve, Marta și Praskovia, împreună cu sute de nobili, înalți oficiali și negustori bogați, să-l însoțească la Sankt-Petersburg în primăvară. Nimeni, potrivit lui Withworth, „nu avea voie să invoce vârsta, afacerile sau indispoziția"[359]. Au venit fără voia lor. Obișnuiți cu viața ușoară din împrejurimile Moscovei, unde aveau case mari și unde proviziile le erau aduse de pe proprietățile lor din apropiere sau erau cumpărate ieftin de pe piețele bogate ale Moscovei, acum erau obligați să-și construiască alte case, cu mari cheltuieli, pe mlaștinile baltice. Trebuia să plătească prețuri

exorbitante pentru mâncarea adusă de la sute de kilometri distanță și mulți dintre ei au socotit că au pierdut două treimi din avere. Ca anecdotă, ei detestau apa pe care țarul o iubea și niciunul n-a pus piciorul pe o corabie altfel decât forțat. Cu toate acestea, neavând de ales, au venit. Negustorii și prăvăliașii au venit cu ei și și-au găsit consolarea în faptul că puteau să încaseze prețuri scandaloase pentru bunurile lor. Mulți muncitori – ruși, cazaci și calmuci –, după ce își îndepliniseră lunile obligatorii de muncă, au rămas acolo, fără să vrea sau fără să mai fie în stare să parcurgă pe jos lunga distanță până acasă, și au fost angajați de nobili pentru construirea caselor ordonate de țar. În cele din urmă, mii de astfel de muncitori s-au stabilit acolo și și-au ridicat case în Petersburg. Petru a încurajat acest lucru, venind personal, de fiecare dată când se așeza piatra de temelie a unei case și închinând un pahar pentru succesul proprietarului.

Nici locul și nici planul acestor case nu au fost lăsate la voia întâmplării. Familiilor de nobili li se cerea să construiască case din grizi și șipci, tencuite „în stil englezesc“, de-a lungul malului stâng al Nevei (nobililor care aveau mai mult de cinci sute de țărani li se cerea să construiască case cu două niveluri); o mie de negustori și distribuitori au fost instruiți să-și construiască case din lemn, pe malul opus al râului. Clădite în grabă, prin munca fără chef a nefericiților proprietari, noile case erau deseori defectuoase din cauza acoperișurilor proaste, a pereților care crăpau și a podelelor strâmbe. Cu toate acestea, pentru a da grandoare orașului, Petru a ordonat ca toți cetățenii importanți, ale căror case aveau doar un nivel, să mai adauge încă unul. Ca să-i ajute, el a vorbit cu Trezzini să le pună gratuit la dispoziție planuri de construcție pentru diferite dimensiuni ale caselor.

Cea mai mare parte a orașului era construită din lemn, iar incendiile izbucneau aproape săptămânal. În încercarea de a limita pericolul, țarul a pus la punct un sistem de supraveghere permanentă. Noaptea, în timp ce citadela dormea, paznicii vegheau în turnuri de biserică, privind pe deasupra acoperișurilor tăcute. La primul semn de foc, paznicul care îl văzuse trăgea clopotul, iar semnalul era imediat preluat de ceilalți paznici din oraș și transmis mai departe, în tot orașul. Clopotele îi trezeau pe toboșari, care băteau toba. În curând, străzile erau pline de oameni cu securi în mână, alergând la foc. Soldații care erau din întâmplare în oraș trebuia să se grăbească spre zona afectată. De fapt, fiecare funcționar, civil sau militar,

staționat în Sankt-Petersburg avea misiunea de a lupta împotriva incendiilor, misiune pentru care i se plătea lunar o anumită sumă; lipsa de participare la acțiune aducea cu sine o pedeapsă imediată. Petru însuși avea această îndatorire, și primea și el salariu, la fel ca și ceilalți. „E un lucru obișnuit“, spunea un observator străin, „să-l vezi pe țar printre muncitori, cu o secure în mână, urcându-se pe acoperișul caselor în flăcări, punându-se într-un asemenea pericol, încât privitorii tremurau văzându-l.“ Iarna, când apa era înghețată, securile și topoarele erau singurele care puteau fi folosite la stingerea incendiilor. Atunci când casele care se aflau lângă locuința în flăcări puteau fi doborâte, și resturile îndepărtate de foc suficient de repede, incendiul era izolat. Prezența lui Petru avea întotdeauna un efect puternic. După spusele lui Just Juel, ambasadorul danez, „întrucât gândirea lui este extraordinar de rapidă, își dă seama dintr-o privire ce trebuie făcut pentru a stinge focul; se urcă pe acoperiș; se duce în locurile cele mai periculoase; îi îndeamnă pe nobili, ca și pe oamenii obișnuiți, să ajute în lupta cu flăcările, și nu se oprește până când focul este stins. Dar când suveranul lipsește, lucrurile stau cu totul altfel. Atunci, oamenii privesc focul cu indiferență și nu fac nimic pentru stingerea lui. Este zadarnic să le ții predici sau chiar să le dai bani; ei de-abia așteaptă ocazia să fure ceva.“[360]

Celălalt pericol natural iminent erau inundațiile. Petersburgul fusese construit la nivelul mării și, ori de câte ori râul Neva creștea cu câteva zeci de centimetri, orașul era inundat. Petru îi scria lui Menșikov, în 1706:

Alaltăieri, vântul dinspre vest-sud-vest a crescut apele așa de mult încât se spune că niciodată nu s-a mai întâmplat așa. În casa mea, apa s-a ridicat cu 53 de centimetri deasupra podelei, iar în grădină și afară, pe străzi, oamenii mergeau de colo colo cu barca. Totuși, apele nu au rămas prea mult – mai puțin de trei ore. Era distractiv să vezi cum oamenii, nu doar țăranii, ci și femeile lor, stau pe acoperișuri sau în copaci în timpul inundațiilor. Deși apa s-a ridicat la o înălțime mare, nu a provocat pagube serioase.[361]

„În 9, la miezul nopții, a bătut un vânt așa de puternic de pe mare, dinspre sud-vest, încât orașul era complet sub apă“[362], scria un rezident englez în ianuarie 1711. Mulți oameni ar fi fost luați prin surprindere și s-ar fi înecat, dacă nu ar fi bătut clopotele să-i trezească din somn și să se poată urca

astfel pe acoperișurile caselor. Cea mai mare parte a caselor și animalelor au pierit.“ Aproape în fiecare toamnă Neva se umfla, pivnițele erau inundate și proviziile distruse. Atât de multe scânduri și grinzi pluteau pe apă, încât luarea acestor obiecte se pedepsea ca o crimă, dacă se făcea înainte ca proprietarul să le poată recupera. În noiembrie 1721, un alt vânt catastrofal dinspre sud-vest a întors din nou apele râului, și a purtat un vas cu două catarge pe străzi, lăsându-l proptit de o casă. „Pagubele sunt mai presus de cuvinte“, raporta ambasadorul francez la Paris. „Nici măcar o casă nu a scăpat neatinsă. Pierderile sunt estimate la două sau trei milioane de ruble. [Dar] țarul, la fel ca Filip al Spaniei, [după pierderea Armadei], și-a arătat măreția sufletului prin calmul său.“[363]

Chiar și la cincisprezece ani de la fondarea lui, când se ridicau, de-a lungul Nevei, palate înalte, cu multe ferestre, și grădinarii francezi decorau grădinile cu aranjamente geometrice de flori, viața de zi cu zi în Sankt-Petersburg rămânea, în descrierea unui străin, „un trai riscant, de azi pe mâine“. Una dintre probleme era că regiunea nu se putea hrăni singură. Delta Nevei, cu marile ei întinderi de apă, păduri și mlaștini rareori putea să producă recolte bune. Uneori, în anii ploioși, recoltele putrezeau pe câmp înainte de a fi culese. Natura era de mare ajutor; existau căpșuni, afine și o mulțime de ciuperci, pe care rușii le mâncau ca pe o mare delicatesă, doar cu sare și cu oțet. Existau și iepuri mici, a căror blană cenușie se făcea albă în timpul iernii, și care aveau o carne uscată și tare; mai erau rațe și gâște sălbatice. Râurile și lacurile erau pline de pește, dar străinii au aflat cu regret că nu au cum să cumpere pește proaspăt; rușii preferau peștele sărat sau marinat. Dar chiar și cu toate aceste lucruri care se puteau găsi pe pământ, în păduri sau în ape, Sankt-Petersburgul ar fi suferit de foame fără proviziile achiziționate din alte părți. Sute de care veneau de la Novgorod, și chiar de la Moscova, în lunile mai calde, aducând în oraș alimente; iarna proviziile salvatoare erau aduse cu săniile. Dacă aceste mărfuri întârziau cât de puțin pe drum, prețurile din Sankt-Petersburg și din satele apropiate săreau imediat în aer, deoarece, printr-un proces invers decât cel normal, orașul era cel care aproviziona așezările limitrofe cu alimente.

În pădurea din jurul Sankt-Petersburgului, care se întindea nesfârșită până la orizont, plină de mesteceni scheletici, pini subțiri, tufe și mlaștini, călătorul

care se aventura pe cărări lăturalnice se pierdea rapid. Cele câteva ferme din regiune se aflau în luminișuri, la care se ajungea pe poteci nemarcate. Iar în aceste desișuri și dumbrăvi rătăceau urșii și lupii. Urșii erau mai puțin periculoși, pentru că vara găseau destulă mâncare, iar iarna hibernau. Dar lupii mișunau tot timpul anului, și iarna apăreau în haite agresive, de câte treizeci sau patruzeci. Acest lucru se întâmpla atunci când foamea îi împingea să intre în curțile fermelor, ca să prindă câini și chiar să atace cai și oameni. În 1714, doi soldați care făceau de gardă în fața turnătoriei centrale din Sankt-Petersburg au fost atacați de lupi; unul a fost sfâșiat și mâncat pe loc, iar celălalt a reușit să se târască de acolo, dar a murit la scurt timp după aceea. În 1715, o femeie a fost devorată în plină zi, pe insula Vasilevski, nu departe de palatul prințului Menșikov.

Nu este de mirare că puțini ruși voiau să trăiască în această zonă umedă, pustie și periculoasă. Un timp, ea a fost pustie pentru că războiul și bolile i-au îndepărtat pe toți locuitorii originari, vorbitori de finlandeză. Petru a dat pământuri nobililor și ofițerilor săi, iar ei au adus familii și chiar sate întregi de țărani din interiorul Rusiei, ca să se stabilească acolo. Acești oameni simpli, dezrădăcinați din ținuturile lor cu dealuri line și pajiști din jurul Moscovei, sufereau enorm, dar nu se plângeau. „Este de mirare să vezi cu câtă resemnare și răbdare acceptă aceste greutăți oamenii, atât cei mari, cât și cei mici", scria Weber. „Oamenii obișnuiți spun că viața nu e decât o povară pentru ei. Un preot luteran mi-a relatat că a avut ocazia să vorbească cu niște țărani simpli despre credința lor și i-a întrebat dacă știu ce au de făcut ca să obțină mântuirea sufletului, iar ei au răspuns că nu se știe sigur dacă ei vor ajunge în rai, pentru că ei cred că fericirea eternă este rezervată țarului și marilor boieri."[364]

Nu numai oamenii simpli urau Sankt-Petersburgul. Nobilii ruși și ambasadorii străini bombăneau și se întrebau cât timp va mai exista orașul, după ce fondatorul său nu va mai fi. Țarevna Maria a declarat: „Petersburgul nu va mai rezista după ce noi nu vom mai fi. O să rămână un pustiu."[365] Puțini vedeau lucrurile mai clar. Menșikov a fost cel care a spus că Sankt-Petersburgul va deveni o altă Veneție și că în viitor străinii vor veni acolo din pură curiozitate, doar pentru a-i admira frumusețea.

Suedezii nu au înțeles niciodată atașamentul obstinat al lui Petru pentru locurile acelea mlăștinoase. Hotărârea țarului de a păstra noul oraș a devenit obstacolul major în încheierea păcii. Când sorții erau potrivnici în război, Petru ar fi fost de acord să cedeze tot ce cucerise în Livonia și Estonia, dar nu ar fi acceptat în ruptul capului să cedeze Sankt-Petersburgul și gurile Nevei. Puțini din Suedia înțelegeau că țarul scindase Imperiul Suedez din Baltica pentru totdeauna, că teritoriul dintre provinciile suedeze din nord și cele din sud ale zonei baltice întrerupea liniile de comunicație ce treceau prin delta Nevei și că prevestea pierderea completă a acestora. Majoritatea suedezilor considerau pierderea relativ minoră și doar temporară, și credeau că Petru e un nebun. Știind că vânturile aduceau apă în delta Nevei și inundau multe dintre insulele mlăștinoase, ei și-au închipuit că vântul și apa vor distruge rapid orașul cel nou. Proaspăta așezare a devenit ținta glumelor. Atitudinea suedezilor era aceeași cu a regelui lor deplin încrezător: „Să-l lăsăm pe țar să se obosească fondând orașe noi. Vom păstra pentru noi onoarea de a le lua înapoi.“[366]

Petru a numit noul oraș Sankt-Petersburg, după numele patronului său, iar acesta a devenit gloria domniei sale, „paradisul“ său, „Edenul“ său, „dragostea“ sa. În aprilie 1706, el începea astfel o scrisoare către Menșikov: „Nu pot să mă abțin să îți scriu din acest paradis; cu adevărat aici trăim în rai.“[367] Orașul ajunsese să reprezinte în piatră și cărămidă ceea ce era mai important în viața lui: evadarea din intrigile ascunse, din camerele boltite cu ferestre minuscule de la Moscova; contactul cu marea; deschiderea către tehnologia și cultura Europei Occidentale. Petru iubea noua lui creație. Găsea plăceri nesfârșite în râul care curgea spre golf, în valurile care loveau zidurile fortăreței, în briza sărată care umfla pânzele noilor sale nave. Construirea orașului a devenit pasiunea lui. Nicio piedică nu stătea în calea îndeplinirii planului său de construcție. În acest proiect punea toată energia sa, milioane de ruble și mii de vieți. La început, interesul lui major era legat de fortificații și de apărarea orașului, dar în mai puțin de un an îi scria lui Tihon Streșnev, la Moscova, să-i trimită flori de la Izmailovo, de lângă Moscova, „mai ales din acelea care miros frumos. Răsadurile de bujori au ajuns în condiții foarte bune, dar nu erau nici răsaduri de roiniță, și nici mentă. Trimite-le.“[368] În 1708, el a construit o volieră, și a cerut de la Moscova „8000 de păsări cântătoare de diferite specii“[369].

După Petru, o succesiune întreagă de țari și țarine aveau să transforme vechea așezare de lemn și pământ într-un oraș mirific, cu o arhitectură mai mult europeană decât rusească, cu o cultură și mentalitate care reprezentau un amestec de trăsături rusești și occidentale. Pe cheiul de granit, lung de 5 kilometri, care se afla în fața malului sudic al Nevei, se va construi un șir lung de palate maiestuoase și clădiri publice galbene, albastre-deschis, vernil și roșii-deschis. Cu amestecul său de vânturi, ape și nori, cu cele 150 de poduri arcuite, care făceau legătura între cele nouăsprezece insule, cu turnurile și domurile lui de aur, cu obeliscurile de marmură și coloanele de granit, Sankt-Petersburg urma să fie numit Babilonul Zăpezilor și Veneția Nordului. Va deveni o sursă de inspirație pentru literatura, muzica și arta rusă, casa lui Pușkin, Gogol și Dostoievski, a lui Borodin, Musorgski și a lui Rimski-Korsakov, a lui Petipa, Diaghilev, Pavlova și Nijinski. Pentru două secole, orașul a fost, de asemenea, și scena pe care se jucau destinele politice ale Rusiei, deoarece suveranii ruși conduceau imperiul din orașul pe care îl crease Petru. Și tot în acest oraș a fost jucat și actul final al dramei în care dinastia lui Petru a fost detronată. Chiar și numele orașului avea să fie schimbat atunci când noul regim, din dorința de a-și onora mentorul, a decis să-i dea lui Lenin „ce avem noi mai bun“. Noul nume, totuși, încă le stă în gât multor cetățeni ai orașului. Pentru ei a rămas, simplu, „Peter“.

---

[354] Există o legendă potrivit căreia Petru ar fi împrumutat o muschetă de la unul dintre soldații săi și, cu baioneta, ar fi tăiat două fâșii de pământ cu iarbă pe ele din Insula Iepurelui. Așezându-le în formă de cruce, el a spus: „Aici va fi un oraș.“ Soldații săi au săpat o groapă, în care Petru a pus o cutie cu relicve ale apostolului Andrei, patronul Rusiei. În acel moment, spune povestea, un vultur a coborât în zbor deasupra capului lui Petru și s-a așezat pe vârfurile a doi mesteceni care fuseseră legați în formă de arc. Acest arc a devenit oficial Poarta Estică, sau Poarta lui Petru, din viitoarea fortăreață. (N. a.)

[355] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 304.

[356] P&B, III, nr. 723.

[357] Când Amiralitatea a fost complet refăcută din zidărie și piatră, la începutul secolului al XIX-lea, forma ei dreptunghiulară, turnul central și girueta în formă de corabie au fost păstrate ca trăsături distinctive. Și astăzi, ca și în zilele de început ale Sankt-Petersburgului, cele două turnuri gemene, al Amiralității și al catedralei fortăreței, așezate față în față peste Neva, domină orizontul orașului. (N. a.)

[358] Eugene Schuyler, vol. II, p. 5.

[359] Sbornik, I.R.I.O., L, p. 2.

[360] Constantin de Grunwald, p. 170.

[361] P&B, IV, nr. 1349.

[362] Sbornik, I.R.I.O., L, p. 401.

[363] Sbornik, I.R.I.O., LX, pp. 348-349.

[364] Friedrich Christian Weber, vol. I, p.191.

[365] N.G. Ustrialov, vol. IV, 274.

[366] Eugene Schuyler, vol. II, p. 6.

[367] Ian Grey, p. 227.

[368] B.H. Sumner, Emergence, p. 59.

[369] Sbornik, I.R.I.O., L, p. 6.

28

MENȘIKOV ȘI ECATERINA

În perioada de început a războiului au apărut în prim-plan doi oameni care aveau să devină cei mai apropiați tovarăși din viața lui Petru, Aleksandr Menșikov și Marta Skavronskaia. Între ei erau asemănări remarcabile: amândoi aveau origini umile; s-au cunoscut înainte ca ea să-l întâlnească pe Petru; amândoi s-au ridicat, el de la grăjdar, la mare cneaz, iar ea din mica țărancă orfană a ajuns să fie încoronată împărăteasă, suverană a Rusiei, moștenitoare și succesoare a lui Petru. Amândoi i-au supraviețuit uriașului țar care i-a creat, dar nu pentru multă vreme. După ce a murit Petru, împărăteasa Ecaterina l-a urmat repede și, după ea, s-a întors în pământ și ambițiosul grăjdar care urcase până la înălțimi amețitoare pe scara socială.

Marele cneaz Menșikov, cel mai puternic satrap al imperiului, copilul de suflet (Herzenkind) al lui Petru, omul pe care l-a iubit cel mai mult după Ecaterina, singurul om care își permitea „să vorbească în numele țarului", a devenit feldmareșal, prim senator, „Excelență Serenisimă", cneaz al Rusiei, dar și prinț al Sfântului Imperiu Roman! Cel mai cunoscut portret al lui Menșikov înfățișează un bărbat cu o frunte înaltă, boltită, cu ochi inteligenți, albastru-verzui, cu un nas puternic și o mustață castanie, subțire, ca desenată cu creionul. Zâmbetul său este la fel de enigmatic ca al Mona Lisei. La prima vedere, pare deschis și plăcut; la o privire mai atentă, pare distant și rece. Dacă am lua în considerare gura și ochii, atunci zâmbetul și fața întreagă ar deveni, categoric, calculate și neplăcute. Menșikov este îmbrăcat ca un „potentat aproape suveran" și occidentalizat, așa cum spunea Pușkin. Poartă o perucă albă cu păr ondulat, ca un prinț al lui Ludovic al XIV-lea; o armură de piept peste care este o pelerină albă, tivită cu aur și cu ciucuri de aur. În jurul gâtului are o eșarfă roșie, de mătase, și panglica lată, albastră, a Ordinului Sfântului Andrei, așezată în diagonală, pe piept. Steaua Ordinului, cea a ordinului polonez al Vulturului Alb și a unui alt ordin sunt prinse de pelerină. Cel care privește portretul poate să afirme ca pare să înfățișeze un om extrem de inteligent, deosebit de puternic și neiertător.

Numele și cariera lui Aleksandr Danilovici Menșikov sunt indiscutabil legate de viața lui Petru cel Mare, deși originile faimosului locotenent al lui Petru sunt învăluite într-o aură de legendă. Unii au spus că tatăl său era un țăran lituanian, care își trimisese fiul ca ucenic la o brutărie din Moscova, unde tânărul Aleksașka vindea prăjiturele și pirojki. Într-o zi, pe străzile orașului, spune povestea, istețul băiat care striga din toți rărunchii, lăudându-și marfa, i-a atras atenția lui Lefort, care s-a oprit să vorbească cu el, și, pentru că a fost fermecat imediat de acesta, l-a angajat în serviciul său pe băiat. După aceea, deși Menșikov abia dacă știa să-și scrie numele, inteligența și spiritul său îndrăzneț străluceau așa de tare, încât a fost remarcat în curând și de Petru. Țarul a fost intrigat de inteligența și spiritualitatea băiatului, care era aproape de aceeași vârstă cu el, și, convingându-l pe Lefort să renunțe la acesta, l-a luat pe Aleksașka să-i fie servitor. Din această poziție, inferioară ca rang, dar aflată în coasta unui autocrat, Menșikov și-a pus la bătaie farmecul și diversele lui talente utile, pentru a deveni unul dintre cei mai bogați și mai puternici oameni din Europa secolului al XVIII-lea. Curajul său impertinent nu l-a părăsit niciodată. Acest curaj l-a îndemnat să fure sume exorbitante din fondurile statului pe care le avea în grijă și apoi să se pună la adăpost în fața mâniei suveranului scandalizat. Se spune că, în cele din urmă, Petru a ajuns să-l amenințe că îl va trimite pe puternicul cneaz înapoi la vândut plăcinte pe străzile Moscovei. În seara aceea, Menșikov a apărut în fața lui Petru cu un șorț și cu o tavă legată de gât, plină de pirojki, și a strigat: „Plăcinte calde! Plăcinte calde! Am pirojki proaspete!“[370] Petru a clătinat din cap supărat, dar apoi a izbucnit în râs și l-a iertat încă o dată pe favoritul său păcătos.

Povestea verosimilă despre începuturile lui Aleksandr Menșikov este doar ceva mai puțin colorată. Este aproape sigur că tatăl lui Menșikov a fost soldat în timpul țarului Aleksei, și a devenit caporal-funcționar, staționat la Preobrajenskoe. Probabil, originea familiei era lituaniană: certificatul prin care Menșikov era desemnat prinț al Sfântului Imperiu Roman arăta că noul prinț descinde dintr-o familie lituaniană străveche și nobilă. „Străveche“ și „nobilă“ ar fi putut să fie adăugate doar pentru a facilita acordarea titlului de către împăratul habsburg, rigid și conservator, dar există dovezi că rudele lui Menșikov dețineau terenuri în apropierea Minskului, care, la acea dată, făcea parte din Lituania.

Indiferent de originea lui, Menșikov s-a născut în noiembrie 1673, cu un an și jumătate mai târziu decât Petru, și și-a petrecut copilăria ca băiat de grajduri pe proprietatea imperială de la Preobrajenskoe. Din frageda lui tinerețe, a înțeles importanța apropierii de Petru. A fost unul dintre primii băieți care s-au înrolat ca soldați de joacă în compania militară tinerească a lui Petru. În 1693, el figura ca tunar – arma favorită a lui Petru – în Garda Preobrajenski. Ca sergent, el a fost alături de țar în fața zidurilor Azovului și, când Petru a alcătuit Marea Ambasadă care urma să plece în Europa Occidentală, Menșikov a fost unul dintre primii voluntari și unul dintre primii selectați. În acea perioadă, el fusese numit denșcik, adică un tânăr care avea rolul de ordonanță personală a țarului. Datoria unui denșcik era să se afle întotdeauna în preajma suveranului, zi și noapte, să doarmă cu schimbul în camera alăturată, sau, când țarul călătorea, să doarmă pe podea, lângă patul regal. Menșikov a lucrat alături de Petru pe șantierele din Amsterdam și Deptford. Era aproape la fel de bun ca Petru la tâmplărie și singurul din Rusia cu aptitudini pentru afaceri, în afară de țar. În compania lui Petru, Menșikov a vizitat atelierele și laboratoarele occidentale, a învățat o brumă de olandeză și germană și a căpătat un lustru de maniere politicoase. Deși era adaptabil și învăța repede, el a rămas un rus adevărat și, ca atare, aproape că era prototipul de om pe care Petru voia să-l construiască în Rusia. El era unul dintre supușii care adoptau ideile noi ale lui Petru, unul care era dispus să se rupă de vechile obiceiuri rusești și nu numai că era destul de inteligent și de talentat, dar era și dornic să ajute.

La întoarcerea din Europa, Menșikov a fost inclus și el în Vesela Companie a lui Petru. Înalt de 1,83 metri, robust, agil și priceput la sporturile care îi plăceau lui Petru, el a devenit o figură importantă la Preobrajenskoe, unde era cunoscut prin diminutivul Aleksașka, sau prin patronimicul său, Danilovici. El apărea alături de „marea companie de cântăreți care interpretau colinde de Crăciun în casa generalului Gordon“ și tot el a luat parte cu entuziasm la execuția streliților. Țarul i-a oferit o casă, și, în 2 februarie 1699, în prezența lui Petru, aceasta a fost botezată potrivit „ritualurilor lui Bahus“.

Inevitabil, ascensiunea rapidă a tânărului a stârnit comentarii în legătură cu originile lui obscure și cu lipsa lui de educație. „Prin naștere“, spunea cneazul Boris Kurakin, „Menșikov este inferior unui polonez.“[371] Korb scria

dispreţuitor despre „acel Aleksandr care iese aşa mult în evidenţă prin mila ţarului“[372] şi raporta că tânărul favorit deja îşi vindea influenţa negustorilor şi altora care aveau nevoie de ajutor în diferite birouri ale conducerii. Withworth, ministrul englez, scria în 1706: „Sunt informat din surse credibile că Menşikov nu ştie să scrie şi nici să citească.“[373] Acuzaţia era doar parţial adevărată. Menşikov învăţase să citească, dar scria întotdeauna prin intermediul unui secretar, punându-şi semnătura cu o mână greoaie şi tremurătoare.

Însă, în ciuda detractorilor săi, Menşikov continua să crească. Tactul, optimismul şi ciudatul lui fel de a înţelege şi aproape de a anticipa toate ordinele lui Petru şi stările acestuia şi acceptarea şi răbdarea cu care suporta furia ţarului şi chiar loviturile violente, l-au făcut unic. Când Petru, la întoarcerea din Europa, l-a acuzat pe generalul Şein că a vândut funcţii ale armatei şi, la un banchet, a tras sabia ca să-l lovească pe cel care îl supărase, Lefort a fost cel care a deturnat lovitura şi i-a salvat viaţa lui Şein, dar Menşikov a fost acela care s-a luptat cu ţarul şi l-a calmat. La scurt timp după aceea, la o petrecere de botez pentru fiul ambasadorului danez, Petru l-a văzut pe Menşikov purtând sabie pe ringul de dans. Scandalizat de această încălcare a etichetei comisă în faţa invitaţilor străini, Petru l-a lovit pe vinovat cu pumnul, provocându-i lui Menşikov o hemoragie nazală. În primăvara următoare, la Voronej, Menşikov s-a aplecat să-i şoptească ceva lui Petru la ureche şi a fost răsplătit cu o izbucnire de furie şi o altă lovitură în faţă, de data aceasta aşa de puternică, încât a doborât victima la pământ. Menşikov a acceptat acest abuz, nu doar cu resemnare, ci şi cu un umor infailibil. Cu timpul, înţelegerea lui pentru dispoziţiile lui Petru şi voinţa de a accepta orice îi oferea Petru, fie favoare, fie lovitură, l-au făcut să devină indispensabil pentru ţar. A încetat să mai fie un servitor şi a devenit un prieten.

În 1700, înainte de izbucnirea războiului, Menşikov făcea încă parte din angajaţii domestici ai lui Petru. O scrisoare a lui către Petru din acel an arată că el avea atribuţii speciale în legătură cu garderoba ţarului. Dar când a început războiul Menşikov s-a aruncat în luptă, demonstrând la fel de mult talent pentru comanda militară ca şi în tot ce făcea. El era cu Petru la Narva, şi a plecat cu ţarul înainte de începerea bătăliei catastrofale. În timpul operaţiunilor din Ingria, din 1701, pe care Petru le-a condus personal,

Menșikov s-a distins ca locotenent al lui Petru. După asediul și capturarea fortăreței Nöteborg (acum Schlüsselburg), Menșikov a fost numit guvernator al acesteia. El a participat la înaintarea în aval de Neva, la luarea orașului Nyenskans, la ambuscada și capturarea flotilei suedeze de la gurile râului. Când a fost fondat Sankt-Petersburgul, în 1703, și construită fortăreața Petru și Pavel, Menșikov a fost însărcinat cu supravegherea lucrărilor la unul dintre cele șase mari bastioane, care, ulterior, i-a și purtat numele. În același an, el a devenit guvernator general al Kareliei, Ingriei și Estoniei. În 1703, pentru a-i face plăcere țarului, Piotr Golițîn, ambasador la curtea imperială de la Viena, a aranjat ca Menșikov să fie numit conte al Ungariei. În 1705, împăratul Iosif a făcut din Aleksașka prinț al Sfântului Imperiu Roman. Doi ani mai târziu, după victoria lui Menșikov asupra suedezilor la Kalisz, în Polonia, Petru i-a conferit titlul de cneaz al Ijorei, și un mare număr de proprietăți. Semnificativ, la doar două săptămâni de la primirea acestor pământuri, noul cneaz scria să se stabilească precis numărul de parohii și al oamenilor din ele, veniturile care ar trebui să fie colectate de acolo, poruncind ca în slujbele religioase din bisericile ținutului numele lui să fie menționat alături de cel al țarului.

Infinit mai importantă decât titlurile sau bogăția – pentru că și titlurile și bogăția depindeau de ea – era prietenia lui Petru. Moartea lui Lefort în 1699 îl lăsase pe țar fără niciun prieten apropiat, față de care să-și arate atât măreția cât și trivialitatea, viziunile, speranțele și disperările. Menșikov și-a asumat acest rol și, în acei primi ani ai războiului, prietenia lui Petru s-a transformat în afecțiune profundă. Aleksașka îl urma pe Petru oriunde și făcea orice lucru pe care îl comanda țarul. Putea să fie tovarășul lui Petru la beții orgiastice, confidentul iubirilor lui, comandantul cavaleriei și ministru în guvern – toate cu același devotament și pricepere. Când relațiile lor au devenit mai intime, felul lui Petru de a i se adresa lui Menșikov s-a schimbat. În 1703, țarul încă îl mai numea Mein Herz și Mein Herzenchen. În 1704, el devenise Mein Liebster Kamerad și Mein Liebster freund. După aceea, era Mein Bruder. Petru își încheia scrisorile către Menșikov cu formula: „Toate sunt bune. Doar Dumnezeu poate să-mi dea să te văd bucuros din nou. Tu singur știi asta.“[374]

Pe măsură ce trecea viața lui Menșikov, onorurile și recompensele continuau să curgă asupra lui, iar inamicii se înmulțeau. Pentru ei era servil,

ambițios și, atunci când avea putere, despotic. Putea să fie aspru și crud și nu uita niciodată vreo nedreptate care i se făcuse. Cel mai mare defect al său, care de multe ori putea să fie și pierzania lui, era lăcomia. Născut sărac, iar apoi înconjurat de oportunitățile de a acumula bogăție, el înșfăca tot ce putea. Pe măsură ce înainta în vârstă, această trăsătură a devenit tot mai evidentă sau, cel puțin, mai greu de ascuns. Petru, conștient că prietenul său vechi se folosește de funcțiile lui ca să-și înmulțească averea, deseori chiar furând de-a dreptul de la stat, a încercat de mai multe ori să-l oprească. Menșikov a fost adus în fața justiției, i s-a retras puterea, a fost amendat, ba chiar și bătut de țarul înfuriat. Dar întotdeauna intervenea prietenia de treizeci de ani, supărarea țarului se domolea și Menșikov era din nou instalat la putere.

De fapt, Menșikov era mai mult decât un sicofant isteț și lacom. Deși ajunsese sus datorită lui Petru, el îi era indispensabil țarului ca prieten. A devenit, atât cât era omenește posibil, alter ego-ul lui Petru; știa atât de bine cum va reacționa țarul în orice situație, încât ordinele lui erau acceptate ca și cum ar fi fost ale lui Petru. „Face ce îi place fără să-mi ceară părerea“, spunea la un moment dat Petru despre el. „Dar eu nu fac niciodată nimic fără să-l întreb pe el.“[375] La bine și la rău, Menșikov îl ajuta pe Petru să creeze noua Rusie.

Originile Martei Skavronskaia sunt și mai obscure decât cele ale lui Menșikov. Sunt mai multe ipoteze legate de viața ei dinaintea întâlnirii cu țarul, în 1703, când avea nouăsprezece ani. Conform celei mai probabile povești, ea a fost unul dintre cei patru copii ai unui țăran lituanian, posibil catolic, pe nume Samuel Skavronski. El se mutase din Lituania și se stabilise în provincia suedeză Livonia, unde, în 1684, în satul Ringen, de lângă Dorpat, s-a născut Marta. Când era încă bebeluș, tatăl ei a murit de ciumă, urmat la scurtă vreme de mama ei. Copiii, fără nicio avere, au fost împrăștiați, iar Marta a ajuns în familia pastorului Ernst Gluck, un preot luteran din Marienburg. Deși nu era chiar o servitoare, se așteptau de la ea să se facă utilă în gospodărie, să spele rufe, să coasă, să facă pâine și să aibă grijă de ceilalți copii. Se pare că nu ar fi fost considerată un membru al familiei, mai ales pentru că, în acea familie relativ bine educată, nu s-a făcut

niciun efort pentru educația ei, și când a plecat de la familia Gluck nu știa să scrie sau să citească.

În adolescență, Marta s-a transformat într-o fată atrăgătoare, viguroasă, cu ochi negri și față plină care atrăgeau atenția tuturor. O poveste spune că Frau Gluck devenise îngrijorată, temându-se de efectul frumuseții înfloritoare a fetei asupra fiilor ei care creșteau și chiar asupra pastorului. În consecință, Marta a fost încurajată să cedeze insistențelor unui dragon suedez al cărui regiment era încartiruit în apropiere. A fost logodită cu el și, potrivit unora, chiar a fost căsătorită pentru o scurtă perioadă – opt zile – în vara lui 1702. În acest moment, succesele rapide ale rușilor invadatori au obligat regimentul lui să părăsească Marienburgul, iar Marta nu și-a mai văzut niciodată logodnicul/soțul.

Odată cu retragerea suedezilor, districtul Dorpat a căzut în mâinile armatei lui Șeremetiev și, împreună cu districtul, întreaga lui populație, pastorul Gluck și familia sa au fost luați prizonieri. Șeremetiev, un om sofisticat, l-a primit pe clericul luteran cu blândețe, și a acceptat oferta lui Gluck de a merge la Moscova pentru a servi ca interpret țarului. Frumoasa orfană Marta însă nu a mers la Moscova, ci a rămas șase luni în serviciul domestic al lui Șeremetiev însuși. (O altă poveste o prezintă pe fată adusă în tabăra feldmareșaluilui înfășurată doar în pelerina unui soldat, pentru a-i acoperi goliciunea.) Unii au presupus că fata devenise amanta lui, ceea ce nu ar fi fost imposibil, deși nimic nu indică existența unor asemenea relații între fata analfabetă de șaptesprezece ani și feldmareșalul cultivat și matur. Mai târziu, ca soție a lui Petru, ea nu i-a purtat pică lui Șeremetiev, dar, pe de altă parte, nici nu l-a favorizat în mod special. Pe scurt, nimic în afara proximității nu pledează pentru o relație de intimitate între ei. Probabil viitoarea împărăteasă a fost servitoare în casa lui Șeremetiev și nimic mai mult.

Relațiile Martei cu viitorul ei protector, Menșikov, erau mai apropiate și mai complexe. El deja era pe cale de a deveni favoritul țarului, când, într-o vizită la Șeremetiev, a zărit-o pe ea. Frumusețea ei era și mai mare; mâinile ei, odată roșii de muncă, deveniseră mai albe și mai fine datorită slujbei mai puțin grele. Acceptase credința ortodoxă și luase numele rusesc Ecaterina. Nimeni nu știe cum a reușit Menșikov să-l convingă pe Șeremetiev să o

transfere pe fata lituaniană în casa lui – unii spun că ar fi cumpărat-o. În orice caz, în toamna lui 1703, el a luat-o la Moscova.

Există posibilitatea ca în aceste luni fata de optsprezece ani să fi împărțit patul cu favoritul de treizeci și doi de ani. Fie că este adevărat sau nu, legătura formată în acest timp între cei doi s-a dovedit indestructibilă și a durat toată viața. Ei aveau să fie cei mai puternici doi oameni din Imperiul Rus după țar, dar, din cauza originii umile, amândoi erau total dependenți de acesta. În afară de protecția țarului, singura putere pe care o aveau, atât soția, cât și favoritul, era sprijinul și alianța celuilalt.

De fapt, nu există nicio dovadă că Ecaterina a fost amanta lui Menșikov, dar există, într-adevăr, dovezi că nu a fost. În această perioadă, Menșikov era puternic atașat de o fată care făcea parte din grupul numit „fecioarele boieroaicelor“, compus din fete a căror îndatorire era să țină companie doamnelor regale. În 1694, după moartea mamei lui Petru, sora cea mică a țarului, Natalia, s-a mutat cu el, ca să trăiască în lumea lui masculină de la Preobrajenskoe, aducând cu ea un mic grup de asemenea fete, inclusiv două surori, Daria și Varvara Arsenieva, fiicele unui oficial din Siberia. Menșikov, ca prieten al lui Petru, era binevenit la curtea feminină din jurul Nataliei și, în curând, el s-a atașat de frumoasa Daria Arsenieva. Prin intermediul secretarului său, el îi scria cu regularitate, de oriunde era, și îi trimitea inele și bijuterii. Ea îi răspundea la scrisori și îi trimitea caftane, cearșafuri și cămăși. În 1703, când Menșikov s-a întors la Moscova în triumf după victoriile sale militare din Ingria, surorile Arseniev au venit să locuiască în casa pe care surorile lui o țineau pentru el. Era aceeași casă în care Menșikov a adus-o și pe Ecaterina. Deși ar fi fost posibil ca, în timp ce curta o fată de origine bună, să se fi amuzat flirtând cu o servitoare lituaniană, el era foarte îndrăgostit de Daria, care, mai târziu, a devenit soția lui.

Când Petru a întâlnit-o pe Ecaterina, în toamna lui 1703, ea făcea parte dintre angajații lui Menșikov, având un statut care, dacă pentru noi este nesigur, pentru el era foarte clar. Era suficient de importantă ca să aibă acces la țar și să-i vorbească, deși el avea treizeci și unu de ani și ea avea doar nouăsprezece, iar Petru o admira. Relația lui cu Anna Mons, care durase doisprezece ani, începuse să se destrame.[376] Acum, în fața lui se afla

voinica, sănătoasa și atrăgătoarea fată aflată în floarea tinereții. Era departe de a fi o frumusețe clasică, dar ochii ei negri, ca de catifea, părul blond și des (pe care, mai târziu, îl vopsea negru pentru a lumina fața arsă de soare) și bustul ei plin, feminin, deja atrăseseră privirile unui feldmareșal și ale unui viitor cneaz; țarul nu avea mai puțin spirit de observație.

Indiferent de situația pe care o avusese anterior, din acel moment Ecaterina a devenit amanta lui Petru. Pentru comoditate, ea a continuat să locuiască în casa lui Menșikov, la Moscova, locuință care, la vremea aceea, era plină de femei. La început, casa fusese întreținută pentru el de surorile sale, Maria și Anna, dar, în decembrie 1703, Annei i-a surâs norocul, măritându-se cu un aristocrat, Aleksei Golovin, fratele mai mic al lui Fiodor Golovin, șeful ministerului de externe. Acum, în casă se aflau cele două surori Arseniev, Varvara și Daria, mătușa acestora, Anisia Tolstaia, și Ecaterina.

În octombrie 1703, Petru a venit la Moscova să-și petreacă cinci săptămâni în această neobișnuită „familie“ Menșikov; apoi a plecat, dar s-a întors în decembrie, și a rămas până în martie. Curând, Daria și Ecaterina călătoreau împreună ca să fie alături de Menșikov și de Petru în orașele de lângă cantonamentul armatei. Timp de mai multe săptămâni, acest cvartet a fost așa de apropiat, încât oricare dintre cei doi bărbați, dacă s-ar fi aflat departe de ceilalți membri ai grupului, se simțea trist și singur. Petru și Menșikov erau adesea departe unul de celălalt; Menșikov, ca un comandant ce cunoștea din ce în ce mai multe succese cu cavaleria și cu dragonii săi, era frecvent în Lituania sau Polonia. Cele două femei călătoreau mereu împreună, de dragul decenței, așa că nu puteau fi cu cei doi bărbați în același timp; în consecință, fie Petru, fie Menșikov era pus în situația de a scrie epistole jalnice celorlalți trei. În iarna lui 1704, Ecaterina a născut un fiu, pe care l-a botezat Petru, iar în martie 1705, Petru le scria Ecaterinei și Dariei: „Rareori mă simt bine aici. O, mamelor! Nu-l abandonați pe micul meu Petrușka. Puneți să-i facă niște haine și duceți-vă pe unde vreți, dar dați poruncă să fie destulă mâncare și băutură. Și transmiteți salutările mele, doamnelor, lui Aleksandr Danilovici. Iar voi ați fost rele cu mine că nu ați vrut să-mi scrieți despre sănătatea voastră.“[377] În octombrie 1705, s-a născut un al doilea fiu, Pavel, iar în decembrie 1706, o fiică, pe care au numit-o Ecaterina.

Apoi, în primăvara lui 1706, Menșikov, singuratic, plecat pe câmpul de luptă, i-a trimis Dariei cinci lămâi în dar, tot ce putuse aduna, și i-a sugerat să le împartă cu țarul. Petru i-a scris lui Menșikov, ca să-i mulțumească pentru lămâi, dar și pentru a-l convoca la Kiev. „Este foarte necesar să vii până în ziua Adormirii Maicii Domnului, pentru a îndeplini lucrul despre care am vorbit atât de mult înainte de plecarea mea."[378] Chestiunea asupra căreia Petru insista așa de mult era căsătoria lui Menșikov cu Daria, la care se gândise de multă vreme. El îi scrisese lui Menșikov din Sankt-Petersburg, ca să-i dea un imbold: „După cum știi, noi trăim în paradis, dar nu-mi dă pace un gând pe care îl știi și tu, și anume că eu am încredere nu în voința umană, ci în voința și mila divină."[379] Menșikov promisese în mai multe rânduri, dar, de mai multe ori, nunta fusese amânată.

Insistența lui Petru asupra acestui mariaj venea din dorința de a normaliza situația în care se aflau cele două cupluri. În felul acesta s-ar fi potolit și bârfele despre acest cvartet din care făceau parte și două femei nemăritate, bârfe care circulau fără nicio jenă în toată Rusia. Nu ar fi oprit definitiv aceste comentarii; numai o căsătorie cu Ecaterina, care îi năștea periodic copii, ar fi putut să le oprească, dar el ezita să o facă, atâta timp cât Eudoksia era încă în viață. Cu toate acestea, căsătoria lui Menșikov ar fi fost un prim pas – Daria ar fi devenit o doamnă respectabilă, cu care Ecaterina ar fi putut călători fără griji. În sfârșit, în august 1706, Menșikov a cedat, iar Daria a devenit soția cu care și-a împărtășit gândurile și necazurile, care a avut grijă de confortul lui și l-a însoțit oriunde a putut în călătoriile și campaniile lui.

Odată ce Menșikov s-a căsătorit, Petru a început să se gândească serios să facă și el acest pas. În mai multe privințe, căsătoria părea să aducă mai multe pericole decât avantaje. Rușilor tradiționaliști, căsătoria cu o țărancă străină analfabetă li s-ar fi părut un gest de nebunie al țarului. Într-o perioadă de criză națională, când Petru îi obliga pe ruși să se sacrifice din greu pentru stat, acest lucru scandalos nu putea să-i aducă, oare, necazuri? În cele din urmă, aceste argumente, oricât de puternice erau, au fost ignorate datorită nevoii pe care Petru o avea de a fi alături de această femeie extraordinară și, la cincisprezece luni după nunta lui Menșikov, în noiembrie 1707, Petru a făcut și nunta lui. Ceremonia a fost restrânsă și a avut loc în Sankt-Petersburg, fără fastul cu care se făcuse nunta cneazului.

Un timp, chiar dacă Ecaterina îi făcuse trei, apoi patru, apoi cinci copii, el a continuat să țină secretă căsătoria, până și față de miniștri și chiar față de unii membri ai familiei.

Ecaterina era mulțumită de noul ei statut (niciodată, în nicio etapă a ascensiunii ei uluitoare ea nu a făcut presiuni ca să avanseze) dar, cum ea continua să facă copii, iar el era din ce în ce mai atașat, Petru continua să-și facă griji pentru ea. În martie 1711, înainte de a pleca împreună cu ea spre Prut, într-o campanie împotriva turcilor, țarul a chemat-o pe sora lui, Natalia, pe cumnata lui, Praskovia, și pe cele două fete ale acesteia. Le-a prezentat-o pe Ecaterina, le-a spus că este soția lui, și că ar trebui să fie considerată țarină. El își făcea planuri pentru o nuntă publică, de îndată ce ar fi fost posibil, dar, dacă murea până atunci, ele trebuia s-o accepte pe Ecaterina ca văduva lui legitimă.

În februarie 1712, Petru s-a ținut de cuvânt și s-a căsătorit din nou cu Ecaterina – de data aceasta cu muzică de tobe și trompete, având în asistență și membrii corpului diplomatic, cu un banchet grandios și un spectacol de artificii. Înainte de ceremonie, Ecaterina fusese oficial primită și botezată în credința ortodoxă, avându-l ca naș pe fiul ei vitreg, țareviciul Aleksei. După aceea, țarina proclamată oficial a fost numită Ecaterina Alekseievna.

Noua soție avea calități pe care Petru nu le întâlnise niciodată la o altă femeie. Era caldă, veselă, miloasă, dulce, generoasă, adaptabilă, comodă, perfect sănătoasă și avea o mare vitalitate. Dintre toți apropiații lui Petru, ea și Menșikov erau cei mai potriviți să țină pasul cu energia fenomenală a țarului și cu elanurile lui impulsive. Ecaterina avea un bun-simț înrădăcinat, care putea să distingă imediat flatările și înșelătoriile. Limbajul ei, ca și cel al lui Petru, era simplu, direct și onest. În viața privată, numai ea își permitea să-l alinte cu un umor jucăuș și îl trata pe Petru ca pe un băiat mare; în public însă, avea tactul de a rămâne în umbră. Era destul de inteligentă ca să înțeleagă greutățile lui Petru, la fel ca și caracterul lui. Cu firea ei plăcută, nu se arăta niciodată jignită, indiferent cât de taciturn sau scandalos era comportamentul lui. Alexander Gordon, ginerele lui Patrick Gordon, spunea: „Principalul motiv pentru care țarul ține la ea este temperamentul ei extraordinar de plăcut; nimeni nu a văzut-o vreodată

arțăgoasă și fără chef de glumă; era mereu îndatoritoare și politicoasă cu toată lumea și niciodată nu uita de unde venise.“[380]

Ecaterina făcea față crizelor lui Petru mai bine decât oricine. Când apăreau primele semne ale acestor crize, servitorii alergau după Ecaterina, care venea imediat și îl așeza cu fermitate jos, cu capul în poala ei, mângâindu-l ușor pe păr și pe tâmple, până când convulsiile se potoleau și el adormea. În timp ce el dormea, ea rămânea acolo, ore în șir, legănându-i ușor capul, mângâindu-l din nou când devenea agitat. Petru se trezea întotdeauna revigorat. Dar nevoia de ea implica mai mult decât o simplă îngrijire. Avea atâtea calități intelectuale și sufletești, încât putea nu doar să-l aline, să se joace cu el, să-l iubească, ci și să ia parte la preocupările lui importante, să discute cu el despre lucruri serioase, despre viziunile și proiectele lui, să-i încurajeze speranțele și aspirațiile. Prezența ei nu doar că îl alina; discuțiile cu ea îl înveseleau și îi ofereau echilibru.

Petru nu fusese niciodată prea interesat de femei pentru parfumul lor special și misterios. Nu avea timp de flirturi cu doamnele fermecătoare și spirituale aflate la curtea sa, ca Ludovic al XIV-lea, pentru că era mult prea ocupat cu războiul și cu guvernarea ca să mai ducă lungi campanii pentru cucerirea fizică a unei femei, așa cum făcea Augustus al Saxoniei și Poloniei. După căsătoria cu Ecaterina, Petru a mai avut amante ocazional, dar acestea nu îi ocupau gândurile și nu contau deloc. În toată viața lui, Petru a ținut foarte mult numai la patru femei: mama lui, sora lui Natalia, Anna Mons și Ecaterina. Dintre acestea, mama și Ecaterina ocupau cel mai important loc, iar cea din urmă reușise să capete importanță, deoarece devenise a doua lui mamă. Iubirea totală, lipsită de critici, pe care i-o oferea lui Petru, era asemănătoare cu cea a unei mame, iubire care este aceeași, chiar și atunci când copilul se comportă oribil. Din acest motiv, el avea încredere deplină în ea. Ea – la fel ca Natalia Narîșkina, sau ceva mai puțin ca ea, la fel ca Lefort, care îl iubea, de asemenea, fără discuții – putea să se apropie de el chiar și în momentele lui de furie irațională, ca să-l liniștească și să-l aline. În brațele ei, el putea să-și petreacă nopțile liniștit. Deseori, mai ales la începutul relației lor, ea apărea în scrisorile lui ca „Moder“ sau „Moeder“. Mai târziu, ea devenise Katerinușka lui. Așadar, treptat, Ecaterina a început să ocupe un loc din ce în ce mai important în viața și în inima lui Petru. Existau infidelități ocazionale cu niște tinere frumoase, dar Ecaterina, tăcută

și sigură, deoarece avea conștiința faptului că este indispensabilă, nu făcea decât să zâmbească.

Prietenia și iubirea lor, la fel ca și puterea și rezistența Ecaterinei, s-au manifestat prin nașterea a doisprezece copii, șase fii și șase fiice. Zece dintre ei au murit încă din primele luni sau primii ani de viață. Este patetică lectura numelor și a datelor, pentru că Petru și Ecaterina au folosit aceleași nume de mai multe ori, cu speranța că noii micuți Petru sau Pavel sau Ecaterina vor fi mai norocoși decât omonimii lor morți.[381] Cei doi copii care au trăit până la anii maturității au fost Anna, născută în 1708, care a devenit ducesă de Holstein și mamă a împăratului Petru al III-lea, și Elisabeta, născută în 1709, care a domnit ca împărăteasă din 1740 până în 1762. Deși decesele infantile erau la ordinea zilei în acea epocă, acest fapt nu ușura povara tristeții mamei care suporta așa de des sarcina, chinurile, speranța și apoi înmormântarea.

În toate privințele, Ecaterina era exact opusul prințesei de terem sau de budoar. Vitalitatea ei de țărancă zdravănă, împreună cu dorința fierbinte de a fi aproape de stăpânul ei, o făceau să călătorească mereu cu Petru prin Rusia, în Polonia, Germania, la Copenhaga și Amsterdam. De două ori – prima oară împotriva turcilor, la Prut, și apoi împotriva persanilor, la Marea Caspică – ea l-a însoțit pe Petru în campanii militare, suportând fără să se plângă greutățile marșului și violența zgomotoasă a bătăliei. Drumul călare, care dura două sau trei zile, dormitul în cort, direct pe pământ, aproape de detunăturile artileriei, chiar și împușcarea sub ochii ei a unui servitor nu au reușit s-o perturbe pe Ecaterina.

Nu era nici cochetă, nici delicată, ci era companionul pe care Petru îl voia alături, chiar și în mijlocul petrecerilor lui bahice. Ecaterina accepta totul, deși uneori încerca să-l tempereze, atunci când putea să facă acest lucru fără riscul de a-l înfuria. În timpul unor asemenea orgii de beție excesivă, Ecaterina bătea la ușa camerei în care Petru era închis, împreună cu cei câțiva tovarăși beți. „E timpul să mergem acasă“, spunea ea. Ușa se deschidea și țarul, ascultător, o urma acasă.

Dar Ecaterina nu era atât de voinică și bărbătoasă încât să-i lipsească cu desăvârșire farmecul feminin. A învățat să danseze, și executa cei mai complicați pași, cu precizie și grație, talent pe care l-a lăsat moștenire fiicei

sale Elisabeta. Ecaterina iubea hainele și decorațiunile fastuoase. Chiar dacă era soția-soldat a lui Petru și dormea în cort, odată încheiată campania, începea să poarte bijuterii și rochii superbe și să locuiască în palate. Gusturile lui Petru erau simple; cu cât erau casa mai mică și camerele mai scunde, cu atât era mai fericit. Dar pentru Ecaterina el a construit palate și grădini în Sankt-Petersburg, la Peterhof și Reval. Acolo, la curtea ei, tunica tivită cu broderie simplă a lui Petru nu era de ajuns. Curtenii Ecaterinei purtau haine din mătase, catifea și brocart, brodate cu aur și argint, cu volane delicate de dantelă la mâneci, și nasturi de diamante și perle. Majoritatea portretelor ei, pictate după ce împlinise treizeci de ani și fusese recunoscută public drept țarină, înfățișează o doamnă robustă, cu pieptul alb, cu păr bogat, negru, ochi migdalați, întunecați, sprâncene groase și gură încântătoare, precis desenată. De obicei, ea poartă o diademă de perle și rubine, o rochie de brocart tivită cu dantelă, o capă de hermină pe umărul drept, cu trenă, și eșarfa roșie a Ordinului Sfintei Ecaterina, pe care Petru l-a creat în onoarea ei.

Însă, în ciuda dragostei pentru fast, Ecaterina nu a pretins niciodată că originile ei ar fi altfel decât modeste, și chiar dacă era soția lui Petru și țarină, întotdeauna arăta respect pentru regalitatea străină. Un diplomat german, care o descrie pe Ecaterina, în anul 1717, vorbește atât despre înfățișarea, cât și despre manierele ei:

Țarina era în floarea vârstei, și nu arăta prin nimic vreun semn de frumusețe. Era înaltă și voinică, excesiv de brunetă, și ar fi părut încă și mai întunecată dacă n-ar fi fost rujul și albul cu care își dădea pe față. Nu există nimic neplăcut în manierele ei și oricine se gândea la originile prințesei, ar fi fost înclinat să le considere ca fiind frumoase. [...] Avea o mare dorință de a face bine. [...] Se putea spune, într-adevăr, că, dacă prințesa nu avea deloc farmecul sexului ei, avea în schimb toată gentilețea acestuia. [...] În timpul vizitei sale de la Berlin, ea i-a arătat reginei un mare respect, și a lăsat să se înțeleagă că norocul ei extraordinar nu a făcut-o să uite diferența dintre acea prințesă și ea însăși.[382]

Cea mai relevantă dovadă a atașamentului și legăturii tot mai strânse dintre Petru și Ecaterina apare în scrisorile lor. De câte ori erau despărțiți, Petru îi

scria la fiecare trei sau patru zile, vorbindu-i despre singurătatea lui, despre grijile pe care și le făcea în legătură cu sănătatea ei, și asigurând-o de buna lui sănătate, împărtășindu-i temerile sale atunci când veștile erau proaste, și exaltările, atunci când veștile erau bune. Singura lui nemulțumire era că ea nu răspundea atât de des sau atât de repede pe cât ar fi dorit el. Răspunsurile Ecaterinei, pe care ea trebuia să le dicteze unui secretar și, de aceea, nu erau așa de ușor de scris ca ale lui, sunt pline de o afecțiune veselă, de griji pentru sănătatea lui și noutăți despre copiii lor. Nu se plângea niciodată și nu îi dădea niciodată sfaturi cu privire la politică sau la personalități politice. Tonul, de ambele părți, era vioi, preocupat și tandru, cu glume intime, malițioase, cu mustrări glumețe despre alte idile și promisiuni amoroase. („Dacă ai fi fost aici", îi scria Ecaterina soțului ei, „apărea repede încă un Șișenka micuț [diminutiv al unuia dintre fiii lor mai mici]."[383]) Aproape de fiecare dată, scrisorile amândurora erau însoțite de mici pachete cu fructe, pește sărat, cămăși noi și robe pentru Petru, sau stridii, care îi plăceau Ecaterinei.

Petru din Lublin, 31 august 1709

Moeder,

De când am plecat de lângă tine, nu am nicio veste despre ceea ce vreau eu să știu, mai ales cât de repede vei ajunge la Vilna. Sunt plictisit fără tine, și tu, cred, ești la fel. Regele Augustus a venit. [...] Polonezii sunt tot timpul în discuții despre afacerile lui Ivașka Hmelnițki [adică beau].[384]

Varșovia, 24 septembrie 1709

Îți mulțumesc pentru pachet. Ți-am trimis niște lămâi proaspete. Tu glumești despre distracții [cu alte femei]; noi nu avem așa ceva, pentru că suntem bătrâni, și nu suntem genul acela de oameni. Transmite salutări mătușicii [Daria]. Mirele ei [Menșikov] a avut o discuție alaltăieri cu Ivașka [adică s-a îmbătat] și a căzut rău în barcă, iar acum zace fără putere; ceea ce ar trebui să-i spui mătușicii cu delicatețe, ca să nu se spargă în bucățele.[385]

Marienwerder, 16 octombrie 1709

Transmite salutări mătușicii. Că s-a îndrăgostit de un călugăr, i-am spus deja mirelui ei, și din această cauză el e foarte trist, iar din pricina suferinței vrea să comită și el câteva nebunii.[386]

Carlsbad, 19 septembrie 1711

Noi, mulțumim lui Dumnezeu, suntem bine, că burțile noastre sunt umflate de apă, deoarece bem precum caii, și nu avem ce face. [...] Tu scrii că, din cauza tratamentului, nu ar trebui să mă grăbesc la tine. E foarte clar că ai găsit pe cineva mai bun decât mine. Fii amabilă și scrie-mi despre asta. E unul de-ai noștri sau e vreun păcătos? Mai degrabă, cred că e vreun păcătos, și tu vrei să te răzbuni pentru ce am făcut acum doi ani. Așa faceți voi, fiicele Evei, cu noi, ăștia mai bătrâni.[387]

Greifswald, 8 august 1712

Am auzit că ești plictisită, și nici eu nu sunt altfel, dar poți să judeci că treburile nu îmi lasă prea mult timp pentru plictiseală. Nu cred că voi putea scăpa de aici prea curând, dar, dacă au sosit caii, vino tu încoace cu cele trei batalioane care au ordin să meargă la Anclam. Dar, pentru numele lui Dumnezeu, ai grijă să nu te îndepărtezi la mai mult de o sută de metri de batalion, pentru că sunt multe nave inamice în Haff, și oamenii merg, de obicei, în număr mare prin pădure, și tocmai prin acea pădure trebuie să treci.[388]

Berlin, 2 octombrie 1712

Ieri am ajuns aici și am fost să mă întâlnesc cu regele. Ieri dimineață, el a venit la mine, iar seara trecută am fost la regină. Îți trimit stridii, câte am putut să găsesc. Nu am făcut rost de mai multe, pentru că mi-au spus că în Hamburg este ciumă, și este interzis să aducă ceva de acolo.[389]

Leipzig, 6 octombrie 1712

Chiar acum pornesc spre Carlsbad și sper să ajung mâine. Hainele și celelalte lucruri mi-au fost aduse, dar nu am găsit deloc stridii. Cu aceasta, te las în paza lui Dumnezeu.[390]

În 1716, Petru a primit o pereche de ochelari de la ea. I-a răspuns:

Katerinușka, prietena inimii mele, ce mai faci? Mulțumesc pentru cadou. Și eu îți trimit la fel ceva de aici. Cu adevărat, cadourile sunt potrivite pentru amândoi. Tu mi-ai trimis un lucru necesar vârstei mele înaintate, iar eu îți trimit ceva cu care să-ți împodobești tinerețea.[391]

Pyrmont, 5 iunie 1716

Am primit scrisoarea și cadoul tău și cred că tu ai un spirit profetic, pentru că ai trimis doar o sticlă, întrucât nu am voie să beau decât un pahar pe zi, așa că această rezervă este suficientă pentru mine. Îmi scrii că nu ești de acord că sunt bătrân. Tu încerci să acoperi acest lucru prin cadoul tău [ochelarii], ca oamenii să nu-și dea seama. Dar este ușor să-și dea seama, pentru că oamenii tineri nu poartă ochelari. Te voi vedea curând. Apele îmi fac bine, dar a devenit tare obositor aici.[392]

Altona, 23 noiembrie 1716

Lui Petrușka i-a ieșit cel de-al patrulea dinte. Dumnezeu a dat să iasă toți așa de bine, că poate o să-l vedem crescând, așa răsplătindu-ne pentru vechea suferință cu frații săi.[393]

Doi ani mai târziu, Ecaterina îi scrie lui Petru despre același fiu:

24 iulie 1718

Eu și copiii, mulțumim lui Dumnezeu, suntem sănătoși. Deși, când m-am întors de la Petersburg, Petrușka a fost cam slăbit din cauza ultimului său

dinte, acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, este chiar bine, și i-au mai ieșit trei măsele. Te implor, tăicuțule, să mă ocrotești în fața lui Petrușka, pentru că se ceartă mereu cu mine pentru tine; mai precis, pentru că atunci când îi spun că tata a plecat, nu îi place, dar îi place și se bucură când îi spun că tata a venit.[394]

Reval, 1 august 1718

Mulțumesc, prietena mea, pentru smochine, care au ajuns bine. M-am tuns aici, și îți trimit șuvițele mele, deși știu că nu le vei primi.[395]

În iulie 1723, cu doar optsprezece luni înainte de a muri, Petru i-a scris din nou din Reval, unde construise pentru el o căsuță albă din stuc, iar pentru ea un palat roz, ornamentat.

Grădina plantată cu doar doi ani în urmă a crescut incredibil pentru că singurii copaci mari pe care i-ai văzut și-au întins crengile, în anumite locuri, peste alee. [...] Toți castanii au coroane frumoase. Casa se tencuiește pe dinafară, dar e gata pe dinăuntru, și, într-un cuvânt, avem puține case așa de frumoase în alte locuri. Îți trimit niște căpșune, care s-au copt înainte de sosirea noastră, ca și cireșele. Sunt de-a dreptul uluit cât de timpurii sunt toate aici, deși ne aflăm la aceeași latitudine cu Petersburgul.[396]

Este reconfortant să citești aceste scrisori. Nu multe aspecte ale vieții lui Petru au fost așa de nevinovate și fericite ca relația cu Ecaterina. Citind aceste scrisori avem satisfacția de a ști că un bărbat a cărui copilărie a fost marcată de orori, a cărui viață publică a fost plină de lupte și în a cărui viață de familie a avut loc tragedia îngrozitoare a țareviciului Aleksei s-a bucurat măcar de câteva momente de fericire. În Ecaterina, Petru și-a găsit o insulă în mijlocul furtunilor.

---

[370] N.G. Ustrialov, vol. IV, nr. 208.

[371] Vasili O. Kliucevski, p. 11.

[372] Johann Georg Korb, vol. II, p. 6.

[373] Sbornik, I.R.I.O., XXXIX, p. 125.

[374] Era oare ceva mai mult? Withworth scria că „unii au crezut că intimitatea lor seamănă mai mult cu iubirea decât cu prietenia, aveau certuri dese și împăcări constante“ (Charles Whitworth, p. 64.). Dar, de fapt, nu există nicio dovadă a vreunei relații homosexuale între Petru și Menșikov. (N. a.)

[375] Constantin de Grunwald, p. 196.

[376] Anna, simțind că Petru se îndepărtează, a încercat să-i trezească din nou interesul, flirtând provocator cu ambasadorul prusac Keyserling. Ambasadorul a răspuns mai mult decât trebuia, îndrăgostindu-se de ea și cerând-o în căsătorie. Reacția lui Petru a fost să o gonească pe Anna de pe proprietatea ei și din favorurile lui, i-a cerut înapoi portretul său bătut cu diamante și le-a plasat pe ea, pe mama și pe sora ei în arest la domiciliu. Mai târziu s-a potolit, căsătoria cu Keyserling a avut loc, și Anna a trăit ca soție a ambasadorului, apoi văduvă, până la moartea ei, în Slobozia Germană, în 1715. (N. a.)

[377] Eugene Schuyler, vol. I, p. 437.

[378] ibidem, vol. I, p. 439.

[379] ibidem.

[380] Alexander Gordon, vol. II, p. 258.

[381] Iată lista tristeții: Petru (n. 1704, m. 1707); Pavel (n. 1705, m. 1707); Ecaterina (n. 1707, m. 1708); Anna (n. 1708, m. 1728); Elisabeta (n. 1709, m. 1762); Natalia (n. 1713, m. 1715); Margareta (n. 1714, m. 1715); Petru (n. 1715, m. 1719); Pavel (n. 1717, m. 1717); Natalia (n. 1718, m. 1725); Petru (n. 1723, m. 1723); Pavel (n. 1724, m. 1724). (N. a.)

[382] Kazimierz Waliszewski, p. 271.

[383] ibidem, p. 277.

[384] P&B, IX, nr. 3397.

[385] ibidem, IX, nr. 3429.

[386] ibidem, IX, nr. 3464.

[387] ibidem, IX, nr. 4763.

[388] Eugene Schuyler, vol. I, p.442.

[389] ibidem, vol. I, p. 443.

[390] ibidem.

[391] ibidem.

[392] ibidem.

[393] ibidem, p. 444.

[394] ibidem.

[395] ibidem.

[396] ibidem.

29

MÂNA AUTOCRATULUI

În primii ani de război – ba chiar în toată domnia lui – Petru era în continuă mișcare. Nouă ani au trecut între bătăliile de la Narva și cea de la Poltava. În acest timp, țarul nu a stat mai mult de trei luni în același loc. Când în Moscova, când în Sankt-Petersburg, când în Voronej; apoi în Polonia, Lituania și Livonia, Petru a călătorit neîncetat, peste tot inspectând, organizând, încurajând, criticând, ordonând. Chiar și în Petersburgul lui iubit, el alerga de colo colo printre case, în diferite părți ale orașului. Dacă stătea în același loc mai mult de o săptămână, nu mai avea stare. Chema trăsura – se ducea să vadă cum se construiește o navă, cum avansează lucrările la un canal, cum mai merge lucrul la noul port din Petersburg sau la Kronstadt. Călătorind peste tot, pe imensele distanțe ale imperiului său, țarul desființa orice precedent în ochii uimiți ai poporului său. Imaginea consolidată în timp, a suveranului distant, încoronat, care stă imobil pe tron în Kremlinul cu ziduri albe nu semăna deloc cu acest gigant cu ochii negri, ras, îmbrăcat într-o haină germană verde, cu pălărie în trei colțuri și cizme murdare de noroi, coborând din trăsura lui pe străzile noroioase ale unui orășel rusesc, cerând bere ca să-și potolească setea, un pat pentru noapte și cai odihniți pentru dimineață.

Călătoria în acele ținuturi, în epoca aceea, era o încercare pentru spirit și un chin pentru trup. Râurile se traversau peste poduri dărăpănate, cu bacuri improvizate sau prin vaduri mai puțin adânci. Ființele umane pe care le întâlneai erau sărăcite, speriate și uneori ostile. Iarna, lupii dădeau târcoale. Din cauza noroiului și a gropilor, trăsurile se mișcau încet și, deseori, se stricau; în anumite zone, nu puteau face mai mult de 8 kilometri într-o zi. Hanurile erau rare și călătorii căutau adăpost peste noapte în casele oamenilor. Caii – chiar și atunci când călărețul era însărcinat să ducă un ordin oficial – erau greu de găsit și, în mod normal, un singur cal nu putea fi folosit pe o distanță mai mare de 16 kilometri, după care trebuia să fie deshămat și returnat proprietarului, iar călătorul sau vizitiul trebuia să caute

cai odihniți. În asemenea condiții, o călătorie era deseori întreruptă de întârzieri lungi și neașteptate. Când se construia Sankt-Petersburgul, Petru a ordonat și construirea unui nou drum, de 800 de kilometri, între noul oraș și vechea capitală, Moscova. Călătoria dintre cele două orașe dura între patru și cinci săptămâni. Mai târziu în domnia lui, țarul a cerut construirea unui drum mai drept, de-a lungul liniei de cale ferată de astăzi, care scurta distanța cu 160 de kilometri. Fuseseră construiți 130 de kilometri din acest drum, când proiectul a fost abandonat. Lacurile, mlaștinile și pădurile din zona Novgorodului erau o barieră de netrecut.

Ca să fim obiectivi, starea drumurilor rusești nu era singulară la începutul secolului al XVIII-lea. În 1703, dura paisprezece ore să călătorești de la Londra la Windsor, o distanță de 40 de kilometri. Daniel Defoe, scriind în 1724, declara despre drumurile din țara lui că „e o siluire a limbajului să le numești drumuri“[397]. Unul era „o uliță îngustă, pavată execrabil, tăiată de șleauri“; altele erau „oribil de pline de gropi. [...] capabile să-ți disloce oasele“. Deși în Europa Occidentală se introduseseră diligențele și orașele mai mari aveau hanuri faimoase și confortabile, cum era Taurul de Aur în Viena, călătoriile pe uscat erau tot dificile. Pentru a traversa Alpii iarna, de la Viena la Veneția, pasagerii trebuia să coboare din trăsuri și să parcurgă o parte din drum pe jos, prin zăpadă.

Diferența dintre Rusia și Europa Occidentală nu consta în drumurile înspăimântător de pline de gropi, ci în sălbăticia și imensitatea distanțelor. La începutul lui aprilie 1718, Friedrich Weber, ambasadorul Hanovrei în Rusia, a pornit de la Moscova spre Sankt-Petersburg: „Am avut de trecut peste douăzeci de râuri, care nu aveau nici poduri și nici bacuri“, scria el. „Am fost nevoiți să ne facem singuri plute, așa cum am putut, pentru că oamenii de la țară, neobișnuiți cu străinii, au fugit cu copiii și caii în pădure când ne-au văzut venind. N-am făcut niciodată în viața mea o călătorie mai plină de peripeții și chiar și alții din compania noastră erau nemulțumiți, spunând că niciodată nu trecuseră printr-o asemenea oboseală.“[398]

Din cauza acestei dificultăți de a călători pe uscat, rușii căutau cu nerăbdare alternativa de a călători pe apă sau pe zăpadă. Marile râuri din Rusia fuseseră dintotdeauna căile cele mai importante pentru comerț. Bărcile și barjele duceau cereale, lemn și in pe cursurile largi ale râurilor Volga, Don,

Nipru și Dvina, și, mai târziu, pe Neva. Călătorii înspre și dinspre Europa alegeau deseori ruta pe apă. Înainte ca Marea Baltică să le fie accesibilă, ambasadorii ruși navigau spre Europa de la Arhanghelsk, preferând să înfrunte sloiurile de gheață și furtunile, decât să călătorească pe uscat.

Dar în Rusia lui Petru, cel mai popular mijloc de transport era sania, iarna. În primul rând, gerul îngheța noroiul toamnei și făcea drumul mai tare; apoi, zăpada care cădea acoperea totul cu un strat neted și alunecos, peste care caii puteau să tragă sania cu o viteză de două ori mai mare decât a trăsurilor, vara. Râurile și lacurile, înghețate bocnă, deveneau autostrăzi comode între orașe și sate. „Călătoria cu sania este în mod sigur cea mai comodă și mai ușoară din lume, pentru călători, dar și pentru mărfuri“, scria John Perry. „Săniile, fiind ușoare și bine construite, presupun mai puțin efort din partea cailor și alunecă lin și ușor peste zăpadă și gheață.“[399] Costul transportului bunurilor sau al mesagerilor era redus la un sfert prin folosirea saniei, comparativ cu transportul pe roți. De aceea, toamna, comercianții își stocau mărfurile, așteptând venirea iernii pentru a le transporta la piață. Imediat ce pătura de zăpadă se așeza, săniile erau încărcate și, zilnic, ajungeau la Moscova cu sutele, cu vizitiii și caii învăluiți în aburii respirației, amestecându-se în mulțimea orașului.

În afara orașului, drumurile principale erau marcate prin plăci vopsite în roșu și de-a lungul drumului erau plantați copaci. „Semnele și copacii sunt foarte utili“, observa un călător olandez, „pentru că iarna ar fi greu să găsești drumul fără ei, totul fiind acoperit de zăpadă.“[400] La fiecare 20 sau 25 de kilometri fusese construit un han, la ordinul lui Petru, pentru a oferi adăpost drumeților.

Nobilii și persoanele importante călătoreau în sănii închise, care erau de fapt mici trăsuri vopsite în roșu, verde și auriu, montate pe tălpici, în loc de roți, și trase de doi, patru sau șase cai. Dacă era o călătorie lungă, sania-trăsură devenea un cocon mișcător, din care drumețul ieșea doar la capătul călătoriei. Weber descria o asemenea călătorie:

Ar fi imposibil pentru un călător să suporte frigul groaznic din Rusia, dacă nu ar fi construcția confortabilă a săniilor. Partea de sus a saniei este atât de bine închisă și acoperită, că nu poate pătrunde deloc aerul. Pe ambele părți

sunt mici geamuri și două rafturi pentru provizii și cărți pe care le poți lua cu tine pentru a trece timpul mai ușor. Deasupra capului atârnă un felinar cu lumânări de ceară, care pot fi aprinse la căderea nopții. În partea de jos a saniei sunt păturile, cu care călătorul se învelește zi și noapte, având la picioare pietre încălzite, sau un recipient din cositor umplut cu apă fierbinte, ca să mențină căldura în sanie și ca să păstreze temperatura cutiei alăturate, în care se ține vinul și coniacul, să nu înghețe. Cu toate aceste precauții, însă, băuturile cele mai tari îngheață și se strică, de cele mai multe ori. În acest apartament mobil, omul este purtat noapte și zi, fără să iasă de acolo, decât în caz de necesitate.[401]

Într-o asemenea sanie, Petru, schimbând des caii, putea să parcurgă uneori chiar și 160 de kilometri într-o zi.

Cu trăsura, călare, cu sania, cu barjele și bărcile – acestea erau modurile în care Petru călătorea prin Rusia. „El a călătorit“, scria Perry, „de douăzeci de ori mai mult decât călătorise oricare prinț din lume înaintea lui.“[402] Deși era extrem de activ, el nu călătorea doar de dragul călătoriei; era metoda lui de a guverna. Voia întotdeauna să vadă ce se întâmplă și dacă ordinele îi sunt îndeplinite. În acest scop venea, inspecta, dădea ordine și se punea din nou în mișcare. Călătorind cu trăsura – zgâlțâit de arcuri proaste – pe drumuri pline de gropi și șleauri, nu stătea niciodată comod, șira spinării îi sălta constant pe banchetă, capul se lovea de peretele de piele când moțăia, brațele și coastele îi erau înghesuite de însoțitorii săi, roțile trăsurii scârțâiau, vizitiii strigau – așa era viața lui Petru, oră de oră, zi după zi, săptămână de săptămână. Nu e de mirare că voia să călătorească pe mare de câte ori putea. Ce ușurare trebuie să fi fost să aluneci pe apă, pe o barjă sau pe un iaht, stând liniștit pe punte și privind satele, câmpurile și pădurile alunecând prin fața ochilor.

Faptul că Petru era mereu în mișcare făcea ca administrarea țării să fie confuză și dificilă. Țarul se afla rareori în capitală. Multe dintre legile din Rusia erau decrete scrise de mâna lui pe hârtie maronie, fie în trăsură, fie în hanul sau casa în care își petrecea noaptea. De câte ori se apuca să lucreze serios la administrarea societății, războiul sau nevoia urgentă de a-și vedea navele îl întorceau din drum. În acest timp, la Moscova, care, până la bătălia

de la Poltava, era centrul guvernamental oficial, birocrația guvernării centrale se mișca greoi și, treptat, s-au produs mai multe schimbări în structura guvernului. Vechea ierarhie de stat a boierilor și micilor nobili a început să-și piardă din importanță; oamenii care erau cel mai aproape de Petru – de exemplu, Menșikov – nu fuseseră niciodată boieri. Menșikov era prinț al Sfântului Imperiu Roman și purta acest titlu și în Rusia. Altor tovarăși de-ai lui Petru li se dăduseră titluri occidentale de conți și baroni; într-adevăr, boieri ca Șeremetiev și Golovin preferau acum să fie numiți „contele Șeremetiev“ și „contele Golovin“. Oficialii guvernului primiseră denumiri noi, occidentale, ale funcțiilor lor, precum „cancelar“, „vicecancelar“ sau „consilier personal“.

Pe lângă titluri, s-au schimbat și oamenii care le dețineau. Când Fiodor Golovin, care îi luase locul lui Lefort ca general-amiral și avea și funcția de cancelar (ministru de externe), a murit de febră în 1706, la vârsta de cincizeci și cinci de ani, țarul a împărțit titlurile și funcțiile lui la trei persoane: Fiodor Apraksin a devenit general-amiral, Gavril Golovkin a preluat ministerul de externe, și a fost numit cancelar după bătălia de la Poltava, iar Piotr Șafirov a devenit vicecancelar. Apraksin avea multe relații: el provenea dintr-o veche familie de boieri și era, de altfel, și fratele țarinei Marta, soția țarului Fiodor. Era un bărbat scund, rotofei, cu ochi albaștri, teribil de orgolios, care nu accepta să fie jignit de nimeni, nici măcar de țar. Apraksin îi servea țarului în mai multe feluri: ca general, ca guvernator, ca senator, dar adevărata sa pasiune – lucru rar printre supușii lui Petru – era marina. A devenit primul amiral rus și a comandat noua flotă în prima ei mare victorie, bătălia de la Hangö.

Golovkin era un om mai prudent și mai calculat, dar și el l-a slujit cu credință pe Petru toată viața. Fiul unui înalt oficial de pe vremea țarului Aleksei, el fusese paj la curte, și devenise, la șaptesprezece ani, unul dintre domnii care aveau misiunea de a sta în preajma lui Petru, când acesta avea cinci ani. În bătălia de la Narva, Golovkin a demonstrat o mare vitejie, și a fost recompensat cu Ordinul Sf. Andrei. Aproape toată corespondența către și de la diplomații ruși aflați peste graniță era semnată de el și adresată lui (deși Petru deseori citea și corecta instrucțiunile care se trimiteau). Portretul lui Golovkin arată o figură frumoasă și inteligentă, încadrată de o perucă

elegantă; nu putea să fie înfățișată acolo și zgârcenia lui, pentru care era faimos.

Cel mai interesant dintre acești locotenenți superiori era Piotr Șafirov, ridicat din obscuritate pentru a deveni, în 1710, primul baron al Rusiei. Șafirov provenea dintr-o familie de evrei care locuia în regiunea aflată la granița poloneză de pe lângă Smolensk, dar tatăl său se convertise la creștinism și își găsise o slujbă ca translator în Ministerul Rus de Afaceri Externe.[403] Piotr Șafirov a urmat același drum, servind ca translator pentru Fiodor Golovin, pe care l-a și însoțit cu Marea Ambasadă. Cunoașterea limbilor occidentale, inclusiv a latinei, și priceperea lui de a redacta documente diplomatice i-au adus promovarea în funcția de secretar particular, în 1704, director la ministerul de externe, sub conducerea lui Golovkin, în 1706, vicecancelar în 1709, apoi baron și membru al Ordinul Sf. Andrei în 1719. Șafirov era un bărbat masiv, avea bărbie dublă, un zâmbet mulțumit și înțelept și o privire atentă. Peste ani, relațiile lui Șafirov cu Golovkin s-au transformat în ură reciprocă, deși Petru, care avea nevoie de amândoi, i-a obligat să rămână fiecare la postul lui. Diplomații străini îl respectau pe Șafirov. „E adevărat că are un temperament foarte impulsiv“, spunea unul, „dar te poți baza întotdeauna pe cuvântul său.“

Mai mult, chiar și denumirile birourilor se schimbau. Exista un nou Departament al Marinei, un Departament al Artileriei și un Departament al Minelor. Șefii acestor departamente, care acum se numeau miniștri, administrau treburile de rutină ale guvernării. Majoritatea petițiilor, care înainte erau adresate țarului, acum erau trimise unui anumit departament sau minister. Petru descoperise că, atunci când nu se afla la Moscova, membrii vechiului consiliu de boieri, care acum se numea Consiliul Privat, lipseau frecvent de la ședințe. Dacă, mai târziu, țarul critica o decizie a Consiliului, acești oameni evitau să-și asume responsabilitatea, pretinzând că nu au participat la ședință. Așa că țarul a cerut o participare punctuală la toate ședințele și a decretat ca toate hotărârile să fie semnate de fiecare membru prezent. Aceste documente, împreună cu minutele tuturor ședințele și alte documente importante, erau trimise prin curier lui Petru, oriunde s-ar fi aflat acesta.

Ca să poată manipula aceste documente, Petru avea pe lângă el tot timpul o cancelarie personală, condusă de secretarul de cabinet, Aleksei Makarov. Bărbat talentat și modest din nord, Makarov se ridicase pe merit, dintr-un post minor în serviciul civil de provincie până la acest post-cheie din guvernul lui Petru. Datoria lui nu era să consilieze, ci să se asigure că toate chestiunile erau supuse atenției țarului în ordinea corectă și la momentul potrivit. În acest rol, care cerea un tact imens și oferea o mare putere, Makarov era asistat de un tânăr german, Andrei Osterman. Fiul unui pastor luteran, Osterman era angajat ca să traducă corespondența dintre țar și curțile străine. Odată cu trecerea timpului, rolul lui Osterman a devenit mult mai important.

Cele mai multe treburi ale guvernării lui Petru erau legate de război și de taxe. Decretele lui Petru, la fel de constante ca și călătoriile lui prin țară, aveau în vedere înrolări de recruți sau colectarea veniturilor. Cererea de bani a țarului era de nepotolit. În încercarea de a descoperi noi surse de venit, Petru a înființat, în 1708, un serviciu al ofițerilor de venit, oameni care aveau datoria de a dezvolta noi mijloace de taxare a oamenilor. Numiți după terminologia occidentală, „fiscali“, ei aveau ordin „să stea și să adune venituri pentru Suveranul Domn“. Conducătorul acestora, și cel mai de succes dintre ei, era Aleksei Kurbatov, un fost șerb al lui Boris Șeremetiev, care îi atrăsese deja atenția lui Petru prin propunerea lui privind obligativitatea ca toate documentele legale să fie scrise pe hârtie oficială marcată. Sub Kurbatov și colegii săi ingenioși, intens detestați, au fost impuse noi taxe, pe o gamă largă de activități umane. Exista taxă pe nașteri, pe căsătorii, pe înmormântări și pe înregistrarea testamentelor. Exista taxă pe grâu și seu. Caii erau taxați, la fel și frâul și hățurile. Existau taxe pe pălării și pe purtarea cizmelor din piele. Taxa pe barbă fusese deja impusă și sistematizată, dar s-a mai adăugat și o taxă pe mustață. Zece procente erau colectate din prețul biletului pentru trăsură. În Moscova erau taxate casele, iar în țară stupii de albine. Exista o taxă pe pat, pe baie, pe han, pe cuptoarele de la bucătărie și pe lemnele care erau arse în ele. Nucile, pepenii, castraveții – toate erau taxate. Exista o taxă chiar și pe apa de băut.

Banii mai veneau și din monopolurile din ce în ce mai numeroase ale statului. Acest aranjament, prin care statul avea control total asupra producției și vânzării unor bunuri, fixând prețul pe care îl dorea, se aplica

alcoolului, rășinii, catranului, uleiului de pește, rubarbei, zarurilor, șahului, cărților de joc și blănurilor de vulpe siberiană, hermină și samur. Monopolul asupra inului, oferit negustorilor englezi, asigura colectarea taxelor de către stat. Monopolul asupra tutunului, pe care îl acordase Petru lordului Carmarthen la Londra în 1698, a fost abolit. Confecționarea sicrielor de stejar solid, în care moscoviții bogați își petreceau eternitatea cu eleganță, a fost preluată de stat, și se vindeau cu un preț de patru ori mai mare decât cel de odinioară. Dintre toate monopolurile însă, cel mai profitabil pentru stat și cel mai opresiv pentru populație era monopolul pe sare. Stabilit prin decret în 1705, acesta fixa un preț de două ori mai mare decât înainte. Țăranii care nu-și mai permiteau să plătească acest preț deseori se îmbolnăveau din lipsa sării și mureau.

Ca să controleze mai strict și să mărească eficiența colectorilor de taxe pe tot cuprinsul țării, în 1708, Petru a împărțit Rusia în opt guvernorate uriașe, încredințând conducerea acestora celor mai apropiați prieteni. În acest fel, guvernarea Moscovei a fost preluată de boierul Tihon Streșnev, Sankt-Petersburgul de Menșikov, Kievul de cneazul Dmitri Golițîn, Arhanghelskul de cneazul Piotr Golițîn, Kazanul de boierul Piotr Apraksin, Azovul de amiralul Fiodor Apraksin, Smolenskul de boierul Piotr Saltîkov și Siberia de cneazul Matvei Gagarin. Fiecare guvernator era responsabil de toate treburile militare și civile din regiune, mai ales de obținerea de venituri. Din păcate, cum mulți dintre „guvernatori“ locuiau în capitală, departe de provinciile lor, iar alții aveau și îndatoriri militare (Menșikov era, de obicei, alături de armată), autoritatea lor lăsa mult de dorit.

Cu toate acestea, efortul a continuat. Guvernatorii ordonau, fiscalii făceau planuri, colectorii încasau iar oamenii munceau, dar mai mulți bani nu se puteau stoarce din pământul rusesc. Mai mulți ar fi putut veni doar din dezvoltarea comerțului și a industriei. Petru, care observase succesul companiilor comerciale engleze și olandeze în Rusia, le-a ordonat negustorilor moscoviți să formeze și ei societăți similare. La început, olandezii erau îngrijorați că va fi pusă în pericol funcționarea mașinăriei lor eficiente de comerț, dar și-au dat seama în curând că aceste temeri nu erau întemeiate. „În ceea ce privește treaba cu negustorii“, scria ambasadorul olandez, liniștind temerile olandezilor, „ea a căzut de la sine. Rușii nu știu

cum să organizeze și cum să înceapă o afacere atât de complexă și dificilă."[404]

Indiferent de cât de mult se chinuiau oamenii, taxele și monopolurile lui Petru tot nu adunau bani suficienți. Prima balanță de cheltuieli, publicată în 1710, arăta încasări de 3.026.128 de ruble, și cheltuieli de 3.834.418 de ruble, lăsând un deficit de peste 808.000 de ruble. Acești bani se cheltuiseră în cea mai mare parte pentru război. Armata lua 2.161.176 de ruble; flota avea 444.288 de ruble; artileria și muniția, 221.799 de ruble; recruții, 30.000 de ruble; armamentul, 84.104 de ruble; ambasadele, 148.031 de ruble; iar Curtea, departamentul medical, întreținerea prizonierilor și altele – 745.020 de ruble.

Cererea extraordinară de taxe era egalată de cererea extraordinară de oameni. În cei nouă ani care au trecut între Narva și Poltava, Petru a înrolat peste 300000 de oameni. Unii au fost răniți sau uciși, alții au murit din cauza bolilor, dar cea mai mare parte a pierderilor proveneau din dezertări. Alte mase de țărani erau convocate ca mână de lucru pentru proiectele ambițioase ale lui Petru. Anual, era nevoie de trei mii de muncitori pentru fortificațiile de la Azov și pentru construirea bazei navale de la Taganrog. Șantierele de la Voronej și lucrul la canalul Don-Volga, niciodată terminat, cerea alte mii de oameni. Și cu mult timp înainte de Poltava, efortul de a construi Sankt-Petersburgul era mai mare decât oricare altul. În vara lui 1707, Petru i-a ordonat lui Streșnev să trimită 30000 de muncitori la Sankt-Petersburg numai din regiunea Moscova.

Aceste solicitări fără precedent de bani și oameni au determinat murmure din rândul tuturor claselor. Nemulțumirea și plângerile nu erau un lucru nou pentru Rusia, dar, de fiecare dată, oamenii îi învinuiau pe boieri când lucrurile mergeau prost, nu pe țar. Petru însuși a fost cel care a zguduit această imagine. Oamenii înțelegeau că țarul este guvernul, că acest bărbat înalt, îmbrăcat în haine străine, dădea ordinele care le făceau viața așa de grea. „De când l-a trimis Dumnezeu să fie țar, nu mai avem zile fericite", mormăia un țăran. „Satul e îngropat de furnizarea de ruble și jumătăți de ruble, de căruțe, și nu mai rămâne nimic pentru noi, țăranii."[405] Fiul unui nobil era de acord. „Ce fel de țar e el?" întreba acesta. „Ne-a obligat pe toți să intrăm în armată, i-a luat pe toți oamenii noștri ca recruți. Nu poți să

scapi nicăieri de el. Toți sunt pierduți. Chiar și el este în armată și, cu toate acestea, nu-l omoară nimeni. Măcar dacă l-ar omorî, s-ar termina cu armata, și oamenilor le-ar fi mai ușor.“[406]

Vorbe ca acestea nu ajungeau prea departe. Noul serviciu secret de la Preobrajenskoe avea agenți peste tot, privind și ascultând „vorbe violente și nerușinate“. Această poliție specială era la început alcătuită din foștii streliți, care au fost angajați pentru menținerea ordinii publice până la desființarea lor, apoi din soldații din regimentul Preobrajenskoe, care îi înlocuiseră pe streliți ca jandarmi de stradă. Când oamenii din regimentul de Gardă au fost chemați la război, Petru a creat o nouă organizație, seviciul secret. Luând ființă odată cu emiterea unui ucaz, în 1702, acest serviciu avea în jurisdicție toate infracțiunile, dar mai ales trădarea „prin vorbă sau prin faptă“. Nu era surprinzător că șeful acestui serviciu era camaradul lui Petru, țarul-caricatură Fiodor Romodanovski. Om sălbatic și brutal, complet devotat țarului, Romodanovski a pedepsit fără milă orice semn de trădare sau rebeliune. Trăgând cu urechea sau prin denunțuri, urmate de tortură și execuție, Romodanovski și serviciul secret și-au făcut bine treaba sinistră: nici în perioadele în care apăsarea extremă a colectorilor de taxe și a celor care adunau oameni pentru muncă, cazurile de trădare „cu vorba sau cu fapta“ nu au pus în pericol tronul.

Dar istoria acelor ani nu a înregistrat doar cruzime. În mai multe feluri, Petru a încercat să îmbunătățească obiceiurile și condițiile de viață. A acționat pentru a ridica statutul femeii, declarând că ele nu trebuie să stea izolate în terem, ci trebuie să fie alături de bărbați la masă sau cu ocazia altor evenimente sociale. A interzis vechiul sistem moscovit al căsătoriilor aranjate, în care mirele și mireasa nu aveau niciun cuvânt de spus în chestiunea căsătoriei și nici măcar nu se întâlneau până când se ținea slujba de căsătorie. În aprilie 1702, spre imensa bucurie a tinerilor, Petru a decretat că toate deciziile de căsătorie trebuie să fie voluntare, că viitorii parteneri trebuie să se întâlnească măcar cu șase săptămâni înainte de căsătorie, că fiecare are libertatea să-l respingă pe celălalt și că mânuirea simbolică a biciului de către mire în cadrul ceremoniei de nuntă va fi înlocuită cu un sărut.

Petru a interzis uciderea nou-născuților care erau deformați – în Moscova, obiceiul era ca acești copii să fie sugrumați imediat după naștere – și a ordonat ca toate nașterile de acest fel să fie înregistrate, pentru ca autoritățile să poată verifica dacă acești copii mai sunt în viață. A interzis vinderea liberă a ierburilor și medicamentelor pe stradă, ordonând ca ele să poată fi vândute doar la farmacie. În 1706, a înființat primul mare spital public din Moscova, pe malul râului Iauza. Pentru siguranța străzilor, a interzis purtarea pumnalelor și a cuțitelor ascuțite, care transformau scandalurile bețivilor în masacre sângeroase. Duelul, obicei în mare măsură străin, a fost interzis. Petru a luat măsuri și împotriva cerșetorilor profesioniști care asediau trecătorii pe toate străzile: le-a cerut acestora să meargă la un azil. Mai târziu, a atacat problema din altă perspectivă, declarând că cei care sunt prinși că dau pomană unui cerșetor vor fi ei înșiși amendați.

Pentru a încuraja străinii să lucreze în Rusia, Petru a decretat că toate legile anterioare care restricționau drepturile cetățenilor străini de a veni sau de a pleca peste graniță cum doresc sunt revocate. Toți străinii se aflau acum sub protecția țarului și orice dispută legală în care erau implicați urma să fie judecată nu de legea rusească și de curțile rusești, ci de un tribunal special, alcătuit din străini, care urma să aplice legea civilă rusească. Mai departe, tuturor străinilor li se promisese libertate religioasă absolută cât timp se aflau în Rusia. „Nu vom exercita nicio presiune asupra conștiinței oamenilor și vom permite cu bucurie fiecărui creștin să aibă grijă de mântuirea lui pe propriul său risc“[407], a anunțat țarul.

Deși era distras de război, Petru și-a menținut interesul pentru lărgirea orizonturilor de educație ale supușilor săi. Școala de Matematici și Navigație, fondată de Henry Farquharson și alți doi scoțieni în 1701, la Moscova, se dezvoltase și avea 200 de studenți ruși. Aceste investiții valoroase în viitor deveniseră motivul unei încăierări între sergenții care făceau recrutările și Kurbatov, care a sărit să-i scape de la recrutare pe elevi, argumentând că educația lor ar fi fost o pierdere de bani dacă erau folosiți ca simpli soldați după ce fuseseră instruiți. O Școală de Limbi Moderne și Clasice fusese fondată de pastorul Gluck, tutorele luteran al Ecaterinei, care venise la Moscova cu familia lui în 1703; Gluck avea să-i instruiască pe viitorii diplomați ruși în latină, limbi moderne, geografie, politică, dans și

călărie. Țarul a ordonat ca vechile cronici ale istoriei rusești, în special cele de la Kiev și Novgorod, să fie traduse în rusă și tipărite de frații Tessing din Amsterdam, iar traducerile să fie exacte, chiar dacă existau fragmente de text nefavorabile Rusiei. „Scopul", spunea el, „nu este să-mi flatez supușii, ci, mai degrabă, să-i educ, arătându-le părerea pe care o au despre ei străinii."[408] În 1707, când au sosit la Moscova o tiparniță și doi tipografi, Petru a aprobat un nou tipar chirilic, revizuit, care a fost folosit în cărțile care apăreau în Rusia. Prima a fost un manual de geometrie, a doua un ghid pentru scrierea de scrisori, cu sfaturi despre cum se fac complimentele, cum se lansează o invitație și cum se face o cerere în căsătorie. Majoritatea celor care au urmat au fost cărți tehnice, dar Petru a mai comandat și 2000 de calendare, istorii ale războiului troian, ale vieții lui Alexandru cel Mare și ale Rusiei. Țarul nu doar comanda cărțile, dar le și edita și le adnota. „Am citit cartea despre fortificații pe care ai tradus-o", îi scria el unui traducător. „Discuțiile sunt bine redate, și cu claritate, dar în secțiunea care te învață despre cum se fac fortificațiile este obscură și tradusă ininteligibil."[409]

Ca să-și țină supușii la curent cu ce se întâmplă în lume, el a decretat că trebuie publicat la Moscova un ziar – „Vedomosti". Toate birourile guvernamentale erau obligate să contribuie cu noutăți, în acest fel a apărut, la începutul anului 1703, primul ziar rusesc, subintitulat „Gazetă militară și de alte lucruri, care merită atenția și păstrarea în minte, care s-au întâmplat în statul moscovit și în țările vecine". Tot ca un mijloc de educare și civilizare a poporului, Petru a înființat un teatru public deschis, ale cărui piese să fie jucate într-o clădire de lemn din Piața Roșie. Un manager teatral german și soția lui au venit la Moscova, împreună cu șapte actori, ca să pună piese în scenă și să instruiască actori ruși. Au fost produse câteva comedii și tragedii, inclusiv Doctor fără voie, a lui Molière.

În toți acești ani, Petru a încercat să schimbe concepția rusească privitoare la respectul datorat țarului. Spre sfârșitul anului 1701, el a decretat că bărbații nu mai trebuie să cadă în genunchi sau să se prosterneze la pământ în prezența suveranului. A abolit cerința ca moscoviții să-și scoată pălăria iarna, în semn de respect, atunci când treceau pe lângă palat, chiar dacă țarul era înăuntru sau nu. „Ce diferență mai e între Dumnezeu și țar, dacă amândurora le arătăm același respect?" întreba Petru. „Mai puțin servilism,

mai mult zel în serviciu și mai multă loialitate pentru mine și pentru stat – acesta e respectul care trebuie să fie acordat țarului.“[410]

Pentru unii, povara era prea grea, și singura soluție pe care o găseau ca să scape de cererile de taxe și de munca obligatorie era fuga. Poate că sute de mii de țărani au fugit. Unii s-au pierdut prin păduri sau au plecat spre nord, unde așezările credincioșilor de rit vechi erau deja prospere. Cei mai mulți au plecat spre sud, spre stepele Ucrainei și ale Volgăi, spre teritoriile cazacilor, refugiul tradițional al fugarilor ruși. În urma lor au lăsat sate pustii, guvernatori speriați și proprietari neliniștiți, care se străduiau să explice de ce nu au putut îndeplini cererile de forță de muncă ale țarului. Atunci când țarul a poruncit ca fugarii să fie trimiși înapoi, răspunsul cazacilor a fost la început șovăielnic, pe urmă evaziv și, în final, sfidător.

Cele mai mari revolte populare din istoria Rusiei au izbucnit în sud. Revolta lui Stenka Razin, care se ridicase de acolo împotriva țarului Aleksei, revolta lui Pugaciov împotriva Ecaterinei cea Mare au trecut din istorie în legendă. În timpul domniei lui Petru, în anii cei mai tensionați ai războiului cu Carol al XII-lea, au izbucnit trei revolte, toate în sud: revolta de la Astrahan, ridicarea bașkirilor și, cea mai amenințătoare dintre ele, revolta cazacilor de pe Don, conduși de Bulavin.

Astrahan, care se află în locul unde marele râu Volga se varsă în Marea Caspică, fierbea de nesupunere și răzvrătire. Era locul unde fuseseră exilați cei care mai rămăseseră din streliții desființați, iar amintirile amare ale execuțiilor din 1698 erau încă vii în inimile văduvelor, fiilor și fraților streliților. Negustorii de pe Volga erau nemulțumiți de noile taxe, țăranii se plângeau de taxele de pod, pescarii protestau împotriva restricționării capturii de pește și nimănui nu-i plăceau inovațiile străine ale lui Petru. Peste acest butoi cu pulbere au căzut zvonuri incendiare: țarul e mort, străinii l-au băgat într-un butoi, pe care l-au bătut în cuie și l-au aruncat în mare; un impostor, poate chiar Antihristul, se află acum pe tronul Rusiei.

În vara lui 1705, un zvon ieșit din comun a oripilat comunitatea. Țarul, se spunea, a interzis rușilor să se căsătorească timp de șapte ani, așa încât rusoaicele să se mărite cu străinii care veneau cu navele de peste graniță. Ca să-și păstreze femeile, locuitorii din Astrahan au aranjat o căsătorie în masă,

în 30 iulie 1705, unde au fost căsătorite o sută de femei, într-o singură zi, înainte să apuce să vină străinii. Mulți dintre participanții înfierbântați de vin și dintre spectatori au plecat de la ceremonie să atace birourile guvernamentale locale, l-au condangat și l-au decapitat pe guvernator și au încălcat autoritatea țarului, alegând o nouă conducere. Prima proclamație a noului „guvern“ spunea: „Guvernatorul și alți funcționari practicau tot felul de adorații de idoli și voiau să ne convertească și pe noi. Dar noi nu am lăsat să se întâmple asta. Am scos afară idolii din casele funcționarilor.“[411] De fapt, „idolii“ erau suporturile rotunjite de piatră pe care funcționarii occidentalizați ai lui Petru își păstrau perucile. Rebelii au trimis mesageri în celelalte orașe de pe Volga, mai ales cazacilor de pe Don, invitându-i pe toți creștinii adevărați să li se alăture.

Vestea revoltei a provocat îngrijorare la Moscova. Petru era în Kurlandia, la asediul orașului Mitau, când a primit această veste și, dându-și seama că trebuie să înăbușe revolta înainte de a se extinde, l-a detașat pe Șeremetiev cu mai multe regimente de cavalerie și dragoni la Astrahan. Ca măsură de precauție, i-a ordonat lui Streșnev să ascundă trezoreria de stat și să oprească temporar toate scrisorile care erau trimise din Moscova, astfel încât vestea rebeliunii să nu ajungă la Carol. Cu rebelii, Petru s-a dovedit indulgent. El a invitat „guvernul“ rebelilor să-și trimită reprezentanții la Moscova, unde Golovin a fost desemnat să le asculte nemulțumirile. Reprezentanții au venit, iar pledoaria lor serioasă, în care vorbeau despre plângerile împotriva guvernatorului ucis, a făcut o impresie puternică asupra lui Golovin. „Am vorbit cu ei multă vreme, și par niște oameni credincioși și onești“, îi scria el lui Petru. „Binevoiți, sire, să vă călcați pe inimă și să le acordați iertare. Nici noi nu suntem fără păcate.“[412] Petru a acceptat, iar reprezentanții s-au întors la Astrahan cu câte cincizeci de ruble în buzunar pentru plata drumului și cu promisiunea că, dacă, orașul se va liniști, va fi amnistiat fiecare cetățean în parte. În viitor, se mai spunea, funcționarii vor colecta taxele mai discret. I s-au trimis ordine lui Șeremetiev ca regimentele care înaintau spre oraș să evite vărsarea de sânge în zonă.

Doar că în epoca aceea indulgența era luată drept slăbiciune, așa că întoarcerea reprezentanților, care aduceau oferta de pace a lui Petru, nu a potolit revolta, ci mai degrabă a încurajat-o. Cetățenii Astrahanului s-au

felicitat: îl sfidaseră pe țar și învinseseră. Când Șeremetiev a trimis la ei un emisar cu mesajul că trupele sunt pe punctul de a intra în oraș și că el refuza să îi includă printre cei amnistiați și pe capii revoltei, rebeliunea s-a aprins din nou. Emisarul feldmareșalului a fost tratat cu brutalitate și a fost trimis înapoi cu insulte la adresa lui Petru și cu amenințarea că la primăvară vor veni în marș la Moscova și vor incendia Slobozia Germană.

Dar rebelii își supraestimaseră forțele și niciun ajutor nu venea de nicăieri. Cazacii de pe Don le răspunseseră că, în ceea ce îi privește, ei nu fuseseră oprimați de țar și că ei își puteau respecta toate rânduielile ortodoxe. Cum ar fi putut ei să poarte haine străine, întrebau aceștia retoric, când printre ei nu exista niciun croitor care să facă aceste modele? Astrahanul era singur. Cu toate acestea, trupele lui Șeremetiev au fost atacate, atunci când au sosit. Soldații i-au învins pe rebeli fără probleme și au pătruns în oraș. Când călăreții ruși treceau pe străzi, mii de oameni s-au întins la pământ, cerșind îndurare. Șeremetiev i-a anchetat pe capii rebeliunii. „Nu am mai văzut niciodată atâta prostie smintită“, îi scria el lui Golovin. „Sunt plini de răutate și sunt convinși că au fost îndepărtați de la ortodoxie.“[413] Amnistia generală a fost anulată și sute de rebeli au fost trimiși la Moscova sau trași pe roată. Petru, extrem de ușurat, l-a recompensat pe Șeremetiev cu o creștere de salariu și cu o mare proprietate.

În același an, 1705, au început tulburările în rândul bașkirilor, o populație musulmană care trăia în inima stepei, între Volga și Urali. Ei erau seminomazi și creșteau vite, capre, oi și, ocazional, cămile. Călăreau cai mici, dar puternici, și umblau înarmați cu arcuri și tolbe de săgeți. În secolul al XVII-lea, coloniștii ruși care se mutaseră spre est întemeiaseră orașe și înființaseră ferme pe aceste pământuri. Odată cu presiunea populației rusești, veniseră și colectorii de taxe. La începutul lui 1708, bașkirii se aflau în plină revoltă. Ei au ars câteva sate rusești noi, aflate pe cursul râurilor Kama și Ufa, și au înaintat până la 30 de kilometri de marele oraș Kazan. Deși Carol al XII-lea se apropia de frontiera rusească dinspre vest, Petru a detașat trei regimente ca să se ocupe de acest pericol. Bașkirii din vest s-au supus fără probleme și, cu excepția căpeteniilor revoltei, au fost amnistiați, dar bașkirii din est au continuat să incendieze și să distrugă, mai ales după ce Petru și-a rechemat trupele ca să poată ține piept suedezilor. Dar țarul a

reușit să convoace 10000 de calmuci budiști, care i-au înfruntat pe bașkiri și, în cele din urmă, i-au înfrânt.

Norocul și prezența dragonilor lui Șeremetiev au făcut să poată fi înăbușită scânteia de la Astrahan. Bașkirilor le lipsise unitatea și conducerea, iar, în final, și ei au fost potoliți. Dar cea mai serioasă revoltă din timpul domniei lui Petru, care venea într-un moment în care el și armata lui erau prinși complet în războiul cu suedezii, a fost revolta cazacilor de pe Don, sub conducerea lui Kondrat Bulavin.

Cauza imediată a izbucnirii revoltei a fost încercarea lui Petru de a aduna dezertorii din armată și șerbii care fugiseră la cazaci. Ca și Vestul sălbatic, subpopulata și, în multe regiuni, pustia Ucraină era un magnet pentru sufletele neliniștite care doreau să scape de restricțiile și opresiunea convențiilor sociale. În Rusia, mulți dintre acești pionieri fugiseră de brațul legii: ei erau fie șerbi, legați de pământ prin legi care apăruseră prima dată pe vremea lui Ivan cel Groaznic și care au fost confirmate de țarul Aleksei, fie soldați înrolați cu forța în armata lui Petru, ca să servească țara timp de douăzeci și cinci de ani, fie muncitori luați la muncă pe șantierele de la Voronej sau la fortificațiile de la Azov și Taganrog. În sud, cazacii îi primeau cu brațele deschise, iar poruncile care ajungeau acolo, și care cereau ca fugarii să fie predați, erau, în general, ignorate. În sfârșit, în septembrie 1707, cneazul Iuri Dolgoruki a sosit pe Don cu 1200 de soldați, pentru a pune în aplicare decretele țarului.

Apariția lui Dolgoruki i-a speriat pe cazaci. Unul dintre hatmani, Lukian Maksimov, l-a primit pe Dolgoruki cu respect și s-a oferit să îl ajute să dea de urma fugarilor. Dar Kondrat Bulavin, mândrul hatman din Bahmut, a reacționat altfel. În noaptea de 9 octombrie 1707, cazacii lui au atacat tabăra lui Dolgoruki de pe malul râului Aidar și i-au măcelărit pe ruși până la ultimul. Ca de obicei, în asemenea revolte țărănești, Bulavin nu avea un program politic clar. S-a ridicat, spunea el, nu împotriva țarului, ci împotriva tuturor „cnejilor și magnaților, profitorilor și străinilor". El i-a chemat pe toți cazacii „să apere casa Sfintei Maici a lui Dumnezeu și Biserica creștină împotriva învățăturii păgâne și grecești pe care boierii și germanii vor să o impună"[414]. Invocând numele lui Stenka Razin, el a

declarat că îi va elibera pe cei recrutați pentru Azov și Taganrog și că, în primăvara următoare, va porni în marș spre Voronej și Moscova.

Între timp însă, hatmanul Maksimov, temându-se de răzbunarea lui Petru în urma masacrării armatei lui Dolgoruki, a adunat o forță de cazaci loiali țarului și i-a învins pe rebelii lui Bulavin. Maksimov i-a scris lui Petru că el i-a pedepsit prin tăierea nasurilor prizonierilor, atârnarea de picioare, biciuire și uciderea de către plutonul de execuție. Ușurat, Petru i-a scris lui Menșikov, în 16 octombrie 1707, că „această treabă, prin mila lui Dumnezeu, este acum terminată“[415]. Dar Petru se relaxase prea devreme. Bulavin însuși scăpase de Maksimov și și-a adunat o altă bandă, iar în primăvara lui 1708, bântuia din nou prin stepa Donului. Din nou, Maksimov a plecat împotriva rebelilor, având ca întăriri și un detașament de trupe regulate rusești, dar de această dată mai mulți cazaci au dezertat și au trecut de partea lui Bulavin, iar cei care au rămas au fost înfrânți într-o luptă care a avut loc în 9 aprilie 1708.

Extinderea rebeliunii lui Bulavin reprezenta acum o amenințare majoră. Satele din nord, de lângă Tula, au fost incendiate, iar Voronejul și toată regiunea Donului superior erau acum amenințate. Temându-se că revolta s-ar putea extinde mai departe, în nord, Petru i-a poruncit fiului său, țareviciului Aleksei, să urce și mai multe tunuri pe zidurile Kremlinului, la Moscova. Țarul a luat și măsuri ofensive. O forță de 10000 de infanteriști și dragoni a fost pusă sub comanda unui maior de Gardă, cneazul Vasili Dolgoruki, fratele cneazului Iuri Dolgoruki, ucis de Bulavin în toamna precedentă. Porunca dată lui Dolgoruki era „să stingă acest foc o dată pentru totdeauna. Această gloată nu poate fi tratată altfel decât cu cruzime.“[416] De fapt, pericolul ca Bulavin să pună mâna pe Azov și Taganrog îl îngrijora așa de tare pe Petru, încât, la un moment dat, a fost pe punctul de a pleca el însuși pe Don, ca să preia conducerea armatei. Din fericire pentru Petru, Carol al XII-lea a preferat să-și odihnească trupele într-o tabără de lângă Minsk pe durata celor trei luni în care a avut loc răzvrătirea amenințătoare a lui Bulavin.

Un timp, Bulavin a măturat totul în calea lui. L-a învins din nou pe Maksimov și chiar l-a executat. Oamenii lui au atacat Azovul și au capturat o suburbie a orașului, după care au fost respinși de garnizoana loială. Apoi,

îmbătat de succes, Bulavin, imprudent, și-a împărțit armata în trei divizii. În 12 mai, una dintre divizii a fost înfrântă, iar în 1 iulie cea de-a doua divizie a fost pusă pe fugă de trupele lui Dolgoruki care înaintau. Simțind schimbarea care plutea în aer, cei mai mulți dintre cazaci, chiar și cei care îl susținuseră până atunci pe Bulavin, i-au scris o petiție țarului, promițându-i loialitatea în schimbul iertării. După încă o înfrângere a forțelor împuținate ale lui Bulavin, unii cazaci au decis să-l aresteze pe acesta și să-l ucidă, ca să-l îmbuneze pe țar. Bulavin a rezistat, omorând doi dintre cazacii care fuseseră trimiși să-l aresteze, dar, mai târziu, văzând că totul este pierdut, s-a sinucis. Treptat, flăcările din stepă au început să tremure și apoi s-au stins. În noiembrie, rămășițele forțelor rebele au fost încolțite de Dolgoruki și 3000 de cazaci au pierit în luptă. Revolta luase sfârșit. Petru i-a poruncit lui Dolgoruki „să-i execute pe cei mai înverșunați lideri și pe ceilalți să-i trimită la muncă forțată; pe restul să-i trimită înapoi la locurile de unde au venit și să incendieze noile așezări, așa cum se poruncise mai înainte.“[417] Două sute de rebeli au fost atârnați în spânzurători ridicate pe niște plute, care, apoi, au fost puse pe apă și trimise în jos, pe Don. Toți cei care le vedeau plutind în derivă pe râu, alunecând pe lângă orașe și sate, erau avertizați, în felul acesta, că mâna de fier a autocratului ajunge până la marginea regatului său.

---

[397] Basil Williams, p.103.

[398] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 224.

[399] John Perry, p. 244.

[400] Friedrich Christian Weber, vol. II, p. 408.

[401] ibidem, vol. I, p.114.

[402] John Perry, p. 279.

[403] Ivan cel Groaznic îi exilase pe toți evreii din Rusia. Totuși, evreii care renunțau la religia lor puteau să avanseze în societatea și în guvernul Rusiei imperiale. (N. a.)

[404] Eugene Schuyler, vol. II, p. 139.

[405] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 98.

[406] ibidem.

[407] ibidem, p. 76.

[408] Staehlin von Storcksburg, p. 219.

[409] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 334.

[410] ibidem, p. 88.

[411] Eugene Schuyler, vol. II, p. 157.

[412] ibidem, p. 158.

[413] ibidem, p. 159.

[414] ibidem, p. 161.

[415] P&B, VI, nr. 2068.

[416] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 183.

[417] P&B, VII, nr. 2553.

30

ÎNCURCĂTURĂ POLONEZĂ

Carol al XII-lea și Marele Război al Nordului erau principalele preocupări ale lui Petru în anii aceia. După ce își fondase noul oraș în delta Nevei cu un an în urmă, în 1704 Petru și-a mutat atenția către preluarea controlului asupra a două orașe-cheie din Estonia, Dorpat și Narva, care ar fi putut să pecetluiască stăpânirea rusească a Ingriei și să blocheze înaintarea suedezilor dinspre vest, către Sankt-Petersburg. Amândouă orașele aveau garnizoane puternice (numai în Narva erau 4500 de apărători), dar, Carol și armata suedeză aflându-se în Polonia, în caz de asediu, orașele nu ar fi avut speranța de a primi vreun ajutor din afară.

În mai 1704, trupele rusești și-au făcut apariția în fața Narvei, ocupând aceleași linii lungi de fortificații din care fuseseră izgonite cu patru ani înainte. Petru a supravegheat personal transportul artileriei rusești de asediu, care se făcea pe vase, de la Sankt-Petersburg, iar acestea navigau așa de aproape de coasta de sud a golfului, încât marile nave de război suedeze nu puteau veni spre ele, din cauza adâncimii mici a apei. În tabăra de la Narva, țarul l-a găsit pe feldmareșalul George Ogilvie, scoțianul de șaizeci de ani care luptase timp de patruzeci de ani în armata habsburgică imperială și fusese angajat de Patkul pentru a servi Rusia. Petru era așa de impresionat de cartea de vizită a lui Ogilvie, încât l-a pus imediat la conducerea armatei ruse de la Narva. Când asediul a început, rușii au suferit pierderi, cauzate atât de tunurile din fortăreață, cât și de raidurile pe care le făceau suedezii, dar apărătorii orașului și-au dat seama că au de a face cu un alt fel de fermitate a inamicilor lor. „Par hotărâți să-și ducă treaba la bun sfârșit, indiferent de pierderile pe care le-ar suferi“[418], spunea un ofițer al garnizoanei.

Lăsându-l pe Ogilvie să conducă acțiunea de la Narva, Petru a plecat în sud, spre Dorpat, oraș pe care Șeremetiev îl asedia din iunie, cu 23000 de oameni și patruzeci și șase de tunuri. El a descoperit că ordinele lui Șeremetiev erau greșite – tunurile rusești trăgeau în cele mai puternice

bastioane ale orașului, ceea ce însemna că toată muniția era irosită. Petru a schimbat repede tirul artileriei înspre zidul cel mai vulnerabil și în felul acesta au reușit să producă o breșă. Trupele rusești au pătruns în oraș, iar în 13 iulie garnizoana suedeză a capitulat, la cinci săptămâni după începerea asediului, și la numai zece zile după preluarea comandei de către țar.

Căderea Dorpatului a pecetluit și soarta Narvei. Petru s-a întors în grabă cu trupele lui Șeremetiev pentru a realiza joncțiunea, rezultatul fiind o forță combinată de 45000 de oameni și 150 de tunuri. În 30 iulie a început un bombardament susținut, care a continuat timp de zece zile, și care a flagelat cetatea cu 4600 de obuze. Când s-a prăbușit unul dintre bastioane, Petru i-a oferit clauze generoase lui Arvid Horn, comandantul suedez, așa cum prevedea protocolul de război. Prostește, Horn a refuzat, înrăutățind și mai mult lucrurile prin folosirea unui limbaj jignitor la adresa țarului. Asaltul a început în 9 august și, cu toate că suedezii au luptat cu înverșunare, într-o oră, soldații din Garda Preobrajenski au pătruns în fortăreață și au capturat un bastion important. Imediat după aceea, valuri de infanteriști ruși s-au revărsat peste ziduri și au măturat orașul. Acum, prea târziu însă, Horn a văzut că rezistența lui a fost inutilă și a încercat să-și anunțe capitularea, bătând el însuși toba, pentru negocieri. Nimeni nu l-a mai auzit. Soldații ruși umpluseră străzile, măcelărind bărbații, femeile și copiii într-un torent nebun de violență. Două ore mai târziu, când Petru a intrat în Narva cu Ogilvie, a găsit străzile alunecoase de sânge și „grămezi de soldați suedezi măcelăriți"; dintr-o garnizoană de 4500, doar 1800 mai erau în viață. Țarul a poruncit unui trompetist să meargă călare prin oraș, sunând încetarea focului pe toate străzile, dar mulți dintre ruși continuau să tragă. Mânios, Petru a tăiat cu sabia lui un soldat care refuzase să se supună ordinului. Intrând în primărie, ca să se întâlnească cu consilierii orășenești înspăimântați, Petru și-a aruncat sabia plină de sânge pe masă în fața lor și a spus cu dispreț: „Nu vă fie frică. Ăsta e sânge rusesc, nu suedez."[419] Dar țarul era furios pe Horn. Când comandantul inamic, a cărui soție fusese ucisă în asalt, a fost adus în fața lui, Petru a vrut să știe de ce nu s-a predat, așa cum se obișnuia în situația când se prăbușea primul bastion, evitând în felul acesta măcelul inutil.

Victoria de la Narva a avut o mare importanță, atât din punct de vedere psihologic, cât și strategic. Nu numai că a asigurat apărarea Sankt-

Petersburgului dinspre vest, dar a și răzbunat rușinea suferită cu șase ani în urmă de ruși, în același loc. A demonstrat că armata lui Petru nu mai este doar o masă de țărani abia instruiți. Ogilvie spunea că el consideră infanteria lui mult mai bună decât oricare infanterie germană și i-a declarat lui Charles Whitworth, ambasadorul englez, că „nu a văzut niciodată o altă națiune să se descurce mai bine cu tunurile și cu mortierele“[420]. Petru le-a scris, fericit, lui Augustus, lui Romodanovski și lui Apraksin, despre victorie. Patru luni mai târziu, când țarul s-a întors la Moscova, străzile răsunau de tropotele altei parade rusești de victorie. Petru a trecut pe sub șapte arcuri de triumf, în fruntea trupelor lui, iar 54 de steaguri de luptă inamice și 160 de ofițeri suedezi, luați prizonieri, veneau în urma alaiului.

Victoriile baltice ale lui Petru nu însemnau mare lucru pentru Carol al XII-lea. El era pe deplin convins că, atunci când va veni momentul, va risipi cu ușurință armata lui Petru și va lua înapoi toate teritoriile suedeze aflate acum în mâna lui Petru. Mult mai iritant pentru el era faptul că propriile sale victorii din Polonia nu se dovediseră a fi hotărâtoare din punct de vedere politic. Augustus refuza în continuare să-și accepte înfrângerea și să renunțe la tronul polonez, iar Dieta poloneză nu era încă pregătită să-l oblige să facă acest lucru. În loc de un final, victoria asupra lui Augustus la Klissow fusese doar începutul anilor de războaie din Polonia, o hărțuială suedezo-saxonă ce mergea înainte și înapoi în imensitatea câmpiei poloneze. Uriașa țară, cu cele opt milioane de locuitori ai săi, era, pur și simplu, prea vastă pentru armatele suedeze sau saxone. Niciuna dintre ele nu avea mai mult de 20000 de oameni, așa că putea controla mai mult decât regiunea în care se afla în acel moment.

În ciuda frustrărilor politice ale lui Carol, anii petrecuți în Polonia, 1702-1706, au fost o epocă a gloriei militare, a acțiunilor eroice, a episoadelor de legendă. În toamna lui 1702, de exemplu, după bătălia de la Klissow, Carol, cu doar 300 de suedezi, a ajuns călare în fața porților Cracoviei și, de pe cal, a strigat puternic: „Deschideți poarta!“[421] Comandantul garnizoanei a deschis încet poarta și a scos capul, să vadă cine strigă. Carol l-a lovit imediat cu cravașa, suedezii din spatele lui au împins poarta, iar apărătorii, speriați, s-au predat fără să tragă măcar un foc.

Inevitabil, războiul care avea loc în Polonia era greu pentru polonezi. Când intrase în țară, Carol promisese că nu va cere decât acele contribuții absolut esențiale pentru armată, dar s-a ținut de promisiune doar trei luni. După ce trupele poloneze au luptat, alături de regele Augustus, la Klissow, Carol s-a hotărât să se răzbune, având grijă ca armata suedeză să fie în întregime întreținută de Polonia. Din Cracovia, suedezii au luat 130.000 de taleri, 10000 de perechi de pantofi, 4500 de kilograme de tutun, 72000 de kilograme de carne și 27000 de kilograme de pâine în trei săptămâni. Pe măsură ce războiul se prelungea, instrucțiunile lui Carol pentru generalii săi deveniseră implacabile: „Polonezii trebuie să fie anihilați sau obligați să ni se alăture."[422]

Lângă Cracovia, Carol a suferit un accident care l-a lăsat șchiop pentru tot restul vieții. Supraveghea instrucția cavaleriei, când calul său s-a împiedicat de sfoara unui cort și a căzut peste el, fracturând piciorul stâng al regelui, deasupra genunchiului. Femurul nu s-a așezat cum trebuie și piciorul a rămas puțin mai scurt decât celălalt. A durat luni de zile până când regele a putut să călărească din nou, iar când, în octombrie, armata s-a deplasat în nordul Cracoviei, Carol a fost dus cu targa.

An după an, numărul bătăliilor și al victoriilor creștea, dar victoria finală nu părea că se apropie. Între timp, soseau vești despre alte victorii, cele rusești din Baltica: asediul și căderea Schlüsselburgului, luarea în stăpânire a cursului Nevei, fondarea unui nou oraș și port în Golful Finic, distrugerea flotilei suedeze de pe lacul Ladoga și de pe lacul Peipus, devastarea catastrofală a grânarului Suediei, care era Livonia, și capturarea întregii populații suedeze de acolo, căderea Dorpatului și a Narvei. Aceste episoade sumbre au fost însoțite de rugămințile disperate ale supușilor lui Carol: strigătele fără speranță ale locuitorilor din provinciile baltice, sfaturile și rugămințile Parlamentului suedez, cererea unanimă a generalilor de armată, chiar și apelul surorii sale, Hedwig Sofia. Toți îl implorau pe rege să renunțe la campania din Polonia și să meargă spre nord, pentru salvarea provinciilor baltice. „Pentru Suedia, aceste evenimente au o importanță mult mai mare decât cine se află pe tronul Poloniei"[423], spunea Piper.

Răspunsul lui Carol a fost același pentru toți: „Chiar dacă ar fi să stau aici cincizeci de ani, nu voi pleca din această țară până când Augustus nu va fi

detronat."[424] „Crede-mă că aş face imediat pace cu Augustus, dacă aş putea avea încredere în cuvântul lui", i-a spus el lui Piper. „Numai că imediat ce am încheia pacea cu el şi noi am pleca în marş spre Moscovia, el ar accepta banii ruşilor şi ne-ar ataca pe la spate, iar atunci sarcina noastră ar fi mult mai dificilă decât este acum."[425]

În 1704, evenimentele din Polonia au început să schimbe situaţia în favoarea lui Carol. El a pus mâna pe oraşul-fortăreaţă Thorn, cu tot cu cei 5000 de soldaţi saxoni care se aflau acolo. Cum poziţia lui Augustus era slăbită, Dieta poloneză a acceptat teza lui Carol, că, atâta timp cât acesta va rămâne pe tron, Polonia va fi un câmp de luptă, aşa că, în februarie 1704, l-a destituit oficial pe Augustus. Candidatul pe care îl susţinuse iniţial Carol, Iacob Sobieski, fiul faimosului rege polonez Ian Sobieski, fusese răpit preventiv de agenţii lui Augustus şi întemniţat într-un castel din Saxonia, astfel că, în locul său, Carol l-a ales pe un nobil polonez de douăzeci şi şapte de ani, Stanisław Leszczyn´ ski, ale cărui calităţi erau inteligenţa modestă şi devotamentul total pentru regele Carol.

Alegerea lui Stanisław a fost aranjată dinainte fără nicio ruşine. În 2 iulie s-a organizat o sesiune a Dietei poloneze cu doar o parte dintre membrii ei, adunaţi de soldaţii suedezi pe un câmp din apropierea Varşoviei. În timpul desfăşurării şedinţei, o sută de soldaţi erau staţionaţi la distanţă de un foc de muschetă, ca să-i „protejeze" pe electori şi „să-i înveţe să vorbească limba potrivită"[426]. Candidatul lui Carol a fost proclamat rege al Poloniei, cu numele de Stanisław I.

Acum, că Augustus fusese detronat – unicul motiv pentru care Carol invadase Polonia –, suedezii, la fel ca şi polonezii, sperau că regele îşi va îndrepta, în sfârşit, atenţia către Rusia. Dar Carol nu era încă pregătit să părăsească Polonia. Deoarece papa se opusese numirii lui Stanisław, ameninţând că va excomunica pe oricine va participa la alegerea protejatului unui monarh protestant şi puţini dintre magnaţii polonezi fuseseră prezenţi la alegere, noul rege avea o stăpânire extrem de nesigură asupra regatului. Carol s-a decis să rămână alături de monarhul-marionetă până când Stanisław va fi încoronat după toate regulile. La mai bine de un an, în 24 septembrie 1705, Stanisław a fost încoronat într-o manieră care, la fel ca şi proclamarea lui de către Dietă, oferea argumente celor care afirmau

că alegerea lui nu este legitimă. Noul rege nu a fost încoronat la Cracovia, locul tradițional de încoronare pentru regii polonezi, ci la Varșovia, pentru că acolo se aflau Carol și armata lui. Coroana așezată pe capul lui Stanisław nu era coroana istorică a Poloniei – aflată încă în posesia lui Augustus, care nu acceptase detronarea –, ci o nouă coroană, care, împreună cu un nou sceptru și o nouă haină oficială, fuseseră plătite de Carol. Regele suedez a fost prezent incognito la ceremonie, ca să nu distragă atenția celor prezenți de la noul său aliat. Dar această încoronare a suveranului-marionetă nu a păcălit pe nimeni. Soția lui Stanisław, acum regină a Poloniei, nu se simțea deloc în siguranță în regatul turbulent al soțului ei, și a preferat să locuiască în Pomerania suedeză.

Cu toate acestea, cu un rege prieten pe tronul polonez, Carol credea că și-a atins și cel de-al doilea obiectiv. Curând după încoronare, el și Stanisław au semnat o alianță anti-rusească între Suedia și Polonia. Apoi, ca pentru a se descărca de tensiunea și de frustrările acumulate din cauza ostilității față de Rusia, și pentru a se ușura de sentimentul de vinovăție că nu a răspuns apelurilor supușilor săi, Carol a lovit pe neașteptate. În 29 decembrie 1705, regele a ridicat tabăra aflată lângă Varșovia și a pornit în marș spre est, peste mlaștinile și râurile înghețate, către Grodno, unde era masată cea mai mare parte a armatei lui Petru, râul Neman. Acest salt spre Grodno nu era invazia Rusiei pe care suedezii o așteptau de mult. Carol nu plănuise și nici nu adunase echipament și provizii pentru un marș lung spre Moscova. Și nici Polonia nu era sigură, în spatele lui Carol, cu Augustus aflat încă pe câmpul de luptă și refuzând să accepte detronarea. De aceea, Carol nu a luat cu el toată armata; Rehnsköld a fost lăsat acolo, cu 10000 de oameni, ca să-i supravegheze pe saxoni. Dar cu cei 20000 de oameni care veneau în urma lui Carol intenționa să provoace o luptă în mijlocul iernii. După lungi așteptări, țarul urma, în sfârșit, să vadă strălucirea baionetelor suedeze, iar soldații lui aveau să simtă oțelul suedez.

După cucerirea Dorpatului și a Narvei, în vara lui 1704, Petru își petrecuse iarna la Moscova și, în martie, plecase la Voronej, ca să lucreze pe șantier. În mai 1705, a plecat să se alăture armatei, dar a fost doborât de boală și a trebuit să aștepte să se recupereze o lună, în casa lui Fiodor Golovin. În iunie, a ajuns din urmă armata la Poloțk, pe Dvina, de unde aceasta putea fi

mutată în Livonia, Lituania sau Polonia, după cum ar fi cerut-o evenimentele – o armată care se transformase într-o formidabilă mașinărie de luptă. Erau 40000 de infanteriști, care aveau uniforme potrivite și erau bine înarmați cu muschete și grenade. Cavaleria și dragonii, 20000 de oameni, erau, de asemenea, bine echipați, având muschete, pistoale și săbii. Artileria era standardizată și numeroasă. Ca și suedezii, armata rusă își crease o forță de artilerie extrem de mobilă, cu tunuri care foloseau obuze de 1,5 kilograme și care urma să însoțească infanteria și cavaleria pentru a le acorda sprijin imediat.

Problema armatei era acum la vârf, pentru că în structura de comandă erau fricțiuni și invidii între generalii ruși și cei străini. Instruirea excelentă și disciplina strictă a armatei se datorau lui Ogilvie, care preluase comanda de la cel de-al doilea asediu al Narvei, când fusese numit al doilea feldmareșal (Șeremetiev era primul) din armata rusă. Grija lui Ogilvie pentru soldați îl făcuse popular, dar nu era deloc simpatizat printre ofițeri; nu vorbea rusește și era obligat să se descurce cu ajutorul unui interpret. Avea probleme, în special cu Șeremetiev, Menșikov și Repnin. Ultimii doi îi erau subordonați și serveau sub comanda lui, dar Șeremetiev, teoretic egal cu el în funcție, se simțea deseori jignit. Petru, încercând să găsească o soluție, mai întâi a vrut să pună toată cavaleria sub comanda lui Șeremetiev și infanteria sub comanda lui Ogilvie. Șeremetiev s-a simțit umilit și i s-a plâns lui Petru. „Am primit scrisoarea ta“, i-a răspuns țarul, „și din ea am văzut cât ești de nemulțumit, lucru de care îmi pare tare rău, pentru că nu este cazul; acest lucru nu s-a făcut, în niciun caz, pentru a te umili pe tine, ci pentru a asigura o organizare mai eficientă. [...] Totuși, pentru că ești nemulțumit, am renunțat la această reorganizare, și am poruncit să rămână vechiul aranjament, până la sosirea mea.“[427]

După aceea, Petru a încercat să rezolve problema prin separarea armatei, trimițându-l pe Șeremetiev cu opt regimente de dragoni și trei de infanterie – 10000 de oameni în total – în regiunea Balticii, în timp ce Ogilvie a rămas la comanda corpului principal al armatei în Lituania. În 16 iulie, Șeremetiev l-a atacat pe Lewenhaupt, comandantul forțelor suedeze din Livonia, iar rușii au suferit o înfrângere severă. Petru i-a scris supărat lui Șeremetiev, punând înfrângerea pe seama „proastei pregătiri a dragonilor, despre care ți-am spus, în mai multe rânduri“[428]. Trei zile mai târziu, regretând tonul aspru

din scrisoarea precedentă, i-a scris din nou, ca să-l îmbărbăteze pe Șeremetiev: „Nu fi trist din cauza ghinionului pe care l-ai avut, deoarece succesul neîntrerupt i-a dus pe mulți oameni la ruină. Uită, și încearcă să-ți încurajezi oamenii.“[429]

Întâmplător, chiar în acest timp au venit veștile despre tulburările de la Astrahan, iar Șeremetiev a fost detașat cu regimentele călare la peste o mie de kilometri, în Rusia, ca să rezolve problema revoltei. Forța totală a armatei fiind astfel slăbită, Petru a anulat alte operațiuni, și a ordonat corpului principal de armată să intre în cantonament de iarnă la Grodno, pe malul de est al râului Neman. Nu se aștepta la vreo mișcare din partea lui Carol al XII-lea până la primăvară.

Din păcate, chiar dacă Șeremetiev era plecat, fricțiunile dintre generalii lui Petru au continuat. Teoretic, Ogilvie, ca feldmareșal, era comandant suprem, iar Menșikov și Repnin erau subordonații lui. Deși Menșikov avea deja o reputație militară din ce în ce mai mare, datorită succesului repurtat pe Neva, nu experiența militară, ci relațiile personale cu țarul îl făceau să fie arogant și nesupus. Pentru că era prietenul cel mai apropiat al lui Petru, el refuza să accepte o funcție militară inferioară. Deseori invoca relațiile lui speciale cu țarul pentru a lua decizii în locul mai experimentatului Ogilvie. Spunea simplu „Majestății Sale nu i-ar plăcea asta. El ar prefera să se facă în acest fel. Știu asta.“ Mai mult decât atât, Menșikov a aranjat ca toate scrisorile lui Ogilvie să treacă mai întâi prin mâinile lui. Pe unele le reținea, pur și simplu, explicându-i mai târziu lui Petru că feldmareșalul îi raporta știri pe care țarul le știa deja de la Menșikov.

Structura de comandă, deja complicată, a fost și mai confuză în noiembrie 1705, când Augustus s-a alăturat armatei rusești. Norocul regelui elector era în cădere liberă. Polonia era acum complet ocupată de trupele lui Carol și ale nou-încoronatului Stanisław, iar detronatul Augustus fusese nevoit să se strecoare pe o rută lungă, ocolitoare, prin Ungaria, folosindu-se de un nume fals și fiind deghizat. Cu toate acestea, Petru îl considera încă rege al Poloniei și, din respect pentru rangul său, i-a oferit comanda supremă a armatei de la Grodno. Ogilvie a rămas comandant militar superior. Menșikov comanda cavaleria, iar Repnin, împreună cu Carl Evald Ronne,

un ofițer german experimentat, erau comandanți subordonați lui Ogilvie. Era o situație sortită dezastrului.

Marșul lui Carol spre est a fost rapid. Distanța de la Vistula până la Neman era de 290 de kilometri. Carol a parcurs această distanță în doar două săptămâni, trecând peste drumuri și râuri înghețate, și a ajuns cu avangarda la Grodno în 15 ianuarie 1706. Regele a traversat râul cu 600 de grenadieri, dar, văzând că fortăreața e prea puternică pentru un asalt imediat, s-a întors și a campat temporar la 6 kilometri distanță. Când a ajuns și grosul armatei, de 20000 de oameni, Carol s-a mutat la 80 de kilometri deasupra orașului Grodno, unde putea să facă rost de mâncare și nutreț mai ușor. Acolo și-a așezat tabăra permanentă, așteptând să vadă ce vor face rușii. După el, aceștia aveau două posibilități: fie să iasă la luptă, fie să rămână în fortăreață și să moară de foame acolo.

Deoarece Carol era așa de aproape, comandanții ruși au ținut un consiliu de război, prezidat de Augustus. Nu se punea problema să iasă, pur și simplu, la atac. Deși erau de două ori mai mulți decât suedezii, Petru încă nu era pregătit să-și riște armata adunată cu atâta grijă, nici măcar în această situație favorabilă, și i-a interzis categoric lui Ogilvie să iasă la luptă în câmp deschis. Totuși, Ogilvie considera că armata este suficient de puternică să rămână înăuntru și să facă față unui asediu, și el a insistat în acest sens. Ceilalți nu au fost de acord: dacă suedezii înconjurau fortăreața Grodno, armata ar fi fost ruptă de Rusia și rolul ei de protector al granițelor rusești ar fi fost anulat și, cu toate că fortificațiile erau puternice, iar artileria era numeroasă, ei nu aveau provizii pentru un asediu îndelungat. Au cerut retragerea. Ogilvie a fost șocat, insistând asupra avantajului mărimii armatei și al superiorității artileriei. Dacă se retrăgeau, ar fi trebuit să-și sacrifice tunurile, pe care nu le-ar fi putut transporta fără cai prin zăpadă. Ar fi trebuit să părăsească barăcile și casele din oraș ca să iasă în gerul de pe drumuri și mulți ar fi pierit. Suedezii i-ar fi urmărit cu siguranță, iar lupta în câmp deschis, pe care Petru o interzisese, oricum ar fi avut loc. Mai rea pentru Ogilvie ar fi fost rușinea. Un soldat profesionist, care comandă o armată de două ori mai numeroasă decât a adversarului, să abandoneze o fortăreață puternică, dotată cu o artilerie superioară? Ce ar spune Europa?

Augustus, prins la mijloc între aceste puncte de vedere opuse, nu a vrut să-și asume responsabilitatea finală. A trimis un mesager urgent la Petru, cerând „o decizie imediată, categorică și definitivă“ de la țar. Însă, înainte de a sosi răspunsul, el a plecat pe furiș de la Grodno. După plecarea lui Carol din Varșovia, el întrezărise șansa de a reocupa capitala poloneză. Luând cu sine patru regimente de dragoni, a plecat în grabă, promițându-i lui Ogilvie că se va întoarce peste trei săptămâni cu întreaga armată saxonă. Atunci, cu o forță combinată de 60000 de oameni, alcătuită din ruși, polonezi și saxoni, ar fi putut să se răfuiască cu cei 20000 de suedezi ai lui Carol.

Petru era la Moscova când a auzit că regele suedez înaintează spre Grodno. Fiind sceptic în privința rapoartelor primite, i-a scris lui Menșikov: „De la cine ai primit știrile? Câte rapoarte de felul acesta am primit până acum?“[430] Cu toate acestea, nu era liniștit, și a declarat că va pleca din Moscova în 24 ianuarie. S-a plâns de „frigul indescriptibil“ și de faptul că „obrazul drept este foarte umflat“, bombănind mai departe:

Îmi pare nespus de rău să plec de aici, pentru că sunt ocupat cu strângerea taxelor și cu alte lucruri necesare operațiunilor de pe Volga. Din acest motiv, te implor, dacă apare vreo schimbare, să trimiți pe cineva la mine, ca să nu mă mai târăsc acolo fără motiv. (Vai mie! De-abia pot să mă mișc) Și dacă treburile nu se schimbă, aș vrea să-mi dai de veste în fiecare zi, ca să pot, pe cât posibil, să-mi grăbesc plecarea.

Distanța de la Moscova la Grodno era de 720 de kilometri, iar Petru parcursese de-abia jumătate din ea, când, în apropiere de Smolensk, l-a ajuns din urmă Menșikov cu vestea că regele Carol ajunsese și că acum țarul nu putea să ajungă la armata sa. Îngrijorat, Petru a scris un nou rând de ordine pentru Ogilvie, care se baza pe promisiunea sosirii saxonilor experimentați. Dacă saxonii veneau sigur, atunci Petru îi permitea lui Ogilvie să rămână la Grodno, dar dacă nu veneau, sau dacă Ogilvie nu era sigur că vin, atunci avea ordin să se retragă la granița rusească, pe cel mai scurt și mai sigur drum. „Totuși“, a adăugat Petru,

las totul la latitudinea ta, pentru că este imposibil să dau vreun ordin de la distanța la care ne aflăm. În timp ce noi scriem, timpul trece. Tot ce e bun pentru siguranță și obținerea avantajului, acel lucru să-l faci cu prudență. Nu uita cuvintele camaradului meu [Menșikov], care, la plecare, ți-a spus să ai grijă în primul rând de siguranța trupelor mai mult decât de orice altceva. Nu avea grijă de armamentul greu. Dacă retragerea este îngreunată de el, distruge-l sau aruncă-l în Neman.[431]

Între timp, înăuntrul fortăreței Grodno, situația se deteriora. Mâncarea și nutrețul se terminau rapid. Apoi, rușii, care așteptau cu nerăbdare sosirea saxonilor, au mai primit o lovitură. În 3 februarie 1706, la Fraustadt, lângă frontiera sileziană, o armată saxonă, care avea trupe auxiliare rusești și poloneze, totalizând 30000 de oameni, a fost înfrântă de forțele de 8000 de suedezi ale lui Rehnsköld. A fost cea mai strălucitoare victorie a lui Rehnsköld, iar Carol, la auzul veștii, l-a avansat imediat pe acesta la gradul de feldmareșal și l-a făcut conte. Petru i-a dat veste lui Golovin, cu mânie și dispreț:

Herr Admiral: Întreaga armata saxonă a fost învinsă de Rehnsköld și și-a pierdut toată artileria. Trădarea și lașitatea saxonilor sunt acum clare: 30000 de oameni bătuți de 8000! Cavaleria, fără să tragă măcar un foc, a fugit. Mai mult de jumătate din infanterie, aruncându-și muschetele, a dispărut, lăsându-i singuri pe oamenii noștri, dintre care acum nu mai trăiesc, cred, nici jumătate. Dumnezeu singur știe ce tristețe ne-a adus această veste. Dându-i bani [lui Augustus], nu am făcut decât să aducem nefericire asupra noastră. [...] Dezastrul sus-menționat, ca și trădarea regelui de către propriii lui supuși, să le povestești tuturor (dar cu mai multă diplomație), pentru că nu poate să rămână un secret. Totuși, povestește cu mai puține detalii.[432]

Noutățile de la Fraustadt, care demonstrau în continuare superioritatea armatei suedeze, au determinat hotărârea lui Petru de a-și muta propriile trupe de la Grodno, cât mai repede posibil. El i-a ordonat lui Ogilvie să se retragă cu prima ocazie, deși, acum, că venea primăvara, i-a recomandat feldmareșalului să aștepte până la topirea ghețurilor, pentru a împiedica astfel o urmărire din partea suedezilor. În 4 aprilie, supunându-se ordinelor

țarului, armata rusă a împins peste 100 de tunuri în Neman și a început retragerea în direcția sud-est, spre Kiev, printr-o zonă de păduri și mlaștini, cunoscută sub numele de „mlaștinile Pripiat“.

Carol a fost în cumea fericirii când a văzut că rușii pleacă din fortăreața Grodno și a ordonat armatei sale să pornească imediat în urmărirea lor. Numai că podurile plutitoare pe care le aveau pregătite erau duse la vale de sloiurile de gheață imediat ce erau așezate pe apele umflate ale râului Neman. A durat o săptămână până când regele a putut să traverseze râul, iar armata rusă era acum departe. Carol a încercat să o ia pe o scurtătură, prin mlaștinile Pripiat. „Este imposibil să-ți descriu câți oameni și cai au suferit în timpul acestui marș“, scria un martor. „Ținutul era plin de mlaștini, primăvara transformase pământul în noroi, cavaleria de-abia putea să înainteze, caravanele de care se înfundau prea tare în noroi, și era imposibil să înainteze. Trăsura regelui a rămas împotmolită, iar în ceea ce privește proviziile, ne-a fost așa de rău, încât cine mai avea o bucată de pâine uscată în buzunar se putea considera fericit în acest ținut pustiu.“[433]

Chinuindu-se așa prin mlaștini, suedezii au reușit în cele din urmă să ajungă la Pinsk, fără să prindă din urmă trupele ruse. Acolo, Carol, urcat pe cea mai înaltă turlă a bisericii din oraș, s-a uitat spre est și sud, și a văzut că ținutul mlăștinos se întinde până la orizont. Resemnându-se cu gândul că rușii scăpaseră, Carol a rămas în apropiere vreo două luni, distrugând orașe și sate. În sfârșit, la jumătatea verii lui 1706, nesigur de ceea ce se întâmpla în spatele lui și nefiind pregătit pentru o altă campanie majoră în est, regele s-a întors spre Europa.

Petru era foarte încântat că armata lui era în siguranță. El i-a scris lui Menșikov din Sankt-Petersburg, în 29 aprilie:

Cu bucurie de nedescris am primit... [vestea] când mă aflam la Kronstadt, pe nava viceamiralului, Elefantul, și imediat, ca mulțumire lui Dumnezeu, am efectuat un triplu salut, de pe vas și din fort. Dumnezeu să mă ajute să te văd pe tine și armata din nou. Și ce bucuroși și gălăgioși am fost pe urmă din acest motiv. [...] Deoarece, deși trăim în paradis, avem în permanență o durere în sufletele noastre. Aici, slavă Domnului, toate sunt bune, și nu este nimic nou. Vom porni de aici luna viitoare cu siguranță. Să nu te îndoiești

de venirea mea. Dacă Dumnezeu nu ne dă și alte obstacole, voi porni cu siguranță la sfârșitul acestei luni. Mai devreme de atât este imposibil, nu pentru că mă distrez, doamne ferește!, ci pentru că doctorii mi-au impus să stau liniștit și să iau medicamente două săptămâni, după ce mi-au lăsat sânge, începând de ieri. Imediat după aceasta voi veni, pentru că ai văzut tu însuți în ce stare am fost cât am stat departe de armată.[434]

Retragerea de la Grodno a însemnat sfârșitul lui Ogilvie. Certurile lui cu Menșikov se întețiseră în cursul retragerii. „Generalul de cavalerie [Menșikov], fără știrea mea, în numele Majestății Voastre, a ordonat întregii armate să meargă la Bîkov, luând aerul unui comandant-suprem“, se plângea exasperat Ogilvie. „Are în jurul lui o gardă de infanterie și de cavalerie, cu stindarde fluturânde, și nu ține cont de mine. [...] În toată lunga mea carieră, cât am fost la război, nicăieri și nimeni nu m-a tratat așa de rău ca aici.“[435] Invocând starea proastă de sănătate, el a cerut să fie eliberat din funcție și să i se acorde permisiunea de a părăsi Rusia. Petru a fost de acord, a acceptat demisia lui Ogilvie și i-a plătit toate drepturile bănești. Ogilvie a plecat în Saxonia, unde a intrat în serviciul lui Augustus și a servit ca feldmareșal timp de patru ani, pînă când a murit.

Când Carol a început să mărșăluiască spre vest, de la Pinsk, și nu spre est, Petru a știut că pericolul unei invazii trecuse, cel puțin pentru moment. Dar riposta suedezilor de la Grodno fusese un avertisment. Din acest avertisment, Petru a înțeles că armata, comandanții și țara lui, nu sunt încă pregătite.

După saltul rapid de la Grodno, Carol a făcut ceea ce avea să fie ultima lui mutare în lungul război împotriva lui Augustus. În august 1706, regele l-a informat pe Rehnsköld că s-a decis, în sfârșit, să invadeze chiar Saxonia, ca să-l lovească pe Augustus chiar în dominionul lui ereditar. Patru ani de hărțuiri în Polonia, petrecuți în urmărirea inamicului, l-au convins că nu poate ajunge la niciun rezultat cu Augustus pe teritoriu polonez. Saxonia rămânea mereu sanctuarul în care sfidătorul Augustus putea să se retragă pentru a-și linge rănile, pentru a ridica noi armate și pentru a aștepta momentul oportun ca să reapară în Polonia.

Cel mai important impediment diplomatic în calea invaziei, opoziția celor două puteri navale, era acum înlăturat în urma ultimelor evenimente. Marile victorii ale lui Marlborough de la Blenheim, în Bavaria, și de la Ramillies, în Țările de Jos, îl puseseră pe Ludovic al XIV-lea în defensivă, iar puterile maritime nu mai erau îngrijorate că o invazie a trupelor suedeze în inima Germaniei ar putea influența războiul lor împotriva Franței. În ceea ce-l privea pe Carol, el se arătase dispus să renunțe la invazia în Saxonia, pe care o plănuise, dacă puterile maritime l-ar fi convins pe Augustus să renunțe la pretenția asupra tronului polonez. Ele au încercat, dar au eșuat. De aceea, nevăzând altă cale de a-l constrânge pe Augustus, Carol s-a decis să meargă înainte cu planul său. În 22 august 1706, armata suedeză a traversat granița sileziană la Rawicz, în marșul ei spre Saxonia. Carol însuși a trecut râul Oder, care servea de frontieră, în fruntea cavaleriei.

Cinci zile mai târziu, după ce mărșăluiseră prin Silezia având zgomotul uralelor protestanților silezieni încă în urechi, soldații suedezi au ajuns la granița electoratului Saxoniei. Acolo, sosirea suedezilor a stârnit un sentiment de teroare. Povești despre suedezii care prădau și făceau ravagii în timpul Războiului de treizeci de ani erau acum reînviate. Familia lui Augustus a fugit în direcții diferite: soția lui s-a grăbit să caute protecția tatălui ei, margraful de Bayreuth; fiul lui de zece ani a plecat în Danemarca; bătrâna lui mamă a fugit la Hamburg. Trezoreria statului și bijuteriile au fost ascunse într-un castel îndepărtat. Cu toate acestea, Consiliul Guvernamental saxon, împuternicit să guverneze în absența lui Augustus, a decis să nu țină piept invaziei suedeze, ci să lase siguranța electoratului la mila lui Carol. De fapt, consiliul se săturase de ambițiile poloneze ale electorului său; Saxonia sacrificase 36000 de oameni, 800 de tunuri și 8.000.000 de livre în efortul de a-l ține pe suveran pe tronul Poloniei. Acum, saxonii erau epuizați de aceste eforturi și se hotărâseră să nu sacrifice chiar și electoratul în favoarea lui Augustus.

În consecință, regimentele lui Carol au înaintat fără să întâmpine vreo opoziție în Saxonia, și au ocupat orașele cele mai importante: Leipzig și capitala, Dresda. În 14 septembrie, Carol și-a stabilit cartierul general la castelul Altranstadt, lângă Leipzig, și acolo a negociat clauzele tratatului de pace cu doi miniștri saxoni. Carol a cerut ca Augustus să cedeze coroana poloneză pentru totdeauna și să-l recunoască drept rege pe Stanisław, să

rupă alianța cu Rusia și să-i predea lui Carol pe toți supușii suedezi angajați de Augustus sau care luptau în armata saxonă. În schimb, lui Augustus i se permitea să păstreze titlul de rege, deși nu se putea numi rege al Poloniei. În sfârșit, armata suedeză avea să petreacă iarna care urma în Saxonia, toate costurile legate de provizii și alimente fiind suportate de guvernul saxon. În absența lui Augustus, reprezentanții saxoni au acceptat aceste condiții, iar în 13 octombrie 1706 a fost semnat Tratatul de la Altranstadt.

Pentru Augustus, nu doar clauzele tratatului erau nefericite, ci și momentul semnării acestuia. Exact în momentul când Carol negocia abdicarea lui Augustus cu miniștrii saxoni, Augustus însuși trecea prin Polonia împreună cu o forță de cavalerie rusească sub comanda lui Menșikov, ca să atace trupele suedezele ale colonelului Mardefelt. Augustus s-a plâns că este așa de sărac, încât nici nu are ce mânca, iar Menșikov i-a dat regelui nevoiaș 10.000 de ducați din propriul buzunar. Țarul, care investise mii de ruble și mii de oameni pentru a-și susține aliatul saxon, a fost dezgustat când a auzit acest lucru. „Tu știi foarte bine că de la rege auzi mereu «Dă-mi, dă-mi! Bani, bani!» și știi, de asemenea, ce puțini bani avem“, i-a scris el lui Menșikov. „Totuși“, a adăugat Petru resemnat, „dacă regele se află mereu într-o stare disperată, cred că ar fi bine să-i întărim speranța prin sosirea mea, iar eu voi încerca să ajung în cel mai scurt timp.“[436]

În timp ce se afla încă alături de armata rusă și tocmai acceptase generozitatea lui Menșikov, Augustus a aflat din surse personale despre încheierea tratatului din Saxonia. El a reușit să țină vestea ascunsă de Menșikov, dar tot era într-o poziție neplăcută. Termenii tratatului cereau ca el să rupă alianța cu țarul și să renunțe la război, dar iată că el se afla acolo, în compania unei armate rusești, pregătindu-se să atace o armată suedeză. În încercarea de a evita o bătălie, Augustus a trimis în secret un mesaj lui Mardefelt, comandantul suedez, informându-l despre tratat și implorându-l să se retragă și să nu lupte. În acel moment însă, propria reputație l-a ajuns din urmă. Regele era atât de cunoscut pentru duplicitatea și tertipurile lui, încât Mardefelt a presupus că mesajul e doar o farsă de-a lui Augustus, așa că l-a ignorat. Rezultatul a fost că, în 29 octombrie 1706, a avut loc bătălia de la Kalisz, o luptă de trei ore în urma căreia rușii, foștii aliați ai lui Augustus, i-au bătut rău pe suedezii cu care miniștrii saxoni tocmai semnaseră un tratat de pace. Pentru Petru, era o victorie importantă. Deși

rușii erau de două ori mai numeroși decât suedezii, aceștia se descurcaseră în alte ocazii și mai bine, chiar dacă aveau de-a face cu trupe mai numeroase. Aceasta a fost prima victorie mai importantă a lui Menșikov în calitate de unic comandant. Țarul era copleșit de bucurie.

Augustus, rușinat de victoria rușilor, se chinuia disperat să se adapteze noului său rol, între Petru și Carol. El i-a scris lui Carol, cerându-și scuze pentru bătălie și pentru inabilitatea lui de a împiedica desfășurarea acesteia. Ca să facă un gest mai concret de supunere, l-a convins pe inocentul Menșikov să-i dea drepturi depline de a decide asupra întregului grup de 1800 de prizonieri suedezi, pe care i-a eliberat imediat și i-a trimis în Pomerania suedeză, acolo unde erau liberi să lupte în primăvara următoare.

În acest timp, Augustus se străduia să nu-l supere pe Petru. El a avut o discuție privată cu cneazul Vasili Dolgoruki, reprezentantul țarului în Polonia, și i-a explicat acestuia că nu are încotro: nu putea să accepte ca Saxonia să fie devastată de trupele lui Carol și nu vedea altă soluție, decât să renunțe la tronul polonez. El l-a asigurat pe Dolgoruki însă că acesta e doar un subterfugiu temporar și că imediat ce armata suedeză va părăsi Saxonia, va renunța la tratat, va recruta o altă armată și își va relua locul alături de Petru.

În 30 noiembrie, Augustus a ajuns în Saxonia și l-a vizitat pe Carol la Altranstadt. Și-a cerut scuze personal pentru ce se întâmplase la Kalisz, iar Carol i-a acceptat explicațiile, dar a insistat ca Augustus să-și confirme abdicarea trimițându-i lui Stanisław o scrisoare prin care să-l felicite pentru urcarea la tronul Poloniei. Fiind la mila lui Carol, Augustus a înghițit și această pastilă amară. După cum se exprimase Carol, discret și senin, într-o scrisoare către Stockholm, „În prezent, eu sunt și electorul Saxoniei.“[437]

Cei doi regi, veri primari (mamele lor erau surori, amândouă fiind născute prințese daneze), s-au înțeles bine împreună. Carol i-a scris surorii sale că vărul lor este „vesel și amuzant. Nu este înalt, dar e voinic; poate cam corpolent. Poartă chiar părul lui, care este foarte negru.“[438] Cu toate acestea, devenise evident, în iarna dintre 1706 și 1707, că Augustus nu se grăbește să pună în aplicare tratatul. Acest lucru privea îndeosebi Clauza 11, care fusese concepută special pentru provocatorul livonian Johann Reinhold von Patkul.

Omul cel mai afectat de Tratatul de la Altranstadt nu era Augustus, ci Patkul. Nobilul livonian, ale cărui eforturi anti-suedeze contribuiseră la izbucnirea Marelui Război al Nordului, era principala țintă a urii lui Carol al XII-lea. Astfel, în Tratatul de la Altranstadt, Clauza 11 prevedea ca Augustus să-i predea lui Carol pe toți „trădătorii“ adăpostiți în Saxonia. Numele lui Patkul se afla în fruntea listei. În povestea care a urmat, perfidia lui Augustus și spiritul răzbunător al lui Carol aveau să oripileze Europa.

Patkul era un bărbat flamboaiant, talentat și dificil. Când începuse războiul, inițial servise ca general în armata lui Augustus. A fost rănit și, în timpul recuperării sale, s-a hotărât să părăsească serviciul regelui, dezaprobând „felul în care regele își tratează aliații“. Petru, care admira calitățile lui Patkul, l-a invitat imediat pe livonianul fără țară la Moscova și l-a convins să intre în serviciul rusesc pe post de consilier privat și locotenent general. Pentru următorii cinci ani, Patkul a lucrat neobosit pentru Petru, dar felul lui imperios de a se purta i-a adus mulți dușmani. S-a certat cu Matveev la Haga și cu Golițîn la Viena. Dolgoruki, din Varșovia, a refuzat în cele din urmă să mai mențină o corespondență cu el, și i-a scris lui Fiodor Golovin: „Cred că știi despre Patkul. Trebuie nu numai să-i analizezi cuvintele, ci și literele din ele. Dacă scrie când este prost dispus, nu-l mai respectă nici pe Dumnezeu.“[439]

În mod ironic, episodul care a dus la căderea lui Patkul își avea originea tocmai într-o trăsătură blândă a caracterului său, și anume simpatia lui pentru condiția mizerabilă a trupelor rusești pe care Petru le trimisese să întărească trupele regelui Augustus. Unsprezece regimente rusești, numărând 9000 de oameni, și un corp de cavalerie cazacă, de 3000 de oameni, sub comanda cneazului Dmitri Golițîn, plecaseră din Kiev în vara lui 1704, ca să se alăture lui Augustus în Polonia. Când au ajuns, Patkul, în calitate de consilier rus și locotenent general, l-a înlocuit pe Golițîn și a preluat comanda. După o scurtă campanie în toamna lui 1704, Patkul a fost instruit de Augustus să se retragă cu trupele lui în Saxonia. Acolo, a aflat că nimeni nu-și asumă responsabilitatea pentru oamenii lui. Miniștrii guvernului saxon nu aveau nevoie de trupele rusești care îl ajutau pe Augustus în războaiele lui din Polonia și au refuzat să-i adăpostească și să-i hrănească. Oamenii nu fuseseră plătiți cu lunile; chiar și atunci când au fost plătiți, negustorii saxoni au refuzat banii rusești, considerându-i fără

valoare. Cu uniformele subțiri și zdrențuite și în picioarele goale, soldații ruși erau un tablou atât de groaznic, încât lumea venea să se uite la ei. Părea foarte probabil că în iarnă mulți dintre ei vor muri de foame. Dar Patkul a muncit neobosit pentru ei. I-a acuzat pe miniștrii saxoni că acționează contrar ordinelor regelui-elector, prin faptul că nu asigură provizii și tabere de iarnă. Le-a scris lui Petru, lui Golovin și lui Menșikov, spunându-le că situația în care se află trupele îl face de râs pe țar. Ei au răspuns că oamenii ar trebui să se întoarcă în Rusia – lucru absolut imposibil, din cauza faptului că drumul prin Polonia era blocat de trupe suedeze. În final, pentru a ține oamenii în viață, Patkul a pus la bătaie o mare sumă de bani din creditul lui personal. În primăvară, el a comandat uniforme noi, iar în vară înfățișarea lor era atât de diferită, încât saxonii admiteau că arătă mai bine decât soldții germani. Tot nu veneau bani din Rusia, iar creditul lui Patkul se termina.

Ca să le asigure supraviețuirea, Patkul a propus, în cele din urmă, să-i închirieze pentru o perioadă guvernului austriac, care ar fi devenit astfel responsabil cu plata și aprovizionarea lor. Golovin a răspuns că țarul ar aproba acest lucru dacă ar fi o chestiune de extremă necesitate. În decembrie 1705, cu acordul ofițerilor ruși aflați sub comanda lui, Patkul a contractat trupele în serviciul guvernului imperial pe o perioadă de un an.

Acțiunea lui Patkul i-a alarmat pe miniștrii saxoni, care se temeau că și regele și țarul se vor supăra din cauză că refuzul lor a dus la pierderea soldaților ce luptau pentru cauza comună. Patkul fusese detestat multă vreme la Dresda. (Nu era niciodată prudent în scrisori, iar multe dintre denunțurile lui amare despre ineficiența și corupția miniștrilor saxoni ajunseseră la urechile celor reclamați.) Chiar și Augustus era circumspect. „Îl știu bine pe Patkul“, i se plângea el lui Dolgoruki, „iar Majestatea Sa Țarină își va da seama în curând și de faptul că Patkul și-a părăsit serviciul propriului său stăpân [Carol] doar pentru planurile și profitul lui.“[440]

În mod absolut scandalos, actul de caritate al lui Patkul, prin închirierea trupelor rusești Austriei, a devenit o acuzație de trădare la adresa lui. Deși miniștrii saxoni fuseseră ținuți la curent cu fiecare etapă a negocierilor, brusc, aceștia l-au acuzat că aduce atingere intereselor lui Augustus prin trimiterea miilor de oameni de sub comanda lui peste graniță. A fost ordonată arestarea lui. Din întâmplare, Patkul, sătul să mai fie prins între

două mari forțe și pierzându-și speranța în ambițiile sale livoniene, tocmai se logodise și era pe punctul de a se căsători cu o văduvă bogată. Cumpărase o proprietate în Elveția, unde intenționa să se retragă, renunțând la politică.

La întoarcerea de la logodnă, Patkul a fost ridicat, dus la castelul Sonnenstein și pus într-o celulă, fără pat și fără mâncare timp de cinci zile. Arestarea lui a făcut senzație în toată Europa. Un ambasador străin, aflat în serviciul unui monarh suveran, fusese arestat după eliberarea din funcție. La Dresda, ambasadorul danez și cel imperial au protestat vehement și s-au retras din capitală sub motivul că nu mai sunt în siguranță acolo. Ambasadorul imperial a respins acuzația de trădare, anunțând că văzuse cu ochii lui autorizarea lui Patkul, de la Moscova, de a transfera trupele. Cneazul Golițîn, care era acum din nou ofițerul superior al trupelor ruse expediționare, deși era, personal, adversar al lui Patkul, a protestat împotriva arestării acestuia, considerând-o un afront la adresa stăpânului său, țarul, și a cerut eliberarea imediată a lui Patkul.

Speriați că lucrurile au mers prea departe, miniștrii saxoni l-au informat pe Augustus, aflat în Polonia, de acțiunile lor. Augustus le-a răspuns că aprobă acțiunile și i-a scris pe scurt lui Petru că, pentru a proteja interesele lor comune, consiliul său privat a fost obligat să-l aresteze pe Patkul. Sarcina de a motiva acuzația i-a revenit generalului-adjutant al regelui, Arnstedt, care a făcut-o cu multe ezitări, și i-a scris în secret lui Șafirov, la Moscova: „Fac tot ce pot ca să-l salvez. Și tu trebuie să faci același lucru. Nu trebuie și nu putem să lăsăm să piară un asemenea om.“[441]

Petru a fost de acord cu Augustus că Patkul ar fi trebuit să aștepte un ordin mai clar înainte de a contracta trupele pentru Austria, dar, cu toate acestea, a cerut ca prizonierul să fie trimis deîndată la el, ca să ancheteze acuzațiile împotriva lui. Patkul era angajat, totuși, în serviciul rusesc, iar trupele în chestiune erau rusești. Din partea lui Augustus au venit scuze și amânări. În februarie 1706, Petru i-a scris din nou, cerând predarea lui Patkul. Dar suedezii erau atunci campați lângă Grodno, iar miniștrii saxoni ai lui Augustus știau că țarului îi este practic imposibil să intervină. Patkul a rămas prizonier.

Apoi au urmat marșul rapid al lui Carol de la Grodno, invazia Saxoniei, capitularea lui Augustus și Tratatul de la Altranstadt. Predarea lui Patkul și a altor „trădători“ era o condiție a tratatului. Augustus era prins în capcană. Pentru că nu reușise să-l elibereze mai repede pe Patkul, acum era forțat să-l predea lui Carol. Căutând disperat o soluție, el l-a trimis pe generalul-maior Goltz să-l asigure pe țar că Patkul nu va fi niciodată predat regelui Suediei. Petru, care nu mai avea încredere în promisiunile lui și se temea foarte mult pentru viața lui Patkul, a apelat la ajutorul împăratului, al regilor Prusiei și Danemarcei, și al Adunării Stărilor Generale ale Olandei. Fiecăruia, în esență, i-a spus: „Noi credem că regele Suediei se va supune intermedierii Majestății Voastre și, făcând acest lucru, va dobândi în întreaga lume faima unui monarh cu inimă mare, și nu va fi implicat într-o afacere barbară și fără Dumnezeu.“[442]

Augustus ezita și amâna punerea în aplicare a acestui articol al tratatului, dar Carol era implacabil. În sfârșit, în noaptea de 27 martie 1707, Patkul a fost predat în mâinile suedezilor. El a fost ținut la Altranstadt trei luni, într-o celulă, legat de un stâlp cu lanțuri grele de fier. În octombrie 1707 a fost adus în fața unei curți marțiale suedeze care fusese instruită de Carol să îl judece cu „maximă severitate“. Obedientă, curtea suedeză l-a condangat să fie tras pe roată, decapitat și tăiat în patru. Sângele rece l-a părăsit pe Patkul când a fost legat de roată. Călăul, un țăran din zonă, i-a dat cincisprezece lovituri cu barosul, rupându-i brațele și picioarele, apoi a trecut mai departe spre piept. Patkul urla și icnea, și când nu a putut să mai strige, a horcăit: „Taie-mi capul.“[443] Călăul de ocazie a fost nevoit să-i aplice patru lovituri cu un topor de lemne până când a reușit să-i taie capul. Corpul i-a fost tăiat în patru și expus pe roată, iar capul i-a fost fixat pe un stâlp de pe marginea drumului.

---

[418] Gustavus M. Adlerfeld, vol. II, p. 13.

[419] Staehlin von Storcksburg, p.49; Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 96.

[420] Sbornik, I.R.I.O., XXXIX, p. 56.

[421] Gustavus M. Adlerfeld, vol. I, p. 168.

[422] Eugene Schuyler, vol. II, p. 18.

[423] ibidem, p. 19.

[424] ibidem, p. 17.

[425] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 187.

[426] ibidem, p. 199.

[427] P&B, III, nr. 788.

[428] ibidem, nr. 862.

[429] ibidem, nr. 864.

[430] ibidem, nr. 1005.

[431] ibidem, IV, nr. 1064, 1067.

[432] ibidem, nr. 1117.

[433] Gustavus M. Adlerfeld, vol. II, p. 218.

[434] P&B, IV, nr. 1212.

[435] Eugene Schuyler, vol. II, p. 44.

[436] ibidem, p. 50.

[437] Frans G. Bengtsson, p. 232.

[438] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 215.

[439] Eugene Schuyler, vol. II, p. 55.

[440] ibidem.

[441] N.G. Ustrialov, vol. IV, p. 424.

[442] P&B, V, nr. 1690-1693.

[443] Eugene Schuyler, vol. II, p. 60.

31

CAROL ÎN SAXONIA

Apariția dramatică a regelui Carol al XII-lea și a armatei lui suedeze în inima Germaniei a provocat frisoane în întreaga Europă. Cât timp s-a aflat în Saxonia, tânărul monarh a fost mai vizibil ca niciodată pe continent, iar interesul stârnit de el era fără margini. Fiecare mișcare, fiecare stare a lui și fiecare obicei era analizat; călătorii își planificau excursii pentru a putea trece pe lângă cartierul general suedez de la Altranstadt, cu speranța că îl vor putea zări pe tânărul rege. Printre monarhi, miniștri și generalii lor, curiozitatea era amestecată cu îngrijorare. Se știa că regele Carol venise ca să-l îndepărteze oficial pe Augustus al Saxoniei de la tronul polonez, dar acum, că realizase acest lucru, ce mai urma? Armata veterană a Suediei, neînvinsă, era campată în Europa Centrală la doar 320 de kilometri de Rin. În ce direcție își va întoarce tânărul monarh baionetele lui invincibile? În iarna și primăvara lui 1707, ambasadorii și alți emisari s-au perindat pe la regele suedez în căutare de răspunsuri.

Unii dintre ei aveau cereri sau propuneri concrete. Ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea i-a propus unirea armatei suedeze cu cea franceză a mareșalului Villiers. Acest lucru ar fi înclinat balanța în Germania; după aceasta, Franța și Suedia și-ar fi împărțit între ele statele germane. Protestanții din Silezia i-au cerut lui Carol să rămână în Germania ca protectorul lor împotriva împăratului catolic. (Cu amenințarea că va porni în marș către Viena, Carol a câștigat pentru silezieni dreptul de a-și redeschide bisericile lor luterane; într-adevăr, chiar împăratul Josef a spus că a avut noroc că regele Suediei nu i-a cerut să devină el însuși luteran.) Dar dintre toți cei care au trecut pe la castelul lui Carol din Saxonia cel mai faimos era John Churchill, duce de Marlborough, personajul cel mai important al coaliției împotriva Regelui Soare, atât din punct de vedere militar, cât și politic.

Când Carol a pătruns în Saxonia, ducele s-a arătat alarmat că impetuosul și tânărul rege, cu ostilitatea lui pentru Imperiul Habsburgic, ar putea deranja echilibrul fragil dintre puterile catolice și cele protestante care se aliaseră

împotriva lui Ludovic al XIV-lea. Trimisul englez din tabăra lui Carol, John Robinson, a făcut o predicție sumbră în privința rolului pe care ar fi putut să-l joace un Carol victorios, ca arbitru în Europa. „Că îi va favoriza pe Aliați este foarte nesigur“, scria Robinson. „Că îi va obliga să facă o pace dezavantajoasă nu este improbabil; că va acționa împotriva lor este posibil, iar dacă va face așa [...] noi va trebui să suportăm voința lui. Presupunând că războiul cu Polonia și Moscova s-ar încheia, nici împăratul, nici Danemarca, Prusia, vreun prinț sau vreun stat din Germania nu va îndrăzni să se arate împotriva lui. Toți se vor supune voinței lui, iar Anglia și Olanda va trebui să facă la fel sau să rămână singure.“[444]

Marlborough a înțeles că volatilul Carol va trebui tratat cu extremă precauție. Imediat după invazia regelui în Saxonia, ducele le-a scris aliaților săi olandezi: „De fiecare dată când Stările [Generale ale Olandei] sau Anglia o să-i scrie regelui Suediei, trebuie să aibă grijă să nu existe în scrisoare vreo amenințare, căci regele Suediei are niște dispoziții foarte ciudate.“[445] Relația cu Carol reclama mare atenție și discreție, ca și un simț dezvoltat al diplomației și spionajului, iar Marlborough a propus să meargă el personal să-l vadă pe rege. Oferta a fost primită cu recunoștință, iar în 20 aprilie 1707, Marlborough a pornit cu echipajul său din Haga, traversând Germania, ca să ajungă la Altranstadt. Cum Marlborough, cu toată reputația lui copleșitoare, nu era monarh, primul său contact în Altranstadt nu a fost cu regele, ci cu contele Piper, consilierul lui Carol și de facto prim-ministrul lui. Când a sosit englezul, Piper a trimis vorbă că este ocupat și l-a ținut pe Marlborough să aștepte în trăsură o jumătate de oră, înainte de a coborî treptele pentru a-l primi pe ambasadorul reginei Ana. Marlborough a intrat și el în acest joc. Când suedezul a ajuns în fața scărilor, ducele a coborât, și-a pus pălăria pe cap și a trecut pe lângă Piper fără să ia în seamă prezența acestuia. La câțiva pași mai încolo, cu spatele la conte, ducele a urinat liniștit pe un perete, în timp ce Piper îl aștepta. Apoi ducele și-a aranjat hainele și l-a salutat pe Piper în maniera de la curte. Egalitatea fiind restabilită, au intrat împreună în clădire pentru o discuție de o oră.

În dimineața următoare, puțin după ora zece, ducele a fost chemat la rege. Se aflau, iată, față în față, cei doi mari comandanți militari ai epocii: Marlborough avea cincizeci și șapte de ani, fața roz, și purta panglica și steaua Ordinului Jartierei peste haina de un roșu strălucitor; Carol avea

douăzeci și cinci de ani, fața arsă de soare și vânt, și era îmbrăcat în haina lui obișnuită albastră, cizme masive și sabie lungă. Cei doi bărbați au vorbit două ore, până când „douăsprezece trompete l-au chemat pe rege la slujba de seară“[446]. Marlborough a conversat în franceză, pe care Carol o înțelegea, dar nu o vorbea, iar Robinson, care servise ca ambasador englez în Suedia vreme de treizeci de ani, traducea atunci când era necesar. Marlborough se prezentase la rege cu o scrisoare de la regina Ana, scrisă, cu cuvintele ei, „nu din cancelaria ei, ci din inima ei“. Marlborough a detaliat: „Dacă nu ar fi oprit-o sexul ei, ar fi traversat marea ca să îl viziteze pe prințul pe care îl admiră întreg universul. Eu sunt în acest caz și mai fericit decât regina și aș dori să pot lupta într-o campanie sub comanda unui asemenea mare comandant de la care aș putea învăța ceea ce aș mai vrea să mai aflu din arta războiului.“[447] Carol nu a fost așa de încântat de aceste complimente și a facut ulterior observația că el consideră că Marlborough este prea bine îmbrăcat pentru un soldat, iar limbajul lui este cam exagerat.

În timpul vizitei de două zile în tabăra suedeză, Marlborough nu a făcut nicio propunere oficială. El a încercat doar să discearnă care sunt intențiile regelui și starea de spirit a armatei. Cunoscând preocuparea lui Carol pentru bunăstarea germanilor protestanți, ducele și-a arătat cea mai caldă simpatie pentru cauza aceasta, dar a exprimat, de asemenea, și preocuparea Angliei că nu se vor face presiuni asupra împăratului catolic înainte de încheierea războiului cu cel mai periculos inamic catolic, Ludovic al XIV-lea al Franței. Vizitatorul a inspectat discret armata suedeză, observând dimensiunea redusă a artileriei și lipsa serviciilor spitalicești, pe care trupele lui le considerau firești. A auzit suficiente discuții ca să se convingă de certitudinea unei campanii suedeze împotriva Rusiei și de faptul că ofițerii considerau că va fi grea și că va dura cel puțin doi ani. Marlborough a părăsit Altranstadt ușurat și încântat de misiunea lui: „Sper că aceasta [vizita] a spulberat așteptările pe care le avea curtea franceză de la regele Suediei.“[448]

În 1707, în ajunul celei mai mari aventuri ale sale, regele triumfător era altul decât tânărul de optsprezece ani care navigase peste Marea Baltică pentru a-și înfrunta inamicii cu șapte ani în urmă. Trupul lui Carol încă arăta tânăr – era înalt de 1,75 metri, cu șolduri înguste urcând către umerii

largi –, dar fața îi îmbătrânise considerabil. Prelungă, ovală și ciupită de vărsat, acum se închisese permanent la culoare și era brăzdată de linii fine. Ochii albaștri-închis erau mai calmi și mai greu de ghicit; pe buzele pline îi plutea mereu un zâmbet înțelept când privea lumea din jurul lui. Nu purta nici barbă, nici mustață, nici perucă; părul lui cafeniu-roșcat era tuns scurt și pieptănat spre frunte pentru a-i acoperi chelia din ce în ce mai pronunțată.

Carol se preocupa la fel de puțin de haine ca și de persoana sa. Uniforma lui era simplă: haină bleumarin cu guler înalt și nasturi de alamă, vestă și pantaloni galbeni, acoperiți în mare măsură de cizmele de călărie din piele groasă cu tocuri înalte, pinteni lungi și carâmbi înalți peste genunchi, până la jumătatea coapsei. În plus, purta o eșarfă neagră de tafta înfășurată de mai multe ori în jurul gâtului, mănuși mari, din piele groasă de căprioară, cu manșete largi și o sabie suedeză supradimensionată. Rareori purta pălăria largă cu trei colțuri; vara, părul i se decolora din cauza soarelui; toamna și iarna, ploaia și zăpada îi cădeau direct pe cap. Când era frig, Carol arunca pe umeri o pelerină de cavalerist. Niciodată, nici măcar în toiul bătăliei, nu purta platoșa care să-l apere de glonț, suliță sau sabie. În campanii, rămânea deseori în aceleași haine zile la rând, dormind îmbrăcat pe o saltea, pe un braț de fân sau direct pe podea. Își scotea cizmele, își așeza sabia aproape de el ca s-o poată găsi pe întuneric, se învelea în pelerină și, înainte de a se culca, citea dintr-o Biblie cu coperți de aur pe care o purta cu el întotdeauna, înainte de a o pierde la Poltava. Niciodată nu dormea mai mult de cinci sau șase ore.

Regele mânca simplu – pâine la micul dejun, iar când se putea, unt, pe care îl întindea cu degetul pe pâine. La cină mânca, de obicei, carne cu legume în ulei, pâine și apă. Mânca tăcut, cu mâna, și masa dura rareori mai mult de cincisprezece minute, iar în timpul marșurilor lungi, mânca stând în șa.

Chiar și atunci când armata era campată, Carol avea nevoie de exerciții extenuante. Ținea un cal în permanență înșeuat în curtea castelului de la Altranstadt, pentru ca atunci când dorea să poată sări în șa și să călărească kilometri întregi, mai ales în zilele de furtună, vânt și ploaie. Când se afla închis în cameră era agitat și se plimba neîncetat. Stilul său de a scrie era neîngrijit – scrisorile erau pline de pete de cerneală și ștersături – și prefera să dicteze, în timp ce măsura camera în lung și-n lat, cu mâinile înmănușate

la spate, iar la sfârșit apuca pana să adauge o măzgălitură ininteligibilă – „Carol“.

Cu toată agitația lui, era un bun ascultător, stând jos, cu un început de zâmbet pe față, cu mâna odihnindu-se calm pe mânerul sabiei sale lungi. Dacă regele se afla pe cal atunci când cineva vorbea cu el, își scotea pălăria și și-o punea sub braț, unde o ținea cât timp dura conversația. Comportamentul lui față de subordonați (și, cu rare excepții în viața lui, Carol vorbea numai cu subordonații) era calm, încurajator și prietenos, dar niciodată familiar; întotdeauna rămânea o distanță între suveran și supusul său. Aproape niciodată nu se înfuria, iar în problemele de zi cu zi refuza cu greu cererile ofițerilor. Îi plăcea ca cei din jurul lui să fie vioi și veseli, iar el să stea deoparte, să privească și să-i asculte cu zâmbetul lui liniștit. Prefera ca subordonații lui să fie puternici, direcți și optimiști, și le permitea celor care nu erau de acord cu el să-și exprime părerea.

Doar când era ostil Carol devenea mai animat. Provocarea scotea la suprafață oțelul – duritatea și lipsa de scrupule din caracterul lui. În apropierea luptei, regele pășea în față, proiectând o aură de putere și hotărâre. Atunci argumentele se terminau și deciziile regelui erau ascultate. Carol nu comanda numai prin rang, ci și prin exemplu. Ofițerii și soldații vedeau disciplina lui, curajul, voința nu doar de a împărți cu ei greutățile, ci de a face chiar mai mult decât ei. Ei îl respectau nu numai ca rege, dar îl și admirau ca bărbat și ca soldat. Ajunseseră să creadă fără rezerve în ordinele sale. Ar fi atacat oriunde ar fi îndreptat el sabia: dacă el cerea asta, înseamnă că putea fi făcut. Cum o victorie venise după alta, li se insuflase, soldaților și ofițerilor, o încredere deplină și o siguranță absolută. Acestea, la rândul lor, îi asigurau lui Carol controlul total și ușurința comandei, permițându-i să se relaxeze și să se bucure alături de oamenii lui, fără să treacă peste barierele dintre ei.

Puterea, dar și slăbiciunea lui Carol era încăpățânarea lui. Își urmărea scopul cu obstinație, fără să ia altceva în considerare. Indiferent dacă era vorba de vânarea unui iepure, de a muta o anumită piesă pe tabla de șah sau de detronarea unui monarh ostil, el își fixa obiectivul și nu mai lua seama la nimic până când nu își atingea scopul. Ca și celălalt rege-comandant al epocii, William al III-lea, Carol era convins că el este instrumentul cu care

Dumnezeu îi pedepsește pe cei care stârnesc războaie „nedrepte“. Rugăciunea făcea parte din programul lui zilnic, ca și din cel al armatei suedeze. În tabără, soldații erau chemați la slujbă de două ori pe zi. Chiar și în timpul marșurilor, armata era oprită de sunetul trompetei la șapte dimineața și la patru după-amiaza. Atunci, fiecare soldat își scotea pălăria, îngenunchea în mijlocul drumului și își spunea rugăciunea.

Datorită credinței sale, Carol era fatalist. El accepta cu calm că destinul va veghea asupra lui atâta timp cât va fi necesar să îndeplinească voința lui Dumnezeu. Deși era predispus la accidente din cauza comportamentului imprudent, el se arunca în luptă disprețuind pericolul și moartea. „Nu voi pieri de un alt glonț decât de acela care îmi e destinat, iar când va veni, nicio prudență nu mă va salva“[449], spunea el. Dar, deși Carol era liniștit la gândul propriei morți și când își lua responsabilitatea pentru moartea altora, atunci când ordona infanteriei să iasă la atac în fața focului inamic era îndemnat doar de dorința victoriei, nu de dragostea de moarte. De fapt, regele deplângea pierderea soldaților săi și, la un moment dat, i-a spus lui Piper că îi va propune țarului Petru o unică luptă, ca să nu mai fie atâtea carnagii pe câmpul de luptă. Piper l-a făcut să se răzgândească.

Chiar și în perioada relativ ușoară petrecută în Saxonia, când soldații se îngrășau pe lângă el, viața lui Carol a rămas simplă și dedicată războiului. Locuia în castelul de la Altranstadt ca și cum ar fi locuit în cort, așteptând ca bătălia să înceapă a doua zi. A refuzat să le dea permisiunea celor două surori ale lui de a-l vizita în Germania și s-a făcut că nu aude rugămintea bunicii sale de a veni în Suedia măcar pentru o vizită, spunând că ar oferi un exemplu prost soldaților lui.

Din punct de vedere sexual, Carol a rămas cast. „Sunt căsătorit cu armata cât timp durează războiul“[450], declara regele; de asemenea, se hotărâse să nu aibă nicio experiență sexuală în timpul războiului. Din perspectiva lui, acest cod al ascetismului și al autocontrolului era necesar pentru un comandant militar, dar stârnise bănuiala că regele Suediei ar fi fost homosexual. Carol avusese puține contacte cu femeile în viața lui. La șase ani, fusese luat de lângă mama lui și crescut în compania bărbaților. Îi plăcea să privească fete drăguțe, iar în adolescență flirtase cu soția unui șef de orchestră, dar nu fusese vreo pasiune. În anii petrecuți pe câmpul de luptă, Carol le scria

adesea surorilor și bunicii, dar vreme de șaptesprezece ani nu și-a văzut nicio rudă de sex feminin, iar când s-a întors în Suedia, atât bunica lui, cât și sora mai mare erau deja moarte. Când regele întâlnea doamne în societate, se purta politicos, dar nu cald. Nu căuta compania femeilor, ba chiar, când era posibil, o evita; părea că se jenează.

Pe cât a fost posibil, Carol și-a modelat armata după el. Voia să aibă trupe de elită alcătuite din bărbați necăsătoriți, care să se gândească doar la datoria lor și nu la familie, care își păstrau forțele pentru luptă și nu se consumau cu urmărirea femeilor și grija căsniciilor. Era mai puțin probabil ca bărbații căsătoriți, care aveau și copii, să se avânte curajos pe câmpul de luptă în valul de gloanțe și baionete inamice. Carol admira și încerca să urmeze îndeaproape exemplul tatălui său, Carol al XI-lea, care practica voit abstinența în anii când Suedia se afla în război.

Pe măsură ce anii treceau, lipsa de interes a regelui pentru femei a devenit și mai pronunțată. În timpul anilor de pauză dintre lupte în Saxonia au fost concepuți mulți copii cu tată suedez, dar nu a existat niciodată vreun zvon de la cartierul general al regelui de douăzeci și cinci de ani. Mai târziu, când Carol a petrecut cinci ani ca prizonier-oaspete în Turcia, cu seri lungi dedicate pieselor lui Molière și concerte de muzică de cameră, tot nu a apărut vreo bârfă despre femei. Poate că, refuzându-și atâta timp dragostea și femeile, el și-a pierdut, pur și simplu, capacitatea de a fi interesat de ele.

Dar, dacă nu era interesat de femei, era în schimb, interesat de bărbați? Nu există nicio dovadă în acest sens. În anii de început ai războiului, Carol dormea singur. Mai târziu, un paj dormea în camera lui, dar și în camera lui Petru dormea o ordonanță, iar uneori țarul moțăia cu capul pe burta unui tânăr; aceasta nu înseamnă că Petru și Carol erau homosexuali.

În ceea ce-l privește pe Carol, se poate spune că focul care ardea în el ajunsese la limita obsesiei, acoperind orice altceva. Era un luptător. De dragul Suediei, de dragul armatei sale, el alesese drumul cel mai greu. Femeile erau ușoare, o distracție. Nu avea experiență sexuală; poate că el simțea imensitatea puterii sale și o ținea sub control, neîndrăznind să o testeze. În această privință, Carol al XII-lea era anormal. Dar deja știm că regele Suediei nu era ca alți oameni.

Reacția lui Petru la detronarea lui Augustus și la alegerea, urmată de încoronare, a lui Stanisław a fost să-și încoroneze imediat nebunul curții ca rege al Suediei, dar știa că evenimentele din Polonia sunt extrem de importante pentru Rusia. Cu timpul, țarul ajunsese să înțeleagă că avea de-a face cu un fanatic; că regele suedez e hotărât să-l detroneze pe Augustus și că invazia lui Carol în Rusia va fi amânată până când va obține victoria în Polonia. De aceea, dându-și seama de această mare miză de a-i păstra puterea lui Augustus, Petru vărsase banii și soldații rușilor în efortul de a-l susține pe electorul Saxoniei pe tronul polonez. Atâta timp cât războiul se purta în Polonia, nu afecta Rusia.

Când Augustus a fost obligat să renunțe la tron, Petru a căutat un înlocuitor propriu al regelui Poloniei – nu o marionetă, ci un conducător puternic și independent, care ar fi putut și să guverneze, dar și să-și conducă armata pe câmpul de luptă. Prima lui opțiune a fost prințul Eugen de Savoia, care se afla atunci în culmea gloriei sale de mare comandant al epocii. Eugen i-a mulțumit țarului pentru onoarea pe care i-a făcut-o, dar a spus că acceptul depinde de voința stăpânului său, împăratul; apoi i-a scris împăratului Iosif, spunându-i că în conformitate cu jurământul său de supunere pentru douăzeci de ani, el lasă decizia, în totalitate, în mâna împăratului. Iosif era în dilemă: își dădea seama ce avantaje ar fi avut dacă pe tronul polonez s-ar fi aflat un subordonat așa de loial și de eficient, dar nu îndrăznea să-l supere pe Carol și știa că numirea lui Eugen ar fi însemnat război între Eugen și Stanisław, cu Carol sprijinindu-l pe acesta din urmă. Așa că a amânat decizia, scriindu-i lui Petru că, datorită faptului că Eugen tocmai se pregătește să înceapă o nouă campanie, nimic nu se poate decide până în iarna următoare.

Petru nu putea să aștepte. Armata lui Carol din Saxonia fiind gata să înceapă marșul, avea nevoie imediat un nou rege al Poloniei, pro-rus. L-a abordat pe Iacob Sobieski, fiul fostului rege Ian Sobieski, care a refuzat pe loc onoarea problematică. Petru a negociat cu Francisc Rákóczi, patriotul maghiar care se aflase în fruntea unei revolte împotriva coroanei imperiale, iar Rákóczi a fost de acord să accepte coroana, dacă Petru putea să convingă Dieta poloneză să i-o ofere. Dar înainte să se poată discuta ceva, totul a fost dat uitării. Carol plecase din Saxonia și venea spre Rusia.

Abdicarea lui Augustus l-a îndepărat și pe al doilea dintre cei trei aliați pe care Petru îi avusese inițial. Acum, așa cum spunea Petru mai târziu, „războiul acesta este numai pe umerii noștri“[451]. Rămas singur să-i înfrunte pe suedezi, Petru și-a intensificat eforturile de a-i oferi lui Carol o înțelegere de pace sau, dacă nu se putea, să găsească aliați care să-l poată ajuta să evite ceea ce toată Europa considera că avea să fie o înfrângere inevitabilă.

În căutare de mediatori sau de aliați, Petru a apelat la state care luptaseră de ambele părți în marele război care divizase Europa. În 1706, Andrei Matveev a sugerat Stărilor Generale ale Olandei că, dacă puterile maritime ar putea să-i convingă pe suedezi să accepte pacea cu Rusia, țarul le-ar ajuta cu 30000 de soldați, cei mai buni ai săi, pentru a-i putea folosi în războiul împotriva Franței. Deoarece olandezii nu au răspuns, Petru s-a adresat celor două puteri neutre, Prusia și Danemarca, ca să-l ajute în calitate de mediatori. Și această încercare a eșuat. În sfârșit, în martie 1707, Petru i-a făcut o propunere lui Ludovic al XIV-lea, promițându-i că dacă Regele Soare va media cu succes între ruși și suedezi, Petru îi va trimite trupe pe care să le folosească împotriva Angliei, Olandei și Austriei. Condițiile pe care le oferea Petru Suediei prevedeau că va ceda complet Dorpatul și va plăti o mare sumă de bani ca să i se permită să păstreze Narva. Insista doar să păstreze Sankt-Petersburg și râul Neva. Ludovic a promis că va încerca.

Petru a abordat și Anglia. La începutul anului 1705, când noul ambasador al reginei Ana a sosit la Moscova, Petru sperase că acesta își va putea convinge suveranul să acționeze ca mediator în Baltica. Withworth era de partea lui Petru, dar atribuțiile lui nu erau de ajuns să obțină de la guvernul său o intermediere diplomatică făcută în beneficiul țarului. La sfârșitul lui 1706, Petru s-a decis să facă apel direct la Londra și l-a instruit pe Matveev să se ducă personal de la Haga în capitala engleză și să ceară reginei să amenințe Suedia cu războiul, dacă regele Carol nu face pace cu Rusia. Petru a lăsat termenii tratatului în totalitate la decizia reginei, insistând doar pe permisiunea păstrării posesiunilor ereditare rusești de la Marea Baltică – adică Ingria și cursul râului Neva. Dacă negocierile oficiale ar fi eșuat, Matveev trebuia să încerce să-i influențeze pe Marlborough și Sydney Godolphin, cei mai importanți miniștri englezi. Petru era realist: „Nu cred că Marlborough poate fi cumpărat, pentru că este extrem de bogat. Totuși, poți să-i promiți 200.000 sau mai mult.“[452]

Înainte de a pleca din Olanda, Matveev l-a întâlnit pe Marlborough în Haga. După discuția cu el, ducele i-a scris lui Godolphin la Londra:

Ambasadorul Moscoviei s-a întâlnit cu mine și a exprimat în mai multe rânduri marele respect pe care stăpânul său îl are pentru Majestatea Sa [...] și ca dovadă a respectului, el a decis să-l trimită pe unicul lui fiu în Anglia [pentru a fi educat]... sper că Majestatea Sa îi va [permite]; pentru că în mod sigur nu vei putea să-i îndeplinești dorința în legătură cu negocierile.[453]

Așa că misiunea lui Matveev avea puține șanse de reușită încă înainte de a începe, pentru că tonul lui Marlborough era autoritar. Cu toate acestea, esența diplomației este aceea de a lăsa fiecare jucător să-și joace rolul, iar Marlborough nu numai că nu l-a descurajat pe Matveev să meargă la Londra, dar i-a și împrumutat iahtul său, Peregrinul, pentru a traversa Canalul.

Matveev a ajuns în capitala engleză în mai 1707 și a fost primit cu amabilitate, dar nu a trecut mult ca să priceapă că nu se va întâmpla nimic curând. Scriindu-i lui Golovkin, care îi succeda lui Golovin în funcția de cancelar, el a avertizat că lucrurile vor tergiversa: „Aici nu este o putere autocrată.“[454] Regina nu putea face nimic fără aprobarea Parlamentului. În sfârșit, în septembrie, regina Ana l-a primit în audiență pe ambasadorul rus. Era pregătită, spunea ea, să încheie o alianță cu Rusia, incluzând-o pe aceasta în Marea Alianță, dar mai întâi trebuia să capete acordul aliaților ei, Olanda și Imperiul Habsburgic. În această perioadă de amânare, speranțele lui Matveev erau întreținute de Marlborough, care îi scria din Olanda că își folosește toată influența sa pentru a convinge Stările Generale să fie de acord cu alianța cu Rusia.

Jocul nu mai putea fi controlat – Carol plecase din Saxonia în august pentru a începe amenințătoarea invazie a Rusiei –, iar exasperarea lui Matveev a crescut. „Miniștrii de aici sunt mult mai subtili decât cei francezi, chiar în intrigă și în finețe“, scria el la Moscova. „Discursurile lor plăcute și goale nu ne aduc decât pierdere de vreme.“[455] În noiembrie, Marlborough însuși a sosit la Londra. Matveev l-a vizitat în seara de după sosirea lui și i-a cerut ducelui să-i spună în față, ca un om onest, fără dulcegării, dacă țarul poate

să spere că va obține ceva de la Anglia. Și de această dată, Marlborough a refuzat să dea un răspuns clar.

Prin intermediul unei alte surse – Huyssen, care acționa ca agent rus pe continent – s-a pus la punct o abordare diferită a lui Marlborough. Potrivit lui Huyssen, ducele spusese că ar fi de acord să aranjeze un ajutor al Angliei pentru Rusia, în schimbul unui dar substanțial în bani și terenuri, oferit lui personal. Când Golovkin i-a raportat lui Petru, țarul a declarat: „Spune-i lui Huyssen că dacă Marlborough vrea un principat rus, poate să-i promită unul dintre cele trei, pe oricare îl vrea: Kiev, Vladimir sau Siberia. Și poate să-i mai promită, de asemenea, că, dacă o va convinge pe regină să facă o pace bună pentru noi cu suedezii, va primi, ca venituri ale principatului său, 50.000 de ducați în fiecare an al vieții lui, pe lângă Ordinul Sf. Andrei și un rubin la fel de mare ca oricare altul din Europa."[456]

Nici varianta lui Matveev, nici a lui Huyssen nu au mers mai departe. La sfârșitul lui februarie 1708, când Carol al XII-lea trecuse deja Vistula în marșul lui spre Moscova, Matveev a făcut o ultimă solicitare pentru o alianță cu englezii. Apelul a rămas fără răspuns. În aprilie, Petru i-a scris lui Golovkin: „În ceea ce-l privește pe Andrei Matveev, am spus mai demult că e timpul să plece, pentru că acolo [la Londra] totul este minciună și rușine."[457]

Carol a refuzat cu încăpățânare orice negociere de pace cu Rusia. El a respins oferta de mediere a Franței, spunând că nu are încredere în cuvântul țarului; faptul că Petru îi oferise deja lui Menșikov titlul de prinț al Ingriei era dovada că țarul nu are nicio intenție să returneze provincia și de aceea nu poate să fie interesat de negocieri de pace. Când i s-a sugerat că Petru ar putea compensa Suedia, ca să păstreze o mică bucată din teritoriile cucerite la Marea Baltică, Carol a răspuns că nu-și va vinde supușii baltici pe bani rusești. Când Petru s-a oferit să înapoieze toată Livonia, Estonia și Ingria, cu excepția Sankt-Petersburgului, Schlüsselburg-Nöteborgului și a râului Neva, care făcea legătura între ele, Carol a declarat indignat: „Voi sacrifica soldații până la ultimul, dar nu cedez Nöteborgul."[458]

În această perioadă de dinaintea invaziei, plină de oferte de pace din partea lui Petru și respingeri din partea lui Carol, a devenit evidentă o neînțelegere

ireconciliabilă între ei: soarta Sankt-Petersburgului. Petru ar fi cedat orice doar ca să păstreze locul care îi oferea accces la mare. Carol nu ar fi dat nimic fără ca mai întâi să aibă loc confruntarea cu armata rusă. Din acest motiv, pentru Sankt-Petersburg – care nu era pe atunci mai mult decât o adunătură de case de lemn, o fortăreață cu ziduri de pământ și un șantier naval rudimentar – războiul a continuat.

De fapt, pentru Carol, negocierile nu aveau niciun sens. Aflat în punctul culminant al succesului său, cu statele Europei căutându-i aprobarea, cu o armată perfect antrenată, victorioasă și gata de acțiune, cu o mare strategie, pe care o urma neabătut și care se dovedise victorioasă până în acest moment, de ce ar fi vrut să cedeze teritorii suedeze unui inamic? Ar fi fost pentru el dezonorant și umilitor să cedeze provinciile care erau în mod oficial încă suedeze, prin tratate încheiate de bunicul său, Carol al X-lea, și de țarul Aleksei – teritorii care erau temporar ocupate, așa cum fuseseră ocupate, în spatele regelui suedez și al armatei sale. În plus, o campanie rusească îi oferea lui Carol genul de operațiuni militare la care el visase. În toți acei ani petrecuți în Polonia fusese prins în apele schimbătoare ale politicii europene. Acum, cu o lovitură de sabie, putea să decidă totul. Iar dacă riscurile unui marș de o mie de kilometri în Rusia erau mari, tot așa de mari ar fi fost și recompensele, când regele Suediei ar fi stat în Kremlin și ar fi dictat termenii păcii cu Rusia, care să dureze timp de generații. Și poate că riscurile nu erau așa de mari. Părerea generală despre ruși ca războinici nu era deloc bună printre suedezi și occidentali. Acesta fusese efectul înfrângerii de la Narva, și niciunul dintre succesele ulterioare ale lui Petru în Baltica nu ștersese impresia că rușii sunt o gloată dezorganizată care nu poate să se lupte cu o armată occidentală disciplinată.

În sfârșit, mai era și o latură mesianică a personalității lui Carol. În viziunea lui, Petru trebuia să fie pedepsit așa cum fusese pedepsit și Augustus: țarul trebuia să renunțe la tron. Lui Stanisław, care implora pace din cauza nefericirii poporului polonez, Carol i-a spus: „Țarul nu este încă suficient de umilit ca să accepte condițiile de pace pe care intenționez să i le impun."[459] Mai târziu, el l-a respins din nou pe Stanisław: „Polonia nu va avea niciodată liniște atâta timp cât va avea un vecin ca acest țar nedrept care pornește un război fără să aibă niciun motiv. Va fi nevoie mai întâi să mă duc eu acolo și să-l îndepărtez și pe el."[460] Carol vorbea mai departe de

reinstaurarea vechiului regim la Moscova, de abrogarea noilor reforme și, mai presus de toate, de desființarea noii armate. „Puterea Moscoviei, care s-a ridicat așa de sus grație introducerii disciplinei militare străine, trebuie sfărâmată și distrusă“[461], declara regele. Carol era nerăbdător să facă aceste schimbări și, înainte de a pleca în marș spre Moscova, el i-a spus vesel lui Stanisław: „Sper că prințul Sobieski ne va rămâne întotdeauna credincios. Majestatea Voastră nu crede că ar fi un excelent țar al Rusiei?“[462]

Carol știa de la început că o campanie în Rusia nu va fi ușoară. Ea presupunea traversarea unor mari întinderi de șesuri și văi, trecerea prin kilometri de pădure deasă și peste o serie de râuri largi. Într-adevăr, Moscova, și, odată cu ea, inima Rusiei, părea să fie protejată chiar de natură. Unul după altul, trebuia trecute marile obstacole pe care le constituiau râurile de la nord la sud: Vistula, Neman, Nipru, Berezina. Ghidându-se după hărțile Poloniei și după o nouă hartă a Rusiei, dăruită lui de către Augustus, Carol și consilierii săi și-au plănuit marșul în secret, astfel încât traseul adevărat era ascuns chiar și față de Gyllenkrook, generalul resposabil cu intendența care avea în sarcină hărțile, nici el nefiind sigur de alegerea făcută.

Prima posibilitate era una pe care majoritatea ofițerilor din cartierul general presupuneau că o va adopta regele: să meargă spre Baltica și să curețe provinciile suedeze de ocupanții ruși. O asemenea campanie ar fi reparat insulta pierderii lor, ar fi dus la capturarea noului oraș și port pe care Petru îl construia și i-ar fi gonit pe ruși de la mare – o lovitură puternică pentru Petru, a cărui pasiune pentru apa sărată și pentru Sankt-Petersburg era binecunoscută. Avantajul militar al acestei acțiuni pe coasta Balticii era că regele suedez putea înainta având marea aproape de flancul lui stâng, asigurând armatei acces rapid la provizii și întăriri venite chiar din Suedia. În plus, marea armată pe care o adunase el putea crește și mai mult, prin adăugarea trupelor staționate în acele regiuni baltice: aproape 12000 de oameni sub comanda lui Lewenhaupt la Riga și 14000 sub comanda lui Lybecker în Finlanda, care erau pregătiți să dea o lovitură la Sankt-Petersburg. Dar existau și aspecte negative legate de această ofensivă baltică. Acele provincii suedeze suferiseră deja teribil după șapte ani de război. Gospodăriile fuseseră arse, câmpurile erau cuprinse de buruieni, iar

orașele erau aproape depopulate de război și boală. Dacă aceste provincii epuizate deveneau încă o dată câmp de bătălie, nu ar mai fi rămas nimic din ele. Mai presus de sentimentele sale de compasiune, Carol și-a dat seama că și dacă o asemenea campanie ar fi avut succes, chiar dacă recucerea întreaga coastă și steagul Suediei ar fi fluturat deasupra fortăreței Petru și Pavel, el nu ar fi obținut o victorie decisivă. Petru tot ar fi rămas țar la Moscova. Puterea rusească ar fi fost izgonită, dar numai temporar. Mai devreme sau mai târziu, acest țar viguros ar încerca din nou să ajungă la mare.

Așa că marșul spre Baltica a fost respins în favoarea a ceva mai îndrăzneț: o lovitură direct la Moscova, inima Rusiei. Carol a ajuns la concluzia că numai printr-o breșă adâncă, ce i-ar permite să pătrundă personal în Kremlin, ar putea obține o pace durabilă pentru Suedia.

Rușii, desigur, nu trebuia să știe asta. Ca să-l facă pe țar să creadă că obiectivul este Baltica, au fost plănuite importante acțiuni subsidiare în acea zonă. Odată ce Carol și-ar fi început marșul spre est prin Polonia și rușii și-ar fi mutat trupele de pe coasta Balticii spre Polonia și Lituania, trupele suedeze din Baltica ar fi pornit ofensiva; armata finlandeză a lui Lybecker ar fi coborât pe istmul karelian spre Schlüsselburg, Neva și Sankt-Petersburg. Apoi, când ofensiva armatei principale i-ar fi îndepărtat pe ruși de forțele lui Lewenhaupt de lângă Riga, Carol putea să folosească acele trupe ca escortă pentru un vast convoi de provizii care s-ar fi deplasat la sud de Riga ca să se întâlnească și să reaprovizioneze armata principală pentru ultima etapă a marșului spre capitala rusă.

Între timp, în toate orașele și satele din Saxonia unde erau staționate regimente suedeze, pregătirile militare mergeau înainte. Grupele și plutoanele de soldați erau adunate de prin casele și hambarele unde își petrecuseră lunile de repaus. Mii de noi recruți erau aduși să umple rândurile, mulți dintre ei fiind germani protestanți. Protestanții silezieni, dornici să lupte în armata unui monarh care le susținuse cauza în fața dominației catolice, s-au adunat așa de repede la centrele de recrutare, încât sergenții suedezi nu trebuia decât să-i trieze și să-i aleagă pe cei mai buni.

Mărită cu acești noi voluntari, armata care la intrarea în Saxonia număra 19000 de oameni ajunsese acum la 32000. În plus, 9000 de recruți din Suedia făceau instrucție în Pomerania suedeză, pregătindu-se să se alăture armatei principale după ce ar fi intrat în Polonia. Acolo, forța totală a armatei lui Carol ar fi ajuns la 41700 de oameni, dintre care 17200 de infanteriști, 8500 de cavaleriști și 16000 de dragoni. Mulți dintre dragoni erau recruți germani, dar nu neapărat lipsiți de experiență. În fond, ei erau infanteriști călare, pregătiți să lupte atât pe jos, cât și pe cai, așa cum ar fi cerut-o împrejurările. În sfârșit, mai erau chirurgii, preoții, servitorii ofițerilor și funcționarii civili. Sutele de căruțași civili, angajați din zonă pentru a duce carele de provizii și muniție pentru o anumită bucată de drum, nu făceau parte din armata propriu-zisă și nu au fost numărați.

Punându-i la socoteală și pe cei 26000 de oameni ai lui Lewenhaupt și Lybecker, care așteptau ordinele lui Carol în Lituania și Finlanda, numărul total al forțelor pregătite să pornească spre Rusia ajungea la aproape 70000 de oameni. Iar această forță era antrenată și perfecționată pentru a ajunge o formidabilă mașinărie de război. Recruții străini erau instruiți în tabere suedeze, unde învățau semnalele tobelor și cum să folosească armele. Toată armata a fost reînarmată. Așa-numita „sabie Carol al XII-lea“, un model mai ascuțit și mai ușor, a înlocuit arma anterioară, mai grea și mai dificil de manevrat, pe care regele o moștenise din timpul domniei tatălui său. Majoritatea batalioanelor aveau deja muschete cu cremene, iar și cavaleria era dotată cu pistoale cu cremene. Provizii mari de praf de pușcă fuseseră procurate pentru campanie, dar accentul se punea, ca întotdeauna în armata suedeză, pe atacul cu baioneta.

Croitorii din Saxonia confecționau uniforme pentru acești soldați mândri și bine hrăniți. Veteranii suedezi, despre care se spunea că arată ca niște țigani când mărșăluiau prin Saxonia, cu uniformele lor zdrențuite și deteriorate de vreme, aveau acum cizme noi și uniforme noi, albastru cu galben, cu pelerine bleumarin sau gri. În câteva regimente de cavalerie, pantalonii de pânză fuseseră înlocuiți cu cei din piele de căprioară, mai potriviți pentru lungile zile petrecute în șa. Au fost aduse din Suedia noi biblii și cărți de imnuri, și s-au adunat provizii de medicamente. Mari cantități de alimente erau stocate și distribuite apoi căruțelor de la regimente. Soldații suedezi erau obișnuiți cu rații consistente: aproape un kilogram de pâine și un

kilogram de carne pe zi, pe lângă aproape doi litri și jumătate de bere, mazăre sau cereale, sare, unt și o porție săptămânală de tutun.

La jumătatea lui august, totul era gata. Carol a ordonat ca toate femeile care ajunseseră în tabăra suedeză să plece, iar apoi a participat la o slujbă solemnă pentru armată. În dimineața de 27 august 1707, la ora patru, Carol al XII-lea al Suediei a plecat călare din Altranstadt, începând marea sa aventură. În urma sa, într-un fluviu de oameni veseli și cai puternici, mărșăluia cea mai mare și mai bună armată pe care o condusese vreodată un rege al Suediei. Imaginea lungilor coloane albastru-galbene, aflate în mișcare pe drumurile prăfuite ale Saxoniei în zilele acelui august târziu, era impresionantă. „În ochii oamenilor, flăcăii aceștia curajoși, robuști, bine antrenați, în uniforme albastru-galbene, par invincibili“[463], observa exaltat un suedez. „Nu am cuvinte să descriu ce spectacol fac suedezii: tipi mari, voinici, robuști, în uniforme albastru-galbene“, raporta un saxon. „Toți germanii trebuie să știe că ei nu se compară cu nimeni. Și a fost multă durere printre femeile din Leipzig. Ele nu se mulțumesc doar să plângă și țipă, leșină și cad la plecarea lor. [...] La fel se întâmplă și în orașele mai mici. [...] Libertatea pe care au avut-o suedezii noștri în asemenea chestiuni este incredibilă. Unii, nu toți, sunt răsfățați. Dacă se vor întoarce vreodată înapoi acasă, le plâng pe soțiile care vor trebui să întâmpine asemenea bărbați cocoloșiți; și chiar dacă o fată ar fi cel mai mare dușman al meu, nu aș sfătui-o să ia de bărbat unul dintre acești ofițeri – nici dacă ar fi colonel.“[464]

Prima etapă a marșului, prin Silezia protestantă, devenise mai mult un marș triumfal decât începutul unei campanii grele. Populația, ale cărei biserici protestante fuseseră redeschise datorită lui Carol, îl vedea pe rege ca pe salvatorul lor special. Mulțimi de oameni participau la slujbele ținute în aer liber în cadrul armatei, doar din dorința de a-l zări măcar pe eroul lor. Apariția lui Carol, îngenunchind printre oamenii săi, a produs o impresie profundă, și mulți tineri nepregătiți căutau să însoțească armata, ca o bandă de cruciați trecători. Lui Carol i-a plăcut acest val de emoție populară și chiar s-a simțit bine în el, i-a instruit pe preoți să aleagă doar imnuri care fuseseră traduse din germană, așa încât populația care îi vizita tabăra să recunoască muzica și să poată cânta alături de ei. Campania pe care o pornea regele avea să fie testul suprem pentru superba lui mașinărie de

război. De la început, era clar că urma să fie un marș epopeic. Să iei o armată din mijlocul Germaniei, inima Europei, și să o duci spre est, la mai mult de 1600 de kilometri, până la Moscova, cerea o îndrăzneală la fel de mare ca a lui Hanibal sau Alexandru. În marșul faimos al lui Marlborough pe cursul Rinului, care avusese loc cu trei ani în urmă, înaintea bătăliei de la Blenheim, englezul parcursese 400 de kilometri, din Olanda până în Bavaria. Dar oamenii lui Marlborough trecuseră prin regiuni populate și se menținuseră aproape de cursul râului, pe care se făcea aprovizionarea de pe barje, și care, dacă situația s-ar fi deteriorat, ar fi oferit o cale pe care s-ar fi putut întoarce cu ușurință la bază. Carol pornise într-o călătorie de patru ori mai lungă, peste câmpuri, mlaștini, păduri și râuri, unde drumurile erau puține și oamenii erau rari. Dacă ar fi fost loviți de neșansă și dezastru, nu era altă cale de întoarcere decât mersul pe jos.

Cu toate acestea, chiar atitudinea lui Carol era mai mult decât încrezătoare; avea inima ușoară. În vreme ce coloanele suedeze de infanterie, cavalerie, tunuri și căruțe de provizii înaintau pe drumurile saxone, Carol, însoțit de doar șapte ofițeri, a plecat incognito la Dresda să-și petreacă o după-amiază cu fostul lui adversar, electorul Augustus. Vizita lui Carol a fost atât de neașteptată, încât l-a găsit pe acesta îmbrăcat în halat de casă. Cei doi monarhi s-au îmbrățișat, Augustus și-a pus o haină pe el și au plecat împreună la o plimbare de după-amiază, călare, pe firul Elbei. Era o întâlnire plăcută între doi veri primari și Carol nu-i purta pică omului care îl atacase cu șase ani înainte și a cărui detronare a urmărit-o așa de neobosit atâția ani prin câmpiile Poloniei. Acum, că Augustus fusese pedepsit, atitudinea lui Carol față de el era senină. La sfârșitul plimbării lor, Carol a vizitat faimoasa colecție din Camera Verde, care îl fascinase pe Petru cu nouă ani în urmă, și a vizitat-o și pe mătușa lui, mama lui Augustus, electresa văduvă a Saxoniei. Era ultima oară când regele își vedea vărul și mătușa.[465] Cu toate politețurile, suedezii din jurul lui Carol erau îngrijorați de decizia imprudentă a regelui de a merge în capitala unui fost inamic însoțit doar de șapte oameni. Mai târziu, Carol le-a spulberat îndoielile. Zâmbind, a spus: „Nu era niciun pericol. Armata era în marș.“[466]

---

[444] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 225.

[445] Winston S. Churchill, vol. V, p. 252.

[446] Gustavus M. Adlerfeld, vol. II, p. 329.

[447] Winston S. Churchill, vol. V, p. 252.

[448] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 226.

[449] Oscar Browning, p. 357.

[450] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 210.

[451] P&B, V, nr. 1490.

[452] ibidem, nr. 1401.

[453] Ian Grey, p. 271.

[454] ibidem.

[455] Eugene Schuyler, vol. II, p. 68.

[456] P&B, V, nr. 1551.

[457] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 256.

[458] Eugene Schuyler, vol. II, p. 66.

[459] ibidem.

[460] B.H. Sumner, Emergence, p. 61.

[461] ibidem.

[462] Eugene Schuyler, vol. II, p. 66.

[463] Frans G. Bengtsson, p. 242.

[464] ibidem.

[465] De fapt, în toată viața sa, de treizeci și șase de ani, Augustus a fost singurul bărbat de rang regal pe care l-a întâlnit regele Suediei. (N. a.)

[466] ibidem, p. 247.

32

MARELE DRUM SPRE MOSCOVA

Faptul că regele Carol voia să treacă peste Polonia și să invadeze Rusia nu era nicio surpriză pentru Petru. Carol terminase treaba cu Danemarca și Polonia; cu siguranță urma Rusia. Încă de la începutul lui ianuarie 1707, țarul dăduse ordin să se creeze o zonă pustiită, astfel încât armata care înainta să nu poată să se întrețină de pe urma pământului pe unde trecea. În vestul Poloniei, unde era de așteptat să se ivească suedezii, cazacilor și calmucilor li s-a ordonat să pustiască ținuturile. Orașele poloneze au fost incendiate, podurile au fost distruse. Rawicz, care fusese cartierul general al lui Carol în 1705, a fost distrus, iar fântânile lui au fost umplute cu cadavrele polonezilor care opuseseră rezistență.

În spatele acestui scut de pământ pârjolit, Petru lucra neobosit la sporirea și perfecționarea armatei. Alți agenți au fost trimiși să aducă recruți. Câteodată, potențialii soldați nu erau ușor de găsit, iar Petru avea nevoie de ajutor. Un nobil pe nume Bezobrazov, de exemplu, i-a raportat că în districtul lui, Briansk, în ultimul timp crescuse remarcabil numărul de servitori ai Bisericii, care ar fi putut să devină excelenți dragoni. Petru a răspuns prin înrolarea tuturor celor care puteau să mărșăluiască sau să călărească. O atrocitate suedeză era folosită pentru a-i motiva pe oameni. Patruzeci și șase de soldați ruși fuseseră luați prizonieri de suedezi. Li se tăiaseră primele două degete de la mâna dreaptă și apoi fuseseră trimiși înapoi în Rusia. Petru a fost scandalizat de acest act de cruzime, care arăta că „el și poporul lui sunt barbari și necreștini“[467]. Mai mult, raporta Withworth, el voia să folosească acest episod împotriva suedezilor: „Petru intenționa să plaseze câte unul [dintre soldații mutilați] în fiecare regiment, ca să fie un exemplu viu pentru camarazii lor de ce se poate întâmpla în cazul în care vor fi prinși de acest inamic fără milă.“

Pregătit pentru tot ce poate fi mai rău, țarul a ordonat construirea unor noi fortificații pentru Moscova. La mijlocul lui iunie, inginerul Ivan Korcimin a sosit în oraș cu ordinul de a pune la punct apărarea acestuia, în special a

Kremlinului. În ciuda acestor eforturi, orașul tremura la gândul unei ocupații suedeze. „Nimeni nu vorbește despre altceva decât despre fugă și moarte“[468], scria Pleyer, trimisul austriac la Moscova. „Mulți dintre negustori, sub pretextul că se duc la târg, și-au luat soțiile și copiii și au plecat la Arhanghelsk, unde se duceau de obicei singuri. Marii comercianți și capitaliști străini s-au grăbit să plece la Hamburg, cu familiile și averea lor, în timp ce mecanicii și meșteșugarii s-au înrolat în armată. Străinii, nu doar cei din Moscova, ci și cei care se aflau în orașele învecinate, au solicitat ambasadorilor lor protecție, pentru că se temeau nu numai de duritatea și lăcomia suedezilor, ci și de o revoltă și de un eventual masacru la Moscova, populația fiind deja sufocată de creșterea incomensurabilă a taxelor.“

La începutul verii lui 1707, în timp ce se lucra la fortificațiile Moscovei și Carol făcea ultimele pregătiri în Saxonia, Petru se afla la Varșovia. Nu din voința sa a petrecut două luni în capitala poloneză; în majoritatea timpului, el a zăcut la pat cu febră. La sfârșitul lui august, a primit vestea că regele Carol a pornit în sfârșit spre est și, curând după aceea, țarul a părăsit Varșovia, călătorind încet prin Polonia și Lituania și oprindu-se, în drumul său, să inspecteze fortificațiile și să stea de vorbă cu comandanții trupelor.

Un consiliu al comandanților ruși, la care participaseră Petru și Menșikov, a confirmat strategia de apărare a țarului. Ei au decis să nu riște o luptă în Polonia, o bătălie mare, clasică, în câmp deschis, pentru că Petru nu credea că infanteria e pregătită și refuza cu încăpățânare să pună în pericol armata fără de care Rusia era neajutorată. În consecință, grosul infanteriei a fost retras din Polonia și plasat în apropiere de Minsk, sub comanda lui Șeremetiev.

Conform acestei strategii, comanda rusească din Polonia a fost acordată lui Menșikov, cel mai bun comandant de cavalerie de origine rusă pe care-l avea Petru. Regimentele de dragoni ale lui Menșikov aveau sarcina să-i întârzie pe suedezi la traversarea râurilor: în spatele Vistulei, la Varșovia, pe Narew la Pułtusk, și pe Neman la Grodno.

Petru a ajuns la Sankt-Petersburg în 23 octombrie și a intrat imediat în acțiune. A inspectat fortificațiile orașului – în apropierea mării, la Kronstadt și pe flancul Neva-Ladoga, la Schlüsselburg. Era mereu la Amiralitate și

plănuia un program complet de construcție de vase pentru anul următor. A continuat să dea ordine pentru campania care avea să urmeze și numeroase instrucțiuni pentru recrutarea, dotarea cu uniforme și aprovizionarea armatei. În această perioadă, a găsit timp și pentru a trimite condoleanțele sale pentru cneazul Ivan Troekurov, mort în luptă, și i-a scris un bilet prietenos Dariei Menșikova, implorând-o să aibă mai multă grijă de soțul ei: „Mai îngrașă-l, ca să nu mai fie așa de slab de parcă ar fi fost la Mereci."[469] A ordonat să-i fie trimise cărți latinești lui Apraksin, pentru a fi traduse în rusă, și a dat ordine ca puii câinilor lui favoriți să fie dresați.

Și totuși, cu toată munca, Petru era aproape copleșit în toamna și la începutul iernii de sentimente de anxietate și depresie. Avea destule motive, pentru că, în timp ce aștepta invazia suedezilor, fusese întâmpinat la sosirea în Sankt-Petersburg de veștile legate de revoltele bașkirilor și ale cazacilor de pe Don, și de povestea masacrării lui Dolgoruki și a batalionului său de către Bulavin, lângă râul Aidar. Acest dezastru amenința să-i scurteze șederea la Sankt-Petersburg, pentru că părea că prezența lui va fi necesară la Moscova sau chiar în stepa ucraineană, dar, când se pregătea să plece, a sosit vestea că armata lui Bulavin a fost distrusă.

Pe lângă aceste griji, Petru nu s-a recuperat niciodată complet în timpul acestor luni critice. Zăcuse în pat săptămâni la rând, cu puseuri de febră, era deseori iritat și temperamentul său se aprindea frecvent. La un moment dat, era supărat pe Apraksin pentru că nu îi pedepsise pe guvernatorii care trimiseseră mai puțini oameni decât li se ceruseră: „Că nu le-ai făcut nimic acelor guvernatori care nu au adus oameni așa cum li s-a ordonat, că tu arunci vina pe departamentele din Moscova, ceea ce nu îți face cinste, acestea sunt cauzate de una din două: fie din cauza comodității tale, fie pentru că nu vrei să te cerți cu ei."[470] Apraksin a fost profund jignit, iar Petru, recunoscându-și lipsa de corectitudine față de el, i-a răspuns: „Tu te simți întristat pentru că ți-am scris despre guvernatori. Dar, pentru numele lui Dumnezeu, nu fi trist pentru asta, căci nu sunt supărat pe tine, dar, de când am ajuns aici, cel mai mic lucru mă face să izbucnesc."[471]

Probabil, din cauza sentimentelor lui de depresie și singurătate, Petru a conștientizat nevoia și dependența lui de singura persoană care putea să-l

liniștească în momentele sale de mare anxietate. În noiembrie 1707, imediat cum s-a întors la Sankt-Petersburg, s-a căsătorit în sfârșit cu Ecaterina.

La sfârșitul lui noiembrie, Petru a plecat la Moscova pentru a petrece Crăciunul și pentru a-și vizita capitala, pe care nu o mai văzuse de mai bine de doi ani. Era și nerăbdător să vadă fortificațiile pe care le construia Korcimin cu cei 20000 de oameni care lucrau zi și noapte. Pământul era înghețat, iar, pentru a-l înmuia, ca să poată scoate bucățile pe care le foloseau la construirea bastioanelor, muncitorii lui Korcimin făceau focuri mari peste suprafața care trebuia săpată. În timpul acestei luni pe care a petrecut-o la Moscova, Petru a reglementat și producția de monede de argint, a vizitat și fabrica tipografică, pentru a vedea noua tiparniță, pe care o comandase din Olanda și care tocmai fusese adusă. S-a ocupat de standardizarea salariilor ambasadorilor săi, dar și de trimiterea în străinătate a mai multor tineri ruși. A insistat din nou pe educarea clerului și s-a asigurat că hainele și pălăriile făcute la Moscova urmează modelele impuse. Cu atâtea preocupări, se arăta plictisit de ceea ce el considera a fi chestiuni neimportante pe care le ridicau alții. Când Whithworth, lipsit de tact, i-a vorbit despre niște nemulțumiri minore ale negustorilor englezi din Rusia, Petru i-a replicat dur că va vedea ce se poate face, dar să nu se aștepte la prea multe, pentru că „Dumnezeu i-a dat țarului de douăzeci de ori mai multe probleme decât altor oameni, dar nu i-a dat și de douăzeci de ori mai multă forță sau capacitate de a le rezolva pe toate“[472].

În 6 ianuarie 1708, Petru a părăsit Moscova pentru a se alătura din nou armatei. Pe drumul către Minsk, a aflat de la Menșikov că regele suedez avansează repede prin Polonia și s-a grăbit spre Grodno. Abilitatea armatei suedeze de a se mișca rapid în miezul iernii și de a da lovituri-surpriză alimenta anxietatea lui Petru. Patru zile mai târziu, el i-a scris lui Apraksin: „Grăbește-te la Vilna [...] iar dacă ai ajuns acolo deja, nu pleca mai departe, pentru că inamicul a venit deja peste noi.“[473]

Armata suedeză, mărșăluind în șase coloane paralele, traversase granița din Silezia în Polonia la Rawicz. Acolo, pe teritoriul polonez, regele și armata lui au făcut prima dată cunoștință cu ceea ce îi aștepta de acum înainte. Orașul Rawicz fusese ars din temelii și cadavre pluteau în fântâni și pâraie; cazacii lui Menșikov și cavaleria calmucă începuseră să aștearnă, în fața

armatei suedeze care înainta în marșul ei spre est, un covor de distrugeri. În Polonia, aerul era încărcat de mirosul înțepător al focului și al fumului care pluteau peste ferme și sate pârjolite de călăreții lui Menșikov. Cavaleria rusă a evitat confruntarea directă, păstrându-se la distanță și retrăgându-se spre est, către Varșovia, unde Menșikov se pregătea de o confruntare în spatele Vistulei.

Având ca paravan cavaleria și dragonii, suedezii avansau direct spre Varșovia, în ritm lejer. Apoi, la vest de Varșovia, Carol s-a întors spre nord. La Posen armata s-a oprit și Carol a așezat o tabără semi-permanentă, unde a rămas timp de două luni, așteptând întăririle și îmbunătățirea vremii. Aici, Carol a detașat 5000 de dragoni și 3000 de infanteriști sub comanda generalului-maior Krassow, pentru a rămâne în Polonia să apere tronul fragil al lui Stanisław.

Săptămânile de toamnă trecuseră și se apropia iarna. Cu armata suedeză încă inertă și regele căzut aparent într-unul dintre episoadele lui de lungă letargie, rușii din jurul Varșoviei au început să se simtă mai încrezători. Desigur, din cauza iernii, suedezii vor rămâne în tabăra actuală până la primăvară. Dar Carol nu avea o asemenea intenție. El nu părăsise, la sfârșitul verii, confortabilul cartier general din Saxonia doar ca să-și petreacă iarna la câțiva kilometri mai spre est, într-un loc pustiu. De fapt, antrenându-și noile trupe, el aștepta doar să se termine ploile de toamnă, care transformaseră drumurile în mlaștini. Odată ce avea să vină gerul și drumurile înghețau, urma să pornească și regele.

Dar nu către Varșovia. În primele etape ale acestei campanii, Carol a evitat deliberat atacul frontal, care îi creasе reputația. El dorea să evite o cionire majoră la o distanță așa de mare de ținta lui, iar strategia din Polonia era să le permită rușilor să-și stabilească poziții defensive în spatele râurilor, iar el să se îndrepte spre nord, să taie râul și să-i atace din flanc pe apărătorii din tranșee, obligându-i să se retragă fără luptă.

Prima dată a fost ușor. La sfârșitul lui noiembrie, după două luni de pregătiri, suedezii au ridicat tabăra de la Posen și au mers 80 de kilometri în nord-est, spre un punct în care Vistula făcea un cot spre vest, în direcția lor. Acolo, râul curgea limpede și larg; nu se vedea niciun soldat rus sau vreun călăreț cazac pe întinderea vastă de zăpadă, măturată de vânt. Dar suedezii

trebuia să facă față naturii. Zăpada era mare, dar râul încă mai curgea. Din cauza gheții care aluneca în bucăți pe râu, era imposibil să treacă, iar Carol a fost forțat să aștepte cu nerăbdare încă o lună ca să înghețe râul. În ziua de Crăciun, temperatura a scăzut, și suprafața râului a început să prindă o pojghiță de gheață. În 28, gheața era groasă de 8 centimetri. Adăugând paie și scânduri udate cu apă și lăsate să înghețe pe râu, suedezii au reușit să întărească gheața de la suprafața apei suficient ca să poată să suporte greutatea căruțelor și a artileriei, iar între 28 și 31, toată armata a trecut Vistula. „Au executat această lucrare", scria căpitanul James Jefferyes[474], un tânăr englez care era cu armata, „fără alte pierderi în afara a două sau trei căruțe care s-au scufundat."[475]

Așadar, în ziua de Anul Nou 1708, armata suedeză se afla la est de Vistula. Linia dinspre Varșovia fusese învăluită, iar Menșikov evacuase orașul și se retrăsese pe alte poziții în spatele râului Narew, la Pułtusk. Știind de la iscoadele sale că pozițiza rușilor e apărată, Carol a aplicat din nou strategia lui de a se mișca spre nord-est, pentru a ajunge în spatele defensivei rusești.

A doua oară însă, nu a mai fost la fel de ușor. În nordul drumului principal se afla una dintre cele mai dificile zone din estul Europei. Districtul lacurilor mazuriene era alcătuit din mlaștini, mocirle și păduri dese, populate de țărani sălbăticiți, ostili tuturor străinilor. Drumurile nu erau altceva decât niște cărări făcute de animale și de carele țărănești. Cu toate acestea, regele a mers înainte. Marșul era un calvar. În fiecare noapte, Carol ordona ca fiecare companie să aprindă focuri uriașe, iar muzica militară cânta pentru a păstra moralul ridicat, dar pădurea făcea oricum victime. Caii mureau, epuizați de efortul de a trage căruțele și artileria pe cărări. În regimentele germane de dragoni au avut loc dezertări; banii care li se plăteau nu meritau un asemenea chin. Nutreț nu prea mai era. Ca să-i oblige pe țărani să renunțe la propriile rezerve adunate cu grijă, suedezii apelau la amenințări directe și crude. Luau un copil și, sub ochii mamei lui, îi puneau o frânghie în jurul gâtului. Apoi, un ofițer suedez întreba pentru ultima dată dacă mama va dezvălui unde sunt ascunse proviziile de mâncare ale familiei. Dacă refuza, copilul era spânzurat. De obicei, țăranii cedau și vorbeau, deși acest lucru însemna moarte prin înfometare pentru ei.

Deloc surprinzător, unii dintre locuitori rezistau. Majoritatea țăranilor erau vânători care trăiau în mijlocul urșilor și al lupilor, și erau obișnuiți să folosească arme de foc. Ascunși în spatele copacilor și din tufișuri, ei trăgeau asupra coloanelor în marș sau îi prindeau în ambuscade pe cei rămași în urmă. Războiul de gherilă aduce cu sine propriile reguli macabre. Când câțiva dintre soldații săi au fost prinși într-un hambar în care dormeau și li s-a dat foc, regele a spânzurat și el zece ostatici din sat, ca represalii. După ce a trecut și ultimul regiment, satul a fost ars din temelii. Într-o altă zi, când generalul Kreutz a prins o bandă de cincizeci de tâlhari, el i-a obligat pe prizonieri să se spânzure unii pe alții, iar pe ultimii i-au spânzurat soldații lui.

În ciuda dificultăților marșului, în 22 ianuarie, Carol a ieșit din păduri la Kolno. Cavaleria rusească venită dinspre sud i-a găsit pe suedezi încă în putere. Nu era nimic de făcut, decât să se retragă și să-i ducă vestea lui Menșikov.

Pentru că îi reușise lovitura îndrăzneață, Carol s-a decis să procedeze și mai impetuos cu cea de-a treia linie, formată de râul Neman. Înaintea lui se afla orașul lituanian de frontieră Grodno, centrul și punctul-cheie al liniei râului Neman, unde o armată rusească, aflată sub comanda lui Ogilvie, petrecuse iarna cu doi ani în urmă. Indiferent de traseul pe care ar fi vrut să-l urmeze în campania lui, la nord, spre Marea Baltică, sau la est, spre Moscova, Carol știa, ca și Petru, că trebuie să treacă prin Grodno. Avea nevoie de drumul principal; nu putea să meargă la nesfârșit prin păduri și mlaștini. Datorită importanței pe care o avea orașul, trupele rusești se duceau spre Grodno, iar Carol s-a hotărât să dea imediat lovitura, cu speranța că va captura orașul înainte ca rușii să ajungă acolo. Lăsând grosul armatei să vină în urma sa, regele a plecat înainte cu doar 600 de oameni din cavaleria de Gardă, cu Rehnsköld și Kreutz. Pe drum, a mai adăugat încă cincizeci de oameni, care fuseseră în misiune de recunoaștere. Ajunși la Grodno după-amiaza, au găsit podul peste Neman încă neatins și păzit de 2000 de cavaleriști comandați de generalul Mühlenfels, unul dintre ofițerii germani ai lui Petru. Fără nicio ezitare, Carol a lansat un atac imediat, pentru capturarea podului. Unii dintre suedezi au trecut călare peste gheața râului, ca să ajungă în spatele rușilor; alții au atacat de-a dreptul pe pod. Era o încăierare confuză între ruși și suedezi care trăgeau cu pistoalele și agitau săbiile unii la

ceilalți. În mulțimea care urla, regele însuși a ucis doi ruși, pe unul cu pistolul, pe celălalt cu o lovitură de sabie. Ziua era scurtă și în întunericul care se lăsa rușii nu își dădeau seama câți suedezi sunt; în curând, au cedat podul și s-au retras în oraș. Carol i-a urmat, iar în noaptea aceea a așezat tabăra lângă râu, sub zidurile orașului. Între timp a trimis mesageri la armata lui, să se grăbească într-acolo. Nu știa că în spatele zidurilor de la Grodno, la câteva sute de metri distanță, se află însuși țarul Petru.

Petru sosise la Grodno ca să-l sprijine pe agitatul Menșikov, care era dezorientat și iritat de nesiguranța acestor învăluiri pe flancuri și de marșurile neașteptate, rapide și neobișnuite ale suedezilor. Era gata să-și retragă din nou trupele ca să nu fie iar învăluit. Dar țarul, care înțelegea importanța liniei Neman, voia să se asigure că apărarea râului nu va fi așa de ușor străpunsă ca pe Vistula și pe Narew. Nici el și nici Menșikov nu aveau idee că regele Carol este așa de aproape și că în curând va galopa pe podul încă nedistrus de pe râul Neman.

Când Petru și ofițerii lui din interiorul orașului au auzit schimburile de focuri și au văzut acțiunile cavaleriei de pe pod, nu puteau să estimeze câți suedezi îi atacau. Presupunând că toată armata suedeză ajunsese la pod și că acesta se afla acum în mâinile lor, Petru era sigur că Grodno nu poate fi păstrat. În noaptea aceea, în timp ce trupele evacuau orașul, trăsura lui aștepta la poarta estică. Înainte de răsăritul soarelui, el și Menșikov s-au urcat în ea și au pornit înspre Vilna și Sankt-Petersburg. Dacă regele suedez ar fi știut că Petru este acolo, ar fi făcut eforturi frenetice ca să captureze acest trofeu mare care ar fi schimbat întreaga desfășurare a războiului dintr-o singură mișcare. Așa însă, când călăreții lui Carol s-au apropiat de zidurile orașului Grodno a doua zi dimineață, l-au găsit părăsit și au pătruns înăuntru. Dar acțiunea nu se terminase. La miezul zilei, în drumul spre Vilna, Petru a aflat adevăratele circumstanțe ale neașteptatului atac suedez: fusese declanșat de numai o mână de oameni, aceștia ocupaseră orașul, dar încă nu erau susținuți și de restul armatei suedeze, iar printre ei se afla chiar Carol. Petru a hotărât să organizeze un contraatac curajos: în noaptea aceea, avea să lanseze propriul lui atac-surpriză asupra orașului, să-l recucerească și, cu puțin noroc, să-l captureze pe regele Suediei. Rușinatul Mühlenfels a fost trimis înapoi spre Grodno, în fruntea a 3000 de cavaleriști, cu ordinul de a ataca după lăsarea întunericului.

Carol, cu disprețul lui obișnuit pentru orice ar putea face rușii, ordonase ca în noaptea aceea „toți cavaleriștii vor descăleca, se vor dezechipa și se vor retrage să se odihnească“[476]. O gardă de cincizeci de dragoni a fost cazată în casele de pe drumul pe unde rușii evacuaseră orașul, în stare de semi-alertă, cu caii înșeuați. Dintre cei cincizeci de oameni, un pichet de cincisprezece au rămas de pază lângă bariera de peste drum, dar treisprezece au descălecat și s-au adunat în jurul unui foc, ca să scape de gerul aspru al nopții de ianuarie. Practic, doar doi dragoni au rămas călare, păzindu-i pe regele Suediei și pe oamenii epuizați ai acestuia, acum cufundați în somn adânc.

După miezul nopții, sute de călăreți ruși s-au apropiat pe nesimțite de orașul liniștit. Sunetul copitelor cailor a fost auzit de cei doi dragoni care stăteau de pază; ei au strigat la camarazii lor de lângă foc, care au urcat în șa la timp ca să îi întâmpine pe ruși la barieră. Imediat, ceilalți treizeci și cinci de dragoni au dat și ei buzna din casele unde se aflau, au încălecat pe caii pregătiți și s-au repezit în acțiune. Deși suedezii erau evident copleșiți numeric, noaptea era „o beznă adâncă, încât nu puteai nici să-ți vezi mâna în fața ochilor“[477], iar rușii credeau că forța care păzea orașul era mult mai mare. Peste câteva minute au venit la fața locului și Carol și Rehnsköld, regele fiind încă în șosete. Erau gata să sară în luptă, dar în întunericul acela nu se putea distinge prietenul de dușman. Alte câteva minute mai târziu, au sosit și alți suedezi, unii doar pe jumătate echipați și călărind fără șa. Cu tot întunericul, rușii au simțit creșterea forțelor inamicului lor și, nevoind să mai prelungească acțiunea confuză, s-au retras pe drumul pe care veniseră. Într-o oră, în Grodno era din nou liniște. A fost o noapte norocoasă și exuberantă pentru Carol, care se întreba întruna ce s-ar fi întâmplat dacă Mühlenfels ar fi adoptat tactica lui și i-ar fi condus pe cei 3000 de călăreți într-o năvală impetuoasă prin oraș, trecând, pur și simplu, pe lângă cei doi dragoni care stăteau de pază, și pe lângă micul grup de oameni care se încălzeau la foc.

Carol a rămas trei zile la Grodno, singur cu mica lui forță, dar nu au mai fost alte tentative ale rușilor de a recuceri orașul. Mühlenfels, după două ratări, a fost arestat; acuzația oficială a fost că nu a putut să distrugă podul de pe Neman. Când a început să sosească marea armată, regele a pornit personal în urmărirea lui Petru, în fruntea mai multor regimente de elită, dar în curând a fost obligat să renunțe la vânătoare. Trupele sale erau prea mici

și obosite, iar tacticile rusești de distrugere transformaseră ținutul într-un pustiu hibernal.

În zilele care au urmat, armata rusă s-a retras în întregime de pe linia Neman, abandonându-și apărarea puternică pe care și-o construise, și se pregătea să intre în cantonament de iarnă pe linia râului Berezina. Carol a continuat urmărirea, în fruntea marii sale armate și a Gărzilor de cavalerie, dar armata suedeză era epuizată și avea nevoie de odihnă. Parcursese 750 de kilometri și se afla în campanie de aproape trei luni de iarnă. Factorul decisiv a fost lipsa nutrețului pentru cai. Rușii incendiaseră sau ascunseseră ceea ce mai rămăsese din recoltă; pentru ca animalele să poată supraviețui, era clar că înaintarea trebuie oprită până la primăvară, când apărea iarba. În 8 februarie, Carol s-a oprit, iar când s-a adunat întreaga armată, le-a permis oamenilor să ridice tabăra și să se odihnească. În 17 martie, el s-a pus din nou în mișcare, mutându-și tabăra la Radoskovici, la nord-est de Minsk. Acolo, în triunghiul format de Vilna, Grodno și Minsk, regele și-a făcut tabăra de iarnă.

Campania din Polonia se terminase. Cu trecerea Nemanului la Grodno, armata suedeză intrase în Lituania, teritoriul uriaș, amorf din punct de vedere politic, care se afla între Polonia, Rusia și Baltica. Trei formidabile bariere potențiale de râuri și întreaga Polonie fuseseră trecute fără lupte serioase, în afara micilor hărțuieli ale cavaleriei de la podul Grodno. Campania dăduse roade atât diplomatic, cât și militar. În Anglia, guvernul reginei Ana ezitase să recunoscă marioneta lui Carol drept rege al Poloniei, dar când a ajuns la Londra vestea ușurinței cu care Carol avansase prin Polonia, Stanisław a fost recunoscut oficial ca succesor al lui Augustus. În Polonia, acei membri importanți ai nobilimii care nu îl sprijiniseră pe Stanisław se grăbeau acum să-și repare greșeala. Pe tot cuprinsul Europei Occidentale, suveranii și oamenii de stat îi acordau puține șanse lui Petru. Și printre soldații suedezi încrederea în ei înșiși și disprețul pentru inamic crescuseră. Ce puteai să crezi despre o armată rusă, aflată chiar sub comanda țarului, care fuge de la o linie apărată și dintr-un oraș-fortăreață la apropierea a doar 600 de călăreți suedezi?

Perioada cantonamentului de iarnă a fost mai grea pentru armata suedeză decât campania în câmp deschis. Înghesuiți în camere mici și prost

încălzite, fără mâncare suficientă, mulți dintre soldați, mai ales recruții din Suedia, au făcut dizenterie și unii au și murit; Carol însuși a suferit mai multe săptămâni. Afară, în spatele posturilor santinelelor taberei, erau doar vântul care urla, zăpada, gerul aspru, cenușa satelor arse, lemnele de la podurile prăbușite în râurile înghețate. În fiecare zi, echipe de oameni colindau împrejurimile în căutare de mâncare. Ei aflaseră de obiceiul țăranilor lituanieni de a-și ascunde proviziile în gropi săpate în pământ și puteau să descopere aceste ascunzători datorită faptului că zăpada se topea mai repede pe acele suprafețe din cauza căldurii care venea de jos. Deseori, aceste echipe se întâlneau cu cavaleria rusă, iar hărțuielile erau constante. Zece sau douăzeci de călăreți erau într-un luminiș, în apropiere de o colibă țărănească, când năvăleau peste ei cazacii sau calmucii. Se auzeau deodată strigăte în aerul înghețat, o cavalcadă de cai vântura zăpada, urmau cîteva focuri și câteva lovituri de sabie, iar apoi una dintre tabere dispărea. Era un război fără milă și acești soldați izolați, suedezi și ruși, se urau unii pe alții. Dacă vreuna dintre tabere lua prizonieri, îi închidea într-o colibă și le dădea foc.

În zilele acelea de iarnă, în clădirea folosită drept cartier general, Carol și oamenii săi studiau hărțile. Într-o zi, când Gyllenkrook, șeful intendenței, lucra la hărțile lui, „Majestatea Sa a venit la mine și s-a uitat la ce lucram. Printre altele, mi-a spus: «Acum ne aflăm în fața marelui drum către Moscova.» Eu i-am răspuns că aceasta era încă departe. Majestatea Sa a replicat: «Când vom începe marșul din nou, vom ajunge, nu-ți fie teamă.»“[478] Gyllenkrook s-a întors supus la hărțile lui, pregătind un traseu al marșului până la Moghilev, pe Nipru, pe drumul Smolenskului și al Moscovei. Ca să sprijine marșul, Carol l-a convocat la Radoskovici și pe contele Adam Lewenhaupt, comandantul suedez de la Riga. El i-a ordonat lui Lewenhaupt să cutreiere Livonia și să adune mari cantități de mâncare, praf de pușcă și muniție, căruțe și cai pentru transport, și să fie gata să escorteze cu soldații săi acest convoi până la întâlnirea cu armata, pe la mijlocul verii.

Începând din mai, au început să se simtă în tabăra suedeză semne ale mișcării iminente. Antrenamentele s-au intensificat, iar armata a fost adusă în stare bună de luptă. Fusese adunată mâncare suficientă pentru șase săptămâni de marș. Odată cu apariția cerului senin și a adierilor calde, un

val formidabil de optimism plutea peste soldații lui Carol. Disprețul față de ruși era și mai mare. Generalul-maior Lagercrona a declarat că „inamicul nu va îndrăzni să se opună marșului Majestății Sale spre Moscova“[479]. Iar generalul-maior Axel Sparre i-a spus regelui că „există o veche profeție conform căreia un Sparre va deveni odată guvernator al Moscovei“[480], la care regele a râs foarte mult.

După ciocnirea de la Grodno, Petru a plecat spre nord cu trăsura lui, la Vilna. Urmărind avansul de neoprit al marelui său adversar peste râurile și șesurile Poloniei, el începuse să devină disperat; apoi, dintr-odată, ceea ce părea inexplicabil, forța copleșitoare a suedezilor s-a oprit și a rămas inertă aproape trei luni. În Vilna, Petru a așteptat, în timp ce generalii săi încercau să ghicească în ce direcție o va apuca regele suedez. De la Grodno, suedezii puteau să plece în mai multe direcții. Dacă l-ar fi urmat pe Petru, în nord, spre Vilna, țarul ar fi știut că inamicul lui se îndreaptă spre nord, pentru a elibera provinciile baltice și pentru a ataca Sankt-Petersburg. Dacă pornea spre est, către Minsk, ar fi fost sigur că obiectivul lui Carol este Moscova. Ar fi putut să-și amâne decizia sau să combine cele două obiective, plecând în direcția nord-est, pe lângă lacul Peipus, ca să pună mâna pe Pskov sau Novgorod. Acolo, s-ar fi aflat într-o poziție care îi permitea să lovească atât Petersburgul, cât și Moscova.

Petru nu putea să neglijeze niciuna dintre aceste posibilități. A ordonat corpului principal de armată să se retragă în spatele Niprului, deși feldmareșalul Goltz cu 8000 de dragoni era postat la Borisov, pe râul Berezina, ca să blocheze orice tentativă de traversare a râului. Lui Menșikov i s-a ordonat să doboare copaci și să ridice baricade pe toate drumurile care plecau de la Grodno. Câteva săptămâni mai târziu, țarul a ridicat miza, sumbru. La un consiliu de război el a ordonat crearea unei zone de devastare completă, care să împiedice total aprovizionarea suedezilor, indiferent în ce direcție ar apuca-o, atunci când ar părăsi tabăra de iarnă. De-a lungul drumurilor care duceau spre nord, est sau sud, de la tabăra suedeză, urma să existe o zonă de distrugere, lată de 200 de kilometri, de la Pskov către Smolensk. În interiorul acestei zone, fiecare clădire, fiecare urmă de mâncare sau nutreț trebuia să fie incendiată, imediat ce Carol se punea în mișcare. Sub amenințarea pedepsei capitale, țăranilor li

s-a ordonat să-și mute toate grânele și fânul din hambare, să le ardă sau să le ascundă în pădure. Aceștia trebuia să-și caute ascunzători pentru ei și pentru vitele lor în pădure, departe de drumurile principale. Inamicul trebuia să treacă printr-un ținut pustiit.

Cea mai grea lovitură a căzut asupra orașului Dorpat, pe care Petru îl cucerise în 1704, și care se afla în drumul lui Carol, dacă acesta ar fi pornit către Baltica. Petru a ordonat depopularea completă și distrugerea orașului. La această tragedie s-a adăugat ironia că totul a fost în zadar. Carol nu a pornit spre nord, iar ruinarea Dorpatului nu a servit la nimic.

Când Carol intrase în tabăra de iarnă la Radoskovici, Petru s-a hotărât să profite de perioada de acalmie și să se întoarcă la Sankt-Petersburg pentru Paște. În ajunul plecării sale de lângă armată, el a fost din nou doborât de febră, dar, cu toate acestea, a plecat. Când a ajuns în Sankt-Petersburg, în ultima zi din martie, era lipsit de putere, și în 6 aprilie i-a scris lui Golovkin:

Aici am fost mereu sănătos, de parcă mă aflam în paradis, și nu știu cum am făcut febra asta în Polonia, pentru că am avut mare grijă de mine în sanie, și am fost învelit cu pături călduroase. Dar am zăcut de febră toată Săptămâna Patimilor și chiar de Paște, și nu am putut să asist la nicio slujbă din cauza bolii, în afară de începutul vecerniei și al liturghiei. Acum, mulțumesc lui Dumnezeu, mă simt mai bine, dar tot nu ies din casă. Febra a fost însoțită de dureri în gât și în piept, și s-a încheiat cu o tuse care acum este foarte grea.[481]

Două zile mai târziu, Petru scria:

Te implor să faci tot ce se poate face fără mine. Când eram sănătos, nu mă dădeam în lături de la nimic, dar acum Dumnezeu știe în ce stare mă aflu după boala asta pe care mi-au adus-o acest loc și Polonia, și dacă în următoarele săptămâni nu îmi fac timp să iau medicamente și să mă odihnesc, Dumnezeu știe ce se va întâmpla.[482]

Când Menșikov i-a trimis vorbă că suedezii construiesc poduri, pregătindu-se evident să pornească în marș, Petru i-a răspuns îngrijorat, în 14 aprilie, că înțelege gravitatea situației, și că va veni și el dacă va fi nevoie. Dar l-a implorat pe Menșikov să nu-l cheme decât dacă e absolut necesar, pentru că avea încă nevoie disperată de odihnă și tratament. El a adăugat:

Știi și singur că nu sunt obișnuit să-ți scriu așa, dar Dumnezeu vede ce puțină putere am, și fără sănătate și putere este imposibil să fiu de folos. Dar dacă aș putea să stau aici cinci sau șase săptămâni ca să-mi iau medicamentele, atunci sper să pot veni la tine sănătos, cu ajutorul lui Dumnezeu.[483]

---

[467] Sbornik, I.R.I.O., XXXIX, p. 80.

[468] Eugene Schuyler, vol. II, p. 76.

[469] P&B, VI, nr. 2050.

[470] ibidem, nr. 1885.

[471] ibidem, nr. 1977.

[472] Sbornik, I.R.I.O., XXXIX, pp. 448-449.

[473] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 199.

[474] Jefferyes era un militar-diplomat care avea legături strânse cu Suedia. El se născuse la Stockholm, în timpul perioadei lungi în care tatăl lui s-a aflat în serviciul regelui Carol al XI-lea; fratele lui mai mare fusese ucis în timpul bătăliei de la Narva; Jefferyes însuși servise ca secretar al ambasadorului britanic în Suedia. Înrolarea sa în armata suedeză fusese un aranjament făcut de miniștrii lui Carol al XII-lea, care încercau în felul acesta să ocolească refuzul lui Carol de a avea pe lângă armata lui diplomați străini. De fapt, deși Jefferyes simpatiza cu suedezii, misiunea lui reală era să-i raporteze obiectiv la Whitehall despre evoluția invaziei lui Carol în Rusia. Capturat la Poltava, i s-a permis să se întoarcă în Marea Britanie, dar

Jefferyes a revenit pentru scurt timp în Rusia, în 1719, ca ambasador la Sankt-Petersburg al regelui George I. Ultimii douăzeci de ani din viață și i-a petrecut la castelul Blarney, în districtul Cork, Irlanda, pe care îl moștenise de la tatăl său. (N. a.)

[475] James Jefferyes, p. 35.

[476] Frans G. Bengtsson, p. 253.

[477] ibidem.

[478] ibidem, p. 256.

[479] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 255.

[480] ibidem.

[481] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 200.

[482] ibidem, p. 201.

[483] Eugene Schuyler, vol. II, p. 84.

33

GOLOVCIN ȘI LESNAIA

Scena era pregătită pentru o nouă campanie. Cele două armate se aflau față în față, risipite pe o mare distanță, în taberele lor. Armata principală a suedezilor, cu Carol, se afla în triunghiul Grodno-Vilna-Minsk. Acolo, regele avea douăsprezece regimente de infanterie și șaisprezece regimente de cavalerie și dragoni, un total de circa 35000 de oameni; în plus, alte mici corpuri de armată erau disponibile în Baltica. Celor 12000 de oameni ai lui Lewenhaupt de la Riga deja li se dăduse ordin să se alăture armatei principale, iar o forță separată de 14000 de oameni ai lui Lybecker primiseră ordinul să plece în marș din Finlanda, prin istmul karelian, către Sankt-Petersburg. Dacă ar fi avut succes, această forță putea să cucerească noua capitală a lui Petru; dacă nu, atunci putea măcar să asigure o diversiune, care i-ar fi ocupat timpul și resursele țarului. În sfârșit, mai erau încă 8000 de oameni în Polonia, sub comanda generalului Krassow; dacă Polonia rămânea liniștită, și acei oameni ar fi putut să plece spre est ca să-l sprijine pe Carol. Punând cap la cap toate aceste forțe, Carol dispunea, pe tot câmpul de luptă, de 70000 de oameni.

Forțele lui Petru erau substanțial mai mari. Armata principală rusă, ce primise de la țar misiunea de a apăra atât Pskovul, cât și Moscova, și care era comandată de Șeremetiev și Menșikov, era dispusă într-un arc larg în jurul triunghiului în care se afla tabăra suedeză, de la Poloțk și Vitebsk, în nord, în jos, spre Moghilov, și în sud la Bîkov. Infanteria era masată mult în spate, între Dvina și Nipru. În față, mari detașamente de cavalerie, sub comanda lui Goltz, controlau drumul principal de la Minsk la Smolensk, și patrulau de-a lungul râului Berezina, pentru a absorbi primul impact al înaintării suedeze. Mai departe spre sud, o altă forță păzea un pod peste râul Berezina pe unde trecea drumul sudic de la Minsk la Moghilov. Una peste alta, în acest arc de armată, Petru avea douăzeci și șase de regimente de infanterie și treizeci și trei de regimente de dragoni, un total de circa 57500 de oameni. În plus, Apraksin, a cărui misiune era apărarea Sankt-

Petersburgului, comanda 24500 de oameni. La Dorpat, între Marea Baltică și frontul principal, era staționată o a treia forță rusă, de 16000 de oameni, sub conducerea generalului Bauer, a cărei misiune era să se ocupe de armata lui Lewenhaupt de la Riga. Aceste forțe erau pregătite să răspundă unei varietăți de mișcări ale suedezilor. Dacă regele Carol ar fi pornit spre Pskov și Sankt-Petersburg, Menșikov și Șeremetiev ar fi mutat armata principală în nord, ca să i se opună; dacă s-ar fi deplasat spre Moscova, generalii ruși s-ar fi luptat cu el pe Berezina și Nipru. Mișcarea lui Bauer era condiționată de cea a lui Lewenhaupt: dacă Lewenhaupt se îndrepta spre nord, către Petersburg, Bauer se ducea și el spre nord, ca să-l sprijine pe Apraksin; dacă Lewenhaupt se îndrepta spre sud, ca să se alăture armatei regelui, și Bauer s-ar fi mișcat spre sud, ca să se alăture lui Șeremetiev. O forță rusă separată, de 12000 de oameni, sub conducerea cneazului Mihail Golițîn, era plasată lângă Kiev, ca să acopere intrarea spre Ucraina. În acel moment se părea că aceasta este cea mai puțin probabilă direcție spre care s-ar duce suedezii.

Forțele rusești le depășeau cu mult pe cele suedeze, întrucât numărau 110000 de oameni, față de cei 70000 de suedezi (sau, mai degrabă, 62000, deoarece armata lui Krassow era prea departe ca să poată fi folosită). Această diferență numerică nu însemna mare lucru, însă într-o campanie prelungită rușii ar fi putut să-și acopere pierderile mult mai ușor decât suedezii. La Narva, proporția în favoarea rușilor fusese de patru la unu. Acum era doar de cinci la trei.

Până în 6 iunie, iarba proaspătă se ridicase deja la câțiva centimetri deasupra pământului, iar Carol a decis să se pună în mișcare. Cantonamentul de trei luni de la Radoskovici a fost încheiat și regimentele s-au adunat în jurul Minskului, punctul de întâlnire de pe direcția Varșovia-Smolensk-Moscova. De la Minsk, drumul mergea către est spre Borisov, pe râul Berezina, o trecere pe care rușii erau pregătiți să o apere.

După două consilii de război, în 26 aprilie și în 13 iunie, Șeremetiev și Menșikov au luat hotărârea de a-i înfrunta pe suedezi pe Berezina. Petru nu a fost prezent la niciunul dintre aceste consilii, dar a susținut cu fermitate decizia lor de a se lupta pentru linia râului. În mai, armata rusă, cu diviziile comandate de Menșikov, Șeremetiev, Hallart, Repnin și Goltz, a ieșit din tabăra de iarnă și a ocupat poziții pe un front de 60 de kilometri, la est de

râu. Neștiind sigur în ce punct va lovi regele, dispozitivul rusesc era fluid, în afară de locul cel mai evident – punctul de trecere de la Borisov –, unde 8000 de ruși, sub comanda lui Goltz, erau ferm poziționați.

Știind acest lucru, Carol a ales din nou să cadă în flancurile frontului inamic, de data aceasta dinspre sud. În 16 iunie, după nouă zile de marș, armata a ajuns la râul Berezina, la Berezina-Sapejinskaia. Trupele de cazaci și dragoni ruși s-au retras, inginerii suedezi au construit două poduri, iar armata a trecut peste Berezina. Succesul manevrei lui Carol lăsa în urmă Minskul, la 120 de kilometri, și însemna că regele părăsește definitiv zona polono-lituaniană, unde trăise și dusese campanii timp de opt ani.

Menșikov și Șeremetiev erau foarte dezamăgiți de relativa ușurință cu care fuseseră păcăliți și puteau să bănuiască ce reacție va avea țarul la auzul veștii eșecului lor. Într-o întâlnire care a avut loc la Moghilov, ei s-au pus de acord că trebuie să facă totuși efortul de a apăra regiunea aflată la vest de Nipru și orașele Moghilov și Șklov. S-au dat ordine ca toate diviziile armatei să se adune pe malul vestic al râului Babici, un afluent al Drutului. Se pregătea o luptă, nu o luptă care să riște totul, una pe viață și pe moarte, dar măcar una care să aducă pierderi invadatorilor.

Carol se gândea să se întoarcă spre nord și să-l prindă pe Goltz cu armata lui care păzea trecerea spre Borisov din spate, dar iscoadele i-au raportat că armata rusă se îndreaptă spre sud, adunându-se în întregime în spatele râului Babici, în apropierea unui sat numit Golovcin. De data aceasta, regele a decis să nu-și mai evite inamicul. Armata s-a îndreptat către Golovcin. Vremea se stricase. Ploaia cădea fără oprire și pământul devenise o mare de noroi. La fiecare câțiva metri, rușii tăiaseră copaci care să cadă

peste drum și să blocheze înaintarea. Jefferyes scria la Londra: „Nu pot să las să treacă această ocazie fără să laud trupele suedeze pentru ceea ce eu consider a fi marile greutăți peste care au fost obligați să treacă, făcându-și loc prin zone aproape de netrecut, înotând prin mlaștini până la brâu. După răbdarea cu care au suferit de foame și de sete, având deseori doar pâine și apă, pot să spun că asemenea supuși și-ar dori să aibă oricare prinț din Europa.“[484]

În 30 iunie, regele însuși a ajuns la Golovcin, care era așezat în fața râului Babici, mlăștinos și cu apă mică. A găsit armata rusă ocupând poziții puternice peste râu, de-a lungul unei linii care se întindea pe 8 kilometri, pe malul mlăștinos al râului Babici, acum umflat de ploi. A durat mai multe zile ca să ajungă acolo o parte substanțială din armata suedeză, în timp ce de partea cealaltă a râului rușii erau mereu întăriți de noi forțe de infanterie și cavalerie. Între timp, Carol examina terenul și lucra la strategia de luptă, iar veteranii săi deveniseră agitați. Râul era puțin adânc și ușor de trecut – de ce nu se duceau odată să împrăștie gloata rușilor? Carol înțelegea însă că se poate să nu fie chiar așa de ușor. Rușii erau baricadați în spatele șanțurilor și tranșeelor, având ridicate în față chevaux de frise. Armata lor era împărțită în două divizii centrale: spre nord, treisprezece regimente de infanterie și zece regimente de cavalerie, comandate de Șeremetiev și Menșikov; spre sud erau nouă regimente de infanterie și trei regimente de dragoni, sub comanda lui Repnin. Cele două divizii erau separate în mijloc de o regiune mlăștinoasă și împădurită, prin care un afluent al râului curgea către Babici. Mai departe, de-a lungul malului, erau alte trupe ruse: la nord de Șeremetiev, dincolo de o mlaștină mai mare și mai adâncă, se găseau alte trupe de infanterie și cavalerie, comandate de Hallart; la sud de Repnin era Goltz, cu zece regimente de dragoni numărând 10000 de oameni, plus cavaleriile cazacă și calmucă.

De fapt, rușii, după experiențele repetate în care fuseseră învăluiți prin flancuri, se întinseseră mult, ca să împiedice o altă asemenea manevră, iar Carol s-a decis să folosească tocmai această alungire a liniilor adversarilor în avantajul său. În timp ce trupele sale încă se adunau, el a trimis detașamente în aval și în amonte, simulând atacuri din loc în loc ca să-i oblige pe ruși să-și întărească flancurile. În felul acesta, corpul de armată al

lui Hallart era ținut departe, în nord, și n-a intrat deloc în bătălia care a avut loc ulterior.

Dar de data aceasta nu avea să fie o mișcare pe flancuri. Carol descoperise punctul cel mai vulnerabil al lungii linii rusești: era chiar în mijloc, între cele două divizii comandate de Șeremetiev și Repnin, în zona afluentului râului și a mlaștinii. Dacă regele Carol ar fi atacat în acel punct, mlaștina ar fi împiedicat o divizie rusă să vină în apărarea celeilalte. Regele a decis să dea lovitura asupra lui Repnin, în sudul mlaștinii. În acest atac împotriva infanteriei ruse a lui Repnin el s-a aflat personal în fruntea infanteriei. Rehnsköld urma să comande cavaleria care avea să se bată cu călăreții lui Goltz.

Până în 3 iulie, Carol adunase 20000 de oameni, mai mult de jumătate din armata lui, iar la miezul nopții regimentelor li s-a dat alarma și li s-a ordonat să se pregătească pentru luptă. În noaptea aceea, râul și malul îndepărtat erau acoperite de ceața care se ridica de pe apă, iar în spatele acestui paravan natural Carol și-a adus pe tăcute artileria, așezând-o ușor în locurile alese dinainte. Până la ora două dimineața el așezase în poziție opt dintre cele mai puternice tunuri ale sale, amplasate să tragă direct pe malul opus al râului. Când s-a crăpat de ziuă, și primele raze ale soarelui au străpuns ceața, artileria suedeză a început deodată să tragă asupra rușilor surprinși, iar Carol a trecut prin apele râului în fruntea a 7000 de soldați.

Apa le ajungea până la piept, uneori și până la umeri, iar focul rușilor era puternic, dar, ținându-și armele deasupra capului, suedezii au înaintat calm și susținut, așa cum erau antrenați s-o facă. Imediat ce au urcat pe malul opus, trupele s-au oprit pentru a se regrupa. Carol mergea de-a lungul liniilor, aranjând calm rândurile, iar apoi i-a condus înainte, prin mlaștină. Înaintarea era dificilă, iar rușii, spre surprinderea lui Carol, nu au rupt rândurile ca să fugă, ci au rămas să se lupte, trăgând asupra suedezilor de la treizeci-patruzeci de pași, retrăgându-se mai mult sau mai puțin în ordine, apoi reîncărcând și alergând înainte să tragă în suedezii care veneau spre ei. Nu voiau totuși să stea și să se lupte cu infanteria suedeză într-o înfruntare la baionetă și, cu toate că ploaia de foc aducea pierderi în rândul atacatorilor, nu avea un efect important asupra avansării veteranilor suedezi.

Când suedezii, păstrându-și rândurile, au deslușit tactica rușilor, au început să facă și ei la fel. Liniile suedeze se opreau să încarce și răspundeau cu foc la gloanțele rușilor. Acest schimb de focuri a fost unic în istoria luptelor lui Carol. Jefferyes scria: „Bătălia se încinsese așa de tare, încât o oră întreagă nu s-a mai auzit nimic în afara împușcăturilor de muschetă de ambele părți.“[485]

Pe la șapte dimineața, Repnin a început să înțeleagă că asupra lui vine întreaga forță a atacului suedez. La cererea lui, 1200 de oameni dintre dragonii lui Goltz au avansat dinspre sud, încercând să ajute infanteria atât de greu încercată a rușilor, coborând spre flancul drept al infanteriei suedeze. Carol a fost salvat de Rehnsköld, care aștepta peste râu cu cavaleria suedeză încă neangajată în luptă și a văzut apropierea călăreților ruși. Cu patru escadroane – 600 de oameni – de cavalerie, el a pornit prin râu la galop și a angajat în luptă cavaleria rusă înainte de a ajunge la infanteria suedeză. Confruntarea dintre cavaleriști a fost sângeroasă, iar suedezii au respins în mod repetat o forță de două ori mai mare decât a lor. Treptat, alte escadroane suedeze au trecut râul și s-au angajat în luptă, iar rușii au fost obligați să renunțe la atac și să se retragă în pădure.

Între timp, neputința cavaleriei ruse de a împiedica atacul infanteriei suedeze i-a lăsat pe infanteriștii ruși să se descurce singuri cu atacul lui Carol. Înaintarea suedeză era implacabilă, pentru că mereu alți infanteriști traversau râul și, așa cum știa și Carol că se va întâmpla, atacul furios și concentrat asupra unei singure secțiuni a liniei rusești a făcut ca aceasta să cedeze în final. Forțele lui Repnin au dat înapoi, împrăștiate, descurajate, și au cedat în cele din urmă. Forțele din flancul stâng al rușilor și-au abandonat tabăra și artileria, fiind reduse la grupuri de dimensiunea unei companii, și s-au retras în pădure.

Era ora opt dimineața. Atacul neașteptat și hotărât al lui Carol învinsese divizia lui Repnin, dar divizia din nord, din cealaltă parte a mlaștinii, nu a fost implicată în luptă. La început, auzind focul și văzând că suedezii traversează râul ca să îl atace pe Repnin, Șeremetiev a încercat să trimită trupe pentru a-și sprijini camaradul, dar, așa cum anticipase Carol, mlaștina făcea acest lucru dificil. Când Carol s-a întors către Șeremetiev, acesta a considerat că nu mai este necesar să trimită întăriri. Feldmareșalul rus,

având în minte avertismentul lui Petru de a nu risca totul, era deja în retragere spre Moghilov și Nipru.

Bătălia de la Golovcin a fost prima încleștare serioasă dintre ruși și suedezi, de când începuse Carol lungul său marș din Saxonia, cu aproape un an în urmă. După definiția clasică a victoriei, suedezii au învins. Ei atacaseră și cuceriseră o poziție importantă. Cavaleria suedeză s-a luptat glorios și a respins o mult mai mare forță rusă. Regele se aflase în mijlocul acțiunii, luptând cu bravură, și a rămas neatins. Rușii se retrăseseră din nou. Drumul către Nipru era deschis. Toate legendele erau intacte.

Cu toate acestea, unele elemente nu i-au displăcut lui Petru, care a ajuns târziu și a auzit despre bătălie la Gorki, de la Menșikov. Deși era îngrijorat că armata lui fusese forțată să mai cedeze încă o linie de apărare, el s-a consolat cu faptul că doar o treime dintre forțele sale fusese angajată efectiv în luptă și că aceste regimente preluaseră asupra lor întreaga greutate a faimosului atac suedez, condus de regele Suediei în persoană. De-a lungul celor patru ore de luptă ei nu clacaseră, ci se retrăseseră în ordine, luptând la fiecare pas, și când, în cele din urmă, au părăsit câmpul de luptă, nu au făcut-o ca o gloată dezorganizată, ci în unități care se puteau regrupa pentru a lupta din nou. Pierderile rușilor se ridicau la 977 de morți și 675 răniți, iar suedezii au avut 267 morți și peste 1000 de răniți. Dar exista o diferență majoră. Pierderile lui Petru puteau fi înlocuite; când cădea un soldat al lui Carol însă, armata acestuia se micșora.

Petru a ordonat anchete, ca să vadă care dintre regimente a rezistat și care nu; era supărat pe unii dintre ofițeri și au existat și pedepse. Repnin a fost judecat de curtea marțială și temporar i s-a luat comanda. La patru zile după bătălie, a fost întrunită o ședință la Șklov, și s-a hotărât să nu se facă nicio încercare pentru apărarea orașului Moghilov, pe Nipru, ci s-a optat pentru o retragere spre Gorki, de-a lungul drumului spre Smolensk. Dar nu înainte de a-și face teribila treabă cazacii și calmucii. Soarta regiunii fusese pecetluită de ordinul țarului, iar armata victorioasă a lui Carol avea să înainteze pe pământuri sterpe.

Cu toate că și Carol era mulțumit și vestea că suedezii au mai câștigat o bătălie a ajuns la Stockholm și s-a răspândit în toată Europa, regele era conștient de schimbarea care avusese loc în privința adversarilor lui. Bătălia

de la Golovcin i-a deschis ochii asupra faptului că armata rusă nu mai era acea gloată dezorganizată care fugise la Narva. La Golovcin, într-o luptă în care numărul oamenilor efectiv angajați era aproape egal, rușii s-au luptat bine. Jefferyes admitea că „moscoviții și-au învățat lecția mult mai bine și au făcut multe îmbunătățiri în chestiunile militare și, dacă soldații ar fi arătat același curaj pe care l-au avut ofițerii lor (care sunt în mare parte străini), probabil că ar fi fost prea greu pentru noi în ultima înfruntare."[486]

De-a lungul drumului spre Moghilov, armata suedeză înainta printre case și hambare care mocneau. În 9 iulie, armata a ajuns la orașul de pe râul Nipru, apoi chiar la granița Rusiei. Fără să tragă vreun foc, regele și-a trimis trupele peste graniță, deși grosul armatei rămăsese pe malul de vest. Toată lumea a presupus că oprirea este una temporară, o perioadă scurtă de odihnă până erau adunate proviziile pentru etapa finală a marșului. Campania era practic terminată. Toate marile obstacole reprezentate de râuri fuseseră trecute. Smolenskul se afla la 160 de kilometri spre nord-est, iar la 320 de kilometri de el se afla Moscova.

La Moghilov, Carol a trimis detașamente peste Nipru, a făcut poduri și apoi – spre surprinderea patrulelor de supraveghere ruse, dar și a armatei suedeze – nu a trecut râul. O lună întreagă – din 9 iulie până în 5 august – cei 35000 de oameni din armata suedeză au așteptat pe malul vestic al Niprului ca să li se alăture forțele lui Lewenhaupt de la Riga. Contele Adam Ludwig Lewenhaupt, general de infanterie, a cărui educație pedantă l-a făcut pe Carol să-l poreclească „micul colonel latin", era un bărbat meticulos și melancolic, extrem de sensibil la părerile celor din jurul său, văzând comploturi și dușmani în toate părțile, dar fiind, în același timp, un ofițer capabil și curajos, care respecta ordinele cu un devotament ieșit din comun. Indiferent cât de mică era formațiunea de infanterie pe care o comanda, oricât de mare și de bine pregătită era forța inamică, dacă Lewenhaupt avea ordine în sensul acesta, el își ordona rândurile și înainta cu seninătate absolută către focul ucigaș al inamicului. Tragedia lui – și greșeala lui Carol – a fost că i se dăduse comanda într-o situație care cerea multă inițiativă personală și spirit de improvizație.

Lewenhaupt era guvernator militar în Kurlandia și în ce mai rămăsese din provinciile baltice suedeze. Înăuntrul și în jurul fortăreței de la Riga, el avea

în subordine 12500 de oameni. În martie, când l-a vizitat pe Carol la Radoskovici, regele îi dăduse ordine simple și generale: trebuia să folosească trupele de la Riga pentru a colecta provizii, să formeze o caravană de căruțe, pe care s-o încarce cu suficientă mâncare și muniție pentru a le ajunge oamenilor lui timp de trei luni, iar întregii armate timp de șase săptămâni, și să conducă această caravană prin Lituania, ca să se întâlnească cu armata principală. Căruțele lui trebuia să aprovizioneze armata pentru etapa finală a marșului către Moscova, iar soldații săi urma să crească substanțial puterea de luptă a regelui. Deși traseul ales de la Riga la Moghilov era de 640 de kilometri, se estimase că, dacă pleacă la începutul lui iunie, în două luni o să ajungă.

Aceste presupuneri erau greșite. Lewenhaupt s-a întors la Riga la începutul lui mai și a început să adune provizii, dar simpla operațiune de adunare a 2000 de căruțe și 8000 de cai care să le tragă, ca și a proviziilor în sine, a întârziat. În 3 iunie, pe când armata lui Carol se pregătea să ridice tabăra de la Radoskovici, Lewenhaupt a primit ordin să părăsească Riga și să vină la râul Berezina, dar el a raportat că nu poate să pornească mai repede de sfârșitul lunii. Și, într-adevăr, în ultimele zile ale lui iunie, coloana lungă de provizii și escorta de 7500 de infanteriști și 5000 de cavaleriști au pornit la drum. Lewenhaupt personal a mai rămas o lună la Riga și nu s-a alăturat oamenilor săi decât în 29 iulie, când, potrivit planului inițial, ar fi trebuit să facă joncțiunea cu corpul principal al armatei. De fapt, oamenii lui de-abia se târâseră 240 de kilometri și erau tot la nord de Vilna, în timp ce armata principală a lui Carol se mutase la Moghilov, la peste 400 de kilometri depărtare.

Pentru Petru, vestea că armata lui Lewenhaupt părăsește Livonia și Kurlandia și se mută spre sud, departe de Baltica, a fost o mare ușurare. Această plecare arăta, cu o certitudine rezonabilă, că regele suedez nu vizează Sankt-Petersburgul și că nici nu va fi vreun atac combinat pe Neva, cu Lewenhaupt din sud și Lybecker dinspre Finlanda. Iar cum Lewenhaupt nu mai era relevant pentru situația din nord, Apraksin avea destui oameni ca să se descurce cu orice încerca să facă Lybecker. În consecință, armatei generalului Bauer, cu cei 16000 de soldați ai săi – a căror misiune era să-l supravegheze pe Lewenhaupt –, i s-a ordonat să plece spre sud.

Planurile lui Carol depindeau acum de Lewenhaupt. Criticii l-au condangat aspru pe Lewenhaupt pentru întârzierea lui excesivă, dar el nu avea control asupra vremii. Înaintarea cu grelele lui căruțe de provizii, ale căror roți mari se înfundau în noroi, era aproape imposibilă pe ploaie, deși erau așezate în fața lor fascine de nuiele, crengi și scânduri. Lewenhaupt avea cu el chiar și un pod portabil, mândria echipelor de ingineri, legat cu fâșii flexibile de piele, care rețineau atâta apă încât fiecare secțiune trebuia cărată de treizeci și doi de oameni, și doar pentru douăzeci de pași, după care o lăsau jos, ca să se odihnească. Într-o lună, armata a înaintat doar 230 de kilometri, o medie de mai puțin de 7 kilometri pe zi. Iulie s-a făcut august, apoi septembrie, iar Lewenhaupt de-abia se târa prin mocirlă înainte.

Două luni prețioase, din 8 iulie până în 15 septembrie, cele mai bune zile de campanie ale verii, au trecut cât aștepta Carol. Nu neapărat din cauza proviziilor, de care încă nu era nevoie urgentă, dar Carol nu voia să se îndepărteze prea mult față de Lewenhaupt, pentru a nu permite armatei ruse să se strecoare între cele două armate suedeze și să atace o forță expusă și neprotejată. Inițial, regele sperase ca cele două armate să se întâlnească la Moghilov, pe Nipru, înainte ca armata principală să traverseze râul, iar după rapoartele pe care le primea despre avansarea coloanei greoaie de provizii, Carol, plimbându-se impacientat, socotea că trebuie să ajungă până în 15 august. Dar ziua de 15 a venit și a trecut, iar Lewenhaupt tot nu apăruse. Între timp, armata stătea pe loc și devenea neliniștită. Răniții de la Golovcin se făcuseră bine, dar zona din jurul orașului Moghilov, în care se aflau, era deja rasă de iarbă, cu atâția cai care pășunau acolo.

Carol a decis că operațiunile ofensive trebuie reîncepute; nu un atac îndrăzneț și în adâncime spre Moscova, pe care îl plănuise, ci trebuia să fie, mai degrabă, ceva mai aproape de Nipru, care putea provoca o luptă cu rușii, dar care, cumva, să-l acopere și pe Lewenhaupt. A început o serie de manevre, mărșăluind zilnic pe distanțe mici, schimbând direcția – mai întâi spre sud, apoi spre nord –, cu speranța de a-l dezorienta pe țar și de a prinde măcar o parte a armatei acestuia cu garda jos.

Între 5 și 9 august, armata suedeză a trecut, în sfârșit, Niprul, și a început să înainteze spre sud-est, spre flancul sudic al pozițiilor pe care le ocupase Petru pe drumul Smolenskului. În 21 august, armata lui Carol a ajuns la

Cerikov, pe râul Soj, și a găsit acolo cavaleria lui Menșikov, deja așezată în poziții pe malul opus al râului, iar masa infanteriștilor ruși apropiindu-se. Cele două armate adversare aflându-se atât de aproape, patrulele lor erau constant în contact și aveau loc hărțuieli frecvente. În 30 august a avut loc un fel de luptă. Nu era lupta la care sperase Carol și nici nu se așteptase la ea. Regele își campase armata de-a lungul brațului râului Ciornaia Natopa, care se află lângă o mlaștină. Roos, care comanda ariergarda, era campat pe marginea mlaștinii, la 5 kilometri distanță. Mlaștina era greu de trecut, dar nu imposibil, iar țarul și ofițerii săi învățaseră repede o lecție la Golovcin: că o mlaștină poate fi trecută. În zorii zilei de 30 august, 9000 de infanteriști ruși și 4000 de dragoni comandați de cneazul Mihail Golițîn au traversat mlaștina prin ceața deasă a dimineții și au atacat tabăra lui Roos. Suedezii au fost luați prin surprindere, pentru că niciodată până atunci nu avusese loc un atac al infanteriștilor ruși. Lupta crâncenă, corp la corp, a durat două ore, până când suedezilor le-au venit întăriri din tabăra principală, iar rușii s-au retras, dispărând în mlaștina cețoasă. Când Carol a auzit schimbul de focuri, a presupus că Petru vrea o luptă majoră, iar în ziua următoare toată armata suedeză a fost așezată în formație de luptă. Dar nu a mai venit niciun atac, iar când cavaleria lui Rehnsköld a plecat în recunoaștere să inspecteze pozițiile tăcute ale rușilor, le-a găsit părăsite. Ultima ariergardă rusă tocmai se retrăgea, dând foc satelor și câmpurilor, pe măsură ce se îndepărta călare.

Deși această bătălie de lângă Moliatîci a fost o acțiune minoră, iar pierderile rușilor au fost de două ori mai mari decât ale suedezilor (700 de ruși morți și 2000 de răniți, față de 300 de suedezi morți și 500 de răniți), Petru era extaziat. Pentru prima dată, infanteria rusă luase inițiativa și o divizie suedeză fusese izolată și atacată. Trupele ruse au luptat cu eroism, apoi au încheiat acțiunea cu succes și s-au retras în ordine perfectă. Golițîn a primit Ordinul Sf. Andrei. Lui Apraksin, țarul i-a scris exuberant: „Te asigur că, de când am început serviciul militar, nu am mai văzut niciodată un asemenea atac și un comportament așa de ordonat din partea trupelor noastre. Nici chiar regele suedez nu a mai văzut o astfel de acțiune în cursul acestui război. O, Doamne, nu lua mila ta de la noi în viitor.“[487]

Carol și-a reînceput marșul său lent spre nord în 11 septembrie, când armata suedeză a ajuns la Tatarsk, pe granița rusă, punctul nord-estic extrem în care avea să ajungă. De acolo, drumul pornea spre Smolensk, dar priveliștea care

se așternea în față era sinistră: zi și noapte, orizontul strălucea de focuri. Carol văzuse devastarea Poloniei și a provinciilor lituaniene din apropierea Rusiei, dar nu credea că țarul va aplica aceeași strategie și cu propriile pământuri. Această priveliște l-a făcut pe Carol să se oprească. Indiferent cât de încăpățânat și-ar fi urmărit inamicul, nu l-ar fi putut ajunge din urmă niciodată. Soldații se așezau în formațiune de luptă doar ca să vadă sălbăticia pustie din fața lor. Și în fiecare zi, proviziile adunate la Moghilov scădeau. Mâncarea însăși era deplorabilă și, cu toate că regele refuza să mănânce ceva mai bun ca soldații de rând, soldații germani angajați și chiar și unii dintre veteranii suedezi au început să murmure. Mereu mergeau prin mocirlă. Mereu vedeau la orizont nori de fum, de la satele incendiate și câmpurile care mocneau, nori care erau uneori atât de groși, încât acopereau soarele. Și mereu escadroane mobile de calmuci și cazaci așteptau să-i taie fără milă pe cei rămași în urmă. Jefferyes raporta cu jale: „Acum suntem obligați să trăim cu ce găsim îngropat [de țărani] sub pământ, dar dacă vine un ger neașteptat și ne lipsește și de această posibilitate, mă tem că Majestatea Sa va aduce în Rusia, în loc de o armată formidabilă, un grup de cerșetori înfometați."[488]

Cheia era Lewenhaupt. Dacă armata primea proviziile pe care acesta le aducea, putea trece prin regiunile devastate, mai înainte, spre zonele fertile de lângă Moscova. La cartierul general suedez, regele și ofițerii priveau spre est la fumul satelor incendiate, dar priveau nerăbdători și peste umăr. Unde era Lewenhaupt?

Cu fiecare zi care trecea, problema pe care o întâmpina Carol devenea tot mai acută. Armata era pregătită, gata să dea ultima lovitură pentru a încheia războiul, însă nu putea să meargă mai departe fără Lewenhaupt din cauza lipsei de alimente, pentru că țarul distrusese totul în zonele care se aflau înaintea lor. Și tot din cauza lipsei alimentelor nu putea nici să rămână pe loc. Existau doar două posibilități, prima fiind să se retragă la Nipru și să-l aștepte pe Lewenhaupt acolo. Carol a respins această idee. Îi repugna să se retragă pe propriile urme – ar fi fost confirmarea oficială că acea campanie de vară fusese un eșec. Deși nu era sigur de poziția lui Lewenhaupt, Carol credea că se află în apropiere și că, în ciuda întârzierilor, întâlnirea va avea loc în curând. A doua opțiune era mai îndrăzneață și, de aceea, mai pe gustul lui Carol: un marș spre sud, departe de Smolensk și de Moscova, în

provincia rusă Severia. Această opțiune ar fi menținut avântul ofensiv al suedezilor și, în același timp, ar fi adus armata într-un loc bogat, încă neatins de ravagiile lui Petru, unde recoltele tocmai fuseseră strânse. Puse pe picioare în Severia și întărite de forțele lui Lewenhaupt, trupele lui Carol ar fi putut apoi să reporenească marșul spre Moscova.

După discuții prelungite cu Rehnsköld și Piper la Tatarsk, Carol a decis să aleagă această cale. Odată luată hotărârea, era imperativ ca deplasarea să se facă ușor și în taină, ca să fie siguri că vor ajunge în Severia înaintea rușilor. Suedezii dețineau avantajul: Carol era mai aproape și avea drum direct până acolo. Dacă le întorcea spatele rușilor și se deplasa rapid spre sud, putea să-i lase în urmă și să ajungă acolo primul. Așadar, la Tatarsk, armata suedeză a primit noi ordine. O unitate specială de avangardă mobilă de 2000 de infanteriști și 1000 de cavaleriști – cei mai buni din Gardă și din alte regimente de elită – a primit rații pentru două săptămâni, ca să se poată deplasa repede și să nu mai piardă timpul cu aprovizionarea. Plasată sub comanda generalului Anders Lagercrona, avea ordin de a pleca în marș forțat, ca să cucerească orașele și trecerile peste râuri care ar fi deschis Severia pentru suedezi și ar fi blocat-o pentru ruși. Lagercrona a fost informat în legătură cu planul general și știa că obiectivul operațiunii este să captureze capitala provinciei, Starodub. Distanța de la Tatarsk la Starodub era de 200 de kilometri în linie dreaptă. În aceeași noapte, trei curieri au fost trimiși la Lewenhaupt să-l informeze de schimbarea de plan și să-i ordone să schimbe direcția către Starodub. Cei trei curieri au plecat unul după altul, la anumite intervale, ca să se asigure că măcar unul dintre ei va ajunge.

În 15 septembrie, dimineața devreme, marșul către sud a început, unul fatidic în viața lui Carol al XII-lea și hotărâtor în istoria lui Petru și a Rusiei. Înaintarea către Moscova a fost deturnată – așa cum s-a dovedit mai târziu, pentru totdeauna. Decizia lui Carol de la Tatarsk a marcat și o cotitură în norocul suedezilor. În toamna și iarna care trecuseră, el mărșăluise jumătate din Europa, păcălindu-și în mod strălucit inamicul într-o serie de formidabile bariere de râuri. Însă, în vara lui 1708, planurile strategice ale lui Carol s-au dus pe apa sâmbetei: a permis să fie dependent de sosirea lui Lewenhaupt și a proviziilor. Lewenhaupt nu venise, iar vara și marșul spre Moscova au fost pierdute. Cu toate acestea, în septembrie 1708,

când Carol era la Tatarsk și s-a hotărât să o ia spre sud, el încă mai avea inițiativa. Armata lui era intactă. S-a întors spre Severia cu optimism și cu speranța că, deși campania pentru Moscova eșuase, nu era decât o retragere temporară.

De fapt, se afla la începutul unei serii de catastrofe, care, pentru el, aveau să însemne distrugerea.

Prima consecință a mișcării lui Carol s-a răsfrânt asupra lui Lewenhaupt. În 15 septembrie, ziua în care Carol a ridicat tabăra de la Tatarsk și a pornit spre sud, Lewenhaupt se afla la 50 de kilometri vest de Nipru. Poziția lui Carol, în acel moment, era la 95 de kilometri est de râu. Petru a sesizat imediat oportunitatea: distanța de 145 de kilometri dintre armate lăsa convoiul de căruțe expus. Țarul și-a detașat forța cea mai importantă spre sud, cu Șeremetiev, ca să-l urmeze din umbră pe Carol, dar și-a păstrat zece batalioane cu cei mai buni infanteriști, inclusiv trupele de Gardă, Preobrajenski și Semionovski. Urcându-și infanteriștii pe cai și întărindu-i cu încă zece regimente de dragoni și de cavalerie, el a creat o unitate nouă, foarte mobilă, „un corp zburător“ de 11625 de oameni, și a preluat personal comanda lor. Avându-l pe Menșikov alături, Petru a plecat spre Lewenhaupt, pentru a-l intercepta. Țarul nu știa care sunt efectivele lui Lewenhaupt, căci rapoartele care ajungeau la cartierul general le plasau pe undeva la 8000 de oameni. De fapt, erau 12500. Ca măsură de precauție, Petru i-a ordonat lui Bauer să mai vină și el cu încă 3000 de dragoni, dinspre vest, ca să-și unească forțele. Așadar, 14625 de ruși plecau să intercepteze 12500 de suedezi.

Între timp, coloana epuizată a lui Lewenhaupt, care încă se târa cu greu și care de trei luni se afla pe drum, a ajuns în 18 septembrie, în sfârșit, la Nipru. Acolo, Lewenhaupt i-a primit pe cei trei mesageri ai regelui, care îi ordona să traverseze râul și să schimbe direcția spre sud, către punctul de întâlnire, Starodub. Timp de trei zile, soldații osteniți s-au chinuit să treacă peste râu caravana de căruțe. După ce, în 23 septembrie, au trecut și ultimele companii, Lewenhaupt și-a dat seama că o forță rusă se îndreaptă spre el; cavaleria rusă, cu uniformele ei roșii, a început să apară la marginea pădurii. Cu tenacitate, s-a grăbit să ajungă în orașul Propolsk, pe râul Soj.

Dacă reușea să treacă râul, ar fi avut o șansă să ajungă intact la armata principală.

A devenit o întrecere. Lewenhaupt încerca disperat să ajungă la Propolsk, dar drumurile pline de noroi blocau căruțele lui grele. În dimineața de 27 septembrie, primele trupe de cavalerie l-au ajuns din urmă și a început hărțuiala cu ariergarda suedeză. Dându-și seama că urmează o înfruntare iminentă, Lewenhaupt avea de ales: fie putea să lase ariergarda să-i țină pe loc pe urmăritori cât mai mult timp, sacrificându-se dacă era necesar, în timp ce el pleca înainte cu armata principală și cu caravana de provizii, făcând eforturi ca să ajungă la Soj, fie se putea opri din mers, ca să rămână să se lupte cu toate forțele de care dispunea. Lewenhaupt a ales cea de-a doua variantă. A trimis în față căruțele și a adus înapoi pe drum corpurile principale de infanterie și de cavalerie, le-a așezat în formațiune de luptă și a așteptat un atac al rușilor. Așa au stat toată dimineața și începutul după-amiezii de 27. După-amiaza târziu, când devenise clar că nu va fi niciun atac al rușilor, Lewenhaupt și-a scos oamenii din formație și s-a retras cu ei la câțiva kilometri de drum, iar acolo i-a așezat din nou în formație. Oamenii lui au rămas în formație toată noaptea.

În dimineața următoare, în 28 septembrie, pentru că tot nu fuseseră atacați, suedezii s-au retras din nou, coloanele fiind în continuare hărțuite de călăreții ruși care se aflau peste tot în jurul lor. Au ajuns în satul Lesnaia, la distanță de o zi de marș până la Propolsk. Acolo, timpul pierdut – aproape toată ziua de 27 – și-a arătat importanța. Dacă nu ar fi fost ziua aceea pierdută, armata principală ar fi ajuns la râu și ar fi trecut râul Soj în siguranță.

Lewenhaupt și-a dat seama că nu va putea să ajungă la râu, înconjurat din toate părțile de ruși, și a înțeles că va trebui să lupte. A trimis 3000 de cavaleriști înainte, la Propolsk, pentru a apăra punctul de traversare a râului și, cu cei 9500 de soldați care rămăseseră, s-a pregătit de luptă. A ordonat să se renunțe la o parte din căruțele caravanei: coloneii aveau dreptul să păstreze câte patru, maiorii trei și așa mai departe.

De partea cealaltă, Petru și-a coborât trupele de pe cai, așezându-i pe dragoni și pe infanteriști la marginea pădurii. Flancul stâng, cu opt regimente, se afla sub comanda lui Menșikov, iar flancul drept, cu

regimentele de Gardă Preobrajenski și Semionovski și trei regimente de dragoni, era chiar sub comanda lui Petru. În ziua de 28 septembrie, la ora 13.00, a început bătălia. A durat toată după-amiaza și, după cum spunea Petru „toată ziua a fost imposibil să-ți dai seama de partea cui va fi victoria“[489]. La un moment dat, când trupele lui Menșikov păreau că slăbesc, Petru le-a întărit, trimițând Garda Semionovski, al cărei contraatac disperat a restabilit linia rusească. Puțin după ora 16.00, a sosit Bauer cu trupele sale de dragoni, ca să sporească forța rușilor, dar acest fapt a fost contrabalansat de întoarcerea celor 3000 de cavaleriști suedezi trimiși să apere punctul de trecere a râului, dar care fuseseră rechemați. Lupta a continuat până la căderea nopții, când o furtună de zăpadă, neobișnuită pentru începutul de toamnă, i-a făcut greu de reperat pe combatanți și a oprit lupta. Deși liniile sale nu fuseseră străpunse, Lewenhaupt a ordonat retragerea și incendierea căruțelor. Ca niște focuri de tabără pe roți, carele pline de provizii, aduse cu atâta greutate de la Riga, pe o distanță de 800 de kilometri prin noroi și păduri murate de ploaie, străluceau acum în noapte. Tunurile din alamă și fier au fost ridicate de pe afeturi și ascunse în gropi săpate în pământ, ca să nu fie găsite și capturate de ruși. În noaptea sinistră, la lumina căruțelor în flăcări, s-a instalat confuzia și disciplina suedeză s-a dezintegrat. Soldații au început să fure bunurile și coniacul din căruțele ofițerilor. Unitățile și-au pierdut coeziunea, iar cei rămași în urmă au fugit în pădure. Unii dintre infanteriști au luat caii de la căruțele distruse și au fugit spre Propolsk, ca să traverseze râul. Când regimentele care au supraviețuit au ajuns în zori la Propolsk, au găsit podurile incendiate. Cele câteva căruțe care mai rămăseseră nu au putut să fie trecute peste râu, așa că le-au dat foc și lor. În acel moment, un roi de cazaci și calmuci, care îi urmăreau a reușit să prindă o parte a masei dezorganizate de soldați pe malul râului, ucigând încă 500 de suedezi.

Dimineața a dezvăluit dezastrul suedez. Bătălia și haosul de peste noapte reduseseră la jumătate forțele lui Lewenhaupt. Din 2000 de cavaleriști, mai rămăseseră 1393; din 2500 de dragoni, mai erau 1749; dar din 8000 de infanteriști mai erau doar 3451. Pierderea totală era de 6307 de oameni; dintre aceștia, peste 3000 fuseseră luați prizonieri. Alții hoinăreau prin păduri în mici bande. Mulți au murit sau au fost, în final, capturați. O mie de oameni dintre aceștia s-au întors în Lituania, la Riga. Toate proviziile, echipamentele, alimentele, muniția și medicamentele de care Carol avea

nevoie disperată fuseseră pierdute. De partea rușilor, 1111 de oameni fuseseră uciși și 2856 răniți. Fiecare parte angajase aproximativ 12000 de oameni; rușii au pierdut o treime dintre ei, suedezii au pierdut jumătate.

Lewenhaupt i-a condus pe supraviețuitorii uzi până la piele – 6000 cu totul, acum urcați pe caii de la căruțe – pe drumul spre Severia. Petru, preocupat să se bucure de victorie, nu i-a mai urmărit, iar zece zile mai târziu Lewenhaupt s-a alăturat, în sfârșit, armatei regelui. Dar ce diferență era între ceea ce se aștepta și ce a ajuns la ei! În loc de o caravană uriașă cu provizii care să revigoreze armata și 12500 de oameni care s-o întărească, Lewenhaupt aducea 6000 de soldați epuizați și flămânzi care de-abia se târau spre tabără, fără artilerie și fără provizii. Unitățile de cavalerie fuseseră menținute, dar regimentele de infanterie erau atât de dispersate, încât nu mai puteau fi păstrate. Regimentele au fost desființate, iar oamenii au fost împrăștiați în alte regimente, pentru a umple locurile goale.

La vederea nou-sosiților, peste tabăra suedeză s-a răspândit un nou val de deprimare. Bătălia de la Lesnaia era o altă dovadă a calității noii armate rusești. Cele două părți fuseseră aproape egale ca efective, iar suedezii pierduseră. Cu toate acestea, Carol a rămas impasibil după această înfrângere. Nu l-a criticat pe Lewenhaupt nici pentru încetineala marșului și nici pentru înfrângere. De fapt, regele și-a dat seama că și el este vinovat: așteptându-l prea mult pe Lewenhaupt, în final se dovedise că nu așteptase de ajuns.

De partea rusă era sărbătoare. Rușii credeau că suedezii fuseseră ceva mai mulți decât ei – deci, nu doar că triumfaseră, ci triumfaseră în ciuda dezavantajului. Petru, scriind mai târziu, considera că această bătălie a fost importantă pentru încrederea oamenilor lui: „Această victorie a noastră poate fi numită cea dintâi, pentru că nu mai avusesem niciuna ca ea, o victorie asupra unor trupe regulate, și aflându-ne în inferioritate numerică față de inamic. Cu adevărat, aceasta a fost cauza victoriilor Rusiei de mai târziu, care a dat curaj soldații noștri și care a fost mama bătăliei de la Poltava.“[490]

Pentru Petru, toate aceste acțiuni reprezentau etape din efortul lui mai complex de a crea o armată rusă eficientă. Chiar și atunci când trupele lui

erau învinse, el era interesat, în primul rând, să vadă cum s-au comportat în luptă și dacă s-au retras în bună ordine. De pe câmpul de luptă de la Lesnaia, el le-a scris prietenilor săi și chiar lui Augustus. A trimis descrieri și scheme ale bătăliei la Moscova, țareviciului, cu instrucțiuni ca să fie tipărite, atât în rusă, cât și în olandeză: vestea victoriei asupra suedezilor, presupus invincibili, trebuia să circule nu numai în Rusia, ci și în Europa. După bătălie, Petru și-a dus „corpurile zburătoare“ la Smolensk, unde a organizat o paradă triumfală, mărșăluind în detunăturile salvelor de tun, cu prizonierii suedezi și steagurile capturate în urma alaiului.

Petru se afla încă în Smolensk la mijlocul lui octombrie, când, dinspre nord, au venit alte vești bune. Ca parte a unui plan strategic general, Carol stabilise ca forța de 14000 de oameni ai lui Lybecker din Finlanda să atace Sankt-Petersburgul. Deși intenția era ca atacul să fie doar o diversiune, care să distragă atenția de la principalul atac asupra Moscovei, Carol, în mod firesc, a sperat ca Lybecker să cucerească noul oraș de la gurile Nevei.

Lybecker a început marșul său prin istmul karelian și, în 29 august, a reușit să ajungă la Neva și să o traverseze mai sus de Sankt-Petersburg. Acolo însă, informațiile false răspândite de Apraksin l-au convins că fortificațiile orașului sunt prea puternice și, decât să atace, Lybecker a preferat să continue marșul într-un arc, de la sud la vest în jurul orașului, în regiunea Ingriei. Încă o dată, ordinul macabru al lui Petru de a devasta ținuturile a dat roade; suedezii și-au terminat repede proviziile și, neputând să găsească nimic în zonele prin care treceau, au început să-și ucidă propriii cai, ca să-i mănânce. Fără tunuri, Lybecker nu putea ataca orașele-fortăreață, așa că mergea fără țintă prin Ingria, iar în final a ajuns pe o coastă în apropiere de Narva, unde o escadrilă suedeză i-a luat la bord pe soldați, dar nu și caii. Șase mii de animale au fost ucise ori schilodite, ca să nu poată fi folosite de ruși, iar escadrila suedeză s-a întors la Vîborg, în Finlanda. Forța lui Lybecker a făcut un tur complet în jurul orașului lui Petru, fără altă realizare decât pierderea a 3000 de oameni. Chiar și ca tactică diversionistă, misiunea lui a eșuat: niciun soldat rus din armata care era pregătită de lupta cu regele Carol nu a fost transferat în nord.

Petru a rămas la Smolensk trei săptămâni ininte de a pleca să se alăture armatei principale a lui Șeremetiev. La cartierul general rus el a găsit

optimism, pentru că vestea victoriei de la Lesnaia și succesul lui Apraksin din Ingria îi umpluseră de încredere atât pe ofițeri, cât și pe soldați.

Acest moment de șansă, care nu fusese deloc de partea Rusiei în primii ani de război, dar care acum părea că se îndreaptă hotărât în direcția țarului, s-a întors încă o dată împotriva acestuia, cu o lovitură de cuțit dată entuziastului Petru. În 27 octombrie, în timp ce armata lui Carol era în Severia și mărșăluia rapid spre Ucraina, Petru a primit un mesaj urgent de la Menșikov: Mazepa, hatmanul cazacilor ucrainieni, loial de douăzeci de ani Moscovei, l-a trădat pe țar și a trecut de partea lui Carol.

---

[484] James Jefferyes, p. 47.

[485] ibidem, p. 51.

[486] ibidem, p. 53.

[487] P&B, VIII, nr. 2616, 2619.

[488] James Jefferyes, p. 61.

[489] P&B, VIII, nr. 2681.

[490] Poltava, p. 39.

34

MAZEPA

Dezertarea lui Mazepa poate fi înțeleasă mai bine în contextul deciziei lui Carol, de la mijlocul lui septembrie, de a se întoarce către sud. Avangarda generalului Anders Lagercrona, de 3000 de oameni și șase tunuri, fusese trimisă în față, ca să asigure traversarea râurilor Soj și Iput, și să mărșăluiască spre orașul fortificat Mglin și spre trecătoarea Pocep. Aceste două poziții erau vitale pentru Carol: dacă armata sa intenționa să pună mâna pe Severia și capitala ei, Starodub, înainte de venirea rușilor, atunci ocuparea acestor locuri era esențială – ele reprezentau, de fapt, porțile de intrare în regiune, și trebuia să le închidă în fața lui Petru.

Forța mobilă a lui Lagercrona a pornit cu hărți pregătite de centrul de comandă suedez. Înainte de a ajunge la Iput, au întâlnit însă alte drumuri, care nu erau marcate pe hartă; păreau mai bune și mai directe decât cele indicate de hărțile suedeze, iar Lagercrona le-a ales pe acelea. Dar în loc să se ducă în sud, spre Mglin și Pocep, el s-a îndreptat spre sud de Starodub. A ratat astfel cele două puncte de intrare pe care trebuia să le cucerească, iar intrarea în regiune a rămas deschisă.

În acest timp, Carol a pornit și el cu armata. A ajuns la Krivcev, pe Soj, în 19 septembrie, iar trupele sale au traversat pe podul construit de avangarda lui Lagercrona, după care s-au mutat spre sud, într-o regiune cu păduri străvechi aflată între Soj și Iput. Oameni și cai, slăbiți de săptămâni de înfometare, au mers cu mare greutate, au căzut și au murit. Dizenteria făcea ravagii în rândurile suedezilor și prețul plătit era mare. „Cred că am pierdut mai mult pe acest drum decât într-o bătălie“[491], scria Jefferyes. După ce au ieșit din pădure și armata se îndrepta spre Mglin, Carol a aflat că Lagercrona trecuse direct spre sud, așa că Mglin și Pocep erau, cel mai probabil, neocupate. Sesizând pericolul, Carol a trimis în grabă o altă avangardă, din care făceau parte cei mai în formă dintre oamenii epuizați care se împleticiseră în urma lui prin pădure, și, cu el în frunte, au pornit să ocupe cele două poziții. După un efort enorm, au ajuns la Kotenișci, un sat

aflat la circa zece kilometri de Mglin, unde au descoperit că Mglin e plin de trupe ruse. Petru, care își stabilise pozițiile defensive pe drumul Smolenskului, lăsase un detașament sub conducerea generalului Nicholas Ifland să apere Severia, iar această forță ocupase deja Mglin și Pocep. Micul detașament al lui Carol ar fi putut să atace orașul, dar ca să disloce inamicul dintr-un oraș fortificat avea nevoie de tunuri, iar tunurile erau departe. Forțele lui Lagercrona aveau șase tunuri, dar Lagercrona nu se vedea nicăieri. Așa că, pierzând cursa pentru porțile orașului, Carol și-a oprit oamenii, care erau oricum prea obosiți ca să meargă mai departe. Își dădea seama că greșeala lui Lagercrona ar putea oferi o altă posibilitate de a ocupa Severia, deoarece, apucând direct spre sud, Lagercrona a mers către Starodub, capitala provinciei și principalul nod de legătură al acesteia. Dacă Lagercrona ar fi ocupat Starodub, eșecul capturării orașelor Mglin și Pocep ar fi fost mai mult decât compensat. Au fost trimiși mesageri către Lagercrona, cu instrucțiuni pentru ocuparea orașului.

De fapt, Lagercrona ajunsese deja la Starodub, dar nu îl ocupase. Se simțea jenat și iritat că greșise drumul și că se află sub zidurile unui alt oraș, dar a refuzat să accepte solicitarea urgentă a coloneilor săi de a ocupa Starodubul. El primise ordinul să pună mâna pe Mglin și Pocep și după aceea să ocupe Starodub și voia să execute ordinul exact în această ordine. Deși era campat lângă zidurile orașului, le-a refuzat oamenilor săi permisiunea de a intra măcar pentru a găsi mâncare sau un acoperiș deasupra capului, iar în ziua următoare trupele lui Ifland au intrat în oraș. Când Carol a auzit ce s-a întâmplat, a izbucnit: „Lagercrona trebuie să fie nebun!“[492]

Carol își dădea seama că este în mare dificultate. Starodub, Mglin și Pocep erau în mâinile inamicului. După ce au reușit să iasă din pădure și ultimele detașamente și s-au alăturat trupelor aflate în fața orașului Mglin, Carol a mers printre ei și a înțeles că nu sunt capabili să-l atace pe Ifland. Oamenii erau flămânzi, ei mâncaseră rădăcini și fructe sălbatice ca să-și suplimenteze rațiile. Tot atunci, în 7 octombrie, regele a aflat și despre înfrângerea lui Lewenhaupt. Vestea a ajuns mai întâi la rușii de la Mglin, iar suedezii care erau campați în apropiere au auzit salvele trase în cinstea victoriei țarului. În 11 octombrie, rămășițele forței lui Lewenhaupt au început să sosească în tabără. Căruțele, evident, nu mai erau, iar în loc de

12500 de chipuri suedeze proaspete, Lewenhaupt a adus jumătate dintre oameni, cenușii și obosiți, flămânzi și înfrânți.

Severia era pierdută; armata lui Șeremetiev intra în provincie prin trecătoarea neapărată de la Pocep; calmucii făceau raiduri prin provincie, devastând și incendiind. Carol nu avea încotro; trebuia să meargă în continuare spre sud. În 11 octombrie, regele a ridicat tabăra și a plecat în marș spre sud, spre râul Desna, care era granița dintre Severia și Ucraina.

Fertila Ucraină, bogată în vite și grâne, îi oferea lui Carol ceea ce avea nevoie: refugiu, odihnă și posibilitatea de a-și mări armata. Acolo, dacă regele Carol l-ar fi convins pe hatmanul cazac Mazepa să i se alăture, armata suedeză putea să ierneze în siguranță. Putea să obțină mii de călăreți cazaci, care să suplinească pierderile campaniei de un an. Iar Baturin, capitala lui Mazepa, era plină de praf de pușcă. Pentru toate aceste motive, a doua zi după ce a primit vestea înfrângerii lui Lewenhaupt, Carol a trimis un curier la Mazepa să ceară adăpost pentru iarnă. Era aproape sigur că Mazepa va răspunde pozitiv: de mai multe luni, Mazepa negocia activ și în secret o alianță cu suedezii.

Pentru a grăbi traversarea Desnei spre Ucraina, Carol a detașat o avangardă sub comanda lui Kreutz, ca să ocupe orașul Novgorod-Seversk și podul de peste râu. Kreutz a mărșăluit zi și noapte, ajungând în 22 octombrie, dar era prea târziu: rușii ajunseseră înaintea lui, iar podul era distrus. Pentru prima oară rușii erau cu un pas înaintea suedezilor. Aveau excelente patrule de recunoaștere; păreau să știe ce drum vor apuca suedezii și ajungeau acolo înaintea lor. Era îngrijorător, chiar înfricoșător. Dar suedezii mergeau înainte cu speranță și încredere, către, cum se exprima Jefferyes, „o țară în care curge lapte și miere“[493], țara generalului Ivan Mazepa, hatmanul cazacilor ucraineni.

În primăvara și vara lui 1708, hatmanul cazac a fost frământat de o dilemă disperată. Supus al țarului Petru, prins, din punct de vedere al așezării geografice, între puteri mai mari decât a sa – rușii la nord, polonezii, la vest și tătarii la sud –, Mazepa încă se mai gândea la visul străvechi al independenței cazacilor. Era dornic să prevină orice risc și, în același timp, să profite de toate oportunitățile. Iar acum, înaintarea suedezilor și

înfrângerea aproape sigură a țarului Petru făceau ca oportunitățile să pară mai mari decât riscurile. Pentru faimosul șef al cazacilor, renumit pentru aventurile lui de dragoste și război, care rezistase douăzeci și unu de ani ca lider al poporului său tumultuos, era momentul suprem de decizie. Mazepa, care avea șaizeci și trei de ani și suferea de gută, era viclean, calculat și fermecător. Viața lui reprezenta o epocă din istoria cazacilor.

Ivan Stepanovici Mazepa se născuse în 1645, ca fiu al unui mărunt nobil din Podolia, o zonă din vasta regiune de graniță a Ucrainei, la vest de Nipru, care pe atunci era sub stăpânire poloneză. Stăpânii Podoliei poloneze erau catolici, iar familia lui Mazepa era ortodoxă; o rudă sfidătoare a familiei fusese arsă de vie de polonezi cu cincizeci de ani înainte de nașterea lui Mazepa. Dar drumul avansării, în acei ani, trecea pe la școlile catolice și pe la curtea poloneză, iar Mazepa a fost înscris la academia iezuită și a învățat să vorbească fluent latina, deși nu a renunțat niciodată la religia ortodoxă. Băiat frumos și inteligent, el a fost acceptat ca paj la curtea regelui Jan Cazimir al Poloniei, unde era mereu subiectul bătăii de joc și tachinărilor camarazilor lui catolici, din cauza religiei și a locului său de naștere. Într-o zi, într-un acces de furie, Mazepa și-a scos sabia. Acest gest, făcut în interiorul palatului, era o ofensă capitală, dar regele i-a micșorat pedeapsa, luând în considerare circumstanțele. El a fost exilat pe proprietatea mamei sale de la Volînia, unde, spune povestea, a atras privirile soției unui nobil local, cu care ulterior a fost prins în flagrant de soțul furios. Dezbrăcat, uns cu catran și tăvălit prin fulgi, intrusul a fost legat de calul său, care a fost gonit prin păduri și tufișuri, cu povara lui neajutorată în spate. Când animalul a ajuns, în sfârșit, la casa stăpânului, tânărul era așa de plin de tăieturi și zgârieturi, încât de-abia mai putea fi recunoscut. Fără să se mai poată întoarce în mijlocul societății poloneze după o asemenea umilință, Mazepa s-a refugiat printre cazacii din locurile lui natale, paradisul clasic pentru cei excluși de societate.

Hatmanul cazacilor a recunoscut repede talentele tânărului – era deștept și viteaz, vorbea fluent polona, latina, rusa și germana –, iar acesta a devenit asistentul hatmanului, după care a avansat în funcția de secretar general al cazacilor. În tinerețe, a servit ca emisar din partea cazacilor care locuiau în zona poloneză a Niprului, către cei aflați în partea rusă, și a avut și o misiune diplomatică la Constantinopol. Pe drumul de întoarcere, a fost prins

de cazacii zaporojeni, care erau loiali țarului Aleksei, și trimis la Moscova pentru interogatoriu. Anchetatorul lui nu era altul decât Artimon Matveev, șeful miniștrilor și prietenul lui Aleksei, care a fost impresionat de Mazepa, în special când acesta s-a declarat favorabil intereselor rusești. Eliberat și onorat de o audiență la țar, Mazepa a fost trimis înapoi în Ucraina. În timpul guvernării Sofiei, Mazepa a intrat în grațiile cneazului Vasili Golițîn, care a fost captivat de farmecul și educația lui Mazepa, așa cum fusese și Matveev. În 1687, când hatmanul cazac Samoiovici a fost dat la o parte, după ce fusese găsit țap ispășitor pentru eșecul marșului spre Crimeea, Golițîn l-a ales ca succesor pe Mazepa.

În linii mari, anii lui de conducere au fost încununați de succes. El înțelesese și urma neabătut singurul și cel mai important precept care îl menținea în funcție: să fii întotdeauna de partea celor care se află la conducere în Moscova. Doi ani mai târziu după numirea lui în funcție, în timpul ultimei confruntări dintre Sofia și Petru, el a reușit să se mențină pe linia de plutire datorită unor sincronizări și șanse extraordinare. Plecase spre Moscova în iunie 1689 ca să-și declare sprijinul pentru prințesă și pentru Golițîn, dar a ajuns exact în momentul când devenise evident că Petru avea să câștige. Mazepa a plecat în grabă la mănăstirea Troițki, declarându-și loialitatea pentru tânărul țar. Deși șeful cazacilor era una dintre cele mai puțin importante figuri ale regatului care puteau fi de partea lui Petru, a intrat repede în grațiile țarului. Farmecul manierelor lui Mazepa a stârnit afecțiunea și încrederea lui Petru în acest hatman vioi și amuzant, care a rămas neclintit, în ciuda tuturor zvonurilor și acuzațiilor. La Moscova, Mazepa era cotat printre cei mai înalți demnitari de la curtea lui Petru. El a fost unul dintre primii care au primit Ordinul Sf. Andrei, iar Petru a aranjat ca Augustus să-i ofere ordinul polonez al Vulturului Alb.

În ciuda încrederii pe care i-o arătase Petru, poziția oficială a hatmanului nu a fost deloc ușoară. Prinși între resentimentele pentru Moscova și dependența de aceasta, cazacii erau și divizați, între noua pătură de proprietari care ocupaseră locurile lăsate libere prin plecarea polonezilor și pătura oamenilor simpli, care antipatizau noua clasă prosperă ce se ridicase. Ei visau la bandele de cazaci liberi, cum erau zaporojenii, care trăiau vechea și adevărata viață căzăcească în josul apelor Niprului și al căror exemplu a fost mereu un stimulent pentru tulburările lor. Proprietarii și

orășenii din Ucraina însă nu apreciau acest spirit hoinar, ci își doreau doar stabilitate, ca să poată face negustorie și să prospere în pace. La fel cum cazacii simpli comentau că hatmanul era doar o marionetă a Moscovei și e prea supus țarului, așa și orășenii cazaci și pătura superioară așteptau de la el și de la țar să potolească acea agitație și să asigure ordinea și stabilitatea.

Cu educația și manierele lui poloneze, Mazepa era predispus să favorizeze clasa superioară, din care el însuși făcea parte. De-a lungul anilor, a reușit să echilibreze și să suprapună interesele acesteia cu cele ale Moscovei și ale lui. Ca hatman, el acumulase o mare avere și autoritate – chiar se gândea să transforme instituția hatmanului dintr-una electivă într-una ereditară –, dar, în inima lui, Mazepa era ambivalent. Supunerea față de țar și păstrarea încrederii și a sprijinului Moscovei erau pietrele de temelie ale politicii lui, dar dorința lui secretă era aceeași cu a poporului său: independența Ucrainei. Unirea cu Rusia adusese poveri grele asupra Ucrainei, mai ales în timpul anilor de război. Taxele crescuseră, noi fortificații fuseseră construite și o mare garnizoană rusă era staționată pe teritoriul cazac. Mâncarea și căruțele erau rechiziționate arbitrar și cărate mereu peste stepa ucrainiană spre bastioanele rusești. Ofițerii țarului adunau din sate recruți, cu sau fără voia lor. Existau permanent plângeri că rușii jefuiau casele cazacilor, furându-le proviziile și violându-le soțiile și fiicele. Mazepa era învinovățit de poporul său pentru toate aceste atrocități și pentru cererile și nedreptățile din ce în ce mai mari ale Moscovei. Detesta rolul său de marionetă, era invidios și furios pe cei care se aflau în jurul lui Petru și se temea în special de Menșikov, care îl umilise în mai multe rânduri și, se zvonea, ar fi vrut să fie el însuși hatman. Mai mult decât atât, Mazepa, care în chestiuni de cultură și religie era ultraconservator și strict ortodox, era înspăimântat și consternat de politicile occidentale ale lui Petru.

Dar, prins între multe curente, înconjurat de inamici adevărați, potențiali și imaginari, Mazepa se agățase de putere sprijinindu-l pe Petru. Pe termen lung, dacă el îl sprijinea pe țar, atunci și țarul îl sprijinea pe el, și de acest lucru depindea mărirea sau decăderea unui hatman cazac. Pe parcursul anilor lungi petrecuți în această funcție, Mazepa făcuse multe demonstrații de loialitate, cea mai recentă fiind când i-a liniștit pe cazacii zaporojeni în timpul revoltei lui Bulavin. În lumina acestor demonstrații recente ale serviciilor făcute, încrederea lui Petru era fermă și și-o păstra cu

încăpățânare. Deși auzea din când în când că Mazepa plănuiește un act de trădare și că păstrează legătura cu Stanisław sau chiar cu Carol, Petru refuza cu încăpățânare să asculte, considerând că acuzațiile sunt opera inamicilor lui Mazepa, care încercau să-i facă necazuri, subminându-i încrederea în credinciosul hatman.

De fapt, acuzațiile erau reale. Unica preocupare a lui Mazepa era să se afle de partea câștigătorului. Dacă regele Carol ajungea la Moscova și îl detrona pe țar, care era viitorul cazacilor și al hatmanului lor, dacă el își păstra prea mult timp loialitatea pentru Petru? Dacă regele Carol putea pune un nou țar pe tronul rusesc, așa cum plasase și un nou rege pe tronul Poloniei, nu ar fi putut să intaleze și un alt hatman peste cazacii ucrainieni? Pe de altă parte, dacă Mazepa își declara sprijinul pentru Carol la momentul potrivit, iar Carol avea să fie victorios, oare acest lucru nu deschidea niște posibilități pentru un stat cazac independent? Sau pentru un hatman ereditar?

Explorând aceste posibilități, Mazepa avea contacte secrete cu inamicii lui Petru de aproape trei ani. La început, când Stanisław a încercat să se apropie de el, Mazepa l-a respins. În 1705, când un trimis polonez venise la liderul cazac, Mazepa l-a trimis la Petru în lanțuri, scriindu-i flamboaiant:

Pentru că eu, hatmanul și supusul Majestății Sale Țarine, prin datoria pe care o am, și după jurământul de credință dat pe Sfânta Scriptură, așa cum l-am slujit pe tatăl și pe fratele domniei voastre, așa vă slujesc pe domnia voastră cu credință, și așa cum am stat drept până acum în fața tuturor ispitelor, ca o coloană nemișcată și ca un diamant care nu se sparge, așa că acum așez cu umilință serviciul meu netrebnic la picioarele tale regești.[494]

Cât timp Carol era departe, loialitatea lui Mazepa a rămas dură ca diamantul. Dar când armata, care părea invincibilă, s-a apropiat, Mazepa a devenit febril și neliniștit. La fel ca toată Europa, el era convins că regele suedez îl va înfrînge pe țar, dacă își va propune să facă acest lucru. Totuși, dacă se declara prea devreme de partea lui Carol, armata rusă putea să descindă în Ucraina și să-l anihileze.

În primăvara lui 1708, a avut loc un episod care, izvorât din caracterul pitoresc al hatmanului, era cât pe ce să-i strice intrigile politice. Mazepa era la fel de fermecător în preajma femeilor, cum era și în preajma bărbaților, având, de fapt, o reputație cunoscută de seducător. Mândru și iubăreț toată viața lui, la șaizeci și trei de ani s-a îndrăgostit de fina sa, o frumoasă fată cazacă, Matriona Kociubei, care i-a răspuns iubirii cu pasiune sălbatică. Mazepa a propus căsătoria, care i-a scandalizat pe părinții ei, iar fata disperată a fugit de acasă și a găsit refugiu lângă hatman. Mazepa a trimis-o înapoi, spunându-i că, „deși nu iubesc pe nimeni pe pământ mai mult decât pe tine și ar fi pentru mine o fericire și o bucurie să vii să stai cu mine“[495], opoziția Bisericii și ostilitatea părinților fac situația imposibilă. Tatăl Matrionei, judecător-general al cazacilor, era oripilat și furios. Crezând că fata lui a fost dezonorată și nenorocită, și-a pus în cap să-l distrugă pe hatman. Auzise că Mazepa complotează cu polonezii și cu suedezii împotriva lui Petru și a făcut publice toate aceste zvonuri, care, la începutul lui martie 1708, au ajuns la urechile lui Petru. Pentru că avea încă încredere în hatman, țarul a fost supărat de denunțurile lui Kociubei, considerându-le o tentativă vicleană și periculoasă de a stârni agitație în Ucraina într-un moment în care erau pericole externe. I-a scris lui Mazepa, asigurându-l că nu crede aceste acuzații și că e hotărât să termine cu ele. Kociubei a fost arestat, interogat și, nefiind în stare să probeze acuzațiile, a fost dat pe mâna lui Mazepa. Cu mare ușurare – dar și spre oroarea Matrionei –, Mazepa l-a decapitat în 14 iulie 1708.

Chiar în acel moment Mazepa luase decizia finală de a trece de partea suedezilor. Carol promisese să stea departe de Ucraina și să nu transforme teritoriul cazac în câmp de bătălie, dar nu-i promisese, așa cum spera Mazepa că o va face, în cele din urmă, independența Ucrainei. Carol voia să se mențină între cazaci și polonezi. Polonia încă mai avea pretenții asupra regiunii de vest a Ucrainei, iar Carol nu voia să îndepărteze un aliat prin satisfacerea prematură a altuia.

În ciuda execuției lui Kociubei, zvonurile despre legăturile hatmanului au continuat să apară, iar Petru i-a ordonat hatmanului să vină la el să dea explicații. Lui Mazepa nu-i era teamă să se ducă – el avea încredere în abilitatea lui de a-l fermeca pe țar –, dar voia să amâne până când putea să estimeze mai bine deznodământul războiului. Dacă țarul ar fi părut

victorios, aranjamentul cu suedezii ar fi fost îngropat pe neștiute. Ca să câștige timp, și-a căutat scuze, prefăcându-se că e grav bolnav și, ca să adoarmă suspiciunile mesagerilor lui Petru care veniseră să-l ducă la Moscova, chiar a stat pe ceea ce el numea „patul de moarte“ și a chemat un preot să-i dea ultima împărtășanie. În același timp, el trimitea două rânduri de scrisori: unele în care își exprima devotamentul pentru Petru și îi cerea ajutor împotriva invadatorului suedez, și altele pentru Carol, în care își declara credința pentru el și cerea ajutor împotriva țarului.

Decizia neașteptată a lui Carol din septembrie de a intra în Ucraina a fost o lovitură monumentală pentru Mazepa. Hatmanul presupunea – iar Carol îi promisese – că țarul va fi detronat în urma marșului direct către Moscova. Când și-a dat seama că regele e în drum spre Ucraina, că va fi nevoit să aleagă irevocabil ori una, ori alta dintre părți și că, indiferent ce se va întâmpla, războiul va veni peste poporul și țara sa, Mazepa era plin de consternare. Doi monarhi puternici, amândoi cu armate mari, veneau în direcția lui. El jurase credință față de amândoi. Dacă, în acel ultim moment făcea alegerea greșită, era pierdut.

La începutul verii, Petru îi ordonase lui Mazepa să-și pregătească cazacii de luptă și să-i conducă peste Nipru, pentru a-i ataca pe la spate pe suedezi. Mazepa a răspuns că e prea bolnav ca să-și poată conduce trupele și că nu îndrăznește să părăsească Ucraina – trebuia să rămână ca să păstreze liniștea în zonă pentru Petru. Țarul a acceptat aceste scuze; și el era îngrijorat de efectul neliniștitor asupra cazacilor produs de înaintarea suedezilor.

În 13 octombrie, Petru l-a convocat din nou pe Mazepa să vină în fața lui, de data aceasta la Starodub. Din nou hatmanul a găsit scuze, iar Petru a fost de acord ca acesta să rămână în Baturin, capitala cazacă, deoarece, așa cum îi scria țarul lui Menșikov, „marea lui valoare e de a-și ține poporul sub control, mai degrabă decât în război“[496].

Dar acum, mii de soldați în uniforme rupte și pline de noroi – rușii în verde și roșu, suedezii în albastru și galben –, cu muschete pe umăr sau prăbușiți în șa, se deplasau în coloane pe drumurile spre sud. Șeremetiev și armata principală rusă se mișcau paralel cu Carol, pregătiți să blocheze orice mișcare spre est a acestora, iar mai departe, spre vest, o cavalerie separată,

sub comanda lui Menșikov, mergea în aceeași direcție. Petru, crezând minciuna lui Mazepa despre „patul de moarte“, i-a cerut lui Menșikov ca, atunci când se va apropia cu cavaleria de Baturin, să-l vadă și pe hatman și să se consulte cu bătrânii cazaci în legătură cu alegerea unui succesor loial. În consecință, Menșikov i-a trimis un mesaj lui Mazepa, spunându-i că vine să-i facă o vizită. Când hatmanul a aflat că Menșikov, pe care îl ura și de care se temea, vine să-l vadă, a ajuns să creadă că țarul știe de planurile lui, iar cneazul intenționa să-l aresteze sau să-l ucidă. Mazepa era cuprins de panică.

Privind în urmă, poate că cel mai înțelept lucru pe care ar fi putut să-l facă, odată ce era hotărât să-l sprijine pe Carol, ar fi fost să rămână în Baturin până la sosirea acestuia. Chiar dacă ar fi apărut Menșikov, acesta, cu cavaleria lui, nu putea face mare lucru în fața unei fortărețe apărate cu tunuri. Dar Mazepa nu știa câți ruși se apropie. El însă îl știa pe Menșikov și se temea de el, și se temea și mai mult de reacția lui Petru la aflarea trădării lui. Gândindu-se că jocul a început, a urcat pe cal, a adunat 2000 de oameni, a mai pus încă 3000 de oameni să păzească Baturinul, ordonându-le să nu-i dea voie lui Menșikov să intre în oraș, și a pornit în galop spre nord, către regele Suediei. Pentru Petru, situația a fost salvată de măsurile rapide și ferme ale lui Menșikov. Cneazul a ajuns la Baturin în 26 octombrie, ca să afle că Mazepa dispăruse și că acei cazaci care se mai află înăuntru nu le permit oamenilor săi să intre. Surprins și suspicios, el i-a chestionat pe oamenii din zonă și a aflat că Mazepa plecase călare cu mulți călăreți, ca să traverseze Desna. Implicațiile înspăimântătoare ale veștii au fost confirmate când o parte a ofițerilor cazaci i-au cerut protecție lui Menșikov împotriva hatmanului lor, care, spuneau ei, a plecat să se alăture suedezilor și să-l trădeze pe țar.

Dându-și seama că țarul trebuie să afle imediat ce se întâmplase, Menșikov l-a lăsat pe cneazul Golițîn cu o forță de cavalerie lângă Baturin, în preajma orașului, în timp ce el a pornit în grabă către țar, care se afla alături de armata lui Șeremetiev. Când țarul a auzit de trădarea lui Mazepa, a fost șocat, dar nu și-a pierdut capul. Cel mai mare pericol – care trebuia evitat cu orice preț – era ca trădarea lui Mazepa să fie urmată și de altele.

Țarul a acționat în forță pentru a preveni o reacție în lanț. În noaptea când a aflat despre trădarea lui Mazepa, i-a ordonat lui Menșikov să detașeze regimente de dragoni, ca să blocheze eventualele bande de cazaci ucrainieni și zaporojeni care ar fi încercat să plece pentru a ajunge la tabăra suedeză. În ziua următoare, în 28 octombrie, Petru a emis o proclamație oficială către poporul ucrainean. Declarând trădarea lui Mazepa, el a făcut apel la credința ortodoxă: Mazepa dezertase la suedezi, spunea el, „ca să aducă teritoriul Micii Rusii [Ucraina], așa cum a fost înainte, sub dominația Poloniei și să predea bisericile și mănăstirile catolicilor“[497]. El a pus în circulație această proclamație în toate orașele și satele din Ucraina și de pe Volga inferioară, cerându-le cazacilor să sprijine un nou hatman care să lupte împotriva suedezilor invadatori, cei care erau aliați cu dușmanii lor tradiționali, polonezii. La un nivel mai puțin exaltat, Petru a apelat la binecunoscuta lăcomie a cazacilor jefuitori, oferind recompense pentru prizonieri suedezi: 2.000 de ruble se plăteau pentru capturarea unui general suedez, 1.000 de ruble pentru un colonel și cinci pentru un simplu soldat. Un suedez mort valora trei ruble.

Petru și-a îndreptat repede atenția înapoi spre situația militară actuală. Părea clar că regele suedez se va îndrepta spre capitala fortificată a lui Mazepa, Baturin, unde, era știut, se aflau mari rezerve de praf de pușcă și alimente. Un consiliu de război adunat în grabă a decis ca Menșikov să se întoarcă la Baturin cu o forță mai puternică, inclusiv cu artilerie, și să atace orașul înainte ca suedezii și Mazepa să ajungă acolo. Petru, care știa că suedezii sunt pe punctul de a traversa Desna, era agitat. În mod repetat, în timp ce Menșikov se pregătea, țarul l-a îndemnat să se grăbească, și să fie ferm și nemilos.

Cursa pentru Baturin începuse.

În timpul acelor ultime zile din octombrie, armata lui Carol se apropia de Desna, iar soldații suedezi erau înveseliți de sosirea lui Mazepa și a cazacilor lui cu înfățișare atât de ciudată. Ei speraseră că vor fi mai mulți cazaci, dar aceștia le-au fost promiși imediat ce armata ar fi ajuns la Baturin. Pentru ofițeri și pentru soldații de rând, perspectiva ajungerii iminente într-un oraș fortificat și prietenos unde să-și așeze cartierul general și unde se așteptau la mâncare bună și praf de pușcă din belșug era

suficientă ca să le crească moralul. Așa că, în ciuda faptului că rușii puseseră stăpânire pe trecerea de la Novgorod-Seversk, și că suedezii erau acum obligați să traverseze râul în câmp deschis, unde se afla o forță rusească sub conducerea lui Hallart, oamenii lui Carol erau bucuroși. Traversarea nu era ușoară; Desna era un râu lat și vijelios, cu maluri înalte, iar primele zile geroase de iarnă îl umpluseră deja cu gheață care plutea. În 3 noiembrie, avându-l pe Mazepa alături, Carol a apelat la tactica lui favorită. A înscenat o traversare în amontele râului, pentru a-i induce în eroare pe ruși, după care a lansat un atac în forță direct peste râu, în mijlocul inamicului. După-amiaza târziu, după ce învinsese mica forță rusă, regele Suediei a pășit pe pământ ucrainian. Obiectivul lui era clar. Baturin era în sud, iar drumul către capitala cazacă era larg deschis. Dar lucrul pe care nu-l știa Carol era că în aceeași zi în care regele traversase râul și pusese piciorul în Ucraina, Baturin încetase să mai existe.

Menșikov câștigase cursa. Cu o forță de cavalerie și infanteriști călare, el s-a întors la Baturin în 2 noiembrie, ca să afle că acei cazaci aflați înăuntru sunt prinși între loialitatea față de hatmanul lor și loialitatea față de țar. Primul lor răspuns la cererile lui Menșikov a fost că rușii nu vor putea intra în oraș, până când nu va fi ales un nou hatman care să le dea ordin. Menșikov, știind că inamicul înainta, și-a reînnoit cererea de a intra imediat. Din nou, garnizoana a refuzat, insistând, totuși, că ei sunt devotați țarului și vor permite intrarea trupelor lui după o așteptare de trei zile, care să le permită să se retragă în voie. Menșikov a respins amânarea, spunându-le că, dacă cei din garnizoană vor ieși imediat, nu vor păți nimic. Forțați să ia o decizie, cazacii s-au încăpățânat și au trimis un mesager cu o declarație sfidătoare: „Vom muri cu toții, dar nu vom permite trupelor țarului să intre.“[498]

În zorii zilei următoare, în 3 noiembrie, trupele lui Menșikov au luat cu asalt Baturinul și, după o luptă de două ore, fortăreața a capitulat (unii spun că poarta a fost deschisă de un cazac dezertor). Petru îl lăsase pe Menșikov să decidă singur ce va face cu orașul. După cum vedea Menșikov lucrurile, nu avea de ales. Armata principală suedeză și Mazepa se apropiau cu rapiditate; el nu avea nici timp și nici destui oameni ca să pregătească apărarea orașului pentru un asediu; nu putea permite ca Baturin, cu

proviziile lui de alimente și muniție, să fie capturat de Carol. În consecință, a ordonat distrugerea orașului. Trupele lui i-au măcelărit pe cei 7000 de locuitori, soldați și civili deopotrivă, mai puțin o mie, care au scăpat. Tot ce putea fi luat a fost împărțit între soldații lui Menșikov, proviziile de care suedezii aveau nevoie disperată au fost distruse și orașul a fost ras de pe fața pământului prin foc. Baturin, fortăreața străveche a cazacilor, dispăruse.

Soarta Baturinului, considera Petru, avea să servească drept exemplu pentru alte eventuale trădări. Și, într-adevăr, din punctul lui de vedere, distrugerea sălbatică a orașului avea un efect benefic. Era o lovitură brutală, o pedeapsă sumară pe care cazacii o înțelegeau foarte bine și care le demonstra la cine se află puterea de a-i pedepsi. Ca să limiteze efectul trădării lui Mazepa, Petru i-a convocat imediat pe bătrânii și ofițerii cazaci. Candidatul său – colonelul cazac din Starodub, Skoropadski – a fost ales hatman în locul lui Mazepa. În ziua următoare au sosit mitropolitul Kievului și doi arhiepiscopi. Cu tot ceremonialul bisericesc, ei l-au excomunicat pe Mazepa și l-au anatemizat public. Ca să facă o impresie și mai puternică, portretul lui Mazepa a fost târât pe străzi, apoi atârnat de funii într-o spânzurătoare, alături de cadavrele liderilor garnizoanei din Baturin. O ceremonie similară de anatemizare a avut loc la Moscova și în toate bisericile din Rusia și Ucraina, iar o proclamație promitea aceeași soartă și altor trădători ai țarului.

În acest fel, Petru a reușit să înăbușe scânteia de revoltă a lui Mazepa înainte de a se extinde. După aceea, în locul trecerii întregului popor ucrainean de partea suedeză, s-a produs o ruptură între o minoritate care l-a urmat pe Mazepa și majoritatea care a rămas loială lui Petru. Promisiunea lui Carol de a-i lua pe cazaci sub protecția lui nu a prea avut efect. Poporul ucrainean a rămas alături de noul lor hatman și de țar, ascunzându-și caii și proviziile de suedezi și întorcându-se împotriva lor pentru a-i captura pe soldații izolați, în vederea obținerii recompensei. Încântat, Petru i-a scris lui Apraksin: „Oamenii din Mica Rusie stau mai ferm decât puteam să ne așteptăm. Regele trimite proclamații ademenitoare, dar oamenii rămân fideli și ne aduc scrisorile regelui.“[499]

Pierderea depozitelor și a magaziilor din Baturin – și a căruțelor lui Lewenhaupt – i-a lăsat pe suedezi cu foarte puține rezerve de alimente și

praf de pușcă. Aflat în mijlocul Rusiei, lui Carol îi era imposibil să-și refacă stocul micșorat și insuficient de praf de pușcă. Mai rău decât acest lucru era pierderea speranței într-o revoltă în masă a ucrainienilor. Armata invadatoare nu numai că nu găsise refugiu într-o regiune sigură, dar se vedea din nou înconjurată de bande de călăreți inamici care distrugeau și incendiau. Și mai erau și pierderi din ce în ce mai mari în rândul soldaților.

Efectul acestor evenimente asupra lui Mazepa a fost catastrofal. În loc să-și aleagă tabăra alături de învingători, el alesese distrugerea. Își văzuse capitala rasă de pe fața pământului, titlul luat, și oamenii dezertând. La început, el îi spusese lui Carol că brutalitatea lui Menșikov nu va face altceva decât să-i înrăiască pe cazaci, dar acest lucru s-a dovedit a fi iluzoriu și, peste noapte, mândrul hatman cazac s-a văzut redus la statutul de dezertor bătrân, ceva mai mult decât un fugar protejat de armata suedeză. Carol devenise acum singura speranță a lui Mazepa – norocul lui s-ar fi putut întoarce numai dacă regele suedez ar fi reușit o victorie decisivă și l-ar fi detronat pe țar. Până la sfârșitul vieții lui, Mazepa a rămas în tabăra lui Carol. El nu mai era un aliat puternic, dar Carol îi era loial pentru ceea ce riscase. Lui Carol îi plăceau și istețimea și vioiciunea acelui omuleț vânjos, care, în ciuda vârstei sale, era plin de viață și de foc, și vorbea latina la fel de fluent ca regele însuși. Pentru restul campaniei rusești, istețimea lui Mazepa, și perfecta lui cunoaștere a țării au făcut din el un consilier și un ghid valoros. Iar el și cele câteva mii de călăreți ai săi i-au rămas loiali lui Carol, fiind perfect conștienți de ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi căzut în mâinile rușilor. Dar există dovezi că Mazepa nu a renunțat niciun moment la intrigi. Un ofițer cazac care fugise la suedezi cu Mazepa s-a întors la Petru cu un mesaj verbal, presupus a fi de la bătrânul hatman, prin care se oferea să îl dea pe Carol pe mâna lui Petru, dacă țarul i-ar oferi iertarea și l-ar repune în funcția de hatman. Petru l-a trimis înapoi pe mesager cu un răspuns afirmativ, după acest episod nu s-a mai auzit nimic.

---

[491] James Jefferyes, p. 63.

[492] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 271.

[493] James Jefferyes, p. 63.

[494] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 213.

[495] Eugene Schuyler, vol. II, p.101.

[496] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 241.

[497] ibidem, p. 245.

[498] Eugene Schuyler, vol. II, p. 107.

[499] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 252.

35

CEA MAI REA IARNĂ DIN CÂTE AU EXISTAT

În 11 noiembrie, Carol al XII-lea și primele regimente ale armatei sale au ajuns la Baturin. Ruinele încă mai fumegau, iar aerul era greu de mirosul fetid al cadavrelor arse. Urmând sfatul îndureratului Mazepa, suedezii au mers în continuare spre sud, în direcția orașului Romnî, aflat într-un district dintre Kiev și Harkov, care era bogat în pășuni și câmpuri de grâne, și unde erau multe turme de oi și cirezi de vite. În acel moment, la apropierea iernii, grajdurile și hambarele erau pline de porumb, tutun, oi și vite, și se găseau din belșug pâine, bere, miere, fân și ovăz. Acolo, în sfârșit, atât oamenii cât și animalele puteau să mănânce pe săturate. Recunoscători, suedezii s-au așezat în pătrat, într-o zonă care avea pe laturi orașele Romnî, Priluki, Lohvița și Gadiaci, dispersând regimentele în companii și plutoane și cazându-se în case și bordeie pe toată această suprafață. Deși erau izolați în adâncul Ucrainei, atât de departe de Suedia și Europa, „de parcă ar fi fost în afara lumii“[500], acolo credeau că sunt în siguranță și se pot odihni.

În acest timp, în paralel cu suedezii, dar la câțiva kilometri mai spre est, Petru și Șeremetiev, cu armata principală, se deplasau și ei spre sud, acoperindu-i pe suedezi și alcătuind un paravan între ei și Moscova, aflată la mai bine de 640 de kilometri spre nord-est. Când suedezii s-au așezat în tabăra de iarnă, Petru și-a stabilit și el cartierul general în orașul Lebedin, și și-a distribuit forțele pe un arc, de la nord-vest la sud-est, ocupând poziții în orașele Putivl, Sumî și Lebedin, blocând drumul de la Kursk la Oriol, care ducea spre Moscova. Ca să prevină un atac suedez la est de Harkov sau la vest de Kiev, el a instalat garnizoane și în alte orașe și sate aflate în estul, sudul și vestul taberei suedeze. Unul dintre aceste orașe se numea Poltava.

Hărțuiala continua, dar, treptat, strategiile celor două armate se inversaseră. Carol, care în mod normal prefera o campanie de iarnă agresivă, se afla în defensivă, în timp ce patrulele rusești sâcâiau și provocau tabăra suedeză. Scopul lui Petru nu era de a începe o luptă totală, ci de a pune presiune asupra suedezilor, de a-i împrăștia pe cei izolați, de a-i obosi până la

epuizare și de a-i demoraliza până la sosirea primăverii. Timpul, și Petru era conștient de asta, era de partea lui.

Așa că țarul a inițiat noi tactici, menite să-i destabilizeze pe inamici, să nu-i lase să se odihnească sau să-și petreacă iarna în pat, descălțați de cizme. Iarna care se apropia era deja mai friguroasă decât de obicei, iar cavaleria neregulată rusă putea să traverseze cu ușurință râurile și păraiele înghețate prin orice punct voiau. Datorită acestei mobilități pe care o aveau acum rușii, era mult mai dificil pentru regimentele suedeze să păzească marginile taberei. Rușii îi mai derutau și printr-o serie de păcăleli și diversiuni. Tactica lui Petru era să trimită o forță substanțială în vecinătatea taberei suedeze și să-l ademenească pe Carol să-și mobilizeze trupele pentru a se deplasa spre ei, moment în care oamenii lui Petru se retrăgeau. Așa s-a întâmplat în 24 noiembrie la Smeloe, unde trupele lui Carol, mobilizate în totalitate și pregătite de luptă, i-au văzut pe ruși dispărând din fața lor. Furios, regele le-a dat permisiunea oamenilor săi să jefuiască orașul – sistematic, fiecare regiment se ocupa de un anumit sector – și să-l incendieze.

Cum rușii perseverau, mânia regelui a crescut, și, cu speranța că va avea loc o luptă adevărată, în care să dea o lovitură decisivă rușilor ca să termine cu hărțuielile, el a căzut în capcana pe care i-o pregătise Petru. Trei regimente suedeze erau încartiruite laolaltă cu o parte dintre cazacii lui Mazepa, în Gadiaci, oraș aflat la aproximativ 60 de kilometri est de Romnî. În 7 decembrie, Petru și-a deplasat o mare parte din armată spre sud-est, ca și cum ar fi vrut să atace orașul. Între timp, l-a trimis pe Hallart cu alte trupe chiar spre Romnî, cu ordinul de a-l ataca și de a-l ocupa, în cazul în care armata principală suedeză ar fi ieșit să elibereze orașul Gadiaci. Scopul său era ca suedezii să fie obligați să-și părăsească tabăra călduță și să mărșăluiască prin împrejurimile geroase, timp în care el putea să ocupe orașul Romnî.

Când Carol a auzit că rușii mișună pe la periferiile orașului Gadiaci, instictul lui combativ s-a aprins. Degeaba l-au sfătuit generalii săi să rămână pe loc și să lase trupele din Gadiaci să se descurce cu asaltul rusesc. În ciuda sfaturilor lor și a frigului cumplit, în 19 decembrie, Carol a ordonat întregii armate să pornească în marș. El însuși a plecat primul, cu trupele

din Gardă, cu speranța că îi va lua prin surprindere pe ruși, așa cum făcuse la Narva. Petru, când a aflat că armata lui Carol a pornit în marș, le-a ordonat trupelor sale să-și mențină pozițiile din apropiere de Gadiaci, până la apropierea suedezilor, după care să se retragă. Rușii au rămas pe loc chiar până când suedezii erau la aproape un kilometru de ei, apoi, după cum fusese planificat, pur și simplu s-au evaporat, retrăgându-se la Lebedin, unde țarul avea cartierul general. În acest timp, de îndată ce suedezii au plecat, oamenii lui Hallart au dat năvală în Romnî, ocupându-l fără greutate, exact așa cum anticipase Petru.

Așa cum sperase Petru, armata suedeză a rămas prinsă afară, pe drumul dintre Gadiaci și Romnî. Un dușman mai rău decât rușii lovea în Carol și în soldații lui. În toată Europa, iarna din acel an a fost cea mai grea din câte se știau. În Suedia și Norvegia, elanii și cerbii au murit de frig în păduri. Marea Baltică era plină de sloiuri și deseori de-a dreptul înghețată, și căruțe cu încărcătură grea puteau trece din Danemarca în Suedia peste canal. Canalele Veneției, estuarul Tagus din Portugalia, și chiar Ronul erau acoperite cu gheață. Sena înghețase la Paris, așa încât se putea trece peste ea cu caii și cu căruțele. Chiar și oceanul înghețase în golfurile și fiordurile de pe coasta Atlanticului. Iepurii au înghețat în culcușurile lor, veverițele și păsările au căzut înghețate din copaci, animalele domestice erau găsite țepene pe câmpuri. La Versailles, vinul îngheța în pivnițe și prindea pojghiță de gheață în pahare. Curtenii au lăsat moda deoparte și s-au înfășurat în haine groase, înghesuiți în jurul marilor șemineuri unde ardeau lemnele zi și noapte, în încercarea de a încălzi camerele înghețate. „Oamenii mor de frig ca muștele. Pânzele morilor de vânt au înghețat, și nu se poate măcina porumb, așa că mulți oameni mor de foame“, îi scria Ludovic al XIV-lea cumnatei sale, prințesa palatină. În spațiile vaste, măturate de vânt și neprotejate de arbori ale Ucrainei, frigul era și mai intens. Prin infernul de gheață, armata suedeză, istovită și înghețată, mărșăluia ca să ajungă să salveze o garnizoană care nici nu mai era în pericol.

Inutilitatea efortului s-a mai asociat și cu un destin crud care aștepta armata la Gadiaci. Suedezii se chinuiseră să meargă înainte, ajungând seara, cu speranța de a găsi adăpost și căldură. Dar au descoperit că singura intrare în oraș era o poartă îngustă care s-a stricat și s-a blocat rapid, din cauza marii mase de oameni, cai și căruțe. Cei mai mulți dintre suedezi au fost nevoiți

să-și petreacă o noapte, alții două sau trei, campați în afara orașului, sub cerul liber. Suferința era extremă. Santinelele mureau înghețate în post. Mușcăturile gerului le furau oamenilor nasuri, urechi, degete de la mâini și de la picioare. Sănii încărcate cu oameni degerați, și un șir lung de căruțe ai căror pasageri erau deja morți, se târau încet printre porțile înguste ale orașului. „Gerul a fost de nedescris, câteva sute de oameni din regiment fiind vătămați prin degerăturile părților intime sau prin pierderea picioarelor, mâinilor, nasul, în afară de cei nouăzeci de oameni care au murit degerați“[501], scria un tânăr ofițer care făcea parte din armată. „Cu ochii mei am văzut dragoni și cavaleriști care stăteau pe caii lor înghețați bocnă, cu mâinile atât de încleștate pe căpăstru, încât nu puteau fi desfăcute decât după ce li se tăiau degetele.“

În interiorul orașului, aproape fiecare casă devenise un spital. Pacienții erau înghesuți pe bănci, lângă foc, sau stăteau întinși unul lângă altul pe podea, acoperiți cu paie. În duhoarea cangrenelor, chirurgii lucrau, căsăpind membrele degerate, acumulând pe podea grămezi de degete, mâini și alte părți amputate. Carnagiul provocat armatei suedeze în timpul nopților petrecute în nămeți, sub cerul liber, a fost mai teribil decât tot ce ar fi putut să se întâmple dacă ar fi avut loc bătălia la care Carol sperase. Peste 3000 de suedezi au murit înghețați, iar unii au scăpat doar mutilați într-un fel sau altul de ger. Din ignoranță, cei mai mulți refuzau să-și maseze extremitățile cu zăpadă, așa cum făceau cazacii. Chiar și Carol fusese mușcat de ger, pe nas și pe obraji, iar fața lui începuse să se albească, dar a urmat repede sfatul lui Mazepa și și-a revenit, frecându-se pe față cu zăpadă.

Frigul a atins punctul culminant de Crăciun, momentul cel mai festiv, în mod normal, în calendarul bisericesc suedez. În acele zile, Carol călărea de la un regiment la altul, inspectându-și oamenii care stăteau înghesuiți câte douăzeci sau treizeci în mici barăci. Toate slujbele și ceremoniile religioase, inclusiv cea din ziua de Crăciun, au fost anulate, pentru a se evita ieșirea oamenilor afară. În loc de acestea, se țineau rugăciuni de dimineață și de seară de către soldați obișnuiți. Două zile după Crăciun, gerul era în toi. A treia zi a fost ceva mai cald, iar în 30 decembrie oamenii începuseră să iasă din nou afară. Carol se consola cu gândul că dacă iarna fusese așa de grea pentru oamenii săi, a fost la fel de grea și pentru ruși. De fapt, deși trupele

lui Petru suferiseră și ele de frig, oamenii lui erau îmbrăcați cu haine mai călduroase, iar pierderile suferite au fost mult mai mici.

Uluitor, în ciuda marii suferințe din rândul armatei și a parțialei sale distrugeri, Carol nu-și putea înfrâna impulsul de a ataca, același care îl ademenise la Gadiaci de la început. „Deși Pământul, Cerul și Văzduhul sunt acum împotriva noastră“, exclama tânărul prinț Max de Württemberg, „planurile regelui trebuie îndeplinite.“[502] Pierderea orașului Romnî în fața lui Hallart îl călca pe nervi și voia să preia din nou inițiativa. Pe vârful unui deal, aflat la doar 13 kilometri de Gadiaci, era un mic sat căzăcesc fortificat, numit Veprîk. Lui Carol nu-i convenea ca pozițiile rușilor să fie atât de aproape de el, așa că s-a decis să captureze satul. Dar Veprîk avea o garnizoană foarte puternică, alcătuită din 1100 de ruși și mai multe sute de cazaci loiali, toți comandați de un ofițer englez din armata lui Petru. Când preluase comanda, acest ofițer energic ridicase nivelul de înălțime al zidurilor fortăreței, adăugând deasupra acestora coșuri încărcate cu pământ. Aceste bastioane de pământ fuseseră apoi făcute și mai greu de urcat: s-a turnat apă peste ele, apă care, din cauza temperaturilor scăzute, transformase pereții în palisade de gheață. Într-un mod asemănător, porțile orașului erau blocate cu căruțe pline de bălegar, acoperite cu un strat de gheață. Cu asemenea pregătiri ingenioase, ofițerul englez nu a fost deloc tulburat când, în 7 ianuarie, Carol a venit să ceară capitularea imediată. Când regele a amenințat că îl va spânzura de zidurile fortăreței pe ofițer cu întreaga lui garnizoană, comandantul a refuzat calm și a început să-și pregătească oamenii să întâmpine asaltul. Știind că ofițerii suedezi vor fi în față, conducându-și oamenii spre bastioanele lui acoperite de gheață, el le-a ordonat soldaților să-i ia la țintă mai ales pe suedezii din față.

Forța de asalt a lui Carol era alcătuită din șase regimente epuizate de infanterie și două regimente de dragoni, în total 3000 de oameni pentru ceea ce părea a fi o operațiune simplă. El voia să măture zidurile cu artileria, după care trei coloane de infanterie să năvălească peste ziduri și să pătrundă în oraș. Atacul a fost început cu mare hotărâre de către veteranii suedezi. Sub bubuiturile tunurilor, cele trei coloane de asalt s-au apropiat de ziduri, aducând scări. Dar artileria a eșuat. Tunurile erau prea puține și focul prea împrăștiat. Apărătorii reușiseră să-și păstreze locurile de pe ziduri și împușcaseră pe mulți dintre cei care duceau scările, înainte ca aceștia să

ajungă să le fixeze. Când restul scărilor au fost rezemate de zid, iar infanteriștii au început să se cațere pe ele, și-au dat seama că zidurile erau prea alunecoase, iar scările prea scurte. Trăgătorii cazaci și ruși și-au scos puștile peste metereze și, așa cum fuseseră instruiți, au tras mai întâi asupra ofițerilor suedezi. Alți ruși aruncau bușteni, apă fiartă și chiar terci fierbinte peste asediatorii de jos.

Deși cadavrele suedezilor se adunau grămadă la baza bastioanelor de gheață ale fortului Veprîk, Carol refuza să accepte că poate fi ținut în loc de o asemenea „șandrama“. Atacul a mai fost lansat o dată și, din nou, a fost respins cu pierderi grele. Rehnsköld, care fusese în mijlocul acțiunii, a fost rănit în piept de schijele unei grenade care explodase și nu și-a mai revenit niciodată complet în urma acestei răni. Fortul încă rezista, când întunericul i-a obligat pe suedezi să abandoneze atacul. Din fericire pentru Carol, comandantul garnizoanei, care nu știa cât de grav suferise armata suedeză, s-a temut că oamenii lui nu vor mai rezista unui al treilea atac și a trimis un mesager, după lăsarea întunericului, ca să aranjeze o capitulare în termeni onorabili. Carol a fost de acord și garnizoana cu 1500 de oameni și patru tunuri s-a predat. Dar pierderile lui Carol fuseseră foarte mari. În două ore, într-o scurtă după-amiază de iarnă, muriseră 400 de suedezi și fuseseră răniți 800 – mai mult de o treime din forța de atac și o micșorare serioasă a puterii oricum împuținate a armatei suedeze.

Orașul a fost cucerit, dar nu a fost obținut niciun avantaj major.

De la mijlocul lui ianuarie până la mijlocul lui februarie, armata suedeză s-a aflat din nou în mișcare. Carol alesese o ofensivă limitată, deplasându-se în general spre est peste pâraiele înghețate și prin zăpada neatinsă. Petru urmărea acțiunile neliniștit; Harkovul, orașul cel mai important din estul Ucrainei, era la mai puțin de 160 de kilometri de avangarda suedeză. Mai rău era, din punctul de vedere al țarului, că regele ar fi putut să mărșăluiască spre prețioasele lui docuri de la Voronej, de pe Don. Ca să protejeze acel loc, pentru care depusese așa de multe eforturi, orice merita sacrificat, chiar și o bătălie majoră. În consecință, când suedezii au început să tropăie în jurul flancului său sudic, Șeremetiev, cu armata principală, a început să se miște spre sud. Traseul lui era paralel cu al suedezilor, interpunându-se constant între invadator și șantierul de nave. Între timp, Menșikov și grosul

călăreților ruși, atât cavaleria cât și dragonii, s-au strecurat în sud față de înaintarea suedeză, făcând un paravan între Carol și Vorskla, și fiind gata să se opună oricărei tentative de traversare a râului.

În 29 ianuarie, Carol l-a lovit pe Menșikov. Tocmai când cneazul terminase prânzul în Opașnaia, pe Vorskla, s-a dat alarma deodată și Carol a năvălit asupra lui cu cinci regimente de cavalerie. Era genul de acțiune care îi plăcea regelui, o repetare a raidului elegant de la podul Grodno din anul precedent. Carol, cu sabia în mână, călărea alături de dorobanții care atacau. Menșikov a scăpat, dar cele șapte regimente de dragoni ale sale au fost vânate și urmărite până când, în cele din urmă, suedezii n-au mai putut să înainteze prin zăpada adâncă. Când Carol a dat ordinul de retragere, provocase 400 de victime, cu prețul a doar doi morți dintre oamenii săi.

În timpul acestei ofensive, Carol a prădat și a distrus. Aplica și el tacticile pe care le învățase de la Petru: să-și protejeze armata, creând în jurul ei o centură de devastare, prin care pătrunderea inamicului era dureroasă și dificilă. La mijlocul lui februarie, Carol s-a întors spre sud-est spre Harkov, iar în 13 a ajuns la Kolomak, aflat pe malul râului cu același nume. A fost punctul cel mai estic, și cel mai adânc în inima Rusiei, al invaziei suedeze. Tocmai atunci, însă, ofensiva de o lună de zile a lui Carol a fost oprită de un alt factor: o altă mare schimbare a vremii rusești. Frigul intens a făcut loc deodată dezghețului. Furtuni puternice și ploi torențiale erau urmate de topirea rapidă a nămeților de zăpadă. Râurile și păraiele se revărsau, soldații suedezi se scufundau în noroi, iar apa țâșnea din cizmele lor. Orice operațiune militară era paralizată, iar Carol nu a avut de ales și a ordonat retragerea. Cu mari eforturi, artileria și căruțele au fost trase prin noroi. În 19, suedezii erau înapoi la Opașnaia, pe Vorskla. La mijlocul lui martie, dezghețul se terminase, pământul se întărise și se putea merge din nou pe el. Profitând de acest moment, suedezii, cu toate bagajele și cu cei mai mulți dintre aliații lor cazaci, s-au deplasat mai departe spre sud, ocupând alte poziții între Psiol și Vorskla, amândoi afluenți ai Niprului. Acolo, regimentele au fost întinse pe o linie de 65 de kilometri, de la nord la sud, de-a lungul malului de vest al Vorsklei. În apropiere de capătul sudic al acestei linii se afla orașul Poltava, păzit încă bine de o garnizoană rusescă. În acea regiune proaspăt-ocupată și relativ neatinsă, armata suedeză a așteptat tot restul lunii martie și toată luna aprilie. În spatele lor, în nord,

tărâmul de lapte și miere era acum un teritoriu ruinat, de orașe jefuite și sate incendiate.

Carol a avut timp să inspecteze și să evalueze pierderile suferite de armată în cursul iernii. Situația era alarmantă. Gerul, febra și bătăliile făcuseră multe victime, ghetele și cizmele erau roase, uniformele erau roase și jerpelite. Mâncarea era de ajuns, dar toată artileria suedeză era alcătuită acum din treizeci și patru de tunuri, iar praful de pușcă era ud și compromis. „Campania este atât de dificilă și condițiile noastre sunt atât de jalnice“[503], îi scria contele Piper soției sale, încât o așa de mare mizerie nu poate fi descrisă, și este de necrezut.“ Puțin mai târziu, el scria: „Armata este într-o stare jalnică, imposibil de descris.“

Carol, totuși, părea hotărât să nu bage de seamă. În 11 aprilie, el i-a scris lui Stanisław: „Eu și armata suntem în foarte bune condiții. Inamicul a fost învins și pus pe fugă în toate confruntările.“[504] Încăpățânarea lui de a rămâne pozitiv, cu moralul ridicat și plin de optimism încurajator este ilustrată de o întâlnire cu un tânăr ofițer rănit, stegarul Gustav Piper din regimentele de Gardă. Piper s-a opus dorinței chirurgului de a-i amputa amândouă picioarele, dar pierduse câteva degete și călcâiele. Schilodit și incapabil să meargă, el se afla într-una dintre căruțele de bagaje când a venit regele la el.

L-am văzut pe Majestatea Sa, regele Carol al XII-lea, de la mare depărtare, cu un alai de cincizeci de călăreți, mergând de-a lungul coloanei de căruțe; și de când zac dezbrăcat, cu nimic pe mine decât o cămașă, culcat într-o căruță de muniții, cu prelata trasă pe jumătate peste mine ca să-mi țină umbră și să pot respira aer curat, am gândit că nu este decent să fiu văzut de rege într-o asemenea postură. De aceea m-am întors cu spatele către deschizătură și m-am prefăcut că dorm. Dar Majestatea Sa, continuând să meargă drept înainte pe lângă coloana de căruțe, a ajuns și la mine și a întrebat cine sunt. Colonelul a răspuns: „Acesta este nefericitul stegar Piper, din Gardă, ale cărui picioare au degerat.“ Majestatea Sa a venit atunci mai aproape de căruță, întrebându-l pe grăjdar: „Doarme?“ Grăjdarul i-a răspuns: „Nu știu. Era treaz până acum.“ Cum regele stătea lângă căruță, am crezut că nu este potrivit să stau cu spatele la el, așa că m-am întors. El m-a întrebat: „Ce mai faci?“ I-am răspuns: „Sunt destul de rău, Majestate,

pentru că nu pot să stau în picioare.“ Majestatea Sa a întrebat: „Ți-ai pierdut o parte din picioare?“ Eu i-am spus că nu mai am degetele și călcâiele, iar el a spus, auzind aceasta: „Un fleac. Un fleac.“ Și, odihnindu-și piciorul pe oblâncul șeii, a arătat spre o jumătate de talpă, spunând: „Am văzut oameni care au pierdut așa de mult din picior, încât își îndesau ceva în cizme [ca să completeze partea care lipsea], și mergeau la fel de bine ca înainte.“ Întorcându-se apoi către colonel, Majestatea Sa a întrebat: „Ce a spus chirurgul?“ Colonelul a răspuns: „El crede că se mai poate face ceva cu picioarele lui.“ Majestatea Sa a spus: „Poate va și alerga din nou?“ Colonelul a răspuns: „El ar trebui să-i mulțumească lui Dumnezeu dacă va putea măcar să meargă; nici nu poate fi vorba de alergat.“ Și când Majestatea Sa a plecat mai departe, i-a spus colonelului, care, pe urmă, mi-a spus mie: „Este de compătimit, pentru că e așa de tânăr.“[505]

Carol însuși avea douăzeci și șase de ani.

Starea din ce în ce mai proastă a armatei suedeze și poziția ei expusă din stepă i-a făcut pe contele Piper și pe ofițerii lui Carol să ajungă la aceeași concluzie urgentă: regele trebuie să se retragă din Ucraina, să traverseze Niprul spre Polonia, pentru a căuta întăriri de la armatele lui Stanisław și Krassow din Polonia. Întărit în acest fel, putea să revină în Rusia, deși mulți se întrebau dacă urmărirea pe mai departe a acestui țar periculos și greu de prins va aduce vreodată triumful decisiv și copleșitor pe care regele era obsedat să îl obțină.

Carol a refuzat net să renunțe la campania lui și să se retragă, spunând că o retragere ar părea o fugă, și nu ar face decât ca țarul să prindă și mai mult curaj. În loc de aceasta, le-a spus consilierilor săi uimiți că el intenționează să rămână unde era și să continue să facă presiuni în duelul lui cu țarul. A admis că, în starea aceea diminuată, armata lui singură, chiar și cu oamenii lui Mazepa, era prea mică pentru a ajunge la Moscova fără ajutor. De aceea, în timp ce își păstra poziția avansată, el își căuta întăriri. Deja din decembrie îi ordonase lui Krassow, care era în Polonia, să se alăture armatei regale poloneze a lui Stanisław și să pornească în marș din Polonia la Kiev, iar de acolo spre est, ca să se întâlnească cu armata principală. Mai departe, el spera să mai recruteze și alți aliați dintre cazacii din Ucraina. Mazepa îl asigurase că mulți dintre aceștia se vor alătura de bunăvoie regelui suedez,

de îndată ce armata sa va ajunge suficient de aproape de ei ca să le poată oferi protecție în fața pedepsei țarului. În sfârșit, cel mai mare vis dintre toate al regelui Carol era să-i convingă pe tătarii din Crimeea, și poate chiar și pe stăpânii lor, turcii otomani, să încalce armistițiul semnat în 1700 și să i se alăture într-o coaliție puternică. Cu el însuși în frunte, și cu veteranii lui suedezi ca un nucleu de oțel, o mare armată aliată putea să facă un marș irezistibil spre Moscova dinspre sud. Apoi, cu regele în Kremlin, Rusia ar fi fost împărțită și fiecare dintre părțile invadatoare – suedezii, cazacii, tătarii și turcii – ar fi luat câte o felie din ce i s-ar fi părut mai atractiv. Dar nimic din toate acestea nu a fost posibil. Carol a insistat ca armata să rămână pe loc și să asigure nucleul și punctul de plecare pentru următoarea etapă a marii lui acțiuni.

Potrivit lui Mazepa, sursa nemijlocită și cea mai apropiată a lui Carol pentru adunarea de aliați era printre cazacii zaporojeni, un popor sălbatic care trăia pe un grup de treisprezece insule fortificate, în avalul cursului Niprului. Ei formau o tovărășie de briganzi ai râului care nu se supunea nimănui decât hatmanului lor, Konstantin Gordeenko, iar printre cazaci aveau faima celor mai fioroși luptători. Când tătarii și turcii atentaseră la pământurile lor mănoase și construiseră forturi pe râu ca să împiedice trecerea bărcilor, ei se luptaseră cu tătarii și turcii. Acum, rușii erau cei care le limitau accesul, restrângându-le libertățile; de aceea ei ar fi luptat împotriva rușilor. Mazepa, care negociase cu Gordeenko, știa că ei sunt dispuși să facă acest lucru, și mișcarea armatei suedeze spre sud, în regiunea Poltavei, era parțial gândită și pentru încurajarea zaporojenilor, ca să creadă că sunt în siguranță să se declare împotriva țarului Petru.

În 28 martie, Gordeenko și 6000 dintre oamenii lui au venit alături de suedezi, exprimându-și devotamentul prin atacarea unei mici forțe de dragoni ruși care se aflau în garnizoana orașului Perevolucina, un punct important, unde Vorskla se varsă în marele Nipru. Odată ce Perevolucina a fost capturată, cazacii zaporojeni și-au mutat întreaga flotilă de bărci înspre nord și le-au acostat la rând de-a lungul malului. Aceste bărci, având capacitatea de a duce 3000 de oameni la o singură cursă, erau mai importante pentru Carol decât toți călăreții, pentru că Niprul era mare și liniștit, nu existau poduri și doar cu acest gen de bărci puteau fi transportate

peste râu armatele lui Krassow și Stanisław, atunci când ar fi venit să i se alăture.

În 30 martie, Gordeenko a ajuns la cartierul general al lui Carol pentru a oficializa înțelegerea cu regele Suediei. Tratatul, ai cărui semnatari erau Carol, Mazepa și Gordeenko, prevedea ca regele să nu facă pace cu Petru, până când nu va obține independența cazacilor ucraineni și zaporojeni. Carol a mai promis că își va muta armata în afara Ucrainei, pentru a nu mai fi câmp de luptă, imediat ce situația militară va permite acest lucru. În ceea ce-i privea, cei doi lideri ai cazacilor s-au angajat să lupte alături de rege și să mai convigă și alți cazaci și ucraineni să se alăture luptei împotriva țarului. În cele din urmă, apelurile lor au mai adus un plus de 15000 de ucraineni neînarmați în tabăra suedeză, dar nici Carol și nici hatmanii cazaci nu aveau un surplus de muschete cu care să-i înarmeze pe acești țărani, așa că efectivul lor nu sporea cu nimic potențialul de luptă al lui Carol. Firea puritană a lui Carol a avut de suferit de pe urma prezenței lor, pentru că noii recruți își aduseseră cu ei și femeile, iar în curând taberele batalioanelor suedeze erau invadate de „târfele nerușinate“ ale cazacilor zaporojeni.

Mult mai grave au fost însă pentru Carol consecințele unei lovituri geniale, venită pe neașteptate din partea lui Petru, care a avut loc la două săptămâni după încheierea tratatului lui Carol cu cazacii zaporojeni și care desființa avantajul său major. Petru era bine informat în privința pericolului dezertării lui Gordeenko și nu contase niciodată pe loialitatea lui. Prin urmare, el i-a ordonat colonelului Iakovlev să îmbarce la Kiev 2000 de soldați ruși și să coboare pe râu spre Perevolucina și Secea Zaporojeană. Când hatmanul Gordeenko și partizanii lui se aflau încă la Carol, negociind termenii tratatului, forța lui Iakovlev a ajuns la Perevolucina și i-a distrus pe cazaci. Câteva săptămâni mai târziu, aceeași forță rusească a năvălit asupra bazei de pe insulă a cazacilor zaporojeni. Orașul a fost cucerit și distrus, mulți cazaci au fost uciși, iar alții au fost prinși și executați ca trădători. Victoria aceasta avea multe efecte semnificative. Puterea bandelor de cazaci, altădată de temut, era diminuată. Și, la fel ca în cazul distrugerii Baturinului, capitala lui Mazepa, Petru arătase care este teribilul preț al alianței cu dușmanul său. Nu numai că a redus la tăcere restul cazacilor, dar le-a dat de gândit tuturor populațiilor de graniță. În sfârșit, victoria rușilor

avea și o valoare strict militară pentru Petru. Când au capturat Perevolucina și Seci, oamenii lui Iakovlev au incendiat toate bărcile cazacilor care se aflau pe râu. Dintr-o lovitură, podul plutitor peste Nipru al lui Carol a fost distrus.

Nici pierderea bărcilor și nici perspectiva de a nu mai primi sprijin de la cazaci nu ar fi contat pentru Carol, dacă ar fi reușit să ajungă la o înțelegere cu un aliat și mai puternic, crâncenul rusofob Devlet Ghirei, hanul tătarilor din Crimeea. Timp de nouă ani, neliniștitul han fusese ținut în șah de armistițiul lui Petru din 1700, încheiat cu stăpânul hanului, sultanul. Dar ura lui Devlet pentru ruși nu se domolise, iar când armata lui Carol părea că se îndreaptă spre Moscova, el a cerut cu nervozitate Porții să profite de oportunitate. În primăvara lui 1709, ca răspuns la invitația contelui Piper, nerăbdătorul han a trimis doi colonei tătari în tabăra suedeză să deschidă negocierile, tratatul final, desigur, urmând să fie aprobat de la Constantinopol. Termenii lui Devlet includeau cererea ca regele Carol să promită că nu va face pace cu Petru până când obiectivele tătarilor, ca și ale suedezilor, vor fi atinse. În mod obișnuit, Carol nu și-ar fi luat niciodată un asemenea angajament, dar, forțat de slăbiciunea propriei armate și de obsesia de a-l termina pe Petru, a început negocierile. Exact în acel moment a sosit și vestea distrugerii orașului Seci. Tulburați, reprezentanții hanului s-au retras pentru a se consulta cu stăpânul lor.

În acest timp, atât Carol, cât și Stanisław făceau apeluri directe către sultanul din Constantinopol, pentru încheierea unei alianțe. În esență, argumentul lor era același cu al lui Devlet Ghirei: Ce moment putea fi mai bun decât acela, când armata suedeză se afla deja în mijlocul Rusiei, pentru a întoarce rezultatele campaniei lui Petru de la Azov, adică pentru a recuceri orașul și pentru a distruge baza navală de la Taganrog, pentru a incendia flota existentă acolo, pentru a-l împinge peste stepă, înapoi, pe insolentul țar, și pentru a restabili statutul anterior, de „fecioară pură și neprihănită“, al Mării Negre, odată pentru totdeauna.

Petru era conștient că sultanul va fi ispitit cu aceste lucruri și a acționat prin mijloace diplomatice și militare pentru contracararea lor. În 1708, Golovkin i-a dat instrucțiuni ambasadorului lui Petru de la Constantinopol, șiretul Piotr Tolstoi, să facă tot ce era necesar ca să îi mențină pașnici pe turci în

timpul invaziei suedeze. La începutul lui 1709, Tolstoi a raportat că marele vizir promisese că turcii vor păstra armistițiul și că nu le va permite tătarilor să intre în război. Cu toate acestea, în luna aprilie a aceluiași an, alți emisari tătari au venit la Constantinopol pentru a cere o alianță cu suedezii. Folosindu-și toată măiestria, Tolstoi a depus mari eforturi pentru a-și îndeplini misiunea. El a împrăștiat informații despre starea deprimantă a armatei suedeze. A făcut cunoscut faptul că flota rusească de la Taganrog a fost puternic întărită. Aurul – care avusese dintotdeauna o mare influență la curte otomană – a fost revărsat din belșug peste curtenii și oficialii turci. Tolstoi a mai lansat, de asemenea, și zvonuri false, potrivit cărora Petru și Carol erau pe punctul de a încheia pace. Era ca și hotărât, spunea el, și urma să fie anunțat, că sora lui Petru, Natalia, se va căsători cu Carol și va deveni regină a Suediei. Tolstoi nu avea egal în viclenii, iar campania lui a dat rezultate. La mijlocul lui mai, sultanul a trimis ordine hanului, prin care îi interzicea să se alăture suedezilor. O copie a scrisorii i-a fost înmânată și lui Tolstoi.

Cu toate estimările lui Tolstoi că turcii vor respecta armistițiul cel puțin un timp și cu toată slăbiciunea armatei suedeze și a izolării ei în stepă, Petru știa că regele Carol încă mai face planuri de atac. Țarul mai știa însă și că, fără întăriri, Carol nu este în măsură să dea o lovitură fatală Rusiei, iar obiectivul său major din iarna și primăvara anului 1709 a fost să împiedice orice fel de întăriri să ajungă la Carol. Pe la începutul lunii decembrie, Petru a detașat o mare forță mobilă din armata principală și a trimis-o, sub comanda lui Goltz, să opereze la vest de Kiev, pe frontiera poloneză, cu misiunea de a intercepta și de a bloca ajutorul venit de la armatele lui Krassow și Stanisław. Totuși, mult mai periculoasă părea posibilitatea ca turcii și tătarii să intre în alianță cu inamicul. Un număr mare de cavaleriști tătari și de infanteriști turci care s-ar fi alăturat batalioanelor experimentate de suedezi ar fi creat o forță irezistibilă. Pentru a împiedica această joncțiune trebuia convinși sultanul și marele vizir că războiul cu Rusia nu ar fi profitabil, iar punctul sensibil al sultanului și al miniștrilor lui era amenințarea flotei rusești. De aceea, pentru intimidare sau, la nevoie, pentru a o putea folosi ca armă, Petru a hotărât să-și pregătească flota, pentru vară, de navigarea pe Marea Neagră.

În timpul iernii, Petru era îngrijorat pentru navele lui. În ianuarie, când Carol a început ofensiva sa limitată spre est, Petru s-a temut ca regele să nu intenționeze să pornească spre Voronej, ca să incendieze docurile și șantierele, ca o favoare pentru sultan și ca o demonstrație privind avantajele pe care i le-ar aduce o alianță. În februarie, el i-a scris lui Apraksin, ordonându-i să plece la Voronej, ca să pregătească navele pentru coborârea pe Don, în vederea deplasării spre flota de la Taganrog. Apoi, el însuși a plecat la Voronej, trimițând de pe drum o ploaie de scrisori și de instrucțiuni. El i-a ordonat lui Apraksin să trimită la Taganrog un grădinar bun, care să aducă multe semințe și plante. Aflând că în 11 martie va fi o eclipsă de soare, le-a cerut profesorilor occidentali de matematică de la Moscova să calculeze durata acesteia la Voronej, și să-i trimită o diagramă. A citit traducerea rusească a unui manual de fortificații occidental și l-a trimis înapoi pentru rescriere. În Belgorod a făcut o oprire suficient de lungă pentru a-l boteza pe fiul nou-născut al lui Menşikov.

Țarul a descoperit că multe dintre navele mai vechi de la Voronej erau putrede și a ordonat să fie distruse, dar să se păstreze măcar velatura și alte materiale care mai puteau fi salvate. Din nou a luat ciocanul în mână și a lucrat la nave. Problemele de tâmplărie și oboseala fizică erau un balsam după neliniştile care îl apăsaseră tot anul acela cu invazia. Ecaterina, sora lui, Natalia și fiul lui, Aleksei, se aflau și ei acolo ca să-l binedispună. Menșikov a părăsit și el de două ori armata ca să-l viziteze. În aprilie, când se topise gheața de pe râu, Petru a pornit pe Don, spre Azov și Taganrog, unde și-a văzut flota pregătită de ieșirea pe mare. A fost împiedicat să ia parte la primele manevre de o febră care l-a ținut la pat de la sfârșitul lui aprilie până la sfârșitul lui mai, iar atunci Tolstoi a primit asigurarea sultanului din Constantinopole că armatele turce și tătare nu vor porni în marș. Flota pregătită a fost păstrată acolo ca o garanție a promisiunii, dar Petru era de-acum nerăbdător să se întoarcă la armată. În 27 mai, s-a făcut, în sfârșit, bine, și a plecat cu trăsura. Venea vara peste stepă, iar punctul culminant al confruntării cu regele Carol se apropia.

---

[500] Frans G. Bengtsson, p. 317.

[501] ibidem, p. 319.

[502] Nisbet R. Bain, Charles, p. 178.

[503] Eugene Schuyler, vol. II, p. 113.

[504] ibidem.

[505] Frans G. Bengtsson, p. 329.

36

STRÂNGEREA FORȚELOR

La începutul lui aprilie se încheia, în sfârșit, și iarna din Ucraina. Zăpada se topise, noroiul începea să se usuce, iarba creștea, iar șofranul, zambilele și lalelele sălbatice înfloreau pe pajiștile de pe malurile râurilor. În această atmosferă primăvăratică, Carol se simțea optimist. El se afla în negocieri cu tătarii din Crimeea și cu sultanul și, în același timp, aștepta și regimentele proaspete ale suedezilor și ale armatei regale poloneze. Era atât de încrezător, încât a refuzat, fără măcar să se gândească, o ofertă de pace tentantă a rușilor. Un ofițer suedez, capturat la Lesnaia, venise cu propunerea lui Petru. Spunea că țarul „ar fi fost înclinat să facă pace, dar că nu ar fi putut să fie convins să părăsească Petersburgul“[506]. Carol nu a răspuns la oferta lui Petru.

În timp ce aștepta ca negocierile cu tătarii și turcii să dea roade, Carol s-a decis să se deplaseze mai departe în sud, într-o poziție mai apropiată de locul unde aveau să sosească întăririle din Polonia și din sud. Poltava era un mic, dar important oraș comercial, aflat la 320 de kilometri sud-est de Kiev, pe drumul Harkovului. El era situat pe două faleze înalte, care dădeau spre o zonă largă și mlăștinoasă de lângă râul Vorskla, un afluent important al Niprului. Poltava nu era propriu-zis o fortăreață, în sensul european al noțiunii; bastioanele ei de pământ, de 3 metri înălțime, cu palisade de lemn în vârf, fuseseră concepute doar pentru a rezista bandelor de jefuitori tătari și cazaci, și nu unei armate europene moderne, echipată cu artilerie și care avea ingineri profesioniști de asediu. Dacă regele Carol ar fi plecat cu o toamnă mai înainte spre Poltava, orașul ar fi căzut cu ușurință, dar pe atunci regelui îi displăcea ideea stabilirii taberei de iarnă într-un spațiu atât de vast. De atunci, rușii îi îmbunătățiseră sistemul de apărare, aducând pe zidurile ei nouăzeci și unu de tunuri, și întărind forța garnizoanei până la 4182 de soldați și 2600 de locuitori înarmați ai orașului, aflați cu toții sub comanda energicului colonel O.S. Kelin.

Acum însă, Carol era hotărât să ocupe orașul. Pregătirile tehnice pentru asediu au fost încredințate lui Gyllenkrook, generalul responsabil cu intendența, care era o autoritate în minări și alte operațiuni necesare unui asediu. „Tu ești micul nostru Vauban“[507], i-a spus regele lui Gyllenkrook, cerându-i să folosească toate rafinamentele specialistului francez. Gyllenkrook a început pregătirile, deși îl avertizase de la început pe rege că armatei îi lipsește un lucru esențial pentru reușita unui asediu: praf de pușcă suficient pentru a conduce un bombardament susținut al artileriei. În cele din urmă, el considera că regele Carol va trebui să ia cu asalt zidurile cu infanteriștii, caz în care, spunea el, „infanteria Majestății Voastre va fi distrusă. Toți vor crede că eu am sfătuit-o pe Majestatea Voastră să înceapă acest asediu. Dacă nu va reuși, vă rog cu umilință să nu dați vina pe mine.“ „Nu“, i-a spus regele vesel, „nu ești tu de vină. Vom lua responsabilitatea asupra noastră.“

Au început să se sape primele tranșee și în 1 mai a început bombardamentul. Progresiv, tranșeele avansau către zid, și totuși, pentru anumiți suedezi, mai ales pentru Gyllenkrook, părea că se face mai puțin decât s-ar fi putut. Tunurile au tras susținut toată ziua, vărsând foc roșu peste Poltava, dar la ora unsprezece seara regele a ordonat deodată oprirea focului. Gyllenkrook a protestat, susținând că, dacă bombardamentul ar mai continua încă șase ore, Poltava s-ar afla la mila regelui. Dar Carol a insistat, iar tunurile au fost reduse la tăcere. După aceea, bombardamentul a fost redus la cinci reprize pe zi, ceea ce nu avea niciun alt sens decât hărțuirea. Praful de pușcă al suedezilor era puțin, dar nu chiar așa de puțin.

Nici Gyllenkrook și nici alții nu au înțeles hotărârea curioasă a lui Carol, sau care era, de fapt, scopul asediului. De ce, pentru prima oară în campania rusească, regele, care era un maestru al bătăliilor în câmp deschis, a preferat un asediu? Și de ce, dacă a început un asediu, o făcea într-o manieră atât de apatică? Dezorientat și îngrijorat, Gyllenkrook l-a întrebat pe Rehnsköld. „Regele vrea să se distreze puțin până când vin polonezii“, a fost răspunsul feldmareșalului. „E o distracție costisitoare și care presupune și pierderea de multe vieți omenești“[508], a observat Gyllenkrook. „Dacă Majestatea Sa dorește asta, noi trebuie să ne supunem“, a declarat Rehnsköld și a pus punct discuției, îndepărtându-se pe calul lui.

Mulți dintre ofițerii lui Carol, la fel de perplecși ca și Gyllenkrook, au crezut că asediul era doar o momeală pregătită minuțios, ca să-l atragă în luptă pe Petru cu toată armata lui. Dacă acesta fusese scopul lui Carol, garnizoana rusească l-a ajutat. Orașul era apărat eficient, respingând atacurile, trimițând raiduri afară și distrugând minele pe care Gyllenkrook le planta tot mai aproape de ziduri. Chiar și Carol era uimit de rezistența atât de viguroasă. „Curios! Cred că rușii sunt nebuni și chiar se vor apăra așa cum trebuie."[509]

Timp de șase săptămâni, asediul s-a tot prelungit, până în fierbințeala verii ucrainiene. Carol era întotdeauna în mijlocul acțiunii. Ca să-și încurajeze oamenii, el își instalase cartierul general într-o casă aflată atât de aproape de fortăreață, încât zidurile ei erau ciuruite de gloanțe. Treptat, tranșeele suedeze au ajuns mai aproape de bastioane, deși muschetele rusești îi loveau acum pe geniștii și ofițerii-ingineri care supravegheau activitatea. Pe măsură ce căldura creștea afară, răniții au început să moară, cu rănile cangrenate. Alimentele se împuținaseră, pentru că trupele de intendență se duceau iar și iar să jefuiască ferme și sate pe care le goliseră deja cu o săptămână mai înainte. Curând, n-a mai fost nimic de mâncare, în afară de carne de cal și pâine neagră. Și praful de pușcă se împuținase și cel care mai era fusese deteriorat de zăpada topită și de ploaie. Detunătura unui tun nu se auzea mai tare decât o bătaie din palme. Gloanțele din muschetele suedezilor cădeau la 20 de metri distanță. Și erau atât de puține proiectile de muschetă, încât se făcuseră grupuri de recuperatori, care erau trimise în afara tranșeelor, în jurul fortăreței, ca să le adune pe cele rusești și să le aducă pentru a fi refolosite.

În acest timp, peste râu, pe malul estic al Vorsklei, se adunau forțele rusești. Menșikov, cel mai agresiv dintre generalii lui Petru, comanda aceste trupe din cartierul lui general, stabilit în satul Krutoi Bereg, în timp ce Șeremetiev se apropia cu armata principală dinspre nord-est. Ordinele lui Menșikov erau să îi supravegheze pe suedezii aflați peste râu și să facă ce poate pentru a ajuta garnizoana din Poltava. Cea de-a doua misiune nu era deloc ușoară. Între malul estic, mai jos, unde se aflau rușii, și malul vestic, abrupt, care era la mai mult de 60 de metri de zidurile orașului, râul curgea șerpuit printr-un labirint mlăștinos, imposibil de trecut pentru o mare armată și

destul de greu chiar și pentru grupuri mai mici. De mai multe ori, rușii au încercat să trimită întăriri direct spre Poltava, ba chiar s-au străduit să construiască un drum din saci de nisip, dar toate aceste eforturi au eșuat. Problema comunicațiilor a fost rezolvată, în sfârșit, prin trimiterea de mesaje plasate în obuze goale, care erau trase dintr-o parte în alta, peste râu, de la Menșikov la colonelul Kelin și înapoi.

Războiul de râu a continuat. Grupuri de călăreți, ruși sau suedezi, patrulau de-a lungul malurilor opuse, supraveghind și urmărind orice mișcare de pe malul opus, încercând să ia prizonieri de la care să afle informații. La sfârșitul lui mai, Șeremetiev a ajuns în tabăra de la Krutoi Bereg, cu marea masă a infanteriei lui, dar, în ciuda superiorității lor numerice, generalii ruși nu prea știau ce să facă. Ei au aflat de la colonelul Kelin că rezerva acestuia de praf de pușcă este periculos de mică, că operațiunea de minare a zidurilor fortăreței era aproape completă și că el estima că nu va putea rezista până la sfârșitul lui iunie. Menșikov și Șeremetiev nu voiau ca orașul să cadă, dar nu erau pregătiți să înceapă o confruntare generală. Cu siguranță, o traversare a râului Vorskla, dramatică și decisivă, direct în fața suedezilor hotărâți, nu părea deloc tentantă. Cu toate acestea, știind că se apropie momentul decisiv, Menșikov i-a trimis vorbă lui Petru, care traversa stepa de la Azov, să se grăbească. Țarul a răspuns, în 31 mai, că vine cât poate de repede, dar că, decât să piardă un avantaj care s-ar fi putut ivi până la sosirea lui, armata mai bine începea lupta fără el. Cum Poltava încă mai rezista, generalii ruși au hotărât să mai aștepte puțin.

În 4 iunie a sosit Petru și, deși până atunci avea obiceiul de a numi pe unul dintre generalii lui la comanda supremă, în timp ce el prelua un grad inferior, de data aceasta și-a asumat chiar el comanda. Petru adusese cu el încă 8000 de noi recruți care să se alăture trupelor ce se pregăteau pentru luptă. Sosirea lui insuflase un nou spirit în soldații săi, care provocau încăierări viguroase în toate părțile, de-a lungul malurilor râului. În 15 iunie, un atac surpriză al rușilor asupra localității Starî Senjarî, din interiorul regiunii ocupate de suedezi, a eliberat 1000 de prizonieri care fuseseră capturați în iarna precedentă la Veprîk, iar cazacii loiali țarului au atacat și au jefuit o secțiune a caravanei suedeze de bagaje.

Acum, marea încercare a armelor era aproape. Cele două armate se aflau foarte aproape una de alta, fiecare sub comanda monarhului său. Amândoi își dădeau seama că punctul culminant e aproape. Carol, prins într-un spațiu relativ îngust, trebuia să încerce la un moment dat să scape. Petru înțelesese și acceptase acest lucru. Țarul, care, până atunci nu voia să riște totul într-o singură luptă, era nerăbdător să înceapă testul final. Strategia lui dăduse roade. Inamicul era izolat. Liniile de retragere ale lui Carol spre Polonia erau blocate de feldmareșalul Goltz cu o forță puternică, care ar fi putut deopotrivă să împiedice înaintarea unei forțe de întărire, dar și retragerea lui Carol. Iar armata lui Petru de la Vorskla era acum de două ori mai puternică decât a lui Carol. De aici și optimismul macabru al lui Petru, când i-a scris lui Apraksin, în 7 iunie, după ce a ajuns la armată: „Ne-am adunat aproape de vecinii noștri și, cu ajutorul lui Dumnezeu, luna aceasta vom încheia cu siguranță treaba cu ei.“[510]

La câteva zile după sosirea lui, Petru i-a convocat pe toți generalii în cortul său și au analizat datele împreună. Era doar o chestiune de timp până la căderea Poltavei. În mâinile suedezilor, orașul ar fi fost un punct de adunare pentru potențialele întăriri la care Carol spera că se vor alătura armatei regelui – și de care Petru se temea – și împreună cu care, chiar și la momentul acela, putea deschide drumul către Moscova. Miza era suficient de mare ca să-l forțeze pe Petru și pe generalii lui să ia o decizie radicală: ca să ușureze presiunea asupra garnizoanei de la Poltava și să împiedice căderea orașului, armata rusă principală trebuia să intre în joc. O bătălie majoră, poate chiar decisivă, trebuia să fie purtată nu mai târziu de 29 iunie pentru salvarea Poltavei. Până în 29 iunie, Petru se aștepta să-și poată concentra toate forțele; urma să fie prezenți nu numai cazacii lui Skoropadski, ci și 5000 de calmuci care călăreau în urma hanului lor, Aiuk. Numai că armata nu putea fi folosită dacă rămânea pe malul estic al Vorsklei; ar fi trebuit să traverseze pe malul vestic. Odată aflat pe același mal cu suedezii, Petru ar fi putut lansa un atac pe flancuri asupra liniilor suedeze care asediau orașul. Chiar dacă nu ar fi avut loc o luptă majoră, cel puțin prezența armatei ruse i-ar fi obligat pe suedezi să-și redirecționeze o parte din forțe de la pozițiile lor din fața Poltavei și, în acest fel, orașul ar fi scăpat de presiune. În plus, o poziție pe flancul suedezilor i-ar fi permis țarului să aducă și impresionanta artilerie de câmp rusească. Tunurile lui,

acum tăcute și fără utilitate peste râu, ar fi putut să deschidă focul asupra armatei suedeze.

Apoi, Petru a trebuit să decidă pe unde și când se va face traversarea. Nu se punea problema să se încerce forțarea trecerii peste râul larg și mlăștinos chiar în fața rezistenței puternice a suedezilor, așa cum făcuse Carol deseori. Petru a hotărât să pună la punct niște acțiuni diversioniste pe toată lungimea râului, atât la nord, cât și la sud de Poltava, ca să distragă atenția suedezilor, timp în care armata principală putea traversa pe la Petrovka, la 11 kilometri în nordul orașului, unde era apa mai puțin adâncă și călăreții ar fi putut să traverseze. Prima dată ar fi trecut Ronne cu zece regimente de cavalerie și dragoni, apoi Hallart cu zece regimente de infanterie. Din momentul în care această forță ar fi stabilit un cap de pod și și-ar fi făcut tranșee într-o tabără la Semionovka, aflată la un kilometru și jumătate în josul râului, Petru ar fi putut să-și aducă toată armata peste râu. Ronne și Hallart și-au așezat repede trupele în dispozitiv și, în noaptea de 14 iunie, au încercat traversarea, care a fost respinsă. Dar țarul nu permitea să fie respins. De la Poltava, colonelul Kelin a trimis vorbă că nu poate să mai reziste mult, așa că Petru s-a hotărât să mai încerce o dată imediat.

Suedezii știau de traversarea iminentă de la Petrovka. În nopțile de 15 și 16 iunie, armata suedeză a rămas în poziții de luptă. La comanda trupelor suedeze – zece regimente de cavalerie și șaisprezece batalioane de infanterie – se afla Rehnsköld, care i-ar fi întâmpinat pe ruși la traversarea râului. Tactica lui era să permită trecerea unei părți din armata rusă, apoi, în timp ce suedezii se aflau încă în avantaj numeric, să atace și să împingă avangarda rusească înapoi în apele râului. Carol a rămas la comanda trupelor de la Poltava și de-a lungul râului, la sud de oraș. Intenția sa era să aștepte acolo până la începerea luptei și să nu permită ca o forță importantă a rușilor să traverseze prin sudul orașului; apoi ar fi urmat să plece spre nord, ca să facă joncțiunea cu Rehnsköld la Petrovka. Era o formulă logică de victorie. Dar, mai înainte ca planul suedezilor să fie pus în aplicare, a venit dezastrul.

17 iunie 1709 era ziua lui Carol. În cei nouă ani ai săi de campanie activă, regele fusese protejat ca prin magie de rănile din bătălii. Deși fusese lovit de o schijă la Narva și și-a rupt piciorul în Polonia, nu a fost niciodată grav

rănit. Atunci, în cel mai critic moment al carierei sale, norocul l-a părăsit brusc.

La apariția zorilor acelei zile, regele călărea spre satul Nijnie Mlinî, la sud de Poltava, pentru a inspecta pozițiile suedeze și cazace de pe firul râului Vorskla. Avea un motiv întemeiat: bătălia anticipată din nordul orașului, care ar fi izbucnit la traversarea rușilor, ar fi atras armata suedeză în acea direcție. Înainte de a permite această manevră, Carol voia să se asigure că apărarea sudică de pe râu este suficient de puternică pentru a respinge traversarea în acea zonă. Pe malul opus, ca parte a planului diversionist al lui Petru, o forță rusească de cavalerie se străduia să le distragă atenția suedezilor. O tentativă de traversare fusese deja respinsă.

Carol a ajuns în jurul orei opt dimineața cu un escadron de dorobanți și a început să patruleze pe malul râului, aproape de firul apei, ca să-și inspecteze oamenii și pozițiile lor. Unii dintre rușii care fuseseră împinși înapoi rămăseseră pe una dintre numeroasele insule din mijlocul râului au deschis și ei focul asupra grupului de ofițeri suedezi de peste apă. Trăgătorii erau aproape și un dorobanț a fost ucis în șa. Carol, fără nicio grijă pentru siguranța lui, a continuat inspecția lui lentă de la firul apei. Apoi, când a terminat inspecția, și-a întors calul pentru a urca din nou pe mal. Era cu spatele la inamic și în acel moment a fost lovit de un proiectil rusesc în piciorul stâng.

Proiectilul i-a atins călcâiul, penetrând cizma și laba piciorului pe toată lungimea ei, distrugând un os și ieșind în cele din urmă pe lângă degetul mare. Contele Stanisław Poniatowski, un nobil polonez acreditat de regele Stanisław pe lângă Carol al XII-lea, călărind alături de rege, a observat că este rănit, dar Carol i-a ordonat să tacă. Deși rana trebuie să-i fi provocat dureri atroce, regele și-a continuat inspecția ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. El nu s-a întors mai devreme de ora unsprezece la cartierul său general, la aproape trei ore de când fusese rănit și se pregătea să descalece. Până la acel moment, ofițerii și ceilalți aflați lângă el observaseră paloarea lui extremă și sângele care curgea din cizma lui ruptă. Carol a încercat să descalece, dar mișcarea i-a provocat o asemenea durere, încât a leșinat.

Piciorul se umflase așa de tare, încât au fost nevoiți să-i taie cizma ca să poată să i-o scoată din picior. Chirurgii care l-au examinat au descoperit că

proiectilul, care ieșise din picior, se afla alături de degetul regelui, în șosetă. Mai multe oase fuseseră sfărâmate, iar în rană se găseau schije. Doctorii ezitau să facă o incizie prea adâncă pentru a extrage schijele, dar Carol, revenindu-și din leșin, era de neclintit. „Haide! Haide! Taie mai departe! Taie mai departe!“[511] spunea el și, apucându-și piciorul, îl ținea sub cuțit. În timpul operației el a privit, stăpânindu-și cu încăpățânare orice manifestare de durere. Iar când un chirurg s-a apropiat de marginile umflate, inflamate și sensibile ale rănii, și le-a prins ca să le taie, Carol a luat foarfecele și a tăiat singur partea de carne care trebuia.

Vestea că regele Carol a fost rănit s-a împrăștiat repede în tabăra suedeză și a fost o lovitură puternică pentru soldați; piatra de temelie a moralului armatei suedeze era credința că regele lor nu este doar invincibil, ci și personal invulnerabil. Carol fusese în mijlocul a nenumărate lupte și nu fusese vreodată atins, ca și cum Dumnezeu îl proteja cu un scut special și, cu această credință, soldații puteau să-l urmeze oriunde. Carol și-a dat seama imediat de amenințarea asupra moralului soldaților. Când contele Piper și generalii au venit în galop la el într-o stare de mare agitație, el i-a asigurat calm că rana e superficială, că se va vindeca repede și că foarte curând va călări din nou.

Dar rana a început să se agraveze, și nu să se vindece. Carol a făcut febră mare, iar inflamația a început să se întindă, ajungând în final până la genunchi. Chirurgii știau că este necesară amputarea, dar se temeau să o facă, știind ce efect psihologic va avea asupra lui Carol. Timp de două zile, între 19 și 21, părea că e prea târziu, iar Carol se afla la limita între viață și moarte; în 21 iunie, chirurgii au crezut că în două ore va muri. În timpul acestor zile de febră, regele l-a avut alături pe vechiul lui slujitor care a stat lângă patul său și i-a spus povești din copilărie, vechile saga nordice cu prinți-eroi care înving dușmani răi și cer de soție prințese frumoase.

Starea regelui a afectat imediat situația tactică a celor două armate care făceau manevre în jurul Poltavei. În 17 iunie, după ce fusese rănit, dar înainte să fie doborât de febră, Carol încredințase lui Rehnsköld decizia de a lupta la Petrovka. Trupele mareșalului erau deja pregătite, așteptând ca escadroanele și batalioanele ruse să se deplaseze peste râu. Dar când a auzit de rana lui Carol, Rehnsköld s-a întors imediat de pe frontul de nord la

cartierul general, ca să se informeze despre gravitatea rănii suveranului și despre schimbările, dacă erau, pe care regele ar fi dorit să le facă în planul general de luptă. Când Carol i-a dat instrucțiuni să preia comanda, Rehnsköld s-a consultat cu ofițerii lui și a decis să nu atace în nord, așa cum fusese plănuit inițial. Atât ofițerii cât și soldații erau încă mult prea marcați de rănirea regelui.

Până la căderea serii, în 17 iunie, aflase și Petru despre faptul că regele fusese rănit. Decizia lui de a traversa râul era destul de ezitantă; el intenționa, de fapt, să tatoneze malul vestic, ca să vadă ce se întâmplă. Auzind însă de rănirea lui Carol, Petru a ordonat ca toată armata să se pună în mișcare. În 19 iunie, cavaleria lui Ronne și infanteria lui Hallart au traversat Vorskla, fără a fi atacate, și au intrat repede în tranșee la Semionovska. În aceeași zi, armata principală a ridicat tabăra de la Krutoi Bereg și a pornit în marș spre nord către vadul Petrovka, cu brigada de Gardă în avangardă, apoi diviziile lui Menșikov, artileria și convoiul de provizii, și divizia lui Repnin în ariergardă. Timp de două zile, între 19 și 21 – aceleași în care Carol se zbătea între viață și moarte – râul a fost plin de rânduri de oameni și cai, tunuri și căruțe, pentru că regimentele rusești de infanterie și cavalerie treceau de pe malul estic pe cel vestic. Odată ce au ajuns pe malul opus, bătălia era inevitabilă. Într-o confruntare de la distanță așa de mică, având în jur bariere de râuri, niciuna dintre părți nu se putea retrage cu ușurință. Dimpotrivă, retragerea în prezența unei așa de mari forțe adverse, aflată în apropiere, ar fi fost extrem de periculoasă. Pe malul vestic, descoperind că nu întâmpină nicio opoziție, rușii au continuat să lucreze la tranșee, așezați cu spatele la râu, pregătindu-se pentru atacul suedez de care erau siguri că va veni. Dar nu venea.

Până în 22, suedezii își mai reveniseră. Carol era încă grav bolnav, dar febra scăzuse și nu se mai afla în pericol de moarte. Rehnsköld și-a așezat armata în linie de luptă pe un câmp la nord-vest de Poltava, oferindu-le rușilor posibilitatea de a se lupta, dacă Petru ar fi dorit. A apărut chiar și Carol, ca să înviorеze trupele, dus în fața soldaților pe o targă prinsă de cai. Dar Petru, care era încă ocupat cu tranșeele, nu avea nicio intenție de a ieși la luptă. Îndepărtând armata suedeză de Poltava, el își atinsese deja obiectivul imediat: să elibereze orașul de sub presiune. Văzând că rușii nu atacă, Carol i-a ordonat lui Rehnsköld să rupă rândurile. Chiar în acest moment, când

regele zăcea pe targă, în mijlocul câmpului, între trupele sale, au venit și îndelung-așteptații mesageri din Polonia și din Crimeea, care trebuia să aducă vestea mult-așteptatelor întăriri.

Din Polonia, Carol a aflat că Stanisław și Krassow nu mai vin. Era vorba din nou de vechea poveste poloneză cunoscută, cu intrigi, invidii și ezitări. Stanisław se simțea nesigur pe tronul lui fragil și nu voia să facă marșul spre est, părăsindu-și noul lui regat în instabilitate. El și Krassow se certaseră, iar Krassow își retrăsese trupele în Pomerania, ca să-i ia în primire pe noii recruți care soseau din Suedia, înainte de a porni în marș ca să se alăture trupelor lui Carol. Acum, Krassow nu avea cum să ajungă mai devreme de sfârșitul verii. Al doilea mesager era de la Devlet Ghirei. Hanul a confirmat că, din cauza faptului că sultanul nu îi dăduse permisiunea să vină alături de rege împotriva lui Petru, el nu putea să trimită trupe; a promis în schimb prietenia lui. Așa că regele Carol, stând pe targa lui, și-a dat seama că strategia sa de a aștepta întăriri la Poltava dăduse greș. Visase degeaba la marea ofensivă a aliaților către Moscova dinspre sud.

Regele a transmis noutățile consilierilor săi, care le-au primit cu jale. Realistul Piper l-a implorat să abandoneze imediat campania, renunțând la asediul Poltavei și retrăgându-se peste Nipru în Polonia, salvându-și în acest fel armata pentru viitor. În plus, el l-a sfătuit să deschidă negocieri diplomatice mai energice cu țarul. A argumentat că Menșikov îi scrisese recent, cu propunerea de a veni personal în tabăra suedeză, dacă regele Carol l-ar asigura că ar fi în siguranță. Chiar dacă semna un tratat de pace cu Rusia, l-a sfătuit Piper, Carol ar fi putut oricând să reînceapă războiul în condiții mult mai bune. Dar Carol a refuzat atât retragerea, cât și negocierea.

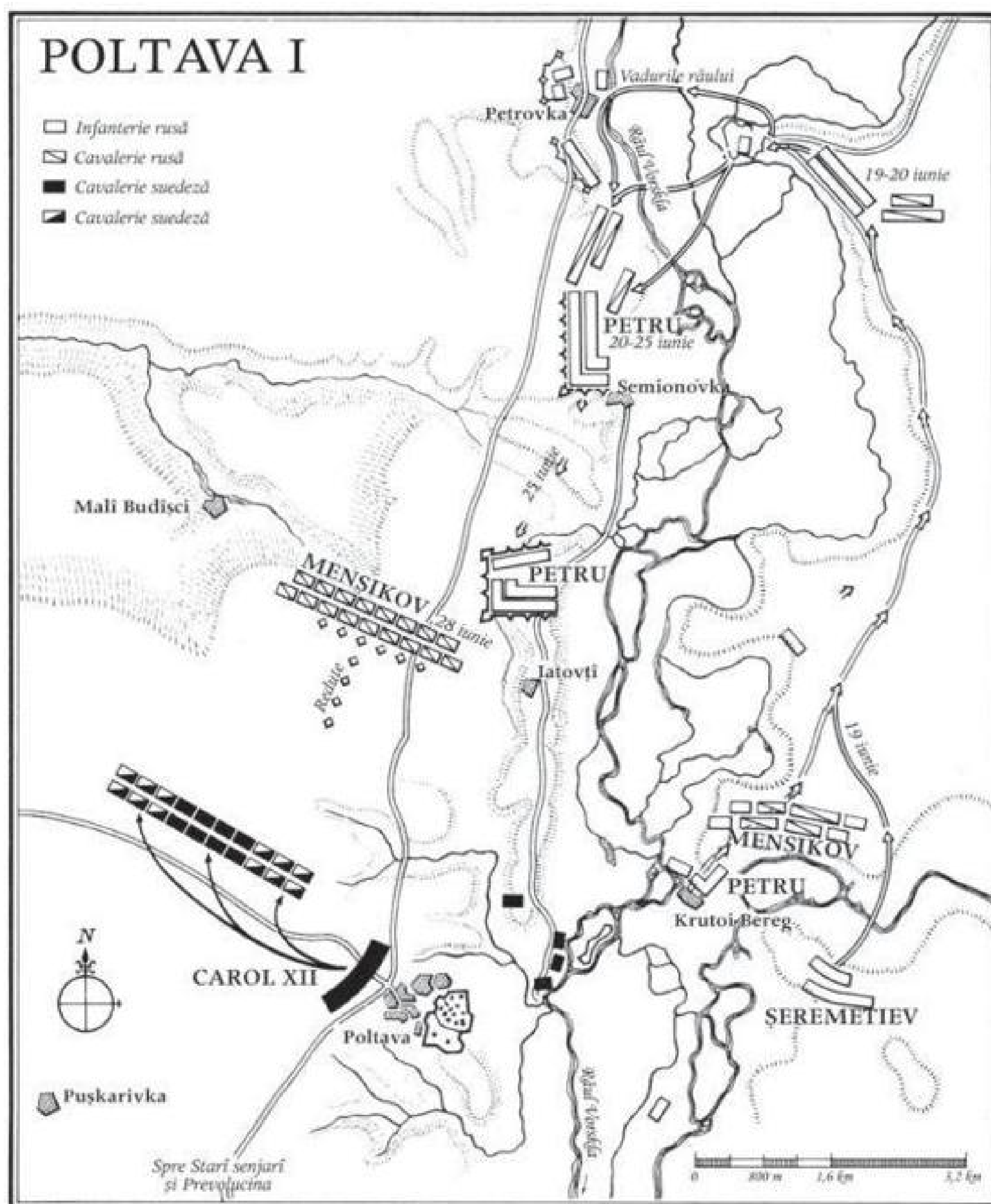
În acest timp, situația lui se deteriora încet și inexorabil. Armata era fărâmițată; oameni de neînlocuit erau uciși și răniți zilnic în încăierări minore. Alimentele erau puține, pentru că regiunea fusese deja prădată; praful de pușcă era umed și nu mai existau suficiente proiectile de muschetă; uniformele erau peticite și picioarele soldaților ieșeau prin ghete. Convingerea că rușii nu vor ieși să se bată îi deprimase pe oameni, iar întreaga armată era cuprinsă de toropeală și apatie, cauzate de căldura intensă. Chiar și Carol, care stătea zi după zi în patul lui, era cuprins de un

amestec ciudat de plictiseală și neliniște. Știind că trebuie să facă ceva, el suferea frustrarea de a nu putea face nimic concret el însuși. Cum speranțele se spulberaseră una după alta, iar pozițiile suedezilor în fața Poltavei deveniseră tot mai greu de păstrat, el tânjea după o lovitură neașteptată, care să pună punct tuturor problemelor. Singurul mod în care știa să facă asta era prin luptă – o luptă poate salva onoarea, indiferent de rezultatul ei. Dacă ar fi învins, victoria ar fi putut redeștepta speranțele care tocmai se prăbușiseră. Turcii și tătarii puteau atunci să se alăture bucuroși armatei suedeze victorioase în marșul ei final către Moscova. Iar dacă, din cauza circumstanțelor, nu obținea o victorie totală, o altă confruntare ca la Golovcin ar fi deschis drumul unor negocieri realiste și ar fi permis întoarcerea în Polonia cu onoare.

Așa că regele Carol s-a hotărât să lupte. Își va prăvăli armata asupra inamicului cu toată forța pe care o mai avea. Va lovi, cu cât mai repede, cu atât mai bine. Și, dacă era posibil, atacul suedez trebuia să fie o surpriză.

Pentru Petru, argumentele în favoarea luptei erau mai puțin convingătoare decât pentru Carol. Situația lui Carol nu ar fi putut fi salvată decât dacă ar fi forțat armata rusă să lupte și dacă ar fi reușit măcar o victorie parțială. Petru însă deja își atinsese scopul, eliberând Poltava de sub presiune și blocându-i armatei suedeze izolate orice posibilitate de a primi întăriri. Țarul nu avea nevoie de o luptă, decât dacă își propunea să crească și mai mult superioritatea armatei prin forțarea suedezilor să ia cu asalt pozițiile de apărare rusești bine fortificate. Petru se pregătea acum de această situație.

În noaptea de 26 iunie, armata rusă s-a deplasat la sud de Semionovka și a pus bazele unei alte tabere lângă satul Iakovțî, la doar 6 kilometri în nordul zidurilor Poltavei. Acolo, soldații ruși, lucrând febril toată noaptea, au reușit să facă un spațiu cu tranșee de pământ. Petru încă își mai respecta adversarul suedez, dar prin această mișcare, nu prin atac, ci apropiindu-se mai mult, aproape că îi forța pe adversari să îi atace noile bastioane și armata lui din tranșee. Spatele noii tabere rusești dădea înspre faleza Vorsklei, într-un punct în care malul era așa de abrupt iar râul așa de larg și mlăștinos, încât era imposibil ca pe acolo să poată traversa mai mulți oameni, indiferent de direcția lor. Așadar, singura cale de retragere pentru o armată aflată în acea poziție era în nord, înapoi spre vadul Petrovkăi.

Cu toate acestea, locul era bine ales. Spre sud, terenul dintre tabără şi oraş era acoperit cu o pădure deasă, şi mult prea brăzdat de râpe şi ravene ca să fie potrivit pentru manevre ale unor mari grupuri de oameni. Spre nord, păduri dese făceau trecerea trupelor, mai ales a cavaleriei, imposibilă. Numai dinspre vest, unde era un şes larg acoperit cu petice de pădure, era posibilă apropierea de tabără. Aceasta era fortificată pe toate cele patru

părți, dar, evident, partea vestică era cel mai bine întărită. Acolo, o tranșee de 1,8 metri adâncime era săpată în fața unor metereze de pământ pe care erau urcate șaptezeci de tunuri rusești. În spatele zidurilor, infanteria rusă, cincizeci și opt de batalioane, totalizând 32000 de oameni, care stăteau în corturile lor și așteptau. În apropiere, în spațiul din spatele meterezelor, șaptesprezece regimente de cavalerie și dragoni totalizând 10000 de oameni își legaseră caii și așteptau.

Dar nici acele tranșee adânci și nici superioritatea numerică nu erau de ajuns pentru Petru. Cunoștea deja, după ce trecuseră peste nouă ani de campanie, preferința armatei suedeze pentru atacurile bruște, prin surprindere. Petru și-a luat și alte precauții. Orice atac suedez asupra taberei rusești trebuia să vină de pe drumul dinspre Poltava. La mai puțin de doi kilometri în sudul taberei, șesul se îngusta, și drumul trecea printr-o regiune străbătută de păduri și râpe spre est și de pădure mlăștinoasă spre vest. Peste acel teritoriu, Petru ridicase o linie de șase redute de pământ, la distanța de o lovitură de mușchetă (în jur de 100 de metri) una de alta. Fiecare redută avea laturile de aproximativ treizeci de metri și, atunci când bastioanele de pământ au fost populate de două batalioane din regimentul Belgorodski și o parte din regimentele Nehliudov și Neceaev, fiecare redută era apărată de mai multe sute de soldați și unul sau două tunuri. În spatele liniilor de redută, Petru a poziționat șaptesprezece regimente de dragoni cu treisprezece piese de artilerie cu cai, sub comanda lui Menșikov, Ronne și Bauer. Împreună, această combinație de fortificații de câmp și concentrare puternică de călăreți ar fi alcătuit un avertisment și o primă linie de opoziție pentru înaintarea suedeză către partea mai largă a șesului.

În 26 iunie, Petru a rostit în fața armatei sale o proclamație: „Soldați! A venit ceasul când soarta întregului ținut natal stă în mâinile voastre. Fie Rusia va pieri, fie va renaște mai nobilă. Soldații nu trebuie să creadă că sunt înarmați și trimiși să lupte pentru Petru, ci pentru țaratul care i-a fost încredințat lui Petru prin naștere și de către popor.“ El a încheiat: „Trebuie să se știe despre Petru că lui nu-i pasă de propria lui viață, ci doar de Rusia, ca ea să trăiască în pietate, glorie și prosperitate.“[512]

---

[506] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 285.

[507] Eugene Schuyler, vol. II, p. 114.

[508] ibidem, p. 116.

[509] ibidem, p. 116.

[510] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 270.

[511] Gustavus M. Adlerfeld, vol. II, p. 118.

[512] P&B, IX, nr. 3251.

37

POLTAVA

27 iunie a picat într-o duminică. Târziu în după-amiaza acelei zile, după rugăciuni, Carol și-a convocat generalii și coloneii la patul său, ca să le spună că plănuiește să forțeze o luptă în ziua următoare. Petru avea mai multe trupe, spunea el, dar putea fi învins dacă se puneau în aplicare tactici îndrăznețe. Se părea că suedezii îi au pe ruși exact acolo unde voiau. Armata lui Petru se închisese într-o poziție în care avea râul și faleza abruptă în spate și doar vadul de la Petrovka era deschis ca linie de retragere. Dacă armata lui Carol ar fi putut tăia acea linie, rușii ar fi fost prinși în capcană. După o lungă așteptare, părea că s-a ivit în sfârșit șansa unei victorii împotriva lui Petru la care Carol visa de mult. Iar dacă și țarul se afla cu armata, puteau să aibă norocul să pună mâna și pe un premiu mai mare.

În cifre exacte, armata suedeză care se pregătea de luptă era ceva mai mult de jumătate din cea care plecase din Saxonia în urmă cu doi ani. Erau douăzeci și patru de batalioane de infanterie și șaptesprezece regimente de cavalerie, totalizând 25000 de oameni, deși unii dintre ei erau schilodiți rău din cauza rănilor și a gerului din iarna trecută. Lewenhaupt, care urma să comande infanteria, a vrut să arunce în lupta împotriva rușilor toți suedezii, dar Carol a refuzat. Două mii de infanteriști au fost lăsați în tranșeele din fața Poltavei, ca să se asigure împotriva eventualelor raiduri ale garnizoanei. Alți 2500 de cavaleriști au fost însărcinați să păzească convoiul de bagaje al suedezilor. Și încă 1500 de suedezi, infanteriști și cavaleriști deopotrivă, au fost risipiți în diferite puncte de-a lungul malului Vorsklei, mai jos de oraș, ca să sprijine patrulele căzăcești împotriva vreunei traversări rusești prin acea zonă. Cei 6000 de cazaci ai lui Mazepa nu intrau în planurile lui Carol și trebuia să fie ținuți departe de principala armată suedeză în timpul luptei. Regele credea că indisciplina lor nu putea decât să tulbure și să stânjenească manevrele riguros executate de veteranii lui suedezi. Cu totul, forța suedeză care pornea la luptă împotriva a 42000 de ruși era de 19000 de oameni.

Deși însuși Carol urma să fie în armată, rolul său era mai mult simbolic și stimulativ. Regele avea să fie alături de infanterie, purtat într-o lectică între doi cai. În situația în care caii deveneau agitați sau nestăpâniți sau dacă s-ar fi întâmplat ca unul dintre ei să fie împușcat, un pluton de douăzeci și patru de de soldați din Gardă era însărcinat să îl însoțească pe rege și, dacă era nevoie, să ducă lectica. Astfel, deși prezența fizică a regelui pe câmpul de luptă era importantă – soldații care porneau la atac cu puține șanse de reușită ar fi știut că regele este cu ei –, Carol era, în fond, neajutorat. Stând lungit pe spate, nu ar fi putut să vadă nimic, cu excepția cerului și a vârfurilor copacilor din apropiere. Nu exista posibilitatea de a urmări sau de a controla mișcările armatei pe câmpul de luptă.

Carol fiind invalid, incapabil să stea pe cal, autoritatea a trebuit să fie delegată. Comanda armatei i-a revenit, evident, lui Rehnsköld, următorul ofițer superior al Suediei, în ordinea gradului, după rege. El era, de fapt, și propriul instructor al lui Carol, la fel ca și cel mai experimentat și mai de încredere subordonat. Într-adevăr, Rehnsköld era un comandant magnific, cuceritorul de la Fraustadt, liderul strălucitor al cavaleriei de la Klissow și Golovcin. Dar acum își asuma chiar comanda armatei lui Carol – cu regele încă prezent. Era un rol dificil, care devenea și mai dificil din cauza personalităților ofițerilor superiori din tabăra suedeză.

Prima dintre aceste personalități dificile era chiar a lui Rehnsköld. În vârstă de cincizeci și opt de ani – cu mai bine de treizeci de ani mai mare decât Carol –, era un bărbat puternic, cu un temperament coleric și cu un fizic impresionant, care avea o mare capacitate de muncă, loialitate și un devotament total pentru Carol. Subordonații se plângeau că feldmareșalul este arogant și nepoliticos. Vorba lui Rehnsköld era ca un bici – dar exista și o explicație. La o vârstă la care majoritatea soldaților se retrăgeau, el se afla în campanie de nouă ani, fără pauză. Ca și regele, a fost în campanie pe câmpul de luptă în fiecare vară și toamnă și a rămas în tabără în fiecare iarnă, fără să aibă vreo permisie. Dormea puțin, mânca prost, fusese continuu sub presiune, așa că era de înțeles de ce devenise iritabil și nervos. Îi lipseau cuvintele calde și zâmbetul cu care Carol își însoțea reproșurile, așa încât cel certat se dădea peste cap să-l mulțumească pe rege după aceea.

Iritabilitatea lui Rehnsköld creștea, în mod special, din cauza a doi oameni care se aflau aproape de el. Îl detesta pe Piper, oficialul civil superior de la

cancelarie. Prezența lui Piper la discuțiile militare, considerațiile lui de ordin diplomatic și de altă natură decât militară îl enervau la culme pe Rehnsköld. În plus, feldmareșalul știa că, dacă s-ar întâmpla ceva cu regele, Piper ar fi îndreptățit să preia conducerea guvernului și să devină superiorul lui Rehnsköld.

Dar cel mai mult îi displăcea Lewenhaupt. Comandantul convoiului lovit de soartă era un om capricios, dificil, a cărui sensibilitate era exacerbată atunci când Rehnsköld țipa la el impacientat. Pe câmpul de luptă, Lewenhaupt era un comandant ferm, pe care nu îl părăsea niciodată curajul. După Carol însuși, el era cel mai bun general de infanterie, așa cum Rehnsköld era cel mai bun general de cavalerie. Era normal, așadar, ca regele Carol să-i numească pe aceștia comandanți la Poltava. Dar a greșit că nu a luat în considerare personalitățile lor, aflate în conflict. Când a lucrat la planurile de luptă cu Rehnsköld, el a presupus că feldmareșalul i le va comunica și lui Lewenhaupt, care pe lângă funcția de comandant al infanteriei, mai era și comandant-adjunct, și trebuia să știe care este planul general de luptă, ca să poată să se conformeze acestuia și să îl adapteze, atunci când circumstanțele se schimbau în focul luptei. Dar Rehnsköld a decis să nu-i spună nimic lui Lewenhaupt, pentru că îi displăcea și să vorbească cu el. Lewenhaupt avea un fel de a primi ordinele, cu o privire arogantă și plină de dispreț, ca și cum ar fi sugerat că doar loialitatea pentru Carol îl obligă să îl asculte pe Rehnsköld cel prostovan. Acest lucru îl înfuria pe feldmareșal și, de aceea, în ajunul Poltavei, el, pur și simplu, a refuzat să-i spună lui Lewenhaupt ce trebuie să facă a doua zi.

Confuzia rezultată s-a dovedit a fi fatală pe câmpul de luptă. Ea a venit din absența singurului personaj care se putea ridica deasupra acestor invidii și care era și ascultat. Lewenhaupt însuși a recunoscut acest lucru după bătălie. „Dacă Dumnezeu n-ar fi vrut ca regele nostru bun să fie rănit“, spunea el, „lucrurile nu s-ar fi desfășurat așa cum a fost.“[513]

Planul suedez elaborat de Carol și Rehnsköld prevedea atacul în mare viteză chiar înainte de ivirea zorilor, ca să îi ia prin surprindere pe ruși și să se deplaseze repede pe lângă redute, fără să răspundă la focul venit de la apărători. Imediat cum treceau de redute, coloanele suedeze trebuia să se deplaseze spre stânga și să iasă în câmp deschis în fața taberei principale

rusești. Infanteria urma să mărșăluiască în jos, spre marginea vestică a șesului, într-o poziție aflată la nord-vest de armata lui Petru din tranșee, în timp ce cavaleria suedeză ar fi măturat câmpul de călăreții lui Petru. După ce ar fi ajuns în poziția dorită, între ruși și vadul Petrovkăi, toată armata suedeză trebuia să cotească spre dreapta și să formeze o linie de luptă. Dacă manevra reușea, rușii s-ar fi găsit prinși în tabăra lor, între malul râului cu faleza abruptă în spate, și cu armata suedeză gata de luptă blocându-le calea de scăpare spre Petrovka. Dacă nu erau dispuși să accepte provocarea lui Carol de a lupta, atunci n-aveau decât să rămână în tranșeele lor până când mureau de foame.

Infanteria lui Lewenhaupt, a cărui forță totală era de doar 7000 de oameni, urma să fie împărțită în patru coloane – două în stânga, având zece batalioane, și două în dreapta, având opt batalioane. Regele cu lectica lui urma să se afle în prima coloană de pe flancul stâng, care era alcătuită în întregime din soldați din Gardă. A doua coloană din stânga avea să fie comandată de generalul-maior Karl Gustav Roos, iar cele două din dreapta de generalii Berndt Stackelberg și Axel Sparre. Escadroanele de cavalerie erau împărțite în șase coloane, aflate sub comanda generală a lui Kreutz. Din cele treizeci de piese de artilerie de luptă care mai erau funcționale, majoritatea fuseseră lăsate în interiorul fortificațiilor sau cu bagajele. Aceasta fusese, în parte, hotărârea lui Rehnsköld. El avea disprețul cavaleristului pentru artilerie și considera că, dacă ar fi cărat tunurile pe lângă redute, s-ar fi redus viteza de mișcare pe care o dorea el. Pe urmă, nici nu ar fi fost destul timp ca tunurile să fie așezate în poziții pentru a începe un bombardament; pe lângă acestea, praful de pușcă era stricat în mare măsură, din cauza condițiilor meteorologice din iarna precedentă. În concluzie, suedezii au luat cu ei doar patru tunuri. Rezultatul bătăliei, spera Rehnsköld, urma să fie decis de oțelul săbiilor și al baionetelor.

La unsprezece seara, în scurta noapte de vară, întunericul s-a lăsat și armata suedeză a ridicat tabăra pe tăcute și a început să se deplaseze înainte spre punctul de adunare. Piciorul rănit al lui Carol era proaspăt bandajat și el însuși era echipat complet în uniformă, cu o cizmă înaltă cu pinteni încălțată pe piciorul sănătos. Alături de el, pe targă, avea sabia scoasă din teacă. Targa era purtată înainte, printre șirurile de oameni în marș, care se îndreptau spre locul unde trebuia să se adune batalioanele de Gardă. Acolo regele i-a găsit pe Rehnsköld, Piper, Lewenhaupt și pe ceilalți generali, înfășurați în

pelerinele lor, stând de vorbă și așteptând. Se vedea doar puțin luna, iar noaptea scurtă era relativ întunecoasă pentru o vară ucraineană.

La miezul nopții, când întunericul era mai intens, soldații care până atunci stătuseră sau se culcaseră pe pământ, au început să se încoloneze. Uniformele erau vechi, uzate și peticite, după doi ani de campanie, și unele de-abia mai semănau cu o uniformă. Ca să se poată distinge de inamic, toți soldații suedezi își puseseră la beretă câte un mănunchi de buruieni. În plus, printre ei mai circula și o parolă – „Cu ajutorul lui Dumnezeu" –, care urma să fie strigată în caz de confuzie. După ce au fost formate cele patru coloane, oamenilor li s-a dat permisiunea să se așeze din nou, până la sosirea cavaleriei. Această așteptare a fost mai lungă decât se preconiza. În mod normal, escadroanele de cavalerie erau organizate și conduse cu măiestrie de Rehnsköld, dar acum el nu se mai afla cu ele, pentru că i se dăduse comanda întregii armate, iar pregătirea cailor la Pușkarivka și formarea celor șase coloane de călăreți durase mai mult decât de obicei.

În timpul acestei așteptări, generalii suedezi au auzit niște zgomote care veneau dinspre liniile rusești, un zgomot de „ciocănit și cioplit", care sugera că oameni lucrau nu foarte departe, ci mai aproape de ei decât de linia primelor șase redute rusești. Era evident că grupuri de ruși lucrau la ceva în acea zonă neutră. Dar la ce? Ca să afle, Rehnsköld s-a dus personal să investigheze.

În lumina neclară, feldmareșalul a făcut o descoperire alarmantă. În timpul nopții, rușii lucraseră asiduu la ridicarea unei noi linii de patru redute, care porneau de la unghiul din dreapta al celorlalte șase. Aceste noi redute se întindeau în față spre drumul către Poltava, în direcția taberei suedeze, și ar fi obligat trupele care avansau să se desfacă în două flancuri separate, care urma să treacă pe lângă laturile redutelor, ceea ce le-ar fi permis rușilor să deschidă focul asupra coloanelor suedeze care treceau pe lângă ei. Tot urmărind cu atenție ceea ce se întâmpla, Rehnsköld a observat că ultimele două redute, cele care se aflau mai aproape de el, erau doar parțial finalizate. În momentul acela, oamenii care lucrau l-au zărit și ei pe Rehnsköld cu grupul său de călăreți. S-a auzit un strigăt, un foc de pistol, alte focuri, și apoi, în rândurile rușilor, o tobă a început să sune alarma. Rehnsköld s-a grăbit să se întoarcă în locul unde Carol stătea întins în lectica lui, și au ținut un consiliu de război. Se lumina repede. Între timp sosise cavaleria, dar

elementul-surpriză se evaporase. Timpul era extrem de scurt. Rehnsköld voia să profite de acel moment și să atace așa cum fusese stabilit; altfel, ar fi trebuit să renunțe la asalt și tot planul de luptă ar fi fost abandonat.

Carol, chiar dacă era incapabil să participe efectiv, fusese dintotdeauna un susținător al atacului. El a fost de acord să se urmeze planul stabilit și ordinele au fost transmise rapid. Batalioanele de infanterie s-au regrupat în cinci coloane, comandanții a patru dintre ele fiind instruiți să se deplaseze repede pe lângă noile redute, ignorând focul, și apoi să formeze o linie de luptă pe câmpul deschis, conform planului inițial. A cincea coloană, alcătuită din patru batalioane, urma să învăluie și să atace cele patru redute. În acest fel, înaintarea suedeză urma să se despice în linia redutelor ca un râu care este deviat de stânci mari și să le depășească, în timp ce valul central avea să năvălească asupra redutelor și, dacă era posibil, chiar să distrugă acele noi obstacole.

În timp ce generalii dădeau noile ordine la repezeală, întunericul începea să dispară. Infanteria suedeză încă se reorganiza, când tunurile rusești din redutele din față au deschis focul. Obuzele au căzut în rândurile infanteriei masate și staționate, decapitând un căpitan, doi grenadieri și patru muschetari. Era crucial să se pună în mișcare. La patru dimineața, chiar când soarele începuse să se zărească printre copacii de la răsărit, reorganizarea suedeză se încheiase, iar Rehnsköld a dat ordinul de înaintare. Bătălia de la Poltava începuse.

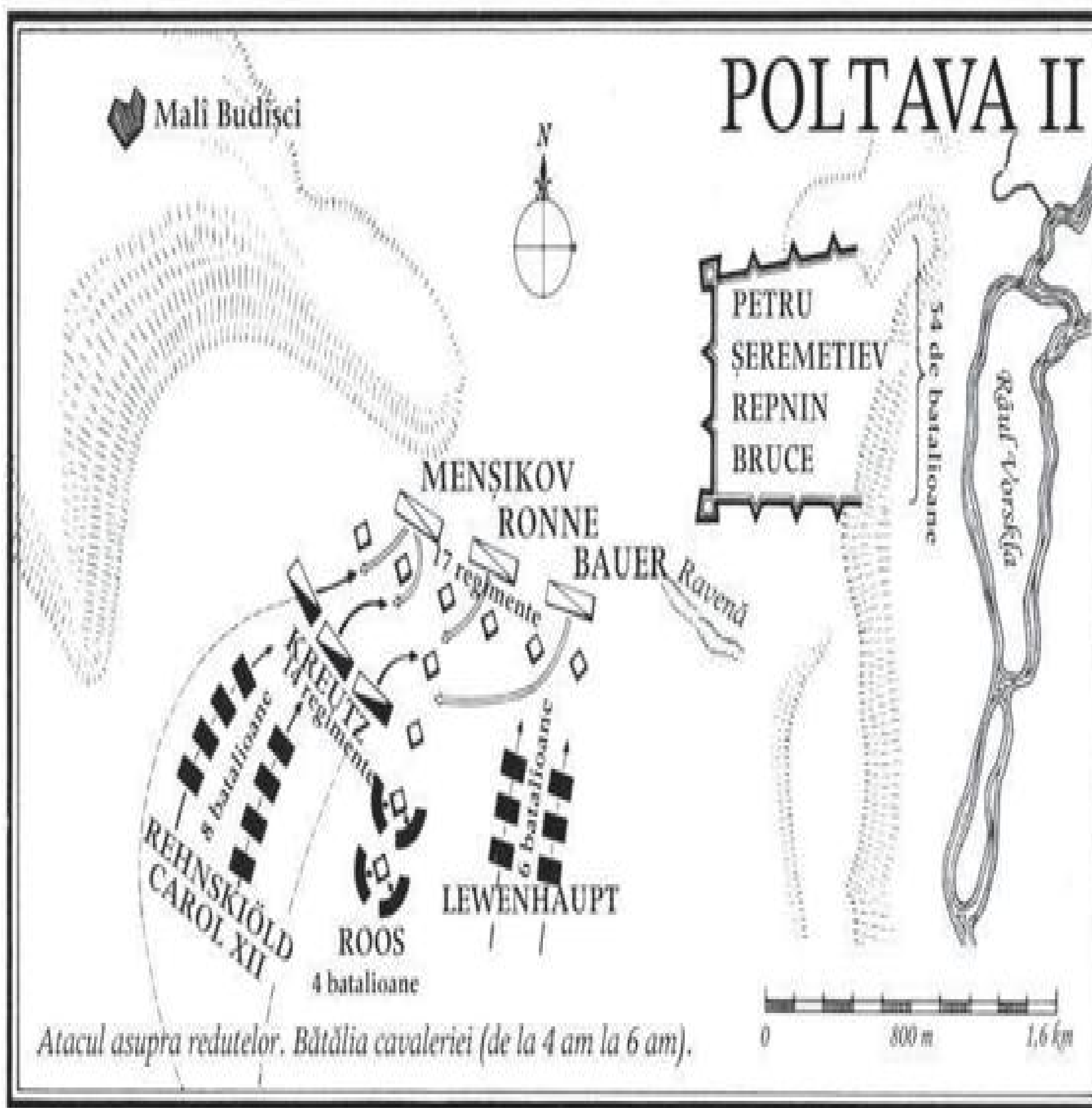
Șapte mii de infanteriști, așezați în blocuri albastre alungite, și-au fixat hotărâți baionetele și au înaintat peste câmp, spre redutele rusești. În spatele coloanelor din stânga veneau șirurile de cavaleriști, unii în haine albastre tivite cu galben, alții în haine galbene tivite cu albastru. Călăreții își struneau caii și mergeau la pas, ca să nu depășească infanteria, dar printre escadroanele din frunte razele soarelui se reflectau deja în oțelul baionetelor. Cea mai mare parte a armatei a ignorat redutele, dar, când coloana centrală de infanterie a ajuns la prima redută, grenadierii suedezi s-au năpustit peste tranșeele neterminate, luptându-se la baionetă cu apărătorii, într-o cumplită bătălie corp la corp. Reduta a căzut repede. A doua redută a avut aceeași soartă ca și prima, infanteriștii suedezi cățărându-se pe metereze, luptând cu baioneta și deschizând focul. Câteva dintre companiile care capturaseră cele

două redute au intrat apoi în valul de oameni care veneau dinspre stânga, în timp ce alții se pregăteau să asalteze cea de-a treia redută, care era deja atacată de două batalioane ale lui Roos. La atacul asupra celei de-a treia redute s-a ivit o problemă periculoasă. A treia redută a fost apărată cu eroism, iar primul atac suedez a fost respins. Mai multe trupe erau angajate în luptă și, în cele din urmă, șase batalioane suedeze s-au îngrămădit în fața acelui obstacol. Era ca și cum, în graba lor de a trece pe lângă redute, suedezii își agățaseră hainele într-un tufiș țepos și, odată agățați acolo, încercau fără succes să se elibereze, în acest timp îndepărtându-se din ce în ce mai mult de scopul lor inițial.

Problema venea din secretomania cu care Rehnsköld învăluise planul de atac față de subordonații săi. Rooos nu înțelesese niciodată că obiectivul său principal era doar să mascheze redutele, în timpul în care restul armatei se scurgea prin părțile laterale. Ceea ce ar fi trebuit să facă Roos după respingerea atacului era să se retragă și să se deplaseze pe lângă redută către punctul de întâlnire de pe latura îndepărtată. În loc de asta, el a realiniat rândurile cu înverșunare și a încercat din nou. Respins a doua oară, el s-a încăpățânat să mai întărească forța atacului până când s-a ajuns ca șase batalioane – 2600 de oameni – din prețioasa infanterie suedeză să fie blocate de acel obstacol neimportant. Luarea redutei devenise unica ambiție a lui Roos; nu avea nici cea mai vagă idee ce se întâmplă cu restul armatei sau măcar unde se află aceasta. Așa că, în prima etapă a atacului suedez, a fost comisă o eroare fundamentală. Mai târziu, analizând cele întâmplate, Lewenhaupt spunea că întreaga armată, inclusiv Roos, ar fi trebuit să evite complet reduta centrală și să treacă pur și simplu pe lângă ea. Mai târziu, și Rehnsköld, ca prizonier de război în Rusia, admitea aceeași greșeală: „O greșeală poate să întunece toată gloria de până atunci.“[514] Chiar și Carol, care refuza să-și critice generalii după luptă, spunea cu regret: „În acest caz recunoașterea nu a fost bine făcută.“[515]

Când lupta se dezlănțuise în jurul redutelor, două linii înghesuite de dragoni ai lui Menșikov au apărut brusc dintre redute și au atacat infanteria suedeză. Văzându-i venind, un strigăt de „Cavalerie, înainte!“ s-a ridicat din rândurile infanteriștilor suedezi, iar călăreții suedezi, așezați în săgeată, genunchi la genunchi, au avansat în trap să îi întâlnească pe dragonii ruși. Douăzeci de mii de săbii au lucit în lumina soarelui, când cele două grupuri de cavaleriști au dat piept în intervalurile dintre redutele rusești. Nori de praf se amestecau

cu bubuitul tunurilor, detunătura pistoalelor și zăngănitul oțelului pe oțel. Timp de aproape o oră, învălmășeala a continuat, nici suedezii și nici rușii nedorind să se retragă. Menșikov, exaltat, i-a trimis lui Petru, în tabără, paisprezece steaguri și stindarde capturate, împreună cu sfatul ca țarul să înainteze imediat cu toate forțele sale și să participe la luptă pe linia redutelor. Petru, care era încă sceptic, gândindu-se la priceperea suedezilor și pentru că nu prea îi venea să creadă că oamenii lui Menșikov se descurcă așa de bine, i-a ordonat în două rânduri locotenentului său încăpățânat să stopeze acțiunea și să se retragă. Fără nicio tragere de inimă, cneazul s-a conformat, în sfârșit, îndreptându-și escadroanele spre nord și detașând o mare parte a forțelor sale sub comanda lui Bauer (Ronne fusese grav rănit), pe flancul nordic al taberei rusești, iar el s-a retras cu un grup mai mic pe flancul stâng. Din interiorul taberei, tunurile rusești de pe bastioane trăgeau o perdea de foc, la adăpostul căreia se puteau retrage călăreții ruși și care descuraja cavaleria suedeză să vină în urmărirea lor.

În acest timp, decizia lui Rehnsköld de a nu-i pune la curent cu toate detaliile pe comandanții subordonați lui crease confuzie într-un alt loc pe câmpul de luptă. Cele șase batalioane de infanterie suedeze de pe flancul drept, comandate personal de Lewenhaupt, al căror rol era doar să treacă pe lângă redute și să se alăture armatei principale, s-au dezorientat în fum și în praful ridicat de lupta cavaleriștilor și, în același timp, au început să fie atinse de focul distrugător al muschetelor și tunurilor din redută. Ca să-și salveze oamenii, Lewenhaupt a deplasat linia de marș mai departe pe dreapta, la

distanță de fum și în afara razei de acțiune a armelor rusești. Dar orientându-se către est, ducându-se tot mai mult și mai mult spre dreapta, Lewenhaupt a creat o breșă largă în liniile de luptă ale suedezilor. De fapt, Lewenhaupt, fără să fie informat sau preocupat de obiectivul suprem al lui Rehnsköld, voia doar să-și conducă înainte coloanele sale de infanterie și să atace armata principala inamică. Uitând sau ignorând ordinul de bază al feldmareșalului de a se menține paralel, el s-a abătut și mai mult spre dreapta după ce a trecut de ultima linie a redutelor, pentru că terenul de acolo părea mai ușor de trecut. Cu fiecare pas, el și cele șase batalioane ale sale se îndepărtau de corpul principal al armatei. De fapt, Lewenhaupt era foarte încântat să fie departe de Rehnsköld, care, mormăia el, îl trata „ca pe un lacheu".

Direcția marșului lui Lewenhaupt era chiar către tabăra fortificată rusescă. Marea tabără devenise deja foarte vigilentă și, pe când el mărșăluia înainte, artileria rusească de pe bastioane a deschis focul asupra oamenilor lui. Dar Lewenhaupt, care era fericit că acționa independent, nu s-a descurajat de perspectiva de a-și conduce cele șase batalioane împotriva întregii armate ruse și rândurile sale au mers înainte, aliniate ca la carte. La distanță de o lovitură de muschetă de tranșeele rușilor, el a descoperit că înaintarea este blocată pe neașteptate de o râpă. Fără să se intimideze, a început să-și conducă soldații pe lângă obstacol, fiind încă pregătit să năvălească entuziast, în fruntea a 2400 de oameni, asupra bastioanelor rusești, în mijlocul celor 30000 de ruși.

Între timp, la stânga redutelor, în partea îndepărtată a câmpului față de Lewenhaupt, principalul corp de armată suedez era singurul dintre cele trei divizii care urmase planul original, fără îndoială, pentru că fusese condus de Rehnsköld personal. Imediat ce cavaleria rusă plecase, cele două coloane de infanterie ale trupelor sale s-au grăbit să treacă pe lângă redute, cum fusese prevăzut, având pierderi de pe urma focului de pe flancuri, dar ajungând repede pe câmpul din spate. Acolo era punctul în care întreaga infanterie suedeză, optsprezece batalioane, trebuia să se reunească, pentru a se pregăti de atacarea taberei rușilor. Pentru moment, ofițerii care erau cu Rehnsköld jubilau; totul părea că se desfășoară conform planului. Când cele șase batalioane din stânga au ajuns la punctul de întâlnire și au intrat pe poziții, ofițerii s-au dus să-l felicite pe rege, care fusese purtat pe targa lui printre redute cu infanteria și acum bea o gură de apă, în timp ce i se schimba pansamentul de la picior.

Din păcate, oricât de atent se uita de jur-împrejur Rehnsköld să zărească restul infanteriei sale, nu se vedea nimic. Douăsprezece batalioane – forțele comandate de Lewenhaupt și Roos – lipseau. După câteva momente, cele șase batalioane ale lui Lewenhaupt au fost localizate: se aflau mult în față și spre dreapta și se auzeau focurile de armă trase asupra lor, în timp ce încercau să ocolească râpa, pe la colțul din sud-vestul taberei rusești. Rehnsköld a trimis urgent un mesager, ordonându-i lui Lewenhaupt să abandoneze apropierea de tabără din acea direcție și să se alăture imediat corpului principal de armată, care îl aștepta la marginea vestică a câmpului. Când Lewenhaupt a primit ordinul, s-a înfuriat. Deși avea doar infanterie – forța lui nu deținea nici măcar o piesă de artilerie –, el deja depășise două redute care îi blocau calea și era pe punctul de a năvăli peste bastionul sudic al taberei rusești, cu sabia și cu baioneta. Acest bastion sudic era prost apărat, iar Lewenhaupt cu cei 2400 de oameni era gata să atingă obiectivul clasic al armatei suedeze: să atace cu avânt un punct slab din linia inamică, să creeze o breșă și apoi să se năpustească asupra armatei adverse, folosindu-se de panică și confuzie. Dacă pătrunderea peste ziduri a minusculei sale forțe chiar ar fi reușit să panicheze armata lui Petru este de discutat. Acei ruși nu mai erau recruții neinstruiți de la Narva, ci veterani disciplinați. În plus, Petru deja își deplasa armata în fața taberei și o poziționa pentru luptă, acesta fiind și motivul pentru care Lewenhaupt găsise colțul sudic atât de slab apărat. Chiar dacă suedezii lui înfocați ar fi putut să treacă peste ziduri și s-ar fi găsit în fața unei forțe de zece ori mai mare decât a lor, cum mulți dintre ruși erau deja pregătiți de luptă, poate că ar fi avut succes inițial, dar, fără niciun sprijin, foarte repede ar fi fost copleșiți. În orice caz, spre consternarea lui Lewenhaupt, li se ordonase să se retragă, iar ei s-au retras.

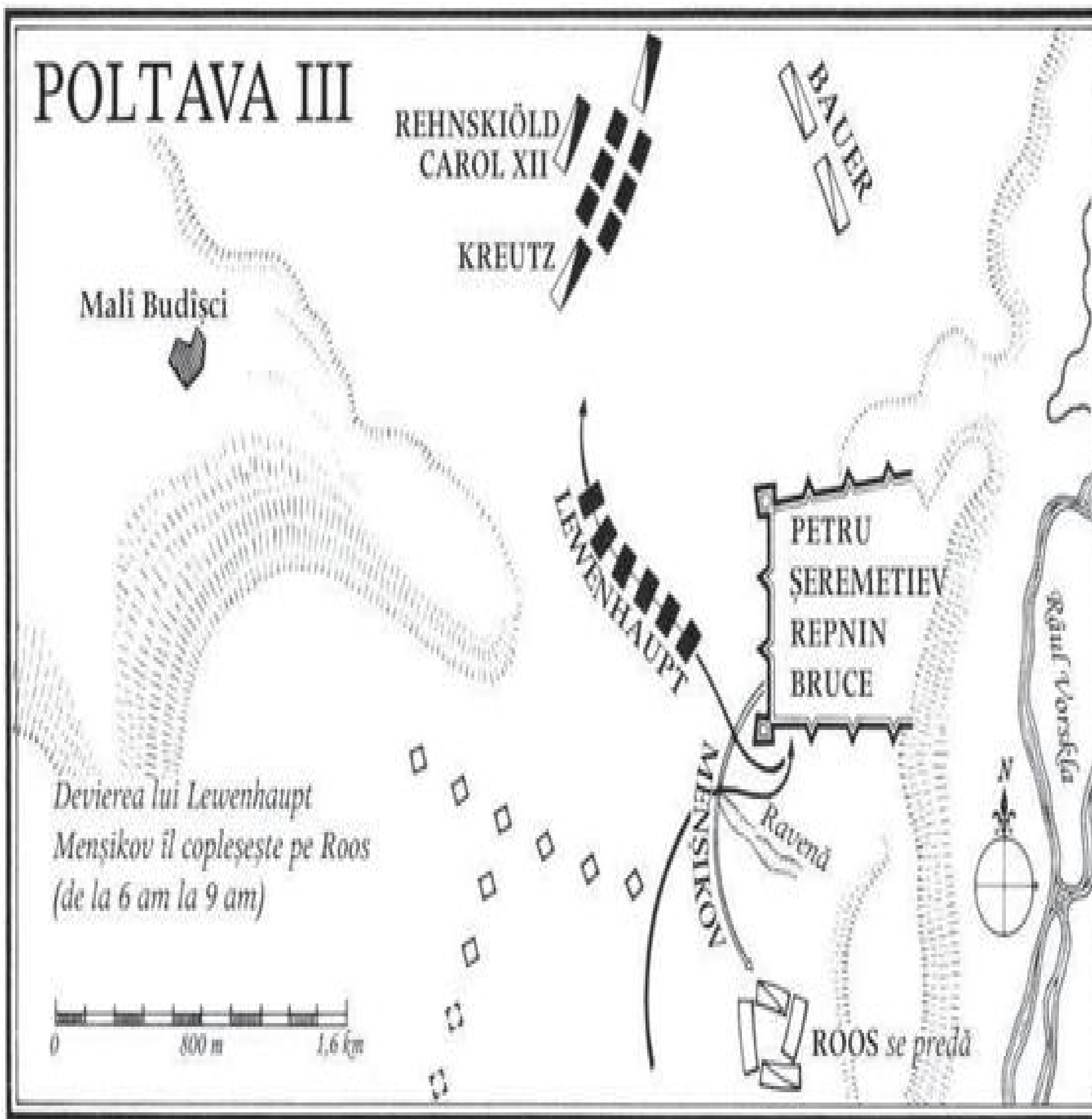
Era ora șase dimineața. Era un moment de acalmie a luptei, mai ales în ceea ce îi privea pe suedezi. Corpul principal de armată, cu Rehnsköld, regele, cavaleria și o treime din infanterie, se deplasase către nord-vest, trecând prin fața taberei rusești, spre poziția anterior planificată, de unde ar fi putut să lovească fie tabăra, fie trecerea de la Petrovska. Cele șase batalioane ale lui Lewenhaupt, care se retrăgeau de lângă zidul sudic al taberei, își făceau loc spre Rehnsköld; când ar fi ajuns la armata principală, Rehnsköld ar fi avut douăsprezece dintre cele optsprezece batalioane de infanterie. Dar unde erau celelalte șase?

De fapt, ele erau tot în sudul intersecției celor șase redute, care se aflau în cea mai mare parte tot în mâinile rușilor, și încă se mai chinuiau, sub comanda lui Roos, să captureze a treia și a patra redută prin asalt. Sforțarea era vitează și, în același timp, jalnic de irelevantă. Singurul scop al atacării redutelor care le stăteau în drum fusese să mascheze trecerea pe lângă ele a armatei principale; după ce acest lucru era făcut, batalioanele de asalt ar fi trebuit să abandoneze misiunea și să se grăbească după armata principală. Dar nimeni nu-i spusese acest lucru generalului-maior Roos, iar acest ofițer viteaz încă mai încerca să facă ceea ce trebuie să facă un ofițer suedez: să captureze obiectivul aflat în fața lui.

Bătălia de la redute nu a mai durat mult. De trei ori Roos a luat cu asalt reduta și de trei ori asaltul lui a fost respins. În final, cu patruzeci la sută dintre oameni uciși sau răniți, el a decis să se retragă. Intenția lui era să se alăture armatei principale, dar nu avea idee unde plecase aceasta. Având nevoie de timp să-și reorganizeze forța fărâmițată în companii și batalioane, el a început să se retragă spre o pădure aflată la est de redute. Mulți dintre răniți au încercat să-l urmeze, târându-se în coate și în genunchi.

Între timp, Petru stătea în bastionul vestic al taberei sale și cerceta câmpul. A văzut armata suedeză trecând printre redute și masându-se în nord-vest. În același timp, văzând și retragerea lui Lewenhaupt, a sesizat că există un drum liber de la tabăra lui spre redutele care rezistaseră în fața lui Roos. Imediat, țarul i-a ordonat lui Menșikov să plece, cu o forță puternică – cinci batalioane de infanterie aduse din tabăra principală și cinci dintre regimentele lui de dragoni, 6000 de oameni în total –, să-l găsească pe Roos în pădure, să-l atace și să-l distrugă. Această forță ar fi putut sprijini Poltava, către care drumul era acum deschis. La apropierea primelor escadroane ale lui Menșikov, nefericiții oameni ai lui Roos i-au luat drept trupe suedeze de sprijin. Chiar înainte de a-și da seama de greșeală, rușii erau peste ei. Sub ploaia de foc a cavaleriei și infanteriei rusești care înainta, rândurile fărâmițate ale lui Roos s-au prăbușit complet. În lupte crunte corp la corp, cei mai mulți dintre oamenii lui au fost uciși sau capturați. Roos însuși a scăpat cu 400 de oameni, fugind spre sud, cu călăreții lui Menșikov pe urmele sale. Lângă Poltava, suedezii s-au aruncat în niște tranșee abandonate, dar din nou rușii se apropiau. În final, hăituit, urmărit, copleșit, Roos nu a avut altă șansă decât să se predea. Imediat ce a fost luat de acolo, au început să se audă bubuiturile susținute ale tunurilor. Se trăgeau primele

focuri ale adevăratei lupte, dar Roos și oamenii lui nu aveau să fie acolo. Înainte ca bătălia importantă de la Poltava să fi început, șase batalioane, o treime din infanteria suedeză, fuseseră anihilate fără niciun folos. Dezastrul poate fi pus pe seama lui Roos, care a persistat prea mult în atacul său, sau pe seama lui Rehnsköld, care nu a avut încredere în ofițerii săi și nu i-a pus la curent cu planul în detaliu, înainte de începerea luptei. Dar adevărata cauză era lipsa creierului armatei suedeze. Mintea clară, calmă, poruncitoare, căreia i se supuneau toți suedezii fără comentarii, pur și simplu nu mai exista în bătălia de la Poltava.

De îndată ce Rehnsköld a observat absența forțelor lui Roos, în timp ce aștepta, împreună cu regele și alți ofițeri, el a trimis un mesager în urmă, să vadă ce s-a întâmplat. Mesagerul s-a întors să raporteze că Roos încă mai atacă prima redută și se află în dificultate. Rehnsköld a detașat în grabă două regimente de cavalerie și două batalioane adiționale de infanterie în ajutorul lui Roos. Între timp, corpul principal al armatei suedeze nu avea altceva de făcut decât să aștepte. Suedezii stăteau în raza tunurilor, la aproximativ doi kilometri de colțul nordic al taberei rusești, complet expuși în fața

inamicului. Inevitabil, artileria rusă și-a mutat focul asupra lor. Obuzele au început să zboare capete, brațe, picioare; un obuz a ucis doi soldați din Gardă care stăteau lângă rege. Un altul a lovit chiar targa regelui. Pentru ofițerii din apropiere, aceasta era o grijă în plus; pe lângă celelalte preocupări și responsbilități, trebuia acum să se îngrijoreze și pentru siguranța regelui. Sub focul inamicului, o parte din infanteria suedeză a fost mutată în sud, spre zona împădurită de la Malî Budîșci, la adăpost de tunurile rusești. A fost momentul în care Lewenhaupt și ceilalți au început să regrete amarnic decizia de a lăsa în urmă artileria suedeză slăbită. Suedezii nu mai aveau decât patru tunuri cu care să răspundă celor șaptezeci care trăgeau din tabăra rușilor.

După ce trecuse o oră, Sparre, care condusese cele două batalioane de infanterie pentru sprijinirea lui Roos, s-a întors cu oamenii lui ca să raporteze că fusese imposibil să treacă printre rândurile forțelor rusești care îl încercuiseră pe Roos. Așa că, urmând instrucțiunile, el s-a întors.

Rehnsköld se afla într-o situație din ce în ce mai riscantă. Trecuse în viteză printre redute, așa cum plănuise. Într-o acțiune importantă de cavalerie, escadroanele sale triumfaseră și goniseră cavaleria rusească de pe câmpul de luptă. Dar norocul începuse să se schimbe. Avântul atacului său inițial trecuse, iar surpriza dispăruse. Timp de două ore, el a fost nevoit să aștepte sub focul susținut al inamicului cele două divizii de infanterie rătăcite, a lui Lewenhaupt și a lui Roos, ca să se alăture armatei principale. Acum Lewenhaupt sosise, dar oamenii lui Roos erau în mod aparent pierduți. Ca să umple golul, Rehnsköld a trimis mesageri înapoi la tabăra principală suedeză din fața Poltavei, ordonând ca batalionul de rezervă care păzea bagajele să se grăbească înainte, aducând și artileria. Dar acei mesageri nu au ajuns niciodată. Nu existau întăriri, nici pentru infanteria suedeză epuizată, nici pentru cele patru tunuri.

Se apropia ora nouă dimineața, iar Rehnsköld trebuia să ia o decizie. Așteptase două ore întăriri care se părea că nu mai ajung. Nu putea să rămână acolo unde se afla; trebuia să se miște. Avea în față trei opțiuni. Putea să se deplaseze spre nord, să atace din nou cavaleria rusă, să încerce să creeze o breșă, după care să pună mâna pe vadul Petrovkăi, să se mențină acolo și să-i lase pe ruși să moară de foame în tabăra lor. Problema acestui plan era că avea o forță prea mică, deja copleșită numeric și care ar fi trebuit

să fie împărțită între Petrovka și Poltava, fără speranța că cele două părți s-ar mai putea ajuta reciproc; dacă Petru s-ar fi decis să treacă la atac, el putea să vină asupra uneia dintre aceste forțe suedeze fără ca cealaltă să poată interveni sau chiar fără măcar să afle. O altă opțiune era să meargă mai departe cu planul inițial și să atace armata rusă din tranșee, care aștepta încă neatinsă în spatele meterezelor de pământ ale taberei. Dar acest lucru însemna că armata suedeză împuținată ar trebui să atace de-a dreptul peste câmp, în gura zecilor de tunuri rusești care deja fărâmițau rândurile suedeze. Pe urmă, după ce ar fi trecut de tranșee și de bastioane, suedezii ar fi trebuit să se confrunte cu 30000 de infanteriști ruși care așteptau înăuntru.

A treia alternativă a fost cea pe care Rehnsköld a ales-o: retragerea. Efectivele sale erau prea mici, iar factorii împotriva lui erau prea mulți. Intenționa să treacă înapoi printre redute, să-l ajute pe Roos și, cu forța acestuia adăugată la cea a armatei principale, să poată trece pe lângă ele, iar odată ajuns la punctul de unde pornise atacul inițial să convoace batalioanele care supravegheau convoiul, pe cele care se aflau în tranșee în fața Poltavei, și pe acelea care patrulau pe lângă trecerea peste râu, din josul orașului. Apoi, cu infanteria suedeză refăcută la douăzeci și patru de batalioane în loc de douăsprezece, câte avea în acel moment, ar fi putut decide unde să-l înfrunte din nou pe țar.

Dar tocmai când oamenii lui Rehnsköld puneau în aplicare ordinele, abandonându-și lunga linie de luptă și reordonându-se în coloane de marș, s-a întâmplat un lucru uluitor. Ofițerii suedezi care urmăreau tabăra rusească au observat că toată armata rusă părea să se fi pus în mișcare. Ieșirile din tabără erau deschise, podurile peste șanțurile de apărare erau lăsate jos, iar peste aceste poduri infanteria rusă, cu toată puterea ei, se revărsa afară din tranșee și se așeza în poziție de luptă în fața taberei. Pentru prima oară în acel război, corpul principal al armatei ruse se pregătea să se lupte cu armata principală suedeză, în prezența lui Carol și a lui Petru.

Mișcările rușilor aveau loc ordonat și ușor, o dovadă a instruirii și disciplinei care acum era caracteristică armatei lui Petru. Când desfășurarea a fost completă, o semilună lungă și densă, alcătuită din zeci de mii de oameni și cai, stătea cu fața spre apus, către suedezi. În dreapta rușilor, Bauer comanda cavaleria, optsprezece regimente de dragoni, în uniforme roșii și verzi. La vârful opus al semilunii erau încă șase regimente de dragoni, comandate de

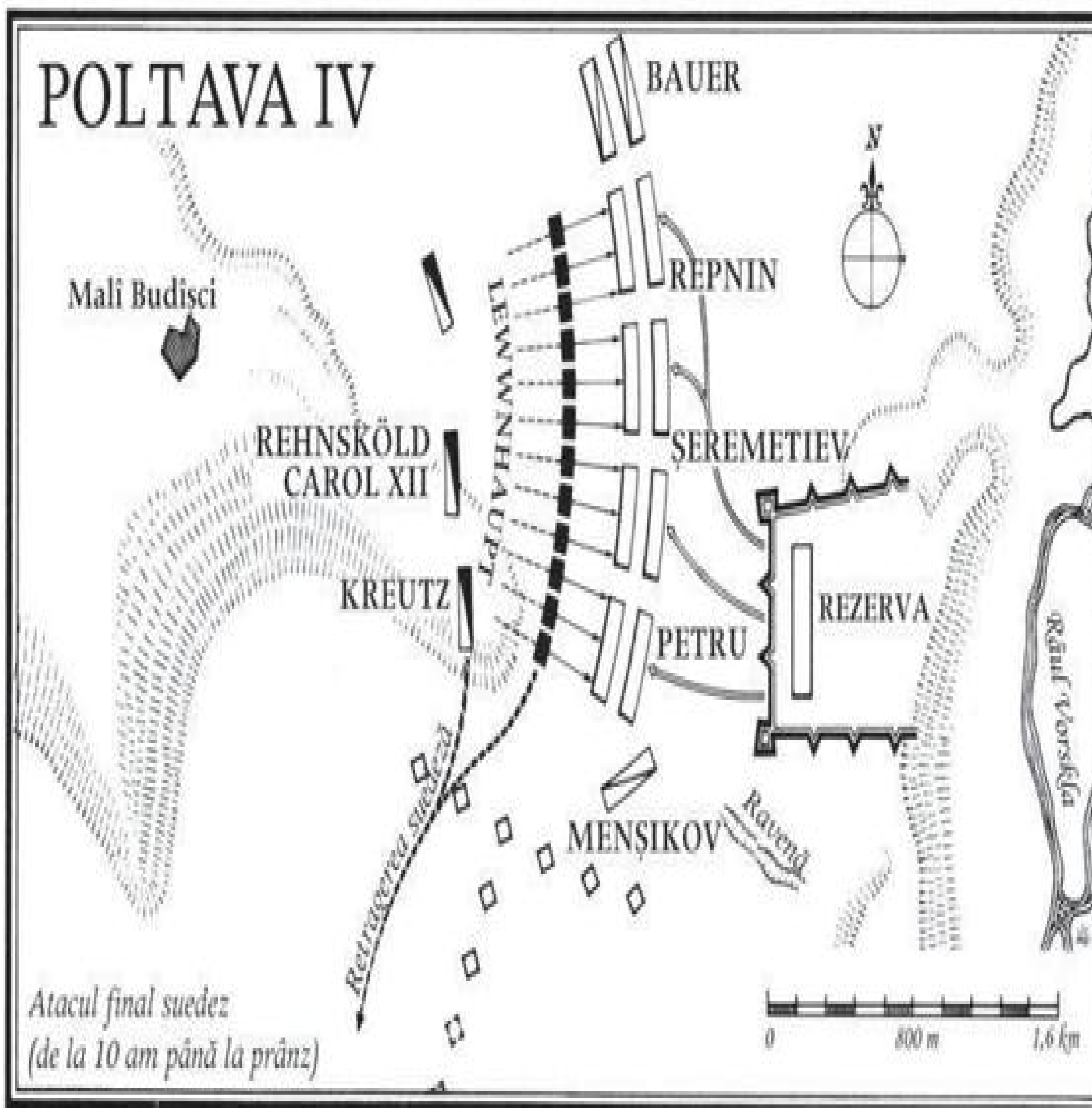
Menșikov, care, tipic pentru el, se distingea de toți prin uniforma albă. În centrul liniei era marea masă a batalioanelor de infanterie, cu uniforme verzi, conduse de Șeremetiev și Repnin. Generalul Bruce, comandantul artileriei rusești, își împărțise tunurile. Unele rămăseseră în bastioanele de pământ ale taberei, ca să tragă pe deasupra armatei, în timp ce alte tunuri, servite de artileriști cu uniforme roșii, erau postate în fața liniei ruse, ca să întâmpine orice atac suedez cu un foc devastator de la mică distanță.

Petru era călare, cu infanteria regimentului Novgorod, în stânga rușilor. El se afla pe calul lui favorit, un arab sur care îi fusese trimis de sultan. Șaua lui, în acea zi, era de catifea verde peste piele, brodată cu fir de argint; frâul și hățurile erau din piele neagră cu garnituri de aur. Uniforma țarului era asemănătoare cu cea a multor ofițeri: o pălărie neagră în trei colțuri, cizme înalte negre și haina verde a regimentului Preobrajenski, cu mâneci și garnituri roșii. Numai panglica albastră a Ordinului Sf. Andrei îl distingea pe suveran. Trupele din jurul lui Petru, trei batalioane de veterani din regimentul Novgorod, purtau haine cenușii și pălării negre. Era un truc propus de țar. În mod normal, haina cenușie era purtată de soldații fără experiență, dar Petru alesese să-și îmbrace mai multe dintre cele mai bune batalioane ale sale cu acea uniformă în ziua aceea, sperând să-i păcălească pe suedezi, ca să atace în acea parte a liniilor ruse.

Noua poziție a armatei ruse din fața taberei i-a creat lui Rehnsköld o altă dilemă. Infanteria suedeză abandonase deja linia de luptă și acum era organizată în coloane, pregătită de marșul spre sud, în căutarea lui Roos. Dacă începea să se deplaseze în acea formație și rușii ar fi atacat, nu ar fi fost o bătălie, ci un masacru. Era imposibil să ignore această posibilitate, iar Rehnsköld a decis repede să-și oprească retragerea, să se întoarcă și să lupte. Din nou, infanteria suedeză s-a întors pentru a forma o linie de luptă împotriva rușilor.

Apoi, Rehnsköld și Lewenhaupt s-au consultat și s-au dus să-i raporteze lui Carol că Petru își scosese infanteria la atac. „Nu ar fi mai bine să atacăm mai întâi cavaleria, ca s-o îndepărtăm de acolo?“ a întrebat Carol. „Nu“, a răspuns Rehnsköld, „trebuie să ne îndreptăm împotriva infanteriei.“ Regele stătea culcat și nu putea să vadă ce se întâmplă. „Ei bine“, a spus el, „fă cum crezi tu că e mai bine.“[516]

Pe la ora zece dimineața, armata suedeză se desfășurase într-o linie de luptă împotriva rușilor. Cavaleria suedeză a fost poziționată în spatele infanteriei, dar nu pe flancuri, așa cum era staționată cavaleria lui Petru. Forța de infanterie a lui Lewenhaupt număra doar douăsprezece batalioane, de-abia vreo 5000 de oameni. În fața lor stăteau două linii îndesate de infanterie rusă, fiecare dintre ele fiind mai lungă și mai puternică decât unica lui linie. Prima linie a rușilor era alcătuită din douăzeci și patru de batalioane, 14000 de oameni; a doua linie era formată din optsprezece batalioane, 10000 de oameni. (Nouă batalioane de rezervă rămăseseră în tabără.) Superioritatea numerică și a puterii de foc făcea ca înfruntarea să pară absurdă: 5000 de infanteriști epuizați de foame și de oboseală, fără artilerie, gata să atace 24000 de oameni sprijiniți de șaptezeci de tunuri. Singura speranță a lui Lewenhaupt era vechea tactică a loviturii puternice într-un singur punct al liniei rusești, cu speranța de a crea o breșă, confuzie, și în felul acesta să cadă peste forța mai mare.

În acel moment, vechea dispută dintre cei doi comandați importanți suedezi s-a încheiat. Rehnsköld s-a dus la Lewenhaupt, care trebuia să conducă atacul în fața condițiilor potrivnice, aproape fără speranță. Apucându-l de mână, feldmareșalul a spus: „Conte Lewenhaupt, trebuie să te duci să ataci inamicul. Poartă-te cu onoare în serviciul Majestății Sale." Lewenhaupt a întrebat dacă Rehnsköld dă ordinul de a ataca imediat. „Da, imediat", a răspuns comandantul suprem. „Cu Dumnezeu înainte, atunci, și fie ca el să aibă grijă de noi"[517], a spus Lewenhaupt. El a dat semnalul de înaintare. Cu

tobele bătând, faimoasa infanterie suedeză a pornit în marș către ultima ei luptă. Forța era jalnic de mică: douăsprezece batalioane aliniate unul lângă altul, formând o linie subțire, în care existau și goluri între batalioane, ca să facă linia de înaintare cât mai lungă posibil.

Fără să ia în considerare condițiile potrivnice, linia albastră suedeză a înaintat rapid peste câmp. Pe măsură ce se apropiau, artileriștii ruși au dublat tirul tunurilor, trimițând obuze șuierătoare ca să taie găuri sângeroase în rândurile suedezilor. Totuși suedezii mergeau înainte, urmându-și steagul lor albastru-galben. La apropierea lor, infanteria rusă a început să tragă rafale de muschete înspre liniile sfărâmate ale suedezilor; suedezii înaintau neabătut, fără să tragă un foc. Conduse de trupele din Gardă, batalioanele suedeze din dreapta au ajuns în sfârșit și au atacat violent primul rând al rușilor. Cu săbii tăioase și lovituri de baionetă, suedezii au creat o ruptură, gonindu-i pe rușii din fața lor și capturând tunurile care trăseseră asupra lor atunci când înaintau. În câteva minute, tunurile au fost întoarse și au început să tragă în prima linie a rușilor, confuză, dezorganizată, care deja se retrăgea.

În această etapă, reușind să atingă primul obiectiv și să spargă un segment din linia inamică, Lewenhaupt s-a uitat în jur după cavaleria suedeză care ar fi trebuit să apară repede pentru a profita de penetrare. Dar nu se vedea nicio cavalerie suedeză. În loc de asta, prin perdeaua de fum care acoperea câmpul de luptă, Lewenhaupt a văzut că batalioanele din flancul lui stâng sunt într-o dificultate serioasă. Acolo, artileria rusă, concentrată în acel punct pentru a proteja cu focul ei cavaleria masată în nord, îndreptase gurile de tun direct înspre suedezii care avansau. Focul era atât de intens și mortal, încât rândurile suedezilor erau făcute pur și simplu bucăți; jumătate dintre oameni fuseseră secerați înainte de a ajunge la infanteria rusă. Între flancul stâng, aflat în prag de colaps, și batalioanele din dreapta – care făceau presiuni înainte, pregătindu-se să atace a doua linie de infanterie a rușilor – era o mare distanță. Și, cu cât flancul drept avansa, pătrunzând înspre cea de-a doua linie a rușilor, cu atât mai mare devenea distanța dintre ele.

Stând alături de regimentul din Novgorod în același punct de pe câmpul de luptă, Petru a văzut și el ce se întâmplă. A sesizat că armata suedeză este acum împărțită în două armate diferite: flancul stâng, aflat la strâmtoare, suferea teribil de pe urma artileriei sale, și incapabilă să amenințe în vreun fel flancul drept al rușilor; dreapta suedeză, care încă avansa mai adânc în

liniile lui, era gata să ajungă la a doua linie de infanterie. În timp ce urmărea lupta, breșa dintre cele două armate devenea și mai mare. În acea breșă, Petru și-a detașat propria infanterie, într-un număr copleșitor.

S-a întâmplat așa cum spera Petru și cum se temea Lewenhaupt că se va întâmpla. Acum, linia suedeză era ruptă; infanteria ruscă avansa și împrăștia linia inamicului într-un contraatac nimicitor. Fără să fie deranjată de prezența cavaleriei suedeze, infanteria rusă a început să învăluie flancul drept suedez. Avântul atacului suedez chiar ajutase strategia lui Petru: pe când atacul suedez avansa, intrând mai adânc în rândurile rușilor, alte batalioane ruse s-au putut deplasa în golul format în linia suedeză și au ajuns pur și simplu în jurul acesteia. Cu cât presau mai mult suedezii să avanseze, cu atât mai mult se închideau într-o mare de soldați ruși. În cele din urmă, atacul avântat al suedezilor a fost oprit, iar șocul acestuia a fost absorbit în marea masă de soldați ruși.

A sosit, în sfârșit, și cavaleria suedeză, dar nu cu toată greutatea escadroanelor disciplinate ale lui Rehnsköld. Doar cincizeci de cavaleriști suedezi, soldați ai Cavaleriei de Curte, au intrat cu săbiile strălucitoare în mijlocul infanteriei ruse. Toți aceștia au fost repede împușcați, înjunghiați sau trași jos de pe cai. Încercuiți și copleșiți numeric, suedezii au încercat să se retragă, la început în ordine perfectă, apoi, însă, pe măsură ce se instala panica, într-o dezordine sălbatică. Cu cei mai mulți dintre ofițerii lui deja morți sau pe moarte, Lewenhaupt s-a dus către linia distrusă, încercând să-i facă pe oamenii săi să reziste. „I-am implorat, i-am amenințat, i-am înjurat și i-am lovit, dar totul a fost în zadar“, își amintea el mai târziu. „Parcă nu mă vedeau și nici nu mă auzeau.“[518]

În această etapă a luptei, silueta înaltă a lui Petru era izbitoare printre soldații ruși. Deși înălțimea lui îl făcea o țintă mai ușoară, el a ignorat pericolul și și-a angajat energia dând indicații și încurajându-și oamenii. Este remarcabil că nu a fost rănit, pentru că de trei ori a fost lovit în timpul luptei. Un proiectil de muschetă i-a dat jos pălăria, altul s-a înfipt în șaua lui, iar al treilea chiar l-a lovit în piept, dar a ricoșat într-o veche iconiță de argint pe care o purta agățată de un lănțișor, la gât.

În câteva minute, atacul suedez se dizolvase, deși rămăseseră în luptă câteva grupuri. Gărzile suedeze se luptau cu înverșunarea lor obișnuită. Au murit

acolo unde se găseau când torentul rușilor s-a revărsat peste ei. Companii întregi de suedezi erau încercuite și au căzut împreună când rușii au năvălit peste ei, ucigându-i cu sulițele, săbiile și baionetele și lăsând în urmă grămezi de cadavre.

Unde era cavaleria suedeză? Din nou, probabil, i-a lipsit mâna stăpânului ei, Rehnsköld, care acum încerca să comande întreaga armată. În dreapta suedeză, cavaleria își întârziase apariția, iar infanteria lui Lewenhaupt a început să avanseze înainte ca aceasta să fie pregătită să o urmeze. Apoi, când escadroanele au început să se miște înainte, deplasarea lor a fost obstrucționată de terenul dificil. Pe stânga, cavaleria suedeză a fost distrasă de misiunea ei de a acoperi câmpul de luptă de masa cavaleriei ruse poziționate în nord. Când, în sfârșit, câteva regimente de cavalerie suedeze au venit în ajutorul infanteriei atât de greu încercate, și-au dat seama că mai degrabă ei au nevoie de ajutor. Regimentele care atacau liniile rușilor erau tăiate în fâșii de același foc uriaș al tunurilor și al muschetelor care decimaseră infanteria.

Și așa a mai continuat încă o jumătate de oră – glorioasă pentru Petru, dezastruoasă pentru Carol. O mare parte din infanteria suedeză care trecuse câmpul între liniile ruse a fost pur și simplu distrusă. Rehnsköld, văzând ce se întâmplă, i-a strigat lui Piper: „Totul e pierdut!“[519] Plonjând în spațiul cel mai dens al luptei, el a fost făcut prizonier curând.

Carol însuși se afla în mijlocul dezastrului. Când s-a produs colapsul, regele a făcut tot ce a putut să-și adune oamenii panicați, dar strigătul lui subțire – „Suedezi! Suedezi!“ – a rămas neauzit. Focul rusesc era atât de puternic, încât „oameni, cai și crengi de copac, toate cădeau la pământ“. Douăzeci și unu dintre cei douăzeci și patru de soldați care purtau targa regelui au fost doborâți și chiar targa a fost sfărâmată. Pentru o clipă, se părea că, fără cei care purtau targa, regele va fi capturat. Apoi, un ofițer a descălecat și Carol a fost urcat în șa. Bandajul de la picior se desfăcuse și sângele curgea din rana redeschisă. Calul a fost împușcat sub el și i-a fost adus altul. Astfel, regele s-a întors în rândurile oamenilor lui cu rana sângerând abundent, culcat pe gâtul calului. Imediat, regele s-a sfătuit cu Lewenhaupt. „Ce e de făcut acum?“ a întrebat Carol. „Nu mai e nimic de făcut, decât să adunăm ce a mai rămas din oamenii noștri“[520], a răspuns generalul. Sub conducerea lui, cei care mai rămăseseră dintre infanteriști, acoperiți de cavalerie, care era încă

relativ întreagă, s-au retras în sud, printre redute, către siguranța temporară a taberei de la Pușkarivka. Cum armata sfărâmată se retrăsese, regimentele de rezervă, artileria și cazacii lui Mazepa și Gordeenko au fost plasați în poziții defensive în jurul taberei, ca să o păzească, în cazul în care rușii ar fi venit după ei. În jurul prânzului, cea mai mare parte a armatei înfrânte a ajuns în tabără, iar oamenii epuizați s-au putut odihni. Lewenhaupt, însetat și înfometat, a mâncat o bucată de pâine și a băut două pahare de bere.

Spre nord, încetaseră și ultimele focuri, iar pe câmpul de luptă se așternuse liniștea. Petru, exuberant, a organizat o slujbă de mulțumire pe câmpul de luptă, și apoi a plecat la masă. Bătălia de la Poltava se terminase.

---

[513] Frans G. Bengtsson, p. 353.

[514] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 297.

[515] ibidem.

[516] ibidem, p. 299.

[517] Frans G. Bengtsson, p. 366.

[518] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 299.

[519] Frans G. Bengtsson, p. 370.

[520] Nisbet R. Bain, Charles, p. 189.

38

CAPITULAREA DE LÂNGĂ RÂU

Câmpul de luptă era un spațiu al măcelului. Armata suedeză, care începuse bătălia cu 19000 de oameni, lăsase pe câmp 10000 dintre ei, din care 6901 de morți și răniți și 2760 de prizonieri. Printre pierderile acestea erau 560 de ofițeri – 300 morți și 260 luați prizonieri –, inclusiv feldmareșalul Rehnsköld, prințul Max de Württemberg, patru general-maiori și cinci colonei. Contele Piper, care fusese împreună cu regele toată ziua, s-a separat de acesta în haosul final și a rătăcit pe câmpul de luptă cu doi secretari de-ai lui, până când a ajuns la porțile Poltavei și s-a predat.

Pierderile rușilor erau relativ mici – deloc surprinzător, deoarece rușii au luptat aproape tot timpul de pe poziții defensive, din interiorul redutelor și al taberei lor fortificate, în timp ce tunurile lor au făcut ravagii printre suedezii care înaintau. Din 42000 de soldați angajați în luptă, Petru a pierdut 1345 uciși și 3 290 răniți. Bilanțul cifrelor care înregistrau pierderile, ca și deznodământul luptei, era o inversare a rezultatelor tuturor bătăliilor anterioare dintre Petru și Carol.

Când suedezii s-au retras la Pușkarivka, rușii nu i-au urmărit. Punctul culminant al bătăliei fusese lupta corp la corp și, până la sfârșit, infanteria lui Petru era la fel de dezorganizată ca a lui Carol. Nefiind convinsă de succes, ea înainta cu prudență. Dar mai mult a contat, totuși, dorința copleșitoare a lui Petru de a sărbători. După slujba de recunoștință, s-a dus în cortul lui din interiorul taberei, unde a luat masa împreună cu generalii. Rușii erau obosiți, flămânzi și fericiți. După mai multe toasturi, au fost aduși generalii și coloneii suedezi care fuseseră capturați și au fost așezați la masă în jurul lui. Era un moment suprem în viața lui Petru. O povară de nouă ani de anxietate dispărea, iar disperarea cu care țarul urmărise întotdeauna înaintarea irezistibilă a marelui său inamic dispăruse. Totuși, chiar și în acele momente, Petru nu a fost arogant. A fost respectuos, chiar amabil cu prizonierii săi, mai ales cu Rehnsköld. Când, în timpul lungii după-amiezi, contele Piper a fost adus de la Poltava, a fost și el așezat

alături de țar. Petru se uita mereu în jur, așteptându-se ca și regele să fie adus dintr-un moment în altul. „Unde este fratele meu Carol?“[521] a întrebat el de mai multe ori. Când l-a întrebat pe Rehnsköld, cu mare stimă, cum de a avut curajul să invadeze un imperiu uriaș cu doar o mână de oameni, Rehnsköld a răspuns că regele îi ordonase să facă asta și era cea dintâi datorie a lui, ca supus devotat, să dea ascultare ordinelor regelui. „Ești un om onest“, a spus Petru, „și pentru loialitatea ta îți voi înapoia sabia.“[522] Apoi, când tunurile au tras din nou salve de salut, Petru s-a ridicat în picioare și a propus un toast pentru profesorii lui în arta războiului. „Cine sunt profesorii tăi?“ a întrebat Rehnsköld. „Voi sunteți, domnilor“, a spus Petru. „Este frumos ca elevii să fie recunoscători profesorilor“[523], a spus feldmareșalul cu amărăciune. Petru a rămas aproape toată după-amiaza să vorbească cu prizonierii și să sărbătorească și până pe la ora cinci nimeni nu s-a gândit să plece pe urmele armatei suedeze învinse. Apoi, țarul i-a ordonat cneazului Mihail Golițîn, cu Gărzile, și generalului Bauer, cu dragonii, să-l urmărească pe Carol, în sud. În dimineața următoare, Menșikov a plecat cu mai multă cavalerie rusească să se alăture urmăririi.

În noaptea aceea, când se terminase sărbătorirea, Petru și-a găsit timp, în cortul lui, să-și amintească evenimentele zilei. I-a scris Ecaterinei:

Matușka [măicuță], ziua bună. Îți mărturisesc că preamilostivul Dumnezeu ne-a dat în această zi o victorie fără precedent asupra inamicului nostru. Într-un cuvânt, toată armata inamicului a fost lovită drept în moalele capului, iar despre asta o să mai auzi de la noi.

Petru

P.S. Vino aici ca să ne feliciți.[524]

Scrisori mai lungi, în total paisprezece, „de pe câmpul de la Poltava“, i-a trimis lui Romodanovski (care fusese avansat cu ocazia aceasta de la țar-caricatură la împărat-caricatură), lui Buturlin, Boris, Piotr și Dmitri Golițîn, lui Apraksin, Piotr Tolstoi, Aleksandr Kikin, Stepan Iavorski, șeful Bisericii,

surorii sale, Natalia, țareviciului Aleksei și altora. Textul, în toate scrisorile, era, practic, același:

Vă scriu această scrisoare ca să vă informez că, prin binecuvântarea lui Dumnezeu și curajul trupelor mele, am câștigat o victorie totală și neașteptată, fără mare vărsare de sânge. Acestea sunt cele mai importante evenimente ale acțiunii.

În această dimineață, cavaleria și infanteria inamică au atacat cavaleria mea, ceea ce a dus la pierderi considerabile, după o rezistență eroică.

Inamicul s-a așezat în poziție de luptă exact în fața taberei noastre. Am scos imediat infanteria din tranșee ca să-i înfrunte pe suedezi, și am poziționat cavaleria noastră pe cele două flancuri.

Inamicul, când a văzut aceasta, a făcut prima mișcare, ca să ne atace. Trupele noastre au înaintat ca să îl întâmpine, și l-a primit într-un asemenea mod, încât inamicul a părăsit câmpul de luptă fără să opună rezistență deloc sau foarte puțin, lăsându-ne pe noi în posesia unor tunuri, stindarde și steaguri. Feldmareșalul Rehnsköld, generalii Schlippenbach, Stackelberg, Hamilton și Roos se află printre prizonieri, la fel și contele Piper, prim-ministrul, secretarii Imerlin și Cederheilm și câteva mii de ofițeri și soldați.

Vă voi scrie curând o poveste mai detaliată; în prezent sunt prea ocupat ca să vă satisfac curiozitatea în întregime. În câteva cuvinte, armata inamicului a avut soarta lui Phaeton. Nu pot să vă povestesc nimic despre rege, neștiind încă dacă se află printre cei vii sau doarme cu strămoșii. I-am trimis pe cneazul Golițîn și pe Bauer cu o parte a cavaleriei să meargă în urmărirea fugarilor. Vă felicit pentru vestea cea bună, și îi rog pe toți funcționarii și ofițerii din imperiul meu să considere aceasta un semn de bun augur.

Petru[525]

În scrisoarea către Apraksin era o notă finală în care Petru își exprima pe scurt bucuria și semnificația reală a bătăliei de la Poltava: „Acum, cu

ajutorul lui Dumnezeu, piatra finală la temelia Sankt-Petersburgului a fost așezată.“[526]

Așadar, într-o singură dimineață, bătălia de la Poltava a pus punct invaziei suedeze în Rusia și a schimbat definitiv axa politică a Europei. Până în acea zi, oficialii din fiecare stat așteptaseră cu siguranță vestea că regele Carol triumfase din nou, că armata lui faimoasă a intrat în Moscova, că țarul a fost înlocuit și poate ucis în tulburarea și insurecția generală care probabil se stârnise în masele rusești lipsite de conducător. Că urma să fie proclamat un alt țar, o marionetă, la fel ca Stanisław. Suedia, care era deja Stăpâna Nordului, ar fi devenit acum Împărăteasa Răsăritului, arbitru pentru tot ce se întâmpla între Elba și Amur. Subjugata Rusie s-ar fi micșorat, pentru că suedezii, polonezii, cazacii și poate și turcii, tătarii și chinezii, și-ar fi luat din ea porții generoase. Sankt-Petersburgul ar fi dispărut din peisajul rusesc, coasta Balticii ar fi fost interzisă, iar poporul lui Petru ar fi fost oprit din drumul său, întors și trimis înapoi, ca niște prizonieri în lumea întunecată a vechii Moscovii. Aceste castele de visuri s-au făcut țăndări. Între dimineață și prânz, cuceritorul devenise fugar.

Poltava a fost primul trăsnet care a anunțat lumea că se născuse o nouă Rusie. În anii care au urmat, oamenii de stat europeni, care până atunci abia acordau vreo atenție afacerilor țarului, interesați mai degrabă de cele ale șahului Persiei sau ale mogulului Indiei, au învățat că trebuie să ia în seamă greutatea și orientarea intereselor Rusiei. Noua balanță de putere stabilită în acea dimineață de infanteria lui Șeremetiev, cavaleria lui Menșikov și artileria lui Bruce, sub ochii stăpânului lor de doi metri, a continuat și a evoluat și pe parcursul secolelor al XVIII-lea, al XIX-lea și al XX-lea.

Armata suedeză era învinsă, dar nu se predase. La orele prânzului, când Petru stătea la masă cu oaspeții lui suedezi, supraviețuitorii rămași din armata suedeză s-au scurs înapoi în tabăra de la Pușkarivka. Adăugând trupele care fuseseră în tranșeele din fața Poltavei și detașamentele care păzeau convoiul de bagaje și trecerea din avalul Vorsklăi, era un total de 15000 de suedezi, plus 6000 de cazaci, încă înarmați, care așteptau ordinele regelui și ale generalilor săi. Unii dintre ei erau răniți recent, alții erau invalizi din cauza luptelor sau a gerului din iarna anterioară. Doar câțiva

dintre aceștia erau infanteriști; majoritatea supraviețuitorilor erau cavaleriști.

Carol a fost printre ultimii care au ajuns la Pușkarivka. Cât timp i se refăcea bandajul și mânca o bucată de carne rece, el a întrebat de Rehnsköld și de Piper și abia atunci a aflat că sunt dați dispăruți. Lewenhaupt era ofițerul cu gradul cel mai mare din armata suedeză și regele trebuia să se bazeze doar pe „micul colonel latin“.

Nu exista nicio îndoială în legătură cu ceea ce era necesar să se facă. Suedezii trebuia să plece înainte ca rușii să își dea seama de amplitudinea succesului lor și să înceapă urmărirea. Nici în legătură cu direcția către care trebuie să se îndrepte nu exista niciun dubiu. La nord, la est și la vest se aflau diviziile armatei victorioase a lui Petru. Doar drumul spre sud era deschis. Era cel mai bun și mai direct drum către teritoriile tătarilor, unde sperau să ajungă, sub protecția lui Devlet Gerei. Carol era destul de realist ca să înțeleagă că sosirea lui va fi primită diferit în acel moment, când armata lui era doar un fragment zdrențuit, dar spera că hanul îi va oferi adăpost suficient timp pentru ca trupele înfrânte să se odihnească și să-și adune puterile înainte de a începe lungul marș peste granițele tătare și turce, înapoi spre Polonia.

Așadar, decizia imediată a fost să pornească spre sud, coborând pe malul vestic al Vorsklăi către Perevolucina, la 130 de kilometri distanță, în punctul în care Vorskla se varsă în Nipru. De-a lungul drumului erau mai multe vaduri pe care cazacii le cunoșteau și, dacă armata ar fi traversat râul pe malul de est, atunci ar fi putut să ajungă la drumul care mergea de la Harkov în Crimeea. Acest drum era liber, iar el trecea prin mai multe orașe căzăcești, care ar fi putut să ajute armata cu provizii.

Ordinul de marș a fost dat în aceeași după-amiază. Retragerea de la Pușkarivka s-a făcut în ordine, cu artileria și convoiul de bagaje în față. Kreutz, care comanda ariergarda, a abandonat și a dat foc căruțelor mai grele, luând doar caii și dându-i infanteriștilor, pentru o mai mare mobilitate. Când coloanele reorganizate rapid s-au pus în mișcare, ele nu se aflau într-o fugă precipitată; era o armată disciplinată, învinsă în luptă, dar care era capabilă să realizeze o retragere corectă. Mai erau încă multe mii

de soldați veterani, care, chemați la luptă, puteau să se angajeze într-o bătălie formidabilă.

Suedezii însă, atât ofițerii cât și soldații, erau într-o stare de epuizare. Nu dormiseră în noaptea precedentă – cu doar optsprezece ore mai devreme armata fusese adunată pentru asaltul din zori asupra redutelor. Spre seară, soldații se împleticeau, urmându-și orbește ofițerii, ținuți în picioare doar de dorința de a scăpa. Chiar și starea lui Carol se deteriorase. Epuizat din cauza lipsei de somn, slăbit din cauza redeschiderii rănii, lovit de șocul dezastrului, de sumbra incertitudine a viitorului și de căldura copleșitoare, el a mers întins într-o căruță, unde a și adormit. Când s-a trezit, armata era tot în mișcare, dar mintea lui era tulbure și nu avea idee ce se întâmplă. A întrebat din nou de Rehnsköld și Piper; când i-au spus că nu sunt acolo, s-a culcat din nou pe spate și a spus: „Da, da, fă cum vrei."[527]

În ziua următoare, 29 iunie, marșul spre sud a continuat prin căldura înăbușitoare. Impulsionată de teama că rușii ar putea să-i urmărească, armata a trecut pe lângă un prim vad al Vorsklăi, apoi de al doilea și de al treilea, fără un gând serios de a-l traversa. Era mai simplu să mergi înainte spre sud, pe uscat, decât să te oprești și să treci un râu. În urmă se profila spectrul ivirii rușilor, spectru devenit realitate în 30 iunie, la ora patru dimineața, când Kreutz a ajuns corpul principal de armată și a raportat că rușii au început urmărirea; nu numai cazaci veneau după ei, ci și trupe regulate rusești.

Timp de două zile, coloanele suedeze se chinuiseră să meargă prin zona îngustă de la joncțiunea râurilor Vorskla și Nipru. În seara de 29, artileria, căruțele care mai rămăseseră și masele de oameni au început să intre în Perevolucina, punctul în care se întâlneau cele două râuri. Nu existau vaduri, iar soldații erau cuprinși de o panică sumbră când priveau lățimea Niprului. Orașul în sine și sutele de bărci aduse acolo de cazacii zaporojeni fuseseră incendiate de raidul-fulger al lui Petru din aprilie. Evident, armata era mult prea numeroasă ca să poată trece în bărcile care mai rămăseseră; doar câțiva ar fi reușit s-o facă înainte de a-i ajunge din urmă rușii. Teoretic, întreaga armată s-ar fi putut întoarce din nou spre nord, ca să traverseze Vorskla, dar probabil că rușii deja se apropiaseră. Spre sud, est și vest, se aflau cele două râuri. Armata suedeză era prinsă în capcană.

Era un moment de decizie: câțiva puteau să traverseze Niprul. Dar cine să fie aceia? Lewenhaupt și Kreutz au îngenuncheat în fața regelui și l-au implorat să profite de această șansă. Inițial, Carol a refuzat, insistând să rămână cu armata și să împărtășească soarta acesteia. Apoi, copleșit de durere și oboseală, a acceptat să plece. Ulterior, au fost și unii care au spus că regele suedez și-a abandonat armata ca să se salveze pe el, știind că această fugă a lui ar fi însemnat moartea sau captivitatea pentru acei oameni care l-au urmat cu atâta curaj. Dar decizia lui Carol avea o rațiune legitimă. Era rănit. Armata avea în față un marș lung spre sud, cel mai probabil urmărită îndeaproape de un inamic puternic și victorios. Majoritatea soldaților erau pe cai și puteau să se deplaseze repede, dar Carol, zăcând într-o căruță, nu ar fi însemnat decât o grijă și un impediment pentru ofițerii care dețineau comanda. Iar Carol era regele Suediei. Dacă ar fi fost prins, țarul ar fi putut să-l umilească, făcând paradă cu el pe străzi. Cu siguranță, aflat în mâinile rușilor, ar fi fost o slăbiciune uriașă în orice negocieri de pace cu Rusia. Ca să obțină libertatea pentru monarhul ei, Suedia ar fi trebuit să plătească scump cu pământ suedez.

Erau și alte motive ca regele Carol să scape. Dacă ar fi mers cu armata în Crimeea, atunci, chiar dacă marșul ar fi reușit, el s-ar fi găsit rupt de țara lui, la capătul opus al Europei, complet incapabil să influențeze evenimentele. Apoi, el știa că în curând continentul va răsuna de vestea triumfului lui Petru. Voia să ajungă într-un loc în care ar fi putut să dezmintă laudele lui Petru și să promoveze varianta suedeză a poveștii. De asemenea, dacă ar fi ajuns în dominioanele otomane, poate că i-ar fi putut convinge pe turci să facă o alianță, să-i asigure o altă armată care să-i permită să continue războiul. În sfârșit, mai erau de luat în considerare și cazacii lui Mazepa și Gordeenko. Ei erau acum responsabilitatea lui Carol. Dacă regele Carol al Suediei ar fi fost prins, cazacii ar fi fost considerați trădători, torturați și spânzurați. Ar fi fost o pată pe onoarea suedeză să permită ca acei aliați să cadă în mâinile rușilor.

Pentru toate aceste motive, s-a decis ca regele, împreună cu cât mai mulți răniți suedezi, plus o escortă de soldați, să plece împreună cu cazacii de-a dreptul peste stepă, către râul Bug, granița cu Imperiul Otoman. Acolo ar fi putut cere adăpost și ar fi așteptat ca rănile să se vindece, iar restul armatei să li se alăture. Armata trebuia să pornească și ea spre nord, spre vadurile

Vorsklăi, să traverseze râul și să mărșăluiască apoi spre sud, pe firul Niprului, până în dominioanele hanului, să se întâlnească din nou cu regele la Oceakov, pe malul Mării Negre. Odată reunită, întreaga forță se putea întoarce în Polonia.

Chiar în acea noapte, Carol a fost trecut cu barca peste Nipru, pe o targă. Lectica a fost adusă și ea, montată pe două bărci, ca greutatea să fie distribuită egal. În timpul nopții, mici bărci pescărești au plutit dintr-o parte în alta, ducând peste râu ofițeri și soldați răniți. Regele i-a luat cu el și pe supraviețuitorii corpului de dorobanți, doar optzeci, 700 de cavaleriști și vreo 200 de infanteriști, plus personalul său domestic și membri ai cancelariei. Mulți dintre cazacii lui Mazepa, care erau înotători experimentați, au înotat prin râu ținându-se de coada calului lor. Bărcile au mai trecut peste râu și o parte a trezoreriei armatei suedeze și două butoaie de ducați de aur pe care Mazepa le cărase după el de la Baturin. În total, în jur de 900 de suedezi și 2000 de cazaci au traversat râul. În zori, înainte de plecare, Carol a privit înapoi și a fost îngrijorat că nu vede niciun semn de mișcare în armata care mai era încă staționată pe malul apei. Unii suedezi au văzut nori la orizont, despre care credeau că sunt de fapt praful ridicat de o masă de călăreți în mișcare.

Lewenhaupt a preluat comanda armatei. Se întâmpla exact cum își dorise el: capriciosul general s-a oferit voluntar să rămână în urmă și să împărtășească soarta trupelor sale. El și Kreutz discutaseră cu Carol despre traseul pe care avea să-l urmeze armata și despre punctul de întâlnire de la Oceakov. Lewenhaupt i-a promis regelui că, dacă rușii îl vor urmări, va lupta. Așa cum aveau să o dovedească evenimentele ulterioare, a fost o mare neînțelegere. Carol a presupus că promisiunea lui Lewenhaupt era necondiționată, dar Lewenhaupt a înțeles că legământul de a lupta se referea la momentul de după trecerea armatei de Perevolucina. „Dacă, prin mila lui Dumnezeu, o să scăpăm neatacați de puternica infanterie inamică în noaptea și în dimineața care urmează, cred că ar putea să mai fie o șansă de salvare a trupelor.“[528] În orice caz, doar Lewenhaupt și Kreutz puteau interpreta discuția despre ordinele lui Carol și promisiunile lui Lewenhaupt, deoarece nu mai fusese nimeni de față. Așa cum admitea și Carol mai târziu, asumându-și parțial responsabilitatea pentru ce s-a întâmplat: „Am fost vinovat. [...] Am uitat să dau și celorlalți generali ordinele de care aveau

cunoștință doar ei doi.“[529] Se repeta povestea lui Roos și a redutelor de la Poltava. Necunoașterea planului general de luptă i-a făcut neajutorați, pe ofițeri și întreaga armată.

Primul obiectiv al lui Lewenhaupt era să plece de la Perevolucina. Acest lucru presupunea să se întoarcă pe propriile urme, mărșăluind spre nord către unul dintre vadurile Vorsklăi. Dar cum trupele erau epuizate și unii dintre ofițeri – cei care îl ajutaseră pe rege și grupul lui să traverseze râul – erau și mai obosiți, Lewenhaupt a dat ordin ca oamenii să se odihnească și să fie pregătiți de plecare în zori.

În timpul nopții, s-au făcut pregătiri pentru o deplasare rapidă și ușoară. Banii rămași în cuferele regimentului au fost distribuiți printre soldați, fiecare fiind răspunzător de partea de bani primită. Muniția și proviziile au fost, de asemenea, împărțite, fiecare soldat luând doar cât putea să ducă pe cal; restul urma să fie abandonat. Toate căruțele de bagaje sau provizii, care puteau să împiedice marșul, aveau să fie lăsate în spate. Urma să încerce să ia și artileria, dar dacă aceasta avea să devină un obstacol, trebuia abandonată și ea.

Trecerea nopții a mai adus niște pagube armatei suedeze. Disciplina începea să se strice. Era evident pentru soldați că peste Nipru ar fi fost în siguranță. Vestea că dimineața urma să plece din nou spre nord a fost primită cu încruntare. Lewenhaupt însuși era epuizat, situație agravată și de o diaree severă. Doborât de oboseală, s-a culcat pe jos pentru câteva ore de odihnă.

În zorii zilei următoare, în 1 iulie, cei doi generali s-au ridicat, armata a devenit agitată, oamenii au început să-și înșeueze caii și să se pregătească de marș. Apoi, la ora opt dimineața, tocmai când se formau coloanele și urma să pornească, pe malul înalt de lângă râu au început să se profileze câteva siluete. Erau din ce în ce mai multe cu fiecare minut ce trecea; curând, malul a fost înțesat de călăreți. Era Menșikov, cu 6000 de dragoni și 2000 de cazaci loiali. Cneazul a trimis un trompetist și un aghiotant în tabăra suedeză să negocieze. Lewenhaupt i-a ordonat lui Kreutz să se ducă să vadă ce condiții oferea Menșikov. Cneazul oferea clauze obișnuite pentru predare, iar Kreutz i-a raportat acest lucru lui Lewenhaupt. Comandantul ostenit a decis să se consulte cu coloneii. Coloneii au întrebat care au fost ultimele ordine ale regelui. Fără să mai intre în detalii despre marșul

preconizat la tătari și întâlnirea de la Oceakov, Lewenhaupt le-a spus că regele i-a cerut doar ca armata „să se apere cât poate“. Coloneii s-au dus apoi la soldați să-i întrebe dacă vor lupta. Soldații, nevoind nici ei să-și asume responsabilitatea, au răspuns: „Vom lupta și noi dacă și ceilalți o vor face.“[530]

Odată începute aceste negocieri și discuții, tentația predării a devenit irezistibilă. Deși suedezii și cazacii îi depășeau numeric pe ruși cu aproape trei la unu, în momentul acela, suedezii erau niște oameni învinși. Regele lor fugise, iar ei erau izolați, având în perspectivă un marș lung printr-o zonă necunoscută. Pentru unii, ideea că se punea capăt celor nouă ani de luptă era binevenită. Printre ofițeri exista speranța repatrierii rapide în Suedia, în schimbul ofițerilor ruși capturați. Defetismul plutea în aer, probabil ajutat psihologic și de faptul că rușii erau deasupra lor, uitându-se în jos de pe malul înalt de deasupra râului. În final, a fost efectul Poltavei. Legenda invincibilității fusese destrămată. Armata suedeză devenise un amestec de oameni pierduți, osteniți și speriați.

La unsprezece, în dimineața de 1 iulie, Lewenhaupt a capitulat fără luptă. Armata pe care o predase includea 14299 de oameni, treizeci și patru de tunuri și 264 de steaguri de luptă. Împreună cu 2871 de suedezi capturați pe câmpul de la Poltava, Petru avea acum peste 17000 de prizonieri suedezi.

Suedezii au devenit prizonieri de război, dar cazacii care rămăseseră cu Lewenhaupt nu au fost la fel de norocoși. Menșikov nu le-a oferit nicio posibilitate de negociere. Mulți au fugit pur și simplu și au scăpat, dar unii dintre ei au fost doborâți și prinși. Trupurile lor mutilate au fost atârnate în spânzurători ca să arate care este soarta trădătorilor.

Între timp, pe malul celălalt al Niprului, Mazepa se ocupa de retragere. Până la ivirea zorilor zilei de 1 iulie, el l-a trimis înainte pe Carol, cu echipajul său, escortat de 700 de suedezi, care îi aveau ca ghizi pe cazaci. Mazepa, el însuși purtat într-o trăsură din cauza bolii, a împărțit restul suedezilor și cazacilor în grupuri separate, și le-a trimis spre sud pe trasee diferite, în încercarea de a-i dezorienta pe ruși, dacă aceștia i-ar fi urmărit. Spre seară, toți cei care traversaseră râul se îndepărtaseră de malul vestic și se deplasau

prin iarba înaltă din stepă. În aceeași noapte, Mazepa l-a ajuns din urmă pe Carol, și l-a implorat pe rege și escorta lui să meargă mai repede.

Stepa prin care se deplasau în grabă fugarii era o țară a nimănui, cu iarbă înaltă, aflată între râurile Nipru și Bug, lăsată deliberat nepopulată, ca să servească drept tampon între imperiul țarului și al sultanului. Nu existau copaci, nici case, nici pământuri cultivate – nimic, decât iarba care creștea mai mare de un stat de om. Era puțină mâncare, iar apa provenea din pâraie mici și noroioase, care curgeau prin iarbă. Căldura era atât de intensă, încât grupul trebuia să se oprească mai multe ore la amiază.

În 7 iulie, suedezii au ajuns la malul estic al Bugului și puteau să vadă cu ochii lor peste râu adăpostul spre care se îndreptau. Acolo s-a mai ivit o problemă. Două zile, suedezii au fost siliți să aștepte pe partea estică a râului, în timp ce negociau prețul bărcilor și al șederii cu reprezentantul sultanului în acest teritoriu, pașa de Oceakov. Această târguială a durat până când potentatul a fost mituit suficient, după care au sosit și bărcile. Suedezii au început să traverseze, dar nu erau destule bărci și, la finalul celei de-a treia zile, când rușii i-au ajuns în sfârșit din urmă, mai rămăseseră pe mal 300 de suedezi și 300 de cazaci.

Imediat ce Lewenhaupt semnase predarea de la Perevolucina, Menșikov l-a detașat pe Volkonski, cu 6000 de călăreți, să traverseze Niprul, să-i urmărească și să-i captureze pe rege și pe Mazepa. Tertipurile cazacilor i-au îndepărtat, dar când le-au dat de urmă, au venit în goană, într-o cursă de urmărire a fugarilor spre Bug. Au ajuns acolo ca să afle că cel mai important vânat le scăpase, dar 600 de oameni încă erau rămași pe malul estic. Rușii au atacat, iar cei 300 de suedezi s-au predat imediat. Cazacii știau că pentru ei nu va fi milă, așa că au luptat până la moarte. Neajutorat, Carol privea lupta lipsită de speranță de pe celălalt mal al râului.

Masacrul acesta a fost ultima bătălie din invazia suedeză în Rusia. În cele douăzeci și trei de luni de când Carol plecase din Saxonia, o mare armată fusese distrusă. Acum, regele Suediei se afla cu 600 de supraviețuitori la Marea Neagră, frontiera Imperiului Otoman, la marginea lumii europene.

[521] Nisbet R. Bain, Charles, p. 189.

[522] ibidem, p. 190.

[523] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 274.

[524] P&B, IX, nr. 3266.

[525] ibidem, nr. 3252.

[526] ibidem, IX, nr. 3259.

[527] Frans G. Bengtsson, p. 375.

[528] ibidem, p. 382.

[529] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 305.

[530] ibidem.

39

ROADELE POLTAVEI

Pentru Petru, triumful de la Poltava era atât de grandios, încât, multă vreme după dineul lui în cinstea victoriei, a rămas într-o dispozițe surescitată și festivă. Părea greu de crezut că pericolele care amenințaseră Rusia atâta timp dispăruseră brusc, de parcă pământul ucrainean se deschisese și le înghițise pur și simplu. La două zile după bătălie, țarul și generalii săi au intrat în Poltava. Au găsit orașul într-o stare deplorabilă, după asediul de două luni, cu zidurile sfărâmate și cei 4000 de apărători ai lui sfârșiți de oboseală și înfometați. Avându-l alături pe viteazul colonel Kelin, comandantul garnizoanei, Petru a adus mulțumiri lui Dumnezeu și și-a sărbătorit onomastica la biserica Spasskaia.

Când Menșikov s-a întors triumfal de la Perevolucina, după capitularea în masă a suedezilor, Petru a început distribuirea de recompense și decorații armatei victorioase. Menșikov a fost avansat feldmareșal; Șeremetiev, care era deja feldmareșal, a primit mari proprietăți. Toți generalii din armata rusă au primit avansări sau proprietăți și fiecăruia i s-a oferit ulterior un portret în diamante al lui Petru. Chiar și țarul, care, până în acel moment, deținea gradul de colonel în armată și căpitan în marină, și-a permis să se avanseze: general-locotenent în armată și contraamiral în marină.

Și în acordarea acestor recompense și promovări a continuat șarada lui cu Romodanovski. Petru i-a mulțumit noului țar-caricatură pentru avansarea lui:

Sire,

Scrisoarea grațioasă a Majestății Voastre și decretul pe care i l-ați dat Excelenței Sale, feldmareșalul și cavalerul [cavaler al Sf. Andrei] Șeremetiev, prin care mi s-a oferit în numele vostru gradul de contraamiral al flotei și de general-locotenent al forțelor terestre, mi-au fost aduse la

cunoștință. Nu meritam atât de mult, ci mi-au fost oferite doar din bunătatea voastră. De aceea, mă rog la Dumnezeu să-mi dea putere ca să servesc cu onoare și de aici înainte.

Petru[531]

În toată Rusia a fost sărbătoare; în Moscova, cetățenii debordau de bucurie. Poltava însemna eliberarea de invadator și, după cum se spera, sfârșitul taxelor zdrobitoare impuse de război și al absenței prelungite a soților, taților, fiilor și fraților. Celebrarea oficială în capitală a fost amânată până la sosirea țarului cu o parte a armatei, dar, între timp, țareviciul Aleksei, care avea nouăsprezece ani, jucând rolul tatălui său, a dat un banchet uriaș la Preobrajenskoe pentru toți ambasadorii străini. Sora lui Petru, Natalia, a oferit și ea un mare banchet pentru doamnele cele mai importante din capitală. Mese pline cu bere, pâine și carne, oferite gratuit, au fost așezate pe străzi, ca toată lumea să petreacă. Timp de o săptămână, clopotele bisericilor au bătut fără oprire, de dimineața până seara, și salve de tun erau trase de pe zidurile Kremlinului.

În 13 iulie, armata își încheiase sărbătoririle la Poltava. Trupurile rușilor și suedezilor morți fuseseră adunate și îngropate în gropi comune separate, pe câmpul de luptă. Armata se odihnise și trebuia să fie mutată: regiunea fusese devalizată de provizii. (La opt zile după bătălie, 12000 de călăreți calmuci veniseră în sprijinul armatei ruse. Era prea târziu pentru luptă, dar și ei, ca și restul armatei, trebuia să fie hrăniți.) În plus, cu armata suedeză anihilată și regele războinic pus pe fugă, era momentul de a culege roadele victoriei. Două mari regiuni care se opuseseră cu încăpățânare ambițiilor țarului, Baltica și Polonia, erau acum fără apărare în fața lui. După un consiliu de război din tabăra de la Poltava, care a ținut din 14 până în 16 iulie, armata a fost împărțită în două. Șeremetiev, cu toată infanteria și o parte din cavalerie, urma să plece spre nord, spre Baltica și să pună mâna pe marea fortăreață-port Riga. Menșikov cu cea mai mare parte a cavaleriei trebuia să se deplaseze spre vest, în Polonia, ca să opereze, împreună cu Goltz, împotriva suedezilor lui Krassow și a polonezilor care îl susțineau pe regele Stanisław.

Petru însuși a plecat de la Poltava la Kiev. În capitala ucraineană, el a asistat la o slujbă în Catedrala Sfânta Sofia, o capodoperă arhitecturală, cu domuri suprapuse, arcade care se îmbinau și mozaicuri interioare strălucitoare. Mai marele catedralei, Feofan Prokopovici, a rostit un panegiric pentru Petru și Rusia, care i-a plăcut atât de mult țarului, încât l-a reținut pe preot în vederea unui serviciu mai important; mai târziu, Prokopovici urma să devină instrumentul principal al reformei Bisericii ruse inițiate de Petru.

Petru nu intenționase să rămână în Kiev, dar în 6 august el i-a scris lui Menșikov că are febră:

Pentru păcatele mele, boala m-a doborât din nou. Este o boală blestemată, fiindcă, deși nu mai am frisoane și temperatură, ci grețuri și dureri, mă pune la pat pe neașteptate, așa că nu cred că voi putea pleca de aici mai devreme de 10 august sau de sfânta zi a Adormirii Maicii Domnului, din cauza slăbiciunii.[532]

Petru voia ca toată lumea să afle despre victoria lui. Din tabăra de la Poltava, țarul a trimis scrisori ambasadorilor lui din capitalele străine, oferindu-le detalii despre bătălie, pe care să le transmită mai departe. La ordinul țarului, Menșikov a trimis o scrisoare specială ducelui de Marlborough. Occidentul, obișnuit să afle de șirul nesfârșit al victoriilor suedeze, primea acum dinspre Răsărit un val de scrisori și mesaje, care descriau, toate, „victoria totală“ a țarului și „înfrângerea totală“ a lui Carol al XII-lea. Din Flandra, de unde primise prima dată vestea despre bătălie, chiar mai înainte de primirea scrisorii lui Menșikov, Marlborough i-a scris lui Godolphin la Londra:

Nu avem încă nicio confirmare despre bătălia dintre suedezi și moscoviți, dar dacă ar fi adevărat că cei dintâi ar fi fost atât de grav înfrânți cum ni s-a raportat, ce reflecție melancolică provoacă faptul că el [Carol], după succese constante vreme de zece ani, ar putea să fie distrus, el și țara lui, după două ore de proastă organizare și nenoroc.[533]

În 26 august a sosit scrisoarea lui Menșikov, iar Marlborough i-a scris Sarei, ducesa lui:

Azi după masă am primit o scrisoare de la cneazul Menșikov, favorit și general al țarului, despre victoria asupra suedezilor. Dacă acest rege nefericit ar fi fost mai bine sfătuit ca să încheie pace la începutul verii, ar fi putut influența, în bună parte, pacea dintre Franța și aliați și și-ar fi făcut regatul fericit; acum însă, el se află cu totul la dispoziția vecinilor săi.[534]

Pe măsură ce vestea victoriei se răspândea pe continent, opinia Europei, care era până atunci ostilă și chiar disprețuitoare la adresa lui Petru și a Rusiei, a început să se schimbe. Filosoful Leibniz, care, după Narva, își anunțase speranța de a-l vedea pe Carol guvernând de la Moscova până la Amur, afirma acum că distrugerea armatei suedeze a fost unul dintre cele mai glorioase puncte de cotitură din istorie:

În ceea ce mă privește, eu, care sunt pentru binele rasei umane, sunt foarte bucuros că un imperiu atât de mare urmează calea rațiunii și a ordinii și îl consider pe țar o persoană căreia Dumnezeu i-a hărăzit să facă fapte mărețe. El a reușit să adune trupe bune. Nu am niciun dubiu că [...] va reuși, de asemenea, să aibă și relații externe bune, și aș fi încântat dacă aș putea să-l ajut să facă știința să înflorească în țara lui. Susțin că el ar putea să facă în această privință lucruri mai bune decât au făcut până acum toți prinții.[535]

Leibniz a devenit brusc o fântână efervescentă de idei și sugestii pentru potențialul lui stăpân. Oferindu-și serviciile, el și-a afirmat disponibilitatea de a schița planuri pentru o academie de științe, pentru muzee și colegii și chiar pentru crearea unor medalii care să comemoreze victoria de la Poltava.

În graba de a se adapta noii influențe a țarului, Leibniz făcea ceea ce urma să facă întreaga Europă. Schimbarea la 180 de grade a diplomației s-a produs repede. Propuneri de noi aranjamente și tratate au început să curgă spre Petru. Regele Prusiei și electorul Hanovrei și-au exprimat dorința de a

stabili noi legături cu Rusia. Ambasadorul rus de la Copenhaga, cneazul Vasili Dolgoruki, a fost informat că Ludovic al XIV-lea ar fi încântat să încheie o alianță cu țarul: Franța a propus să garanteze cuceririle Rusiei din Baltica, în schimbul împiedicării negoțului englez și olandez. Carol fiind acum umilit, inamicii Suediei s-au repezit din nou pe câmpul de luptă. Regele Frederic al IV-lea al Danemarcei i-a propus lui Dolgoruki o nouă alianță danezo-rusă împotriva Suediei. Lucrul acesta era foarte plăcut și ironic pentru Dolgoruki, care își petrecuse multe luni de zile încercând zadarnic să negocieze exact o asemenea alianță. Petru a fost de acord, iar în acea lună trupele daneze au traversat canalul și au invadat sudul Suediei, în timp ce satisfăcutul Dolgoruki observa debarcarea de pe o navă a flotei invadatoare.

Impactul imediat al Poltavei s-a remarcat în evenimentele din Polonia. Imediat cum a ajuns vestea bătăliei, Augustus de Saxonia a elaborat o proclamație prin care repudia Tratatul de la Altranstadt, conform căruia fusese obligat să cedeze coroana poloneză, și a intrat în Polonia cu o armată saxonă de 14000 de oameni, convocându-și supușii polonezi pentru reînnoirea jurămintelor de loialitate. Magnații polonezi, nemaifiind forțați de armata lui Carol să îl accepte pe Stanisław, l-au primit înapoi cu brațele deschise pe Augustus. Stanisław a fugit, mai întâi în Pomerania suedeză, apoi în Suedia, iar în final, în tabăra lui Carol din interiorul Imperiului Otoman.

La sfârșitul lui septembrie, Petru, după ce și-a revenit din boală, a început un lung tur care avea să dureze trei luni și care l-a purtat din capitala ucraineană la Varșovia, în estul Prusiei, la Riga, la Sankt-Petersburg și, în final, la Moscova. La începutul lui octombrie, după ce a trecut prin Varșovia, a navigat în jos pe Vistula, întâlnindu-se cu Augustus la bordul navei regelui polonez, lângă Thorn. Augustus era agitat; cei doi monarhi nu se mai întâlniseră de când el își încălcase promisiunea față de Petru, prin semnarea tratatului cu Carol, retrăgându-se din război și lăsând Rusia singură în fața Suediei. Dar țarul a fost amabil și jovial, spunându-i lui Augustus să uite trecutul; el a înțeles că Augustus fusese forțat să facă ceea ce făcuse. Cu toatea acestea, la masă, Petru nu și-a putut reține o săgeată ironică la adresa lipsei de credință a lui Augustus. „Port întotdeauna la mine sabia pe care mi-ai dăruit-o tu“, a spus Petru, „dar se pare că ție nu prea îți

pasă de sabia pe care ți-am dat-o eu, pentru că văd că nu o porți.“ Augustus a răspuns că prețuiește foarte mult darul lui Petru, dar că, în graba plecării de la Dresda, a uitat-o acolo. „Ah“, a spus Petru, „atunci dă-mi voie să-ți ofer alta.“[536] Și imediat i-a înmânat lui Augustus aceeași sabie pe care i-o dăruise inițial și care fusese găsită în bagajul lui Carol de la Poltava.

Era o răzbunare suficientă. În 9 octombrie 1709, Petru și Augustus au semnat un nou tratat de alianță prin care țarul se angaja din nou să-l ajute pe Augustus să câștige și să se mențină pe tronul Poloniei, în timp ce Augustus se angaja din nou să lupte împotriva Suediei și a tuturor inamicilor țarului. Cei doi au căzut de acord că obiectivul lor nu este distrugerea suedezilor, ci obligarea lui Carol de a se întoarce pe teritoriu suedez, lipsindu-l de puterea de a-și mai ataca vecinii. Petru și-a îndeplinit obligația din tratat aproape înainte ca acesta să fie semnat. Până la sfârșitul lui octombrie, trupele lui Menșikov ocupaseră cea mai mare parte a Poloniei fără nicio luptă. Krassow, generalul suedez, decisese că mica lui forță nu se putea angaja într-o luptă cu armata rusă și se retrăsese pe coasta Balticii, refugiindu-se în orașele fortificate Stettin și Stralsund din Pomerania suedeză. Stanisław l-a însoțit ca refugiat, iar după aceea, ani de zile, ficțiunea că Stanisław ar fi fost regele Poloniei era păstrată doar în prezența sa.

De la Thorn, Petru a navigat mai jos pe Vistula la Marienwerder, ca să se întâlnească cu regele Frederic I al Prusiei, îngrijorat de creșterea noii puteri a Rusiei în Europa de Nord, dar dornic să obțină orice teritorii suedeze din Germania pe care ar fi putut să pună mâna. Petru a înțeles că intenția regelui era să obțină aceste spolieri fără nicio luptă și s-a purtat destul de rece. Cu toate acestea, întâlnirea a fost un succes: s-a semnat un tratat care stabilea o alianță defensivă între Rusia și Prusia, iar Menșikov, care era de față, a fost decorat cu ordinul prusac al Vulturului Negru.

În cadrul întâlnirii lui cu Frederic, Petru a mai aranjat și o căsătorie. Aceasta era a doua căsătorie cu un străin pe care Petru o negocia pentru un membru al casei regale rusești și amândouă reprezentau o schimbare radicală în politica rusă. În mod tradițional, prinții ruși se căsătoreau doar cu rusoaice, evitând contaminarea prin aducerea credincioșilor non-ortodocși în linia regală. Încă din perioada Marii Ambasade, Petru dorise să schimbe acest lucru, dar niciun monarh străin nu vedea pe atunci vreun avantaj al

căsătoriei cu o persoană din dinastia moscovită, care era considerată o forță neglijabilă în afacerile europene. Încă din 1707, Petru negociase cu casa germană de Wolfenbüttel, cu speranța că îl va convinge pe duce să îi permită fiicei lui, Charlotte, să se căsătorească cu țareviciul Aleksei. Negocierile au trenat, pentru că ducele nu se grăbea să-și mărite fata cu fiul țarului care era pe punctul de a fi dat jos de pe tron de regele Suediei. Obstacolele care stăteau în fața căsătoriei dispăruseră brusc după Poltava, iar acum legătura cu dinastia din Moscova părea foarte atractivă. Chiar înainte ca ducele de Wolfenbüttel să dea semne că și-a schimbat părerea, un mesager din Viena a sosit cu oferta împăratului pentru căsătoria surorii lui mai mici, arhiducesa Magdalena, care ar fi putut fi mireasa țareviciului. Însă Petru a continuat să negocieze cu ducele și a fost pus la punct și un contract de căsătorie.

A doua căsătorie străină pe care Petru a aranjat-o a fost între nepoata sa Anna, fiica fratelui său vitreg, Ivan, și ducele Frederic Wilhelm de Kurlandia, un nepot al regelui Prusiei. Ca parte a aranjamentului, Petru a fost de acord ca trupele rusești care ocupau ducatul de Kurlandia, un mic principat la sud de Riga, să fie retrase și ca acest ducat să rămână neutru în războaiele viitoare. Frederic al Prusiei era încâtat de acest lucru, pentru că obținea în felul acesta un teritoriu-tampon între el și ruși pe frontiera lui de la Marea Baltică. Pentru Petru, căsătoria Annei era importantă. Era prima prințesă rusă care se căsătorea cu un străin, în peste două sute de ani. Acceptarea acesteia era un semnal al recunoașterii noului statut al Rusiei de către Europa și un indiciu că după aceea, Petru și țarii care aveau să vină, puteau să se folosească de prințesele disponibile pentru căsătorie ca să intervină în complicatele afaceri dinastice ale statelor germane.[537]

Plecând din estul Prusiei, Petru a călătorit spre nord, prin Kurlandia, ca să se întâlnească cu Șeremetiev, ale cărui trupe terminaseră lucrările pentru asediu din jurul Rigăi, dar care amânase începerea bombardamentului până la sosirea țarului. În 9 noiembrie a ajuns Petru, iar în 13, el însuși a lansat primele trei proiectile de mortiere asupra orașului. Acest gest a alinat sentimentul lui inflamat de nemulțumire în legătură cu felul în care fusese tratat la Riga atunci când trecuse pe acolo, cu treisprezece ani în urmă, înainte de a pleca în Marea Ambasadă. Totuși, Riga a rezistat cu înverșunare și, înainte de a pleca, țarul l-a instruit pe Șeremetiev să nu-și lase oamenii în

tranșee pe durata iernii baltice, ci să blocheze pur și simplu accesul în oraș și să introducă oamenii în tabără de iarnă.

De la Riga, Petru a continuat spre nord-est, la Sankt-Petersburg, „paradisul“ lui, care era acum pus la adăpost. Nu a stat mult, găsindu-și timp doar pentru a da ordine privind ridicarea unei noi biserici, cu hramul sfântului Samson, în a cărui zi avusese loc bătălia de la Poltava. A demarat construirea unei noi nave de război care să se numească Poltava și a dat instrucțiuni în legătură cu înfrumusețarea grădinilor publice. Apoi, a călătorit spre sud, spre Moscova, pentru celebrarea triumfului său. A ajuns la Kolomenskoe în 12 decembrie, dar a așteptat acolo o săptămână, până când cele două regimente de Gardă care trebuia să ia parte la paradă au reușit să ajungă și până au fost finalizate toate decorațiunile și aranjamentele pentru paradă. În 18 decembrie totul a fost gata, iar parada uriașă era pe punctul de a începe, când Petru a aflat că Ecaterina născuse o fetiță. Imediat, a amânat parada și s-a grăbit cu prietenii lui să vadă copilul, care a fost numit Elisabeta.

Două zile mai târziu a început și celebrarea victoriei. Pe sub clasicele arcade romane au trecut escadroanele rusești de cavalerie și artileria trasă de cai, urmate de soldații infanteriști din Gardă, regimentul Preobrajenski în vestoane verzi și regimentul Semionovski în haine albastre. Apoi venea Petru, cu sabia scoasă din teacă, pe un cal englezesc pe care i-l oferise Augustus și purtând aceeași uniformă de colonel ca la Poltava. La trecerea lui, femeile aruncau cu flori. În urma liderilor ruși veneau 300 de drapele de luptă suedeze capturate, desfăcute și târâte pe jos, apoi generalii învinși, într-un șir care îl avea în frunte pe feldmareșalul Rehnsköld și pe contele Piper și, la sfârșit, lunga coloană de soldați – peste 17000 – mărșăluind ca prizonieri pe străzile ninse ale Moscovei. În ziua următoare, Petru a luat parte la un Te Deum în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Mulțimea era uriașă, iar țarul stătea în mijlocul bisericii, presat din toate părțile de oameni.

Anunțul oficial al victoriei și prezentarea recompenselor s-a făcut avându-l pe Romodanovski pe tron. Unul câte unul, cei doi feldmareșali, Șeremetiev și Menșikov, urmați de Petru, colonel avansat acum general-locotenent, s-au apropiat de tron și au raportat victoriile țarului-caricatură. Șeremetiev a

descris victoria de la Poltava și i s-au recunoscut meritele pentru ea, Menșikov a relatat capturarea suedezilor de la Perevolucina, iar Petru a descris și i s-au recunoscut meritele doar pentru victoria de la Lesnaia. După ce le-a ascultat rapoartele, Romodanovski le-a mulțumit oficial și a confirmat promovările și recompensele anunțate. Când Rehnsköld, Piper, și alți suedezi au fost aduși înăuntru, au fost uluiți să vadă că pe tron nu se aflǎ bărbatul înalt care le fusese gazdă la masa de după bătălie și care i-a condus pe străzile Moscovei, ci un bărbat grăsuț, mai în vârstă, pe care ei nu-l cunoșteau. A fost dat la o parte un rând de paravane înalte dintr-o parte a sălii și au ieșit la iveală mese aranjate cu tacâmuri și sfeșnice din argint. Sute de lumânări au fost aprinse pentru a îndepărta negura zilei de iarnă, iar mulțimea s-a înghesuit să ia loc la masă, indiferent de rang. Romodanovski a stat pe un podium, alături de cei doi feldmareșali, cancelarul Golovkin și de țar. Generalii suedezi au avut o masă separată. De fiecare dată când se propunea un toast, maestrul de ceremonii, care stătea în picioare, în spatele fotoliului lui Petru, trăgea un foc de pistol pe fereastră ca semnal pentru artilerie și pentru muschetarii de afară. Câteva minute mai târziu, când paharele erau ridicate, pereții se zguduiau de bubuitul tunurilor. Ziua s-a încheiat cu un magnific foc de artificii, care, potrivit ambasadorului danez, era mult mai frumos decât cel pe care îl văzuse la Londra și care „costase șaptezeci de mii de lire sterline“[538].

Prizonierii suedezi – cei luați la Poltava și aceia mai numeroși de la Perevolucina – ajunseseră în sfârșit la destinație, la Moscova, nu ca niște cuceritori, ci ca parte a unei procesiuni triumfale conduse de țar. Generalii au fost tratați cu multă curtoazie; unora li s-a permis să se întoarcă la Stockholm, ducând propunerile lui Petru privind condițiile de pace și o ofertă de schimb de prizonieri. Tânărul prinț Max de Württemberg a fost eliberat necondiționat, dar a murit de febră în drum spre casă; Petru i-a organizat funeralii militare și i-a trimis trupul mamei prințului, la Stuttgart. Pe ofițerii suedezi care au vrut, Petru i-a înrolat în armata lui. De îndată ce au depus jurământul de credință, el le-a oferit același grad pe care îl avuseseră în armata suedeză și le-a încredințat comanda unor escadroane, batalioane și regimente. Niciunuia nu i s-a cerut să lupte împotriva propriului rege sau împotriva compatrioților lui în Marele Război al Nordului. Ei au fost trimiși în diferite garnizoane din sud sau din est, unde

patrulau pe frontieră, apărau liniile împotriva incursiunilor tătarilor kubani, kazahilor și ale altor popoare asiatice. Restul ofițerilor au fost dispersați în toate colțurile Rusiei. La început, ei au avut o libertate considerabilă de mișcare, dar unii, cărora li se dăduse voie să meargă în Suedia, nu s-au mai întors, iar câțiva care intraseră în serviciul rusesc s-au folosit de gradul lor ca să fugă. După aceste încălcări de cuvânt, cei rămași au fost tratați cu severitate.

Cu trecerea anilor, acești ofițeri suedezi, risipiți prin toate provinciile Imperiului Rus, deseori trăiau în sărăcie, pentru că nu aveau bani. Soldații simpli primeau mici alocații de la guvernul lor, dar acesta nu trimitea nimic pentru ofițeri. Dintre cei 2000 de ofițeri, doar 200 au primit bani de la familiile lor; restul au fost obligați să învețe o meserie ca să se poată hrăni. Cu timpul, acești foști luptători, care nu cunoșteau decât arta războiului, și-au descoperit uimitor de multe talente. Numai în Siberia o mie de ofițeri s-au transformat în pictori, aurari, argintari, strungari, tâmplari, croitori, pantofari, fabricanți de cărți de joc, de cutii pentru tutun sau de brocarturi cu fire de aur și argint. Alții au devenit muzicieni, hangii și unul – păpușar ambulant. Unii au fost incapabili să învețe o meserie și au devenit pădurari. Dar alții au înființat școli, la care învățau copiii camarazilor prizonieri (unii își chemaseră soțiile din Suedia să le fie alături; alții se căsătoriseră cu rusoaice). Acești copii erau mai bine educați decât majoritatea celor din Rusia, studiau matematica, latina, olandeza, franceza și suedeza. Curând, au început și rușii din vecinătatea lor să-și trimită copiii la aceste școli cu învățători străini. Unii dintre ofițeri îmbrățișaseră religia rusă și deveniseră ortodocși, în timp ce alții păstrau cu sfințenie credința lor protestantă și își construiseră biserici în sălbăticie. Deși Siberia era, în general, un ținut întunecat și trist, guvernatorul rus, cneazul Matvei Gagarin, avea reputația unui om generos, iar ofițerii suedezi care trăiau sub jurisdicția lui apreciau firea lui caldă și iertătoare. Pe măsură ce administrația de stat s-a dezvoltat după model occidental, Petru a avut nevoie de administratori și birocrați pricepuți. Mai multor foști ofițeri suedezi li s-au oferit posturi și au venit în Sankt-Petersburg să lucreze în nou înființatele Colegii (ministere) de Război, de Justiție, de Finanțe, de Mine, în Amiralitate.

Soldații obișnuiți, care reprezentau mai mult de 15000 dintre prizonieri, au avut parte de un tratament mai sever. Și lor li s-a oferit șansa de a intra în

serviciul lui Petru (un regiment întreg, de 600 de dragoni suedezi, a servit sub comanda unui colonel german împotriva tătarilor kubani). Dar mulți au refuzat și au fost trimiși la muncă forțată. Unii au lucrat în minele din Urali, iar alții au fost angajați la docuri sau la fortificațiile din Sankt-Petersburg. Deși se ținea o evidență privind locurile unde erau ofițerii prizonieri, despre soldații obișnuiți nu se știa nimic. Mulți locuiau în orașe sau pe proprietățile nobilimii ruse, s-au căsătorit și s-au integrat în viața rusească, în interiorul Bisericii și al societății. Când a venit în sfârșit pacea, în 1721, la doisprezece ani după Poltava, iar prizonierilor suedezi li s-a permis să plece acasă, doar în jur de 5000 de mândri grenadieri ai lui Carol, rămășițele armatei de 40000 de oameni, au fost găsiți și s-au întors în orașele și satele din Suedia lor natală.

În primăvara lui 1710, Petru a cules roadele militare ale Poltavei. Armatele ruse, fără să întâmpine vreo rezistență din partea armatei suedeze, au măturat irepresibil provinciile baltice ale Suediei. În timp ce Șeremetiev, cu 30000 de oameni, a asediat Riga, în sud, Petru l-a trimis pe generalul-amiral Fiodor Apraksin, proaspăt făcut conte și consilier personal, cu 18000 de oameni, să asedieze Vîborgul, în nord. Acest oraș, aflat în capătul istmului karelian, la 120 de kilometri nord-vest de Petersburg, era o fortăreață importantă și un punct de adunare pentru amenințătoarele ofensive ale suedezilor împotriva Sankt-Petersburgului. O încercare de atac asupra Vîborgului, făcută de pe uscat, în 1706, eșuase, dar acum mai era ceva în favoarea lui Petru. Flota lui baltică, din ce în ce mai mare, alcătuită din fregate și numeroase galere – acestea din urmă propulsate de o combinație de pânze și vâsle și ideale pentru manevrarea prin apele stâncoase ale coastei finice –, putea să transporte oamenii și proviziile, dar și să țină la distanță escadroanelor suedeze. Imediat ce gheața dispăruse de pe Neva, în aprilie, navele rusești au plecat de la Kronstadt cu viceamiralul Cruys la comandă, iar Petru, cu noul lui grad de contraamiral, era prezent în calitate de secund al lui Cruys. Navele și-au făcut drum printre sloiurile de gheață ale Golfului Finic și au ajuns la Vîborg, găsind armata lui Apraksin înfrigurată și înfometată. Flota a adus provizii și întăriri, ridicând forța lui Apraksin la 23000. Petru, după ce a studiat planurile de asediu și l-a instruit pe Apraksin să cucerească orașul indiferent de costuri, s-a întors la Sankt-

Petersburg pe un mic vas, scăpând ca prin urechile acului de o navă suedeză de război.

Toată luna următoare, la Sankt-Petersburg, țarul a fost din nou bolnav. La începutul lui iunie, aflând că asediul Vîborgului este aproape de sfârșit, el i-a scris lui Apraksin: „Aud că azi vrei să dai asaltul. Dacă l-ai ordonat deja, să te ajute Dumnezeu. Dar dacă nu este fixat pentru astăzi, atunci amână-l până duminică sau luni, când pot să ajung acolo, pentru că este ultima zi în care mai iau medicamente și mâine voi fi liber."[539]

În 13 iunie 1710, Vîborg, cu garnizoana lui de 154 de ofițeri și 3726 de soldați, a căzut în fața lui Apraksin. Petru a ajuns exact la timp ca să vadă capitularea. Ulterioara curățare și ocupare permanentă a Kexholmului și a întregului istm karelian a asigurat Sankt-Petersburgului un tampon nordic, pe o lățime de 160 de kilometri, însemnând că „sfântul paradis" al lui Petru nu mai putea fi luat prin surprindere de vreun atac din nord al armatelor suedeze. Ușurat și fericit, țarul i-a scris din Vîborg lui Șeremetiev: „Și așa, luând orașul acesta, a fost obținută siguranța definitivă pentru Sankt-Petersburg."[540] Ecaterinei el i-a scris: „Acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, acesta este ca o pernă puternică pentru Sankt-Petersburg."[541],[542]

Toate citadelele suedeze de pe coasta sudică a Balticii superioare au capitulat în vara lui 1710. În 10 iulie, marele oraș Riga, cu garnizoana lui de 4500 de oameni, a căzut în fața lui Șeremetiev după un asediu de opt luni. Orașul fusese bombardat cu 8000 de obuze rusești, iar garnizoana era decimată de foame și boală, ceea ce Petru numea „mânia lui Dumnezeu". Deși înțelegerea lui Petru cu Augustus prevedea ca Livonia și Riga să revină Poloniei, Petru a decis că orașul și provincia fuseseră plătite cu sânge rusesc la Poltava, atunci când Augustus nu mai era rege al Poloniei și aliat al rușilor. De aceea, țarul a hotărât să le păstreze. El urma să devină un stăpân tolerant al acelor teritorii. Deși a cerut un jurământ de credință din partea nobilimii baltice și a negustorilor din Riga, el a promis să respecte toate privilegiile, drepturile, tradițiile, posesiunile și imunitățile lor anterioare. Bisericile aveau să rămână luterane, iar germana avea să rămână limba oficială a administrației provinciei. Pentru mulți ani, problema esențială a acestor provincii a fost simpla supraviețuire, războiul transformând pământurile în zone semi-deșertice, dar mica și marea

nobilime nu erau nemulțumite de schimbarea unui stăpân suedez cu unul rus.

Trei luni după căderea Rigăi, Revalul – ultimul dintre fructele Poltavei – a capitulat. Petru era încântat. „Ultimul oraș s-a predat, iar Livonia și Estonia sunt acum curățate complet de inamic“, scria el. „Într-un cuvânt, inamicul nu mai stăpânește acum niciun oraș de pe partea stângă a Balticii, nici măcar un centimetru de pământ. Acum este esențial pentru noi să ne rugăm la Dumnezeu pentru o pace bună.“[543]

---

[531] P&B, IX, nr. 3318.

[532] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 280.

[533] Winston S. Churchill, vol. VI, p. 119.

[534] ibidem, p. 120.

[535] Eugene Schuyler, vol. II, p. 127.

[536] ibidem, p. 126.

[537] Căsătoria Annei a fost sărbătorită un an mai târziu la Sankt-Petersburg. Din păcate, tânărul mire a băut așa de mult, încât s-a îmbolnăvit în timpul festivităților și a murit pe drumul spre casă. Anna a rămas ducesă de Kurlandia până în 1730, când a fost chemată la Sankt-Petersburg și a devenit împărăteasa Anna a Rusiei. (N. a.)

[538] Constantin de Grunwald, p. 113.

[539] P&B, X, nr. 3793.

[540] ibidem, nr. 3818.

[541] De-a lungul anilor, rușii au încercat în continuare să protejeze Sankt-Petersburgul de amenințări din această direcție. Timp de 109 ani, cât Finlanda a fost mare ducat în Imperiul Rus, amenințarea era non-existentă,

dar în 1918 Finlanda și-a câștigat independența, iar Vîborg și Karelia au fost anexate noului stat. Statul sovietic a resimțit intens completa expunere a Leningradului, al doilea oraș ca mărime din țară, aflat acum la doar 30 de kilometri de frontiera finlandeză și care avea nevoie, așa cum avusese și Petru, de o „pernă“ mai mare. În 1940, Uniunea Sovietică a atacat Finlanda, în primul rând ca să recucerească teritoriul-tampon. Inițial, „războiul de iarnă“, a mers prost pentru sovietici. Finlandezii au luptat cu vitejie și au stârnit admirația Occidentului. Armata sovietică, care avea corpul ofițeresc ciuruit de epurările lui Stalin, a fost oprită în loc. În cele din urmă, simpla superioritate numerică a avut efect, iar Armata Roșie a străpuns linia Mannerheim a finlandezilor. Pacea care a urmat a stabilit o nouă frontieră, aproximativ în același loc ca în vremea lui Petru. Această zonă-tampon suplimentară a salvat Leningradul în timpul celor 900 de zile de asediu al armatelor naziste și finlandeze, între 1941 și 1943. (N. a.)

[542] ibidem, nr. 3814.

[543] ibidem, nr. 4059.

PARTEA A PATRA

PE SCENA EUROPEI

40

LUMEA SULTANULUI

A fost un noroc extraordinar pentru Petru că, atâta timp cât a fost țar al Rusiei, nu a fost nevoit să se lupte simultan cu doi inamici. Polonia, inamicul tradițional al Moscovei, fusese transformată în aliat printr-un tratat semnat în 1686. Războiul cu Turcia, reaprins de cele două campanii ale lui Petru de cucerire a Azovului, fusese suspendat printr-un armistițiu de treizeci de ani, semnat în august 1700, după care Petru a putut să se alăture Poloniei și Danemarcei pentru atacarea Suediei. În timpul anilor dificili de dinaintea Poltavei, când Carol al XII-lea părea invincibil, iar o alianță turco-suedeză ar fi pecetluit soarta Rusiei, sultanul a păstrat pacea. Numai după Poltava, când armata suedeză fusese transformată într-o coloană de prizonieri, s-a hotărât cu greu și Imperiul Otoman să intre în război cu țarul. Chiar și atunci, din cauza optimismului deplasat al lui Petru și a trădării unuia dintre noii săi aliați creștini din Balcani, această campanie a avut rezultate aproape catastrofale pentru Rusia.

Imperiul Otoman, cucerit cu sabia, bucată cu bucată, se întindea pe trei continente. Stăpânirea sultanului era mai mare decât a împăratului roman. Cuprindea toată Europa de Sud-Est. Se întindea spre vest, pe toată coasta Africii până la granița marocană. Ajungea la țărmul Mării Caspice, al Mării Roșii și al Golfului Persic. Marea Neagră era un lac otoman. Mari orașe, îndepărtate și diferite, precum Alger, Cairo, Bagdad, Ierusalim, Atena și Belgrad, erau conduse de la Constantinopol. Douăzeci și una de națiuni moderne au fost create din fostele teritorii ale Imperiului Otoman.[544]

În interiorul acestei întinderi de munți, deșerturi, râuri și văi fertile, trăiau douăzeci și cinci de milioane de oameni, o cifră uriașă pentru acea epocă, care reprezenta aproape dublul populației din oricare imperiu sau regat european, cu excepția Franței. Imperiul era musulman; înconjura, în inima Arabiei, orașele sfinte Mecca și Medina, iar protejarea altarelor sacre erau responsabilitatea personală a sultanului, în calitate de calif. Printre

popoarele musulmane, turcii otomani erau minoritatea dominantă, dar mai erau și arabi, kurzi, tătari crimeeni, circasieni, bosniaci și albanezi. Sultanul stăpânea, de asemenea, peste mai multe milioane de supuși creștini: greci, sârbi, unguri, bulgari, valahi și moldoveni.

Aproape inevitabil, legăturile politice care țineau împreună aceste popoare atât de diferite erau flexibile și relaxate. De la Constantinopol conducea sultanul, dar stăpânirea lui era adminstrată local de un grup de prinți, pași, viceregi, bei, hani și emiri, unii dintre ei fiind autonomi întru totul, mai puțin cu numele. Prinții creștini din bogatele provincii balcanice ale Valahiei și Moldovei, așezate între Dunăre și Carpați (în prezent România), erau aleși personal de sultan, dar, odată aflați în funcție, devotamentul lor se manifesta doar prin plata tributului anual. În fiecare an, căruțe pline cu aur și cu mai multe feluri de bani, reprezentând taxa, soseau din nord în fața Sublimei Porți de la Constantinopol. Hanul tătar din Crimeea își conducea peninsula ca un stăpân absolut, din capitala sa, Bahcisarai, având doar datoria de a veni personal cu 20000 sau 30000 de călăreți, atunci când erau convocați de sultan, pentru război. La 1900 de kilometri spre vest, statele barbare Tripoli, Tunis și Alger se achitau de datoria față de sultan atacând cu rapidele lor corăbii de pirați, care erau în mod normal angajate, pe timp de pace, în acțiuni de piraterie îndreptate împotriva tuturor națiunilor, flotelor marilor puteri navale creștine, Veneția și Genova.

În secolul al XVI-lea, în timpul sultanului Soliman Magnificul (1520-1566), Imperiul Otoman a ajuns în culmea gloriei sale. A fost o epocă de aur pentru Constantinopol, când în oraș se revărsau mari bogății, au fost construite frumoase moschei imperiale și s-au ridicat strălucitoare palate pe malurile Bosforului și ale Mării Marmara. Soliman însuși era un patron al literaturii, al artelor și științelor; îi plăceau muzica, poezia și filosofia. Dar, întâi de toate, era un războinic. Armatele otomane au mărșăluit de-a lungul marelui drum militar care ducea spre nord către Belgrad, Buda și, în final, Viena, lăsând în urmă moschei și minarete risipite peste dealurile și văile balcanice. Scandalizate de aceste semne vizibile de ocupație musulmană, regatele creștine din Occident i-au văzut pe turci drept opresori ai grecilor și ai altor popoare creștine din Est. Dar Imperiul Otoman, mult mai generos în această privință decât majoritatea regatelor occidentale, tolera și alte religii în afară de cea musulmană. Sultanul a recunoscut oficial Biserica Greacă și

jurisdicția patriarhului și a arhiepiscopilor ei, iar mănăstirile ortodoxe și-au păstrat proprietățile. Turcii au preferat să conducă prin instituțiile politice locale, iar în schimbul tributului primit, provinciilor creștine li se permitea să-și păstreze propriul sistem de guvernare, de ranguri și de ierarhie socială.

Într-un mod curios, turcii otomani le făceau supușilor creștini un mare compliment: ei îi recrutau pentru ocuparea locurilor din administrația centrală imperială și pentru formarea unor regimente speciale de gardă a sultanului, ienicerii. În provinciile balcanice stăpânite de otomani, convertirea la mahomedanism era cheia succesului pentru băieții creștini inteligenți care erau trimiși – mai întâi cu forța – la școli musulmane, unde li se dădea o educație riguroasă, menită să elimine orice amintire a mamei, tatălui, fraților și surorilor, și să eradicheze orice urmă a credinței creștine. Ei trebuia să se supună doar Coranului și sultanului și deveneau un grup de adepți neînfricați și devotați, potriviți pentru orice serviciu. Cei mai deștepți puteau să fie paji în palat sau ucenici în serviciul civil, dar ei puteau să ajungă până în vârful administrației imperiale. Mulți oameni distinși au urmat acest drum, iar puternicul Imperiu Otoman a fost deseori administrat de oameni care fuseseră născuți creștini.

Dar cei mai mulți dintre acești tineri intrau în regimentele de Gardă, ca ieniceri. Ca băieți, iar mai târziu ca soldați, ei trăiau toată viața în cazarmă, fiindu-le interzis să se căsătorească sau să aibă copii, astfel încât tot devotamentul lor să fie îndreptat către sultan. Ca statut, ienicerul era sclav; cazarma era casa lui, Coranul era religia lui, sultanul era stăpânul lui, iar lupta era profesia lui. În secolele de început ale imperiului, ienicerii erau un fel de ordin de călugări fanatici militari, care jurau să lupte împotriva dușmanilor lui Allah și ai sultanului. În armata otomană ei reprezentau un corp oțelit de infanteriști, magnific antrenați și devotați, superior oricărei forțe militare din Europa, până la crearea armatei franceze a lui Ludovic al XIV-lea.

O companie de ieniceri reprezenta o priveliște pitorească. Ei purtau bonete brodate cu fiu auriu, bluze albe, pantaloni umflați și cizme galbene. Ienicerii din garda personală a sultanului se deosebeau de ceilalți prin cizmele roșii. Pe timp de pace, ei purtau doar un iatagan, dar când plecau la

război, fiecare ienicer se putea înarma cu suliță, sabie, archebuză, și, mai târziu, muschetă.

În secolul al XIV-lea erau 12000 de ieniceri; în 1653, conform unei numărători, s-a ajuns la 51647 de ieniceri. Peste secole, ienicerilor mai bătrâni li s-a permis să se retragă, să se căsătorească și să-și întemeieze o familie. Familiile musulmane, ca și cele creștine, se rugau ca fiii lor să fie înrolați în acest corp și, în timp, privilegiul s-a restrâns doar la copiii și rudele foștilor ieniceri. Ienicerii au devenit o castă ereditară de oameni liberi, privilegiați. Pe timp de pace, ei se ocupau cu negoțul, ca și streliții. În cele din urmă, cum s-a întâmplat cu regimentele de gardă imperiale din multe țări, ei au devenit cel mai mare pericol pentru stăpânul lor. Mari viziri sau chiar sultani s-au ridicat și au căzut după voia ienicerilor, până când, în sfârșit, în 1826, corpul a fost desființat.

Dacă te apropiai dinspre mare, orașul istoric Constantinopol părea o imensă grădină publică înflorită. Cu domurile și minaretele ridicându-se din apele albastre ale Bosforului și ale Mării Marmara, cu verdele-închis al chiparoșilor și pomii fructiferi în floare, era unul dintre cele mai frumoase orașe din lume. Astăzi, ca Istanbul, el este plin de viață, dar nu mai este capitală; guvernul republican din Turcia, pentru a spăla păcatele orașului, s-a mutat în austera și pura modernitate a Ankarei, în centrul platoului anatolian. Dar în secolul al XVII-lea, Constantinopol era capitala lumii musulmane, centrul militar, administrativ, comercial și cultural al puternicului Imperiu Otoman. Cu o populație de 700000 de locuitori, era mai mare decât orice oraș din Europa, un amestec de rase și religii, plin de mari moschei, colegii, biblioteci, spitale și băi publice. Bazarele și depozitele lui erau ințesate de mărfuri din toate colțurile lumii. Parcurile și grădinile lui erau pline de flori și de pomi fructiferi. Primăvara, înfloreau trandafirii sălbatici și privighetorile cântau în desișuri.

Privind orașul de sus, acolo unde Cornul de Aur separă Bosforul de Marea Marmara, se afla palatul Topkapî, seraiul sultanului. În spatele zidurilor se găseau o mulțime de clădiri: cazărmi, bucătării, moschei, grădini cu fântâni arteziene și lungi alei străjuite de chiparoși, trandafiri și lalele. Un oraș într-un oraș, care exista doar pentru plăcerea unui singur om, seraiul avea cereri uriașe de la lumea din afară. În fiecare an, din toate provinciile imperiului

veneau corăbii sau căruțe încărcate cu orez, zahăr, mazăre, linte, piper, cafea, pricomigdale, curmale, șofran, miere, sare, prune în suc de lămâie, oțet, pepeni și, într-un an, 780 de căruțe de zăpadă. În interiorul acestui oraș, 5000 de servitori aveau grijă de nevoile sultanului. De masa sultanului se ocupa șeful servitorilor, asistat de seniorul servitorilor de tăvi, servitorul de fructe, servitorul de murături, de șerbetar, de șeful cafegiilor și de apar (ca musulman, sultanul se abținea de la consumul de alcool). Mai existau și șeful înfășurătorilor de turban, și ajutoarele șefului înfășurătorilor de turban, păstrătorul hainelor sultanului, șeful spălătorilor și șeful băii. Șeful bărbierilor avea în echipa lui un manichiurist care curăța unghiile sultanului în fiecare joi. Pe lângă aceștia, mai erau și aprinzători de pipă, deschizători de uși, muzicieni, grădinari, valeți și chiar o colecție de pitici și muți pe care sultanul îi folosea ca mesageri, cei din urmă fiind utili în mod special pentru slujirea sultanului în momente de taină.

Deși ascuns de ochii supușilor, seraiul era de fapt învelișul exterior al unei lumi interioare private, mult mai bine păzite, haremul. Cuvântul arab harim înseamnă „interzis“, iar haremul sultanului era interzis tuturor, cu excepția sultanului însuși, a oaspeților lui, a femeilor care trăiau acolo și a eunucilor care le păzeau. Din serai, singura cale spre harem era printr-un coridor unic unde întâlneai patru uși încuiate, două de fier și două de bronz. Fiecare ușă era păzită, zi și noapte, de eunucii care păstrau și singura cheie. La capătul coridorului era un labirint complicat de apartamente, coridoare, scări, uși secrete, curți interioare, grădini și bazine. Deoarece multe camere erau înconjurate din toate părțile de alte camere, lumina se filtra în jos prin geamurile colorate ale cupolelor. În apartamentele regale, pereții și tavanele erau decorate cu modele complicate din mozaic nicean albastru sau verde. Podelele erau acoperite cu covoare turcești strălucitoare pe care erau așezate sofale joase unde locatarii puteau să stea cu picioarele încrucișate în timp ce sorbeau cafea turcească și mâncau fructe proaspete. În încăperile în care sultanul dorea să vorbească în secret cu un consilier existau fântâni, astfel încât apa care curgea să ascundă urechilor indiscrete ceea ce se discuta.

Haremul era o lume închisă, de văluri, bârfe, intrigi și – în orice moment dorea sultanul – sex. Dar era și o lume condusă rigid prin protocol și rang. Până în timpul lui Soliman Magnificul, sultanii se căsătoreau; religia

musulmană le permitea patru neveste. Dar soția lui Soliman, o femeie roșcată, cu numele Roxelana, a ajuns să se implice așa de mult în problemele statului, încât după aceea sultanii otomani nu s-au mai căsătorit. De aceea, mama sultanului a devenit stăpâna haremului. Turcii credeau că „paradisul se află sub picioarele mamei“, pentru că, indiferent de numărul soțiilor și al concubinelor, sultanul avea o singură mamă, care deținea un loc unic în viața lui. Câteodată, atunci când sultanul era prea tânăr sau slab, mama lui dădea poruncile în numele lui, direct marelui vizir. După mama sultanului venea la rând mama moștenitorului, dacă exista unul, iar apoi alte femei care născuseră copii de sex masculin ai sultanului. La sfârșit venea odalisca, sau concubina. Toate aceste femei, cel puțin formal, erau sclave, iar pentru că femeile musulmane nu puteau fi sclave, femeile din harem erau străine: rusoaice, circasiene, venețiene, grecoaice. De la sfârșitul secolului al XVI-lea, majoritatea proveneau din Caucaz, pentru că femeile cu ochi albaștri de acolo erau renumite pentru frumusețea lor. Odată intrată pe ușa haremului, femeia rămânea acolo toată viața. Nu existau excepții.

La intrarea în harem, de obicei la vârsta de zece sau unsprezece ani, o fată era riguros școlită în farmecul feminin de către femei mai în vârstă, cu experiență. Odată ce pregătirea era încheiată, fata plină de speranță aștepta momentul aprobării preliminare, când sultanul arunca o batistă la picioarele ei și ea devenea gozde (în atenție). Nu orice gozde ajungea la momentul culminant, când devenea ikbal (de pat), dar cele care reușeau primeau propriul lor apartament, servitori, bijuterii, rochii și o alocație. Cum soarta tuturor femeilor din harem depindea de cât de bine se simțea sultanul, toate erau dornice să ajungă în patul lui și, odată ajunse, să încerce din toate puterile să-l satisfacă. Așa de mult, încât mulți sultani, striviți de zilele și nopțile de pasiune oferite de plutoanele de femei dornice și adoratoare, au înnebunit pur și simplu.[545]

În această lume privată a femeilor, nu putea să intre niciun bărbat în afara sultanului. Haremul era atât de exclusivist, încât, conform unei zicale turcești, dacă soarele nu ar fi fost femeie, nici el nu ar fi avut voie să intre. Asigurarea exclusivității era datoria eunucilor. Inițial, eunucii erau albi, cei mai mulți aduși, ca și femeile, din Caucaz. Dar, pe la începutul secolului al XVII-lea, cei 200 de eunuci care păzeau haremul erau negri. Majoritatea erau aduși de mici cu caravanele anuale din amonte de Nil și erau castrați

lângă Assuan, după ce coborau pe râu. Ironic este că, deoarece religia musulmană interzice castrarea, operația era făcută de copți, o sectă creștină care trăia în acea regiune. Acei copii mutilați erau oferiți în dar de la guvernatorii și viceregii din partea de jos a Egiptului.

Teoretic, eunucii erau sclavi și servitori ai sclavelor care se aflau în harem, femeile. În rundele nesfârșite de intrigi de curte, alianța dintre femei și eunuci putea să influențeze foarte mult primirea favorurilor sau a pozițiilor publice. În sfârșit, șeful eunucilor negri, cunoscut drept aga al femeilor sau aga al Casei Fericirii, deseori juca un rol important în afacerile de stat, devenind un despot al seraiului și câteodată deținând locul al treilea în topul puterii din imperiu, după sultan și marele vizir. Aga eunucilor negri trăia pe picior mare, având multe privilegii și un număr de servitori, inclusiv fete, însă e greu de precizat ce îndatoriri avea.

În cadrul haremului, ca peste tot în imperiul lui, sultanul era tratat ca un semizeu. Nicio femeie nu avea voie să vină la el neconvocată. La apropierea lui, cei care se aflau în drumul său trebuia să se ascundă repede; un sultan, pentru a avertiza că se apropie, purta papuci cu talpă de argint, ca să facă zgomot la trecerea pe podelele de piatră. Când voia să facă baie, sultanul mergea mai întâi în camera lui de dezbrăcare, unde hainele îi erau scoase de către sclave tinere; apoi, într-o cameră de masaj, unde corpul îi era uns cu uleiuri și masat; într-o cameră de baie cu o cadă de marmură, fântâni de apă fierbinte și apă rece, cu robinete de aur, unde, dacă voia, corpul îi era spălat, sarcină pe care o aveau de obicei femeile mai în vârstă; la sfârșit, el era îmbrăcat și parfumat, tot de femei tinere. Dacă dorea să se distreze, sultanul mergea în sala de audiențe, care era o cameră mare, cu mozaic albastru, plină de covoare roșcate. Acolo, el stătea pe tronul său, în timp ce mama, surorile și fiicele lui stăteau pe sofale, iar ikbal și godze stăteau jos, pe niște pernuțe, în fața lui. Dacă erau dansatoare și muzică, muzicienilor de la curte li se putea cere să participe, dar, în asemenea ocazii, ei erau legați la ochi cu mare grijă, ca femeile din harem să fie protejate de privirile lor. Mai târziu, a fost construit un balcon pentru muzicieni, cu pereți atât de înalți, încât doar muzica putea trece pe acolo.

Tot în această sală de audiențe îi primea sultanul câteodată pe ambasadorii străini. În acele momente, el stătea pe un tron de marmură, purtând un

caftan lung de aur cu bordură de zibelină și turban alb cu o egretă alb-negru, și un smarald gigantic. Întotdeauna stătea cu fața în profil, ca niciun păgân să nu poată să privească direct în ochi Umbra lui Dumnezeu pe Pământ.

De-a lungul istoriei, Imperiul Otoman a rămas un stat războinic. Toată puterea se afla în mâinile sultanului. Când sultanul era puternic și înzestrat, imperiul prospera. Când era slab, imperiul decădea. Fără să fie vreo surpriză, viața din harem, plină de femei adoratoare și eunuci vicleni, alterase mult fibra sultanilor, care, inițial, erau războinici cuceritori. Pe măsură ce istoria se desfășura, o altă situație a dus la degradarea calității sultanului conducător. Ca o ironie, totul a început cu un act de clemență. Până în secolul al XVI-lea, era o tradiție otomană ca, dintre numeroșii fii ai sultanului, cel care urma la tron să aibă grijă ca frații săi să fie strangulați, ca să înlăture orice amenințare la adresa poziției sale. Sultanul Murat al III-lea, care a domnit între 1574 și 1595, era tatăl a peste o sută de copii și i-au supraviețuit douăzeci de fii. Cel mai mare, care a succedat la tron ca Mehmet al III-lea, i-a sugrumat pe cei nouăsprezece frați ai săi și, în plus, ca să fie sigur că a lichidat orice competiție posibilă, a ucis și șapte concubine ale tatălui său, care se întâmplase să fie însărcinate. În 1603 totuși, noul sultan, Ahmed I, a pus capăt acestui ceremonial groaznic, refuzând să-i stranguleze pe frații săi. În schimb, ca să nu poată să-i facă rău, i-a închis într-un pavilion zidit, numit „Cușca“, unde trăiau fără nicio posibilitate de comunicare cu lumea exterioară. De atunci, toți prinții otomani îndepărtați de la tron își petreceau viața în acel loc, în compania eunucilor și a concubinelor, care, pentru a se împiedica nașterea de copii, erau selectate dintre femeile care trecuseră de vârsta fertilă. Dacă, din greșeală, se năștea un copil, acesta nu era lăsat în viață pentru a nu complica arborele genealogic regal. Așa că, atunci când un sultan murea sau era îndepărtat fără să aibă urmaș, era adus un frate dintre cei ținuți izolați și proclamat noua Umbră a lui Dumnezeu pe Pământ. Printre acești bărbați de viță regală, ignoranți și neagresivi deseori nici ienicerii și nici marele vizir nu puteau să găsească un individ cu o inteligență dezvoltată sau cunoștințe politice suficiente pentru a conduce un imperiu.

Tot timpul, dar în mod special când sultanul era slab, marele vizir administra, de fapt, Imperiul Otoman. Din interiorul unei clădiri de mari

proporții, ridicată în 1654 lângă serai și cunoscută europenilor sub numele de Sublima Poartă, marele vizir dirija administrarea și înarmarea forțelor imperiului – totul, de fapt, cu excepția seraiului. Teoretic, marele vizir era servitorul sultanului. Desemnarea sa era simbolizată de acceptarea unui inel cu sigiliu din mâinile sultanului; demiterea lui era simbolizată de predarea sigiliului imperial. Practic însă, marele vizir conducea imperiul. În vreme de război, el comanda armata otomană pe câmpul de luptă, asistat de aga ienicerilor și de căpitanul-pașă al marinei. El prezida Divanul, într-o sală mare, boltită, de audiențe, ai cărei pereți erau împodobiți cu mozaicuri, arabescuri și carpete albastre cu auriu. Acolo, pe o bancă ce înconjura întreg perimetrul, stăteau marii ofițeri ai Porții, îmbrăcați în caftane cu mâneci largi, tivite cu blană, ale căror culori – verde, violet, argintiu, albastru, galben – indicau rangul. În centru stătea marele vizir, care purta un caftan de satin alb și un turban legat cu aur.

Funcția de mare vizir însemna o putere enormă – dacă era cazul, marii viziri puteau să aranjeze căderea sultanilor –, dar presupunea, de asemenea, și mari riscuri, și nu oferea perspectiva unei morți pașnice. De înfrângerea în război era învinovățit marele vizir, și aceasta era urmată inevitabil de demisie, exil și, nu de puține ori, de strangulare. Doar un maestru al intrigilor putea să ajungă în această funcție. Între 1683 și 1702, doisprezece mari viziri au venit și au plecat de la Divan și Sublima Poartă.

Cu toate acestea, la începutul secolului al XVII-lea, marii viziri au fost cei care au salvat imperiul, în timp ce sultanii stăteau în harem, satisfăcându-și gusturile și fanteziile.[546] În exterior însă, puterea otomană decăzuse așa de mult încât navele venețiene se plimbau în largul Dardanelelor, în timp ce cazacii „pescăruși“, corsari de pe Nipru, făceau raiduri la intrarea apuseană în Bosfor. Imperiul, în care domnea corupția și care cădea în anarhie, a fost salvat prin măiestria a ceea ce se putea numi o dinastie de viziri: tată, fiu, frate și cumnat.

În 1656, cu imperiul în prag de colaps, ierarhia haremului a numit, cu reticență, mare vizir pe un albanez sever de șaptezeci și unu de ani, Mehmed Köprülü, care a rezolvat problemele fără milă: între 50000 și 60000 de execuții au curățat administrația otomană de mită și corupție. Până la moartea lui, cinci ani mai târziu, declinul imperiului se oprise. Sub

fiul său, Ahmed Köprülü și, mai târziu, sub cumnatul acestuia, Kara Mustafa, s-a produs un scurt reviriment al puterii otomane. Flotele și armatele puterilor creștine, Austria, Veneția și Polonia, au fost împinse înapoi. În 1683, răspunzând unui apel al ungurilor pentru ajutor împotriva împăratului Leopold, Kara Mustafa a decis să captureze Viena. O armată de peste 200000 de oameni, sub un steag din păr de cal, comandată de însuși Kara Mustafa, a plecat în sus pe Dunăre, a cucerit toată Ungaria și, pentru a doua oară în istoria otomană, a ajuns lângă zidurile Vienei. Toată vara lui 1683, Europa a privit cu neliniște. Regimente de soldați din statele germane au fost înrolate sub drapelul împăratului pentru a lupta cu turcii. Chiar și Ludovic al XIV-lea, care, în mod normal, era inamicul habsburgilor și aliat secret al turcilor, nu putea să-și permită să nu ajute la salvarea marelui oraș creștin. În 12 septembrie 1683, o armată aliată de eliberare a atacat liniile turcești de asediu din spate și i-a pus pe fugă pe turci. Din ordinul sultanului, Kara Mustafa a fost strangulat.

Anii care au urmat respingerii din fața Vienei au fost dezastruoși pentru turci. Buda și apoi Belgradul au căzut, iar armatele austriece chiar s-au apropiat de Adrianopol. Marele amiral venețian Francesco Morosini a capturat Peloponezul, a trecut peste istmul Corintului și a declanșat asediul asupra Atenei. Din păcate, în timpul bombardamentului, unul dintre proiectile a lovit Partenonul, pe care turcii îl foloseau ca depozit de praf de pușcă. În 26 septembrie 1687, clădirea, care era atunci în mare măsură intactă, a sărit în aer și a fost redusă la starea în care se află acum.

În 1703, sultanul Mustafa al II-lea a fost înlăturat de ieniceri în favoarea fratelui său de treizeci de ani, Ahmed al III-lea, care a venit la tron din izolarea „Cuștii“ și a domnit douăzeci și șapte de ani. Un estet instabil, posomorât, influențat de mama lui, Ahmed adora femeile și poezia și îi plăcea să picteze flori. Avea o pasiune pentru arhitectură și a construit frumoase moschei ca să-și mulțumească poporul, și grădini frumoase, ca să se mulțumească pe sine. De-a lungul Cornului de Aur a ridicat o serie de pavilioane luxoase, unele după model chinezesc, altele după model francez, unde putea să stea la umbra copacilor și, în compania concubinelor sale favorite, să asculte poezie. Ahmed iubea spectacolele de teatru; iarna se jucau piese de umbre chinezești, urmate de împărțirea de bijuterii, dulciuri și caftane de onoare. Vara aveau loc simulări de bătălii pe mare și focuri de

artificii. Mania lalelelor era evidentă la curtea lui. În serile de primăvară, sultanul și curtea lui se plimbau, acompaniați de muzicieni, prin grădini în care erau atârnate felinare sau scăldate de lumina lunii, pășind cu grijă pe lângă sutele de țestoase care se târau printre lalele și prin iarbă, cu lumânări aprinse pe carapace.

În acest mediu retras și parfumat, Ahmed al III-lea a trăit în aceeași perioadă a domniei dinamice și turbulente a lui Petru al Rusiei. Deși domnia lui Ahmed a depășit-o ca întindere pe cea a lui Petru, sfârșitul ei a avut o notă specific otomană. În 1730, când imperiul era din nou răvășit de revolte ale mulțimii, Ahmed s-a gândit să domolească furia acesteia, ordonând ca marele vizir în funcție, care se întâmpla să fie și cumnatul lui, să fie strangulat și cadavrul său să fie aruncat mulțimii. Acest lucru nu a făcut decât să amâne propria-i soartă. Curând după aceea, el a fost înlăturat de la tron și a fost succedat de nepotul său, care l-a otrăvit.

---

[544] Turcia, Grecia, Bulgaria, România, Iugoslavia, Ungaria, Albania, Siria, Liban, Iordania, Israel, Kuweit, Egipt, Sudan, Libia, Irak, Yemen, Tunisia, Algeria, Cipru, fără să mai vorbim despre uriașele întinderi din Ucraina sovietică, Crimeea, Caucazul, Armenia și Georgia. (N. a.)

[545] Unii sultani țineau în harem și băieți și femei. Dar, chiar dacă anumiți sultani turci aveau înclinații homosexuale, așa cum aveau și unii regi creștini, cei mai mulți sultani otomani preferau femeile. Haremul era într-o proporție copleșitoare un rezervor de femei. (N. a.)

[546] Un sultan, Ibrahim Nebunul, își înfășurase barba într-o rețea de diamante și își petrecea zilele aruncând monede de aur peștilor din Bosfor. El a vrut să nu vadă și să nu simtă altceva decât blană, și a impus o taxă specială pentru importul de zibelină din Rusia, ca să-și poată acoperi pereții apartamentelor lui cu această blană prețioasă. Ajungând la concluzia că o femeie, cu cât e mai mare, cu atât trebuie să fie mai plăcută, el și-a trimis oamenii să caute în tot imperiul cea mai grasă femeie. Ei i-au adus o armeancă enormă care l-a fascinat așa de tare pe sultan, încât a acoperit-o cu bogății și onoruri, iar în final a numit-o guvernator general al Damascului. (N. a.)

41

ELIBERATORUL CREȘTINĂTĂȚII BALCANICE

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, un pericol nou și neașteptat a apărut în nord, amenințând Imperiul Otoman. Rusia moscovită a crescut în putere și a devenit o amenințare pentru Umbra lui Dumnezeu. În mod tradițional, turcii îi priveau cu dispreț pe ruși; nu ei, ci vasalii lor tătari din Crimeea aveau de-a face cu moscoviții. Ordinea ascendenței făcea ca tătarii din Crimeea, tributari sultanului, să primească, la rândul lor, tribut de la țar. Pentru hanii crimeeni, Moscovia era un ținut care asigura un flux de sclavi și vite luate în raidurile anuale prin Ucraina și sudul Rusiei.

Turcii au fost indiferenți față de țaratul rus deoarece Moscova era ocupată cu alți inamici ai săi. Cele două popoare creștine, cele mai mari din Europa de Est, rușii ortodocși și polonezii catolici, se luptau între ele de generații întregi. Dar în 1667 s-a produs o schimbare dezagreabilă pentru sultan: rușii și polonezii și-au încheiat diferendele, cel puțin temporar, și s-au unit împotriva turcilor. Iar în anul 1686, regele Ian Sobieski al Poloniei, dornic să lupte împotriva Imperiului Otoman, a predat temporar Kievul regentei Sofia (transferul avea să fie permanent), în schimbul aderării Rusiei la alianța polono-austriaco-venețiană împotriva Turciei.

Îmboldită de aliații ei, Rusia a inițiat în sfârșit acțiuni militare în acest război. Ofensivele lansate împotriva tătarilor crimeeni, în 1677 și 1689, amândouă conduse de favoritul Sofiei, Vasili Golițîn, s-au terminat cu un eșec. La Constantinopol, neputința puterii militare rusești a părut că se confirmă încă o dată, în timp ce la Moscova, eșecul lui Golițîn a precipitat schimbarea de putere. Revelarea slăbiciunii Sofiei a condus la căderea regentei și la asumarea puterii de către Narîșkini, în numele lui Petru. După aceea, în timp ce tânărul țar făcea instrucție cu soldații, construia nave și vizita Arhanghelskul, relațiile dintre Rusia și Turcia au rămas liniștite. Teoretic, ele erau în război, dar practic nu se purta nicio luptă.

Când a ajuns la vârsta majoratului, Petru a descoperit în alianța antiturcă și în războiul niciodată terminat o oportunitate de a-și îndeplini un vis personal: să-și extindă teritoriul în sud și să navigheze pe Marea Neagră. Cele două campanii de vară împotriva Azovului, din 1695 și 1696, au fost primele atacuri rusești care nu-i vizau pe tătari, ci fortărețe turcești apărate de soldați turci. Succesul lui Petru din a doua campanie a alarmat guvernul sultanului: navele de război rusești păreau mai periculoase decât soldații ruși. Țarul a cucerit gurile Donului și și-a masat flota la Taganrog și Azov, dar, din fericire, din perspectiva turcilor, fortărețele turcești încă mai controlau strâmtoarea Kerci și împiedicau acele nave să navigheze pe Marea Neagră.

Oficial, desigur, Petru plecase în Marea lui Ambasadă din 1697 ca să reînceapă războiul, să-și revigoreze aliații și poate să mai găsească și alții noi. Așa cum am văzut, el nu a avut succes în acest sens și, după ce aliații lui au semnat tratatul de pace de la Carlowitz, Rusia, un combatant minor, a fost lăsată să se descurce singură și să încheie cu turcii o pace cât mai bună. Fiindcă i s-a interzis accesul la fructul pe care și-l dorea așa de mult, țarul nu i-a iertat niciodată pe austrieci pentru că l-au părăsit la Carlowitz. „Nu-mi dau mai multă atenție decât i-ar da unui câine“, se plângea el cu amărăciune. „Nu voi uita niciodată ce mi-au făcut. Simt că am venit cu buzunarele goale și, într-adevăr, așa este.“[547]

În ciuda caracterului incomplet al câștigurilor lui Petru, Azov urma să aibă consecințe pe termen lung. Prima victorie a rușilor asupra turcilor demonstra măcar o superioritate locală și temporară asupra unei puteri pe care moscoviții o trataseră întotdeauna cu circumspecție. Era un noroc pentru Rusia că niciun mare sultan sau mare vizir ca cei din trecutul otomanilor nu se ridicase în zilele lui Petru. Imensa putere din sudul Rusiei era somnolentă, dar rămânea de o mărime colosală, poseda încă multe resurse și, atunci când era provocată, putea să-și strivească vecinii cu greutatea ei.

Pe acest uriaș letargic, dar încă formidabil, l-a provocat Petru în 1711, cu marșul lui în Balcani.

În 1710, armistițiul de treizeci de ani cu turcii, semnat în preajma Marelui Război al Nordului, era în vigoare de zece ani; chiar și atunci când Petru părea mai vulnerabil, armistițiul fusese respectat. Responsabil pentru această șansă era primul ambasador permanent al lui Petru – și al Rusiei – la Constantinopol, Piotr Tolstoi. Un portret al lui Tolstoi înfățișează un bărbat cu ochii albaștri, plini de viclenie, sprâncene stufoase și negre, o frunte înaltă și o perucă occidentală cenușie. Chipul lui, ras complet, este senin. Totul la el radiază vigoare, tenacitate, încredere în sine și succes.

Tolstoi avusese nevoie de aceste calități, plus un mare noroc, ca să depășească obstacolele pe care le întâlnise în cariera lui lungă și remarcabilă. Născut în 1645, într-o familie de moșieri din mica aristocrație, el l-a simpatizat inițial pe Miloslavski și a susținut-o cu ardoare pe regenta Sofia în confruntarea ei finală cu tânărul țar Petru, în 1689, dar a cotit spre tabăra învingătoare în ultimul moment. Petru, pentru că nu avea prea mare încredere în noul lui susținător, l-a trimis guvernator în Ustiug, o provincie nordică îndepărtată. Acolo, ca guvernator, lui Tolstoi i-a revenit misiunea de a-l distra pe țar în timpul verii, în anii 1693 și 1694, când acesta călătorea către și dinspre Arhanghelsk. Tolstoi a făcut o impresie bună, pe care a consolidat-o, demonstrând aptitudini în a doua campanie de la Azov. În sfârșit, în 1696, el a intrat definitiv în favorurile lui Petru, când, deși avea cincizeci și doi de ani și era tată de familie, s-a oferit să călătorească la Veneția pentru a studia construirea de nave și navigația. A învățat ceva din aceste lucruri și a navigat pe Mediterana, dar una dintre cele mai importante achiziții a fost că a învățat italiana și a început să înțeleagă ceva din viața și cultura occidentală, lucruri care aveau să-i folosească mai târziu în cariera lui de diplomat. Viclean, rațional, oportunist, un om care după standardele rusești era culturalizat și sofisticat, Tolstoi a devenit extrem de util pentru țar. Recunoscându-i calitățile, Petru i-a încredințat lui Tolstoi două dintre cele mai dificile sarcini ale domniei sale: lunga misiune la Constantinopol și, mai târziu, ademenirea țareviciului Aleksei înapoi în Rusia. În semn de prețuire a servitorului său talentat și util, Petru i-a oferit lui Tolstoi titlul ereditar de conte, dar nu a uitat niciodată adversitatea de la început a bărbatului. La un moment dat, când mintea îi era plină de gânduri negre, țarul a luat în mâinile lui puternice capul bărbatului mai vârstnic și i-a spus: „O, capule, capule! Tu n-ai mai fi stat acum pe umeri dacă nu erai așa de înțelept.“[548]

Caracterul și experiența lui Tolstoi îl făceau foarte potrivit pentru misiunea de prim ambasador al Rusiei rezident la curtea sultanului. Instrucțiunile pe care le primise la sosirea lui, spre sfârșitul anului 1701, erau aceleași pe care le aveau dintotdeauna diplomații: să mențină armistițiul dintre Turcia și Rusia, să facă tot ce se poate pentru a stârni probleme între Turcia și Austria, să adune informații despre relațiile externe și politicile interne ale Imperiului Otoman și să le transmită la Moscova, să-și formeze o părere despre oamenii aflați la putere și despre cei care ar putea ajunge la putere, să afle tot ce poate despre tacticile militare și navale turcești și despre fortărețele turcești de la Marea Neagră. Era o misiune solicitantă, cu atât mai mult cu cât turcii nu prea ar fi vrut un ambasador rus la Constantinopol. Alți ambasadori străini erau instalați în capitala otomană pentru facilitarea comerțului, dar între Rusia și Turcia nu existau relații comerciale, așa că turcii erau suspicioși din cauza prezenței lui Tolstoi.

La început i s-au acordat niște condiții apropiate de o casă de arest. Așa cum îi scria lui Petru:

Șederea mea nu este agreată pentru că inamicii lor domestici, grecii, sunt coreligionari cu noi. Turcii sunt de părere că, dacă voi locui printre ei, îi voi stârni pe greci împotriva mahomedanilor și de aceea grecilor li s-a interzis să intre în contact cu mine. Creștinii au fost atât de înfricoșați, încât niciunul n-a îndrăznit nici măcar să treacă pe lângă casa în care locuiesc. […] Nimic nu-i înspăimântă mai mult decât flota ta. A circulat zvonul că la Arhanghelsk au fost construite șaptezeci de nave mari și ei cred că, atunci când va fi necesar, aceste nave vor veni prin Oceanul Atlantic pe Marea Mediterană spre Constantinopol.[549]

În ciuda acestor greutăți, Tolstoi a avut un succes considerabil. El a reușit să constituie o rețea de spionaj bazată în parte pe organizația Bisericii Ortodoxe din interiorul Imperiului Otoman (în special Dositei, patriarhul Ierusalimului, a fost de mare ajutor) și, în parte, cu ajutorul olandezilor, care aveau experiență în ițele politicii de curte turcești.

În timpul lui Tolstoi, această rețea era extrem de complicată. Marii viziri veneau unul după altul. Unii erau mai toleranți față de Tolstoi, dar poziția

lui nu a fost niciodată confortabilă. În 1702, marele vizir Daltaban Mustafa a venit la putere hotărât să-l susțină pe hanul tătar în ideea reluării războiului cu Rusia. Cu ajutorul mitelor generoase, Tolstoi a reușit să aducă planul vizirului în atenția mamei sultanului, iar Daltaban a fost înlăturat și decapitat. Următorul vizir s-a purtat mai atent cu Tolstoi, dar tot erau doi ieniceri care stăteau de pază la poarta lui și care îi supravegheau mișcările.

În 1703, când sultanul Mustafa al II-lea a fost înlocuit de fratele lui, Ahmed al III-lea, la început lui Tolstoi i s-a permis să circule pe unde dorea; apoi a venit un alt mare vizir și iar au existat restricții. Disperat, ambasadorul scria la Moscova: „Noul vizir se poartă foarte ostil cu mine, iar situația mea este mai complicată, problemele și temerile sunt mai mari decât au fost vreodată. Din nou, nu mai îndrăznește nimeni să vină la mine, iar eu nu pot să mă duc nicăieri. Cu mare dificultate pot să trimit această scrisoare. Acesta este al șaselea vizir din câți am apucat, și este cel mai rău dintre toți.“[550] Al șaselea vizir a fost curând înlocuit de al șaptelea, dar situația lui Tolstoi a rămas tot sumbră.

Parțial, tratamentul rău aplicat lui Tolstoi era cauzat de plângerile ambasadorului turc la Moscova, în legătură cu felul în care era tratat, la rândul său, de ruși. Pentru anunțul de accedere la tron al lui Ahmed al III-lea, ambasadorul turc a fost primit cu politețe, dar asta după ce a fost lăsat să aștepte multă vreme până când a fost primit de țar. Întârzierea a fost deliberată: Petru voia să câștige timp și să îl impresioneze pe ambasador cu puterea țarului rus. În plus, Petru îl oprise pe ambasador să vadă ceea ce ar fi vrut: flota rusească staționată la Azov și Voronejul, locul unde erau construite navele. Petru i-a scris guvernatorului de la Azov: „Nu te apropia de Voronej. Mergi cât poți de încet pe drum, cu cât durează mai mult, cu atât mai bine. Nu îi da voie să vadă Azovul sub nicio formă.“[551]

Atunci când ambasadorul a trimis o scrisoare acasă, descriind tratamentul pe care îl primise în Rusia, toate acestea s-au repercutat asupra lui Tolstoi. „Ce a scris el [omologul lui, ambasadorul turc în Rusia] nu știu“, a spus Tolstoi, „dar se poartă cu mine într-un mod înspăimântător și ne închid pe toți în casele noastre și nu ne dau voie nici să ieșim, nici să intrăm. Au fost zile în care am rămas fără mâncare, pentru că nu lăsau pe nimeni să iasă

nici măcar să cumpere pâine și cu mare greutate am reușit, oferind cadouri mari, să obțin permisiunea ca un om să poată ieși să cumpere alimente.“[552]

Tolstoi era, de asemenea, îngrijorat că și membrii ambasadei lui vor ajunge să se convertească la mahomedanism, și apoi vor trăda serviciul de spionaj. În cele din urmă, chiar a existat un astfel de caz, iar ambasadorul l-a rezolvat în mod sumar:

Mi-e tare teamă de angajații mei [scria el la Moscova]. Cum stau aici de trei ani, ei au făcut cunoștință cu turcii și au învățat limba turcă. Pentru că acum trăim în aceste condiții neplăcute, mi-e teamă că își vor pierde răbdarea din cauza acestui prizonierat și li se va zdruncina credința, pentru că mahomedanismul este foarte atractiv pentru oamenii simpli. Dacă vreun Iuda ar vorbi, ar putea să facă un mare rău, pentru că oamenii mei au văzut cu ce creștini am fost mai apropiat, și cine servește țarului [...] și dacă vreunul se va dezice și va povesti turcilor cine a lucrat pentru țar, nu doar prietenii noștri vor suferi, ci va fi un rău făcut tuturor creștinilor. Eu urmăresc acest lucru cu mare atenție și nu știu dacă Dumnezeu va lăsa să se întâmple asta. Am avut o problemă ca asta, un tânăr secretar, Timofei, după ce a făcut cunoștință cu turcii, s-a hotărât să treacă la mahomedanism. M-a ajutat Dumnezeu să aflu despre asta. L-am chemat liniștit și am început să vorbesc cu el și el mi-a declarat cu sinceritate că vrea să devină mahomedan. Atunci l-am închis în dormitorul lui până noaptea, iar noaptea a băut un pahar cu vin și a murit imediat. În felul acesta, Dumnezeu l-a păzit de o mișelie.[553]

Cu timpul, Tolstoi a mai avut și alte necazuri. Salariul lui nu mai ajungea la el și, ca să facă față, a fost obligat să vândă câteva dintre blănurile de nurcă ce-i fuseseră date să le folosească drept daruri. El i-a scris țarului, implorându-l să-i trimită banii, și i-a cerut, de asemenea, și permisiunea de a demisiona și de a veni acasă. Petru i-a răspuns cu un refuz, spunându-i că serviciile lui sunt esențiale. Tolstoi s-a chinuit în continuare, mituind, țesând intrigi, făcând tot ce putea. În 1706, el a raportat că „doi dintre cei mai prudenți pași au fost strangulați la instigarea marelui vizir, căruia nu-i plac oamenii capabili. Să dea Dumnezeu ca toți să piară tot așa.“[554]

În timpul revoltei cazacilor lui Bulavin de pe Don și al invaziei suedeze în Rusia, lui Petru i-a fost teamă că sultanul ar putea să fie tentat să încerce să ia înapoi Azovul. Instinctul său îi spunea să fie cât mai pașnic și a dat ordin să se asigure că niciun prizonier turc sau tătar nu se mai află în închisorile rusești. Tolstoi a dezaprobat abordarea lui. El credea că o politică mai potrivită ar fi fost să se arate puternic, chiar amenințător cu turcii, ca să-i țină liniștiți. Evenimentele au demonstrat că avea dreptate. În 1709, primăvara și vara de la Poltava, turcii nu numai că nu au intervenit de partea Suediei, dar discuția despre un război cu Rusia și zvonurile apariției flotei rusești la gurile Bosforului au stârnit panică pe străzile din Constantinopol.

Și așa, timp de opt ani dificili, Tolstoi a susținut interesele stăpânului său și a menținut pacea între Rusia și Turcia. Apoi, în 1709, Carol al XII-lea, după ce a fugit de la Poltava, a ajuns pe dominioanele sultanului. După aceea, de patru ori în trei ani, sultanul a declarat război Rusiei.

Când Carol al XII-lea a traversat râul Bug și a intrat pe teritoriul Imperiului Otoman, el a devenit oaspetele sultanului. Regele și hatmanul cazac Mazepa au căutat adăpost în dominioanele sultanului; acest lucru, potrivit religiei islamice, l-a obligat pe Ahmed al III-lea să-i primească și să-i protejeze. Obligația a fost simțită atât de puternic, încît, atunci când s-a auzit la Constantinopol de tacticile de amânare a acelui pașă local din pricina cărora a avut loc masacrul cazacilor rămași pe malul celălalt al râului, sultanul s-a gîndit să-i trimită pașei șnurul de mătase.

Imediat ce a aflat că regele Suediei este pe teritoriul imperiului său, sultanul a luat repede măsuri să se revanșeze. În câteva zile, seraschierul Benderului, Iusuf Pașa, a sosit aducându-i un bun venit oficial și un convoi de căruțe cu provizii. Curând, supraviețuitorii suedezi înfometați sărbătoreau cu pepeni, berbeci și excelentă cafea turcească. Pașa Iusuf i-a mai adus și sugestia sultanului, care avea greutatea unei porunci, ca oaspetele să se mute la Bender, pe râul Nistru, la 240 de kilometri sud-vest. Acolo Carol și-a așezat tabăra într-un șir de frumoase corturi turcești, așezate într-o poiană plină de rânduri de pomi fructiferi, de-a lungul malului Nistrului. În acea zonă plăcută, numită Basarabia, neobositul rege al Suediei avea să petreacă trei ani.

La momentul în care s-a mutat acolo, Carol nu putea să știe ce-i rezervă viitorul. Intenția regelui fusese să se întoarcă în Polonia, să preia comanda armatelor lui Krassow și Stanisław imediat ce i se vindeca piciorul. În Polonia, de asemenea, spera să se întâlnescă cu trupele lui Lewenhaupt, pe care le lăsase în urmă la Perevolucina. În plus, el dăduse ordine consiliului de conducere de la Stockholm să înființeze noi regimente și să le trimită peste Baltica. Natura și politica au fost împotriva lui. Rana se vindeca lent și a mai trebuit să treacă încă șase săptămâni până ce regele să poată urca din nou pe cal. În timpul convalescenței, a aflat că sora lui mai mare, ducesă de Holstein, Hedwig Sofia, murise la Stockholm în timpul unei epidemii de pojar. Zile întregi regele celibatar nu s-a putut opri din plâns. S-a închis în cortul său, refuzând să-i vadă chiar și pe camarazii lui cei mai apropiați; o vreme a refuzat chiar să creadă informația, deși ea fusese transmisă pe cale oficială, într-o scrisoare de condoleanțe de la consiliul suedez. Surorii lui mai mici, Ulrika, el i-a scris că speră ca „zvonul prea îngrozitor și neașteptat, care m-a amorțit complet“[555] să fie dezmințit. Mai târziu, i-a scris Ulrikăi că ar fi fost fericit dacă ar fi murit cel dintâi dintre ei trei și că se roagă să fie măcar al doilea.

O altă suferință a urmat după aceasta. Mazepa, hatmanul îmbătrânit care, spre ruina lui, s-a alăturat cu oamenii săi lui Carol înainte de Poltava, fusese dus din tabăra lui Carol într-o casă din orașul Bender, unde, în timpul zilelor fierbinți de vară, starea lui s-a înrăutățit. Carol a rămas credincios: când a venit oferta lui Petru, sugerând că țarul l-ar elibera pe contele Piper dacă regele l-ar preda pe Mazepa, Carol a refuzat. În 22 septembrie 1709, Mazepa a murit, iar Carol a mers șchiopătând, sprijinit în baston, să asiste la înmormântare.

O lovitură a venit după alta. Într-o succesiune rapidă, Carol a aflat că Lewenhaupt capitulase la Perevolucina, că trupele rusești ale lui Menșikov invadaseră Polonia, că Stanisław și Krassow se retrăseseră, că Augustus încălcase tratatul de la Altranstadt și invadase Polonia să-și recapete coroana, că Danemarca reintrase în război împotriva Suediei și că Suedia însăși fusese invadată de o armată daneză. Între timp, trupele rusești ale lui Petru mărșăluiau prin provinciile baltice, ocupând Riga, Pernau, Reval și Vîborg. De ce nu s-a întors Carol în Suedia să preia comanda? Călătoria nu ar fi fost ușoară. Bender se afla la 1800 de kilometri de Stockholm. Ruta

prin Polonia fusese închisă de soldații lui Petru și ai lui Augustus. Reapariția ciumei îi făcuse pe austrieci să-și închidă frontierele. Ludovic al XIV-lea se oferise de mai multe ori să-i trimită lui Carol un vas ca să-l aducă acasă – Regelui Soare îi convenea ca trăsnetul suedez să provoace din nou necazuri în Europa de Est, în spatele adversarilor lui englezi, olandezi și austrieci –, dar Carol era îngrijorat că ar fi putut să fie prins de pirați. Și dacă ar fi acceptat favoarea de la francezi – sau chiar de la englezi sau olandezi –, care ar fi fost prețul? Aproape sigur ar fi însemnat că trebuie să fie de partea unuia sau altuia în Războiul Succesiunii Spaniole.

De fapt, de îndată ce i-a trecut dezamăgirea de a nu putea să plece imediat în Polonia, Carol a preferat să rămână în Turcia. Așa cum vedea el lucrurile, prezența lui în Imperiul Otoman îi oferea o nouă oportunitate grandioasă. Dacă l-ar fi convins pe sultan să facă război cu țarul și să i se alăture într-o ofensivă sudică victorioasă, Petru ar fi putut fi învins și tot ceea ce pierduse Suedia ar fi recâștigat. La începutul toamnei lui 1709, agenții lui Carol, Poniatowski și Neugebauer, au plonjat în politica mlăștinoasă de la Constantinopol, încercând să strice munca lui Tolstoi.

Sarcina lor nu era ușoară. Turcii nu voiau să lupte. Sentimentul acesta general fusese întărit de veștile de la Poltava, care făcuseră o puternică impresie la Constantinopol: cât va mai dura până când flota țarului va apărea la gurile Bosforului? Puși în fața acestui pericol, mulți dintre sfătuitorii sultanului ar fi preferat să facă ceea ce solicitase Petru, adică să-l expulzeze din imperiul lor pe suedezul aducător de necazuri. „Regele Suediei“, scrie un document turc din acele vremuri, „a căzut ca o greutate mare pe umerii Sublimei Porți.“[556] Pe de altă parte, existau și grupuri din Imperiul Otoman care doreau război cu Rusia. Cel mai cunoscut era rusofobul han din Crimeea, Devlet Ghirei, care își pierduse dreptul de a lua tribut de la Rusia prin tratatul din 1700. El și călăreții lui erau însetați după ocazia de a-și reîncepe raidurile mari din Ucraina, care fuseseră atât de rentabile, în capturi și în prizonieri. În plus, Neugebauer a avut norocul ca vorbele lui să poată ajunge la urechea mamei sultanului Ahmed. Imaginația femeii era deja captivată de eroul legendar Carol al XII-lea; Neugebauer i-a arătat cum ar putea fiul ei să-l ajute pe al ei „leu [Carol] să-l devoreze pe țar“[557].

Un alt element mai era necesar pentru planul lui Carol. Nu era de ajuns să fie convins sultanul să meargă la război; campania trebuia să aibă succes, iar obiectivele trebuia să fie atinse. Carol a înțeles că, pentru a avea un cuvânt de spus în aceste chestiuni, avea nevoie de o armată suedeză proaspătă pe continent. Chiar când armata otomană era în curs de mobilizare, Carol scria de urgență la Stockholm: „să se asigure transportarea în Pomerania în timp util a regimentelor mai sus amintite, pentru ca participarea noastră la campania care se apropie să nu fie ratată.“[558]

La Stockholm, consiliul a fost uluit, chiar șocat de cerere. Deja din noiembrie 1709, după Poltava, Danemarca prinsese curaj și încălcase Tratatul de la Travendal, intrând din nou în război împotriva Suediei. Trupele daneze invadaseră sudul Suediei. Pentru consiliul suedez, care se confrunta cu amenințarea imediată chiar pe teritoriul său și cu povara zdrobitoare a achitării costurilor unui război care părea pierdut, porunca regelui de a trimite o altă forță expediționară în Polonia părea nebunească. I-a fost trimis un mesaj lui Carol, spunându-i-se că nu mai sunt trupe de care se pot dispensa.

Până la urmă, ca o ironie a sorții, Neugebauer și Poniatkowski au avut succes la Constantinopol, în timp ce Carol al XII-lea a eșuat la Stockholm. Imperiul Otoman a fost convins să meargă la război, dar niciunul dintre mândrele regimente suedeze care ar fi întărit rândurile armatei turce și ar fi conferit greutate vocii regelui suedez nu era prezent. Deși era, incontestabil, cel mai mare comandant din imperiu și deși armata turcă în general și ienicerii în particular îl idolatrizau pe regele războinic, Carol nu a fost un aliat oficial al turcilor și nu a avut un rol activ în campania militară care începuse. Din acest motiv, ultima și, poate, cea mai mare șansă a lui de a-l învinge pe Petru s-a spulberat.

Nu numai turcii erau preocupați de prezența lui Carol al XII-lea în Imperiul Otoman. Din momentul sosirii regelui, Petru a făcut presiuni, prin Tolstoi, pentru predarea sau expulzarea lui Carol. Cum lunile treceau, tonul mesajelor lui a devenit din ce în ce mai tranșant, iar acest lucru servea de minune grupului de la Constantinopol și Adrianopol care voia războiul. Cererea categorică a țarului, ca sultanul să răspundă până în 10 octombrie

1710 la solicitarea sa ca regele Carol să fie expulzat din Turcia, a fost considerată o insultă la adresa Umbrei lui Dumnezeu. Aceasta, după insistențele hanului, ale suedezilor, ale francezilor și ale mamei sultanului, a înclinat balanța. În 21 noiembrie, într-o sesiune solemnă a Divanului, Imperiul Otoman a declarat război Rusiei. Tolstoi a fost primul care a avut de suferit. Conform legilor turcești, ambasadorii nu aveau niciun fel de imunitate în timp de război, iar Tolstoi a fost prins, dezbrăcat pe jumătate, urcat pe un cal bătrân și purtat pe străzi, apoi închis în fortăreața celor Șapte Turnuri (Edikule).

Odată cu declarația de război a venit și un alt mare vizir, Mehmet Baltadji, numit special pentru războiul cu Rusia. El a fost o alegere curioasă, fiind descris de contemporani ca un pederast prostănac și gafeur care nu fusese niciodată un luptător serios. Cu toate acestea, a optat pentru o campanie ofensivă. În iarna aceea, imediat ce călăreții hanului ar fi fost gata, o armată mobilă tătară urma să lovească în nord, din Crimeea în Ucraina, ca să-i strivească pe cazaci și să pună mâna pe recompensele în prizonieri și vite pe care cei zece ani de pace îi împiedicaseră să le ia. În primăvară, principalul corp de armată al otomanilor avea să pornească spre nord-est de la Adrianopol. Artileria și proviziile aveau să fie transportate pe mare, spre orașul Isaccea de pe Dunăre, ca să se întâlnească cu armata. Acolo, cavaleria tătară trebuia să li se alăture, pentru a forma o forță combinată de aproape 200000 de oameni.

În ianuarie, tătarii au dat lovitura, făcând ravagii în zona dintre Niprul mijlociu și Donul superior. Ei au întâmpinat o rezistență puternică din partea noului hatman cazac al lui Petru, Skoropadski, și au fost obligați să se retragă fără să creeze marea diversiune la care sperase marele vizir. La sfârșitul lui februarie, cozile de cal, care simbolizau războiul, erau ridicate în curtea ienicerilor și corpul de elită de 20000 de oameni, cu muschetele lustruite pe umeri și cu arcurile ornamentale, a pornit spre nord. Armata principală s-a deplasat încet, ajungând la Dunăre de-abia la începutul lui iunie. Acolo, tunurile erau descărcate de pe nave și plasate pe afeturile lor, convoiul de provizii era organizat și întreaga armată a fost transferată pe malul celălalt al râului.

În timp ce turcii se adunau pe Dunăre, marele vizir l-a trimis pe Poniatowski, care îl reprezenta pe Carol la curtea sultanului, la Bender, ca să-l invite pe rege să se alăture campaniei, dar numai ca oaspete al marelui vizir. La început, regele a fost foarte tentat să accepte, dar a decis să refuze. Ca suveran, nu putea să se alăture unei armate care nu se afla sub comanda lui, mai ales o armată comandată de cineva cu un grad inferior lui. Privind în urmă, aceasta apare ca o greșeală fatală.

Războiul din 1711, care a dus la campania de pe Prut, nu a fost cerut de Petru, ci de Carol, care instigase acea luptă dintre Rusia și Imperiul Otoman. Cu toate acestea, odată ce războiul a venit, Petru, încă euforic după bătălia de la Poltava, a acceptat provocarea cu încredere și a luat măsuri rapide pentru pregătire. Zece regimente de dragoni ruși au fost detașate din Polonia să supravegheze frontiera otomană. Șeremetiev, cu douăzeci și două de regimente de infanterie, a primit ordin să vină din Baltica în Ucraina. A fost instituită o nouă taxă grea, pentru sprijinirea operațiunilor militare viitoare.

În 25 februarie 1711, a fost ținută la Kremlin o mare ceremonie. Regimentele de Gardă Preobrajenski și Semionovski erau aliniate în Piața Catedralelor, în fața Catedralei Adormirii Maicii Domnului, cu steagurile lor roșii care aveau pe ele o cruce și mottoul străvechi al împăratului Constantin – „Sub acest semn veți învinge“. În catedrală, Petru a proclamat solemn un război sfânt „împotriva dușmanilor lui Hristos“. Țarul a vrut să conducă personal campania turcească și în 6 martie a plecat din Moscova, cu Ecaterina lângă el. Dar s-a îmbolnăvit, iar scrisorile lui aveau o notă de resemnare și disperare: „Avem în fața noastră un drum nesigur, pe care doar Dumnezeu îl știe“[559], îi scria el lui Menșikov. Lui Apraksin, căruia îi dăduse comanda asupra întregului Don inferior, inclusiv Azovul și Taganrogul, și care îi scrisese să-i ceară instrucțiuni legate de locul unde să-și așeze cartierul general, țarul i-a răspuns: „Fă cum este mai convenabil pentru tine, pentru că toată țara se încrede în tine. E imposibil pentru mine să decid, fiind așa de departe și, dacă vrei, și disperat, pentru că de-abia mai trăiesc din cauza bolii, iar treburile se schimbă de la zi la zi.“[560]

Boala lui Petru era gravă. El i-a scris lui Menșikov, spunându-i că a avut o criză care a durat o zi și jumătate și că nu i-a mai fost așa de rău niciodată.

După mai multe săptămâni, a început să se simtă mai bine și a plecat la Iavoriv. Acolo, a fost încântat că Ecaterina era tratată demn și că nobilii locali polonezi i se adresau cu „Majestatea Voastră“. Și Ecaterina era încântată. „Suntem deseori la banchete și serate“, îi scria ea în 9 mai lui Menșikov, care fusese lăsat în urmă ca să apere Sankt-Petersburgul. „Acum trei zile, noi l-am vizitat pe hatmanul Sieniawski, iar ieri am fost la prințul Radziwiłł, unde am dansat mult.“ Apoi, referindu-se la niște comentarii imaginare, ea l-a liniștit pe prințul îngrijorat: „O implor pe Înălțimea Voastră să nu se necăjească, încrezându-se în orice bârfă stupidă care vine de aici, pentru că și acum contraamiralul [Petru] îți poartă dragoste și amintire dragă, ca și înainte.“[561]

Petru călătorise la Iavoriv pentru a semna înțelegerea de căsătorie care urma să-l lege pe fiul său, Aleksei, de prințesa Charlotte de Wolfenbüttel. Schleinitz, ambasadorul ducelui de Wolfenbüttel, i-a scris stăpânului său, descriindu-i cuplul regal în acel moment:

Ziua următoare, în jur de ora patru, țarul a trimis din nou după mine. Știam că îl voi găsi în camera țarinei și că îi voi face mare plăcere dacă o voi felicita pe țarină pentru anunțul public al căsătoriei ei. După declarația făcută pe acest subiect de regele Poloniei și de prințul ereditar, nu am considerat că este deplasat, și apoi, știam că ministrul polonez i-a dat țarinei titlul de Majestate. Când am intrat în cameră, m-am întors, fără să ignor prezența țarului, și am felicitat-o pentru anunțul căsătoriei sale, și ea a încredințat-o pe prințesă [Charlotte] de prietenia și protecția ei.[562]

Ecaterina a fost încântată și i-a cerut lui Schleiniz să-i mulțumească ducelui pentru cuvintele frumoase. A spus că este nerăbdătoare s-o vadă și s-o îmbrățișeze pe prințesa care urma să-i devină noră vitregă și a întrebat dacă țareviciul pare chiar atât de îndrăgostit de Charlotte cum spune lumea. În timp ce Ecaterina vorbea cu ambasadorul, Petru examina câteva instrumente matematice în cealaltă parte a camerei. Când a auzit-o pe Ecaterina vorbind de Aleksei, el a lăsat pe masă instrumentele și a pășit spre ei, dar nu a intervenit în discuție.

„Fusesem prevenit“, continua Schleibniz în scrisoarea lui către duce,

că țarul mă cunoaște foarte puțin, și mi-a fost jenă să mă adresez întâi lui. De aceea, i-am spus că Majestatea Sa Țarina mă întrebase dacă țareviciul era foarte îndrăgostit de prințesă. I-am spus că eram sigur că țareviciul așteaptă cu nerăbdare consimțământul tatălui său, ca să fie deplin fericit. Țarul a răspuns printr-un interpret: „Nu vreau să amân împlinirea fericirii fiului meu, dar, în același timp, nu vreau să mă lipsesc de propria mea fericire. El este unicul meu fiu și doresc să am plăcerea de a fi prezent personal la căsătoria lui, după ce se va termina campania. Căsătoria lui va avea loc în Brunswick.“ El a explicat că nu este întru totul stăpân pe situație, pentru că are de-a face cu un inamic care inițiază acțiuni rapide și puternice, dar că va încerca să aranjeze lucrurile astfel încât să facă un tratament la Carlsbad în toamnă și apoi să meargă la Wolfenbüttel.

Peste trei zile a sosit contractul de căsătorie, semnat fără nicio modificare de ducele de Wolfenbüttel. Petru l-a convocat pe ambasadorul Schleiniz și l-a întâmpinat cu o replică în germană: „Am să-ți dau niște vești excelente.“ El i-a arătat contractul și, când Schleiniz l-a felicitat pe țar și i-a sărutat mâna, Petru l-a sărutat de trei ori pe frunte și obraji și a poruncit să fie adusă o sticlă din vinul lui unguresc favorit. Au ciocnit un pahar, iar Petru a vorbit cu încântare timp de două ore despre fiul său, despre armată și despre campania împotriva turcilor care urma să înceapă. După aceea, Schleiniz, bucuros, i-a scris ducelui: „Nu pot să exprim în cuvinte Înălțimii Voastre cu câtă claritate în gândire și cu ce modestie a vorbit țarul despre toate.“[563]

Încrederea lui Petru că această campanie împotriva Turciei va fi rapid încheiată așa încât va putea să meargă să facă tratament la Carlsbad și apoi să ia parte la nunta fiului său s-a reflectat și într-o discuție pe care o avusese în această perioadă cu Augustus. Electorul Saxoniei intrase din nou în Polonia și pretinsese coroana, în timp ce rivalul său, Stanisław, fugise cu armata suedeză care se retrăsese în Pomerania. Augustus intenționa să-i urmărească pe acești inamici și să-i asedieze pe suedezi, care dețineau portul baltic Stralsund. Pentru a sprijini acest demers, Petru a contribuit cu 100.000 de ruble și a detașat 12000 de soldați ruși sub comanda lui Augustus.

În ceea ce-i privea pe turci, planul lui Petru, îndrăzneț până la nesăbuință, era să mărșăluiască spre Dunărea inferioară, să traverseze fluviul chiar deasupra locului în care acesta se varsă în Marea Neagră și să continue să avanseze spre sud-vest prin Bulgaria până într-un punct unde putea să amenințe cea de-a doua capitală a sultanului, Adrianopol, și chiar legendarul Constantinopol. Armata rusă pe care ar fi luat-o cu el nu ar fi fost prea mare – 40000 de infanteriști și 14000 de cavaleriști –, comparativ cu marea desfășurare de forțe pe care sultanul ar fi folosit-o pe câmpul de luptă. Dar Petru se aștepta ca, odată intrat în provinciile creștine ale Imperiului Otoman care se aflau la granița cu Rusia, să fie primit ca eliberator și să primească întăriri de 30000 de valahi și 10000 de moldoveni. Atunci armata ar fi avut 94000 de oameni.

Planul ofensiv fusese conceput parțial pentru a ține războiul departe de Ucraina, devastată de invazia suedeză și de dezertarea lui Mazepa, și care era liniștită, cel puțin pentru moment. Dacă armata otomană invada stepele ucrainiene, cine știe unde se puteau duce instabilii cazaci? Dacă pătrundea în interiorul Imperiului Otoman, Petru nu mai avea această grijă. Era mai bine pentru el să provoace necazuri printre vasalii agitați ai sultanului, decât invers.

Așteptările lui Petru de a primi ajutor odată ajuns în provinciile creștine nu erau fără temei. În domnia sa, primise frecvent apeluri de la reprezentanții popoarelor ortodoxe din Balcani: sârbi, muntenegreni, bulgari, valahi și moldoveni. Victoria parțială a lui Petru asupra sultanului, din 1698, și capturarea Azovului le încurajaseră visele de eliberare și îi făcuseră să exagereze cu promisiunile. Ei își dăduseră cuvântul că odată ce armata rusă va ajunge pe teritoriul lor, trupele locale i se vor alătura, proviziile vor fi disponibile din belșug și toată populația se va ridica la luptă. Între 1704 și 1710, patru lideri sârbi au sosit la Moscova să-i convingă pe ruși să treacă la acțiune. „Nu avem alt țar decât Cel Mai Ortodox Țar, Petru“[564], spuneau ei.

Înainte de Poltava, Petru, prudent în orice gest care putea face ca sultanul să încalce armistițiul din 1700, a răspuns discret acestor apeluri. După Poltava însă, Tolstoi și alți agenți din interiorul Imperiului Otoman au început să pregătească terenul pentru atac. În primăvara lui 1711, ceasul venise. La ceremonia de la Kremlin de dinaintea plecării din Moscova, Petru a rostit o

proclamație, prezentându-se deschis ca eliberatorul creștinilor din Balcani. I-a chemat pe toți, atât pe catolici, cât și pe ortodocși, să se ridice împotriva stăpânilor otomani, ca să se asigure că „descendenții păgânului Mohamed vor fi goniți înapoi pe pământurile lor natale, nisipurile și stepele Arabiei“[565].

---

[547] Sbornik I.R.I.O., LXI, 2, 35.

[548] Eugene Schuyler, vol. II, p. 173.

[549] ibidem.

[550] ibidem, p. 176.

[551] ibidem.

[552] ibidem, p. 177.

[553] ibidem.

[554] ibidem, p. 179.

[555] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 313.

[556] B.H. Sumner, Emergence, p. 37.

[557] ibidem, p. 38.

[558] Frans G. Bengtsson, p. 411.

[559] Eugene Schuyler, vol. II, p. 187.

[560] ibidem.

[561] S.M. Soloviov, vol. VIII, pp. 374-375.

[562] Eugene Schuyler, vol. II, p. 189.

[563] ibidem, p. 190.

[564] B.H. Sumner, Ottoman, p. 45.

[565] ibidem.

42

CINCIZECI DE LOVITURI PE PRUT

Cheia campaniei lui Petru erau două principate creștine, Valahia și Moldova. Așezate la sud de Carpați și la nord de Dunăre, aceste regiuni fac parte azi, într-o oarecare măsură, din sud-estul Uniunii Sovietice și, o mare parte, din România de azi. În secolele al XV-lea și al XVI-lea, în căutarea securității, ele s-au plasat sub suzeranitatea Sublimei Porți, păstrându-și autonomia internă, dar acceptând să plătească sultanului tribut anual în schimbul protecției.

Odată cu trecerea timpului, Poarta a început să-și aroge dreptul de a numi și a demite prinții locali. Dornici să aibă domnii ereditare, prinții au început să caute, în secret, protecție în alte părți. În timpul domniei țarului Aleksei, au existat discuții preliminare cu Moscova, în legătură cu asumarea suzeranității de către Rusia, dar țarul era prea ocupat cu problemele pe care le avea cu Polonia.

În 1711, Valahia, cel mai bogat și mai puternic dintre cele două principate, era condus de un prinț (titlul local era de hospodar), Constantin Brâncoveanu, un voievod activ și flexibil care venise la domnie otrăvindu-l pe predecesorul său și care își folosise talentele nu doar pentru a se agăța de domnie timp de douăzeci de ani, dar și pentru a-și construi o armată puternică și o mare avere personală. Din punctul de vedere al sultanului, Brâncoveanu era mult prea bogat și puternic pentru un prinț-satelit, iar domnitorul a fost luat în vizor pentru înlocuire, atunci când avea să se ivească ocazia. Inevitabil, Brâncoveanu a simțit aceste lucruri și, după Poltava, fiind convins că steaua lui Petru este în ascensiune, a încheiat un tratat secret cu țarul. În cazul unui război al rușilor împotriva Turciei, Valahia avea să fie de partea țarului prin 30000 de soldați pe câmpul de luptă și furnizarea de provizii trupelor ruse care ajungeau în Valahia – provizii care urma să fie totuși plătite de Petru. În schimb, Petru promitea să garanteze independența Valahiei și drepturile ereditare ale lui Brâncoveanu și l-a făcut pe acesta Cavaler al Ordinului Sf. Andrei.

Moldova era mai slabă și mai săracă decât Valahia, iar domnitorii ei se schimbau repede. Ultimul dintre ei, Dimitrie Cantemir, era în funcție în 1711 de mai puțin de un an, numit de sultan, cu condiția să ajunte Poarta să-l prindă și să-l detroneze pe vecinul său, Brâncoveanu, serviciu pentru care el urma să devină domnitor atât al Valahiei, cât și al Moldovei. Dar, sosind în noua lui capitală, Iași, Cantemir a simțit și el schimbarea care plutea în aer și a început să negocieze în cel mai mare secret cu Petru. În aprilie 1711, el a semnat un tratat cu țarul obligându-se să ajute invazia rușilor cu 10000 de oameni. În schimb, Moldova avea să fie declarată stat independent, aflat sub protecție rusească. Nu trebuia să fie plătit niciun tribut, iar familia Cantemir urma să devină dinastie conducătoare ereditară.

Datorită acestei promisiuni de ajutor din partea celor doi prinți ambițioși care se urau unul pe celălalt, Petru și-a început campania împotriva turcilor.

Decizia lui Cantemir era agreată în Moldova. „Ai făcut bine cerându-le rușilor să ne elibereze de sub jugul turcesc“, îi spuneau nobilii. „Dacă aflam că ai de gând să te întâlnești cu turcii, eram hotărâți să te abandonăm și să ne predăm țarului Petru.“ Dar Cantemir mai știa că armata otomană este deja în marș și că atunci când marele vizir s-ar fi apropiat, ar fi fost clar că el și provincia lui trecuseră de partea țarului. Din acest motiv, el i-a trimis mesaje lui Șeremetiev, care comanda corpul principal de armată al rușilor, implorându-l pe feldmareșal să se grăbească. În cazul în care corpul principal al armatei nu s-ar fi putut mișca mai repede, Cantemir a cerut ca măcar o avangardă de 4000 de oameni să vină ca să îi protejeze poporul de răzbunarea otomană. Șeremetiev mai primise și de la Petru ordin să se grăbească, pentru că acesta voia să ajungă și să traverseze Nistrul până în 15 mai, ca să protejeze principatele și să-i încurajeze pe sârbi și pe bulgari să se ridice și ei la luptă.

Ca să fie sigur că moldovenii vor privi venirea trupelor străine ca pe o binecuvântare, Șeremetiev era înarmat cu mesaje tipărite de la țar, pentru toți creștinii din Balcani:

Știți cu toții cum au călcat turcii în picioare credința noastră, cum au pus mâna, prin trădare, pe toate locurile sfinte, cum au devastat și au distrus

multe biserici și mănăstiri, cum au făcut multe înșelătorii, și ce nenorociri au provocat, și câte văduve și orfani au robit și i-au împrăștiat cum face lupul printre oi. Acum eu vin în ajutorul vostru. Dacă inima voastră dorește, nu vă feriți de marele meu imperiu, pentru că e drept. Nu-i lăsați pe turci să vă înșele, și nu întoarceți spatele cuvântului meu. Alungați-vă teama și luptați pentru credință, pentru biserică, pentru care noi vom vărsa și ultima noastră picătură de sânge.[566]

Petru i-a dat, de asemenea, feldmareșalului ordine stricte de comportare a soldaților ruși în timpul marșului prin Moldova: trebuia să fie decenți și să plătească tot ce luau de la creștini, orice jaf trebuia să fie pedepsit cu moartea. Odată ce Cantemir s-a declarat susținător al rușilor iar trupele ruse au început să apară, moldovenii s-au repezit peste turci, mai întâi în Iași, apoi în tot principatul. Mulți au fost uciși; alții și-au pierdut vitele, oile, hainele, argintul și bijuteriile.

Inițial, planul lui Petru era ca Șeremetiev să mărșăluiască direct spre sud pe malul estic al râului Prut, la joncțiunea lui cu Dunărea, și acolo să blocheze trecerea turcilor. Totuși, când Șeremetiev a ajuns la Nistru, în apropiere de Soroca, în 30 mai (cu două săptămâni mai târziu decât planificase Petru), Cantemir l-a implorat să meargă direct la Iași, capitala Moldovei. Șeremetiev a cedat rugăminților, iar în 5 iunie armata lui își așeza tabăra la Iași, pe malul vestic al Prutului. Scuza lui Șeremetiev pentru că a nesocotit ordinul lui Petru a fost că armata suferise foarte mult la traversarea stepei sub soarele fierbinte și avea nevoie să-și revină. Animalele avuseseră puțin nutreț, iarba fiind arsă de călăreții tătari care îi hărțuiau din flancuri. Mai târziu, Șeremetiev și-a dat seama că probabil era deja prea târziu să-i împiedice pe turci să traverseze Dunărea și că, traversând Prutul, el s-ar afla într-o poziție mai bună pentru a proteja Moldova de marele vizir.

Petru, când a ajuns la Soroca după Șeremetiev, a fost furios pe feldmareșalul lui și a scris că bătrânul general le permisese turcilor să ajungă înaintea lui. Cu toate acestea, pentru că Șeremetiev stricase planul original, țarul, venind în urma lui, nu avea încotro decât să accepte noul traseu; orice altă mișcare ar fi divizat armata. Și forțele lui Petru suferiseră mult în timpul marșului, iar oamenii erau la capătul puterilor când au ajuns la Prut în 24 iunie. Lăsându-i acolo, țarul a pornit înainte călare, a trecut

râul și a intrat în Iași ca să vorbească cu Cantemir. A fost primit cu pompă regală și cu un mare banchet. Domnitorul a făcut o bună impresie. „Un om foarte practic și un foarte bun sfătuitor“[567], era aprecierea țarului. Cât era în Iași, Petru a primit doi emisari cu o ofertă de pace de la marele vizir. Oferta era indirectă, dar reflecta reticența vizirului – și, în spatele său, a sultanului – de a lupta și de a-i provoca pe ruși să-și trimită flota pe Marea Neagră. Petru a respins oferta. Înconjurat de armata lui, având asigurări în legătură cu sprijinul valah și moldovean și auzind rapoartele cu privire la reținerea față de luptă a marelui vizir, țarul se simțea încrezător în victorie. În această dispoziție fericită, Petru l-a luat pe Cantemir să viziteze armata campată pe Prut. Acolo, împreună cu Ecaterina și oaspetele său, el a sărbătorit a doua aniversare a Poltavei, marea victorie care făcuse toate lucrurile acelea posibile.

Chiar atunci când țarul sărbătorea, situația lui militară se deteriora. Marele vizir traversase Dunărea la Isaccea și, informat de respingerea ofertei de către Petru, mărșăluia spre nord cu o armată de 200000 de oameni. Mai mult decât atât, era o lipsă suspectă de vești din Valahia, care, în ultimă instanță, era mult mai importantă în campania lui Petru decât Moldova. În Valahia, totul depindea de domnitorul Brâncoveanu. Până când el nu-și ridica public steagul princiar în favoarea țarului, era greu de crezut că nobilimea și oamenii de rând aveau să urmeze chemarea lui Petru împotriva turcilor. Dar Brâncoveanu se temea și, de aceea, era prudent. Știind ce armată uriașă se află pe câmpul de luptă, știind, de asemenea, și ce s-ar fi întâmplat dacă turcii ar fi câștigat iar el ar fi fost de partea celui învins, nu și-a făcut public sprijinul pentru ruși. Boierii lui au fost de acord. „Este periculos să te declari cu Rusia, până când armata țarului nu trece Dunărea“[568], l-au sfătuit ei. Când armata turcă a trecut prima Dunărea, Brâncoveanu s-a hotărât. Tocmai când marele vizir, informat de trădarea domnitorului, ordona arestarea lui, Brâncoveanu a schimbat brusc tabăra. Folosind ca pretext o scrisoare de la Petru, al cărei ton, a spus el, l-a ofensat, Brâncoveanu a anunțat că nu se mai consideră legat de tratatul secret cu țarul și le-a înmânat turcilor proviziile adunate pentru armata rusă cu banii lui Petru. Această trădare a avut efecte imediate și catastrofale asupra campaniei ruse. Proviziile dispăruseră, iar moldovenii nu puteau suplini deficitul.

Cu toate acestea, Petru nu a renunțat la campanie. I s-a spus că o cantitate mare de provizii fusese adunată pentru turci și că acestea se aflau depozitate fără pază pe Prutul inferior, aproape de joncțiunea lui cu Dunărea. Cum armata principală turcă traversase Dunărea și mergea spre nord pe malul estic al Prutului, ca să-l întâlnească, țarul a decis să traverseze pe malul vestic și să se deplaseze spre sud. Dacă ar fi reușit, ar fi putut să-l învăluie pe marele vizir din flancuri, să captureze proviziile turcești și să taie liniile

de legătură ale armatei otomane cu baza ei. Pentru a spori șansele de succes, Petru l-a detașat pe Ronne, cu toată cavaleria rusă de 12000 de oameni, să o ia înainte, în jos, pe malul de vest al Prutului, și să atace ariergarda otomană, ca să captureze sau să incendieze depozitele și magaziile de la Brăila, pe Dunăre. În 27 iunie, cavaleria a plecat, iar trei zile mai târziu și infanteria a trecut Prutul și a plecat spre sud, coborând pe malul vestic în trei divizii. Prima era condusă de generalul Janus, a doua de țar și a treia de Repnin.

Janus era primul care urma să intre în contact cu turcii. Pe când rușii se deplasau spre sud, pe malul vestic al Prutului, iar turcii se deplasau spre nord, pe malul opus, trupele care se aflau în avangardă s-au văzut unele pe altele, peste râu, în 8 iulie. Amândouă părțile au tresărit când au văzut că se află la așa de mică distanță. Când i s-a spus acest lucru marelui vizir, el s-a înfricoșat, iar primul lui gând a fost să se retragă. „Pentru că nu văzuse niciodată trupe inamice și pentru că prin natura lui era un mare laș, el s-a considerat pe loc pierdut“[569], scria Poniatowski, care însoțea armata otomană. Împreună, hanul tătar Devlet Ghirei, Poniatowski și aga ienicerilor l-au îmbărbătat, iar în ziua următoare armata turcă a continuat marșul ei spre nord. Inginerii turci au construit repede poduri, ca armata să poată traversa înapoi pe malul vestic pentru a-și întâlni inamicul. Petru, aflând că turcii traversau pe partea lui de râu, i-a ordonat imediat lui Janus să vină înapoi, ca să se alăture armatei principale.

Petru se așezase într-o poziție aflată în spatele unei mlaștini la sud de Stănilești și oamenii lui Janus s-au prăbușit obosiți în acele tranșee. Nu au avut mult timp să se odihnească. În ziua următoare, o duminică, turcii, care veniseră rapid din spate, au lansat atacuri repetate. Moldovenii lui Cantemir, în ciuda lipsei lor de experiență, au rezistat bine, iar rușii, ca un întreg, le-au asigurat spatele. Dar mesajele urgente ale țarului pentru Repnin, ca să aducă și cea de-a treia divizie în față pentru a le sprijini pe celelalte două, nu au avut niciun răspuns. Oamenii lui Repnin erau ținuți pe loc de cavaleria tătară la Stănilești și nu puteau să mai avanseze.

În seara aceea, după o zi lungă, cu atacuri turcești din ce în ce mai agresive și cu țarul alarmat de absența oamenilor lui Repnin și de lipsa proviziilor, s-a ținut un consiliu rus de război. Nu prea aveau încotro: retragerea era

imperativă. Ea a început în timpul nopții și a continuat în dimineața următoare, în direcția diviziei lui Repnin, la Stănilești. Retragerea a fost un coșmar. Turcii făceau presiuni foarte aproape în spatele lor, lansând permanent atacuri asupra ariergardei rusești. Escadroanele tătărești galopau înainte și înapoi printre căruțele rusești, iar cea mai mare parte a convoiului de bagaje a fost pierdută. Infanteria rusă era epuizată și ocupată să-și potolească setea. Companiile și batalioanele formau careuri și mergeau în această formație pe malul râului, unde, pe rând, unii beau apă, în timp ce alții se băteau cu călăreții tătari. Doar târziu, luni după-amiaza, în 9 iulie, a reușit toată infanteria să se reunească la Stănilești, unde, pe un promontoriu, au început să sape șanțuri puțin adânci, ca să poată rezista împotriva călăreților care mișunau în jurul lor.

Înainte de lăsarea întunericului, a început să sosească o lungă linie de infanterie turcă, inclusiv ienicerii, și, în prezența marelui vizir, elita armatei otomane a lansat un atac major asupra tranșeelor de-abia schițate ale taberei ruse. Disciplina rusească a rezistat și oamenii lui Petru au început un foc susținut asupra rândurilor de ieniceri care avansau. Primul atac a fost respins, iar infanteria turcă a început, la rândul ei, să-și sape tranșee pe toată raza liniilor rusești. A sosit și artileria turcă, iar tunurile au fost dispuse într-un semicerc larg; până la lăsarea întunericului, 300 de tunuri stăteau cu gurile îndreptate spre tabăra rusă. Mii de călăreți tătari, laolaltă și polonezi și cazaci trimiși de Carol, patrulau pe malul opus. Nu era nicio scăpare: țarul și armata lui erau înconjurați.

Puterea turcilor era copleșitoare: 120000 de infanteriști și 80000 de cavaleriști. Forța lui Petru era de numai 38000 de infanteriști; cavaleria lui era departe în sud, cu Ronne. Era captiv între râu și cele 300 de tunuri care puteau să mături tabăra lui cu obuze și proiectile. Cel mai grav era că și oamenii lui ajunseseră atât de epuizați de foame și căldură, încât unii nici nu mai erau în stare să lupte. Era greu și să iei apă de la râu; oamenii trimiși acolo în acest scop se întorceau sub ploaia de gloanțe venită de la călăreții tătari masați pe malul opus. Tranșeele lui erau insuficiente și un segment întreg din ele era acoperit doar cu cadavrele cailor de la căruțe și de o improvizată chevaux de frise. În mijlocul taberei fusese săpată o mică groapă în care să se adăpostească Ecaterina și femeile din suita ei. Înconjurate de căruțe și protejate de soare cu o prelată, aveau o barieră

fragilă împotriva obuzelor turcești. Înăuntru, Ecaterina aștepta calmă, în timp ce femeile de lângă ea plângeau.

Situația lui Petru era imposibilă. În noaptea aceea, s-a uitat peste tot în jurul lui, la miile de focuri de tabără ale uriașei armate turcești care străluceau pe colinele de pe ambele maluri ale râului, cât vedeai cu ochii. Dimineața, când turcii, fără nicio îndoială, aveau să atace, soarta lui era pecetluită. El, țarul rus, învingătorul de la Poltava, avea să fie zdrobit și, probabil, plimbat pe străzile Constantinopolului într-o cușcă. Roadele strădaniei lui înfocate, uriașe, de douăzeci de ani, erau pe punctul de a se evapora într-o zi. Era posibil să se ajungă acolo? Și totuși, de ce nu? Nu exact același lucru se întâmplase și cu inamicul lui, Carol? Și dintr-un motiv identic: prea orgolios, prea sigur de destinul lui, el s-a aventurat prea departe în teritoriul inamicului.

De fapt, situația era și mai rea decât a lui Carol la Perevolucina. Acolo armata suedeză nu era încercuită de forțe superioare, iar regele însuși a putut să fugă. Dar aici turcii aveau toate cărțile: ei puteau să captureze armata rusă, pe noua țarină și, cel mai grav, pe omul pe care se sprijinea totul, țarul însuși. La ce ar fi trebuit să renunțe, ce sacrificii uriașe de teritorii sau de bogății ar fi trebuit să facă Rusia ca să-și poată plăti libertatea?

Există o poveste care spune că în acel moment țarul a întrebat dacă Neculce, comandantul forțelor moldovene, ar putea cumva să-l ducă, pe el și pe Ecaterina, la granița ungurească. Neculce a refuzat, știind că, indiferent dacă ar fi reușit să treacă printre liniile turcești, toată Moldova era deja înțesată de călăreți tătari. Unii au considerat că această cerere arată lașitate din partea lui Petru. Dar când lupta e pierdută și armata e pe punctul de a capitula, șeful statului este obligat să se gândească la salvarea națiunii. Petru știa că în momentul acela el este Rusia. Știa ce lovitură ar fi pentru Rusia, dacă, împreună cu armata pe care o construise cu atâta grijă, ar fi fost și el luat prizonier. Cu timpul, armata ar fi putut să fie reconstruită – dacă ar fi fost el acolo s-o facă. Dar pierderea lui ar fi fost ireparabilă.

În dimineața următoare, marți, 10 iulie, ar fi trebuit să se termine. Artileria a deschis focul și rușii s-au pregătit pentru o ultimă rezistență, dar ienicerii nu au atacat. Ca o măsură disperată, Petru a ordonat un atac și mii de ruși

epuizați s-au ridicat din tranșee și s-au aruncat asupra primelor linii ale otomanilor, făcând multe victime înainte de a fi forțați să se retragă. În timpul atacului, rușii au luat și prizonieri, iar de la unul dintre ei Petru a aflat că ienicerii au suferit mult în lupta din ziua precedentă și erau destul de reticenți să atace cu toată forța liniile rușilor. Acest lucru îi oferea țarului măcar un mic avantaj în negocierea termenilor capitulării sale.

În timpul perioadei de acalmie, Petru le-a propus lui Șeremetiev și vicecancelarului său, Șafirov, să trimită un sol la marele vizir, ca să vadă ce condiții ar putea oferi turcii. Șeremetiev, care evaluase cu obiectivitate situația militară, i-a spus deschis stăpânului său că propunerea este ridicolă. De ce ar lua turcii în considerare și altceva decât capitularea? Pisica nu negociază cu șoarecele. Dar Ecaterina era și ea prezentă și l-a încurajat pe soțul ei să procedeze așa. Lui Șeremetiev i s-a ordonat să conceapă o propunere în nume propriu, ca șef al armatei ruse.

Pregătind oferta, Petru contempla perspectivele pe care le avea cu un realism sumbru. Știind că regele Carol e oaspetele și aliatul sultanului, s-a resemnat cu gândul că orice pace ar încheia, va include aranjamente atât pentru disputele cu suedezii, cât și pentru cele cu turcii. El s-a resemnat cu gândul că va trebui să facă niște concesii drastice. În cele din urmă, deși acest lucru nu era conținut în prima lui propunere, era pregătit să predea Azovul, să desființeze Taganrogul și să cedeze tot ce câștigase de la turci cu douăzeci de ani înainte. Suedezilor le-ar fi redat Livonia, Estonia, Karelia – tot ce luase în război, cu excepția Sankt-Petersburgului, „paradisul lui iubit“. Dacă nici acest lucru nu ar fi fost de ajuns, el ar fi dat în schimb străvechiul oraș Pskov și alte teritorii. În plus, era pregătit să îi dea voie lui Carol să se întoarcă acasă în Suedia, să-l recunoască pe Stanisław rege al Poloniei și să promită să înceteze intervenția în afacerile poloneze. Ca să-l tenteze pe marele vizir și pe alți oficiali turci, el ar fi oferit mite generoase: 150.000 de ruble era darul pe care îl avea în vedere pentru marele vizir. Până la amiază, propunerile au fost schițate, iar Șafirov a fost trimis cu un trompetist, sub un steag alb, ca să le prezinte marelui vizir.

Fără ca rușii să știe, sosirea lui Șafirov în tabăra marelui vizir i-a produs o ușurare imensă războinicului ezitant. În cortul lui de mătase cu mai multe camere, bătrânul Baltadji fusese năucit și tensionat. Trupele lui cele mai

bune, ienicerii, nu erau încântate de reluarea atacului. Un alt atac, chiar și asupra slăbitei tabere ruse, putea să împuțineze serios numărul lor, în timp ce se zvonea că Austria habsburgică se mobilizează pentru un alt război. Pe urmă, marele vizir mai avea o veste pe care Petru încă nu o aflase: cavaleria rusă a lui Ronne capturase Brăila, pusese mâna pe multe dintre proviziile turcilor și incendiase câteva dintre depozitele de praf de pușcă. În coasta lui, Poniatowski și hanul tătar îl implorau să lanseze atacul final și să termine dintr-o lovitură lupta, războiul și pe țar. Șovăitor, Baltadji era pe punctul de a accepta și de a da ordin pentru marele asalt, când Șafirov a fost adus în cortul său. Vicecancelarul rus i-a înmânat scrisoarea de la Șeremetiev, care sugera că războiul nu se duce cu adevărat în interesele vreuneia dintre părți, ci a fost stârnit de intrigile altora. Cei doi generali, ar trebui, din acest motiv, să oprească vărsarea de sânge și să caute termeni posibili de pace.

Marele vizir a văzut mâna lui Allah. Putea să fie un învingător și un erou, fără să mai riște vreo luptă. Trecând peste pledoariile întristate ale lui Poniatowski și ale hanului, Baltadji a ordonat oprirea bombardamentului și s-a așezat fericit la masa negocierilor cu trimisul rus. Negocierile au durat toată noaptea. În dimineața următoare, Șafirov a trimis vorbă în tabăra rusă, spunându-le că, deși marele vizir e dornic să facă pace, discuțiile trenează. Nerăbdător, Petru l-a instruit pe trimisul său să accepte orice fel de termeni pe care acesta îi oferea, „cu excepția sclaviei“, dar a insistat pe un acord imediat. Trupele ruse sufereau de foame, iar dacă pacea nu venea, Petru voia să se folosească de ultimele lor puteri într-un ultim atac asupra tranșeelor turcești.

Îmboldit de această amenințare a reizbucnirii luptei, Baltadji și-a formulat condițiile. În legătură cu turcii, acestea erau cele la care se așteptase și Petru: țarul urma să cedeze toate roadele obținute în urma campaniei din 1696 și a tratatului din 1700. Azovul și Taganrogul aveau să fie înapoiate, Marea Neagră avea să fie abandonată, forturile de pe Niprul inferior distruse. Mai mult, trupele ruse urma să fie evacuate din Polonia și dreptul țarului de a avea un ambasador permanent la Constantinopol anulat. În ceea ce privește Suedia, regele Carol al XII-lea avea să primească permisiunea de a trece liber spre casă și țarul trebuia „să încheie o pace cu el, dacă se ajungea la o înțelegere“. În schimbul acestor angajamente, armata otomană

avea să stea deoparte, permițând armatei rusești încercuite să se retragă pașnic spre casă.

Când Petru a auzit de aceste clauze, a fost uluit. Nu erau ușoare – el urma să piardă totul în sud –, dar erau mult mai blânde decât se așteptase. Nu se spunea nimic despre Suedia și Baltica, în afară de faptul că regele Carol s-ar duce acasă și Petru ar trebui să încerce să încheie pace cu el. În aceste circumstanțe, era o salvare. Turcii mai adăugaseră încă o clauză: Șafirov și colonelul Mihail Șeremetiev, fiul feldmareșalului, să rămână în Turcia ca ostatici până când rușii își îndeplineau promisiunile de a returna Azovul și celelalte teritorii.

Petru era nerăbdător să semneze mai repede, până când marele vizir nu se răzgândea. Șafirov l-a luat pe tânărul Șeremetiev și s-a întors imediat la tabăra turcească, unde tratatul a fost semnat, în 12 iulie. În 13, armata rusă, încă înarmată, s-a grupat în coloane și a început să iasă din tabăra nenorocoasă de pe Prut. Înainte ca Petru și armata lui să poată pleca, au trecut, fără să știe, printr-o criză finală, potențial dezastruoasă.

În timpul negocierilor lui Baltadji, Poniatowski făcuse tot ce era posibil să amâne. Agentul lui Carol al XII-lea văzuse că Petru e prins în capcană și că va fi nevoit să accepte orice fel de termeni ar fi dictat marele vizir. Dacă cererile propriului său stăpân nu ar fi fost ignorate, Suedia putea să recapete tot ceea ce pierduse și poate chiar mai mult decât atât. Așa că, imediat ce Șafirov a sosit în cortul marelui vizir, Poniatowski s-a grăbit și a încropit o scrisoare pentru Carol, i-a înmânat-o unui curier și l-a trimis în galop la Bender.

Poniatowski a scris biletul în 11 iulie. Călărețul a ajuns în Bender în seara zilei de 12. Carol a reacționat imediat. Calul său a fost înșeuat, iar la zece seara el galopa în beznă spre Prut, care se afla la 75 de kilometri. În data de 13, la ora trei după-amiaza, după un drum de șaptesprezece ore călare, Carol a apărut pe neașteptate în perimetrul taberei marelui vizir. A mers printre linii și a privit în jos la tranșeele superficiale ale rușilor. Înaintea lui, ultima coloană de ruși se îndepărta nestingherită, escortată de escadroane de călăreți tătari. Regele a văzut totul: poziția dominantă a tunurilor turcești,

ușurința cu care, fără măcar să fie necesar un asalt, câteva zile de așteptare i-ar fi adus pe rușii înfometați în situația de prizonieri.

Nimeni nu știe ce regrete l-au putut încerca pe Carol când a studiat acea priveliște, gândindu-se la decizia lui de a nu însoți armata turcească. Dacă ar fi fost și el acolo, să-și adauge vocea puternică la cea a hanului tătar (care izbucnise în plâns din cauza frustrării, când marele vizir semnase tratatul de pace), poate că s-ar fi luat o altă hotărâre. A călărit tăcut printre străji către cortul marelui vizir. Cu Poniatowski și un traducător lângă el, a intrat nepoliticos, încă având cizmele murdare și pintenii, și s-a aruncat sfârșit pe o sofa, alături de drapelul sacru al lui Mohamed. Când a intrat marele vizir, însoțit de han și o mulțime de ofițeri, Carol a întrebat dacă s-ar putea retrage, ca să vorbească în particular cu Baltandji. Cei doi bărbați au băut, ceremonial, o ceașcă de cafea în tăcere, iar apoi Carol, făcând eforturi mari să se controleze, l-a întrebat pe marele vizir de ce a permis armatei ruse să plece. „Am câștigat destul pentru Poartă“, a răspuns calm Baltandji. „Este împotriva legilor mahomedane să refuzi să faci pace cu un inamic care o imploră.“ Carol a întrebat dacă sultanul va fi satisfăcut cu o victorie atât de limitată. „Eu am comandat armata și eu fac pace când doresc“[570], a răspuns Baltadji.

În acel moment, incapabil să-și mai stăpânească frustrările, Carol s-a ridicat de la locul său și a făcut un ultim apel. Din moment ce nu fusese inclus în tratat, marele vizir putea să-i împrumute o parte din armata turcă și câteva tunuri, ca să poată porni în urmărirea rușilor, să-i atace și să câștige mai mult. Baltadji a refuzat, declarând că un musulman nu poate fi condus de un creștin.

Jocul se terminase și Carol era înfrânt. Din acel moment, el și Baltadji au devenit dușmani de moarte și amândoi s-au străduit din greu să scape unul de celălalt. Marele vizir a stopat plata alocației zilnice a suedezului, le-a interzis negustorilor să vândă alimente suedezilor și a interceptat corespondența regelui. Carol a contraatacat, plângându-se sultanului de comportarea lui Baltadji. În particular, și-a pus agenții din Constantinopol să împrăștie zvonul că adevăratul motiv pentru care marele vizir l-a lăsat pe țar să scape cu armata lui era că fusese mituit masiv.

Povestea a prins rădăcini și în Rusia. Conform unei versiuni, Ecaterina – unii spuneau că fără știrea soțului, alții spuneau că ar fi avut aprobarea lui Petru – îi poruncise lui Șafirov să-i promită marelui vizir o sumă uriașă de bani, inclusiv bijuteriile ei, ca să asigure libertatea țarului.

Privind în urmă, povestea pare exagerată. Lui Baltadji i se promiseseră 150.000 de ruble, ceea ce reprezenta o sumă mare, dar pare improbabil că acesta ar fi fost motivul pentru care a încheiat pace relativ ușor. El avea alte motive: în primul rând, nu era un războinic, trupele sale șovăiau în luptă, se temea de un nou război cu Austria și era bucuros să încheie acel război cu Rusia, îi displăcea rusofobia fanatică a hanului Devlet Ghirei și voia să-l țină în frâu pe acesta. Apoi, fără îndoială i se spusese despre mesajele trimise lui Carol al XII-lea și că, din clipă în clipă, regele suedez va sosi în tabără, cerând o luptă până la nimicire. Într-adevăr, dacă regele Carol ar fi sosit, iar Petru ar fi fost capturat, el se afla în poziția complicată de a avea ca „oaspeți“ doi suverani din Europa, amândoi fără armatele lor și lipsiți de putere. Iar, din punctul de vedere al otomanilor, Baltadji atinsese toate obiectivele. Teritoriile pe care Rusia le luase de la sultan erau acum recuperate. Ce poți să ceri mai mult de la un tratat de pace?

Nimic din toate acestea nu era o consolare pentru Carol. O șansă unică, un moment de putere copleșitoare care putea fi folosit împotriva dușmanului neajutorat fusese pierdut, și nu doar pierdut, ci risipit în mod deliberat. După aceea, deși Carol s-a străduit din greu și a ajutat la stârnirea altor trei mici războaie între țar și Imperiul Otoman, șansa aceasta nu a mai apărut. Poltava rămăsese decisivă în războiul lui Petru împotriva lui Carol; Prutul nu a schimbat cu nimic acest lucru. Petru își dădea seama de asta la fel de bine ca și Carol. „Au avut pasărea în mână acolo“, spunea țarul mai târziu, „dar acest lucru nu se va mai întâmpla.“[571]

Marele vizir câștigase bătălia de la Prut, deși nimeni, nici măcar sultanul, nu avea să-i mulțumească. Petru și Carol au pierdut amândoi, primul, mai puțin decât ar fi putut, al doilea, pentru că nu câștigase nimic, atunci când ar fi putut câștiga totul. Aliații lui Petru, domnitorii Moldovei și ai Valahiei, au pierdut și ei: unul și-a pierdut teritoriile, celălalt, capul.

Predarea lui Cantemir, prințul Moldovei, a fost una dintre condițiile inițiale ale marelui vizir. Domnitorul fusese ascuns între bagajele țarinei Ecaterina, într-una dintre căruțe, și doar trei dintre oamenii lui știau unde se află. Așa că Șafirov i-a răspuns cinstit marelui vizir că e imposibil să-l predea pe Cantemir, pentru că încă din prima zi de luptă nu îl mai văzuse nimeni. Marele vizir a lăsat chestiunea deoparte, declarând cu dispreț: „Ei bine, să nu mai vorbim despre asta. Două mari imperii nu trebuie să prelungească un război de dragul unui laș. Își va primi curând pedeapsa meritată."

Cantemir a scăpat cu rușii, luându-și soția și copiii din Iași și, alături de douăzeci și patru de boieri de frunte, s-a dus în Rusia cu armata țarului. Acolo, Petru l-a copleșit cu favoruri, dându-i titlul de cneaz și oferindu-i mari proprietăți lângă Harkov. Fiul lui a intrat în serviciul diplomatic rus și a devenit ambasador rus în Anglia și Franța. Principatul lui Cantemir, Moldova, nu a fost atât de norocos. Baltadji le-a dat permisiunea tătarilor să devasteze orașele și satele, cu foc și sabie.

Soarta lui Brâncoveanu, domnul Valahiei, care mai întâi îl trădase pe sultan, și apoi îl trădase pe țar, a fost, în final, cea așteptată: turcii nu au mai avut niciodată încredere în el. Deși fusese avertizat că la Constantinopol căzuse în dizgrație și începuse să trimită mari sume de bani în Europa Occidentală ca să-și pregătească un exil confortabil, Brâncoveanu și-a întârziat plecarea. În primăvara lui 1714, el a fost arestat și trimis la Constantinopol. Acolo, în ziua în care împlinea șaizeci de ani, a fost decapitat, împreună cu cei doi fii ai săi.[572]

Tratatul semnat la Prut a încheiat un război, dar nu a adus pacea. Petru, îndurerat după predarea Azovului și a Taganrogului, a tergiversat situația până când Carol al XII-lea ar fi trebuit să fie expulzat din Turcia. Șafirov, care acum îl înlocuise pe Tolstoi, ca diplomat rus superior la Constantinopol, îl presa pe marele vizir să îl expulzeze pe regele suedez. Baltadji a încercat. „Aș vrea să-l ia dracul, pentru că acum văd că este rege doar cu numele, nu are niciun simț, și este ca o fiară", i-a spus Baltadji lui Șafirov. „Voi încerca să scap de el într-un fel sau altul."[573] Baltadji a eșuat, pentru că regele suedez a refuzat categoric să plece. Între timp, agenții regelui de la Constantinopol lucrau asiduu la subminarea lui Baltadji. Petru a continuat să amâne, trimițându-i ordine lui Apraksin să nu distrugă încă

fortificațiile de la Azov, ci să aștepte ordine ulterioare. Când, presat, Șafirov le-a promis turcilor că Azovul va fi predat în două luni, Petru i-a scris din nou lui Apraksin, spunându-i să dărâme zidurile fortăreței, dar să nu strice fundația și să păstreze planurile exacte, astfel încât, dacă s-ar fi întâmplat ceva nou, fortăreața să poată fi construită rapid.

În noiembrie, la cinci luni după semnarea tratatului de la Prut, Azovul și Taganrogul încă nu fuseseră cedate. Agenții lui Carol s-au folosit de acest lucru pentru a provoca îndepărtarea lui Baltadji, adăugând cu măiestrie zvonurile că marele vizir îl lăsase pe țar să scape datorită carelor pline de aur rusesc care fuseseră aduse în cortul lui la Prut. El a fost înlocuit de Yusuf Pașa, aga ienicerilor, care, spre satisfacția lui Carol, a folosit întârzierea predării ca pretext pentru declararea unui nou război Rusiei. Șafirov, Tolstoi și tânărul Șeremetiev au fost trimiși înapoi în fortăreața celor Șapte Turnuri. În acel moment, Tolstoi i-a scris lui Petru, implorându-l să îi dea voie să vină înapoi în Rusia. El se aflase în Turcia timp de zece ani, în condiții dureroase, și negocierile pe care le purta fuseseră preluate acum de Șafirov, ca superior al său. Petru a fost de acord, dar turcii nu, informându-l pe bătrânul diplomat că trebuie să aștepte până când va fi semnat un tratat definitiv, după care se va putea întoarce împreună cu Șafirov.

În acest nou război nu s-a dat nicio luptă și s-a terminat repede, când, în aprilie 1712, Petru a predat, în sfârșit, Azovul și Taganrogul. De fapt, Apraksin era în relații așa de bune cu pașa care venise să ocupe forturile, încât a reușit să-i vândă toate tunurile, praful de pușcă, proviziile și patru dintre navele rusești rămase acolo, la un preț frumos, chiar dacă un căpitan rus l-a asigurat mai târziu pe Withworth că navele erau atât de putrezite, încât „se vor face bucăți la prima furtună“[574]. Acest acord de pace s-a anulat rapid când Yusuf Pașa a fost înlăturat și înlocuit de Soliman Pașa, care a ascultat plângerile continue ale lui Carol, că țarul nu și-a retras încă trupele din Polonia. În 10 decembrie 1712, turcii au declarat război a treia oară rușilor, ca să impună aplicarea acestui articol din tratat. Din nou, Șafirov, susținut de ambasadorii britanic și olandez, a reușit să potolească lucrurile înainte să înceapă propriu-zis lupta. „Acest război“, i-a scris Șafirov lui Golovkin, nu este dorit de nimeni din popor și a început numai din voința sultanului, care, de la bun început, nu a fost mulțumit de pacea de la Prut și

a fost foarte furios pe marele vizir că nu a profitat, așa cum ar fi putut, de circumstanțele norocoase.“[575]

În aprilie 1713, Ahmed al III-lea și-a adunat armata, a declarat război a patra oară și, cu Poniatowski alături, a plănuit noi termeni de pace, devastatori pentru Rusia: toată Ucraina urma să fie cedată Turciei; toate cuceririle lui Petru, inclusiv Sankt-Petersburgul, trebuia înapoiate Suediei. Petru a ales să trateze această amenințare prin simplul refuz de a trimite un alt ambasador împuternicit să discute aceste chestiuni. Cu cât trecea timpul, cu atât scădea ardoarea sultanului pentru război. A început să se îndoiască de înțelepciunea planului de a invada Rusia și să-l vadă pe Carol ca sursă a tuturor greutăților lui. Pașa din Bender a fost instruit să mărească presiunea asupra regelui Suediei ca să plece din Imperiul Otoman și să se ducă acasă. Negocierile cu Rusia au continuat; marii viziri veneau și plecau – Soliman Pașa a fost urmat de Ibrahim Pașa, apoi de Damad Ali Pașa, ginerele favorit al sultanului. În sfârșit, în 18 octombrie 1713, acest al patrulea război în trei ani s-a încheiat când sultanul a ratificat tratatul de la Adrianopol. Șafirov, Tolstoi și Mihail Șeremetiev au rămas, totuși, în închisoare, până la trasarea definitivă a graniței ruso-turce. În decembrie 1714, ambasadorii au fost în sfârșit eliberați și li s-a permis să se întoarcă acasă. Lunile de încarcerare și tensiune l-au doborât pe tânărul Șeremetiev, care și-a pierdut mințile în închisoare și a murit pe drumul spre casă; Șafirov și Tolstoi aveau să joace roluri importante în continuare în domnia lui Petru cel Mare.

Privind înapoi la dezastrul de pe Prut, nu era greu pentru Petru să vadă unde greșise. El își abandonase tacticile lui prudente obișnuite, jocul de așteptare care îi reușise așa de bine împotriva lui Carol al XII-lea. În schimb, adoptase rolul lui Carol și plonjase impetuos în Imperiul Otoman, bazându-se pe sprijinul și proviziile de la un aliat care s-a dovedit a nu fi loial. Fusese informat greșit în legătură cu forța armatei turce și calculase greșit viteza cu care marele vizir se putea deplasa. A continuat să înainteze, chiar și după ce a aflat că armata turcă traversase Dunărea și avansa spre nord. Mai târziu, el a explicat că s-a simțit obligat să continue, „ca să nu-i aducă la disperare pe creștinii care implorau ajutorul [meu]“[576]. De fapt, creștinii cei mai importanți pentru campania lui, valahii, îl trădaseră.

Cu toate acestea, deși a fost un eșec, marșul lui Petru către Prut a anunțat deschiderea unui nou drum în istoria Rusiei. Un țar rus a invadat Balcanii; infanteria rusească a mărșăluit până la 60 de kilometri de Dunăre; cavaleriștii ruși și-au adăpat caii în Dunăre, la 750 de kilometri sud-vest de Kiev. O altă prefigurare a fost chemarea lui Petru adresată creștinilor din Balcani să se ridice împotriva păgânilor și să-i primească pe ruși ca pe niște eliberatori. Acest apel dramatic și ideea că Rusia va acționa ca o apărătoare a slavilor ortodocși din Balcani au sădit o sămânță viguroasă, care a prins rădăcini și a crescut.

Înfrângerea de la Prut și tratatul final cu sultanul au încheiat pentru totdeauna ambițiile din sud ale lui Petru. Odată cu căderea răsunătoare a drapelului rusesc și distrugerea forturilor de la Azov și Taganrog, visul lui din tinerețe și munca lui de șaisprezece ani se sfârșiseră. „Domnul Dumnezeu m-a izgonit din locul acela, așa cum l-a izgonit pe Adam din rai“, spunea Petru despre Azov. În timpul vieții sale, nu avea să fie o flotă în Marea Neagră. Gurile Donului au rămas închise și toate navele rusești aveau să rămână fără acces la mare, care rămânea lacul privat al sultanului. De-abia în timpul Ecaterinei cea Mare, Rusia va cuceri Crimeea, va deschide Donul, va forța strâmtoarea Kerci și, în sfârșit, va obține ceea ce începuse Petru.

Rusia nu era destul de puternică, pur și simplu, pentru a obține simultan tot ceea ce își dorea Petru. El era încă în război cu Suedia, construia Sankt-Petersburgul și încerca, prin reforme răvășitoare și reorganizări, să-și transforme țaratul moscovit într-un stat nou european, modern din punct de vedere tehnologic. Pentru țelul acesta final, esențial, Baltica și Sankt-Petersburgul erau mult mai importante decât Marea Neagră și Azovul. Dacă Petru ar fi făcut o alegere diferită, dacă ar fi oprit construcția de pe Neva, dacă și-ar fi vărsat energia, efortul și banii în colonizarea Ucrainei, dacă și-ar fi retras soldații și navigatorii din Polonia și din Marea Baltică și i-ar fi trimis pe toți împotriva turcilor, atunci o flotă rusească pe care ar fi fluturat steagul lui Petru ar fi putut să navigheze pe Marea Neagră încă din zilele lui Petru. El a ales altceva. Sudul a fost abandonat pentru vest, Baltica a fost prioritară în fața Mării Negre. Direcția finală a Rusiei sub Petru cel Mare avea să fie înspre Europa, și nu înspre Imperiul Otoman.

Chiar și Petru era sincer în legătură cu pierderea sa și știa foarte clar care sunt implicațiile acesteia. El i-a scris lui Apraksin:

Deși sunt trist că am fost deposedați de acele locuri unde au fost cheltuite atâtea eforturi și bani, totuși, eu sper că tocmai prin această lipsire ne vom întări mai mult în cealaltă parte [în Baltica], care este un câștig incomparabil mai mare pentru noi.[577]

Mai târziu, Petru a avut și o apreciere mai succintă asupra evenimentelor de pe Prut: „«Norocul» meu a constat în faptul că am primit doar cincizeci de lovituri, când eram condangat să primesc o sută.“[578]

---

[566] Eugene Schuyler, vol. II, p. 192.

[567] ibidem, p. 193.

[568] B.H. Sumner, Ottoman, p. 44.

[569] Frans G. Bengtsson, p. 414.

[570] ibidem, p. 418.

[571] ibidem, p. 419.

[572] Conform altor surse, Brâncoveanu a fost executat la Istanbul împreună cu cei patru fii ai săi și cu sfetnicul său, Ianache Văcărescu. (N. tr.)

[573] ibidem, p. 202.

[574] Sbornik I.R.I.O., LXI, p. 74.

[575] Eugene Schuyler, vol. II, p. 204.

[576] B.H. Sumner, Ottoman, p. 42.

[577] S.M. Soloviov, vol. VIII, pp. 389-390.

[578] Eugene Schuyler, vol. II, p. 212.

43

CAMPANIA GERMANĂ ȘI FREDERIC WILHELM

Lăsând în urmă Prutul, Petru și Ecaterina au călătorit spre nord, în Polonia. Acolo și în Germania, obiectivul lui Petru era să redobândească avântul de la Poltava și să reînceapă războiul împotriva Suediei. Primul pas era să-și asigure din nou aliații, pe Augustus al Poloniei și pe Frederic al IV-lea al Danemarcei, că dezastrul de pe Prut nu-i clintise hotărârea de a-l forța pe Carol al XII-lea să încheie o pace acceptabilă. Ca plan imediat, Petru voia să viziteze Germania, ca să facă o cură la Carlsbad și să asiste la căsătoria fiului său, Aleksei, cu prințesa Charlotte de Wolfenbüttel. Toate aceste proiecte și chiar itinerariul lui Petru erau posibile datorită Poltavei; înainte de distrugerea armatei suedeze, Carol al XII-lea domina Polonia și, din acest motiv, era practic imposibil ca țarul să treacă prin Polonia spre Germania. Acum suedezii dispăruseră, iar Carol era departe, în Turcia. Pentru tot restul vieții, Petru a călătorit prin statele germane aproape la fel de frecvent și în siguranță ca și prin Rusia.

Petru avea nevoie de odihnă și de recuperare după extenuarea, deprimarea și boala care însoțiseră vara lui dezastruoasă în Balcani. Chiar și atunci când călătorea pe apă, în josul Vistulei, spre Varșovia, unde a petrecut două zile, apoi mai departe spre Thorn, unde a lăsat-o pe Ecaterina, țarul era bolnav. În Posen, a avut o colică violentă și a rămas în pat mai multe zile, înainte de a merge mai departe spre Dresda și Carlsbad, unde urma să-și facă acea cură cu apă. Consumarea de apă minerală, care se spunea că ajută la curățarea sistemului, era un proces plictisitor; deseori era și neplăcută, iar Withworth, care îl însoțea pe Petru, i-a informat sârguincios pe stăpânii lui de la Londra că țarul suferea „o slăbire violentă“[579]. Lui Petru i s-a părut de la început plictisitor, și i s-a plâns Ecaterinei:

Katerinușka, prietena mea, ce mai faci? Noi am ajuns aici cu bine, mulțumesc lui Dumnezeu, iar mâine vom începe cura. Locul acesta este așa de vesel, încât l-ai putea considera o închisoare onorabilă, pentru că se află așezat între munți atât de înalți, încât de-abia se zărește soarele. Cel mai rău e că nu se găsește bere bună. Totuși, noi sperăm că Dumnezeu ne va da sănătate din apele acestea. Îți trimit și un cadou, un ceas de ultimă modă, așezat sub sticlă ca să fie ferit de praf. [...] Nu am putut să iau altceva [din cauza] grabei mele, pentru că nu am stat decât o zi în Dresda.[580]

De la Carlsbad, Petru s-a dus înapoi la Dresda, rămânând o săptămână acolo. El a preferat să stea la hanul „Inelul de aur", și nu în palatul regal, iar din han a ales camera cu tavanul scund a portarului, în loc de unul dintre apartamentele principale pentru oaspeți. A mers pe un teren de tenis, a luat o rachetă și a jucat. De două ori a vizitat fabrica de hârtie și a făcut coli de hârtie cu mâna lui. L-a chemat pe Johann Melchior Dinglinger, bijutierul Curții, ale cărui creații de pietre nestemate, metale prețioase și email erau faimoase în întreaga Europă. (Un an mai târziu, când se afla în vizită la Dresda, Petru a insistat să-și petreacă o săptămână în casa lui Dinglinger.) A petrecut trei ore cu Andreas Gartner, matematicianul și mecanicul de la Curte, care era celebru pentru invențiile sale. Petru a fost interesat în special de o mașinărie pe care o inventase Gartner și care era menită să transporte oameni și obiecte de la un etaj al casei la altul; pe scurt, un ascensor. În semn de recunoștință pentru vizita lui Gartner, țarul i-a dăruit un braț de blănuri de nurcă, sugerându-i să-și facă din ele o haină călduroasă pentru iarnă.

În 13 octombrie, Petru a ajuns la Torgau, castelul reginei Poloniei, unde fiul său urma să se căsătorească. Fusese ales acel loc, și nu Dresda, pentru ca ceremonia să rămână privată, fără necesitatea de a-i invita pe regele Prusiei, electorul Hanovrei și alți prinți germani, în felul acesta evitându-se problemele de protocol și economisindu-se timpul țarului și banii tatălui miresei, ducele de Wolfenbüttel. Nunta a avut loc duminică, 14 octombrie 1711, în sala cea mare a palatului. Pentru a spori strălucirea ocaziei, ferestrele au fost acoperite, iar pe pereți au fost așezate oglinzi care să reflecte lumina miilor de lumânări. Slujba ortodoxă a fost ținută în rusă, cu excepția părții în care mireasa, care se convertise de la luteranism pentru a

deveni soția viitorului țar, a fost întrebată ritual în latină. Masa festivă de nuntă din apartamentele reginei a fost urmată de un bal, după care, raporta un cronicar contemporan, „Marea Sa Majestate Țarină și-a dat binecuvântarea părintească celor doi proaspăt căsătoriți, într-un mod impresionant, și i-a condus el însuși spre camera de dormit“[581]. În aceeași noapte, înainte de a se retrage, Petru a reușit să-i scrie lui Menșikov:

Voi răspunde mai târziu la scrisoarea ta. Nu am timp acum, pentru că azi se celebrează mariajul fiului meu, mulțumesc lui Dumnezeu, într-un mod frumos, cu mulți oameni notabili prezenți. Căsătoria a avut loc în casa reginei Poloniei, iar pepenii trimiși de tine au fost puși pe masă, pentru că sunt considerați aproape o minune aici.[582]

În Torgau, Petru s-a întâlnit, în sfârșit, cu Gottfried von Leibniz. Chiar de la prima vizită pe care a făcut-o Petru în Germania, în perioada Marii Ambasade, faimosul filosof și matematician așteptase o oportunitate să ajungă la urechea țarului și să-l convingă să înființeze noi instituții de educație și de cercetare. Când, în cele din urmă, l-a întâlnit pe Petru, Leibniz a obținut un succes, cel puțin parțial. Țarul nu i-a încredințat viitorul culturii și educației ruse, dar în anul următor l-a numit pe Leibniz consilier de Justiție, i-a fixat un salariu (care niciodată nu a fost plătit) și i-a cerut să facă o listă de propuneri pentru reforme de educație, legislative și administrative. Iată cum îi descria Leibniz electresei Sofia, întâlnirea lor următoare, de la Carlsbad, în 1712:

L-am găsit pe Majestatea Sa pe punctul de a-și termina cura. Cu toate acestea, el voia să mai aștepte câteva zile înainte de a pleca, pentru că anul trecut nu s-a simțit bine după ce a plecat imediat în călătorie după terminarea curei. [...] Înălțimea Voastră Electorală va găsi extraordinar faptul că voi fi, într-un fel, un Solon al Rusiei, deși de la distanță. Țarul mi-a spus, prin intermediul lui Golovkin, marele lui cancelar, că voi reforma legile și voi face niște regulamente pentru administrarea justiției. Cum eu consider că cele mai bune legi sunt cele mai scurte, la fel ca cele zece porunci sau cele douăsprezece table din Roma Antică, și cum acest subiect

este unul dintre primele mele studii, acest lucru nu-mi va lua prea mult timp.[583]

Ducele de Wolfenbüttel, care coresponda cu Leibniz, l-a avertizat în glumă pe „noul Solon“, că s-ar putea să nu primească altceva pentru eforturile lui, în afară de Ordinul Sf. Andrei. Leibniz a replicat, discreditându-și noua sarcină:

Sunt foarte bucuros că am făcut-o pe Înălțimea Voastră să râdă puțin de Solonul meu rus. Dar un Solon rus nu are nevoie de înțelepciunea grecilor și se descurcă cu mai puțin. Crucea Sf. Andrei mi-ar plăcea foarte mult dacă ar fi bătută în diamante, dar acestea nu sunt oferite la Hanovra, ci numai de țar. Totuși, cei cinci sute de ducați de aur pe care mi i-a promis sunt chiar acceptabili.[584]

La sfârșitul lui decembrie 1711, Petru s-a întors la Sankt-Petersburg după o absență de aproape un an. Odată ajuns, s-a apucat de administrarea treburilor domestice care lânceziseră cât se aflase pe Prut și în Germania. A dat instrucțiuni pentru dezvoltarea comerțului cu Persia, a format o companie de negustori care să facă schimburi cu China și, în aprilie 1712, a poruncit nou-întemeiatului său Senat rus să se mute de la Moscova la Sankt-Petersburg. Prezența lui acolo a îmboldit construirea altor construcții de-a lungul Nevei, iar în mai, Petru a așezat piatra de temelie a Catedralei Sfântul Petru și Pavel, pe care Trezzini urma să o ridice în interiorul fortăreței.

Acea primăvară a fost o perioadă plină de neliniște pentru Petru – încă nu evacuase garnizoana de la Azov și Taganrog, iar turcii îi declaraseră război a doua oară –, dar se-a liniștit după o viziune neobișnuită pe care i-a descris-o lui Whitworth, și pe care acesta a raportat-o silitor la Londra:

Acum câteva nopți țarul a visat tot felul de fiare sălbatice care se luptau între ele și a sărit spre el un tigru fioros, cu fălcile căscate, și el era așa de confuz, că nu putea nici să se apere și nici să se retragă. Dar o voce, despre

care nu putea spune de unde venea, i-a strigat de mai multe ori să nu se teamă, iar tigrul s-a oprit brusc și nu a mai făcut nicio încercare [să îl atace]. Apoi au apărut patru oameni îmbrăcați în alb, care au intrat în mijlocul fiarelor sălbatice, iar încăierarea lor a încetat și toate s-au despărțit în mod pașnic. Visul a făcut așa de mare impresie asupra imaginației lui [a țarului], că l-a scris în cartea lui de pe masă, notând și data. Mi se pare că acest vis i-a sporit mult încrederea.[585]

În 19 februarie 1712, Petru a oficializat și a anunțat public căsătoria lui cu Ecaterina. Ceremonia, care a avut loc la șapte dimineața în capela privată a cneazului Menșikov, era menită să clarifice poziția ei ca soție și consoartă oficială, pentru cei care spuneau că nu era suficientă pentru un țar și o țarină căsătoria lor privată din noiembrie 1707. Mai reprezenta, în același timp, și semnul de recunoștință al lui Petru pentru această femeie calmă și devotată, al cărei curaj încăpățânat din timpul campaniei de pe Prut l-a ajutat să treacă prin episodul dezastruos. Petru s-a căsătorit în uniformă de contraamiral, avându-l pe viceamiralul Cruys ca naș, și alți ofițeri de marină ca martori. La întoarcerea spre palatul său, cu sănii, printre șiruri de trompetiști și toboșari, Petru și-a oprit sania înainte de a ajunge în fața ușii, ca să intre în casă și să atârne deasupra mesei cadoul lui de nuntă pentru Ecaterina. Era un candelabru cu șase brațe, de fildeș și abanos, pe care îl făcuse cu mâna lui în două săptămâni de muncă. În seara aceea, scria Whitworth, „compania a fost splendidă, prânzul a fost magnific, vinul a fost bun, din Ungaria, și cea mai mare plăcere a fost că invitații nu au fost obligați să bea cantități prea mari. Seara s-a încheiat cu un bal și cu un foc de artificii."[586] Petru era într-o dispoziție veselă; la un moment dat, în timpul sărbătoririi, el s-a confesat lui Whitworth și ambasadorului danez, spunându-le că e „o căsnicie rodnică, pentru că are deja cinci copii".

Doi ani mai târziu, Petru a onorat-o din nou pe Ecaterina, instituind o nouă decorație, Ordinul Sf. Ecaterina, care consta într-o cruce prinsă de o panglică albă, inscripționată cu un motto – „Din iubire și credință pentru țara mea". Noul ordin, a declarat Petru, comemorează rolul soției sale în campania de pe Prut, unde s-a purtat „nu ca o femeie, ci ca un bărbat".

La începutul anului 1711, chiar înainte de campania ghinionistă de pe Prut, interesul lui Petru era să facă pace cu Suedia. El își atinsese din plin țintele războiului. Sankt-Petersburgul avea acum „zona lui de protecție“ la nord, prin capturarea Vîborgului și a provinciei Karelia. Era apărat din sud după ocuparea Ingriei și a Livoniei. Încă două porturi la mare, Riga și Reval, alături de Sankt-Petersburg, deschiseseră Rusiei „fereastra spre vest“, atât de larg cât era nevoie. Nu mai era nimic de dorit pentru Petru și el sincer voia pace.

Consiliul de guvernare și poporul suedez voiau și ei pace. Suedia era învinsă, războiul fusese distrugător și singura perspectivă realistă era că, dacă războiul ar mai fi continuat, nu ar fi fost decât mai rău. În vara cu Poltava, 1709, recolta din Suedia a fost compromisă. În aceeași toamnă, încurajată de victoria rușilor, Danemarca reintrase în război. În 1710 și 1711, ciuma a măturat întreaga țară; Stockholmul a pierdut o treime din populație. La sfârșitul lui 1711, pe când țarul călătorea liber prin Germania, întâlnindu-se cu regi și prinți și făcând cure de apă, Suedia era la capătul puterilor. Nu avea niciun aliat, în timp ce împotriva ei se ridicase coaliția formidabilă a Rusiei, Danemarcei, Saxoniei și Poloniei. Nu peste mult timp, vor intra în această coaliție antisuedeză și Hanovra și Prusia.

Dacă rațiunea dicta pace, de ce nu venea pacea? În primul rând, deoarece regele Suediei se împotrivea. Pentru Carol, Poltava a fost o amânare temporară. Noi armate suedeze puteau fi ridicate ca să o înlocuiască pe cea pierdută în Ucraina. Fuga și exilul său în Turcia puteau fi transformate într-o șansă minunată, dacă l-ar fi convins pe sultan și vasta armată otomană să îl însoțească în marșul lui la Moscova. Cu siguranță, nici nu se punea problema încheierii unei păci care să lase în mâinile rușilor măcar un centimetru de pământ suedez. Totul, inclusiv noua capitală a țarului de pe Neva, trebuia returnat. Pentru că țarul nu voia să o predea în niciun fel, trebuia să fie cucerită înapoi cu sabia. Petru, acceptând încăpățânarea adversarului său, era la fel de hotărât să nu cedeze Sankt-Petersburgul. Așa că războiul a continuat.

În 1711 și 1712, noua ofensivă rusă și aliată împotriva Imperiului Suedez, care era pe cale să se sfărâme, a fost direcționată împotriva posesiunilor suedeze din Germania de nord. Aceste teritorii – Pomerania, cu porturile ei

maritime Stralsund, Stettin și Wismar; Bremen și Verden pe râul Weser – erau capete de pod suedeze pe continent și rampe de lansare folosite de armate. Evident, a dispune de aceste teritorii era o chestiune de interes stringent pentru toate statele cu care se învecinau – Danemarca, Prusia și Hanovra – și, în cele din urmă, toate trei au devenit aliatele lui Petru.

Atacul asupra Pomeraniei suedeze a început în vara lui 1711. Chiar când Petru, Ecaterina, Șeremetiev și armata principală rusă mărșăluiau în sud, către Prut, o altă armată rusă, de 12000 de oameni, se deplasa spre vest, prin Polonia, ca să atace teritoriul suedez la nord de Berlin. Urma să fie un efort aliat, iar la mijocul lui august, 12000 de ruși, 6000 de saxoni și 6000 de polonezi au trecut prin Prusia, la câțiva kilometri de Berlin. Li s-a alăturat și un contingent danez și, împreună, forța multinațională a asediat Stralsundul și Wismarul. Din păcate, din cauza neînțelegerilor dintre comandanți și a lipsei de artilerie de asediu, nu au obținut nimic. A venit toamna, asediul a fost ridicat, iar trupele au rămas în Pomerania peste iarnă. În primăvara lui 1712, ele s-au apucat să asedieze Stettinul. Din nou, confuzia scopurilor aliaților și lipsa artileriei a dus la eșec. Armata rusă, acum comandată de Menșikov, a atacat portul-fortăreață, dar nu a putut să pună la punct un asediu eficient. Regele Frederic al IV-lea al Danemarcei promisese să suplimenteze artileria, dar el, de fapt, folosea tunurile pentru capturarea teritoriilor suedeze – mai bune din punctul lui de vedere – de pe partea opusă a peninsulei daneze, Bremen și Verden. Danezii au protestat față de Menșikov, spunând că e datoria polonezilor să asigure artileria.

Aceasta era situația pe care a găsit-o Petru când a ajuns cu Ecaterina la Stettin, în iunie 1712. Țarul era exasperat. „Mă consider foarte nenorocos că am venit aici“, i-a scris el lui Menșikov. „Dumnezeu vede intențiile mele bune și escrocheriile celorlalți. Nu pot să dorm noaptea din cauza felului în care sunt tratat.“[587] Petru i-a scris și lui Frederic al Danemarcei, plângându-se de ratarea unei alte veri. Supărat cum era, Petru nu putea să facă altceva decât să se plângă. Flota daneză era un element esențial în efortul aliat; nicio altă putere baltică nu avea o forță navală capabilă să dea piept cu flota suedeză și să taie legătura dintre armata suedeză de pe continent de baza ei natală. Cu toate acestea, tonul lui Petru era acru:

Cred că Majestatea Voastră știe că eu am furnizat nu doar numărul de oameni asupra căruia ne-am înțeles anul trecut [...] cu regele Poloniei, dar chiar de trei ori mai mult și, pe lângă aceasta, am venit aici eu personal, pentru interesul comun, fără să-mi cruț sănătatea de oboseala permanentă și de lunga călătorie. Dar la sosirea mea aici am găsit armata stând degeaba, pentru că artileria promisă de tine nu a venit, iar când l-am întrebat pe viceamiralul tău Segestet despre ea, mi-a răspuns că nu poate fi dată fără un ordin în acest sens. Îmi este tare greu să înțeleg de ce sunt făcute aceste schimbări și de ce un moment favorabil este în acest fel pierdut. Nețināând cont de pierderea de bani și de interesele comune, nu vom câștiga altceva decât ridiculizarea inamicului. Am fost întotdeauna, și sunt și acum gata să-mi ajut aliații în tot ce folosește scopului comun. Dacă tu nu respecți cererea mea [de a trimite artileria], eu pot demonstra întregii lumi că această campanie nu a fost pierdută de mine și nu voi fi eu cel învinovățit dacă voi fi obligat să îmi retrag trupele, care nu fac nimic aici, și din cauza cheltuielilor care sunt o pierdere de bani; eu nu pot să tolerez să fiu dezonorat de inamic.[588]

Scrisoarea lui Petru nu a rezolvat nimic; artileria daneză a continuat să bombardeze Bremenul, în loc de Stettin. În această stare de frustrare, Petru a părăsit armata la sfârșitul lui septembrie 1712, ca să se întoarcă la Carlsbad pentru a treia toamnă în care să-și facă cura. În drum, trecând prin Wittenberg, a vizitat mormântul lui Martin Luther și casa în care acesta a trăit. În casă, curatorul i-a arătat o pată de cerneală pe un perete, care se spunea că ar fi datat din momentul în care Luther l-a văzut pe diavol și a aruncat cu călimara în el. Petru a râs și a întrebat: „Chiar credea un om atât de înțelept că diavolul poate fi văzut?“ Solicitându-i-se să semneze și el pe perete, Petru a scris critic: „Pata de cerneală este destul de proaspătă, așa că e clar că povestea nu este adevărată.“[589]

Călătorind spre Carlsbad, Petru a trecut, de asemenea, și prin Berlin, unde i-a vizitat pe vârstnicul rege Frederic I al Prusiei și pe fiul său, Frederic Wilhelm, prințul regal. „Țarul a ajuns aici marțea trecută la șapte seara“, scria un membru al curții prusace.

Eram în tabiaj [camera de fumat] când feldmareșalul a venit să îl informeze pe rege, care m-a întrebat cum a fost primit țarul în Dresda. Am spus că deși regele [Augustus] era absent, i-au fost acordate tot felul de onoruri, dar nu acceptase nimic și se cazase într-o casă particulară. Majestatea Sa a replicat că și el îi va oferi totul. [...]

Țarul a mers la palat, a urcat pe scările private și l-a surprins pe rege în dormitorul său, jucând șah cu prințul regal. Cele două Majestăți au rămas împreună o jumătate de oră. Apoi, țarul s-a uitat la apartamentele în care a stat regele Danemarcei, le-a admirat, dar a refuzat să le ocupe. Prințul regal a dat un supeu și erau opt persoane la masă în afară de țar, care nu a permis să se facă niciun toast, a mâncat, deși luase deja prânzul, dar nu a băut. [...]

Ieri, țarul s-a dus la rege în tabiaj, și-a pus o haină roșie frumoasă, brodată cu aur, în locul mantalei, pe care o găsea prea călduroasă, și a mers la cină. A fost destul de galant să-i ofere mâna reginei, după ce-și pusese o mănușă cam murdară. Regele și toată familia regală au luat cina cu el. [...] Țarul s-a întrecut pe sine în timpul acesta. El nu a râgâit, nu a tras vânturi și nu s-a scobit între dinți – cel puțin eu nu l-am văzut și nici nu am auzit să fi făcut așa ceva – și a conversat cu regina și cu prințesele fără să se arate jenat. Mulțimea de spectatori era foarte mare. El l-a îmbrățișat pe rege la despărțire și, după ce a făcut o plecăciune către toată adunarea, a ieșit cu pași așa de lungi, că a fost imposibil pentru rege să se țină după el.[590]

Cinci luni mai târziu, în drumul de întoarcere spre Rusia, Petru a trecut din nou prin Berlin. Regele Frederic I tocmai murise și prințul regal de douăzeci și patru de ani se afla acum pe tron ca regele Frederic Wilhelm I. „Am descoperit că noul rege este foarte plăcut“, i-a scris Petru lui Menșikov, „dar nu pot să-l conving să facă nimic. Din câte înțeleg eu, ar fi două motive: mai întâi, fiindcă nu are bani, și apoi, pentru că mai sunt încă mulți câini cu inimă suedeză. Regele însuși nu este priceput în chestiunile politice și când le cere sfatul miniștrilor săi, aceștia caută să-i ajute pe suedezi în toate felurile. [...] Curtea de aici nu mai este așa de mare cum era înainte.“[591] În ceea ce privește participarea la alianța împotriva Suediei, noul rege al Prusiei a spus că are nevoie de cel puțin un an să-și pună la punct armata și finanțele.

În timpul vieții lui Petru cel Mare și al ascensiunii Rusiei s-a petrecut și creșterea unui nou stat militar din Germania de Nord, extrem de disciplinat, regatul Prusiei. El s-a dezvoltat din electoratul de Brandenburg, a cărui casă domnitoare, cea de Hohenzollern, se trăgea din cavalerii teutoni. Capitala sa, Berlinul, era un oraș simplu în epoca lui Petru, cu o populație de 25000 de oameni în 1700. Populația era protestantă, modestă și eficientă, cu o mare capacitate de organizare, spirit de sacrificiu și credință că cea mai mare chemare este aceea a datoriei. Alți germani – cei de pe Rin, cei din Hanovra, bavarezii și saxonii – îi considerau pe brandenburghezi semifeudali, mai puțin civilizați și mai agresivi decât ei.

Punctul slab al statului era de ordin geografic. Fiind produsul unor căsătorii dinastice și al unor moșteniri, el era alcătuit din fragmente împrăștiate pe toată întinderea Europei de Nord. Cel mai vestic teritoriu, ducatul de Clèves, era așezat pe Rin, în apropiere de locul în care marele râu intră în Olanda; cel mai estic domeniu, ducatul Prusiei Orientale, se afla pe râul Neman, la peste 750 de kilometri de Clèves. Tratatul de la Westphalia din 1648, care a încheiat Războiul de treizeci de ani, lăsase statului Brandenburg niște perspective sumbre. Nu mai avea ieșire la mare. Îi lipseau resursele naturale; din cauza solului infertil era numit „cutia cu nisip a Sfântului Imperiu Roman". Pământurile îi fuseseră devastate și depopulate de trecerile frecvente ale armatelor străine protestante și catolice. Totuși, în 1640, străvechea casă Hohenzollern, care domnise în Brandenburg din 1417, a produs un conducător remarcabil, electorul Frederic Wilhelm. Deși teritoriile lui erau risipite și sărăcite, el a visat la un nou stat Hohenzollern, care să fie independent, unit și puternic. Frederic Wilhelm, care a ajuns să fie numit mare elector, a creat o mașinărie care urma să aducă Prusia în rândul celor mai puternice state europene. El a organizat un guvern eficient, centralizat, cu un serviciu civil disciplinat, sistem poștal și impozite progresive. Iar până în 1688, după patruzeci și opt de ani de domnie, marele elector a dat Brandenburgului, care avea o populație de numai un milion de locuitori, o armată stabilă de 30000 de oameni.

Descendenții marelui elector au construit conștiincios pe fundația ridicată de acesta. La 1701, puterea statului prusac crescuse așa de mult, încât fiul marelui elector, Frederic, nu s-a mai mulțumit doar cu titlul de elector. Voia

să fie rege. Împăratul de la Viena, care acorda asemenea titluri, era ezitant; dacă îl făcea rege pe Frederic, atunci electorii Hanovrei, Bavariei și Saxoniei ar fi vrut și ei să fie regi. Numai că, în acest caz, împăratul nu a avut de ales. Fiind pe punctul de a intra în ceea ce știa că va fi un război lung și greu cu Franța (Războiul Succesiunii Spaniole), avea mare nevoie de regimentele prusace pe care Frederic ar fi fost încântat să i le împrumute dacă ar fi devenit rege. Împăratul s-a înclinat și în 18 ianuarie 1701 Frederic și-a pus coroana pe cap la Königsberg, devenind regele Frederic I al Prusiei.

A fost urmat în 1713 de regele Frederic Wilhelm I, de douăzeci și cinci de ani, care a devenit prietenul și aliatul lui Petru al Rusiei. Și mai dârz decât tatăl sau bunicul său, Frederic Wilhelm I și-a fixat ca unic scop pentru statul prusac crearea unei puteri militare maxime. Totul a fost închinat acestui scop; o economie bună ca să sprijine o armată mai mare; o birocrație eficientă care să colecteze cu ușurință taxele pentru a plăti mai mulți soldați; un sistem excelent de educație publică pentru a avea soldați mai inteligenți. Spre deosebire de Franța, unde bogăția națională se concretiza în arhitectura publică grandioasă, clădirile prusace erau construite exclusiv în scop militar: fabrici de praf de pușcă, fabrici de tunuri, arsenale, cazărmi. Țelul regelui Prusiei era o armată profesionistă de 80000 de oameni. Totuși, în ciuda acestei puteri militare crescânde, politica diplomatică prusacă era prudentă. Ca și tatăl său, Frederic Wilhelm I își dorea noi teritorii și porturi maritime, dar nu se repezea să pună mâna pe ele. Trupele prusace au luptat în cadrul armatelor imperiale habsburgice în Flandra și Italia, dar întotdeauna cu contract; Prusia însăși nu a fost niciodată în război. În negocierile cu participanții la Marele Război al Nordului, care se purta în jurul frontierelor sale, Prusia a fost extrem de atentă. În toți anii când Carol al XII-lea mărșăluia înainte și înapoi prin Polonia, Prusia a rămas neutră. Numai după Poltava, când Suedia fusese îngenuncheată, s-a alăturat și Prusia Hanovrei, ca să adune profiturile.

În viața personală, Frederic Wilhelm I era un om ciudat și nefericit. Excentric, casnic, apoplectic, zbir, el detesta tot ce iubise tatăl său, în special tot ce era francez. Frederic Wilhelm disprețuia oamenii, limba, cultura, ba chiar și mâncarea din Franța. Când criminalii erau spânzurați, regele punea să fie mai întâi îmbrăcați în haine franțuzești. La prima vedere, Frederic Wilhelm era un monarh protestant obișnuit, un soț devotat, un tată

plictisitor și burghez. A desființat toate zorzoanele de la curte, a vândut cea mai mare parte a mobilei și bijuteriile tatălui său și i-a demis pe aproape toți curtenii lui. S-a îndrăgostit de verișoara lui primară din Hanovra, Sofia Dorothea, fiica viitorului rege George I al Angliei, și s-a căsătorit cu ea. Îi spunea „ soția mea“ în loc de „regina“, iar pe fiul său îl numea „Fritz“, în loc de „moștenitorul tronului“. În fiecare seară lua cina cu familia.

Ceea ce strica această drăguță scenă casnică erau crizele violente ale lui Frederic Wilhelm. Pe neașteptate, se manifesta cu brutalitate față de copii sau față de oricine se afla în apropiere. Stârnit de remarci mărunte și nevinovate sau chiar priviri, el începea să agite bastonul lui de lemn, lovind oamenii în față, uneori spărgându-le nasul sau dinții. Când făcea acest lucru pe străzile din Berlin, victima nu putea să facă nimic; a opune rezistență sau a răspunde loviturii furiosului monarh atrăgea pedeapsa cu moartea. Explicația, aparent, era porfiria, boala transmisă, probabil, de la Maria, regina scoțienilor, și care mai târziu l-a afectat și pe regele George al III-lea. O tulburare de metabolism ale cărei simptome sunt guta, migrenele, abcesele, furunculele, hemoroizii și durerile groaznice de stomac, această boală îl aducea pe rege în agonie și îl făcea să-și piardă mințile. S-a îngrășat foarte mult, ochii i-au devenit exoftalmici și pielea îi strălucea ca fildeșul lustruit. Căutând o evadare din suferințele sale, Frederic Wilhelm a învățat să picteze și își semna pânzele FW in tormentis pinxit. În fiecare seară după cină, el își convoca miniștrii și generalii să bea halbe de bere și să fumeze pipe lungi. La aceste adunări nemanierate, masculine, liderii statului prusac se distrau tachinându-l și chinuindu-l pe un istoric pedant al Curții, căruia, la un moment dat, chiar i-au dat foc.

Cea mai celebră obsesie a regelui era colecția lui de giganți, pentru care era renumit în toată Europa. Cunoscuți drept Prusacii albaștri sau Giganții din Potsdam, ei erau peste 1200, organizați în două batalioane de câte 600 de oameni fiecare. Niciunul nu avea mai puțin de 1,83 metri, iar unii, mai ales Unitatea Roșie din primul batalion, aveau aproape 2,10 metri. Regele îi îmbrăcase în jachete albastre tivite cu auriu, cu revere roșii, pantaloni roșii, ciorapi albi, pantofi negri și pălării înalte roșii. Le-a dat muschete, banduliere albe și pumnale mici și se juca cu ei ca un copil cu niște jucării uriașe însuflețite. Nicio cheltuială nu era prea mare pentru hobby-ul său, iar Frederic Wilhelm cheltuia milioane pe recrutarea și echiparea grenadierilor

lui gigantici. Ei erau angajați sau cumpărați de peste tot din Europa; exemplarele cele mai râvnite, mai ales dacă refuzau oferta de recrutare a agenților regelui, erau pur și simplu răpite. În cele din urmă, recrutarea în acest fel devenise prea scumpă – un irlandez de 2,18 metri costa peste 6.000 de lire –, iar Frederic Wilhelm a încercat să crească uriași. Toți bărbații înalți din regatul său erau obligați să se căsătorească cu femei înalte. Problema era că regele trebuia să aștepte cincisprezece sau douăzeci de ani ca produsul acestor uniuni să crească și deseori rezultatul era un băiat sau o fată cu înălțime normală. Cea mai simplă metodă de a obține giganți era să-i primească în dar. Ambasadorii străini le spunea stăpânilor că cel mai bun mod de a obține favoarea regelui Prusiei era să-i trimită giganți. Petru aprecia în mod deosebit interesul camaradului său suveran pentru curiozitățile naturii, iar Rusia îl aproviziona pe regele prusac cu cincizeci de giganți pe an. (Odată, când Petru i-a chemat înapoi pe unii dintre giganții împrumutați lui Frederic Wilhelm și i-a înlocuit cu oameni ceva mai scunzi, regele a fost așa de supărat încât nu a mai discutat despre afaceri cu ambasadorul rus; rana din inima lui, spunea, este încă prea proaspătă.)

E inutil să mai spunem că regele nu-și risca niciodată prețioșii lui coloși în fața focului inamic. În schimb, ei îi ofereau suferindului monarh cele mai mari încântări. Când era bolnav sau deprimat, amândouă batalioanele, conduse de înalții mauri cu turbane, chimvale și trompete și cu mascota grenadierilor, un urs imens, mărșăluiau într-o linie lungă prin camera regelui, ca să-l înveselească.

Deloc surprinzător, regina lui Frederic Wilhelm, Sofia Dorothea, nu era fericită alături de acest om ciudat. Ea voia mai multă grandoare, mai mulți curteni, mai multe bijuterii, mai multe baluri. Mai ales după ce tatăl ei devenise regele Angliei, la fel de puternic ca și împăratul de la Viena, îi privea de sus pe cei din casa de Hohenzollern și mica ei curte de la Berlin. Cu toate acestea, i-a făcut soțului ei paisprezece copiii și i-a protejat, ascunzându-i în camere ei private atunci când soțul furios îi urmărea prin palat cu bastonul lui de lemn. Primii doi născuți au fost băieți, amândoi numiți Frederic, și amândoi au murit repede. Al treilea, tot Frederic, a supraviețuit, împreună cu încă nouă frați și surori mai mici. Era un băiețel delicat și politicos căruia îi plăcea tot ce era franțuzesc – limba, hainele, chiar și coafurile –, și era atât de bun de gură, încât în discuțiile cu tatăl său

avea întotdeauna câștig de cauză. În ciuda firii sale sensibile, a fost crescut ca un prinț războinic, moștenitorul unui stat militar. Tatăl lui i-a oferit propriul său regiment de joacă, Cadeții Prințului Coroanei, alcătuit din 131 de băieți pe care prințul îi comanda, jucându-se cu ei cum dorea. La paisprezece ani, micul băiat (nu a ajuns mai înalt de 1,70 metri) a fost numit maior al giganticilor grenadieri din Potsdam, iar la parade el se afla în fruntea acestor titani care îl copleșeau cu înălțimea lor.

Relațiile dintre tată și fiu au fost din ce în ce mai proaste. Regele, care adesea se afla în cărucior cu rotile, înrăit de suferință, își trata fiul cu dispreț. În același timp, dându-și seama de ceea ce făcea, el îi spunea lui Frederic: „Dacă tatăl meu m-ar fi tratat așa cum te tratez eu pe tine, eu nu aș fi tolerat. M-aș fi sinucis sau aș fi fugit."[592]

În 1730, la vârsta de optsprezece ani, Frederic chiar a fugit de acasă. A fost prins repede și regele i-a tratat pe fiul său și pe camaradul acestuia, frumosul Hans Hermann von Katte, francofil și fiu al unui general, ca pe dezertori. Au fost încarcerați și, într-o dimineață, cînd s-a trezit prințul, l-a văzut pe von Katte dus în curtea închisorii și decapitat cu o lovitură de sabie.

În 1740, ramolitul rege Frederic Wilhelm a murit, iar prințul Frederic, la douăzeci și opt de ani, a urcat pe tronul prusac. În câteva luni, el a pus în mișcare mașinăria de război prusacă pe care o construiseră cu atâta atenție tatăl și bunicul său. Spre stupoarea Europei, el a invadat Silezia, provocând la război Imperiul Habsburgic. Era prima dintre cele trei campanii militare în urma cărora avea să fie recunoscut geniul militar al tinerelului monarh și datorită cărora i s-a dat numele de Frederic cel Mare.

În toamna anului 1712, când armata lui Petru era concentrată în fața Stettinului, iar țarul călătorea între Dresda, Carlsbad și Berlin, în mod incredibil, Suedia pregătea ofensiva finală pe continent. Carol al XII-lea ordonase constituirea unei noi armate, care să fie trimisă în nordul Germaniei. Misiunea ei era să pornească spre sud prin Polonia, pentru a se întâlni cu el și armata otomană, ca să împlinească visul lui de a invada Rusia. Suedezii, loviți de sărăcie, au primit această poruncă cu disperare. „Spune-i regelui", scria unul dintre oficiali, „că Suedia nu mai poate trimite

trupe în Germania, pentru că trebuie să se apere împotriva Danemarcei și mai ales împotriva țarului, care deja a cucerit provinciile baltice și o parte din Finlanda, iar acum amenință să transforme Stockholmul în cenușă. Răbdarea Suediei e mare, dar nu atât de mare încât să-și dorească să devină rusească.“[593] Cu toate acestea, ordinul regelui a fost în final ascultat și, cu mare greutate, a fost ridicată o nouă armată. Magnus Stenbock a descins în Pomerania suedeză cu o armată mobilă de 18000 de oameni. Misiunea lui Stenbock a fost încă de la început afectată grav, când flota daneză a interceptat convoiul suedez de nave încărcate cu proviziile, munițiile și praful de pușcă de care armata avea nevoie, scufundând treizeci dintre ele. Chiar și așa, apariția lui Stenbock a stârnit o mare îngrijorare printre aliați, iar distrugerea forței sale a devenit o prioritate urgentă pentru armatele lor combinate. De la Dresda, unde se odihnea după cura lui cu ape, Petru i-a cerut lui Frederic al Danemarcei să-și trimită trupele din Holstein împotriva suedezilor. „Sper că Majestatea Voastră își dă seama de necesitatea acestei acțiuni. Te implor, la modul cel mai prietenesc și mai frățesc, și, în același timp, declar că, deși sănătatea mea are nevoie de odihnă după cură, totuși, văzând nevoia urgentă, nu voi neglija această ocazie avantajoasă și voi merge și eu lângă armată.“[594] Cu Menșikov, Petru a fost și mai insistent: „Pentru numele lui Dumnezeu, dacă se ivește o ocazie bună, chiar dacă nu reușesc eu să ajung la tine, nu pierde timpul, ci, în numele lui Dumnezeu, atacă inamicul.“[595]

Pus în fața forțelor combinate ale danezilor, saxonilor și rușilor, Stenbock a decis să-i atace pe danezi separat, înainte să ajungă țarul și armatele principale, rusă și saxonă. Mărșăluind printr-o furtună de zăpadă, în 20 decembrie 1712, el a prins 15000 de danezi în tabăra lor de la Gadebusch și le-a provocat mari pierderi, fiind aproape de a-l captura pe regele Frederic al IV-lea. Dar victoria lui a avut un impact limitat; forța i-a fost redusă la 12000 de soldați și, în curând, avea pe urmele lui 36000 de saxoni, ruși și danezi. Încă mai aștepta provizii și întăriri din Suedia, dar, văzând crusta de gheață care se forma în porturile baltice, și-a dat seama că nu va primi niciun ajutor în iarna aceea. Căutând un refugiu, a pornit spre vest, către Hamburg și Bremen. A cerut o sumă de 100.000 de taleri pentru cheltuielile armatei de la Altona, un oraș din apropierea Hamburgului, iar când orașul nu a putut să adune decât 42.000 de taleri, oamenii lui Stenbock l-au incendiat, lăsând întregi doar treizeci de case. Două zile mai târziu, un

detașament suedez s-a întors și a incendiat încă douăzeci și cinci dintre cele treizeci rămase. Opt zile mai târziu, Petru, care a ajuns la Altona cu armata care se afla în urmărire, a fost atât de impresionat la vederea refugiaților care căutau adăpost printre ruine, încât a distribuit printre aceștia o mie de ruble. Retragerea lui Stenbock s-a încheiat, în cele din urmă, în fortăreața Tonning, pe coasta Mării Nordului, unde a fost încercuit și izolat de trupele aliate toată iarna.

În 25 ianuarie 1713, pentru că nicio acțiune militară nu mai era posibilă până în primăvară, Petru a părăsit armata, dând comanda trupelor ruse lui Menșikov și lăsând trupele aliate sub comanda regelui Danemarcei. De la Tonning, Petru a călătorit spre Hanovra, pentru a se întâlni cu electorul George Louis, cel care avea să devină în curând regele George I al Angliei. Petru nu voia doar să convingă Hanovra să intre în război împotriva Suediei, ci, prin electorul ei, dorea să vadă și care este poziția Angliei. După vizită, Petru i-a scris Ecaterinei: „Electorul părea foarte favorabil și mi-a dat multe sfaturi, dar nu vrea să participe activ.“[596]

Țarul s-a întors apoi la Sankt-Petersburg și, patru luni mai târziu, în mai 1713, Stenbock a capitulat la Tonning. Menșikov și-a dus armata înapoi în Pomerania, pe drum amenințând Hamburgul și reușind să scoată de la el 100.000 de taleri – „contribuție“ de la orașul liber, ca pedeapsă pentru comerțul profitabil cu Suedia. Petru a fost încântat de această acțiune și i-a scris lui Menșikov: „Mulțumesc pentru banii pe care i-ai luat de la Hamburg, într-o manieră potrivită, fără pierdere de vreme. Trimite-i lui Kurakin [în Olanda] cea mai mare parte. Sunt foarte trebuincioși pentru achiziționarea de nave.“[597] De la Hamburg, Menșikov a mers spre est și a început asediul Stettinului. De această dată era dotat cu artileria de asediu saxonă, și în 19 septembrie 1713 Stettinul a căzut. Cum fusese stabilit, Stettin i-a revenit lui Frederic Wilhelm al Prusiei, căruia, până atunci, nu i se solicitase să tragă măcar un foc.

Din imperiul lui Carol de la sud de Baltica, odinioară măreț, numai porturile Stralsund și Wismar rămăseseră sub steagul albastru-galben al Suediei.

---

[579] Sbornik I.R.I.O., LXI, p. 12.

[580] Eugene Schuyler, vol. II, p. 442.

[581] ibidem, p. 216.

[582] ibidem.

[583] ibidem, p. 230.

[584] ibidem, p. 230.

[585] Sbornik I.R.I.O., LXI, p. 167.

[586] ibidem, pp. 143-146.

[587] Eugene Schuyler, vol. II, p. 226.

[588] ibidem.

[589] Staehlin von Storcksburg, p. 143.

[590] Eugene Schuyler, vol. II, p. 231.

[591] ibidem, p. 237.

[592] Nancy Mitford, p. 47.

[593] Eugene Schuyler, vol. II, p. 235.

[594] ibidem, p. 229.

[595] ibidem.

[596] ibidem, p. 236.

[597] ibidem, p. 241.

44

COASTA FINLANDEI

Petru s-a întors la Sankt-Petersburg în 22 martie, dar a petrecut doar o lună în orașul lui iubit. În aprilie a aflat de la Șafirov, din Turcia, că, în ciuda raidurilor păguboase ale tătarilor din Ucraina, turcii otomani nu intenționau să ducă un război serios în sud. Așa că țarul a putut să-și îndrepte toată atenția asupra pregătirii flotei și armatei pentru cucerirea țărmului nordic al Balticii.

De îndată ce capitularea lui Stenbock a părut inevitabilă, acesta fiind prins ca într-o cușcă în fortăreața Tonning, Petru s-a întors către capătul opus al Balticii, hotărât să-i izgonească pe suedezi din Finlanda. Nu avea de gând să păstreze provincia, dar orice teritoriu luat din Finlanda, în afară de Karelia, era bun pentru eventuale schimburi, atunci când ar fi început negocierile de pace. Putea, de exemplu, să echilibreze balanța pentru acele teritorii suedeze, cum erau Ingria și Karelia, pe care Petru intenționa să le păstreze. Mai era un avantaj într-o campanie finlandeză: putea să fie singur, fără aliați certăreți care să-i stânjenească mișcările. După întârzierile chinuitoare ale artileriei din Pomerania și nevoia de a se ruga de alți monarhi să se țină de promisiune, era o ușurare să conducă acea campanie cum și unde voia.

De fapt, Petru nu așteptase venirea primăverii pentru a se decide asupra campaniei. Încă din noiembrie, anul precedent, el îi scrisese de la Carlsbad lui Apraksin, ordonându-i să intensifice pregătirea trupelor și a flotei pentru pătrunderea în Finlanda. „Această provincie“, scria Petru, „este mama Suediei, așa cum știi și tu. Nu numai carnea, dar și lemnul este adus de aici, iar dacă Dumnezeu ne lasă să ajungem până la Abo [un oraș pe coasta de vest a Golfului Botnic, capitala Finlandei pe atunci], în vara care vine, va fi mult mai ușor să încovoiem gâtul suedezilor.“[598]

Campania finlandeză din acea vară și din cea care a urmat a fost simplă, eficientă și relativ fără vărsare de sânge. Acest succes strălucitor s-a datorat

aproape în întregime noii flote ruse din Marea Baltică.

În timpul domniei lui Petru a avut loc o transformare radicală în proiectarea navelor de război, precum și în tactica navală. În 1690, termenul „navă de linie“ a apărut când învălmășeala confuză a duelurilor unei nave împotriva altei nave a fost înlocuită cu tactica „liniei“ – două rânduri de nave de război navigau pe cursuri paralele și se bombardau cu artilerie grea. „Linia“ a impus standarde de proiectare; o navă adevărată trebuia să fie suficient de puternică pentru a rezista în linie de luptă, comparativ cu mai micile și mai rapidele fregate și goelete folosite pentru recunoaștere sau călătorii comerciale. Caracteristicile erau stricte: construcție solidă, cincizeci de tunuri grele sau mai multe, și un echipaj experimentat, instruit în navigație și tir precis. În toate aceste privințe, englezii excelau.

Nava de linie obișnuită avea cel puțin 60 de tunuri grele, așezate pe mai multe rânduri, pe două sau trei punți, și împărțite egal la babord și tribord, astfel încât, în situația unei apropieri din lateral, chiar și numai o parte a navei să poată trage în inamic cu jumătate dintre tunurile aflate la bord. Unele nave de război erau chiar mai mari, goliați cu 90 sau 100 de tunuri, ale căror echipaje ajungeau la peste 800 de oameni, inclusiv pușcași marini de mare precizie, capabili să nimerească ofițerii și tunarii de pe punțile inamice.

În afară de pagubele produse în timpul luptelor, eficiența navelor de război mai era limitată și de deteriorările produse de trecerea timpului și de natură. Carenele care luau apă, catargele slăbite, pânzele zdrențuite, parâmele dislocate erau lucruri obișnuite la navele aflate pe mare. Pentru reparații serioase, navele trebuia să vină în port, iar bazele unde se reparau erau un element esențial al puterii maritime.

Iarna – în special în Baltica, unde gheața făcea imposibile operațiunile navale – flotele intrau în hibernare. Navele erau aduse la cheu, unde pânzele, echipamentele, vârfurile de catarg, traversele, tunurile și obuzele erau descărcate și așezate în șiruri sau în formă de piramidă. La bazele navale baltice – Karlskrona, Copenhaga, Kronstadt și Reval – carenele impunătoare erau aliniate una lângă alta, ca niște elefanți adormiți, prinse în gheață pe toată perioada iernii. Primăvara, una câte una, carenele erau

carenate – adică erau rostogolite pe o parte, astfel încât scândura putrezită de pe fund să poată fi înlocuită, să fie curățată de scoici, iar fisurile să fie etanșeizate și date cu catran. După ce se făceau toate acestea, navele se întorceau la cheu iar acțiunile din toamna precedentă erau refăcute în sens invers: tunurile, traversele, echipamentul, totul era din nou urcat la bord și carcasa redevenea o navă de război.

Comparativ cu Marina Regală a Angliei, care deținea 100 de nave de linie, puterile baltice aveau flote mai mici, menite să lupte între ele pe marea închisă. Danemarca era aproape o insulă-regat, a cărei capitală, Copenhaga, era expusă în întregime spre mare. Imperiul Suedez era, de asemenea, atunci când Carol al XII-lea venise la tron, o entitate maritimă, a cărei integritate se baza pe securitatea liniilor de comunicații și libertatea de a deplasa trupe și provizii între Suedia, Finlanda, Estonia, Livonia și Germania de Nord. De la baza ei navală nouă, plasată strategic la Karlskrona, în 1658, pentru a-i ține în frâu pe danezi și pentru a proteja legătura pe mare cu provinciile ei germane, Suedia putea să controleze complet Baltica de mijloc și pe cea superioară. Chiar și după ce la Poltava armata suedeză, până atunci invincibilă, fusese umilită, flota suedeză rămăsese formidabilă. În 1710, la un an după Poltava, Suedia avea 41 de nave de linie, Danemarca tot 41, dar Rusia niciuna. Amiralul suedez Wachtmeister era ocupat în principal cu danezii, dar puternice escadroane suedeze încă mai făceau raiduri în Golful Finic și în largul coastei livoniene.

Împotriva rușilor, flota suedeză nu putea să facă mare lucru. Ea asigura aducerea proviziilor și a întăririlor, dar odată ce armata era angajată în acțiuni pe uscat, o flotă nu mai era de ajutor. În timpul în care rușii asediau Riga, toată flota suedeză a fost masată la gurile Dvinei, dar nu a putut să contribuie cu nimic la apărarea orașului, iar în cele din urmă Riga a capitulat. Într-o etapă mai târzie a Marelui Război al Nordului, totuși, puterea maritimă a devenit din ce în ce mai importantă. Petru și-a dat seama că singurul mod de a obliga Suedia împietrită să facă pace era să ajungă peste Marea Baltică pentru a amenința teritoriul suedez. Un traseu posibil pentru o asemenea invazie era direct din Danemarca în Suedia, o debarcare masivă care să fie sprijinită de flota daneză; proiectul acestui atac l-a ținut ocupat pe țar în vara și toamna lui 1716. O altă abordare ar fi fost de-a

lungul coastei finlandeze, apoi peste Golful Botnic, în insulele Åland și de acolo spre Stockholm. Această variantă a încercat-o prima dată Petru, în vara lui 1713 și 1714.

Petru ar fi preferat să facă acest efort în fruntea unei puternice flote de luptă ruse, de cincizeci de nave de linie. Numai că fixarea stâlpilor pentru chilă, apoi construirea traverselor și fixarea scândurilor, turnarea tunurilor, fixarea echipamentelor, recrutarea și instruirea echipajelor pentru navigație și luptă, astfel încât să poată provoca pagube în rândurile inamicului și nu în propriile rânduri – toate presupuneau o muncă gigantică. Cu toate că angajase constructori de nave străini, amirali, ofițeri și marinari, proiectul se mișca încet. Efortul herculean depus la Voronej, Azov și Taganrog devenise acum inutil; construcția unei noi flote pe Marea Baltică trebuia să înceapă de la zero.

Treptat, în 1710 și 1711, navele mari au început să se adune, dar Petru încă avea prea puțin pentru a înfrunta o flotă suedeză într-o bătălie clasică pentru controlul Balticii superioare. În plus, după ce investise timp și bani în construirea și echiparea acestor nave, el voia să le și păstreze. În consecință, dăduse ordine prin care interzicea cu desăvârșire amiralilor săi să riște în luptă navele de linie și fregatele, dacă nu erau condiții absolut favorabile. Așa că, în general, noile nave ale lui Petru din flota baltică rămâneau în port.

Deși Petru a continuat să construiască vase de linie acasă și a comandat de pe șantierele olandeze și engleze alte nave, succesul strălucitor în campaniile navale ale țarului din 1713 și 1714 s-a datorat utilizării unui tip de navă care nu fusese niciodată văzut până atunci pe Marea Baltică: galera. Galerele erau niște nave hibride. Măsurând de obicei în jur de 25-30 de metri lungime, o galeră clasică avea un singur catarg și o singură pânză, dar avea și numeroase bănci pentru vâslași. Echipată în acest fel, ea îmbina calitățile navelor cu pânze și ale vaselor cu vâsle și se putea deplasa și pe vânt, dar și pe mare liniștită. De secole, galerele fuseseră folosite în apele închise ale Mediteranei, unde vântul era capricios și nu te puteai baza pe el. Chiar și în secolul al XVIII-lea, în acele intrânduri și golfuri însorite, tradiția navală a împăraților persani și a Republicii romane a supraviețuit. Galerele au fost dotate cu mici tunuri, dar erau prea mici și instabile să ducă

tunurile grele ale navelor mai mari. De aceea, galerele secolului al XVIII-lea luptau folosind tactici dezvoltate în vremea lui Xerxes și Pompei: vâsleau spre inamic și se agățau de el, iar rezultatul se decidea printr-o luptă corp la corp a infanteriei, dusă pe puntea alunecoasă, aglomerată și violentă.

În vremea lui Petru, marina otomană era alcătuită mai ales din galere. Cu ofițeri greci și vâslași sclavi, acestea erau niște monștri, cele mai mari având 2000 de oameni așezați pe două punți de vâslași și zece companii de soldați. Pentru a lupta împotriva turcilor în Egeea și Adriatica, și venețienii își construiseră galere, și tocmai la Veneția a trimis Petru numeroși tineri ruși să învețe arta construirii galerelor. Franța avea vreo patruzeci de galere pe Marea Mediterană, cu vâslași deținuți care fuseseră condangați pe viață la galere. Înconjurată de ape furtunoase, Marea Britanie nu avea nevoie de galere.

Petru fusese întotdeauna interesat de galere. Ele puteau fi construite cu rapiditate și fără costuri mari, mai degrabă din pin decât din lemn dur. Nu aveau neapărat nevoie de marinari cu experiență, ci de soldați care puteau acționa ca infanteriști marini, capabili să urce la bordul navei inamice și să lupte acolo. Cea mai mare trebuia să poarte trei sute de oameni și cinci tunuri, cea mai mică o sută cincizeci de oameni și trei tunuri.[599] Petru construise prima oară galere la Voronej, apoi la Taganrog, iar cele construite pe lacul Peipus fuseseră folosite în campaniile din 1702, 1703 și 1704, care au izgonit flotila suedeză de pe lac. Galerele erau perfecte pentru anihilarea avantajului conferit suedezilor de marile lor nave de război din Marea Baltică. Având în vedere relieful coastei finice, plină de insule stâncoase și fiorduri de granit roșu și brazi, Petru putea să neutralizeze flota suedeză cedându-i deliberat controlul în largul mării, în timp ce galerele sale manevrabile în apa mică se deplasau pe lângă coastă, acolo unde navele suedeze nu ar fi îndrăznit să pătrundă. Navigând de-a lungul coastelor, galerele rusești puteau duce provizii și trupe, fiind aproape invulnerabile pentru navele mari suedeze aflate în larg. Dacă suedezii le-ar fi venit în întâmpinare, ar fi eșuat repede printre stânci, iar dacă vântul se oprea și nu mai puteau înainta, suedezii rămâneau neajutorați în fața galerelor care vâsleau spre ei să-i atace.

Pentru Suedia, apariția surprinzătoare a Rusiei ca putere navală în Marea Baltică și siguranța pe care o avea Petru în galerele lui au creat o problemă dureroasă. În mod tradițional, amiralii suedezi erau obișnuiți să păstreze o flotă regulată, modernă, de nave de linie grele, gata oricând să-și înfrunte inamicii tradiționali, danezii. Când galerele lui Petru au început să plesnească apa cu vâslele, Suedia a fost pusă în fața unei altfel de confruntări navale. Deja epuizată financiar, Suediei îi lipseau posibilitățile de a menține flota împotriva danezilor și, simultan, de a construi o flotă de galere pentru a combate Rusia. Așa că amiralii și căpitanii suedezi nu puteau decât să privească de pe navele lor mai mari fără să poată face nimic în timp ce flotila cu vâsle a lui Petru, construită pentru apa mică, se deplasa de-a lungul coastelor ușor și eficient, cucerind coasta Finlandei.

Comandantul general în aceste campanii navale de succes a fost generalul-amiral Fiodor Apraksin, care, în mod obișnuit, avea și comanda propriu-zisă a flotei de galere. Viceamiralul Cornelius Cruys, ofițerul olandez care îl ajutase pe Petru să-și construiască flota și să-și antreneze navigatorii, de obicei își flutura steagul pe una dintre navele de linie, iar țarul însuși, insistând să fie numit „contraamiralul Piotr Alekseevici“ când naviga pe mare, manevra înainte și înapoi, între escadrilele alcătuite din nave mai mari și flotilele de galere. Apraksin i-a impresionat pe ofițerii străini cu manierele și priceperea sa. Unul dintre căpitanii englezi îl descria ca pe un om „de înălțime medie, bine făcut, gurmand, atent cu părul lui care este foarte lung și acum cărunt; în general, îl poartă strâns cu o panglică. Este de multă vreme văduv, fără copii, cu toate acestea nu poți să nu observi la el un spirit de economie deosebit, ordinea și decența casei, a grădinilor, a personalului și a hainelor sale. Toate acestea sunt un vot unanim pentru cumpătarea lui deosebită și îi place ca și oamenii lui să se poarte potrivit cu rangul lor.“[600] Relațiile lui Apraksin cu Petru, pe uscat și pe apă, erau ghidate de un amestec delicat de demnitate și suspiciune. La curte, când își dădea cuvântul și era convins de cauza pe care o susține, Apraksin mergea înainte „chiar dacă se lovea de voința absolută a suveranului și susținea justețea cererii sale până când țarul, înfierbântat, îl reducea la tăcere prin amenințări“[601]. Dar pe mare, Apraksin nu se mai lăsa dominat de Petru. Generalul-amiral nu fusese niciodată în alte țări și a fost instruit în marinărie și tactici navale relativ târziu. Cu toate acestea, refuza să se supună

chiar și atunci când țarul, ca ofițer superior, avea o altă opinie și căuta să contreze părerea generalului-amiral aducând ca argument lipsa de experiență a acestuia deoarece nu văzuse flote străine. Contele Apraksin răspundea pe loc cu un atac la fel de răutăcios care îl irita la culme pe țar, deși după aceea se supunea, cu următoarea declarație: „Dacă eu, amiral, o contrazic pe Majestatea Voastră în calitate de ofițer superior, nu pot să cedez; dar dacă vorbiți în calitate de țar, îmi cunosc datoria.“

Până în primăvara lui 1713, flota de galere a fost gata. La sfârșitul lui aprilie, la numai o lună după întoarcerea lui din Pomerania, Petru a plecat din Kronstadt cu o flotă de nouăzeci și trei de galere și o sută zece alte vase mari care aveau la bord mai mult de 16000 de soldați. Apraksin comanda întreaga flotă; țarul comanda avangarda. Campania a fost un succes copleșitor. Folosind galerele pentru a transporta trupele dintr-un punct al coastei în altul, armata rusă și-a croit drumul spre vest, de-a lungul coastei finice. Era un exemplu clasic de acțiune de război amfibiu: de fiecare dată când generalul suedez Lybecker își așeza forțele în poziții puternice de apărare, galerele rusești, urmând linia coastei, alunecau în spatele lui, se aliniau într-un port și debarcau sute sau mii de oameni care nu erau obosiți de vreun marș, cu tunuri și provizii. Suedezii nu puteau să facă nimic ca să-i oprească, iar Lybecker nu avea altceva de făcut decât să se retragă.

La începutul lui mai, zeci de nave rusești pline de soldați au apărut în largul orașului Helsingfors (azi Helsinki), oraș prosper, cu un excelent port cu apă adâncă. Puși în fața apariției neașteptate a mii de ruși de pe mare, apărătorii nu au putut face altceva decât să-și incendieze magaziile și să abandoneze orașul. Petru a trecut imediat la portul din imediata vecinătate, Borga, iar Lybecker l-a abandonat și pe acesta. Lybecker nu fusese niciodată simpatizat la Stockholm, existând plângeri continue la adresa lui, dar consiliul nu a îndrăznit să-l îndepărteze, pentru că fusese numit personal de rege. Acum însă, „se pune problema dacă scăpăm de Lybecker sau de Finlanda“[602].

Până în septembrie 1713, avansarea amfibie a rușilor i-a dus până la Abo. Lybecker a fost rechemat și înlocuit cu generalul Karl Armfelt, un

finlandez. În 6 octombrie, trupele lui Armfelt s-au așezat într-o trecătoare îngustă lângă Tammerfors. Rușii au atacat, i-au înfrânt clar și i-au izgonit din trecătoare. După aceea, o mică armată suedeză a rămas în Finlanda la nord de Abo, dar toți funcționarii civili suedezi, toate documentele oficiale și arhiva guvernului provinciei au fost mutați la Stockholm. Mare parte din populația finică a fugit peste Golful Botnic și s-a refugiat în insulele Åland. Așa că, într-o singură vară, fără ajutorul și fără povara aliaților străini, Petru a cucerit tot sudul Finlandei.

Pe mare, totuși, flota suedeză deținea supremația. În larg, navele de linie suedeze puteau nu doar să reziste, ci și să facă bucăți galerele rusești cu tunurile lor grele. Singura șansă a galerelor ar fi fost să ademenească navele mari mai aproape de mal și apoi să profite de momentul când vântul se oprea. Exact cu această situație neprevăzută s-a confruntat Petru în bătălia de la Hangö în august 1714.

În pregătirea campaniei din 1714, Petru aproape că își dublase numărul de nave din flota baltică. Numai în decursul lunii martie, aceasta a fost completată cu încă șaizeci de galere. Trei nave de linie achiziționate din Anglia au ajuns la Riga, iar alta, construită la Sankt-Petersburg, era ancorată la Kronstadt. Până în mai, douăzeci de nave de linie rusești și aproape 200 de galere erau gata de acțiune.

În 22 iunie, 100 de galere, în mare parte comandate de venețieni și greci cu experiența Mediteranei, au navigat din Finlanda, cu Apraksin aflat din nou la conducerea supremă și cu Petru contraamiral, pe post de adjunct. În timpul săptămânilor de vară, navele rusești au patrulat în largul coastei sudice a Finlandei, dar nu au îndrăznit să se aventureze mai departe de promontoriul stâncos al Capului Hangö, aflat la capătul vestic al golfului, ca să înfrunte formidabila forță suedeză care îi aștepta la orizont. Aceasta era alcătuită dintr-o importantă escadrilă de șaisprezece nave de linie, cinci fregate, câteva galere și alte vase mai mici, aflate sub comanda supremă a amiralului Wattrang, a cărui misiune era să blocheze înaintarea rușilor spre vest în direcția insulelor Åland și a coastei suedeze.

Acest impas a durat mai multe săptămâni. Wattrang nu avea nicio intenție de a duce o luptă aproape de mal, iar galerele rusești nu voiau să intre în raza de acțiune a tunurilor grele ale lui Wattrang și au rămas ancorate la

Tvermine, la 9 kilometri est de Capul Hangö. În final, în 4 august, navele lui Wattrang s-au deplasat spre ruși, dar apoi, văzând numărul mare de vase rusești, s-au întors în larg. Galerele rusești le-au urmărit în viteză, sperând să prindă măcar câteva dintre navele suedeze dacă vântul ar fi încetat. În manevrele care au urmat, majoritatea navelor suedeze au reușit să se retragă fără să fie ajunse.

Dar în dimineața următoare s-a întâmplat în sfârșit ceea ce spera Petru. Vântul s-a oprit, marea era calmă și pe suprafața ei de oglindă se afla o escadrilă a flotei suedeze, comandată de amiralul Ehrenskjold. Rușii s-au mișcat repede ca să profite de situație. În zori, douăzeci de galere rusești au părăsit apele ocrotitoare ale coastei și au vâslit în larg până în apropierea vaselor suedeze care stăteau nemișcate. Dându-și seama ce se întâmplă, navele lui Ehrenskjold au lăsat bărci la apă și, cu ajutorul vâslelor, au încercat să-și tragă navele în larg. Dar forța câtorva vâslași din micile bărci nu se putea compara cu mișcările coordonate ale vâslașilor de pe galerele rusești. În acea noapte, forța principală a lui Apraksin, de peste șaizeci de galere, s-a strecurat între suedezi și linia coastei, deplasându-se pe mare între escadroanele lui Wattrang și ale lui Ehrenskjold. Ca să se refugieze, Ehrenskjold s-a retras într-un fiord îngust și și-a poziționat navele în linie, de la un capăt al fiordului la celălalt. În ziua următoare, suedezii fiind izolați, Apraksin a fost gata de atac. Mai întâi a trimis un ofițer la bordul navei amiral a flotei suedeze, ca să-i ofere lui Ehrenskjold termeni onorabili pentru capitulare. Oferta a fost refuzată iar lupta a început.

A fost o luptă ciudată și extraordinară între nave de război de tipuri complet diferite, unul antic și altul modern. Suedezii erau superiori prin artileria grea și navigatorii iscusiți, dar rușii aveau avantajul copleșitor al numărului de nave și oameni. Galerele lor mai mici și mai manevrabile, cu puntea plină de infanteriști, au atacat în același timp, cu pierderi inevitabile cauzate de artilerie, apropiindu-se și urcând la bordul navelor suedeze imobile. Într-adevăr, Apraksin și-a lansat navele mai mult ca un general care-și trimite în valuri infanteria și cavaleria decât ca un amiral. În 6 august, la ora două după-amiază, el a trimis primul val de galere, format din treizeci și cinci de nave. Suedezii au așteptat până când galerele s-au apropiat, apoi au început să tragă, forțându-le să se retragă. Al doilea atac, efectuat cu optzeci de galere, a fost și el respins. Atunci, Apraksin a trimis la atac flota lui

combinată, de nouăzeci și cinci de galere, concentrându-se pe partea stângă a liniei pe care o alcătuiseră suedezii. Grupurile de ruși au măturat vasele suedeze; unul dintre vase s-a răsturnat sub greutatea oamenilor care se luptau pe punte. Odată ce linia suedeză a fost ruptă, rușii au vâslit prin breșa formată, înconjurând din toate părțile rămășițele liniei și atacând din amândouă părțile deodată, capturând, vas după vas, toată linia suedeză imobilă. Bătălia a durat trei ore și au fost mari pierderi de ambele părți. La sfârșit, suedezii au fost copleșiți, 361 au fost uciși și mai mult de 900 au fost luați prizonieri. Chiar și Ehrenskjold a fost capturat, cu tot cu nava amiral, fregata Elefant, și alte nouă nave mai mici.

Sunt păreri contradictorii în legătură cu locul în care s-a aflat Petru în timpul bătăliei. Unii spun că el a comandat prima divizie de galere a lui Apraksin; alții, că a privit acțiunea de pe mal. Hangö nu a fost o acțiune navală clasică, dar a fost prima victorie pe mare a rușilor, iar Petru a considerat-o răsplata lui personală pentru anii de efort în care și-a construit flota și o victorie la fel de importantă ca Poltava.

Entuziasmat, el a vrut să celebreze victoria într-un mare stil. Petru a trimis grosul flotei de galere spre vest să ocupe insulele Åland, rămase neprotejate, și s-a întors cu premiile lui suedeze la Kronstadt. A rămas acolo mai multe zile, cât timp Ecaterina se pregătea s-o nască pe fiica lor Margareta. Apoi, în 20 septembrie, el și-a pus în scenă parada triumfală, conducând fregatele capturate și alte șase nave suedeze pe Neva, timp în care tunurile au tras 150 de salve de salut. Navele au fost ancorate lângă fortăreața Petru și Pavel și echipajele ruse și suedeze au debarcat pentru procesiunea victoriei. Parada a fost deschisă de gărzile Preobrajenski și includea 200 de ofițeri și marinari suedezi, drapelul amiralului capturat și chiar pe amiralul Ehrenskjolt, îmbrăcat într-o nouă ținută, tivită cu argint, care era un cadou din partea țarului. Petru a apărut în uniforma verde a contraamiralilor ruși, tivită cu aur.

Un nou arc de triumf a fost ridicat pentru această ocazie, iar pe el era înfățișat vulturul rusesc capturând un elefant (o aluzie la capturarea fregatei suedeze) și inscripția „Vulturul rusesc nu prinde muște“. De la arcul de triumf, învingătorii și învinșii au defilat spre fortăreață, unde au fost întâmpinați de Romodanovski, așezat pe tron, în rolul lui de țar-caricatură,

înconjurat de senatori. Romodanovski l-a chemat pe contraamiralul înalt în fața lui și a acceptat din mâinile lui Petru o relatare scrisă a bătăliei de pe mare. Povestea a fost citită cu glas tare, după care țarul-caricatură și senatorii i-au mai pus întrebări lui Petru în legătură cu anumite aspecte ale relatării. După o scurtă deliberare, ei au decis în unanimitate că, luând în considerare serviciul lui credincios, contraamiralul poate fi avansat la gradul de viceamiral, iar mulțimea a izbucnit în urale: „Trăiască viceamiralul!“ Discursul de mulțumire al lui Petru a atras atenția camarazilor săi asupra schimbărilor petrecute în ultimele două decenii: „Prieteni și camarazi! Este cineva printre voi care acum douăzeci de ani îndrăznea să conceapă că noi vom putea acoperi Baltica cu navele construite de mâna noastră sau că vom locui în acest oraș, construit pe pământ cucerit de la inamic?“[603]

Când ceremonia s-a încheiat, Petru s-a urcat la bordul goeletei sale și a înălțat cu mâna lui steagul de viceamiral. În acea noapte, palatul lui Menșikov a fost scena unui banchet uriaș, atât pentru ruși, cât și pentru suedezi. Petru, ridicându-se și întorcându-se spre camarazii lui ruși, l-a omagiat pe amiralul Ehrenskjold. „Vedeți aici un servitor viteaz și credincios al stăpânului său care s-a făcut demn de cele mai mari recompense și care va avea întotdeauna favoarea mea, cât timp va fi lângă mine, chiar dacă a ucis mulți ruși viteji. Te iert“, a spus el adresându-i-se lui Ehrenskjold, „și poți să contezi pe bunăvoința mea.“[604]

Ehrenskjold i-a mulțumit țarului și a răspuns: „Oricât de onorabil aș fi acționat pentru stăpânul meu, nu mi-am făcut decât datoria. Am provocat moartea, dar nu am găsit-o, și nu e puțină consolarea că în nenorocirea mea sunt prizonier al Majestății Voastre și că sunt privit așa favorabil și cu atâta distincție de un înalt ofițer naval care acum a meritat să ajungă viceamiral.“ Mai târziu, stând de vorbă cu trimișii străini prezenți la eveniment, Ehrenskjold a spus că rușii s-au luptat într-adevăr cu pricepere și că din experiența lui poate să afirme că țarul ar putea să facă din supușii săi buni soldați și marinari.

Victoria de la Hangö a curățat de nave suedeze nu doar Golful Finic, ci și partea estică a Golfului Botnic. Acum, amiralul Wattrang abandonase complet zona superioară a Balticii, pentru că nu voia să-și riște navele lui

mari împotriva flotilei rusești care continua înaintarea ei spre vest. În septembrie, o flotă de șaizeci de galere a debarcat 16000 de oameni în insulele Åland. Curând după aceea, navele rusești mai mari s-au întors la Kronstadt, dar galerele lui Apraksin au continuat să-și facă loc în Golful Botnic. În 20 septembrie, el a ajuns la Vasa și de acolo a trimis nouă galere peste golf, ca să atace coasta Suediei, incendiind orașul Umean. Pentru că pierduse câteva galere și venea înghețul, Apraksin și-a retras flota pentru iarnă, la Abo, pe coasta finică și în Golful Finic, la Reval.

Succesul campaniilor finlandeze l-a încurajat pe Petru să-și dezvolte programul de construire a navelor. Mai târziu, spre sfârșitul domniei țarului, flota baltică era alcătuită din 34 de vase de linie (multe dintre ele fiind nave cu 60 și 80 de tunuri), 15 fregate, 800 de galere și vase mai mici și 28000 de marinari. Aceasta era o realizare uriașă; a face observația că flota lui Petru era totuși mai mică decât a Marii Britanii înseamnă să treci cu vederea faptul că Petru nu avea nicio navă la început; nu exista o tradiție în navigație, constructori de nave, ofițeri, navigatori sau marinari. Înainte de sfârșitul vieții lui Petru, unele nave rusești erau egale cu cele mai bune din flota britanică și, spunea un observator, „erau mai frumos dotate“. Singurul punct slab pe care Petru nu putuse să-l înlăture era lipsa de interes pentru mare a conaționalilor săi. Ofițerii străini – greci, venețieni, danezi și olandezi – au continuat să comande navele; aristocrația rusă încă mai detesta marea și respingea impunerea serviciului militar naval mai mult decât pe oricare altul. Prin dragostea lui pentru valurile albastre și aerul sărat, Petru a rămas unic printre ruși.

---

[598] Eugene Schuyler, vol. II, p. 245.

[599] Modelul unei galere rusești, Dvina, construită în 1721, se află în Muzeul Marinei Ruse, în Sankt-Petersburg. Aceasta are 38 de metri lungime și 6 metri lățime; pe fiecare dintre cele cincizeci de bănci puteau să stea patru sau cinci oameni care trăgeau o vâslă de 13 metri lungime. (N. a.)

[600] Cyprian A.G. Bridge op.cit., p. 77.

[601] ibidem, p. 79.

[602] Eugene Schuyler, vol. II, p. 245.

[603] Staehlin von Storcksburg, p. 349.

[604] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 37.

45

KALABALÎK

Teribil de frustrat de eșecul lui în blocarea încheierii păcii de la Prut, Carol al XII-lea s-a luptat cu încăpățânare să o anuleze. Până la un punct, cele trei „războaie“ scurte care au urmat la intervale scurte între Rusia și Imperiul Otoman au fost opera lui, deși refuzul lui Petru de a ceda Azovul și de a-și retrage trupele din Polonia era și el responsabil de acest lucru. O șansă promițătoare se ivise la al treilea dintre aceste războaie, declanșat de turci în octombrie 1712. Atunci, o uriașă armată otomană s-a adunat la Adrianopole, comandată personal de sultan. Ca parte a unui plan de război coordonat, Ahmed al III-lea a acceptat să-l trimită pe Carol al XII-lea în nord, în Polonia, cu o puternică escortă turcă, astfel încât regele să se poată întâlni cu noua forță expediționară suedeză aflată sub comanda lui Stenbock. Dar când Stenbock a ajuns în Germania, el s-a dus spre vest, nu spre sud, și, în cele din urmă, a fost capturat în fortăreața Tonning. Carol a rămas un rege fără armată, iar sultanul, reflectând asupra nesiguranței de a invada singur Rusia, a decis să facă pace și să se întoarcă în haremul lui.

Așa că, în iarna lui 1713, Carol al XII-lea se afla în Turcia de trei ani și jumătate. Cu toată indiscutabila ospitalitate musulmană, majoritatea oficialilor turci se cam săturaseră de el. Era, într-adevăr, „o mare greutate peste Sublima Poartă“. Sultanul voia să facă pace permanentă cu Rusia, dar intrigile neîncetate ale lui Carol îngreunau acest lucru. Se hotărâse deci să-l trimită acasă pe Carol, într-un fel sau altul.

Din această hotărâre s-a născut un complot. Devlet Ghirei, hanul tătar, inițial fusese un admirator al lui Carol, dar sentimentele lui se schimbaseră atunci când regele refuzase să însoțească armata turcă în marșul spre Prut. Acum, hanul îl contactase pe Augustus al Poloniei și făcuseră împreună un plan, ca regelui Suediei să i se ofere o puternică escortă de cavalerie tătărească pentru a putea trece fără probleme prin Polonia ca să ajungă în Suedia. Odată porniți la drum, escorta urma să fie slăbită progresiv, detașând câte o parte din ea sub diverse pretexte. Peste granița poloneză,

grupul avea să fie confruntat de o puternică forță poloneză, iar escorta micșorată, prea slabă pentru a rezista, s-ar fi predat și l-ar fi predat pe regele suedez. În acest fel, ambele părți ar fi avut de câștigat: turcii ar fi scăpat de Carol, iar Augustus l-ar fi prins.

De această dată însă, norocul s-a aflar de partea lui Carol. Un grup de oameni de-ai săi, deghizați în tătari, au interceptat mesagerii și i-au adus regelui, la Bender, corespondența dintre Augustus și han. Carol a aflat că atât hanul, cât și seraskierul Benderului sunt implicați în complot; după cât își putea da el seama, sultanul nu era implicat. Ani de zile, Carol încercase să plece din Turcia, dar atunci s-a hotărât să rămână. A încercat să-l contacteze pe Ahmed al III-lea ca să-i spună de complot, dar a descoperit că toate mijloacele de comunicare dintre Bender și Sud fuseseră tăiate. Niciunul dintre mesagerii trimiși de el, pe rute diferite, nu s-a mai întors.

De fapt, nici sultanul nu mai voia să-l vadă pe Carol, dar el găsise o soluție diferită. În 18 ianuarie 1713, a dat ordin ca regele să fie luat, dacă era nevoie, cu forța, dar fără să fie rănit, și să fie dus la Salonic, unde să fie îmbarcat pe o navă franceză care să-l ducă înapoi în Suedia. Ahmed nu credea că va fi necesară folosirea forței. Nu știa nici de complotul hanului, și, bineînțeles, nu știa nici că regele aflase de existența complotului. Din acest amestec de comploturi, informații parțiale și neînțelegeri a rezultat un episod extraordinar, cunoscut sub termenul turcesc Kalabalîk („harababură“).

Tabăra suedeză de la Bender se schimbase foarte mult în cei trei ani și jumătate. Corturile fuseseră înlocuite de barăci construite în șiruri, ca într-o tabără militară, cu geamuri la ferestre pentru ofițeri și ferestre acoperite cu piele pentru soldații obișnuiți. Regele locuia într-o casă nouă, mare, de cărămidă, bine dotată, care avea o clădire a cancelariei, un cartier general și un grajd și alcătuia un pătrat parțial fortificat în mijlocul taberei. De la balconul ferestrelor de sus, regele avea o vedere excelentă asupra taberei suedeze și a împrejurimilor unde se găseau cafenele și mici magazine în care negustorii vindeau smochine, coniac, pâine și tutun suedezilor. Așezarea, denumită Noul Bender, era o mică insulă suedeză pierdută într-un ocean turcesc. Dar nu era un ocean ostil. Regimentul de ieniceri care era pus să-l păzească pe rege îl privea pe acesta cu admirație. Era regele erou

care îi lipsea Turciei. „Dacă am fi avut un asemenea rege să ne conducă, ce nu am fi putut să facem?“[605] se întrebau ei.

În ciuda acestor sentimente prietenoase, când a sosit ordinul sultanului, în ianuarie 1713, atmosfera din jurul taberei suedeze a devenit tensionată. Ofițerii lui Carol priveau din balcon cum mii de călăreți tătari se alăturau ienicerilor. Ca să înfrunte o asemenea forță, Carol avea mai puțin de o mie de suedezi și niciun aliat; văzând acea acumulare de forțe, polonezii și cazacii care până atunci se plasaseră sub comanda lui Carol au alunecat pe tăcute spre turci și s-au pus sub protecția acestora. Fără să ia în seamă acest lucru, regele a început să se pregătească pentru a rezista; oamenii lui au strâns provizii ca să le ajungă șase săptămâni. Ca să întărească moralul suedezilor, Carol a călărit într-o zi singur și fără să pățească nimic printre rândurile armatei tătare aflate în așteptare, rânduri strânse, „ca tuburile de orgă așezate unul lângă altul“[606].

În 29 ianuarie, Carol a fost avertizat că în ziua următoare va avea loc atacul. El și oamenii lui și-au petrecut noaptea încercând să ridice un zid în jurul taberei, dar pământul înghețat făcea săpăturile imposibile. Așa că au creat o baricadă din care de lemn, căruțe, mese și bănci și între căruțe au cărat cu lopata grămezi de balegă. Ceea ce s-a întâmplat în ziua următoare a fost unul dintre cele mai bizare episoade de luptă din istoria europeană. Când s-a auzit în Europa această poveste dramatică, oamenii au clătinat din cap, dar, bineînțeles, la momentul respectiv, nimeni dintre cei care auziseră povestea nu știa că, de fapt, Carol a vrut doar să zădărnicească planul care prevedea să fie dus în Polonia și trădat. Pentru că nu reușise să-l informeze pe sultan în legătură cu acest complot, el spera ca rezistența lui să-i forțeze pe han și pe seraschier să dea înapoi, să aștepte și să ceară instrucțiuni de la stăpânul lor, Ahmed al III-lea.

„Harababura“ a început sâmbătă, 31 ianuarie, când artileria turcă a deschis focul cu o salvă de obuze asupra baricadelor superficiale ale suedezilor. Douăzeci și șapte de obuze au lovit casa de cărămidă a regelui, dar încărcătura de praf de pușcă era ușoară, iar bombardamentul nu a făcut mari pagube. Mii de turci și de tătari s-au pregătit de atac. „Toată oastea tătărească a înaintat spre tranșeele noastre și s-a oprit la trei, patru pași de ele, ceea ce era înspăimântător de văzut“, scria un suedez care a participat la

acțiune. „La zece dimineața, au apărut mai multe mii de cai turcești, după care mai multe mii de ieniceri pedeștri au venit din Bender. Aceștia erau aduși în ordine, ca și cum urma să ne atace.“[607]

Atacul era gata, dar, din anumite motive, nu a pornit niciodată. Potrivit unei relatări, soldații turci nu voiau să-l atace pe regele Suediei, pe care îl admirau, și au cerut să vadă ordinul scris al sultanului care le-ar fi cerut acest lucru. O altă variantă spune că cincizeci sau șaizeci de ieniceri, care aveau doar niște bețe albe, s-au dus în tabăra suedeză și l-au rugat stăruitor pe Carol să se lase pe mâna lor, jurând că nu i se va clinti niciun fir de păr din cap. Se spune că regele a refuzat, avertizându-i că „dacă nu pleacă de aici, le voi pârli bărbile“, moment în care ienicerii și-au aruncat armele, declarând că ei nu vor ataca. În sfârșit, mai e o poveste care spune că, atunci când trebuia să înceapă atacul, au apărut deasupra casei lui Carol trei curcubeie, unul peste altul. Turcii, uluiți, au refuzat să atace, spunând că Allah îl ocrotește pe regele suedez. Cel mai probabil motiv a fost că seraschierul și hanul au înscenat bombardamentul și masarea trupelor doar ca să-l convingă pe Carol să se predea fără violență. În orice caz, armata turcă a stat nemișcată și tăcută, canonada s-a oprit și, în cele din urmă, rândurile au fost rupte.

În dimineața zilei următoare, duminică, 1 februarie, ceea ce se vedea din tabăra suedeză era deprimant: „Erau așa de mulți păgâni, încât, când ne uitam la ei de pe acoperișul casei regale, nu le vedeam sfârșitul.“[608] Drapele mici, roșii, albastre și galbene fluturau peste liniile turcilor care așteptau, iar pe un deal în spatele lor era un uriaș steag roșu, „pus acolo pentru a simboliza că vor lupta împotriva suedezilor până la ultima picătură de sânge“. Zguduiți de această priveliște, soldații suedezi și ofițerii tineri, care nu înțelegeau că toate acestea erau doar un spectacol și se considerau potențiale victime ale unui masacru, au început să se strecoare peste baricade pentru a se pune sub protecția turcilor. Ca să le mențină curajul, Carol a ordonat trompetiștilor să cânte și toboșarilor să bată tobele de pe acoperișul casei sale. Pentru a opri dezertările, a transmis o promisiune, dar și o amenințare oamenilor săi: „Că Majestatea Sa îi asigură pe toți, de la cel mai mare până la cel mai mic, că, dacă vor sta alături de el două ore și nu vor dezerta, vor fi recompensați foarte frumos. Dar cel care va dezerta la inamic nu va mai vedea niciodată.“[609]

Cum era duminică, regele a mers la slujba bisericească în casa lui, unde asculta ceremonia, când aerul s-a umplut deodată de bubuituri de tun și de șuierat de obuze. Ofițerii suedezi, repezindu-se la ferestrele de sus ale casei, au văzut mulțimea de turci și de tătari, cu săbiile în mână, alergând spre tabăra lor și strigând „Allah! Allah!“. În acel moment, ofițerii suedezi de pe baricade au strigat la oamenii lor „Nu trageți! Nu trageți!“. Câțiva au tras cu muschetele, dar cei mai mulți oameni de pe baricade s-au predat imediat. Acest gest, cu toate circumstanțele potrivnice, era atât de nefiresc pentru soldații suedezi, încât cu siguranță s-a datorat ordinului regal care a vrut să evite baia de sânge.

În mod similar, de cealaltă parte, hanul și seraschierul, aparent au dat ordine asemănătoare. Deși „un nor de săgeți“ a căzut peste tabără, puține dintre ele au lovit ceva. Obuzele îndreptate către casa regelui fie „zburau peste casă și nu loveau“, fie aveau o minimă încărcătură de praf de pușcă, lovindu-se inofensiv de ziduri.

Cu toate acestea, deși intenția inițială, de ambele părți, fusese mai degrabă o înscenare a unei lupte, și nu o bătălie propriu-zisă, o acțiune dramatică în care sunt implicate obuze, focuri de muschetă și săbii este greu să rămână pașnică. Foarte curând, spiritele s-au încins și sângele a început să curgă. Cum cei mai mulți dintre suedezi abia țineau piept, turcii au năvălit în casa lui Carol și au început jaful. Marea sală a casei era plină de turci care prădau tot ce găseau. Insulta aceasta nu a putut fi tolerată de Carol. Furios, cu sabia în mâna dreaptă și cu un pistol în cea stângă, regele a dat ușile de perete și s-a repezit în sală, urmat de un grup de suedezi. S-au tras focuri de pistol de ambele părți, iar camera s-a umplut de fumul dens al prafului de pușcă. Prin norii de fum, suedezii și turcii, înecându-se și tușind, se repezeau unii la alții angajându-se în lupte corp la corp. Așa cum se întâmpla deseori și pe câmpul de luptă, surpriza atacului suedez a avut efect; pe urmă, în interiorul casei, numărul suedezilor și al turcilor era aproape egal. Sala și casa au fost repede curățate; ultimii turci au sărit pe fereastră.

În acel moment, unul dintre dorobanții lui Carol, Axel Roos, s-a uitat în jur și nu l-a văzut nicăieri pe rege. A dat fuga în casă și l-a găsit pe Carol în camera servitorului, „aflat între trei turci, cu brațele ridicate și cu sabia în

mâna dreaptă. [...] L-am împușcat pe turcul care stătea cu spatele la ușă. [...] Majestatea Sa și-a lăsat sabia în jos și l-a înjunghiat pe al doilea turc, iar eu nu am întârziat să-l împușc pe al treilea.“[610] „Roos“, a strigat regele prin norul de fum, „tu m-ai salvat?“ Când Carol și Roos au pășit peste cadavrele întinse pe jos, fața lui Carol sângera din nas, din obraz și din lobul unei urechi, acolo unde fusese atins de gloanțe. Mâna lui stângă fusese tăiată adânc între degetul mare și arătător, atunci când se apărase cu mâna goală de o sabie turcească. Regele și Roos s-au alăturat celorlalți, care îndepărtaseră turcii din casă și trăgeau înspre ei de la fereastră.

Turcii au urnit un tun, care a început să bubuie de la mică distanță. Obuzele au sfărâmat zidăria, dar zidurile groase au rămas în picioare. Carol și-a umplut pălăria cu proiectile de muschetă și făcea turul casei, împărțind oamenilor de la ferestre rezerve de praf de pușcă și de muniție.

De acum se lăsase seara. Turcii au înțeles că ar fi absurd să dea năvală într-o casă în care se aflau aproape o sută de oameni, cu o armată de 12000, mai ales când aveau ordin să nu-i ucidă pe cei o sută. S-au hotărât să adopte o altă tactică pentru a-i forța pe suedezi să iasă. Arcașii tătari și-au pus în vârful săgeților paie aprinse și au tras în acoperișul de șindrilă al casei regelui. În același timp, un grup de ieniceri s-au repezit într-un colț al casei cu grămezi de fân și de paie, pe care le-au făcut grămadă și le-au incendiat. Când suedezii au încercat să îndepărteze grămezile în flăcări cu răngi de metal, arcașii tătari, țintind cu mare precizie, i-au obligat să intre înapoi. În câteva minute, acoperișul era în flăcări. Carol și tovarășii lui au dat fuga în pod, să încerce să se lupte cu flăcările de jos. Folosindu-și săbiile, au lovit acoperișul, distrugându-l cât de mult puteau, dar focul s-a întins rapid. Grinzile incendiate i-au forțat pe rege și pe oamenii lui să se retragă în jos, pe scări, cu hainele puse peste cap, ca să-i protejeze de arsura ucigătoare. La parter, oamenii extenuați de efort au băut coniac și chiar și regele, la fel de epuizat, a fost convins să bea un pahar cu vin. Era pentru prima dată de la plecarea din Stockholm, de treisprezece ani, când Carol se atingea de alcool.

Între timp, șindrilele cădeau de pe acoperiș pe podelele camerelor de sus, împrăștiind flăcările. Deodată, ceea ce mai rămăsese din acoperiș a căzut, iar toată jumătatea de sus a casei a devenit un adevărat cuptor. În acel

moment, unii dintre suedezi, care nu vedeau ce ar avea de câștigat arzând de vii, i-au propus regelui să capituleze. Dar regele, aflat într-o stare de mare agitație, poate datorată și consumului de vin de care se dezobișnuise, a refuzat să se predea „până când vor arde hainele pe noi“.

Totuși, era evident că nu se putea rămâne acolo. Carol a acceptat propunerea de a fugi în clădirea cancelariei, care se afla la cincizeci de pași și nu era deocamdată afectată de flăcări, iar de acolo să continue lupta. Străjerii turci, care se întrebau dacă regele mai este în viață, uluiți că oamenii au putut supraviețui în cuptorul din fața ochilor lor, l-au văzut deodată pe regele Carol, cu sabia și cu pistolul în mâini, ieșind în fruntea micului său grup și fugind în noapte, iar siluetele lor se profilau pe fundalul flăcărilor în care ardea clădirea. Turcii au năvălit după ei. A fost o adevărată cursă. Din păcate, când Carol a vrut să treacă de colțul clădirii, s-a împiedicat într-unul dintre pintenii pe care-i purta întotdeauna și a căzut cu capul înainte.

Până să se ridice, turcii erau peste el. Unul dintre oamenii săi, locotenentul Aberg, s-a aruncat deasupra regelui, ca să-și protejeze stăpânul de oțelul turcesc. Aberg a primit o lovitură de sabie în cap și a fost tras de acolo, însângerat. Doi turci s-au aruncat apoi asupra regelui să-i apuce sabia din mână. Greutatea lor i-a provocat lui Carol cea mai gravă rană din acea zi: i-au fost fracturate două oase de la piciorul drept. Fără să bage de seamă, turcii au început să rupă în fâșii haina regelui; cel care îl aducea pe regele suedez viu avea promiși șase ducați, iar haina ar fi fost dovada că ei l-au capturat.

În ciuda durerii din picior, Carol s-a ridicat. Alte răni nu avea, iar suedezii din spatele lui, văzând că regele a cedat, s-au predat și ei imediat. Au fost jefuiți pe loc de ceasuri, bani și de nasturii de argint pe care îi aveau la haine. Lui Carol îi curgea sânge din nas, din obraz, din ureche și din mână, sprâncenele îi erau arse, fața și hainele îi erau negre de praf de pușcă și duhneau de fum, iar haina era numai fâșii, dar păstra în continuare aerul său calm, care sugera o lipsă de griji ușor amuzată. Făcuse ceea ce își propusese să facă și rezistase nu două, ci opt ore. Satisfăcut, s-a lăsat dus în casa seraschierului din Bender. Carol a intrat în zdrențe, pătat de sânge, cu fața însângerată și murdară, dar cu o seninătate imperturbabilă. Seraschierul l-a

primit politicos, cu scuze pentru neînțelegerea care a dus la acea luptă. Carol s-a așezat pe o canapea, a cerut apă și o porție de șerbet, a refuzat cina care i-a fost oferită și a adormit imediat.

În ziua următoare, Carol și toți cei care au luptat alături de el au fost escortați la Adrianopol. Unii dintre cei care l-au văzut au fost impresionați. Jefferyes a scris la Londra: „Nu pot să exprim în cuvinte Excelenței Voastre ce spectacol deprimant a fost pentru mine, care îl văzusem înainte pe prinț în culmea gloriei și a terorii sale, să-l văd acum așa de înjosit ca să fie batjocura și râsul turcilor și păgânilor.“[611] Dar alții au crezut că regele Carol părea vesel. „Era într-o bună dispoziție, la fel ca în zilele lui de noroc și de libertate“, spunea unul, iar altul spunea că părea așa de mulțumit de el, „ca și cum toți turcii și tătarii se aflau în puterea lui“[612]. Cu siguranță, el își atinsese obiectivul: după o bătălie de o asemenea scară, hanul și seraschierul nu-l puteau trimite în Polonia.

În mod ironic, în ziua de după kalabakîk, noi ordine ale sultanului au ajuns la Bender, contramandând permisiunea de a folosi forța în răpirea lui Carol. Un emisar al sultanului l-a văzut pe rege și i-a explicat că „Marele Stăpân nu a știut nimic de această conspirație diavolească“[613].

La Adrianopol, Carol a fost primit cu onoruri și instalat într-un castel al statului de la Timurtaș, unde a zăcut mai multe săptămâni, pentru a i se vindeca piciorul. Drept pedeapsă pentru kalabalîk, atât hanul, cât și seraschierul au fost îndepărtați din funcții. Trei luni mai târziu, Imperiul Otoman a pornit un al patrulea scurt război cu Rusia. Acțiunea lui Carol fusese un succes provizoriu, din toate punctele de vedere.

În Europa, kalabalîk a creat senzație. Unii l-au considerat un act de eroism: ca un erou legendar, regele se luptase corp la corp cu toate că circumstanțele îi erau împotrivă. Dar mulți au considerat că a fost nebunie curată. Cum a putut regele să jignească într-atâta ospitalitatea sultanului? Aceasta a fost și atitudinea lui Petru la auzul veștii: „Acum am impresia că Dumnezeu l-a părăsit pe fratele meu, Carol, așa de mult, încât s-a apucat să atace și să irite pe singurul său prieten și aliat.“[614]

Și, de fapt, a fost o poveste eroică? La prima vedere, 100 de suedezi cu muschete, pistoale și săbii s-au apărat împotriva a 12000 de turci dotați cu

tunuri. Prin Europa circulau povești despre turcii care cădeau grămadă, despre munții de cadavre din fața casei regelui. De fapt, au fost uciși patruzeci de oameni de partea turcilor, iar pierderile suedezilor au fost de doisprezece oameni. Chiar și aceste pierderi au fost inutile, pentru că ienicerii îi trataseră cu mare indulgență. Dacă turcii nu ar fi năvălit în casa lui Carol și nu ar fi început să jefuiască deșănțat, cei mai mulți dintre cei care au murit ar fi rămas în viață. Adevărul era că acest kalabalîk a fost o șaradă care a devenit sângeroasă, jucată din motive politice, pentru a împiedica deportarea și capturarea regelui. Dar regele a permis desfășurarea acelui joc și i-a plăcut să ia parte la el. Nu se mai luptase de peste trei ani; suferise umilința de la Prut; de data asta, cel puțin, își putuse mânui sabia. Kalabalîk-ul a avut loc datorită faptului că lui Carol îi plăcea tensiunea amețitoare a luptei.

Timp de douăzeci de luni după kalabalîk, Carol a rămas în Turcia, ca oaspete al sultanului, instalat la castelul Timurtaș, cu parcul său frumos și grădinile sale superbe. A trebuit să treacă multe săptămâni ca oasele piciorului să se vindece complet și zece luni până să poată merge sau călări. În acest timp, în Europa, evenimentele se desfășurau cu rapiditate. În aprilie 1713, semnarea Tratatului de la Utrecht a încheiat, în sfârșit, cei doisprezece ani ai Războiului Succesiunii Spaniole. Nimeni nu câștigase. Nepotul Regelui Soare, Filip de Bourbon, a ajuns pe tronul spaniol, așa cum dorise Ludovic al XIV-lea, dar regatele Franței și Spaniei au fost separate cu mare grijă prin clauzele tratatului. La șaptezeci și unu de ani, Ludovic mai avea doi ani până la moarte, iar Franța era sărăcită de război. Celălalt pretendent al coroanei spaniole, Carol al Austriei, ocupa acum un alt tron, devenind împăratul Sfântului Imperiu Roman, după moartea fratelui său mai mare, în 1711.

În acei ani, Rusia și Turcia au făcut în sfârșit o pace permanentă. După Prut și cele trei războaie fără vărsare de sânge care au urmat, Petru a cedat, în sfârșit, Azovul, și s-a retras cu trupele din Polonia. Turcii erau dornici de pace; sfârșitul războiului din Europa Occidentală eliberase armata austriacă pentru eventuale acțiuni împotriva Turciei în Balcani, iar sultanul voia să fie pregătit pentru o asemenea situație. În 15 iunie 1713, Tratatul de la Adrianopol a fost semnat, promițând o pace de douăzeci și cinci de ani.

Tocmai acest tratat a făcut imposibilă în continuare șederea lui Carol al XII-lea în Imperiul Otoman. Turcii, care îl găzduiseră pe rege patru ani, aveau acum relații de pace cu inamicii lui. De aceea, într-un fel, Carol trebuia să plece. Pe tot cuprinsul continentului fiind pace, toate drumurile erau deschise în Europa. Carol nu se putea duce prin Polonia, întrucât pe tronul polonez se afla dușmanul său, Augustus. Dar putea să călătorească prin Austria și prin statele germane. Într-adevăr, noul împărat, Carol al VI-lea, era nerăbdător să-l vadă pe regele Suediei întorcându-se în Germania de Nord. Regii și prinții din acea regiune se pregăteau să înghită toate teritoriile suedeze din Sfântul Imperiu Roman; împăratul prefera să fie menținut acel statu-quo, iar balanța de putere să fie astfel păstrată. De aceea, împăratul nu doar că a acceptat trecerea lui Carol prin imperiul său, dar l-a implorat pe rege să vină la Viena și să fie primit oficial. Carol a refuzat a doua cerere, insistând să-i fie permis să treacă fără formalități și recunoașteri de orice fel. În cazul în care i se refuza acest lucru, Carol a declarat că va accepta invitația lui Ludovic al XIV-lea de a merge spre casă pe o navă franceză. Împăratul a fost de acord.

Carol a decis să călătorească incognito. Mergând cât de repede puteau să galopeze caii, el ar fi ajuns pe coasta baltică mai repede decât ar fi ajuns în Europa vestea plecării lui din Turcia. La sfârșitul verii lui 1714, Carol a început să se antreneze pentru călărie, exersând, el și caii lui, pregătindu-se pentru zile lungi de stat în șa. În 20 septembrie era gata de plecare. Sultanul i-a trimis daruri de bun-rămas: cai splendizi și corturi, o sabie cu nestemate. O gardă de onoare a cavaleriei turce, regele și 130 de suedezi care fuseseră cu el de la kalabalîk, au plecat spre nord prin Bulgaria, Valahia și trecătorile din Carpați. La Pitești, la granița dintre Imperiul Otoman și cel austriac, Carol și micul lui grup s-a întâlnit cu mai mulți suedezi care rămăseseră în urmă la Bender după kalabalîk. Alături de ei călăreau și intenționau să facă același drum și zeci de creditori care se hotărâseră să-i însoțească pe suedezi prin toată Europa, cu speranța că, odată ce regele ar ajunge pe pământ suedez, va fi capabil să le plătească și lor ceea ce le datora. În timp ce se alcătuia acest grup, Carol exersa din ce în ce mai des cu calul, galopând în jurul stâlpilor, sărind peste obstacole, aplecându-se din șa în galop ca să ia de pe jos o mănușă.

Când s-au adunat toți suedezii exilați, erau în total 1200 de oameni și aproape 2000 de cai cu zeci de căruțe. Un asemenea convoi trebuia să se miște încet și ar fi atras privirile tuturor pe o rază de mai mulți kilometri. Carol voia să ajungă repede, nu doar pentru a evita capturarea sa de către agenți saxoni, polonezi sau ruși, ci și pentru a evita demonstrații de simpatie jenante ale protestanților din imperiu, care încă îl mai vedeau pe regele Suediei ca pe campionul lor. De aceea, regele a decis să plece singur.

Pe lângă viteză, Carol se baza pe deghizare. Cum obiceiurile sale ascetice erau cunoscute în Europa, un membru din grupul său a glumit, spunând că regele ar avea o deghizare de neghicit dacă ar purta o perucă de curte cu bucle, ar sta la cele mai luxoase hanuri, ar bea zdravăn, ar flirta cu fiecare fată, ar purta toată ziua papuci și ar dormi până la prânz. Carol nu a mers așa de departe, dar și-a lăsat mustața să crească, a purtat o perucă neagră, o uniformă cafenie și o pălărie bordată cu aur, având la el un pașaport pe numele căpitanului Peter Frisk. El și doi însoțitori urma să pornească înaintea convoiului, dând impresia că ar fi fost un grup de avangardă trimis înainte să aranjeze caii și condițiile pentru convoiul regal care venea în spate. Printre cei din marele grup se afla și un ofițer îmbrăcat în hainele lui Carol, purtând mănușile și sabia lui, a cărui misiune era să joace rolul regelui. Pe drum, una dintre escortele lui Carol a fost lăsată în urmă, așa că regele Suediei călărea, practic, prin Europa, însoțit doar de o singură persoană.

Cu cât înainta, cu atât devenea mai nerăbdător. S-a oprit pentru puțin timp la poștele de pe drum – Debrecen în Ungaria, Buda pe Dunăre –, nicăieri mai mult de o oră. Rareori a dormit într-un han, preferând să-și petreacă noaptea ca pasager într-un echipaj rapid de poștă, ghemuindu-se pe paiele de pe podeaua săltăreață a trăsurii. A trecut în galop de la Regensburg la Nürnberg și Kassel și apoi spre nord. În noaptea de 10 noiembrie, garda a deschis poarta orașului Stralsund de pe Baltica, în Pomerania suedeză, la bătăile insistente. Afară, acesta a întâlnit un personaj cu o pălărie cu boruri lăsate peste o perucă întunecată. Rând pe rând au fost convocați mai mulți ofițeri superiori, până la ora patru dimineața, iar guvernatorul Stralsundului s-a trezit bombănind din pat și s-a dus să confirme uluitorul raport: după cincisprezece ani, regele Suediei se afla din nou pe pământ suedez.

Călătoria aceasta a dat naștere altor povești uimitoare. În mai puțin de paisprezece zile, regele călătorise de la Pitești, în Valahia, la Stralsund, pe Baltica, o distanță de peste 2000 de kilometri. Dintre aceștia, 854 kilometri fuseseră parcurși în poștalioane, iar restul călare. Media zilnică pe care o parcursese era de 160 de kilometri, iar în ultimele șase zile și nopți de la Viena la Stralsund, când luna plină l-a ajutat luminându-i drumul, viteza lui a fost și mai mare: Carol a parcurs 1200 de kilometri în șase zile și nopți. A călătorit în tot acest timp fără să-și scoată vreun moment hainele și cizmele; când a ajuns la Stralsund, au trebuit să-i fie tăiate de pe picioare.

Călătoria faimoasă a aprins imaginația Europei. Încă o dată, regele Suediei acționase dramatic și imprevizibil. În Suedia, vestea a fost primită „cu o bucurie de nedescris". După cincisprezece ani, se întâmplase un miracol: regele se întorsese. Poate că, în ciuda tuturor dezastrelor care se abătuseră în cei cinci ani de după Poltava, regele va face cumva să rezolve totul. În toate bisericile din Suedia se țineau slujbe de recunoștință. Dar, în alte părți, sosirea lui Carol la Stralsund crease nu recunoștință, ci mai degrabă anxietate. Acum, că regele războinic se afla din nou pe pământ suedez, ce altă dramă avea să înceapă? Pentru cei care se luptaseră cu el atât de mult timp – Petru al Rusiei, Augustus al Saxoniei, Frederic al Danemarcei – și pentru cei care le fuseseră alături la împărțirea prăzii – George Louis al Hanovrei și Frederic Wilhelm al Prusiei – acest eveniment a provocat îndoieli. Dar o singură manevră dramatică nu putea să dea peste cap marea adunare de forțe care, simțind mirosul morții, se mobilizase împotriva lui.

Deși după această călătorie toată lumea din Suedia și din Europa se aștepta ca imediat Carol să se îmbarce pe o navă și să se întoarcă în țara natală, regele le-a înșelat din nou așteptările. El s-a odihnit, apoi a chemat un croitor să-i ia măsura pentru o nouă uniformă, cu o haină simplă albastră, vestă albă, pantaloni din piele de căprioară și cizme noi, apoi a anunțat că intenționează să rămână la Stralsund, ultimul avanpost suedez de pe continent. Era o anumită logică în asta. Stralsund, cel mai puternic bastion suedez din Pomerania, urma să fie cu siguranță atacat de un mare număr de inamici care se apropiau de Suedia. Conducând chiar el apărarea, regele ar fi putut să-i distragă pe inamici de la înaintarea spre Baltica, pentru atacarea Suediei. Și apoi, acest lucru i-ar fi oferit ocazia să mai miroasă puțin praf de pușcă.

Carol a cerut alte trupe și artilerie din Suedia. Consiliul, incapabil să reziste ordinelor lui, mai ales acum, când se afla pe teritoriu suedez și așa aproape de casă, a reușit să mai scoată încă 14000 de oameni pe care să-i trimită în oraș. Exact cum se aștepta Carol, în vara lui 1715, o armată prusaco-danezo-saxonă a apărut în fața orașului. Ea număra 55000 de oameni.

Colacul de salvare al orașului asediat era culoarul maritim către Suedia. Cât timp flota suedeză putea să formeze convoaie de provizii și muniție, Carol avea o șansă de a preveni căderea orașului. Apoi, în 28 iulie 1715, flota daneză a apărut și cele două escadrile s-au angajat într-o canonadă care a durat șase ore. La sfârșit, amândouă flotele erau grav afectate și a trebuit să se târască acasă pentru reparații. Dar șase săptămâni mai târziu, flota daneză, întărită acum cu opt nave de război britanice, a reapărut. Amiralul suedez, plângându-se de vântul neprielnic, a rămas în port.

Calea mării fiind închisă, căderea Stralsundului a devenit inevitabilă. Trupele daneze au luat mai întâi insula Rügen, care se afla în dreptul Stralsundului. Carol era acolo și, cu o forță de 2800 de oameni, a atacat și a încercat să-i alunge pe cei 14000 de danezi și prusaci care se aflau în tranșee. Atacul a fost respins, regele a fost lovit în piept de un cartuș de muschetă, dar nu a fost grav rănit, iar suedezii au cedat insula. Asaltul a continuat și toamna, Carol expunându-se pericolului de a fi rănit, atât pe uscat cât și pe mare[615]. În final, în 22 decembrie 1715, apărarea a fost străpunsă și orașul a căzut.

Chiar înainte de capitularea garnizoanei, regele a părăsit Stralsundul într-o mică ambarcațiune deschisă. Timp de douăsprezece ore, marinarii lui s-au luptat cu marea agitată printre bucățile de gheață care pluteau, ca să ajungă la o navă suedeză care aștepta în larg, pentru a-l duce pe rege în Suedia. A ajuns acolo cu bine, iar două zile mai târziu, în 24 decembrie 1715, la ora patru dimineața, după cincisprezece ani și trei luni de la plecarea sa, regele Suediei se afla pe pământul natal, în întuneric și pe lapoviță.

---

[605] Nisbet R. Bain, Charles, p. 198.

[606] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 356.

[607] ibidem, p. 357.

[608] ibidem, p. 358.

[609] ibidem.

[610] Frans G. Bengtsson, p. 428.

[611] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 363.

[612] ibidem, p. 364.

[613] ibidem.

[614] Nisbet R. Bain, Charles, p. 218.

[615] La un moment dat, vrând să plece în recunoaștere pe apă, pentru a localiza poziția inamicului, Carol a luat o mică barcă al cărei cârmaci era un maistru constructor pe nume Schmidt. Când a ajuns în raza de acțiune a prusacilor, barca a fost învăluită într-o ploaie de proiectile de muschetă. Schmidt s-a ghemuit în barcă cât a putut; Carol, văzându-l, s-a ridicat în picioare, expunându-se în întregime, și a fluturat mâna dreaptă spre inamic. Nu a fost lovit, iar după ce a văzut ceea ce voise, i-a ordonat lui Schmidt să vâslească spre o zonă sigură. Jenat de felul în care se purtase, Schmidt și-a cerut scuze: „Majestatea Voastră, eu nu sunt un navigator, ci un constructor al Majestății Voastre, a cărui datorie este să construiască nave ziua și să facă copii noaptea." (Frans G. Bengtsson, p. 454.) Carol i-a replicat binedispus că activitatea lui de cârmaci din acea zi nu i-a afectat capacitatea de a-și îndeplini vreuna dintre ocupații. (N. a.)

46

VENEȚIA NORDULUI

Există o legendă care spune că orașul Sankt-Petersburg a fost construit în întregime în cerul albastru al raiului și de acolo a fost coborât și așezat peste mlaștinile Nevei. Numai așa se poate explica, spune legenda, cum un oraș așa de frumos poate exista într-un loc atât de mohorât. Adevărul este numai cu puțin mai miraculos: voința de fier a unui singur om, iscusința sutelor de arhitecți și meseriași străini și munca a sute de mii de muncitori ruși au creat un oraș pe care călătorii de mai târziu l-au descris cu admirație „Veneția Nordului" și „Babilonul Zăpezilor".

Construirea Sankt-Petersburgului a început serios în perioada următoare victoriei de la Poltava din 1709, care, așa cum spunea fondatorul orașului, „a așezat piatra de temelie" a acestuia. Construirea a fost impulsionată în anul următor de capturarea orașelor Riga și Vîborg de către Rusia, „cele două perne pe care Sankt-Petersburgul se poate odihni acum perfect liniștit". După aceea, deși Petru lipsea din „paradisul" lui cu lunile (uneori chiar un an sau mai mult), construirea nu s-a oprit niciun moment. Oriunde s-ar fi aflat și orice altceva ar mai fi fost în atenția lui, scrisorile lui Petru erau pline de întrebări și ordine referitoare la construirea de diguri, palate și alte clădiri, săparea de canale, amenajarea și plantarea grădinilor. În 1712, deși nu fusese emis vreun decret în acest sens, Sankt-Petersburgul devenise capitala Rusiei. Guvernul autocrat îl avea în centru pe țar, iar țarul a preferat Sankt-Petersburgul. În consecință, birourile guvernamentale au fost transferate de la Moscova, noi ministere au fost înființate acolo și, foarte curând, simpla prezență a lui Petru a transformat orașul în devenire de pe Neva în centrul guvernamental.

În primul deceniu al existenței sale, Sankt-Petersburgul a crescut cu rapiditate. Până în aprilie 1714, raporta Weber, Petru făcuse un recensământ și numărase 34500 de clădiri în oraș. Această cifră includea probabil fiecare locuință care avea patru pereți și un acoperiș, și chiar și așa, era fără îndoială exagerată. Cu toate acestea, nu numai cantitatea, dar și calitatea

noilor clădiri din Sankt-Petersburg era impresionantă. Arhitecți din multe țări sosiseră și se apucaseră de treabă. Trezzini, primul arhitect general, era în Rusia de aproape zece ani; el a fost urmat, în 1713, (deși Trezzini a rămas și a continuat să ridice clădiri) de un german, Andreas Schlüter, care a adus cu el alți germani și alți arhitecți prieteni.

În 1714, nucleul noului oraș era încă pe insula Petrograd, la câțiva metri în estul fortăreței Petru și Pavel. Centrul era Piața Treimii, care se afla în fața digului râului, în apropiere de prima casă de lemn, cu trei camere, a lui Petru. În jurul pieței fuseseră construite mari clădiri. Una era biserica de lemn cu hramul Sfânta Treime, ridicată în 1710, în care Petru asista în mod regulat la slujbă, își celebra victoriile și își jelea morții. Clădirea cea mai importantă era Cancelaria de Stat, Biroul de Tipografie al Guvernului (unde se tipăreau Biblii și cărți de știință și tehnică, cu tipare și prese aduse din Occident) și primul spital al orașului. Acestea erau așezate pe fiecare latură a pieței, alături de alte case de piatră ale cancelarului Golovkin, vicecancelarului Șafirov, cneazului Ivan Buturlin, a lui Nikita Zotov (care acum era conte), și a cneazului Matvei Gagarin, guvernatorul Siberiei. Alături se afla taverna „Patru fregate“, care continua să ofere un spațiu de relaxare unde funcționarii oficiali, inclusiv țarul, ambasadorii străini, negustorii și oamenii din popor decent îmbrăcați puteau să se oprească și să se relaxeze cu tutun, bere, vodcă, vin și coniac.

Nu departe de Piața Treimii se afla singura piață a orașului, o clădire mare, cu etaj, din lemn, care se întindea pe trei laturi ale unei curți vaste. Acolo, în sute de magazine și standuri, zeci de negustori și întreprinzători de diferite nații își expuneau marfa. Toți plăteau chirie țarului, care își păstra monopolul pe comerț, nepermițând vânzarea de bunuri în alte locuri din oraș. Foarte aproape, într-o altă mare clădire din lemn, era piața de alimente și bunuri gospodărești, unde se vindeau mazăre, linte, varză, fasole, ovăz, făină, șuncă, ustensile din lemn și vase de lut. Pe străzile din spate erau bazarurile tătărești, un talmeș-balmeș de tarabe micuțe care ofereau pantofi vechi, piese de fier vechi, scaune vechi, șei de lemn uzate și sute de alte obiecte. În marea înghesuită de oameni care se înghionteau și se împingeau în jurul acestor tarabe, hoții de buzunare aveau de unde să fure. „Mulțimea este atât de densă, încât trebuie să ai mare grijă de pungă, de sabie sau de batistă“, scria Weber. „Este înțelept să ții totul într-o singură mână. Eu,

odată, am văzut un ofițer german, un grenadier, care s-a întors fără perucă, iar o doamnă fără bonetă.“[616] Niște călăreți tătari trecuseră în galop pe lângă ei, le-au smuls peruca și boneta, iar apoi, spre amuzamentul mulțimii, au oferit obiectele furate spre vânzare, sub ochii victimelor rămase cu capul descoperit.

Odată ce Poltava îndepărtase pericolul suedez, orașul s-a extins de la centrul său inițial, aflat în estul fortăreței, către alte insule și apoi spre continent. În aval, spre nordul cursului principal al Nevei, se afla cea mai mare insulă a deltei râului, insula Vasilievski, al cărei locuitor important era cneazul Menșikov, guvernatorul general al orașului, căruia Petru îi oferise cadou cea mai mare parte din insulă. În 1713, pe digul din fața râului, Menșikov a început construcția unui palat masiv de piatră cu două etaje, cu acoperiș din olane de tablă vopsite în roșu strălucitor. Acest palat, al cărui proiect fusese realizat de către arhitectul german Gottfried Schädel, a rămas cea mai mare clădire particulară din Sankt-Petersburg în timpul vieții lui Petru și era bogat decorată în interior cu mobilă elegantă, platouri ornamentale de argint și multe alte articole despre care ambasadorul danez comenta sec că păreau „să fie luate din castelele poloneze“[617]. Sala principală a casei, vastă, era cel mai important loc al divertismentului din oraș pentru nunți și baluri. Petru folosea palatul lui Menșikov așa cum folosise și marea casă pe care o construise cu ani în urmă la Moscova pentru Francis Lefort, în timp ce el prefera să locuiască în case mai simple, care nu aveau camere suficient de mari pentru petreceri cu mulți oameni. Câteodată, când Menșikov făcea primiri în numele țarului, acesta privea peste râu din casa lui mai mică la ferestrele luminate ale palatului lui Menșikov și chicotea: „Danilici se veselește.“[618]

În spatele casei lui Menșikov se aflau biserica privată a cneazului, cu clopotniță și clopot cu sunet diafan, și o mare, fastuoasă grădină, cu garduri de zăbrele, arbuști și pâlcuri de copaci, case pentru grădinari și o fermă cu pui și alte animale. Aflându-se pe partea nordică a râului, grădina avea avantajul expunerii spre sud și, apărată de vânt datorită arborilor, producea fructe și chiar pepeni. În restul insulei se mai aflau câteva case de lemn și pășuni cu iarbă pentru cai și vite, dar cea mai mare parte a insulei Vasilievski rămăsese acoperită în continuare de o pădure și arbuști.

Dintotdeauna, inima orașului a fost marele râu, un torent adânc de apă rece care curgea tăcut și lin din apa interioară a lacului Ladoga, trecea de fortăreață, de casa cea mare, cu acoperiș roșu, a lui Menșikov, iar apoi printre insule, vărsându-se așa de viguros în Golful Finic, încât cursul lui era încă vizibil la doi kilometri de mal. Forța teribilă a curentului, presiunea gheții din timpul iernii și sloiurile masive care se spărgeau primăvara făceau să fie dificil de construit un pod în epoca lui Petru; dar nu acesta era motivul pentru care nu fusese construit niciunul. Petru voia ca supușii lui să învețe tainele navigației și ale marinei, așa că insista ca ei să traverseze Neva cu barca fără rame. Pentru cei care nu își permiteau o ambarcațiune privată, existau douăzeci de feriboturi autorizate de guvern, dar barcagiii, în majoritate țărani ignoranți, erau deseori păcăliți de curenții iuți și rafalele puternice de vânt. Numai după ce ambasadorul polonez, un general-maior și unul dintre medicii personali ai lui Petru s-au înecat în accidente succesive de navigație, Petru a cedat și le-a dat voie celor care conduceau feribotul să folosească ramele. Pentru populația de rând, traversarea rămânea riscantă; dacă izbucnea o furtună, oamenii puteau rămâne pe cealaltă parte a râului mai multe zile. Iarna, locuitorii puteau să treacă cu ușurință pe gheață, dar vara, când erau furtuni, toamna și primăvara, când gheața începea să se formeze sau să se topească, oamenii de pe insulele Nevei erau practic rupți de restul Rusiei. (În aprilie 1712, Petru a găsit un mod de a trece râul evitând pericolul de a cădea prin gheața subțire: a pus o barcă cu patru vâsle peste o sanie și el s-a așezat în barcă; caii și sania puteau să cadă sub gheață, dar barca țarului ar fi plutit în continuare.)

Din cauza acestei izolări, clădirile guvernamentale și vilele particulare au început să fie ridicate pe partea sudică a malului, care reprezenta zona continentală. Cea mai mare dintre aceste clădiri era palatul de treizeci de camere al generalului-amiral Apraksin, care se afla chiar lângă clădirea Amiralității, pe colțul locului ocupat acum de Palatul de Iarnă cu 1100 de camere construit de Rastrelli pentru împărăteasa Elisabeta. În amonte, pe partea sudică a digului, erau casele procurorului-general Iagujinski, ale viceamiralului Cruys și Palatul de Iarnă al lui Petru, aflat pe terenul pe care se află azi micul Ermitaj al Ecaterinei cea Mare. Palatul lui Petru era făcut din lemn, cu etaj, avea un corp central și două aripi de clădire, dar, cu excepția coroanei navale care se afla deasupra ușii, nu se distingea prin nimic de celelalte vile de pe malul râului. Țarul nu se simțea în largul lui în

camere prea spațioase și prefera camerele mici și scunde, dar, pentru a păstra linia simetrică a fațadelor celorlalte palate construite de-a lungul râului, a fost obligat să-și înalțe camerele mai mult decât îi plăcea lui. Soluția lui a fost să instaleze un plafon fals, mai jos decât cel original, în toate camerele unde locuia el. Primul Palat de Iarnă a fost dărâmat în 1721, pentru a fi înlocuit cu o clădire mai mare din piatră.

În 1710, la vreo doi kilometri mai sus de Amiralitate, în punctul în care râul Fontanka se varsă în Neva, Trezzini a început să construiască un superb Palat de Vară, cu ferestre largi, zăbrelite, care dădeau spre apă din două părți, cu două hornuri olandeze solide și un acoperiș ascuțit cu frontoane, decorat cu giruete aurite, în formă de Sfântul Gheorghe călare. Petru și Ecaterina au locuit acolo împreună, iar cele paisprezece camere luminoase și aerisite erau împărțite în mod egal între soț și soție, Petru ocupând șapte camere la parter, iar Ecaterina pe cele șapte de la etaj. Camerele lui îi reflectau gusturile modeste și simțul practic; ale ei indicau dorința de a se înconjura de lux regal și de grandoare. Pereții biroului și ai sălii de recepție a lui Petru, de exemplu, erau acoperiți până la nivelul geamului cu teracote albastre olandeze, fiecare dintre ele înfățișând ba nave, ba scene nautice, ba scene pastorale. Tavanul sălii lui de recepție și al micului său dormitor erau decorate cu picturi de heruvimi înaripați care celebrau „Triumful Rusiei". Pe biroul țarului se afla un ceas de navă ornamentat și o busolă de alamă și argint gravat, dăruite de regele George I al Angliei. Patul cu baldachin al lui Petru, acoperit cu catifea roșie, era mare, dar nu atât de mare încât să se poată întinde în el; în secolul al XVIII-lea, oamenii dormeau culcați pe perne. Cea mai interesantă cameră de la etajul lui Petru era Camera de Creație, unde țarul avea strunguri pe care le folosea în timpul liber. Pe un perete al acestei camere era rama de lemn sculptat, înaltă de 3,6 metri, a unui instrument special făcut pentru Petru de Dinglinger la Dresda, în 1714. Trei cadrane mari, fiecare având 1,5 metri în diametru, indicau timpul și, printr-un sistem de frânghii conectate la giruetele de pe acoperiș, arătau direcția și viteza vântului. Sufrageria lui Petru era suficient de mare pentru el, familia lui și doar câțiva musafiri; toate banchetele oficiale se țineau la palatul lui Menșikov. Pereții bucătăriei lui Petru erau acoperiți cu teracotă albastră cu motive florale diferite. Apa era adusă în chiuveta de marmură neagră cu ajutorul primului sistem de conducte de apă din Sankt-Petersburg. Cel mai important, fereastra de la bucătărie se deschidea direct spre

sufragerie; lui Petru îi plăcea mâncarea fierbinte și detesta palatele mari în care mâncarea se răcea din cauza drumului lung pe care îl avea de făcut de la cuptor până la masă.

La etajul superior, Ecaterina avea o sală de recepție, o sală a tronului, o sală de dans, dar și un dormitor, o cameră pentru copii cu un pătuț în formă de vapor și propria ei bucătărie. Camerele sale aveau tavane pictate, parchet pe podea, tapiserii flamande și germane pe pereți sau tapet chinezesc țesut cu fir de aur sau argint, draperii, covoare, mobilă încrustată cu fildeș și sidef, și oglinzi venețiene și englezești. Azi, acest mic palat, superb restaurat și încărcat cu obiecte originale specifice acelei perioade, decorat cu portrete ale familiei și locotenenților lui Petru, este – ca și micul pavilion Mon Plaisir de la Peterhof – locul unde poți să simți cel mai intim umbra stăruitoare a lui Petru.

În 1716 a sosit la Sankt-Petersburg un alt arhitect străin care a lăsat o amprentă nepieritoare asupra „paradisului“ lui Petru. Acesta era arhitectul francez Alexandre Jean Baptiste LeBlond. Parizian și discipol al marelui Le Notre, care proiectase grădinile de la Versailles, LeBlond avea doar treizeci și șapte de ani, dar era deja cunoscut în Franța pentru clădirile pe care le construise în Paris și pentru cele câteva cărți pe care le publicase, despre arhitectură și grădini geometrice. În aprilie 1716, LeBlond a semnat un contract fără precedent prin care se angaja să vină în Rusia pentru cinci ani ca arhitect general, cu un salariu garantat de 5.000 de ruble pe an. Era prevăzut să i se ofere, de asemenea, și un apartament de stat, dar și permisiunea de a părăsi Rusia la finalul celor cinci ani, fără să trebuiască să plătească vreo taxă pentru posesiunile sale. În schimb, LeBlond a promis să facă tot ce îi stă în putere să îi învețe ce știe și pe rușii care urma să lucreze cu el.

În drum spre noua lui slujbă, LeBlond a trecut prin Pyrmont, acolo unde Petru făcea cură cu ape, și cei doi bărbați au discutat despre planurile și speranțele țarului pentru noul său oraș. Petru era încântat de noul angajat și, la plecarea lui LeBlond, i-a scris entuziast lui Menșikov în Sankt-Petersburg:

Primește-l pe LeBlond cu prietenie și respectă-i contractul, pentru că e cel mai bun dintre cei mai buni și un adevărat geniu, așa cum am văzut imediat. În afară de faptul că este un bărbat dinamic și inteligent, este atât de respectat în atelierele din Franța, încât prin intermediul lui putem să angajăm pe oricine dorim. De aceea, toți arhitecții noștri trebuie să fie anunțați că de acum încolo își vor duce toate planurile de construcție la LeBlond pentru aprobare și, dacă mai este timp, să-i urmeze indicațiile pentru corectarea planurilor.[619]

Înarmat cu titlul de arhitect general, cu contractul lui princiar și recomandările elogioase ale țarului, LeBlond a ajuns în Rusia cu intenția de a prelua conducerea. În alai nu avea doar soția și pe fiul lui de șase ani, ci și zeci de artizani, ingineri, tâmplari, sculptori, pietrari, cărămidari, lemnari, fierari, dăltuitori, aurari și grădinari. Imediat, el a instituit o nouă Cancelarie de Construcții, un birou administrativ, prin care trebuia să treacă toate planurile de construcție pentru a primi aprobarea lui. Apoi, pe baza discuțiilor cu Petru, a început să schițeze un plan general care urma să dicteze dezvoltarea majoră a orașului în anii următori.

Cea mai ambițioasă parte a acestui plan nou era crearea unui oraș de canale, după modelul Amsterdamului, situat în jumătatea estică a insulei Vasilievski. Acesta urma să fie o rețea dreptunghiulară de străzi paralele intersectate de canale săpate în terenurile joase și mlăștinoase. Două canale principale urma să se întindă pe toată lungimea insulei, iar douăsprezece canale mai mici aveau să le intersecteze, dar chiar și canalele mai mici trebuia să fie suficient de largi ca să poată trece pe ele două ambarcațiuni în același timp. Fiecare casă urma să aibă o curte, o grădină și un doc pentru barca proprietarului. În mijlocul acestei table de șah, țarul trebuia să aibă un nou palat, mai mare, cu o grădină geometrică.

LeBlond a început să lucreze imediat ce a ajuns, în august 1716, folosind stâlpi care să marcheze marginile noului său oraș în pământurile mlăștinoase. În toamna aceea și în primăvara următoare a început săparea canalelor, iar primii proprietari, la ordinele ferme ale lui Petru, au început construirea reședințelor. Nu toate au mers bine însă. În exercitarea puterii lui, LeBlond a atentat atât la prerogativele, cât și la posesiunile unui și mai puternic locuitor al orașului, Menșikov, care era atât guvernator general al

orașului, cât și proprietarul celei mai mari părți a insulei Vasilievski, din care o parte trebuia să îi fie luată pentru orașul de canale al lui LeBlond. Menșikov nu a îndrăznit să se opună direct planului pe care îl aprobase Petru, dar țarul lipsea multe luni, iar în acest timp guvernatorul general prelua comanda tuturor activităților care se desfășurau în oraș, inclusiv noua construcție. Riposta lui Menșikov a fost dată în felul lui obișnuit. Canalele au fost construite, dar erau mai înguste și mai puțin adânci decât ceruse LeBlond; nu puteau să treacă două bărci una pe lângă alta pe ele, iar curând canalele puțin adânci au început să se umple cu noroi. Când Petru s-a întors și s-a dus să inspecteze noua construcție, el a fost mulțumit să vadă casele care se ridicau de-a lungul noilor canale, dar, observând dimensiunea căilor de apă, a fost uluit și furios. LeBlond, care de acum se învățase să nu-l mai provoace direct pe Menșikov, a tăcut. Cu arhitectul lui alături, Petru s-a plimbat de-a lungul insulei și, întorcându-se spre LeBlond, l-a întrebat: „Ce se poate face ca planul meu să fie dus la bun sfârșit?“

Francezul a ridicat din umeri. „Trebuie ras tot, sire, ras. Nu este un alt remediu decât să fie stricat tot ce s-a făcut și să fie din nou săpate canalele.“[620] Acest lucru însă era prea mult, chiar și pentru Petru, iar proiectul a fost abandonat, deși, din când în când, Petru mergea pe insula Vasilievski să se uite la canale și venea acasă întristat, fără să scoată o vorbă. Pe malul sudic însă, LeBlond a reușit să construiască bulevardul principal al orașului, marele Nevski Prospekt, care se întindea pe o lungime de patru kilometri, printre pajiști și păduri, de la Amiralitate până la Mănăstirea Aleksandr Nevski. Bulevardul Nevski a fost construit și pavat de grupuri de prizonieri suedezi (care aveau ordin să-l și curețe în fiecare sâmbătă), iar în curând a devenit cea mai celebră stradă din Rusia.

LeBlond a mai avut o contribuție remarcabilă la o altă faimoasă emblemă a Sankt-Petersburgului, Palatul de Vară. Chiar înainte de Poltava, Petru ordonase amenajarea grădinii care se întindea pe 15 hectare în spatele Palatului său de Vară, până la joncțiunea Nevei cu Fontanka. Chiar și atunci când era îngrijorat la culme în legătură cu suedezii, țarul dădea permanent ordine cu privire la grădină. Moscovei i se comanda să trimită „semințe și rădăcini, și treisprezece tineri care să fie instruiți ca grădinari“[621]. Se căutau cărți despre grădinile din Franța și Olanda. Erau comandați copaci care să fie plantați de-a lungul bulevardelor: lămâi verzi și ulmi de la Kiev și

Novgorod, castani din Hamburg, stejari și pomi fructiferi de la Moscova și de pe Volga, chiparoși din sud. Soseau flori de peste tot: bulbi de lalea din Amsterdam, tufe de liliac din Lübeck, crini, trandafiri și garoafe din diferite părți ale Rusiei.

Contribuția lui LeBlond la Palatul de Vară a fost apa. „Fântânile și apa sunt sufletul unei grădini și alcătuiesc principalul ei element de decor“[622], scrisese el. A pompat apă din Fontanka (numele derivă de la „fântână“) într-un nou turn de apă, a cărui înălțime permitea apei să țâșnească și să facă vapori. Existau cincizeci de fântâni risipite prin toată grădina: grote, cascade, jeturi de apă care țâșneau din guri de delfini și cai. În bazinele acestor fântâni erau creaturi reale sau mitice – gargui de piatră, pești sau chiar o balenă – înotau sau scuipau apă. Alături, păsări rare cântau în colivii în formă de pagodă, o maimuță albastră sporovăia, iar porci spinoși și samuri îi aținteau posomorâți pe vizitatori.

Folosindu-se de lecțiile învățate de la Le Notre, LeBlond a creat pentru Petru o adevărată grădină geometrică franțuzească. El a trasat rondurile de flori, a plantat arbuști și a pus pietriș ca să creioneze linii curbate. A tuns coroanele copacilor și tufelor în sfere, cuburi și conuri. A construit sere de sticlă și a pus acolo portocali, lămâi și dafini și chiar un mic copac de scorțișoară. Sculpturi italiene au fost plasate la intersecția tuturor aleilor și de-a lungul drumurilor mai largi; la sfârșit, șaizeci de statui de marmură albă, înfățișând scene din fabulele lui Esop, au fost fixate la locul lor, laolaltă cu alte sculpturi intitulate „Pacea și abundența“, „Navigația“, „Arhitectura“, „Adevărul“ și „Sinceritatea“.

Când Petru se afla în Sankt-Petersburg, se ducea deseori la Grădina de Vară. Stătea pe o bancă și bea bere sau juca dame cu prietenii lui, în timp ce Ecaterina cu doamnele ei se plimbau pe alei. Grădina era deschisă și pentru public, iar oamenii veneau să se plimbe după-amiaza sau stăteau lângă fântâni în timpul lungilor nopți albe de iunie și iulie. În 1777, inundații groaznice au provocat daune înspăimântătoare Grădinii de Vară, dezrădăcinând copaci și sfărâmând fântâni, iar după aceasta Ecaterina cea Mare a reconstruit grădina cu alte linii, preferând stilul mai puțin geometric, englezesc, celui franțuzesc; nu a mai reconstruit fântânile și copacii și arbuștii erau lăsați să crească în voie. Dar Grădina de Vară și-a păstrat

farmecul și a rămas atrăgătoare. Pușkin a locuit în apropiere și mergea adesea să se plimbe acolo; Glinka și Gogol erau vizitatori constanți ai Grădinii de Vară a lui Petru. Veche precum orașul însuși, Grădina de Vară încă se reînnoiește în fiecare primăvară și rămâne tânără la fel ca cea mai proaspătă frunză și cel mai tânăr boboc de floare.

Menșikov era din ce în ce mai gelos pe favoarea de care se bucura LeBlond din partea țarului și a folosit Grădina de Vară ca pe un alt mod de a lovi în francez. În 1717, i-a scris lui Petru că LeBlond taie din Grădina de Vară copacii de care știa că țarul este foarte mândru – de fapt, LeBlond doar tăiase câteva ramuri ca să îmbunătățească aspectul grădinii și să modeleze copacii potrivit metodelor franțuzești. Când s-a întors și l-a întâlnit pe LeBlond, Petru a izbucnit mânios, gândindu-se la copacii lui pierduți. Înainte să-și dea seama ce face, l-a lovit pe arhitect cu bastonul, ceea ce l-a făcut pe LeBlond să cadă la pat, din cauza șocului și a febrei. Petru s-a dus după aceea să vadă grădina și, când și-a dat seama că acei copaci doar fuseseră tunși, i-a trimis în grabă scuze lui LeBlond și a dat instrucțiuni ca arhitectul general să primească îngrijiri speciale. Curând după acest episod, țarul l-a întâlnit pe Menșikov pe scări. Apucându-l de guler și împingându-l în perete, Petru a țipat: „Numai tu, ticălosule, ești de vină pentru boala lui LeBlond!“[623]

LeBlond și-a revenit, dar un an mai târziu a făcut vărsat. În februarie 1719, el a murit, la treizeci și nouă de ani, după ce își petrecuse doar treizeci de luni în Rusia. Dacă ar mai fi trăit și ar fi continuat să aibă marea putere pe care i-o dădea bunăvoința lui Petru, fața Sankt-Petersburgului ar fi fost una franțuzească. Un exemplu celebru de acest fel de arhitectură chiar există. Înainte de a muri, LeBlond alesese locul, pregătise schițele și trasase liniile grădinilor pentru reședința de vară și palatul de la mare, cunoscute sub numele de Peterhof.

Peterhof fusese conceput cu mult înainte ca LeBlond să vină în Rusia; originile lui erau legate de Kronstadt. În 1703, la câteva luni de la cucerirea deltei râului Neva, Petru naviga în Golful Finic și a văzut pentru prima dată insula Kotlin. Curând după aceea, el a hotărât să construiască acolo o fortăreață pentru a proteja Sankt-Petersburgul dinspre mare. După ce începuse construcția fortăreței, Petru s-a dus pe insulă să vadă cum merg

lucrările. Uneori, mai ales toamna, când erau furtuni frecvente, nu putea să navigheze direct într-acolo din oraș. În aceste situații, el mergea pe uscat până într-un punct de pe coastă, chiar în sudul insulei, iar de acolo mai avea de făcut doar o scurtă călătorie cu barca. În acel loc a construit un mic debarcader și o cabană cu două camere, unde, dacă era necesar, putea aștepta îmbunătățirea vremii. Acea cabană a reprezentat începutul Peterhofului.

Odată ce victoria de la Poltava i-a asigurat posesiunea Ingriei, Petru a împărțit pământul aflat de-a lungul coastei sudice a Golfului Finic, din afara Sankt-Petersburgului, în suprafețe pe care le-a distribuit locotenenților lui. Mulți și-au ridicat palate și vile de-a lungul crestei înalte de 15-18 metri care se afla la aproape un kilometru de mal. Cea mai mare și mai frumoasă dintre aceste case mari de țară, așezate în semicerc, cu fața spre golf, îi aparținea lui Menșikov, cel pentru care Schädel ridicase un palat oval, cu două etaje, pe care Menșikov l-a numit Oranienbaum.

Prima casă de vară din golf a lui Petru, construită într-un loc numit Strelna, nu rivaliza cu palatul magnific al serenului prinț. Strelna era doar o cabană mare de lemn a cărei singură trăsătură distinctivă era o căsuță în copac unde țarul putea să ajungă cu o scară. Seara, Petru își fuma pipa și privea mulțumit la ambarcațiunile din golf. În cele din urmă, a vrut ceva mai grandios și LeBlond a fost cel căruia i-a încredințat sarcina de a construi un palat care să rivalizeze cu Oranienbaum, un Versailles pe malul mării: Peterhof.

Marele palat al lui LeBlond, o structură amplă, cu etaj, frumos decorată și mobilată, se deschidea spre o vastă grădină geometrică franțuzească, aflată în spatele palatului. Dar era mult mai mică și mai puțin decorată decât Versailles-ul sau decât palatul lărgit și redecorat pe care Rastrelli urma să-l creeze pentru împărăteasa Elisabeta în același loc, o generație mai târziu. Gloria Peterhofului – și capodopera lui LeBlond – stă în felul în care acesta a folosit apa. Apele zboară prin aer la Peterhof; țâșnesc și stropesc din zeci de fântâni ingenioase; stropesc statuile de oameni și zei, cai și pești și creaturi neidentificabile pe care nu le-a văzut vreodată omul sau zeul; alunecă în pânze ca oglinda peste marginile treptelor de marmură; curge în bazine adânci și întunecate, piscine și canale. Marea cascadă din fața

palatului se prăvălește pe scările gigantice duble, de marmură, care flanchează o peșteră adâncă, deschizându-se într-un larg bazin central. De-a lungul treptelor, statui aurite strălucesc în lumina soarelui; în mijlocul bazinului, spălat de miii de jeturi de apă, se află un Samson de aur orbitor care deschide fălcile unui leu de aur. Din bazin, apa curge spre mare pe un canal lung și destul de larg ca să aducă mici ambarcațiuni până la picioarele palatului. Mergând chiar prin centrul grădinii de jos, marele canal este flancat de alte fântâni, statui și șiruri de copaci. Apa care aprovizionează aceste fântâni nu vine din golf, ci, printr-un sistem de țevi de lemn, este adusă dintr-o sursă mai înaltă, aflată la 15 kilometri depărtare.

În această grădină de jos, între palat și mare, în care se întretaie alei și cărări, plină de fântâni și statui de marmură albă, LeBlond a mai creat trei pavilioane superbe de vară care s-au păstrat până în ziua de azi – Ermitajul, Marly și Mon Plaisir. Acest Ermitaj este o structură mică, elegantă, înconjurată de un șanț cu apă, peste care se află un pod basculant ce duce către singura ușă. Ermitajul este o clădire cu etaj, parterul fiind ocupat de bucătărie și un birou, iar etajul superior de o singură cameră aerisită, cu ferestre înalte care se deschid spre balcoane. Această cameră era folosită numai pentru mese sărbătorești private. În mijlocul ei, o imensă masă ovală, de douăsprezece persoane, ascundea un spectaculos mecanism-surpriză franțuzesc: când gazda suna clopoțelul între felurile de mâncare, partea centrală a mesei cobora la primul etaj, acolo farfuriile erau luate și se așeza felul următor de mâncare, după care masa se ridica din nou în poziția inițială. În felul acesta, mesele nu erau deranjate niciodată de prezența servitorilor.

Marly a fost numit după reședința privată a lui Ludovic al XIV-lea, dar „nu seamănă deloc cu cel al Majestății Voastre“[624], raporta ambasadorul francez la Paris. Marly-ul lui Petru era o simplă casă olandeză cu camere lambrisate cu stejar și ceramică olandeză, așezat pe marginea unui lac liniștit.

Cel mai important dintre aceste pavilioane era Mon Plaisir, pe care Petru îl prefera tuturor celorlalte case de la țară pe care le avea. Este o clădire cu un singur nivel, din cărămidă roșie în stil olandez, perfect proporționată, așezată chiar lângă mare și, în felul ei, este a doua mică bijuterie, pe măsura micului Palat de Vară al țarului din Grădina de Vară. Ferestre înalte

franțuzești permiteau trecerea din orice cameră direct pe terasa de cărămidă, construită la câțiva centimetri deasupra apei. Înăuntru, o sală centrală care e și cameră de primire, este lambrisată cu stejar întunecat în manieră olandeză, cu picturi din Olanda, în special cu nave olandeze, așezate pe paneluri. Tavanul este pictat în arabescuri franțuzești vesele, iar podeaua este placată cu ceramică albă și neagră, ca să formeze o tablă de șah de mari dimensiuni.

Astăzi, Mon Plaisir este aproape la fel cum era când Petru locuia acolo. Mobila, decorațiunile și articolele casnice aparțin perioadei în care a trăit țarul, chiar dacă nu au fost ale lui. Pe o latură a sălii centrale este biroul lui Petru, de unde se poate vedea tot golful. Biroul lui este plin de instrumente de navigație, pereții sunt acoperiți până la înălțimea ferestrei cu plăci ceramice care înfățișează nave, iar în partea de sus sunt acoperiți cu panele de lemn. Următoarea cămăruță este dormitorul lui Petru. Din pat, se vede marea. Pe cealaltă parte a sălii este bucătăria cu ceramică albastră, la un pas de sufragerie. O curiozitate o reprezintă micuța cameră chinezească elegantă, decorată toată cu lac roșu și negru. Fiecare latură a casei este flancată de o frumoasă galerie cu ferestre înalte și largi, cele din față deschizându-se spre mare, cele din spate spre grădina plină de lalele și fântâni; între ferestre sunt așezate alte picturi olandeze, majoritatea peisaje marine. Petru iubea căsuța și îi plăcea să stea acolo chiar și atunci când Ecaterina locuia în Marele Palat de pe creastă. De acolo putea să privească apa sau să stea în pat cu fereastra deschisă și să audă valurile. Mai mult decât oriunde, în ultima parte a vieții lui, monarhul fără astâmpăr și-a găsit liniștea la Mon Plaisir.

---

[616] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 318.

[617] Constantin de Grunwald, p. 161.

[618] Eugene Schuyler, vol. II, p. 430.

[619] Christopher Marsden, p. 61.

[620] Staehlin von Storcksburg, p. 202.

[621] B.H. Sumner, Emergence, p. 59.

[622] Christopher Marsden, p. 65.

[623] Staehlin von Storcksburg, p. 312.

[624] Sbornik I.R.I.O., XLIX, p. 372.

47

UN AMBASADOR RAPORTEAZĂ

Când Petru și-a mutat curtea, guvernul și nobilimea de la Moscova la Sankt-Petersburg, ambasadorii străini acreditați de țar au fost și ei siliți să se așeze pe Neva. Mulți dintre acești diplomați au lăsat relatări din timpul serviciului lor, printre ei Whitworth din Anglia, Campredon din Franța, Juel din Danemarca și Bergholz din Holstein. Dar cel mai detaliat tablou al unui martor al ultimilor ani de la curtea lui Petru vine de la Friedrich Christian Weber, ambasadorul Hanovrei, ale cărui descrieri ale vieții de la curtea din Sankt-Petersburg completează imaginea vieții de curte de la Moscova prezentată de austriacul Johann Korb, cu douăzeci de ani înainte. Weber a sosit în Rusia în 1714 și a petrecut șapte ani în Sankt-Petersburg înainte de a se întoarce în țara lui natală și de a-și publica memoriile. Era un om demn, relativ deschis la minte, care îl admira pe Petru și era interesat de tot ceea ce vedea, deși vedea și unele lucruri pe care nu le aproba.

Aflat chiar la prima lui funcție publică, acest imperturbabil trimis de la Hanovra a primit de la început lecții despre calitățile pe care trebuie să le aibă un ambasador la curtea țarului. „Abia sosisem“, începe Weber, „când amiralul Apraksin a dat o petrecere pentru întreaga Curte, la care, din ordinul Majestății Sale imperiale, am fost și eu invitat.“ La ușă însă, noul ambasador a avut probleme cu gărzile: „Mi-au vorbit foarte urât și-au ținut halebardele încrucișate peste ușă, apoi, cu mare lipsă de politețe, m-au silit să cobor scările.“ În sfârșit, prin intervenția unui prieten, Weber a fost primit. Învățase prima lui lecție despre Rusia. Aceasta era:

Că aș putea să mă expun unui asemenea tratament și în viitor dacă nu îmi schimb hainele mele simple, chiar dacă sunt curate, cu niște haine cusute cu aur și argint, și dacă nu am și vreo doi oameni care să meargă înaintea mea strigând „Dați-vă la o parte!“. Mi-am dat seama că am foarte multe lucruri de învățat. După ce am înghițit la masă cam zece pahare de vin unguresc, am primit din mâinile vicețarului Romodanovski o litră de coniac, pe care

m-a silit s-o beau din două înghițituri. Imediat m-am amețit, dar am avut consolarea că restul invitaților, care dormeau întinși pe podea, nu erau capabili să comenteze lipsa mea de abilitate în privința băuturii.[625]

În primele zile ale misiunii sale, demnitatea lui Weber a mai fost pusă la încercare:

Am mers, așa cum este obiceiul în toate țările civilizate, să-mi prezint omagiile celor mai mari nobili de la Curtea rusă, pentru a face cunoștință cu ei. Cum nu exista obiceiul de a trimite vorbă înainte [...] am fost obligat să aștept în frig până când unul dintre ei a ieșit afară. După ce am făcut complimentele de rigoare, el m-a întrebat dacă mai am ceva de spus; la răspunsul meu negativ, m-a concediat cu următoarea replică: „Nici eu nu am să-ți spun nimic.“ M-am aventurat și a doua oară să vizitez un alt rus. Dar cum m-a auzit pronunțând numele țării mele, mi-a tăiat-o scurt și mi-a spus franc: „Nu știu nimic despre țara ta. Poți să te duci și să te adresezi celor cu care ai treabă.“ Acest episod a pus punct dorinței mele de a face vizite și m-am hotărât ferm să nu mă mai duc niciodată la vreun rus fără să fiu invitat, cu excepția miniștrilor cu care aveam treabă, care, într-adevăr, mi-au arătat o purtare cu adevărat civilizată. La o săptămână după acest episod, i-am întâlnit pe cei doi curteni nepoliticoși, iar când au văzut că Majestatea Sa imperială a stat de vorbă cu mine o vreme considerabilă și că m-a tratat cu multă bunăvoință, după care i-a spus amiralului Apraksin să aibă grijă să mă simt bine, au venit amândoi la mine în cea mai urâtă și mai abjectă manieră, cerându-mi scuze pentru greșeala lor, aproape să cadă în genunchi, și oferindu-mi cu mare dărnicie tot coniacul lor ca să fie amabili.[626]

Când Petru lipsea, plecat cu flota, sora lui, cneaghina Natalia, a dat un banchet care i-a oferit lui Weber ocazia să observe obiceiurile rusești:

Toasturile se fac chiar la începutul mesei, în cupe mari și pahare în formă de clopot. La petrecerile oamenilor distinși nu există decât vinuri ungurești. [...] Toate frumusețile din Sankt-Petersburg au apărut la această petrecere,

erau deja îmbrăcate în rochii franțuzești la momentul acela, dar nu păreau să se simtă în largul lor în ele, mai ales din cauza cercurilor de la jupoane, iar dinții lor negri erau o dovadă suficientă că nu se eliberaseră încă de vechea convingere din mentalitatea populară, că dinții albi te fac să arăți ca o cioară sau ca o maimuță.[627]

Obiceiul înnegririi dinților s-a pierdut destul de repede, iar la 1721, când scria această relatare, Weber își asigura cititorii că acesta și alte obiceiuri primitive „au fost de atunci îndepărtate cu totul, așa încât unui străin care nimerește într-o adunare civilizată la Sankt-Petersburg, nu i-ar veni să creadă că se află în Rusia, ci, mai degrabă, până să înceapă cineva să vorbească, s-ar crede la Londra sau la Paris“.

Dintre camarazii lui ambasadori la Sankt-Petersburg, Weber era în mod special interesat de reprezentanții calmucilor și ai uzbecilor. Într-o dimineață, povestește Weber,

am avut onoarea de a întâlni un trimis al hanului calmuc la biroul cancelariei pentru afaceri străine. Era un bărbat cu o înfățișare înspăimântătoare și fioroasă. Capul îi era ras tot, cu excepția unui smoc de păr din creștet până spre gât, așa cum este obiceiul acestui popor. El a adus un sul de hârtie, din partea stăpânului său, care este vasalul țarului. Apoi s-a aruncat la pământ, mormăind îndelung ceva printre dinți. Complimentul acela, tradus marelui cancelar Golovkin, a primit răspunsul scurt al acestuia: că este foarte bine. De îndată ce s-a sfârșit această ceremonie, ambasadorul și-a reluat aerul lui fioros.[628]

Mai târziu, în același an, un alt ambasador a sosit din partea hanului calmuc, cu o sarcină neobișnuită. „Cu ceva timp în urmă“, scria Weber, cneazul Menșikov „oferise cadou hanului o trăsură englezească. Acum, una dintre roți se stricase, iar ambasadorul fusese trimis să-i ceară cneazului o altă roată. Ambasadorul ne-a spus că stăpânul lui îi primește în audiență pe trimișii vecinilor săi în acea trăsură, iar în zile solemne ia masa acolo.“[629]

În 17 mai 1714, un ambasador al hanului uzbek a sosit la Sankt-Petersburg. Printre sarcinile pe care le avea acesta de îndeplinit se afla și aceea de a oferi din partea stăpânului său, pentru țar,

trecerea liberă prin unul dintre dominioanele sale a caravanelor anuale care mergeau în China, un avantaj incredibil, având în vedere că de obicei caravanele erau obligate, în acele vremuri, să parcurgă distanța până la Pekin cu mari neajunsuri, într-o călătorie de un an, prin toată Siberia, urmărind coturile și meandrele râurilor, neexistând drumuri, iar în urma acestei oferte ele puteau să ajungă în patru luni la destinație, mergând pe un drum bun.[630]

După aceea, a depus la picioarele țarului o mulțime de mătăsuri și alte bunuri chinezești și persane, laolaltă cu blănuri rare, cadouri din partea stăpânului său, adăugând că a lăsat câțiva cai persani și animale sălbatice în urmă, la Moscova, și exprimându-și îngrijorarea că un leopard frumos și o maimuță muriseră pe drum. În discursul lui, nu l-a numit pe țar altfel decât „Împărat Înțelept“, care la ei este cel mai înalt titlu. Ambasadorul avea [...] în jur de cincizeci de ani și o înfățișare vioaie și venerabilă. Avea o barbă lungă, iar pe turbanul său purta o pană de struț, despre care spunea că numai prinții și nobilii de prim rang au dreptul s-o poarte în țara lui.

Weber descria Paștele, cea mai mare dintre sărbătorile religioase rusești:

Sărbătoarea Paștilor era celebrată cu fast deosebit, ca o compensație după abstinența severă și grea pe care rușii o făceau în timpul Postului Mare. Voioșia, sau mai degrabă nebunia din acele zile, este de nedescris, ei fiind de părere că cine nu bea cel puțin de zece de ori nu arată destul devotament pentru sărbătoare. Cântăreții lor din biserică sunt la fel de extravaganți ca toți ceilalți, și nu a fost o surpriză pentru mine să văd cum două grupuri formate din aceștia s-au repezit unii la alții într-un loc public și s-a ajuns la lovituri și la bătaie cu niște bâte mari. Erau așa de furioși, încât mai mulți dintre ei au fost cărați afară aproape morți. Cea mai remarcabilă ceremonie în sărbătoarea amintită este aceea că rușii de ambele sexe își oferă unii altora ouă vopsite, dându-și Sărutul Păcii, unul spunând Hristos voskrese

(„Hristos a înviat“), iar celălalt răspunzând Voistino voskrese („Adevărat a înviat“), după care schimbă ouă între ei și apoi se despart. Din acest motiv, multe persoane, mai ales străini, care sunt încântați că în felul acesta pot săruta femeile, umblă toată ziua de colo colo cu ouăle lor.[631]

În timpul lui Petru, piticii și giganții erau la mare preț în Europa, ca decorațiuni exotice în casele regale sau nobile. Regele Frederic Wilhelm al Prusiei colecționase cei mai mulți giganți de pe continent, deși Petru îl avea pe Nicholas Bourgeois, gigantul de 2,18 metri pe care îl descoperise la Calais. Ani de zile, Nicholas a stat în spatele lui Petru la masă, iar în 1720 țarul l-a căsătorit cu o finlandeză uriașă, cu speranța de a avea progenituri supradimensionate. Petru a fost dezamăgit; cuplul nu a avut copii.

Piticii se găseau cam peste tot. Fiecare infantă de Spania era acompaniată de un pitic de curte care să-i sublinieze frumusețea. La Viena, împăratul Carol al VI-lea avea un celebru pitic evreu, Jacob Ris, pe care îl ținea ca pe un fel de consilier ex-officio la curtea imperială. Mai frecvent însă, piticii aveau rolul de animale umane de companie a căror înfățișare bufonă și caraghioasă era mult mai amuzantă și distractivă decât a papagalilor sau a câinilor care stăteau în fund. În Rusia, piticii erau prețuiți în mod deosebit. Fiecare mare nobil voia un pitic ca simbol al statutului său sau pentru a-și distra soția, iar competiția dintre nobili pentru deținerea lor devenise foarte acerbă. Nașterea unui pitic era considerată un noroc, iar piticilor născuți șerbi li se oferea de obicei libertatea. Ca să încurajeze creșterea populației de pitici, rușii erau foarte atenți să-i căsătorească între ei, sperând ca un cuplu de pitici să aibă copii pitici.

Un pitic sau, mai mult, o pereche de pitici, reprezenta un cadou deosebit. În 1708, cneazul Menșikov, care era un colecționar asiduu de pitici, îi scria soției sale: „Îți trimit un cadou, două fetițe, dintre care una este foarte mică și poate servi ca papagal. E mai vorbăreață decât sunt de obicei oamenii mici și poate să te înveselească mai mult decât dacă ar fi fost un papagal adevărat.“[632] În 1716, Menșikov a apelat la Petru: „Deoarece una dintre fiicele mele are un pitic și cealaltă nu, te rog foarte frumos să-i ceri Majestății Sale Țarina să-mi permită să iau unul dintre piticii care au rămas după moartea țariței Marta.“[633]

Lui Petru îi plăceau foarte mult piticii. El îi avusese în jurul său toată viața. Copil fiind, mergea la biserică între două rânduri de pitici care duceau perdele roșii de mătase; ca țar, păstra la curte un număr mare de pitici care să-l amuze și să joace roluri importante în ocazii speciale. La banchete, erau așezați în plăcinte uriașe; când Petru tăia plăcinta, sărea din ea un pitic. Îi plăcea să folosească siluetele lor ciudate în ceremoniile-parodie pe care le făcea. Nunțile de pitici și chiar funeraliile cu pitici, care copiau ceremoniile de la propria lui Curte, îl făceau pe Petru să râdă așa de tare, încât lacrimile îi curgeau pe obraji.

În 1710, la două zile după căsătoria nepoatei lui Petru Anna cu ducele Frederick Wilhelm al Kurlandiei, a fost celebrată o nuntă de pitici exact cu aceeași ceremonie și fast ca și mariajul cuplului regal. Pe baza relatărilor făcute de alții, Weber a descris această festivitate, la care au participat șaptezeci și doi de pitici:

Un pitic foarte mic mergea în fruntea procesiunii, pe post de mareșal [...] conducător și maestru de ceremonii. El era urmat de mireasă și de mire, care erau îmbrăcați îngrijit. Apoi venea țarul însoțit de miniștrii săi, de prinți, boieri, ofițeri și alții; alături mergeau toți piticii de ambele sexe, în perechi. Ei erau în total șaptezeci și doi, unii din serviciul țarului, al țarinei văduve, al cneazului și al cneaghinei Menșikov, și al altor persoane distinse, dar alții fuseseră trimiși din toate colțurile Rusiei, oricât de îndepărtate. La biserică, preotul l-a întrebat pe mire cu voce tare dacă o ia în căsătorie pe mireasă. El a răspuns tot cu voce tare, adresându-se iubitei lui: „Pe tine și pe nimeni altcineva.“ Atunci când mireasa a fost întrebată dacă nu a făcut o altă promisiune de căsătorie altuia în afară de mirele ei, ea a răspuns: „Asta ar fi fost foarte frumos din partea mea.“ Totuși, când a ajuns să-i fie pusă întrebarea cea mai importantă, dacă îl ia în căsătorie pe mirele ei, ea a rostit „da“-ul ei cu o voce așa de scăzută, încât abia putea fi auzită, ceea ce a provocat un val de râsete în toată adunarea. Țarul, ca semn de apreciere, a fost bucuros să țină cununa deasupra capului miresei, conform obiceiului rusesc. Ceremonia fiind încheiată, toată compania a plecat pe apă la palatul cneazului Menșikov. Masa era pregătită într-o sală spațioasă unde, cu două zile în urmă, țarul avusese grijă de invitații lui de la nunta ducelui. Câteva mese micuțe erau așezate în mijlocul sălii, pentru tinerii căsătoriți și restul

piticilor, care erau toți îmbrăcați splendid, după moda germană. [...] După masă, piticii au început să danseze în stil rusesc, ceea ce a durat până la unsprezece seara. E ușor de închipuit ce încântați erau țarul și restul companiei de țopăielile comice, grimasele ciudate și pozițiile curioase ale acelei adunături de pigmei, dintre care unii erau de o asemenea înălțime că simpla lor vedere îți stârnea râsul. Unul avea o cocoașă mare în spate și picioare foarte scurte, altul era deosebit printr-o burtă monstruos de mare; al treilea mergea legănându-se pe niște picioare strâmbe, ca un bursuc; al patrulea avea un cap uriaș; unii aveau buze subțiri și urechi lungi, ochișori de porc și obraji bucălați și multe alte asemenea figuri comice. Când această distracție s-a terminat, cuplul proaspăt căsătorit a fost dus în casa țarului și a fost culcat în dormitorul lui.[634]

Poate că tocmai înălțimea anormală a țarului îi deschisese gustul de a se delecta cu cei care erau deformați fizic; în orice caz, el nu îi includea doar pe pitici și pe giganți, ci și pe toți cei care aveau un handicap sau erau afectați de boli sau bătrânețe. În 27 și în 28 ianuarie 1715, de exemplu, toată curtea a luat parte la o mascaradă de două zile, pentru care se făcuseră pregătiri timp de trei luni. Ocazia era nunta lui Nikita Zotov, care fusese, cu patruzeci de ani în urmă, tutorele lui Petru, iar acum, servind ca papă-caricatură, avea optzeci și patru de ani. Mireasa era o văduvă plinuță de treizeci și patru de ani.

„Ceremonia nupțială a acestui cuplu extraordinar a fost oficializată de curtea mascată“, raporta Weber.

Cele patru persoane însărcinate cu invitarea musafirilor erau cei mai mari bâlbâiți care putuseră fi găsiți în Rusia. Bătrâni decrepiți, care nu erau în stare să meargă sau să stea în picioare, fuseseră aleși pe post de cavaleri de onoare, servitori și chelneri. Erau patru lachei, cei mai neîndemânatici indivizi, care toată viața suferiseră de gută și erau așa de grași și burtoși, că trebuia să fie ajutați de alții ca să meargă. Țarul-caricatură al Moscovei, care îl reprezenta pe regele David, în loc de harpă avea o liră acoperită cu blană de urs, la care să cânte. El era purtat pe un fel de baliză pusă pe o sanie, care avea câte un urs legat de fiecare dintre cele patru colțuri și, întărâtați de niște indivizi puși special să se ocupe de asta, scoteau

mormăituri fioroase care se potriveau cu vacarmul aiuritor și oribil făcut de instrumentele restului companiei. Țarul însuși era îmbrăcat ca un țăran din Frieseland și bătea cu măiestrie într-o tobă, în compania a trei generali. În felul acesta, cu clopotele bătând din toate părțile, cuplul discordant era asistat de oameni mascați către altarul marii biserici unde au fost cununați de un preot de o sută de ani care își pierduse vederea și memoria și, pentru a suplini aceste defecte avea o pereche de ochelari puși pe nas și două lumânări ținute în fața ochilor, iar cuvintele îi erau strigate în ureche ca să le poată repeta. De la biserică, procesiunea a mers la palatul țarului, unde distracția a durat câteva zile.[635]

Memoriile lui Weber, desigur, cuprind mai multe lucruri decât descrierile de oameni și activități de la Curtea lui Petru. El era fascinat de Rusia și de ruși. Admira rezistența calmă a bărbaților și a femeilor de rând și, în același timp, era oripilat de ceea ce numea el „obiceiuri barbare“. În descrierea următoare a băilor rusești, de exemplu, uimirea este amestecată cu un strop de admirație. (Weber omite să menționeze, totuși, că obiceiul rusesc al băii săptămânale făcea ca rușii să fie mult mai curați decât majoritatea europenilor, care uneori făceau baie la câteva săptămâni sau luni.)

Modul rusesc de a face baie, pe care îl folosesc și ca pe un medicament împotriva oricărei indispoziții, include patru feluri de îmbăiere, din care îl aleg pe cel pe care îl consideră potrivit pentru afecțiunea lor.

Unii stau dezbrăcați într-o barcă, vâslind aprig, ca să transpire abundent, după care se aruncă în râu, unde înoată un timp, apoi ies din apă și se usucă, fie la soare, fie se șterg cu cămășile. Alții sar în apa rece a râului, iar după aceea se culcă lângă un foc pe care îl fac pe mal, frecându-și corpul cu ulei sau grăsime, apoi stau culcați lângă foc până când li se irită pielea; acest lucru îi ajută, în opinia lor, să aibă picioare suple și agile.

Al treilea mod este cel mai obișnuit: de-a lungul unui râu sunt construite mai bine de treizeci de băi, jumătate pentru bărbați și cealaltă jumătate pentru femei. Aceia care vor să facă baie, se dezbracă afară și fug într-una dintre băi; după ce au transpirat suficient și și-au turnat pe ei apă rece, se duc să stea la soare și să se aerisească și aleargă unul după altul printre tufe,

făcând întreceri. E uimitor să vezi nu numai bărbații, ci și femeile, măritate sau nemăritate, [...] alergând câte patruzeci sau cincizeci sau mai multe, complet dezbrăcate, fără niciun pic de rușine sau decență, fără să se ferească de oamenii care trec prin apropiere și care chiar râd de ele. Rușii, bărbați și femei, utilizează acest fel de îmbăiere atât iarna, cât și vara, cel puțin de două ori pe săptămână; ei plătesc pentru ea o copeică de persoană, băile fiind în proprietatea țarului. Cei care au băi în casă, plătesc anual o sumă pentru ele; așa că baia universală în Rusia aduce venituri considerabile în vistieria țarului.

Mai există și un al patrulea fel de baie, care reprezintă un puternic remediu pentru cele mai mari afecțiuni. Ei aprind un cuptor și așteaptă până se încinge, iar când fierbințeala este cumva domolită (totuși, eu nu am putut să-mi țin mâna acolo nici un sfert de minut), cinci sau șase ruși, mai mult sau mai puțin, intră acolo și se întind pe jos. Cei care sunt cu ei închid ușa, astfel încât cei dinăuntru de-abia mai pot respira. Când nu mai pot suporta, ei strigă, și cel care supraveghează îi lasă pe bolnavi să iasă din nou, iar ei, după ce iau câteva guri de aer curat, intră înapoi în cuptor și repetă operațiunea până când sunt aproape arși. La ieșire, trupul arată ca o bucată de material roșu; vara se aruncă apoi în apă, iar iarna, ceea ce le place cel mai mult, în zăpadă, cu care se acoperă, lăsând afară numai nasul și ochii, și zac așa îngropați în zăpadă două sau trei ore, în funcție de afecțiune; ei consideră aceasta o metodă excelentă de refacere a sănătății.[636]

Weber a asistat, de asemenea, și la sporturile și modalitățile de recreere practicate de ruși. Pe un câmp întins, cu iarbă frumoasă, pe malul sudic al Nevei, țăranii, muncitorii și oamenii obișnuiți de toate felurile se adună duminica după-amiaza, după ce beau în taverne. Bărbați și băieți se împart în grupuri și boxează sau se luptă în joacă, țipând și urlând. Străinii erau oripilați de această învălmășeală prăfoasă și beată, raportând că atunci când lupta se termina, „pământul era plin de sânge și păr, iar mulți trebuia să fie cărați de acolo“[637].

În toiul verii, căldura din Sankt-Petersburg era aproape insuportabilă; nici măcar în timpul celor câteva ore din noapte când nu mai era soare aerul nu se răcorea cu adevărat. Pentru unii ruși, soluția era berea. Dar o vizită într-o

berărie rusească, unde putea vede cum se distribuie berea, îi făcea pe mulți străini să-și ia adio de la ea. Weber descrie scena:

Băutura se află într-o cadă deschisă sau un răcitor, unde se înghesuie mulțimea, apucând o halbă de lemn și luând bere din cadă, pe care apoi o beau, ținând gura deasupra căzii, ca să nu se risipească nimic, așa că dacă, din greșeală, le curge din gură sau li se scurge pe bărbi, să cadă înapoi în cadă. Dacă se întâmplă ca un client să nu aibă bani, el își lasă blana cea veche, o cămașă, o pereche de ciorapi sau alt obiect de vestimentație ca amanet, până seara, când își primește salariul. În acest timp, acele obiecte [hainele] stau atârnate deasupra căzii cu bere pe o margine, și nu contează prea mult dacă sunt împinse în cadă și plutesc acolo puțin.[638]

În timp ce oamenii săi se încăierau pe câmpuri sau se răcoreau cu bere, relaxarea favorită a lui Petru era să navigheze în Golful Finic. Uneori, când se ducea la Kronstadt sau Peterhof, el invita ambasadori străini care să-l însoțească. Relatarea lui Weber despre o asemenea excursie prezintă o imagine foarte vie despre cum era să-ți petreci un weekend la țară ca invitat al lui Petru cel Mare:

În 9 iunie 1715, țarul s-a dus la Kronstadt, unde l-am urmat și noi cu o galeră, dar, ca urmare a unei mari furtuni, am fost siliți să rămânem ancorați pe această ambarcațiune descoperită două zile și două nopți, fără lumină, fără paturi, fără mâncare și băutură. Când am ajuns, în sfârșit, la Kronstadt, țarul ne-a invitat la vila lui de la Peterhof. El prinsese un vânt bun, iar la cină ne-am încălzit așa de tare cu vin vechi unguresc, deși Majestatea Sa s-a abținut, încât, atunci când ne-am ridicat de la masă, de-abia ne mai puteam ține pe picioare, iar când am fost obligați să golim câte o cupă de o litră fiecare, oferită din mâna țarinei, ne-am pierdut cunoștința, și ne-au cărat în diferite locuri, pe unii în grădină, pe alții în pădure, iar restul erau întinși la pământ peste tot.

La patru după-amiaza, ne-au trezit și ne-au invitat din nou în casa de vară, unde țarul ne-a dat fiecăruia câte un topor și ne-a cerut să mergem cu el. Ne-a condus într-o pădure tânără, unde ne-a arătat ce copaci trebuie tăiați ca

să facă o alee direct spre mare, lungă de aproape o sută de pași, și ne-a spus să tăiem copacii aceia. El însuși a început să lucreze imediat (eram șapte, în afară de țar) și deși nu eram obișnuiți cu această muncă, mai ales că nu ne recuperaserăm nici pe jumătate simțurile și nu eram prea mulțumiți de ceea ce trebuia să facem, am început să tăiem cu îndrăzneală și cu sârguință, așa încât în trei ore aleea era gata, iar aburii alcoolului se evaporaseră complet. Niciunul dintre noi nu s-a rănit, cu excepția unui anumit ambasador care tăia copacii cu atâta furie, încât unul dintre ei l-a lovit în cădere, l-a dărâmat la pământ, l-a învinețit și l-a zgâriat rău. După mulțumirile exprimate în cuvinte, am primit adevărata recompensă, după cină: o a doua băutură, care era așa de tare încât am fost duși la culcare inconștienți.

De-abia am putut să dormim o oră și jumătate, când, la miezul nopții, a apărut favoritul țarului, ne-a scos din paturi și ne-a târât, vrând-nevrând, în dormitorul unui prinț circasian care dormea acolo cu soția lui, și acolo, lângă patul lor, ne-au servit cu atâta vin și vodcă, încât în dimineața următoare nu ne mai aminteam cum ajunseserăm acasă.

La opt dimineața, am fost invitați la palat pentru micul dejun, care, în loc de cafea sau ceai, cum ne așteptam, consta într-un pahar bun de vodcă. După aceea, am fost duși pe jos pe un mic deal, unde ne-au pus să încălecăm pe opt mârțoage de țară, fără șa și fără scări, și să ne plimbăm vreo oră, în văzul Majestăților Sale, care stăteau și priveau pe fereastră. Un rus distins conducea grupul și, cu bicele și bețele, cum am putut mai bine, am reușit să ne facem gloabele să urce dealul. După ce ne-am plimbat vreo oră prin pădure și ne-am răcorit cu câte o gură zdravănă de apă, am avut cea de-a patra repriză de băutură după cină.

Pentru că vântul era puternic, am fost îmbarcați pe o navă acoperită a țarului, unde țarina și camerista ei au ocupat cabina, iar țarul a stat cu noi pe puntea descoperită și ne-a asigurat că, în ciuda vântului puternic, vom ajunge la Kronstadt la ora patru. Dar, după ce am fost purtați într-o parte și-n alta vreo două ore, am fost prinși de o vijelie așa de puternică, încât țarul, lăsând la o parte gluma, a luat personal cârma și în acea situație periculoasă a demonstrat nu numai marea lui iscusință în navigare, ci și o putere fizică neobișnuită și un mare curaj. Țarina era culcată pe o banchetă înaltă în cabină, care era plină de apă, valurile izbindu-se mereu de corabia noastră.

Ploaia cădea în rafale violente, iar țarina a arătat și ea, în aceste clipe de primejdie, un mare curaj și stăpânire de sine.

Ne-am încredințat cu toții voinței lui Dumnezeu și ne-am consolat cu gândul că ne vom îneca într-o companie atât de nobilă. Toate efectele băuturii dispăruseră foarte repede și eram plini de căință. Patru ambarcațiuni mai mici, în care se aflau persoanele din suita țarinei și servitorii noștri, fuseseră răsturnate de valuri și purtate către mal. Corabia noastră, care era solid construită și avea un echipaj experimentat, a ajuns după șapte ore de pericol în portul de la Kronstadt, unde țarul ne-a lăsat, după ce ne-a spus: „Noapte bună, domnilor. În seara aceasta ne-am cam întrecut cu gluma."

În dimineața următoare, țarul era cuprins de febră. În ceea ce ne privește, fiind uzi până la piele după ce am stat atâtea ore în apă până la mijloc, ne-am grăbit să ajungem la mal, pe insulă. Dar, neputând să facem rost nici de haine, nici de paturi, bagajele noastre fiind în altă parte, am făcut un foc, ne-am dezbrăcat în pielea goală și ne-am înfășurat în niște pături aspre de sanie pe care le-am împrumutat de la niște țărani. Ne-am petrecut în condițiile acestea noaptea, încălzindu-ne la foc, ținând lecții de morală și făcând relecții profunde asupra nenorocirilor și nesiguranței vieții omenești.

În 16 iulie, țarul a plecat pe mare cu flota lui, pe care noi nu am avut șansa să o vedem, toți fiind bolnavi de febră sau de alte afecțiuni.[639]

---

[625] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 318.

[626] ibidem, p. 6.

[627] ibidem, p. 26.

[628] ibidem, p. 5.

[629] ibidem, p. 83.

[630] ibidem, p. 20.

[631] ibidem, p. 9.

[632] ibidem, vol. II, p. 437.

[633] ibidem, vol. II, p. 437.

[634] ibidem, vol. I, p. 285.

[635] ibidem, p. 89.

[636] ibidem, p. 31.

[637] ibidem, p. 328.

[638] ibidem, p. 179.

[639] ibidem, pp. 92-95.

48

A DOUA CĂLĂTORIE ÎN OCCIDENT

A doua călătorie istorică a lui Petru în Occident, între 1716 și 1717, a avut loc la nouăsprezece ani de la Marea Ambasadă din 1698-1699. Tânărul moscovit gigantic, curios și entuziast, care insistase pe păstrarea anonimatului său în timpul când învăța să construiască nave și era privit în Europa ca ceva între țăran și barbar, devenise un monarh puternic și victorios, de patruzeci și patru de ani, ale cărui realizări erau cunoscute și a cărui influență se simțea pe oriunde mergea. De data aceasta, desigur, țarul era o figură cunoscută în multe dintre locurile vizitate. În 1711, 1712 și 1713, Petru vizitase orașele și curțile princiare din statele germane, iar poveștile ciudate despre înfățișarea și comportamentul său dispăruseră. Totuși, încă nu fusese la Paris; Ludovic al XIV-lea fusese un prieten al Suediei, iar până la moartea Regelui Soare, în septembrie 1715, țarul nu a vrut să viziteze Franța. Ironic, vizita lui Petru la Paris, al doilea eveniment memorabil din călătoria sa, nu se afla în planurile sale atunci când a plecat din Sankt-Petersburg. Călătoria lui avea trei obiective: să-și amelioreze sănătatea, să participe la o nuntă regală și să încerce să-i dea o ultimă lovitură lui Carol al XII-lea, ca să termine războiul cu Suedia.

Doctorii lui Petru insistaseră foarte mult ca el să meargă. De mai mulți ani, starea de sănătate a țarului îi îngrijora. Nu era vorba de convulsiile lui epileptice; acestea durau puțin și, după ce treceau, la câteva ore, Petru părea perfect normal. Dar febra – care uneori urma după o repriză de băutură fără limită, uneori din cauza oboselii cauzate de o călătorie sau din cauza grijilor, alteori din toate aceste cauze – îl ținea la pat săptămâni în șir. În noiembrie 1715, după o seară de băutură în casa lui Apraksin din Sankt-Petersburg, Petru s-a îmbolnăvit așa de tare încât a fost și împărtășit. Două zile, miniștrii și senatorii lui au rămas în camera alăturată, temându-se de ce era mai rău. Dar, în trei săptămâni, țarul era din nou pe picioare și putea să meargă la biserică, deși era palid și slăbit. În timp ce era bolnav, unul dintre doctorii lui Petru a plecat în Germania și Olanda ca să se consulte și s-a

întors cu opinia că pacientul trebuie să meargă cât mai curând la Pyrmont, lângă Hanovra, unde apele minerale care țâșneau din pământ erau considerate mai bune decât cele de la Carlsbad, unde fusese Petru mai înainte.

Petru se mai ducea și să supravegheze nunta nepoatei lui Ecaterina, fiica fratelui său vitreg, Ivan. Soția lui Ivan, țarina Praskovia, îi era devotată lui Petru și permisese ca fiicele sale, Anna și Ecaterina, să fie folosite ca partenere de căsătorie pentru promovarea alianțelor lui germane. Anna se căsătorise cu ducele de Kurlandia în 1709, ca peste două luni să devină văduvă. Acum, Ecaterina, cea mai mare dintre ele, la douăzeci și patru de ani, urma să se căsătorească cu ducele de Mecklenburg, al cărui mic ducat se afla pe coasta Balticii, între Pomerania, Brandenburg și Holstein.

Cea de-a treia țintă a călătoriei în Occident a lui Petru era întâlnirea cu aliații săi, Frederic al IV-lea al Danemarcei, Frederic Wilhelm al Prusiei și George Louis al Hanovrei, care, din septembrie 1714, era și regele George I al Angliei. Ambasadorul lui Petru la Copenhaga, cneazul Vasili Dolgoruki, tot insistase pe lângă regele Frederic al IV-lea să i se alăture lui Petru într-o invazie aliată în provincia suedeză Scania, care se afla la 5 kilometri de insula daneză Zealand. Frederic ezita, iar Petru credea că, doar ducându-se la el personal, ar fi putut să-i convingă pe danezi să facă ceea ce acum părea să fie singurul mod de a-l obliga pe Carol să încheie războiul.

În 24 ianuarie 1716, grupul regal a plecat din Sankt-Petersburg. Alături de Petru se aflau oficialii superiori din ministerul de externe, Golovkin, Șafirov și Tolstoi, dar și oameni din planul al doilea, care de-abia își începuseră ascensiunea, ca Osterman și Iagujinski. Ecaterina urma să aibă grijă de sănătatea lui Petru, lăsându-și fiul cel mic, Piotr Petrovici, în vârstă de trei luni, și pe surorile lui, Anna, de opt ani, și Elisabeta, de șapte ani, în grija țarinei Praskovia, care scria în fiecare zi o scurtă relatare plină de afecțiune despre sănătatea și progresele copiilor. Praskovia, în schimb, își încredința fiica, pe „Katiușa“ (Ecaterina, viitoarea mireasă) în grija lui Petru.

Petru a ajuns la Danzig în 18 februarie, într-o duminică, însoțit de burgmeister, chiar la timp ca să participe la slujba de la biserică. În timpul ceremoniei, simțind că e curent, Petru a întins mâna, a luat peruca

burgmeisterului și și-a pus-o pe cap. La sfârșitul ceremoniei, el i-a înapoiat, cu mulțumiri, peruca. Mai târziu i s-a explicat oficialului uimit că acesta era obiceiul lui Petru, atunci când îi era frig la cap, împrumuta o perucă de la un rus care se afla lângă el; în cazul acesta, burgmeisterul era mai aproape.

Deși toți erau pregătiți pentru celebrarea căsătoriei la Danzig, termenii înțelegerii nu fuseseră încă discutați. Ducele Karl Leopold de Mecklenburg a fost descris ca fiind „o brută tiranică și unul dintre cei mai celebri mici despoți cărora numai decăderea lumii germane din acea perioadă le-a permis să se dezvolte“[640]. Mecklenburg era mic și slab și avea nevoie de un protector puternic; căsătoria cu o prințesă rusă i-ar fi adus sprijinul țarului. Știind că cele două fiice ale țarului Ivan al V-lea sunt disponibile și fără să-l intereseze pe care dintre ele o va primi, el a trimis un inel de logodnă la Sankt-Petersburg cu o scrisoare de cerere în căsătorie, locul numelui destinatarei fiind lăsat necompletat. Aleasa a fost Ecaterina.

Nunta a avut loc în 8 aprilie, de față fiind Petru și regele Augustus. Mirele era îmbrăcat într-o uniformă de model suedez, cu o lungă sabie suedeză la brâu, dar uitase să-și pună manșetele. La ora două, a sosit trăsura țarului, ca să-i aducă pe Karl Leopold și pe șeful miniștrilor acestuia, baronul Eichholtz, acasă la Petru. În fața unei mulțimi de oameni care se înghesuise în piața din fața casei, ducele a coborât din trăsură, iar peruca i s-a agățat de un cui. Cu capul descoperit, el a rămas în fața mulțimii, în timp ce credinciosul Eichholtz s-a chinuit să scoată peruca din cuiul în care se prinsese. Apoi, împreună cu mireasa, care purta coroana de mare ducesă rusă, grupul a mers pe jos pe străzi, către o mică capelă ortodoxă pe care Petru o construise special pentru slujbă. Ceremonia ortodoxă, susținută de un episcop rus, a durat două ore, iar în timpul desfășurării acesteia Petru s-a mișcat nestingherit printre membrii adunării și ai corului, recitând din Psaltire și participând la cântări. După slujbă, când grupul de nuntași mergea din nou pe stradă, oameni din mulțime au strigat: „Uite! Ducele nu are manșete!“[641]

Seara a fost un foc de artificii în piața din fața casei unde stătea ducele. Petru i-a condus pe Augustus și pe mire prin mulțime, așezând el însuși rachetele. A durat așa de mult acel spectacol de artificii, încât pe la unu dimineața Eichholtz a trebuit să-i amintească stăpânului său că mireasa

plecase la culcare cu trei ore în urmă. Karl Leopold a plecat, dar chiar și atunci Eichholtz a avut de ce să se îngrijoreze. Camera mirilor fusese decorată cu multe obiecte lăcuite, inclusiv un pat de lac. Ducele detesta mirosul ascuțit al lacului și Eichholtz s-a temut că nu va putea dormi din această cauză, dar ducele a reușit să doarmă, iar a doua zi noua pereche de proaspăt căsătoriți și grupul de nuntași au luat masa cu Petru, care era satisfăcut și fericit. Festivitățile însă s-au terminat prost, când oficialii au început să se certe la schimbul de daruri ceremoniale. Ducele pregătise cadouri frumoase pentru miniștrii ruși, dar mecklenburghezii nu au primit nimic – „nici măcar un ac îndoit“[642]. Mai rău, Tolstoi, care era obișnuit cu schimbul de pietre fabuloase de la Constantinopol, s-a plâns că inelul pe care îl primise el era mai puțin valoros decât ale lui Golovkin și Șafirov. Osterman, un diplomat tânăr din grupul rușilor, a încercat să-l calmeze pe Tolstoi, oferindu-i și inelul pe care îl primise el, dar Tolstoi a continuat să se plângă că a fost insultat.

Spre regretul lui Petru, mariajul a provocat complicații grave cu aliații săi din Germania de Nord, mai ales cu Hanovra, care, împreună cu Prusia, se alăturase Rusiei, Danemarcei și Poloniei împotriva Suediei. Cauza comună a acestor aliați era expulzarea lui Carol al XII-lea de pe continent și împărțirea între ei a bucăților care formau odată teritoriul suedez din Sfântul Imperiu Roman. Treptat însă, ei și-au dat seama că distrugerea și dispariția puterii suedeze era însoțită de ascensiunea unei alte mari puteri, aceea a țarului rus. Până la mariajul cu ducele de Mecklenburg, suspiciunile prinților nord-germani rămăseseră ascunse. În iulie 1715, trupele daneze și prusace care asediau Stralsundul chiar au cerut ajutorul rușilor. Armata lui Șeremetiev se afla în vestul Poloniei și putea să se deplaseze cu ușurință, dar cneazul Grigori Dolgoruki, experimentatul ambasador rus de la Varșovia, s-a temut că situația din Polonia e încă volatilă și a insistat ca Șeremetiev să rămână acolo. În consecință, Stralsundul a căzut fără participarea vreunui soldat rus. Când a auzit vestea, Petru s-a înfuriat pe Dolgoruki: „Sunt cu adevărat uimit că ți-ai pierdut mințile la vârsta asta înaintată și te-ai lăsat dus de nas de aceste păcăleli permanente și ai ținut trupele în Polonia.“[643]

Așa cum se temuse Petru, câteva luni mai târziu, când a venit rândul asedierii Wismarului, ultimul port suedez de pe continent, trupele ruse au

fost excluse deliberat. Wismar, un oraș de coastă pomeranian pe care Petru îl promisese ducelui Karl Leopold de Mecklenburg ca parte a zestrei Ecaterinei, se afla acum sub controlul trupelor daneze și prusace. Când cneazul Repnin a sosit cu patru regimente de infanterie și cinci regimente de dragoni, i s-a spus să plece de acolo. A izbucnit o ceartă între comandanții rus și prusac, care aproape că au ajuns la bătaie, dar rușii s-au retras. Când a auzit Petru, a fost foarte supărat, dar și-a păstrat calmul, pentru că mai avea nevoie de aliații lui pentru invazia Suediei de pe mare.

La scurt timp după aceasta, situația s-a înrăutățit. Un detașament prusac care a trecut prin Mecklenburg a fost interceptat de o forță rusă mai mare și dus cu forța la graniță. Frederic Wilhelm al Prusiei a fost furios, declarând că oamenii lui au fost tratați „ca și cum ar fi fost dușmani". El a anulat întâlnirea cu țarul și a amenințat că se va retrage complet din alianță. „Țarul trebuie să-mi ofere satisfacție completă", spumega el, „altfel îmi voi concentra imediat armata, care este în condiții foarte bune."[644] Către unul dintre miniștrii săi, el tuna și fulgera: „Mulțumesc lui Dumnezeu că nu am nevoie de ei ca el [regele Danemarcei], care s-a lăsat păcălit de moscoviți. Țarul ar trebui să știe că nu are de-a face cu regele Poloniei sau al Danemarcei, ci cu unul prusac, cu care își va sparge capul." Furia lui Frederic Wilhelm a trecut repede, așa cum treceu toate crizele lui. În profunzime, iritarea și suspiciunea față de Hanovra erau mai mari decât frica lui de Rusia, așa că, în curând, a acceptat să se întâlnească cu Petru la Stettin, unde i-a fost cedat portul Wismar ducelui de Mecklenburg. Mai întâi, el a insistat ca fortificațiile orașului să fie distruse, deoarece, spunea el, ca să i-l dea lui Karl Leopold cu bastioanele intacte, „ar fi ca și cum ar pune un cuțit ascuțit în mâinile unui copil"[645].

Unul dintre motivele pentru care Frederic Wilhelm i-a cedat Wismarul ducelui de Mecklenburg era că acest lucru irita Hanovra, și avea dreptate. În Hanovra exista un și mai mare antagonism suspicios față de Petru și prezența rușilor în nordul Germaniei. În parte, acest antagonism avea un caracter personal: Bernstoff, cel mai important ministru al regelui George I, era născut în Mecklenburg și făcea parte dintr-un grup aristocratic ostil ducelui Karl Leopold. Cum se afla în apropierea regelui George, el putea să-și insinueze prejudecățile în urechea regelui. Dar de ce stabilea țarul asemenea relații dinastice apropiate cu un mic ducat aflat în inima

Germaniei de Nord? De ce trebuia să fie în permanență staționate acolo zece regimente rusești? Nu cumva solicitarea țarului ca Wismarul să-i fie cedat ducelui de Mecklenburg ca parte a zestrei nepoatei sale nu era altceva decât un mod inteligent de a stabili o bază rusească în partea vestică a Balticii? Dacă ar fi venit mai multe trupe ruse, aparent ca să ia parte la invazia Suediei, cine ar fi putut să spună la ce ar fi fost folosite acestea, odată ajunse în nordul Germaniei? George I a ascultat cu atenție toate aceste supoziții și suspiciuni, întrucât el însuși era îngrijorat de creșterea influenței rusești și de perspectiva prezenței unui mare număr de trupe ruse așa de aproape de Hanovra. Dacă Petru ar fi fost la curent și ar fi fost sfătuit în legătură cu aceste suspiciuni ale Hanovrei, poate că ar fi acționat altfel în privința relației cu Mecklenburg. Dar Petru se afla deja la Danzig, termenii mariajului erau deja stabiliți și, chiar dacă era dornic să păstreze alianța cu Hanovra și s-o câștige și pe cea cu Anglia, țarul a refuzat să-și încalce cuvântul.

După trei săptămâni petrecute în Pyrmont, bând apă și urmându-și cura, Petru s-a întors la Mecklenburg, unde o lăsase pe țarina Ecaterina cu ducele Leopold și mireasa lui, Ecaterina. Era miezul verii, iar în timpul vizitei Petru prefera să ia masa în grădina palatului ducelui, care dădea spre un lac. Karl Leopold a insistat să dea momentului o aparență formală, așa că a pus câteva gărzi înalte, care aveau cu toții mustăți uriașe, să asiste la masă, cu săbiile scoase. Petru, căruia îi plăceau mesele relaxate, găsea acest lucru ridicol și i-a cerut de mai multe ori să se dispenseze de gărzi. În sfârșit, într-o seară, i-a sugerat gazdei sale că ar fi mai bine pentru toți dacă gărzile și-ar lăsa săbiile jos și și-ar folosi mustățile lor mari să măture țânțarii care mișunau pe deasupra mesei.

Pe fundalul suspiciunilor și disensiunilor dintre membrii coaliției, Petru a mers înainte cu planul său de invazie aliată a Suediei, în vara lui 1716. Încăpățânatul „frate Carol" nu dădea niciun semn că ar vrea să facă pace; dimpotrivă, acel Carol care se întorsese în Suedia după căderea Stralsundului era foarte preocupat cu ridicarea unei alte armate și pregătirea acesteia de atac. Decât să aștepte inițiativa inamicilor săi, el se aruncase deja, în februarie, asupra celui mai apropiat dintre inamici, Danemarca. Dacă în Oresunt ar fi fost gheață în iarna aceea, el ar fi putut să treacă în

Zealand și să ia cu asalt Copenhaga cu o armată de 12000 de oameni. Dar gheața care se formase se spărsese în timpul unei furtuni, așa că a trebuit să meargă spre sudul Norvegiei, care pe atunci era tot o provincie a Danemarcei. A trecut prin pasurile din munți și a cucerit ușor fortăreața stâncoasă, ocupând orașul Kristiania (azi Oslo), după care a fost obligat să se retragă din cauza lipsei de provizii.

Ofensiva lui Carol îi arăta lui Petru că singurul mod în care s-ar putea încheia războiul era invadarea Suediei și înfrângerea lui Carol al XII-lea pe propriul teritoriul. Ca să facă acest lucru, Rusia avea nevoie de aliați. Cu toată poziția lui puternică în Baltica superioară, Petru nu îndrăznea să riște o invazie de mari proporții, pe apă, având doar flota rusă la îndemână pentru protejarea trupelor sale. Așa se face că, în primăvara lui 1716, în timp ce Petru participa la nunta de la Mecklenburg și făcea cură de ape în Pyrmont, flota rusă de galere a început să se deplaseze spre vest în jos, spre coasta de sud a Balticii, mai întâi spre Danzig, apoi spre Rostock. Oprindu-se la Hamburg, înainte de cură, Petru se întâlnise cu regele Frederic al IV-lea al Danemarcei și discutase un plan general al invaziei. Acesta avea nevoie de o debarcare a forțelor aliate ruso-daneze în Scania, cea mai sudică provincie a Suediei, în timp ce, simultan, o forță puternică, în întregime rusă, ar debarca pe coasta de est a Suediei, forțându-l pe Carol să lupte pe două fronturi. Cele două forțe care făceau invazia urma să fie acoperite de flotele rusești și daneze, acționând unitar sub comanda amiralului danez Gyldenløve. Anglia ar fi contribuit și ea cu un escadron puternic, deși nici Petru și nici Frederic nu erau siguri că aceasta ar participa efectiv, în cazul unei bătălii navale. Petru a promis să contribuie cu 40000 de soldați ruși, infanteriști și cavaleriști, plus întreaga lui flotă, atât galerele, cât și navele de război. Danezii ar fi contribuit cu 30000 de oameni, cea mai mare parte a artileriei, muniție pentru întreaga armată, și toată flota daneză. Pentru transportarea uriașului număr de oameni și cai și a echipamentului acestora peste Oresund, Frederic al IV-lea a fost de acord să pună la dispoziție, pe timpul verii, flota comercială daneză. Frederic Wilhelm I al Prusiei a refuzat să participe la invazia propriu-zisă, dar a acceptat să contribuie cu douăzeci de nave de transport care să facă parte din convoiul ce ducea la Copenhaga infanteria rusă adunată la Rostock, Copenhaga fiind punctul de lansare a invaziei în Scania. Pe hârtie cel puțin, părea o coaliție formidabilă, mai ales că se făcea împotriva unei Suedii presupus neajutorate. O parte a planului,

concepută doar pentru a satisface orgoliile lui Petru și Frederic, părea irațională: comanda supremă a expediției avea să fie divizată între cei doi monarhi, care urma să dețină controlul câte o săptămână.

După trei săptămâni petrecute în Pyrmont, Petru s-a dus la Rostock, unde erau concentrate trupele sale, și, lăsând-o pe Ecaterina, a plecat cu o flotilă de patruzeci și opt de galere la Copenhaga, ajungând în port în 6 iulie. Acolo a fost primit cu onoruri asurzitoare și i-a scris Ecaterinei: „Anunță-mă când vii, ca să-ți ies în întâmpinare, deoarece aici formalitățile sunt de nedescris. Ieri a fost așa o ceremonie, cum n-am văzut de douăzeci de ani.“[646]

În ciuda acestui bun-venit, timpul trecea. Iulie s-a scurs și Petru i-a scris Ecaterinei: „Nu facem altceva decât să ne certăm degeaba.“[647] Principala problemă era că flota daneză, care trebuia să acopere forțele de invazie, încă se afla în largul coastei Norvegiei, supraveghind retragerea forțelor suedeze care capturaseră Kristiania. Această flotă nu s-a mai întors la Copenhaga până în 7 august și nici atunci nu era gata de îmbarcarea trupelor. Între timp, odată cu sosirea amiralului Norris cu o escadrilă engleză de nouăsprezece nave de linie, o uriașă flotă aliată se formase la Copenhaga. În perioada de până la îmbarcarea armatelor, amiralul Norris a propus o incursiune pe Baltica a acestor forțe reunite. Petru, plictisit de lipsa de activitate, a fost de acord. Cum nici Norris și nici amiralul danez Gyldenløve nu ar fi acceptat conducerea celuilalt, țarul a fost desemnat comandant suprem. În 16 august, Petru și-a ridicat steagul pe nava de linie Ingria și a semnalizat flotei ridicarea ancorei. Era cea mai grozavă flotă care apăruse vreodată pe Marea Baltică: șaizeci și nouă de nave de război – nouăsprezece englezești, șase olandeze, douăzeci și trei daneze și douăzeci și una rusești – și peste 400 de nave comerciale, toate aflate sub comanda unui navigator autodidact, a cărui țară nu avusese nici măcar o navă maritimă cu douăzeci de ani înainte.

Însă, cu toată maiestuozitatea și puterea ei copleșitoare, flota nu a obținut mare lucru. Flota suedeză, cu cele douăzeci de nave de linie ale ei, depășită într-o proporție de unu la trei, a rămas ancorată la Karlskrona. Norris voia să înfrunte tunurile fortăreței, să intre în port și să scufunde flota la cheu, dar amiralul danez, parțial din invidie, dar și datorită faptului că guvernul lui îl instruise în secret să rețină flota de la acțiuni riscante, a refuzat. Petru

a fost frustrat și, după ce s-a întors la Copenhaga, a plecat înapoi spre coasta suedeză cu două mici fregate și două galere, în recunoaștere. A descoperit că regele Carol al XII-lea nu irosise timpul oferit de întârzierile aliaților; când navele lui Petru s-au apropiat de mal, ca să observe mai bine, obuzele i-au lovit nava. O altă navă rusească a suferit pagube mai serioase. O trupă de cazaci a debarcat de pe galere și a capturat niște prizonieri care au declarat că regele Suediei are o armată de 25000 de oameni.

De fapt, Carol făcuse minuni. Făcuse garnizoane și aprovizionase toate fortărețele de pe coasta Scaniei. În orașele din interiorul țării erau adunate rezerve de cavalerie și de infanterie, gata să contraatace un cap de pod inamic. La Karlskrona erau păstrate mari rezerve de artilerie, care așteptau comanda regelui. Carol avea doar 22000 de oameni – 12000 de cavaleriști și 10000 de infanteriști –, dar el știa că nu toți invadatorii vor putea fi aduși în același timp. Speranța lui era să atace și să învingă avangarda înainte ca aceasta să poată primi întăriri. Dacă el însuși ar fi fost forțat să se retragă, era pregătit să urmeze exemplul lui Petru și să incendieze toate satele și orașele din sudul Suediei, punându-și invadatorii în fața unui deșert negru. (Conta în planul acesta și faptul că Scania fusese teritoriu danez până la mijlocul secolului al XVII-lea.)

În Zealand, în zilele de la începutul lui septembrie, pregătirile continuau. Șaptesprezece regimente de infanterie și nouă regimente de dragoni ruși, totalizând 29000 de oameni, fuseseră aduse de la Rostock. Adunând și cei 12000 de infanteriști și 10000 de cavaleriști danezi, forța aliată avea în total 51000 de oameni. Data debarcării fusese fixată pentru 21 septembrie. Apoi, în 17 septembrie, tocmai când regimentele se pregăteau să se deplaseze la locul de îmbarcare, Petru a anunțat pe neașteptate că invazia este anulată. El a declarat că trecuse momentul prilnic; asaltul trebuia să aștepte până în primăvara următoare. Atât George I al Angliei, cât și Frederic al IV-lea al Danemarcei, laolaltă cu miniștrii lor, au fost uluiți de acea decizie unilaterală. Frederic a protestat, spunând că amânarea înseamnă anulare, pentru că nu putea să dispună de flota comercială a Danemarcei doi ani la rând.

Cu toate acestea, Petru a rămas neclintit. Aliații lui pierduseră vara cu certuri, argumenta el, iar venirea toamnei făcea ca expediția să fie

hazardată. El a înțeles că regele Carol își va întâmpina primii invadatori la mal cu o lovitură distrugătoare și a explicat că respingerea acestei lovituri și câștigarea unei poziții sigure care să poată fi menținută toată iarna nu se putea face decât dacă mai multe trupe ar fi fost debarcate foarte rapid și, în urma unei lupte victorioase, ar fi fost asediate și cucerite cel puțin două orașe, Malmö și Landskrona. Dacă această operațiune eșua, întreba el, unde aveau să-și petreacă iarna trupele lui? Danezii au replicat că soldații s-ar putea adăposti în tranșee săpate în pământ. Petru a răspuns că acest lucru ar ucide mai mulți oameni decât o bătălie. Și cum ar putea să găsească oamenii lui hrană și nutreț în provincia ostilă Scania? „Treizeci de mii de soldați suedezi stau la masă“, spunea Petru, „și nu ar face loc cu ușurință musafirilor nepoftiți.“[648]

Danezii au replicat că proviziile pot fi aduse din insulele daneze. „Burțile soldaților“, a spus Petru, „nu pot fi satisfăcute cu promisiuni deșarte și speranțe, ci au nevoie de magazii pregătite și reale.“[649] Mai departe, întreba el, cum ar putea aliații să-l împiedice pe Carol să incendieze și să distrugă țara, la retragerea lui spre nord? Cum ar putea să-l oblige să stea pe loc și să lupte? Nu s-ar găsi aliații rătăcind printr-o țară ostilă în miezul iernii, așa cum și armata lui Carol făcuse în iarna rusească? Nu cumva, în loc să dea o lovitură de grație Suediei, ar fi atras asupra lor dezastrul? Petru îl înțelegea pe Carol și îl respecta foarte mult. „Cunosc felul lui de a face război. Nu ne-ar lăsa niciun pic de odihnă, iar armatele noastre ar fi slăbite.“[650] Nu, repeta el hotărât, având în vedere anotimpul și puterea inamicului, invazia trebuie să fie amânată până la primăvară.

Decizia lui Petru a provocat o furtună diplomatică. Abandonarea expediției părea să confirme cele mai grave suspiciuni ale aliaților. Inteligent, Petru adusese 25000 de soldați la Copenhaga nu ca să invadeze Suedia, ci ca să ocupe Danemarca, să ia Wismarul și să dicteze politica în Germania de Nord. Frederic al IV-lea se temea de regimentele numeroase campate în suburbiile capitalei sale; mai era supărat și pentru că decizia bruscă a lui Petru l-a lipsit de o victorie sigură asupra Suediei. Englezii erau îngrijorați de efectul pe care îl puteau avea puternica armată și flota rusească, staționate la intrarea în Baltica, asupra negoțului englez de pe acea mare. Dar cei care își manifestau cel mai violent nemulțumirea pentru acest „complot“ rusesc erau hanovrienii. Bernstorff, șeful miniștrilor, s-a dus să-l

vadă pe generalul englez Stanhope, care se afla atunci în Hanovra cu regele George I, și i-a propus isteric ca Anglia „să-l zdrobească imediat pe țar, să-i captureze navele și chiar să pună mâna pe el“[651], ca un mijloc de asigurare că toate trupele ruse vor părăsi Danemarca și Germania. Stanhope a refuzat, iar după această discuție Bernstorff a trimis un ordin direct amiralului Norris la Copenhaga să pună mâna pe țar și pe navele rușilor. Norris a refuzat și el, din prudență, spunând că primește ordine de la guvernul din Anglia, nu de la cel din Hanovra.

În vreme ce se făceau aceste acuzații în spatele său, Petru a rămas la Copenhaga, unde a fost în continuare onorat de danezi. Țarul era încântat mai ales de modul în care era tratată Ecaterina. Ea fusese acceptată ca soție a lui și ca țarină și, în semn de respect pentru rangul ei, regina Danemarcei i-a făcut o vizită oficială de bun-venit în capitala ei. Amiralul Norris era respectuos și prietenos cu camaradul său amiral, țarul. La aniversarea bătăliei de la Lesnaia, victorie pentru care Petru își asuma meritele, toate navele din escadrila engleză au tras salve omagiale.

De fapt, suspiciunile aliaților țarului erau nefondate. Intenția lui Petru fusese să invadeze Suedia ca să pună capăt războiului. Când încercarea de a o invada a părut să fie prea riscantă, el a anulat-o, dar a început imediat să caute alte mijloace pentru a-și atinge scopul. În 13 octombrie scrisese deja Senatului, explicând ceea ce făcuse și spunându-le că singura posibilitate rămasă era să atace Suedia dintr-o altă direcție: peste Golful Botnic, din insulele Åland. El a ordonat pregătirea acestui atac. În ceea ce privește amenințarea la adresa Danemarcei și a Hanovrei, ea se topise chiar în timpul în care Bernstorff îl condanga. Batalioanele ruse s-au întors în liniște la Mecklenburg, și de acolo – cu excepția unei mici forțe de infanterie și a unui regiment de cavalerie – în Polonia. Flota rusă a plecat spre nord, către porturile sale de iarnă, Riga, Reval și Kronstadt. În 15 octombrie, Petru și Ecaterina au plecat și ei din capitala daneză, călătorind fără grabă prin Holstein, ca să-l întâlnească pe regele Frederic Wilhelm al Prusiei la Havelsberg.

Lui Frederic Wilhelm îi displăcea Hanovra, deși atât soția cât și mama lui erau prințese hanovriene. Când Bernstorff i-a acuzat pe ruși că vor să ocupe Lübeckul, Hamburgul și Wismarul, Frederic Wilhelm l-a susținut pe Petru.

„Țarul și-a dat cuvântul că nu va lua nimic pentru el din imperiu", a arătat regele prusac. „Pe lângă aceasta, o parte din cavaleria lui se deplasează spre Polonia și ar fi imposibil ca el să ia acele trei orașe fără să aibă artilerie."[652] Unui raport de la propriul său ministru, Ilgen, despre insinuările din Hanovra, regele i-a răspuns: „Ce tâmpenie! Voi refuza și voi sta fără discuție alături de fratele Petru."[653] Așa că, având în vedere atitudinea lui Frederic Wilhelm, întâlnirea țarului cu regele a mers bine. Ca semn de prietenie, cei doi monarhi au făcut schimb de cadouri: Petru i-a promis că-i va mai da giganți ruși pentru grenadierii din Potsdam, iar Frederic Wilhelm i-a oferit lui Petru un iaht și un birou neprețuit de chihlimbar.

Era iarnă în Europa de Nord. Se făcea repede întuneric, aerul era tăios, drumurile înghețau. Curând, zăpada urma să acopere totul. Ecaterina avea o sarcină avansată, iar călătoria înapoi spre Sankt-Petersburg nu era ușoară. Petru a hotărât, din acest motiv, să nu se întoarcă în Rusia în iarna aceea, ci să călătorească mai departe spre vest, ca să-și petreacă lunile cele mai reci la Amsterdam, pe care nu îl mai văzuse de optsprezece ani. Lăsând-o pe Ecaterina să vină în urma lui mai încet, el a călătorit prin Hamburg, Bremen, Amersfoort și Utrecht, ajungând la Amsterdam în 6 decembrie. Chiar și pe acele drumuri relativ bune, condițiile erau primitive. Petru îi scria Ecaterinei, ca s-o avertizeze:

Ceea ce ți-am scris mai înainte, îți confirm acum, să nu vii pe drumul pe care am venit eu, pentru că este nespus de rău. Nu aduce cu tine prea mulți oameni, pentru că viața în Olanda s-a făcut foarte scumpă. În ceea ce-i privește pe cântăreții de biserică, dacă nu au plecat încă, e de ajuns să vină doar jumătate dintre ei. Lasă-i pe ceilalți la Mecklenburg. Toți care sunt cu mine se gândesc la călătoria ta. Dacă poți să suporți, mai bine ai sta unde ești, pentru că drumurile proaste ar putea să fie periculoase pentru tine. Totuși, fă cum dorești, și, pentru numele lui Dumnezeu, să nu te gândești că nu vreau să vii, pentru că știi și singură ce mult mi-aș dori, și e mai bine pentru tine să vii, decât să fii singură și tristă. Dar nu pot să mă abțin să-ți scriu și știu că nu vei îndura să stai singură.[654]

Ecaterina a pornit la drum, dar, după o călătorie dificilă, a fost nevoită să se oprească la Wesel, lângă granița olandeză. Acolo, în 2 ianuarie 1717, ea a născut un fiu, pe care au căzut de acord să-l numească Pavel. Țarul, care din nou zăcea de șase săptămâni cu un puseu de febră, i-a scris entuziast:

Am primit ieri scrisoarea ta încântătoare în care îmi spui că Domnul Dumnezeu ne-a binecuvântat oferindu-ne un alt recrut [...] pentru care îl slăvesc și îi aduc mulțumiri veșnice. M-am bucurat de două ori, mai întâi pentru copilul nou-născut și apoi pentru că Dumnezeu te-a iertat de chinurile tale și, de aceea, și eu mă simt mai bine. Tocmai de la Crăciun nu am mai stat atâta în picioare cât am stat ieri. Imediat cum voi putea, voi veni la tine.[655]

În ziua următoare, Petru a primit o veste-șoc: fiul lui murise, iar soția era foarte slăbită. Petru, care trimisese deja curieri în Rusia să anunțe nașterea, încerca acum să-i fie de ajutor Ecaterinei:

Am primit scrisoarea ta despre ce știam de mai înainte, de întâmplarea neașteptată care a transformat bucuria în durere. Ce răspuns pot să dau eu, decât datoria noastră de a suferi mereu? Domnul a dat și Domnul a luat; fie numele Domnului Binecuvântat. Te implor să te gândești așa la toate lucrurile acestea; eu fac tot ce pot. Boala mea, mulțumesc lui Dumnezeu, se ameliorează de la ceas la ceas și sper că în curând o să pot ieși din casă. Acum nu este decât iritare. Altfel, îi mulțumesc lui Dumnezeu că sunt bine și aș fi plecat de mult spre tine dacă aș fi putut călători pe apă, dar pe uscat mă tem de drumul hurducăit. În afară de asta, mai aștept și un răspuns de la regele englez, care trebuie să vină zilele acestea.[656]

Deși Petru a încercat să uite de nefericirea pierderii unui fiu și deși, pentru moment, se simțea mai bine, moartea micului Pavel părea că i-a agravat febra, și a rămas în pat încă o lună. Ecaterina l-a găsit acolo când a sosit la Amsterdam. Din cauza bolii sale, Petru nu l-a mai întâlnit pe flegmaticul hanovrian care devenise regele Angliei. Când George I a trecut prin Olanda pentru a se îmbarca pe nava lui spre Anglia, Petru i-a trimis pe Tolstoi și

Kurakin să-l întâlnească, dar rușii nu au fost primiți. Mai târziu, regele s-a scuzat, spunând că deja se îmbarcase și trebuia să profite de maree.

Când a început să se simtă mai bine, Petru s-a bucurat de șederea lui în Olanda. Ecaterina era cu el, iar Petru a vizitat din nou, arătându-i-le și ei, locurile unde fusese fericit în tinerețe. S-a întors la Zaandam cu Ecaterina și a văzut din nou docurile Companiei India de Est, unde construise el fregate. A călătorit la Utrecht, Haga, Leyden și Rotterdam. Iar în primăvară, dacă planurile s-ar fi concretizat, urma să viziteze Parisul și să vadă orașul renumit în toată lumea pentru cultură, societatea lui elegantă și splendorile arhitecturale.

---

[640] Eugene Schuyler, vol. II, p. 282.

[641] ibidem, p. 287.

[642] ibidem, p. 288.

[643] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 44.

[644] Eugene Schuyler, vol. II, p. 289.

[645] ibidem, p. 290.

[646] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 53.

[647] ibidem.

[648] Eugene Schuyler, vol. II, p. 294.

[649] ibidem.

[650] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 427.

[651] Eugene Schuyler, vol. II, p. 294.

[652] ibidem, p. 297.

[653] ibidem.

[654] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 57.

[655] ibidem.

[656] Eugene Schuyler, vol. II, p. 299.

49

„REGELE ESTE UN OM PUTERNIC...“

Franța pe care Petru își propusese s-o viziteze în 1717 era ca un sistem vast, complex, de sfere care orbitau, al căror soare, altădată sursa de căldură, de viață și de sens pentru întregul sistem, pierise. În 1 septembrie 1715, Ludovic al XIV-lea, Regele Soare, a murit, la șaptezeci și șase de ani, după o domnie care se întinsese pe șaptezeci și doi de ani. Treizeci și cinci dintre acești ani, domnia lui Ludovic s-a desfășurat în paralel cu aceea a lui Petru, celălalt mare monarh al epocii. Dar Ludovic și Petru făceau parte din generații diferite, și, în timp ce influența și puterea Rusiei creșteau, gloria Regelui Soare începuse să pălească.

Ultimii ani ai lui Ludovic au fost marcați de tragedii domestice; singurul său copil legitim supraviețuitor, moștenitorul, palidul Mare Delfin, care era terorizat de tatăl său, murise în 1711. Noul Delfin, fiul celui mort și nepotul regelui, era ducele de Bourgogne, un tânăr frumos, fermecător și inteligent, care întruchipa speranța Franței pentru viitor. Frumoasa lui soție, Marie Adelaide de Savoia, aproape că era și mai strălucitoare decât el. Adusă de copil ca mireasă la Versailles, ea a crescut în prezența bătrânului rege, care o iubea foarte mult. Se spunea că dintre toate femeile pe care le iubise, pe niciuna nu o iubise mai mult decât pe mireasa nepotului său. Și deodată, în 1712, atât noul delfin, cât și vesela lui tânără soție s-au dus, uciși de pojar, la o săptămână unul după altul, el la treizeci de ani, ea, la douăzeci și șapte. Fiul lor cel mai mare, strănepotul lui Ludovic, a devenit următorul Delfin. În câteva zile, a murit și el de aceeași boală.

Îi mai rămăsese regelui de șaptezeci și cinci de ani doar un strănepot, un copil cu obraji rozalii, ultimul urmaș pe linie directă care supraviețuise. Și el avusese pojar, dar a supraviețuit bolii deoarece guvernanta lui a încuiat ușile și nu a permis doctorilor să se atingă de el cu sângerările și emeticele lor. Acest nou mic delfin a rămas în mod miraculos în viață și a trăit să domnească în Franța cincizeci și nouă de ani, ca Ludovic al XV-lea. Pe patul morții, Ludovic al XIV-lea l-a chemat pe strănepotul și moștenitorul

său, care avea atunci cinci ani. Față în față, acești doi Bourboni care au domnit împreună în Franța 131 de ani, s-au privit unul pe celălalt. Apoi, Regele Soare a spus: „Copilul meu, tu vei fi într-o zi un mare rege. Să nu mă imiți pe mine în gustul pentru război. Să-ți raportezi mereu acțiunile la Dumnezeu și să-i faci pe supușii tăi să-l onoreze. Mi se rupe inima să-i las într-o asemenea stare.“[657]

La moartea Regelui Soare, Versailles-ul s-a golit rapid. Marile camere au fost golite de mobilă, Curtea magnifică a fost dizolvată. Noul rege locuia în Tuileries, la Paris, și, câteodată, cei care se plimbau în grădină îl puteau vedea, un băiețel dolofan, cu obraji roz, cu păr lung și ondulat, gene lungi și un nas lung, bourbonian.

Conducerea Franței trecuse în mâinile unui regent – nepotul lui Ludovic al XIV-lea, Philippe, duce d'Orleans, care era și primul prinț de sânge și moștenitor direct al tronului, după regele-copil. În 1717, Philippe avea patruzeci și doi de ani, era scund, robust și un afemeiat eroic: nobile, fete de la operă, fete de pe stradă. Savura în special prostituatele și voia să încerce orice fată nou-venită în Paris. Nu îi păsa dacă femeile sunt frumoase sau urâte. Mama lui admitea: „E chiar nebun după femei. Chiar dacă sunt plăcute, grosolane, mâncăcioase sau bețive, nu îl interesează deloc înfățișarea lor.“[658] La un moment dat i-a spus ceva lui Philippe în legătură cu acest lucru, iar el i-a răspuns afabil: „Ei, maman, noaptea toate pisicile sunt negre.“

Supeurile private ale regelui de la Palais Royal erau subiectul de bârfă al Franței. În spatele ușilor închise, el și prietenii săi stăteau întinși pe canapele și luau masa cu femei din baletul operei, care purtau rochii subțiri, transparente, și care, mai târziu, dansau goale. Regentului nu numai că nu-i păsa de convenții; lui chiar îi plăcea să șocheze. Limbajul lui la masă era așa de grosier încât soția lui refuza să invite pe cineva. Își bătea joc de religie și o dată a adus la slujbă o carte a lui Rabelais, citind ostentativ din ea în timpul ceremoniei. Soția lui, una dintre fiicele lui Ludovic al XIV-lea și ale doamnei de Montespan, i-a făcut opt copii și își petrecea mai tot timpul închisă în camera ei, suferind de migrene.

În aceste condiții, mulți francezi se temeau pentru viața tânărului rege Ludovic al XVI-lea, pentru că, dacă s-ar fi întâmplat ceva cu băiatul, regentul ar fi devenit rege. De fapt, aceste temeri erau nefondate. Philippe d'Orleans, cu toată grosolănia lui, avea multe calități frumoase. Era uman și milos, la fel cum era și senzual, iar printre păcatele lui nu se numărau invidia personală și ambiția. Avea un mare farmec în voce și în zâmbet, iar atunci când voia, manierele și gesturile lui puteau fi grațioase și elocvente. Era fascinat de știință și de artă. Apartamentele lui din Palais Royal erau încărcate de tablouri ale lui Tizian și Van Dyke, iar el compunea muzică de cameră care încă se mai cântă și astăzi. Era total devotat băiețelului plasat în grija lui și nu voia decât să aibă grijă de tron până când regele ajungea la majorat. Începea să lucreze la ora șase dimineața, indiferent cât de mare fusese desfrâul de peste noapte. Niciunul dintre camarazii lui hedoniști, bărbați sau femei, nu avea vreo influență asupra deciziilor sau asupra politicii sale. El vedea limpede starea disperată de sărăcie în care fusese adusă țara de aventurile marțiale ale unchiului său glorios. În timpul celor opt ani de regență ai lui Philippe, în afară de o scurtă încăierare cu Spania, soldații francezi au rămas în cazărmi. Politica externă a lui Philippe era pacea. Și mai incredibil pentru întreaga Europă, piatra de temelie a acestei noi politici franceze era prietenia cu Anglia.

Cu puțin timp înaintea vizitei lui Petru la Paris, șablonul relațiilor dintre statele Europei Occidentale fusese alterat de o serie de evenimente dramatice. Căderea guvernului în Anglia îl lăsase pe Marlborough fără nicio putere, iar invazia anglo-olandeză în nordul Franței s-a oprit fără niciun rezultat. Noul guvern dorea cu tot dinadinsul pace, iar obositul și îmbătrânitul Rege Soare a acceptat cu bucurie. Pacea a fost semnată în 1713, prin Tratatul de la Utrecht, iar marele Război al Succesiunii Spaniole, care implicase toate regatele și imperiile din Europa de Vest, se terminase. Curând după aceea, nici Regele Soare nu mai era în viață. În Anglia, de asemenea, avusese loc o moarte regală: regina Ana murise, fără să lase un moștenitor protestant Stuart. Toți cei șaisprezece copii ai săi muriseră nou-născuți sau copii. Pentru asigurarea succesiunii protestante, așa cum era înțelegerea anterioară cu Parlamentul, electorul Hanovrei, George Louis, a urcat pe tronul Angliei ca regele George I, păstrând și conducerea Hanovrei.

Luate ca un întreg, aceste evenimente creaseră un peisaj diplomatic complet nou în Europa. Între ele fiind pace, națiunile Occidentului puteau să acorde mai multă atenție teatrului de operațiuni care, până atunci, fusese pentru ele secundar: războiul din nord. Anglia, care ieșise din Războiul Succesiunii Spaniole practic neprovocată în supremația ei pe mare, era preocupată de faptul că puterea crescândă a Rusiei în Marea Baltică ar fi putut afecta comerțul britanic din zonă, iar puternicele escadrile navale britanice începuseră să-și facă apariția în acea mare nordică. Hanovra era și ea ostilă lui Petru, temându-se de prezența acestuia în nordul Germaniei. În trei rânduri i-a refuzat regele-elector propunerile lui Petru de a se întâlni, cerând ca mai întâi să fie retrase toate trupele ruse din Germania.

Între timp, politica externă a Franței făcuse o revoluționară întoarcere la 180 de grade. În locul ostilității față de Anglia și al sprijinului pentru catolicii iacobiți, Franța, sub regența lui Philippe, a căutat prietenia cu Anglia și a garantat drepturile dinastiei protestante din Hanovra. Îndelungata politică franceză de sprijinire a Suediei părea de asemenea gata să se schimbe. Ani de zile, Regele Soare i-a subvenționat pe suedezi și i-a folosit ca o contragreutate pentru a-l ține ocupat în Germania pe împăratul austriac. Acum, cu suedezii înfrânți și izgoniți complet din Germania și puterea împăratului habsburgic mult sporită, Franța avea nevoie de un nou aliat în Răsărit. Rusia lui Petru, care se făcuse tot mai remarcată în ultimele decenii, părea o posibilitate firească. Prin canale diplomatice au început să circule diferite semnale și propuneri. Iar Petru era nerăbdător să le audă. Deși în domnia lui Franța îi fusese adversară în Polonia și la Constantinopol, el știa că structura Europei e în schimbare. O alianță sau o înțelegere cu Franța ar fi contrabalansat relațiile lui din ce în ce mai dificile cu Hanovra și Anglia. Mai mult decât atât, el a văzut în ajutorul Franței și un mod posibil de a încheia Războiul Nordului. Franța încă mai plătea subsidii lunare Suediei; dacă acestea ar fi fost tăiate, iar sprijinul diplomatic al Franței pentru Suedia ar fi fost retras, Petru credea că ar fi putut cel puțin să-l convingă pe un Carol al XII-lea izolat că Suedia trebuie să facă pace.

Propunerea lui Petru pentru Franța, atunci când a fost făcută, era una îndrăzneață: Franța să-și ia ca aliată pe Rusia, în loc de Suedia. În plus, Petru a sugerat că ar putea să includă în acest aranjament și Prusia și Polonia. Știind că tratatele Franței cu Anglia și Olanda ar fi putut constitui

un obstacol dificil, Petru a dat asigurări că noua alianță nu le-ar pune în pericol pe cele vechi. Concret, el a propus ca, în schimbul garantării Tratatului de la Utrecht, Franța să stopeze subsidiile pentru Suedia și, în loc de asta, să-i plătească Rusiei 25.000 de coroane lunar, pe durata Războiului Nordului, care, spera el, având-o alături pe Franța, nu avea să mai dureze mult. În sfârșit, Petru a propus o legătură personală între cele două popoare. Pentru pecetluirea alianței și ca simbol al ascensiunii Rusiei ca mare putere, el și-ar fi căsătorit fiica de opt ani, Elisabeta, cu regele de șapte ani al Franței, Ludovic al XV-lea.

Asemenea propuneri nu erau neatractive pentru regentul Franței, dar pentru cel care avea puterea de decizie în politica externă franceză, abatele Guillaume Dubois, nu erau binevenite. Noua alianță cu Anglia era opera lui și el se temea că orice fel de aranjament cu Rusia va dezechilibra totul. Într-o scrisoare adresată regentului, în care îl sfătuia să nu accepte propunerea rușilor, Dubois spunea: „Dacă, prin sprijinul pentru țar, îi vei îndepărta pe englezi și pe olandezi din Marea Baltică, vei deveni odios pe vecie acestor două popoare.“[659] Mai departe, avertiza Dubois, regentul ar fi sacrificat Anglia și Olanda în schimbul unor relații pe termen scurt cu Rusia. „Țarul e bolnav cronic“, arăta el, „iar fiul lui nu va sprijini înțelegerea.“

Petru, entuziasmat de propria propunere și considerând că va obține mai mult dacă se va întâlni personal cu regentul, s-a hotărât să meargă la Paris. La urma urmelor, văzuse Amsterdamul, Londra, Berlinul și Viena, dar nu văzuse Parisul. Prin Kurakin, ambasadorul său în Olanda, el l-a informat pe regent că ar vrea să-i facă o vizită.

Nu se punea problema refuzului, deși regentul și consilierii săi aveau ceva rețineri. Conform tradițiilor diplomatice, țara gazdă trebuia să plătească întreținerea oaspetelui, iar pentru țar și suita lui aceste cheltuieli aveau să fie enorme. Pe urmă, țarul avea reputația unui monarh impetuos, sensibil la jigniri și iritabil, iar despre oamenii din suita lui se spunea că au un caracter similar. Cu toate acestea, regentul era pregătit; țarul urma să fie primit ca un mare monarh european. O cavalcadă de trăsuri, cai, căruțe și servitori regali sub comanda lui monsieur de Liboy, un domn din administrația regelui, a fost trimisă la Calais ca să-i însoțească pe oaspeții ruși la Paris. Liboy urma să-l onoreze pe Petru, să-l aștepte și să-i plătească toate cheltuielile. Între

timp, la Paris au fost pregătite pentru oaspeți apartamentele mamei Regelui Soare, Ana de Austria, în Luvru. În același timp, Kurakin, cunoscând gusturile lui Petru, le-a spus că stăpânul său s-ar simți mult mai bine într-un palat mai mic și mai intim. În consecință, a mai fost pregătită și o frumoasă vilă particulară, Hôtel Lesdiguières. Deoarece exista posibilitatea ca țarul să-l aleagă pe acela pentru a locui, hotelul a fost mobilat frumos cu piese din colecția regală. Au fost aduse de la Luvru fotolii magnifice, birouri lăcuite și mese încrustate. Bucătari, servitori și cincizeci de soldați au fost desemnați să-i asigure țarului hrana, confortul și siguranța.

În acest timp, Petru și grupul său de șaizeci și una de persoane, în care se aflau Golovkin, Șafirov, Piotr Tolstoi, Vasili Dolgoruki, Buturlin, Osterman și Iagujinski, călătoreau fără grabă prin Țările de Jos. După obiceiul său, țarul se oprea deseori ca să viziteze orașe, să examineze curiozități și să studieze oamenii și modul lor de viață. Deși adoptase din nou un mod de a călători parțial incognito, ca să reducă timpul pierdut în ceremonii oficiale, în trecerea sa prin oraș era încântat să audă clopotele bătând și salvele de tun trase în onoarea lui. Ecaterina l-a însoțit până la Rotterdam; pentru simplificarea călătoriei, ea urma să-l aștepte la Haga cât timp el se afla în Franța. El considera că prezența ei va solicita ceremonii adiționale care îi vor consuma timpul și pe care, fiind singur, le putea evita.

De la Rotterdam, Petru a călătorit cu un vas până la Breda și apoi în sus pe Escaut, până la Anvers, unde s-a urcat în turnul catedralei ca să admire panorama orașului. În Bruxelles, el i-a scris Ecaterinei: „Aș fi vrut să-ți trimit dantelă pentru fontange și engageants [adică panglici de dantelă care se prindeau în păr și în corsaj – ultima modă la Paris,], pentru că cea mai bună dantelă din Europa se face aici, dar o fac doar la comandă. Așa că trimite modelul și ce nume sau blazon vrei să-ți fie lucrate.“[660] De la Bruxelles, Petru s-a deplasat spre Gent, Bruges, Ostend și Dunquerque, ajungând, în sfârșit, la granița franceză, la Calais, unde s-a oprit nouă zile ca să țină ultima săptămână din Postul Mare și să celebreze Paștele rusesc.

La Calais, călătorii ruși s-au întâlnit cu Liboy și escorta franceză care era acolo să-i întâmpine. Pentru Liboy, acel prim contact cu felul de a fi rusesc a fost traumatizant. Oaspeții s-au plâns de trăsurile care le-au fost trimise și au cheltuit bani fără nicio reținere, totul fiind plătit de Liboy. Disperat, el a

cerut Parisului ca țarului și suitei sale să le fie impusă o alocație fixă zilnică care să nu fie depășită, lăsându-i pe ei să se certe ce anume să cumpere.

Liboy primise ordin să raporteze la Paris care sunt obiceiurile vizitatorilor și să lămurească scopul vizitei lor. I-a fost imposibil să-l înțeleagă pe Petru, care, fără să facă nimic serios, părea că vrea doar să se distreze, plimbându-se de unul singur și examinând lucruri care, în ochii lui Liboy, nu aveau nicio semnificație. „Această curte restrânsă“, scria el despre grupul rus alcătuit din douăzeci și două de persoane de rang înalt și treizeci și nouă de subordonați, „este foarte schimbătoare și nehotărâtă și, de la mare la mic, toți se înfurie foarte repede.“ „Țarul“, raporta el, „este un om foarte înalt, puțin încovoiat, care obișnuiește să-și țină capul plecat. Este brunet și are o expresie fioroasă. Pare a avea o minte ascuțită și o înțelegere rapidă, cu o anumită grandoare în mișcări, dar cu puține rețineri.“ Scriind mai multe într-un raport ulterior, Liboy a continuat:

În țar poți vedea semințele virtuții, dar acestea sunt sălbatice și amestecate cu păcate. Cred că cel mai mult îi lipsește echilibrul și constanța în scopurile lui și că nu a ajuns încă în stadiul în care să te poți baza pe ceea ce ai stabilit cu el. Admit că prințul Kurakin este politicos; pare inteligent și pare că vrea să aranjeze lucrurile ca să fie satisfăcătoare pentru toată lumea. Nu știu dacă este așa datorită temperamentului său sau din cauza fricii de țar, care pare să fie, cum am mai spus, foarte greu de mulțumit și iute la mânie. Prințul Dolgoruki pare un domn și se pare că este foarte respectat de țar; singurul său neajuns este că nu știe nicio limbă în afară de rusă. Legat de aceasta, dați-mi voie să remarc că termenii „moscovit“ și „Moscovia“ sunt foarte jignitori pentru această curte.

Țarul se trezește foarte devreme, ia prânzul pe la ora zece, cinează pe la șapte și se retrage înainte de nouă. Bea alcool înainte de mese, bere și vin după-amiaza, mănâncă foarte puțin, și uneori deloc. Nu am reușit să observ vreun consiliu sau o discuție despre treburi serioase, în afară de ce se discută atunci când beau, iar atunci țarul decide singur și rapid, indiferent de problema care i se prezintă. Acest prinț își schimbă de fiecare dată felul de a se distra și de a se plimba, și este extraordinar de rapid, nerăbdător și greu de mulțumit. [...] Îi place în mod special să privească apa. Locuiește în mari apartamente și doarme în camerele care sunt cele mai retrase.[661]

Liboy a făcut recomandări precise pentru chelnerii-șefi și bucătarii francezi care urma să pregătească masa pentru vizitatorul rus:

Țarul are un bucătar-șef care îi prepară două sau trei feluri de mâncare în fiecare zi; folosește în acest scop vin și carne suficiente pentru o masă de opt persoane.[662]

Este servit atât cu un meniu cu carne, cât și cu mâncare de post vinerea și sâmbăta.

Îi plac sosurile intense, pâinea neagră și tare și fasolea verde.

Mănâncă multe portocale dulci și mere și pere.

Bea în general bere slabă și vin negru de Nuits, nu lichior.

Dimineața bea apă cu anason [kümmel[663]], alcool înainte de masă, bere și vin după-amiaza. Toate acestea destul de reci.

Nu consumă mâncăruri dulci și nu bea băuturi îndulcite la masă.

În 4 mai, Petru a plecat din Calais spre Paris, refuzând, așa cum îi era caracteristic, să urmeze drumul care i se propusese. La Amiens i se organizase o recepție oficială; nu a trecut prin oraș. La Beauvais, unde a văzut cea mai mare catedrală din Franța, încă neterminată din secolul al XIII-lea, el a refuzat să ia parte la banchetul care fusese pregătit. „Sunt un soldat“, i-a spus el episcopului de Beauvais, „și dacă am pâine și apă sunt mulțumit.“[664] Petru exagera; vinul tot îi mai plăcea, deși prefera vinul unguresc de Tokay specialităților franțuzești. „Mulțumesc pentru vinul unguresc, care aici este o raritate“, i-a scris el Ecaterinei din Calais. „Dar a mai rămas doar o sticlă de vodcă. Nu știu ce să fac.“[665]

În 7 mai, la orele prânzului, în Beaumont-sur-Oise, la 38 de kilometri nord-est de Paris, Petru l-a găsit pe mareșalul de Tessé așteptându-l cu un alai de trăsuri regale și o escortă de cavalerie din Maison du Roi, în uniforme roșii.

Tessé, stând în picioare lângă trăsura țarului, a făcut o plecăciune adâncă, până la pământ, scoțându-și pălăria, iar Petru a coborât. Petru a privit cu admirație trăsura mareșalului și a ales să meargă cu ea, intrând în capitală prin Poarta St. Denis. Dar nu l-a vrut alături de el pe Tessé în trăsură, preferând să-i ia pe trei dintre rușii săi. Tessé, a cărui datorie era să-i fie pe plac, l-a urmat într-o altă trăsură.

Procesiunea a sosit la Luvru la nouă seara. Petru a intrat în palat și s-a plimbat prin apartamentele fostei regine-mamă, care fuseseră pregătite pentru el. Așa cum anticipase Kurakin, țarului i s-au părut magnifice și prea luminoase. Cât timp se afla acolo, Petru s-a uitat la o masă pentru cină așezată pentru șaizeci de persoane, dar a ciugulit doar niște pâine și câteva ridichi, a gustat șase feluri de vin și a băut două pahare cu bere. Apoi s-a întors la trăsură și, cu suita după el, a plecat la Hôtel Lesdiguières. Acesta i-a plăcut mai mult lui Petru, deși a considerat că încăperile rezervate erau prea mari și luxos mobilate și a poruncit ca patul lui de campanie să fie așezat într-o cameră mică.

În dimineața următoare, regentul Franței, Philippe d’Orleans, a venit să facă vizita oficială de bun-venit. Când trăsura regentului a intrat în curtea Hôtel Lesdigieres, a fost întâmpinată de patru nobili din suita țarului, care l-au condus pe regent în sala de recepții. Petru a ieșit din camera lui privată, l-a îmbrățișat pe regent și apoi s-a întors și a intrat înapoi în cameră, înaintea lui Philippe, pe care îl lăsase să-l urmeze împreună cu Kurakin, cel care urma să servească și de interpret. Francezii, care erau atenți la toate aspectele protocolului, s-au simțit ofensați de îmbrățișarea lui Petru și de faptul că a mers în fața regentului; aceste gesturi, au spus ei, au arătat „un aer arogant de superioritate“ și erau „fără niciun fel de civilizație“[666].

În camera lui Petru fuseseră așezate două fotolii față în față, iar cei doi bărbați s-au așezat, avându-l în apropiere pe Kurakin. Au vorbit aproape o oră, nimic altceva decât politețuri. Apoi țarul a ieșit din cameră, cu regentul din nou în urma lui. În sala de recepție, Petru a făcut o plecăciune adâncă (făcută într-o manieră mediocră, spune Saint-Simon) și și-a lăsat oaspetele în același loc unde îl întâmpinase la venire. Formalitățile de acest gen erau nefirești pentru Petru, dar venise la Paris cu o misiune și credea că e important să te supui cerințelor etichetei gazdelor.

Restul zilei și ziua următoare (o duminică), Petru a rămas în Hôtel Lesdiguières. Deși era nerăbdător să iasă și să vadă Parisul, el s-a străduit să respecte protocolul și a rămas în casă până la primirea vizitei oficiale a regelui. I-a scris Ecaterinei, în acel weekend:

Două sau trei zile trebuie să stau în casă, pentru vizite și alte ceremonii și, de aceea nu ți-am trimis nimic. Dar mâine sau poimâine o să încep să vizitez orașul. Din ce am putut să văd pe drum, sărăcia oamenilor de rând este foarte mare.

P.S. Am primit în acest moment scrisoarea ta plină de glume. Tu spui că îmi voi căuta o doamnă, dar acest lucru nu mi-ar sta deloc bine la vârsta mea.[667]

Luni dimineața, regele Ludovic al XV-lea al Franței a sosit să-i ureze bun-venit oaspetelui regal. Țarul l-a întâmpinat pe rege imediat ce acesta a coborât din trăsură și, spre uluirea grupului de francezi, l-a luat pe băiețel în brațe, l-a ridicat în aer până la nivelul feței lui, l-a îmbrățișat și l-a sărutat de mai multe ori. Ludovic, deși luat prin surprindere de acest comportament, a primit bine gesturile și nu a arătat teamă. Francezii, după ce și-au revenit din șoc, au fost surprinși de grația lui Petru și de tandrețea pe care i-o arătase băiatului, care arăta într-un fel egalitatea dintre rangurile lor, dar recunoștea în același timp și diferența de vârstă dintre ei. După ce l-a îmbrățișat din nou pe Ludovic, Petru l-a pus pe pământ și l-a însoțit în sala de recepție. Acolo, Ludovic a avut un mic discurs de bun-venit, plin de complimente învățate pe dinafară. Cei care îi aminteau ce are de spus erau ducele du Maine și mareșalul de Villeroy, iar Kurakin era din nou interpret. După cincisprezece minute, Petru s-a ridicat și, luându-l din nou pe Ludovic în brațe, l-a însoțit la trăsură.

În după-amiaza următoare, la ora patru, Petru a mers la Tuileries, ca să întoarcă vizita regelui. Curtea era plină de companiile de soldați cu jachete roșii ale Maison du Roi, iar când s-a apropiat trăsura țarului, o linie de toboșari militari au început să bată. Văzându-l pe micul Ludovic așteptându-i trăsura, Petru a sărit din ea, l-a ridicat pe rege în brațe și l-a dus așa pe scările palatului, la întâlnirea care a durat din nou cincisprezece minute. Descriindu-i acest eveniment Ecaterinei, Petru scria: „Lunea trecută

m-a vizitat micul rege, care este cu un deget sau două mai mare decât Luca al nostru [un pitic favorit]. Copilul este foarte frumos la față și bine făcut, și foarte inteligent pentru vârsta lui, adică șapte ani.“[668] Lui Menșikov, Petru i-a scris: „Regele e un bărbat puternic și foarte bătrân, mai precis are șapte ani.“[669]

Vizita formală a lui Petru la rege, în Tuileries, a îndeplinit cererile de protocol. În sfârșit, țarul era liber să iasă și să vadă marele oraș, Paris.

---

[657] G.P. Gooch, p. 618.

[658] ibidem, p. 31.

[659] Eugene Schuyler, vol. II, p. 305.

[660] ibidem, p. 307.

[661] Sbornik I.R.I.O., XXXIV, pp. 140, 151-153, 164, 174-175.

[662] ibidem, p. 184.

[663] Un lichior dulce și incolor, cu aromă de chimen. (N. red.)

[664] James Cracraft, Church Reform, n.6.

[665] Eugene Schuyler, vol. II, p. 310.

[666] Saint-Simon, vol. V, p. 667.

[667] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 68.

[668] ibidem.

[669] Eugene Schuyler, vol. II, p. 312.

50

UN VIZITATOR LA PARIS

În 1717, la fel ca și astăzi, Parisul era capitala și centrul a tot ceea ce conta în Franța. Dar Parisul, cu 500000 de locuitori, era doar al treilea mare oraș al Europei; atât Londra (750000), cât și Amsterdam (600000), erau mai mari decât el. Raportat la întreaga populație a țării, Parisul era și mai mic. În Marea Britanie, un om din zece era londonez, în Olanda un om din cinci era din Amsterdam, în timp ce în Franța doar un francez din patruzeci locuia la Paris.

Pentru cei care îl cunosc acum, Parisul din 1717 poate părea mic. Marile palate și piețe care azi se află în inima Parisului – Tuileries, Luxembourg, Place Vendôme, Invalides – erau atunci la periferia orașului. Dincolo de Montparnasse erau câmpuri și pajiști. Grădinile splendide de la Tuileries dădeau către partea mai sălbatică a Champs-Elysées, care se ridica pe dealul împădurit unde se află acum Arcul de Triumf. Spre nord exista un singur drum care mergea printre pajiști spre culmea Montmartre.

Sena era inima orașului. Râul nu era pe atunci mărginit de cheiurile de granit de astăzi, iar de-a lungul malurilor lui noroioase femeile spălau rufe, fără să ia în seamă mirosurile neplăcute de la resturile din abatoare și din tăbăcării care erau aruncate direct în râu. În trecerea lui prin oraș, râul curgea pe sub cinci poduri. Cele mai recente, magnificul Pont Royal și Pont Neuf, erau libere; celelalte susțineau clădiri cu trei sau patru etaje. Parisul cu bulevarde largi și copaci plantați pe margine nu exista; orașul din 1717 era o harababură de străzi înguste și clădiri de trei și patru etaje cu acoperișuri ascuțite. Marile turnuri gemene ale Catedralei Notre Dame se ridicau deasupra orașului, dar fațada celebră în toată lumea a catedralei nu era vizibilă, deoarece piața din fața ei era un ciorchine de străduțe cu clădiri înghesuite. Ludovic al XIV-lea începuse să schimbe fața orașului medieval. La începutul domniei sale, el a ordonat ca bastioanele fortificate ale orașului să fie distruse, iar în locul acestora să fie construite bulevarde, pe marginea cărora să fie plantați copaci. Atunci când Regele Soare venise la

tron exista doar o piață mare, eleganta Place Royal (azi, Place de Vosges). În timpul domniei lui Ludovic, el a adăugat Place de Victoires, Place Vendôme și imensa biserică Invalides cu esplanada ei.

Fiecare secțiune a orașului avea un parfum special. Marais atrăgea aristocrația și înalta burghezie. Finanțiștii bogați și-au construit casele la celălalt capăt al orașului, în jurul noii Place de Vendôme. Străinii și ambasadele preferau cartierul St. Germain des Prés, unde străzile erau mai largi și se spunea că aerul este mai curat. Călătorii erau și ei sfătuiți că cele mai bune hoteluri se găsesc lângă St. Germain des Prés, dar un vizitator putea găsi o cameră în multe vile particulare; chiar și membrii celei mai înalte aristocrații își închiriau etajul superior, contra cost, unui oaspete. Cartierul Latin, atunci, ca și acum, era pentru studenți.

Ziua oamenii mișunau pe străzile Parisului. Pietonii erau mereu în pericol, fiindcă trăsurile, carele, caii, încercau să pătrundă în viteză prin pasajele înguste, deja blocate de oameni. Zgomotul roților de fier și strigătele oamenilor erau asurzitoare; mirosul de excremente umane, care erau aruncate pe fereastră, al grămezilor de balegă și cel care venea din curțile unde măcelarii căsăpeau animalele erau îngrozitoare. Pentru a reduce zgomotul și a permite o mai bună tracțiune a roților, ca și pentru a păstra o oarecare curățenie, zilnic erau așternute pe străzi paie proaspete, cele vechi fiind măturate și aruncate în râu. Pentru a evita pericolele și neplăcerile mersului pe jos pe aceste străzi, cei care își permiteau foloseau trăsurile proprii, sau le închiriau cu ziua sau cu luna. Alții foloseau scaune-lectică, purtate de doi oameni.

Pont Neuf și Place Dauphine, aflate în vârful Île de la Cité, erau pline de vânzători ambulanți, vraci, spectacole de păpuși, oameni care mergeau pe catalige, cântăreți de stradă și cerșetori. Hoții de buzunare așteptau în fața ușilor hotelurilor la modă, ca să acționeze asupra străinilor nepreveniți. Era ușor să găsești femei. Cele mai dorite, fetele de la Operă și de la Teatrul de Comedie, erau în general rezervate aristocrației, dar străzile erau pline de prostituate care defilau. Vizitatorii erau avertizați însă că își riscă sănătatea, dacă nu chiar viața.

Noaptea, străzile erau relativ sigure până în jur de miezul nopții. Parisul în 1717 era cel mai bine iluminat oraș din Europa, cu 6500 de felinare atârnate

deasupra străzilor. Înlocuite în fiecare zi și aprinse la lăsarea întunericului, fitilele groase aruncau o lumină tulbure în jur. Dar la miezul nopții, când felinarele se stingeau unul câte unul, orașul se cufunda în întuneric, iar cei care voiau să mai apuce dimineața stăteau în spatele ușilor.

Opera și Teatrul de Comedie erau mereu pline. Molière era încă favoritul, dar oamenii voiau să-i vadă și pe Racine, Corneille și modernul Marivaux. După teatru, cafenelele și cabaretele rămâneau deschise până la zece sau unsprezece. Oamenii se înghesuia în cele 300 de cafenele noi adunate în apropiere de St. Germain des Prés sau Faubourg St. Honoré, ca să bea ceai, cafea sau ciocolată. Pentru mulți, cea mai bună metodă de recreere era o plimbare prin parc sau printr-o grădină. Cei mai eleganți plimbăreți preferau lungul Cours la Reine, o alee de-a lungul malului drept al Senei, care se întindea de la Tuileries, în josul râului, până la Place de l'Alma de azi. Această plimbare printre flori era așa de populară, încât se prelungea în noapte, prin plasarea unor torțe și felinare de-a lungul aleii. Alte grădini deschise publicului erau grădina de la Palais Royal, Luxembourg și Jardin du Roi, acum cunoscută sub numele de Jardin des Plantes.

Atunci, ca și acum, cea mai faimoasă grădină din Paris era Jardin des Tuileries. Acolo, după-amiaza și seara, puteai să te întâlnești cu unele dintre cele mai mari personaje ale regatului, chiar și cu regentul. Dincolo de Tuileries se afla Champs-Elysées, flancat de rânduri simetrice de copaci. Acolo, oamenii exersau călăria și deschideau ferestrele de la trăsuri ca să respire aerul proaspăt. Mai departe spre vest, după satul Passy, se afla o pădure, care, mai târziu, s-a transformat în parcul Bois de Boulogne. Pădurea era plină de căprioare, pe care călăreții și câinii le vânau, dar mai era și un loc unde, în zilele calde de duminică sau în după-amiezile de sărbătoare, parizienii veneau la picnic și să doarmă. Pădurea mai era și locul aventurilor de dragoste, care aveau loc în trăsuri, cu draperiile trase și cu vizitiul stând impasibil pe capră, cu frâul relaxat și caii păscând iarbă liniștiți.

Când regele-copil a părăsit Versailles-ul și s-a mutat înapoi la Paris, majoritatea aristocraților au venit după el, construindu-și sau renovându-și vilele (hôtels particulieres), în sectorul elegant Marais, la marginea de est a orașului sau peste râu, în Faubourg St. Germain. Hôtel Lesdiguières, unde

stătea Petru pe durata vizitei lui de șase săptămâni la Paris, era una dintre cele mai mari vile din Marais[670], cu grădini care se întindeau pe o mare suprafață. Pereții ei, în care se aflau magazii și grajduri, ajungeau în Rue St. Antoine, iar în spatele ei se afla Cerisaie, livada de cireși a regelui, cu șiruri de copăcei frumoși.

Bastilia se învecina direct cu hotelul, iar cele opt turnuri subțiri și cenușii ale sale, de piatră, se înălțau deasupra zidului grădinii. În timp ce se plimba, țarul trebuia doar să ridice privirea ca să vadă legendara fortăreață. De fapt, dintre toate castelele Franței, cetatea din secolul al XIV-lea a fost pe nedrept ponegrită. Descrisă ca un simbol sumbru și gigantic al opresiunii monarhiei franceze, ea era mai degrabă mică: 65 de metri lungime și 30 lățime (deși un șanț fără apă, cu poduri mobile, și o curte înconjurată de clădiri de pază făceau ca spațiul ocupat de ea să pară mai mare). Mulțimea furioasă din Paris care a dărâmat-o în 14 iulie 1789 și mulțimile fericite care încă mai sărbătoresc Ziua Bastiliei la fiecare 14 iulie și-au imaginat Bastilia ca pe un bârlog jalnic, unde un tiran și-a zdrobit supușii suferinzi ai Franței cu voința sa. Nimic nu poate fi mai neadevărat. Bastilia era cea mai luxoasă închisoare care a existat vreodată. Întemnițarea în acel loc nu era o dezonoare. Cu rare excepții, ocupanții ei erau aristocrați sau gentlemeni, primiți și tratați conform rangului lor. Regele putea să ordone ca anumiți nobili care îi făceau necazuri să fie închiși acolo, până când el sau ei își schimbau părerea. Părinții își puteau trimite la Bastlia pentru câteva luni fiii nesupuși, ca să le potolească încăpățânarea. Camerele erau mobilate, încălzite și luminate, în funcție de mijloacele financiare și de gusturile prizonierilor. Aveau voie să țină un servitor și puteau să cheme oaspeți la masă – cardinalul de Rohan a dat odată un banchet pentru douăzeci de oameni. Era o competiție pentru camerele cele mai bune; cele aflate în vârful turnurilor erau cel mai puțin dorite, pentru că erau friguroase iarna și călduroase vara. Prizonierului nu i se pretindea nimic. Putea să cânte la chitară, să citească poezii, să facă exerciții în grădina guvernatorului și să-și planifice meniul pentru invitați.

Mulți oameni faimoși au fost închiși la Bastilia. Cel mai misterios a fost Omul cu masca de fier, al cărui portret a fost îmbogățit de Alexandre Dumas, care i-a oferit și calitatea de frate geamăn al lui Ludovic al XIV-lea. Ca mai toate poveștile despre Bastilia, și aceasta avea multe elemente

fictive; masca faimoasă nu era de fier, ci de catifea neagră, și nici măcar guvernatorul Bastiliei nu avea voie să i-o dea jos, așa că prizonierul a murit fără să se știe cine era, în 1703. În săptămânile petrecute de Petru la Paris, un alt francez celebru era închis la Bastilia, și este posibil ca acest prizonier să se fi uitat în jos, pe fereastra turnului, în grădinile de la Hôtel Lesdiguières și să-l fi văzut pe țar plimbându-se printre copaci. Era François-Marie Arouet, un tânăr epigramist acid, de douăzeci și trei de ani, ale cărui versuri sugestive despre relația dintre regent și fiica sa, ducesa de Berry, l-au făcut pe acesta să-l închidă. Patruzeci de ani mai târziu, sub numele de Voltaire, prizonierul avea să scrie Istoria Rusiei sub domnia lui Petru cel Mare.

Înainte de a veni la Paris, Petru își făcuse o listă cu tot ceea ce dorea să vadă, iar lista era lungă. Imediat cum s-au încheiat ceremoniile de bun-venit, el i-a cerut regentului să se renunțe la protocol; voia să fie liber să viziteze ce îi plăcea. Pus în fața acestor insistențe, regentul a acceptat, urmând ca țarul să fie însoțit întotdeauna de mareșalul Tessé sau de un alt membru al Curții și să permită să fie acompaniat de o gardă de corp, alcătuită din opt soldați din garda regală, de câte ori ieșea undeva.

Petru și-a început turul în 12 mai, trezindu-se la ora patru dimineața și mergând pe jos în lumina zorilor pe Rue St. Antoine, ca să viziteze Place Royale și să vadă soarele reflectându-se în marile ferestre care dădeau spre terenul de paradă regală. În aceeași zi, a vizitat Place des Victoires și Place Vendôme. În ziua următoare, a traversat pe malul stâng al Senei și a vizitat Observatorul, fabrica Gobelin, celebră pentru tapiseriile ei, și Jardin Des Plantes, unde se aflau peste 2500 de specii de plante. În zilele care au urmat, a vizitat prăvăliile meșteșugarilor de toate felurile, examinând totul și punând întrebări. Într-o dimineață, la ora șase, se afla la Marea Galerie de la Luvru, unde mareșalul de Villars i-a arătat machetele uriașe ale marilor fortărețe ale lui Vauban care se găseau pe granițele Franței.[671] Apoi, după ce a plecat de la Luvru, s-a plimbat prin grădina Tuileries, unde mulțimii obișnuite de plimbăreți i s-a cerut să părăsească zona.

Câteva zile mai târziu, Petru a vizitat marele spital și cazărmile de la Invalides, unde erau internați și îngrijiți patru sute de soldați. El a gustat din supa și din vinul soldaților, a băut în sănătatea lor, i-a bătut cu palma pe

spate și i-a numit „camarazi“. La Invalides, a admirat domul celebru al bisericii, abia terminat, care se ridica la 100 de metri înălțime, fiind considerat minunea Parisului. Petru căuta oameni interesanți. S-a întâlnit cu refugiatul prinț Rákóczi, liderul ungar care se ridicase împotriva împăratului habsburgic și căruia Petru îi propusese odată să-l facă rege al Poloniei. A cinat cu mareșalul d’Estrées, care a venit la el pe la ora opt dimineața și i-a vorbit toată ziua despre flota franceză. A vizitat casa directorului Poștelor, care colecționa tot felul de curiozități și invenții. A petrecut o dimineață întreagă la monetărie, privind cum este bătută o nouă monedă de aur. Când a fost luată de acolo și așezată, caldă, în mâna lui Petru, el a văzut, cu surprindere, că pe monedă era chipul său și inscripția Petrus Alexievitz, Tzar, Mag. Russ. Imperat. A fost primit cu solemnitate la Sorbona, unde un grup de teologi catolici i-au oferit un plan pentru unirea Bisericilor estică și vestică (Petru l-a luat cu sine în Rusia, unde a poruncit episcopilor ruși să-l studieze și să-și prezinte opinia). A vizitat Academia de Științe și, în 22 decembrie 1717, la șase luni după ce a plecat din Paris, țarul a fost ales formal membru al Academiei.

Cum Parisul îl vedea acum frecvent, au început rapid să circule rapoartele și impresiile. „Era un om foarte înalt“, scria Saint-Simon,

bine proporționat, mai degrabă slab, cu o față rotundă, o frunte largă și sprâncene ascuțite, bine definite și frumoase, un nas scurt, dar nu exagerat, evazat la bază. Buzele îi erau destul de groase, tenul cafeniu roșcat, ochii frumoși, mari și negri, vii și pătrunzători și destul de depărtați. Când voia, înfățișarea îi era maiestuoasă și plină de grație, dar alteori era fioroasă și severă. Avea un zâmbet nervos, zvâcnit, care nu apărea des, dar îi contorsiona obrazul și toată figura și inspira teamă. Acesta dura doar un moment și era însoțit de o privire sălbatică și groaznică, dar dispărea repede. Tot aerul lui îi sugera inteligența, strălucirea și măreția, și nu era lipsit de o anumită grație. Purta doar un guler de lână, o perucă cafenie rotundă, nepudrată, care nu îi ajungea la umeri, o haină strâmtă maro, simplă, cu nasturi de aur, vestă, pantaloni, ciorapi, fără mănuși sau manșete. Purta steaua ordinului său pe haină și panglica pe dedesubt; haina îi era deseori descheiată, pălăria se afla mereu pe masă și niciodată pe cap, nici

măcar afară. Cu toată simplitatea sa și chiar dacă s-ar fi aflat într-o trăsură sau companie proaste, oricum ai fi observat aerul lui firesc de măreție.[672]

Vizitele lui Petru se făceau în pas alert. Numai dacă avea un puseu de febră și era obligat să anuleze vreo masă cu regentul, țarul încetinea pentru puțin ritmul. Bietul mareșal de Tessé și cele opt gărzi de corp făceau tot ce puteau ca să țină pasul cu el, uneori fără succes. Amestecul acela de curiozitate și impetuozitate al lui Petru, laolaltă cu disprețul lui pentru majestate, i-a uluit pe francezi. Orice acțiune era precipitată. Voia să fie liber să meargă dintr-un loc în altul prin oraș, fără nicio ceremonie; de aceea, el lua deseori o trăsură închiriată sau chiar o birjă, în loc să aștepte trăsura regală care îi fusese destinată. De mai multe ori, vreun francez care îl vizita pe unul dintre rușii din grupul de la Hôtel Lesdiguières vedea la plecare că trăsura lui a dispărut. Țarul ieșea din casă și sărea în orice trăsură se afla la îndemână, plecând calm la plimbare. Deseori, în acest fel scăpa de mareșalul de Tessé și de soldații lui.

În Hôtel Lesdiguiéres, Verton, unul dintre chelnerii-șefi regali, însărcinat să aibă grijă de bucătăria și de masa țarului, se străduia să-l hrănească pe Petru și pe rușii lui. Verton era un om de spirit, vesel și stăpânit și, imediat, Petru și grupul lui l-au îndrăgit foarte mult. De la Verton și de la alții au început să apară și poveștile despre cum se desfășura masa lui Petru în capitala franceză. Saint-Simon scria:

Ceea ce mănâncă și bea el [Petru] la două mese obișnuite este incredibil, fără să mai punem la socoteală berea, limonada și alte băuturi dintre mese. Cât despre suita lui, aceștia beau și mai mult: cel puțin o sticlă sau două de bere, iar câteodată mai multe de vin și lichioruri la sfârșitul meselor. Acest lucru se întâmplă la fiecare masă. El mănâncă la unsprezece dimineața și la opt seara.[673]

Relațiile lui Petru cu regentul erau excelente, în parte pentru că Philippe se străduia să fie agreabil. Într-o noapte, cei doi bărbați au mers împreună la operă, unde au stat singuri în primul rând al lojei regale, în văzul spectatorilor. În timpul spectacolului, lui Petru i s-a făcut sete și a cerut un

pahar cu bere. I-a fost adus un pocal mare pe o tavă, iar regentul s-a ridicat, l-a luat de pe tavă și i l-a oferit țarului. Petru a acceptat paharul cu un zâmbet și cu o înclinare a capului, a băut berea și apoi a pus pocalul înapoi pe tavă. Atunci Philippe, încă în picioare, a pus un șervet pe tavă și i l-a oferit țarului. Petru, tot fără să se ridice, și-a șters buzele și mustața cu el și l-a pus la loc. Tot timpul spectacolului, cei prezenți l-au urmărit fascinați pe regentul Franței purtându-se ca un servitor. Pe durata celui de-al patrulea act, Petru a obosit și a părăsit loja să meargă la cină, refuzând oferta lui Philippe de a-l însoți, și insistând ca gazda lui să rămână până la sfârșitul spectacolului.

Peste tot, țarul era întâmpinat cu respect. Cei mai mulți dintre membrii familiei regale și ai aristocrației înalte erau încântați de prezența lui printre ei și erau hotărâți să-l întâlnească. Printre ei se găsea și prima doamnă a Franței de atunci, „Madame“, mama regentului, o doamnă germană pieptoasă și bârfitoare, de șaizeci și cinci de ani. Regentul l-a adus pe țar la ea într-o zi, după ce i-a arătat mai întâi musafirului său palatul și grădinile de la Saint Cloud. Madame l-a primit la Palais Royal, unde locuia cu fiul ei, și a fost fermecată de Petru. „Am primit o vizită măreață astăzi, aceea a eroului meu, țarul“, scria ea. „Găsesc că are maniere foarte frumoase [...] și nu este deloc afectat. Are multă înțelepciune. Vorbește prost germana, dar tot se poate face înțeles fără greutate și discută foarte deschis. Este politicos cu toată lumea și foarte îndrăgit.“[674]

Ca să nu fie mai prejos de bunica ei, fiica scandaloasă a regentului, ducesa de Berry, i-a trimis complimente lui Petru și l-a întrebat dacă vrea să-i facă o vizită. Petru a acceptat și a venit la palatul Luxembourg, iar apoi s-a plimbat prin grădinile Luxembourg. Dar discuțiile asupra etichetei l-au împiedicat să întâlnească pe vreuna dintre marile doamne ale Parisului. Câțiva prinți de sânge au refuzat să-l viziteze pe Petru dacă acesta nu promitea să le întoarcă vizita și să se întâlnească și cu soțiile. Lui Petru i se părea meschin și absurd și pur și simplu refuza. Prefera oricum să viziteze oameni de valoare, mai degrabă decât oameni cu sânge albastru.

În 24 mai, la două săptămâni după prima lui vizită la Tuileries, Petru a venit din nou să-l viziteze pe rege. A ajuns la o oră matinală, când băiatul încă dormea, așa că mareșalul de Villeroy l-a luat să-i arate bijuteriile coroanei

franceze. Lui Petru i s-au părut și mai multe și mai frumoase decât se așteptase, deși a spus că nu prea se pricepe la bijuterii. De fapt, i-a spus lui Villeroy că nu prea este interesat de obiecte care nu au utilitate practică, indiferent cât ar fi de frumoase sau valoroase. De acolo, el a mers să-l vadă pe rege, care tocmai venea după el în apartamentele mareșalului de Villeroy. Această întâlnire a avut loc așa într-adins, ca să nu fie o întâlnire oficială, ci să pară una întâmplătoare. Când l-a întâlnit pe Petru într-un birou, regele avea în mână un sul de hârtie pe care i l-a dat țarului, spunându-i că este o hartă a dominioanelor lui. Politețea lui Ludovic l-a fermecat pe Petru, care îl trata pe băiat cu un amestec de afecțiune și de respect regal.

Villeroy, scriindu-i lui Madame de Maintenon, a avut aceeași impresie: „Nu pot să exprim în cuvinte demnitatea, grația și politețea cu care regele a primit vizita țarului. Dar trebuie să-ți spun că acest prinț, despre care se spunea că este barbar, nu este așa deloc. El a arătat sentimente de grandoare și generozitate la care nu ne așteptam.“[675]

În acea noapte, Petru s-a dus cu trăsura la Versailles, unde fuseseră pregătite pentru el apartamentele regale. Companionii lui ruși, care primiseră camere în apropiere, aduseseră din Paris mai multe tinere, care au fost instalate în fostele camere ale puritanei doamne de Maintenon. Saint-Simon raporta: „Blouin, guvernatorul Versailles-ului, a fost extrem de scandalizat să vadă profanat acest templu al pudorii.“[676]

Dimineața, Petru s-a trezit devreme. Escorta lui la Versailles, ducele d’Antin, ducându-se să-l ia, a aflat că acesta deja se plimbase printre arbuștii tunși și răsadurile stilizate de flori din grădinile palatului, iar acum era cu barca pe Grand Canal. În acea zi, Petru a vizitat Versailles-ul, inclusiv marile fântâni cu care se mândrea în mod special Regele Soare, și Trianonul de marmură roz. Privitor la marele palat în sine, cu micul castel al lui Ludovic al XIII-lea din mijloc și aripile monumentale adăugate de Ludovic al XIV-lea, Petru a spus că i se pare „un porumbel cu aripi de vultur“[677]. Părăsind Versailles-ul, el s-a întors la Paris la timp ca să asiste la procesiunea de Rusalii în dimineața următoare. Tessé l-a dus la Notre Dame, unde, sub ferestrele roz ale catedralei, Petru a asistat la mesa ținută de cardinalul de Noailles.

O vizită la Fontainebleau, un alt mic palat regal din afara Parisului, a fost mai puțin reușită. Gazda țarului, contele de Toulouse, unul dintre bastarzii recunoscuți ai lui Ludovic al XIV-lea și ai doamnei de Montespan, l-a invitat la o vânătoare de cerbi, iar Petru a acceptat. Pentru francezii cu sânge albastru, vânătoarea era cel mai nobil sport în aer liber. Au trecut prin păduri, cu sabia sau cu sulița în mână, grăbindu-și caii în galop nebunesc peste copaci prăbușiți și pâraie, urmărind lătrăturile câinilor de vânătoare și sunetul de corn până când cerbul, lupul sau mistrețul era încolțit și doborât într-o învălmășeală sângeroasă printre mușchiul și ferigile pădurii dese. Lui Petru nu-i plăcea genul acesta de distracție și, neobișnuit cu goana nebunească a călăreților, aproape a căzut. S-a întors la castel furios și umilit, înjurând că nu înțelege acest sport, că nu îi place și că este prea violent. A refuzat să ia masa cu contele, prânzind doar cu trei membri din suita lui. Curând după aceea, a plecat de la Fontainebleau.

Întors la Paris cu barca pe Sena, a trecut pe lângă fermecătorul castel de Choisy și a cerut să-l viziteze. Întâmplător, a întâlnit-o și pe proprietara acestuia, prințesa de Conti, una dintre prințesele cu sânge albastru pe care nu putuse să le întâlnească până atunci din cauza etichetei. Petru era așa de fericit că este din nou pe apă, încât, când a ajuns la Paris, în loc să debarce pe malul estic al orașului și să se întoarcă direct la Hôtel Lesdiguières, a poruncit vâslașului să meargă mai departe în aval, ca să treacă pe sub toate cele cinci poduri ale Parisului.

În 3 iunie, Petru s-a întors la Versailles ca să doarmă în Trianon și să petreacă mai multe nopți la Marly, pavilionul rustic pe care Ludovic al XIV-lea îl construise ca pe un refugiu din fața etichetei plictisitoare de la Versailles. Cât timp a stat acolo, Petru a mers la Saint-Cyr ca să o viziteze pe văduva lui Ludovic al XIV-lea, doamna de Maintenon, în mănăstirea pe care o ridicase și în care se retrăsese după moartea regelui. Toată lumea a fost surprinsă când Petru și-a exprimat dorința s-o vadă. „Ea are un mare merit“, a explicat el. „A făcut mari servicii regelui și națiunii.“[678]

Deloc surprinzător, bătrâna doamnă a fost extrem de flatată de perspectiva vizitei unui om despre care vorbea întreg Parisul. „Țarul [...] mi se pare un mare om de când s-a interesat de mine“[679], scria ea înainte de vizită. Ca să-și ascundă vârsta și să arate în cea mai bună formă, ea l-a primit pe țar în

amurg, așezată pe pat, cu toate draperiile trase, mai puțin una, care permitea trecerea unei raze de lumină. Când Petru a intrat, s-a dus drept la văduvă și, cu un gest dramatic, a dat draperiile la o parte ca să intre lumina. Apoi a tras și draperiile baldachinului, s-a așezat la un capăt al patului și s-a uitat tăcut la ea. Potrivit lui Saint-Simon (care nu era de față), tăcerea a continuat, niciunul dintre ei nu a rostit vreun cuvânt până când Petru s-a ridicat și a plecat. „Știu că ea trebuie să fi fost foarte uimită și mai mult umilită, dar Regele Soare nu mai e“[680], scria Saint-Simon. O versiune mai plăcută vine de la o călugăriță din mănăstire, potrivit căreia Petru a întrebat-o de ce boală suferă. „De bătrânețe“, a răspuns ea. Ea l-a întrebat apoi de ce a venit s-o vadă. „Am venit să văd tot ce este notabil în Franța“[681], a răspuns el. La aceasta, se spune, o rază din vechea ei frumusețe i-a luminat chipul.

Saint-Simon nu l-a întâlnit pe Petru decât la sfârșitul vizitei sale:

Am intrat în grădină, unde țarul se plimba. Mareșalul de Tessé, care m-a văzut de la distanță, a venit la mine, așteptând să mă prezinte țarului. L-am implorat să nu o facă și să nu mă bage în seamă în prezența lui, deoarece vreau să-l studiez în voie [...] și să mă uit bine la el, ceea ce nu aș fi putut face dacă m-ar fi cunoscut. [...] Cu aceste precauții, mi-am satisfăcut pe deplin curiozitatea, după placul meu. Găsesc că este destul de amabil, dar se comportă mereu ca și cum este stăpân peste tot. A pășit într-un birou unde D’Antin i-a arătat diferite hărți și mai multe documente despre care a pus câteva întrebări. Acolo am văzut ticul despre care am vorbit. L-am întrebat pe Tessé dacă se întâmplă des; el a spus că de mai multe ori pe zi, mai ales când nu are grijă să se controleze.[682]

După șase săptămâni la Paris vizita se apropia de final. A mai vizitat o dată Observatorul, s-a urcat în turnul de la Notre Dame și a mers la un spital să asiste la o operație de cataractă. Pe Champs-Elysées a stat călare și a trecut în revistă două regimente ale Maison du Roi, de cavalerie și de muschetari, dar căldura și praful stârnit de mulțimea enormă erau așa de mari încât Petru, care iubea soldații, de-abia s-a uitat la ei și a plecat de la paradă mai devreme.

A mai fost un rând de vizite de rămas-bun. Vineri, în 18 iunie, regentul a venit devreme la Hôtel Lesdiguières, să-i ureze țarului bun-rămas. Din nou a avut o discuție privată cu Petru, numai Kurakin fiind prezent ca interpret. Țarul s-a mai întors pentru a treia vizită la Tuileries, să-și ia rămas bun de la Ludovic al XV-lea. Vizita a fost informală, așa cum insistase Petru să fie. Încă o dată, Saint-Simon a fost fermecat: „Nimeni nu ar putea să arate mai mult spirit, mai multă grație și tandrețe pentru rege decât a arătat țarul în toate aceste ocazii, iar în ziua următoare, când regele s-a dus la Hôtel Lesdiguières să-i ureze țarului drum bun, din nou totul s-a petrecut cu mare farmec și amabilitate.“[683]

Vizita era acum considerată un triumf de toți. Saint-Simon, care îl văzuse și pe Regele Soare pe tron, descria impresia profundă pe care i-o făcuse țarul:

Acesta era un monarh care stârnea admirație prin curiozitatea lui neobișnuită despre tot ce ar putea avea legătură cu vederile lui despre guvernare, comerț, educație, metode polițienești etc. El se interesează de fiecare detaliu care poate avea aplicare practică și nu disprețuiește nimic. Inteligența lui este remarcabilă; în aprecierea valorii, el a arătat o mare receptivitate și cea mai vie înțelegere, peste tot arătându-și cunoștințele vaste și cursul viu al ideilor. În caracterul său era o combinație extraordinară: își asuma majestatea cea mai regală, mai mândră și mai demnă; totuși, odată ce supremația lui era asigurată, comportamentul era infinit grațios și plin de curtoazie. Peste tot și mereu, el era stăpânul, dar gradul de familiaritate se acorda cu rangul persoanei. Avea o abordare prietenoasă, pe care unii ar considera-o libertate, dar nu era scutit de amprenta puternică a trecutului țării sale. Așadar, manierele îi erau abrupte, chiar violente, dorințele lui erau imprevizibile, nu tolera nicio întârziere și nicio contrazicere. Purtarea la masă era grosolană, iar a celor din grupul lui era și mai puțin elegantă. Era hotărât să fie liber și independent în tot ce voia să facă sau să vadă. [...]

S-ar putea continua la nesfârșit cu descrierea acestui om cu adevărat mare, de un caracter remarcabil și o rară diversitate de talente extraordinare. Acestea îl vor face un monarh demn de admirație profundă pentru veșnicie, în ciuda marilor lipsuri din educația lui și din cultura și civilizația țării lui.

Aceasta este reputația pe care a câștigat-o peste tot în Franța, unde a fost considerat un adevărat geniu.[684]

Duminică după-amiază, Petru a plecat în liniște din Paris, fără escortă. În drumul lui spre vest prin Franța, s-a oprit la Reims, unde a vizitat catedrala și i s-a arătat cartea de rugăciuni pe care secole la rând regii Franței își depuseseră jurământul. Spre uimirea preoților francezi care erau de față, Petru a știut să citească misterioasele caractere care erau inscripționate pe ea. Limba era slavona veche bisericească; după toate probabilitățile, cartea fusese adusă în Franța în secolul al XI-lea de prințesa Anna Iaroslavna, care s-a căsătorit cu regele Ludovic I și a devenit astfel regină a Franței.[685]

Deși Petru îi lăsase la Paris pe Șafirov, Dolgoruki și Tolstoi să negocieze cu francezii, vizita nu a avut niciun rezultat diplomatic în afara unui tratat de prietenie nesemnificativ. Regentul era interesat de propunerea țarului pentru o alianță între Franța și Rusia, dar abatele Dubois a rămas un dușman activ al acestei înțelegeri. De acum, antagonismul dintre regele George I al Angliei și țarul Petru era prea mare ca să-și permită un tratat cu amândoi; Dubois a ales Anglia în locul Rusiei. Într-adevăr, faptul că Petru nu a avut nicio șansă a fost mai târziu confirmat de Tessé, care a relatat că în timpul negocierilor cu rușii Dubois a dezvăluit englezilor toate detaliile. „Guvernul“, a admis Tessé mai târziu, „nu avea nicio intenție decât aceea de a-l distra pe țar cât timp rămânea acolo fără să încheie vreun tratat.“[686] Alianța fiind respinsă, și căsătoria care urma s-o pecetluiască a căzut. Fiica lui Petru, Elisabeta, a rămas să domnească în Rusia ca împărăteasă, timp de douăzeci de ani, iar Ludovic al XV-lea s-a căsătorit cu fiica regelui Poloniei, marioneta lui Carol al XII-lea, Stanisław Leszczyn´ ski.

În călătoria prin zona rurală a Franței, Petru a remarcat, ca și în drumul lui spre Paris, sărăcia țăranilor francezi. Comparația dintre luxul pe care îl găsise în capitală și ceea ce vedea în afara acesteia l-a surprins și s-a întrebat cu voce tare, față de prietenii lui, cât va mai putea dura acel sistem.

De la Reims, Petru a mers încet cu barca pe Meuse, mai întâi la Namur și Liège, și apoi la stațiunea balneară Spa. Această regiune, care acum face parte din Belgia, era pe atunci împărțită între Olanda și Imperiul

Habsburgic, iar în drumul spre ea, atât oficialii olandezi cât și cei imperiali din orașele riverane s-au întrecut să-i dea onoruri. Petru a rămas la Spa cinci săptămâni, bând apă și făcând tratament. Ecaterina încă îl mai aștepta la Amsterdam, iar scrisorile către ea sugerau nerăbdare și oboseală:

Ieri am primit scrisoarea ta din data de 11, în care îmi scrii de boala fiicelor noastre [Anna și Elisabeta aveau amândouă pojar] și că prima se simte mai bine, în timp ce cealaltă zace în pat, ceea ce mi-a scris și Aleksandr Danilovici. Dar starea ta schimbată m-a întristat, așa cum îți va spune și aducătorul acestei scrisori. Scrisoarea ta a fost foarte diferită de cele pe care mi le scriai de obicei. Dumnezeu să ne ajute să auzim de Anușka la fel ca și de Lisenka. Îmi scrii să vin repede și că ești foarte singură, te cred. Aducătorul scrisorii îți va spune ce singur mă simt fără tine și pot să spun că în afară de zilele când am fost la Versailles și la Marly, acum douăsprezece zile, nu am avut nicio altă plăcere. Dar trebuie să stau aici câteva zile, și când voi termina să-mi beau apele voi pleca chiar în acea zi, pentru că nu sunt decât șapte ore pe uscat și cinci zile pe apă. Dumnezeu să-mi ajute să te găsesc bucuroasă, ceea ce îmi doresc din toată inima.

P.S. Am primit în dimineața aceasta vestea fericită că Anușka este mai bine și de aceea voi începe să-mi iau apa cu mai multă voioșie.[687]

Curând după aceea, el a scris din nou:

Te felicit cu ocazia acestei zile victorioase a învierii ruse [era aniversarea Poltavei], numai că îmi pare rău că sărbătorim despărțiți, la fel ca și ziua de mâine a Sfântului Apostol, ziua numelui bătrânului tău [a lui Petru] și a băiatului [fiul lor, Piotr Petrovici]. Dumnezeu să ne ajute ca aceste zile să treacă repede și să pot să fiu curând lângă tine. Apa, mulțumesc lui Dumnezeu, îmi face bine și sper să termin cura într-o săptămână de la Sf. Petru. Azi îmi pun pentru prima dată cămașa de la tine și beau în sănătatea ta, dar foarte puțin, pentru că nu am voie.

P.S. [după ce a citit o scrisoare și după două sticle de vodcă] Tu îmi scrii că îmi trimiți puțin, fiindcă beau mai puțin la ape, ceea ce este adevărat. Nu

beau mai mult de cinci ori pe zi, iar tărie doar o dată sau de două ori, și nu întotdeauna, pe de o parte pentru că e tare, și pe de altă parte pentru că nu am multă. E foarte plictisitor că suntem așa de aproape, dar nu ne putem vedea. Să ne ajute Dumnezeu să ne vedem curând. La sfârșitul scrisorii, mai beau o dată în sănătatea ta.[688]

În timp ce se afla la Spa, țarul a pozat pentru pictorul olandez Karl Moor, iar acest tablou, și încă unul al lui Kneller, care fusese făcut cu aproape douăzeci de ani în urmă, au devenit portretele preferate ale țarului.

În 25 iulie, Petru a început o călătorie cu barca de opt zile, în jos pe Meuse (în Olanda, Maas) și, în sfârșit, în 2 august, s-a întâlnit cu Ecaterina la Amsterdam. A rămas în Olanda o lună și, în 2 septembrie, a părăsit Amsterdamul și Olanda pentru ultima dată, călătorind în sus pe Rin spre Nimwegen, Cleves și Wesel, iar apoi spre Berlin. Pe drum, a lăsat-o pe Ecaterina să vină mai încet în urma lui. Ei se separau deseori așa pentru că era greu să găsești suficienți cai de schimb pentru suitele amândurora și, în același timp, mai simplu, pentru că ei nu-i plăcea să meargă așa de repede ca Petru.

La două zile după ce sosise Petru, Ecaterina a ajuns și ea la Berlin. Era prima ei vizită în capitala prusacă și, cu toate că de acum Petru era cunoscut, soția lui făcea obiectul unei mari curiozități. Dar Ecaterina a fost bine primită și s-au dat mese și baluri în onoarea ei, așa că ea și Petru au plecat în Rusia binedispuși. În octombrie, țarul era din nou în Sankt-Petersburg. Acolo a trebuit să înfrunte o tragedie personală și politică care l-a afectat mai mult decât orice în domnia lui.

---

[670] Multe dintre splendidele vile din Marais încă sunt în picioare, dar Hôtel Lesdiguières a dispărut. În 1866, fundația lui a fost distrusă, atunci când inginerul baron Georges Haussmann, care trasa largile lui bulevarde prin Paris, la comanda împăratului Napoleon al III-lea, a trecut bulevardul Henri IV prin grădina hotelului. După aceea, vila a mai supraviețuit doar câțiva ani și a fost demolată în 1877. Azi, acolo, pe Rue de la Cerisaie, la numărul 10, se află doar o placă ce comemorează vizita lui Petru. Peste drum, la nr.

11, într-o casă care se afla acolo și pe timpul vizitei lui Petru, autorul a locuit trei dintre anii pe care i-a petrecut scriind această carte. (N. a.)

[671] Aceste machete uimitoare, executate la scară, din ordinul lui Ludovic al XIV-lea, includeau munți, râuri și alte detalii ale orașelor și fortificațiilor și erau uriașe, unele având 85 de metri pătrați. Fiind considerate secrete de război, ele au fost păstrate sub pază în Marea Galerie de la Luvru până în 1777, când au fost transportate la ultimul etaj din Invalides. Acolo au rămas vreme de 200 de ani și pot fi văzute și astăzi de oricine e dispus să urce scările. (N. a.)

[672] Saint-Simon, vol. V, p. 666.

[673] ibidem, p. 667.

[674] Eugene Schuyler, vol. II, p. 312.

[675] Sbornik I.R.I.O., XXXIV, p. xxv.

[676] Saint-Simon, vol. V, p. 671.

[677] Christopher Marsden, p. 35.

[678] Staehlin von Storcksburg, p. 57.

[679] Eugene Schuyler, vol. II, p. 315.

[680] Saint-Simon, vol. V, p. 672.

[681] Staehlin von Storcksburg, p. 57.

[682] Saint-Simon, vol. V, p. 673.

[683] ibidem, p. 674.

[684] ibidem, pp. 665, 675.

[685] A fost nevoie de un sacrificiu ca o prințesă kieveană să-și părăsească orașul natal, aflat atunci în culmea civilizației sale, pentru a se căsători în

cultura primitivă a Franței. Nivelurile diferite ale culturii lor sunt sugerate de faptul că Anna știa să scrie și să citească și s-a semnat cu numele ei pe documentul de căsătorie, în timp ce Ludovic a putut doar să mâzgălească un X. (N. a.)

[686] Eugene Schuyler, vol. II, p. 318.

[687] ibidem, p. 316.

[688] ibidem.

51

EDUCAȚIA UNUI MOȘTENITOR

În 11 octombrie 1717, Petru s-a întors la Sankt-Petersburg. „Cele două prințese, fiicele sale [Anna și Elisabeta, care aveau atunci nouă, respectiv opt ani], l-au așteptat în fața palatului, îmbrăcate în costume spaniole“, raporta la Paris La Vie, ambasadorul francez, „iar fiul său, tânărul prinț Piotr Petrovici, l-a întâmpinat în camera lui, unde călărea un micuț ponei islandez.“[689] Dar bucuria lui la vederea copiilor a dispărut repede. În timp ce fusese plecat, guvernul Rusiei funcționase prost. Administrația slabă, invidiile și corupția de la toate nivelurile reușiseră să afunde în noroi sistemul guvernamental pe care el încercase să-l instituie; oamenii care ar fi trebuit să fie conducătorii statului se certau ca niște copii, acuzându-se panicați unii pe alții de nelegiuiri politice și financiare. Petru a intrat în această stare de confuzie și a încercat să corecteze lucrurile. În fiecare dimineață, la ora șase, el convoca Senatul și asista la ședințe, ca să asculte acuzațiile și apărările grupurilor rivale. În final, dându-și seama că plângerile erau prea multe și că exista multă corupție, el a creat o curte specială de justiție, cu comisii separate de investigație, fiecare comisie fiind formată dintr-un maior, un căpitan și un locotenent al gărzilor, care urma să cerceteze cazurile și să dea o soluție, potrivit „bunului-simț și al echității“. „Și așa a ajuns să se întâmple în Rusia“, scria Weber, „ca membrii venerabilului Senat, alcătuit din capetele celor mai mari familii din teritoriile țarului, să fie obligați să apară înaintea unui locotenent care să-i judece, și să dea socoteală pentru faptele lor.“[690]

Dar aceste procese erau doar începutul pentru ceva mult mai serios, a ceva ce amenința chiar viitorul Rusiei lui Petru. Acesta a fost momentul în care Petru a fost obligat să ia decizia finală în cazul fiului său, al țareviciului Aleksei.

Aleksei se născuse în februarie 1690, la scurt timp după începutul mariajului de optsprezece ani al țarului cu supusa, trista și retrasa Eudoksia. La nașterea lui Aleksei, Petru a fost extrem de mândru și a oferit banchete la

curte și focuri de artificii în onoarea noului prinț. Totuși, de-a lungul timpului, țarul l-a văzut foarte puțin pe fiul său. Absorbit de construcția de nave, de Lefort și de Anna Mons, de campaniile din Azov și de Marea Ambasadă, Petru l-a lăsat pe Aleksei în grija Eudoksiei. Ca să-l viziteze pe fiu, însemna s-o vadă și pe mama băiatului, față de care avea un dispreț fățiș, așa că Petru a preferat să-i evite pe amândoi. Firesc, Aleksei a simțit ruptura dintre părinții săi și a înțeles că tatăl îl identifică, în mintea lui, cu mama sa. Așa se face că, în primii ani, cei în care s-a format, Aleksei l-a perceput pe Petru dezaprobator, ba chiar amenințător. Crescând în grija mamei sale, el a fost în permanență de partea ei și i-a adoptat stilul.

Apoi, brusc, atunci când avea opt ani, o frunte înaltă și ochi întunecați, plini de seriozitate, Petru i-a destrămat micul lui univers. În 1698, când țarul s-a întors din Occident ca să îi reprime pe streliți, el a trimis-o pe Eudoksia la mănăstire. Aleksei a fost instalat în propria lui casă, la Preobrajenskoe, și încredințat în grija unei mătuși, sora lui Petru Natalia. Educația lui, care până în acel moment constase mai mult în lecturi din Biblie și alte lecții religioase, a fost pusă în mâinile lui Martin Neugebauer din Danzig, care îi fusese recomandat de Augustus de Saxonia. Neugebauer avea un caracter german – era disciplinat și prompt – și foarte curând a intrat în conflict cu temperamentul rusesc. Există o poveste despre un prânz pe care țareviciul de doisprezece ani îl lua cu Neugebauer și învățătorii săi de mai înainte, Nikifor Viazemski și Aleksei Narîșkin. Mâncau pui, iar țareviciul, după ce își terminase porția, a luat alta. Narîșkin i-a spus ca mai întâi să-și golească farfuria punând oasele înapoi pe platou. Neugebauer, șocat, a spus că aceasta este proastă creștere. Aleksei s-a uitat la Neugebauer și i-a șoptit ceva lui Narîșkin; Neugebauer a spus că și acesta este un semn de proastă creștere. Cei doi bărbați au început să se certe, iar Neugebauer a explodat: „Niciunul dintre voi nu pricepe nimic! Când îl voi duce pe țarevici peste graniță, voi ști ce am de făcut!“[691] Rușii, țipa el, sunt cu toții barbari, câini și porci. A cerut să fie dat afară tot personalul domestic rus al lui Aleksei. Aruncându-și furculița și cuțitul, a ieșit ca o furtună din cameră. Totuși, cel care urma să fie dat afară a fost Neugebauer. Nemaiputând să-și găsească de lucru în Rusia, el s-a întors în Germania, a devenit secretar al regelui Carol al XII-lea și a funcționat mulți ani pe post de consilier al lui Carol și expert în afaceri ruse.

Între timp, în locul lui Neugebauer, Petru, ascultând sfatul lui Patkul, a ales un doctor german în drept, Heinrich von Huyssen, care i-a prezentat țarului un plan pentru educarea viitorului țar, plan cu care Petru a fost de acord. Aleksei urma să studieze franceza, germana, latina, matematica, istoria și geografia. El avea să citească ziare străine și să continue studiul aprofundat al Bibliei. În timpul său liber, urma să se uite pe atlase și globuri pământești, să exerseze folosirea instrumentelor matematice, să ia lecții de scrimă, de dans, de călărie și să practice jocuri care implicau aruncarea sau lovirea unor mingi. Aleksei era inteligent și făcea progrese. Într-o scrisoare către Leibniz, Huyssen afirma:

Prințului nu îi lipsesc nici capacitatea și nici dinamismul gândirii. Ambiția lui este alimentată de rațiune, de înțelepciune și de o mare dorință de a se face remarcat și de a dobândi toate calitățile potrivite unui mare prinț. Este o natură studioasă și flexibilă și vrea cu tot dinadinsul să acopere zonele neglijate din educația lui. Observ la el o înclinație puternică spre pietate, dreptate, integritate și puritate morală. Îi plac matematica și limbile străine și se arată dornic de a vizita alte țări. Dorește să învețe bine franceza și germana și deja a început să ia lecții de dans și de instruire militară, care îi fac mare plăcere. Țarul i-a dat voie să nu respecte cu prea mare strictețe posturile, temându-se pentru sănătatea lui și pentru dezvoltarea lui fizică, dar, din pietate, el a refuzat orice tratament indulgent în această privință.[692]

Aleksei a mai fost influențat în acești ani ai adolescenței de Menșikov, care, în 1705, a fost numit guvernantul oficial al țareviciului. Datoria lui Menșikov era de a supraveghea în general educația, finanțele și instruirea urmașului la tron. Pentru mulți, numirea ca tutore a semianalfabetului confident în dragoste și război al lui Petru a părut nepotrivită pentru orientarea și pregătirea unui moștenitor. Dar Petru îl alesese pe prietenul lui tocmai datorită apropierii dintre ei. Nu îi plăcea rezultatul anilor în care băiatul crescuse lângă mama lui și era suspicios față de tutorii străini de care era înconjurat fiul. Voia ca unul dintre oamenii lui, camaradul care îi era cel mai apropiat, care gândea la fel ca el și în care avea deplină încredere, să supravegheze educația băiatului care urma să devină țar. Numai că și Menșikov, la fel ca Petru, a fost plecat, în cei mai mulți ani din tinerețea lui Aleksei, cu armata, și serenisimul prinț și-a exercitat funcția

mai mult de la distanță. Au existat povești despre tratamentul dur pe care tutorele îl aplica elevului; Pleyer, ambasadorul austriac, raportează un episod (la care el nu a asistat), în care Menșikov l-a târât de păr pe Aleksei, în timp ce Petru privea fără să protesteze. Whitworth a înregistrat o scenă mult mai demnă, în care Menșikov a oferit o cină pentru moștenitorul care, informa ambasadorul la Londra, era „un prinț frumos, înalt, cam de șaisprezece ani, care vorbește destul de bine o olandeză elevată“[693]. Din scrisorile lui Aleksei către Menșikov, se pare că băiatul îl privea cu un amestec de teamă și dezgust pe individul aspru pe care tatăl său îl însărcinase cu supravegherea lui. Mai târziu, Aleksei l-a învinuit pe Menșikov pentru multe dintre eșecurile lui. Când s-a produs ruptura definitivă cu Petru, iar el a cerut azil politic la Viena, țareviciul a pretins că Menșikov l-a făcut să devină bețiv și chiar a încercat la un moment dat să-l otrăvească.

Sursa acestei probleme nu era Menșikov, ci, desigur, Petru; ca întotdeauna, Menșikov doar reflecta atitudinea și voința stăpânului său. Iar atitudinea lui Petru era curios de superficială. Un moment de mândrie pentru țarevici era urmat de o lungă perioadă de indiferență. Apoi putea să ceară pe neașteptate ca țareviciul să-l însoțească neîntârziat la desfășurarea unui eveniment important pentru un viitor țar. În 1702, când Petru a plecat la Arhanghelsk cu cinci batalioane de Gardă pentru apărarea portului împotriva unui presupus atac suedez, l-a luat cu el și pe Aleksei, care avea atunci doisprezece ani. La asediul Nyenskans-ului, care a întrerupt dominația suedeză asupra deltei râului Neva, băiatul era un bombardier de treisprezece ani într-un regiment de artilerie. Un an mai târziu, Aleksei era prezent la atacul de la Narva.

Ca mulți părinți puternici, ale căror puteri și calități i-au făcut respectați, admirați și plini de succes în lume, Petru încerca să-și forțeze fiul să-i calce pe urme. Din păcate, un tată ca Petru, cu un puternic sentiment al datoriei și al misiunii, în dorința de a-i inculca aceeași dorință și fiului său, poate să devină o greutate strivitoare asupra unei personalități în formare.

Prezența lui Aleksei la Arhanghelsk, Nyenskans și Narva sugerează cât de mult a fost întreruptă din cauza războiului educația băiatului. Apoi, în 1705, tutorele lui, Huyssen, a fost trimis peste graniță în diverse misiuni care l-au

ținut departe de Rusia vreme de trei ani. În această perioadă, când tatăl, guvernantul și tutorele erau cu toții plecați, nimeni nu îl băga prea mult în seamă pe țarevici.

A fost un lucru ieșit din comun ca urmașul la tronul lui Petru să fie crescut în asemenea fel. Țarul era foarte conștient de lipsurile din propria lui educație timpurie și s-a chinuit toată viața să și le completeze; te-ai fi așteptat de la el să acorde o atenție suplimentară educației fiului său, ca să se asigure că pregătește un urmaș capabil să-i continue munca. De fapt, în anii copilăriei și adolescenței lui Aleksei, Petru a fost interesat în primul rând de educația lui pentru război. După ce l-a luat pe tânărul Aleksei să participe la campanii militare și asedii, i-a trasat sarcini militare individuale pe care să le îndeplinească în calitate de moștenitor al tronului. La șaisprezece ani, în 1706, Aleksei a fost trimis pentru șase luni la Smolensk, cu ordinul de a aduna provizii și recruți pentru armată. Când s-a întors la Moscova, i s-a ordonat să aibă grijă de apărarea orașului. Tânărul era lent și defetist în îndeplinirea ordinului. El și-a exprimat dubiile în legătură cu necesitatea apărării Moscovei față de duhovnicul său, preotul Ignatiev: „Dacă armata țarului nu-i poate opri pe suedezi“, a suspinat el, „Moscova nu va putea s-o facă.“[694] Petru a aflat de această observație și a fost furios, deși când a auzit că apărarea orașului fusese întărită substanțial furia lui s-a domolit.

Din păcate, oricât a încercat, Petru nu a putut să-l facă pe fiul său să fie interesat de război. Când i se încredințau sarcini militare, de obicei Aleksei se arăta refractar sau incapabil. În cele din urmă, descurajat și dezgustat, Petru, cum era prins în fierberea războiului, nu i-a mai acordat atenție fiului său, lăsându-l singur la Moscova sau Preobrajenskoe. Această păsuire îl încânta pe țarevici. El iubea Moscova. Tinerețea liniștită, pasionat religioasă și vechiul oraș cu nenumăratele sale catedrale, biserici și mănăstiri, decorate cu aur și nestemate și pline de istorie și legendă, erau perfecte pentru el. În bătrâna capitală, acum din ce în ce mai părăsită în favoarea Sankt-Petersburgului, Aleksei a fost lăsat în brațele celor care preferau vechea ordine și se temeau de reformele și inovațiile țarului. Acolo erau cei din familia Miloslavski, care încă mai simpatizau cu sora lor Sofia, moartă în celula ei în 1704, și cu sora lor Marta, care murise într-o mănăstire în 1707. Acolo erau Lopuhinii, frații și familia mamei lui Aleksei, ai repudiatei

Eudoksia, care îl priveau pe Aleksei ca pe un potențial mijloc de a accede din nou la putere. Erau vechile familii aristocrate, scandalizate că fuseseră date la o parte în favoarea vesticilor și a noilor parveniți ruși. Și, mai important decât orice, acolo erau membrii vechiului cler ortodox, care considerau activitatea lui Petru ca pe una a Antihristului și îl considerau pe Aleksei, ca moștenitor la tron, drept ultima șansă de salvare a religiei adevărate în Rusia.

Liderul acestui cerc intim de clerici adunați în jurul țareviciului era duhovnicul lui Aleksei, Iakob Ignatiev. Ignatiev venea de la Suzdal, locul unde țarina Eudoksia fusese încarcerată în mănăstire. Preotul ținea legătura cu fosta țarină și, în 1706, când Aleksei avea șaisprezece ani, l-a dus pe băiat să-și vadă mama. Petru, care a aflat de vizită de la sora lui Natalia, a fost furios pe Aleksei și l-a avertizat să nu se mai ducă niciodată acolo.

Deși Ignatiev a încurajat interesul lui Aleksei pentru religia ortodoxă, el l-a mai încurajat și în legătură cu alte ceremonii. Aleksei era foarte diferit de Petru, din multe puncte de vedere, dar semăna cu tatăl său într-o privință: îi plăcea să bea. Împreună cu Ignatiev, câțiva călugări și preoți, și cu alții, țareviciul și-a format o „companie“ precum cercul de intimi din tinerețea lui Petru, cu idei diferite, dar cu aceeași iubire de băutură și de petrecere. Ca și cea a lui Petru, compania lui Aleksei reprezenta o societate specială: fiecare dintre membri avea câte o poreclă, precum Iadul, Binefăcătorul, Satana, Moloh, Vaca, Iuda sau Porumbelul. Grupul avea chiar și un cod secret pe care îl folosea în corespondența privată.

Cum se apropia punctul culminant al războiului, țareviciul a fost din nou convocat la armată. În toamna lui 1708, Petru i-a ordonat fiului său să recruteze cinci regimente din regiunea Moscovei și să le aducă în Ucraina cât mai curând posibil. Aleksei s-a supus și i-a trimis trupele lui Petru și lui Șeremetiev la jumătatea lui ianuarie 1709. Aceasta se întâmplase în zilele cele mai cumplite din iarnă și, după ce și-a îndeplinit misiunea, țareviciul s-a îmbolnăvit. Starea lui era gravă, iar Petru, care plănuise să ajungă la Voronej, a rămas încă zece zile la Moscova, până când fiul său nu a mai fost în pericol. Când Aleksei și-a mai revenit, l-a însoțit pe Petru la Voronej, după care s-a întors la Moscova. A ratat bătălia de la Poltava, dar când s-a

aflat vestea marii victorii, Aleksei a aranjat programul triumfal și a fost gazda celebrării.

După Poltava, Petru a luat două hotărâri legate de fiul său: țareviciul va trebui să capete o educație occidentală și să ducă o viață occidentală. Aceste două lucruri aveau să-l scoată de sub influența vechilor moscoviți, acolo unde intrase. Cu ceva timp în urmă, bătrâna împărăteasă de la Viena, care își amintea cu plăcere de Petru din prima lui vizită, îi propusese să-l trimită pe Aleksei la ea, pentru a fi educat acolo; țareviciul, promisese ea, va fi tratat de împărat și de ea ca și cum ar fi fost propriul lor copil. Acest proiect nu s-a materializat niciodată, dar o altă promisiune mai veche s-a concretizat. Cu doisprezece ani în urmă, la prima întâlnire a lui Petru cu Augustus al Saxoniei, electorul s-a angajat să aibă grijă de educația urmașului lui Petru. Acum, că Aleksei avea nouăsprezece ani, Petru și-a adus aminte de acea discuție și l-a trimis pe fiul său în frumoasa capitală saxonă Dresda, pentru a studia sub protecția familiei lui Augustus.

Căsătoria țareviciului urma să fie legată tot de Saxonia. Cu mult timp înainte, Petru luase hotărârea să se alieze cu o familie germană puternică, căsătorindu-și fiul cu o prințesă germană, iar cea care a fost aleasă pentru Aleksei, după lungi negocieri, era prințesa Charlotte de Wolfenbüttel. Familia avea relații excelente, fiind o ramură a Casei de Hanovra. În plus, sora lui Charlotte, Elisabeta, era căsătorită cu arhiducele Carol de Austria, care, la momentul respectiv, era unul dintre cei care pretindeau tronul Spaniei, dar a devenit ulterior împăratul Carol. Cum Charlotte locuia la curtea saxonă sub supravegherea atentă a mătușii sale, regina Poloniei, amândouă proiectele – educația lui Aleksei și căsătoria lui – se legau de Dresda. Charlotte avea șaisprezece ani, era înaltă și simplă, dar cu un farmec proaspăt și plăcut, și era crescută potrivit manierelor și tradițiilor specifice curților occidentale. Acest lucru îl căutase Petru pentru fiul său. El spera că, punându-l pe Aleksei în relații intime cu o prințesă rafinată, ar reuși să contracareze și să rafineze manierele primitive pe care le căpătase țareviciul din cauza anturajului.

Aleksei știa de aceste negocieri și că dorința tatălui său este aceea de a se căsători cu o străină. În iarna lui 1710, la ordinul lui Petru, a plecat la Dresda, apoi s-a dus mai departe în stațiunea de la Carlsbad și, într-un sat

din apropiere, s-a întâlnit pentru prima dată cu mireasa care i se pregătise, prințesa Charlotte. Întâlnirea a decurs bine. Atât Aleksei, cât și Charlotte înțelegeau scopul întâlnirii lor și, dat fiind că în acele timpuri căsătoriile aranjate erau obișnuite, niciunul dintre ei nu a fost disperat de nefericit din cauza celuilalt. Aleksei, într-o scrisoare adresată duhovnicului său, Ignatiev, la scurt timp după întâlnire, i-a scris că Petru îl întrebase de reacția lui la vederea lui Charlotte.

Așadar, acum știu că el nu vrea să mă căsătorească cu o rusoaică, dar vrea și ca persoana să fie aleasă de mine. I-am scris că dacă dorința lui este să mă căsătoresc cu o străină, atunci mă voi căsători cu această prințesă pe care am văzut-o și care mi-a plăcut. E o persoană bună și nu aș putea găsi alta mai bună. Te implor să te rogi pentru mine, dacă aceasta este voința lui Dumnezeu, aceasta să se împlinească; dacă nu, să fie împiedicată, pentru că eu îmi pun nădejdea în El. Ceea ce vrea El se va împlini. Scrie-mi ce crezi în inima ta despre această problemă.[695]

Charlotte, la rândul ei, l-a plăcut pe țarevici și i-a spus mamei sale că pare inteligent și atent și că se simte onorată că țarul a ales-o pe ea pentru fiul lui. În final, curtarea a dat roade, după ce Aleksei s-a dus la Torgau în două rânduri și a doua oară i-a cerut reginei Poloniei, oficial, mâna Charlottei.

Căsătoria a fost amânată până când Petru a putut să ia parte la ea. În acest timp, Aleksei a studiat la Dresda, iar educația lui a fost occidentală, așa cum a dorit tatăl său. A luat lecții de dans și de scrimă; și-a descoperit talentul pentru desen și și-a îmbunătățit germana și franceza. A cumpărat cărți de la anticari și gravuri și medalioane pe care să le ducă în Rusia. Țarul n-ar mai fi fost atât de încântat dacă ar fi aflat că fiul lui își petrece o mare parte din timp citind cărți despre istoria Bisericii, studiind relația dintre puterea lumească și cea spirituală și despre istoria disputelor dintre Biserică și Stat. De fapt, în această perioadă de școlarizare occidentală, în ciuda pașilor de dans occidentali și a mânuirii sabiei, Aleksei era adânc îngrijorat de faptul că nu avea niciun contact cu vreun preot ortodox. Scriindu-i lui Ignatiev, el i-a cerut să-i trimită un preot

care să poată păstra un secret. El trebuie să fie tânăr, necăsătorit și neștiut de nimeni. Spune-i să vină la mine în mare taină, să ascundă toate semnele profesiei sale, să-și radă barba și părul, și să poarte perucă și haine germane. Să vină pe post de curier și, de aceea, trebuie să știe și să scrie. Să nu-și aducă straie bisericești, și nici cărți de rugăciuni, doar câteva bucăți de anafură. Am eu toate cărțile care îi trebuie. Fie-ți milă de sufletul meu și nu mă lăsa fără spovedanie. Nu voi spune nimănui că este preot. Va părea că este doar unul dintre servitorii mei. Să nu-și facă griji de raderea bărbii. Este mai bine să comită un păcat mic decât să-mi pierd sufletul fără să mă pot căi.[696]

Ignatiev a găsit și a trimis un preot care nu doar că l-a ajutat pe țarevici să se spovedească, dar l-a și însoțit pe studentul regal și micul lui cerc rusesc în serile de beție. În timpul unei asemenea seri, Aleksei a mâzgălit o altă scrisoare către Ignatiev:

Părinte mult stimat, te salut. Îți doresc viață foarte lungă și să ne vedem curând bucuroși. Pe această scrisoare a fost turnat vin, ca, după ce o primești, să trăiești bine, să bei din belșug și să-ți amintești de noi. Dumnezeu să ne ajute să ne vedem curând. Toți creștinii ortodocși de aici au semnat această scrisoare, Aleksei păcătosul, preotul Ivan Slonski, și au adeverit cu pocalele și paharele lor. Am petrecut în sănătatea ta, nu în stil german, ci rusesc.[697]

La sfârșitul scrisorii, Aleksei a adăugat un post-scriptum aproape ilizibil, cerându-i iertare lui Ignatiev dacă scrisoarea a fost indescifrabilă, explicându-i că, atunci când a scris-o, toți, inclusiv el, erau beți.

Aleksei a rămas în Dresda când tatăl său a suferit dezastrul de pe Prut, dar Petru și-a revenit repede după acea lovitură și a mers mai departe cu planurile lui, inclusiv cel al căsătoriei fiului cu prințesa Charlotte, în data de 14 octombrie 1711. Bunicul lui Charlotte, ducele de Wolfenbüttel, l-a întrebat pe Petru dacă le dă voie tinerilor căsătoriți să-și petreacă iarna împreună în ducatul său, dar Petru a replicat că are nevoie de serviciile

fiului în războiul împotriva Suediei. Așa că, după doar patru zile de la căsătorie, lui Aleksei i s-a ordonat să o lase pe Charlotte și să plece la Thorn, ca să supravegheze expedierea proviziilor de hrană pentru trupele rusești care urma să ierneze în Pomerania. La cererea lui, Petru i-a amânat plecarea cu vreo câteva zile, după care, supus, Aleksei a pornit la drum, lăsându-și mireasa singură. Șase săptămâni mai târziu, ea a venit după el la Thorn, dar acolo era un loc deprimant pentru a petrece o lună de miere. Charlotte i-a scris nefericită mamei sale, despre pustiirile provocate de război și iarnă: „Casele de peste drum sunt pe jumătate arse și pustii. Eu locuiesc într-o mănăstire.“[698] S-a plâns de lipsa de anturaj, cauzată de obiceiul nobilimii locale de a sta izolată în casele de la țară, refuzând să se adune în orașe mai mari: „Din acest motiv, este imposibil să găsești chiar și în orașele mai mari o persoană de calitate.“

În primele șase luni de căsnicie, Aleksei a fost devotat soției sale, iar Charlotte spunea tuturor că este fericită. Dar în gospodăria regală lucrurile se petreceau la întâmplare, ba chiar haotic. Când Menșikov i-a vizitat în aprilie, a fost șocat de lipsurile în care trăiau Aleksei și Charlotte. El i-a scris țarului de urgență, spunându-i că a găsit-o pe Charlotte plângând din cauza banilor și că, pentru a le ușura situația, i-a împrumutat acesteia 5.000 de ruble din fondurile armatei. Petru a trimis bani, iar el, împreună cu Ecaterina, au vizitat micuța curte după ce Aleksei plecase la armată, în Pomerania. Ca mai toate tinerele soții, Charlotte era foarte sensibilă la relațiile dintre soț și familia acestuia și i-a scris mamei sale că este îngrijorată de felul în care Petru i-a vorbit fiului său și în care l-a tratat pe acesta. La un moment dat, a vorbit cu Ecaterina, rugând-o să îi ia partea lui Aleksei în fața lui Petru.

În octombrie 1712, la sfârșitul primului an de căsătorie, în care soțul ei fusese mai mult plecat la armată, Petru i-a poruncit Charlottei să meargă la Sankt-Petersburg să se stabilească acolo și să-l aștepte pe soțul ei. Fata de șaptesprezece ani a fost înspăimântată – auzise lucruri terifiante despre ruși și îi era frică să plece în Rusia fără soțul ei, care s-o prezinte acolo și s-o protejeze – și, nesocotind ordinul lui Petru, a fugit acasă la Wolfenbüttel.

Țareviciul nu a avut nicio reacție, spre deosebire de tatăl lui. Petru i-a scris Charlottei, criticându-i comportarea, dar a adăugat gentil: „Nu am fi

împiedicat niciodată dorința ta de a-ți vedea familia, dacă ne-ai fi spus dinainte.“[699] Charlotte s-a scuzat și și-a cerut iertare. Petru a venit s-o vadă, i-a dat binecuvântarea lui și o sumă de bani, iar ea a acceptat să plece curând după aceea la Sankt-Petersburg. Așa cum îi scria bătrânul duce lui Leibniz: „Țarul a fost la noi săptămâna aceasta. [...] A fost foarte drăguț cu țarevna, i-a oferit cadouri mari și a rugat-o să-și grăbească plecarea. Săptămâna viitoare chiar se pregătește să plece și, după toate aparențele, va părăsi pentru totdeauna Europa.“[700]

Când Charlotte a ajuns la Sankt-Petersburg, în primăvara lui 1713, Aleksei părăsise capitala pentru a-l însoți pe țar în expediția cu galere de-a lungul coastei Finlandei. El s-a întors la sfârșitul verii în micuța casă în care ea locuia pe malul stâng al Nevei. Întâlnirea, după o separare de aproape un an, a făcut ca la început cuplul să fie afectuos, dar lucrurile au început curând să meargă prost. Aleksei a început din nou să bea foarte mult cu prietenii lui, întorcându-se acasă doar ca să-și trateze soția abuziv în fața servitorilor. Odată, beat fiind, el a jurat că se va răzbuna pe cancelarul Golovkin, care negociase acea căsătorie, spunând că, într-o zi, le va tăia capetele fiilor lui și le va înfige în țepușe.

Câteodată, în diminețile următoare, Aleksei își amintea aceste scene oribile și încerca să se revanșeze pentru ele cu tandrețe sporită. Charlotte îl ierta, dar fiecare recidivă nu făcea decât să adâncească rana. Apoi, după o iarnă de beție exagerată, țareviciul s-a îmbolnăvit. Doctorii lui l-au diagnosticat cu tuberculoză și i-au prescris cure la Carlsbad. Charlotte, care era însărcinată în opt luni, a fost ultima care a aflat că pleacă; a știut doar când el a ieșit pe ușă, s-a suit în trăsură și a spus: „La revedere. Mă duc la Carlsbad.“[701] În timpul celor șase luni de absență, nu a primit niciun semn de la el – nici măcar o scrisoare. În 12 iulie 1714, la cinci săptămâni de la plecarea lui, ea a născut o fată, Natalia, dar Aleksei nu a răspuns nici la această veste. În noiembrie, disperata mamă de nouăsprezece ani le-a scris părinților săi: „Țareviciul nu s-a întors încă. Nimeni nu știe unde e, dacă este mort sau viu. Toate scrisorile pe care i le-am scris în ultimele șase sau opt săptămâni au venit înapoi de la Dresda sau de la Berlin, pentru că nimeni nu știe unde este.“[702]

La mijlocul lui decembrie 1714, Aleksei s-a întors la Sankt-Petersburg din Germania. La început, s-a comportat decent cu Charlotte și era încântat de fiica lui. Mai târziu însă, Charlotte le-a scris părinților că soțul ei a revenit la vechile lui obiceiuri, dar acum îl vede din ce în ce mai rar. Motivul era Afrosina, o fată finlandeză capturată în timpul războiului, care fusese luată ca servitoare în casa învățătorului său, Viazemski. Orbit de dragoste pentru ea, Aleksei a luat-o fățiș să locuiască într-o aripă a casei sale, unde a trăit cu ea ca amantă.

Tratamentul lui Aleksei față de Charlotte a devenit din ce în ce mai urât. Nu se interesa deloc de ea. În public, nu i se adresa niciodată, dar făcea orice să o evite, mutându-se în partea opusă a camerei. Deși locuiau în aceeași casă, el își avea apartamentul în aripa dreaptă, unde Afrosina trăia împreună cu el; Charlotte și fiica lor locuiau în aripa stângă. El o vedea o dată pe săptămână, când cobora întunecat ca să facă dragoste cu ea, cu speranța că va da naștere unui băiat care să-i asigure succesiunea la tron. În restul timpului, era invizibil pentru ea. A lăsat-o fără niciun ban. Îi păsa așa de puțin de bunăstarea ei, încât casa se găsea într-o stare de degradare teribilă, iar ploaia curgea prin acoperiș în dormitorul Charlottei. Când vestea a ajuns la Petru, țarul, mânios și dezgustat, l-a certat pe fiul lui că-și neglijează soția. Deși Charlotte nu i se plânsese lui Petru, Aleksei așa credea și, furios, a acuzat-o pe soție că l-a vorbit de rău față de tatăl lui. Toate aceste episoade, toate bețiile din ce în ce mai dese și etalarea cu Afrosina Charlotte le-a suferit în tăcere și resemnare, plângând în dormitorul ei, fără să aibă alături pe nimeni, în afară de o subretă germană care venise cu ea.

Pe măsură ce trecea timpul, sănătatea lui Aleksei se deteriora. Era aproape tot timpul beat. În aprilie 1715, el a fost adus inconștient dintr-o biserică, într-o stare atât de proastă, încât nimeni nu îndrăznea să treacă cu el peste Neva, acasă la el, așa că și-a petrecut noaptea în casa unui străin. Charlotte s-a dus la el și mai târziu a scris cu milă: „Eu pun boala lui pe seama postului și pe seama marii cantități de coniac pe care o bea zilnic, pentru că de obicei este beat.“[703]

Cu toate acestea, existau și momente ocazionale de fericire. Alexei ținea foarte mult la fiica lui și fiecare semn de iubire pe care îl arăta copilului îi încălzea inima mamei. În 13 octombrie 1715, hotărârea cu care făcea

dragoste a dat roade: s-a născut un al doilea copil, de data aceasta un fiu, pe care Charlotte l-a numit Petru, ca să-și îndeplinească promisiunea făcută socrului său. Dar această naștere, care ar fi trebuit să asigure succesiunea la tron a soțului său, a fost și ultimul serviciu pe care l-a făcut nefericita prințesă germană Rusiei și soțului ei. Slăbită de sarcină și de suferință, s-a împiedicat și a căzut înainte de a naște. La patru zile după nașterea fiului său, a căzut la pat cu febră. Charlotte și-a dat seama că moare și a cerut să-l vadă pe țar. Ecaterina nu a putut veni, dar Petru, deși era bolnav, a venit într-un scaun cu rotile.

Weber descrie moartea lui Charlotte:

Când țarul a venit, Charlotte și-a luat rămas-bun de la el cu niște cuvinte emoționante și i-a cerut acestuia să ia în grija și ocrotirea lui pe cei doi copii ai ei și pe servitori. După aceea, și-a îmbrățișat amândoi copiii în modul cel mai tandru care poate fi imaginat, topită de lacrimi, și i-a dat țareviciului, care i-a luat în brațe și i-a dus în apartamentele lui, după care nu a mai revenit. Apoi, a trimis după servitorii ei, care stăteau îngenuncheați în anticameră și se rugau, implorând cerul să fie alături de stăpâna lor în aceste ultime momente. Ea i-a alinat, i-a certat puțin și, după ultima ei binecuvântare, a cerut să fie lăsată singură cu preotul. Doctorii încercau s-o convingă să ia niște medicamente, dar ea a aruncat leacurile în spatele patului și a spus cu emoție în glas: „Nu mă mai chinuiți, lăsați-mă să mor în liniște, pentru că nu voi mai trăi.“ În cele din urmă, în 21 octombrie, după ce își petrecuse toată ziua în rugăciuni fierbinți până la ora unsprezece seara, ea a părăsit viața nenorocoasă pe care a dus-o, după ce îndurase în ultimele zile dureri foarte mari, la vârsta de douăzeci și unu de ani și după o căsnicie de patru ani și șase zile. Corpul ei a fost înmormântat, fără să fie îmbălsămat, așa cum dorise ea, în marea biserică a fortăreței, unde a fost dus cu mare pompă, așa cum se cuvenea rangului ei din naștere.[704]

Charlotte nu a fost plânsă prea mult. În ziua următoare, după funeralii, țarina Ecaterina a născut un fiu. În acest fel, în decurs de o săptămână, Petru a dobândit doi potențiali urmași, amândoi numiți Petru – un nepot, Petru Alekseevici, și propriul lui fiu, Petru Petrovici. La nașterea celui de-al doilea mic Petru, bucuria și mândria țarului au șters orice urmă de mâhnire

pentru soția moștenitorului său. El i-a scris exuberant lui Șeremetiev „Dumnezeu mi-a trimis un nou recrut“[705] și a început o rundă de celebrări care a durat opt zile. În 6 noiembrie, noul prinț a fost botezat, nașii lui fiind regii Danemarcei și Prusiei. Celebrarea, potrivit lui Weber, a inclus și o masă la care „s-a servit domnilor o plăcintă care s-a deschis, iar din ea a ieșit o femeie pitică, cu forme pline, care nu avea nimic altceva pe ea decât o pălărie și niște ornamente din panglici roșii. Ea a ținut un discurs adunării, a umplut câteva pahare cu vin, pe care îl avea cu ea în plăcintă și a băut și ea de câteva ori.“[706] La masa doamnelor, un bărbat pitic a apărut într-un mod asemănător. La lăsarea serii, adunarea s-a spart și toți au plecat spre insule, unde erau organizate niște magnifice focuri de artificii în onoarea tânărului prinț.

Cu atâta bucurie în jur, moartea prințesei Charlotte și nașterea fiului ei au fost aproape uitate. Pe termen lung, totuși, tăcuta prințesă germană a primit un fel de răsplată. Mult-aplaudatul și adoratul Piotr Petrovici, copilul lui Petru și al Ecaterinei, nu a trăit decât trei ani și jumătate, în timp ce Piotr Alekseevici, fiul Charlottei, a ajuns Petru al II-lea, împărat al Rusiei.

---

[689] Sbornik I.R.I.O., XXXIV, p. 255.

[690] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 193.

[691] Eugene Schuyler, vol. II, p. 261.

[692] ibidem.

[693] Sbornik I.R.I.O., XXXIX, p. 43.

[694] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 117.

[695] Eugene Schuyler, vol. II, p. 266.

[696] ibidem.

[697] ibidem, p. 267.

[698] ibidem, p. 268.

[699] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 125.

[700] Eugene Schuyler, vol. II, p. 237.

[701] ibidem, p. 269.

[702] ibidem, p. 270.

[703] ibidem.

[704] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 107.

[705] Staehlin von Storcksburg, p. 305.

[706] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 108.

52

UN ULTIMATUM PATERN

În toamna lui 1715, când s-a născut fiul lui, iar soția a murit, țareviciul Aleksei nu mai era un tinerel. Avea douăzeci și cinci de ani, iar din punct de vedere fizic era un om mai mic decât tatăl său. Prințul avea 1,83 metri înălțime, o înălțime neobișnuită pentru vremea aceea, dar Petru, de la înălțimea lui de doi metri, îl domina, așa cum îi domina pe toți. Peter Bruce, un ofițer străin din armata rusă, îl descria pe Aleksei, în acești ani, ca fiind „foarte neglijent îmbrăcat, înalt, bine făcut, cu ten măsliniu, părul și ochii negri, cu o expresie dură și voce puternică“[707]. Ochii lui, mai apropiați decât ai lui Petru, deseori licăreau de anxietate și teamă.

Cei doi erau complet diferiți. Aleksei ajunsese un om de o pregătire și o capacitate intelectuală considerabile. Era inteligent, îi plăcea să citească, fiind interesat de dileme teologice, și se descurca foarte ușor în limbi străine. Comod, îi plăcea o viață liniștită și contemplativă și nu avea dorința de a ieși în lume și de a-și pune în aplicare cunoștințele. Toate acestea erau exact opusul firii și educației lui Petru. Țarul avea o educație formală limitată. La vârsta când Aleksei citea și reflecta asupra unor scrieri precum Mana divină, Minunile lui Dumnezeu sau Imitatio Christi a lui Thomas à Kempis, Petru făcea instrucție cu soldații, construia bărci și monta rachete pentru focuri de artificii. Mai presus de toate, lui Aleksei îi lipseau energia titanică, curiozitatea arzătoare și dorința de a conduce care reprezentau sursele măreției lui Petru. Era mai degrabă un cărturar decât o persoană dinamică, mai curând precaut decât curajos, prefera vechiul și nu noul. Era ca și cum fiul aparținea unei generații mai vechi decât tatăl. Dacă ar fi fost vlăstarul unui alt țar – să zicem, al bunicului său, Aleksei, sau al unchiului său Fiodor –, caracterul lui Aleksei ar fi fost mai potrivit și povestea vieții lui poate ar fi fost alta. Însă, oricum ar fi putut să fie, era izbitor de nepotrivit ca fiu – și urmaș – al lui Petru cel Mare.

Deși diferendele dintre tată și fiu erau întotdeauna tacite (țareviciul nu s-a opus niciodată în public țarului), ele existau în permanență și amândoi

bărbații le resimțeau dureros. La început, el a încercat cu disperare să-l mulțumească pe Petru, dar un sentiment de inferioritate îi ruina toate eforturile. Cu cât Petru îl critica mai mult, cu atât devenea mai nepriceput, și cu atât mai tare îl detesta și se temea de tatăl lui, de prietenii tatălui și de felul de a fi al tatălui. El se retrăgea și evada și, cu cât Petru se înfuria din acest motiv, cu atât Aleksei devenea mai reticent și mai fricos. Părea să nu existe vreo soluție.

Pentru a-și înfrânge temerile și slăbiciunile, Aleksei începuse să bea tot mai mult. Pentru a scăpa de responsabilitățile la care nu făcea față, se prefăcea bolnav. Când Aleksei s-a întors din Germania în 1713, după anul lui de studiu la Dresda, Petru l-a întrebat ce a învățat despre geometrie și fortificații. Întrebarea l-a înspăimântat pe Aleksei: îi era teamă ca nu cumva tatăl să-i ceară să facă un desen în fața lui, iar el să nu poată să-l facă. Când a ajuns acasă, țareviciul a luat un pistol și a încercat să se mutileze, împușcându-se în mâna dreaptă. Mâinile îi tremurau prea tare și a greșit ținta, dar explozia prafului de pușcă i-a ars rău mâna dreaptă. Când Petru l-a întrebat ce s-a întâmplat, Aleksei i-a spus că a fost un accident.

Acesta nu a fost un episod izolat. Nefiind interesat de soldați sau nave, clădiri noi, docuri, canale sau de oricare dintre proiectele sau reformele lui Petru, uneori lua medicamente ca să se prefacă bolnav și să evite aparițiile publice sau îndatoririle. Odată, când era necesară prezența lui la lansarea unei nave, i-a spus unui prieten: „Aș prefera să fiu un sclav la galeră sau să am febră arzătoare, decât să fiu obligat să mă duc acolo.“[708] Altuia, i-a spus: „Nu sunt un prost nebun, dar nu pot să muncesc.“ Prințesa de Wolfenbüttel, ca mamă-soacră, spunea: „Este de-a dreptul inutil ca tatăl lui să-l forțeze să ia parte la activități militare, când el ar ține mai degrabă un rozariu în mână decât un pistol.“[709]

Cum groaza lui Aleksei față de tatăl său se adâncise, el descoperise că de-abia mai poate să dea ochii cu țarul. Odată, i-a mărturisit duhovnicului său că dorise de multe ori moartea tatălui său. Ignatiev i-a replicat: „Dumnezeu te va ierta. Noi toți îi dorim moartea pentru că poporul rabdă poveri atât de mari.“[710]

Involuntar, dar și inevitabil, Aleksei a devenit centrul în jurul căruia s-a concentrat opoziția față de țar. Toți adversarii lui Petru îl considerau pe

Aleksei speranța lor pentru viitor. Clericii se rugau ca Aleksei, când va deveni țar, să readucă Biserica la vechea ei putere și măreție. Poporul credea că el va ușura povara lor de muncă, armată și taxe. Vechea nobilime spera că, atunci când va urca pe tron, Aleksei va restaura vechile lor privilegii și îi va înlătura pe parveniții ca Menșikov și Șafirov. Mulți dintre nobilii în care Petru avea încredere îl priveau în secret chiar și ei cu simpatie pe țarevici. Golițînii, cei din familia Dolgoruki, cneazul Boris Kurakin și chiar feldmareșalul Boris Șeremetiev erau printre aceștia. Cneazul senator Iakob Dolgoruki l-a avertizat pe Aleksei: „Nu mai vorbi, ei ne urmăresc.“[711] Cneazul Vasili Dolgoruki i-a spus lui Aleksei: „Tu ești mai înțelept decât tatăl tău. Și tatăl tău e înțelept, dar el nu se pricepe la oameni. Tu te vei pricepe mai bine la oameni.“[712]

În ciuda acestor sentimente și a curentului general de nemulțumire pentru guvernarea lui Petru, nu exista nicio conspirație. Singura politică a susținătorilor lui Aleksei era aceea de a aștepta până când fiul îi va succeda tatălui. Dată fiind starea precară a sănătății lui Petru, aveau impresia că nu va dura prea mult până se va întâmpla acest lucru. Unul dintre sfătuitorii cei mai apropiați ai lui Aleksei, Aleksandr Kikin, un om nou al lui Petru, care îl însoțise pe țar în Marea Ambasadă și care fusese avansat șef al Amiralității, l-a sfătuit în secret pe țarevici să părăsească Rusia sau, dacă din întâmplare se află la momentul respectiv într-o altă țară, să rămână acolo. „După recuperarea ta [la Carlsbad]“, i-a spus Kikin lui Aleksei, înainte de a pleca, „scrie-i tatălui tău că ești nevoit să iei medicamente din nou la primăvară, iar, în acest timp, poți să te duci în Olanda și apoi în Italia, după cura din primăvară. În acest fel, poți să-ți prelungești absența la doi sau trei ani.“[713]

În ceea ce îl privește pe Petru, sentimentele lui erau un amestec de frustrare și mânie. Cu ani în urmă, când își ignora copilul, o făcea pentru că Aleksei era fiul Eudoksiei și pentru că el însuși nu era decât un adolescent. Apoi, când băiatul a mai crescut, iar lipsurile din educația lui au devenit evidente, Petru a încercat să-l întărească tratându-l dur, cu o asprime aproape spartană, nu cu înțelegere și căldură. În mod repetat, prin guvernantul Menșikov, prin propriile lui scrisori către fiul său și prin discuțiile cu acesta, dar și prin atribuirea unor însărcinări publice și misiuni guvernamentale, Petru a încercat să îi insufle lui Aleksei un simț al datoriei față de stat și să-l facă să participe la reformele pe care el le aplica forțat Rusiei. Trimițându-l

în Occident la studii, căsătorindu-l cu o prințesă germană, Petru a sperat să-l schimbe pe fiul său. Când Aleksei s-a întors la Sankt-Petersburg, în 1713, Petru a așteptat plin de speranță să observe rezultatele călătoriilor și studiilor în străinătate ale țareviciului. Dar când țarul i-a cerut lui Aleksei o demonstrație a noilor sale cunoștințe, răsplata a fost că țareviciul a încercat să se împuște în mână.

Cum vedea și Petru, fiul său respingea din ce în ce mai mult toate responsabilitățile unui moștenitor la tron, preferând să stea în spate și să refuze orice fel de provocare. În loc să preia rolul său firesc în activitatea lui Petru, Aleksei a preferat să se înconjoare de oameni care erau împotriva a tot ceea ce încerca Petru să facă. În legătură cu anumite părți ale vieții sale, Petru nu avea nimic de obiectat: nu îl deranjau bețiile lui Aleksei sau jocurile lui cu mica „companie exotică“, și nici faptul că își luase o servitoare finlandeză ca amantă – toate aceste lucruri aveau un echivalent și în viața lui Petru. Ceea ce nu putea accepta țarul era respingerea perpetuă a ceea ce el considera că ar fi fost datoria lui de țarevici. Petru era dispus să se arate tolerant cu cei care încercau să-i îndeplinească ordinele, dar era furios atunci când întâmpina rezistență. Cum ar fi putut să reacționeze când propriul său fiu, care, la douăzeci și cinci de ani ar fi trebuit să fie un exemplu pentru îndeplinirea îndatoririlor, refuza să ia parte la orice fel de activitate a țarului, exceptând cazurile când era împins de la spate? În iarna dintre 1715 și 1716, Petru a decis că trebuia să pună lucrurile în ordine; bărbatul pasiv, leneș și speriat, care nu era deloc interesat de chestiuni militare sau de nave și mare, care nu avea nicio simpatie pentru reforme și nicio dorință de a construi pe fundația pe care o așezase tatăl său, trebuie să se schimbe o dată pentru totdeauna. Ceea ce solicita Petru era o schimbare completă a personalității. Din păcate, timpul pentru un asemenea lucru trecuse; fiul, ca și tatăl, avea acum temperamentul format pentru toată viața.

În ziua funeraliilor prințesei Charlotte, țareviciului i s-a înmânat o scrisoare pe care Petru o scrisese cu șaisprezece zile mai devreme, înainte de moartea Charlottei și a nașterii celor doi băieți Petru. Scrisoarea dezvăluie speranțele pe care Petru le avea în legătură cu Aleksei, dorința lui disperată ca țareviciul să-și asume responsabilitatea rangului său, dar și disprețul față de neputința sau lipsa de voință de a face acest lucru:

Declarație pentru fiul meu

Nu poți să nu știi ceea ce știe toată lumea, cât de mult au suferit oamenii noștri sub asuprirea suedezilor înainte de a începe acest război.

Prin uzurparea atâtor teritorii maritime, așa de necesare pentru statul nostru, ei ne-au tăiat posibilitatea de a face comerț cu restul lumii. [...] Știi cât de mult ne-a costat la începutul acestui război (în care numai Dumnezeu ne-a dus de mână, așa cum a fost, și încă ne mai conduce), ca să putem căpăta experiență în arta războiului și să stopăm acele avantaje pe care inamicul nostru le avea asupra noastră.

Ne-am supus cu resemnare la toate, știind că aceasta este voința lui Dumnezeu, fără să ne îndoim că El a fost cel care ne-a pus la încercare, ca să ne conducă în direcția bună și ca să ne dăm singuri seama că același dușman care la început îi făcea pe alții să tremure de frică, tremură acum, la rândul lui, de frica noastră, poate mai tare. Acestea sunt realizările pe care, pe lângă apropierea de Dumnezeu, le datorăm muncii noastre neobosite și eforturilor credincioșilor și iubitorilor noștri copii, supușii noștri ruși.

Dar în timpul în care privesc prosperitatea pe care Dumnezeu a oferit-o țarii noastre natale, dacă îmi arunc ochii spre posteritatea care va urma după mine, inima mea este mult întristată cu gândul la ceea ce va fi, văzând că tu, fiul meu, respingi toate mijloacele prin care ai putea să devii capabil să conduci după ce eu nu voi mai fi. Eu spun că neputința ta e voluntară, pentru că nu poți să te scuzi prin lipsuri de la natură ale unor părți sau puteri ale corpului, de parcă Dumnezeu nu ți-ar fi dat destul din amândouă; și chiar dacă alcătuirea ta fizică nu este cea mai puternică, nici nu poți spune că este cea mai slabă.

Dar tu nu vrei nici măcar să auzi de exerciții militare; deși doar cu ajutorul lor am putut să răzbim din întunericul în care ne găseam și ne-am făcut cunoscuți popoarelor de al căror respect ne bucurăm acum.

Eu nu te pun să faci război fără un motiv legitim; eu doar doresc să vrei să înveți arta războiului pentru că este imposibil să guvernezi fără să știi regulile și disciplina lui, chiar și numai pentru a-ți apăra țara.

Aș putea să-și dau multe exemple în legătură cu ceea ce îți propun eu. Îi voi aminti doar pe greci [Imperiul Bizantin, a cărui capitală, Constantinopol, a căzut în mâna turcilor în 1453], cu care suntem uniți prin credință. Ce a provocat decăderea lor, în afară de aceea că au neglijat armata? Lenea și repausul i-au slăbit, și i-au făcut să se supună tiranilor, și i-au adus la sclavia în care se află și acum, de când au decăzut. Greșești atunci când crezi că este destul pentru un prinț să aibă generali buni care să acționeze la ordinele sale. Toată lumea se uită la cap; se uită cum se înclină, și fac și ei la fel. Toată lumea știe asta. Fratelui meu [Fiodor], în timpul domniei sale, îi plăceau hainele magnifice și echipajele mărețe de cai. Poporul nu avea înclinație pentru așa ceva, dar plăcerea prințului a devenit curând și plăcerea supușilor lui, pentru că ei sunt înclinați să-l imite, în ceea ce îi place și în ceea ce nu-i place.

Dacă oamenii se dedau așa ușor la lucruri care sunt făcute doar pentru plăcerea lor, oare nu vor uita, cu timpul, sau nu vor renunța ei oare să exerseze cu armele, exercițiu care devine mai greu, dacă ei nu îl fac prea des?

Tu nu ai înclinație să înveți despre război și nici nu încerci să înveți, așa că niciodată nu vei învăța. Atunci cum vei putea să le dai altora ordine și cum vei putea să judeci cine merită răsplată pentru că și-a făcut datoria sau să-i pedepsești pe alții că nu și-au făcut-o? Nu vei face nimic și nu vei judeca nimic, decât prin ochii altora și cu ajutorul altora, ca un pui de pasăre care ține ciocul căscat ca să fie hrănit.

Tu spui că starea proastă a sănătății tale nu îți permite să suporți oboseala războiului. Este o scuză care nu este cu nimic mai bună decât celelalte. Eu nu cer oboseală, ci doar voință de a învăța, pe care nici măcar boala nu o poate împiedica. Întreabă-i pe cei care își amintesc de vremea fratelui meu. Avea o constituție mult mai slabă decât a ta. Nu putea să stăpânească nici un cal liniștit și de-abia putea să încalece. Dar îi plăceau caii și de aceea nici nu a fost și nici acum nu este cu adevărat un grajd mai frumos ca al lui.

Din aceasta poți să vezi că un mare succes nu depinde de dureri, ci de voință.

Dacă tu crezi că sunt unii [monarhi] care au succes în treburi de război, deși nu se duc ei înșiși la război, este adevărat. Dar chiar dacă nu se duc ei înșiși, cunosc războiul și îl înțeleg.

De exemplu, defunctul rege al Franței [Ludovic al XIV-lea] nu se ducea mereu pe câmpul de luptă, dar se știe în ce măsură iubea războiul și ce rezultate glorioase a avut din război, ceea ce a făcut ca acele campanii să fie considerate teatrul și școala întregii lumi. Înclinația lui nu era doar spre treburile militare: îi mai plăceau și mecanica, artizanatul și alte instituții care au făcut ca regatul său să fie mai înfloritor decât oricare altul.

După ce ți-am făcut aceste demonstrații, mă întorc la vechiul meu subiect, care te privește pe tine.

Eu sunt om și, în consecință, trebuie să mor. Cui îi voi lăsa să termine, după mine, ceea ce am realizat eu parțial? Unui bărbat care, la fel ca un servitor leneș, își ascunde talentul în pământ – cu alte cuvinte, care nu vrea să facă tot ce poate pentru sarcina pe care Dumnezeu i-a încredințat-o?

Gândește-te la încăpățânarea și la reaua ta voință, la cât de des ți le-am reproșat și la anii în care aproape că nu ți-am vorbit. Dar toate acestea nu au dus la nimic, nu au avut niciun efect. Nu am reușit decât să-mi pierd timpul, ca și cum aș fi lovit aerul. Tu nu faci nici măcar o sforțare și toată plăcerea ta se pare că este să stai comod și leneș acasă. Lucruri de care ar trebui să te rușinezi (așa de tare încât să te facă nefericit) pentru tine parcă sunt cele mai dragi plăceri, fără să te gândești la urmările periculoase pentru tine și pentru stat. Sf. Pavel ne-a lăsat un mare adevăr atunci când a scris: „Dacă un bărbat nu știe să-și conducă propria casă, cum ar putea el să aibă grijă de biserica lui Dumnezeu?“

După ce m-am gândit la toate neajunsurile și am meditat asupra lor și văzând că nu te pot aduce pe calea cea bună prin niciun mijloc, m-am gândit că ar fi bine să-ți dau în scris această ultimă dorință a mea, cu hotărârea că, totuși, voi aștepta încă puțin, înainte de a o pune în aplicare, ca să văd dacă te îndrepți. Dacă nu, te anunț că te voi înlătura de la succesiune, așa cum tai un membru nefolositor.

Nu îmi place să fac acest lucru, căci nu am alt copil decât pe tine; îți scriu toate astea ca să te sperii. Cu siguranță voi pune în aplicare hotărârea, dacă așa va vrea Dumnezeu; din moment ce eu nu-mi cruț viața pentru țară, și pentru bunăstarea poporului meu, de ce aș cruța-o pe a ta, care nu ești demn de niciuna dintre ele? Mai degrabă aleg să le transmit unui străin care merită, decât propriului meu fiu care nu merită.

Petru[714]

Reacția lui Aleksei a fost exact opusul a ceea ce sperase tatăl său. Îngrozit de somațiile lui Petru, el a dat fuga la apropiați și le-a cerut sfatul. Kikin l-a sfătuit să renunțe la drepturile sale asupra tronului, sub pretextul stării proaste de sănătate. „Cel puțin vei putea să te odihnești dacă te vei rupe de toate. Știu că altfel, cu slăbiciunea ta, nu vei putea să reziști. Dar e păcat că nu ai rămas acolo, cât erai plecat [în Germania].“[715] Viazemski, primul lui profesor, a opinat și el că ar trebui să declare că se simte nepotrivit pentru a purta povara grea a coroanei. Aleksei a mai vorbit și cu cneazul Iuri Trubețkoi, care i-a spus: „Faci bine dacă nu aspiri la succesiune. Nu ești potrivit pentru ea.“[716] Apoi, țareviciul a încercat să-l convingă pe cneazul Vasili Dolgoruki să vorbească cu țarul, ca să-l lase să renunțe în pace la succesiune și să-și petreacă restul vieții pe o proprietate, la țară. Dolgoruki i-a promis că va vorbi cu Petru.

Între timp, la trei zile după ce primise declarația tatălui său, Aleksei i-a răspuns în scris:

Milostive stăpân și tată,

Am citit actul pe care Majestatea Voastră mi l-a dat în 16 octombrie 1715, după funeraliile consoartei mele.

Nu am ce să răspund altceva decât că dacă Majestatea Voastră mă va lipsi de succesiunea la coroana Rusiei, pentru incapacitatea mea, voința ta se va face. Eu însumi te implor să faci acest lucru, deoarece nu mă consider

potrivit pentru guvernare. Memoria mea este slabă, iar de memorie ai nevoie în afaceri. Puterile minții și trupului meu sunt deteriorate de boala pe care am avut-o și care mă face să fiu incapabil să conduc atâtea popoare. Aceasta cere un om mult mai viguros decât mine.

De aceea, nu aspir să vin după tine (și Dumnezeu să-ți hărăzească mulți ani) la succesiunea coroanei Rusiei, chiar dacă nu aș mai avea alți frați, cum am acum, și mă rog la Dumnezeu să-l țină sănătos. Nici nu voi pretinde în viitor această succesiune și pentru aceasta îl iau martor pe Dumnezeu și jur pe sufletul meu, mărturia pe care o semnez cu mâna mea în acest moment.

Îmi pun copiii în mâinile tale, iar pentru mine nu doresc decât o întreținere în timpul vieții, lăsând totul la judecata și la voia ta.

Prea umilul tău servitor și fiu, Aleksei[717]

După ce a primit scrisoarea lui Aleksei, Petru s-a întâlnit cu cneazul Vasili Dolgoruki, care i-a relatat discuția lui cu Aleksei. Petru a părut binevoitor, iar Dolgoruki i-a spus lui Aleksei: „Am vorbit cu tatăl tău despre tine. Cred că te va lipsi de succesiune și părea mulțumit de scrisoarea ta. Te-am salvat de la tăierea capului vorbind cu tatăl tău.“[718] Dacă Aleksei a fost liniștit de esența acestui mesaj, nu putea să fie bucuros că se pusese problema execuției.

De fapt, Petru era departe de a fi mulțumit. Avertismentul său dat țareviciului provocase o altă reacție decât se așteptase, iar scrisoarea lui Aleksei de supunere și renunțare i se părea prea promptă și grăbită. Cum putea un om serios să renunțe la tron așa ușor? Era renunțarea aceasta sinceră? Și, chiar dacă era, cum putea un moștenitor al unui tron măreț să se retragă pur și simplu și să trăiască la țară? Ca un fermier sau ca un moșier de țară, nu ar fi devenit el – poate chiar fără să vrea – centrul de atracție pentru opozanții tatălui său?

Timp de o lună, Petru a analizat toate aceste întrebări, dar nu a făcut nimic. Apoi, soarta a intervenit și aproape că a tranșat chestiunea. Luând parte la o petrecere cu băutură la amiralul Apraksin, țarul a suferit o violentă criză

convulsivă și s-a îmbolnăvit grav. Două zile și două nopți, minștrii mai importanți și membrii Senatului au rămas într-o cameră aflată chiar lângă dormitorul lui, iar în 2 decembrie starea lui a devenit așa de critică încât a fost împărtășit. Apoi, Petru și-a revenit și a început, foarte încet, să se înzdrăvenească. Trei săptămâni a rămas în pat și după aceea în casă și, în sfârșit, în ziua de Crăciun a putut să meargă la biserică, unde oamenii au văzut că e slab și palid. În timpul bolii tatălui său, Aleksei a rămas tăcut și și-a vizitat tatăl o singură dată. Poate că a făcut acest lucru deoarece Kikin îl avertizase pe Aleksei să aibă grijă să nu fie păcălit: Petru, a sugerat el, poate doar se preface că este bolnav sau doar exagerează gravitatea bolii, primind împărtășania, ca să vadă cum reacționează cei din jurul său – mai ales Aleksei – în eventualitatea morții sale.

Când și-a revenit, Petru se gândea la pasul următor. Aleksei jurase înaintea lui Dumnezeu și „jurase pe sufletul lui“ că nu va căuta niciodată succesiunea, dar Petru se temea de influența „bărbilor lungi“ – adică, a preoților – asupra țareviciului, după moartea lui. În continuare, Petru voia sincer ajutorul activ al unui fiu care să-și joace până la capăt rolul de moștenitor la tron. Așa că a decis: Aleksei trebuie să i se alăture sau să renunțe definitiv la lume, intrând în mănăstire. În 19 ianuarie 1716, țareviciul a primit o a doua scrisoare de la tatăl său, cu solicitarea de a-i răspunde imediat:

Fiul meu,

Boala mea din urmă m-a oprit până acum să îți explic hotărârea pe care am luat-o în urma scrisorii pe care mi-ai trimis-o, ca răspuns la prima mea scrisoare. Acum îți răspund că am văzut că tu nu vorbești în ea despre altceva decât despre succesiune, de parcă aș fi avut nevoie de consimțământul tău în această chestiune, când, de fapt, totul depinde de voința mea. Dar cum se face că în scrisoare nu vorbești de presupusa ta incapacitate și de aversiunea pe care o ai pentru treburile de stat, despre care eu ți-am vorbit în scrisoarea mea, și îmi vorbești, în loc de astea, de starea proastă a sănătății tale? Eu ți-am mai vorbit în scrisoarea mea, despre insatisfacțiile pe care mi le-a dat comportarea ta atâția ani, iar tu treci subiectul acesta sub tăcere, deși am insistat mult asupra lui. Acest lucru mă face să cred că mustrările paterne nu au nicio greutate la tine. De aceea am

luat o decizie, pe care ți-o transmit prin această scrisoare, care va fi ultima. Dacă respingi sfatul meu cât sunt în viață, ce valoare va mai avea atunci când eu nu voi mai fi?

Poate cineva să se încreadă în jurămintele tale când se poate vedea că ai o inimă de piatră? Regele David spunea: „Toți oamenii sunt mincinoși.“ Dar, presupunând că tu acum ai intenția să-ți ții promisiunea, acele bărbi lungi te pot întoarce cum vor ei și te pot face să-ți încalci promisiunea.

Din cauză că depravarea și lenea îi țin departe de posturi înalte, ei speră că într-o zi sau alta condiția lor se va îmbunătăți prin tine, care deja le-ai arătat multă atenție.

Nu văd că ești sensibil la obligațiile pe care le ai față de tatăl tău, căruia îi datorezi propria ta ființă. Ești alături de el în grijile și în durerile lui de când ai ajuns la anii maturității? Sigur nu ești alături de el niciodată; toată lumea știe asta. Ba dimpotrivă, tu condangi și urăști tot binele pe care îl fac, punându-mi sănătatea în pericol, și consumând-o de dragul poporului meu și al bunăstării lui. Și am toate motivele din lume să cred că tu vei distruge toate acestea, dacă vei trăi după mine. Nu pot să decid să te las în viață cum vrei tu, ca o creatură amfibie, nici pește, nici mamifer. Așa că schimbă-ți comportarea și fie străduiește-te să te faci demn de succesiune, fie fă-te călugăr. Nu pot să fiu blând cu tine, mai ales acum când sănătatea mea începe să se piardă. Răspunde neîntârziat la această scrisoare, fie în scris, fie prin cuvânt. Dacă nu faci asta, te voi trata ca pe un criminal.

Petru[719]

Acest ultimatum a căzut ca un trăsnet peste țarevici; să se transforme în fiul pe care Petru îl voia sau să se călugărească! Aleksei nu putea să facă primul lucru; încercase douăzeci și cinci de ani și eșuase. Dar să devină călugăr? Însemna să renunțe la tot ce era lumesc, inclusiv la Afrosina. În acel moment, Kikin a intrat în scenă cu un sfat cinic. „Fă-te călugăr, așa cum îți poruncește tatăl tău“[720], l-a sfătuit el. „Ține minte că nu pot să-ți bată în cuie tichia de călugăr. Poți oricând să ți-o scoți și s-o arunci.“ Aleksei a acceptat grăbit soluția. „Prea milostive Domn și tată“, i-a scris el lui Petru, „am

primit în dimineața aceasta scrisoarea ta din 19. Indispoziția mea mă împiedică să-ți scriu mai pe larg. Voi îmbrățișa cariera monahală și doresc aprobarea ta milostivă pentru asta. Servitorul și fiul tău nevrednic, Aleksei.“[721]

Din nou, Petru a fost uluit de supunerea bruscă și completă a lui Aleksei. Pe lângă aceasta, țarul era pe punctul de a pleca din Rusia într-o lungă călătorie în Occident, iar timpul până la plecare era prea scurt ca să rezolve o chestiune de o asemenea importanță și complexitate. Cu două zile înainte de plecare, Petru l-a vizitat pe Aleksei acasă la țarevici, și l-a găsit în pat, tremurând. Petru l-a întrebat pe țarevici din nou ce hotărâre a luat. Alexis a jurat în fața lui Dumnezeu că dorește să devină călugăr. Dar la aceasta, Petru a dat înapoi, considerând că, probabil, ultimatumul lui a fost prea aspru și că ar trebui să-i acorde fiului mai mult timp de gândire. „Nu e ușor pentru un tânăr să devină călugăr“, i-a spus el delicat. „Mai gândește-te. Nu te grăbi. Scrie-mi apoi ce ai hotărât. Ar fi mai bine să urmezi drumul drept, decât să te faci călugăr. Oricum, voi mai aștepta șase luni.“[722] Imediat ce Petru a ieșit din casă, Aleksei, fericit, și-a scos straiele de culcare, s-a ridicat din pat și a plecat la o petrecere.

Când Petru a părăsit Sankt-Petersburgul pentru a pleca la Danzig și în Occident, Aleksei a fost imens de ușurat – tatăl lui plecase, iar umbra cea neagră care plutise deasupra vieții lui se îndepărtase. El rămăsese moștenitorul tronului și, timp de șase luni, nu era obligat să se gândească la nicio alegere. Șase luni păreau o eternitate. În acest timp, cu un om așa de belicos și de bolnăvicios ca tatăl său, se putea întâmpla orice. Între timp, țareviciul putea să se distreze.

Șase luni pot trece ca vântul atunci când cineva amână o alegere neplăcută. Așa s-a întâmplat și cu Aleksei în primăvara și vara lui 1716. Când a venit toamna, data limită de șase luni impusă de Petru trecuse, iar țareviciul încă mai stătea pe gânduri. El îi scrisese tatălui său, dar scrisorile lui nu vorbeau decât de sănătatea lui și de rutina zilnică. Apoi, la începutul lui octombrie, a sosit scrisoarea de la Petru de care Aleksei se temea. Fusese scrisă în 26 august din Copenhaga, unde pregătirile pentru invadarea Scaniei erau în toi. Scrisoarea reprezenta ultimatumul final de la tată pentru fiu; țareviciul trebuia să trimită răspunsul cu același curier.

Fiul meu,

Am primit scrisoarea ta din 29 iunie și pe cealaltă, din 30 iulie. Văzând că tu nu scrii nimic în ea decât despre starea sănătății tale, îți scriu acum să-ți spun că eu cerusem o decizie din partea ta, privind succesiunea, atunci când am venit să-mi iau rămas bun. Tu mi-ai răspuns, ca de obicei, că nu te consideri capabil de ea pe motivul infirmității tale și că tu ai prefera să te retragi într-o mănăstire. Eu ți-am spus să te gândești încă o dată serios la acest lucru și după aceea să-mi scrii ce hotărâre ai luat. Am așteptat această decizie șapte luni, iar tu nu mi-ai trimis niciun cuvânt despre asta; de aceea, la primirea scrisorii mele, alege ori una, ori alta. În cazul în care te-ai hotărât pentru prima alegere, adică să te străduiești să fii capabil de succesiune, nu întârzia mai mult de o săptămână să vii încoace, unde poți să ajungi la timp ca să fii prezent la operațiunile de campanie. Dar, dacă ai luat o decizie în alt sens, anunță-mă unde, în ce moment și chiar ziua când îți vei pune hotărârea în aplicare, ca să-mi liniștesc gândurile și să știu la ce să mă aștept de la tine. Trimite-mi răspunsul tău definitiv prin același curier care ți-a adus această scrisoare.

În primul caz, indică-mi ziua în care intenționezi să pleci din Sankt-Petersburg, iar în al doilea caz, când vei pune în aplicare hotărârea. Îți repet că trebuie să hotărăști ceva, pentru că altfel nu voi putea să cred decât că tu vrei doar să mai câștigi timp pentru a-l petrece în lenea ta obișnuită.

Petru[723]

Cu scrisoarea în mână, Aleksei s-a hotărât, în sfârșit. Hotărârea lui era să nu dea curs niciuneia dintre variantele lui Petru, ci să fugă, să găsească un loc în care personalitatea dominatoare a tatălui său să nu îl poată ajunge. Cu doar două luni înainte, când Kikin plecase să o însoțească pe mătușa lui Aleksei țarevna Maria, la Carlsbad, el i-a șoptit țareviciului: „Mă duc să-ți caut un loc în care să te ascunzi.“[724] Kikin nu se întorsese, iar Aleksei nu știa unde să se ducă, dar în mintea lui ardea o unică și copleșitoare idee: să scape de mâna de fier care acum încerca să ajungă la el.

Aleksei a acționat rapid și a apelat la subterfugii. S-a dus imediat la Menșikov în Sankt-Petersburg, i-a declarat acestuia că pleacă la Copenhaga, la tatăl său și că are nevoie de 1.000 de ducați să-și plătească drumul. A trecut în vizită și pe la Senat, unde le-a cerut prietenilor lui de acolo să rămână fideli intereselor lui și a mai primit și de acolo 2.000 de ruble pentru cheltuieli. La Riga a împrumutat 5.000 de ruble de aur și 2.000 de ruble în alte monede. Când Menșikov l-a întrebat ce va face cu Afrosina cât timp el va fi plecat, Aleksei i-a răspuns că o va lua cu el până la Riga, iar de acolo o va trimite înapoi la Sankt-Petersburg. „Ai face mai bine dacă ai lua-o cu tine peste tot“[725], i-a sugerat Menșikov.

Înainte de a pleca din Sankt-Petersburg, Aleksei și-a dezvăluit adevăratele intenții numai servitorului său, Afanasiev. Dar pe drum, la câțiva kilometri de Libau, el s-a intersectat cu trăsura mătușii sale țarevna Maria Alekseevna, care se întorcea de la cura din Carlsbad. Deși îl simpatiza pe Aleksei și susținea vechile tradiții, ea era prea speriată de Petru ca să își exprime deschis opoziția în fața lui. Aleksei a stat cu ea în trăsură și i-a spus mai întâi că se supune poruncii tatălui său și că se duce să se întâlnească cu acesta. „Bine“, a răspuns țarevna, „trebuie să i te supui. Acest lucru îi place lui Dumnezeu.“[726] Dar Aleksei a izbucnit atunci în lacrimi și, plângând, i-a spus mătușii sale că vrea să găsească un loc în care să se ascundă de Petru. „Unde te-ai putea duce?“ l-a întrebat îngrozită țarevna. „Tatăl tău te-ar găsi oriunde.“ Sfatul ei era să îndure, cu speranța că până la urmă Dumnezeu îi va rezolva problema. În acest timp, i-a spus ea, Kikin era în Libau și poate îi va da un sfat mai bun.

În Libau, Kikin l-a sfătuit că Viena ar putea să fie un loc sigur, pentru că împăratul era cumnatul lui Aleksei. Aleksei a preluat sugestia și și-a continuat drumul până la Danzig cu propriul echipaj. Acolo, îmbrăcat în uniformă de ofițer rus și luându-și numele Kohanski, alături de Afrosina, care era îmbrăcată ca un paj, și de trei servitori ruși, a pornit la drum prin Breslau și Praga, spre Viena. Înainte de a pleca, Kikin i-a mai dat un sfat important: „Ține minte, dacă tatăl tău trimite pe cineva ca să te convingă să te întorci, să n-o faci. O să-ți taie capul în public.“[727]

---

[707] Peter Henry Bruce, p. 101.

[708] Manifesto, p. 141.

[709] Eugene Schuyler, vol. II, p. 271.

[710] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 114.

[711] N.G. Ustrialov, vol. VI, p. 54.

[712] Eugene Schuyler, vol. II, p. 272.

[713] Manifesto, p. 120.

[714] ibidem, pp. 97-102.

[715] ibidem, p. 116.

[716] ibidem, p. 118.

[717] ibidem, p. 102.

[718] ibidem, p. 115.

[719] ibidem, p. 103.

[720] ibidem, p. 116.

[721] ibidem, p. 105.

[722] N.G. Ustrialov, vol. VI, p. 52.

[723] ibidem, pp. 107-108.

[724] ibidem, p. 114.

[725] N.G. Ustrialov, vol. VI, p. 53.

[726] ibidem, p. 54.

[727] Manifesto, p. 126.

53

FUGA ȚAREVICIULUI

În noaptea de 10 noiembrie 1716, contele Schönborn, vicecancelar al Curții imperiale de la Viena, era deja în pat când un servitor a intrat în camera lui să-l anunțe că moștenitorul tronului Rusiei, fiul lui Petru al Rusiei, se află în anticameră și cere să-l vadă. Uluitul Schönborn a început imediat să se îmbrace, dar înainte să termine, țareviciul a dat buzna în cameră. Într-o stare aproape isterică, plimbându-se repede dintr-un capăt în altul al camerei, Aleksei și-a revărsat asupra austriacului șocat cererea sa. Venise, spunea el, să-l implore pe împărat să-i salveze viața. Țarul, Menșikov și Ecaterina voiau să-l îndepărteze de la tron, să-l trimită la mănăstire, și poate, chiar să-l ucidă. „Sunt slab", a spus el, „dar știu să guvernez. Pe urmă", a adăugat el, „Dumnezeu, nu un om, dăruiește regatul și alege urmașii la tron."[728]

Schönborn se uita uimit la tânărul agitat care întorcea mereu capul în stânga și-n dreapta, ca și cum s-ar fi așteptat ca asupritorii lui să îl urmărească în cameră. Ridicându-și mâna pentru a-l calma, vicecancelarul i-a oferit un fotoliu. Aleksei a înghițit în sec, s-a scufundat în fotoliu și a cerut o bere. Schönborn nu avea bere, dar i-a oferit vizitatorului un pahar cu vin de Moselle, iar apoi, prietenos și încurajator, a început să-i pună întrebări pentru a se convinge că el este, într-adevăr, țareviciul.

Când ancheta s-a terminat, Schönborn i-a explicat prințului care suspina că împăratul nu poate fi trezit din somn, dar că va fi informat în dimineața următoare. Între timp, cel mai bine era ca țareviciul să se întoarcă la hanul său și să rămână ascuns până când se hotăra ce este de făcut. Aleksei a acceptat și, după ce și-a exprimat recunoștința cu o altă repriză de plânsete, a plecat.

Sosirea lui Aleksei l-a pus pe împărat într-o poziție delicată. A interveni între tată și fiu era riscant. Dacă ar fi avut loc vreo rebeliune sau un război civil în Rusia, nimeni nu ar fi putut să spună cine ar fi câștigat, iar dacă Austria l-ar fi susținut pe cel care pierdea, cine ar fi putut spune în ce fel s-

ar fi răzbunat învingătorul? În sfârșit, s-a hotărât repede ca Aleksei să nu fie primit oficial sau să se ia notă în mod public de prezența lui pe teritoriul imperial. Pe de altă parte, cererea lui Aleksei către cumnatul său nu avea să fie complet respinsă. Cu anonimatul menținut, țareviciul urma să fie ascuns în interiorul imperiului, până când își reconcilia relația cu tatăl său sau până când se întâmpla altceva.

Două zile mai târziu, în mare secret, Aleksei și micul lui grup (inclusiv Afrosina, a cărei deghizare nu fusese descoperită) au fost escortați la castelul Ehrenburg, pe îndepărtata vale tiroliană a râului Lech, unde au locuit în condiții de securitate maximă. Comandantului nu i se dezvăluise identitatea oaspetelui și se credea că este un important nobil polonez sau ungur. Soldaților din garnizoană li s-a interzis accesul în castel pe durata șederii țareviciului; nimeni nu putea să plece sau să vină și nimeni nu putea să fie înlocuit. Vizitatorul urma să fie tratat ca un oaspete al Curții imperiale, tratat cu respect, iar masa lui beneficia de o alocație generoasă, de 300 de florini pe lună. Toată corespondența de la și pentru oaspete urma să fie interceptată și înaintată cancelariei imperiale din Viena. Mai important decât orice, niciun străin nu avea voie să se afle în apropierea castelului. Oricine ar fi venit lângă poartă și ar fi încercat să vorbească cu gărzile urma să fie arestat.

Închis între zidurile groase, pierdut în munții și zăpezile mari ale Alpilor, Aleksei se simțea, în sfârșit, în siguranță. Afrosina era lângă el, la fel și patru servitori ruși și o mulțime de cărți. Singura lui nevoie era un preot ortodox – nevoie imposibil de îndeplinit atâta timp cât își păstra anonimatul, dar l-a implorat pe Schönborn să-i trimită unul, dacă ar fi fost bolnav sau pe patul morții. În timpul acelor cinci luni, legătura lui cu lumea se făcea prin contele Schönborn și cancelaria imperială de la Viena. Din când în când, contele îi trimitea vești. „Oamenii au început să spună că țareviciul a pierit“, suna unul dintre comunicatele lui Schönborn. „După unii, el a fugit din cauza severității tatălui său; după alții, a fost ucis din porunca tatălui. Alții spun că, în timpul unei călătorii, a fost asasinat de tâlhari. Nimeni nu știe precis unde este. Mai includ aici, ca pe o curiozitate, și ceea ce s-a scris din Sankt-Petersburg. Țareviciul este sfătuit să rămână ascuns bine, pentru că se va organiza o căutare activă a lui, de îndată ce țarul se va întoarce de la Amsterdam.“[729]

De partea rusă, evidența faptului că țareviciul a dispărut și-a făcut loc mai greu decât ar crede cineva. Familia țarului era dispersată: Petru era în Amsterdam, Ecaterina era la Mecklenburg, iar călătoriile în acea epocă erau lente și nesigure. Se presupunea că Aleksei înaintează pe drumuri de iarnă din Sankt-Petersburg, în jos, pe Baltica, pentru a ajunge la armata care se afla în cantonament de iarnă la Mecklenburg; doar condițiile de drum erau suficiente pentru explicarea unor întârzieri de câteva săptămâni. Cu toate acestea, cu timpul, oamenii au început să se îngrijoreze. În două rânduri, Ecaterina i-a scris lui Menșikov, întrebându-l de Aleksei. Unul dintre servitorii țareviciului, trimis de Kikin să-și urmeze stăpânul, i-a pierdut urma acestuia în nordul Germaniei și a venit la Ecaterina, în Mecklenburg, să-i raporteze că l-a urmat pe Aleksei până la Danzig, unde țareviciul părea că se evaporase. În acele săptămâni de început, contele Schönborn i-a trimis fugarului ascuns în Tirol o scrisoare de la Pleyer, ambasadorul austriac de la Sankt-Petersburg, în ianuarie:

Cum până în acest moment nimeni nu a arătat vreo atenție specială prințului coroanei, niciunul nu s-a gândit prea mult la plecarea lui. Dar când venerabila prințesă Maria [căreia Aleksei îi dezvăluise dorința lui de a fugi] s-a întors de la băi [Carlsbad] s-a dus la casa prințului coroanei și a început să plângă: „Bieți orfani, care nu aveți nici mamă, nici tată, ce rău îmi pare de voi!“ Mai mult decât atât, a venit și vestea că țareviciul nu a ajuns mai departe de Danzig, toată lumea a început să-și pună întrebări în legătură cu el. Multe persoane înalte au fost trimise la mine, și la alți străini, în secret, să întrebe dacă în scrisorile noastre nu am primit vești despre el. Și doi dintre servitorii lui au venit la mine cu întrebări. Ei au plâns amarnic și au spus că țareviciul luase o mie de ducați pentru călătorie, iar în Danzig a mai luat încă două și le-a trimis ordin să vândă în secret mobila și să plătească datoriile, și de atunci nu mai știu nimic de el. Dar în acest timp, ei spun în șoaptă că a fost prins lângă Danzig de oamenii țarului și dus la o mănăstire îndepărtată, dar că nu se știe dacă este viu sau mort. Potrivit altora, el ar fi plecat în Ungaria sau în alte teritorii ale Împăratului.[730]

Apoi, Pleyer, care îl ura pe Petru, a început să exagereze. „Aici totul este pregătit pentru o revoltă“, transmitea el la Viena. A scris despre un complot în urma căruia, se zvonea, Petru urma să fie ucis, Ecaterina întemnițată,

Eudoksia eliberată, iar Aleksei pus pe tron. A mers până acolo încât a alcătuit un catalog al nemulțumirilor nobilimii, cu care era evident că stătuse de vorbă. „Mare sau mic, nimeni nu vorbește despre altceva decât de disprețul față de ei și de copiii lor, care sunt obligați să fie marinari și constructori de nave, deși au fost în străinătate și au învățat limbi străine și au cheltuit foarte mulți bani; despre falimentarea proprietăților din cauza taxelor și a faptului că șerbii lor sunt luați să ridice fortărețe și porturi.“ Scrisoarea lui Pleyer, pe care Aleksei i-a dat-o Afrosinei s-o păstreze în lucrurile ei și care mai târziu s-a aflat în mâinile anchetatorilor lui de la Moscova, urma să-i facă mult rău țareviciului.

Pentru Petru, care își petrecea iarna în Amsterdam înainte de vizita la Paris, zvonurile că fiul său a dispărut erau alarmante, iar când s-au dovedit a fi reale, țarul a fost copleșit de mânie și rușine. Pentru orgoliul lui Petru, era destul de rea și numai fuga; dar mai rău era că sfidarea moștenitorului putea să stimuleze și să încurajeze toți disidenții care sperau că într-o zi vor anula toate reformele țarului. Era imperativ, din acest motiv, să-l găsească pe țarevici. În decembrie, generalului Weide, care comanda armata rusă la Mecklenburg, i s-a ordonat să-l caute prin nordul Germaniei. Pentru că exista posibilitatea ca fugarul să se afle pe teritoriul Imperiului Habsburgic, Abraham Veselovski, trimisul țarului la Viena, a fost convocat la o întâlnire cu Petru la Amsterdam. Acolo, Petru i-a poruncit să înceapă o căutare discretă pe teritoriile imperiale și i-a înmânat o scrisoare adresată lui Carol al VI-lea, prin care cerea ca, în cazul în care țareviciul ar fi apărut, deschis sau în secret, pe pământurile împăratului, Carol să-l trimită înapoi pe Aleksei la tatăl său, cu escortă armată. Umilit pentru că a fost nevoit să trimită o asemenea scrisoare, Petru i-a spus lui Veselovski să nu i-o dea împăratului decât dacă sunt dovezi clare că Aleksei chiar s-ar afla pe teritoriu imperial.

Acceptând cu amărăciune rolul de copoi, Veselovski a plecat de la Amsterdam la Danzig, ca să ia urma țareviciului. De la Danzig, această urmă ducea către drumul spre Viena, iar Veselovski a descoperit că un bărbat a cărui înfățișare se potrivea cu a țareviciului trecuse pe drumul acela de la o poștă la alta, cu mai multe luni în urmă. La Viena, urma s-a mai estompat, iar din discuțiile cu contele Schönborn, cu prințul Eugen și chiar cu împăratul însuși detectivul nu a mai aflat nimic. I-au venit întăriri, în

persoana căpitanului din Gardă Rumianțov, un uriaș, aproape la fel de mare ca Petru, care era ajutorul personal al țarului. Ordinele lui Rumianțov erau să-l asiste pe Veselovski în capturarea lui Aleksei, cu forța dacă ar fi fost necesar, ca să-l aducă acasă.

La sfârșitul lui martie 1717, eforturile lui Veselovski și Rumianțov au început să dea roade. Un funcționar mituit din cancelaria imperială le-a indicat că ar putea să aibă succes dacă ar căuta prin zona Tirolului. Rumianțov a plecat acolo și a aflat că se zvonește că un străin misterios ar fi ascuns în castelul Ehrenberg. El a colindat pe lângă castel și s-a apropiat cât a putut de acesta, s-a întors de mai multe ori și, în cele din urmă, a zărit un bărbat despre care era sigur că este țareviciul. Înarmat cu această informație, Veselovski, s-a întors la Viena și i-a înmânat împăratului scrisoarea țarului de la Amsterdam. Aleksei fusese identificat cu certitudine la Ehrenberg, a declarat Veselovski, și era evident că locuiește acolo cu încuviințarea guvernului imperial. Majestatea Sa Imperială era rugată respectuos să trateze deschis cererea țarului în privința fiului său. Carol al VI-lea a ezitat, nefiind încă sigur cum să rezolve acea încurcătură nedorită. El i-a spus lui Veselovski că se îndoiește de acuratețea informațiilor din Tirol, dar că va investiga. A trimis apoi un secretar imperial direct la țarevici, ca să-i spună ce s-a întâmplat, să-i arate scrisorea lui Petru și să-l întrebe dacă este pregătit să se întoarcă la tatăl lui. Răspunsul lui Aleksei a fost o criză de isterie. Fugind din cameră în cameră, plângând, frângându-și mâinile, jelindu-se tare în rusă, el i-a arătat clar secretarului că ar face orice, numai să nu se întoarcă. Apoi, secretarul i-a anunțat decizia împăratului: întrucât ascunzătoarea fusese descoperită, iar cererea țarului nu putea fi respinsă așa ușor, țareviciul va fi transferat într-un alt loc de refugiu din imperiu, orașul Napoli, care ajunsese în posesia Coroanei imperiale cu patru ani înainte, în urma Tratatului de la Utrecht.

Aleksei a acceptat cu recunoștință. În mare secret, a fost condus prin Innsbruck și Florența spre sudul Italiei, luând cu el și „pajul“ Afrosina, și servitorii lui, care atrăgeau atenția asupra lor fiindcă se îmbătau. Scriindu-i contelui Schönborn, secretarul imperial nota: „Până la Trento ne-au urmărit oameni dubioși; însă totul a decurs bine. Mă folosesc de toate mijloacele posibile să opresc grupul de la bețiile frecvente și excesive, dar în zadar.“[731] La începutul lui mai, grupul fugar a ajuns la Napoli și, după un prânz la

Trattoria celor Trei Regi, echipajul țareviciului a intrat în curtea castelului San Elmo. Masivele ziduri cafenii și turnurile fortăreței care priveau peste albastrul Golf Napoli, spre muntele Vezuviu, urma să fie casa lui Aleksei pentru următoarele cinci luni. El s-a instalat acolo, în lumina caldă a soarelui, și a început să trimită scrisori către Rusia, spunându-le clericilor și Senatului că este în viață, și explicând motivele fugii sale. Pe măsură ce timpul trecea, trupul tot mai umflat al Afrosinei făcea evident sexul „pajului“. Cum glumea contele Schönborn într-o scrisoare către prințul Eugen: „S-a recunoscut, în sfârșit, că micul nostru paj este o femeie. S-a declarat că este amantă și indispensabilă.“[732]

Din păcate pentru îndrăgostiți, credința lor că ascunzătoarea va rămâne secretă a fost deșartă. „Oamenii dubioși“ pe care îi zărise secretarul când călătoreau spre sud nu erau alții decât Rumianțov și oamenii lui, care l-au urmat pe țarevici prin Italia și au intrat în Napoli în spatele lui. De îndată ce au fost siguri că fugarii s-au stabilit la castelul San Elmo pentru o perioadă mai lungă, un curier s-a grăbit spre nord să-l informeze pe țarul Petru. Mesagerul l-a găsit la Spa, unde se odihnea și făcea cura de ape după vizita la Paris.

Când Petru a aflat vestea, a fost extrem de furios. Trecuseră nouă luni de la fuga țareviciului, iar în timpul acela, cât trecuse prin teritorii străine și vizitase curțile occidentale, Petru a trebuit să poarte umilința dezertării fiului său. Acum, în plus, mai știa nu doar că împăratul îl mințise în legătură cu prezența lui Aleksei pe teritoriile sale, ci și că Austria nu avea intenția de a-l preda pe țarevici, așa cum era clar din mutarea într-un alt azil la Napoli. Sumbru, Petru i-a scris din nou împăratului, de data aceasta cerând autoritar predarea fiului său trădător.

Pentru a duce acest ultimatum la Viena, Petru l-a ales pe cel mai priceput diplomat din serviciul său, Piotr Tolstoi. Bătrânul vulpoi isteț, cu sprâncenele lui stufoase și negre și morga lui rece, impresionantă, avea șaptezeci și doi de ani. Supraviețuise sprijinului inițial pe care îl acordase țarevnei Sofia în lupta dintre frate și soră care avusese loc cu mulți ani în urmă. Supraviețuise doisprezece ani ca ambasador rus la Constantinopol și numeroaselor încarcerări în cele Șapte Turnuri. Acum, după ce se întorsese cu Petru de la Paris, Tolstoi fusese ales pentru o misiune finală: urma să

plece la Viena și să-l ia la întrebări pe împărat fiindcă oferise refugiu unui fiu nesupus. Trebuia să îi sugereze lui Carol al VI-lea posibilele consecințe ale acestei acțiuni neprietenești. Mai departe, dacă ar fi reușit să ajungă la țarevici, urma să îi dea lui Aleksei o scrisoare de la Petru, în care îi promitea fiului iertarea tatălui, dacă s-ar fi întors. În acest timp, închise în inima lui, Tolstoi ducea poruncile adevărate ale lui Petru: țareviciul trebuia să fie adus în Rusia, indiferent prin ce mijloace.

Tolstoi a sosit la Viena și s-a dus imediat, împreună cu Veselovski și Rumianțov, în audiență la împărat. Acolo, el a prezentat scrisorea țarului care declara că știe perfect unde se află Aleksei și că, atât ca tată, cât și ca suveran autocrat, are drepturi complete în restituirea fiului său. Carol a ascultat și a vorbit puțin, dar a promis că va da un răspuns rapid. După aceea, Tolstoi s-a dus la prințesa de Wolfenbüttel, soacra lui Aleksei, care se afla întâmplător la Viena, în vizită la fiica ei, împărăteasa. A implorat-o ca, în interesul nepoților ei, fiul și fiica țareviciului, să-și exercite influența în favoarea întoarcerii refugiatului. Ea a fost de acord, pentru că era pe deplin conștientă că, dacă țareviciul nu se supune țarului, micul Petru Alekseevici ar putea fi îndepărtat din linia de succesiune la tron.

În 18 august, consiliul imperial s-a întrunit pentru a dezbate această problemă. Aleksei nu putea fi trimis cu prea mare ușurință înapoi la Petru; dacă asigurările de milă ale țarului se dovedeau a fi false, Austria putea fi acuzată că a avut un rol în moartea lui Aleksei. Pe de altă parte, un mare corp rus de armată era staționat în Polonia și în nordul Germaniei. Firea lui Petru era astfel – cel puțin așa se credea –, încât dacă ar fi fost deranjat, el ar fi putut să-și redirecționeze trupele de la războiul împotriva lui Carol al XII-lea, la un marș în Silezia și Boemia. Soluția la care s-a ajuns în final a fost să-i răspundă lui Petru că împăratul îi face, de fapt, un serviciu țarului, încercând să păstreze afecțiunea dintre tată și fiu, și împiedicându-l pe Aleksei să cadă în mâinile unei națiuni ostile. Împăratul a insistat să-i spună lui Tolstoi că Aleksei nu este prizonier la Napoli: tot timpul a fost liber să plece unde vrea. Între timp, împăratul i-a dat instrucțiuni viceregelui din Napoli ca țareviciul să nu fie forțat cu nimic și să fie luate măsuri de precauție pentru a se asigura că rușii nu îl vor asasina pe fugar.

În 26 septembrie 1717, Aleksei a fost invitat la palatul viceregelui, în Napoli. Condus într-o cameră, el i-a văzut acolo, spre oroarea sa, pe Tolstoi și Rumianțov, stând alături de vicerege. Țareviciul a început să tremure; nici viceregele și nici contele Daun nu îl anunțaseră de prezența celor doi, bănuind că, dacă ar fi știut, n-ar mai fi venit. Aleksei, cunoscându-l pe uriașul Rumianțov ca fiind un apropiat al tatălui său, se aștepta la o fulgerare bruscă de sabie. Încet-încet, Tolstoi, folosindu-și cel mai liniștitor ton al lui, l-a convins pe tânăr că ei au venit doar ca să-i aducă o scrisoare de la Petru, să asculte ceea ce spune și să aștepte răspunsul lui. Încă tremurând, țareviciul a luat scrisoarea și a citit-o.

Fiul meu,

Nesupunerea și disprețul pe care le-ai arătat față de poruncile mele sunt cunoscute de toată lumea. Nici cuvintele și nici îndreptările mele nu te-au făcut să-mi urmezi instrucțiunile și, în ultimul rând, m-ai înșelat când mi-am luat rămas-bun de la tine și, călcându-ți jurămintele pe care le-ai făcut, ai dus nesupunerea ta la culme prin fuga ta, punându-te ca un trădător sub protecție străină. Acesta este un lucru până acum nemaiauzit, nu numai în familia noastră, dar și printre supușii noștri. Cât rău și câtă supărare i-ai adus tatălui tău prin aceasta și câtă rușine ai adus asupra țării noastre!

Îți scriu pentru ultima dată să-ți spun că tu trebuie să faci ceea ce îți vor spune Tolstoi și Rumianțov că este voia mea. Dacă ți-e frică de mine, te asigur și îi promit lui Dumnezeu și judecății lui că nu te voi pedepsi. Dacă te supui voinței mele, dându-mi ascultare și venind înapoi, te voi iubi mai mult ca niciodată. Dar dacă refuzi, atunci ca tată, în virtutea puterii pe care am primit-o de la Dumnezeu, te blestem pe vecie; iar ca suveranul tău, te declar trădător și te asigur că voi găsi mijloace să te tratez ca atare, faptă la care sper ca Dumnezeu să mă ajute și să ia cauza mea dreaptă în mâinile lui.

Și, la urmă, amintește-ți că eu nu te-am obligat să faci nimic. Ce nevoie aveam eu să te las să alegi? Dacă aș fi vrut să te oblig, nu stătea în puterea mea s-o fac? Trebuia doar să poruncesc și aș fi fost ascultat.

Petru[733]

După ce a terminat de citit scrisoarea, Aleksei le-a spus celor doi trimiși că s-a pus sub protecția împăratului pentru că tatăl său voia să-l înlăture de la tron și să-l trimită la mănăstire. Acum, că tatăl lui îi promisese iertarea, va reflecta și va regândi situația; nu putea să răspundă pe loc. Două zile mai târziu, când Tolstoi și Rumianțov s-au întors, Aleksei le-a spus că tot îi mai este frică să se întoarcă la tatăl său și că va continua să apeleze la ospitalitatea împăratului. Auzind aceasta, Tolstoi s-a schimbat la față. Clocotind de mânie, agitându-se furtunos prin cameră, a amenințat că Petru va face război cu imperiul și că țarul își va lua fiul până la urmă, mort sau viu, ca pe un trădător, că oriunde ar fugi, nu ar avea scăpare, pentru că Tolstoi și Rumianțov aveau poruncă să rămână în apropiere, până când îl vor lua.

Cu ochii holbați de spaimă, Aleksei l-a apucat pe vicerege de mână, l-a tras într-o încăpere alăturată și l-a implorat pe contele Daun să-i garanteze protecția împăratului. Daun, ale cărui ordine erau să faciliteze discuțiile, încercând, în același timp, să evite violența, a intuit dilema stăpânului său. Cu convingerea că dacă l-ar convinge pe țarevici să se întoarcă de bunăvoie ar face un serviciu ambelor părți, el l-a calmat pe Aleksei. Dar a început să colaboreze cu Tolstoi.

Între timp, Tolstoi și-a pus mintea lui inventivă la contribuție și a construit alte intrigi, demne de anii petrecuți la Constantinopol. Cu 160 de ducați, l-a mituit pe secretarul viceregelui să șoptească la urechea țareviciului că a auzit că împăratul decisese să-i redea fiul furiosului țar. Apoi, stând din nou de vorbă cu Aleksei, Tolstoi a mințit, spunând că a primit o altă scrisoare de la Petru, în care îl anunța că va veni să-l ia cu forța pe fiul lui și că armata rusă va porni în curând spre Silezia. Țarul intenționa să vină personal în Italia, spunea în continuare Tolstoi. „Iar când va fi aici, cine l-ar putea împiedica să te vadă?“[734] întreba el. La gândul acesta, Aleksei a pălit.

În final, mintea neobosită a lui Tolstoi a găsit cheia deciziei lui Aleksei: era Afrosina. Observând nevoia aproape disperată a țareviciul pentru servitoare, el i-a spus viceregelui că ea reprezintă principala cauză a rupturii dintre tată și fiu. Și acum, a sugerat el, ea este cea care îl încurajează să nu se întoarcă acasă, deoarece acolo statutul ei este îndoielnic. La insistențele lui Tolstoi,

contele Daun a dat ordin ca fata să fie îndepărtată din castelul San Elmo. Când Aleksei a auzit acest lucru, apărarea lui s-a prăbușit. I-a scris lui Tolstoi, implorându-l să vină singur la castel ca să discute despre o înțelegere. Bătălia lui fiind aproape câștigată, Tolstoi a convins-o apoi pe Afrosina, cu promisiuni și daruri, să-i ceară iubitului ei să se întoarcă acasă. Ea a făcut ce i s-a cerut, implorându-l cu lacrimi în ochi pe iubitul ei să abandoneze ultima lui idee disperată: o fugă în teritoriile papale, pentru a se pune sub protecția papei.

Aleksei era emoțional și psihologic învins și pe punctul de a ceda. Avea de ales între întoarcerea în Rusia în compania amantei sale pentru a primi iertarea tatălui și îndepărtarea Afrosinei și pierderea protecției împăratului, care l-ar fi lăsat la mila lui Tolstoi și a lui Rumianțov sau, și mai rău, a lui Petru însuși. Alegerea era evidentă și, când a sosit Tolstoi, țareviciul a capitulat rapid. Deși ezitant și plin de frică și presimțiri, i-a spus ambasadorului: „Voi merge la tatăl meu cu două condiții: să fiu lăsat să trăiesc liniștit într-o casă la țară și Afrosina să nu fie luată de lângă mine.“[735] Tolstoi, care avea în minte porunca lui Petru să îl aducă pe țarevici înapoi în Rusia prin orice mijloace, a acceptat pe loc; într-adevăr, i-a promis lui Aleksei că îi va scrie personal țarului, cerându-i promisiunea ca țareviciul să se căsătorească imediat cu Afrosina. Cu cinism, Tolstoi i-a explicat lui Petru în scrisoarea pe care i-a trimis-o, că acest mariaj ar demonstra că fuga lui Aleksei nu a fost cauzată de vreun motiv politic serios, ci de o iubire frivolă pentru o țărancă. Mai mult de atât, a adăugat Tolstoi, acest lucru ar șterge orice urmă de simpatie pe care ar mai putea-o avea împăratul pentru cumnatul lui.

Aleksei a scris, implorând iertarea țarului și rugându-l fierbinte ca cele două condiții cu care fusese de acord Tolstoi să poată fi îndeplinite. În 17 noiembrie, Petru a răspuns: „Tu îmi ceri iertarea. Ea ți-a fost deja promisă verbal și în scris de Tolstoi și Rumianțov, iar acum eu confirm și poți fi sigur de ea. În privința celorlalte dorințe exprimate de tine [mariajul cu Afrosina], îți vor fi permise aici.“[736] Lui Tolstoi, Petru i-a explicat că va permite căsătoria, dacă Aleksei încă o va mai dori la întoarcere, dar ea trebuie să aibă loc fie pe pământ rusesc, fie pe unul dintre teritoriile nou-cucerite din Baltica. Petru a mai promis să îndeplinească dorința lui Aleksei de a locui liniștit într-o casă de la țară. „Poate că are îndoieli că îi voi da

voie să facă asta“, i-a scris țarul lui Tolstoi, „dar argumentează-i așa: când am iertat o crimă așa de mare, de ce nu aș permite o chestiune așa de măruntă?“[737]

Odată ce Aleksei a acceptat să se întoarcă și i-a scris acest lucru împăratului de la Viena, nu se punea problema reținerii lui de către autoritățile imperiale. Țareviciul a părăsit castelul San Elmo cu Tolstoi și Rumianțov și, călătorind încet și simțindu-se mult mai relaxat, el a făcut un pelerinaj la Bari, ca să viziteze altarul Sfântului Nicolae, făcătorul de minuni. De acolo, s-a dus la Roma, unde a vizitat altarele sfinte într-o trăsură de la Vatican și a fost primit de papă. A ajuns la Veneția binedispus și acolo a fost convins să o lase în urmă pe Afrosina, ca să nu fie nevoită să traverseze Alpii în starea delicată în care se afla.

Pentru escortele prudente ale țareviciului, Tolstoi și Rumianțov, și pentru Veselovski, care îi aștepta lângă Viena, trecerea prin capitala imperială era o chestiune care trebuia tratată cu tact. Aleksei cerea ca grupul să se oprească la Viena, ca să se întâlnească cu împăratul și să-i mulțumească pentru ospitalitate. Tolstoi însă, se temea ca nu cumva unul sau chiar amândoi cumnații să se răzgândească, ceea ce ar fi compromis misiunea sa. Din acest motiv, el a aranjat cu Veselovski ca grupul să treacă noaptea prin Viena. Când împăratul a auzit de trecerea lor, țareviciul și escortele lui erau deja în nordul orașului, la Brünn, în provincia imperială Moravia.

Carol a fost alarmat și scandalizat. El avusese mustrări de conștiință în legătură cu ceea ce permisese să se întâmple la Napoli. Ca să se liniștească, era hotărât să discute cu cumnatul său, ca să se asigure că țareviciul se întoarce de bunăvoie în Rusia. Împăratul spera, desigur, că așa este; demnitatea sa imperială nu putea permite ca țareviciul să fie târât cu forța. Așa că s-a convenit în grabă o întâlnire a consiliului și a fost trimis un mesager la contele Colloredo, guvernatorul Moraviei, cu porunca de a reține grupul rus până ce Aleksei personal îl va asigura pe guvernator că acea călătorie se face din propria lui voință.

Tolstoi, când s-a trezit că hanul în care stăteau este înconjurat de soldați, a negat că țareviciul se află în grup. El a amenințat că va folosi sabia pentru a împiedica pe oricine ar fi încercat să intre în camera lui Aleksei și a promis că acest episod va avea parte de răzbunarea țarului Petru. Guvernatorul a

dat înapoi și a cerut noi instrucțiuni de la Viena. Din nou i s-a poruncit să nu lase grupul lui Tolstoi să plece din Brünn până nu îl vede pe țarevici și nu vorbește cu el; dacă ar fi fost necesar, avea permisiunea să folosească forța pentru a obține acest lucru. De data aceasta, Tolstoi a fost cel care a dat înapoi. Discuția a fost permisă, deși cererea guvernatorului de a vorbi doar cu Aleksei a fost ignorată; Tolstoi și Rumianțov au rămas și ei în cameră. Aleksei a răspuns monosilabic, spunând că este nerăbdător să se întoarcă la tatăl său și că nu s-a oprit să-l vadă pe împărat deoarece nu are haine de curte și o caleașcă potrivită. Jocul era terminat. Normele de comportare și eticheta diplomatică fuseseră respectate. Guvernatorul și, prin el, împăratul, se achitaseră de obligații; permisiunea de plecare a fost acordată. În câteva ore, Tolstoi a schimbat caii și grupul rus a plecat. A ajuns la Riga, teritoriu ocupat de ruși, în 21 ianuarie 1718. De acolo, Aleksei a fost dus la Tver, lângă Moscova, ca să aștepte convocarea tatălui său.

Afrosina a rămas la Veneția, cu intenția de a călători pe o vreme mai bună și într-un ritm mai lejer. Pe măsură ce se îndepărta de ea, Aleksei îi scria constant, exprimându-și dragostea și îngrijorarea: „Nu te necăji. Ai grijă de tine pe drum. Mergi încet, pentru că drumurile în Tirol sunt pietroase, așa cum știi. Oprește-te unde vrei și rămâi acolo cât timp vrei tu. Nu te gândi la cheltuieli. Chiar dacă se cheltuie mult, sănătatea ta este mai scumpă pentru mine decât orice.“[738] A sfătuit-o în legătură cu locurile de unde să cumpere medicamente în Veneția și Bologna. Din Innsbruck, el i-a scris: „Cumpără de aici sau din altă parte, o trăsură confortabilă.“ Pe unul dintre servitori l-a rugat: „Fă tot ce îți stă în putință să o înveselești pe Afrosina, ca să nu fie nefericită.“[739] Ajungând în Rusia, prima lui grijă a fost să-i trimită niște servitoare și un preot ortodox. Ultima lui scrisoare, trimisă din Tver, de unde aștepta să fie chemat de tatăl său, era optimistă: „Mulțumesc lui Dumnezeu, totul este bine. Aștept să scap de toate acestea și să trăiesc cu tine la țară, cu voia lui Dumnezeu, acolo unde nu vom avea nicio problemă.“[740]

În timp ce Aleksei își revărsa preaplinul inimii, iubita lui, Afrosina, se bucura de noul ei statut ca favorită atât a fiului, cât și – prin ajutorul pe care i-l oferise lui Tolstoi – a tatălui. S-a distrat la Veneția plimbându-se cu gondola și cumpărând stofe de 167 de ducați, o cruce, cercei și un inel cu rubin. Din majoritatea scrisorilor ei lipseau dorul și pasiunea arătate de

iubitul ei; este adevărat că erau scrise de un secretar, amanta needucată adăugând doar câteva rânduri cu scrisul ei mare și urât, în care îi cerea lui Aleksei să-i trimită prin următorul curier niște caviar, pește afumat sau cașă.

În Rusia, vestea întoarcerii țareviciului a stârnit sentimente diferite. Nimeni nu știa cum ar fi potrivit să-l primească: era moștenitorul tronului sau un trădător al Rusiei cel care aștepta acum lângă Moscova să-și vadă tatăl? De la Vie, un agent comercial francez, a exprimat această stare ciudată și incomodă: „Sosirea țareviciului a adus multă bucurie unora, iar altora multă tristețe. Cei care erau de partea lui se bucurau, înainte ca el să se întoarcă, la gândul că va avea loc un fel de revoluție. Acum, totul s-a schimbat. Nemulțumirea a fost înlocuită de politețe și nu se mai aude nimic în așteptarea deznodământului afacerii. Întoarcerea lui este în general dezaprobată, pentru că se crede că va avea aceeași soartă cu a mamei sale.“[741] Unii observatori, mai ales cei care speraseră că fiul îi va supraviețui tatălui și îi va succeda la tron, erau furioși și dezgustați. Ivan Narîșkin spunea: „Acel Iuda al lui Petru, Tolstoi, l-a adus pe țarevici.“[742] Cneazul Vasili Dolgoruki îi spunea cneazului Gagarin: „Ai auzit că nebunul acela de țarevici vine încoace fiindcă tatăl lui i-a dat voie să se căsătorească cu Afrosina? Va avea o înmormântare în loc de căsătorie!“[743]

---

[728] N.G. Ustrialov, vol. VI, pp. 64-69.

[729] Manifesto, p. 135.

[730] Eugene Schuyler, vol. II, p. 329.

[731] N.G. Ustrialov, vol. VI, p. 87.

[732] ibidem, p. 383.

[733] Manifesto, p. 108.

[734] N.G. Ustrialov, vol. VI, p. 116.

[735] ibidem, p. 117.

[736] S.M. Soloviov, vol. IX, pp. 165-166.

[737] ibidem, p. 166.

[738] N.G. Ustrialov, vol. VI, pp. 422-423.

[739] ibidem, p. 135.

[740] ibidem, p. 437.

[741] Sbornik I.R.I.O., XXXIV, p. 304.

[742] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 168.

[743] ibidem.

54

VIITORUL LA JUDECATĂ

În diminețile de iarnă din Moscova, un soare palid se ridică să arunce o lumină tulbure peste acoperișurile pline de zăpadă ale străvechiului oraș. Într-o asemenea dimineață, la ora nouă, în 3 februarie 1718, marii oameni ai Rusiei se adunau într-un conclav solemn în Marea Sală de ședințe din Kremlin. Miniștrii și alți oficiali din guvern, cei mai înalți demnitari ai clerului și membrii de frunte ai nobilimii se strânseseră să asiste la un eveniment istoric: dezmoștenirea țareviciului și proclamarea unui alt moștenitor al tronului Rusiei. Pentru a sublinia dramatismul și pentru a preveni potențiale pericole, trei batalioane ale regimentului Preobrajenski fuseseră aduse în Kremlin și staționate în jurul palatului, cu muschetele încărcate.

Petru a intrat primul și s-a așezat pe tron. Apoi Aleksei, escortat de Tolstoi. Statutul țareviciului era clar pentru toată lumea: nu avea sabie, așa că venea ca prizonier. Aleksei a confirmat acest lucru pe loc, ducându-se la tatăl său, căzând în genunchi, recunoscându-și vina și cerându-și iertare pentru fărădelegile lui. Petru i-a poruncit fiului său să se ridice, în timp ce se dădea citire unei mărturisiri scrise:

Prea milostive Domn și Tată,

Mărturisesc acum încă o dată că m-am abătut de la îndatoririle mele de copil și supus, fugind și punându-mă sub protecția împăratului și cerându-i sprijinul. Eu îți implor milostiva ta iertare și îndurare.

Cel mai umil și nepriceput servitor, nevrednic să se numească fiul tău, Aleksei[744]

Țarul l-a denunțat apoi formal pe fiul său, condangându-l pentru că a nesocotit în mod repetat poruncile tatălui său, pentru că și-a neglijat soția, pentru că a avut relații cu Afrosina, pentru că a dezertat din armată și, în sfârșit, pentru fuga lui dezonorantă într-o țară străină. Cu voce puternică, Petru a anunțat că țareviciul s-a rugat doar pentru viața lui și că este gata să renunțe la succesiune. Din milă, a continuat Petru, el l-a asigurat pe Aleksei de iertarea lui, dar numai cu condiția ca tot adevărul despre purtarea lui și numele tuturor complicilor lui să fie dezvăluite. Aleksei a fost de acord și l-a urmat pe Petru într-o mică încăpere alăturată, unde a jurat că doar Aleksandr Kikin și Ivan Afanasiev, valetul țareviciului, știau că plănuiește să fugă. Tatăl și fiul s-au întors în sala de ședințe, unde vicecancelarul Șafirov a citit o declarație cu lista ofenselor țareviciului, declarând că acesta fusese iertat, dar și dezmoștenit, și proclamând că fiul Ecaterinei, țareviciul Petru Petrovici, de doi ani, este moștenitorul tronului. Din palat, întreaga adunare a mers pe jos prin curtea Kremlinului până la Catedrala Adormirii Maicii Domnului, unde Aleksei, sărutând Biblia și crucea, a jurat înaintea moaștelor sfinte că, după ce tatăl său va muri, va fi loial micului său frate vitreg și nu va încerca niciodată să recâștige succesiunea pentru el. Toți cei prezenți au făcut același jurământ. În noaptea aceea, declarația a fost publicată și toți cetățenii Moscovei au fost chemați să vină la catedrală și să depună noul jurământ de loialitate în următoarele trei zile. În același timp, au fost trimiși mesageri la Menșikov și la Senatul din Sankt-Petersburg, poruncindu-le să organizeze depunerea jurământului de credință față de Petru Petrovici, ca urmaș la tron, de către toată garnizoana, nobilimea, locuitorii orașului și de către țărani.

Se părea că cele două ceremonii publice puseseră punct acestei afaceri. Aleksei renunțase la pretențiile la tron; un nou moștenitor fusese proclamat. Ce altceva mai trebuia făcut? Mult mai multe lucruri, după cum s-a văzut mai târziu. Pentru că groaznica dramă de-abia începuse.

Decretul lui Petru din cadrul ceremoniei de la Kremlin, care condiționa iertarea de dezvăluirea numelor sfătuitorilor și confidenților lui Aleksei, a introdus un alt element în problema dintre tată și fiu. Acesta reprezenta, de fapt, încălcarea de către țar a promisiunii făcute țareviciului de Tolstoi, la castelul San Elmo. Acolo, lui Aleksei i se promisese iertarea necondiționată,

dacă se va întoarce în Rusia. Acum, i se cerea să-i numească pe toți „complicii“ săi și să nu ascundă nici cel mai mic detaliu al „conspirației“.

Motivul era, evident, curiozitatea lui Petru, care voia să știe cât de mare fusese amenințarea la tron și, poate, chiar la viața lui, și era tot mai hotărât să afle cine, dintre supușii lui – și poate dintre consilierii și intimii lui – trecuseră în secret de partea fiului său. Nu îi venea să creadă că Aleksei a fugit fără niciun ajutor și fără un scop conspirativ. Așa cum vedea Petru lucrurile, afacerea nu mai era, deci, o chestiune de familie, ci o confruntare politică ce privea permanența realizărilor domniei sale. Atribuise succesiunea unui alt fiu, dar Aleksei rămânea viu și liber. Cum ar fi putut Petru să fie sigur că, după moartea lui, aceiași nobili care semnaseră așa de grăbiți jurământul de credință pentru Piotr Petrovici, fiul de doi ani, nu se vor grăbi tot așa să își întoarcă jurămintele și să dea fuga să-l sprijine pe Aleksei? Și, mai presus de toate, cum putea el să aibă aproape, în continuare, fețe cunoscute, fără să știe care dintre ei au fost falși?

Chinuit de aceste întrebări, Petru a decis să afle tot adevărul. Prima investigație a început imediat, la Preobrajenskoe. Aducându-i aminte lui Aleksei de promisiunea făcută, țarul a făcut cu mâna lui o listă de șapte întrebări, pe care Tolstoi i-a prezentat-o țareviciului, împreună cu avertismentul lui Petru că o singură omisiune sau un răspuns evaziv al acestuia l-ar putea costa iertarea. Ca răspuns, Aleksei a scris o divagație lungă și narativă despre evenimentele din viața lui din ultimii patru ani. Deși a insistat că doar Kikin și Afanasiev aveau informații despre fuga lui, el a mai menționat și numele altor persoane cu care discutase despre el însuși și despre relațiile cu tatăl său. Printre aceste nume se regăseau sora vitregă a lui Petru țarevna Maria Alekseevna, Abraham Lopuhin, care era fratele primei soții a lui Petru, Eudoksia și, prin urmare, unchiul lui Aleksei senatorul Piotr Apraksin, fratele generalului-amiral, senatorul Samarin, Semion Narîșkin, cneazul Vasili Dolgoruki, cneazul Iuri Trubețkoi, cneazul Siberiei, tutorele țareviciului, Viazemski, și confesorul țareviciului, Ignatiev.

Singura persoană pe care Aleksei încerca să o prezinte fără nicio vină era Afrosina. „Ea a dus scrisorile mele într-o cutie, dar nu avea nici cea mai mică idee ce conțin ele“[745], a declarat el. Cât despre felul în care a aflat ea

mai târziu despre fugă, el explica: „Am luat-o cu mine folosind o stratagemă, atunci când am luat hotărârea de a fugi. I-am spus că o voi lua cu mine doar până la Riga, iar de acolo am dus-o mai departe, făcând-o să creadă, ca și ceilalți din suita mea, că am poruncă să merg la Viena ca să închei o alianță împotriva Porții Otomane și că am fost obligat să călătoresc singur ca turcii să nu mă observe. Aceasta e tot ce [ea] și servitorii mei știau."

Având în fața ochilor numele furnizate de Aleksei, Petru i-a scris urgent ordine lui Menșikov la Sankt-Petersburg, unde locuiau majoritatea acuzaților. Imediat ce au ajuns curierii, porțile orașului s-au închis și nimeni nu a mai avut voie să plece, sub niciun motiv. Țăranii care aduceau alimente în piață erau verificați la plecare, pentru a preveni orice încercare a cuiva de a scăpa ascuns în sanie. Spițerilor le era interzisă vânzarea de arsenic sau alte otrăvuri, ca nu cumva unii dintre cei acuzați să încerce să scape în acest fel.

De îndată ce orașul a fost sigilat, au început să lovească agenții lui Petru. La miezul nopții, casa lui Kikin a fost încercuită pe nesimțite de cincizeci de soldați de gardă. Un ofițer a intrat în casă, l-a găsit în pat, l-a luat în cămașă de noapte și în papuci, i-a pus lanțuri și un cerc de fier în jurul gâtului și l-a luat înainte de a putea să-și ia rămas-bun de la frumoasa lui soție. De fapt, lui Kikin puțin i-a lipsit să scape. Dându-și seama că este în pericol, o mituise pe una dintre ordonanțele personale ale lui Petru, ca să-l avertizeze dacă țarul ar fi pregătit măsuri împotriva lui. Când Petru îi scria poruncile lui Menșikov, ordonanța stătea în spatele țarului și a citit mesajul peste umărul lui Petru. Ordonanța a plecat imediat de acasă și a trimis un mesager călare la Kikin, în Sankt-Petersburg. Mesajul lui a ajuns doar la câteva minute după ce fusese arestat.

Menșikov a mai primit poruncă să-l aresteze pe cneazul Vasili Dolgoruki, un general-locotenent, un Cavaler al Ordinului danez al Elefantului și pe șeful comisiei instituite de Petru pentru controlul proastei gestionări a veniturilor statului. S-ar fi presupus că se bucură încă de favoarea deosebită a țarului, dat fiind că tocmai se întorsese cu el din călătoria de optsprezece luni la Copenhaga, Amsterdam și Paris. Menșikov a înconjurat casa lui Dolgoruki cu soldați, apoi a intrat și l-a informat pe cneaz de poruncile pe

care le avea de la Petru. Dolgoruki i-a înmânat sabia și a spus: „Am o conștiință curată și un singur cap de pierdut.“[746] A fost înlănțuit și dus la fortăreața Petru și Pavel. În aceeași seară, Menșikov i-a vizitat și i-a arestat pe senatorul Piotr Apraksin, pe Abraham Lopuhin, pe senatorul Mihail Samarin și pe cneazul Siberiei. În plus, toți servitorii lui Aleksei și alți nouă au fost puși în lanțuri și pregătiți să fie duși, ca prizonieri, la Moscova.

În decursul lunii februarie, rețeaua continua să se lărgească. Atât în Moscova, cât și în Sankt-Petersburg, alte persoane erau arestate în fiecare zi. Dositei, episcopul Rostovului, unul dintre cei mai faimoși și mai puternici oameni ai Bisericii din Rusia, a fost arestat și acuzat că s-a rugat public în biserică pentru Eudoksia și că a profețit moartea lui Petru. Eudoksia însăși și singura soră vitregă supraviețuitoare a lui Petru, Maria, au fost arestate și aduse la Moscova pentru interogatoriu. Petru era extrem de bănuitor în legătură cu fosta lui soție. Ea ținuse legătura cu Aleksei și ar fi avut multe de câștigat dacă fiul ei ar fi urcat la tron. În ziua în care Aleksei fusese îndepărtat de la succesiune, Petru l-a trimis pe căpitanul din Gardă Grigori Pisariov la mănăstirea din Suzdal unde Eudoksia trăia de nouăsprezece ani. Ajuns acolo, Pisariov a aflat că Eudoksia renunțase de mult la vălul de călugăriță și se îmbrăca în haine de doamnă regală. A găsit pe altarul mănăstirii o hârtie care conținea „O rugăciune pentru țar și pentru țarină“, care cita numele lui Petru și al Eudoksiei ca și cum țarul nu ar fi divorțat de soția lui. În sfârșit, Pisariov a mai descoperit că fosta soție și fosta călugăriță avea acum un iubit, pe maiorul Stepan Glebov, căpitanul gărzii sale.

Eudoksia, care avea acum patruzeci și patru de ani, se cutremura când se gândea cum va reacționa când va auzi toate acestea uriașul om care îi fusese soț. Când au venit s-o ia la Moscova, ea a scris o scrisoare și a și trimis-o, ca să ajungă la Petru înaintea ei. „Prea iertătorule suveran“, pleda ea,

Cu mulți ani în urmă, în care an, nu-mi amintesc, am venit la mănăstirea Suzdal, depunând jurământul de călugăriță, așa cum promisesem, și mi s-a dat numele Elena. După ce am devenit călugăriță, am purtat rasa monahală o jumătate de an. Dar pentru că nu aveam o mare dorință de a fi călugăriță, am renunțat și am abandonat haina, rămânând în liniște la mănăstire, așa cum stă o persoană deghizată. Secretul meu a fost descoperit de Grigori

Pisariov. Acum mă bazez pe generozitatea omenească a Majestății Voastre. Cad la picioarele tale, cerșesc milă pentru fărădelegea mea și iertare, ca să nu mor de o moarte fără folos. Și îți promit să mă întorc la o viață de călugăriță și să rămân așa până la moarte, și mă voi ruga pentru tine la Dumnezeu, Suveranule.

Cea mai umilă sclavă a ta, fosta ta soție, Eudoksia[747]

Deși acuzația inițială împotriva Eudoksiei părea să fie inconsistentă – legăturile dintre Aleksei și mama lui fuseseră rare și inofensive –, Petru era acum inflamat de comportamentul fostei sale soții și hotărât să descopere detaliile situației de la Suzdal. Glebov a fost arestat, împreună cu fratele Andrei, starețul mănăstirii, și cu mai multe călugărițe. Era greu de crezut că modul de viață al Eudoksiei trecuse complet neobservat și neraportat la Moscova timp de douăzeci de ani sau că mânia lui Petru era stârnită doar de jignirea onoarei sale. Mai degrabă, ceea ce stimulase furia lui era convingerea că a existat un complot și posibilitatea ca ramificațiile acestuia să se întindă în toată mănăstirea.

Cum prizonierii curgeau în Moscova din Sankt-Petersburg, Suzdal și alte părți ale țării, mulțimi uriașe de oameni stăteau la porțile Kremlinului ca să vadă ceva sau să audă ultimele zvonuri. Căpeteniile bisericești, membrii Curții lui Petru, generalii lui, funcționarii administrativi și mai toți nobilii Rusiei fuseseră convocați, iar procesiunile zilnice de echipaje care aduceau mari nobili și clerici, însoțiți de servitorii acestora, făceau deliciul publicului.

Clericii se aflau acolo ca să participe la procesul colegului lor, Dositei, episcopul Rostovului. Găsit vinovat, el a fost dezbrăcat de hainele lui bisericești și dat pe mâna autorităților laice pentru interogare sub tortură. În timp ce era dezbrăcat, el s-a întors și a strigat la camarazii lui episcopi, care îl judecaseră: „Sunt eu oare singurul vinovat de acest lucru? Priviți cu toții în inima voastră. Ce găsiți acolo? Duceți-vă la oameni. Ascultați-i. Ce spun ei? Numele cui îl auziți?“[748] Torturat, Dositei nu a admis altceva decât o simpatie generală pentru Aleksei și Eudoksia; niciun act de sfidare sau cuvinte de revoltă nu au putut fi scoase de la el sau dovedite. Și totuși, așa

cum se întâmplase cu streliții în urmă cu douăzeci de ani, tocmai caracterul vag al acestor răspunsuri accentua furia lui Petru și îl făcea să caute și mai departe.

Figura dominantă a anchetei era Petru însuși, care țâșnea din palat și îl vedeai peste tot prin oraș, însoțit doar de doi sau trei servitori. Contrar obiceiului foștilor țari moscoviți, el apărea nu doar ca judecător, împodobit cu bijuterii și caftane tradiționale, stând cu onoruri și înțelepciune pe tronul său, ci și ca procuror-șef, în haine occidentale – pantaloni, frac, șosete și pantofi cu cataramă –, solicitând judecarea demnitarilor din regatul său, temporal și spiritual. Stând în picioare în Marea Sală a Kremlinului, ridicând glasul cu mânie, el invoca pericolul la care fusese expus guvernul lui și oroarea trădării împotriva statului. Petru a fost cel care a prezentat cazul lui Dositei, iar când țarul a terminat, soarta episcopului din Rostov a fost pecetluită.

La sfârșitul lui martie, faza moscovită a anchetei s-a încheiat, când consiliul de miniștri, care juca temporar rolul Înaltei Curți de Justiție, a dat verdictul. Kikin, Glebov și episcopul de Rostov erau condamnați la o moarte în chinuri prelungite; alții erau condamnați să moară mai simplu. Mulți au fost biciuiți public și trimiși în exil. Femeile de condiție inferioară, inclusiv câteva călugărițe de la mănăstirea Suzdal, au fost biciuite public și transferate la mănăstiri pe lângă Marea Albă. Țarina Eudoksia nu a fost vătămată fizic, dar a fost mutată într-o mănăstire îndepărtată, pe lacul Ladoga, unde a rămas sub strictă supraveghere timp de zece ani, până la urcarea pe tron a nepotului ei, Petru al II-lea. După aceea s-a întors la curte și a trăit până în 1731, când a murit în timpul domniei împărătesei Anna. Țarevna Maria, sora vitregă a lui Petru, a fost condamnată pentru că a încurajat opoziția în fața lui Petru și a fost încarcerată în fortăreața Schlüsselburg timp de trei ani. În 1721 a fost eliberată și s-a întors la Sankt-Petersburg, unde a murit în 1723.

Câțiva dintre acuzați au fost complet exonerați sau pedepsiți ușor. Cneazul Siberiei a fost exilat la Arhanghelsk; senatorul Samarin a fost achitat. Acuzația împotriva senatorului Piotr Apraksin era că i-a dat 3.000 de ruble țareviciului înainte de plecarea acestuia din Sankt-Petersburg către Germania. Când, în urma investigațiilor, s-a dovedit că Apraksin a presupus

că Aleksei se duce să se alăture țarului, și nu avusese cum să știe că țareviciul intenționează să fugă, a fost exonerat definitiv.

Cneazul Vasili Dolgoruki, care a recunoscut simpatia pentru Aleksei, a fost salvat de execuție de rugămințile rudelor lui, mai ales de cele ale fratelui său mai mare, cneazul Iacob, care i-a amintit țarului de lunga istorie în serviciu loial a familiei Dolgoruki. Cu toate acestea, lui Vasili i s-a retras rangul de general, Ordinul danez al Elefantului i-a fost trimis înapoi la Copenhaga, iar el a fost exilat în Kazan. La plecarea din Sankt-Petersburg, cu o barbă lungă și o haină neagră ponosită, el a obținut permisiunea de a-și lua rămas-bun de la țarina Ecaterina. Când s-a aflat în fața ei, a susținut un lung discurs în care și-a justificat comportamentul și, în același timp, s-a și plâns că nu mai are nimic, în afară de hainele de pe el. Ecaterina, miloasă ca întotdeauna, i-a trimis cadou 200 de ducați.

Execuția celor condangați la o moarte crudă a avut loc în 26 martie în Piața Roșie, la poalele zidurilor Kremlinului, în fața unei mulțimi uriașe de spectatori, pe care străinii o estimau la 200000 sau 300000. Episcopul din Rostov și alți trei au fost zdrobiți cu ciocanele și lăsați să moară lent pe roată. O moarte mai grea a fost rezervată pentru Glebov, iubitul Eudoksiei. El a fost mai întâi bătut cu cnutul și ars cu fier încins și cărbuni aprinși. Apoi a fost lungit pe o placă plină de spini care îi pătrundeau în carne și lăsat așa trei zile. El tot refuza să recunoască trădarea. În sfârșit, a fost tras în țeapă. Este și o poveste care spune că, în timp ce suferea agonia durerilor sfâșietoare, din cauza parului ascuțit înfipt în fund, care îl ducea încet spre moarte, s-a apropiat Petru. Dacă Glebov ar fi mărturisit, țarul se oferea să-l cruțe de tortură și să-l ucidă pe loc. Potrivit poveștii, Glebov l-a scuipat pe Petru în față, iar țarul s-a îndepărat calm.

În mod asemănător, Kikin, care recunoscuse că l-a sfătuit pe țarevici să-și caute refugiu la împărat, a fost torturat lent până la moarte, a fost lăsat să-și revină și să se odihnească, doar ca să poată suferi mai mult. În a doua zi a agoniei sale, Petru a venit și la el. Kikin, care încă mai era viu pe roată, l-a implorat pe țar să-l ierte și să-i dea voie să se călugărească. Petru a refuzat, dar, cu un fel de milă, a poruncit să-i fie tăiat imediat capul.

Nouă luni mai târziu, în Piața Roșie a avut loc a doua fază a răzbunării întunecate. Cneazul Șcerbatov, care se purtase prietenos cu țareviciul, a fost

biciuit cu cnutul în public, după care i s-a tăiat limba și i s-a despicat nasul. Alți trei au mai fost biciuiți cu cnutul, inclusiv un polonez care îi servise ca interpret lui Aleksei. Spre deosebire de ruși, care se supuneau sorții cu mare resemnare, polonezul a trecut peste pedeapsă cu multă împotrivire, refuzând să se dezbrace ca să fie biciuit; hainele au fost trase de pe el cu forța. Toți acești oameni au supraviețuit, dar apoi încă cinci au fost aduși acolo să moară. Ei erau Abraham Lopuhin, fratele Eudoksiei; Ignatiev, duhovnicul lui Aleksei; Afanasiev, valetul său, și doi oameni din casa lui Aleksei. Toți au fost condangați să fie trași pe roată, dar, în ultimul moment, sentința a fost schimbată în decapitare. Preotul a murit primul, apoi Lopuhin, apoi și ceilalți, fiecare fiind forțat să-și așeze capul pe butucul plin de sângele celor dinaintea lui.

În timp ce curgea tot acest sânge, Petru aștepta, nefiind convins încă de identificarea tuturor opozanților, dar fiind sigur că a făcut ceea ce este bine și necesar. Felicitat de un diplomat străin pentru că descoperise conspirația și își distrusese adversarii, țarul a dat din cap aprobator. „Dacă focul întâlnește în calea lui paie și alte materiale ușoare, se întinde repede“, a spus el. „Dar dacă întâlnește în calea lui fier și piatră, se stinge singur.“[749]

După procesele și execuțiile sângeroase de la Moscova, toți sperau că afacerea cu țareviciul se terminase. Firele importante ale plasei conspirative, dacă fusese vorba de așa ceva, fuseseră identificate și distruse. Când Petru a plecat din Moscova la Sankt-Petersburg, în martie 1718, l-a luat cu sine pe Aleksei. Călătorind împreună, tatăl și fiul îi făceau să creadă pe cei care îi vedeau că ruptura dintre ei se reparase. Totuși, mintea lui Petru încă era plină de suspiciune și teamă, iar națiunea simțea neliniștea lui. „Cu cât analizez starea confuză a afacerilor din Rusia“, scria De la Vie la Paris, „cu atât mai puțin văd cum se va putea pune capăt acestei dezordini.“ Majoritatea oamenilor, continua el, „încă mai așteaptă și speră să vină sfârșitul vieții lui [Petru] ca să se cufunde în marasmul lenei și al ignoranței“. Frământarea imediată a țarului era că nu fusese descoperită nicio conspirație reală, dar nici țareviciul nu se dovedise a fi un fiu credincios, cum nici cei apropiați tronului nu se arătaseră a fi supuși loiali. Mai presus de orice, nu se făcuse nimic pentru a rezolva problema care îl

preocupa cel mai mult pe Petru. Un mesaj de la Weber vorbea despre dilema lui:

Acum se pune întrebarea: ce se va face în viitor cu țareviciul? Se spune că va fi trimis la o mănăstire îndepărtată. Acest lucru nu mi se pare probabil, deoarece, cu cât țarul îl duce mai departe, cu atât mai multe oportunități îi oferă mulțimii agitate să-l elibereze. Eu cred că va fi adus aici și ținut în apropiere de Sankt-Petersburg. Nu pot să spun eu dacă țarul are dreptate sau nu să-l îndepărteze de la succesiune și să-i dea un blestem patern. Un lucru e sigur: clerul, nobilimea și oamenii simpli îl respectă pe țarevici ca pe un dumnezeu.[750]

Presupunerea lui Weber era corectă. Deși oficial era liber, lui Aleksei i s-a cerut să locuiască într-o casă din apropierea palatului Ecaterinei și rareori putea să iasă din vizorul lui Petru. În acest timp, țareviciul părea speriat și nesimțitor. Fără să protesteze, și-a privit mama, tutorele, duhovnicul, toți prietenii și susținătorii arestați. Când aceștia erau interogați, torturați, exilați, flagelați și executați, el a stat supus alături, recunoscător că el însuși nu este pedepsit. Singurul lui gând părea să fie căsătoria cu Afrosina. La slujba de Paște, Aleksei a felicitat-o pe Ecaterina în mod tradițional, apoi a căzut în genunchi în fața ei și a implorat-o să-l convingă pe tatăl său să-i permită să se căsătorească mai repede cu Afrosina.

Tânăra femeie a ajuns la Sankt-Petersburg în 15 aprilie, dar, în loc să fie primită în brațele iubitului său care o aștepta cu nerăbdare, a fost arestată și dusă în fortăreața Petru și Pavel.[751] Printre lucrurile ei s-au găsit ciornele a două scrisori din Napoli, scrise de mâna lui Aleksei, una adresată Senatului, iar cealaltă arhiepiscopilor din Biserica Rusă. Către Senat, el scrisese:

Excelențele Voastre Domnilor Senatori,

Cred că veți fi la fel de surprinși ca și restul lumii de plecarea mea din țară și de șederea mea într-un loc necunoscut acum. Abuzurile și tulburările m-au obligat să părăsesc scumpa mea țară natală. Ei au plănuit să mă închidă într-o mănăstire la începutul anului 1716, deși nu am făcut nimic ca să merit

acest lucru. Niciunul dintre voi nu se poate să nu știți de aceasta. Dar Dumnezeu, plin de milă, m-a salvat, oferindu-mi în toamna trecută posibilitatea de a părăsi scumpa mea țară și pe voi, însă eu nu m-aș fi hotărât să plec dacă nu m-aș fi aflat în situația în care eram.

În prezent sunt bine și sănătos, sub protecția unui personaj înalt [împăratul], până la momentul în care Dumnezeu, care m-a ocrotit, mă va chema să mă întorc în scumpa mea țară natală.

Vreau să nu mă părăsiți atunci, iar, pentru acum, să nu dați crezare zvonurilor care pot să apară despre moartea mea sau dorinței lor de a mă scoate din amintirea omenirii, pentru că Dumnezeu mă păzește și binefăcătorii mei nu mă vor părăsi. Ei mi-au promis că nu mă vor părăsi nici în viitor, dacă va fi nevoie. Sunt în viață și voi fi întotdeauna plin de gânduri bune pentru excelențele voastre și pentru toată țara.[752]

Scrisoarea către arhiepiscopi era asemănătoare, cu excepția faptului că Aleksei adăugase ideea că închiderea lui în mănăstire s-ar fi făcut „de aceleași persoane care au închis-o pe mama mea în același fel“[753].

Patru săptămâni au trecut până la următorul act al dramei sale. La mijlocul lui mai, Petru a decis să-i interogheze separat pe cei doi iubiți și apoi să-i pună față în față. El l-a luat pe Aleksei cu el la Peterhof și, două zile mai târziu, a fost adusă și Afrosina de la fortăreață, traversând golful într-o barcă închisă. La Mon Plaisir, Petru i-a interogat pe amândoi, mai întâi pe fată, apoi pe fiu.

Iar acolo, la Peterhof, Afrosina l-a trădat pe Aleksei, pecetluindu-i soarta. Fără să fie torturată, ea a răspuns la pasiunea iubitului ei regal, la strădania lui de a o proteja, la dorința lui de a renunța la tron pentru a se căsători cu ea ca să trăiască împreună liniștiți cu o incriminare fatală. A descris detaliile intime ale traiului lor zilnic de peste graniță. Din gura ei s-au auzit toate temerile și toată amărăciunea țareviciului față de tatăl său. Aleksei, a spus Afrosina, i-a scris de mai multe ori împăratului, plângându-se de tatăl său. Când a citit în scrisoarea lui Pleyer zvonurile despre o revoltă în rândurile trupelor de la Mecklenburg și că ar avea loc o rebeliune în orașele din jurul Moscovei, el i-a spus fericit: „Acum vezi cum se face voința lui

Dumnezeu.“[754] Când a citit într-un ziar că țareviciul Piotr Petrovici e bolnav, el a fost încântat. Îi vorbea mereu despre succesiunea la tron. Când va deveni țar, îi spunea el, va abandona Sankt-Petersburgul și toate cuceririle lui Petru și va face Moscova capitala lui. Îi va demite pe curtenii lui Petru și își va angaja alții. Nu va acorda nicio atenție flotei și o va lăsa să putrezească. Va reduce armata la doar câteva regimente. Nu va mai exista niciun război cu nimeni și el se va mulțumi cu vechile granițe ale Rusiei. Vechile drepturi ale Bisericii vor fi reinstaurate și respectate.

Afrosina își reconstruia și propriul rol; Aleksei acceptase să se întoarcă în Rusia numai pentru că ea îl implorase tot timpul. Mai departe, ea a declarat că îl însoțise în fuga lui doar pentru că el o amenințase că o ucide dacă nu vine cu el. Dormea cu el, declara ea, pentru că el o amenința și o forța.

Declarația Afrosinei a confirmat multe dintre suspiciunile lui Petru. Când i-a scris, mai târziu, regentului Franței, Petru a spus că fiul său „nu a recunoscut nimic din planurile pe care le făscuse“, până când i s-au pus în față scrisorile găsite în mâinile amantei. „Din aceste scrisori, noi am aflat despre revolta plănuită de conspirația împotriva noastră, toate detaliile pe care amintita amantă ni le-a spus public și voluntar, fără s-o întrebăm prea mult.“[755]

Următoarea mișcare a lui Petru a fost să-l convoace pe Aleksei și să-l confrunte cu acuzațiile iubitei. Scena de la Mon Plaisir este surprinsă într-o pictură celebră din secolul al XIX-lea, a lui Nikolai Ghe: țarul, încălțat cu cizmele care se află și acum la Kremlin, stă la o masă așezată pe podeaua cu gresie albă și neagră, în sala principală. Chipul său este inexpresiv, dar are o sprânceană ridicată; a pus o întrebare și așteaptă răspuns. Aleksei stă în picioare în fața lui, cu fața prelungă, îmbrăcat în negru, ca și tatăl. Este îngrijorat, ursuz și plin de resentimente. Nu se uită la tatăl lui, ci în jos, spre podea, în timp ce se sprijină cu o mână de masă. Este momentul unei decizii.

Sub privirea insistentă a tatălui, Aleksei s-a luptat să scape de necazurile pe care le avea: recunoștea că îi scrisese împăratului să se plângă de tatăl său, dar nu trimisese acea scrisoare. Mai recunoștea și că scrisese Senatului și arhiepiscopilor, dar declara că fusese obligat să facă acest lucru de autoritățile austriece, care îl amenințau cu scoaterea de sub protecția lor.

Atunci, Petru a adus-o pe Afrosina și, în fața țareviciului, ea a repetat acuzațiile.[756] Cum lumea se prăbușea în jurul lui, explicațiile lui Aleksei au devenit nesigure. Este adevărat, recunoștea el, că acea scrisoare către împărat fusese trimisă. Îl vorbise de rău pe tatăl lui, dar era beat. Vorbise despre succesiune și despre întoarcerea în Rusia, dar numai după moartea naturală a tatălui. El a explicat pe larg acest lucru: „Credeam că moartea tatălui meu este aproape când am auzit că avusese un fel de epilepsie. Iar din bătrâni se spune că cei care au această boală nu trăiesc mult. Credeam că va mai trăi cel mult doi ani. Mă gândeam că, după moartea lui, aș putea să plec de pe teritoriile împăratului spre Polonia, și din Polonia în Ucraina, unde cred că toți ar fi fost de partea mea. Și cred că și la Moscova, țarevna Maria și cea mai mare parte a arhiepiscopilor ar fi fost și ei cu mine. Cât despre oamenii simpli, am auzit multe persoane care spun că poporul mă iubește. În rest, eram hotărât să nu mă întorc cât timp tatăl meu este în viață, cu excepția cazului în care am și făcut-o; adică, atunci când m-a chemat.“[757]

Petru nu era mulțumit. El și-a amintit că Afrosina îi spusese că Aleksei a fost încântat când auzise zvonurile despre o revoltă armată la Mecklenburg. Acest lucru arată, a raționat țarul, că, dacă trupele din Mecklenburg chiar s-ar fi revoltat, „tu ai fi fost de partea lor chiar și în timpul vieții mele“[758].

Răspunsul lui Aleksei la această întrebare a fost destul de incoerent, dar onest, și i-a făcut un rău imens: „Dacă această veste ar fi fost adevărată și dacă m-ar fi chemat, m-aș fi alăturat celor nemulțumiți, dar nu am făcut un plan să mă duc lângă ei, m-aș fi dus doar dacă m-ar fi chemat. Dimpotrivă, dacă nu m-ar fi chemat, mi-ar fi fost teamă să mă duc acolo. Dar dacă ar fi făcut-o, m-aș fi dus. Nu cred că m-ar fi chemat pe mine decât dacă tu n-ai mai fi fost, pentru că ei plănuiseră să te omoare și nu cred că te-ar fi detronat și te-ar fi lăsat în viață. Dar dacă m-ar fi chemat pe mine, chiar în timpul vieții tale, probabil m-aș fi dus, dacă ar fi fost suficient de puternici.“[759]

Câteva zile mai târziu, încă o probă incriminatoare a fost pusă în fața lui Petru. Țarul îi scrisese lui Veselovski să-l întrebe pe împărat de ce l-a forțat pe fiul său să trimită o scrisoare Senatului și arhiepiscopilor. În 28 mai a venit răspunsul lui Veselovski. Fusese mare scandal la curtea austriacă. Vicecancelarul, contele Schönborn, fusese interogat în legătură cu această

chestiune în prezența tuturor miniștrilor, după care prințul Eugen de Savoia îl înștiințase pe Veselovski că nici împăratul, și nici contele Schönborn nu îi porunciseră vreodată țareviciului să scrie acele scrisori. Adevărul era că Aleksei le scrisese și i le trimisese contelui Schönborn ca să le trimită mai departe în Rusia. Schönborn, prudent, nu trimisese scrisorile, care au rămas la Viena. În concluzie, țareviciul mințise și în minciuna lui implicase și Curtea imperială.

Petru nu mai avea nevoie să audă altceva. Țareviciul a fost arestat și dus în bastionul Trubețkoi din fortăreața Petru și Pavel. Două înalte curți de justiție, una ecleziastică, cealaltă laică, au fost convocate să decidă ce să facă în legătură cu prizonierul. Curtea ecleziastică era alcătuită din toți capii Bisericii Ruse, iar curtea laică avea în alcătuirea ei pe toți miniștrii, senatorii, guvernatorii, generalii și mulți ofițeri din Gardă. Înainte ca cele două curți să-și înceapă ședința, spune Weber, Petru și-a petrecut mai multe ore pe zi, vreme de opt zile, rugându-se lui Dumnezeu în genunchi, să-l îndrume ce trebuie să facă pentru onoarea lui și pentru binele națiunii. Apoi, în 14 iunie, au început dezbaterile în Sala Senatului din Sankt-Petersburg. Petru a venit însoțit de judecătorii ecleziastici și laici, și a fost ținută o slujbă religioasă solemnă, prin care se cerea îndrumarea divină. Toată adunarea s-a așezat la un șir de mese, apoi ușile și ferestrele au fost larg deschise. Publicul a fost invitat să intre; Petru dorea ca procesul să fie auzit de toată lumea. Țareviciul a fost adus sub paza a patru tineri ofițeri, iar procesul împotriva lui a început.

Petru a reamintit ascultătorilor că niciodată, de-a lungul timpului, nu a căutat să-i refuze succesiunea fiului său; dimpotrivă, el încercase „prin povețe insistente să îl silească [pe Aleksei] să pretindă succesiunea, demonstrând că este demn de ea“[760]. Dar țareviciul, întorcând spatele eforturilor pe care le făcea tatăl, „evadând și fugind la împărat ca să găsească refugiu, cerându-i acestuia sprijinul și protecția ca să-l ajute și să-i dea întăriri chiar cu forțe armate [...] [ca să câștige] coroana Rusiei“. Aleksei, a spus Petru, recunoscuse că dacă trupele rebele de la Mecklenburg i-ar fi cerut să le fie lider, el s-ar fi dus la ele, chiar din timpul vieții tatălui său. „Așa că oricine poate să judece din toate aceste fapte că el ar fi vrut succesiunea nu primind-o de la tatăl său, ci așa cum voia el, prin sprijin străin sau prin forța rebelilor, chiar și în timpul vieții tatălui său.“ Apoi, în

timpul investigațiilor, Aleksei a mințit întruna și a evitat să spună adevărul întreg. Cum iertarea promisă de tată a fost condiționată de o mărturisire completă și sinceră, această iertare nu mai era valabilă acum. La sfârșitul denunțului lui Petru, Aleksei „a mărturisit tatălui și stăpânului său, în prezența întregii adunări ecleziastice și laice de stat, că este vinovat de tot ce se spusese".

Petru a cerut curții ecleziastice – trei mitropoliți, cinci episcopi, patru arhimandriți și alte înalte fețe bisericești – să-l sfătuiască ce ar trebui să facă un tată regal cu acel Absalom modern. Clericii au încercat cu disperare să nu dea un răspuns direct. Cazul, susțineau ei, nu este de competența unei curți ecleziastice. Presați de Petru să dea un răspuns mai consistent, ei au început să arate că, dacă țarul dorește să-și pedepsească fiul, el are autoritatea dată de Vechiul Testament. (Leviticul 20: „Dacă un om oarecare blestemă pe tatăl său sau pe mama sa, să fie pedepsit cu moartea."; Deuteronom 21: „De va avea cineva fecior rău și nesupus, care nu ascultă de vorba tatălui său [...] atunci tatăl său [...] să-l ducă la bătrânii cetății lor și la poarta acelei cetăți [...] atunci, toți oamenii cetății lui să-l ucidă cu pietre."[761]) Pe de altă parte, spuneau clericii, dacă țarul dorea să fie milostiv, sunt multe exemple în învățăturile lui Hristos, cea mai potrivită fiind parabola fiului rătăcitor.

Tot nemulțumit de verdictul anemic, Petru s-a adresat celor 127 de membri ai curții laice. El le-a poruncit să îl judece pe fiul său corect și obiectiv, „fără să ne facă pe plac și fără frică. Să nu fiți impresionați că judecați pe fiul unui suveran. Pentru că noi jurăm pe marele Dumnezeu și pe judecata Lui că nu aveți absolut niciun motiv să vă temeți"[762]. În 16 iunie, Petru a transferat ad-hoc puterea către curte, ca ea să îl poată judeca pe Aleksei ca și cum ar fi un supus obișnuit acuzat de trădare, „cu procedurile care se cer și anchetarea necesară", adică tortura.

Date fiind poruncile și asigurările, curtea l-a convocat pe țarevici în Sala Senatului și l-a anunțat că, „deși foarte întristați de comportamentul său din trecut, sunt siliți să se supună poruncilor și, fără să țină seama de persoana sa și de faptul că e fiul celui mai milostiv domn, îl vor ancheta"[763]. Mai întâi a fost anchetat sub tortură. În 19 iunie, Aleksei a primit douăzeci și cinci de lovituri de cnut. Nu a fost extrasă nicio altă mărturisire prin această

pedeapsă, așa că în 24 iunie i-a fost aplicată din nou. După încă cincisprezece lovituri de cnut care îi rupeau carnea de pe spate în fâșii însângerate, Aleksei a recunoscut că i-a spus duhovnicului său „Îmi doresc moartea tatălui meu!“[764]. În acea stare deplorabilă, gata să mărturisească orice, i-a spus anchetatorului său, Tolstoi, că ar fi fost dispus chiar să-i plătească împăratului, ca să-l sprijine cu trupe străine pe care să le folosească pentru a lua tronul de la Petru.

Era de ajuns. În aceeași seară de 24 iunie, Înalta Curte, unanim și fără niciun fel de dezbatere, „cu inimile îndurerate și cu ochii plini de lacrimi“, a pronunțat sentința. Aleksei urma să moară pentru „plănuirea unei rebeliuni de care nici nu s-a mai auzit în lume, ca și de plănuirea unui dublu paricid oribil, mai întâi împotriva tatălui țării sale și apoi împotriva tatălui său natural“[765]. Semnăturile de pe document reprezentau o listă aproape completă a locotenenților lui Petru. Primul era Menșikov, urmat de generalul-amiral Fiodor Apraksin, cancelarul Golovkin, consilierul privat Iakob Dolgoruki, Ivan Musin-Pușkin și Tihon Streșnev, senatorul Piotr Apraksin, vicecancelarul Șafirov, Piotr Tolstoi, senatorul Dmitri Golițîn, generalii Adam Weide și Ivan Buturlin, senatorul Mihail Samarin, Ivan Romodanovski, Aleksei Saltîkov, cneazul Matvei Gagarin, guvernatorul Siberiei, și Kiril Narîșkin, guvernatorul Moscovei.

Sentința se afla acum în mâinile lui Petru; nu putea să fie dusă la îndeplinire fără aprobarea și semnătura sa. Petru a ezitat să semneze, dar foarte curând evenimentele au scăpat de sub controlul său. O relatare a ultimei zile este făcută de Weber:

Ziua următoare, joi, 26 iunie, dimineața devreme, țarului i s-a dat vestea că violenta tulburare a minții și teroarea morții îl aruncaseră pe țarevici într-o stare asemănătoare cu apoplexia. Spre prânz, un alt mesager a transmis că prințul e în pericol de moarte, iar atunci țarul i-a chemat pe niște oameni importanți de la curtea lui, și le-a spus să stea cu el, până când un al treilea mesager l-a informat că prințul, care nu mai avea nicio speranță, nu va reuși să treacă peste noapte și că dorește să-și vadă tatăl.

Apoi țarul, însoțit de cei de mai sus, s-a dus să-l vadă pe fiul lui care se afla pe moarte și care, la vederea tatălui său, a izbucnit în lacrimi și, cu mâinile

împreunate, i-a vorbit așa: că el supărase amarnic și cumplit pe Dumnezeu cel Atotputernic și pe mărețul țar și că nădăjduiește să moară de boala pe care o are și chiar dacă ar trăi, el ar fi nevrednic de viață, de aceea îl imploră pe tatăl lui doar să ridice blestemul pe care îl aruncase asupra lui la Moscova; să-i ierte toate păcatele grele, să-i dea binecuvântarea paternă și să pună să se spună rugăciuni pentru el.

Cât timp erau spuse aceste cuvinte impresionante, țarul și însoțitorii lui se topeau în lacrimi; Majestatea Sa i-a răspuns duios, amintindu-i, în câteva cuvinte, toate păcatele pe care le comisese împotriva lui, apoi i-a oferit iertarea și binecuvântarea, după care au plecat, în plâns și jeluiri de ambele părți.

La cinci după-amiaza a venit al patrulea mesager, să-i spună țarului că țareviciul arde de dorința de a-l mai vedea o dată pe tatăl lui. La început, țarul n-a mai vrut să răspundă solicitării fiului, dar a fost convins de cei din jurul său, care i-au spus țarului că este greu să refuzi alinarea unui fiu care, aflat pe patul de moarte, este probabil chinuit de mustrări de conștiință. Dar când Majestatea Sa tocmai pășise în goeletă ca să plece la fortăreață, un al cincilea curier a adus vestea că prințul deja își dăduse sufletul.[766]

De fapt, cum murise Aleksei? Nimeni nu știa și nu știe nimeni nici azi. Moartea țareviciului a provocat zvonuri și controverse, mai întâi în Sankt-Petersburg, apoi în Rusia și în Europa. Petru, preocupat de impresia nefavorabilă pe care misterioasa moarte ar fi putut s-o creeze peste graniță, a poruncit ca o lungă explicație oficială să fie trimisă la toate curțile din Europa. Pentru că era îngrijorat mai ales de reacțiile de la curtea Franței, pe care o vizitase atât de recent, el a trimis la Paris un curier cu o scrisoare adresată ambasadorului său, baronul de Schleinitz, ca să o înmâneze regelui și regentului. După ce povestise toată istoria afacerii și procesul, el a încheiat:

Curtea laică, potrivit tuturor legilor divine și omenești, a fost silită să-l condange [pe Aleksei] la moarte, cu observația că depindea de puterea noastră suverană și de mila noastră paternă dacă l-am fi iertat sau dacă l-am

fi lăsat să-și execute pedeapsa pentru fărădelegile lui. Și de acest lucru l-am anunțat pe prinț, fiul nostru.

Cu toate acestea, noi încă nu eram hotărâți și nu știam cum să rezolvăm o problemă așa de importantă. De o parte, iubirea paternă ne îmboldea să-i iertăm fărădelegile, de altă parte trebuia să ținem seama de răutățile pe care le-ar fi suferit statul nostru și de nenorocirile care ar fi putut veni dacă l-am fi grațiat pe fiul nostru.

În această tulburare cauzată de nesiguranță și neliniște, Atotputernicul Dumnezeu, a cărui sfântă judecată este întotdeauna dreaptă, prin grația Lui divină, a ușurat persoana noastră și întregul nostru regat de frică și de pericol, și a sfârșit zilele fiului nostru Aleksei, care a murit ieri. De cum s-a convins el singur de marile fărădelegi pe care le comisese împotriva noastră și a întregului imperiu și după ce a primit sentința la moarte, el a fost lovit de un fel de apoplexie. După ce și-a revenit din acest atac, fiind conștient încă și putând să vorbească, ne-a implorat să ne ducem la el să-l vedem, ceea ce noi am făcut, alături de miniștrii și senatorii noștri, în ciuda tuturor necazurilor pe care ni le făcuse. L-am găsit cu ochii scăldați în lacrimi și cuprins de remușcări sincere. Ne-a spus că știe că mâna lui Dumnezeu se află asupra lui și că se apropie să dea socoteală pentru tot ce făcuse în viața lui și că nu crede că poate să se împace cu Dumnezeu dacă nu se împacă și cu Suveranul Domn și tatăl său. După ce a mai vorbit despre tot ce se întâmplase, simțindu-se vinovat, s-a spovedit, a primit sfânta împărtășanie, a cerut binecuvântarea noastră și ne-a implorat să-l iertăm de toate păcatele. Noi l-am iertat, așa cum este datoria de părinte și cum ne obligă să facem religia creștină.

Această moarte bruscă și neașteptată ne-a provocat o mare tristețe. Dar ne-am găsit consolare în credința că Providența Divină a vrut să ne elibereze de toate grijile și să liniștească imperiul nostru. Așa că am fost siliți să aducem mulțumiri lui Dumnezeu și să ne purtăm cu umilință creștină în aceste împrejurări triste.

Am considerat că este înțelept să-ți aduc la cunoștință ceea ce s-a întâmplat printr-un curier rapid, ca să fii informat așa cum trebuie și să îi comunici în felul obișnuit și Celei Mai Creștine Majestăți [regele Ludovic al XV-lea], și Alteței Regale, ducelui de Orleans, regentul regatului.

În cazul în care cineva dorește să prezinte într-un mod odios acest subiect, vei avea în mână tot ce îți trebuie să desființezi și să respingi cu putere orice poveste nedreaptă și nefondată.[767]

Weber și De la Vie au acceptat explicațiile oficiale și au raportat în capitalele lor că țareviciul a murit de un atac de apoplexie. Dar alți străini erau neîncrezători și au început să circule niște povești lugubre. Pleyer a raportat inițial că Aleksei a murit de apoplexie, dar trei zile mai târziu el și-a informat guvernul că țareviciul fusese decapitat cu o sabie sau un topor (o poveste apărută mulți ani mai târziu îl descrie chiar pe Petru tăind capul fiului său); se spunea că o femeie din Narva fusese adusă în fortăreață să-i coasă capul de corp, ca să stea la locul lui. Rezidentul olandez De Bie a raportat că Aleksei a fost lăsat să sângereze până la moarte, după ce i s-au tăiat venele. Mai târziu, au existat zvonuri că Aleksei fusese sufocat cu perne de patru ofițeri din Gardă, printre care și Rumianțov.

Jurnalul garnizoanei din Sankt-Petersburg consemnează că, în 26 iunie, în jurul orei opt dimineața, țarul, Menșikov și alte opt persoane s-au strâns în fortăreață ca să asiste la un nou interogatoriu care implica și tortura – a cui tortură, nu se precizează. „La unsprezece dimineața au plecat cu toții", continuă jurnalul. „În aceeași zi la șase seara, țareviciul Aleksei Petrovici, care se afla sub pază în bastionul Trubețkoi, a murit."[768] Jurnalul lui Menșikov spune că în acea dimineață trecuse pe la fortăreață, unde l-a întâlnit pe țar, apoi s-au dus la țareviciul Aleksei, care era foarte bolnav, și au rămas acolo o jumătate de oră. „Ziua a fost senină și luminoasă, cu un vânt ușor. În acea zi, țareviciul Aleksei Petrovici a plecat din această lume spre viața veșnică."[769]

Adevărul este că nu avem nevoie de niciuna dintre aceste cauze sugerate, decapitarea, sângerarea, sufocarea sau chiar apoplexia, pentru a explica moartea lui Aleksei. Explicația cea mai simplă este și cea mai probabilă: patruzeci de lovituri de cnut ar fi fost suficiente să ucidă un bărbat robust și sănătos; Aleksei nu era robust, iar șocul și rănile provocate de patruzeci de bice pe spatele lui slab puteau să-l ucidă cu ușurință. Indiferent din ce cauză ar fi murit Aleksei, contemporanii lui Petru îl considerau responsabil pe țar. Și cu toate că mulți au fost șocați, mai exista o credință larg răspândită, conform căreia moartea lui Aleksei era cea mai bună soluție la problema lui

Petru. Așa cum De la Vie raporta la Versailles, „moartea prințului nu mai lasă nicio îndoială că toate semințele rebeliunii au fost distruse complet. Niciodată nu a fost mai oportună o moarte în restabilirea liniștii publice și în risipirea temerilor față de evenimentele înspăimântătoare care ne amenințau.“ Câteva zile mai târziu, francezul a adăugat: „E imposibil să nu apreciezi comportamentul țarului.“[770]

Petru nu a încercat să scape de acuzații. Deși el spunea că Dumnezeu a fost cel care a luat viața lui Aleksei, nu a negat vreodată că și-a trimis în judecată fiul, judecată în urma căreia a fost condangat la moarte. Nu semnase aprobarea pe sentință, dar era complet de acord cu verdictul judecătorilor. Nici nu s-a sinchisit ulterior să afișeze o falsă tristețe. A doua zi după moartea țareviciului era aniversarea Bătăliei de la Poltava și nimic nu a fost amânat sau diminuat din cauza tragediei. Petru a sărbătorit printr-un Te Deum pentru victorie și a participat la un banchet și un bal în acea seară. Două zile mai târziu, în 29 iunie, o navă cu nouăzeci și patru de tunuri, Lesnaia, construită chiar după planurile lui Petru, a fost lansată la Amiralitate. Petru era prezent, împreună cu toți miniștrii lui, iar după aceea, spune o relatare, „a fost o mare distracție“[771].

Cu toate acestea, ceremoniile care se desfășurau în jurul trupului lui Aleksei reflectau sentimentele contradictorii ale lui Petru. Deși Aleksei murise ca un infractor condangat, slujbele funerare au fost oficiate potrivit rangului. Era de parcă acum, când Aleksei nu mai reprezenta o amenințare pentru tatăl său, Petru voia să-l trateze cum era mai potrivit pentru un țarevici. În dimineața de după moartea lui Aleksei, trupul i-a fost dus din celula în care murise în casa guvernatorului fortăreței, unde a fost depus într-un sicriu și acoperit cu catifea neagră și un giulgiu țesut cu aur. Însoțit de Golovkin și alți înalți demnitari ai statului, a fost dus la biserica Sfânta Treime, unde a fost depus cu pompă, cu fața și mâna dreaptă descoperite, după obișnuitul obicei ortodox, astfel încât toți cei care doreau puteau să-i sărute mâna sau fruntea de rămas-bun. În 30 iunie, au avut loc funeraliile și înmormântarea. Respectând instrucțiunile lui Petru, niciunul dintre domnii prezenți nu purta haine de doliu, deși unele doamne erau îmbrăcate în negru. Ambasadorii străini nu fuseseră invitați la aceste funeralii regale ciudate și erau sfătuiți să nu poarte doliu, deoarece fiul suveranului murise ca un nelegiuit. Cu toate acestea, preotul a ales pentru predica lui cuvintele lui David, „O, Absalom,

fiul meu, fiul meu!“, iar câțiva participanți au declarat că Petru a plâns. După aceea, sicriul a fost purtat din Sfânta Treime înapoi în fortăreață, cu Petru și Ecaterina și toți înalții demnitari ai statului (cei mai mulți dintre ei votaseră condangarea lui Aleksei) într-o procesiune în care toți purtau în mâini lumânări aprinse. În catedrala fortăreței, sicriul a fost așezat în noua criptă a familiei țarului, odihnindu-se lângă sicriul soției țareviciului, Charlotte.

La sfârșitul anului, Petru a bătut o medalie, de parcă ar fi comemorat o victorie. Pe medalie, norii se îndepărtau și un vârf de munte era scăldat în razele soarelui. Sub acest tablou apărea inscripția: „Orizontul s-a limpezit.“

La urma urmei, ce se poate spune despre această tragedie? A fost o simplă problemă de familie, o ciocnire dintre două personalități, groaznicul, dominatorul tată care și-a chinuit fără încetare și, în cele din urmă, l-a și ucis pe jalnicul și neajutoratul său fiu?

Relația lui Petru cu fiul lui a fost un amestec inseparabil de sentimente personale și realități politice. Firea lui Aleksei a contribuit la amplificarea antagonismului dintre tată și fiu, dar la baza conflictelor se afla chestiunea puterii suverane. Existau doi suverani – suveranul de pe tron și suveranul în așteptare – cu visuri diferite și țeluri diferite pentru stat. În realizarea acestor visuri însă, fiecare era ros de frustrare. Cât timp monarhul domnitor se afla pe tron, fiul trebuia să aștepte, iar suveranul știa, totuși, că odată cu moartea lui visurile i-ar fi putut fi sfărâmate, țelurile deturnate. Puterea se afla doar în coroană.

Există, desigur, o lungă istorie de disensiuni în familiile regale, de temperamente care s-au ciocnit, de suspiciuni și manevre pentru putere între generații, de nerăbdarea celei tinere ca vechea generație să moară și să pună mâna pe putere. Există, de asemenea, și multe alte istorii despre regi și prinți care își condangă propriile rude din cauza împotrivirii față de coroană sau, de partea învinșilor, despre fuga din propria țară și căutarea refugiului la o Curte străină. În epoca lui Petru, prințesa Maria, fiica lui Iacob al II-lea al Angliei, a contribuit la îndepărtarea tatălui ei de la tron. Iacob a fugit în Franța în așteptarea unor vremuri mai bune; când a murit, fiul lui a năvălit

în două rânduri în Marea Britanie, încercând să pretindă tronul tatălui. Aici cine a fost trădătorul? Istoria atribuie invariabil acest titlu învinsului.

În vremurile de demult, drumul către tronul regal era pătat în profunzime de sângele familiei. Plantageneții, Tudorii, Stuarții, Capețienii, Valois-ii și Bourbonii – toți și-au ucis rude din rațiuni de stat. Legendara Gloriana, Elisabeta I a Angliei, și-a ținut verișoara, pe regina Maria a scoțienilor, în temniță timp de douăzeci și șapte de ani, cu viața și frumusețea irosite, iar apoi, incapabilă să accepte faptul că Maria îi va succeda la tron, și-a decapitat prizoniera. După toate acestea, fiul Mariei, regele Iacob al VI-lea al Scoției, a acceptat bucuros moartea mamei sale; îndepărtarea ei elibera propriul lui drum ca moștenitor ales al Elisabetei.

Uciderea propriilor fii regali este o crimă mai rară. Trebuie să căutăm mai în urmă, la greci, în jurul tragediilor cărora gravitează personaje sumbre, semizei sau legende, sau în Roma imperială, unde simpla ambiție personală și depravarea curții făceau ca totul să fie acceptabil. În Rusia, Ivan cel Groaznic și-a ucis fiul cu bastonul, dar Ivan era furios și pe jumătate nebun. Pentru noi, cel mai tulburător lucru în legătură cu moartea lui Aleksei este faptul că ea a venit în urma unei reci, presupus obiective, proceduri judiciare. Că un tată poate să stea deoparte și să permită ca fiul său să fie torturat, pentru noi este un stigmat, cel mai brutal dintre toate episoadele violente din viața lui Petru.

Pentru Petru însă, procedura judiciară a fost gestul final și legal, cerut de apărarea legitimă a statului și a operei sale de o viață. El a crezut că este evident că aceasta a fost determinată de o necesitate politică și nu de o ranchiună personală. În ochii lui, Petru fusese prea indulgent cu fiul său. Niciun alt supus al său nu ar fi primit scrisoare după scrisoare, rugăminte după rugăminte casre să-i ceară să-și accepte responsabilitățile și voința suveranului. Aceasta a fost concesia lui pentru relațiile personale dintre ei.

Procesele au dezvăluit cuvinte cu iz de trădare și o speranță larg răspândită pentru moartea lui Petru. Mulți fuseseră pedepsiți; era posibil să condangi aceste personaje periferice și să lași neatinsă figura centrală? Aceasta a fost alegerea pe care trebuia s-o facă Petru și pe care el a pus-o în fața tribunalului de judecată. Petru însuși, prins la mijloc între sentimentele paterne și munca lui de-o viață, a ales-o pe a doua. Aleksei a fost condangat

din rațiuni de stat. La fel ca în cazul Elisabetei I a Angliei, a fost decizia sumbră a unui suveran hotărât să apere națiunea pe care ea sau el și-a petrecut toată viața ca s-o creeze.

Aleksei reprezenta cu adevărat o amenințare pentru Petru în timpul vieții tatălui? Dat fiind caracterul celor doi bărbați, un pericol real pare improbabil. Țareviciul nu avea nici energia și nici dorința de a se pune în fruntea unei revolte. Este adevărat, voia să succeadă la tron și dorea moartea tatălui său, dar singurul lui plan era să aștepte, având credința că se bucură de popularitate în toată Rusia – „și despre oamenii simpli am auzit că mulți mă iubesc". Iar dacă Aleksei i-ar fi succedat lui Petru, oare s-ar fi întâmplat toate lucrurile de care țarul se temea? Aceasta pare la fel de improbabil. Aleksei nu ar fi dus mai departe toate reformele lui Petru, iar unele dintre ele ar fi fost compromise. Dar, una peste alta, nu s-ar fi schimbat prea multe. În primul rând, Aleksei nu era un prinț moscovit medieval. Fusese crescut de tutori occidentali, studiase și călătorise deseori în Occident, se căsătorise cu o prințesă occidentală, cumnatul său era împăratul Sfântului Imperiu Roman. Rusia nu s-ar fi întors la caftane, la bărbi și la terem. Istoria își poate încetini pasul, dar niciodată nu se întoarce.

În sfârșit, se pare că, la final, Aleksei însuși acceptase judecata curții și a tatălui său. A mărturisit și a cerut iertare. Provocarea lui debilă, aproape involuntară pentru țarul copleșitor eșuase, scumpa lui Afrosina îl trădase și îl părăsise, fusese slăbit de tortură. Poate că s-a retras pur și simplu din viață, așa cum voia să se retragă de la guvernare la țară, prea sfârșit ca să mai poată continua, incapabil să ducă o existență dominată de omul copleșitor care era tatăl său.

---

[744] Manifesto, p. 110.

[745] ibidem, p. 117.

[746] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 204.

[747] Stephen Graham, p. 269.

[748] Eugene Schuyler, vol. II, p. 340.

[749] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 220.

[750] Eugene Schuyler, vol. II, p. 341.

[751] Soarta copilului țareviciului este necunoscută. Potrivit unor relatări, copilul a fost născut la Riga, în timp ce Afrosina se întorcea acasă. Alte povești spun că ea ar fi născut copilul în fortăreață. În orice caz, copilul a dispărut din istorie. (N. a.)

[752] Manifesto, p. 136.

[753] ibidem, p. 139.

[754] ibidem, p. 143.

[755] Relation fidèle, p. 5.

[756] Afrosina a fost eliberată, iertată, iar Petru i-a dat voie să păstreze o parte din posesiunile fiului său. A trăit ultimii treizeci de ani în Sankt-Petersburg, unde, în cele din urmă, s-a căsătorit cu un ofițer din Gardă. (N. a.)

[757] Manifesto, p. 150.

[758] ibidem, p. 154.

[759] ibidem.

[760] ibidem, p. 158.

[761] ibidem, p. 172.

[762] ibidem, p. 165.

[763] ibidem, p. 169.

[764] ibidem, p. 189.

[765] ibidem, p. 200.

[766] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 228.

[767] Relation fidèle, p. 8.

[768] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 188.

[769] Eugene Schuyler, vol. II, p. 345.

[770] Sbornik I.R.I.O., XXXIV, p. 354.

[771] Kazimierz Waliszewski, p. 541.

55

ULTIMA OFENSIVĂ A LUI CAROL

Când, în septembrie 1716, Petru a anulat invazia aliată în Suedia, Carol al XII-lea nu avea cum să știe dacă atacul fusese anulat pentru totdeauna sau doar amânat până la primăvară. În consecință, el a rămas peste iarnă în punctul cel mai sudic al Suediei, la Lund, în apropiere de Malmö, chiar lângă Copenhaga, care era peste canal. Casa în care stătea aparținea unui profesor; ca să se potrivească gusturilor regelui, unele camere fuseseră mărite și vopsite în culorile suedeze, galben și albastru. Primăvara a fost săpată o altă fântână, au fost plantate legume și au fost construite două bazine care să fie umplute cu pește proaspăt pentru masa regelui.

În acea casă, Carol avea să trăiască și să muncească aproape doi ani. Vara, ziua lui începea la ora trei dimineața, când soarele era deja sus și cerul era plin de lumină. Până la șapte, lucra împreună cu secretarii lui sau primea vizite. Apoi, indiferent de vreme, regele încăleca și călărea până la două, vizitând și inspectând numeroasele regimente staționate de-a lungul coastei sudice. Prânzul, la jumătatea după-amiezii, era scurt și simplu. Singurul răsfăț al lui Carol era marmelada de casă, iar proviziile de marmeladă erau înnoite cu regularitate de Ulrika, sora lui, care, de obicei, o făcea singură. Serviciul de masă era din cositor, cel de argint fiind de mult vândut pentru a face rost de bani pentru război. La nouă seara, regele se culca pe o saltea de paie.

În acele luni liniștite, Carol a avut timp să se bucure de interesele și curiozitățile lui pașnice. A asistat la cursuri și a participat la discuții cu profesori de matematică și teologie de la Universitatea din Lund. Împreună cu arhitectul său de la Curte a proiectat noi palate și clădiri publice care să fie construite în capitală când va fi pace. A creat noi modele de drapele și uniforme pentru câteva dintre regimentele sale, interzicând culoarea verde – poate din cauză că aceasta era culoarea purtată de soldații lui Petru. Oamenii l-au găsit pe rege foarte schimbat, din tânărul încăpățânat și impetuos care scandalizase Suedia cu escapadele lui adolescentine, în

bărbatul mai atent, mai liniștit, care, la treizeci și patru de ani, arăta o mare toleranță față de greșelile și slăbiciunile omenești. Și totuși, într-o chestiune de o importanță crucială regele nu se schimbase: Carol al XII-lea rămânea hotărât să continue războiul.

Din acest motiv, mulți suedezi au considerat întoarcerea regelui ca pe o nefericire. Când au căzut Stralsundul și Wismarul, ei au fost aproape ușurați, crezând că pierderea acelor ultime bucăți de imperiu însemna că războiul se va termina, în sfârșit. Dorința lor de glorie și chiar de profit comercial se pierduse de mult, lăsând loc dorinței mult mai puternice de pace. Regele, conștient de aceste sentimente, îi explica Ulrikăi planurile sale, pentru că și ea era prinsă între dorința de pace și loialitatea pentru fratele său: „Aceasta nu înseamnă că eu sunt împotriva păcii. Eu sunt în favoarea unei păci care poate fi apărată în fața posterității. Multe state vor să vadă Suedia mai slăbită decât a fost. Trebuie să ne bazăm pe noi în primul rând.“[772] Continuarea războiului însemna mai mulți oameni și mai mulți bani, numai că Suedia era devastată. Jumătate dintre pământurile cultivabile nu erau lucrate pentru că nu mai avea cine să le lucreze. Pescuitul fusese abandonat. Comerțul cu alte state fusese afectat din cauza blocadei flotelor aliate; numărul de nave comerciale suedeze scăzuse de la 775, în 1697, la 209 în 1718.

În aceste circumstanțe, planurile lui Carol al XII-lea pentru o nouă ofensivă militară au făcut ca bărbații să fugă în păduri, pentru a scăpa de serviciul militar. Erau luați cu forța din biserică, din mijlocul slujbei, aduși din mine, cărați de prin taverne. Erau recrutați studenți de la universitate și chiar băieți de școală. Unii își tăiau un deget sau se împușcau în picior ca să nu fie luați în armată, dar un nou edict a decretat că vor primi treizeci de bice și tot vor fi luați în armată. (Dacă reușeau să devină inapți, fără nicio șansă de a fi folosiți ca soldați, primeau șaizeci de bice și erau trimiși la muncă silnică, precum condangații.) De aceea, un călător olandez în Suedia, în 1719, a văzut în jurul lui doar bărbați cu părul cărunt, femei și băieți sub doisprezece ani. „În toată Suedia, nu am văzut niciun bărbat între douăzeci și patruzeci de ani“[773], spunea el. Taxele vechi au fost mărite și au fost impuse și altele noi. Taxa pe pământ a fost dublată și triplată, taxa pe poștă a fost mărită și taxele pe lux – cafea, ceai, ciocolată, dantelă, mătase,

ornamente de aur și argint, haine de blană, pălării elegante și trăsuri – aproape au făcut să dispară aceste lucruri.

Părea imposibil ca până și un rege cum era Carol să mai reușească să scoată alte rezerve de bani și de resurse umane de la țara lui epuizată și posomorâtă. Dacă regele a reușit să facă acest lucru s-a datorat faptului că lângă el și-a făcut apariția un bărbat extraordinar care i-a servit și ca administrator, acasă, dar și ca diplomat, peste hotare: strălucitul, lipsitul de scrupule, înrăitul și, în final, blestematul baron Georg Heinrich von Goertz, un aventurier internațional îndrăzneț fără nicio legătură reală de naționalitate, dar cu o mare sete de putere și o mare pasiune pentru intrigi. Avea o inteligență complexă și versatilă care îi permitea să pună la cale mai multe uneltiri deodată, care puteau să fie divergente sau chiar contradictorii. Se spunea despre el că „a reușit de douăzeci de ori mai mult decât Talleyrand sau Metternich, lucrând cu de douăzeci de ori mai puține resurse decât aceștia“[774].

Timp de patru ani – din 1714 până în 1718 – Goertz, înarmat cu puterea regelui, a plutit deasupra Suediei. Ca persoană avea o înfățișare care sărea în ochi: înalt, frumos (chiar dacă avea un ochi artificial, făcut din email, care îl înlocuia pe cel pierdut într-un duel din studenție), fermecător. Era un strălucit orator. Născut în sudul Germaniei, într-o familie nobilă franconiană, a studiat la Universitatea din Jena și apoi, căutându-și un loc unde spiritul lui aventuros se putea desfășura, s-a pripășit la curtea tânărului duce Frederic al IV-lea de Holstein-Gottorp, care fusese tovarășul de nebunii al lui Carol și se căsătorise cu sora lui Hedwig Sophia. La scurt timp după ce ducele a plecat la război alături de Carol, Hedwig Sophia a născut un fiu, Carol Frederic. În 1702, în bătălia de la Klissow, ducele, care se afla tot de partea regelui, a fost ucis, lăsându-l pe fiul său de doi ani ca succesor, iar pe Georg Heinrich von Goertz ca adevărat conducător al ducatului Holstein-Gottorp. Mai important era că, până când Carol al XII-lea se căsătorea și avea un fiu, copilul Carol Frederic era moștenitorul tronului Suediei.

Goertz dirija toate afacerile ducatului. Mergea prin Europa, făcând vizite țarului, reginei Ana, regelui Prusiei și electorului Hanovrei. În 1713, el a propus să întărească poziția ducatului printr-o alianță cu Rusia, pecetluind-o

printr-o căsătorie a ducelui de doisprezece ani cu fiica mai mare a lui Petru, Anna, care avea cinci ani. La un moment dat, Goertz i-a propus lui Menșikov să construiască un canal navigabil prin Holstein, la baza peninsulei daneze, oferind în felul acesta o ieșire de la Marea Baltică la Marea Nordului navelor rusești care n-ar mai fi trebuit să treacă prin canal, expunându-se astfel tunurilor daneze.[775] Goertz a fost cel care a aranjat ca armata suedeză a lui Magnus Stenbock, victorioasă la Gadebusch, dar urmărită de forțe mai numeroase ale saxonilor, danezilor și rușilor, să pătrundă în fortăreața Tonning, care aparținea ducatului Holstein. Și tot Goertz a fost cel care, cinci luni mai târziu, când armata asediată nu a mai putut rezista, a aranjat termenii capitulării.

Cu tot succesul pe care îl avea, pe măsură ce trecea timpul, Goertz a început să simtă că ducatul Holstein-Gottorp e o scenă prea mică pentru calitățile lui. El îl admira de mult pe Carol al XII-lea, unchiul legendar al tânărului său stăpân, iar când Carol a apărut la Stralsund în noiembrie 1714, după cursa lui prin Europa, Goertz s-a grăbit să-l întâlnească. După o singură conversație lungă, el a câștigat favoarea lui Carol și a devenit consilier neoficial. Nu după mult timp, Carol s-a bazat pe el în totalitate. El admira energia lui Goertz, deschiderea orizontului său, capacitatea lui analitică și voința de a pune în practică, la fel ca și Carol, proiecte îndrăznețe, la scară mare, și soluții radicale cu resurse limitate. Din punctul lui de vedere, Goertz folosea în administrație și diplomație aceleași curaj și bravură nebunească pe care regele le demonstra în război.

De atunci, până la moartea lui Carol, Goertz i-a fost indispensabil. A preluat controlul absolut asupra finanțelor și asupra tuturor problemelor interne ale Suediei. A devenit vocea regelui, dacă nu cumva și creierul lui, în diplomația suedeză. În februarie 1716, el se considera șeful finanțelor și al comerțului din Suedia. Practic, devenise prim-ministrul lui Carol, deși nu avea propriu-zis un rang sau un titlu în Suedia și era, cu numele, doar un servitor al nepotului lui Carol, ducele de Holstein-Gottorp.

Goertz știa cum să se poarte cu regele. Ca o condiție pentru acceptarea serviciului, el a obținut promisiunea lui Carol ca toată comunicarea dintre ei să fie făcută numai direct, și nu prin intermediari. Știa că este cel mai bine să nu-l deranjeze pe Carol cu detalii din domenii de care regele nu era

interesat. A descoperit că, atunci când regele nu era de acord cu el dacă îi prezenta verbal o problemă, putea s-o transpună în scris, în felul său clar și incisiv, și să obțină așa aprobarea.

Când Suedia a început să simtă asupra ei mâna descurcăreață și lipsită de scrupule a baronului von Goertz, ura față de consilierul străin al regelui s-a răspândit în toate clasele sociale. Birocrații îl urau pentru că își exercita puterea în afara canalelor firești de administrație. Cei din grupul Hesse, format în jurul surorii lui Carol Ulrika și al soțului ei, Frederic de Hesse, îl urau pentru că-și imaginau că acesta lucrează pentru asigurarea succesiunii tânărului său stăpân Holstein, ceea ce ar fi însemnat excluderea lor. Iar suedezii de pretutindeni îl urau pentru aplombul și ingeniozitatea pe care le pusese la bătaie în activitatea lui de a stoarce mai mulți bani și mai mulți oameni din națiunea secătuită, pentru a continua războiul. A instituit plata prin bancnote. A mărit taxele tot mai mult. A fost acuzat că și-ar fi umplut propriile buzunare cu bani, dar aceste acuzații nu erau fondate – în chestiuni bănești, Goertz era cinstit. Ba chiar și-a cheltuit micul său venit în strădania de a eficientiza mobilizarea resurselor Suediei pentru un nou efort de război. Din cauza rolului său de comandă, Goertz era numit de suedezii furioși „marele vizir". Deși se știa că este doar o creație a regelui, el era sprijinit de puterea acestuia. Cât timp Carol stătea în spatele său, Goertz era invincibil.

Deși politica internă a lui Goertz era cea care îi înfuria pe suedezii obișnuiți, el îi era de mai mare ajutor regelui ca diplomat. Era un maestru al subtilității, iar Carol i-a dat mână liberă să-și pună în practică jongleriile în toată Europa. Analiza lui Goertz asupra situației din Suedia era următoarea: pentru că Suedia nu își poate înfrânge toți adversarii, ea trebuie să facă pace sau poate chiar o alianță cu unul dintre dușmani, ca să-i învingă pe ceilalți. Fie Carol făcea pace cu Rusia și își concentra eforturile împotriva Danemarcei, Prusiei și Hanovrei, fie făcea pace cu Danemarca, Prusia și Hanovra și reînnoia atacurile împotriva țarului în Baltica superioară. Goertz prefera prima alternativă – pace cu Rusia. Ar fi însemnat sacrificarea provinciilor Ingria, Karelia, Estonia, Livonia și, posibil, Finlanda, ca și acceptarea unei prezențe masive de nave militare și comerciale rusești în Marea Baltică, dar l-ar fi eliberat pe Carol, pentru a putea să recâștige

provinciile germane Pomerania, Bremen și Verden, și i-ar fi permis, poate, să pună mâna și pe Mecklenburg și Norvegia. Poate că preferința lui Goertz era influențată și de faptul că o reafirmare a puterii suedeze în nordul Germaniei ar fi fost utilă tânărului său stăpân în Holstein-Gottorp, dar Goertz aprecia puterea lui Petru și era tentat să o considere mult mai mare decât a aliaților Rusiei. Petru își demonstrase hotărârea lui tenace de a-și păstra și de a-și lărgi fereastra către Baltica. Mărirea flotei sale, operațiunile lui armate desfășurate la distanță și voința implacabilă a țarului, toate adunate sugerau că nici printr-un efort imens al suedezilor rușii nu vor fi ușor de dislocat din pozițiile lor întărite de pe coasta Balticii.

Cei mai mulți dintre suedezii cu greutate nu erau însă de acord cu Goertz. Nu erau chiar așa de nefericiți din cauza pierderii fostelor posesiuni germane; ei consideraseră întotdeauna că poziția Suediei în imperiu este un punct slab. Dacă ar fi trebuit să continue războiul, ei ar fi preferat să facă pace în Germania și să recâștige provinciile baltice. Pământul bogat al Livoniei, supranumit „hambarul de porumb al Suediei“, și marele port de la Riga, cu taxele lui vamale venite din comerțul cu rușii, puteau să fie folosite tocmai pentru recuperarea marilor pierderi materiale ale Suediei, provocate de război.

Indiferent de direcția în care ar fi luat-o în cele din urmă ofensiva suedeză, important era că, doar prin ideea încheierii unei păci separate, Goertz a pus din nou în mâinile lui Carol balanța puterii din Baltica. Cu trecerea lunilor, Goertz a exploatat cu abilitate noua situație, lăsând să se înțeleagă că din acel moment Europa se poate aștepta la orice din partea Suediei în privința noilor alianțe și combinații. A negociat cu toți adversarii Suediei, mai puțin Danemarca, deoarece, în cele din urmă, Goertz ar fi vrut ca Danemarca să plătească nota. A fost performanța unui virtuoz. Peste noapte, activitatea lui diplomatică a transformat Suedia dintr-o victimă, care era pe punctul de a fi surclasată de o mare coaliție de puteri, într-o inițiatoare de evenimente, care avea posibilitatea să aleagă pe care dintre aliați îi va favoriza prin încheierea păcii și care să devină ținta noii sale ofensive. De la Poltava, Suedia nu mai avusese atâta putere în Europa.

Goertz testase deja legăturile din cadrul alianței și descoperise că sunt remarcabil de slabe. Toți aliații lui Petru erau îngrijorați de puterea

crescândă a Rusiei, dar cel mai slab punct al coaliției era ostilitatea personală dintre Petru și regele George I al Angliei, care era, de asemenea, și elector al Hanovrei. Știind acest lucru, Goertz a început să negocieze simultan cu amândoi, conștient de faptul că, dacă unul dintre monarhi auzea că negociază și cu celălalt, automat acest lucru îl avantaja pe Goertz în negocierile cu amândoi monarhii. S-a dus mai întâi la Petru, întâlnindu-se cu țarul în Olanda, în iunie 1716. Petru îl respecta, deși, când Goertz conducea doar afacerile minusculului Holstein, visele acestuia de a întoarce pe deget regate și imperii l-au făcut pe țar să râdă; ambasadorului din Holstein, Bassewitz, Petru i-a spus odată: „Curtea voastră, condusă de mașinațiile lui Goertz, îmi sugerează o luntre care are un catarg de navă de război – cel mai slab vânt lateral o poate destabiliza.“[776] Dar același om, ocupându-se de diplomația Suediei, era cu totul altceva. În cadrul întâlnirii lor, Petru și Goertz au discutat despre ideea unui nou echilibru de putere în Europa de nord, care să aibă la bază o alianță între Suedia și Rusia, garantată de Franța. Termenii păcii ar fi prevăzut cedarea Finlandei către Suedia, și păstrarea de către Rusia a tuturor cuceririlor sale, în timp ce Suedia ar fi avut libertatea să recucerească tot ce se putea de la Danemarca și Hanovra. Goertz știa că regele Carol nu ar fi fost dispus să cedeze atâtea teritorii câte cerea Petru; cu toate acestea, era încântat măcar de disponibilitatea țarului de a negocia, și, înainte de finalul discuțiilor, cei doi s-au pus de acord să se reîntâlnească, cât de curând posibil, în cadrul unei conferințe de pace în insulele Åland din Golful Botnic, insulele fiind considerate mai puțin accesibile spionilor.

Vestea discuției a fost răspândită cu iuțeală de agenții lui Goertz prin Europa. Atât George I al Angliei, cât și Frederic al IV-lea al Danemarcei s-au alarmat, deși George afirma că Petru nu ar încheia pace vreodată fără să păstreze Riga, și considera că este imposibil ca regele Carol al XII-lea să accepte s-o cedeze. Cu toate acestea, așa cum prevăzuse Goertz, toți inamicii Suediei erau acum dornici să negocieze. George I a detașat un ambasador la Carol, în Lund, declarând că, dacă Suedia ar ceda Bremenul și Verdenul Hanovrei, el îl va ajuta pe Carol să-i împingă pe ruși din Baltica. Carol a refuzat.

Preconizata invazie a Scaniei a suspendat ideea unei negocieri directe între Rusia și Suedia, dar, în momentul în care invazia însăși a fost suspendată,

Goertz și-a urmat în continuare planul. A discutat cu cneazul Kurakin, în Olanda, în vara lui 1717, iar rusul a confirmat disponibilitatea țarului de a continua negocierile. De fapt, Petru voia ca negocierile să înceapă cât mai curând, deși, în iarna și în primăvara lui 1718, cea mai periculoasă și mai importantă problemă care se afla în fața lui Petru nu erau negocierile cu Suedia, ci relațiile cu fiul lui, problemă care punea în umbră eforturile de a pune capăt războiului. În parte și din acest motiv, cele două părți nu s-au întâlnit la masa negocierilor decât la sfârșitul lui mai.

Insulele Åland, un grup de 6500 de insulițe de granit roșu în mijlocul Golfului Botnic, sunt pline cu pini și pajiști verzi. Pe Lofo fuseseră construite două cabane mari care să găzduiască cele două delegații. Inițial, Petru sugerase ca negocierile să se ducă informal, fără ceremonii și în condiții modeste; ba chiar sugerase ca cele două părți să locuiască în aceeași casă, fiecare având câte o cameră, dar fără un zid de despărțire, astfel ca munca să fie cât mai eficientă. Dar suedeziii aveau cu totul altceva în minte, iar Goertz a venit la Lofo însoțit de un alai de domni, secretari, servitori, cu un serviciu de masă de argint împrumutat de la ducele de Holstein.

Delegația suedeză a fost condusă de Goertz și de contele Gyllenborg, ambasadorul suedez la Londra. De cealaltă parte a mesei, rușii îl aveau în frunte pe generalul James Bruce, un scoțian care se remarcase în timpul campaniei finlandeze, și pe consilierul pentru afaceri străine, Andrew Osterman, un westfalian adus în Rusia de viceamiralul Cruys, unul dintre cei mai capabili dintre toți străinii care făcuseră carieră în Rusia în timpul domniei lui Petru. El vorbea germana, olandeza, franceza, italiana și latina, ca și rusa; îi însoțise pe Șafirov și Petru în expediția de pe Prut și asistase la negocierile cu marele vizir; în 1714 călătorise la Berlin ca să ajute la convingerea prusacilor pentru a se alătura în alianța împotriva Suediei.

Acum, confruntarea cu Goertz era un test foarte important pentru abilitățile sale (deși oficial Bruce era șeful delegației ruse, de fapt Osterman era cel care deținea competențele diplomatice). Într-un fel, era o ironie: se aflau acolo doi germani – Osterman, născut în Westfalia, și Goertz, născut în Franconia –, așezați la o masă de negocieri în numele Suediei și al Rusiei. Goertz, la cincizeci și unu de ani, mai bătrân și mai experimentat,

reprezenta puterea în declin a Suediei, în timp ce Osterman, de treizeci și doi, dar la fel de talentat, reprezenta puterea în ascensiune a Rusiei.

Bazele negocierilor, așa cum fuseseră înțelese de ambele părți, erau ca Goertz să încheie o pace cu Rusia care să permită Suediei să redobândească unele teritorii pierdute în fața lui Petru, pentru a se putea concentra apoi asupra inamicilor ei în nordul Germaniei. Petru, în linii mari, era de acord; câștigase mai multe teritorii suedeze decât avea nevoie și decât ar fi vrut să păstreze și era dispus să dea înapoi câteva dintre ele în schimbul unui tratat de pace care ar fi confirmat dreptul asupra celorlalte. În ciuda acordului general, propunerile concrete și instrucțiunile pe care echipele de negociere le aveau de la cei doi monarhi erau atât de diferite, încât nu s-ar fi pus problema încheierii vreunui tratat, decât printr-un miracol diplomatic. Așa că Bruce și Osterman cereau de la Suedia, ca o condiție preliminară a negocierilor, cedarea Kareliei, Estoniei, Ingriei și Livoniei; numai partea din Finlanda aflată la vest de Vîborg era negociabilă. Goertz auzise aceste condiții în vara precedentă, de la Kurakin, în Olanda, dar, știind care ar fi fost reacția lui Carol, nici nu a îndrăznit să i le prezinte regelui; tactica lui fusese mai degrabă să-l convingă pe Carol, mai întâi, să accepte negocierile, iar apoi să-l conducă, treptat, către concesiile de orice fel pe care ar fi trebuit să le facă. De fapt, când a venit la Lofo, Goertz a adus instrucțiuni semnate de Carol al XII-lea pe care, dacă le-ar fi pus pe masă, conferința de pace s-ar fi încheiat imediat. Regele Carol nu cerea doar ca Rusia să cedeze Suediei toate provinciile pe care le cucerise, în aceeași stare în care fuseseră înainte de începerea războiului, dar mai cerea ca rușii să plătească Suediei o despăgubire, deoarece începuseră un „război injust“.

În aceste ședințe de deschidere, Goertz și-a jucat strălucit cărțile sale slabe. Prin pompa princiară cu care se înconjurase, prin nonșalanța pe care o afișa ascultând propunerile rușilor, ca și cum Carol ar fi fost învingătorul, și nu Petru, el și-a construit o puternică bază psihologică de pe care să-și prezinte punctul de vedere. Mai departe a exploatat cu măiestrie faptul că Suedia era atunci punctul central al diplomației nordice. Bruce și Osterman știau că, la concurență cu negocierile din insulele Åland, Carol mai negocia și cu George I. Goertz a insinuat că acele negocieri, care nu puteau să aibă decât un final antirus, se apropie rapid de o încheiere favorabilă. Sub o presiune de acest fel, negociatorii ruși au dat înapoi de la condițiile lor inițiale, iar

Osterman a oferit un aranjament modificat, conform căruia Rusia ar fi cedat Finlanda și Livonia, păstrând numai Ingria, Karelia și Estonia. La sfârșitul primei runde de convorbiri, discuția se purta în jurul portului Reval (Tallinn); suedezii insistau ca acesta să fie returnat, deoarece era necesar pentru controlarea Finlandei, iar rușii refuzau la fel de ferm să-l cedeze, spunând că, fără acel port, care controla intrarea în Golful Finic, flota țarului și schimburile comerciale s-ar afla la mila Suediei.

La mijlocul lui iunie, înainte ca Goertz să se întoarcă în Suedia pentru a se consulta cu regele, Osterman, urmând instrucțiunile lui Petru, i-a promis în particular lui Goertz că, dacă se încheia un tratat pe care țarul ar fi fost de acord să îl semneze, recunoștința lui Petru s-ar fi concretizat în cea mai elegantă mantie de zibelină care fusese văzută vreodată, plus 100.000 de taleri. Goertz i-a raportat lui Carol, care, așa cum acesta se așteptase, a respins termenii ca mult prea avantajoși pentru Rusia și l-a trimis înapoi să redeschidă negocierile.

Goertz s-a întors la mijlocul lui iulie cu un alt set de propuneri uluitoare, care, s-a dovedit mai târziu, veneau exclusiv din partea lui, și nu a lui Carol. Așa cum i-a explicat lui Osterman, în particular, planul său, Suedia va ceda Ingria și Livonia Rusiei, urmând ca situația Estoniei și a Kareliei să fie discutată mai târziu. Un alt element al planului său era o nouă alianță militară suedezo-rusă, în cadrul căreia țarul l-ar fi ajutat pe rege să cucerească Norvegia, Mecklenburg, Bremen, Verden și chiar anumite părți din Hanovra. Pentru Petru, aceasta ar fi însemnat război cu Danemarca și Hanovra. Reacția inițială a lui Osterman a fost că țarul nu va lupta ca aliat fățiș al Suediei; totuși, în schimbul concesiilor teritoriale, el ar fi putut să-i asigure 20000 de oameni și opt nave de război lui Carol, ca „asistență". Interesant a fost că Osterman a adăugat că, dacă acest plan ar fi fost agreat, Petru ar fi dorit să se introducă o clauză specială în tratat, care să prevadă promisiunea lui Carol că nu se va expune personal riscurilor într-o campanie militară, deoarece succesul planului depindea în mod evident de prezența regelui suedez la comandă.

Goertz s-a întors jubilând la Carol, iar Osterman s-a întors la Sankt-Petersburg să-l consulte pe țar. Dar triumful lui Goertz a fost scurt. Carol a respins senin tot ceea ce Goertz și Osterman au încercat să negocieze, sub

pretextul că provinciile baltice nu pot fi cedate pentru niște câștiguri nesigure și improbabile în Germania. În final, regele i-a făcut lui Goertz o oarecare concesie, declarând că ar putea să-i permită țarului să păstreze Karelia și Ingria, care aparținuseră odată Rusiei, iar Petru ar fi fost obligat „în mod firesc să renunțe la Livonia, Estonia și Finlanda, care au fost cucerite în urma unui război injust". „Bine", i-a spus Goertz cu amărăciune unui alt ministru, „numai că există o mică problemă – țarul nu le va da niciodată înapoi."[777] Încă o dată, Carol l-a trimis pe Goertz înapoi să negocieze, fără să aibă ceva de oferit. „Misiunea mea", a spus el înainte de plecare, „este să-i prostesc pe ruși, dacă sunt așa de proști ca să fie prostiți."

Poziția lui Goertz devenea din ce în ce mai vulnerabilă. Planul său fusese bazat pe supoziția încheierii rapide și acceptabile a unei păci, fie cu Rusia, fie cu Hanovra, fie cu amândouă, o pace pe care ar fi putut s-o accepte majoritatea suedezilor; altfel, cum știa prea bine, el personal ar fi fost considerat vinovat de reînceperea războiului. Întorcându-se la Lofo, Goertz a aflat răspunsul lui Petru la oferta lui anterioară: țarul nu-și modifica niciuna dintre pretențiile sale teritoriale și refuza să intre într-o alianță cu Suedia împotriva lui Frederic al IV-lea al Danemarcei sau împotriva lui Frederic Wilhelm al Prusiei. Era dispus să îl ajute însă cu 20000 de oameni și opt nave de război care să lupte sub steagul suedez într-o campanie împotriva Hanovrei. În sfârșit, Osterman i-a spus lui Goertz că țarul s-a cam săturat de tergiversările suedezilor și că a declarat că, dacă nu se poate aranja un tratat pe durata lunii decembrie, conferința de pace va lua sfârșit. Goertz, dându-și cuvântul de onoare că se va întoarce în patru săptămâni, a plecat din nou să se consulte cu Carol, care se afla deja cu armata în Norvegia.

Cele patru săptămâni au trecut, dar Goertz nu a mai venit. În ultimele zile ale lui decembrie, a sosit un curier din Stockholm cu vești care au aruncat delegația suedezilor în confuzie și consternare: Goertz fusese arestat; toate navele din Stockholm aveau interdicție de a părăsi portul și toată corespondența cu străinătatea fusese oprită. Au mai trecut zece zile fără alte vești. Apoi, în 3 ianuarie, a sosit un căpitan suedez, iar în dimineața următoare, delegații suedezi i-au informat pe Osterman și pe Bruce că în timpul asedierii unui oraș din Norvegia regele Carol al XII-lea fusese ucis.

De la Lofo, Osterman îi scrisese lui Petru, vorbindu-i despre un potențial punct slab al negocierilor: posibilitatea ca regele Carol să nu poată semna tratatul. Regele, se temea Osterman, „prin acțiunile sale imprudente, mai devreme sau mai târziu fie va fi ucis, fie își va rupe gâtul în galop“[778]. Temerile lui Osterman erau bine întemeiate. Adevărul era că, în vara lui 1718, chiar atunci când Goertz era trimis înainte și înapoi din insulele Åland, cu oferte și contraoferte pentru ruși, încheierea unei păci cu Petru nu îl preocupa nici pe departe pe Carol. Ca întotdeauna, regele avea mai multă încredere în sabia lui decât în intrigile diplomatice ale lui Goertz pentru a ieși din impasul în care se afla. De aceea, pentru Carol, discuțiile din insulele Åland erau valoroase doar pentru că îi permiteau să câștige timp; purtând negocieri cu rușii, Carol se asigura că aceștia nu vor lansa o ofensivă pe coasta suedeză în acea vară, secătuind de putere armata cea nouă în efortul de a respinge atacurile.

În planificarea strategiei sale, Carol acceptase faptul că, pentru moment, Rusia era prea puternică – niciun atac frontal pe partea rusă a Balticii nu ar fi putut să-l disloce pe țar din teritoriile cucerite. Primul adversar urma să fie Danemarca. El avea să înceapă cu o campanie prin care să ocupe sudul Norvegiei, apoi să traverseze spre Zealand și Iutlanda ca să scoată Danemarca din război. De acolo, armata lui urma să treacă spre sud, ca să recucerească Bremenul și Verdenul, iar celor 50000 de suedezi ai săi ar fi urmat să li se alăture 16000 de hesieni, asigurați de cumnatul lui, Frederic de Hesse. În fruntea acestei forțe, el fie ar fi impus o pace Hanovrei, Prusiei și Saxoniei, fie le-ar fi invadat, dacă așa ar fi preferat conducătorii lor. În sfârșit, cu poziția suedeză asigurată astfel în Germania, ar fi putut să pornească asupra rușilor – dacă țarul n-ar fi vrut să cedeze teritoriile capturate pe nedrept. Toate acestea, spunea Carol, ar fi putut dura „patruzeci de ani de război“, dar „ar fi mult mai vătămător pentru Suedia să accepte o pace generală grea și nesigură, decât să accepte un război lung condus în afara frontierelor propriu-zise ale Suediei“[779].

Primul obiectiv era Norvegia, și 43000 de soldați erau desemnați pentru această campanie. O forță de invazie a pătruns spre Trondheim în august 1718, iar regele s-a deplasat spre Kristiania (Oslo) în octombrie. Înaintând prin țara deluroasă și slab populată, aflată la vestul graniței suedeze, armata a trecut râuri și a înotat, a luat cu asalt tranșeele ridicate în grabă de

norvegieni în trecătorile de munte. În 5 noiembrie, corpul principal de armată a ajuns în fața orașului Frederiksten, o fortăreață puternică aflată în drumul spre Kristiania. Carol și-a adus artileria grea și a început o operațiune clasică de asediu.

De la începutul campaniei, Carol a fost conștient că este ultima lui armată și nu a precupețit nimic, cu atât mai puțin confortul propriu sau siguranța personală, pentru a le insufla oamenilor săi fatalismul curajos și voința de a se supune oricărui ordin. Carol s-a hotărât să nu-i întrebe nimic pe ofițerii și soldații care nu erau dispuși să riște ca el; dacă regele era văzut asumându-și riscuri îndrăznețe, toți oamenii îl vor urma. Așa că, în 27 noiembrie, regele însuși a condus 200 de grenadieri într-un atac cu scările pentru capturarea bastionului Gyldenløve, din fortăreața Frederiksten. După aceea, el a rămas cu trupele din prima linie. Deși cartierul general al armatei suedeze era fixat la Tistedal, Carol mânca și dormea într-o mică baracă de lemn lângă Gyldenløve, aflată chiar în spatele primelor tranșee.

În după-amiaza zilei de 30 noiembrie, Carol a plecat călare la cartierul general al armatei. Ofițerii aflați la Tistedal au observat că părea preocupat și trist și că a ars câteva dintre hârtiile pe care le sortase. Și-a pus lenjerie proaspătă, o uniformă curată, ghete și mănuși, iar la patru după-amiaza s-a aruncat din nou în șa, și-a fluturat pălăria în semn de rămas-bun și s-a întors pe front. Servitorul lui, Hultman, i-a adus cina, iar Carol părea relaxat. „Mâncarea ta este așa de bună, încât te voi face maestru bucătar“[780], îl tachina el. Relația apropiată dintre cei doi i-a permis bucătarului să-i răspundă: „Aș vrea să am asta în scris, sire.“

După cină, Carol s-a întors în tranșeele din față, ca să supravegheze săparea tranșeelor de asalt, operațiune care continua neîncetat în fiecare noapte, profitând de protecția față de inamic pe care o oferea întunericul. Un grup de 400 de soldați începuseră să sape din amurg, lucrând cu cazmale și târnăcoape și ducând mănunchiuri de crengi pentru protecție. Norvegienii atârnaseră ghirlande de catran în flăcări pe zidurile fortăreței și detonau bombe din tunurile lor ca să lumineze împrejurimile. La lumina acestor focuri, trăgătorii de pe ziduri trăgeau susținut în suedezii care se opinteau la tranșee, chiar în raza muschetelor. Tirul lor era precis; între șase și zece seara ei au ucis șapte suedezi și au rănit cincisprezece.

În jurul orei nouă și jumătate, Carol, care se afla cu câțiva ofițeri în tranșeele adânci din față, s-a hotărât să urce pe margine ca să vadă ce se întâmplă. A făcut cu piciorul două găuri în mal și a urcat până a ajuns cu mâinile la parapet. Capul și umerii erau deasupra malului tranșeei, în bătaia gloanțelor de muschetă care șuierau peste tot. Cei care erau cu el, jos, în tranșee, cu capul la nivelul genunchilor regelui, erau îngrijorați. „Nu este un loc potrivit pentru Majestatea Voastră“[781], a spus unul dintre ei, rugându-l să coboare. Dar cei care îl cunoșteau mai bine i-au făcut semn să tacă și i-au spus: „Lasă-l în pace. Cu cât îl avertizezi mai mult, cu atât se va expune mai mult.“

Era beznă și înnorat, dar flăcările care ardeau pe zidurile fortăreței și desele bombe ale norvegienilor dădeau ceva lumină. Carol, sprijinit de marginea de sus a tranșeei, cu umerii înfășurați în pelerină și cu capul sprijinit în mâna stângă, era perfect vizibil pentru grupul de muncitori care se afla în fața tranșeelor. A rămas în această poziție multă vreme, în timp ce ofițerii lui se sfătuiau cum să-l convingă să se dea jos. Dar regele era binedispus. „Nu vă temeți“[782], spunea el, și rămânea în continuare în același loc, uitându-se pe deasupra tranșeelor.

Deodată, oamenii de jos au auzit un sunet special, ca și cum „o piatră ar fi fost aruncată cu forță în noroi“ sau „sunetul care se aude când cineva plesnește cu două degete palma cuiva“[783]. După aceea, Carol nu a mai făcut nicio mișcare, numai mâna i-a alunecat de pe obrazul stâng. A rămas deasupra lor, susținut de buza fortificației. Apoi, un ofițer de jos și-a dat seama că s-a întâmplat ceva. „Doamne Isuse“, a țipat el, „regele este împușcat!“[784] Carol a fost tras jos în tranșee, unde ofițerii au văzut îngroziți că un proiectil de muschetă pătrunsese prin tâmpla stângă a regelui, traversase craniul și ieșise prin tâmpla dreaptă. Murise instantaneu.

Ca să-și îngăduie ceva timp de gândire, ofițerii au postat gărzi la cele două intrări ale tranșeei. A fost adusă o targă și corpul a fost pus pe ea, apoi cadavrul a fost acoperit cu două pelerine, ca să-i ascundă identitatea. Doisprezece soldați de gardă, fără să știe ce povară importantă poartă, l-au scos pe rege afară din tranșee, ca să-l ducă spre ariergardă, dar unul dintre ei s-a împiedicat, targa s-a înclinat și mantia care acoperea partea de sus a cadavrului a căzut. Chiar în momentul acela norii s-au dat la o parte și au

lăsat lumina lunii să strălucească pe fața mortului. Soldații îngroziți l-au recunoscut imediat pe regele lor.

Moartea lui Carol a avut un efect imediat și hotărâtor nu numai asupra asediului, ci și asupra întregului plan de război a cărui campanie norvegiană era doar începutul. Chiar și apărătorii de la Frederiksten și-au dat seama că s-a întâmplat ceva. „Imediat s-a așternut o mare liniște, nu numai în noaptea aceea, dar chiar și a doua zi“[785], spunea unul. De fapt, de cum s-au adunat șocații comandanți suedezi la cartierul general de la Tistedal, mai târziu în seara aceea, părea că nu este nimic de făcut; fără Carol, fără conducerea și spiritul lui, chiar și războiul părea fără sens. Două zile mai târziu, generalii au abandonat solemn campania norvegiană. Soldații au fost retrași din tranșee, iar căruțele de provizii, una dintre ele ducând trupul regelui, au huruit înapoi peste dealuri spre Suedia. După o absență de optsprezece ani, Carol al XII-lea s-a întors în sfârșit la Stockholm. Trupul a fost îmbălsămat și a fost depus cu onoruri la palatul Carlberg.

Fusese plecat de așa de mult timp și era responsabil de atât de multe poveri aduse de război, încât oamenii de rând nu l-au jelit. Dar cei care îl cunoscuseră aveau inima frântă de durere. Nepotul său, ducele Carol Frederic de Holstein, a scris consiliului din Stockholm. „Această durere aproape insuportabilă îmi atinge inima [așa de profund încât] nu pot să scriu mai mult.“[786] Tutorele regelui și camaradul său de arme, feldmareșalul Rehnsköld, întors recent în Suedia în urma unui schimb de ofițeri prizonieri, l-a descris pe acest „rege inimitabil“, plin de înțelepciune, curaj, elegant și blând, care murise așa de tânăr. „Îi vom simți lipsa atunci când succesul va veni“, spunea Rehnsköld. „E o mare suferință să-l vezi cu ochii tăi mort.“[787]

Funeraliile au avut loc la Storkyrkan, catedrala în care Carol fusese încoronat, iar apoi trupul a fost transferat la biserica Riddarhom, locul de înmormântare al regilor și reginelor din Suedia. Astăzi, el se odihnește acolo într-un sarcofag de marmură neagră acoperit cu o piele de leu din bronz peste care sunt așezate o coroană și un sceptru. Pe partea opusă, în cealaltă parte a bisericii, se află sarcofagul de marmură italiană al altui erou militar de legendă, Gustav Adolf. Deasupra lor, de tavanul bisericii atârnă sute de steaguri și drapele militare capturate în războaie, care acum s-au decolorat și putrezesc încet.

[772] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 375.

[773] Nisbet R. Bain, Charles, p. 305.

[774] ibidem, p. 278.

[775] O sută șaptezeci și patru de ani mai târziu, în 1887, a fost construit Canalul Kiel. (N. a.)

[776] Eugene Schuyler, vol. II, p. 250.

[777] ibidem, p. 406.

[778] B.H. Sumner, Emergence, p. 103.

[779] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 475.

[780] ibidem, p. 502.

[781] Nisbet R. Bain, Charles, p. 209.

[782] Frans G. Bengtsson, p. 476.

[783] Ragnild M. Hatton, Charles, p. 503.

[784] ibidem.

[785] ibidem, p. 497.

[786] ibidem, p. 520.

[787] ibidem, p. 521.

56

REGELE GEORGE PĂTRUNDE ÎN MAREA BALTICĂ

Petru era în mijlocul unui grup de ofițeri atunci când a primit vestea morții marelui său adversar. I s-au umplut ochii de lacrimi; ștergându-și-le, el a spus: „Dragul meu Carol, ce rău îmi pare de tine.“[788] A poruncit doliu de o săptămână la curtea rusă. În Suedia, problema succesiunii s-a decis repede. Dacă sora mai mare a regelui, Hedwig, ducesa de Holstein, ar mai fi trăit, ea l-ar fi urmat la tron, dar Hedwig murise în 1708, iar moștenirea a trecut la fiul ei, tânărul duce Carol Frederic, care, la moartea unchiului său, avea optsprezece ani. Pretenții la tron avea și sora mai mică a lui Carol, Ulrika Eleonora, care avea acum treizeci și doi de ani și era căsătorită cu Frederic, duce de Hesse. Ani de zile, până să crească tânărul Carol Frederic, cele două grupări fuseseră rivale, fiecare încercând să se poziționeze cât mai bine, în cazul în care s-ar fi întâmplat ceva cu regele.

Cât timp a trăit, regele a refuzat cu încăpățânare să aleagă între nepotul și sora lui și să proclame un moștenitor. Este posibil să fi crezut, desigur, că, într-o bună zi, s-ar fi căsăstorit și ar fi avut el însuși un moștenitor. În acest timp, el a dorit să aibă afecțiune și sprijin din partea amândurora, și a Ulrikăi, și a lui Carol Frederic. L-a ținut pe lângă el pe tânărul duce și a avut în mod special grijă să-l instruiască în arta militară. Îi scria regulat Ulrikăi și îl desemnase pe soțul acesteia ca unul dintre principalii lui consilieri și comandanți. Era timp destul să facă o alegere care va îndepărta în mod dureros pe unul dintre acești iubiți membri ai familiei.

Frederic de Hesse, soțul Ulrikăi, era mai realist. Înainte de începerea campaniei norvegiene, el îi dăduse soției sale o listă cu ceea ce ar fi trebuit să facă în cazul în care regele ar fi murit pe neașteptate: Ulrika urma să se autoproclame regină, să se încoroneze și să aresteze fără scrupule pe oricine i s-ar fi opus. Așa s-a și întâmplat. Carol Frederic, ca și Frederic de Hesse, se afla cu regele în Norvegia când a lovit glonțul fatal, iar Ulrika a urcat pe

tron fără vreo împotrivire. La început, tânărul Carol Frederic era prea îndurerat ca să i se împotrivească sau chiar să-i pese foarte tare, dar când și-a revenit și a evaluat situația, faptul era deja consumat. Pe urmă, mai vârstnicul și mai experimentatul Frederic de Hesse l-a convins cu ușurință că datoria sa era devotamentul față de mătușa lui, Ulrika, devenită acum regină a Suediei.

Personajul afectat direct și mai radical de moartea regelui a fost Goertz. În dimineața de după moartea lui Carol, Frederic de Hesse a trimis doi ofițeri ca să-l aresteze pe Goertz „în numele regelui". Goertz, care se întorsese chiar în ziua aceea din insulele Åland cu vești despre ultimele negocieri cu rușii, a fost uluit. A întrebat: „Regele mai este în viață?"[789] I-au fost confiscate toate documentele și banii și, de teamă ca nu cumva să încerce să se sinucidă, nu i s-a permis să aibă cuțit sau furculiță. El și-a petrecut noaptea citind și a scris o scurtă scrisoare rudelor sale în care își afirma nevinovăția.

Timp de șase săptămâni, cât timp Goertz s-a aflat în închisoare, au fost elaborate cu mare grijă capete de acuzare, astfel încât să nu existe nicio șansă de scăpare pentru el. Cei care îl capturaseră se temeau că dacă ar fi fost judecat pentru trădare de către o curte de justiție obișnuită ar fi putut fi achitat cu argumentul că, nefiind un supus suedez, curtea nu ar fi avut jurisdicție asupra lui. Apoi, Goertz ar fi putut argumenta pe bună dreptate că el a acționat ca servitor al regelui, și nu al statului, având de partea sa autoritatea absolută a lui Carol. Mai putea argumenta și că nu făcuse nimic pentru profitul său; nu se îmbogățise nici măcar cu un ban.

Cu toate acestea, Suedia era hotărâtă să-l distrugă. A fost numită o comisie specială extrajudiciară pentru a-l judeca. A fost acuzat de o infracțiune nouă în legea suedeză: „Pentru că a răcit sentimentele defunctului rege față de popor." A fost acuzat de faptul că a profitat de încrederea regelui, sugerându-i lui Carol să ia măsuri dăunătoare pentru Suedia, cum ar fi continuarea războiului. De la început, soarta lui Goertz a fost pecetluită; în zadar protesta el în legătură cu lipsa de jurisdicție a comisiei speciale. Pretenția lui că este cetățean străin și nu poate fi atins a fost respinsă. Cererea lui de a beneficia de un avocat a fost considerată inutilă. Nu i s-a permis să-și cheme martori și nici să-i confrunte pe martorii ostili. Nu i s-a

permis să-și conceapă în scris apărarea sau să aducă notițe în sala de judecată. I s-a dat doar o zi și jumătate pentru a-și pregăti pledoaria, timp în care abia a putut să citească doar a cincea parte din dovezile aduse împotriva sa. Evident, a fost găsit vinovat și condangat în unanimitate la moarte prin decapitare, cu incinerarea cadavrului sub eșafod, care simboliza un dispreț deosebit. A primit sentința cu sânge rece, dar a solicitat ca trupul său să fie scutit de rușinea finală. Cu duritate, Ulrika a poruncit ca întreaga sentință să fie aplicată. Goertz a urcat pe eșafod cu demnitate și curaj și a spus: „Suedezi însetați de sânge, luați atunci capul acesta după care tânjeați de mult.“[790] Când și-a pus capul pe butuc, ultimele lui cuvinte au fost: „Doamne, în mâinile tale îmi încredințez sufletul.“ Capul său a căzut de la prima lovitură, iar trupul i-a fost ars pe loc.[791]

Odată cu disparițiile neașteptate ale lui Carol al XII-lea și Goertz din fruntea statului suedez, mulți dintre conaționali, dar și alții, se așteptau la o schimbare radicală. Este adevărat că moartea regelui a dus la sfârșitul campaniei norvegiene și al vastei acțiuni continentale pe care o visa Carol. Dar, în mod curios, pe măsură ce se scurgeau săptămânile și lunile, sfârșitul Marelui Război al Nordului nu părea mai aproape. La urcarea pe tron, noua regină, Ulrika Eleonora, i-a scris lui Petru că dorește pace. Țarul i-a răspuns că, deși tot nu era dispus să cedeze Livonia, era dispus să plătească Suediei un milion de ruble pentru cesionarea provinciei. Ulrika a respins oferta și i-a prezentat alte cereri. În această notă, negocierile au eșuat, iar Bruce și Osterman s-au retras de la conferința din insulele Åland.

În spatele reticenței monarhiei suedeze de a face pace se afla speranța că Suedia ar putea recâștiga diplomatic ceva din ceea ce pierduse prin război. În umbră, percepută doar slab de la Sankt-Petersburg, care nu era ținut la curent cu ultimele informații în mod deliberat, o altă nouă structură de alianțe baltice prindea contur. Goertz participase la aceste negocieri, iar Carol al XII-lea le aprobase. Acum, atât războinicul, cât și diplomatul erau morți, dar jocul diplomatic a continuat. Iar jucătorul cel mai important era hotărâtul și încăpățânatul german, regele George I al Angliei – curajos, timid, unii spuneau prost, dar un om care, atunci când își fixa un obiectiv, mergea oricât de departe ca să-l atingă. Petru îl întâlnise cu douăzeci de ani în urmă, în timpul Marii Ambasade, și de mai multe ori în anii care au urmat. Nu îl plăcea prea mult, dar nu l-ar fi putut ignora. În ultimii ani ai

Marelui Război al Nordului, cheia încheierii luptei se afla – sau cel puțin așa părea – în mâinile grăsuțe ale lui George.

Ceața care plutea pe Tamisa era așa de groasă în dimineața de 29 septembrie 1714, încât noul rege al Angliei nu a putut să navigheze în sus pe râu și să pună piciorul pe mal în noua lui capitală. Vasul său, flancat de nave de război daneze și engleze, a trebuit să ancoreze mai jos de Greenwich, iar George a fost dus la mal cu o barcă prin ceața oarbă și umedă. Acolo, stând în picioare în fața colonadelor magnificului Spital Naval Regal al lui Wren, nobilele figuri ale Angliei, atât whig cât și tory, îl așteptau îmbrăcați în cele mai fine catifele și mătăsuri. Regele a coborât din barcă și și-a salutat noii supuși, ceremonie complicată de faptul că noul monarh nu vorbea engleza și puțini dintre supușii lui cunoșteau limba germană. Pentru ducele de Marlborough, umilit de regina Ana și de miniștrii ei tory, regele a făcut un efort special și a fost atent cu el. „Dragul meu duce", a spus el în franceză, pe care o vorbea și Marlborough, „sper ca acum ai ajuns la sfârșitul problemelor tale."[792]

Sosirea unui prinț străin care să urce pe tron devenise aproape o rutină în Anglia. Se întâmplase de trei ori în ceva mai mult de un secol, deoarece Iacob I, William al III-lea și acum George I fuseseră importați doar pentru păstrarea religiei protestante.[793] Pretenția lui George Louis la tronul englez venea prin mama sa, o nepoată a lui Iacob I, dar adevărul este că el a venit cu destule rețineri. Ca elector al Hanovrei, guverna unul dintre principalele state germane ale Sfântului Imperiu Roman, cu o agricultură importantă și o industrie neînsemnată. Hanovra era doar a zecea parte din Marea Britanie, atât ca suprafață, cât și ca populație. Armata ei fusese întărită în unsprezece ani de război împotriva francezilor, iar electorul fusese, alături de Marlborough și de prințul Eugen de Savoia, unul dintre comandanții principali ai alianței. Pe scara puterii europene, Hanovra era aproape la același nivel cu Danemarca, Prusia sau Saxonia. Era un mic stat înfloritor, plăcut și mândru.

George Louis a acceptat tronul englez cam pentru același motiv pentru care îl acceptase și prințul de Orania cu douăzeci și șase de ani înainte: ca să se asigure de sprijinul englez pentru propriile ambiții continentale. Ca elector al Hanovrei, George Louis era un personaj important în Europa, dar ca rege

al Angliei ar fi fost unul dintre suzeranii Europei, mult mai puternic decât stăpânul său oficial, împăratul habsburgic.

La două zile după acostarea lui la Greenwich, când George I și-a făcut intrarea publică în Londra, poporul englez a putut să-l privească pe noul rege. Era un om scund, de cincizeci și patru de ani, cu pielea albă și ochii albaștri exoftalmici care urma să devină caracteristicile multora dintre descendenții lui regali în următoarele două secole. Crescut ca soldat, era un comandant, dacă nu strălucit, cel puțin brav și priceput, iar obiceiurile sale erau acelea din armată; gusturile îi erau simple și domestice. Nu îi plăceau noii supuși. Spre deosebire de docilii germani, englezii erau orgolioși, sensibili, certăreți și țineau cu încăpățânare la ideea că monarhii lor trebuie să împartă puterea cu Parlamentul. Cât putea de des, George pleca din Anglia la Hanovra și, odată ajuns acolo, spre nemulțumirea miniștrilor englezi, stătea cu lunile. În mod deliberat, își arăta disprețul pentru supușii săi prin faptul că nu s-a deranjat deloc să învețe limba acestora. De partea cealaltă, nici englezii nu îl plăceau pe George și se plângeau din cauza lipsei lui de interes, a răcelii lui, a miniștrilor germani și a amantelor urâte. Numai religia era cea care îi apropiase de el, chiar dacă era luteran, și nu anglican.

La Londra, regele evita ceremoniile ori de câte ori putea. Locuia în două camere unde era îngrijit de doi servitori turci capturați în campaniile sale ca general imperial. Compania lui favorită era aceea a două amante germane, una înaltă, slabă și osoasă, iar cealaltă așa de corpolentă, încât mulțimea din Londra le poreclise „Elefantul și Castelul“[794]. Îi plăcea să joace cărți și mergea deseori în casa unui prieten unde putea să joace liniștit cu câțiva tovarăși. Îi plăcea muzica și era un admirator frenetic al lui Georg Friedrich Händel, care emigrase din Germania în Anglia, în mare parte din cauza rugăminților patronului său regal.

Își ura fiul. Ochii regelui scăpărau de furie, iar fața i se înroșea de câte ori apărea prințul de Wales. Prin orice mijloace, încerca să-l umilească pe moștenitorul său. Un asemenea tratament îl aducea pe prinț în culmea furiei, dar tot ce putea să facă era să aștepte. În acest timp, regele pusese stăpânire pe copiii fiului său și îi interzisese acestuia să apară la curte. Motivul acestei dispute între cei doi bărbați încăpățânați era nora regelui, Caroline de Anspach, prințesă de Wales, o frumusețe cu ochi albaștri și păr blond, cu

o față plină și superbă, foarte inteligentă și cu picioarele pe pământ. Era genul de femeie care îi plăcea cel mai mult regelui, iar faptul că era căsătorită cu fiul pe care îl detesta nu făcea decât să adâncească antipatia pentru tânăr.

La urcarea pe tron, George I avea de gând să se folosească de marea putere a Angliei pentru atingerea scopurilor Hanovrei. Se uita de mult cu invidie la ducatele aflate în posesia suedezilor, Bremen și Verden, care controlau estuarele Elbei și ale Weserului și blocau în acest fel accesul Hanovrei la Marea Nordului. Acum, când Imperiul Suedez părea că se află la limita prăbușirii, el voia să fie acolo când se împărțeau prăzile. Așa că în 1715 Hanovra – nu și Anglia – a intrat în alianța antisuedeză. După cum Vasili Dolgoruki, ambasadorul lui Petru la Copenhaga, îi explica țarului situația confuză: „Deși regele englez a declarat război Suediei, a făcut-o doar în calitate de elector al Hanovrei, iar flota engleză a venit [în Marea Baltică] doar pentru a-și proteja negustorii. Dacă flota suedeză atacă flota rusă a Majestății Voastre, nu trebuie să se creadă că englezii îi vor ataca pe suedezi.“[795]

În ciuda acestor aprecieri, Petru, a cărui politică de ani de zile fusese să aducă și Hanovra și Anglia împotriva Suediei, era încântat. Iar când a auzit că amiralul britanic sir John Norris ajunsese în Marea Baltică în fruntea a optsprezece nave de linie care escortau 106 de nave comerciale, țarul era plin de bucurie. La prima vizită a lui Norris în Reval, țarul se afla la Kronstadt, dar când a auzit de vizita britanică și de faptul că Norris se va întoarce, Petru s-a grăbit la Reval cu o escadrilă. Când amiralul britanic a revenit, l-a găsit acolo pe Petru cu nouăsprezece nave de linie rusești. Norris a rămas trei săptămâni, timp în care amiralii și ofițerii celor două flote s-au distrat unii pe alții cu festivități de gală. Erau acolo, de asemenea, Ecaterina și aproape toată curtea lui Petru. Au luat masa cu Norris la bordul navei-amiral a acestuia. În timpul vizitei, Petru a examinat navele britanice de la chilă până în vârful catargului și i-a permis lui Norris să inspecteze liber vasele rusești. El a văzut acolo trei nave noi, cu șaizeci de tunuri, construite la Sankt-Petersburg, pe care le-a descris ca fiind „la fel de bune din toate punctele de vedere cu navele de același fel din țara noastră, și mult mai frumos mobilate“[796]. La sfârșitul vizitei, Petru i-a oferit entuziasmat

comanda flotei ruse și, deși amiralul a refuzat oferta, i-a oferit vizitatorului portretul său regal bătut în diamante.

După aceea, în fiecare vară, până la moartea lui Carol al XII-lea (adică verile din anii 1715, 1716, 1717 și 1718), Norris se întorcea în Marea Baltică împreună cu escadrila britanică și cu aceleași ordine: să nu se angajeze în luptă cu suedezii decât dacă navele britanice sunt atacate. În 1716, escadrila lui Norris a făcut parte din flota combinată a aliaților care avea misiunea să asigure invazia Scaniei, iar dacă ar fi apărut flota suedeză, tunurile britanice ar fi deschis focul. Dar flota suedeză a rămas în port, iar în septembrie Petru a amânat invazia.

Așa cum se vedea de la Londra, moartea lui Carol din noiembrie 1718 schimbase total situația Balticii. Până atunci, interesul lui George I fusese stăpânirea definitivă a Hanovrei asupra Bremenului și Verdenului, iar cabinetul britanic fusese preocupat de protejarea schimburilor comerciale și a fluxului de provizii navale din Baltica. Amândouă părțile erau îngrijorate de posibilitatea ca regele Carol să acorde sprijin unui nou-venit iacobit în Anglia, în locul regelui din Hanovra. Dar moartea lui Carol a eliminat aceste temeri și a permis regelui și miniștrilor săi să reevalueze schimbarea majoră care avea loc în Nord: declinul Imperiului Suedez și înlocuirea lui în Marea Baltică de puterea din ce în ce mai mare a Rusiei.

Regele George I a conceput un plan din care, dacă ar fi avut succes, ar fi avut de profitat atât Anglia, cât și Hanovra; Marea Baltică ar fi fost sigură pentru comerțul britanic, fluxul de mărfuri ar fi fost continuu și nederanjat, iar posesia Bremenului și a Verdenului ar fi fost garantată Hanovrei nu numai prin dreptul cuceritorului, ci și prin cedarea formală de către Coroana suedeză. Scopul lui George era să păstreze o putere suficientă pentru Suedia, „așa încât țarul să nu devină prea puternic în Marea Baltică“[797]. Mijlocul prin care voia să obțină acest lucru era o răsturnare completă a sistemului de alianțe din Baltica. În 1718, Suedia era singură împotriva unei coaliții puternice de state: Rusia, Polonia, Danemarca, Hanovra și Prusia. Această aliniere avea acum să fie schimbată. Mai întâi, Suedia va fi influențată să facă pace cu toți inamicii ei din Baltica inferioară, apoi o ligă generală de puteri germane urma să pornească împreună împotriva țarului și să-l izgonească din marea nordică. La început, pacea va fi costisitoare

pentru Suedia: toate posesiunile germane urma să fie împărțite între Hanovra, Prusia, Danemarca și Polonia. În schimb, aceste state vor deveni aliații Suediei și o vor ajuta să primească înapoi Livonia, Estonia și Finlanda, cedând numai Sankt-Petersburgul, Narva și Kronstadtul. Dacă Petru ar fi refuzat acești termeni, i s-ar fi impus ceva și mai dur: ar fi fost privat de toate cuceririle sale și, în plus, ar fi fost forțat să cedeze Smolenskul și Kievul Poloniei. În concluzie, Rusia, care până atunci era aparenta câștigătoare a războiului, cucerind cele mai multe teritorii, ar fi fost învinsă și pusă să plătească pacea. Hanovra și Prusia, care intraseră târziu în război, și aproape că nu luptaseră deloc, deveneau astfel adevăratele câștigătoare.

În fazele lui inițiale, planul lui George I a avut un succes extraordinar. Una câte una, aliatele lui Petru au fost îndepărtate de acesta, prin diplomație iscusită, mituite sau presate să facă pace separată cu Suedia. Hanovra a fost prima din această paradă. În 20 noiembrie 1719, George I, în calitate de elector al Hanovrei, a semnat un tratat formal de pace cu Suedia. Prin tratat, Hanovra obținea cesiunea definitivă a Bremenului și a Verdenului, plătind un milion de taleri. Două luni mai tîrziu, ca rege al Angliei, același George I a semnat o alianță cu Suedia prin care Anglia urma să plătească Suediei subsidii de 300.000 de taleri pe an, atâta timp cât va dura războiul cu Rusia, să sprijine Suedia cu o flotă britanică în Marea Baltică și să ajute Suedia să încheie o pace favorabilă cu Rusia.

Regele Frederic Wilhelm al Prusiei a fost pus într-o situație neplăcută după propunerea englezilor, pentru că se considera prieten al țarului și tocmai semnase recent – în august 1718 – o nouă alianță cu Petru. Dar a fost mult prea tentat, ți în final decisiv influețat, de promisiunea cesiunii permanente a portului Stettin, care oferea regatului său accesul la mare, plus o bucățică din Pomerania suedeză. Pentru a-și liniști conștiința, Frederic Wilhelm a purtat toate negocierile pe față. El i-a informat pe ruși asupra fiecărui detaliu al discuțiilor cu englezii și s-a străduit să-l convingă pe Golovkin și, mai târziu, pe Tolstoi, pe care Petru îl trimisese special la Berlin, că noul tratat nu va aduce nicio atingere Rusiei. Chiar și după ce tratatul de pace dintre Prusia și Suedia a fost semnat în cele din urmă, în 20 ianuarie 1720, regele a semnat și o declarație prin care se angaja că nu va acționa niciodată împotriva intereselor sau a teritoriilor prietenului său, Petru.[798]

Danemarca a fost ademenită să facă pace cu Suedia prin influența combinată a banilor englezești și a flotei regale. A fost semnat un armistițiu în 19 octombrie 1719, iar în 3 iulie 1720 s-a semnat și un tratat de pace suedezo-danez. Suedia a acceptat să plătească de atunci înainte taxe pentru navele suedeze care treceau prin canal și să nu mai acorde niciun fel de sprijin ducelui de Holstein-Gottorp. După aceea, regele Augustus, care contribuise la instigarea Marelui Război al Nordului și a cărui putere de convingere l-a făcut pe țar să pornească împotriva Suediei, a semnat un tratat de pace cu Suedia în 27 decembrie 1719. Niciun teritoriu nu și-a schimbat stăpânirea, dar termenii tratatului confirmau titlul lui de rege al Poloniei, în timp ce lui Stanisław, celălalt pretendent la titlu, i s-a permis să rătăcească prin Europa, autointitulându-se regele Stanisław.

Rusiei, regele George I și miniștrii lui englezi i-au explicat că toate aceste schimbări erau doar rezultatul eforturilor britanice de a media pacea în nord. Rușii însă au înțeles situația. În vara lui 1719, Fiodor Veselovski, ambasadorul țarului la Londra, a cerut o întrevedere cu generalul și lordul James Stanhope, care conducea politica afacerilor străine în guvernul britanic. Vorbind deschis, Veselovski l-a avertizat pe Stanhope că orice fel de alianță între Anglia și Suedia, chiar și de natură defensivă, va fi privită ca o declarație de război la adresa Rusiei. Stanhope a protestat, spunând că Rusia ar trebui să arate mai multă recunoștință pentru serviciile importante pe care Anglia le-a oferit țarului în timpul războiului.

„Ce servicii a oferit Anglia Rusiei în acest război?“[799] a ripostat Veselovski.

„Anglia“, a spus Stanhope, „i-a permis țarului să facă mari cuceriri și să-și consolideze poziția în Marea Baltică și, în plus, a trimis flota ei să-l asiste în cuceririle lui.“

„Anglia“, a replicat Veselovski, „i-a permis Majestății Sale să facă cuceriri deoarece nu avea niciun mijloc de a-l opri și, cu toate că nu avea nicio intenție să-l ajute, numai din cauza circumstanțelor a fost obligată să rămână neutră. A trimis flota în Marea Baltică pentru protecția propriilor ei schimburi comerciale și ca să-l apere pe regele Danemarcei, ca o obligație față de el, prevăzută prin clauzele tratatului.“

Principalul mijloc de a pune în practică noua politică antirusească a Angliei urma să fie o prezență masivă a flotei britanice în Marea Baltică. Comandantul flotei urma să fie același amiral sir John Norris care comandase timp de patru ani escadronul britanic în apele Balticii. Acum, ordinele lui Norris erau să schimbe cursul și prieteniile. Instrucțiunile secrete pe care le primise amiralul de la Stanhope erau să ofere medierea Marii Britanii între părțile beligerante, Rusia și Suedia.

În iulie 1719, navele cele mari ale amiralului Norris au navigat prin canal către Baltica, cotind spre nord-est, spre Stockholm, intrând în Skargard și ancorând în largul capitalei suedeze. Norris s-a dus pe mal cu scrisori pentru regină, iar în 14 iulie regina Ulrika a luat masa la bordul navei-amiral a lui Norris. Cu această ocazie, ea l-a informat pe amiral că Suedia acceptă oferta britanică.

Rușii, evident, priveau sosirea flotei britanice cu suspiciune și cu teamă. Când a apărut în Baltica, Petru a pus întrebări în legătură cu scopul prezenței lor și i-a cerut amiralului Norris să îi dea asigurări că nu are intenții ostile, altfel navelor britanice nu li se va permite să se apropie de coasta rusească. Scopul prezenței englezești a devenit clar când au fost remise țarului scrisori de la Norris și de la lordul Carteret, ambasadorul englez de la Stockholm. Aceste scrisori ale englezilor aproape că-i porunceau țarului să facă pace cu Suedia, anunțând că flota britanică se află în Marea Baltică nu numai pentru a proteja comerțul, ci și pentru a „sprijini medierea“. Bruce și Osterman, considerând că limbajul ministrului englez și al amiralului este „neobișnuit și insolent“[800], au refuzat să transmită mai departe scrisorile către țar, sugerând că într-o chestiune de o asemenea importanță regele George ar trebui să-i scrie personal lui Petru. Auzind de aceste scrisori, Petru a fost indignat. Nu avea nicio intenție să accepte medierea unui monarh care, ca elector al Hanovrei, era acum un aliat activ al Suediei. Ca să-și manifeste nemulțumirea, țarul le-a poruncit atât lui James Jefferyes, care era acum ambasador al Angliei în Rusia, cât și lui Weber, care era reprezentantul Hanovrei, să părăsească Sankt-Petersburgul.

În timp ce manevrele diplomatice complicate ale lui George I și ale miniștrilor săi englezi se desfășurau pe la spatele lui, Petru a mers înainte în încercarea de a-i învinge pe suedezi pe câmpul de luptă. Carol al XII-lea era

mort, iar negocierile din insulele Åland nu aduseseră niciun rezultat; de aceea, trebuia ca Suediei să i se reamintească faptul că războiul încă nu se terminase. Marele efort al campaniei din 1719 trebuia să fie un puternic atac amfibiu pe coasta Suediei, de-a lungul Golfului Botnic. Armele urma să fie aceleași ca și cele care fuseseră așa de eficiente în cucerirea Finlandei: flote de galere care duceau mii de soldați în apele puțin adânci, acolo unde navele mari nu puteau ajunge. În mai, 50000 de soldați ruși au ieșit din tabăra de iarnă și s-au îndreptat către punctele de adunare de la Sankt-Petersburg și de la Reval, pentru a fi deplasate pe mare spre vestul Finlandei, de unde urma să fie lansat atacul. Apraksin avea să fie comandantul suprem al flotei ruse de 180 de galere și 300 de nave cu fundul plat, care mergeau în convoi alături de douăzeci și opt de nave de linie. În 2 iunie, Petru însuși a părăsit Sankt-Petersburgul spre Peterhof și Kronstadt, la comanda unei flotile de treizeci de galere care duceau 5000 de soldați.

În vara aceea, flota lui Petru înregistrase deja un succes. În 4 iunie, o escadrilă de șapte nave de război rusești care navigau înspre Reval interceptaseră trei nave suedeze mai mici în largul mării. Copleșite numeric și ca armament, navele suedeze au încercat să fugă spre Stockholm Skargard, arhipelagul de insule și insulițe care protejau capitala suedeză dinspre mare. Navele rusești le-au ajuns din urmă însă și, după o luptă de opt ore, toate cele trei nave suedeze, inclusiv nava cu cincizeci și două de tunuri Wachtmeister, au fost capturate. Întoarcerea escadrilei la Reval, cu prada, l-a satisfăcut profund pe Petru. Aceea fusese o bătălie în ape adânci, nu ca acțiunea cu galere de la Hangö.

În 30 iunie, Petru și escadrila de la Kronstadt au ajuns la Reval cu cele mai mari nave de război rusești, inclusiv cea cu nouăzeci de tunuri, Gangut, cele cu șaptezeci de tunuri, Sf. Aleksandr, Neptun și Reval, și cea cu șaizeci și patru de tunuri, Moskva. În acest timp, amiralul Norris intrase în Marea Baltică cu o escadrilă de șaisprezece nave de linie. În ciuda prezenței cu potențial amenințător a flotei engleze, navele de război ale lui Petru au navigat spre Suedia în 13 iulie, urmate la câteva zile de 130 de galere pline cu soldați. În 18, toată forța navală rusească ancorase la Lemland, în insulele Åland, iar în seara de 21 au pornit pe mare. Ceața și marea calmă au forțat navele mari să ancoreze, dar galerele au continuat să înainteze cu

ajutorul vâslelor și, cu Apraksin la comandă, au atins primele insule din Skargard în după-amiaza zilei de 22.

Pentru următoarele cinci săptămâni, navele lui Apraksin și cei 30000 de oameni pe care îi duceau au produs un adevărat dezastru pe coasta de est a Suediei. Deoarece nu era atacat de pe mare, Apraksin și-a despărțit trupele, trimițându-l pe generalul-maior Lacy cu douăzeci și una de galere și douăsprezece goelete în nordul coastei, în timp ce el deplasa corpul principal de armată spre sud. A trimis la mal o trupă de cazaci ca să facă un raid prin Stockholm, dar asaltul lor a fost respins. Skargard era un loc dificil, cu canalurile lui înguste și bine apărate, iar o forță de patru nave de război și nouă fregate din portul Stockholm a stânjenit acțiunea galerelor rusești. Deplasându-se spre sud, Apraksin și-a divizat din nou navele în escadrile mici ca să opereze de-a lungul coastelor, incendiind mici orașe, fabrici și fierării și capturând vasele de pe coastă. În 4 august, navele cele mai sudice ale rușilor au ajuns la Nykoping, iar în 10 la Norrkoping, unde au fost capturate câteva nave comerciale suedeze, unele încărcate cu minereu de cupru adus de la minele din apropiere. Acestea au fost trimise în Rusia. Într-o turnătorie unde se fabricau tunuri, 300 de tunuri care nu apucaseră să fie livrate armatei suedeze au fost capturate și încărcate la bord. În 14 august, flota lui Apraksin s-a întors spre nord, oprindu-se din loc în loc pentru a debarca alte detașamente de-a lungul coastei. Ajuns din nou la Skargard, el a mai încercat un atac asupra capitalei, dar din nou a fost respins. În 21 august, douăzeci și una de goelete rusești și douăzeci și una de galere au forțat intrarea pe unul dintre canale sub focul susținut din forturile și de pe navele suedeze, dar pe urmă s-au retras.

Între timp, spre nord, forța lui Lacy se deplasa, având un efect la fel de devastator de-a lungul coastei superioare. El a distrus fabrici și fierării, magazii și mori și a incendiat trei orașe. Trupele au luptat în trei bătălii minore, câștigând două dintre ele și fiind respinse în cea de-a treia, moment în care s-au retras. O mare cantitate de fier, nutreț și provizii a fost capturată; o parte au fost încărcate pe nave, iar ce nu s-a putut lua a fost aruncat în mare sau incendiat. În 29 august, Lacy și Apraksin erau amândoi înapoi în insulele Åland, iar în 31 august au plecat spre casă, flota de galere îndreptându-se spre Kronstadt, iar cea de nave de război, spre Reval.

În toamna aceea, sperând că lecția atacurilor din vară fusese resimțită, Petru l-a trimis pe Osterman la Stockholm cu o propunere de armistițiu, ca să vadă dacă suedezii sunt mai pregătiți să facă pace. Osterman s-a întors la țar cu o scrisoare în care regina Ulrika se oferea să-i cedeze Narva, Reval și Estonia, dar încă mai pretindea retrocedarea Finlandei și a Livoniei. În Stockholm, a raportat Osterman, suedezii erau înverșunați de raidurile rusești și nu doreau să încheie pace cât timp cazacii se aflau la câțiva kilometri de capitala lor. Cu toate acestea, o schimbare extraordinară de putere s-a văzut clar în acea vară. Cu zece ani în urmă, Carol al XII-lea se lupta la 1600 de kilometri distanță, în căldura și praful Ucrainei. Acum, călăreții cazaci ai lui Petru se vedeau peste tot din turnurile clopotnițelor capitalei Suediei.

---

[788] Staehlin von Storcksburg, p. 248.

[789] Eugene Schuyler, vol. II, p. 408.

[790] ibidem, p. 409.

[791] Goertz a avut calități asemănătoare cu un alt mare aventurier internațional al epocii, Patkul. Amândoi aveau un trecut obscur, erau extrem de talentați și dispuși să-și asume riscuri mari. Ca rezultat, fiecare a jucat un rol special în istoria timpului. Loialitățile lor au fost diferite: Patkul a fost capabilul și detestatul inamic al lui Carol al XII-lea; Goertz a fost ministrul și servitorul devotat al regelui. Dar au împărtășit amândoi același sfârșit: au murit sub toporul suedez. (N. a.)

[792] J.H. Plumb, p. 40.

[793] „Anglia“, spunea vicontele Bolingbroke, „va avea mai curând ca rege un turc decât un romano-catolic.“ [Basil Williams, p. 151.] (N. a.)

[794] ibidem, p. 152.

[795] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 40.

[796] James Frederick Chance, p. 91.

[797] B.H. Sumner, Emergence, p. 195.

[798] Neplăcerea lui Frederic Wilhelm, cauzată de poziția în care se afla, este arătată într-un memorandum emoționant pe care l-a scris înainte de semnarea tratatului: „Jur lui Dumnezeu că nu am promis să închei tratatul. Este un spirit malefic care m-a împins la acest lucru. Acum vom fi ruinați, ceea ce își doresc prietenii mei falși. Poate mă ia Dumnezeu înainte să semnez acest tratat, pentru că aici, pe pământ, nu este decât falsitate și înșelăciune. Îi voi explica lui Golovkin că trebuie să-mi port pelerina pe amândoi umerii. Este interesul meu să-l am pe țar în mâna mea și, dacă îi dau bani, aș putea să am oricâte trupe aș vrea. Țarul ar face exact un asemenea tratat cu mine. Cu englezii totul este înșelăciune, așa cum m-au înșelat în cel mai ticălos fel în 1715. Mă rog la Dumnezeu să fie alături de mine, dacă trebuie să joc un rol așa de ciudat, dar îl joc fără voia mea, pentru că nu este un rol pentru un om onest."(Eugene Schuyler, vol. II, p. 418.) Regele a încheiat spunând că situația lui penibilă ar trebui „să-i învețe pe urmașii mei să aibă grijă să nu accepte asemenea prieteni și să nu urmeze cuvintele mele rele și fără Dumnezeu din acest tratat, ci să rămână la prietenii pe care i-au avut odată și să întoarcă spatele prietenilor falși. De aceea, îi îndemn pe urmașii mei să țină o armată mai puternică decât am eu acum; cu asta o să trăiesc și o să mor." (N. a.)

[799] ibidem, p. 413.

[800] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 270.

57

VICTORIA

Cel puțin privind din afară, primăvara lui 1720 părea să aducă o deteriorare gravă a poziției lui Petru în raport cu Suedia. Toți aliații Rusiei fuseseră îndepărtați de ea prin eforturile regelui George I. Escadroane formidabile ale flotei britanice pătrundeau în Baltica pentru a-l incomoda pe țar și a-i pune piedici. În luna martie a acelui an, după o domnie de numai șaptesprezece luni, regina Ulrika Eleonora a Suediei a abdicat de la tron în favoarea soțului ei, Frederic de Hesse, care era un fervent anti-rus, hotărât să continue războiul.

În mai 1720, sir John Norris și-a făcut apariția în Marea Baltică cu o flotă britanică și mai puternică, alcătuită din douăzeci și una de nave de linie și zece fregate. Ordinele pe care le avea în anul acela erau clar ostile. În 6 aprilie, la Londra, Stanhope îi mai oferise încă o dată lui Veselovski serviciile Angliei ca „mediatoare“ între Rusia și Suedia, iar Veselovski refuzase tăios. În orice caz, Stanhope continuase magistral, când Norris va ajunge în Baltica, rușii vor decide cum îl vor trata: ar putea să-l recunoască drept prieten și vor încheia pacea cu Suedia sau ca pe un dușman, și atunci vor continua războiul.

Norris a ajuns la Stockholm în 23 mai și a mers pe țărm ca să primească ordine scrise de la tânărul lord Carteret, care se afla atunci într-o misiune specială în Copenhaga și în capitala suedeză. Instrucțiunile lui Carteret erau pline de pasiune:

Sir John Norris

Stă acum în puterea ta să realizezi, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel mai important serviciu pentru țara ta, cum nu a mai făcut niciun om în această epocă. Balanța Nordului se află în mâinile tale. [...] Dacă țarul refuză medierea regelui, așa cum probabil se va întâmpla, iar refuzul se va

manifesta prin continuarea ostilităților față de Suedia, sper că-l vei aduce cu picioarele pe pământ prin forța armelor și vei distruge acea flotă care va da lumea peste cap. [...] Dumnezeu să te binecuvânteze, Sir John Norris. Toți oamenii buni și onești vor avea pentru tine numai cuvinte de laudă. Mulți oameni te vor invidia și nimeni nu va îndrăzni să spună un cuvânt împotriva ta. Fiecare englez îți va fi îndatorat dacă vei putea distruge flota țarului, ceea ce eu nu mă îndoiesc că vei reuși.[801]

În timp ce se afla la Stockholm, Norris s-a dus și să-și prezinte omagiile noului rege, Frederic I, care i-a cerut amiralului să patruleze în zona de mare aflată între peninsula Hangö și insulele Åland, ca să împiedice trecerea galerelor rusești în Golful Botnic și repetarea raidurilor devastatoare din vara precedentă de pe coasta Suediei. Dar Norris nu își dorea să se confrunte cu galerele lui Petru în acele ape periculoase mai mult decât amiralii suedezi. Erau acolo miriade de stânci, pietre, cețuri, vânturi capricioase, hărți proaste și nicio posibilitate de a manevra. Un amiral care și-ar fi luat navele mari, oceanice și le-ar fi dus într-un asemenea labirint și-ar fi pierdut jumătate sfărâmându-le de granit, iar pe celelalte atunci când vânturile s-ar fi oprit și coloșii lui nemișcați s-ar fi aflat față în față cu galerele rusești care ar fi vâslit spre a ataca. Așa că Norris i-a răspuns cu fermitate că-și va deplasa navele într-o altă direcție, ca să vadă dacă nu ar putea să atace Revalul, care era acum, ca și Kronstadtul, una dintre bazele mari ale flotelor baltice rusești. Cu o flotă combinată de douăzeci de nave de război engleze și unsprezece suedeze, Norris a patrulat până în largul Revalului, făcând o impresionantă demonstrație navală, și a trimis la țărm o scrisoare adresată țarului prin care oferea din nou medierea Angliei. Scrisoarea a fost trimisă nedesfăcută înapoi; Petru, care înțelesese acum că Anglia se află fățiș de partea inamicului său, lăsase instrucțiuni că nu mai acceptă alte discuții cu Norris și Carteret. Apraksin l-a avertizat apoi pe amiralul britanic să-și țină navele în afara razei de acțiune a tunurilor fortărețelor de coastă rusești. Pus în fața acestui refuz și hotărând că apărarea Revalului era prea puternică, Norris a dispărut de la orizont.

În acest timp, cât Norris era cu flota în fața Revalului, galerele lui Apraksin se folosiseră deja de avantajele lor și descinseseră încă o dată pe coasta suedeză. Opt mii de oameni, inclusiv cazaci, s-au deplasat în josul coastei

fără să întâmpine vreo rezistență și au pătruns aproape 50 de kilometri în interior, lăsând în urma lor fumuri înalte de la orașele, satele și fermele incendiate. Chemat de un apel disperat al lui Frederic I, Norris s-a grăbit de la Reval să intercepteze galerele rusești, dar ele erau deja departe, strecurându-se printre insulele stâncoase și de-a lungul malurilor Finlandei, unde Norris nu ar fi îndrăznit să le urmărească. Această situație avusese exact rezultatul de care se temuse Norris. O flotilă suedeză, compusă din două nave de linie și patru fregate, a prins din urmă un grup de șaizeci și una de galere rusești. În urmărirea galerelor, încercând să le aducă în raza lor de acțiune înainte ca micile vase să ajungă la coastă, unde erau în siguranță, toate cele patru fregate au eșuat și au fost capturate. Țarul a fost încântat de victoria maritimă și s-a bucurat pentru neputința flotei britanice. Scriindu-i lui Iagujinski, el spunea: „Forța noastră sub comanda generalului de brigadă von Mengden a invadat Suedia și s-a întors în siguranță pe țărmul nostru. Este adevărat că nu au fost provocate daune prea mari inamicului, dar îi mulțumesc lui Dumnezeu că totul s-a petrecut sub ochii aliaților lor, care nu au putut face nimic ca să împiedice acțiunea.“[802]

Privind în urmă, pare ceva ciudat în legătură cu operațiunile flotei lui Norris. Deși navele lui din Marea Baltică erau implicate într-o situație de ostilitate armată, nicio navă britanică nu a tras vreodată asupra unor nave rusești. Dacă puternicele nave de război ale lui Norris ar fi prins vreodată flotila lui Petru de galere în largul mării, navele britanice, cu viteza lor mai mare și cu puterea de foc copleșitoare, i-ar fi masacrat pe ruși. Dar englezii, în ciuda ordinelor primite de Norris de la superiorii lui civili, se mulțumeau doar să sprijine Suedia cu prezența lor, arătându-și steagurile prin porturile suedeze și patrulând în centrul Balticii. Este greu de crezut că un amiral britanic agresiv aflat în fruntea celor mai pregătiți marinari din lume nu ar fi putut să verse ceva sânge, dacă ar fi vrut. Rămâne suspiciunea că Norris a preferat să nu-și angajeze navele într-un conflict cu țarul, de a cărui admirație și generozitate se bucurase personal atunci când se întâlniseră, în urmă cu cinci ani. Pentru George I, eșecul lui Norris a fost o adevărată rușine. În ciuda manevrelor de izolare a Rusiei și de împrăștiere a aliaților ei, în ciuda angajării flotei britanice în Marea Baltică, nici diplomația și nici flota sa nu reușiseră să ajute Suedia sau să facă rău Rusiei. În timp ce navele de linie britanice patrulau pe Marea Baltică sau stăteau în porturile suedeze, flotilele de galere rusești măturau în sus și în jos linia coastei

suedeze, ducând acolo grupuri de soldați care incendiau și făceau ravagii unde voiau. În Anglia, adversarii regelui râdeau de flota care fusese trimisă ca să apere Suedia, dar care, cumva, nu reușise niciodată să fie în momentul potrivit la locul potrivit.

Pe la mijlocul verii lui 1720, strategia antirusă a lui George I era aproape de eșec. Majoritatea englezilor își dădeau seama că Petru și Rusia nu vor putea fi înfrânți fără un efort mai mare decât cel pe care ei erau dispuși să-l facă. Veselovski a raportat din Londra că opt din zece membri ai Parlamentului, whig sau tory, credeau că un război cu Rusia ar fi contrar intereselor Angliei. Petru, cu inteligență, dăduse de fiecare dată de înțeles că disputa lui nu era cu poporul sau cu negustorii englezi, ci doar cu regele. Așa că, deși țarul rupsese legăturile diplomatice și îi expulzase din Sankt-Petersburg pe ambasadorul englez și pe cel de la Hanovra, el nu permisese crearea vreunei rupturi în relațiile comerciale. Înainte de plecarea sa, Jefferyes a încercat să le ceară constructorilor de nave și ofițerilor de marină englezi care se aflau în serviciul țarului să se întoarcă acasă, dar cei mai mulți dintre ei erau favoriții lui Petru și se bucurau de multe privilegii în Rusia, așa că prea puțini au ținut cont de cererea lui Jefferyes. De asemenea, țarul personal le-a spus negustorilor englezi din Rusia că sunt bineveniți să rămână sub protecția lui. Veselovski a transmis același mesaj companiilor comerciale din Londra care aveau relații comerciale cu Rusia. Curând după aceea, Petru a ridicat blocada instituită porturile suedeze din Marea Baltică și a permis trecerea liberă a navelor comerciale olandeze și engleze. Țarul arătase deci, cu insistență, în toate felurile, că disputa lui nu este cu Anglia, ci cu politica regelui de a folosi Anglia pentru a promova interesele Hanovrei.

În cele din urmă, în septembrie 1720 eventualitatea unei implicări britanice serioase în Marea Baltică a dispărut, în urma unui eveniment care a avut loc în Marea Britanie și a canalizat toată atenția asupra lui: scandalul „balonului de săpun“ al Companiei South Sea. Prețul unei acțiuni a companiei, care avea ca domeniu de activitate comerțul cu America de Sud și zona Pacificului și se bucura de protecția regelui, era de 128,5 de lire în ianuarie 1720. A crescut în martie până la 330 de lire, atingând 550 în aprilie, 890 în iunie și 1.000 în iulie. În septembrie, „balonul de săpun“ s-a spart, iar prețul acțiunilor a scăzut la 175 de lire. Speculanții de la toate nivelurile societății

au fost ruinați, a existat un val de sinucideri și un vuiet de furie și de indignare s-a ridicat împotriva companiei, a guvernului și a regelui.

În această criză, a apărut sir Robert Walpole ca să-l salveze pe rege și să-și asigure propria poziție pentru următorii douăzeci de ani. Walpole era întruchiparea vie a moșierului de țară englez, educat, din secolul al XVIII-lea; limbajul lui obișnuit era cel țărănesc, dar retorica din Camera Comunelor era superbă. Scund, cântărind 127 de kilograme, cu un cap mare, bărbie dublă și sprâncene negre și groase, avea obiceiul de a ronțăi în timpul dezbaterilor merișoare roșii de Norfolk. Walpole investise în companie și suferise pierderi, dar se retrăsese atât din companie, cât și din guvern înainte de a fi prea târziu. Chemat înapoi, el a făcut o manevră prin care a transferat mari părți din acțiunile companiei South Sea către Banca Angliei și Compania East India, ca să refacă încrederea pierdută. În Parlament a apărat viguros guvernul și Coroana de acuzațiile scandalului. Pentru aceasta, el nu a câștigat doar recunoștința lui George I, dar și pe aceea a lui George al II-lea, și amândoi au lăsat în mâinile lui mai multe responsabilități de administrație a regatului decât își permiseseră alți regi, din trecut, cu miniștrii lor. Din acest motiv, Walpole este supranumit deseori „cel dintâi prim-ministru".

După ce l-a pus pe rege la adăpost, Walpole a preluat conducerea politicii britanice. Fiind un whig până în vârful unghiilor, Walpole susținea cu tărie evitarea războiului și încurajarea comerțului. Acest semi-război provocator și periculos cu Rusia, din punctul lui de vedere, nu avea cum să contribuie la prosperitatea Angliei. Subsidiile plătite Suediei și costurile aferente trimiterii flotei puteau fi mult mai bine cheltuite în altă parte. Cu Walpole la cârmă, scopul politicii britanice a fost să încheie războiul cât mai curând posibil. Regele a fost întristat, dar chiar și el văzuse că planul său de a-l îndepărta pe Petru din Marea Baltică nu avea succes.

Lui Frederic al Suediei nu i-a trebuit prea mult timp să își dea seama cum stau lucrurile. Deziluzionat de neputința sprijinului lui George I și conștient că prelungirea războiului însemna mai multe atacuri rusești de-a lungul coastelor țării, Frederic a acceptat faptul că războiul fusese pierdut. Această decizie a fost impulsionată și de plecarea la Sankt-Petersburg, în căutare de azil politic, a ducelui Carol Frederick de Holstein-Gottorp. La Stockholm

au sosit rapoarte care consemnau că ducele fusese primit cu mare pompă de țar, și că Petru i-a propus să se căsătorească cu una dintre fiicele sale. Această atenție acordată lui Carol Frederic, care implica și sprijinul rusesc pentru facțiunea Holstein în lupta pentru tronul suedez, a fost o lovitură bine țintită a lui Petru. Ea sugera clar că numai prin semnarea unui tratat de pace cu țarul, care implica și recunoașterea rusească a titlului de rege al lui Frederic I, acesta ar fi putut să-și ferească de probleme poziția.

Frederic l-a informat pe Petru că este gata să redeschidă negocierile, iar o nouă conferință de pace a fost convenită pentru 28 aprilie 1721, în orașul Nystad, pe coasta finică a Golfului Botnic. Și de data aceasta reprezentanții ruși au fost Bruce, care acum era conte, și Osterman, acum baron. La sesiunea de deschidere, rușii au fost surprinși să afle că suedezii se așteptau la termeni mult mai ușori decât cei oferiți în insulele Åland. Suedezii, în schimb, erau stupefiați să vadă că Petru cerea acum cesiunea permanentă a Livoniei, până atunci fiind mulțumit doar cu o ocupație „temporară", de patruzeci de ani. „Îmi cunosc interesul", declara țarul. „Dacă aș lăsa Livonia Suediei, ar fi ca și cum aș ține un șarpe la sân."[803]

Noua dorință de pace în nord a Marii Britanii nu presupunea o abandonare totală a aliatului suedez. În aprilie 1721, regele George I i-a scris regelui Frederic I că, în acord cu prevederile tratatului, va trimite în vară o flotă britanică în Marea Baltică. Dar George I a avut și rugămintea ca Suedia să încheie o pace cu Rusia. Costul trimiterii flotei era prohibitiv, a explicat George; suma cheltuită pentru escadrilă era de 600.000 de lire. Câteva săptămâni mai târziu, Norris și-a făcut apariția cu douăzeci și două de nave de linie, dar toată vara escadrila britanică a stat ancorată în Stockholm, complet inactivă.

Între timp, negocierile de la Nystad se aflau în impas din cauza Livoniei și, nefiind încheiat niciun armistițiu militar, Petru și-a lansat din nou flota de galere împotriva coastei suedeze. Cinci mii de soldați, aflați sub comanda generalului-maior Lacy, au fost debarcați la 160 de kilometri în nordul Stockholmului și au atacat orașul fortificat Gefle, dar orașul a fost prea puternic pentru forța lui Lacy și trupele ruse s-au deplasat spre sud, lăsând în urmă un val de distrugeri. Sundeval și alte două orașe au fost arse, la fel ca și nouăsprezece parohii și 506 de sate. Lacy a învins trupele suedeze

trimise împotriva lui, iar galerele sale au incendiat șase galere suedeze. În 24 iunie, după ce făcuse ravagii pe cuprinsul a 600 de kilometri de-a lungul coastei, Lacy a ordonat retragerea.

Raidul lui Lacy, deși era de o mai mică amploare decât cele din verile precedente, a fost ultima picătură pentru Suedia. Frederic I a cedat, în sfârșit, Livonia. Articolele principale ale tratatului îi ofereau lui Petru teritoriile pe care le dorise atât de mult. Livonia, Ingria și Estonia au fost cedate „pe o perioadă nelimitată“ Rusiei, împreună cu Karelia până la Vîborg. Ce mai rămăsese din Finlanda urma să fie retrocedat Suediei. Ca o compensație pentru Livonia, Rusia a acceptat să plătească două milioane de taleri într-un interval de patru ani, iar Suedia avea dreptul de a achiziționa cereale din Livonia fără să plătească taxe. Toți prizonierii de război, de ambele părți, urma să fie eliberați. Țarul și-a luat angajamentul că nu se va amesteca în politica internă a Suediei, confirmând în acest fel dreptul la tron al lui Frederic I.

Era 14 septembrie 1721, și Petru plecase de la Sankt-Petersburg la Vîborg pentru a inspecta noua frontieră care urma să fie trasată prin tratatul de pace, când un curier a sosit de la Nystad cu vestea că tratatul fusese semnat în 10 septembrie. Țarul era exuberant. Când a avut în mână o copie a tratatului, el a scris, plin de bucurie: „Toți elevii care studiază artele urmează cursuri care durează șapte ani. Școala noastră a durat de trei ori mai mult. Dar, mulțumim lui Dumnezeu, a fost încheiată așa de bine, că mai bine de atât ar fi fost imposibil.“[804]

Vestea că a venit pacea după douăzeci și unu de ani de război a fost primită cu jubilație în Rusia. Petru nu-și mai încăpea în piele de bucurie, iar celebrările care au avut loc au fost uriașe și prelungite. Sankt-Petersburgul și-a dat seama prima dată că se întâmplase ceva extraordinar când, în 15 septembrie, iahtul țarului a fost văzut pe neașteptate întorcându-se pe Neva din vizita de la Vîborg mult mai curând decât era așteptat. Faptul că vestea era bună fusese semnalat de salvele repetate de salut trase de cele trei mici tunuri de la bordul vasului și, pe măsură ce acesta se apropia, puteau fi auzite sunetele de trompetă și de tobe de pe punte. Mulțimea s-a adunat în grabă la docul din Piața Sf. Treimi, iar rîndurile ei se îngroșau din minut în minut prin sosirea oficialilor guvernamentali, deoarece acele manifestări nu

puteau avea decât un motiv. Când Petru a pus piciorul pe uscat și a confirmat vestea, oamenii din mulțime au început să plângă și să izbucnească în urale. Petru a mers pe jos de la docuri până la Biserica Sfintei Treimi ca să se roage și să aducă mulțumiri Domnului. După serviciul religios, generalul-amiral Apraksin și alți ofițeri superiori și miniștri care erau de față, știind ce recompensă i-ar putea face plăcere stăpânului lor, i-au cerut acestuia să accepte avansarea la gradul de amiral.

Între timp, butoaie cu bere și cu vin au fost așezate în mijlocul străzilor pline de oameni bucuroși. Petru s-a urcat pe o mică platformă improvizată din piața de lângă biserică și a strigat către mulțime: „Bucurați-vă și mulțumiți Domnului, voi, creștinilor ortodocși, că Atotputernicul a pus capăt acestui război îndelungat de douăzeci și unu de ani și ne-a dat nouă pace fericită și eternă cu Suedia!“[805] Luând o cupă de vin, Petru a toastat pentru națiunea rusă, în timp ce rândurile aliniate de soldați au tras salve de muschetă în aer, iar tunurile din fortăreața Petru și Pavel au detunat un salut.

O lună mai târziu, Petru a oferit un bal mascat care a durat patru zile. Uitând de vârsta și de afecțiunile lui, a dansat pe mese și a cântat din toți plămânii. Simțindu-se brusc obosit în timpul unui banchet, s-a ridicat de la masă, le-a poruncit oaspeților să nu plece acasă și s-a dus să se culce pe iahtul său ancorat pe Neva. Când s-a întors, sărbătoarea a continuat, cu râuri de vin și zgomot infernal. O săptămână întreagă mii de oameni au rămas mascați și îmbrăcați în haine elegante, luând masa, dansând, plimbându-se pe străzi, plimbându-se cu barca pe Neva, ducându-se la culcare și trezindu-se pentru a o lua de la capăt.

Sărbătoarea a atins punctul culminant în 31 octombrie, când Petru a apărut în Senat pentru a declara că, din recunoștință pentru mila lui Dumnezeu, care a oferit victoria Rusiei, îi va ierta pe toți răufăcătorii întemnițați, mai puțin criminalii, și că va anula toate datoriile către guvern și toate taxele neplătite, acumulate în optsprezece ani, de la începutul războiului, până în 1718. În aceeași ședință, Senatul a hotărât să-i acorde lui Petru numele de Petru cel Mare, Împărat și Părinte al Țării. Această hotărâre, la care a luat parte și Sfântul Sinod, a fost redactată sub forma unei petiții și a fost înaintată țarului de către Menșikov, împreună cu o delegație din care făceau

parte doi senatori și arhiepiscopii Pskovului și Novgorodului. Petru a promis că va analiza petiția lor.

Cu câteva zile mai înainte, Campredon, ambasadorul francez care contribuise la convingerea suedezilor să facă pace, a sosit la Kronstadt la bordul unei fregate suedeze. Încălcând toate regulile de protocol, țarul însuși a urcat fericit la bordul fregatei, l-a îmbrățișat pe ambasador pe punte și l-a luat cu el să-i arate cele șase mari nave de război rusești care erau atunci ancorate în port. La întoarcerea în capitală, plimbându-se pe străzi, Petru l-a ținut pe lângă el pe uluitul Campredon tot timpul săptămânii festive. În biserica Sfânta Treime, l-a plasat pe Campredon într-o poziție de onoare, dându-l la o parte cu brutalitate pe un nobil care stingherea vederea francezului. În timpul slujbei, Petru însuși a condus liturghia, a cântat cu preoții și a ajutat la ținerea ritmului. La sfârșitul slujbei obișnuite, adunării i s-au citit termenii tratatului și ratificarea acestuia. Clericul favorit al lui Petru, arhiepiscopul Feofan Prokopovici, a susținut o orație în care îl lăuda pe țar și care a fost urmată de intervenția cancelarului Golovkin, care i s-a adresat direct lui Petru: „Doar prin munca ta neobosită și prin conducerea ta, noi, supușii tăi devotați, am pășit din întunericul neștiinței pe scena recunoașterii întregii lumi și, ca să spunem așa, ne-am schimbat de la neființă la ființă și am intrat în societatea oamenilor politici. Pentru aceasta și pentru câștigarea unei păci așa de renumite și așa de binevenite, cum am putea noi să ne arătăm mai bine recunoștința? Nu ne vom rușina în fața lumii și luăm asupra noastră, în numele națiunii ruse și al tuturor supușilor Majestății Voastre, să te rugăm cu umilință să fii bun cu noi și să accepți, ca un mic simbol al recunoștinței noastre pentru marea binecuvântare pe care ne-ai adus-o nouă și întregii națiuni, să iei numele Părinte al Țării Natale, Petru cel Mare, Împăratul tuturor Rusiilor.“[806]

Cu o scurtă înclinare a capului, Petru a indicat că va accepta titlurile.[807] „Vivat! Vivat! Vivat!“ au strigat senatorii. Înăuntrul și în afara bisericii, mulțimea vuia, trompetele cântau și tobele băteau, amestecate cu dăngănitul tuturor clopotelor bisericii și bubuitul tunurilor din Sankt-Petersburg. Când tumultul s-a potolit, Petru a răspuns: „Prin faptele voastre din război am ieșit noi de la întuneric în lumina lumii, iar acum chiar și cei pe care nu îi știam ne respectă. Vreau ca toată națiunea să recunoască mâna lui Dumnezeu care a lucrat în favoarea noastră în ultimul nostru război și în

încheierea acestei păci. Este potrivit să-i mulțumim lui Dumnezeu pentru toată puterea noastră, dar în timp ce sperăm să fie pace, să nu slăbim în chestiunile militare, ca să nu avem soarta monarhiei grecești [Imperiul Răsăritean de la Constantinopol]. Trebuie să facem eforturi pentru binele general și pentru profiturile pe care Dumnezeu poate să ni le dea acasă și în afara țării și din care națiunea va avea avantaje."[808]

Părăsind biserica, Petru a mers în fața unei procesiuni către Palatul Senatului, unde erau așezate mese pentru o mie de oaspeți într-o sală mare. Acolo, el a fost felicitat de ducele Carol Frederic de Holstein-Gottorp și de ambasadorii străini. Un banchet a fost urmat de un alt bal și de un spectacol de artificii pe care îl concepuse Petru însuși. Din nou, au bubuit tunurile și navele de pe râu s-au luminat. În sală, un vas enorm cu vin – „o adevărată cupă a suferinței"[809], cum o numea un participant – trecea printre oaspeți, purtat pe umeri de doi soldați. Afară, fântâni de vin curgeau la colțurile străzilor și viței se frigeau la proțap. Petru a ieșit și a tăiat personal primele bucăți de carne, distribuindu-le oamenilor din mulțime. A mâncat și el puțin, apoi și-a ridicat cupa și a băut în sănătatea poporului rus.

---

[801] James Frederick Chance, p. 361.

[802] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 273.

[803] B.H. Sumner, Emergence, p. 106.

[804] Eugene Schuyler, vol. II, p. 424.

[805] Ian Grey, p.379.

[806] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 321.

[807] Ideea acordării titlului de împărat țarului, din partea Senatului, nu era, desigur, cu totul spontană. Cu patru ani mai devreme, în 1717, când Mihail Șafirov, fratele vicecancelarului, scotocea printre documente și hârtii vechi din arhivă, a găsit o scrisoare din 1514, trimisă de împăratul Maximilian țarului Vasili Ivanovici (tatăl lui Ivan cel Groaznic). În scrisoare, Maximilian îl ruga pe Vasili să i se alăture într-o alianță împotriva regelui

Poloniei și a Marelui Prinț al Lituaniei și i se adresa țarului cu formula „Mărite Domn, Vasili, Împărat și Domnitor al Tuturor Rusiilor“(Friedrich Christian Weber, vol. I, pp. 257-263.). Când Șafirov i-a arătat scrisoarea, care fusese scrisă în germană, țarul a pus imediat să fie tradusă în toate limbile și le-a dat câte o copie tuturor ambasadorilor străini din Sankt-Petersburg. Simultan, prin diplomații și agenții ruși, el a publicat scrisoarea în ziarele din vestul Europei, împreună cu observația: „Această scrisoare va servi la păstrarea fără nicio obiecțiune a numitului titlu al monarhilor din toată Rusia, titlu care a fost dat lor cu ani mulți înainte și care trebuie să fie cu atât mai prețuit cu cât a fost scris de un împărat care, prin rangul lui, a fost unul dintre primii monarhi ai lumii.“

În Europa, acceptarea titlului s-a făcut în etape. Olanda și Prusia l-au recunoscut imediat pe Petru ca Împărat al Rusiei. Alte state au tergiversat, în primul rând din cauză că nu voiau să intre în conflict cu Sfântul Împărat Roman, care își păzea cu gelozie unicitatea titlului său străvechi. Totuși, Suedia l-a recunoscut pe Petru ca împărat în 1723, iar Imperiul Otoman a recunoscut-o ca împărăteasă pe Anna, în 1739. Regele George I a refuzat întotdeauna să îi dea vechiului său inamic titlul imperial, iar recunoașterea engleză a venit de-abia în 1742, la cincisprezece ani de la moartea regelui. În același an, împăratul habsburgic l-a recunoscut pe omologul său ca egal. Franța și Spania au acceptat titlul imperial în 1745, iar Polonia în 1764.

Titlul imperial a rămas în uz de la proclamarea lui Petru din 1721, până la abdicarea împăratului Nicolae al II-lea în 1917. (N. a.)

[808] Ian Grey, p. 380.

[809] Eugene Schuyler, vol. II, p. 426.

PARTEA A CINCEA

NOUA RUSIE

58

ÎN SERVICIUL STATULUI

Într-o noapte din 1717 Petru stătea la masă, înconjurat de prietenii și de locotenenții săi, când a venit vorba de țarul Aleksei, de realizările și de dezamăgirile domniei acestuia. Petru a adus în discuție războiul tatălui său împotriva Poloniei și lupta lui cu patriarhul Nikon, când contele Ivan Musin-Pușkin a spus brusc că niciunul dintre succesele țarului Aleksei nu se compară cu cele ale lui Petru și că cele mai multe dintre realizările lui Aleksei s-au datorat, de fapt, activității miniștrilor lui. Petru a înghețat deodată. „Disprețul tău pentru realizările tatălui meu și laudele pentru mine sunt mai mult decât pot să aud“[810], a spus el. Țarul s-a ridicat și a mers către Iacob Dolgoruki, cneazul de șaptezeci și opt de ani, poreclit cândva Cato al rușilor. „Tu mă critici mai mult decât oricare altul și mă bați la cap cu argumentele tale până când simt câteodată că-mi pierd cumpătul“, a spus Petru. „Dar eu știu că tu ești sincer devotat mie și statului și că întotdeauna spui adevărul, lucru pentru care îți sunt adânc recunoscător. Acum, ia spune-mi tu cum evaluezi reușitele tatălui meu și ce crezi tu despre ale mele.“

Dolgoruki s-a uitat în sus la el și a spus: „Vă rog să luați loc, sire, până mă gândesc o clipă.“ Petru s-a așezat, iar Dolgoruki a rămas tăcut un timp, mângâindu-și mustața lungă. Apoi a replicat: „Este imposibil să dai un răspuns scurt la întrebarea voastră, din moment ce v-ați ocupat cu lucruri diferite. Un țar are trei datorii principale. Cea mai importantă este administrarea țării și împărțirea dreptății. Tatăl vostru a avut timp destul să se ocupe de acestea, în timp ce dumneavoastră nu aveți deloc, de aceea țarul Aleksei a realizat mai multe. Este posibil ca atunci când vă veți gândi mai mult la această chestiune – și au fost momente când ați făcut-o – să faceți mai mult decât tatăl vostru.

A doua datorie a țarului este organizarea armatei. Aici, din nou, tatăl vostru este de lăudat pentru că a pus bazele unei armate regulate, în acest fel arătându-vă calea. Din păcate, anumiți oameni prost îndrumați au stricat

toată munca lui, așa că a trebuit să o luați de la capăt și trebuie să recunosc că ați făcut foarte bine. Chiar și așa, tot nu știu care dintre voi a făcut mai bine; vom ști aceasta numai după ce războiul se va fi terminat.

Și, în sfârșit, am ajuns la a treia datorie a țarului, care este construirea unei flote, încheierea de tratate și crearea de relații cu alte țări. Aici, și sper să fiți de acord cu mine, v-ați servit țara bine și ați realizat mai multe decât tatăl vostru. Pentru aceasta, meritați multe laude. Cineva a spus în seara asta că munca unui țar depinde de miniștrii lui. Eu nu sunt de acord și cred exact opusul, din moment ce un monarh înțelept își va alege sfătuitori înțelepți, care își știu valoarea. De aceea, un monarh înțelept nu va tolera sfătuitori proști, pentru că el va ști ce calități au și va putea să distingă între un sfat bun și unul prost."

Când Dolgoruki a terminat de vorbit, Petru s-a ridicat, i-a spus „Prietene credincios și onest", și l-a îmbrățișat.

„Administrarea țării și împărțirea dreptății" îl preocupaseră mult pe Petru în anii din urmă. Victoria de la Poltava îi dăduse mai mult timp și libertate pentru a se apleca și asupra chestiunilor domestice; acțiunile lui nu mai erau acum improvizații grăbite, făcute sub amenințarea unei invazii iminente. În anii de după Poltava, Petru și-a întors ochii de la organizarea armatelor și construirea de flote către remodelarea elementelor de bază ale structurii societății civile și ale administrației bisericilor, către modernizarea și schimbarea matricelor economice și sociale ale națiunii, și chiar către schimbarea rutelor comerciale străvechi ale Rusiei, pe care le moștenise el. Era a doua jumătate a domniei lui Petru, perioada dintre anii 1711 și 1725, când au început să prindă contur reformele fundamentale. Aleksandr Pușkin, cel mai mare poet rus, compara reformele fundamentale mai târzii cu decretele de război din perioada timpurie: „Legile permanente au fost create de o minte luminată, plină de înțelepciune și blândețe; decretele timpurii erau foarte crude și dictatoriale, și păreau scrise cu cnutul."[811]

Natura și succesiunea primelor reforme ale lui Petru erau dictate de război și de nevoia de bani pentru acoperirea cheltuielilor de război. Un timp, așa cum scria Pușkin, statul era condus aproape exclusiv prin decretele lui Petru, măzgălite în grabă pe o bucată de hârtie. În Rusia tradițională, țarul guverna cu sfatul unui străvechi consiliu de boieri care avea un rol

consultativ, iar, pe lângă acesta, administrarea legilor era îndeplinită prin câteva birouri guvernamentale, sau Prikazî. În primele două decenii ale domniei lui Petru, 1689-1708, nu se produsese nicio schimbare în această structură. Țarul tinerel participa la ședințe atunci când se afla la Moscova și delega puterea atunci când era absent – așa s-a întâmplat atunci când Petru a plecat în străinătate în 1697-1698 și l-a pus pe cneazul Fiodor Romodanovski președinte al consiliului, poruncindu-le celorlalți membri să-i accepte conducerea. Pe măsură ce Petru a crescut și a apucat mai strâns frâiele guvernării, el s-a folosit puțin de consiliu, iar părerea lui despre acesta a devenit fățiș disprețuitoare. În 1707, a poruncit consiliului să consemneze minute ale ședințelor care să fie semnate de toți membrii. „Nicio hotărâre nu se va lua fără acestea“, a dat el instrucțiuni, „așa că prostia fiecăruia va fi evidentă.“[812]

În 1708, când Carol al XII-lea venea în marș spre Rusia, autoritatea centrală părea că este incapabilă să gestioneze criza. Petru a poruncit atunci o descentralizare completă a administrației guvernamentale, ca să se poată strânge bani și să se găsească recruții de care era o nevoie disperată. Țara a fost împărțită în opt provincii, sau gubernii uriașe – Moscova, Ingermanland (numită mai târziu Sankt-Petersburg), Kiev, Smolensk, Arhanghelsk, Kazan, Azov și Siberia – înzestrate cu largi puteri, mai ales în domeniul colectării veniturilor și al recrutării pentru armată. Pentru a sublinia importanța acestor noi regiuni guvernamentale, Petru i-a desemnat ca guvernatori pe cei mai experimentați dintre locotenenții lui. Dar acest nou sistem nu a funcționat. Cei mai mulți dintre guvernatori locuiau la Sankt-Petersburg, prea departe de regiunile pe care se presupunea că le guvernează, astfel încât nu le puteau controla eficient. Unii dintre guvernatori, cum erau Menșikov și Apraksin, aveau misiuni mai presante în cadrul armatei sau al flotei. În februarie 1711, Petru era gata să-și accepte eșecul. El i-a scris lui Menșikov: „Până acum, numai Dumnezeu știe cât de mult sunt îndurerat pentru că guvernatorii urmează exemplul racilor în modul în care își conduc afacerile. De aceea, mă voi răfui cu ei nu cu vorbele, ci cu mâinile.“[813] Menșikov însuși a fost criticat. „Informează-mă ce marfă ai, cât a fost vândută din ea, când și unde s-au dus banii“, îi poruncea țarul supărat, „căci noi nu știm mai multe despre guvernarea ta decât știm despre o țară străină.“

Eșecul guvernelor provinciale l-a lăsat în poziția centrală doar pe Petru, consiliul de boieri fiind în declin, iar birourile administrative din ce în ce mai ineficiente și cu atribuții suprapuse. Deși Petru a încercat să depășească ineficiența și inerția prin propria lui energie uriașă, deseori nici măcar el nu avea suficientă energie. Frustrat și disperat, i-a scris Ecaterinei: „Nu pot să-mi folosesc mâna stângă, așa că numai cu mâna mea dreaptă trebuie să mânuiesc atât sabia, cât și condeiul. Câți sunt capabili să mă ajute știi și tu.“[814]

Cu timpul, Petru și-a dat seama că și el are o parte de vină. Toată puterea era concentrată în persoana lui, iar plecările lui dese făceau dificilă administrarea țării. Pe urmă, era complet absorbit de problemele militare și de politica externă și nu avea timp pentru chestiuni domestice. Ca să descopere ce legi erau necesare ca să formuleze propriu-zis legislația, ca să administreze legea și guvernarea și să-i judece pe răufăcători, Petru avea nevoie de o altă instituție, mult mai puternică și mai eficientă decât consiliul de boieri.

Senatul a fost creat în februarie 1711, în ajunul plecării lui Petru în campania dezastruoasă de pe Prut, și fusese conceput ca o instituție temporară care să guverneze în lunile cât el era plecat. Decretul scurt prin care se instituia Senatul consemna punctual acest lucru: „Desemnăm Senatul guvernator să administreze în absența noastră.“[815] Deoarece noul corp de nouă senatori urma să conducă în locul țarului, i s-au acordat acestuia puteri substanțiale: trebuia să supravegheze guvernele provinciale, să acționeze ca o înaltă curte de justiție, să aibă grijă de toate cheltuielile statului și, mai presus de toate, „să strângă bani, cât mai mulți, pentru că banii sunt artera principală a războiului“[816]. Un alt decret amenința că toți funcționarii, civili sau clerici, și toate instituțiile, sub amenințarea pedepsei cu moartea, trebuie să se supună Senatului, așa cum i s-ar supune țarului.

Când Petru s-a întors de pe Prut, Senatul nu a dispărut, ci a devenit treptat principalul organ executiv și legislativ al guvernării centrale din Rusia. Nimic nu se putea face fără ordinul sau acordul Senatului; în absența lui Petru, el era guvernul Rusiei. Dar, cu toate eforturile lui Petru de a spori puterile Senatului, nimeni nu a fost păcălit. Puterea Senatului era mai mult o formă goală, iar grandoarea lui mai mult de fațadă. De fapt, Senatul a

rămas un canal pentru transmiterea și impunerea voinței autocratului și nu avea o rațiune independentă. Era un instrument, puterile lui fiind acelea ale unui agent. Jurisdicția lui se întindea doar asupra treburilor interne – toate chestiunile de politică externă, de pace sau război erau rezervate țarului. Senatul îl ajuta pe Petru prin interpretarea și clarificarea instrucțiunilor lui scrise care erau grăbite, criptice, și prin transformarea acestora în legislație. Dar în ochii poporului și în conștiința Senatului se știa că el este doar creația și servitorul stăpânului de necontestat.

Statutul de subordonat devenea clar prin faptul că niciunul dintre principalii locotenenți ai lui Petru – Menșikov, Apraksin, Golovkin, Șeremetiev – nu făceau parte din Senat. Acești „domni supremi", sau „directori", cum erau ei numiți, puteau trimite instrucțiuni Senatului „din ordinul Majestății Sale". Cu toate acestea, Petru îl instruise pe Menșikov că el și ceilalți trebuie să se supună Senatului. În fond, Petru dorea atât asistența puternicilor lui locotenenți loiali, cât și ajutorul unui organ puternic de administrație centrală. Nu putea să aleagă pe unul în detrimentul celuilalt, și de aceea situația a rămas confuză, cu metode și sisteme opuse de guvernare, care funcționau contradictoriu. Bineînțeles că acești „domni supremi" și „directori" țineau în frâu Senatul și refuzau să accepte autoritatea acestei instituții tinere.

Nici Petru nu era mulțumit de felul în care evolua Senatul. El le scria regulat senatorilor, certându-i de parcă ar fi fost niște copii fără minte, spunându-le că s-au făcut de râs, ceea ce, spunea el, este de două ori mai infam, „deoarece Senatul reprezintă persoana Majestății Sale". Le-a poruncit să nu piardă timpul cu ședințe în care să vorbească despre probleme care nu sunt legate de treburile lor, să nu pălăvrăgească și să stea de glume, pentru că „pierderea timpului este ca moartea, la fel de greu este de întors ca și o viață care s-a sfârșit"[817]. Le-a poruncit să nu discute vreo chestiune acasă ori în particular și le-a ordonat ca toate discuțiile să fie trecute pe hârtie. Și totuși, Senatul se mișca prea încet pentru Petru. La un moment dat, el l-a convocat ca să-l informeze „ce se făcuse și ce nu se făcuse și din care motiv"[818]. În mod repetat, îi amenința pe senatori că vor fi pedepsiți. „Nu aveți altceva de făcut decât să guvernați", spunea el, „și dacă nu faceți lucrul acesta conștiincios, veți da socoteală în fața lui Dumnezeu și, de asemenea, nu veți scăpa nici de dreptatea de aici, de jos."[819] „Ați

acționat într-un mod jalnic, acceptând mită după un obicei vechi și prostesc“[820], a tunat el într-o altă situație. „Când veți veni înaintea mea, o să dați socoteală într-un alt fel.“

În noiembrie 1715, pentru a încerca să disciplineze Senatul și să-l facă mai eficient, Petru a creat un post de supraveghere – un Inspector General al Decretelor, care să stea „în același loc cu Senatul, să observe hotărârile Senatului, să vadă dacă sunt puse în aplicare, să denunțe și să amendeze pe senatorii neglijenți“[821]. Vasili Zotov, fiul educat în străinătate al bătrânului său tutore, a fost primul Inspector General, dar nu prea a avut succes, și, curând, el era cel care i se plângea lui Petru că Senatul nu îi ia în considerare observațiile, nu își ține cele trei zile cerute de ședință și nu a adunat un milion și jumătate de ruble din veniturile statului.

În 1720, au fost promulgate noi reguli detaliate ale procedurii Senatului. Ședințele trebuia să fie desfășurate „fără țipete și alte manifestații. [...] Chestiunea trebuie mai întâi enunțată, după care trebuie gândită și discutată o jumătate de oră. Dacă, totuși, se complică și este nevoie de mai mult timp, atunci va fi amânată până a doua zi. Dacă acea chestiune este urgentă, se va acorda un timp suplimentar de trei ore pentru alte deliberări, dar imediat cum clepsidra arată că timpul s-a scurs, vor fi înmânate senatorilor hârtia și cerneala și aceștia își vor nota părerea și o vor semna. Dacă un senator nu va face acest lucru, treaba va fi întreruptă și cineva va fugi să-i spună țarului, indiferent unde s-ar afla el.“[822]

În cele din urmă, când a devenit clar că nici măcar Inspectorul General nu putea să păstreze ordinea în Senat, ofițerilor din Gardă li s-a dat misiunea să asigure ordinea printre senatori, câte o lună fiecare. Dacă un senator nu se purta cum trebuie, el urma să fie arestat și deținut în fortăreața Petru și Pavel până când faptul putea fi adus la cunoștința lui Petru.

Așa cum era el, Senatul a funcționat cât de bine s-a putut numai datorită cneazului Iacob Dolgoruki, Primul Senator, care servise de-a lungul deceniilor în multe funcții. El a fost primul ambasador rus la curtea lui Ludovic al XIV-lea și în acea misiune a lui din 1687 i-a cumpărat un astrolab lui Petru, care avea pe atunci cincisprezece ani. La vârsta de șaizeci și doi de ani, el a fost prezent la bătălia de la Narva, a fost capturat și și-a petrecut unsprezece ani într-o închisoare suedeză. În 1712, la șaptezeci și

trei de ani, a reușit să scape și să se întoarcă în Rusia, unde a fost numit Prim Senator. Un portret al lui Dolgoruki arată un bărbat puternic, cu bărbie dublă și o mustață flocoasă, un bărbat care pare neîngrijit, viclean și fioros. El era de asemenea și curajos, încăpățânat, cu o voință puternică și destul de independent; când nu putea să impună ceea ce voia prin puterea voinței sau a caracterului, pur și simplu țipa la oponentul lui din toți rărunchii. Numai Menșikov, care avea permanent armura favorurilor țarului asupra lui, i se putea opune.

Dolgoruki avea întotdeauna curajul să-i spună țarului adevărul. Odată, spre sfârșitul domniei lui Petru, Dolgoruki chiar a rupt în bucăți un decret, pentru că el credea că țarul nu avusese timp să reflecteze asupra lui. Decretul poruncea tuturor proprietarilor de pământ din guberniile Sankt-Petersburg și Novgorod să trimită șerbi pentru a săpa canalul Ladoga. Dolgoruki fusese absent în ziua în care fusese semnat decretul, iar în dimineața următoare, când l-a citit, a protestat în gura mare. Ceilalți senatori se simțeau prost, dar l-au avertizat că este prea târziu să mai obiecteze, din moment ce împăratul deja îl semnase. În acest punct al discuției, cu o grimasă de dezgust, Dolgoruki a rupt în două edictul. Șocați, ceilalți senatori s-au ridicat în picioare, întrebându-l dacă își dă seama ce a făcut. „Da“, a spus Dolgoruki înflăcărat, „și voi răspunde pentru aceasta în fața lui Dumnezeu, a împăratului și a țării.“[823]

Chiar în momentul acela, Petru a intrat în cameră. Surprins să vadă întreg Senatul în picioare, el a întrebat ce s-a întâmplat. Cu o voce tremurătoare, unul dintre membrii Senatului i-a spus totul. Petru, cu o mină sumbră, s-a întors către Dolgoruki cel de optzeci și trei de ani și i-a cerut explicații. „Este silința mea pentru păstrarea onoarei tale și pentru binele supușilor tăi“, a răspuns Dolgoruki. „Nu te mânia, Petru Alekseevici, că mă încred prea mult în înțelepciunea ta ca să cred că tu, ca și Carol al XII-lea, dorești să-ți sărăcești țara. Nu ai reflectat asupra situației celor două gubernii la care se referă decretul tău. Tu nu știi că ele au suferit în urma războiului mai mult decât toate provinciile imperiului tău la un loc, că mulți dintre locuitorii lor au pierit, și nu ești la curent cu starea jalnică în care se află oamenii de acolo? Ce te-ar deranja dacă ai lua un număr mai mic de oameni din fiecare provincie ca să sape acest canal, care este, desigur, foarte trebuincios? Celelalte provincii sunt mai bine populate decât cele despre

care vorbim și pot să-ți furnizeze muncitori cu ușurință. Și apoi, nu ai destui prizonieri suedezi pe care să îi angajezi fără să-ți asuprești supușii cu asemenea munci?“

Petru a ascultat pledoaria lui Dolgoruki și apoi s-a întors calm spre ceilalți senatori. „Decretul să rămână suspendat“, a spus el. „Mă voi mai gândi la această problemă și o să vă anunț hotărârea mea.“ Curând după aceea, mai multe mii de prizonieri suedezi au fost transferați la muncă pe canalul Ladoga.

Totuși, în ciuda prezenței lui Dolgoruki, a lui Zotov și a ofițerilor din Gardă, Senatul nu reușea să aibă activitatea pe care ar fi vrut-o Petru. Cu timpul, el a ajuns să-și dea seama că forța sau amenințarea cu forța, venite de sus, nu aveau niciun efect și de multe ori erau contraproductive. Senatul nu putea fi disciplinat prin măsuri aspre și nici în mod dictatorial, așa cum era țarul obișnuit să facă. Așa nu putea să-și păstreze în același timp demnitatea și autoritatea în ochii publicului. În plus, era mult prea încărcat de treburi. Ineficiența, certurile dintre membri și refuzul de a-și asuma responsabilitatea au fost cauzele creșterii uriașe a activităților restante, care, la un moment dat, ajungeau la 16000 de cazuri și decizii nerezolvate.

Așa că, în 1722, Petru s-a decis să creeze o nouă funcție de conducere, aceea de Procurator General, care urma să fie reprezentantul personal al împăratului în Senat. „Acesta este ochiul meu, prin care eu voi vedea totul“[824], a declarat Petru atunci când l-a prezentat pe Procuratorul General senatorilor. „El știe care sunt intențiile și dorințele mele. Ceea ce consideră el că trebuie să fie făcut pentru binele general, veți face. Dacă vi s-ar părea că ceea ce face el este contrar intereselor mele și ale statului, veți proceda totuși cum spune el și, după ce mă veți înștiința pe mine, veți aștepta poruncile mele.“ Datoria Procuratorului General era să conducă Senatul și să supervizeze activitatea acestuia. Deși nu era un membru al corpului de senatori și nu putea vota, el era propriu-zis președintele Senatului, responsabil cu menținerea ordinii în timpul ședințelor, cu inițiativele legislative și cu votarea acestora (folosindu-se de o clepsidră pentru a limita timpul dezbaterilor), și trebuia să se asigure că noua lege, odată trecută, e trimisă împăratului spre aprobare. Atunci când birourile administrative nu înțelegeau limbajul sau sensul unui decret al Senatului ori întâmpinau

dificultăți în punerea în aplicare a acestuia, ele trebuia să notifice Procuratorul General, care cerea Senatului reformularea decretului într-o exprimare mai clară.

Alegerea lui Petru pentru acest rol important a fost Pavel Iagujinski, unul dintre „puii“ lui, de origine joasă. Iagujinski era cu unsprezece ani mai tânăr decât împăratul, născut din părinți lituanieni la Moscova, unde tatăl său era organist într-o biserică luterană. Petru l-a plăcut din primul moment, l-a înrolat în regimentul de Gardă și, fermecat de umorul și inteligența supusului său devotat, l-a luat ca ordonanță în campaniile sale. Iagujinski a fost avansat rapid. Petru l-a folosit în misiuni diplomatice și l-a luat cu el la Paris, unde francezii vorbeau despre el ca despre „favoritul“ țarului. Iagujinski avea un temperament coleric, îi plăcea să bea și își făcea repede dușmani pe care îi și uita repede. Dar era indiscutabil devotat, aproape complet cinstit și foarte hotărât, calități despre care Petru considera că lipsesc multor senatori.

Chiar și înainte de numirea lui Iagujinski, Petru modificase rolul Senatului. Din 1711 până în 1718, Senatul fusese responsabil atât cu administrarea țării, cât și cu legislația, dar Petru și-a dat seama că statul avea nevoie de un alt mecanism executiv, separat de Senat, care să-i permită acestuia să se concentreze asupra chestiunilor legislative. Tocmai această conștientizare l-a făcut să înceapă experimentul cu noile instituții guvernamentale importate din Europa, sistemul de colegii și ministere.

Din propriile călătorii și din rapoartele ambasadorilor străini și ale agenților lui, țarul aflase că aceste colegii erau instituțiile de bază în activitatea de guvernare din Danemarca, Prusia, Austria și Suedia. Chiar și în Anglia, semi-independentul Consiliu al Amiralității, cu o structură asemănătoare unui colegiu, era însărcinat cu administrarea tuturor problemelor Marinei Regale. Leibniz, pe care Petru îl consultase, i-a raportat: „Nu poate exista o bună administrare fără colegii. Mecanismul lor este ca acela al ceasurilor ale căror rotițe se mențin reciproc în mișcare.“[825] Sistemul suedez de colegii avea cea mai bună reputație în Europa; el funcționa așa de bine, încât guvernul suedez a continuat să administreze cu ușurință statul chiar și în perioada de absență de cincisprezece ani a suveranului, în ciuda pierderii armatelor, a căderii imperiului și a ciumei devastatoare. Petru, care îl

admira și pe Carol, dar și eficiența suedeză, nefiind deranjat să împrumute modele de la inamicul său, s-a hotărât să folosească modelul suedez al colegiilor.

În 1718, noul său sistem era gata. Demodatele prikazî, birourile guvernamentale, au fost înlocuite de nouă colegii: Afaceri Străine, Colectarea Veniturilor, Justiție, Cheltuieli, Control Financiar, Război, Amiralitate, Comerț, Mine și Manufacturi. Președinții acestor colegii urma să fie ruși (de fapt, ei erau toți prieteni apropiați și locotenenți ai lui Petru), iar vicepreședinții aveau să fie străini. Existau și două excepții, Colegiul Minelor și Manufacturilor, unde fusese numit președinte generalul Bruce, un scoțian, și Colegiul Afacerilor Străine, unde președintele, Golovkin, și vicepreședintele, Șafirov, erau amândoi ruși. Toți cei nouă președinți ai colegiilor au devenit simultan și membri ai Senatului, lucru care a făcut ca acel organ să se transforme într-un consiliu de miniștri.

Ca să ajute la funcționarea acestor instituții, Petru a importat experți străini. Agenții ruși au circulat prin toată Europa pentru a invita străinii să facă parte din noile colegii din Rusia. Chiar și prizonierii de război suedezi care învățaseră limba rusă au fost invitați în aceste colegii. (Weber a crezut că unii dintre ei nu vor accepta, „având în vedere că se tem că vor avea probleme acasă din cauza activităților lor“[826].) În final, au fost găsiți destui străini, iar Weber avea să descrie activitatea frenetică de la Consiliul Afacerilor Străine în termeni strălucitori: „Rareori vreun birou al afacerilor străine din lume își desfășoară activitatea în atâtea limbi. Ei au șaisprezece interpreți și secretari: de rusă, latină, olandeză literară, olandeză populară, engleză, daneză, franceză, italiană, spaniolă, greacă, turcă, chineză, tătară, calmucă și mongolă.“[827]

Și totuși, chiar cu atâția străini care lucrau la diferite niveluri în noul mecanism, sistemul colegiilor a debutat jalnic. Avocații străini, administratorii și ceilalți experți întâmpinau greutăți în explicarea noului sistem colegilor ruși, iar translatorii care fuseseră aduși în ajutor nu puteau să explice bine din cauza necunoașterii terminologiei și a chestiunilor administrative suedeze. Explicarea noului sistem și a procedurilor oficialilor locali din provincii a fost și mai dificilă, iar funcționarii provinciali

ignoranți trimiteau rapoarte în capitală care nu puteau fi clasificate, înțelese sau, uneori, nici măcar citite de birourile din Sankt-Petersburg.

În plus, mulți dintre președinții colegiilor tratau superficial noua misiune, iar Petru a fost nevoit, din nou, să îi mustre, ca pe niște copii. Ei trebuia să se prezinte la colegii marți și joi, a poruncit el, iar cât timp se aflau acolo sau în Senat să se manifeste cu decență. „Nu trebuie să existe discuții inutile și pălăvrăgeală, ci doar discuții despre problema în chestiune. În plus, când cineva începe să vorbească, nimeni nu îl va întrerupe, ci îl veți lăsa să termine, comportându-vă ca niște oameni disciplinați, nu ca femeile la piață.“[828]

Petru sperase că prin includerea noilor președinți în rândul senatorilor va putea spori eficiența acestui corp legislativ, dar era așa de multă ostilitate și invidie printre acești potentați, încât punerea lor în aceeași cameră, în absența lui Petru, care să impună ordinea, ducea la certuri violente și chiar la scandaluri. Senatorii aristocrați, Dolgoruki și Golițîn, îi disprețuiau pe Menșikov, Șafirov și Iagujinski, care aveau o origine joasă. Golovkin, președintele Colegiului Afacerilor Străine, și Șafirov, vicepreședintele acestuia, se urau unul pe altul. Certurile deveneau din ce în ce mai stridente, senatorii se acuzau deschis unul pe altul că sunt hoți, iar când Petru era plecat la Marea Caspică, a fost emisă o rezoluție adresată împăratului, în care Șafirov era acuzat de comportament scandalos și ilegal în Senat. La întoarcerea lui Petru, a fost convocată la Preobrajenskoe o înaltă curte specială, alcătuită din senatori și generali, care, după prezentarea probelor, l-a condangat pe Șafirov la moarte. În 16 februarie 1723, Șafirov a fost adus la Kremlin cu o sanie obișnuită. I s-a citit sentința, i s-au luat peruca și haina zdrențăroasă din blană de oaie pe care o avea, iar el a urcat pe eșafod. După ce s-a închinat de mai multe ori, a îngenuncheat și și-a pus capul pe butuc. Călăul a ridicat toporul și în acel moment secretarul de cabinet al lui Petru, Makarov, a pășit în față și a anunțat că, având în vedere serviciile numeroase pe care le-a adus Șafirov, împăratul îi oferă viața și îi comută pedeapsa în exil în Siberia. Șafirov s-a ridicat în picioare și s-a dat jos de pe eșafod cu ochii plini de lacrimi. El a fost dus în Senat, unde foștii lui colegi, cutremurați de acest episod, l-au felicitat pentru grațiere. Ca să-l liniștească, doctorii i-au luat sânge, iar Șafirov, plângându-se de viitorul său trist, le-a spus: „Mai bine mi-ați tăia venele și m-ați elibera de chinuri.“[829] Exilul său

în Siberia a fost mai apoi comutat în detenție împreună cu toată familia la Novgorod. Doi ani mai târziu, la moartea lui Petru, Ecaterina l-a iertat pe Șafirov, iar în timpul împărătesei Anna el s-a întors în Senat.

Speranțele lui Petru legate de noua mașinărie administrativă au rămas deseori neîmplinite. Instituțiile erau străine de practica rusească, noii administratori erau insuficient pregătiți și motivați, iar omniprezența țarului nu aducea nici inițiativă și nici hotărâre din partea subordonaților. Pe de o parte, Petru le poruncea să-și asume responsabilitatea și să acționeze curajos; pe de altă parte, îi pedepsea dacă făceau o mișcare greșită. Evident, acest lucru îi făcea să fie extrem de prudenți, „ca și cum un servitor, văzând că stăpânul său se îneacă, nu ar sări să-l salveze până când nu ar citi contractul, ca să vadă dacă acesta prevede să-l scoată din apă“[830].

Când Petru a mai îmbătrânit, părea că a înțeles problema. A început să-și dea seama că e mai important să guvernezi prin legi și instituții, decât prin voința arbitrară a unor persoane, inclusiv a persoanei sale. În loc să fie comandați de sus, oamenii trebuia să fie învățați, orientați și convinși. „Este nevoie să le explici exact care sunt interesele statului“, spunea el, „și să faci ca aceste interese să fie înțelese de oameni.“ După 1716, decretele sale cele mai importante erau prefațate de obicei de explicații pedagogice despre nevoia existenței acelei legi, erau pline de citate și paralele istorice, de apeluri la logică și de promisiunea utilității.

Una peste alta, noul sistem guvernamental al lui Petru a reprezentat o îmbunătățire. Rusia se schimba, iar Senatul și colegiile administrau statul cel nou și societatea mai eficient decât ar fi fost posibil prin intermediul consiliilor de boieri și al birourilor guvernamentale prikazî. Atât Senatul cât și colegiile au rezistat până la sfârșitul dinastiei, deși colegiile au fost transformate în ministere, iar Senatul a fost redenumit Consiliul Imperial. În 1720, arhitectul Trezzini a început să lucreze la o clădire de cărămidă imensă, pe malul Nevei, de pe insula Vasilevski, care să adăpostească Senatul și colegiile. Această clădire, în care se află azi Universitatea din Sankt-Petersburg, este cel mai mare edificiu rămas din Sankt-Petersburgul lui Petru.

Reformele lui Petru au afectat indivizii în aceeași măsură în care au afectat și instituțiile. Societatea rusă, ca și cea a Europei medievale, se baza pe obligativitatea serviciilor. Șerbii datorau servicii proprietarului de pământ, proprietarul de pământ datora servicii țarului. Departe de a rupe sau măcar de a slăbi aceste legături prin servicii, Petru s-a folosit de toate obligațiile indivizilor, de la orice nivel al societății. Nu existau excepții sau scutiri. Serviciul era motorul forței lui Petru, iar țarul își punea în joc toată energia și puterea ca să fie sigur că fiecare rus își îndeplinește obligațiile cât mai eficient posibil. Nobilii care serveau ca ofițeri în noua armată sau flotă rusă trebuia să știe cum să lupte cu armele și tacticile moderne; cei care intrau în administrația centrală occidentalizată, care se dezvolta din ce în ce mai mult, trebuia să aibă pregătirea și aptitudinile necesare pentru a se descurca în sarcinile lor. Conceptul de serviciu se lărgise și includea acum și educația.

Petru și-a început acest program pragmatic odată cu prima lui detașare a tinerilor ruși în Occident în 1696, în ajunul Marii Ambasade. După Poltava, efortul a devenit mai serios, generalizat și structurat instituțional. În 1712, un decret a poruncit tuturor fiilor de proprietari să se prezinte la Senat. Ei au fost împărțiți pe grupe de vârstă; cei mai mici erau trimiși la Reval ca să studieze marinăria, grupa mijlocie a plecat în Olanda pentru pregătire navală, iar cei mai mari au fost luați direct în armată. În 1714, năvodul s-a întins: tuturor tinerilor nobili, între zece și treizeci de ani, care nu erau deja înscriși sau care nu se aflau în serviciu, li s-a poruncit să se prezinte la Senat pentru serviciu pe perioada iernii.

Petru intenționa ca armata să aibă ca ofițeri exclusiv nobili ruși antrenați profesionist, care își începuseră serviciul de douăzeci și cinci de ani la vârsta de cincisprezece ani, când intrau în regimentele de Gardă sau într-un regiment de linie ca simpli soldați. De la acest grad inferior, fiecare nobil trebuia să-și construiască ascensiunea pe baza meritelor. În februarie 1714, Petru a interzis categoric avansarea vreunui ofițer, indiferent de titlul său, dacă nu trecuse prin toate gradele. La un moment dat, existau 300 de tineri din cele mai nobile familii din Rusia care erau simpli soldați, primind un minim de soldă, mâncare și confort. Potrivit cneazului Kurakin, nu era ceva neobișnuit pentru un locuitor din Sankt-Petersburg să vadă un cneaz Golițîn

sau unul Gagarin cu o muschetă pe umăr, făcând de pază în fața cazărmii sale.

Totuși, instrucția acestor tineri consta în mai mult decât simpla învățare a mânuirii armelor de foc sau antrenamentul militar. Pe măsură ce tot mai mulți tineri erau implicați în instruire, regimentele au devenit nu doar pepiniere de ofițeri, ci adevărate academii pentru serviciile de stat din diferite domenii. Unii tineri au studiat artileria, alții ingineria, unii navigația, alții limbile străine – unul a fost chiar trimis la Astrahan pentru a studia extragerea sării. Cu timpul, din rândurile ofițerilor de Gardă, Petru putea să-și selecteze oameni pentru aproape orice fel de serviciu. Câinii de pază pe care țarul îi trimisese în Senat erau ofițeri de Gardă; aceiași ofițeri alcătuiau majoritatea în tribunalul civil care l-a condangat pe țareviciul Aleksei.

Deși majoritatea tinerilor nobili intrau în armată, nu acesta era drumul preferat pentru serviciul în slujba statului; serviciul civil era în plină dezvoltare, iar porțile de intrare ale acestuia erau mereu aglomerate, pentru că munca în birourile guvernamentale era mai puțin periculoasă, mai puțin grea și putea fi mult mai rentabilă. Pentru a domoli afluxul de candidați care curgea în această direcție, Petru a decretat că nu mai mult de o treime dintre membrii unei familii poate să aleagă serviciul civil; două treimi trebuie să servească în armată și în marină.

Marina, o instituție străină și neplăcută pentru cei mai mulți dintre ruși, era de departe mult mai nepopulară decât armata. Când un fiu trebuia să intre în serviciu, tatăl se lupta să-l introducă oriunde în altă parte decât în marină. Cu toate acestea, în 1715, când Școala de Matematici și Navigație a fost transferată de la Moscova la Sankt-Petersburg, avea clasele pline. „În aceasta vară a fost deschisă Academia Navală“[831], scria Weber în 1715. „Îndrăznesc să spun că nu există nicio familie de nobili pe cuprinsul vastului Imperiu Rus care să nu fi fost obligată să-și trimită măcar unul, dacă nu mai mulți dintre fiii ei între zece și optsprezece ani. Am văzut roiuri de tinere vlăstare sosind din toate colțurile Rusiei la Sankt-Petersburg. Așa se face că în prezent academia posedă toată floarea nobilimii ruse, care în ultimii patru ani au fost instruiți în toate științele care țin de navigație, și în plus au învățat limbi străine, scrimă și alte exerciții fizice.“

Nobilii ruși nu se puneau cu ușurință, pe ei sau pe fiii lor, la dispoziția lui Petru. Deși primul decret al lui Petru, din 1712, fusese doar o încercare de actualizare a listelor de nobili și de înregistrare a acestora în vederea unor viitoare servicii, țarul știa că nu va putea dezrădăcina cu ușurință acei tineri din viața lor confortabilă din provincie. De aceea, el a însoțit ordinul de o amenințare potrivit căreia absența de la raport va fi pedepsită cu amenzi, pedepse corporale și confiscarea averilor. A mai adăugat că oricine va identifica un nobil care se va sustrage de la raport va primi toată averea acestuia, chiar dacă informatorul ar fi „un șerb fugar".

Această amenințare nu și-a atins scopul. Nobilii inventau probleme și explicații nesfârșite, afaceri și călătorii, vizite peste graniță și la mănăstiri, ca să evite înscrierea în serviciu. Unii dispăreau pur și simplu în pustietatea vastă a pământului rusesc. Un funcționar sau un soldat care venea să cerceteze găsea casa părăsită; în mod curios, niciun sătean nu știa unde se dusese stăpânul casei. Unii scăpau de serviciu pretextând că sunt bolnavi sau prefăcându-se nebuni: „El a sărit în lac și stătea acolo, în apa care îi ajungea la barbă."[832] Când un grup de tineri nobili s-au înscris într-un seminar teologic din Moscova ca să scape de serviciu, Petru i-a luat cu forța pe călugării novici la marină, i-a trimis la Academia Navală de la Sankt-Petersburg și, ca pedeapsă, i-a mai trimis și la săpat diguri pe canalul Moika. Generalul-amiral Apraksin, jignit de această umilire a onoarei vechilor familii rusești, s-a dus și el la Moika, și-a smuls de pe el uniforma de amiral cu panglica albastră a Ordinului Sf. Andrei și a agățat-o într-un par, după care a început să sape alături de tineri. Petru a venit la el și l-a întrebat uimit: „Cum se face, Fiodor Matveevici, că dumneata, un general-amiral, lucrezi la diguri?"[833] Apraksin i-a răspuns deschis: „Sire, acești muncitori sunt copiii fraților și ai fiilor mei. Cine sunt eu atunci, și ce drept am să fiu privilegiat?"

Cu timpul, Petru a fost obligat să decreteze că toți nobilii care nu se prezintă la raport sunt în afara legii. Acest lucru însemna că cine îi jefuia sau ucidea beneficia de impunitate și că oricine ar fi prins un asemenea nelegiuit primea jumătate din averea acestuia. În sfârșit, în 1721, tot pentru a limita aceste eschive, Petru a înființat un birou de evidență, a cărui sarcină era de a aduce la zi lista nobililor, înregistrând numele copiilor de sex masculin, precum și locul sau abilitățile potrivite pentru serviciu.

În mintea lui Petru, educația era prima treaptă pe scara serviciului de stat și el a încercat să plaseze copiii pe această scară de la vârste fragede. În 1714, odată cu planul său de înrolare obligatorie în armată a tuturor nobililor, începând de la vârsta de cincisprezece ani, el a decretat că frații lor mai mici trebuie să fie înscriși în școli laice de la vârsta de zece ani. Timp de cinci ani, până când ar fi fost gata să intre în armată, ei trebuia să învețe să scrie și să citească, noțiuni de aritmetică și geometrie elementară; până la obținerea unui certificat din care să rezulte că a urmat aceste cursuri, tânărului îi era interzis să se căsătorească. Moșierii au primit foarte rău această încălcare a tradițiilor, iar doi ani mai târziu, în 1716, Petru a trebuit să se declare învins și a revocat decretul. Strădania lui de a insista asupra educației obligatorii a copiilor în rândul claselor de mijloc a întâmpinat aceeași rezistență, și, în final, Petru a trebuit să renunțe la această idee.

Odată ce nobilii sau ceilalți intrau în serviciul statului, în administrația militară, navală sau civilă, promovările ar fi trebuit să se facă pe baza meritelor. O reformă diferită, cu multiple implicații, care includea principiul meritocrației, reprezenta o răsturnare a prețuitei legi moscovite a dreptului ereditar. În mod tradițional, la moartea unui tată, proprietatea terenurilor și a altor bunuri imobile era împărțită egal între fii. Rezultatul acestei subdivizări continue în loturi tot mai mici era sărăcirea nobilimii și secarea surselor de colectare a taxelor. Decretul emis de Petru în 14 martie 1714 stabilea ca tatăl să lase întreaga moștenire unui singur fiu – nu neapărat fiului cel mare. (Dacă nu existau moștenitori masculini, aceeași regulă se aplica și în cazul fiicelor.) În Anglia, Petru fusese impresionat de sistemul prin care fiul cel mare moștenea atât titlul, cât și averea, iar fiilor mai mici li se cerea să intre în armată, în marină sau să se apuce de negoț. Dar Petru a respins dreptul primului născut și a ales moștenirea pe merit, care credea că va fi mai bună decât în sistemul englez: cel mai priceput fiu avea să moștenească averea și proprietatea se păstra întreagă, în felul acesta menținându-se bunăstarea și renumele familiei (în același timp, se facilita și colectarea de taxe). Șerbii erau mai bine îngrijiți, iar fiii dezmoșteniți erau liberi să-și caute o ocupație folositoare în serviciul statului. Din păcate, niciun alt decret al lui Petru nu a fost mai nepopular ca acesta; a stârnit certuri în familii și conflicte violente, iar în 1730, la cinci ani după moartea lui Petru, a fost abrogat.

Toată viața lui, Petru a ales, a judecat și a promovat oamenii doar după criteriile meritului, loialității și devotamentului. Nobili sau „vânzători de plăcinte“, ruși, elvețieni, scoțieni sau germani, ortodocși, catolici, protestanți sau evrei, oricine era dispus să lucreze, fiind și competent, era copleșit de țar cu titluri, averi, afecțiune și responsabilități. Șeremetiev, Dolgoruki, Golițîn și Kurakin erau nume ilustre înainte să intre în serviciul țarului, dar își datorau succesul nu originii lor, ci meritului. Tatăl lui Menșikov, pe de altă parte, fusese funcționar, al lui Iagujinski fusese un organist luteran, al lui Șafirov fusese un evreu convertit, iar al lui Kurbatov fusese șerb. Osterman și Makarov au început ca secretari; Anthony Devier, primul comisar de poliție din Sankt-Petersburg, a fost un mus evreu portughez pe care Petru l-a găsit în Olanda și l-a adus în Rusia. Nikita Demidov era un muncitor analfabet din Tula, până când Petru, care i-a apreciat energia și succesul, i-a oferit întinderi uriașe ca să dezvolte mineritul în Urali. Abraham (sau Ibrahim) Hannibal era un prinț negru abisinian, adus ca sclav la Constantinopol. Îi fusese trimis cadou lui Petru. Țarul l-a eliberat și l-a botezat, l-a trimis la Paris pentru a fi educat și, în cele din urmă, l-a avansat general de artilerie.[834] Acești oameni – vulturii și puii de vultur ai lui Petru, cum spunea Pușkin – au pornit de la zero, dar atunci când au murit erau prinți, conți și baroni, iar numele lor au fost strâns legate de acela al lui Petru în istoria Rusiei.

Nu există un exemplu mai bun al avansării prin merit pe care o practica Petru, decât cariera lui Ivan Nepliuiev, unul dintre cei mai faimoși „pui“ ai lui Petru. Nepliuiev, fiul unui mic moșier din regiunea Novgorod, a fost convocat în serviciu în 1715, când avea deja douăzeci și doi de ani și era tatăl a doi copii. A fost trimis la școală în Novgorod ca să învețe matematica, apoi la școala de navigație de la Narva și la Academia Navală din Sankt-Petersburg. În 1716, el era unul dintre cei treizeci de locotenenți de marină care serveau în flota rusă de la Copenhaga. De acolo, Nepliuiev l-a urmat pe țar la Amsterdam, de unde acesta l-a trimis la Veneția, ca să se instruiască la bordul galerelor venețiene. După doi ani în care a luptat împotriva turcilor în Marea Adriatică și în Marea Egee, Nepliuiev a plecat la Genova, Toulon, Marseille și Cadiz, unde a servit șase luni în marina spaniolă. Când s-a întors la Sankt-Petersburg în iunie 1720, i s-a ordonat să vină la Amiralitate pentru a fi examinat de țar. „Nu știu cum au primit camarazii mei această veste“, scria Nepliuiev în memoriile lui, „dar eu nu

am dormit toată noaptea și m-am pregătit ca pentru Ziua Judecății de Apoi.“[835]

Când i-a venit rândul, Petru a fost blând și, întinzându-i mâna ca să i-o sărute, i-a spus: „Vezi tu, frate, că, deși sunt țar, am bătături în palme, pentru că doresc să vă dau vouă un exemplu.“ După ce Nepliuiev a îngenuncheat, Petru a spus: „Ridică-te, frate, și răspunde la întrebări. Nu-ți fie frică. Dacă știi să răspunzi, răspunde. Dacă nu știi, spune că nu știi.“ Nepliuiev a trecut examinarea cu bine și i s-a dat comanda unei galere.

Însă aproape în același timp a fost transferat și i s-a pus în sarcină construirea de nave în Sankt-Petersburg. Când a fost chemat să i se încredințeze sarcina, el a primit sfaturi: „Întotdeauna să spui adevărul și să nu minți. Chiar dacă situația va fi rea pentru tine, țarul ar fi mai mâniat dacă ai minți.“ Nu a trecut mult până când tânărul constructor de nave a putut să verifice acest sfat. Ajungând la lucru târziu, într-o dimineață, el l-a găsit acolo pe Petru. S-a gândit să fugă acasă și să trimită vorbă că e bolnav, dar apoi și-a amintit de acel sfat și s-a dus direct la Petru. „Vezi tu, prietene, că eu stau în fața ta“, a spus Petru, plimbându-se. „Sunt vinovat, sire“, a răspuns Nepliuiev. „Noaptea trecută am fost cu câțiva oameni și am stat până mai târziu. M-am trezit târziu.“ Petru l-a apucat de umăr și l-a strâns cu putere. Nepliuiev era convins că soarta îi este pecetluită. „Mulțumesc, băiatul meu, că spui adevărul“, a spus țarul. „Dumnezeu o să te ierte. Toți suntem oameni.“

Dar Nepliuiev nu a rămas prea mult timp nici cu această însărcinare. Datorită cunoștințelor sale lingvistice, era deseori folosit ca translator, iar în ianuarie 1721, când avea doar douăzeci și opt de ani, a fost trimis ca ambasador la Constantinopol, de unde s-a întors în 1734, pentru a se bucura de proprietățile cu care îl recompensase Petru în lipsă. În cele din urmă a devenit senator. A murit în 1774, în timpul domniei Ecaterinei cea Mare, la vârsta de optzeci de ani.

Spre sfârșitul domniei sale, în 1722, Petru și-a concretizat credința în meritocrație construind un cadru instituționalizat, faimosul Tabel al Rangurilor din Imperiul Rus, care punea în fața tinerilor ce intrau în serviciu trei scări paralele de ranguri oficiale, corespunzătoare celor trei domenii ale serviciului de stat – militar, civil și de justiție. Fiecare scară

avea câte paisprezece ranguri, iar fiecare rang dintr-un domeniu avea un corespondent în celelalte două. Toată lumea își începea serviciul cu treapta cea mai de jos, iar promovarea nu depindea de origine și statut social, ci strict de meritul și durata serviciului. După aceea, cel puțin teoretic, nobilimea nu mai era importantă în Rusia, iar onorurile și funcțiile erau accesibile tuturor. Titlurile nobiliare ale vechii Rusii nu au fost abolite, dar ele nu erau însoțite de privilegii sau distincții speciale. Oamenii simpli sau străinii erau încurajați să acceadă la funcții mai înalte, iar soldații, marinarii, secretarii și funcționarii care aveau merite primeau poziții corespunzătoare în tabelul de ranguri, unde intrau pe picior de egalitate, într-o competiție cu nobilii ruși. Oamenii de rând care ajungeau la cel mai înalt rang – cum ar fi fost al paisprezecelea în ierarhia militară sau al optulea pe scara civilă sau din justiție – erau recompensați cu statutul de „nobil ereditar", care aducea cu sine dreptul de a avea șerbi și de a lăsa moștenire fiilor dreptul de a intra în serviciul statului de la baza scării.

În acest fel, Petru, pentru care întotdeauna contase mai mult priceperea decât originea, și care avansase și el, din grad în grad, în armată și în marină, a transmis această încredere a lui în merite și generațiilor următoare. Această reformă a rezistat și, în ciuda alterărilor ulterioare și a stricării ei inevitabile prin favoruri și promovări speciale câștigate prin mită, a rămas baza ierarhiei sociale din Imperiul Rus. Poziția din Tabelul Rangurilor înlocuia originea ca măsură a valorii unui om, în armată și birocrație era adus în permanență sânge proaspăt, iar un om al cărui tată fusese moșier sărac sau chiar soldat-șerb de pe îndepărtata Volgă putea să ajungă să-și frece coatele cu oameni care purtau cele mai vechi nume din istoria Rusiei.[836]

Pe hârtie, așa cum scria în decretele care curgeau din condeiul lui Petru, reformele din administrație păreau că au făcut ca guvernarea rusească să meargă ca unsă. Acest lucru nu s-a realizat însă, nu doar din cauza încetinelii cu care au fost înțelese sau a refuzului de a face schimbări, ci și din cauza corupției generalizate din guvern. Corupția afecta nu numai finanțele statului, ci și eficiența acestuia. Ca urmare, sistemul administrativ, care era importat și oricum părea ciudat și greu de înțeles, era aproape imposibil să funcționeze.

Mita și delapidarea erau tradiționale în viața publică rusească, iar serviciul public era privit de obicei ca un mijloc de îmbogățire. Această practică era așa de cunoscută, încât funcționarii ruși erau plătiți foarte prost sau deloc; se știa că-și vor cîștiga pâinea din mită. În epoca lui Petru, doar o mână de oameni erau considerați cinstiți și cu conștiința datoriei față de stat – Șeremetiev, Repnin, Rumianțov, Makarov, Osterman și Iagujinski. Ceilalți îi erau loiali personal lui Petru, dar priveau statul ca pe o vacă bună de muls.

Ca rezultat, majoritatea administratorilor erau motivați mai puțin prin conștiința datoriei față de stat, ci mai ales de dorința câștigului personal, asociată cu efortul de a scăpa neprinși și nepedepsiți. Așa că aceste două trăsături negative puternice, lăcomia și frica, au devenit dominante pentru birocrații lui Petru. Existau posibilități de a aduna averi imense – uriașa avere a lui Menșikov era un exemplu –, dar exista și o șansă reală de a fi torturat, decapitat sau tras pe roată. Dar indiferent ce ar fi făcut Petru – să implore, să convingă, să ademenească, să amenințe, să pedepsească – nu avea prea mare efect. „Pot să trișez destul de bine cu zarurile“, spunea el întristat, „dar nu pot să strunesc catârii cu bățul meu.“[837]

O dezamăgire venea după alta, nu doar la nivelurile cele mai înalte. O dată, Petru a promovat un avocat cinstit în postura de judecător. Din această nouă poziție, unde decizia putea deveni obiectul unei mite, noul judecător a devenit corupt. Când a aflat Petru, nu numai că l-a absolvit pe judecător, dar i-a dublat și salariul ca să nu mai fie tentat să ia mită. În același timp, totuși, țarul a făgăduit că dacă judecătorul îi mai trădează încrederea, va fi cu siguranță spânzurat. Judecătorul i-a promis cu ardoare că încrederea lui Petru va fi meritată – și curând după aceasta a luat din nou mită. Petru l-a spânzurat.

Țarul a acceptat ideea că nu va putea introduce forțat cinstea totală la toate nivelurile guvernului, dar era hotărât să suprime toate formele de corupție care secau trezoreria națională. În 1713, printr-un decret, li se cerea tuturor cetățenilor să raporteze țarului personal orice caz de corupție de la nivelul guvernului. Recompensa informatorului urma să fie chiar averea celui acuzat, dacă s-ar fi dovedit că acuzațiile de corupție au fost întemeiate. Acest lucru părea foarte riscant pentru cei mai mulți dintre oameni și ceea

ce a urmat a fost un torent de scrisori anonime, multe dintre ele fiind doar încercări răutăcioase de a plăti polițe. Petru a promulgat atunci un alt decret, condangând scrisorile anonime ale celor care „sub masca virtuții își ascund propriul venin". El a promis protecția informatorilor corecți: „Orice supus care este un creștin adevărat și un servitor cinstit al suveranului său și al țării sale natale poate să raporteze fără nicio reținere țarului însuși, verbal sau printr-o scrisoare."[838] La un moment dat, a sosit o scrisoare anonimă care lansa acuzații de corupție de mari dimensiuni la adresa celor mai înalți oficiali ai guvernului. Autorul scrisorii a fost convins să se identifice și a rezultat un proces dramatic.

De-a lungul timpului, sistemul prin care satelor li se cerea să adune provizii pentru armată și să le trimită la Petersburg și în alte orașe din teritoriile nou-cucerite a constituit o grea povară, din cauza dificultăților de transport. Pentru a rezolva această problemă au apărut intermediarii, care erau de acord să facă livrările cerute în schimbul unui preț mai mare. Această practică a creat condițiile pentru apariția a nenumărate fraude. Multe dintre personajele-cheie din guvern erau implicate, iar uneori ei înșiși, sub nume false, erau cei care făceau aceste livrări. Deși scandalul era cunoscut de toată lumea, nimeni nu îndrăznea să-i provoace pe nobilii sau pe înalții oficiali implicați, expunându-i problema lui Petru. În sfârșit, nefericirea oamenilor de rând era așa de mare, fiind taxați de două ori ca să plătească proviziile furate, încât un om a decis că trebuie să-l informeze pe țar. În același timp, el a încercat să-și salveze pielea rămânând anonim și lăsând scrisori nesemnate în locurile pe unde se ducea Petru. Petru a citit una dintre ele și i-a oferit autorului ei nu numai protecția lui, dar și o mare recompensă dacă ar ieși la lumină și ar putea să dovedească acuzațiile pe care le făcea. Informatorul a apărut și i-a oferit țarului dovezi irefutabile că locotenenții lui erau implicați în fraudă.

La începutul lui 1715 a început o mare anchetă. Între cei implicați se numărau cneazul Menșikov, generalul-amiral Apraksin, cneazul Matvei Gagarin, comandantul artileriei, generalul Bruce, viceguvernatorul Sankt-Petersburgului, Korsakov, prim-lordul Amiralității, Kikin, prim-comisarul de artilerie Sinavin, senatorii Opuhin și Volkonski și un mare număr de funcționari civili de ranguri inferioare. Investigația a fost făcută cu mare atenție și a dat la iveală multe fapte. Apraksin și Bruce, aduși în fața

comisiei, s-au apărat spunând că ei s-au aflat rareori în Sankt-Petersburg, fiind mai mult pe mare sau pe câmpul de luptă cu armata; așa că ei nu au știut ce activități aveau funcționarii în spatele lor. Menșikov, care fusese și el plecat timp de mai multe luni, conducând un corp de armată în Pomerania, era acuzat de incorectitudine în administrarea finanțelor în cadrul acelei misiuni, de obținerea unor profituri ilegale de pe urma contractelor guvernamentale și de irosirea a mai mult de un milion de ruble din banii guvernului.

Din cauză că Menșikov era unanim detestat și la conducerea comisiei de anchetă se afla dușmanul lui cel mai aprig, cneazul Iakob Dolgoruki, acuzațiile la adresa lui au fost aduse într-o formă exagerată, răzbunătoare, care l-a ajutat pe Menșikov să le modereze și parțial să le demonteze. La o cercetare amănunțită, a reieșit nu doar o pură lăcomie; mai era și o parte considerabilă de administrare proastă și de dezordine și erau multe exemple de nereguli în care nu existase nicio intenție de înșelăciune. Venitul legitim al lui Menșikov din variatele sale proprietăți era foarte mare. În mod frecvent, veniturile lui fuseseră folosite în interesul guvernului și, tot frecvent, banii guvernului fuseseră folosiți în scop personal. În multe situații se deturnau fondurile de la un scop la altul, fără să fie ținută o evidență a sumelor. De exemplu, Menșikov fusese guvernatorul Sankt-Petersburgului încă de la fondarea acestuia, o perioadă mai mare de zece ani. În acest timp, el nu a primit vreun salariu și a folosit de multe ori banii personali pentru treburile guvernului. Deoarece lui Petru nu îi plăceau palatele mari și recepțiile uriașe, Menșikov și-a construit marele său palat și a jucat rolul de gazdă la nenumărate evenimente publice sau diplomatice care costau enorm. Deseori, nu i se returnau aceste sume pe care le cheltuia, dar Petru se aștepta ca el să joace în continuare acest rol. În plus, el dăduse câteodată bani din propriul buzunar pentru a rezolva chestiuni urgente ale statului. În iulie 1714, amiralul Apraksin îi scrisese de urgență din Finlanda că oamenii lui mor de foame. Cum Petru era plecat, Menșikov a cerut ca Senatul să ia măsuri, dar senatorii au refuzat să-și asume vreo responsabilitate și atunci Menșikov a rechiziționat cu curaj provizii în valoare de 200.000 de ruble în numele său, le-a încărcat la bordul unor nave și le-a trimis în ajutor trupelor lui Apraksin.

Cu toate acestea, mai erau și nereguli care nu puteau fi explicate. A fost condangat la plata a 144.788 de ruble într-un cont, iar în altul, a 202.283 de ruble. Aceste sume reprezentau amenzi pe care le avea de plătit. Menșikov a plătit o parte din amenzi, dar, după ce a adresat o petiție țarului, a fost scutit de plata celeilalte părți.

Apraksin și Bruce au scăpat și ei doar cu amenzi consistente, ca recunoaștere a serviciilor aduse în trecut poporului. Dar pentru ceilalți implicați, pedepsele au fost sumbre. Cei doi senatori condangați, Volkonski și Opuhin, care nu doar că se incriminaseră pe ei, dar pătaseră și reputația nou-înființatului Senat, au fost biciuiți în public și li s-a ars limba cu fierul roșu pentru încălcarea jurămintelor pe care le făcuseră. Korsakov, viceguvernatorul Sankt-Petersburgului, a fost și el biciuit în public. Alți trei au fost pedepsiți cu tăierea nasului și apoi au fost biciuiți și trimiși la spânzurătoare, în timp ce alți opt, care săvârșiseră infracțiuni mai mici, au fost întinși la pământ și bătuți cu batogul de soldați. Când Petru le-a poruncit să se oprească, soldații au strigat: „Tată, lasă-ne să-i mai batem puțin, pentru că hoții ăștia ne-au furat pâinea!“[839] Unii au fost exilați în Siberia. Kikin, care fusese favoritul special al lui Petru, a fost condangat la exil și proprietatea i-a fost confiscată, dar Ecaterina a intervenit pentru el și i s-a redat atât funcția, cât și proprietatea. Patru ani mai târziu, Kikin a fost din nou judecat, de data asta pentru rolul lui în povestea țareviciului Aleksei, și a plătit cu capul.

Scrisorile anonime și denunțurile publice erau metode neinstituționalizate prin care se putea descoperi corupția, iar în martie 1711 Petru a creat un birou de informatori oficiali numiți „fiscali“. Ei urma să fie conduși de fiscalul-șef, a cărui datorie era să descopere și să raporteze Senatului toți infractorii, indiferent de rangul lor. Acest gen de denunțare sistematică, oficială, era nouă în Rusia. Mai înainte, legea rusă permitea arestarea și judecarea pe baza unor acuzații particulare, dar acuzația era o armă cu două tăișuri. Acuzatorul trebuia să se prezinte cu probe și să-și demonstreze acuzațiile, iar dacă se dovedea că acestea sunt false, acuzatorul, și nu acuzatul, era torturat și pedepsit. Acum însă, acuzatorii erau funcționari permanenți în slujba legii, la adăpost de orice răzbunare. Evident, acuzațiile au devenit mai numeroase, iar curând cei 500 de fiscali au devenit cei mai

detestați oameni din Rusia. Chiar și membrii Senatului, care erau în realitate angajatorii lor, se temeau de acești spioni zeloși. În aprilie 1712, trei fiscali superiori s-au plâns lui Petru că senatorii le ignoră cu bună știință rapoartele înmânate, că senatorii Iacob Dolgoruki și Grigori Plemiannikov îi numesc „antihriști și șarlatani“ și că ei nu îndrăznesc să se apropie nici măcar fizic de cei mai mulți dintre senatori. Mai târziu, în 1712, mitropolitul Stepan Iavorski i-a denunțat pe fiscali în cadrul unei slujbe, spunând că ei îi au pe toți la mila lor, în timp ce ei înșiși sunt deasupra legii. Totuși, Petru nu a intervenit, iar fiscalii și-au continuat activitatea lor detestabilă.

Cel mai devotat dintre fiscali era Aleksei Nesterov, care, în cele din urmă, a ajuns fiscal-șef. Acest zelos lucra cu furie, amestecându-se în toate aspectele guvernării și denunțându-și victimele cu o răutate fanatică, la un moment dat aducându-și la judecată propriul fiu. Prada cea mai importantă a lui Nesterov a fost cneazul Matvei Gagarin, care încă din 1708 fusese guvernatorul Siberiei. Din cauza depărtării mari de capitală a provinciei sale, Gagarin conducea aproape ca un monarh dincolo de Urali. Printre responsabilitățile sale se număra și supravegherea schimburilor comerciale cu China, care treceau prin Nercinsk și erau acum monopol de stat. Nesterov, prin rețeaua lui de spioni, a descoperit că Gagarin înșela guvernul, permițând negustorilor particulari să facă schimburi ilegale, făcând chiar și el același lucru. În acest fel, el a strâns o avere enormă; masa lui era așezată în fiecare zi pentru zeci de musafiri, iar lângă patul lui era atârnată o icoană a Fecioarei decorată cu diamante în valoare de 130.000 de ruble. Activitatea lui nu avea în întregime consecințe negative; dimpotrivă, Gagarin contribuise substanțial la dezvoltarea Siberiei prin promovarea industriei și a comerțului și prin asigurarea accesului la resursele minerale ale vastei regiuni. În plus, Gagarin era foarte popular în provincie datorită blândeții cu care guverna. Când a fost arestat, 7000 de prizonieri suedezi care lucrau în Siberia au făcut o petiție prin care cereau iertarea acestuia.

Primul raport al lui Nesterov despre necinstea lui Gagarin i-a fost înmânat lui Petru în 1714, dar țarul a refuzat să dea curs investigației. În 1717, Nesterov i-a prezentat un dosar și mai incriminator, iar Petru a numit o comisie formată din ofițeri de Gardă ca să investigheze cazul. Gagarin a fost arestat și a mărturisit nereguli și chiar ilegalități, a implorat să fie iertat și a cerut permisiunea să-și petreacă zilele rămase făcând penitență într-o

mănăstire. Toată lumea credea că țarul îl va ierta pe Gagarin, recunoscându-i serviciile și influența. Dar țarul, furios că decretele sale repetate despre cinste fuseseră batjocorite, era hotărât să dea un exemplu. Gagarin a fost condamnat și spânzurat public la Sankt-Petersburg în septembrie 1718.

Nesterov a deținut puterea aproape zece ani. Apoi, însuși fiscalul-șef a fost prins primind cadouri care, deși erau aproape nesemnificative ca valoare, au atras privirile celor mulți care îi voiau răul. Greutatea ostilității acumulate l-a strivit rapid. A fost judecat, acuzat și condamnat să fie tras pe roată. Sentința a fost pusă în aplicare în piața din partea opusă a noii clădiri pentru Colegii a lui Trezzini, pe insula Vasilievski. La momentul acela, Nesterov era un bătrân cu părul alb. Când se afla pe roată, încă viu, Petru tocmai vizita colegiile și s-a întâmplat să meargă la fereastră și să privească afară. Văzându-l pe Nesterov și făcându-i-se milă de el, țarul a ordonat ca fiscalului-șef să-i fie tăiat capul imediat, ca să nu mai sufere.

Cel mai rău infractor, pe care nici măcar Nesterov nu îndrăznise să-l acuze, era Menșikov. Mereu și mereu, cneazul se baza pe indulgența iertătorului său stăpân. Știa că Petru are nevoie de el; pentru orice om care se află pe culmea singuratică a puterii, un asemenea prieten este esențial. El era confidentul lui Petru, interpretul gândurilor sale și executantul deciziilor, cel mai apropiat tovarăș de băutură, guvernatorul fiului său, comandantul lui de cavalerie, mâna lui dreaptă. În public, el avea grijă să-l trateze pe țar cu un respect exagerat; în particular, știa perfect cât de mult să întindă coarda. Dacă o întindea prea tare, primea imediat de la Petru o lovitură de pumn sau de baston. El accepta toate acestea cu umor și nu se îmbufna niciodată, ceea ce îl făcea și mai plăcut lui Petru. Însă, în spatele lui Petru, Menșikov arăta o altă față. Cu cei inferiori era autoritar; cu rivalii era obraznic. Avea ambiții nemărginite, manierele lui erau grosolane, era un dușman implacabil și era detestat amarnic și temut de toți.

Sub domnia lui Petru, puterea favoritului regal creștea necontenit, iar după Poltava s-a consolidat. Menșikov era guvernatorul general al Sankt-Petersburgului, prim-senator, cavaler al Ordinului Sf. Andrei, prinț al Sfântului Imperiu Roman, și mai avea titluri și de la regii Poloniei, Danemarcei și Prusiei. Circula o vorbă care spunea că ar fi putut să călătorească prin tot imperiul, de la Riga, pe Baltica, până la Derbent, pe

Marea Caspică și în acest timp să înnopteze de fiecare dată pe una dintre proprietățile sale. Palatul său de pe Neva găzduia o curte strălucitoare de domni, șambelani, paji și bucătari parizieni care pregăteau mese cu 200 de feluri, servite pe farfurii aurite. Când își făcea loc pe străzi, într-o trăsură în formă de evantai, cu blazon de aur pe ușă și o coroană aurită pe acoperiș, trasă de șase cai cu harnașamente roșii și aurii, el era însoțit întotdeauna de servitori îmbrăcați în livrea, muzicieni și o escortă de dragoni care să elibereze drumul prin mulțime. Dar, deși afecțiunea și recunoștința lui Petru îi aduseseră o avere enormă, niciodată nu era de ajuns. Ca și mulți alții care s-au ridicat de la nimic la o mare putere, el ținea foarte mult la toate mijloacele prin care se putea arăta această putere. Dacă nu primea suficiente cadouri și mită, fura cu rapacitate. În ciuda amenzilor uriașe pe care i le dăduse Petru, era mereu bogat și, după o scurtă perioadă de dizgrație, se afla din nou în favoarea țarului. Pentru ambasadorii străini, care se așteptau ca scandalurile succesive vor fi ultimele pentru Menșikov și îl vedeau apoi ridicându-se din nou, strălucitor și superb, prințul părea o pasăre Phoenix.

De multe ori, Petru trecea pur și simplu cu vederea faptele lui Menșikov. La un moment dat, Senatul găsise dovezi ale unor nereguli în achizițiile de muniții făcute de Menșikov. Ei i-au cerut prințului o explicație, dar Menșikov i-a repezit cu aroganță, refuzând să răspundă în scris sau să semneze ceva, trimițând în schimb un ofițer cu un răspuns verbal. Atunci, senatorii au alcătuit o listă cu principalele acuzații și cu dovezile împotriva lui Menșikov și au așezat-o pe masă, în fața fotoliului țarului. Când a intrat Petru, a luat hârtia, și-a aruncat ochii pe ea și a pus-o din nou pe masă fără să spună vreun cuvânt. În sfârșit, Tolstoi a îndrăznit să întrebe ce crede despre acele lucruri. „Nimic“, a răspuns Petru. „Menșikov va fi întotdeauna Menșikov.“[840]

Cu toate acestea, și indulgența lui Petru avea limite. Odată, când îl deposedase temporar pe Menșikov de proprietățile lui imense din Ucraina și l-a obligat să plătească o amendă de 200.000 de ruble, Menșikov a răspuns prin scoaterea tuturor carpetelor de brocart și satin și a mobilei elegate din palatul său de pe Neva. Câteva zile mai târziu, când Petru a venit în vizită, a fost surprins să găsească locuința aproape goală. „Ce înseamnă asta?“ a întrebat el. „Vai, Majestate, am fost silit să vând totul ca să rezolv cu Trezoreria“, a spus Menșikov. Petru l-a privit fix câteva minute. „Crezi că

nu știu“, a tunat el. „Nu-ți merg jocurile astea cu mine. Dacă peste douăzeci și patru de ore, când mă întorc, casa nu este mobilată cum trebuie să fie pentru un prinț seren și un guvernator al Sankt-Petersburgului, amenda o să fie dublată!“[841] La întoarcerea lui Petru, palatul era mobilat și mai impunător ca înainte.

Primul avertisment dat de Petru lui Menșikov a venit în 1711, după ce prințul a fost acuzat de jafuri în timp ce se afla la comanda armatei în Polonia. (Menșikov s-a scuzat spunând că nu a furat decât de la polonezi.) „Ai grijă ce faci sau vei răspunde cu capul în fața mea“, l-a amenințat Petru, iar pentru un timp Menșikov a fost supus. În 1715, el a fost din nou acuzat, și din nou a scăpat plătind o amendă. Cu toate acestea, după procesul din 1715, Petru a început să arate o anumită răceală față de vechiul său prieten. El a continuat să meargă în casa lui Menșikov și să-i trimită scrisori amicale, chiar pline de afecțiune, dar nu a mai avut niciodată încredere în el cu adevărat. Menșikov s-a adaptat și el cu circumspecție noii relații. În scrisori, el a abandonat formulele de adresare mai familiare pe care le folosise întotdeauna cu Petru și a abordat în schimb un stil formal și mai respectuos, cum era potrivit unui supus care se adresează unui autocrat. Devenea abject de smerit și invoca vechea prietenie cu Petru și serviciile pe care i le făcuse în trecut, de câte ori vedea că țarul are o dispoziție sumbră. Prințul avea un puternic protector în persoana Ecaterinei, care era întotdeauna gata să intervină în favoarea lui. Într-una dintre aceste ocazii, Petru a acceptat pledoaria soției sale, dar a avertizat-o pentru viitor: „Menșikov a fost conceput în nelegiuire, a fost adus pe lume în păcat și își va sfârși viața în înșelăciune. Dacă nu se schimbă, își va pierde capul cu siguranță.“[842]

Menșikov nu s-a ținut prea mult timp departe de probleme. La începutul lui ianuarie 1719, i s-au adus noi acuzații. El a fost convocat în fața curții marțiale, împreună cu generalul-amiral Apraksin și cu senatorul Iakob Dolgoruki, și a fost acuzat de proasta administrare a Ingriei și de delapidarea a 21.000 de ruble, sumă care era alocată achiziționării de cai pentru cavalerie. Menșikov a recunoscut că a luat banii, dar a pledat în apărarea lui, spunând că guvernul încă îi mai datorează 29.000 de ruble pe care nu îi primise niciodată; de aceea, când a avut acces la bani, el i-a băgat în buzunar ca o acoperire parțială a datoriei. Curtea a acceptat acest lucru ca

pe o circumstanță atenuantă, dar tot l-a condangat pentru încălcarea legilor militare. El și Apraksin au fost condangați la pierderea averilor și a onorurilor și li s-a ordonat să predea săbiile și să se retragă la domiciliu până la confirmarea sentinței de către țar. Amândoi bărbații s-au dus acasă să aștepte lovitura. Petru a confirmat mai întâi sentința, iar apoi, o zi mai târziu, spre surprinderea tuturor, a anulat-o, ca o recunoaștere pentru serviciile trecute. Amândoi au fost complet reabilitați. Au plătit amenzi dure, dar atât. Petru pur și simplu nu-și permitea să-i piardă.

Pentru moment, Menșikov era supus. Curând după aceea, ambasadorul prusac scria: „Bunul prinț Menșikov a fost jumulit bine. Țarul l-a întrebat câți țărani deține în Ingria. El a mărturisit că are șapte mii, dar Majestatea Sa, care era mult mai bine informată, i-a spus că îi permite să-i păstreze pe cei șapte mii, dar că este obligat să renunțe la tot ce depășește această cifră – cu alte cuvinte, încă opt mii. Menșikov, de la frica și nesiguranța cu privire la ce i se va mai întâmpla, chiar s-a îmbolnăvit și a slăbit ca un ogar, dar și-a salvat gâtul încă o dată și a fost iertat, până când Satana îl va ispiti din nou.“[843]

Cu toate acestea, adeverind predicția lui Petru că „Menșikov va fi mereu Menșikov“, prințul a continuat să-și înșele stăpânul. În 1723, a fost prins din nou și adus în fața comisiei de anchetă. Îi fuseseră oferite proprietățile lui Mazepa de lângă Baturin, iar în 1724 a fost acuzat că a ascuns acolo peste 30000 de șerbi care fie fugiseră de obligația serviciului militar, fie fugiseră de la stăpânii lor. Menșikov s-a bazat și de data aceasta pe pledoaria și pe bunătatea țarinei, și i-a prezentat o petiție Ecaterinei, la încoronarea ei, petiție în care dădea vina pe Mazepa, care ar fi ascuns dinainte șerbii, iar el i-a moștenit așa, odată cu proprietatea. Din nou a fost iertat, dar investigațiile încă mai continuau când a murit Petru, după care au fost casate de Ecaterina.

Petru, un om cu gusturi simple, era deranjat și dezgustat de lăcomia nerușinată a locotenenților săi, care pândeau orice ocazie ca să fure statul. Peste tot în jurul lui vedea doar mită, delapidare și jaf, iar banii trezoreriei „curgeau din mânecile tuturor“. O dată, după ce a audiat un raport al Senatului care trecea în revistă alte fapte de corupție, el l-a convocat pe Iagujinski, într-un acces de furie, și a poruncit executarea imediată a

oricărui oficial care a furat statul chiar și numai cât să-i ajungă de o bucată de sfoară. Iagujinski, care scria porunca lui Petru, a ridicat condeiul și a întrebat: „Majestatea Voastră a reflectat asupra consecințelor acestui decret?“ „Scrie mai departe“, a spus Petru furios. „Dorește Majestatea Voastră să rămână fără niciun supus?“ a perseverat Iagujinski. „Toți furăm. Unii mai puțin, alții foarte mult, dar noi toți luăm câte ceva.“[844] Petru a râs, a clătinat capul cu tristețe și nu a mai continuat.

Dar a mers până la capăt. Din când în când, așa cum s-a întâmplat cu Gagarin, el făcea un exemplu din pedepsirea unui infractor proeminent, cu speranța că cei mai mici se vor descuraja. O dată, când Nesterov l-a întrebat „Trebuie să fie tăiate doar crengile sau și rădăcina?“, Petru a replicat: „Distruge totul, și rădăcinile, și crengile.“[845] Era o misiune fără șansă; Petru nu putea impune cinstea. În acest sens, contemporanul care îl admira pe Petru, Ivan Posoșkov, avea dreptate să scrie: „Marele monarh muncește din greu și nu obține nimic. Țarul împinge spre vârful dealului cu forța a zece oameni, dar milioane de oameni împing înapoi.“[846]

---

[810] Vasili O. Kliucevski, p. 52.

[811] Xenia Gasiorowska, p. 21.

[812] Vasili O. Kliucevski, p. 184.

[813] ibidem, p. 199.

[814] B.H. Sumner, Emergence, p. 112.

[815] Vasili O. Kliucevski, p. 200.

[816] ibidem, p. 157.

[817] Eugene Schuyler, vol. II, p. 349.

[818] Vasili O. Kliucevski, p. 201.

[819] ibidem.

[820] ibidem, p. 218.

[821] ibidem, p. 219.

[822] ibidem, p. 220.

[823] Staehlin von Storcksburg, p. 325.

[824] Vasili O. Kliucevski, p. 221.

[825] B.H. Sumner, Emergence, p. 114.

[826] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 267.

[827] ibidem, p. 46.

[828] Eugene Schuyler, vol. II, p. 352.

[829] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 464.

[830] B.H. Sumner, Emergence, p. 122.

[831] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 180.

[832] Vasili O. Kliucevski, p. 95.

[833] ibidem, p. 97.

[834] După moartea sa, Hannibal și-a câștigat nemurirea ca bunic matern al lui Aleksandr Pușkin și personajul principal în romanul lui Pușkin (din care nu au fost scrise decât patruzeci de pagini) Arapul lui Petru cel Mare. (N. a.)

[835] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 552.

[836] Ca o ironie, conform Tabelului Rangurilor, Lenin, născut Vladimir Ilici Ulianov, era un nobil rus ereditar. Titlul fusese moștenit de la tatăl său, Ilia, fiul unui șerb, care studiase la Universitatea din Kazan și devenise educator. Luând în primire sarcina educației primare din provincia Simbirsk, de pe Volga, în 1874, el a crescut numărul de școli primare al provinciei de la 20

la 434 în paisprezece ani. Pentru această realizare, a fost promovat la rangul de Consilier de Stat activ în serviciul civil, al patrulea rang de la vârf și echivalentul gradului general-maior din armată. Când fratele mai mare al lui Lenin, Aleksandr Ulianov, a fost executat în 1887 pentru tentativa de a-l asasina pe țarul Alexandru al III-lea, titlul a trecut automat la viitorul fondator al statului sovietic. În 1892, când Lenin, la vârsta de douăzeci și unu de ani, a făcut cerere la Sankt-Petersburg ca să dea examenul de drept, el s-a semnat „Nobilul Vladimir Ulianov“ [Louis Fischer, p. 19.]. (N. a.)

[837] B. H. Sumner, Emergence, p. 113.

[838] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 491.

[839] Eugene Schuyler, vol. II, p. 360.

[840] Staehlin von Storcksburg, p. 83.

[841] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 46.

[842] Vasili O. Kliucevski, p. 244.

[843] Sbornik I.R.I.O., XV, p. 200.

[844] Staehlin von Storcksburg, p. 159.

[845] Vasili O. Kliucevski, p. 245.

[846] ibidem, p. 95.

59

COMERȚ PRIN DECRET

Înainte de Petru, în Rusia erau prea puține lucruri care să poată alcătui o industrie. Mici fabrici și ateliere pentru ustensile de uz casnic, manufacturi și unelte care serveau țarului, boierilor și negustorilor erau risipite prin orășele. În sate, țăranii își făceau singuri tot ce le era necesar.

La întoarcerea din Occident, în 1698, Petru era hotărât să schimbe acest lucru și, în toți anii care au urmat, a depus eforturi ca să îmbogățească Rusia și ca economia ei să fie mai eficientă și mai productivă. La început, țara lui fiind implicată într-un mare război, încercarea lui Petru de a construi o industrie s-a axat în întregime pe nevoile războiului. A dezvoltat fabrici de tunuri, fabrici de praf de pușcă, fabrici de muschete, fabrici de piele pentru șei și harnașamente, țesătorii care să producă stofe de lână pentru uniforme și pânze pentru flotă. În 1705, fabricile deținute de stat, care produceau stofă, de la Moscova și Voronej, mergeau așa de bine, încât Petru îi scria lui Menșikov: „Ele produc stofă, și Dumnezeu le ajută să facă treabă foarte bună, așa că mi-am făcut și eu un caftan pentru sărbători.“[847]

După Poltava, accentul a fost schimbat. Cum nevoile de război se micșoraseră, Petru a devenit mai interesat de alte tipuri de manufactură, acelea care erau menite să aducă viața rușilor la nivelul celei din Occident și, în același timp, să facă Rusia mai puțin dependentă de importuri. Fiindcă știa că din țară ies sume mari de bani pentru importurile de mătase, catifea, panglică, porțelan și cristal, țarul a înființat fabrici care să producă acele lucruri în Rusia. Pentru a proteja industria nou-născută, a fixat taxe vamale mari pentru mătasea și pânzeturile străine, care și-au dublat prețurile pentru cumpărătorii ruși. În linii mari, politica lui era similară cu cea a altor state din epoca respectivă, care consta, în general, în adoptarea mercantilismului: să crească exporturile, pentru a face rost de monedă străină, și să scadă importurile, pentru a opri scurgerea bogăției peste graniță.

Politica de industrializare a lui Petru mai avea un obiectiv, la fel de important. Colectorii lui de taxe deja storseseră prea tare populația pentru finanțarea războiului. Petru și-a dat seama că singurul mijloc de a aduce mai multe venituri de la supușii lui pe termen lung era să crească avuția națională, în felul acesta crescând și baza de impozitare. Pentru a atinge acest obiectiv, țarul, cu toată puterea statului, s-a aruncat în toate aspectele de dezvoltare a economiei naționale. Petru s-a simțit personal responsabil de întărirea economiei naționale, dar, în același timp, el a înțeles că întreprinderile și inițiativele private sunt adevăratele surse de bogăție națională. Scopul lui era să creeze o clasă de antreprenori ruși care să sprijine și, în final, să înlocuiască suveranul și statul ca producători ai acestei avuții. Nu era o sarcină ușoară. Prin tradiție, nobilimea rusă privea cu dispreț orice implicare în comerț și industrie și era hotărâtă să nu investească din capitalul său în întreprinderi comerciale. Petru a pus în joc un amestec de muncă de convingere și forță, propăvăduind demnitatea și utilitatea comerțului, și făcând din schimburile comerciale și industrie o formă onorabilă de serviciu în slujba statului – la fel ca serviciul în armată, marină sau birocrație civilă. Guvernul, prin Colegiul de Mine și Manufacturi, a asigurat un capital inițial sub formă de împrumuturi și subvenții, asigurarea de monopoluri și scutiri de taxe, iar câteodată chiar a înființat fabrici pe cheltuiala trezoreriei, pe care le-a închiriat apoi micilor întreprinzători sau companiilor. Aceste aranjamente erau uneori obligatorii. În 1712, statul a construit un grup de țesătorii pentru a fi administrate de afaceriști particulari. „Dacă nu vor să facă acest lucru de bunăvoie“, declara ordinul, „atunci vor fi obligați. Li se asigură facilități care să acopere cheltuielile fabricii, așa încât ei să se ocupe cu plăcere de negoț.“[848]

Nu toate noile întreprinderi erau înfloritoare. Unei fabrici de mătase construite de Menșikov, Șafirov și Piotr Tolstoi i s-au acordat privilegii generoase și tot a reușit să dea faliment. Menșikov s-a certat cu partenerii lui și a renunțat, ca să fie înlocuit de amiralul Apraksin. În cele din urmă, după ce înghițise tot capitalul inițial, compania a fost vândută unor negustori particulari pentru 20.000 de ruble. Menșikov a avut mai mult noroc cu o companie care se ocupa cu vânarea morselor și pescuitul de cod în Marea Albă.

Cel mai productiv parteneriat între stat și industria privată s-a stabilit în minerit și în industria grea. Când Petru a urcat pe tron, Rusia avea vreo douăzeci de turnătorii de stat și particulare pe lângă Moscova, în Tula și la Oloneț, pe lacul Onega. Declarând că „statul nostru rus abundă de bogății, mai multe decât în alte țări, și este binecuvântat cu metale și minereu“[849], Petru a fost preocupat încă de la începutul domniei sale de dezvoltarea exploatării acestor resurse naturale. Printre străinii angajați de Marea Ambasadă pentru servicii în Rusia se aflau numeroși ingineri de mine. Odată cu începerea războiului, turnătoriile de la Tula, fondate de tatăl olandez al lui Andrei Vinius și deținute de Coroană și de specialistul Nikita Demidov, au fost dezvoltate ca să producă muschete și tunuri pentru întreaga armată. Orașul Tula a devenit un imens arsenal, iar suburbiile au fost populate de diferite categorii de armurieri și fierari. După Poltava, Petru a trimis oameni care să facă prospecțiuni în Urali, în căutare de noi zăcăminte. În 1718, el a înființat un Colegiu al Minelor și al Manufacturii, care să încurajeze localizarea și exploatarea a noi zone miniere. În decembrie 1719, un decret amenința cu cnutul orice proprietar care ar fi ascuns existența unor zăcăminte pe terenul său și care ar fi obstrucționat prospecțiunile. Dealurile domoale ale Uralilor, mai ales provincia Perm, s-au dovedit a fi uluitor de bogate în minereuri de fier de calitate superioară: din minereul scos, aproape jumătate era fier pur. Pentru a ajuta la exploatarea acestor filoane bogate, Petru a apelat din nou la Nikita Demidov. Spre sfârșitul domniei lui, se ridicase în Urali un vast complex industrial și minier care era alcătuit din douăzeci și una de fierării și arămării, în jurul orașului Ekaterinburg, numit așa în onoarea soției lui Petru.[850] Nouă dintre aceste fabrici erau deținute de stat, iar douăsprezece aparțineau unor particulari, printre ei numărându-se și Demidov, care avea cinci. Producția lor era în continuă creștere, iar spre sfârșitul domniei lui Petru, mai mult de patruzeci la sută din fierul rusesc provenea din Urali. Încă din timpul vieții lui Petru producția de fontă a rușilor era egală cu a Angliei, iar în timpul domniei Ecaterinei cea Mare Rusia a luat locul Suediei ca cel mai mare producător de fontă din Europa. Aceste mine și turnătorii în continuă dezvoltare au creat un stat puternic (la moartea lui Petru existau în arsenale 16000 de tunuri) și l-au făcut pe Demidov extrem de bogat. La nașterea țareviciului Piotr Petrovici, Demidov i-a făcut cadou nou-născutului 100.000 de ruble „pentru primul dințișor“. În 1720, mândrul

tată al copilului l-a făcut pe Demidov conte, un titlu care a durat până la sfârșitul dinastiei.

Pentru facilitarea comerțului, Rusia avea nevoie de cât mai mulți bani în circulație. Noi monede rusești fuseseră emise de la întoarcerea lui Petru din Occident cu Marea Ambasadă, dar monedele erau așa de puține pentru negustorii din Sankt-Petersburg, Moscova sau Arhanghelsk, încât aceștia le împrumutau cu cincisprezece la sută dobândă numai ca să poată să-și mențină afacerea. Unul dintre motivele pentru care erau așa de rare era obiceiul adânc înrădăcinat al rușilor, de la țărani până la nobili, de a ascunde imediat orice monedă care le ajungea în mână. Așa cum explica un vizitator străin, „țăranul, dacă se întâmplă să cîștige o mică sumă de bani, o ascunde sub un morman de balegă, unde zace fără să mai poată fi folosită nici de el, nici de restul națiunii. Nobilimea, de teamă să nu fie remarcată și să se facă neplăcută la curte prin etalarea averii, de obicei închide banii în cufere ca să putrezească acolo sau, cei mai sofisticați dintre ei, îi trimit la bănci din Londra, Veneția și Amsterdam. În consecință, pentru că acești bani sunt ascunși de nobilime și de țărani, ei nu pot circula, iar țara nu are niciun beneficiu de pe urma lor.“ La începutul războiului, un decret a declarat că „depozitarea banilor este interzisă. Informatorii care descoperă o ascunzătoare vor fi recompensați cu o treime din banii găsiți, iar restul vor trece în posesia statului.“[851]

Un alt motiv al rarității monedelor mai era și lipsa de metale prețioase. Aurarii și argintarii care veniseră în Rusia s-au descurajat și s-au întors acasă, iar multe dintre rublele proaspăt bătute erau proaste, atât din cauza aliajului, cât și din cauza greutății metalului. Petru știa acest lucru și era îngrijorat, dar cum minele pur și simplu nu produceau suficient aur și argint, era nevoit să lase monedele să se degradeze. În 1714, pentru a apăra economia țării, Petru a interzis exportul de argint. În 1718, negustorii care ieșeau din Rusia erau percheziționați să nu aibă asupra lor monede de aur, argint sau cupru, care, dacă erau găsite, erau confiscate. La cea mai mică bănuială, funcționarii de la vamă ar fi demontat trăsurile sau săniile în care călătoreau negustorii. În 1723, această regulă a fost întărită prin adăugarea amenințării cu pedeapsa capitală pentru oricine ar fi fost prins scoțând din țară argint. Pe de altă parte, se încuraja viguros importul de aur și argint; pentru aceste metale nu se plăteau taxe vamale. Iar atunci când își vindeau

bunurile străinilor, rușii nu aveau voie să accepte bani rusești ca plată; erau obligați să primească doar bani străini.[852]

Poruncile lui Petru, venite precipitat, de sus, erau deseori primite fără niciun fel de înțelegere față de ceea ce se dorea și de motiv. Acest lucru îl obliga pe țar nu numai să supravegheze el însuși totul îndeaproape, ci și să impună rezolvarea problemelor prin forță. Conservatori și tradiționaliști, rușii se opuneau inovațiilor, iar Petru le spunea miniștrilor săi: „Știți și voi că, dacă nu este obligat, poporul nostru nu va face nimic din ceea ce e nou, chiar dacă este bun și folositor."[853] El nu s-a scuzat niciodată pentru folosirea forței. Într-un decret din 1723, a explicat că „oamenii noștri sunt ca niște copii, care nu vor să învețe alfabetul decât dacă sunt obligați de profesor. Pentru ei pare foarte greu la început, dar după ce l-au învățat sunt recunoscători. Așa se întâmplă și în afacerile de producție, noi nu putem să ne mulțumim doar să propunem o idee, ci trebuie să acționăm sau chiar să-i obligăm."[854]

Afacerile reprezintă un mecanism delicat, iar decretele de stat nu sunt de obicei cel mai bun mijloc de a le face să funcționeze. În cazul lui Petru, nu doar constrângerea era cea care făcea inutile eforturile sale – nici chiar el nu știa întotdeauna ce vrea. Când atenția lui era în altă parte, cei de sub el, care nu erau prea siguri de dorințele sale, nu mai făceau nimic și toată activitatea se oprea. Metodele lui Petru erau strict empirice. El încerca una sau alta, poruncind și contramandând, în căutarea unui sistem care să funcționeze, uneori fără să se străduiască prea tare să înțeleagă ce anume ar fi trebuit sau ce anume stă în calea succesului. Schimbările lui permanente de direcție, regulile scrise la minut, care nu lăsau loc de ajustări ulterioare, dezorientau și secau orice inițiativă din partea negustorilor și întreprinzătorilor din Rusia. Odată, ambasadorului olandez, care făcea presiuni pentru ca Rusia să aprobe un nou tratat comercial, și era frustrat de nenumărate amânări, Osterman i-a spus: „Între noi fie vorba, îți voi spune adevărul. Nu avem nici măcar un om care să se pricepă la afacerile comerciale."[855]

Au existat situații când întreprinderile eșuau pur și simplu pentru că Petru nu era acolo să le dea instrucțiuni. Firea lui era așa de aprigă și impredictibilă, încât, în lipsa unor porunci concrete, oamenii nu aveau curajul să preia inițiativa, așa că nu făceau nimic. În Novgorod, de exemplu,

fuseseră depozitate mari rezerve de șei și harnașamente pentru armată. Autoritățile locale știau de existența lor, dar pentru că nu primiseră niciun ordin de sus să le distribuie, le-au lăsat acolo până când „în cele din urmă au putrezit și s-au stricat, și a trebuit să le desfacă de acolo cu lănciile“[856]. În mod similar, în 1717, multe trunchiuri de stejar care fuseseră aduse din centrul Rusiei, pe canalele lacului Ladoga, pentru a fi folosite la construirea flotei baltice, au fost lăsate pe malul apei până când au fost acoperite de pământ, doar pentru că Petru era plecat în Germania și Franța și nu lăsase instrucțiuni precise pentru ele.

Străinii acționau ca o punte peste prăpastia ce îl despărțea pe inovatorul țar, care, în ciuda interesului său ardent, era adesea ocupat și cu alte treburi, de națiunea ignorantă și refractară. Niciuna dintre acțiunile lui Petru pentru dezvoltarea economiei naționale nu ar fi fost posibilă fără experții și lucrătorii străini care au tot venit în Rusia începând cu întoarcerea lui Petru din Occident, în 1698, până la moartea acestuia, în 1725. Țarul a angajat mai mult de o mie de străini în timpul primei sale vizite la Amsterdam și Londra, iar pe urmă, ambasadorii și agenții ruși de pe lângă curțile din străinătate erau însărcinați să caute cu insistență și să convingă artizani și tehnicieni locali să vină să lucreze în Rusia.

Meșteri străini, idei străine, mașini și materiale străine se aflau la lucru în toate domeniile de activitate industrială, comercială și agricolă. Viță-de-vie adusă din Franța a fost plantată lângă Astrahan ca să producă un vin pe care un călător olandez îl cataloga drept „roșu și destul de plăcut“[857]. Douăzeci de ciobani, aduși din Silezia, au fost trimiși la Kazan să tundă oile și să-i învețe pe rușii de acolo cum să producă lână, ca să nu mai fie nevoie să se cumpere din Anglia lâna necesară pentru uniformele armatei. Petru a văzut cai mai buni în Silezia și Prusia, și a poruncit Senatului să înființeze ferme de cai și să importe armăsari și iepe. A observat că țăranii occidentali recoltează grânele cu coase cu coadă lungă, nu cu secerile cu mâner scurt cu care țăranii ruși trebuia să cosească aplecați, așa că a decretat că poporul trebuie să utilizeze coasa. Lângă Petersburg era o fabrică unde se produceau fibre de in la fel de fine ca și cele din Olanda. Inul era tras într-un atelier unde o bătrână olandeză învăța optzeci de rusoaice cum să folosească roata de tors, care nu prea era cunoscută în Rusia. Nu departe, era o fabrică de hârtie condusă de un specialist german. În tot imperiul, străinii îi învățau pe

ruși să construiască și să lucreze în fabrici de sticlă, cuptoare de cărămidă, fabrici de praf de pușcă, ateliere de salpetru, turnătorii și fabrici de hârtie. Odată veniți în Rusia, străinii se bucurau de multe privilegii speciale, inclusiv case gratuite și scutirea de taxe pentru zece ani. Înconjurați de ruși suspicioși și xenofobi, ei trăiau sub protecția personală a țarului, iar Petru și-a avertizat oamenii cu duritate să nu cumva să le facă rău sau să profite de ei. Chiar și atunci când un străin dădea greș, Petru se purta de obicei cu blândețe, îi oferea o sumă de bani și îl trimitea acasă.

În spatele acestei politici nu era doar o dragoste frivolă pentru ceea ce este străin. Petru avea un scop bine fixat și unic: să folosească tehnicienii străini la construirea unei Rusii moderne. Străinii erau invitați în țară și li se acordau privilegii cu o singură condiție, care figura în toate contractele: „Să-i instruiască pe ruși și să nu le ascundă nimic." Câteodată, experții străini chiar încercau să ascundă anumite secrete comerciale. Într-un asemenea caz, niște producători englezi de tabac, la plecarea din Rusia, s-au folosit de mijloace violente pentru a nu permite ca tehnologia lor specială să cadă în mâinile rușilor. Uluitor, Carol Whitworth, ambasadorul englez, nu numai că nu a încercat să împiedice această violență, dar chiar s-a implicat în ea:

Marele secret pe care moscoviții vor să-l afle este substanța cu ajutorul căreia se prepară și se colorează tutunul. [...] Muncitorii ruși au fost trimiși acasă, și chiar în aceeași seară m-am dus la atelier împreună cu domnul Parsons, secretarul meu, și cu patru servitori. Am petrecut o mare parte din noapte distrugând numeroasele materiale și instrumente, dintre care unele erau așa de grele, încât ne sileau să facem un mare zgomot ca să le putem sparge. Erau acolo butoaie pline de lichid de tutun, care, din cauza mea, au fost golite [...]. Am mai spart, de asemenea, și roata de învârtit trei mosoare pentru rulare; apoi am distrus trei motoare care erau pregătite pentru tăierea tutunului și am luat capacele și brațele de încărcare de la alte două; mai multe prese care așezau tutunul în forme au fost desfăcute piesă cu piesă, șuruburile au fost aruncate, matrița de lemn a fost spartă, părțile din cupru au fost luate și aproape 20 de site fine au fost tăiate în bucăți, [...] A doua zi, servitorii mei s-au dus acolo din nou și au dat foc la tot ce era din lemn.[858]

Dacă Petru ar fi descoperit rolul ambasadorului în acest episod nocturn violent, șederea lui Whitworth în Rusia s-ar fi scurtat cu siguranță.

Într-o altă ocazie, totuși, un rus a fost mai deștept decât un străin secretos. Petru înființase o fabrică de panglici lângă Petersburg, ai cărei lucrători erau tineri ucenici ruși; maistrul era străin. După un an, Petru a aflat că unul dintre tineri, cel mai priceput dintre ucenicii ruși, poate să facă orice fel de panglică după ce materialele sunt așezate pe gherghef, dar a mai aflat și că nici acel tânăr, nici tovarășii lui, nu pot să înceapă să lucreze fără ajutor, deoarece maistrul lor pune singur materialele pe gherghef și nu permite nimănui să asiste la această operație. Petru l-a instruit pe ucenic să descopere acest secret și i-a promis o recompensă dacă va reuși. Drept care ucenicul a făcut o mică gaură în tavanul atelierului, s-a lăsat ușor pe burtă și a privit cum așază maistrul materialele pe gherghef. După ce a învățat tehnica, el l-a informat pe țar, care i-a adus un gherghef în palat. Când ucenicul a reușit, Petru l-a sărutat, i-a dat bani și l-a făcut noul maistru al fabricii.

Când și-a construit noua capitală pe Neva, Petru era hotărât ca aceasta să fie mai mult decât un viespar pentru funcționari și un teren de paradă pentru regimentele de Gardă; el a intenționat ca Sankt-Petersburgul să fie un mare port și un important centru comercial. Ca să îi confere importanță și ca să-l transforme într-un centru comercial major, a luat măsuri pentru devierea rutelor comerciale din alte porturi către Neva, în special a rutelor lungi și întortocheate de la Arhanghelsk. Arbitrara revoluție comercială s-a făcut trecând cu vederea rugămințile și țipetele multora – și ruși, și străini – care investiseră mult în acele rute. Cu toate acestea, Petru a sporit treptat presiunea. Lupta a continuat până în 1722, când, în sfârșit, a interzis pur și simplu transportul oricăror mărfuri dinspre Arhanghelsk, în afară de cele produse în acea provincie sau de-a lungul malurilor Dvinei. În acel an, Sankt-Petersburgul s-a impus în fața Arhanghelskului și a devenit cel mai mare port de pe teritoriul rus, deși comerțul său nu era încă la fel de dezvoltat ca cel din Riga. La sfârșitul domniei lui Petru, volumul schimburilor comerciale rusești cu străinătatea depășea cele mai îndrăznețe visuri ale lui Petru. În linii mari, comerțul maritim crescuse de patru ori ca valoare. În 1724, 240 de nave comerciale occidentale au sosit în Sankt-

Petersburg, iar la Riga 303. În 1725, 914 de nave străine au intrat în porturile rusești de la Marea Baltică.

Dar Petru a ratat un alt obiectiv: crearea unei flote comerciale maritime. El sperase că mărfurile rusești vor fi transportate în Occident cu nave comerciale rusești, dar această dorință s-a lovit de o altă veche prejudecată, impusă de mult de marile puteri maritime. Pe vremea Novgorodului, când negustorii ruși doreau să-și exporte produsele cu nave proprii, negustorii din Liga Hanseatică s-au unit împotriva lor și au avertizat că nu vor cumpăra produsele rusești decât din Novgorod și că le vor transporta numai ei. Mai târziu, un negustor cu inițiativă din Iaroslavl a plecat cu o încărcătură de blănuri, pe care intenționa să le vândă la Amsterdam, dar, din cauza înțelegerilor pe care le făcuseră negustorii olandezi, el nu a putut vinde nici măcar o blană și a trebuit să se întoarcă cu ele la Arhanghelsk. Acolo, au fost cumpărate imediat la un preț bun de către negustorul olandez care deținea vasul cu care rusul adusese înapoi blănurile.

La începutul domniei lui, Petru era hotărât să schimbe această situație și l-a instruit pe Apraksin, ca guvernator al Arhanghelskului, să construiască două nave mici care să poată naviga în Occident transportând mărfuri rusești, sub pavilion rusesc. Știind că sosirea acestora va provoca opoziție, el a cântărit bine unde să le trimită mai întâi. Olandezii și englezii cu siguranță ar fi opus rezistență, iar în Franța, simțea Petru, era posibil ca steagul rus să nu fie respectat. În final, navele au fost totuși trimise în Franța, dar Petru făcuse deja un pas înapoi: ele au navigat sub pavilion olandez, și nu sub cel rusesc. Una dintre nave a fost confiscată de francezi, iar revenirea ei a fost subiectul unei lungi dezbateri. Petru nu a reușit mare lucru în această privință, iar în ceea ce privește transportul – și chiar dirijarea comerțului străin din porturile rusești – negustorii olandezi și englezi și-au menținut monopolul lor neoficial.

În ciuda acestui eșec, Petru nu a purtat pică navigatorilor și căpitanilor străini. Dimpotrivă, era încântat când nave comerciale străine ajungeau în porturile rusești, le primea cu fast și îi trata pe căpitanii acestora ca pe camarazii lui marinari. Cum apărea în porturile din Kronstadt sau Sankt-Petersburg o navă străină, Petru urca la bord să se plimbe pe punțile ei, să-i examineze structura și echipamentul, să caute noutăți în construcția ei.

Vizitele lui erau așa de obișnuite, mai ales printre căpitanii olandezi care veneau în fiecare an la Sankt-Petersburg, încât ei erau nerăbdători să se întâlnească cu țarul în cabina lor și îl așteptau cu coniac, vin, brânză și biscuiți, ca să-i răspundă la întrebări despre voiaj. În schimb, Petru îi invita pe uscat, la curtea lui și la toate celebrările care se organizau; rareori se întorceau treji pe vas. Un observator nota: „Este ușor de înțeles ce mult le plăceau oamenilor aceste recepții, și cu câtă plăcere manevrau cârma către Sankt-Petersburg.“[859]

Nimic nu era lăsat să strice aceste relații. În 1719, când noi reguli vamale au fost concepute pentru portul din Sankt-Petersburg, prima schiță care i-a fost prezentată lui Petru spre aprobare prevedea ca navele care transportau mărfuri de contrabandă sau care ascundeau mărfuri, ca să nu plătească vama, să fie confiscate. Petru a eliminat acest articol, explicând că e prea devreme în viața portului pentru o măsură așa de drastică; nu voia să-și sperie căpitanii de nave și negustorii.

Împăratul le-a permis căpitanilor care se aflau în vizită să-i vorbească în termeni foarte familiari, lucru care i-a șocat pe favoriții săi ruși. Când un căpitan olandez a spus că lui îi place mai mult Arhanghelskul, și nu Sankt-Petersburgul, iar țarul a întrebat de ce, căpitanul a răspuns obraznic că în Sankt-Petersburg nu sunt clătite. „Vino mâine la curte“, i-a spus Petru, „și o să te saturi de clătite.“[860]

Când marinarii străini erau implicați în altercații cu rușii, Petru se grăbea să le ia apărarea. Odată, un vas comercial olandez, care manevra în aglomeratul port Kronstadt, a lovit din greșeală o fregată rusească, căreia i-a rupt scara. Căpitanul rus era furios, deși căpitanul olandez și-a cerut iertare și s-a oferit să plătească paguba. Nepotolit, rusul a trimis o gardă de soldați și marinari la bordul navei comerciale și a cerut o sumă de zece ori mai mare decât cea rezonabilă. Petru se afla la Kronstadt și, auzind despre conflictul stârnit, a venit acolo cu o barcă, pentru a vedea pagubele produse. Când a văzut că nu s-a întâmplat nimic, în afară de stricarea scării, care putea fi reparată în câteva ore, s-a înfuriat pe căpitanul fregatei. „În trei ore“, a spus el, „mă întorc și vreau să găsesc scara reparată.“[861] Trei ore mai târziu, țarul s-a întors și a găsit scara reparată, dar nevopsită. „Să vopsești

scara în roșu“, a ordonat el, „iar pe viitor, străinii să nu mai vadă la tine decât politețe și prietenie.“

Era caracteristic pentru felul de a fi al lui Petru ca, în mijlocul unui război, cu o nouă armată, o nouă flotă, o nouă capitală și o nouă economie națională, aflate toate în plină construcție, să înceapă și lucrările la un nou sistem de canale în diferite puncte din Rusia. Nu era vorba că ar fi fost inutile. Distanțele din Rusia erau așa de mari, iar drumurile așa de proaste, încât mărfurile și călătorii erau puși în fața unor obstacole aproape insurmontabile atunci când se deplasau dintr-un loc în altul. Această problemă fusese dintotdeauna un obstacol în calea efortului de a aduce mărfuri din interiorul giganticei nații către porturi, pentru a fi exportate; ea devenise mai acută de când trebuia ca pe acolo să fie transportate cerealele și alte bunuri de consum necesare pentru alimentarea Sankt-Petersburgului. Soluția a fost oferită în mare parte de natură, care dotase Rusia cu o rețea magnifică de râuri – Nipru, Don, Volga și Dvina. Deși toate aceste râuri, cu excepția Dvinei, curgeau spre sud, tot exista posibilitatea de a transporta bunuri și spre nord, în amonte, cu ajutorul forței fizice a oamenilor și a animalelor. Ceea ce mai rămânea de făcut era legarea acestor rețele îndepărtate de râuri naturale printr-un sistem de canale care să le unească în punctele esențiale.

Primul efort herculean al lui Petru a fost să încerce să lege Volga cu Donul și, în felul acesta, având în posesie și Azovul, la gurile de vărsare ale Donului, să asigure accesul celor din inima Rusiei la Marea Neagră. Mai mult de zece ani, mii de oameni au muncit la săparea canalului și la construirea ecluzelor din piatră, dar proiectul a fost abandonat când Petru a trebuit să returneze Azovul turcilor. Dezvoltarea Sankt-Petersburgului i-a inspirat o altă viziune: să lege toată Rusia de Baltica prin conectarea Nevei cu Volga. După ce a cercetat cu atenție, Petru a localizat în regiunea Tverului și a Novgorodului un afluent al Volgăi care curgea la mai puțin de 1,5 kilometri de un alt râu care curgea și el, prin multe lacuri și râuri, în lacul Ladoga, care se vărsa în Neva. Cheia era un mic canal la Vîșni-Volociok. Le-a luat patru ani celor 20000 de oameni să sape canalul, cu ecluzele necesare, dar când a fost terminat, Marea Caspică a fost legată pe apă de Sankt-Petersburg, cu Baltica și cu Oceanul Atlantic. După aceea, un

torent de ambarcațiuni cu fundul plat, încărcate de cereale, bușteni de stejar și alte produse din Rusia centrală și sudică, împreună cu mărfuri aduse din Persia și din Orient, se mișcau încet, dar continuu pe teritoriul Rusiei.

Evident, au existat și dificultăți și adversități. Cneazul Boris Golițîn, desemnat să supravegheze primul dintre aceste proiecte, a bombănit că „Dumnezeu a făcut râurile să meargă într-o singură direcție și este o nerușinare a omului să creadă că poate să le întoarcă din cursul lor“[862]. Fluxul traficului de pe râu era uneori oprit când ecluzele de piatră de la Vîșni-Volociok se înnămoleau și trebuia să fie dragate. Dar acestea erau obstacole minore comparativ cu riscurile întâmpinate pe lacul Ladoga. Suprafața acestui mare lac continental, cel mai mare din Europa, era câteodată biciuită de vânturi violente, demne de un ocean, și deseori valurile copleșeau ambarcațiunile greoaie, cu fundul plat, care aveau nevoie de un pescaj foarte mic ca să poată trece prin canalul Vîșni-Volociok. Când vânturile care veneau urlând din nord prindeau acele vase greoaie de râu în largul lacului, ele fie eșuau, fie erau purtate spre malul estic al lacului și făcute bucăți. În fiecare an, vânturi puternice scufundau sau purtau la mal sute de ambarcațiuni care își pierdeau încărcătura. Petru a poruncit construirea unei flote speciale de vase de lac, cu coca și chila mai adânci decât ale barjelor ușoare, pentru a fi folosite la traversarea lacului Ladoga. Dar acest lucru presupunea descărcarea și reîncărcarea mărfurilor, care erau mult mai costisitoare și durau prea mult timp atunci când era vorba de o încărcătură precum cerealele, fânul sau lemnul. Următorul său pas a fost să caute o cale prin care să evite traversarea lacului. În 1718, el a decis să taie un canal prin terenul mlăștinos de-a lungul malului sudic al lacului, de la râul Volkov la gura de vărsare a Nevei, la Schlüsselburg. Distanța totală era de 106 kilometri.

Proiectul i-a fost încredințat mai întâi lui Menșikov, care nu avea habar de inginerie, dar era dornic să accepte orice însărcinare care l-ar fi adus din nou în grațiile lui Petru. Menșikov a cheltuit mai mult de două milioane de ruble și a risipit viețile a 7000 de muncitori, care au murit de foame și de boală, cauzate de proasta administrare. A fost făcută multă muncă zadarnică, mai înainte chiar de a se lua până și decizia elementară dacă ar fi fost mai bine să se sape canalul în pământ în spatele liniei malului sau să se ridice niște diguri în interiorul lacului. Țarul era pe punctul de a abandona

proiectul, când a întâlnit un inginer german, Burkhard Christopher von Munnich, care avea o experiență vastă în construirea digurilor și a canalelor în nordul Germaniei și în Danemarca. De îndată ce Munnich a preluat proiectul, munca a decurs mult mai eficient, iar în 1720, Weber scria: „Sunt informat din surse de încredere că acest proiect este într-un stadiu așa de avansat, încât va fi gata în vara următoare și, în consecință, schimburile dintre Baltica și Marea Caspică, sau dintre Rusia și Persia vor fi mult mai sigure, deși mai există încă inconvenientul că vasele care vin de la Kazan ar putea să facă aproape doi ani pe drum."[863] Weber era prost informat, iar până în 1725, când a murit Petru, împăratul văzuse doar 30 de kilometri săpați propriu-zis din marele canal (avea 21 de metri lățime și 5 metri adâncime). După moartea lui Petru, Menșikov l-a privit cu ochi răi pe inginer și, în timpul domniei împărătesei Anna, canalul nu a fost terminat. Abia în 1732 s-au finalizat lucrările, și atunci Munnich a însoțit-o pe împărăteasă într-o procesiune de ambarcațiuni pe toată lungimea enormă a canalului navigabil.

Astăzi, marele sistem de canale din Rusia, inițiat de Petru, formează o arteră comercială uriașă. Canalele permit navigarea marilor nave, care pot trece de colo colo, în sus și în jos pe râurile Rusiei, de la Marea Neagră și Marea Caspică la Marea Albă și la Marea Baltică. În perioada nopților albe de la Leningrad, poți să stai pe digurile Nevei și, după miezul nopții, când podurile orașului se ridică, poți să privești lunga procesiune de nave de marfă care trec precum niște mamuți, în tăcere, în susul râului, spre interiorul Rusiei, la mii de kilometri distanță.

Totul trebuia să fie plătit. Mereu și fără nicio milă, războiul și marile proiecte de construcție consumau viețile și bogăția Rusiei. Deși Petru le repeta cu insistență funcționarilor lui că taxele trebuie impuse în așa fel încât „să nu reprezinte o povară prea mare pentru popor"[864], propriile lui cereri constante de fonduri anulau această idee. Taxele erau puse pe fiecare articol și activitate din viața de zi cu zi, dar, cu toate acestea, statul nu reușea niciodată să adune suficient ca să plătească cheltuielile din ce în ce mai mari. În 1701, armata și marina înghițeau trei sferturi din încasări; în 1710, patru cincimi; iar în 1724, deși războiul era sfârșit, două treimi. Când nu mai avea bani, Petru tăia salariile tuturor funcționarilor, laici sau

bisericești, cu excepția celor care erau absolut necesari regatului, „artizanii străini, soldații și marinarii“. În 1723, erau așa de puțini bani lichizi, încât unii dintre funcționarii guvernamentali erau plătiți cu blănuri.

Singura soluție, până când creșterea activității comerciale și industriale avea să ducă la mărirea bazei de impozitare, era să se impună taxe și mai grele asupra populației deja împovărate. Până atunci, taxa de bază fusese vechea taxă pe gospodărie, fixată printr-un recensământ făcut în 1678, în timpul domniei țarului Fiodor. Această taxă era fixată pe fiecare sat și pe fiecare moșier, în funcție de numărul de case și ferme pe care le avea în posesie (acest lucru ducea la un trai înghesuit, deoarece, pentru a evita taxele, se înghesuiau sub același acoperiș cât mai multe familii). În 1710, considerând că populația a crescut între timp, Petru a poruncit să se facă un alt recensământ. Spre uimirea lui, recensământul a arătat că în treizeci de ani numărul gospodăriilor scăzuse cu o cincime sau chiar un sfert. Exista o justificare reală pentru aceasta: Petru luase sute de mii de oameni în armată, pe șantierele navale de la Voronej, la munca de la canale și la construirea Sankt-Petersburgului, iar alte mii fugiseră în păduri sau peste graniță. Dar noile cifre scăzute mai demonstrau și neputința guvernului de a demonta stratagemele folosite atât de nobili, cât și de țărani, care erau hotărâți să nu-și plătească taxele. Mituirea funcționarilor care trebuia să numere casele era prima tactică. Dacă acest lucru nu reușea, țăranii își mutau pur și simplu casele din ochii funcționarului. Casele țărănești erau în general făcute din lemn sau bușteni îmbinați în patru colțuri. În acest fel, ele puteau fi desfăcute în câteva ore și fie duse în pădure, fie împrăștiate în jur. Funcționarii care făceau recensământul știau de această șmecherie, dar nu prea aveau ce face.

La întoarcerea din Franța, Petru a decis să abordeze problema în alt fel, înlocuind taxa pe gospodărie cu o variantă a taxei pe persoană pe care o găsise în Franța. Baza de taxare a acestui nou sistem era „sufletul“: fiecare persoană de sex masculin, de la nou-născut la bunic, din fiecare sat, oraș sau comunitate țărănească. Dar înainte ca noua taxă să poată fi aplicată era nevoie de un alt recensământ. În 26 noiembrie 1718, se poruncea printr-un decret să fie înscris fiecare bărbat rus, cu excepția nobililor, clericilor și anumitor negustori privilegiați (care erau taxați diferit). Din nou, opoziția a fost puternică, dar, în 1722, recensământul a fost încheiat și înregistrase

5794928 de „suflete“ de bărbați, iar în 1724 taxa pe suflet a fost colectată pentru prima oară. Țăranii aveau de plătit 74 sau 114 de copeici pe an, în funcție de locul în care lucrau, pe teren privat sau de stat. În ceea ce privește profitul, taxa a fost un succes enorm, producând jumătate din venitul statului în acel an, și a continuat să fie folosită aproape în tot secolul al XIX-lea, până în 1887, când a fost abolită de Alexandru al III-lea.

Taxa pe suflet a rezolvat problema veniturilor pentru Petru, dar cu prețul îngreunării poverii asupra țăranilor și al strângerii legăturilor de robie care îi legau de pământ. La începuturi, țăranii ruși erau liberi să se miște unde voiau, un drept care făcea să fie greu, dacă nu chiar imposibil pentru moșieri să-i folosească la muncă. Criza s-a intensificat la mijlocul secolului al XVI-lea, când Ivan cel Groaznic a cucerit Kazanul și Astrahanul, deschizând pentru coloniștii ruși drumul către vaste regiuni cu pământ negru virgin, care anterior fuseseră locuite de nomazi. Cu miile și sutele de mii, țăranii ruși au abandonat pădurile din nord și au migrat către zona bogată de șes. Ferme și sate din Rusia centrală au rămas nepopulate; provincii întregi erau pe jumătate pustii. Moșierii, amenințați cu ruina, au cerut ajutorul statului, iar statul, care nu mai putea să adune taxe din satele pustii, a reacționat. La începutul anilor 1550, au fost emise decrete care interziceau țăranilor să părăsească moșiile. Țăranii fugari erau urmăriți, iar în 1649 se decretase că orice persoană care îi adăpostea pe fugari este răspunzătoare de pierderile pe care le-ar fi avut stăpânul acestora. În epoca lui Petru, peste nouăzeci și cinci la sută din populație erau șerbi; unii erau țărani care aparțineau statului, iar alții aparțineau moșierilor, dar toți erau legați pe viață de pământul unde lucrau.

Noua taxă pe suflet a lui Petru plasa țăranii încă și mai ferm în mâinile proprietarilor. Din momentul în care populația unui district fusese numărată, moșierii și autoritățile locale erau responsabile față de stat pentru încasarea veniturilor din taxele care erau fixate pe populație; colectarea propriu-zisă fusese pusă în sarcina lor. Pentru a ajuta moșierii să țină evidența țăranilor și să poată strânge aceste taxe, Petru a decretat în 1722 că șerbii nu pot părăsi proprietatea moșierului fără permisiunea lui scrisă. Aceasta este originea sistemului de pașapoarte interne care se folosea și mai târziu în Uniunea Sovietică. În cele din urmă, puterea plasată în mâinile moșierilor – de a colecta taxe, de a controla deplasările, de a impune munca, de a

pedepsi infracțiunile – a făcut din fiecare proprietar un mic guvern. Când era amenințată capacitatea lui de a se impune, el era sprijinit de intervenția regimentelor de armată care erau cantonate permanent în zonele rurale. Cu timpul, ca să sporească acest control asupra mișcării țăranilor, fiecare șerb care voia să plece trebuia să aibă nu numai permisiunea scrisă a proprietarului, ci și permisiunea scrisă de la armată. Consecința a fost un sistem de sclavie ereditară atotcuprinzător.

Cei mai mulți dintre șerbii ruși erau legați de pământ, dar nu chiar toți. Un mare obstacol în a-i determina pe nobilii și negustorii ruși să deschidă noi fabrici era dificultatea de a găsi muncitori. Pentru a rezolva această problemă, Petru a decretat în ianuarie 1721 că proprietarii de fabrici și de mine pot avea șerbi, adică muncitori legați permanent de fabrica sau de mina unde lucrau. Ca să sublinieze importanța esențială a construirii unei noi industrii, țarul a renunțat și la regulile stricte în legătură cu întoarcerea șerbilor fugari. Acei șerbi, a declarat el, care fugiseră de la moșierii lor pentru a căuta de lucru în fabrici nu trebuia să se întoarcă, dar trebuia să rămână unde se aflau, ca șerbi industriali permanenți.

În final, politicile de taxe ale lui Petru au fost un succes pentru stat și o povară enormă pentru populație. Când împăratul a murit, statul nu avea datorie nicio copeică. Petru a purtat războaie timp de douăzeci și unu de ani, a construit o flotă, o nouă capitală, noi porturi și canale fără să apeleze la vreun împrumut din străinătate sau la vreo subvenție (ba dimpotrivă, el a fost cel care a plătit subvenții aliaților săi, în special lui Augustus al Poloniei). Fiecare copeică a fost obținută din truda și sacrificiul poporului rus pe durata unei singure generații. El nu a apelat nici la împrumuturi interne, ca generațiile următoare, ca să plătească proiectele începute de el, și nici nu a devalorizat banii emițând bancnote de hârtie, așa cum a făcut Goertz în numele lui Carol al XII-lea al Suediei. În schimb, a pus toată greutatea asupra contemporanilor săi ruși. Ei s-au străduit, s-au luptat, s-au opus, au blestemat. Dar s-au supus.

---

[847] Eugene Schuyler, vol. II, p. 375.

[848] Vasili O. Kliucevski, p. 145.

[849] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 474.

[850] În 1918, Ekaterinburg a fost scena uciderii familiei ultimului împărat rus, Nicolae al II-lea. Azi [din 1924 până în 1991 n. tr.], orașul se numește Sverdlovsk. (N. a.)

[851] Vasili O. Kliucevski, p. 146.

[852] Lucrul acesta sună foarte cunoscut pentru străinii care locuiesc sau călătoresc azi în Uniunea Sovietică. (N. a.)

[853] B.H. Sumner, Emergence, p. 144.

[854] ibidem.

[855] Eugene Schuyler, vol. II, p. 372.

[856] Vasili O. Kliucevski, p. 147.

[857] Friedrich Christian Weber, vol. II, p. 421.

[858] Sbornik I.R.I.O., XXXIX, p. 137.

[859] Staehlin von Storcksburg, p. 106.

[860] ibidem, p. 108.

[861] ibidem, p. 132.

[862] John Perry, p. 7.

[863] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 290.

[864] Michael T. Florinsky, vol. I, p. 358.

60

CEL MAI MARE DE SUB DUMNEZEU

În chestiuni religioase, Petru era mai degrabă un om din secolul al XVIII-lea decât unul din secolul al XVII-lea, laic și raționalist, și nu devotat și mistic. Îi păsa mai mult de comerț și de prosperitatea națională decât de dogma și de interpretarea Scripturii; niciunul dintre războaiele lui nu a fost dus pentru motive religioase. Totuși, personal, Petru credea în Dumnezeu. El accepta omnipotența acestuia și vedea mâna lui în toate: în viață și în moarte, în victorie și în înfrângere. În scrisorile sale se regăsea întotdeauna propoziția „mulțumesc lui Dumnezeu"; fiecare victorie era prompt sărbătorită printr-un Te Deum. El avea credința că țarii sunt mai răspunzători în fața lui Dumnezeu decât oamenii de rând, pentru că țarilor li se încredințase misiunea domniei, dar modul în care vedea el monarhia nu avea nimic de-a face cu teoria și filosofia din dreptul divin al regilor. Petru aborda religia așa cum aborda și celelalte lucruri: Ce pare mai rezonabil? Ce este mai practic? Ce merge mai bine? Cel mai bun mod de a-l sluji pe Dumnezeu, credea Petru, era să acționezi pentru puterea și prosperitatea Rusiei.

Lui Petru îi plăcea să meargă la biserică. În copilărie fusese învățat cu mare grijă Biblia și liturghia, iar ca țar a făcut efortul de a răspândi Biblii scrise corect în tot regatul. Îi plăcea muzica corală, singurul fel de muzică din Biserica Ortodoxă, și era obiceiul lui dintotdeauna să-și facă loc prin mulțimea care se afla la slujbă ca să ajungă lângă cor și să cânte împreună cu acesta. Congregațiile ortodoxe sunt mai puțin disciplinate decât cele ale altor credințe: oamenii stau în picioare în timpul slujbei și se deplasează, pleacă și vin, își fac semne, șoptesc și își zâmbesc unul altuia. Petru accepta acest lucru, dar nu tolera ca oamenii să vorbească în timpul slujbelor. Când îl auzea pe un asemenea contravenient, îi aplica imediat o amendă de o rublă. Mai târziu, el a ridicat un stâlp al infamiei în fața unei biserici din Sankt-Petersburg pentru cei care vorbeau în biserică.

Respectul față de slujbă era mai important pentru Petru decât forma în care se ținea aceasta. Spre disperarea multor conaționali ai săi – mai ales a liderilor Bisericii Ruse – toleranța lui Petru pentru alte secte creștine era mai mare decât fusese vreodată în Sfânta Rusie Ortodoxă. Petru înțelesese de la început că dacă vrea să recruteze străini într-un număr destul de mare, va trebui să le și permită să se roage potrivit tradițiilor lor. Această perspectivă i-a fost întărită, în 1697, de prima lui vizită la Amsterdam, orașul care permitea oamenilor de toate națiile să practice orice formă de religie atâta timp cât nu deranjează Biserica recunoscută sau alte biserici, ale celorlalți străini. „Noi credem că ceremoniile religioase ale celor care au venit să locuiască printre noi nu au nicio influență asupra statului, pentru că nu susțin nimic contrar legilor noastre“[865], explicase Witsen. Această toleranță, nota mai târziu Petru, „a contribuit foarte mult la afluxul de străini în țară și, în consecință, la creșterea încasărilor publice“. Și adăuga: „Eu intenționez să imit Amsterdamul în orașul meu, Sankt-Petersburg.“

Pe cât posibil, el a făcut acest lucru. Străinilor din Rusia le era permis să aibă propriile consilii care să decidă asupra căsătoriilor și a altor chestiuni religioase, fără să fie nevoiți să se supună legilor rusești sau controlului Bisericii Ruse. Târziu în domnia sa, Petru a emis decrete prin care recunoștea validitatea botezului protestant și catolic și prin care se permiteau căsătoriile între credincioși ortodocși ruși și membri ai altor credințe, dacă urma să aibă copii crescuți în rit ortodox. Amândouă aceste legi au netezit calea prizonierilor suedezi care se stabiliseră în Rusia și doreau să se căsătorească cu rusoaice. Toleranța era de asemenea politică de stat și față de membrii altor religii, creștine sau necreștine, din alte părți ale imperiului. În provinciile baltice cucerite de la suedezi, Petru a fost de acord ca luteranismul să rămână religia de stat, iar această garanție a devenit un articol din Tratatul de la Nystad. În vastul hanat Kazan și în alte regiuni unde majoritatea populației era musulmană, Petru nu a făcut niciun efort ca să-i convertească la creștinism; știa că un asemenea efort ar fi probabil zadarnic și ar putea provoca revolte.

Într-o măsură considerabilă, Petru a fost tolerant chiar și cu credincioșii de rit vechi, pe care Biserica i-a condangat atât de viguros și i-a persecutat. Pentru Petru, problema crucială era dacă această credință religioasă ajută sau dăunează statului; dorința lor de a se închina cu două degete în loc de

trei conta prea puțin pentru el. Mii de credincioși de rit vechi care fugiseră de persecuții își stabiliseră așezări în pădurile din nordul Rusiei. În 1702, când Petru călătorea pe la sud de Arhanghelsk, cu cinci batalioane de Gardă, el trebuia să treacă prin această regiune, iar credincioșii de rit vechi, presupunând că vor fi atacați, se adunaseră în bisericile lor de lemn, încuiaseră ușile și erau pregătiți mai degrabă să-și dea foc decât să se dezică de credința lor. Dar Petru nu avea o asemenea intenție. „Lăsați-i să trăiască cum vor", a spus el și a plecat spre sud, ca să lupte cu suedezii. Ulterior, când în apropiere se descoperise minereu de fier lângă Oloneț, câțiva credincioși de rit vechi s-au angajat la mine și topitorii și s-au dovedit a fi buni muncitori. Acest lucru era cu atât mai mult pe placul lui Petru și reprezenta consecința politicii de toleranță. „Lăsați-i să creadă ce vor, deoarece dacă rațiunea nu îi poate convinge să renunțe la superstițiile lor, nu o vor putea face nici focul, nici sabia. E o prostie să faci din ei martiri. Nu sunt demni de această onoare și nu în felul acesta vor fi de folos statului."[866]

Prin acordarea acestei libertăți, credincioșii de rit vechi au continuat să trăiască liniștiți în regiunile îndepărtate, refuzând să se supună autorității bisericești, dar plătindu-și taxele și trăindu-și viața ireproșabil. Cu timpul, totuși, pe măsură ce războiul cerea tot mai multă forță de lucru, Petru a început să privească retragerea lor nu doar ca pe un conservatorism religios, ci și ca pe o opoziție politică. În februarie 1716, el a decretat că trebuie făcut un recensământ al credincioșilor de rit vechi, că ei trebuie să plătească taxe duble și că, pentru a stârni batjocura publică și a-i forța să se întoarcă de rușine în sânul Bisericii de stat, vor fi obligați să poarte pe spate o bucățică de stofă galbenă. Inevitabil, credincioșii de rit vechi și-au purtat cârpa galbenă ca pe o medalie, cu mândrie, numărul lor a crescut și, ca să scape de taxe, au fugit și mai departe, ca să iasă de sub controlul guvernului. Spre sfârșitul vieții, toleranța lui Petru față de ei cam pălise. Într-un efort disperat de a le reduce numărul, a început să-i trimită în Siberia, apoi însă a revocat ordinul, deoarece „sunt deja destui acolo"[867]. În 1724, toți credincioșii de rit vechi care voiau să-și păstreze bărbile, cu excepția țăranilor, trebuia să poarte un medalion de cupru care avea reprezentată o barbă pe el – și pentru acest medalion era necesară achitarea unei sume considerabile.

Deși Petru a tolerat o mare varietate de credincioși din Rusia, exista o credință creștină pe care o antipatiza: iezuiții. (Alte frății de preoți și călugări catolici erau binevenite în Rusia; franciscanii și capucinii chiar aveau și mici mănăstiri.) Inițial, și iezuiții aveau libertatea de a ține slujbe în Moscova și de a călători liber prin Rusia sau în drumul lor către curtea marelui împărat Manchu al Chinei, Kiang-hsi. Cu timpul însă, Petru a început să suspecteze că zelul lor religios este doar o fațadă sub care se ascund ambiții politice. Confirmarea interesului lor lumesc, din punctul lui Petru de vedere, venea din relațiile strânse dintre ordin și guvernul imperial de la Viena, iar, în cele din urmă, a decretat că „tuturor iezuiților li se poruncește ferm prin acest ucaz să părăsească teritoriile rusești în patru zile de la înștiințarea lor, pentru că lumea toată știe de mașinațiunile lor periculoase și cum se amestecă ei întotdeauna în treburile politice“[868]. Totuși, Petru nu a cerut închiderea bisericii catolice de la Sankt-Petersburg. El a permis parohiei să trimită alți preoți în loc, insistând doar ca aceștia să nu fie iezuiți și să nu ceară protecție de la Curtea austriacă.

În alte țări și Biserici, binecunoscuta toleranță a lui Petru a născut speranța că, prin intermediul lui, propria lor credință ar putea câștiga adepți sau chiar ar putea domina Rusia. Acest lucru nu era posibil. Interesul lui Petru față de alte religii creștine era o chestiune care ținea de curiozitatea lui în legătură cu slujba religioasă și cu instituțiile administrative. Nu a luat niciodată în considerare posibilitatea convertirii la altă religie. Cu toate acestea, în 1717, când Petru se afla la Paris, un grup de teologi de la Facultatea de Teologie de la Sorbona i-au propus unirea Bisericii Romei cu a Moscovei, cu „respectarea unei anumite moderații de doctrină de ambele părți“. Acest proiect i-a îngrijorat pe unii dintre ambasadorii protestanți din Sankt-Petersburg, din cauza implicațiilor politice pe care le-ar fi avut o asemenea unificare. Așa că Weber a raportat cu satisfacție că propunerea avea puține șanse de concretizare. „Este puțin probabil ca țarul, după ce a suprimat autoritatea patriarhului în Rusia, se va supune pe sine și teritoriile sale autorității mult mai mari a papei. [...] Este inutil să mai vorbesc despre dificultatea cu care ar fi acceptată problema căsătoriei preoților, care este respectată și considerată sacră în Rusia, sau alte chestiuni controversate, asupra cărora cele două Biserici nu s-au pus niciodată de acord.“[869]

Ca să păstreze dominația ortodoxiei în Rusia, Petru a cerut Bisericii să se facă utilă pentru societate. Din punctul lui de vedere, cel mai folositor lucru pe care preoții puteau să-l facă, în afară de salvarea sufletelor, ar fi fost să educe. Școli nu existau, iar preoții reprezentau unicul canal prin care ar fi putut veni iluminarea pentru țărănimea rusă risipită pe vastele teritorii. Dar clerul părea să fie un instrument cu totul inadecvat pentru acest scop. Mulți preoți erau descurajant de ignoranți și extrem de comozi. Alții erau la fel de superstițioși ca și enoriașii lor. Puțini erau cei care știau cum trebuie să predice și, din acest motiv, educația și moralitatea lor nu puteau fi transmise. În încercarea de a depăși acest neajuns, Petru a trimis un număr de preoți de țară la Kiev și la alte școli teologice pentru a învăța nu doar teologia, ci și cum trebuie să vorbească în public.

În afară de ceea ce se putea considera ignoranța inocentă a clerului rus, mai era o chestiune care îl înfuria pe țar. Era vorba despre superstițiile larg răspândite ale poporului, lucru de care profitau anumiți oameni lipsiți de scrupule și chiar preoții. Oamenii de rând credeau în minunile de zi cu zi – credeau că, prin intermediul unei anumite icoane a lui Hristos, a Fecioarei Maria sau a altui sfânt special, poți obține un avantaj personal. Credința absolută era un teren fertil pentru șarlatani. Când Petru afla despre un asemenea preot lipsit de scrupule, mânia lui exploda. Un preot din Sankt-Petersburg, de exemplu, a convins oamenii că o icoană a Fecioarei Maria, pe care o ținea acasă la el, putea face minuni, dar li se permitea accesul numai celor care plăteau. „Deși făcea această afacere cu mare circumspecție, în timpul nopții, și își luase toate măsurile posibile de precauție, spunându-le clienților săi să păstreze secretul, informația a ajuns la urechile țarului“[870], spunea Weber. „Casa preotului a fost percheziționată și icoana miraculoasă a fost luată și adusă țarului, pentru că acesta dorea să vadă dacă ea poate să facă minuni în prezența Majestății Sale. Dar preotul, la vederea ei, s-a aruncat la picioarele țarului și a mărturisit minciuna, pentru care a fost dus în fortăreață și a suferit o grea pedeapsă corporală, după care a fost dat afară din preoție ca să constituie un exemplu pentru cei de teapa lui.“

Nu e de mirare că imposturile care îl înfuriau cel mai mult pe Petru erau cele care îi sfidau sau îi amenințau propria autoritate. La un moment dat, un țăran nemulțumit că fusese obligat să locuiască la Sankt-Petersburg a

profețit că în luna septembrie a anului următor apele Nevei vor fi așa de mari, încât vor acoperi un frasin măreț care se afla lângă o biserică. Oamenii au început imediat să se mute și să-și ducă bunurile pe terenuri mai înalte. Petru, furios de această întrerupere a planurilor sale cu privire la oraș, a poruncit ca arborele să fie tăiat, iar țăranul să fie întemnițat până în septembrie. La sfârșitul acelei luni, când nu apăruse niciun semn de inundații, populația a fost convocată lângă ciotul copacului tăiat, peste care fusese ridicat un eșafod. Clarvăzătorul rural a fost adus și el acolo, a fost urcat pe eșafod și i-au fost aplicate cincizeci de lovituri de cnut, în timp ce mulțimii adunate i se ținea o cuvântare despre nesocotința de a asculta pe falșii profeți.

O fraudă religioasă mult mai sofisticată a stârnit, simultan, și mânia, dar și curiozitatea lui Petru. În 1720, se spunea că o icoană a Fecioarei Maria dintr-o biserică din Sankt-Petersburg lăcrimează pentru că este obligată să stea într-un colț de lume așa de mohorât. Cancelarul Golovkin a auzit acest raport și s-a dus la biserică, făcându-și loc cu greu prin mulțimea care se adunase ca să se minuneze de fenomen. Golovkin a trimis imediat după Petru, care se afla la o zi distanță de casă, inspectând canalul Ladoga. Petru a venit imediat, călătorind toată noaptea și s-a dus direct la biserică. Preoții l-au dus la icoana miraculoasă care, în momentul respectiv, avea ochii uscați, deși numeroși spectatori îi dădeau asigurări că ei văzuseră lacrimile. Petru a privit cu atenție icoana, care era vopsită și lăcuită, și s-a convins că e ceva ciudat cu ea. A poruncit să fie dată jos de unde era agățată și să fie adusă la el la palat, unde, în prezența cancelarului, a multor nobili, lideri ai clerului și a preoților care fuseseră de față când icoana fusese dată jos, a început să o examineze. Curând, a găsit niște găuri minuscule în colțurile ochilor, pe care umbrele făcute de curba ochiului le făcea invizibile de jos. Întorcând icoana, el a smuls materialul care era lipit pe spate. În scândura de lemn fusese făcută o mică adâncitură, unde se vedeau urme de ulei congelat. „Iată sursa lacrimilor miraculoase“, a spus Petru, chemându-i pe toți să se apropie și să vadă cu ochii lor. Uleiul înghețat rămânea solid cât timp icoana se afla într-un loc rece, a explicat el, dar, în timpul slujbei, când aerul din jur era încălzit de lumânările care ardeau sub icoană, uleiul devenea lichid, iar Fecioara „lăcrima“. Petru era încântat de ingeniozitatea mecanismului și a păstrat icoana în Cabinetul său de Curiozități. Dar a fost extrem de mânios pe șarlatanul care se folosise de o superstiție pentru a

amenința orașul. Nelegiuitul a fost găsit „și pedepsit sever, astfel încât nimeni după el să nu se mai gândească să facă ceva asemănător“[871].

Pe lângă disciplina strictă pe care căuta să o impună printre preoți și înfierarea șarlatanismului și a superstițiilor, Petru s-a apucat să impună pietatea și utilitatea și în mănăstirile rusești. Țarul nu avea nimic cu idealul monastic de sărăcie, teologie și devotament față de Dumnezeu. Când era tânăr, el a făcut o vizită pioasă la marea mănăstire Solovețki, de pe coasta Mării Albe, iar în 1712 fondase mănăstirea Aleksandr Nevski, în Sankt-Petersburg. Ceea ce îl deranja era măsura în care mănăstirile rusești se îndepărtaseră de idealurile lor. Existau mai mult de 557 de mănăstiri și schituri în Rusia, în epoca lui Petru, care adăposteau peste 14000 de călugări și 10000 de călugărițe, iar unele dintre aceste instituții posedau o mare avere. În 1723, cele 151 de mănăstiri din vecinătatea Moscovei posedau 242198 de șerbi bărbați – Troițkaia Sergheeva, cea mai bogată dintre ele, avea 20 394 de case țărănești –, iar averea lor creștea constant, pentru că nobilii ruși și negustorii bogați se întreceau să dăruiască bani și pământuri mănăstirilor, ca să-i ajute să se mântuiască.

Cu toată bogăția lor, Petru considera că nu iese nimic folositor din aceste așezăminte. Nu se făcea vreo școală în ele în vremea lui Petru, iar singura formă de caritate era adăpostirea roiurilor de soldați dezertori, de șerbi fugari, „cerșetori voinici și puturoși, dușmani ai lui Dumnezeu și brațe nefolositoare“[872], cum spunea Petru cu dispreț. Țarul credea că mulți dintre călugări sunt niște paraziți, scufundați în trândăvie și superstiție, care prin înmulțire și degradare a sfințeniei pun statul în pericol.

Petru a început să limiteze rolul mănăstirilor rusești curând după moartea patriarhului Adrian, în 1700. Administrarea acestor instituții a fost preluată de un nou oficiu de stat, Biroul Mănăstirilor, condus de un laic, boierul Ivan Musin-Pușkin. Toți banii și toate proprietățile care aparțineau mănăstirilor urma să fie administrate de acest birou, „ca să le permită călugărilor și călugărițelor să-și îndeplinească mai bine îndatoririle lor religioase“[873]. Numărul călugărilor a fost limitat drastic prin interzicerea depunerii jurămintelor sfinte de către nobili, oficiali ai guvernului, minori sau persoane care nu știau să scrie sau să citească. Cu timpul, orice persoană care voia să se călugărească trebuia să primească permisiunea de la țar. De

asemenea, toate mănăstirile care aveau mai puțin de treizeci de călugări au fost închise și transformate în biserici sau școli. Călugării din aceste mici așezăminte au fost transferați în mănăstiri mai mari.

Ca domn al statului, Petru era preocupat în general de structura și rolul Bisericii ca instituție și de relația acestei instituții cu statul. În ciuda loviturii date independenței Bisericii de țarul Aleksei când l-a îndepărtat pe patriarhul Nikon, patriarhia încă avea o mare autonomie când a venit la tron Petru. Ea poseda servicii administrative, judiciare și fiscale proprii. Instituise taxe asupra locuitorilor de pe imensele sale proprietăți. Judeca toate chestiunile legate de căsătorie, adulter, divorț, testament și moștenire, ca și disputele dintre soți și soții, părinți și copii, laici și clerici. Patriarhul Adrian, care preluase funcția atunci când Petru avea optsprezece ani, nu era o personalitate puternică, așa cum fusese Nikon, dar, ca un ultraconservator, intervenea constant în viața lui Petru: nu era de acord cu timpul pe care acesta îl petrecea cu străinii, îi cerea ca Petru să renunțe la hainele occidentale pe care acesta le prefera, insista să petreacă mai mult timp cu Eudoksia. Nu era deci surprinzător că Petru ar fi vrut să scape și de iritarea personală, dar și de politicile conservatoare pe care le reprezenta patriarhul.

S-a întâmplat ca Adrian să moară pe neașteptate în octombrie 1700, când Petru asedia Narva cu armata lui. Țarul nu se gândise până atunci la alegerea unui succesor; știa doar că vrea un om care să nu atenteze la propria lui putere supremă și care să-i sprijine schimbările pe care voia să le facă în structura și autoritatea Bisericii. Nu părea să existe undeva un asemenea candidat, iar el nu avea timp să îl caute. Decât să numească o persoană nepotrivită, și nedorind să provoace confuzie și să dezbine țara desființând funcția, Petru a făcut un compromis. A păstrat funcția de patriarh, dar a declarat locul „temporar vacant“. Ca să asigure Bisericii o conducere interimară, el a numit un custode „temporar“, al cărui statut neclar nu i-ar fi permis să devină un adevărat nucleu de putere. Atunci, satisfăcut de acest aranjament, a lăsat chestiunea în aer. De câte ori clerul l-a implorat – și a făcut-o cu insistență și în mod repetat – să fie numit un patriarh, Petru răspundea că este prea ocupat cu războiul ca să se poată gândi serios la o alegere.

Petru îl alesese temporar în această postură de custode exarh pe mitropolitul Riazanului, Stepan Iavorski, care avea patruzeci și doi de ani și era un călugăr ucrainean instruit la Academia Ortodoxă din Kiev, instituție inspirată de organizarea iezuiților, unde nivelul de educație și cultură generală era mult mai ridicat decât în rândurile clerului ortodox pur moscovit. Ca profesor de teologie la academie și orator în marea catedrală a orașului, Sfânta Sofia, Iavorski făcuse o impresie puternică. Vocea lui profundă și sonoră, gesturile dramatice, amestecul măiestrit de elevație și anecdote duceau publicul lui vast de la râs la plâns. Petru nu mai auzise până atunci în Biserica Rusă un asemenea orator și, de câte ori era posibil – la ceremonii bisericești, inaugurări publice sau triumfuri militare –, cerea ca predica să fie ținută de Iavorski. Dar când i-a dat temporar funcția lui Iavorski, Petru nu i-a oferit, nici măcar temporar, toată autoritatea pe care o deținuse vechiul patriarh. Administrarea propriu-zisă a proprietăților Bisericii și taxarea locuitorilor de pe terenurile ecleziastice erau făcute de noul Birou al Mănăstirilor, condus de Musin-Pușkin. De aceea, cea mai mare parte a veniturilor Bisericii intra în trezoreria statului, care, în schimb, plătea salariile oficialilor bisericești.

Iavorski nu a fost niciodată bucuros de funcția pe care o primise. Nu era ambițios și nu a trecut mult până când a început să se gândească nostalgic la viața mai calmă și mai retrasă pe care o avusese în Kiev. În 1712, l-a implorat pe Petru să-l elibereze din funcție. „Unde să scap de duhul tău și unde să fug din fața ta?“ îi scria el disperat țarului. „Nu voi pleca într-un regat străin, pentru că puterea ta este de la Dumnezeu. La Moscova sau la Riazan – peste tot puterea ta suverană domnește peste mine. Nu mă pot ascunde de ea.“[874] Petru, care nu avea cu cine să-l înlocuiască, i-a respins mereu cererile lui Iavorski, până când, pe măsură ce trecea timpul, acesta a început să se simtă mai puternic în funcția lui; a început să-i sprijine pe camarazii lui clerici în confruntările cu autoritățile civile; a început să protesteze în legătură cu profiturile Bisericii, care erau deturnate de la scopul religios către întreținerea războiului. Chiar și slujbele lui începuseră să capete o nuanță care nu îi plăcea lui Petru: el predica împotriva soților care și-au convins soțiile să intre la mănăstire pentru ca ei să se poată căsători – o aluzie a cărei țintă era pentru toți evidentă. În 1712, Iavorski s-a folosit de ocazia sărbătorii Sfântului Aleksei pentru a vorbi de țareviciul Aleksei ca despre „singura noastră speranță“. Petru nu era de față, dar i-a

fost adusă o copie a predicii. El a citit-o cu atenție, făcând adnotări cu condeiul. Nedorind să facă un martir din Iavorski, nu a ripostat, dar i-a trimis vorbă clericului că nu ar trebui să admonesteze în public, înainte să facă acest lucru în particular. Iavorski și-a cerut iertare, „scriind cu lacrimi, nu cu cerneală“[875], și a rămas în funcție, deși o perioadă Petru i-a interzis să predice.

După aceea, Petru a găsit un nou instrument cu ajutorul căruia să reformeze Biserica. Acesta era tot un călugăr ucrainean, mult mai tânăr decât Iavorski, mai sofisticat, mai practic și infinit mai energic decât acesta. Feofan Prokopovici era un bărbat modern, de secol al XVIII-lea, care se întâmplase să fie cleric. Era un administrator, un reformator, un polemist, chiar și un propagandist, și avea aceeași dorință ca și Petru de a moderniza și de a seculariza Biserica Rusă. Pentru un cleric rus, Prokopovici era un om extraordinar de învățat – îi citise pe Erasmus, Luther, Descartes, Galilei, Kepler, Bacon, Machiavelli, Hobbes și Locke. Copil orfan, Prokopovici fusese educat de unchiul său, un călugăr cărturar și rector al Academiei din Kiev, după care plecase la un colegiu iezuit din Polonia, ca mai apoi să ajungă la un colegiu special din Roma. Acolo a studiat teologia, a devenit preot catolic și, în 1700, la vârsta de douăzeci și doi de ani, a fost martor la încoronarea papei Clement al XI-lea. Totuși, rezultatul celor trei ani petrecuți la Roma a fost că Prokopovici a prins o antipatie permanentă față de papalitate și față de Biserica Romană. S-a întors la Academia din Kiev, unde a predat filosofia, retorica, poetica și literatura, ținând cursuri studenților săi în latină. A fost primul care a introdus în programa de studiu aritmetica, geometria și fizica. Când avea încă douăzeci de ani, a scris o piesă de teatru, în cinci acte, în versuri, dramatizând tema aducerii creștinismului în Rusia de către Vladimir, cneazul Kievului, în secolul al X-lea. În 1706, Petru a vizitat Kievul și l-a auzit pe Prokopovici predicând în Sfânta Sofia. În timpul crizei din 1708, când Mazepa l-a trădat pe țar în favoarea lui Carol al XII-lea, Prokopovici i-a luat imediat partea lui Petru. Cneazul Golițîn, guvernatorul Kievului, răspundea întrebării lui Petru în legătură cu loialitatea clerului înalt din oraș: „Toți călugării ne evită. În tot Kievul nu am găsit decât un singur om, prefect la Academie [Prokopovici], care este evident de partea noastră.“[876] În 1709, după victoria de la Poltava, țarul s-a întors la Kiev, unde Prokopovici l-a întâmpinat ca „Cea mai Sacră Majestate, Țarul Tuturor Rusiilor“ și a ținut o ceremonie plină de

superlative. În 1711, Prokopovici l-a însoțit pe Petru în dezastruoasa campanie de pe Prut și, mai târziu în același an, la vârsta de treizeci și unu de ani, el a fost numit rector al Academiei din Kiev. În 1716, țarul l-a chemat la Sankt-Petersburg, iar Prokopovici a plecat din Kiev și nu s-a mai întors niciodată.

Spre deosebire de Iavorski, Prokopovici sprijinea ferm încercarea lui Petru de a subordona Biserica statului. Vockerodt, secretarul ambasadorului prusac Mardefelt, comenta că a găsit în Prokopovici, în afară de învățătura lui amplă, „o preocupare înfocată pentru binele țării, chiar în dauna intereselor clerului“[877]. Ostilitatea lui Prokopovici față de „bărbile din Biserică“ era stimulată și de sprijinul pe care îl ofereau aceștia țareviciului Aleksei și, în duminica Floriilor, în 6 aprilie 1718, când liderilor Bisericii li se ceruse să-l judece pe țarevici, Prokopovici a detunat din amvon despre puterea și gloria țarului și despre sfânta datorie a tuturor oamenilor de a se supune puterii pământești. „Autoritatea supremă este instituită și înarmată cu sabia lui Dumnezeu, iar împotrivirea este un păcat înaintea lui Dumnezeu însuși.“[878] El tranșa foarte dur chestiunea exceptării clerului de la loialitate și serviciu în slujba suveranului: „Clerul, ca și armata, administrația civilă, doctorii și artizanii, se supune statului. Clerul este doar o altă categorie socială, și nu un alt stat.“ Destul de firesc, ceilalți clerici îl acuzau pe Prokopovici că e lingușitor, oportunist, ipocrit și ambițios. Când Petru l-a numit arhiepiscop al Pskovului și al Narvei, clerul moscovit l-a acuzat de înclinații eretice către protestantism. Iavorski s-a alăturat și el acestui atac, până când Petru a cerut dovezi; incapabil să-și demonstreze acuzațiile, exarhul a fost obligat să le retracteze.

Cum războiul cu Suedia se îndrepta spre final, gândurile lui Petru s-au întors către crearea unei structuri permanente de guvernare a Bisericii. Misiunea temporară a lui Iavorski se întinsese pe optsprezece ani. Episcopii îl implorau pe țar în mod repetat și insistent să numească un nou patriarh. În sfârșit Petru a răspuns, dar într-o manieră foarte diferită de cea pe care o așteptau ei. În anii care trecuseră de la moartea ultimului patriarh, Petru călătorise peste graniță și văzuse destule lucruri din alte religii, atât în țările protestante, cât și în cele catolice. Biserica Romano-Catolică, desigur, era administrată de un singur om, dar în țările protestante Bisericile erau administrate de un sinod, sau o adunare, sau un consiliu de administratori,

iar această idee îi surâdea lui Petru. După ce reformase deja administrația civilă, punând guvernarea în mâna ministerelor sau a colegiilor, el era gata să impună o structură asemănătoare și în Biserică. În a doua jumătate a lui 1718, Petru i-a încredințat lui Prokopovici inițierea unui statut, numit Regulile bisericești, care urma să organizeze noua structură administrativă a Bisericii Ortodoxe Ruse. Prokopovici a lucrat multe luni la acest statut, iar documentul este cea mai mare realizare a lui, dar fiecare secțiune a fost citită, revizuită și câteodată rescrisă de Petru însuși.

În 1721, Regulile bisericești au fost validate printr-un decret. Statutul lovea nemilos în acele trăsături ale vechii Biserici moscovite care îl deranjau așa de tare pe Petru. Ignoranța și superstiția trebuia să fie stârpite, nu numai din rândurile enoriașilor, ci și din ale clerului. „Când lumina învățăturii lipsește“, se putea citi în Reguli, „este imposibil ca Biserica să fie bine condusă.“[879] Episcopilor li se poruncea să înființeze școli pentru preoți; patruzeci și șase de asemenea școli și-au deschis porțile în următorii patru ani. Preoții trebuia să studieze teologia; „cel care va preda teologia trebuie să fie un cunoscător al Sfintei Scripturi și să poată corobora toate dogmele cu dovezile din Scriptură“, se spunea în regulile bisericești. La insistența lui Prokopovici, preoții mai trebuia să studieze și istoria, politica, geografia, aritmetica, geometria și fizica. Enoriașilor li se cerea să vină la biserică, iar cei care nu veneau sau care vorbeau în biserică urma să fie amendați.

Cea mai notabilă schimbare pe care o aduceau Regulile era abolirea patriarhatului ca organ de conducere a Bisericii și înlocuirea acestuia cu o instituție birocratică, numită Sfântul Sinod de Guvernare. De fapt, sinodul era organizat pe aceeași structură cu cea a colegiilor din guvernul civil; avea un președinte, un vicepreședinte și opt membri. Petru voia ca sinodul să fie separat de colegii și superior acestora, dar egal cu Senatul. Ca și Senatul, sinodul avea un funcționar civil care să supravegheze activitatea, Procuratorul-șef al Sfântului Sinod, a cărui misiune era să controleze administrarea Bisericii, să medieze certurile și să ia măsuri împotriva neglijenței și a absenteismului. Sfântul Sinod, care era efectiv responsabil atât de treburile spirituale, cât și de cele lumești ale Bisericii, a devenit un Minister al Afacerilor Religioase, iar Procuratorul-șef a devenit Ministrul Religiei.

Într-un lung preambul, Prokopovici (și, prin intermediul său, Petru) a explicat decizia de a aboli conducerea unui singur om a Patriarhatului și înlocuirea acestuia cu o administrație colectivă:

Din guvernarea printr-un colegiu a Bisericii este mai puțin periculos pentru țară să apară rebeliuni și dezordine decât din conducerea unui singur conducător spiritual, pentru că oamenii de rând nu înțeleg care este diferența dintre puterea spirituală și cea a unui autocrat. În schimb, amețiți de splendoarea și de gloria înaltului preot, ei cred că acesta este cel de-al doilea suveran, egal sau chiar mai mare decât autocratul, și că puterea spirituală este aceea a unui regat mai bun. Dacă s-ar întâmpla să fie vreo dispută între patriarh și țar, oamenii ar putea să ia partea patriarhului, cu credința că ei se luptă pentru cauza lui Dumnezeu.[880]

Pentru următoarele două secole, până în 1918, Biserica Ortodoxă Rusă a fost condusă după principiile stabilite prin Regulile bisericești. Biserica a încetat să mai fie o instituție independentă de guvern; administrarea ei, prin intermediul Sfântului Sinod, a devenit una dintre funcțiile statului. Conducerea autocratului în toate chestiunile, cu excepția doctrinei, a fost supremă și absolută; preoților hirotonisiți li se cerea să depună un jurământ prin care se angajau „să apere până la capăt toate puterile, drepturile și prerogativele care aparțin Înaltei Autocrații a Majestății Sale“[881]. În schimb, statul garanta ortodoxiei rolul de religie de stat pe teritoriul Imperiului Rus.

Deși Iavorski s-a opus din răsputeri noii instituții, Petru l-a instalat în postul de conducere de președinte al Sfântului Sinod, considerând că ar fi fost mai puțin periculos dacă era inclus în noua mașinărie, decât dacă s-ar fi aflat în opoziție. Iavorski a încercat să refuze, cerând să i se permită să-și sfârșească zilele într-o mănăstire, dar, cu toate obiecțiile lui, a fost numit și a rămas în post până cu un an înainte de a muri, în 1722.

Prokopovici, în ciuda relativei sale tinereți (în 1721 avea patruzeci și unu de ani) și a poziției inferioare din ierarhia bisericească, a fost numit pe a treia treaptă a rangurilor din Sfântul Sinod, al doilea vicepreședinte. Din această funcție, el administra efectiv Biserica după principiile pe care chiar el le instituise. I-a supraviețuit zece ani lui Petru, continuând să domine Sfântul

Sinod și sub succesorii împăratului, până când, în cele din urmă, a fost numit în funcția prestigioasă de arhiepiscop de Novgorod.

Prin abolirea patriarhatului și transformarea administrației bisericești într-o parte a guvernării seculare, Petru își atinsese obiectivul. Nu mai exista vreun pericol să apară un al doilea pol de putere în regatul său; cum ar fi putut să apară, când birocrația Bisericii era de fapt condusă de propriii locotenenți? Au rezultat și câteva îmbunătățiri în educația și în disciplina preoților, deși preoții ruși de țară din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea nu au fost niciodată modele de învățătură. Cel mai curios lucru în legătură cu apariția Regulilor bisericești a fost că nu au întâmpinat nicio opoziție, nici în interiorul Bisericii, nici printre ceilalți oameni. În mare parte, acest lucru s-a datorat faptului că Petru nu s-a atins de elementele care erau cele mai importante în Biserica Rusă, adică ritualul sacru și dogma. Preocuparea cea mai mare a lui Petru era cine conduce Biserica; forma liturghiei și a Sfintelor Taine nu îl interesau, așa că nu s-a atins de ele.

În timp, însă, preluarea controlului de către stat asupra Bisericii a avut un efect dăunător asupra Rusiei. Enoriașii puteau căuta mântuirea și consolarea pentru poverile vieții în gloria slujbei ortodoxe, în liturghia ei corală și în căldura comunității pe care o găseau în sânul Bisericii. Dar o Biserică domesticită, care se ocupa de chestiuni spirituale private și nu se opunea niciodată guvernărilor în numele valorilor creștine în probleme de justiție socială, a pierdut repede devotamentul celei mai dinamice părți din societatea rusă. Cei mai pioși țărani și oameni simpli, aflați în căutarea adevăratei religii, s-au îndreptat către credincioșii de rit vechi și către secte. Studenți, oameni educați și din clasa de mijloc au disprețuit Biserica pentru conservatorismul ei anti-intelectual și pentru slugarnicul sprijin al regimului politic. Biserica, cea care ar fi putut conduce, era condusă, iar până la urmă toată funcționărimea religioasă stabilită de Petru a urmat guvernul imperial până în prăpastie; Sfântul Sinod a fost abolit în 1918, laolaltă cu alte instituții ale guvernului din regimul imperial. Lenin a reinstalat patriarhia, dar acesta era doar o marionetă, mult mai bine controlată de stat decât fusese Sfântul Sinod vreodată. Niciodată în existența ei, patriarhia cea nouă nu a suflat o vorbă împotriva regimului pe care îl servea. A fost o pasivitate permanentă și un servilism al Bisericii Ruse pe care Aleksandr Soljenițîn îl regreta atunci când spunea că istoria Rusiei ar fi fost „incomparabil mai

umană și mai armonioasă în ultimele secole dacă Biserica nu ar fi renunțat la independența ei și ar fi continuat să-și facă auzită vocea printre oameni, cum face, de exemplu, în Polonia“[882].

---

[865] Staehlin von Storcksburg, p. 173.

[866] B.H. Sumner, Emergence, p. 127.

[867] Eugene Schuyler, vol. II, p. 401.

[868] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 268.

[869] ibidem, p. 282.

[870] ibidem, p. 235.

[871] Staehlin von Storcksburg, p. 124.

[872] B.H. Sumner, Emergence, p. 133.

[873] Eugene Schuyler, vol. II, p. 145.

[874] James Cracraft, Church Reform, p. 486.

[875] Ian Grey, p. 398.

[876] James Cracraft, Feofan Prokopovich , p. 90.

[877] ibidem, p. 92.

[878] ibidem, p. 93.

[879] ibidem, p. 90.

[880] ibidem, p. 102.

[881] Richard Pipes, p. 241.

[882] ibidem, p. 245.

61

ÎMPĂRATUL DIN SANKT-PETERSBURG

Împăratul, scria un străin, „se putea ocupa de mai multe treburi într-o dimineață decât ar fi făcut o sală plină de senatori într-o lună“[883]. Chiar și iarna, când soarele nu răsare în Sankt-Petersburg mai devreme de ora nouă dimineața, Petru se trezea la patru și imediat, având încă tichia de noapte și vechea cămașă chinezească largă, începea să primească rapoarte și să poarte discuții cu miniștrii. După un mic dejun ușor, la ora șase pleca la Amiralitate, lucra acolo cel puțin o oră, uneori două, și apoi pleca la Senat. Se întorcea acasă la ora zece și lucra o oră la strungul lui, înainte de prânzul de la ora unsprezece. După prânz, se culca pentru somnul lui obișnuit de două ore, lucru pe care îl făcea oriunde s-ar fi aflat. La ora trei, Petru făcea un tur în jurul orașului sau lucra în birou cu Makarov, secretarul lui particular. Avea întotdeauna în buzunar un caiet sau un carnețel, pentru a scrie acolo ideile sau sugestiile care îi veneau în timpul zilei, iar dacă nu avea la el carnețelul, își scria notele pe orice bucățică de hârtie pe care o găsea. Seara, își vizita prietenii sau participa la vreuna dintre adunările publice pe care le instituise după întoarcerea din Franța.

Orarul putea să varieze, desigur. Câteodată nu prea stătea pe acasă, iar alteori de-abia ieșea – în iarna lui 1720, de exemplu, a lucrat singur în biroul lui câte paisprezece ore pe zi, timp de cinci luni, scriind și revizuind ciornele de la noile lui Reguli maritime. În orele acestea, împăratul stătea în picioare în fața unui birou înalt din lemn de nuc, făcut special pentru el în Anglia. Suprafața destinată scrisului era la o înălțime de 1,67 metri deasupra podelei.

Când se așeza la masă, Petru avea un apetit de marinar. Îi plăcea mâncarea consistentă și simplă. Felurile lui favorite de mâncare erau supa de varză, tocana, carnea de porc cu sos acrișor, friptura rece cu castraveți murați sau lămâi sărate, țiparul, șunca și legumele. La desert evita dulciurile și mânca fructe și brânză, și îi plăcea mai ales brânza de Limburg. Nu mânca niciodată pește, despre care spunea că îi face rău. În zilele de post mânca

numai pâine și fructe. Înainte de masă, bea puțină apă cu anason, iar după masă bea cvas sau vin unguresc. De câte ori pleca cu trăsura, avea întotdeauna la el provizii de hrană rece, pentru că putea să i se facă oricând foame. Când lua masa în altă parte, o ordonanță îi aducea lingura lui de lemn placată cu fildeș și cuțitul și furculița cu mânere verzi de os, pentru că Petru nu folosea niciodată alte tacâmuri decât pe ale sale.

Nicio ceremonie nu însoțea mesele sale private. De multe ori, el și Ecaterina luau masa singuri, Petru fiind îmbrăcat doar în cămașă. Doar un tânăr paj și o cameristă favorită se aflau acolo ca să-i slujească. Când avea la masă mai mulți miniștri sau generali, era slujit doar de bucătarul lui, de chelnerul-șef, o ordonanță și doi paji, iar aceștia aveau ordine stricte să se retragă imediat ce desertul și câte o sticlă de vin pentru fiecare invitat erau puse pe masă. „Nu vreau să se uite la mine când vorbesc liber", i-a explicat Petru ambasadorului prusac. „Nu numai că mă spionează, dar interpretează greșit tot ce văd."[884] Niciodată nu erau mai mult de șaisprezece locuri la masa lui Petru, care se ocupau la întâmplare, fiecare cum voia să se așeze. După ce el și împărăteasa se așezau, Petru spunea: „Domnilor, vă rog să ocupați locurile care sunt la masă. Restul să se ducă acasă și să ia masa cu soția."[885]

În public, împăratului îi plăcea să asculte muzică în timp ce mânca. Atunci când lua masa la Amiralitate și mânca rații marinărești, carne afumată și o bere mică, o formație alcătuită din fluiere și tobe cânta din turnul central. Când mânca în palat cu generali și miniștri, muzicienii armatei cântau melodii la trompetă, oboi, corn francez, fagot și tobe.

Bucătarul lui Petru era saxon și se numea Johann Velten, venit în Rusia pentru a-l servi pe ambasadorul danez. Petru a gustat mâncarea lui în 1704 și l-a convins pe Velten să vină la el ca prim-bucătar, iar apoi ca bucătar-șef și, în cele din urmă, chelner-șef. Velten era vesel și simpatic, iar Petru ținea foarte mult la el, deși bucătarul era pedepsit deseori. („Bastonul lui", spunea Velten mai târziu, „dansa de multe ori pe spatele meu."[886]) Un asemenea episod s-a petrecut când Velten i-a servit lui Petru o brânză Limburg pe care țarul o găsea deosebit de gustoasă. A mâncat o bucată, iar apoi și-a scos compasul și a măsurat cu grijă brânza care rămăsese și și-a notat dimensiunile în carnețel. Apoi l-a chemat pe Velten și i-a spus: „Pune

brânza asta deoparte și nu lăsa pe nimeni să guste din ea, pentru că vreau s-o mănânc eu pe toată.“ În ziua următoare, când brânza a fost din nou adusă la masă, ea părea mult mai mică. Petru a luat compasul și a măsurat-o, comparând dimensiunile cu cele pe care le notase în carnet. Brânza chiar era mai mică. Petru l-a chemat pe Velten, i-a arătat notițele și diferența dintre dimensiuni și l-a lovit cu bastonul, apoi s-a așezat și și-a terminat brânza cu o sticlă de vin.

Petru avea o aversiune pentru fast și trăia simplu și frugal. Prefera hainele vechi, pantofii și cizmele purtate și ciorapii cârpiți și cusuți în mai multe locuri de soția sau de fiicele lui. Rareori a purtat perucă până la sfârșitul vieții, când obișnuia să se radă în cap vara, din cauza căldurii, și avea o perucă făcută din părul lui. Vara nu purta niciodată pălărie. În lunile mai reci, purta pălăria cu trei colțuri a regimentului Preobrajenski și o manta veche, în ale cărei buzunare încăpătoare înghesuia de obicei hârtii de stat și alte documente. Avea și haine occidentale, lungi și elegante, cu mâneci largi și revere late – verzi tivite cu argint, cenușii tivite cu roșu, roșii tivite cu aur –, dar rareori le îmbrăca. Ca să-i facă plăcere Ecaterinei, la încoronarea ei a purtat o haină pe care o brodase ea însăși cu aur și argint, deși el protestase că banii dați pe ornamente ar fi fost mai folositori dacă ar fi fost alocați soldaților.

Predilecția pentru simplitate a lui Petru se vedea și în dimensiunea și cheltuielile de întreținere ale curții sale. Nu avea șambelan și nici lacheu; personalul său era alcătuit doar din doi valeți și șase denșciki, sau ordonanțe, care îl serveau, cu schimbul, doi câte doi. Denșcikii erau niște tineri, de obicei selectați din rândurile micii nobilimi, care îl slujeau pe împărat în nenumărate feluri, ca mesageri, ospătari, călărind în spatele trăsurii sale și păzindu-l în timpul somnului. Când călătorea, Petru își făcea siesta de după-amiază întins pe paie, folosind burta unui denșcik ca pernă. Denșcikul, după cum spunea unul dintre ei, era „obligat să aștepte cu răbdare în acea poziție și să nu facă nici cea mai mică mișcare, de frică să nu-l trezească, pentru că, dacă dormea bine, se trezea binedispus, dar dacă era deranjat din somn, era supărat și nervos“[887]. A fi denșcik putea să reprezinte primul pas pe scara succesului; atât Menșikov, cât și Iagujinski începuseră ca denșcik. De obicei, Petru păstra un denșcik pe lângă el cam zece ani, iar apoi îi oferea o funcție, fie în administrația civilă, fie în cea

militară. Unii nu aveau ambiții mai mari. Un tânăr denșcik, Vasili Pospelov, era „un biet individ care cânta în corul țarului, iar cum țarul era el însuși cântăreț și cânta cu ei în biserică și la fiecare sărbătoare stătea printre coriștii obișnuiți din biserică, el [Petru] l-a îndrăgit așa de mult [pe Pospelov], încât era aproape tot timpul cu el. Îl apuca de cap poate de sute de ori pe zi și îl săruta, și chiar îi lăsa pe cei mai mari miniștri să stea în picioare și să-l aștepte ca să se ducă să vorbească cu el.“[888]

Petru considera că splendoarea ornamentelor și etalarea lor nu are nimic de a face cu măreția. El își amintea mereu de simplitatea palatelor regale din Anglia și Olanda și de reținerea și modestia arătată de Wilhelm al III-lea, care era conducătorul a două dintre cele mai bogate națiuni din Europa. Lui Petru nu-i plăceau nici laudele bombastice. Când doi olandezi au toastat în cinstea lui folosind cuvinte excesiv de laudative, Petru a râs. „Bravo, prieteni. Mulțumesc“[889], a spus el, clătinând din cap. Manierele lui Petru erau libere și lejere în relațiile cu toți oamenii, indiferent de rang. Rareori respecta vreun protocol. Detesta banchetele lungi și ceremonioase; asemenea ocazii, spunea el, au fost inventate „pentru a-i pedepsi pe cei mari și bogați pentru păcatele lor“[890]. La banchetele oficiale, întotdeauna oferea locurile de onoare lui Romodanovski sau lui Menșikov, iar el se așeza mai spre capătul mesei, ca să poată pleca mai ușor. Când mergea pe străzile orașului, folosea o trăsură mică, deschisă, cu două roți, ca o canapea mică victoriană, în care nu era loc decât pentru el și încă o persoană (un străin declara disprețuitor că niciun negustor moscovit respectabil nu s-ar fi urcat într-un vehicul așa de jalnic). Iarna folosea o sanie simplă trasă de un singur cal, cu un singur valet, care stătea lângă el. Petru prefera totuși să meargă pe jos sau călare – putea să vadă mai multe și putea să se oprească oricând ca să vadă mai bine. Stătea de vorbă cu toată lumea cu care se întâlnea.

Obiceiul lui Petru de a se plimba liber printre oameni era periculos pentru integritatea lui. Existau destule motive să se găsească un asasin care să dea lovitura; erau destui care considerau că este Antihristul. Într-o vară, când Petru participa la o ședință în Palatul de Vară de la Fontanka, un necunoscut s-a strecurat pe nesimțite în anticamera palatului. Avea în mână o mică geantă colorată, asemănătoare celor în care secretarii și funcționarii îi duceau țarului hârtiile la semnat. Bărbatul a așteptat în liniște, fără să atragă atenția cuiva, până când Petru a intrat în cameră, conducându-și miniștrii

spre ușă. În acel moment, necunoscutul s-a ridicat, a scos ceva din geantă, a înfășurat obiectul în geanta lui ca să-l ascundă și s-a deplasat spre Petru. Valeții țarului nu l-au oprit, crezând că este o ordonanță sau un servitor al unuia dintre miniștri. În ultimul moment, totuși, a intervenit un denșcik și l-a prins pe străin de mână. A urmat o încăierare și, când Petru s-a întors către ei, un cuțit cu lama de 15 centimetri a căzut pe podea. Petru l-a întrebat pe bărbat ce avea de gând să facă. „Să te ucid“, i-a răspuns necunoscutul. „Dar de ce? Ți-am făcut vreun rău?“ l-a întrebat Petru. „Nu, dar ai făcut rău fraților mei și credinței mele“[891], a spus bărbatul, declarând că este credincios de rit vechi.

Asasinii nu îl speriau pe Petru, dar existau anumite creaturi care îl făceau să tremure: gândacii. Când călătorea, nu intra niciodată într-o casă până când nu i se dădeau asigurări că nu există gândaci, iar camera lui era întotdeauna măturată cu grijă de servitori. Aceasta era urmarea unui episod în care Petru, fiind invitat la o masă într-un conac de țară, a întrebat-o pe gazdă dacă avusese vreodată gândaci. „Nu prea mulți“, a replicat gazda, „iar, ca să-i gonesc, am fixat unul viu cu un ac pe perete.“[892] Gazda a indicat locul unde prinsese insecta, care încă se mai mișca, nu departe de țar. Cu un răcnet, Petru a sărit de la masă, i-a tras o lovitură cumplită gazdei și s-a repezit afară din casă.

Temperamentul iute al lui Petru și obiceiul lui de a-și disciplina subordonații cu bastonul sau cu pumnul nu l-au părăsit niciodată. Niciunul dintre cei care se aflau în apropierea țarului nu era imun, deși, în mod normal, după ce lovea pe cineva, se reinstala calmul. Un incident tipic a avut loc într-o zi în Sankt-Petersburg, când Petru mergea cu mica lui trăsură, avându-l alături pe generalul-locotenent Anthony Devier, comisarul de poliție din Sankt-Petersburg, funcție în care era și responsabil de starea drumurilor și a podurilor din capitală. În acea zi, trăsura lui Petru trecea peste un mic pod peste canalul Moika, iar țarul a observat că mai multe scânduri lipsesc de pe pod, iar altele erau slăbite. Oprind trăsura, a sărit jos și i-a poruncit denșcikului care îl însoțea să repare podul imediat. Cât timp scândurile erau fixate la locul lor, Petru l-a lovit cu bastonul pe spinare pe Devier. „Asta este pedeapsa pentru neglijență“, a spus el. „O să te învăț eu minte să-ți faci rondurile și să te asiguri că totul este sigur și în bune condiții.“ După ce podul a fost reparat, Petru s-a întors spre Devier și i-a

spus pe un ton prietenos: „Urcă, frate. Stai jos“[893], și cei doi au plecat mai departe, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat.

Loviturile lui Petru cădeau în mod egal și peste cei mari și peste cei mici. Odată, când iahtul său a rămas nemișcat o zi întreagă din cauza lipsei de vânt, între Kronstadt și Sankt-Petersburg, țarul a coborât în cabină să se culce, după masa de prânz. Înainte de a se scurge cele două ore de somn, a fost trezit de niște zgomote de pe punte. Furios, a urcat și a găsit puntea pustie, pe care se mai afla doar un mic paj negru, care stătea liniștit pe o scară. Petru l-a apucat pe băiat și l-a lovit cu bastonul. I-a spus: „Învață să fii mai liniștit și nu mă trezi când dorm.“[894] Dar nu băiatul fusese vinovat; zgomotul fusese făcut de doctorul țarului, de un inginer și de doi ofițeri de marină, care fugiseră să se ascundă când l-au auzit pe Petru urcând pe punte. După bătaie, ei s-au strecurat înapoi și l-au avertizat pe băiat să nu spună ce se întâmplase, amenințându-l cu o altă bătaie. O oră mai târziu, Petru a revenit pe punte, binedispus după ce se odihnise. Uimit să vadă că băiatul tot mai plângea, el l-a întrebat de ce. „Pentru că m-ai pedepsit crud și nedrept“, a răspuns băiatul, numindu-i pe cei care erau de fapt responsabili cu producerea zgomotelor. „Ei bine“, a spus Petru, „pentru că acum te-am pedepsit fără să fie vina ta, la următoarea prostie pe care o vei face nu vei mai primi pedeapsă.“ Câteva zile mai târziu, când Petru era gata să-l altoiască din nou cu bastonul pe băiat, pajul i-a amintit de promisiunea făcută. „Adevărat“, a spus țarul. „Îmi amintesc și te iert de data aceasta, pentru că ai fost pedepsit mai înainte.“

Izbucnirile lui erau uneori înfricoșătoare. Într-o zi, Petru lucra în atelierul de strungărie din Palatul de Vară, la un mare candelabru de fildeș, împreună cu strungarul-șef, Andrei Nartov, și un tânăr ucenic pe care Petru îl simpatiza foarte mult pentru veselia și sinceritatea lui. Ucenicul avea poruncă să ia cu grijă pălăria împăratului, de câte ori acesta se așeza fără să și-o scoată de pe cap. De data aceasta, apucând pălăria în grabă, ucenicul l-a tras de păr. Cu un urlet de furie, Petru a sărit în picioare și a început să fugă după tânăr, amenințând că îl omoară. Ucenicul a reușit să scape și s-a ascuns, iar în ziua următoare, uitându-și mânia, Petru s-a întors la lucru. „Băiatul ăla blestemat nu a avut nicio milă de mine“, a râs el, „și m-a rănit mai mult decât ar fi vrut, dar sunt foarte bucuros că fuga lui a fost mai rapidă decât urmărirea mea.“[895] Trecuseră mai multe zile, iar Petru a observat că ucenicul încă nu

se întorsese la lucru. I-a spus lui Nartov să-l caute și să-i dea asigurări că se poate întoarce fără nicio teamă, dar tânărul tot nu a fost de găsit, nici măcar cu poliția. De fapt, acesta fugise din Sankt-Petersburg, mai întâi într-un sătuc de pe malul lacului Ladoga, iar apoi la Vologda, pe malul râului Dvina, unde a pretins că este orfan și un geamgiu l-a luat pe lângă el și l-a învățat meseria lui. Zece ani mai târziu, la moartea lui Petru, tânărul a avut curajul, în sfârșit, să-și dezvăluie numele adevărat și să se întoarcă la Sankt-Petersburg. Nartov i-a povestit despre iertarea pe care i-o dăduse țarul și l-a angajat din nou, iar el a lucrat la curte și în timpul împărătesei Anna și în timpul Elisabetei.

Cu trecerea timpului, Petru a încercat să-și corecteze comportamentul și, cu toate că nu reușea întotdeauna, era conștient de defectul său. „Sunt conștient că am defecte“, spunea el, „și că îmi pierd prea repede cumpătul. Din acest motiv nu mă supăr dacă cei cu care sunt în relații apropiate îmi spun acest lucru și îmi fac reproșuri, așa cum face Ecaterina mea.“[896]

Într-adevăr, Ecaterina reușea – uneori, era singura care putea – să-l potolească pe Petru. Nu îi era frică de el, iar el știa acest lucru. Odată, când ea tot insista să vorbească despre un subiect care îl enerva, el s-a înfuriat și a spart o frumoasă oglindă venețiană. A strigat înfricoșător: „Așa am să distrug toate obiectele de preț din palatul meu!“ Ecaterina a înțeles amenințarea, dar l-a privit în ochi și i-a răspuns calmă: „Și o să faci palatul mai frumos dacă vei face asta?“[897] Înțeleaptă, ea nu îl contrazicea direct pe soțul ei, ci căuta un mod prin care să-l facă să privească lucrurile dintr-un alt unghi. Într-o altă situație, ea s-a folosit de câinele lui favorit, Lisette, ca să-i domolească furia. De câte ori Petru era acasă, micul ogar italian cenușiu îl urma peste tot, iar când se culca după-amiaza, el stătea mereu la picioarele stăpânului. S-a întâmplat ca Petru să fie furios pe un membru al Curții, despre care credea că este vinovat de corupție și care se afla în pericol de a fi pedepsit cu cnutul. Toată lumea de la Curte, inclusiv Ecaterina, era convinsă de nevinovăția nefericitului curtean, dar toate rugămințile adresate țarului nu reușeau decât să-l înfurie mai tare. În sfârșit, ca să aibă liniște, Petru a interzis tuturor, chiar și țarinei, să mai prezinte vreo petiție sau să mai vorbească despre subiect. Ecaterina nu a renunțat. Ea a compus o scurtă, dar patetică petiție în numele Lisettei, în care prezenta dovezi solide ale nevinovăției acuzatului și în care implora iertarea, în

numele fidelității absolute a Lisettei. Apoi, a legat petiția de zgarda Lisettei. Când Petru s-a întors de la Senat, credincioasa Lisette a sărit bucuroasă pe el, așa cum făcea întotdeauna. Petru a văzut hârtia, a citit-o, a zâmbit obosit și a spus: „Ei bine, Lisette, pentru că este prima oară când tu îmi ceri ceva, îți îndeplinesc rugămintea.“[898]

Deși detesta formalitățile, existau unele ceremonii de care Petru se bucura enorm, iar altele pe care le accepta conștiincios ca pe niște obligații ale unui conducător. Cel mai mult îi plăcea lansarea la apă a unei noi nave; în general econom, în asemenea ocazii nu ezita să cheltuiască mari sume de bani și o mulțime de oameni se înghesuiau la Amiralitate ca să se înfrupte din generozitatea lui. Ocazia cerea întotdeauna un banchet enorm pe punțile noului vas, iar țarul, cu fața strălucitoare, cu vocea emoționată, putea fi văzut în centrul activităților, însoțit de familia lui, inclusiv de fiice și de bătrâna țarină Praskovia, care nu rata niciodată o lansare de navă și râurile de alcool care o însoțeau. Aceste petreceri se încheiau inevitabil cu generalul-amiral Apraksin izbucnind în plâns și văitându-se că este bătrân și singur, și cu puternicul cneaz Menșikov beat și inert sub masă, moment în care servitorii trimiteau după soția lui, cneaghina Daria, și după sora ei, care veneau să-l readucă la viață cu săruri mirositoare, masaj și apă rece, „iar apoi cereau permisiunea țarului să-l ia acasă“.

Viața în Sankt-Petersburg se învârtea în jurul nunților, botezurilor, creștinărilor și înmormântărilor. Petru și membrii familiei sale erau mereu dispuși să apară la o nuntă și se afla adesea în rolul de naș, de multe ori ținând chiar el cristelnița pentru botezul copiilor de soldați, meșteșugari sau de funcționari mărunți. Petru făcea acest lucru cu bucurie, dar familia nu se putea aștepta la daruri deosebite; tot ce primeau era un sărut pentru mamă și o rublă strecurată sub perna de botez, după vechiul obicei rusesc. După ceremonie, dacă era cald, Petru își scotea caftanul și se așeza pe scaunul cel mai apropiat. Când era maestru de ceremonii la o nuntă, el își îndeplinea datoria cu seriozitate, apoi punea deoparte bastonul, se așeza la masă, lua o bucată de friptură caldă, cu mâna, și începea să mănânce.

Iarna nu prea îl stingherea pe Petru în activitatea lui neobosită. În zilele în care Jefferyes scria la Londra că „nu poți să-ți scoți nasul afară, din cauza gerului, fără să riști să ți-l pierzi“[899], Petru, Ecaterina și membrii curții lor

călătoreau la 60 de kilometri distanță, în satul Dudderoff, unde – raporta ambasadorul, șocat – se bucurau de o „distracție pe care ei o numesc katat, sau coborârea cu sania, în viteză maximă, pe o pantă abruptă de munte“[900]. Un alt sport de iarnă, navigarea cu barca pe gheață, îi plăcea și mai mult lui Petru. „Iarna, când râul Neva și [golful] sunt înghețate complet, are bărcile lui [...] modificate ingenios pentru a aluneca pe gheață“, scria Perry. „În fiecare zi, când bate vânt puternic, el navighează în direcția vântului, pe gheață, cu catargul și cu drapelul fluturând la fel ca și pe apă.“[901]

În lunile de vară, Petru era încântat să deschidă Grădina de Vară pentru recepții și celebrări. Aniversarea Bătăliei de la Poltava, în 28 iunie, era întotdeauna memorabilă: regimentul de Gardă Preobrajenski, în uniforme verzi, și regimentul de Gardă Semionovski, în bleumarin, erau masate în rânduri pe un câmp din apropiere, iar Petru oferea cu mâna lui soldaților cupe de lemn, cu vin și bere, ca să bea în cinstea victoriei. Ecaterina și fiicele lor, Anna și Elisabeta, îmbrăcate în rochii elegante, cu bijuterii și perle în păr, stăteau în picioare în mijlocul grădinii, primind invitații, înconjurate de curteni și de fântânile și cascadele curgătoare ale lui LeBlond. În apropiere, ca două păpuși micuțe și țepene de ceară, stăteau nepoții lui Petru, Piotr și Natalia, copiii orfani ai țareviciului Aleksei. După ce își prezentau omagiile, oaspeții se așezau în jurul meselor de lemn așezate printre copaci, iar cei mai fericiți dintre ei erau episcopii bărboși și alți clerici care veniseră hotărâți să-și facă plinul de băutură.

Într-una dintre aceste ocazii, veselia s-a transformat în îngrijorare, mai ales pentru străini și pentru câteva doamne, când au văzut șase soldați musculoși din regimentul de Gardă venind spre ei cu găleți uriașe de coniac de porumb, pentru a fi folosit la toasturi serioase. Pentru că la toate porțile erau postate gărzi care îi împiedicau pe oaspeți să plece, s-a creat o ambuscadă în direcția râului, acolo unde erau ancorate câteva galere. Episcopii însă nu au făcut nicio încercare de a fugi, ci au stat la masă, mirosind a ridichi și ceapă, cu fețele numai zâmbet, închinând toasturi după toasturi. Mai târziu, țarina și prințesele au invitat compania să danseze pe puntea galerelor, iar focurile de artificii au luminat cerul deasupra râului. Unii au continuat să danseze și să bea până dimineața, dar mulți au căzut pur și simplu prin grădină și au adormit acolo unde se aflau.

Membrii familiei imperiale, la fel ca și cei care îl serviseră cu credință pe țar, erau copleșiți cu onoruri. Câțiva dintre locotenenții mai vârstnici ai lui Petru dispăruseră. Romodanovski murise în 1717, iar funcția lui fusese preluată de fiul său. A urmat Șeremetiev, în 1719, la vârsta de șaizeci și șapte de ani, la doar câțiva ani după ce se căsătorise cu o văduvă tânără și educată, care locuise în Anglia. Iacob Dolgoruki a murit în 1720, la optzeci și unu de ani. Cu vechii străini devotați, care își petrecuseră mulți ani – în anumite cazuri, toată viața – în slujba lui, Petru fusese extrem de generos. Încă de când se aflau în serviciu, ei au primit proprietăți; când s-au retras au primit pensii care erau plătite în continuare pentru văduvele și copiii lor orfani. Petru nu a permis nici reducerea venitului unui oficial atunci când acesta se pensiona. Când un străin bătrân s-a retras după treizeci de ani în serviciul lui, Colegiul de Control financiar a propus o pensie egală cu jumătate din salariul acestuia. Petru a fost nemulțumit. „Cum?“ a întrebat el. „Un om care și-a petrecut toată tinerețea în serviciul meu se va lupta cu sărăcia la bătrânețe? Nu, dați-i banii lui pentru tot restul vieții, fără să-i mai cereți nimic, din moment ce nu mai poate servi. Dar folosiți-vă de sfatul lui în orice chestiune legată de profesiunea lui și profitați de experiența lui. Cine și-ar mai sacrifica anii cei mai valoroși din viață dacă ar ști că este condangat la sărăcie când va ajunge la bătrânețe și că cel căruia și-a devotat tinerețea îl va neglija când nu va mai avea putere?“[902]

Pentru un om nerăbdător și plin de energie ca Petru, relaxarea era dificilă. „Ce faceți voi acasă?“ îi întreba el la un moment dat pe cei din jurul lui. „Eu nu pot să stau acasă și să nu fac nimic.“[903] Evita sportul preferat al multor monarhi, refuzând să vâneze. Deși tatăl său petrecea fiecare minut din timpul lui liber la vânătoarea cu șoimi, iar bărbații cu sânge albastru din Franța se delectau cu urmărirea cerbilor prin păduri, lui Petru nu îi plăcea această ocupație. „Vânați, domnilor“, spunea el odată ca răspuns la o invitație pentru o partidă de vânătoare lângă Moscova, „vânați cât poftiți și faceți război cu animalele sălbatice. În ceea ce mă privește, nu-mi permit să mă distrez așa când am dușmani cu care trebuie să dau ochii peste graniță, iar acasă am de furcă mereu cu supuși îndărătnici.“[904] Jocul preferat al lui Petru era șahul și, ca să poată juca oricând și cu oricine, avea la el întotdeauna o tablă pliantă de piele cu pătrate albe și negre. Nu era împotriva jocurilor de noroc și participa la un joc olandez cu cărți, pe bani,

dar cel mai mult îi plăcea camaraderia și conversația cu căpitanii de marină și cu constructorii de nave care erau partenerii lui de joc. Printre soldații și marinarii din flota lui impusese o regulă strictă: niciun om nu poate să piardă mai mult de o rublă. Așa cum vedea Petru lucrurile, jucătorii înrăiți nu aveau chef să facă nimic care să fie cu adevărat folositor și nu se gândeau decât la ce să mai născocească pentru a se curăța unii pe alții de bani.

Petru se relaxa cel mai bine când făcea muncă fizică: mânuind o secure în șantierul Amiralității, aplecându-se deasupra strungului ca să creeze obiecte din lemn și fildeș sau modelând cu barosul bucăți de fier într-o fierărie. Împăratului îi plăcea să viziteze turnătorii – îi plăcea să mânuiască foalele, îi plăceau incandescența metalului aflat în foc, bubuitul ciocanelor pe nicovală – și deprinsese abilitățile unui fierar. O dată, și-a petrecut o lună întreagă lucrând în atelierul unui fierar pe nume Werner Muller. Petru muncea din greu și a forjat 320 de kilograme de bare de fier într-o singură zi, iar când a cerut să fie plătit, Muller i-a dat mult mai mult decât trebuia. Petru a refuzat ceea ce era în plus, acceptând numai salariul unui fierar obișnuit, apoi s-a dus cu banii la un magazin de unde și-a cumpărat o pereche de pantofi. După aceea, le-a arătat tuturor cu mândrie noua pereche de pantofi, spunând: „I-am câștigat cu sudoarea frunții, cu un ciocan și o nicovală.“[905]

Întotdeauna însă, cea mai mare plăcere a lui Petru era să fie pe apă. Chiar și când se afla pe mal, făcuse un aranjament ca la auzul a trei lovituri de tun trase din fortăreața Petru și Pavel, toate vasele care erau pe râu, între fortăreață și Palatul de Iarnă, să-și antreneze echipajele, să-și întindă pânzele, să ridice ancora, să manevreze vasul încoace și încolo. Țarul, în picioare în fața unei ferestre din Palatul de Iarnă, urmărea toată acea activitate cu o privire pofticioasă și cu multă plăcere. Vara, el petrecea cât mai mult timp posibil la bordul unei bărci sau al unei nave. Se distra organizând excursii pe Neva, pe care le anunța prin atârnarea unor stegulețe speciale la toate intersecțiile străzilor din oraș. În ziua fixată, toți cetățenii care dețineau bărci se adunau pe râu în fața fortăreței. La semnalul lui Petru, flotila pornea în aval pe râu, cu țarul aflat la cârma bărcii lui acoperite. Mulți dintre nobili aduceau cu ei muzicieni, iar muzica de trompetă și de oboi răsuna peste apă. În apropiere de gura de vărsare a râului, de obicei,

bărcile întorceau pe un mic canal care ducea la micul palat de țară al Ecaterinei, Ekaterinhof. Acolo, oaspeții se așezau la mesele de sub pomii din livadă și își potoleau setea cu pahare de vin de Tokay.

Bucuria lui Petru era să navigheze în golful Finic, între Sankt-Petersburg și Kronstadt. Pe vreme bună, pe apă, cu albastrul senin al cerului deasupra, sub lumina strălucitoare a soarelui, cu murmurul liniștit al valurilor care se loveau de barcă și cu mâna pe cârmă, țarul era împăcat. Navigând în singurătate putea să privească linia coastei, dealurile împădurite care se ridicau din apă și, pe culme, palatele de vară care începeau să se construiască. La întoarcere, traversa golful spre Petersburg și vedea mai întâi gura râului și pădurile care o înconjurau; apoi, ridicându-se deasupra copacilor, turlele bisericilor, acoperite cu cositor și alamă și, uneori, cu aur, apoi palatele și clădirile aflate pe malurile râului. După o asemenea zi, Petru se întorcea întotdeauna la problemele de zi cu zi cu o strângere de inimă.

Pe cât îndrăgea Petru simplitatea, pe atât iubea Ecaterina luxul. Spre sfârșitul domniei lui, Petru organizase pentru soția lui o curte strălucitoare, care contrasta puternic cu propriul lui stil de viață. Țarinei îi plăceau rochiile și bijuteriile, poate din dorința de a acoperi cu aur originea ei umilă. Personalul domestic al Ecaterinei includea paji în uniforme verzi tivite cu roșu și decorate cu dantelă de aur și o orchestră personală, tot în uniforme verzi. Însoțitoarea preferată a Ecaterinei era, surprinzător, Matriona Balk, o soră a Annei Mons, amanta germană a lui Petru din anii de dinainte de Ecaterina. Curtea ei mai includea o fiică a pastorului Gluck, cel care o adăpostise pe Ecaterina când era orfană; Varvara Arsenieva, sora Dariei Arsenieva, care era soția lui Menșikov și prietena veche a Ecaterinei; Anisia Tolstaia, care se cunoștea cu Ecaterina de pe când aceasta se întâlnise prima oară cu Petru; prințesa Cantemir de Moldova; contesa Osterman, soția vicecancelarului; contesa Anna Golovkina, fata cancelarului, care a devenit cea de-a doua soție a lui Iagujinski; fiica lui Anthony Devier, comisarul de poliție din Sankt-Petersburg, și Marie Hamilton, o rudă a soției scoțiene a lui Andrei Matveev.

Cea mai deschisă dintre aceste doamne era prietena de nedespărțit a Ecaterinei, bătrâna cneaghină Anastasia Golițîna, care a însoțit-o pe țarină la Copenhaga și Amsterdam, și fusese implicată în afacerea cu țareviciul

Aleksei și fusese biciuită public, după care însă și-a recâștigat poziția la curte. Una dintre scrisorile ei către țar, de la Reval, din 1714, ne permite o privire asupra Curții Ecaterinei:

Sire,

Doresc să vii aici repede. Dacă Majestatea Voastră întârzie, cu adevărat, Sire, viața mea va fi grea. Țarina nu vrea niciodată să se ducă la culcare mai devreme de ora trei dimineața și eu trebuie să stau mereu cu ea, pentru că Kirillova moțăie și când stă în picioare lângă pat. Doamna țarină îndrăznește s-o întrebe „Mătușă, moțăi?“, iar ea îi răspunde „Nu, nu moțăi, mă uit la papuci“, în timp ce Marie Hamilton se plimbă prin cameră cu o saltea pe care o pune în mijlocul camerei, iar Matriona Balk se plimbă prin toată casa și ceartă pe toată lumea. Dacă tu ai fi prezent aici, aș scăpa de serviciul meu de dormitor.[906]

În aprilie 1719, soarta le-a dat lui Petru și Ecaterinei o lovitură devastatoare. Moartea țareviciului Aleksei clarificase, chiar dacă sumbru, problema succesiunii. Rămâneau doi copii de sex masculin pe linia lui Petru: Piotr Petrovici, fiul lui și al Ecaterinei, și Piotr Alekseevici, nepotul lui, fiul lui Aleksei și al prințesei Charlotte. Dar unchiul, Piotr Petrovici, nu a fost niciodată la fel de sănătos ca nepotul său, care era cu patru săptămâni mai mare. Copilul era sufletul părinților săi și se acorda o mare atenție sănătății și educației lui. El apărea din când în când la celebrările de la curte călărind un mic ponei, dar era subdezvoltat și adesea se îmbolnăvea. În toate aspectele evoluției sale, el se afla cu mult în urma nepotului său dinamic și agresiv, micul Mare Duce Piotr Alekseevici.

În februarie 1718, când Piotr Petrovici avea doi ani, Aleksei a fost înlăturat de la succesiune, iar nobilimea și clerul din Rusia juraseră credință micului fiu al lui Petru și al Ecaterinei, ca urmaș la tron. Paisprezece luni mai târziu, acest băiețel, la numai trei ani și jumătate, l-a urmat pe fratele său vitreg, Aleksei, în mormânt.

Moartea copilului preferat, în care Petru își pusese speranțele pentru viitorul dinastiei, l-a copleșit. S-a izbit cu capul de perete atât de tare, încât a

început să aibă convulsii; apoi, timp de trei zile și trei nopți, s-a închis în camera lui și a refuzat să iasă sau să vorbească cu cineva, măcar prin ușă. În acest timp, a stat chircit pe canapea, fără să mănânce nimic. Activitatea guvernului se oprise, războiul cu Suedia era ignorat, mesajele și scrisorile rămâneau fără răspuns. Ecaterina, trecând peste propria ei durere, a fost alarmată de descurajarea obsesivă a soțului și a bătut la ușa lui, l-a strigat, dar nu a venit niciun răspuns. Ea s-a retras, plângând, să-i ceară ajutor cneazului Iacob Dolgoruki. Bătrânul prim-senator a liniștit-o pe țarina speriată și a convocat tot Senatul la o întâlnire în fața ușii lui Petru. Dolgoruki a bătut la ușă. Niciun răspuns. Când a bătut din nou, Dolgoruki i-a strigat țarului că se află acolo cu întreg Senatul, că țara are nevoie de țarul ei, iar dacă Petru nu deschide ușa imediat, va fi obligat să o spargă și să-l ia pe sus pe suveran, dacă acesta este singurul mod de a salva coroana.

Ușa s-a deschis și în fața lor se afla Petru, palid și tras la față. „Ce s-a întâmplat?" a întrebat el. „De ce veniți să mă deranjați din odihna mea?" „Pentru că retragerea ta și suferința ta excesivă și inutilă sunt cauzele dezordinii care domnește în țară", a replicat Dolgoruki. Petru a lăsat capul în jos. „Ai dreptate", a spus el și s-a dus împreună cu ei la Ecaterina. A îmbrățișat-o cu tandrețe și i-a spus: „Ne-am pedepsit prea mult timp. Haide să nu mai murmurăm împotriva voinței lui Dumnezeu."[907]

Moartea micului Piotr Petrovici i-a lăsat pe Petru și Ecaterina cu trei copii în viață, toți de sex feminin. În 1721, Anna și Elisabeta aveau treisprezece și, respectiv, doisprezece ani, iar Natalia trei. Cele două fete mai mari atrăseseră deja privirile admirative ale diplomaților străini care erau întotdeauna în căutare de partide folositoare. „Prințesa Anna", scria Bergholz, al cărui stăpân, ducele de Holstein, avea să se căsătorească în cele din urmă cu această fiică, „este brunetă și drăguță ca un înger, cu o înfățișare și brațe fermecătoare și o siluetă asemănătoare cu a tatălui ei, destul de înaltă pentru o fată, chiar puțin cam subțire și nu așa de plină de viață ca sora ei mai mică, Elisabeta, care era îmbrăcată la fel ca ea. Rochiile celor două prințese nu aveau aur și argint, erau făcute dintr-un material drăguț, în două culori, iar capetele lor erau împodobite cu perle și pietre prețioase, după ultima modă din Franța, într-un mod care ar fi făcut cinste celui mai bun coafor francez."[908]

Trei ani mai târziu, când Anna avea șaisprezece ani, farmecul ei era lăudat de baronul Mardefelt, ambasador prusac și un iscusit pictor de miniaturi care făcuse portrete pe fildeș tuturor membrilor familiei imperiale. Despre Anna, el scria: „Nu cred că există azi în Europa o prințesă care să-i întreacă frumusețea maiestuoasă. Este mai înaltă decât toate doamnele de la curtea ei, dar talia ei este așa de subțire, de grațioasă, trăsăturile ei așa de perfecte, încât sculptorii antici nu și-ar fi dorit mai mult decât atât. Se poartă fără afectare, echilibrată și senină. Mai mult decât orice distracție, ea preferă să citească lucrări istorice și filosofice.“[909]

Cât despre Elisabeta cea de cincisprezece ani, „este o frumusețe de un gen pe care eu nu l-am mai văzut“, spunea ambasadorul spaniol, ducele de Liria. „Un ten uimitor, ochi strălucitori, gură perfectă, gâtul și pieptul de o albeață rară. Este înaltă de statură, iar temperamentul ei este foarte vioi. Se pot observa la ea o mare inteligență și drăgălășenie, dar și o anumită ambiție.“[910]

Atât Anna, cât și Elisabeta primeau educația unor prințese europene, care consta mai ales în limbi străine, bune maniere și dans. Ele vorbeau deja olandeza cultivată și se exprimau fluent în franceză. Când Petru i-a întrebat pe tutorii lor de ce este necesar să învețe franceza și dacă germana nu este destul de răspândită ca să-i permită cuiva să se facă pe deplin înțeles, tutorii au răspuns că este suficient să învețe germana, dar că toată lumea civilizată, inclusiv germanii, dorește să învețe franceza. Anna, eleva mai dotată, se pare că învățase și ceva italiană și suedeză. Ca să-și demonstreze progresul, ea le-a scris mamei și tatălui în germană, atunci când aceștia se aflau în străinătate. La una dintre aceste scrisori, din 1721, Ecaterina a răspuns:

Așa cum am aflat din scrisorile tutorelui tău și ale lui Devier, tu, inima mea, înveți cu sârguință. Sunt foarte bucuroasă și îți trimit un cadou, ca să te stimuleze și mai mult, un inel cu diamant. Alege unul dintre ele pentru tine, oricare îți va plăcea, și dă-l pe celălalt dragii tale surori Elisabeta, și sărut-o din partea mea. Îți mai trimit și o cutie cu portocale și lămâi proaspete, care de-abia au fost descărcate de pe vas. Alege mai multe și trimite-le din partea ta prințului seren [Menșikov] și amiralului [Apraksin].[911]

Peste mulți ani, împărăteasa Elisabeta își amintea cât de mult era interesat tatăl ei de educația fiicelor sale. El venea frecvent în camera lor, spunea ea, să vadă cum își petrec timpul, și „deseori îmi cerea să-i povestesc ce am învățat în ziua aceea. Când era mulțumit, mă lăuda și mă săruta, iar uneori îmi făcea chiar și un cadou.“[912] Elisabeta își amintea de asemenea cât de mult regreta Petru neglijarea educației lui formale. „Tatăl meu repeta adesea“, spunea ea, „că și-ar fi dat un deget de la mână dacă ar fi putut avea o altă educație. Nu trecea o zi fără să simtă această lipsă.“

A treia fiică, mica prințesă Natalia Petrovna, născută în 1718, nu a trăit îndeajuns ca să poată începe serios școala. Ca înfățișare, ea semăna cu ambii părinți, avea o față rotundă, părul negru ondulat pe frunte, ca și mama ei, ochi negri și o guriță ca un boboc de trandafir. Dar a murit în 1725. Dintre cei doisprezece copii ai lui Petru, șase băieți și șase fete, numai Anna și Elisabeta au trecut de vârsta de șapte ani.

Unul dintre cele mai interesante personaje ale societății ruse de la timpul acela era bătrâna țarină Praskovia, bolnavă de gută, văduva fratelui vitreg al lui Petru, co-țarul, Ivan al V-lea. Văduvă încă din 1696, Praskovia i-a fost întotdeauna profund devotată lui Petru și i le-a dat pe două dintre fiicele sale, Anna și Ecaterina, ca să le mărite cu prinți europeni, pentru promovarea politicii externe a țarului. Deși prefera conacul ei de la țară, palatul Ismailovski, aflat pe pajiștile din împrejurimile Moscovei, ea s-a mutat, plină de simțul datoriei, la Sankt-Petersburg. Dusă la banchete și baluri în scaunul ei, era așezată întotdeauna lângă țarina Ecaterina, perspectivă din care observa și comenta acid tot ce se întâmpla. Dorința ei de a-i face plăcere țarului mergea până acolo încât călătorea împreună cu el la Oloneț să facă tratament cu ape feroase, deși cei mai mulți din jurul ei văzuseră că această cură îi afectează și mai mult sănătatea. Pe măsură ce îmbătrânea, Praskovia devenea irascibilă și se certa deseori cu fiicele ei mai mari, care se întorseseră amândouă în Rusia; Ecaterina, ducesa de Mecklenburg, veselă și plină de viață, s-a întors definitiv în 1722, iar Anna, ducesa de Kurlandia, venea frecvent acasă în vizită. În 1730 s-a întors și ea pentru totdeauna, în același an fiind și încoronată ca împărăteasa Anna. După o ceartă cumplită, Praskovia a blestemat-o pe Anna și nu și-a retras blestemul decât în ultimele clipe înaintea morții.

În vara și în toamna anului 1722, în timp ce Petru și Ecaterina erau plecați pe Marea Caspică, Curtea a fost transferată la Moscova. Ecaterina de Mecklenburg locuia cu mama ei la palatul Ismailovski și invita adesea oaspeți din Moscova pentru distracție. Aceștia veneau pe drumurile pline de noroi ca să fie serviți cu pahare de vodcă oferite chiar din mâna ducesei, să primească o masă prost gătită și să danseze până la miezul nopții. Când căldura din cameră devenea insuportabilă de la trupurile înfierbântate și de la lumânări, dansatorii se mutau în dormitor, unde zăcea țarina invalidă, sau în dormitorul ducesei. Casa era prost proiectată, cu dormitoare amestecate printre sufragerii și săli de mese și, oricum, Praskoviei nu prea îi păsa de păstrarea aparențelor. Când Petru s-a întors de la Marea Caspică, Bergholz s-a grăbit, la mijlocul nopții, să fie primul care îi dă vestea țarinei. El i-a găsit pe toți în pat, dar Ecaterina de Mecklenburg a fost încântată și l-a dus pe Bergholz să le anunțe pe mama și sora ei și pe domnișoarele lor de onoare, care erau toate dezbrăcate. Holsteinezul a fost uimit de dimensiunile reduse ale casei și de condițiile proaste în care locuia țarina. „În general, această vizită nocturnă nu mi-a făcut o impresie bună“, nota el în jurnal, „deși am avut norocul să văd o mulțime de gâturi și de piepturi goale.“[913]

În 1718, Petru a instituit noile lui adunări, sau petreceri de seară, care aveau loc de două sau de trei ori pe săptămână în timpul iernii. Aceste petreceri reprezentau cea mai importantă parte a efortului făcut de țar de a aduce la un loc persoane de ambele sexe și de a oferi Petersburgului un aer de socializare afabilă, așa cum văzuse în saloanele de la Paris. Pentru că ideea era o noutate în Rusia, Petru a creat și niște reguli, explicând amănunțit supușilor săi ce anume erau aceste adunări și cum trebuia să se desfășoare. Explicațiile lui, ca de obicei, seamănă cu cele ale unui profesor care le predă elevilor:

Reguli pentru ținerea adunărilor la Petersburg

„Adunare“ este un termen franțuzesc care nu se poate exprima într-un singur cuvânt rusesc: ea înseamnă un număr de persoane care se întâlnesc, fie ca să se distreze, fie ca să discute despre treburile lor. Cu această ocazie,

prietenii se pot revedea, pot sta de vorbă despre afaceri sau alte subiecte, să afle noutăți despre ce se întâmplă în țară sau în afara țării și așa să-și petreacă timpul. În ce manieră se vor desfășura aceste adunări se poate vedea din cele ce urmează:

1. Persoana în a cărei casă urmează să se țină adunarea seara trebuie să înmâneze un bilet sau un alt semn prin care să anunțe toate persoanele, indiferent de sex.

2. Adunarea nu va începe mai devreme de ora patru sau cinci după-amiaza și nici nu se va prelungi mai târziu de ora zece seara.

3. Stăpânul casei nu este obligat să iasă în întâmpinarea oaspeților, să-i conducă pe aceștia sau să se ocupe de distracția lor; dar, deși el este scutit de servirea acestora, este dator să asigure scaune, lumânări, băutură și alte lucruri necesare, precum și tot felul de jocuri și lucrurile care servesc acestui scop.

4. Nu este fixată o anumită oră la care persoanele să vină sau să plece; este suficient ca ele să ia parte la adunare.

5. Fiecare este liber să stea jos, să se plimbe sau să joace jocuri, cum îi place, și nimeni nu trebuie să-l împiedice sau să se împotrivească la ceea ce face, pedepsindu-l să golească Marele Vultur [o cupă plină cu vin roșu sau coniac] ca pedeapsă. În rest, este suficient ca persoanele să se salute la sosire și la plecare.

6. Persoanele de rang înalt, de exemplu nobilii, funcționarii superiori, ca și negustorii de vază, maiștrii (prin care se înțelege mai ales constructorii de nave), persoanele angajate la Cancelarie și soțiile și copiii acestora au libertatea să participe la aceste adunări.

7. Un loc special va fi asigurat pentru lachei (în afară de cei din casă), așa încât să fie spațiu suficient în apartamentele destinate adunării [adică, apartamentele să nu fie aglomerate de lachei care nu au ce face și se amestecă printre invitați].[914]

Deși gazdei nu i se cerea să pregătească altceva decât ceai sau apă rece pentru oaspeți, nimic nu o împiedica să ofere o cină copioasă și băutură din belșug. Totuși, nimeni nu era obligat să bea și, spre deosebire de faimoasele banchete exclusiv masculine ale lui Petru, băutura excesivă și beția erau dezaprobate. Petru însuși ținea lista gazdelor și hotăra al cui este rândul să organizeze petrecerea; și, cu toate că refuza în continuare să dea petreceri formale în palatul său, era gata să fie și el gazdă pentru o adunare, atunci când îi venea rândul.

În scurt timp, societatea din Sankt-Petersburg dădea năvală la aceste petreceri. Într-una dintre camere trebuia să aibă loc dansul, în alta erau oamenii care jucau cărți, a treia era plină de oameni care își fumau solemn pipele lungi de lut și beau din căni de teracotă, iar în a patra cameră erau bărbați și femei care râdeau, bârfeau și se bucurau de prezența celorlalți într-un fel până atunci necunoscut în Rusia. Petru se afla întotdeauna acolo, vesel și vorbăreț, ducându-se dintr-o cameră în alta sau stând la masă, fumând pipa lungă olandeză, sorbind vin unguresc sau studiind următoarea mișcare la jocul de dame sau șah. Aceste adunări nu erau întotdeauna liniștite. Cneazul Grigori Dolgoruki și mai tânărul cneaz Romodanovski, vechi dușmani în urma unui proces de divorț, s-au bătut cu pumnii la cină; altă dată, un musafir s-a suit pe masă și, mergând pe ea, s-a împiedicat de o plăcintă. Dar, în general, comportamentul era plăcut ochilor mentorului imperial, care reușise miracolul de a amesteca societatea vechii Rusii cu societatea Europei.

Majoritatea doamnelor din Sankt-Petersburg, de îndată ce au cunoscut petrecerile mixte ale lui Petru, au îmbrățișat imediat schimbarea. În loc să rămână în lumea retrasă a casei lor, au început acum să pășească într-o viață nouă și pasională. Tinerele necăsătorite aveau un loc unde puteau să întâlnească foarte mulți tineri necăsătoriți. Era minunat să poată să se îmbrace frumos, să danseze și să-și expună în public farmecele. Au apărut noi rochii extravagante, în culori și stiluri magnifice și, raporta Bergholz, „toate doamnele de aici folosesc ruj, la fel ca și cele din Franța“[915]. Totuși, încă nu erau dispuse să petreacă ore întregi pregătindu-și coafuri sofisticate, precum doamnele de la curțile occidentale. „Este totuși prea greu pentru ele să își sacrifice comoditatea“, spunea Bergholz. „Rușii țin prea mult la comoditatea lor și nu sunt prea dispuși să se coafeze.“

Pentru că era la modă stilul occidental, mamele ruse s-au grăbit să-și crească fiicele după modelul german sau francez. „Trebuie să recunoaștem că părinții de aici“, spunea Bergholz, „nu se dau în laturi de la nimic pentru a-și educa bine copiii, așa că este uluitor cât de multe schimbări s-au produs în această națiune într-un timp așa de scurt. Nu mai există nicio urmă de grosolănie sau de comportament neplăcut, așa cum era până nu demult.“ Unele tinere aveau un avantaj special, câștigat cumva ironic. Generalul Trubețkoi, care fusese ținut prizonier la Stockholm, cu soția și fiicele lui, fusese schimbat, în 1718, cu feldmareșalul Rehnsköld. Când familia s-a întors din Suedia, cele trei fiice ale lui, care fuseseră la Stockholm „cu tatăl lor încă din fragedă copilărie, căpătaseră o educație așa de bună, încât la întoarcerea lor în Rusia se distingeau de departe de oricare doamnă din țara lor“.

Domnii, la fel ca și doamnele, au început și ei să se îngrijească. În locul tradiționalei robe de calitate, care era îmbrăcată la ocazii oficiale și se moștenea din tată în fiu, domnii ruși își comandau acum haine noi, brodate cu aur. Un străin, privind un grup de ruși îmbrăcați cu blănuri, care intrau într-o casă într-o noapte de iarnă rece, remarca: „La intrarea în orice casă, anumiți sevitori vin imediat să le dezlege încălțările din blană și să-i dezbrace de haine; e destul de amuzant să vezi niște domni eleganți, împodobiți cu argint, aur, purpură și pietre prețioase, ieșind din hainele cele groase ca niște fluturi care se eliberează din învelișul lor de iarnă“.

Extravaganța hainelor era dublată de extravaganța din alte aspecte ale vieții lor. Rușii aveau regimente de servitori, pe care îi îmbrăcau în livrele splendide. Își comandau mobilă superbă, trăsuri elegante și vinuri străine rare. Banchetele, balurile și alte petreceri erau prilejul de a-și etala bogăția, deși foarte des această bogăție dispărea repede, înghițită de cheltuielile prea mari. Datoriile și ruinarea erau frecvente, iar funcționari și oficiali sărăciți care cerșeau o altă funcție, cu un salariu mai bun, erau văzuți deseori în birourile guvernamentale.

Un alt efect al emancipării bruște a rusoaicelor după secole de sechestrare era moralitatea libertină sau ceea ce cneazul Mihail Șcerbatov descria mai târziu ca fiind „degradarea moravurilor“. Comportamentul personal al lui Petru în acest domeniu rămâne necunoscut. Despre domnișoarele de onoare

ale Ecaterinei, Marie Hamilton și Maria Cantemir, se spunea că beneficiaseră de favorurile lui și mulți scriitori din secolul al XVIII-lea scriau povești zburdalnice despre cum călătorea Ecaterina prin Europa, însoțită de un alai de doamne care aveau în brațe, fiecare dintre ele, un copil al cărui tată era Petru. Se poate presupune că Petru nu era cast și că poveștile despre aventura cu o actriță din Londra sau cu o doamnă din Paris ar putea fi adevărate. Este clar însă că, dacă aceste aventuri au existat, au fost episoade cărora Petru nu le-a dat importanță. Ecaterina înțelegea acest lucru și îl tachina în scrisorile ei. Asigurările lui Petru cum că nicio femeie nu ar putea fi interesată de „un individ bătrân ca mine“ arătau un simț al umorului, dar și ceva jenă.

Ecaterina își permitea să-l tachineze, alții, nu. În Copenhaga, în 1716, regele Frederic al IV-lea s-a întors către el zâmbind și cu o sprânceană ridicată. „Ah, fratele meu“, a spus el, „am auzit că și tu ai o amantă.“ Fața lui Petru s-a întunecat brusc. „Fratele meu“, a izbucnit el, „curvele mele nu mă costă prea mult, dar ale tale costă mii de lire, care ar putea fi cheltuite pe ceva mai bun.“[916]

În esență, atitudinea lui Petru față de moralitatea relațiilor dintre bărbați și femei se baza pe o etică socială funcțională. Era indulgent cu comportamentul și aventurile care nu dăunau societății. Prostituatele se bucurau de „o libertate totală în Rusia“, raporta Weber, mai puțin una care „îmbolnăvise câteva sute de oameni din Garda Preobrajenski, iar aceștia, nefiind apți să meargă la datorie împreună cu ceilalți, au fost nevoiți să stea la Petersburg să se trateze“[917]; această femeie a fost biciuită pentru că a afectat interesele statului. În general, țarul refuza să apere castitatea sau să pedepsească adulterul. Când i s-a spus că împăratul Carol al V-lea interzisese adulterul sub amenințarea pedepsei cu moartea, a întrebat: „Este posibil așa ceva? Aș fi crezut că un așa mare prinț are mai multă rațiune. Fără îndoială că s-a gândit că are prea mulți oameni. Trebuie să pedepsim dezordinea și crimele, dar avem datoria să cruțăm viața oamenilor noștri cât de mult putem.“[918] Femeile necăsătorite, când rămâneau însărcinate, erau încurajate să păstreze copiii. Odată, când Petru a întâlnit o fată căreia i se interzisese să stea în compania altor fete deoarece avea un fiu nelegitim, a spus: „Eu interzic să fie exclusă din compania altor fete și femei.“[919] Fiul fetei a fost luat sub protecția țarului.

Curtea lui Petru era plină de exemple de bărbați și de femei care au beneficiat de ajutorul țarului sau au fost salvați de indulgența acestuia. L-a încurajat pe Iagujinski să divorțeze de prima lui soție, care îi făcea viața mizerabilă, și să se căsătorească cu contesa Golovkina, „una dintre cele mai plăcute și mai bine educate doamne din Rusia“[920], potrivit lui Bergholz. Deși fața îi era stricată de urmele de variolă, avea un chip splendid, vorbea fluent franceza și germana, dansa superb și era mereu veselă. El i-a refuzat permisiunea cneazului Repnin de a-și lua o amantă finlandeză ca a patra soție (Biserica Ortodoxă permitea numai trei căsătorii), dar i-a legitimat copiii, sub numele de Repninski. Când denșcikul lui favorit, Vasili Pospelov, s-a căsătorit cu o femeie care cânta la flaut, Petru nu doar că a participat la nuntă, dar a fost prezent și la botezul copilului lor, care a avut loc în ziua următoare. L-a sprijinit pe generalul Anthony Devier în dorința lui de a câștiga mâna surorii lui Menșikov. Deși fusese refuzat de prinț, care spera într-o partidă mai bună, Devier și sora lui Menșikov au conceput un copil. Devier a încercat din nou să-l convingă pe Menșikov, cu argumentul că acel copil trebuia să se nască legitim, argument la care Menșikov a răspuns cu un brânci pe scări. Petru a intervenit în favoarea lui Devier și nunta a avut loc, dar, după moartea împăratului, Menșikov și-a exilat cumnatul în Siberia.

Dar dacă Petru era tolerant cu aventurile, era implacabil în privința fărădelegilor. Avortul sau uciderea unui copil nedorit după naștere se pedepseau cu moartea. Cel mai dramatic exemplu de fermitate a țarului în această privință este cazul lui Marie Hamilton. Această tânără, una dintre domnișoarele de onoare favorite ale țarinei Ecaterina, era, cum se spunea atunci, „prea preocupată de galanterii“. În consecință, a avut trei copii nelegitimi. Primii doi au fost uciși într-un mare secret, așa încât nimeni de la Curte nu a bănuit ceva, dar cel de-al treilea nou-născut ucis a fost descoperit și mama a fost arestată. În închisoare, ea a mărturisit că era a treia oară când se întâmplase acest eveniment cumplit. Spre uimirea ei, deoarece credea că prietenia și favoarea țarului și a țarinei o vor ajuta să obțină iertarea, a fost condangată la moarte. În ziua execuției, prizoniera a apărut pe eșafod îmbrăcată într-o rochie de mătase cu panglici albastre. Petru a urcat pe eșafod lângă ea și i-a șoptit ceva la ureche. Femeia condangată și cei mai mulți dintre spectatori au crezut că va fi grațiată în ultimul moment. Dar țarul a sărutat-o și i-a spus cu tristețe: „Nu pot să

încalc legea și să te salvez. Înfruntă-ți pedeapsa cu curaj și cu speranța că Dumnezeu îți va ierta păcatele, îndreaptă-ți rugăciunile către el cu inima plină de credință și remușcare.“[921] Domnișoara Hamilton a îngenuncheat și s-a rugat, țarul s-a întors și călăul a lovit.

În ultimii ani ai domniei, Petru și-a îndreptat atenția către introducerea în Sankt-Petersburg a unor instituții rafinate din societățile civilizate: muzee, o galerie de artă, o bibliotecă și chiar o grădină zoologică. Ca și alte lucruri nou introduse în Rusia în urma eforturilor țarului, aceste instituții purtau amprenta gusturilor lui Petru. Nu prea era înclinat spre teatru (preferințele sale se îndreptau spre farsele grosolane, cum era Sinodul-caricatură) și nu manifesta niciun fel de interes pentru muzica instrumentală. Singurele spectacole de teatru la care societatea rusă avea acces erau cele aranjate de sora mai mică a lui Petru, prințesa Natalia, care construise un mic teatru propriu, într-o casă mare pe care a dotat-o cu o scenă, cu spațiu pentru muzicieni și cu loje. Weber, care a asistat la spectacol, nu a fost încântat. „Actorii și actrițele, zece la număr, erau toți ruși care nu fuseseră niciodată în străinătate, așa că este ușor să-ți închipui ce abilități aveau“[922], scria el. Piesa pe care a văzut-o el, o tragedie scrisă chiar de prințesă și jucată în limba rusă, era o poveste moralizatoare despre o revoltă din Rusia și ororile care au avut loc din cauza acestui eveniment nefericit. Iar dacă lui Weber actorii i s-au părut slabi, orchestra i s-a părut și mai proastă. „Orchestra era alcătuită din șaisprezece muzicieni, toți ruși“, scria el. „Ei au învățat muzica la fel ca și alte științe, cu ajutorul batogului. Dacă un general pune ochii pe un individ de care se poate dispensa și decide că trebuie să învețe muzica, chiar dacă nu are nici cea mai vagă noțiune despre ea și nici talent, soldatul este trimis la un stăpân care îi alocă un anumit timp ca să-l învețe muzica; la început îl învață să folosească instrumentul, apoi să cânte câteva imnuri luterane sau câteva menuete și așa mai departe. Dacă elevul nu a învățat lecția până la termenul fixat, este pedepsit cu batogul până când devine maestru al ritmului.“

Chiar și acel mic teatru a dispărut în 1716, când prințesa Natalia a murit. Mai târziu, la Moscova, ducesa de Mecklenburg a instituit și ea un mic teatru la Izmailovo, ea fiind director, doamnele de la Curte actrițe, iar rolurile masculine fiind interpretate de servitori. În ciuda distanței față de

Moscova, mulți oameni veneau la acele spectacole, deși unii dintre spectatori poate că aveau o altă motivație. Bergholz bombănea că la prima lui vizită fusese jefuit de tabacheră și altă dată din buzunarele mai multor domni din Holstein fuseseră furate batistele de mătase. Petru a stabilit ca o trupă profesionistă de teatru să vină din Hamburg, dar aceasta nu a ajuns niciodată. Timp de doi sau trei ani, un teatru mic și amărât a existat la Sankt-Petersburg, pe malul canalului Moika, jucând imitații proaste ale unor piese franțuzești și traduceri jalnice ale unor farse germane. Dar fiindcă țarul nu era interesat, nici supușii lui nu i-au acordat atenție. Ca și Petru, ei preferau spectacole mai populare, cum ar fi jonglatul și mersul pe sârmă. Unul dintre artiștii favoriți ai țarului era renumitul musculos german Samson, care a sosit în Rusia în 1719. Iritat de cei care spuneau, mai ales clericii, că Samson își face acrobațiile cu ajutorul magiei, vrăjitoriei și al păcălelilor, și nu prin forță, țarul i-a luat apărarea lui Samson și i-a chemat pe clericii mai importanți să urce pe scenă lângă el și să privească reprezentația de aproape. Samson s-a întins pe două scaune, sprijinit doar la cap și la picioare; Petru a așezat o nicovală pe pieptul său, după care a spart cu barosul pe nicovală câteva piese de fier. Apoi, Samson a apucat cu dinții un băț, pe care țarul a încercat să-l scoată cu amândouă mâinile; nu numai că nu a reușit să-l miște, dar nu a putut nici să-l miște din loc pe Samson. Puterea musculosului, i-a anunțat Petru triumfal pe toți cei prezenți, stătea doar în pura lui forță fizică.

În timpul celei de-a doua vizite în Occident, dintre 1716-1717, Petru se ducea conștiincios și regulat să vadă colecții științifice sau colecții publice și particulare de pictură, și a adus acasă multe tablouri. Cu speranța că într-o bună zi nu toate tablourile din Rusia vor fi opera unor străini, Petru a trimis câțiva tineri artiști ruși în Olanda și Italia, ca să studieze. Țarul era însă mult mai mândru de colecția sa științifică. În 1717, el a achiziționat colecția renumitului anatomist olandez profesorul Ruysch, ale cărui săli de curs și de disecție țarul le vizitase deseori în prima lui vizită, cu douăzeci de ani în urmă. Colecția, care fusese adunată în patruzeci de ani, era însoțită și de un catalog ilustrat, intitulat Thesaurus Anatomicus. Petru a mai achiziționat, de asemenea, și colecția farmacistului olandez Seba, care conținea toate animalele cunoscute din apă și de pe uscat, păsări, reptile și insecte din Indiile de Est. Aceste două colecții celebre au stat la baza fondării Muzeului

Academiei de Științe, pe care Petru l-a instalat într-o mare clădire de piatră din insula Vasilievski, vizavi de Amiralitate. Avea obiceiul de a merge la muzeu în zori, de două sau de trei ori pe săptămână, ca să studieze exponatele, înainte de a se duce la Amiralitate. Așa de mult îi plăcea să se afle acolo, încât, la un moment dat, a decis să se întâlnească cu ambasadorul austriac la muzeu. Cancelarul l-a întrebat dacă Palatul de Vară nu ar fi fost mai potrivit pentru întâlnire. „Ambasadorul este acreditat pe lângă mine, nu pe lângă vreunul dintre palatele mele“[923], a replicat Petru, și l-a primit pe ambasador la muzeu la ora cinci, în dimineața următoare.

La insistențele lui Petru, muzeul a fost deschis publicului și s-au asigurat ghizi care să dea explicații în legătură cu exponatele. Când Iagujinski a sugerat că ar trebui să existe o taxă de o rublă pentru a acoperi cheltuielile, Petru a obiectat că acest lucru ar ține oamenii la distanță. Ba mai mult, a spus că intrarea la muzeu nu numai că ar trebui să fie gratuită, dar oamenii ar trebui să fie chiar tentați să vină, oferindu-li-se, în numele țarului, o cafea sau un pahar cu vin ca să se răcorească. Aceste cheltuieli au fost plătite din buzunarul lui Petru.

La colecțiile achiziționate de peste graniță s-au mai adăugat și alte curiozități, cum ar fi dinții de elefant descoperiți în apropiere de Voronej și despre care Petru specula că ar fi putut să fie o relicvă rămasă în urma trecerii lui Alexandru cel Mare, și obiecte antice găsite printre ruinele unui templu păgân de pe lângă Marea Caspică – desene, vase și câteva inscripții într-o limbă necunoscută. La fel, când săpau după aur lângă Samarkand, căutătorii au găsit niște figurine de alamă antice pe care le-au trimis cneazului Gagarin, guvernatorul Siberiei, iar acesta i le-a trimis, la rândul lui, țarului. Între ele erau idoli, minotauri, boi, gâște, un bătrân deformat și o femeie tânără. Gura idolilor era prinsă într-un anumit fel, ca să se poată mișca; Petru, circumspect ca întotdeauna față de superstițiile religioase, a speculat că „probabil preoții se foloseau de ele ca să se impună în fața oamenilor, vorbind prin ele“[924].

Petru a mai încercat și să extindă cunoștințele supușilor săi prin folosirea cărților și a bibliotecilor. Țarul însuși colecționase cărți, mai ales când a vizitat Germania, Franța, Olanda și alte țări din Vest. Biblioteca lui personală includea opere pe teme extrem de variate, inclusiv chestiuni

militare și navale, știință, istorie, medicină, drept și religie. Cărțile lui Petru au fost ținute mai întâi în Palatul de Vară. Apoi, pentru că numărul lor crescuse, au fost mutate în Palatul de Iarnă, Peterhof, și în alte locuri. După moartea lui, au devenit nucleul bibliotecii Academiei Ruse de Știință. În 1722, Petru a cerut mănăstirilor vechi și mai importante din Rusia să caute manuscrise, cronici și cărți vechi și să le trimită la Moscova, de unde urma să fie trimise mai departe la biroul personal al lui Petru din Sankt-Petersburg. La moartea împăratului, cea mai mare parte a acestor documente de valoare inestimabilă a fost de asemenea trimisă bibliotecii Academiei de Știință.

Petru admirase grădina zoologică de la Paris și, la întoarcerea lui din Franța, a deschis imediat o menajerie la Sankt-Petersburg. Acolo au fost instalate maimuțe și gorile, lei și leoparzi și chiar un elefant din India, dar toate au supraviețuit cu greu în lunile geroase de iarnă. Deși Petru avea o casă specială, construită pentru elefant, în care ardea focul zi și noapte ca să încălzească animalul, acesta a trăit doar câțiva ani. O altfel de expoziție a fost cea oferită de coloniile de samoezi, un trib de laponi sălbatici de pe coasta arctică, care veneau în fiecare an, cu renii și câinii lor și își întindeau tabăra pe gheața Nevei. Acolo, într-o împrejmuire, ei locuiau ca în satele lor natale, acceptând pomana oferită de mulțimea curioasă. Rușii însă nu se apropiau prea mult, pentru că se știa despre samoezi că „mușcă străinii de față și de urechi“[925].

Noile colecții și clădirile care le găzduiau erau rezultatul curiozității nepotolite a lui Petru și al dorinței sale de a-i învăța pe supușii săi ceea ce învățase și el. Fiecare călătorie prin Rusia și, mai ales, fiecare călătorie în străinătate însemna achiziționarea de alte curiozități, instrumente, cărți, modele, tablouri și animale. Atunci când ajungea într-un orășel, în călătoria lui, Petru cerea întotdeauna să vadă ce este remarcabil sau diferit în locul acela. Când i se spunea că nu este nimic neobișnuit, el replica: „Cine știe? Dacă pentru tine nu este neobișnuit, poate este pentru mine. Dă-mi voie să văd eu totul.“[926]

Una dintre cele mai extraordinare achiziții a fost Marele Glob al lui Gottorp. În călătoria pe care a făcut-o la Schleswig, în ducatul de Gottorp, în 1713, Petru a descoperit acest remarcabil dispozitiv științific. Era un glob

uriaș, gol pe dinăuntru, cu un diametru de 3,5 metri, făcut în 1664 pentru ducele de Holstein din acea vreme. Suprafața exterioară era o hartă globulară a Pământului, iar în interior exista un plan al cerului. Privitorii puteau să urce înăuntru, pășind pe câteva trepte, și apoi să se așeze la o masă rotundă înconjurată de bănci pentru zece sau douăsprezece persoane. Cu ajutorul unui cabestan, cerul începea să se învârtă în jurul vizitatorilor. Evident că Petru a fost intrigat și încântat de glob, iar când administratorul tânărului duce Carol Frederic i l-a oferit în dar din partea statului, Petru l-a acceptat cu bucurie, declarând că oamenii din Holstein nu ar fi putut să-i facă un cadou mai frumos. Menșikov, care comanda armata rusă din Germania, a primit poruncă să se ocupe personal de împachetarea și transportarea globului. A fost obținută o permisiune specială de la suedezi pentru a se putea trece cu globul, îmbarcându-l pe un vas de pe Marea Baltică până la Reval. În iarna lui 1715, sfera enormă a fost transportată cu săniile pe zăpadă la Sankt-Petersburg. Deoarece globul era așa de mare și Petru nu voia să riște să-l dezmembreze, în multe locuri drumul a trebuit să fie lărgit, au fost tăiate crengi și chiar arbori, ca să poată trece globul. Când a ajuns, Petru l-a plasat în casa pe care o construise pentru elefantul care murise și se ducea să se uite la el de mai multe ori pe zi.

Cea mai importantă și mai durabilă contribuție a lui Petru la dezvoltarea activității intelectuale din Rusia a fost fondarea Academiei de Științe[927]. Proiectul îi fusese sugerat de Leibniz, care fondase deja Academia Prusacă de Științe din Berlin, dar murise în 1716, înainte ca Petru să fi fost gata să acționeze. Interesul țarului fusese stimulat mai departe de propria lui alegere în Academia Franceză, după vizita pe care o făcuse la Paris. Scrisoarea lui de acceptare a onoarei respective strălucește de o încântare aproape copilărească: „Suntem foarte încântați că ne-ați onorat în acest fel și vrem să vă asigurăm că vom accepta această poziție pe care ne-ați oferit-o cu mare plăcere și că este dorința noastră arzătoare să luăm măsuri ca să contribuim noi înșine, pe cât posibil, la știință și, în acest fel să demonstrăm că suntem un membru demn de instituția voastră.“[928] Ca o contribuție inițială, noul membru a trimis o nouă hartă a Mării Caspice. El a semnat scrisoarea „Cu afecțiune, al dumneavoastră, Petru I“.

În 28 ianuarie 1724, cu un an înaintea morții, țarul a emis un decret prin care era fondată Academia Rusă. Tipic pentru țar, decretul mai conținea și o

explicație, astfel încât rușii să înțeleagă ce anume se fonda:

De obicei, două feluri de instituții sunt folosite în organizarea artelor și a științelor. Una este cunoscută drept Universitate; cealaltă ca Academie de arte și științe. O universitate este o asociație de oameni învățați care îi educă pe tineri. [...] O academie, pe de altă parte, este o asociație de oameni învățați și pricepuți care fac cercetări și invenții.[929]

În acest caz, însă – așa se spunea mai departe în decret –, deoarece oamenii învățați sunt puțini în Rusia, academicienii vor și preda, nu vor face doar cercetare. O bursă anuală de 25.000 de ruble, bani proveniți din taxele vamale din porturile Balticii, a fost alocată pentru susținerea instituției.

Petru a murit înainte ca Academia să înceapă să funcționeze, dar, în decembrie 1725, porțile ei s-au deschis pentru prima oară. Șaptesprezece academicieni fuseseră ademeniți să vină din Franța, Germania și Elveția, printre ei fiind filosofi, matematicieni, istorici, un astronom și doctori în anatomie, drept și chimie, mulți dintre ei cărturari de prim rang. Din păcate, nu existau studenți ruși calificați pentru cursurile universitate, așa că a trebuit să fie importați opt studenți germani. Chiar și așa, publicul cursurilor era mai mic decât numărul cerut de statut, așa că academicienii, câteodată, trebuia să participe fiecare la cursurile celorlalți.

Ironia unei academii de specialiști, care funcționa într-o țară care nu avea nici măcar un număr semnificativ de școli elementare și secundare, nu rămăsese neremarcată de contemporani, dar Petru, privind spre viitor, a aruncat deoparte toate obiecțiunile. Folosind o metaforă, el a explicat:

Am de recoltat mulți snopi, dar nu am moară; și nu este apă suficientă în apropiere ca să construiesc o moară de apă, dar este apă destulă la distanță, numai că nu am timp să fac un canal, pentru că durata vieții mele este nesigură. Așa că, mai întâi construiesc moara și deocamdată dau poruncă să înceapă construirea canalului, pe care urmașii mei îl vor continua cu mai multă forță, și vor aduce apa ca să poată porni moara.[930]

---

[883] John Bell, p. 562.

[884] Staehlin von Storcksburg, p. 147.

[885] John Bell, p. 566.

[886] Staehlin von Storcksburg, p. 275.

[887] ibidem, p. 233.

[888] Eugene Schuyler, vol. II, p. 434.

[889] Staehlin von Storcksburg, p. 239.

[890] Constantin de Grunwald, p. 174.

[891] Staehlin von Storcksburg, p. 257.

[892] ibidem, p. 87.

[893] ibidem, p. 113.

[894] ibidem, p. 221.

[895] ibidem, p. 268.

[896] ibidem, p. 266.

[897] Eugene Schuyler, vol. II, p. 503.

[898] Staehlin von Storcksburg, p. 308.

[899] Sbornik I.R.I.O., LXI, p. 480.

[900] ibidem, p. 358.

[901] John Perry, p. 263.

[902] Staehlin von Storcksburg, p. 180.

[903] M.S. Anderson, Peter, p. 157.

[904] Staehlin von Storcksburg, p. 115.

[905] ibidem, p. 24.

[906] Eugene Schuyler, vol. II, p. 436.

[907] Staehlin von Storcksburg, p. 304.

[908] Eugene Schuyler, vol. II, p. 438.

[909] Sbornik I.R.I.O., XV, pp. 239-240.

[910] ibidem.

[911] Eugene Schuyler, vol. II, p. 439.

[912] Staehlin von Storcksburg, p. 295.

[913] Eugene Schuyler, vol. II, p. 446.

[914] Friedrich Christian Weber, vol. I, pp. 186-187.

[915] Eugene Schuyler, vol. II, p. 444.

[916] ibidem, p. 323.

[917] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 277.

[918] Staehlin von Storcksburg, p. 325.

[919] ibidem, p. 328.

[920] Constantin de Grunwald, p. 198.

[921] Staehlin von Storcksburg, p. 279.

[922] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 188.

[923] Staehlin von Storcksburg, p. 94.

[924] Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 112.

[925] ibidem, p. 27.

[926] Staehlin von Storcksburg, p. 141.

[927] Care, după două sute de ani, rămâne cea mai proeminentă instituție intelectuală a națiunii. (N. a.)

[928] Basil Dmytryshin, p. 13.

[929] ibidem, p. 14.

[930] B.H. Sumner, Emergence, p. 181.

62

LA MAREA CASPICĂ

Odată cu semnarea Tratatului de la Nystad, în Rusia era, în sfârșit, pace. Acum, se părea că energiile colosale care fuseseră investite în campaniile militare de la Azov până la Copenhaga puteau fi, în sfârșit, canalizate spre Rusia însăși. Petru nu a vrut să fie cunoscut în istorie ca un cuceritor sau un războinic; el considera că rolul său este de reformator. Totuși, celebrările din Sankt-Petersburg care salutau pacea de la Nystad erau încă în desfășurare, când Petru a poruncit armatei sale să se pregătească de o nouă campanie. În primăvara următoare, armata avea să intre în Caucaz, împotriva Persiei. Și, încă o dată, urma să fie condusă personal de către împărat.

Deși anunțul a produs surpriză, marșul spre sud nu era un capriciu brusc. Toată viața lui, Petru auzise povești despre Orient, despre Imperiul Chinez, despre bogăția Marelui Mogul din India, despre amploarea schimburilor care se făceau pe traseele de caravane din Siberia înspre China și din India prin Persia, spre vest. Aceste povești veneau de la călători care treceau prin Rusia și zăboveau destul în Slobozia Germană ca să stârnească imaginația tânărului țar. Ele veneau de la Nicholas Witsen, burgmeisterul Amsterdamului, expert în geografia Orientului, care petrecuse multe ore discutând cu Petru în timpul primei ierni pe care țarul a petrecut-o în Olanda. Acum, în sfârșit, Petru avea de gând să-și pună în aplicare visul din tinerețe.

El încercase deja să se apropie de China, prin dezvoltarea schimburilor comerciale de ceai, blană și mătase și prin stabilirea unei misiuni permanente la Pekin. Dar chinezii erau orgolioși și suspicioși. Agresiva dinastie Manchu era la apogeul puterii ei la Pekin. Marele împărat Kiang-hsi, care venise la tron la vârsta de șapte ani, în 1661, și a domnit până la moarte, în 1722, făcuse pace cu toți vecinii și începuse o domnie remarcată prin patronajul artelor, poeziei, porțelanului și studiului; dicționarele și enciclopediile publicate la îndemnul lui au rămas etaloane pentru multe

generații. Kiang-hsi îi tolera pe străini la curtea lui, dar eforturile lui Petru de a îmbunătăți relațiile cu China făceau progrese insesizabile. În 1715, un preot rus, arhimandritul Hilarion, a fost primit la Pekin și i s-a dat rangul de mandarin, clasa a V-a. În final, în 1719, Petru l-a numit pe căpitanul Lev Ismailov, din Garda Preobrajenski ca ambasador extraordinar la Pekin și a trimis prin el, drept cadou pentru împărat, patru telescoape de fildeș, pe care Petru le făcuse cu mâna lui. Ismailov a fost primit cu o atitudine demnă și prietenoasă la curtea chineză, dar el a întrecut măsura. A cerut ca toate restricțiile privitoare la schimburile dintre Rusia și China să fie anulate, să se permită construirea unei biserici ruse la Pekin și să fie înființate consulate rusești în orașele importante din China, pentru a facilita schimburile. La acestea, chinezii au răspuns cu măreție: „Împăratul nostru nu face schimburi și nu are bazaruri. Voi vă prețuiți foarte mult negustorii. Noi disprețuim comerțul. Numai oamenii săraci și servitorii se ocupă cu negustoria la noi, iar din comerțul vostru noi nu avem niciun profit. Avem destule mărfuri rusești, chiar dacă nu le aduc oamenii voștri.“[931] Ismailov a plecat, iar după aceea caravanele rusești erau și mai mult obstrucționate. Kiang-hsi a murit în 1722, iar fiul lui, Yung Cheng, a fost și mai ostil decât el față de creștini în general. Astfel, drumul comerțului spre China mai mult s-a îngustat decât s-a extins în ultimii ani din domnia lui Petru.

Mai departe spre nord, de-a lungul malurilor pustii ale Mării Ohotsk și ale Pacificului de Nord, nu mai era nimeni care să împiedice înaintarea rușilor. În epoca lui Petru, rușii au pretins uriașa peninsulă Kamceatka și insulele Kurile. În 1724, cu puțin timp înainte de a muri, Petru l-a convocat pe un căpitan din flota lui, danez de origine, Vitus Bering, și i-a trasat sarcina de a conduce o expediție la periferia continentului Eurasia, la 1600 de kilometri dincolo de Kamceatka, ca să vadă dacă Eurasia și America de Nord erau unite prin uscat. Bering a găsit strâmtoarea largă de 85 de kilometri și de doar 44 de metri adâncime, care ulterior a primit numele lui.[932]

Un an mai înainte de plecarea lui Bering, Petru trimisese două fregate spre celălalt capăt al pământului, să transmită salutările lui fraterne „ilustrului rege și proprietar al glorioasei insule Madagascar“[933]. Locuitorii giganticei insule aveau o istorie destul de sărăcăcioasă în privința ospitalității față de străinii care îi vizitau: negustori și coloniști francezi fuseseră masacrați în 1674, iar pe parcursul secolului al XVIII-lea, singurii occidentali care au

pus piciorul pe insulă au fost pirați precum căpitanul Kidd. Motivul pentru care Petru a trimis expediția nu era să se stabilească în Madagascar. Navele lui aveau ordin să se oprească acolo și să încheie, dacă ar fi fost posibil, un tratat, apoi să navigheze mai departe către destinația lor reală, India. Petru visa la un acord comercial cu Marele Mogul și, de asemenea, ar mai fi vrut și niște lemn de tec pe care să-și exerseze abilitățile în tâmplărie. S-a întâmplat însă ca navele să nu ajungă nici în India, și nici în Madagascar; ele nici nu au mai plecat din Marea Baltică. La câteva zile după plecare s-a descoperit că una dintre fregate are o fisură, așa că amândouă s-au întors la Reval. Petru a fost dezamăgit, dar a murit înainte ca proiectul să fie reluat.

În orice caz, nu ruta pe mare către India era cea care îl atrăgea, ci rutele pe uscat, prin Persia și Asia Centrală. Caravanele din Asia Centrală veneau prin trecătoarea Khyber din India, treceau prin Kabul, traversau vârfurile colțuroase ale Hindukușului și apoi mii de kilometri de deșert locuit de calmuci și cazaci până să ajungă la Astrahan și pe Volga inferioară. În vremea lui Petru, a fost mai multă tulburare decât de obicei în rândul acestor oameni ai deșertului. Doi hani musulmani rivali, conducătorii hanatelor Hiva și Buhara, se luptau pentru supremație și fiecare dintre ei apelase la ruși pentru sprijin.[934] Petru, din cauza războiului său cu suedezii, nu putuse să răspundă acestor apeluri, dar îi fusese stârnit interesul pentru teritoriile deșertice.

Interesul lui Petru față de toate regiunile din est și din sud mai fusese stimulat și de rapoartele despre aur. Existau pietricele de aur în râurile din Siberia, filoane de aur de-a lungul malurilor Caspicii, nisipuri de aur în deșerturile din Asia Centrală – asemenea povești circulau mereu prin Sankt-Petersburg. În 1714, 1716 și 1719 Petru a trimis expediții în Siberia și Asia Centrală, în căutarea prețiosului metal. Aceste expediții s-au încheiat fără niciun câștig, deși prima expediție, în timp ce se retrăgea, a construit un fort la joncțiunea râurilor Irtiș și Om, care a devenit orașul Omsk.

Expediția din 1716 s-a încheiat cu o tragedie spectaculoasă. Auzind povești despre aurul care ar exista de-a lungul râului Amudaria, care curgea pe teritoriile hanului din Hiva, Petru s-a decis să trimită felicitări noului han pentru urcarea lui pe tron și o ofertă de protecție rusă, dacă va accepta suzeranitatea țarului. Pe drum, expediția urma, de asemenea, să construiască

și un fort la gura râului Amudaria, să cerceteze cursul râului și să trimită negustori și ingineri la izvorul râului, peste munți și apoi în jos, către India. Odată ce rapoartele expediției ar fi ajuns la el și hanii din Buhara și Hiva ar fi acceptat suzeranitatea, Petru ar fi putut să treacă la dezvoltarea unei rute comerciale permanente, care era, de fapt, obiectivul lui cel mai important.

Din păcate, Petru a ales un om nepotrivit ca să conducă acea expediție. Prințul Aleksandr Bekovici Cerkasski fusese născut prinț circasian musulman, cu numele Devlet Kisden Mirza. Pământurile tatălui său din Caucaz se aflau în interiorul imperiului șahului Persiei. Într-o zi, s-a întâmplat ca șahul s-o vadă pe frumoasa soție a tatălui lui Cerkasski și i-a poruncit vasalului său să-i trimită acea posesiune superbă. Tatăl a refuzat și a fugit cu familia lui la Moscova, cerând protecție. Acolo, fiul lui s-a convertit la creștinism, a devenit căpitan în regimentul de Gardă și a servit ca ofițer în Astrahan și de-a lungul frontierei Caucazului. Petru, gândindu-se că trecutul lui Cerkasski se potrivea perfect pentru a se descurca cu hanii musulmani, l-a convocat la Riga pentru ultimele instrucțiuni și l-a trimis în expediție.

În vara lui 1716, Cerkasski a plecat din Astrahan cu 4000 de soldați, detașamente de cazaci, ingineri și topografi. A construit două forturi pe partea estică a Mării Caspice, care era considerată de mult teritoriu al hanului din Hiva. În primăvara lui 1717, în ciuda rapoartelor despre furia hanului în legătură cu aceste acțiuni, a început să mărșăluiască spre Hiva. Armata hanului și-a făcut apariția și a început o luptă care a durat trei zile. Cerkasski a ieșit victorios, iar hanul a cerut pacea, pe care el și liderii lui au jurat pe Coran că o vor păstra. Apoi l-a invitat pe cuceritorul lui să intre în Hiva, sugerând că, pentru a fi mai comod și a se aproviziona mai ușor, ar fi mai bine ca armata rusă să se împartă în cinci detașamente, fiecare detașament urmând să fie staționat în alt oraș. Cerkasski a acceptat prostește acest lucru și, la scurt timp, armata hanului se deplasa de la un oraș la altul, forțând capitularea detașamentelor rusești, unul câte unul. Toți ofițerii au fost măcelăriți și toți soldații au fost vânduți ca sclavi. Cerkasski a fost dus în cortul hanului, unde o bucată de material roșu a fost întinsă la pământ, simbolul sângelui și al morții. Cerkasski a refuzat să îngenuncheze pe material în fața hanului, moment în care gărzile hanului i-au retezat gambele cu iataganele, împingându-l din greșeală peste stăpânul lor. După

aceea, nefericitul circasian rus a fost decapitat, împăiat și expus în curtea palatului hanului.

Frustrat de speranța lui de a ajunge în India prin Asia Centrală, Petru a continuat eforturile de a deschide un drum pe uscat prin Persia. El ar mai fi vrut să-l convingă pe șah să devieze ruta pe care se făcea comerțul atât de profitabil cu mătase, din nordul Persiei prin Caucaz la Astrahan și de acolo pe râurile rusești la Sankt-Petersburg, și nu pe ruta tradițională, din Persia prin Turcia spre Marea Mediterană. Petru nu credea că va fi dificil să-l convingă să facă acest lucru: relațiile cu șahul aflat în exercițiu erau amicale. Acest monarh era, potrivit lui Weber, care scria în 1715, „un prinț de patruzeci de ani, cu o fire foarte comodă, dedicat în întregime plăcerilor și care își rezolva diferendele cu turcii, indienii și alți vecini prin intermediul miniștrilor lui și cu ajutorul banilor; deși își spunea shahanshah, sau împăratul împăraților, se temea de turci [...] și, cu toate că turcii cuceriseră în optzeci de ani de la persani multe regate, mai precis Media, Asiria, Babilon și Arabia, ei [persanii] evitau întotdeauna să pornească un război împotriva Porții.“[935]

Pentru a obține acest acord, Petru l-a desemnat pe unul dintre „puii“ lui cei mai agresivi, Artemi Volînski, un tânăr nobil care servise ca dragon în armată și ca asistent diplomatic al lui Șafirov în negocierile cu turcii. Misiunea lui Volînski, scrisă de Petru cu mâna lui, era să studieze „adevărata situație a Imperiului Persan, armata lui, fortărețele și hotarele“[936]. El urma, în primul rând, să afle „dacă nu există vreun râu din India care să se verse în Marea Caspică“.

Volînski a ajuns la Isfahan, străvechea capitală a Persiei, în martie 1717, și s-a trezit curând plasat în arest la domiciliu. Acest lucru nu avea nimic de-a face cu activitatea lui; șahul și vizirul lui aflaseră însă de forturile construite de Cerkasski în estul Mării Caspice și de dezastruoasa lui campanie împotriva hanului din Hiva. Ei au înțeles exact rolul pe care îl avea Volînski, de a face o primă tentativă de cercetare a Persiei pentru împăratul rus aflat în expansiune. În consecință, pentru a-l împiedica să descopere slăbiciunea generală a Persiei, Volînski a fost ținut captiv în casa lui. Dar nu au putut să-l împiedice pe ambasador să facă observații personale după ce a fost primit la Curte. „Aici“, raporta Volînski, „nu există un conducător al

supușilor, ci un supus al supușilor lui, și sunt sigur că rareori mai găsești un asemenea prost printre oamenii obișnuiți, ce să mai spunem printre capetele încoronate. Din această cauză, [șahul] nu face niciodată nimic el singur, ci lasă totul în seama vizirului său, care este mai prost ca un bou, dar, cu toate acestea, este așa de bine văzut încât șahul ascultă la tot ce iese din gura lui și face tot ce zice el.“[937]

În ciuda restricționării mișcărilor lui, Volînski a reușit să încheie un tratat comercial care le dădea negustorilor ruși dreptul de a cumpăra și comercializa mătase neprocesată pe teritoriul Persiei. De asemenea, a putut observa destule ca să poată să-i raporteze lui Petru că starea de decădere a Persiei este așa de mare încât provinciile șahului de la Marea Caspică pot fi cucerite. Când Volînski se întorcea acasă, l-a vizitat în secret un emisar al prințului din Georgia, care îl ruga pe țar să vină în Sud și să ajute poporul creștin care trăia pe partea sudică a vârfurilor acoperite de zăpadă ale Caucazului.[938]

La întoarcere, Volînski a fost recompensat prin numirea în funcția de guvernator al Astrahanului și adjutant general al țarului. Volînski îl implora neobosit pe Petru să profite de slăbiciunea Imperiului Persan. Pe lângă faptul că îi vorbea de cuceririle pe care le-ar fi putut face chiar și o mică armată, el îl avertiza mereu pe țar că turcii înaintează și, dacă țarul nu lua repede Caucazul, cu siguranță l-ar fi luat sultanul. Petru a amânat până la finalizarea războiului cu Suedia. Atunci, aproape în același moment cu semnarea Tratatului de la Nystad, s-a petrecut un incident care a oferit un pretext pentru intervenția armată. Un trib de caucazieni, care se arătaseră deja dispuși să-i atace pe persani ca aliați ai Rusiei, nu a vrut să mai aștepte și a atacat centrul comercial persan de la Shemaha. La început, negustorii ruși din oraș nu erau îngrijorați, pentru că li se promisese că magazinele și depozitele lor nu vor fi atinse. Dar muntenii tribali au început să jefuiască la întâmplare, au ucis mai mulți ruși și au furat marfă în valoare de o jumătate de milion de ruble. Volînski i-a scris imediat lui Petru că este momentul oportun pentru a trece la acțiune, sub pretextul protejării comerțului rusesc și al sprijinirii șahului în restabilirea ordinii pe teritoriile sale. Răspunsul lui Petru era îndeplinirea rugăciunilor lui Volînski:

Am primit scrisoarea ta în care îmi scrii despre chestiunea de la Daud Bek și în care îmi spui că acum este chiar ocazia pentru care tu aveai poruncă să te pregătești. La această părere a ta eu răspund că este clar că nu trebuie să ne scape o asemenea ocazie. Am poruncit ca o parte considerabilă din forțele noastre de pe Volga să se adune în cantonament de iarnă, de unde vor pleca spre Astrahan la primăvară.[939]

Volînski i-a mai sugerat că este un moment bun pentru a-i incita și pe prinții creștini din Georgia și de prin alte părți ale Caucazului împotriva suzeranului persan. Dar Petru era mai prudent. Nu voia deloc să repete experiența pe care o avusese în urmă cu unsprezece ani cu prinții creștini din provinciile otomane Valahia și Moldova. Obiectivul lui era comerțul cu mătase, ruta spre India și controlul pașnic al țărmului vestic al Mării Caspice, care îi facilita realizarea acestui proiect. Așa că, înainte de a se lansa în această nouă campanie, a refuzat să facă vreo proclamație religioasă și să pozeze în eliberator. În loc de asta, i-a scris lui Volînski: „Cât despre ce îmi scrii tu în legătură cu prințul Georgiei și alți creștini, dacă vreunul dintre ei ar dori să ni se alăture, dă-le speranțe, dar, pentru că acești oameni sunt așa de schimbători, nu te apuca de nimic până la sosirea trupelor noastre, când vom acționa cum este mai bine.“

În timp ce Petru aștepta la Moscova venirea primăverii, rapoarte noi din Persia i-au stârnit îngrijorarea. Șahul fusese înlăturat în urma unei revolte afgane; noul conducător era cel de-al treilea fiu al șahului, Tahmasp Mirza, care se lupta cu liderul afgan Mahmud să-și păstreze tronul. Pericolul era că turcii, care aveau planuri clare în legătură cu vestul Caucazului, puteau să vadă în prăbușirea autorității din Persia o oportunitate de a pune mâna și pe estul Caucazului, iar aceste provincii de pe țărmul Mării Caspice erau exact cele pe care Petru intenționa să le cucerească.

Petru a detașat regimentele de Gardă din Moscova în 3 mai 1722, iar zece zile mai târziu a plecat și el, împreună cu Ecaterina, amiralul Apraksin, Tolstoi și alții. La Kolomna, pe Oka, s-au îmbarcat pe galere, coborând pe râu și apoi pe Volga spre Astrahan. Călătoria, chiar navigând în aval, pe apele umflate din cauza zăpezilor topite, a durat o lună, din cauza curiozității nepotolite a lui Petru. El s-a oprit în fiecare oraș să facă inspecții, să examineze obiecte interesante, să primească petiții și să pună

întrebări în legătură cu administrația locală și cu veniturile acesteia. Nimic nu a scăpat atenției sale și în fiecare zi decretele curgeau din condeiul lui, atingând subiecte care variau de la îmbunătățirea caselor de țărani până la schimbarea tipului de ambarcațiuni de pe Volga. La Kazan, străvechea capitală a regatului tătar cucerit de Ivan cel Groaznic, Petru a fost primul țar care vizita orașul după Ivan cel Groaznic, și era dornic să vadă nu numai șantierele sale navale, bisericile și mănăstirile, ci și părți ale orașului care erau încă locuite de tătari. Inspectând o țesătorie deținută de guvern, el a observat că aceasta produce țesături de calitate proastă, în timp ce, nu prea departe, o altă țesătorie, particulară, e înfloritoare. Pe loc, Petru a dat pur și simplu țesătoria guvernului proprietarului particular. La Saratov, împăratul s-a întâlnit cu Aiuk han, căpetenia de șaptezeci de ani a calmucilor. La bordul galerei imperiale, Ecaterina i-a oferit soției hanului un ceas de aur cu diamante. Hanul a răspuns imediat, poruncind ca cinci mii de călăreți calmuci să se alăture campaniei împăratului.

În Astrahan, Petru a petrecut o lună cu pregătirile finale pentru campanie. Fusese strânsă o armată de 61000 de oameni: 22000 de infanteriști, 9000 de cavaleriști și 5000 de marinari, plus forțe auxiliare de 20000 de cazaci și 5000 de calmuci. Între timp, el a privit cum se pescuiește marele morun de cinci metri, al cărui delicios caviar cenușiu rușii îl păstrau pentru ei, și sturionul, la fel de mare, ale cărui icre negre, doar ceva mai puțin gustoase, erau exportate în Europa în cantități mari.

În 18 iulie, el s-a îmbarcat cu infanteria rusă la Astrahan și a navigat 320 de kilometri în jos, pe coasta de vest a Mării Caspice, în timp ce uriașa masă de cavaleriști a fost trimisă pe uscat, prin stepa semideșertică Terek. Marea a fost agitată, iar voiajul a durat o săptămână, dar, în cele din urmă, s-a făcut debarcarea într-un mic golf la nord de orașul Derbent. Petru a fost primul care a pus piciorul pe mica plajă, chiar dacă a ajuns acolo stând pe o scândură purtată de patru marinari. Imediat, el a decis că toți ofițerii lui care nu se scăldaseră până atunci în Marea Caspică trebuie să facă o partidă de înot. Unii dintre ofițerii mai în vârstă, care nu știau să înoate, s-au supus cu mari ezitări. Și Petru s-a dus în apă bucuros, dar nu a înotat, ci a plutit în voie pe scândura lui.

Când a sosit cavaleria rusă, deși atât oamenii, cât și caii suferiseră din cauza „lipsei de apă și a ierbii proaste“ în marșul lor pe uscat, înaintarea spre Derbent a început. Drumul mergea de-a lungul coastei, pe fâșia îngustă dintre mare și munte, dar n-au întâmpinat decât o singură dată rezistență armată pe acel drum. Cu această ocazie, o căpetenie locală a măcelărit oribil trei cazaci („le-au tăiat pieptul, cât erau încă vii, și le-au scos inima“[940]) pe care Petru îi trimisese la el cu o scrisoare. Represiunea a fost rapidă, iar satul a fost ars din temelii. Petru era surprins de curajul acelui popor de munte. „Când sunt împreună, nu sunt solidari, ci fug, spunea el, dar separat, fiecare dintre ei rezistă așa de disperat, încât atunci când și-a aruncat muscheta și te-ai aștepta să se predea, el luptă cu pumnalul.“[941]

În alte părți, împăratul rus și împărăteasa lui erau primiți ca oaspeți de onoare. La Tarku, prințul musulman local și-a adus soțiile și concubinele să viziteze tabăra rusă. Femeile musulmane stăteau cu picioarele încrucișate „pe pernuțe de catifea roșie, așezate pe covoare persane“[942] în cortul împărătesei, unde – raporta căpitanul Peter Bruce – Ecaterina i-a invitat pe toți ofițerii ruși să vină în cort „ca să-și astâmpere curiozitatea“ față de „aceste creaturi nemaipomenit de frumoase și mult prea încântătoare“[943]. Petru și Ecaterina au participat la slujba din capela construită de oamenii din Garda Preobrajenski, după care fiecare dintre ei a pus câte o piatră în acel loc. Apoi fiecare soldat a pus, de asemenea, câte o piatră, așa că a fost ridicată o piramidă care să comemoreze slujba făcută în acel loc pentru împăratul Rusiei.

Obiectivul cel mai important al lui Petru era Derbentul, un oraș care se presupunea că fusese fondat de Alexandru cel Mare. Importanța Derbentului era atât comercială, cât și militară: un centru comercial semnficativ care ocupa o poziție strategică pe drumul de la sud la nord de-a lungul țărmului Mării Caspice. În acel punct, munții se apropiau cel mai mult de mare; așa că orașul situat în pasajul îngust controla toate mișcările militare și comerciale, spre nord și spre sud, și fusese numit Porțile de Fier Estice. Derbentul a capitulat fără luptă; ba mai mult, când Petru s-a apropiat, l-a găsit pe guvernator așteptându-l să-i ofere „cheile de aur ale orașului și ale citadelei, așezate pe o pernuță de brocart persan scump“[944].

Planul lui Petru, după ocuparea Derbentului, era gândit, tipic pentru el, la o scară foarte mare. Voia să continue avansul în jos, pe coastă, și să cucerească Baku, oraș aflat la 240 de kilometri mai la sud. Apoi intenționa să găsească un alt oraș comercial, și mai departe în sud, la gura râului Kura, care urma să devină un centru important al noului drum comercial între India, Persia și Rusia. După ce ar fi făcut acest lucru, urma să se deplaseze în sus, pe Kura, spre capitala Georgiei, Tiflis, și acolo să încheie o alianță cu prințul creștin Vahtang. În sfârșit, de la Tiflis s-ar fi întors peste munții Caucaz, spre nord, la Astrahan, prin teritoriile cazacilor terek. „Așadar, ne vom instala în aceste regiuni“[945], scria el Senatului.

Din păcate, evenimentele i-au luat-o înainte. Guvernatorul persan de la Baku a refuzat să accepte prezența garnizoanei ruse, ceea ce însemna că orașul nu putea fi câștigat decât în urma unui efort militar major. Deși armata lui părea suficient de mare ca să înfrângă orice opoziție militară, Petru era îngrijorat în legătură cu proviziile. O flotă care venea de la Astrahan cu provizii dăduse peste o furtună dezastruoasă pe Marea Caspică și nu a mai ajuns la Derbent; proviziile disponibile pe plan local se terminau văzând cu ochii. Mai mult, arșița de august de pe coastă făcea victime printre oameni și cai. Soldații mâncaseră fructele și pepenii pentru care Caucazul fusese întotdeauna renumit, dar mîncaseră așa de mult încât se îmbolnăviseră și multe regimente erau decimate. Ca să facă față căldurii insuportabile, Petru s-a ras pe cap și ziua purta o pălărie cu boruri largi peste țeasta goală. În răcoarea nopții, el se acoperea cu o perucă făcută din propriul păr. Împărăteasa l-a copiat pe soțul ei și s-a ras și ea pe cap, iar noaptea se acoperea cu o beretă de grenadier. Mult mai preocupată decât Petru de suferința soldaților din cauza căldurii copleșitoare, la un moment dat, ea chiar a avut îndrăzneala să contramandeze ordinele lui militare. Împăratul poruncise armatei să facă un marș, după care s-a retras în cortul lui să doarmă. Când s-a trezit, el și-a găsit soldații tot în tabără. „Care general“, a întrebat el mânios, „a îndrăznit să-i încalce porunca?“ „Eu am fost aceea“, a spus Ecaterina, „pentru că oamenii tăi ar fi murit de sete și de căldură.“[946]

Pe măsură ce analiza situația armatei sale, Petru devenea tot mai neliniștit. Se afla la mare distanță de cea mai apropiată bază rusească de la Astrahan, linia de aprovizionare maritimă nu funcționa, lângă el, în munții din flancul

lui nordic se aflau mulți locuitori potențial ostili, și mai exista și pericolul ca turcii – care, spre deosebire de persani, erau un adversar militar serios – să vină să-și protejeze propriile interese în Caucaz. Petru nu voia să repete experiența de pe Prut. Așa că, la consiliul de război, s-a luat decizia retragerii. A fost lăsată în urmă o garnizoană la Derbent, iar corpul principal de armată s-a retras spre nord, pe uscat și pe apă, la Astrahan.

Petru a ajuns la gurile Volgăi și la Astrahan în 4 octombrie. A rămas acolo o lună, îngrijindu-se de bunăstarea armatei, având grijă ca cei bolnavi să fie îngrijiți, iar ceilalți să intre în cantonament de iarnă. O parte din timpul acesta, Petru a fost grav bolnav, având un atac de strangurie și piatră, o afecțiune a tractului urinar. Înainte de a pleca din Astrahan, Petru lăsase de înțeles că, în ciuda abandonării campaniei din acea vară, nu renunță și la ambițiile rusești în legătură cu Marea Caspică. În noiembrie, a trimis o expediție combinată, navală și militară, ca să captureze portul Resht, aflat la 750 de kilometri, pe țărmul sudic al Mării Caspice. În luna iulie din vara următoare, o forță rusească a cucerit Baku, în acest fel asigurând întreaga coastă vestică a vastei mări continentale. Negocierile cu neajutoratul șah au avut ca rezultat cedarea de către Persia a orașului Derbent, laolaltă cu trei provincii din Caucazul de Est. Așa cum i-a explicat Petru ambasadorului persan, dacă șahul nu ar fi cedat acele provincii Rusiei, care îi era prietenă, atunci le-ar fi pierdut cu siguranță în fața Turciei, care îi era dușmană. Șahul nu era în poziția de a contrazice logica rusească.

Dezintegrarea Imperiului Persan și campania militară purtată pe linia Mării Caspice amenința să aducă din nou Rusia în conflict cu Imperiul Otoman. Poarta fusese dintotdeauna interesată în mod special de Transcaucazia, adică de provinciile persane Georgia și Armenia, așezate în sudul mărețului lanț muntos Caucaz. Turcii râvneau la ele nu pentru că erau creștine, ci pentru că se aflau la frontiera turcă și lângă Marea Neagră. Sultanul nu avea nimic împotrivă ca Petru să ia provinciile persane aflate pe partea Mării Caspice a Caucazului, dar el nu trebuia să se apropie de Marea Neagră, care, de când Azovul fusese redat Turciei, era din nou lacul sultanului. În cele din urmă, țarul și sultanul au rezolvat problema amiabil, împărțind provinciile persane din Caucaz. Ca un inconvenient, persanii nu au acceptat niciodată acea înțelegere și au continuat să se lupte intermitent cu cei doi

puternici vecini ai lor. În 1732, împărăteasa Anna, sătulă de irosirea forțelor sale în provinciile caspice (până la 15000 de soldați ruși mureau în fiecare an, bolnavi, mai ales din cauza climei) le-a înapoiat persanilor. Abia în domnia Ecaterinei cea Mare Caucazul de Nord a fost desemnat provincie rusească și abia în 1813, în timpul domniei nepotului Ecaterinei, Alexandru I, Persia a cedat Rusiei teritoriile de coastă de pe linia Mării Caspice prin care Petru cel Mare a mărșăluit în ultima lui campanie.

---

931 Eugene Schuyler, vol. II, p. 458.

932 În anii care au urmat, exploratorii și coloniștii ruși au traversat strâmtoarea și de-a lungul coastei Alaskăi au apărut o serie de forturi rusești și avanposturi comerciale. În cele din urmă, aceste așezări rusești au ajuns până la San Francisco, unde, în 1806, la ceva mai mult de optzeci de ani după moartea lui Petru, a fost stabilit un centru de negoț cu blănuri. Mai mult de un secol, Alaska – cunoscută atunci sub numele de America Rusă – a fost controlată de Compania Ruso-Americană, deținută de stat. În 1867, marea întindere care a devenit al patruzeci și nouălea stat al Americii a fost vândută de țarul Alexandru al II-lea pentru suma de 7.000.000 de dolari. Astăzi, singurul punct de pe glob unde frontierele Statelor Unite și ale Uniunii Sovietice se întâlnesc propriu-zis sunt cei 85 de kilometri ai strâmtorii Bering. (N. a.)

933 B.H. Sumner, Emergence, p. 152.

934 Weber descrie un tip neobișnuit de ajutor pe care hanul din Buhara i-l cerea lui Petru. Ambasadorul hanului la Petersburg, spune Weber, „l-a implorat pe țar să-i dea fete suedeze pe care să le ia cu el sau măcar să-i dea permisiunea să cumpere câteva pentru că stăpânul său auzise că suedezii sunt o națiune foarte războinică, ceea ce îl făcea dornic să aibă și el ceva din rasa lor în teritoriile sale“ (Friedrich Christian Weber, vol. I, p. 223.). Această cerere a fost respinsă; totuși, el a găsit două fete suedeze, pe care le-a luat cu el. (N. a.)

935 ibidem, p. 92.

[936] ibidem, p. 100.

[937] Eugene Schuyler, vol. II, p. 464.

[938] Munții vulcanici uriași ai Caucazului sunt mai înalți decât Alpii. Muntele Elbrus are 5633 de metri, Dîhtau are 5198 de metri și multe altele au peste 4800 de metri. Pe unul dintre aceste vârfuri se spune că ar fi fost înlănțuit Prometeu. (N. a.)

[939] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 374.

[940] Peter Henry Bruce, p. 277.

[941] Eugene Schuyler, vol. II, p. 472.

[942] Peter Henry Bruce, p. 273.

[943] ibidem, pp. 271, 273-274.

[944] John Bell, p. 553.

[945] S.M. Soloviov, vol. IX, p. 379.

[946] Sbornik, I.R.I.O., XLIX, p. 287.

63

APUSUL

Începuse să ningă înainte ca Petru și Ecaterina să pornească spre Moscova de la Astrahan, la sfârșitul lui noiembrie 1722. Pe drum, s-a făcut tot mai frig. La 160 de kilometri mai jos de Țarițîn, Volga era acoperită cu gheață, iar barca lui Petru nu a mai putut înainta. Au fost mari dificultăți să se găsească sănii potrivite pentru grupul imperial și, din această cauză, călătoria a durat o lună.

Odată întors la Moscova, Petru a intrat în atmosfera sezonului. În timpul săptămânii de carnaval, procesiunea le-a întrecut pe toate cele din anii anteriori. Ambasadorul saxon raporta:

Procesiunea era alcătuită din șaizeci de sănii, toate având forma unei bărci. În primele sănii se afla Bahus – întruchipat corespunzător, pentru că cel care îl întruchipa fusese îmbătat timp de trei zile și trei nopți. Urma o sanie trasă de șase pui de urs, o sanie trasă de patru porci și o sanie trasă de zece câini. Apoi venea Colegiul Cardinalilor, îmbrăcat la patru ace, dar călare pe boi. După ei urma marea sanie a papei-caricatură, înconjurat de arhiepiscopii lui, făcând semnul crucii în stânga și în dreapta. Apoi, țarul-caricatură, însoțit de doi urși. Partea spectaculoasă a procesiunii era o fregată în miniatură, cu două punți și trei catarge, pe care, manevrând pânzele, se afla împăratul, îmbrăcat ca un căpitan de vas. Această priveliște uimitoare era urmată de un șarpe de mare, lung de 30 de metri, susținut pe douăzeci și patru de sănii mai mici, legate între ele, ca să se onduleze pe zăpadă. După șarpe venea o barjă poleită în care stătea Ecaterina, îmbrăcată ca o țărancă friziană, însoțită de curtenii ei, mascați ca niște negri. La rând veneau Menșikov, îmbrăcat ca un stareț, generalul-amiral Apraksin, îmbrăcat ca burgmeisterul Hamburgului și alte notabilități costumate în germani, polonezi, chinezi, persani, circasieni și siberieni. Ambasadorii străini veneau împreună, îmbrăcați în costume domino, albastru și alb, în timp ce prințul Moldovei era îmbrăcat ca un turc.[947]

Înainte de a părăsi Moscova pentru a pleca la Sankt-Petersburg la începutul lui martie 1723, Petru și-a invitat prietenii la un alt spectacol uluitor: incendierea casei de lemn de la Preobrajenskoe, unde el plănuise pentru prima oară, în secret, războiul împotriva Suediei. Cu mâna lui, împăratul a umplut rafturile și dulapurile cu substanțe chimice inflamabile și artificii și apoi a dat foc casei. Multe explozii mărunte și flăcări colorate strălucitoare au izbucnit din structura arzândă și, o vreme, până la prăbușire, conturul din lemn solid al casei s-a profilat pe curcubeul incandescent. Mai târziu, când rămăsese numai cenușa neagră și fumegândă, Petru s-a întors către ducele de Holstein, nepotul lui Carol al XII-lea, și i-a spus: „Aceasta este imaginea războiului: victorii strălucitoare urmate de distrugere. Dar, odată cu această casă, în care au fost concepute primele mele planuri împotriva Suediei, fie să dispară orice gând de a mai înarma brațul meu împotriva acelui regat și fie ca el să fie cel mai credincios aliat al imperiului meu.“[948]

În lunile mai calde, Petru și-a petrecut o bună parte din timp la Peterhof. La recomandarea doctorilor săi, a băut ape minerale și a făcut exerciții, inclusiv tăind iarba și făcând drumeții cu un rucsac în spate. Marea lui plăcere rămăsese în continuare apa, iar ambasadorul prusac raporta că, atunci când se afla pe apă, nici măcar miniștrii lui nu puteau ajunge la el. „Împăratul este așa de ocupat cu casa lui de vacanță și cu navigarea în golf“, spunea el, „încât nimeni nu îndrăznește să-l deranjeze.“[949]

În iunie 1723 întreaga Curte – chiar și țarina Praskovia, care suferea mult din cauza gutei sale – s-a mutat cu Petru la Reval, unde el construise un elegant palat roz pentru Ecaterina și, alături, o casă micuță, cu trei camere, pentru el. Palatul Ecaterinei era înconjurat de o mare grădină cu fântâni, bazine și statui, dar când a venit să se plimbe pe aleile largi împăratul a fost surprins să vadă că este singur. Motivul, a descoperit el curând, era poarta principală încuiată și păzită de o santinelă ale cărei ordine erau să țină publicul la distanță. Petru a revocat imediat ordinul, explicând că nu ar fi construit niciodată o grădină așa de mare și de scumpă numai pentru el și soția lui, iar în ziua următoare toboșarii au fost trimiși în oraș să anunțe că grădina este deschisă pentru toată lumea.

În iulie, Petru a plecat cu flota, pentru a face manevre în Marea Baltică. În august s-a întors cu flota la Kronstadt, unde a fost aranjată o mică ceremonie în onoarea bărcuței pe care Petru o găsise la Izmailovo cu Karsten Brandt și în care luase primele lecții de navigație, pe râul Iauza. Acum cunoscută ca „bunica marinei ruse“, barca fusese adusă la Kronstadt. Acolo, împăratul a urcat la bordul ei, unde acum flutura steagul imperial. Cu Petru la cârmă și patru amirali la rame, barca a trecut prin fața celor douăzeci și două de nave de linie rusești și a celor 200 de galere ancorate în coloane. La semnalul lui Petru, tunurile de la bordul tuturor navelor au bubuit saluturi; curând, un fum greu plutea deasupra apei și doar vârfurile catargelor de la navele mai mari mai puteau fi zărite. A urmat o petrecere de zece ore, iar Petru a declarat că oaspeții care nu se îmbată în ziua aceea nu merită prietenia lui. Doamnele au rămas și ele, iar tinerele prințese Anna și Elisabeta împărțeau pahare de vin unguresc în jurul lor. Ducesa de Mecklenburg s-a îmbătat, iar alți oaspeți distinși erau și ei amețiți, plângeau, se îmbrățișau și se sărutau, iar mai târziu se certau și se înghionteau. Chiar și Petru, care bea mult mai puțin decât în tinerețe, a băut multe pahare.

În toamnă, un alt bal mascat public a celebrat a doua aniversare a Păcii de la Nystad. Petru a fost costumat mai întâi ca un cardinal catolic, apoi ca un preot luteran, având gulerul împrumutat de la pastorul luteran din Sankt-Petersburg și, la sfârșit, ca un toboșar de armată, bătând toba la fel ca un toboșar profesionist. A fost ultima petrecere de amploare pentru țarina Praskovia, care a murit la scurt timp după aceea.

Ca să-și curățe corpul după aceste bacanale, Petru făcea cure cu „apa de fier“ nou descoperită la Oloneț. Împăratul mergea deseori acolo, iarna, când putea să traverseze lacul pe sanie, uneori însoțit de Ecaterina; el susținea că acele ape minerale rusești sunt superioare celor pe care le băuse în Germania. Nu toată lumea era de acord cu el, iar unii erau îngrijorați că, dacă va mai continua să bea apele puternic feroase, își va face mai mult rău decât bine. Refuzul lui Petru de a urma prescripțiile doctorului era una dintre probleme; uneori putea să bea și douăzeci și unu de pahare de apă minerală într-o singură dimineață. Nu avea voie să mănânce fructe crude, castraveți, lămâi sărate sau brânză de Limburg în timpul curei. Totuși, într-o zi, imediat după ce își băuse apa, a mâncat mai multe smochine și câteva kilograme de cireșe. Pentru a sparge monotonia curei cu apă, Petru lucra la

strungul său, sculptând obiecte de fier și de lemn. Când se simțea mai în putere, vizita fierăriile din apropiere și modela cu barosul bare și table de fier.

Fetele cele mari ale lui Petru ajungeau la vârsta căsătoriei (Anna avea paisprezece ani în 1722, iar Elisabeta treisprezece ani) și, ca orice monarh rațional, el căuta partide care să fie utile diplomației țării sale. Încă din timpul vizitei în Franța, speranța lui fusese să-și mărite una dintre fete, mai degrabă pe Elisabeta, cu regele-copil, Ludovic al XV-lea. Nu numai că din această căsătorie Rusia ar fi câștigat un prestigiu imens, prin legătura cu Casa de Bourbon, dar Franța ar fi fost un aliat util în Europa Occidentală, care să contrabalanseze ostilitatea Angliei. Dacă mariajul cu regele ar fi fost imposibil, Petru spera ca Elisabeta să se mărite măcar cu un prinț francez din casa regală și să facă din acest cuplu regele și regina Poloniei. Imediat după semnarea Păcii de la Nystad și propria lui proclamare ca împărat, a adus subiectul în discuție la Paris. Ambasadorul francez la Petersburg, Campredon, a adăugat la propunere și adeziunea lui entuziastă: „Pentru ca țarevna să acționeze în interesul nostru, ar fi de dorit să asigurăm un mariaj între fiica mai mică a țarului, care este foarte prietenoasă și are un chip drăguț, și un prinț francez, care ar putea cu ușurință și cu siguranță, prin puterea țarului, să fie făcut rege al Poloniei.“[950]

Philippe, duce d’Orleans, regentul Franței, a fost interesat. Polonia ar fi fost un aliat util pentru Franța, în spatele Austriei. Dacă împăratul urma într-adevăr să-și folosească puterea ca să pună un prinț francez pe tronul Poloniei, merita ca prințul acela să se căsătorească cu fiica împăratului. Philippe avea unele ezitări: originile obscure ale împărătesei Ecaterina și misterul care înconjura data mariajului ei cu Petru ridicau întrebări legate de legitimitatea Elisabetei. Dar a trecut peste aceste îndoieli și chiar a sugerat că prințul francez cel mai potrivit să devină mire – și deci rege al Poloniei – era propriul lui fiu, tânărul duce de Chartres. Când Petru s-a întors din Persia și a auzit că ducele de Chartres era cel propus de Franța, fața lui s-a luminat de un zâmbet. „Îl cunosc și îl stimez foarte mult“[951], i-a spus el lui Campredon.

Din păcate pentru părțile care negociau, exista un obstacol important pe care nu îl puteau controla: Augustus de Saxonia, care avea cincizeci și trei

de ani și era bolnav, se afla încă pe tronul polonez. Deși el și Petru nu mai erau nici prieteni, nici aliați, împăratul nu intenționa chiar să-l înlăture de la tron. Propunerea lui era ca ducele de Chartres să se căsătorească cu fiica lui, apoi să aștepte ca Augustus să moară, iar tronul polonez să rămână vacant. Francezii preferau să aștepte ca ducele să fie ales rege al Poloniei și pe urmă să aibă loc mariajul, dar Petru a refuzat să aștepte. Ce se va întâmpla, a întrebat el, dacă Augustus va trăi încă cincisprezece ani? Campredon a insistat că acest lucru nu ar fi posibil. „Regele Poloniei are nevoie doar de o nouă amantă, isteață și plină de viață, ca să-l aducă mai aproape de acel eveniment“[952], a spus el.[953]

În cele din urmă, Campredon a acceptat punctul de vedere al lui Petru și a încercat să-și convingă guvernul să aranjeze imediat partida. El a scris la Paris, lăudând calitățile Elisabetei. „În persoana prințesei Elisabeta nu este nimic care să nu fie plăcut“[954], spunea el. „Se poate spune că, într-adevăr, este o frumusețe, cu silueta, chipul, ochii și mâinile ei. Defectele ei, dacă are vreunul, sunt legate de educație și de maniere, dar sunt convins că este așa de inteligentă, încât va fi ușor de corectat ceea ce lipsește, prin grija unor persoane pricepute și experimentate care ar trebui să stea în preajma ei dacă înțelegerea ar fi încheiată.“

În final, înțelegerea a fost împiedicată de obiecțiunile vechiului inamic al lui Petru, George I al Angliei. Regentul Franței și șeful miniștrilor săi, abatele Dubois, făcuseră din prietenia cu Anglia pivotul noii politici externe a Franței. Cele două foste adversare erau acum atât de apropiate, încât, deoarece Anglia nu avea reprezentanță diplomatică în Rusia, Dubois îi trimitea rapoartele lui Campredon din Sankt-Petersburg în original regelui George, care le trimitea înapoi la Paris, însoțite de comentarii marginale, scrise cu mâna lui. George I nu avea nicio dorință să vadă că influența rușilor crește și mai mult. Dubois era de acord cu el și, un timp, a refuzat și să răspundă mesajelor lui Campredon. Când a făcut-o, în sfârșit, răspunsul lui a fost că Anglia ridicase obiecțiuni și că ambasadorul trebuie să aștepte instrucțiuni. Cu puțin înainte de sfârșitul anului 1723, atât Dubois, cât și regentul muriseră, iar Ludovic al XV-lea ajunsese la vârsta majoratului și devenise rege al Franței. Ducele de Chartres a luat în căsătorie, în cele din urmă, o prințesă germană. Fiica lui Petru, Elisabeta, nu s-a căsătorit niciodată oficial (deși este posibil ca ea să se fi căsătorit în secret cu

fermecătorul ei iubit, Aleksei Razumovski, pe care l-a făcut conte, dintr-un om de rând); și, în loc să devină regină a Poloniei, a rămas acasă și a domnit ca împărăteasă a Rusiei, timp de douăzeci și unu de ani.

Planurile lui Petru pentru fiica cea mare, prințesa Anna, au dat roade imediat. Cu ani în urmă, mintea creativă a lui Goertz avusese ideea căsătoriei tânărului său stăpân, ducele Carol Frederic, cu Anna. Goertz îi comunicase acest plan lui Petru, iar planul prinsese rădăcini în mintea lui. Între timp, norocul tânărului duce se risipise. El era singurul nepot al regelui Carol al XII-lea, care nu avusese urmași direcți și îl ținuse pe tânăr aproape de el, și mulți suedezi încă mai credeau că în locul mătușii sale Ulrika Eleonora și al soțului ei, Frederic de Hesse, Carol Frederic ar fi trebuit să fie urmaș la tron. În 1721, Carol Frederic a făcut în secret o călătorie în Rusia, sperând să câștige sprijinul lui Petru pentru a putea urca pe tronul suedez, dorind poate să pecetluiască înțelegerea aceasta prin căsătoria cu una dintre fiicele împăratului. Odată ajuns în Rusia, el a servit de minune obiectivelor lui Petru. Ulrika Eleonora și Frederic au văzut în prezența tânărului la Petersburg o amenințare tacită, iar acest stimulent a dus la semnarea Tratatului de la Nystad în 1721, care avea și o clauză ce conținea garanția rușilor că nu vor sprijini pretențiile lui Carol Frederic la tronul suedez. În ciuda dezamăgirii sale, Carol Frederic a rămas în Rusia. Ecaterina l-a simpatizat și el avea întotdeauna un loc rezervat la toate celebrările publice, iar mica lui curte de refugiat a devenit un loc de adunare pentru mulți ofițeri suedezi căsătoriți cu rusoaice pe care nu aveau voie să le ducă în Suedia. În scurt timp, cum aceste suflete dezrădăcinate se întâlneau zilnic și începeau să-și cultive și să-și rafineze gustul pentru vodcă, unicul nepot al lui Carol al XII-lea, cel care luptase alături de unchiul său și plânsese la moartea acestuia, era acum în pericol de a deveni nimic mai mult decât un cățeluș cuminte de la curtea rusă.

Cu toate acestea, Carol Frederic continua să spere că se va căsători cu prințesa Anna, care era înaltă, cu părul negru și frumoasă ca mama ei. Ea era și inteligentă, manierată și spirituală, iar când apărea la Curte, cu părul coafat în stil european și împodobit cu perle, ambasadorii străini erau impresionați. Șansele lui Carol Frederic au crescut foarte mult când a fost semnată alianța defensivă ruso-suedeză în 1724. Lui i s-au acordat titlul de Alteță Regală și o pensie suedeză, iar Rusia și Suedia s-au pus de acord să

convingă Danemarca să cedeze Holsteinului teritoriul pierdut. Poziția ducelui era acum bine stabilită, iar în decembrie 1724 el a fost încântat să primească de la Osterman un mesaj prin care i se cerea să încheie un contract de căsătorie între el și prințesa Anna. O parte a acordului prevedea numirea lui Carol Frederic în funcția de guvernator general al Rigăi.

Ceremonia de logodnă a fost sărbătorită grandios. În seara de dinainte, orchestra personală a ducelui i-a cântat serenade împărătesei sub geamurile Palatului de Iarnă. În ziua următoare, după slujba oficiată la Biserica Sfânta Treime și un prânz cu familia imperială, ducele a fost logodit cu Anna și Petru însuși a luat inelele de la viitorii miri și le-a schimbat între ele. Împăratul a strigat „Vivat!“, iar petrecerea de logodnă a continuat cu o cină, un bal și un foc de artificii. La bal, simțindu-se rău, Petru a refuzat să danseze, dar Ecaterina, invitată de tânărul Carol Frederic, a dansat împreună cu el o poloneză.

Anna a trăit doar patru ani după căsătorie și a murit la douăzeci de ani. Dar soarta s-a folosit de ea și de soțul ei ca să continue linia de succesiune a lui Petru. Ei au plecat în Holstein, unde, la Kiel, cu puțin înainte de a muri, Anna a născut un fiu, al cărui nume a fost Karl Ulrich Peter. În 1741, când băiatul avea treisprezece ani, mătușa lui, Elisabeta, a devenit împărăteasă. Necăsătorită și având nevoie să desemneze un moștenitor, ea și-a adus nepotul înapoi în Rusia și i-a schimbat numele în Piotr Fiodorovici. În 1762, la moartea Elisabetei, el i-a succedat la tron ca împăratul Petru al III-lea. Șase luni mai târziu, a fost înlăturat de la tron și ucis de susținătorii soției lui germane. Această femeie puternică a pus mâna pe tron, a fost încoronată ca Ecaterina a II-a și a devenit cunoscută în lume ca Ecaterina cea Mare. Fiul, nepoții, și alți descendenți ai lui Petru al III-lea și ai Ecaterinei cea Mare au ocupat tronul Rusiei până în 1917, toți aceștia provenind, prin prințesa Anna și Carol Frederic de Holstein, nepotul lui Carol al XII-lea, din străvechea viță a lui Petru cel Mare.

Eforturile lui de a-și căsători cele două fiice cu prinți străini arată faptul că Petru nu a avut-o pe niciuna în vedere pentru succesiunea la tron. Într-adevăr, nicio femeie nu mai fusese până atunci pe tron. Dar moartea lui Piotr Petrovici, în 1719, lăsa în urmă numai un urmaș pe linie masculină al Casei Romanov – Piotr Alekseevici, fiul țareviciului Aleksei. Mulți ruși îl

priveau ca pe un succesor legitim, iar Petru era pe deplin conștient că tradiționaliștii considerau că Marele Duce este o speranță pentru viitor. El era hotărât să distrugă această speranță.

Dar dacă nu Piotr Petrovici, atunci cine să fie succesorul? Tot cântărind această problemă, gândurile împăratului se întorceau mereu către persoana cea mai apropiată de el: Ecaterina. În timp, pasiunea care îl animase la început și care îl atrăsese spre acea tânără femeie simplă și robustă s-a transformat în iubire, încredere și mulțumire reciprocă. Ecaterina era o parteneră cu o energie uriașă și de o adaptabilitate remarcabilă; deși era îndrăgostită de lux, putea să fie la fel de binedispusă și în condiții primitive. Ea a călătorit, devotată, alături de Petru, chiar și atunci când era însărcinată, iar el îi spunea de multe ori că puterea ei este mai mare decât a lui. Au fost legați prin bucuriile oferite de fetele lor și de durerea provocată de moartea multor copii. S-au bucurat de prezența celuilalt și au fost triști când nu erau împreună. „Slavă Domnului, totul este bine aici“, scria Petru din Reval în 1719, „dar când intru în conac și văd că nu ești acolo, mă întristez foarte tare.“[955] Altă dată scria: „Dar când îmi spui că este dureros să te plimbi singură, deși grădina este așa de plăcută, te cred, pentru că așa este și pentru mine; mă rog doar la Dumnezeu ca aceasta să fie ultima vară pe care o petrecem separat, și ca în viitor să fim mereu împreună.“

În timpul unei astfel de lungi absențe a lui Petru, cauzată de război, Ecaterina i-a pregătit o surpriză care i-a plăcut extrem de mult soțului ei. Știind cât de mult se bucură el de noi construcții, ea a ridicat în secret un conac de țară, cam la vreo douăzeci și cinci de kilometri de Sankt-Petersburg. Vila, construită din piatră, cu etaj și înconjurată de grădini și livezi, era așezată pe un deal deasupra unei mari întinderi de șes, care ținea până la Neva și la oraș. Când Petru s-a întors, Ecaterina i-a spus că a găsit un loc fermecător, „unde Majestății Voastre nu i-ar displăcea să construiască o casă de țară, dacă s-ar deranja doar să-l vadă“. Petru a promis imediat că se duce să-l vadă și, „dacă locul este într-adevăr așa cum l-ai descris tu“, el construiește acolo orice casă dorește ea. În dimineața următoare, un grup numeros a pornit la drum, având la ei și un cort, unde Petru sugerase că ar putea lua masa. La poalele dealului, drumul începea să urce și, dintr-odată, la capătul cărării străjuite de tei, Petru a văzut casa. El era încă uimit când au ajuns în fața ușii, iar Ecaterina i-a spus: „Aceasta este casa de țară pe

care am construit-o pentru suveranul meu."[956] Petru a fost copleșit de bucurie și i-a spus cu tandrețe: „Văd că vrei să-mi arăți că există locuri frumoase în jurul Petersburgului, chiar dacă nu sunt pe apă." Ea l-a condus prin casă și, în final, l-a adus într-o sufragerie unde fusese așezată o masă bogată. El a toastat în cinstea gustului ei în arhitectură, iar ea și-a ridicat paharul în cinstea stăpânului noii case. Spre uimirea și bucuria lui continuă, în momentul în care buzele ei au atins paharul, unsprezece tunuri ascunse în grădină au detunat un salut. La căderea nopții, Petru a spus că nu-și amintește o zi mai fericită ca aceea. Cu timpul, proprietatea a devenit cunoscută sub numele de Țarskoe Selo, „Satul țarului", iar împărăteasa Elisabeta i-a comandat lui Rastrelli să înceapă construirea unui palat uriaș pe acel loc. Magnificul palat, care mai există și astăzi, a fost numit după mama ei, împărăteasa Ecaterina I.

Respectul și recunoștința lui Petru pentru Ecaterina se datorau și participării ei la campaniile miltare de pe Prut și din Persia. El făcuse publice aceste sentimente, atunci când s-a recăsătorit cu ea și când a instituit Ordinul Sfintei Ecaterina în onoarea ei. Ea deținea deja titlul de împărăteasă, ca soție a împăratului, dar în acel moment, când avea în față un viitor fără niciun fiu, el a decis să meargă mai departe. Primul pas l-a făcut în februarie 1722, înainte ca el și Ecaterina să plece în Caucaz, și a constat în emiterea unui decret general privitor la succesiune. Acesta afirma că tradiția străveche și respectată prin care tronul marilor cneji ai Moscoviei și, mai târziu, al țarilor ruși, se moștenea de la tată la fiu sau, în anumite situații, de la fratele mai mare la fratele cel mic, nu mai era valabilă. De aici înainte, a decretat Petru, fiecare suveran domnitor va avea putere absolută să-și desemneze succesorul. „În acest fel, a încheiat el, copiii sau copiii copiilor nu vor fi tentați să cadă în păcatul lui Absalom."[957] Noul decret mai prevedea și ca toți oficialii și supușii să jure credință și să accepte alegerea împăratului.

Oricât ar fi fost de revoluționar, ucazul din februarie 1722 a fost numai un prim pas către un act încă și mai senzațional: declarația lui Petru prin care decisese încoronarea oficială a Ecaterinei ca împărăteasă. Un decret din 15 noiembrie 1723 prevedea că, întrucât

soția și consoarta noastră preaiubită, împărăteasa Ecaterina, a fost un mare sprijin pentru noi, și nu numai pentru aceasta, dar și în multe operațiuni militare, lăsând la o parte slăbiciunea femeiască, din propria ei voință a fost alături de noi și a ajutat în toate felurile posibile. [...] Pentru aceste acte ale soției noastre, am hotărât ca, în virtutea puterii supreme pe care ne-a dat-o Dumnezeu, ea să fie încoronată și acest lucru, cu voia lui Dumnezeu, urmează să aibă loc la Moscova în această iarnă.[958]

Petru pășea pe un teren periculos. Ecaterina era o servitoare lituaniană care ajunsese în Rusia ca prizonieră. Iar acum urma să poarte coroana imperială și să stea pe tronul țarilor ruși? Deși manifestul care anunța încoronarea nu specifica numele Ecaterinei ca moștenitor, în noaptea de dinaintea încoronării, Petru le-a spus mai multor senatori și demnitari importanți ai Bisericii, în casa unui negustor englez, că Ecaterina urmează să fie încoronată pentru a avea dreptul de a conduce statul. A așteptat obiecțiunile lor; nu a auzit niciuna.

Ceremonia de încoronare urma să fie grandioasă. Petru, întotdeauna atent când era vorba de cheltuit banii pentru el, a poruncit să nu se facă nicio economie. O mantie de încoronare imperială a fost comandată de la Paris, iar un bijutier din Sankt-Petersburg a fost însărcinat să facă o nouă coroană imperială, mult mai impresionantă decât cea purtată anterior de suveranii ruși. Ceremonia urma să aibă loc nu în orașul lui Petru, noua capitală, Sankt-Petersburg, ci în Sfânta Moscova, în interiorul Kremlinului, potrivit tradiției străvechi a încoronării țarilor. Stepan Iavorski, președintele Sfântului Sinod, și neobositul Piotr Tolstoi au fost trimiși la Moscova cu porunca de a pregăti o ceremonie glorioasă. Senatul, Sfântul Sinod și toți oficialii și nobilii aveau poruncă să fie de față.

Petru a fost întârziat de o criză de strangurie pe care a avut-o la începutul lui martie 1724 și a plecat la Oloneț să mai facă o cură de ape minerale și să-și amelioreze starea. În 22 martie încă nu se recuperase destul, dar el și Ecaterina au pornit spre Moscova. În zorii zilei de 7 mai a fost trasă o salvă de tun din Kremlin. Alaiul din fața Kremlinului includea 10000 de soldați din Garda imperială și un escadron de gărzi călare, a căror trecere era privită cumva cu o oarecare amărăciune de unii negustori moscoviți, ai căror armăsari, dintre cei mai nobili, fuseseră rechiziționați de Tolstoi

pentru ceremonie. La ora zece, când toate clopotele din Moscova băteau și toate tunurile bubuiau, Petru și Ecaterina au apărut în capul Pridvorului Frumos, escortați de toți oficialii din imperiu, de membrii Senatului, generalii din armată și marii demnitari ai statului. Împărăteasa era îmbrăcată într-o rochie roșie brodată cu aur și avea nevoie de cinci doamne ca să țină trena. Petru purta o tunică de culoarea cerului, brodată cu argint și ciorapi roșii de mătase. Cuplul stătea în picioare și privea mulțimea din Piața Catedralei din exact același loc din care, cu patruzeci și doi de ani în urmă, Petru, în vârstă de zece ani, și mama lui priveau streliții răzvrătiți și pădurea lor de halebarde strălucitoare. Apoi, cei doi au coborât pe treptele Pridvorului Frumos, au traversat Piața Catedralei și au intrat în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. În mijloc fusese ridicat un podium și pe el, sub un baldachin de catifea și aur, două fotolii incrustate cu pietre prețioase îi așteptau pe Petru și pe Ecaterina.

La ușa catedralei, Iavorski, Feofan Prokopovici și alți clerici înalți, îmbrăcați în veșmintele lor preoțești, au întâmpinat cuplul imperial. Iavorski le-a dat crucea să o sărute, apoi i-a condus către tronuri. Ceremonia a început, iar Petru și Ecaterina stăteau unul lângă altul în tăcere. În cel mai important moment al ceremoniei, Petru s-a ridicat și Iavorski s-a dus la el cu noua coroană imperială. Petru a luat-o și, întorcându-se spre cei prezenți, a spus cu voce tare: „Este voința noastră să o încoronăm pe consoarta noastră preaiubită.“[959] Petru însuși a așezat coroana pe capul Ecaterinei. Apoi i-a înmânat globul cu cruce, dar, semnificativ, a păstrat în mâna lui sceptrul, simbolul puterii absolute. Coroana era împodobită cu 2564 de diamante, perle și alte pietre prețioase, iar în vârful ei, sub o cruce din diamante, se găsea un rubin mare cât un ou de porumbel.

Când Petru i-a pus pe cap coroana, Ecaterina, copleșită de emoție, cu lacrimile curgându-i pe obraji, a îngenuncheat în fața lui și a vrut să-i sărute mâna. El însă și-a tras mâna, iar ea a vrut atunci să-i îmbrățișeze genunchii, dar Petru a ridicat-o. Apoi au fost rostite solemn rugăciuni, tunurile au detunat și clopotele din Moscova au bătut.

După ceremonie, Petru s-a întors la palat să se odihnească, dar Ecaterina, cu coroana pe cap, a mers singură în fruntea procesiunii, de la Catedrala Adormirii Maicii Domnului până la Catedrala Arhanghelului Mihail, pentru

a se ruga la mormintele țarilor, potrivit obiceiului. Mantia imperială, făcută în Franța și decorată cu sute de vulturi de aur cu două capete, care se afla acum pe umerii ei, era așa de grea, încât, cu tot ajutorul celor care o mai susțineau, o obliga să se oprească și să se odihnească de mai multe ori. În timp ce ea pășea, Menșikov o urma la mică distanță, aruncând aur și argint mulțimii din jur. La picioarele Pridvorului Frumos, ducele de Holstein a așteptat-o ca să o conducă în Palatul Foișor, unde fusese pregătit un banchet magnific. În timpul banchetului, Menșikov a împărțit medalii cu portretele lui Petru și al Ecaterinei pe o parte și cu o imagine care îl înfățișa pe Petru așezând coroana pe capul Ecaterinei și inscripția „Încoronată la Moscova în 1724“ pe cealaltă parte. Petrecerea și celebrările s-au ținut lanț în oraș zile în șir. În Piața Roșie au fost fripți doi boi uriași, umpluți cu vânat și pui, iar alături curgeau două fântâni, una cu vin roșu și alta cu vin alb.

Puterile Ecaterinei și intențiile pe termen lung ale împăratului nu fuseseră precizate. Ca semn că ea poate exercita anumite funcții ale suveranității, Petru i-a permis să-l facă pe bătrânul Piotr Tolstoi conte, un titlu pe care l-au purtat toți descendenții lui, inclusiv marele romancier Lev Tolstoi. La porunca ei, Iagujinski a fost făcut Cavaler al Ordinului Sfântului Andrei, iar cneazului Vasili Dolgoruki, căzut în dizgrație și exilat în urma afacerii cu țareviciul Aleksei, i s-a permis să se întoarcă la curte. Dar puterile ei, chiar și în această privință, erau limitate. Ea a pledat zadarnic pentru iertarea exilatului fost vicecancelar Șafirov. Nimeni nu știa precis ce intenționa Petru să facă. Este posibil ca nici pe patul de moarte să nu se fi hotărât. Dar este sigur că el a vrut să sublinieze importanța Ecaterinei – poate pentru a juca rolul de regentă pentru una dintre fiicele sale, dacă nu pentru a purta chiar coroana. Petru știa că tronul Rusiei nu poate fi conferit doar ca o recompensă pentru un serviciu credincios și iubitor. Purtătorul coroanei trebuia să fie o persoană energică, înțeleaptă și cu experiență. Calitățile Ecaterinei erau cumva diferite. Totuși, ea fusese unsă împărăteasă, iar Campredon, ambasadorul francez, a concluzionat că Petru a vrut, în acest fel, ca ea să fie „recunoscută ca regentă și suverană după moartea soțului ei“[960].

După încoronare, drumul către oferirea de favoruri era mai deschis în fața Ecaterinei ca niciodată. Totuși, la câteva săptămâni de la acest triumf, Ecaterina s-a aflat la marginea prăpastiei dezastrului personal, având în față

posibilitatea distrugerii totale. Printre companionii Ecaterinei era și un tânăr frumos, numit Wilhelm Mons, fratele mai mic al Annei Mons, care fusese amanta lui Petru în urmă cu douăzeci și cinci de ani. Mons era un străin, un german născut în Rusia, care stătea cu câte un picior bine plasat în amândouă lumile. Elegant, vesel, isteț, ambițios și oportunist, el își alesese patronii cu viclenie, muncind din greu ca să se ridice la rangul de șambelan și să ocupe postul de secretar și confident al Ecaterinei. Împărătesei îi plăcea compania lui, deoarece era, cum spunea un observator francez, „unul dintre cei mai bine făcuți și mai frumoși bărbați pe care i-am văzut vreodată“[961]. Sora lui Mons, Matriona, obținuse și ea un la fel de mare succes. Era căsătorită cu un nobil baltic numit Fiodor Balk, un general-maior care era guvernatorul Rigăi, în timp ce ea însăși făcea parte din suita împărătesei Ecaterina, fiind și confidenta ei.

Treptat, fratele și sora și-au pus la cale o strategie prin care să obțină controlul asupra accesului la împărăteasă, sub pretextul că o asistă pe împărăteasă și că au grijă de interesele acesteia. Prin Mons și Matriona Balk, mesajele, petițiile și apelurile aveau toate șansele să fie prezentate favorabil Ecaterinei; într-adevăr, fără ajutorul celor doi, era puțin probabil ca asemenea mesaje să ajungă vreodată la ea. Iar cum se știa că influența ei asupra soțului este foarte mare, canalul Mons a devenit dintr-odată extrem de valoros. Miniștri ai guvernului, ambasadori străini, chiar și prinți străini și membri ai familiei împăratului îl abordau pe zelosul și frumosul german cu o petiție într-o mână și cu mita în cealaltă. Niciun personaj nu era prea august – țarina Praskovia și fiicele sale, ducele de Holstein, cneazul Menșikov, cneazul Repnin și contele Tolstoi – sau prea umil – un țăran care ar fi trebuit să se întoarcă în satul său l-a mituit pe Mons ca să-i aranjeze să rămână la Sankt-Petersburg. Mons își fixa „taxele“ în funcție de importanța serviciului și de averea petiționarului. În afară de bogăția câștigată din aceste activități, Mons și sora lui au primit proprietăți, șerbi și bani direct de la împărăteasă. Având de a face cu oamenii cei mai puternici din Rusia, cu Menșikov, care îi spunea „frate“, Mons a ajuns la concluzia că „Wilhelm Mons“ este un nume prea simplu pentru un așa magnific și și-a schimbat numele în Moens de la Croix. Binevoitori, toți i se adresau cu noul său nume, mai puțin Petru, care nu știa nici de transformarea numelui și nici de motivul pentru care fostul Wilhelm Mons devenise așa de important.

Se bârfea că mai sunt și alte lucruri pe care Petru nu le știe despre Wilhelm Mons. Se șoptea prin Petersburg și, la scurt timp după aceea, și în Europa, că împărăteasa îl luase pe tânărul și frumosul șambelan ca amant. Circulau povești oribile, inclusiv una în care se spunea că Petru și-a găsit soția cu Mons într-o noapte, în grădină, la lumina lunii, într-o postură compromițătoare. Nu se prezenta nicio dovadă în acest sens. Povestea cu noaptea din grădină și lumina lunii este demontată de faptul că Petru a aflat prima oară de infracțiunile fiscale ale lui Mons în noiembrie, când grădina luminată de lună ar fi fost acoperită de zăpadă. Mai mult decât atât, felul de a fi al Ecaterinei nu se potrivește cu acest tip de aventură. Împărăteasa era generoasă, iubitoare și directă, dar era și inteligentă. Îl cunoștea pe Petru. Chiar dacă afecțiunea ei pentru el s-ar mai fi răcit (ceea ce pare improbabil, mai ales că era momentul când ea tocmai fusese încoronată împărăteasă), ar fi înțeles, desigur, că e imposibil să țină ascunsă o aventură cu Mons și că acest lucru ar fi avut niște urmări groaznice, atunci când s-ar fi aflat. Este posibil ca Mons, urmând tradiția străveche a aventurierilor îndăzneți și plini de succes, să fi dorit să-și încununeze succesul punând la îndoială drepturile maritale ale împăratului. Pe de altă parte, este puțin probabil că Ecaterina s-ar fi lăsat implicată într-o asemenea nebunie.

Chiar și fără această insultă supremă, pare ciudat că Petru nu a știut nimic despre corupția lui Mons atâta timp. Este un semn al slăbiciunii accentuate, provocate de boală, că Petru nu știa ceea ce pentru nimeni în Sankt-Petersburg nu mai era un secret. Când împăratul a descoperit totuși adevărul, răzbunarea a fost rapidă și mortală. Cine i-a spus lui Petru, nu se știe exact. Unii cred că ar fi fost Iagujinski, care ar fi fost deranjat de pretențiile lui Mons. Alții spun că informatorul ar fi fost chiar unul dintre subordonații lui Mons. Cum a aflat, primul pas al lui Petru a fost să interzică printr-un decret petițiile adresate lui, prin care se încerca obținerea iertării unui infractor. Apoi, în timp ce suspansul și îngrijorarea creșteau, stimulate de decretul său, a așteptat. În noaptea de 8 noiembrie, s-a întors la palat fără să arate vreun semn de mânie, a luat cina cu împărăteasa și fiicele lui și a avut o conversație banală cu Wilhelm Mons. Apoi, spunând că este obosit, a întrebat-o pe Ecaterina cât e ceasul. Ea s-a uitat la ceasul din Dresda pe care i-l dăruise el și a răspuns: „E nouă.“ Petru a dat din cap și a spus: „E timpul ca toată lumea să meargă la culcare.“[962] Toți s-au ridicat și s-au dus în camerele lor. Mons s-a dus acasă, s-a dezbrăcat și și-a aprins

pipa, înainte de a se retrage, când generalul Ușakov a intrat și l-a arestat sub acuzația de luare de mită. Hârtiile lui Mons au fost confiscate, camera i-a fost sigilată, iar el a fost dus în lanțuri.

În ziua următoare, Mons a fost adus la Petru. Potrivit minutei oficiale a anchetei, el era așa de speriat încât a leșinat; după ce și-a revenit, a mărturisit toate faptele pentru care era acuzat. A recunoscut că a luat mită, a recunoscut că lua veniturile de pe proprietățile împărătesei pentru folosul propriu, a recunoscut că sora lui, Matriona Balk, era și ea implicată. Nu a mărturisit că ar avea vreo relație nepotrivită cu Ecaterina, pentru că nici nu i s-a pus o asemenea întrebare – încă o dovadă, se pare, a lipsei de temei a zvonurilor. Petru nu a căutat să facă un secret din desfășurarea anchetei. Dimpotrivă, a dat un anunț ca aceia care i-au dat mită lui Mons sau știau despre mită să vină să spună. Timp de două zile, un crainic al orașului a mers pe străzile Petersburgului, făcând anunțul și amenințând cu pedepse severe pe cei care nu vor dezvălui informațiile pe care le aveau.

Mons era pierdut – oricare dintre acuzații era suficientă să fie condangat –, iar în 14 noiembrie a fost condangat la moarte. Ecaterinei totuși nu-i venea să creadă că va muri. Încrezătoare în puterea ei de a-și influența soțul, mai întâi i-a trimis vorbă Matrionei Balk să nu fie îngrijorată de fratele ei, iar apoi s-a dus la Petru să-i ceară să-l ierte pe frumosul ei șambelan. Aici și-a judecat greșit soțul. Furia răzbunătoare care îi doborâse pe Gagarin și pe Nesterov și îi îngenunchease pe un Menșikov și pe un Șafirov nu s-ar fi dat la o parte să-l cruțe pe un Wilhelm Mons. Mons nu a primit nicio iertare, dar, în noaptea dinaintea morții, Petru s-a dus la el în celulă și i-a spus că îi pare rău să piardă un om așa de talentat, dar crima cere pedeapsă.

În 16 noiembrie 1724, Wilhelm Mons și Matriona Balk au fost duși cu săniile la locul execuției. Mons s-a purtat curajos, dând din cap și înclinându-se în fața prietenilor pe care îi vedea în mulțime. Când a urcat pe eșafod, el și-a scos calm haina grea de blană, a ascultat citirea sentinței la moarte și și-a pus capul pe butuc. După ce a murit, sora lui a primit unsprezece lovituri de cnut, administrate foarte ușor, ca să nu o rănească prea tare, și a fost exilată pe viață în Siberia, la Tobolsk. Soțului ei, generalul Balk, i s-a dat permisiunea de a se recăsători, dacă dorește.

Nu e nicio surpriză că acest calvar a tensionat relațiile dintre Petru și Ecaterina. Deși numele ei nu fusese niciodată menționat nici de Mons și nici de acuzatori, și nimeni nu îndrăznea să o acuze pe ea de luare de mită, toată lumea suspecta că ar fi știut ce se întâmplă, dar a ignorat totul. Petru însuși părea că vede o legătură între ea și Mons, deoarece, în ziua execuției, a emis un decret adresat tuturor oficialilor de stat. Scris cu propria lui mână, decretul afirma că, din cauza abuzurilor care avuseseră loc în casa împărătesei fără știința acesteia, li se interzicea să se mai supună vreunei porunci sau recomandări pe care aceasta le va da în viitor. În același timp, dirijarea treburilor financiare a fost scoasă de sub controlul ei.

Ecaterina a suportat aceste lovituri cu curaj. În ziua execuției lui Mons, l-a chemat pe profesorul ei de dans și, împreună cu cele două fiice mai mari, au exersat menuetul. Știind că orice semn de interes în legătură cu Mons putea s-o afecteze grav, ea și-a ascuns cu străşnicie sentimentele. Dar nu l-a iertat așa ușor pe Petru și, la o lună după execuție, un observator nota: „De-abia își vorbesc; nu mai mănâncă și nu mai dorm împreună.“[963] La jumătatea lunii ianuarie, tensiunea începuse să scadă. „Împărăteasa a făcut o îngenunchere adâncă și lungă în fața împăratului, ca să obțină iertarea pentru greșelile ei“, scria același observator. „Conversația a durat trei ore și chiar au luat cina împreună.“[964]

Dacă reconcilierea urma să fie permanentă, nu vom putea ști niciodată. Cât s-a desfășurat afacerea cu Wilhelm Mons, împăratul a fost bolnav și starea lui s-a agravat tot mai mult. La mai puțin de o lună de la îngenuncherea Ecaterinei, Petru a murit.

După Pacea de la Nystad și încoronarea Ecaterinei, în ochii întregii lumi, Petru se afla la apogeul puterii. Totuși, pentru cei din Rusia, și mai ales pentru cei aflați mai aproape de împărat, existau semne îngrijorătoare. Recolta fusese slabă doi ani la rând; cerealele erau cumpărate de peste graniță, dar nu atât de multe ca să acopere deficitul. Noi acuzații de corupție au fost aduse mai-marilor țării. Șafirov fusese condamnat, iertat și exilat, iar acum Menșikov fusese schimbat din funcția de președinte al Colegiului de Război. Nimic nu părea că se mișcă, dacă Petru nu era acolo personal, să se asigure că se face. În palatul de la Preobrajenskoe, servitorii nu aduceau nici lemne de foc în sobe până când împăratul le poruncea.

Acest declin treptat al stării generale a statului avea loc în paralel cu deteriorarea sănătății lui Petru și a stării lui de spirit. Uneori, el lucra cu energia și entuziasmul lui obișnuite. Unul dintre ultimele sale proiecte era planul unei alte clădiri mari, care să găzduiască proiectata sa Academie de Științe. Se mai gândea să înființeze și o nouă universitate în capitală. Dar, de cele mai multe ori, era prost dispus și apatic. În aceste perioade de depresie își pierdea orice interes, stătea și ofta și refuza să acționeze până în ultima clipă. Când împăratul era așa de retras și indiferent, chiar dacă problemele erau presante, puțini dintre cei aflați în jurul lui îndrăzneau să-i vorbească. Reflectând această atmosferă, Mardefelt, ambasadorul prusac, îi scria stăpânului său, regele Frederic Wilhelm: „Nu am cuvinte destul de puternice ca Majestatea Voastră să înțeleagă cu adevărat neglijența insuportabilă și confuzia în care se desfășoară aici cele mai importante afaceri, așa încât nici ambasadorii străini, nici miniștrii ruși nu știu cui să se adreseze. Răspunsul pe care îl primim de la miniștrii ruși este doar un suspin și ei mărturisesc cât sunt de disperați de dificultățile pe care le întâmpină cu privire la fiecare propunere. Nu se prefac, este adevărul adevărat. Aici nimic nu mai este considerat important decât când se ajunge pe marginea prăpastiei.“[965]

Chiar și cei care erau mai aproape de Petru și-au dat seama doar treptat că explicația acestei situații consta în faptul că Petru era grav bolnav. Tulburarea lui mai veche încă îl mai afecta, tremurăturile încă îi mai zguduiau silueta gigantică, dar slăbită, și numai Ecaterina îl putea liniști, ținându-i capul în poala ei. În anii din urmă însă, începuse să sufere de o altă maladie îngrijorătoare. O descria Jefferyes în raportul lui către Londra:

Majestatea Sa are de un timp încoace o slăbiciune în brațul stâng care a fost cauzată de faptul că i-a lăsat sânge un chirurg nepriceput, care nu a nimerit vena și a secționat un nerv aflat în apropierea ei. Accidentul l-a obligat ca de atunci să poarte o mănușă îmblănită în mâna stângă, care îl doare adesea, la fel ca și brațul, iar uneori îi amorțește.[966]

Și vârsta își spunea cuvântul. În 1724, Petru avea doar cincizeci și doi de ani, dar eforturile uriașe pe care le făcuse, mișcarea continuă în care s-a

aflat și excesele de alcool din tinerețe i-au afectat grav constituția magnifică. La cincizeci și doi de ani, Petru era un om bătrân.

În afară de aceste afecțiuni, el mai avea și o altă boală care, în cele din urmă avea să-i fie fatală. De câțiva ani suferea de o infecție a tractului urinar, iar în vara lui 1722, în timpul caniculei din campania persană, simptomele au reapărut. Doctorii l-au diagnosticat cu strangurie și piatră la rinichi, un blocaj al uretrei și al vezicii provocat de spasme musculare sau de infecție. În iarna dintre anii 1722 și 1723, durerea de uretră a reapărut. La început, Petru nu i-a spus de această durere decât valetului său și a continuat să bea și să chefuiască la fel ca întotdeauna, dar în curând durerea s-a agravat și a trebuit să-și consulte doctorii. În următorii doi ani, s-a luptat permanent cu durerile. A urmat sfaturile doctorilor, înghițea medicamentele pe care aceștia i le dădeau și a redus băutura, bând doar puțin cvas și, din când în când, câte un pahar de coniac. Câteva zile suferea și de-abia putea să facă față treburilor; apoi, o perioadă, se simțea mai bine și atunci putea să-și reia activitatea lui normală.

Spre sfârșitul verii lui 1724, boala a reapărut și de data aceasta simptomele erau mult mai rele. Din cauza neputinței de a urina, Petru era în agonie. Doctorul lui personal, dr. Blumentröst, l-a chemat pe un alt doctor ca să-l consulte, un chirurg englez, dr. Horn. Ca să permită eliminarea urinei, acesta a introdus un cateter, încercând în mai multe rânduri să penetreze vezica, dar reușind să scoată doar sânge și puroi. În cele din urmă, cu mare dificultate, a reușit să extragă cam o jumătate de pahar de urină. În timpul aceste sondări, executate fără anestezie, Petru era întins pe o masă, strângând mâna doctorilor care stăteau lângă el. El încerca să stea nemișcat, dar durerile erau atât de mari, încât aproape că a sfărâmat mâinile doctorilor. În cele din urmă, a fost eliminată o piatră uriașă, iar durerile s-au mai atenuat. Într-o săptămână, urina a început să treacă aproape normal. A rămas în pat mai multe săptămâni totuși și de-abia la sfârșitul lunii septembrie a început să facă câțiva pași prin cameră, fiind nerăbdător să-și reia viața obișnuită.

La începutul lui octombrie, cerul de la fereastra lui Petru era albastru și aerul răcoros, iar el a poruncit ca iahtul lui să fie amarat pe Neva, într-un loc unde să-l poată vedea. Câteva zile mai târziu, în ciuda faptului că

doctorul îl avertizase să nu facă efort, a ieșit afară. Mai întâi s-a dus la Peterhof să vadă fântânile care fuseseră instalate în parc. Apoi, în timp ce doctorii protestau tot mai vehement, a pornit într-o lungă și meticuloasă inspecție. A început la Schlüsselburg, ca să celebreze aniversarea a douăzeci și doi de ani de la capturarea fortăreței-cheie. Apoi s-a îndreptat către fierăriile de la Oloneț, iar când a ajuns acolo își revenise deja într-atât încât a fost capabil să bată cu ciocanul o foaie de tablă care cântărea mai mult de patruzeci și cinci de kilograme. De acolo a plecat să vadă cum merg lucrările la canalul Ladoga, care avansau rapid sub conducerea germanului Munnich.

Turul a durat aproape toată luna octombrie și, în timpul acesta, Petru avea junghiuri și alte simptome ale bolii, dar acestea nu au putut să-l oprească. În 5 noiembrie, s-a întors la Petersburg, dar s-a hotărât aproape imediat să plece cu barca pentru a vizita alte turnătorii și fabrici de armament de la Systerbeck, în Golful Finic. Vremea era obișnuită pentru o iarnă timpurie din nord: cer înnorat, vânturi puternice și aspre, ape înghețate. Dicolo de gurile Nevei, iahtul lui Petru se apropia de satul pescăresc Lahta, când a văzut în depărtare o barcă cu douăzeci de soldați care era scăpată de sub control din cauza vânturilor puternice și a valurilor. Petru a văzut cum barca a intrat pe un banc de nisip. Acolo, când chila a atins fundul apei, iar valurile au început să izbească ambarcațiunea dintr-o parte, micul vas a început să se clatine dintr-o parte în alta, amenințând să se scufunde. Cei care se aflau pe vas și, în mod clar, nu știau să înoate, păreau să fie incapabili să facă ceva ca să se salveze. Petru a trimis un schif de pe iahtul lui ca să-i ajute, dar marinarii nu au putut să aducă pe linia de plutire barca eșuată; în timpul acesta oamenii din barcă nu erau de niciun ajutor, pentru că erau ca și paralizați de frica înecului. Agitat, împăratul a poruncit să fie dus cu schiful la barca eșuată. Pentru că nu puteau să se apropie de ambarcațiune din cauza valurilor, împăratul a sărit în mare, plonjând în apele înghețate care îi ajungeau până la mijloc, și a înaintat spre barca naufragiată. Sosirea lui i-a însuflețit pe oamenii disperați. Ei au ascultat comenzile strigate de el și au apucat frânghiile pe care le aruncau cei de pe iaht. Cu ajutorul altor marinari care acum săriseră și ei alături de împărat, barca naufragiată a fost trasă și pusă din nou pe linia de plutire. Bucurându-se de salvarea lor, supraviețuitorii au fost duși la mal, ca să-și revină în casele pescarilor de acolo.

Petru s-a întors pe iaht ca să-și scoată hainele ude și să-și pună altele mai călduroase până să ajungă la Lahta. Inițial, deși stătuse în apa înghețată destul de mult, nu părea ca această expunere la frig să-l fi afectat. Extrem de bucuros că îi salvase pe oameni și că pusese vasul înapoi pe linia de plutire, la Lahta s-a dus să se odihnească. În timpul nopții însă au început frisoanele și febra, iar în câteva ore au reapărut și durerile abdominale. Și-a anulat călătoria la Systerbeck și s-a întors la Sankt-Petersburg, unde s-a așezat în pat. Din momentul acela, boala nu l-a mai lăsat din strânsoare.

Un timp, se părea că Petru își va reveni și de această dată. De Crăciun era suficient de bine ca să facă turul tradițional pe la cele mai importante case din Sankt-Petersburg, în compania grupului său de colindători și muzicanți. În ziua de Revelion a fost de față la tradiționalul foc de artificii, iar de Bobotează a ieșit pe gheața Nevei pentru sfințirea apelor și a mai răcit o dată în timpul acestei ceremonii. În acele săptămâni, a mai participat, pentru ultima dată, și la sărbătoarea Sinodului Beat, care se întrunise ca să aleagă un succesor pentru locul de papă-caricatură, ocupat de Buturlin, decedat de curând. Alegerea unui nou „papă“ presupunea convocarea conclavului de „cardinali“, într-o ședință prezidată de Bahus, care stătea pe un butoi. Petru însuși i-a închis pe „cardinali“ într-o cameră separată, cu interdicția de a ieși până la alegerea noului „papă“. Ca să îi ajute la deliberări, fiecare „cardinal“ trebuia să bea câte un polonic de whisky la fiecare cincisprezece minute. Activitatea a durat toată noaptea, iar când conclavul a ieșit împleticindu-se în dimineața următoare, fusese ales un ofițer obscur. În acea seară, demnitarul proaspăt avansat a fost sărbătorit cu un banchet la care oaspeții au fost serviți cu carne de urs, lup, vulpe, pisică și șobolan.

La mijlocul lui ianuarie, răceala care apăruse în relația dintre Petru și Ecaterina din cauza episodului cu Mons părea că dispăruse. Au participat la o nuntă comică a servitorului unui denșcik al lui Petru. Mai târziu, tot în acea lună, Petru a participat și la alte întruniri în casa lui Piotr Tolstoi și a amiralului Cruys. Dar, în 16 ianuarie, boala a revenit și l-a obligat să stea în pat. Dr. Blumentröst a chemat din nou alți doctori, inclusiv pe Horn. Sondând cu delicatețe, aceștia au descoperit că inflamația vezicii și a intestinului era așa de gravă, încât au considerat că deja există o cangrenă. Pentru că știa că niciun tratament nu va rezolva o inflamație atât de avansată, Blumentröst și colegii lui au trimis curieri rapizi la doi specialiști

celebri din Europa, dr. Boerhaave, în Leyden, și dr. Stahl, în Berlin, cu descrierea simptomelor lui Petru și cu cererea disperată de ajutor.

Inițial, stând în pat, Petru părea că își revine. El a continuat să lucreze, convocându-i pe Osterman și pe alți miniștri la patul său, unde aceștia rămâneau să discute toată noaptea. În 22 ianuarie el a vorbit cu ducele de Holstein și i-a promis că va merge cu el la Riga, când se va simți mai bine. În ziua următoare a avut din nou o cădere și, chemând un preot, a primit ultima împărtășanie. Tolstoi, Apraksin și Golovkin aveau voie să stea la căpătâiul său și, în prezența lor, Petru a poruncit grațierea și eliberarea tuturor prizonierilor, cu excepţia celor vinovaţi de crimă, și a mai oferit și o amnistie pentru tinerii nobili care erau pedepsiți pentru că nu se prezentaseră la datorie. I-a mai poruncit lui Apraksin, care plângea, și celorlalți miniștri, să protejeze străinii din Sankt-Petersburg dacă el va muri. În final, atent la detalii, așa cum îi era obiceiul, a mai emis și un decret care reglementa pescuitul și vânzarea de clei.

În seara de 26 ianuarie împăratul părea că se mai întremase, iar medicii se gândeau să-l lase să se ridice și să se plimbe prin cameră. Încurajat, Petru s-a ridicat în capul oaselor și a mâncat puțină cașă. Instantaneu, au început niște convulsii atât de violente, încât cei din cameră au crezut că a sosit sfârșitul. Miniștrii, membrii Senatului, ofițerii superiori din regimentul de Gardă și alți oficiali au fost convocați în grabă la palat ca să înceapă priveghiul. Curând, valurile de durere din trupul lui Petru au fost așa de mari, încât Osterman l-a implorat să uite de toate treburile și să se gândească numai la el. În agonie, urlând din cauza durerilor atroce, Petru se căia mereu pentru păcatele sale. A mai primit de două ori sfânta împărtășanie și s-a rugat de iertare. În 27 ianuarie, preotul care se afla lângă el era Feofan Prokopovici, în a cărui prezență Petru spunea cu fervoare: „Doamne, cred. Sper.“ Curând după aceea, el spunea, ca și cum ar fi vorbit cu sine însuși: „Sper că Dumnezeu mă va ierta de multele mele păcate, pentru că am încercat să fac bine poporului meu.“[967]

În tot acest calvar, Ecaterina nu a plecat de la căpătâiul soțului. A rămas acolo, zi și noapte. La un moment dat, spunându-i că acest lucru l-ar ajuta să se împace cu Dumnezeu, ea l-a implorat pe Petru să-l ierte pe Menșikov, care se afla tot în dizgrație. Petru a acceptat, iar prințul a intrat în cameră ca

să primească pentru ultima oară iertarea de la stăpânul său muribund. La ora două după-amiaza, în ziua de 27, poate cu gândul la succesiune, împăratul a cerut o foaie de scris. I-a fost adusă una, iar el a scris „Să i se dea totul...“[968], după care condeiul i-a căzut din mână. Pentru că nu mai putea continua, a vrut să dicteze și a trimis după fiica lui Anna, dar, până să vină prințesa, a început să delireze.

Nu și-a mai recăpătat niciodată cunoștința, ci a intrat în comă și doar horcăia. Ecaterina stătea în genunchi lângă el oră de oră, rugându-se neîncetat să fie iertat de chinuri și să moară. În sfârșit, în dimineața de 28 ianuarie 1725, la ora șase, în timp ce ea se ruga – „O, Doamne, te implor, deschide-ți porțile raiului ca să primești la tine acest suflet mare“[969] –, Petru cel Mare, în al cincizeci și doilea an al vieții și în al patruzeci și treilea an al domniei, a intrat în eternitate.

---

[947] Sbornik, I.R.I.O., III, pp. 342-343.

[948] Eugene Schuyler, vol. II, p. 485.

[949] ibidem, p. 486.

[950] Sbornik, I.R.I.O., XL, p. 304.

[951] Eugene Schuyler, vol. II, p. 495.

[952] ibidem, p. 496.

[953] De fapt, Augustus chiar a mai trăit încă zece ani, murind în 1733, la vârsta de șaizeci și trei de ani. (N. a.)

[954] Sbornik, I.R.I.O., XLIX, p. 324.

[955] S.M. Soloviov, vol. VIII, p. 519.

[956] Staehlin von Storcksburg, p. 208.

[957] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 59.

[958] Ian Grey, p. 431.

[959] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 62.

[960] Constantin de Grunwald, p. 210.

[961] ibidem, p. 211.

[962] Sbornik, I.R.I.O., III, p. 391.

[963] ibidem, p. 394.

[964] ibidem, p. 396.

[965] Eugene Schuyler, vol. II, p. 488.

[966] Sbornik, I.R.I.O., LXI, p. 486.

[967] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 68.

[968] Bernard Pares, p. 225.

[969] Sbornik, I.R.I.O., III, p. 399.

EPILOG

Cauza morții lui Petru nu a fost descrisă complet în termeni medicali. Profesorul Hermann Boerhaave, eminentul medic din Leyden, a primit informațiile prin mesajul urgent trimis de Horn și Blumentröst despre simptomele împăratului, dar, până să apuce să scrie recomandarea, a venit al doilea curier, care aducea vestea că pacientul este mort. Boerhaave a fost șocat. „Dumnezeule! Se poate așa ceva?“[970] a exclamat el. „Ce păcat că un om așa de mare a murit, când și un medicament de doi bani ar fi putut să-i salveze viața!“ Mai târziu, când a stat de vorbă cu un alt doctor de la curte, Boerhaave și-a exprimat convingerea că, dacă boala nu ar fi fost neglijată atât de mult timp și dacă el ar fi fost consultat mai devreme, ar fi putut să trateze boala lui Petru, iar împăratul ar fi mai trăit mulți ani. Dar Boerhaave nu i-a spus niciodată nepotului său, care a devenit mai târziu medicul fiicei lui Petru, împărăteasa Elisabeta, și care a povestit aceste episoade, ce medicamente i-ar fi prescris sau care era boala pentru care l-ar fi tratat. Afirmațiile profesorului stau sub semnul îndoielii, deoarece el nu văzuse niciodată pacientul, iar la autopsie zona din jurul vezicii lui Petru era deja cangrenată, iar mușchiul sfincterului era așa de umflat și de tare, încât au reușit să-l taie doar cu mare greutate.

Succesiunea a fost repede stabilită în favoarea Ecaterinei. În timp ce Petru își trăgea ultima suflare, un grup de favoriți din cercul de apropiați ai împăratului, printre care Menșikov, Iagujinski și Tolstoi – toți aceștia „oameni noi“, creați de Petru, aflați în pericol de a pierde mult dacă vechea nobilime s-ar fi întors la putere – au luat măsuri ferme să o sprijine pe Ecaterina. Bănuind, pe bună dreptate, că regimentele de Gardă vor avea ultimul cuvânt în privința succesiunii, ei au convocat aceste trupe și le-au masat în apropierea palatului. Acolo, soldaților li s-a reamintit că Ecaterina îi însoțise pe ei și pe țar în campaniile militare. Toate soldele restante au fost plătite rapid în numele împărătesei. Regimentele de Gardă erau devotate împăratului, iar Ecaterina era deja cunoscută, atât de ofițeri, cât și de soldați; după aceste noi stimulente, ei erau gata să o sprijine cu credință.

Chiar și cu aceste precauții, succesiunea țărăncii lituaniene, amantă și, în cele din urmă, soție și consoartă a unui autocrat, nu era deloc sigură. Un alt candidat serios era Marele Duce Piotr, în vârstă de nouă ani, fiul țareviciului Aleksei. Potrivit tradiției ruse, ca nepot al împăratului defunct, el era moștenitorul direct și marea majoritate a aristocrației, clerului și poporul în general îl considerau succesorul de drept. Prin intermediul tânărului Mare Duce, vechile familii de nobili sperau să ajungă din nou la putere și să anuleze reformele lui Petru.

Confruntarea a avut loc în noaptea de 27 ianuarie, la câteva ore înainte de moartea împăratului, când Senatul și oamenii din conducerea statului s-au strâns ca să stabilească succesiunea. Cneazul Dmitri Golițîn, care făcea parte din vechea nobilime, petrecuse mulți ani în străinătate și susținea o împărțire a puterii monarhice cu aristocrația, a propus un compromis: tânărul Piotr Alekseevici să devină împărat, iar Ecaterina să fie regentă, asistată de Senat. Piotr Tolstoi, al cărui nume era legat strâns de condangarea și moartea țareviciului Aleksei, a obiectat, spunând că domnia unui minor e periculoasă; statul avea nevoie de un conducător puternic, cu experiență, insista el, și, din acest motiv, împăratul o pregătise și o încoronase pe soția lui. Când a vorbit Tolstoi, mai mulți ofițeri din regimentele de Gardă Preobrajenski și Semionovski, care se infiltraseră în sală, au aprobat prin strigăte. În același timp, zgomotul tobelor care se auzeau din curtea de jos i-a adus pe oficiali la geamuri. Privind în întunericul de afară, au distins rândurile groase ale soldaților din Gardă care se aflau în jurul palatului. Cneazul Repnin, comandantul garnizoanei din Sankt-Petersburg și membru al grupului aristocratic, s-a înfuriat și a cerut să afle de ce soldații au fost aduși acolo fără ordinul lui. „Ceea ce am făcut eu, Excelența Voastră“, a răspuns impasibil comandantul Gărzilor, „a fost porunca urgentă a suveranei noastre, împărăteasa Ecaterina, căreia tu și cu mine și toți supușii suntem obligați să ne supunem imediat și necondiționat.“[971] Chiar și soldații, mulți dintre ei în lacrimi, au strigat: „Tatăl nostru este mort, dar mama încă mai trăiește!“[972] În aceste circumstanțe, propunerea lui Apraksin „ca Majestatea Sa să fie proclamată Autocrat cu toate prerogativele soțului ei defunct“[973] a fost acceptată rapid.

În dimineața următoare, văduva de patruzeci și doi de ani a intrat în cameră plângând, sprijinită de brațul ducelui de Holstein. Tocmai suspina că este

„văduvă și orfană“, când Apraksin a îngenuncheat în fața ei și i-a comunicat decizia Senatului. Cei care erau în cameră au izbucnit în urale, care au fost preluate de cei din regimentele de Gardă din curtea palatului. A fost lansat un manifest în ziua aceea, care anunța imperiul și lumea că noul autocrat rus este o femeie, împărăteasa Ecaterina I.

Trupul lui Petru a fost îmbălsămat și pus pe un catafalc, într-o cameră plină de tapiserii franțuzești, primite cadou de împărat în cadrul vizitei sale la Paris. Mai mult de o lună, publicului i s-a permis să treacă în șir indian pe la catafalc și să-și aducă omagiile. Apoi, în 8 martie, în plin viscol, sicriul a fost purtat la catedrala din fortăreața Petru și Pavel. Ecaterina mergea în capul cortegiului, urmată de 150 de doamne de la curte și de o lungă procesiune de curteni, oficiali ai guvernului, ambasadori străini și ofițeri, toți cu capul descoperit în ninsoare. În catedrală, Feofan Prokopovici a ținut slujba de înmormântare. Comparându-l pe Petru cu Moise, Solomon, Samson, David și Constantin, el a dat glas uimirii generale, că silueta copleșitoare și atât de familiară chiar s-a dus pentru totdeauna. „O, oameni din Rusia“, a întrebat el, „ce vedem noi? Ce facem noi acum? Este Petru cel Mare acesta pe care îl încredințăm pământului!“[974]

Domnia Ecaterinei a fost scurtă. La preluarea tronului, ea a afirmat că va duce mai departe cu credință politicile și reformele lui Petru. Ca întotdeauna practică, și-a consolidat puterea în sectorul care era cel mai important, prin eliminarea muncii soldaților de la canalul Ladoga, plătindu-i la timp, comandându-le uniforme noi și organizând numeroase parade. A rămas la fel de prietenoasă, deschisă și generoasă, așa de generoasă încât cheltuielile Curții s-au triplat în scurt timp. Nu ținea nasul pe sus după acea înălțare bruscă în rang. Vorbea adesea despre originea ei simplă și a extins bunăstarea asupra tuturor membrilor familiei sale. L-a găsit pe fratele ei, Carl Skavronski, care era grăjdar la o stație de poștă din Kurlandia, l-a adus la Sankt-Petersburg, l-a educat și apoi l-a transformat în contele Skavronski. Cele două surori ale ei și familiile acestora au fost și ele chemate în capitală. Sora cea mare se căsătorise cu un țăran lituanian, pe nume Simon Heinrich, iar cea mai mică se căsătorise cu un țăran polonez, pe nume Mihail Efim. Familiile au fost instalate la Sankt-Petersbug și numele lor au fost schimbate în Hendrikov și Efimovski. Fiica generoasă a Ecaterinei,

împărăteasa Elisabeta, i-a făcut pe cei doi țărani, unchii ei, contele Hendrikov și contele Efimovski.

Adevăratul conducător al statului în domnia Ecaterinei era Menșikov. În 8 februarie 1726, la un an după ascensiunea ei la tron, a fost creat un alt organ al guvernului, Consiliul Privat Suprem, „pentru a ușura din greaua povară a guvernării a Majestății Sale“[975]. Împreună, cei șase membri – Menșikov, Apraksin, Golovkin, Osterman, Tolstoi și cneazul Dmitri Golițîn – exercitau o putere aproape suverană, inclusiv prin emiterea unor decrete. Menșikov domina acest grup așa cum domina și Senatul, care avea deja funcții mai restrânse. În oricare forum, atunci când exista o părere contrară, el se ridica pur și simplu și afirma că exprimă punctul de vedere al împărătesei.

Politicile lui Menșikov erau destul de prudente. El a înțeles că taxele sunt zdrobitoare pentru țărani și i-a spus împărătesei: „Țăranii și armata sunt ca sufletul și trupul; nu poți să ai unul fără celălalt.“[976] Așa că Ecaterina a fost de acord cu reducerea cu o treime a taxelor pe suflet, plus o reducere concomitentă, tot cu o treime, a armatei. Pe lângă aceasta, au fost anulate toate datoriile fiscale. Menșikov însă nu avea chiar puteri depline. Favoritul Ecaterinei, Carol Frederic de Holstein, căsătorit cu fiica împărătesei, Anna, în 21 mai 1725, a fost numit în Consiliul Privat Suprem, cu toată opoziția lui Menșikov.

Moartea Ecaterinei, provocată de o serie de frisoane și de febră, a survenit la numai doi ani și trei luni de la accederea la tron. În noiembrie 1726, o furtună a întors apele Nevei, obligând-o pe împărăteasă să fugă în cămașă de noapte din palatul ei, „cu apa până la genunchi“[977]. În 21 ianuarie 1727, ea a participat la ritualul de sfințire a apelor pe Neva înghețată. După aceea, cu o pană albă la pălărie și cu bastonul de mareșal în mână, ea a rămas în aerul geros ore întregi, pentru a trece în revistă 20000 de soldați. Această expunere a pus-o la pat pentru două luni, cu febră și sângerări nazale abundente. Își revenea, iar apoi se îmbolnăvea din nou. Aproape de sfârșit, l-a numit succesor pe tânărul Mare Duce Piotr Alekseevici, iar Consiliului Privat Suprem i-a acordat regența. Cele două fiice ale ei, Anna, de șaptesprezece ani, acum ducesă de Holstein, și Elisabeta, de șaisprezece ani, au fost și ele numite în consiliul de regență.

Ca o ironie, accederea la tron a lui Petru al II-lea, speranța vechii nobilimi și a tradiționaliștilor, a fost pusă la cale de Menșikov, care era exemplul clasic de om simplu, parvenit în rang. Motivele sale, desigur, erau propria conservare și avansarea ulterioară. Cât timp Ecaterina mai era în viață, Menșikov calculase șansele celor două fiice ale ei, Anna și Elisabeta, față de cele ale lui Piotr Alekseevici, și și-a dat seama că tânărul Mare Duce este un candidat mai puternic. De aceea, el a trecut în tabăra cealaltă și și-a folosit puterea extraordinară ca s-o convingă pe împărăteasă să ia hotărârea pe care aceasta a și luat-o, în cele din urmă: adică să-l numească succesor pe Piotr Alekseevici, iar pe cele două fete – regente. Menșikov nu și-a uitat nici familia. Înainte de a o convinge pe Ecaterina să-l facă împărat pe Piotr Alekseevici, el a obținut acordul ei de a-l căsători pe băiatul de unsprezece ani cu fiica lui de șaisprezece ani, Maria.

Brusca schimbare a lui Menșikov i-a luat prin surprindere și i-a speriat pe ceilalți membri ai grupului de favoriți, mai ales pe Tolstoi. Vulpea căruntă, care avea optzeci și doi de ani, a înțeles foarte clar că noul împărat Petru al II-lea va ajunge, inevitabil, să-și regleze conturile cu omul care îl păcălise pe tatăl său să se întoarcă din Italia ca să fie ucis. Tolstoi a apelat la ceilalți membri ai grupului, dar nu a găsit prea mult sprijin. Osterman era de partea lui Menșikov, Iagujinski era în Polonia, iar ceilalți preferau să aștepte și să vadă ce se întâmplă. Numai Anthony Devier, cumnatul lui Menșikov, și generalul Ivan Buturlin din regimentul de Gardă i s-au opus lui Menșikov. Era prea târziu. Ecaterina murea, iar Menșikov avusese grijă să o înconjoare cu oamenii lui și era imposibil ca altcineva să se apropie de ea. Invulnerabil la orice fel de atac, el ataca acum pe toată lumea. Devier, căruia Menșikov îi jurase răzbunare pentru căsătoria cu sora prințului seren, a fost arestat, bătut cu cnutul și exilat în Siberia. Tolstoi a fost exilat pe o insulă unde locuiau pescarii de balene din Marea Albă. Acolo a și murit, în 1729, la vârsta de optzeci și patru de ani.

De îndată ce Ecaterina a murit și Petru al II-lea a fost proclamat împărat, Menșikov s-a mișcat rapid, ca să-și adune recompensele. Într-o săptămână de la urcarea pe tron, băiatul-împărat a fost mutat de la Palatul de Iarnă în palatul lui Menșikov, de pe insula Vasilievski. Două săptămâni mai târziu, a fost celebrată căsătoria tânărului Petru cu Maria Menșikova. Consiliul Privat Suprem s-a umplut de noii aliați aristocrați ai lui Menșikov, cei din

clanurile Dolgoruki și Golițîn. Ca să mai facă un gest nobil, Menșikov a mutat-o pe bătrâna țarină Eudoksia, prima soție a lui Petru cel Mare, de la singuratica fortăreață Schlüsselburg la mănăstirea Novodevicie, în apropiere de Moscova, unde putea sta mai confortabil.

Ducele de Holstein, pe care Ecaterina îl instalase în Consiliul Privat împotriva dorinței lui Menșikov, a simțit pericolul și a cerut permisiunea de a părăsi Rusia, împreună cu soția lui, prințesa Anna. Menșikov a fost bucuros să-l vadă întorcându-se la Kiel, pe scaunul ducal, și a îndulcit plecarea ducelui cu o pensie rusească generoasă. La Kiel a și murit, în 28 mai 1728, prințesa Anna, la scurt timp după ce dăduse naștere unui fiu, viitorul împărat Petru al III-lea. A fost dat un bal în onoarea ei, pentru a celebra nașterea copilului, bal urmat de un foc de artificii. Deși vremea în Baltica era rece și umedă, tânăra mămică fericită a insistat să stea în balconul deschis ca să vadă mai bine focul de artificii. La îngrijorarea doamnelor de la curtea ei, ea râdea și spunea: „Sunt rusoaică, țineți minte, și sunt obișnuită cu o climă mult mai rea decât asta.“[978] În zece zile, fiica cea mare a lui Petru cel Mare era moartă. Singurul copil al lui Petru și al Ecaterinei rămas în viață era prințesa Elisabeta.

Noul împărat era frumos, robust și înalt pentru vârsta lui. Osterman, care era însărcinat, teoretic, numai cu politica externă, avea o misiune în plus, ca tutore al tânărului Petru. Elevul său inteligent nu era prea interesat de cărți; prefera să călărească și să vâneze, iar când Osterman i-a făcut observații în legătură cu dezinteresul lui, suveranul de unsprezece ani a replicat: „Dragul meu Andrei Ivanovici, eu te plac, iar ca ministru al afacerilor externe, tu ești indispensabil, dar trebuie să-ți cer să nu te mai amesteci pe viitor în felul în care îmi petrec timpul.“[979] Cei mai apropiați companioni ai lui Petru erau sora lui, Natalia, care era mai mică decât el doar cu un an, blonda lui mătușă de optsprezece ani, prințesa Elisabeta, care nu era nici ea interesată de guvernare, ci de călărie, vânătoare și dans, și prințul de nouăsprezece ani Ivan Dolgoruki.

În acele câteva luni din vara lui 1727, Menșikov a fost singur în vârful puterii. „Nici măcar Petru cel Mare“, afirma ambasadorul saxon, „nu era atât de temut și de ascultat.“[980] Era conducătorul necontestat al Rusiei și potențialul socru al împăratului; toți monarhii ruși care aveau să urmeze

puteau să poarte în vene sîngele lui. Sigur de puterea lui, Menșikov a devenit insuportabil; dădea ordine ca un suveran, chiar și împăratului – a aflat de o sumă de bani pe care Petru o primise și l-a certat pentru acest lucru, apoi a confiscat un platou de argint pe care Petru i-l oferise surorii sale Natalia. Jignit, băiatul i-a spus amenințător lui Menșikov: „Vom vedea cine este împăratul, tu sau eu.“[981]

În iulie 1727, Menșikov a avut ghinionul să se îmbolnăvească. Cât timp strânsoarea frâielor puterii a fost mai slabă, Petru, Natalia și Elisabeta s-au mutat la Peterhof. Oamenii de la Curte începuseră să comenteze că treburile statului merg binișor și în absența prințului Menșikov. Când și-a revenit, Menșikov a venit la Peterhof, dar, spre uimirea lui, Petru i-a întors spatele. Tovarășilor săi, nu mai puțin uimiți, împăratul le-a spus: „Vedeți voi, am învățat în sfârșit cum să-l pun la punct.“[982] Căderea lui Menșikov a avut loc o lună mai târziu, în septembrie 1727. Arestat, dat afară din posturile pe care le ocupa și cu toate decorațiile confiscate, el și familia lui – inclusiv fiica, Maria – au fost exilați pe o proprietate din Ucraina. Căderea lui a fost amortizată: a plecat din Sankt-Petersburg cu patru trăsuri trase de câte șase cai și cu șaizeci de căruțe de bagaje.

Petru al II-lea trecuse în mâinile clanului Dolgoruki. Cneazul Aleksei Dolgoruki, tatăl prietenului împăratului, Ivan, și cneazul Vasili Dolgoruki au fost numiți în Consiliul Privat Suprem, iar mai târziu, în 1729, a fost anunțată logodna împăratului cu fiica de șaptesprezece ani a cneazului Aleksei, Ecaterina. Dolgoruki a finalizat distrugerea lui Menșikov. În aprilie 1728, marele prinț a fost acuzat de contacte compromițătoare cu Suedia, care constituiau o trădare, uriașa lui avere a fost confiscată și el a fost exilat cu familia la Berezov, un sat minuscul deasupra liniei de tundră din Siberia de Nord. În acel loc, în noiembrie 1729, a murit la vârsta de cincizeci și șase de ani, urmat la câteva săptămâni și de fiica lui, Maria.

Treptat, sub Petru al II-lea, Moscova a început să-și reia rolul ei străvechi de centru al vieții rusești. După încoronarea lui, din ianuarie 1728, Petru a refuzat să se întoarcă la Sankt-Petersburg. Se plângea el: „Ce să fac într-un oraș unde nu este decât apă sărată?“[983] Evident, Curtea a rămas cu el și, în câteva luni, multe dintre birourile guvernamentale au început să se mute înapoi în orașul vechi. Dar domnia lui Petru al II-lea a fost menită să fie cu

numai câteva luni mai lungă decât a Ecaterinei I. La începutul lui ianuarie 1730, împăratul de paisprezece ani s-a îmbolnăvit. Boala lui a fost diagnosticată ca fiind variolă, s-a înrăutățit rapid și, în 11 ianuarie 1730, ziua stabilită pentru nunta lui, a murit.

Moartea a venit prea repede și prea brusc pentru ca Petru al II-lea să urmeze procedura stabilită de bunicul său și să poată nominaliza un succesor. Așa că sarcina de a alege un suveran i-a revenit Consiliului Privat Suprem, care acum era dominat de cneazul Dmitri Golițîn. Prințesa Elisabeta, cea iubitoare de plăceri, ultimul copil al lui Petru cel Mare, a fost considerată prea frivolă, iar Ecaterina de Mecklenburg, fiica cea mare a țarului Ivan al V-lea (fratele vitreg infirm al lui Petru și co-țar al acestuia) și a țarinei Praskovia se considera că ar putea fi influențată de soțul ei, ducele de Mecklenburg. Așa că a fost aleasă cea de-a doua fiică a lui Ivan al V-lea: Anna, ducesă de Kurlandia, care rămăsese văduvă la doar câteva luni de la căsătoria ei din 1711. Oferta pe care i-au făcut-o Annei avea multe condiții restrictive. Nu avea voie să se căsătorească și nu putea să numească un succesor. Consiliul avea dreptul de a decide privind pacea și războiul, strângerea taxelor și cheltuielile, oferirea proprietăților și numirea ofițerilor peste gradul de colonel. Anna a acceptat aceste condiții, a ajuns în Rusia și, cu sprijinul regimentelor de Gardă și al nobilimii aflate în serviciu, a ignorat condițiile, a desființat Consiliul Privat Suprem și a restabilit puterea autocrată. Pentru că trăise optsprezece ani mai mult în Kurlandia, noua împărăteasă avea înclinații occidentale, iar Curtea s-a mutat înapoi la Sankt-Petersburg. Guvernul ei a fost dominat de un trio german: Ernst Biron, prim-ministrul ei din Kurlandia, care acum fusese făcut conte rus; Osterman, care continua să se ocupe de politica externă, și Munnich, constructorul canalului Ladoga, care a preluat conducerea armatei și a devenit feldmareșal.

Împărăteasa Anna a murit în 1740, lăsând tronul nepotului surorii ei mai mari, Ecaterina de Mecklenburg. Acest copil, Ivan al VI-lea, nu prea a știut că este împărat; a moștenit tronul când avea două luni și a fost detronat la vârsta de cincisprezece luni, pentru a fi ținut ca prizonier secret al statului toți cei douăzeci și doi de ani pe care i-a mai trăit. Succesorul lui a fost Elisabeta, care acum avea treizeci și unu de ani, era tot iubitoare de plăceri și era îndrăgită de regimentele de Gardă, cu al căror ajutor a și pus mâna pe

tron, în primul rând pentru că se temea că susținătorii lui Ivan al VI-lea o vor trimite la mănăstire. Domnia Elisabetei a durat douăzeci și unu de ani (1741-1762), a fost urmată de o scurtă domnie a lui Petru al III-lea și de domnia de treizeci și patru de ani a Ecaterinei cea Mare.

În acest fel, schimbarea făcută de Petru cel Mare în legile succesiunii și proclamația lui ca fiecare țar să aibă dreptul de a-și desemna succesorul a condus la o anomalie în istoria rusă: încă din zilele îndepărtate ale statului kievean, nicio femeie nu domnise vreodată în Rusia; după moartea lui, în 1725, patru împărătese au domnit aproape continuu în următorii șaptezeci și unu de ani. Ele au fost: soția lui Petru (Ecaterina I), nepoata de frate (Anna), fiica lui (Elisabeta) și soția nepotului său (Ecaterina cea Mare). Domniile celor trei bărbați jalnici (nepoții lui Petru cel Mare, Petru al II-lea și Petru al III-lea și strănepotul fratelui său, Ivan al VI-lea) au fost strecurate printre domniile acestor femei, dar cele trei domnii ale lor totalizează împreună numai patruzeci de luni. La moartea Ecaterinei cea Mare, fiul ei Pavel, care își detesta mama, a devenit împărat. În ziua încoronării, a abrogat decretul lui Petru cel Mare în legătură cu succesiunea și a restabilit primogenitura ereditară în linie masculină. După aceea, suveranii ruși au fost din nou bărbați: fiii lui Pavel, Alexandru I și Nicolae I, nepotul său, Alexandru al II-lea, strănepotul său Alexandru al III-lea și stră-strănepotul său, Nicolae al II-lea.

Trupul lui Petru cel Mare a fost încredințat pământului, dar spiritul lui a continuat să plutească peste pământuri. Imediat după moartea sa, rușii au început să adune sârguincioși fiecare lucru legat de viața lui și l-au pus în vitrină: haina lui oficială de curte, uniforma albastră-verde a regimentului Preobrajenski, pe care a purtat-o la Poltava, pălăria lui, cizmele uriașe, perechi de pantofi uzați, dar proaspăt pingeliți, sabia lui, bastonul cu mâner de fildeș, boneta de noapte, ciorapii cârpiți în multe locuri, biroul lui, instrumentele de chirurgie, dentare și de navigație, strungul, șaua și scara de la șaua lui. Cățelușa Lisette și calul pe care călărise la Poltava au fost împăiați și expuși. O figură de ceară în mărime naturală, care îl înfățișează pe Petru așezat, a fost creată de Rastrelli; figura de ceară a fost îmbrăcată cu hainele purtate de împărat la încoronarea Ecaterinei și cu peruca din părul lui Petru, care fusese tăiat în timpul campaniei de la Marea Caspică. Toate

aceste amintiri au fost păstrate cu grijă și mai pot fi văzute la Ermitaj sau în alte muzee rusești.

Pentru apropiații lui Petru, pierderea a fost ireparabilă. Andrei Nartov, tânărul strungar cu care Petru lucrase aproape zilnic în ultimii lui ani de viață, afirma: „Deși Petru cel Mare nu mai este printre noi, spiritul lui trăiește în sufletul nostru, iar noi, cei care am avut onoarea să ne aflăm în apropierea monarhului, vom muri credincioși lui, iar iubirea noastră caldă pentru el va fi îngropată odată cu noi.“[984] Nepliuiev, tânărul ofițer de marină pe care Petru îl trimisese ca ambasador la Constantinopol, scria: „Acest monarh a adus țara noastră la același nivel cu celelalte țări. Ne-a învățat să ne recunoaștem ca popor. Pe scurt, tot ce este mai bun în Rusia își are originile în el, iar tot ce se va face de acum înainte va proveni din aceeași sursă.“[985]

Pe măsură ce secolele treceau, venerarea lui Petru a devenit aproape un cult. Mihail Lomonosov, primul mare om de știință al Rusiei, vorbea despre Petru ca despre „un om asemeni unui zeu“ și scria: „Îl văd peste tot, când înfășurat într-un nor de pulbere, de fum, de foc, când scăldat de transpirație la sfârșitul unui efort extenuant. Refuz să cred că a fost un singur Petru, și nu mai mulți.“[986] Gavriil Derjavin, cel mai mare poet rus din secolul al XVIII-lea, se minuna: „A fost oare Dumnezeu în persoană coborât pe pământ?“[987] Isteața împărăteasă germană Ecaterina cea Mare, dorind să se plaseze cât mai aproape de giganticul ei predecesor rus, a comandat o statuie eroică de bronz sculptorului francez Falconet. O stâncă mai mică, de 1600 de tone de granit, a fost adusă pe malul Nevei pentru a forma un soclu. Împăratul, purtând mantie și încununat cu lauri, stă ferm, călare pe un armăsar mândru, ridicat în două picioare, călcând peste un șarpe; brațul drept al lui Petru este ridicat, indicând poruncitor peste râu, spre Fortăreața Petru și Pavel – și spre viitor. Statuia, care surprinde neastâmpărul, vitalitatea și autoritatea absolută a lui Petru, a devenit imediat cea mai faimoasă din Rusia. Când Aleksandr Pușkin a scris nemuritorul poem Călărețul de aramă, statuia și-a găsit un loc permanent în literatură.

Au existat, desigur, și opinii dezaprobatoare. Speranța oamenilor simpli că moartea lui Petru va însemna o ușurare a poverilor grele care apăsau asupra lor din cauza serviciului militar obligatoriu și a taxelor este exprimată într-o

litografie populară intitulată Șoarecii îngroapă pisica. Această creație vicleană înfățișează o enormă pisică mustăcioasă, cu un chip recognoscibil, care este așezată pe o sanie cu labele în sus, fiind trasă de un grup de șoareci care sărbătoresc. În secolul al XIX-lea, tradiționaliștii care credeau în valorile interne ale culturii moscovite îl condangau pe Petru pentru că el fusese cel dintâi care deschisese poarta către ideile și inovațiile occidentale. „Am început [în domnia lui Petru] să fim cetățeni ai lumii", spunea istoricul conservator Nikolai Karamzin, „dar am încetat, într-o anumită măsură, să mai fim cetățeni ai Rusiei."[988] O dezbatere istorică și filosofică de mare amploare a avut loc între două școli: slavofilii, care deplângeau contaminarea și distrugerea culturii și a instituțiilor rusești vechi, și occidentaliștii, care îl admirau și îl lăudau pe Petru pentru că sugrumase trecutul și obligase Rusia să meargă pe calea progresului și a iluminării. Discuțiile erau adesea încinse, ca atunci când influentul critic literar Vissarion Belinski vorbea despre Petru ca despre „cel mai extraordinar fenomen, nu numai din istoria noastră, ci și din istoria omenirii. [...] O zeitate care ne-a chemat la viață și care a suflat suflul vieții în trupul străvechii Rusii, care era colosală, dar adâncită într-un somn de moarte."[989]

Istoricii sovietici nu au avut o sarcină ușoară scriind despre Petru cel Mare. Cerându-li-se să scrie istorie nu numai în lumina teoriei generale a marxismului, cu terminologia aferentă, ci și în lumina liniei contemporane a partidului, ei au oscilat între a-l caracteriza pe Petru ca nesemnificativ (indivizii nu au niciun rol în evoluția istorică), ca pe un autocrat exploatator care a construit „un stat național de proprietari și de negustori" și ca un erou național care a apărat Rusia în fața inamicilor externi. Un mic, dar semnificativ exemplu al acestei ambivalențe este felul în care este tratat Petru la Muzeul Bătăliei de la Poltava. O mare statuie a împăratului se află în fața muzeului și toate exponatele vizuale arată prezența și rolul lui Petru. Dar materialele din legendele exponatelor și din broșuri descriu cu obediență victoria datorată eforturilor „fraterne ale poporului rus și ale celui ucrainean".

Petru însuși a fost realist în legătură cu felul în care era văzut și cum își va aminti posteritatea de el. Osterman își aducea aminte de o discuție cu un ambasador străin, pe care Petru l-a întrebat cum este privit în străinătate.

„Sire“, a răspuns ambasadorul, „toată lumea are cea mai bună părere despre Majestatea Voastră. Lumea este uimită, mai presus de toate, de înțelepciunea și de geniul pe care l-ați arătat în executarea planurilor mărețe pe care le-ați conceput și care au dus gloria numelui vostru în cele mai îndepărtate locuri.“[990]

„Foarte bine, foarte bine, se poate“, a spus Petru nerăbdător, „dar măgulirile spun același lucru despre toți regii, atunci când sunt de față. Eu nu vreau să văd partea frumoasă a lucrurilor, ci vreau să știu ce gândește lumea despre mine, de cealaltă parte a problemei. Te rog să-mi spui acest lucru, indiferent cum este.“

Ambasadorul a făcut o plecăciune adâncă. „Sire“, a spus, „întrucât mi-ai poruncit, îți voi spune ce lucruri rele am auzit. Sunteți considerat un stăpân autoritar și sever, care își tratează supușii cu rigurozitate, care este întotdeauna gata să pedepsească și este incapabil să ierte o greșeală.“

„Nu, prietene“, a spus Petru zâmbind și clătinând din cap, „asta nu e totul. Eu sunt considerat un tiran crud; asta e părerea pe care și-au format-o națiunile străine despre mine. Dar cum pot ele să judece? Ele nu știu în ce situație m-am aflat eu la începutul domniei mele, câți oameni s-au opus planurilor mele, au atacat proiectele mele cele mai folositoare și m-au obligat să fiu sever. Dar nu am tratat pe nimeni cu cruzime și nu am dat niciodată dovezi de tiranie. Dimpotrivă, întotdeauna am cerut sprijinul supușilor mei care dădeau dovadă de inteligență și de patriotism și care, înțelegând corectitudinea intențiilor mele, au dorit să le urmeze. Și nici nu am uitat vreodată să-mi arăt recunoștința, umplându-i de favoruri.“

Discuțiile despre Petru și controversele asupra reformelor sale nu s-au încheiat niciodată. A fost idealizat, condamnat, analizat iar și iar, și totuși, la fel ca alte chestiuni legate de esența și viitorul Rusiei înseși, el rămâne esențialmente misterios. Una dintre calitățile pe care nu a contestat-o nimeni a fost energia lui fenomenală. „Truditorul etern de pe tronul Rusiei“[991], îi spunea Pușkin. „Trăim într-un veac de aur“[992], îi scria Petru lui Menșikov. „Fără să pierdem nicio clipă, ne dedicăm toate puterile muncii.“ A fost o forță a naturii și, poate că din acest motiv, nu s-a ajuns niciodată la o părere unanimă despre el. Cum ar putea cineva să judece legănarea fără sfârșit a oceanului sau puterea maiestuoasă a vârtejului?

---

[970] Staehlin von Storcksburg, p. 365.

[971] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 76.

[972] Sbornik, I.R.I.O., III; p. 400, LII, p. 430.

[973] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 77.

[974] James Cracraft, Church Reform, p. 304.

[975] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 85.

[976] Bernard Pares, p. 230.

[977] Sbornik, I.R.I.O., III, p. 454.

[978] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 125.

[979] ibidem, p. 139.

[980] Sbornik, I.R.I.O., III, p. 478.

[981] ibidem, p. 491.

[982] ibidem, p. 490.

[983] Nisbet R. Bain, Pupils, p. 148.

[984] Vasili O. Kliucevski, p. 248.

[985] ibidem., p. 253.

[986] Constantin de Grunwald, p. 215.

[987] Vasili O. Kliucevski, p. 249.

[988] ibidem.

[989] Michael T. Florinsky, vol. I, p. 428.

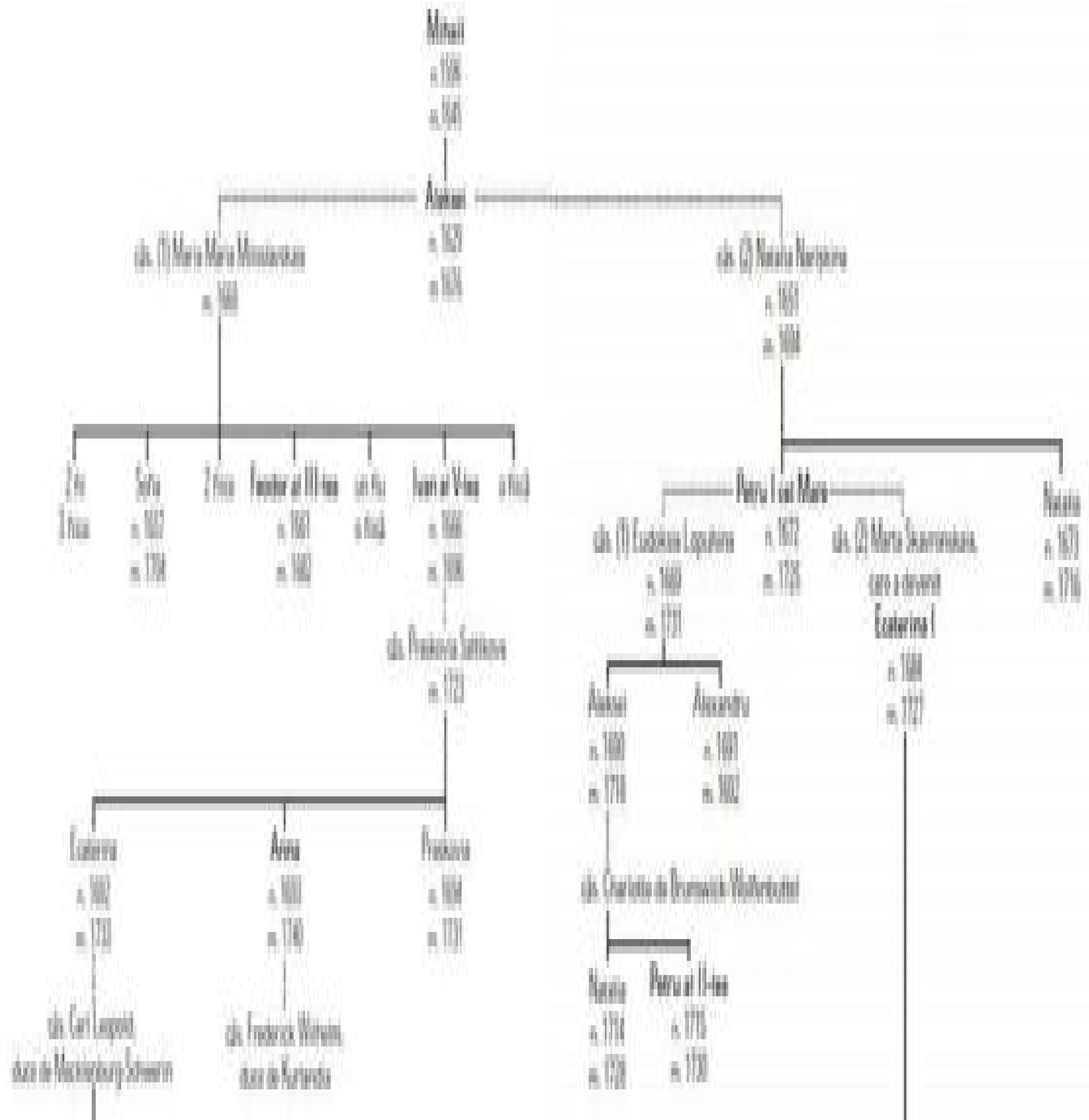
[990] Staehlin von Storcksburg, p. 291.

[991] Constantin de Grunwald, p. 179.

[992] ibidem.

GENEALOGIA DINASTIEI ROMANOV

1613-1917

Cu bold sunt marcați țarii, împărații și împărătesele.

MULȚUMIRI

Când am scris această carte, am lucrat în sala „Frederick Lewis Allen“ de la Biblioteca Publică din New York, Biblioteca Butler de la Universitatea Columbia, Biblioteca Firestone de la Universitatea Princeton, Biblioteca de la British Museum, din Londra și Biblioteca Națională din Paris. Le sunt recunoscător angajaților din aceste instituții pentru asistența pe care mi-au oferit-o și pentru bunăvoința lor.

Le datorez mult prietenilor mei Janet Kellock, Edward Kline și Juan de Beistegui, ale căror încurajări au fost permanente și a căror lectură a manuscrisului mi-a oferit multe sugestii înțelepte și utile.

Pentru ajutorul pe care mi l-au dat punctual în anumite părți ale manuscrisului sau pentru sprijinul de a obține materiale mai greu de găsit doresc să le mulțumesc lui Valeri și Galina Panov, Konstantin Kuzminski, răposatului Max Hayward, lui Helen Semmler, Marilyn Swezey, Valeri și Irina Kuhareț, Ghiorghi Riabov, Nikita Romanov, dr. Ismail Amin, profesorului Martin Bos de la Universitatea din Utrecht și viceamiralului H. Bos din Marina Regală a Olandei. Sunt în mod special recunoscător defunctului prinț Pavel al Iugoslaviei și prințesei Olga a Iugoslaviei, care mi-au asigurat accesul la materiale rare din biblioteca lor privată. Pentru sprijinul și pentru orientarea în vremuri tulburi, aș vrea să le mulțumesc lui Nicholas A. Robinson și lui Carol H. Miller.

Cât am scris această carte, am făcut mai multe excursii în Uniunea Sovietică. În muzee, biblioteci și în locuri istorice, întotdeauna m-au făcut să mă simt binevenit. Acest lucru s-a întâmplat în special la Leningrad, mai ales când oamenii au aflat că subiectul cărții mele era fondatorul orașului lor iubit. Din motive care pentru occidentali pot părea exagerate, dar pe care cetățenii sovietici le pot înțelege foarte bine, am preferat să nu fac publice numele celor care m-au ajutat. Știu ei singuri cine sunt și eu le mulțumesc.

Acum câțiva ani i-am spus unui prieten, care este un distins editor francez, că lucrez împreună cu Robert Gottlieb de la Knopf la această carte. I-am

spus că eu cred că Bob este cel mai bun editor din New York, dar prietenul meu m-a corectat: „Din lume“, a spus el. Într-adevăr, amestecul care se găsește în Bob Gottlieb, de dăruire pentru autorii lui, de entuziasm pentru munca lor, abilitatea de a ști cum trebuie construită și punctul precis în care trebuie să se termine o carte, este, probabil, unic. Sunt norocos și recunoscător.

Puțini cititori sunt conștienți de detaliile fără număr, esențiale, prin care un manuscris lung este transformat într-o carte tipărită. Katherine Hourigan, de la Knopf, a fost minunată din acest punct de vedere, lucrând la problemele care țin de text, imagini, hărți și multe alte lucruri, fără să-și piardă vreodată seninătatea și zâmbetul.

Au mai fost și alții de la Knopf care au ajutat la nașterea acestei cărți: Martha Kaplan, Lesley Krauss, Virginia Tan, William Luckey, Nina Bourne, Anne McCormick, William Loverd, Jane Becker Friedman, Eleanor French și Toinette Lippe. Knopf House este ca o familie, iar timp de șase luni, cât am lucrat acolo aproape zilnic, toți m-au făcut să mă simt ca un membru al acelei familii. Acum, că lucrul la carte s-a terminat, trebuie să caut alte pretexte ca să-i vizitez.

Copiii mei, Bob, Susanna și Elizabeth mi-au oferit iubirea lor, încurajarea și, mai presus de toate, răbdarea lor, ani de zile. Când am început să lucrez la această carte, erau chiar mici; acum au ajuns sau se apropie de maturitate. În tot acest timp, ei au avut încredere că, într-o bună zi, va apărea și „cartea tatălui“.

Autorii mulțumesc, de obicei, soției, dar cum poate cineva să-i mulțumească soției, când ea însăși este autoare? Cât timp am scris eu această carte, Suzanne Massie a scris două cărți și a avut grijă, în același timp, de casă și de copii, și nu și-a abandonat nici miriadele de prieteni. Față de această femeie extraordinară îmi exprim recunoștința și admirația.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Adlerfeld, Gustavus M., The Military History of Charles XII, 3 vol., Londra, J. and P. Knapton, 1740.

Alep, Paul de, The Travels of Macarius: Extracts from the Diary of the Travels of Macarius, Patriarch of Antioch, written by his son, Paul, Archdeacon of Aleppo, 1652-1660, tradusă de F.C. Balfour, Londra, Oxford University Press, 1936.

Allen, W.E.D., The Ukraine: A History, Cambridge, Cambridge University Press, 1940.

Anderson, M.S., Britain`s Discovery of Russia, 1553-1815, Londra, Macmillan, 1958.

Anderson, M.S., Peter the Great, Londra, Thames and Hudson, 1978.

Anderson, R.C., Naval Wars in the Baltic During the Sailing Ship Epoch, 1522-1850, Londra, C. Gilbert-Wood, 1910.

Andreev, A.I. (editor), Petr Veliki: Sbornik statei (Petru cel Mare: O colecție de eseuri), Moscova-Leningrad, 1947.

Avvakum, The Life of Archpriest Avvakum by Himself, tradusă de Jane Harrison și Hope Mirrlees, Londra, publicată de Leonard și Virginia Woolf la Hogarth Press, 1924.

Bain, Nisbet R., Charles XII and the Collapse of the Swedish Empire, New York, G.P. Putnam, 1895.

Bain, Nisbet R., The Pupils of Peter the Great, Londra, Constable, 1897.

Bell, John, Travels from St. Petersburg in Russia to Various Parts of Asia, Edinburgh, 1806.

Bengtsson, Frans G., The Life of Charles XII, tradusă de Naomi Walford, Londra, Macmillan, 1960.

Billington, James J., The Icon and the Axe, New York, Alfred A. Knopf, 1966.

Black, Cyril E., Rewriting Russian History, New York, Vintage Books, 1962.

Bogoslovski, M.M., Petr I: Materialî dlia biografii (Petru I: Materiale pentru o biografie), 5 vol., Moscova, 1940-1948.

Bowen, Marjorie, William Prince of Orange, New York, Dodd, Mead, 1928.

Bridge, Cyprian A.G. (editor), History of the Russian Fleet During the Reign of Peter the Great by a Contemporary Englishman, Londra, The Navy Records Society, 1899.

Bromley, J.S. (editor), The New Cambridge Modern History, Vol VI: The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

Browning, Oscar, Charles XII of Sweden, Londra, Hurst and Blackett, 1899.

Bruce, Peter Henry, Memoires, Londra, 1782.

Burnet, Gilbert, (episcop de Salisbury), History of His Own Time, 6 vol., Edinburgh, Hamilton, Balfour and Neill, 1753.

Carr, Frank G.G., Maritime Greenwich, Londra, Pitkin, 1969.

Carr, John Laurence, Life in France Under Louis XIV, New York, G.P. Putnam's Sons, 1966.

Cassels, Lavender, The Struggle for the Ottoman Empire, 1717-1740, Londra, John Murray, 1966.

Chance, James Frederick, George I and the Northern War, Londra, Smith, Elder & Co., 1909.

Churchill, Winston S., Marlborough: His Life and Times, 6 vol., New York, Charles Scribner's Sons, 1933-1938.

Clark, G.N., The Later Stuarts, 1660-1714, Oxford, Oxford University Press, 1934.

Collins, Samuel, The Present State of Russia, Londra, tipărită de John Winter pentru D. Newman, 1671.

Cracraft, James, The Church Reform of Peter the Great, Londra, Macmillan, 1971.

Cracraft, James, Feofan Prokopovich, în The Eighteenth Century in Russia, editor J.G. Garrad, Oxford, The Clarendon Press, 1973.

Crull, Jodocus, The Ancient and Present State of Muscovy, Londra, A. Roper, 1698.

Dmytryshin, Basil (editor), Modernization of Russia Under Peter I and Catherine II, New York, John Wiley&Sons, 1974.

Durukan, Zeynep M., The Harem of the Topkapi Palace, Istanbul, Hilal Matbaacilik Koll., 1973.

Evelyn, John, The Diary of John Evelyn, 3 vol., cu o introducere și note de Austin Dobson, Londra, Macmillan, 1906.

Fedotov, G.P., The Russian Religious Mind, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1966.

Fisher, H.A.L., A History of Europe, vol. I, Londra, Fontana Library, 1960.

Fischer, Louis, The Life of Lenin, New York, Harper and Row, 1964.

Florinsky, Michael T., Russia: A History and an Interpretation, 2 vol. New York, Macmillan, 1953.

Gasiorowska, Xenia, The Image of Peter the Great in Russian Fiction, Madison, University of Wisconsin Press, 1979.

Geyl, Pieter, History of the Low Countries: Episodes and Problems, The Trevelyan Lectures, 1963, Londra, Macmillan, 1964.

Gibb, Hamilton și Bowen, Harold, Islamic Society and the West, Londra și New York, Oxford University Press, 1950.

Gooch, G.P., Louis XV: The Monarchy in Decline, Londra, Longmans, 1956.

Gordon, Alexander, History of Peter the Great, 2 vol., Aberdeen, F. Douglas and W. Murray, 1755.

Gordon de Auchleuchries, Patrick, Passages from the Diary of, 1635-1699, Aberdeen, tipărită pentru The Spalding Club, 1859.

Graham, Stephen, Peter the Great, New York, Simon and Schuster, 1929.

Grey, Ian, Peter the Great, Philadelphia, Lippincott, 1960.

Grunwald, Constantin de, Peter the Great, traducere din franceză de Viola Garvin, Londra, Saunders, MacGibbon & Kee, 1956.

Hatton, Ragnild M., Charles XII of Sweden, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1968.

Hatton, Ragnild M., Europe in the Age of Louis XIV, Londra, Thames and Hudson, 1969.

Hingley, Ronald, The Tsars: Russian Autocrats, 1533-1917, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1968.

Jefferyes, James, Captain James Jefferyes's Letters from the Swedish Army, 1707-1709, editată de Ragnild Hatton, Stockholm, Kungl. Boktryckeriet, P.A. Norstedt & Söner, 1954.

Jolliffe, John, „Lord Carlisle’s Embassy to Moscow“, în The Cornhill, toamna 1967.

Jong, Alex de, Fire and Water: A Life of Peter the Great, Londra, Collins, 1979.

Kafengauz, B.B., Rossiya pri Petre Pervom (Rusia sub Petru I), Moscova, 1955.

Kliucevski, Vasili O., Peter the Great, tradusă de Liliana Archibald, New York, Vintage Books, 1958.

Korb, Johann Georg, Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Tsar Peter the Great, 2 vol., tradusă și editată de contele MacDonnel, Londra, Frank Cass & Co., 1968.

Kunstler, Charles, La Vie quotidienne sous la Régence, Paris, Hachette, 1960.

Maland, David, Europe in the Seventeenth Century, Londra, Macmillan, 1968.

Manstein, C.H., Memoirs of Russia, 1727-1744, Londra, 1773.

Marsden, Christopher, Palmyra of the North: The First Days of St. Petersburg, Londra, Faber & Faber, 1942.

Mavor, James, An Economic History of Russia, 2 vol, New York, E.P. Dutton, 1914.

Mazour, Anatole G., Modern Russian Historiography, Princeton, Van Nostrand, 1958.

Milukov, Paul et al., History of Russia, vol. I, New York, Funk & Wagnalls, 1968.

Mitchell, R.J., Leys, M.D.R., A History of London Life, Londra, Penguin Books, 1968.

Mitford, Nancy, Frederick the Great, New York, Harper and Row, 1964.

O'Brien, C. Bickford, Russia under Two Tsars, 1682-1689: The Regency of Sophia, Berkeley, University of California Press, 1952.

Ogg, David, Europe of the Ancien Regime, 1715-1783, Londra, Collins, 1967.

Okenfuss, Max J., „The Jesuit Origins of Petrine Education“, în The Eighteenth Century in Russia, J.G. Garrard (editor), Oxford, The Clarendon Press, 1973.

Okenfuss, Max J., „Russian Students in Europe in the Age of Peter the Great“, în The Eighteenth Century in Russia, J.G. Garrard (editor), Oxford, The Clarendon Press, 1963.

Olearius, J. Albert de M., The Voyages and Travels of the Ambassadors Sent by Frederick Duke of Holstein to the Great Duke of Muscovy and the King of Persia, tradusă de John Davies, Londra, 1669.

Oliva, Jay L., Peter the Great, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1970.

Pares, Bernard, A History of Russia, New York, Alfred A. Knopf, 1960.

Pavlenko, N.I., Nikiforov, L.A., Volkov, M.I., Rossiia v period reform Petra I (Rusia în timpul reformelor lui Petru I), Moscova, Nauka, 1973.

Penzer, N.M., The Harem, Londra, Spring Books, 1965.

Pepys, Samuel, The Diary of Samuel Pepys, 3 vol., Robert Latham și William Matthews (editori), Berkeley, University of California Press, 1970.

Perry, John, The State of Russia under the Present Tsar, tipărită pentru Benjamin Tooke la Middle Temple Gate, Fleet Street, 1716.

Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo (Petru cel Mare, scrisori și documente), Sankt-Petersburg, Moscova, 1877-. (Au fost publicate douăsprezece volume până acum. Cel mai recent, volumul XII, ajunge până la anul 1712.)

Pipes, Richard, Russia Under the Old Regime, New York, Charles Scribner's Sons, 1974.

Platonov, Sergei F., History of Russia, New York, Macmillan, 1929.

Plumb, J.H., The First Four Georges, Londra, Collins-Fontana Library, 1968.

Pokrovsky, Michael N., History of Russia: From the Earliest Times to the Rise of Commercial Capitalism, tradusă și editată de J.D. Clarkson și M.R. Griffiths, New York, International Publishers, 1931.

Poltava: k 250 letiu Poltavskogo srajenia. Sbornik statei (Poltava: O colecție de articole la aniversarea a 250 de ani de la bătălie), Moscova, 1959.

Portret Petrovskogo vremeni: katalog vîstavki (Portrete din timpul lui Petru: Catalogul expoziției), Leningrad, 1973.

Predtecenski, A.B. (editor), Petersburg Petrovskogo vremeni: ocerki (Petersburg în timpul lui Petru: studii), Leningrad, 1948.

Putnam, Peter, Seven Britons in Imperial Russia, 1698-1812, Princeton, Princeton University Press, 1952.

Raeff, Marc, Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth Century Nobility, New York, Harcourt, Brace, 1966.

Raeff, Marc (editor), Peter the Great: Reformer or Revolutionary?, Boston, D.C. Heath, 1966.

Relation fidèle de ce qui s'est passé au sujet du Jugement rendu contre le Prince Alexei, et des circonstances de sa mort, de la Biblioteca Palazzo San Donato, Florența, Italia.

Riasanovsky, Nicholas V., A History of Russia, New York, Oxford University Press, 1963.

Runciman, Steven, The Fall of Constantinople, 1453, Cambridge, Cambridge University Press, 1969.

The Russian Primary Chronicle, tradusă și editată de Samuel H. Cross și Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, The Medieval Academy of America, 1953.

Saint-Simon, Mémoires, 6 vol., Paris, Bibliothèque de la Pléiade, Editions Gallimard, 1965.

Sbornik Imperatorskogo russkogo istoriceskogo obșcestva (Colecția Societății Istorice a Rusiei Imperiale), 148 volume, Sankt-Petersburg, 1867-1916.

Scheltema, M.J., Anecdotes historiques sur Pierre le Grand et sur ses voyages en Hollande et à Zaandam, Lausanne, Marc Ducloux, 1842.

Schuyler, Eugene, Peter the Great, 2 vol., New York, Charles Scribner's Sons, 1884.

Shafirov, P.P., A Discourse Concerning the Just Causes of the War Between Sweden and Russia: 1700-1721, Dobbs Ferry, New York, Oceana Publications, 1973.

Shcherbatov, M.M. (editor), Journal de Pierre le Grand, depuis l'année 1698 jusqu'à la conclusion de la paix de Neustadt, Berlin, 1773.

Soloviov, S.M., Istoria Rossii s drevneișih vremen (Istoria Rusiei din cele mai vechi timpuri), 15 vol., Moscova, 1960-1966.

von Storcksburg, Staehlin, Original Anecdotes of Peter the Great, Londra, J. Murray, 1787.

Stoye, John, Europe Unfolding, 1648-1688, Londra, Collins-Fontana Library, 1969.

Sumner, B.H., Peter the Great and the Emergence of Russia, New York, Collier Book, 1965.

Sumner, B.H., Peter the Great and the Ottoman Empire, Hamden, Conn., Archer Books, 1965.

Tarle, E.V., Russki flot i vneșniaia politika Petra I (Flota rusească și politica externă a lui Petru I), Moscova, 1949.

Tarle, E.V., Severnaia voina (Războiul Nordului), Moscova, 1958.

Treasure, G.R.R., Seventeenth Century France, Londra, Rivingtons, 1966.

Trevelyan, G.M., The English Revolution, 1688-1689, Oxford, Oxford University Press, 1938.

Ustrialov, N.G., Istoria țarstvovania Petra Velikago (Istoria domniei lui Petru cel Mare), 6 vol., Sankt-Petersburg, 1858-1863.

Voyce, Arthur, Moscow and the Roots of Russian Culture, Norman, University of Oklahoma Press, 1964.

Waliszewski, Kazimierz, Peter the Great, New York, Appleton, 1897.

Weber, Friedrich Christian, The Present State of Russia, 2 vol., Londra, W. Taylor, 1723.

Whitworth, Charles, An Account of Russia as it was in 1710, Strawberry Hill, 1758.

Williams, Basil, The Whig Supremacy: 1714-1760, Oxford, Oxford University Press, 1962.

Williams, Neville, Chronology of the Expanding World, 1492-1762, Londra, Cresset Press, 1969.

Wilson, Francesca, Muscovy: Russia Through Foreign Eyes, 1553-1900, Londra, Allen & Unwin, 1970.

Wittram, R., Peter I, Tzar und Kaiser, 2 vol., Gottingen, 1964.

Wolf, John B., Louis XIV, Londra, Victor Gollancz, 1968.

Woodward, David, The Russians at Sea: A History of the Russian Navy, New York, Frederick A. Praeger, 1966.

Ziegler, Gilette, At the Court of Versailles: Eye-Witness Reports from the Reign of Louis XIV, New York, E. P. Dutton 1966.

INDEX*[993]

Academia Franceză de Științe, 585, 730

Academia Rusă de Arte și Științe, 730, 731

Adrianopol, Tratatul de la, 513, 541

Afrosina, amanta țareviciului Aleksei, 599, 600, 609-611, 613, 615-620, 623, 627-629, 636

Ahmed al III lea, Sultanul Sublimei Porți, 490, 494, 495, 497, 512, 535-537

Aleksei, Țareviciul Rusiei, 80, 108, 111, 119, 123, 222, 226, 233, 239, 251, 325, 347, 352, 364, 436, 463, 471, 474, 493, 499, 500, 515, 592-637, 678, 685, 708, 709, 718, 720, 721, 746, 749, 757, 758

Aleksei, Mihailovici, Țarul Rusiei, 18-24, 28-38, 42, 44, 49, 51, 57, 59, 61, 62, 64-68, 72, 76, 77, 79, 86, 106, 108-112, 116, 138, 142, 143, 158, 166, 200, 202, 221, 230, 317, 341, 356, 361, 363, 388, 420, 502

Altranstadt, Tratatul de la, 375-377, 379-382, 473, 496

Amsterdam, 122-124, 127, 143, 150, 162, 170-171, 174-177, 179, 181, 183, 188-189, 191, 193, 203, 204, 206, 207, 211, 225, 269, 271, 306, 341, 349, 360, 549, 550, 571-572, 576, 581, 590, 591, 613-615, 623, 680, 692, 694, 696, 702, 703, 720, 732

Anglia, 68, 84, 93, 111-113, 13-44, 150, 156-157, 168, 171, 179, 181-188, 192-205, 218, 226-228, 236, 240, 243, 256, 263-264, 274-275, 281, 284-285, 288, 297-302, 318, 332, 381-383, 386-387, 400, 511, 522-531, 548, 564, 566-572, 574-576, 590, 635, 636, 641, 650-661, 675, 679, 680, 692, 694, 712, 714, 718, 743, 744

Anna, ducesă de Holstein Gottorp, 349, 744-746, 759,

Anna, Împărăteasa Rusiei, 474, 723, 762

Apraksin, Fiodor, 125, 134, 356, 358, 367, 394-395, 403, 404, 410, 411, 416, 426, 436, 440, 463, 464, 477, 499, 512, 514, 526, 530-532, 534, 547, 555, 556, 563, 607, 631, 656, 657, 659, 663, 671, 672, 679, 683, 684, 688, 691, 696, 717, 722, 737, 741, 755, 758, 759

Arhanghelsk, 121-128, 132, 134, 135, 138, 161, 163, 171, 173, 204, 263, 319, 323, 325, 329, 332, 353, 358, 393, 492, 493, 594, 625, 670, 692, 695, 696, 703

Augustus al II lea, Regele Poloniei, 206, 215, 217, 218, 241, 248, 275-281, 296, 297, 300-307, 315, 319-323, 348, 367-380, 385, 388-392, 400, 415, 420, 472, 473, 475, 478, 496, 500, 515, 520, 535, 536, 541, 543, 564, 565, 593, 596, 654, 701, 743, 744

Azov, 130-145, 161-163, 177, 199, 204, 213-216, 229-231, 243, 259, 261-265, 276-278, 315-317, 324, 341, 358, 359, 363, 364, 435, 436, 439, 491-495, 499, 501, 508, 509, 512-514, 528, 535, 540, 592, 670, 697, 734, 740

Baku, 739, 740

Balk, Matriona, 720, 750, 751

Baltadji Mehmet Pașa, Mare Vizir, 498, 508-512

Baltică, Marea, 18, 23-24, 58, 78, 132, 167, 204, 207, 215-218, 264, 269-276, 297-304, 313, 326-333, 354, 368, 382, 386-389, 397, 403, 428, 471-474, 496, 509, 514, 526-534, 542, 543, 566-570, 575, 576, 613, 619, 639-642, 645, 648-656, 658-662, 686, 695, 699, 730, 731, 734, 742, 761

Bastilia, 583, 584

Bașkiri, 112, 315, 361, 363, 394

Baturin, 418, 423-427, 434, 467, 688

Bender, 495-498, 509, 513, 535-537, 540, 541

Berezina, râul, 388, 399, 401, 403, 404, 409

Brâncoveanu, Constantin, 502-504, 511

Buturlin, Ivan, viceamiral, 100, 117, 119, 126, 128, 310, 311, 463, 546, 576, 631, 755, 760

Cantemir, Dimitrie, 502-506, 511

Carlowitz, tratatul de la, 261, 492

Carol al VI lea, Împăratul Sfântului Imperiu Roman, 210, 541, 557, 614-616

Carol al XI lea, Regele Suediei, 70, 86, 218, 274, 291, 292

Carol al XII lea, Regele Suediei, 158, 210, 265, 271, 272, 276-280, 284, 285, 289, 291-316, 320-324, 327-328, 361-401, 403, 404, 406-418, 421-444, 447-452, 457-469, 471-473, 477, 483, 495-499, 507-517, 522-525, 527, 535-544, 563-569, 575, 590, 593, 616, 637-650, 652, 655, 657, 670, 673, 701, 708, 742, 744-746

Carol Frederic, duce de Holstein Gottorp, 278, 295, 296, 299, 323, 647, 654, 661, 665, 721, 731, 742, 746, 749, 750, 755, 758, 760

Caspică, Marea, 23-24, 76, 111, 330, 349, 361, 676, 686, 697-699, 723, 729, 732, 735-739, 763

Cazaci, 24, 88, 90, 133-142, 214, 228, 289, 310, 315, 316, 324, 334, 335, 361-365, 377, 393-396, 400, 404, 406-408, 411, 415, 416, 418-434, 437-441, 447, 461, 466-469, 489, 495, 498, 501, 507, 536, 568, 656, 657, 659, 734, 735, 738, 739

Cerkasski, Aleksandr Bekovici, cneaz, 734-736

Cerkasski, Mihail, cneaz, 52, 92, 115, 220, 238

Charlotte, prințesă de Wolfenbüttel, 474, 499, 515, 596-598

China, 24, 87, 115, 161, 517, 557, 685, 732, 733

Cnut, 103, 229, 233-238, 240, 318, 626, 631, 634, 670, 691, 705, 716, 751, 760

Constantinopol, 57, 60, 62, 87, 143-144, 161, 261-264, 278, 279, 419, 435, 436, 483-485, 491, 500, 507, 509-512, 565, 575, 605, 616, 618, 664, 680, 681, 763

Crimeea, 24, 74, 88-89, 93-94, 102-104, 114, 133, 134, 261, 263, 278, 317, 420, 433, 434, 437, 443, 465, 466, 483, 484, 491, 497, 498, 513

Cruys, Cornelius, vice amiral, 191, 206, 255, 260, 333, 477, 530, 547, 642, 755

Danemarca, 144, 183, 186, 241, 245, 247, 257, 269, 274, 275, 277, 278, 281, 295-300, 319, 333, 375, 379, 381, 386, 393, 428, 472, 483, 496, 497, 515, 518-520, 524-528, 543, 555, 564-570, 601, 640, 641, 644, 645, 651, 653-655, 675, 686, 698, 745

Dolgoruki, Grigori, cneaz, 565, 603, 724

Dolgoruki, Iacob, cneaz, 75, 92, 108, 159, 162, 603, 631, 669-670, 673-680, 684, 685, 688, 718, 721

Dolgoruki, Iuri, cneaz, 48, 364

Dolgoruki, Mihail, cneaz, 52

Dolgoruki, Vasili, cneaz, 364, 365, 376, 377, 472, 564, 576, 603, 607, 620, 623, 626, 652, 749, 761

Dorpat, 276, 321, 323-325, 344, 366-370, 386, 401, 403

Dresda, 153, 206, 217, 375, 378, 391, 473, 515, 516, 520, 524, 594-599, 603, 751

Du Croy, Carol Eugene, duce, 306-313

Ecaterina, ducesă de Mecklenburg, 564-567, 723, 727, 742, 762

Ecaterina I, Împărăteasa Rusiei, 131, 157, 324, 340, 344-352, 395, 436, 475, 499, 500, 504, 507-511, 515-519, 532, 548, 551, 554, 564, 567-572, 576, 590, 591, 598, 600, 612-614, 626, 627, 634, 652, 676, 685, 688, 713, 716-723, 726, 727, 737-739, 741-764

Ermitaj, pavilion în Peterhof , 124, 547, 553, 763

Eugen, prinț de Savoia, 177, 210-213, 278, 281, 284, 385, 614, 615, 630, 651

Finlanda, 85, 271, 330, 389, 390, 403, 410, 416, 478, 524, 526-531, 534, 599, 640-644, 653, 655, 657, 659, 662, 684

Fiodor al II lea, Țarul Rusiei, 18, 28, 34-38, 44-45, 47-49, 53-55, 65-66, 72

Frederic I, Regele Prusiei, 165, 379, 473, 474, 516, 520, 521

Frederic I, Regele Suediei, 658, 661, 662

Frederic al IV lea, duce de Holstein Gottorp, 295, 299, 300, 323, 639, 640, 642, 654

Frederic al IV lea, Regele Danemarcăi, 275, 278, 281, 295, 296, 298-300, 333, 472, 515, 519, 524, 525, 543, 564, 567, 569-571, 641, 644

Frederic Wilhelm I, Regele Prusiei, 217, 520-525, 543, 557, 564, 566, 568, 570, 571, 644, 653, 654

George I, Regele Angliei, 522, 525, 548, 564, 566, 569-572, 575, 590, 641-643, 650-655, 658, 660-664, 744

Goertz, Georg Heinrich von, baron, 638-645, 649, 650, 701, 744

Golițîn, Vasili Vasilievici, cneaz, 44-45, 49, 51, 81, 83-100, 102-104, 107-110, 113, 114, 223, 233, 239, 282, 420, 491

Gordon, Patrick, general, 71, 83, 87-88, 91, 95, 102-105, 107-116, 118, 119, 125, 126, 128-129, 133-136, 139, 140, 162, 214, 223, 230-233, 241, 248, 250, 255, 260, 277, 342, 348

Grodno, 370-375, 379, 394-401, 403, 431

Gustav Adolf, Regele Suediei, 271-275, 286, 292, 647

Habsburg, Casa Regală, 165, 183, 207-210, 213, 227, 490, 508, 575

Hedwig Sophia, Prințesa Suediei, ducesă de Holstein Gottorp, 291, 295, 368, 496, 639, 648

Hohenzollern, Casa Regală, 165, 521, 523

Iezuiți, 83, 110, 208, 704, 707

Imperiul Otoman, 82, 86, 87, 89, 132, 133, 149, 199, 208, 263, 273, 466, 469, 473, 483-491, 493, 495, 497-499, 501, 511, 513, 514, 535, 540, 541, 664, 740

Ivan al V lea (Alekseevici), Țarul Rusiei, 18, 28, 33, 36, 38-39, 44-45, 48-57, 70-72, 79, 84, 86, 89, 91, 93, 96, 99-102, 104-105, 107, 124, 138, 474, 563, 564, 722, 762

Kalabalîk, 535, 540, 541

Karl Leopold, duce de Mecklenburg, 564-567, 762

Ladoga, Lacul, 272, 301, 324-327, 331-333, 334-368, 394, 547, 625, 673, 674, 693, 697, 698, 705, 716, 754, 759, 762

Leibniz, Gottfried von, 156, 168, 313, 472, 500, 516-517, 593, 599, 675, 730

Leopold I, Împăratul Sfântului Imperiu Roman, 89, 207-211, 213, 243, 489

Lesnaia, bătălia de la, 414-416, 437, 475, 570, 634

Lewenhaupt, Adam Ludwig, conte, 370, 389, 390, 400, 401, 403, 404, 409, 410, 412-415, 418, 426, 447-451, 453-456, 458-461, 464, 466-469, 496

Londra, 109, 122, 150, 156, 158, 186, 192-198, 201, 203, 204, 207, 212, 218, 222, 225, 246, 269, 271, 279, 282, 330, 332, 354, 358, 386-387, 400, 406, 471, 475, 515, 517, 540, 556, 576, 581, 594, 642, 651, 652, 654, 658, 660, 692, 394, 717, 725, 753

Lopuhina, Eudoksia, țarina Rusiei, 79, 81, 93, 97, 120, 125, 213, 222, 225, 226, 245, 347, 592-593, 595, 604, 614, 623-626, 707, 760

Ludovic al XIV lea, Regele Franței, 24, 58, 83, 89, 110, 113, 123, 149, 151-160, 166, 168, 179-188, 195-197, 210, 218, 281-284, 292, 297, 319, 340, 348, 375, 380, 382, 386, 429, 472, 485, 490, 496, 541, 553, 563, 573, 581, 584, 588, 606, 673

Ludovic al XV lea, Regele Franței, 573, 576, 579, 587, 589, 590, 633, 743, 744

Makarov, Aleksei, 357, 676, 680, 682, 712

Marea Ambasadă, 116, 127, 145, 149-151, 156, 159, 160, 162-165, 172, 176, 177, 187-191, 200, 201, 206, 212, 213, 218, 223, 228, 245, 259, 341, 356, 474, 492, 563, 592, 603, 691, 692

Maria (Alexeevna), țarevnă (final), 610, 613, 623-625, 629

Matveev, Artimon Seerghevici, 21, 29-35, 38, 39, 48-55, 71, 79, 83, 111, 125, 131, 420

Menșikov, Aleksandr Danilovici, 73, 161, 165, 174, 176, 190, 192, 200, 242, 259, 324, 327, 328, 330, 332, 336-338, 340-348, 351, 356, 358, 364, 370-374, 376, 378, 387, 394-398, 401-403, 406, 408, 411, 413, 414, 416, 421, 423-426, 431, 436, 439, 443, 446, 452, 455, 457, 463, 464, 468, 473, 475, 496, 499, 516, 517, 519, 520, 524, 525, 533, 546-552, 556, 558, 580, 594, 598, 603, 604, 612, 613, 622, 623, 631, 633, 639, 663, 671-673, 676, 680, 682-684, 686-688, 690, 691, 698, 714, 717, 720, 722, 726, 730, 741, 749-752, 756, 757, 759-761, 765

Moldova, 484, 501, 502-504, 506, 507, 720, 737, 741

Mons, Anna, 115, 220, 225, 245, 345, 348, 592, 720, 749

Mons, Wilhelm, 749-752, 755

Narva, 260, 272, 273, 301-307, 313-316, 318-320, 324, 325, 331, 343, 353, 356, 359, 366, 367, 386, 388, 396, 404, 408, 416, 428, 441, 454, 472, 594, 633, 653, 657, 673, 680, 707

Narișkîn, Ivan, 45, 48, 53-55, 71, 103, 620

Narișkîn, Lev Kirilovici, 97, 107, 120, 142, 161, 225, 249, 253, 258, 276

Natalia Narișkîna, țarină, 29, 36, 38, 45, 48-54, 56, 71, 72, 77-81, 94, 95, 97, 103, 107, 109, 111, 121, 123-125, 348

Neva, râul, 58, 77, 197, 269, 271, 272, 301, 325-336, 338, 343, 354, 366, 368, 371, 386, 387, 389, 394, 410, 416, 477, 514, 517, 518, 533, 543-548, 550, 552, 555, 560, 594, 599, 600, 662, 663, 677, 686, 687, 695, 697-699, 705, 717, 719, 729, 746, 754, 759, 764

Nikon, patriarh, 61-69, 231, 254, 669, 707

Novodevicie, mănăstire, 105, 106, 240, 241, 760

Olanda, 76, 78, 93, 113, 119, 123, 127, 138, 144, 150, 152, 159, 166-192, 195-197, 201-203, 206, 218, 255, 261, 264, 274-275, 278, 297, 298, 319, 333, 381, 386, 387, 391, 395, 521, 525, 550, 553, 563, 571, 572, 575, 576, 581, 590, 591, 604, 641-643, 664-677, 680, 694, 714, 728, 729, 732

Orléans, Philippe de, duce, 574, 575, 578, 579, 586, 633, 743

Osterman, Andrei, 357, 564, 565, 576, 642-645, 650, 655, 657, 661, 680, 682, 693, 720, 745, 755, 759-762, 764

Paris, 58, 109, 152, 159, 160, 193, 207, 210, 279, 282, 284, 336, 428, 549, 553, 556, 563, 572, 574, 576-592, 614, 616, 623, 627, 632, 674, 680, 704, 723, 725, 729, 730, 743, 744, 747, 758

Patkul, Johann Reinhold von, 274-277, 301, 323, 324, 331, 366, 377-379, 593, 649

Peterhof, 349, 549, 552, 561, 628, 655, 729, 742, 753, 761

Petru al II lea, (Alexeevici), Împărat, 18, 601, 625, 760-763

Petru al III lea, Împărat, 745, 760, 762, 763

Piotr Petrovici, țarevici, 564, 591, 592, 601, 622, 628, 692, 720, 721, 746

Pitici, 32, 34, 43, 53, 85, 121, 128, 154, 161, 168, 188, 486, 557-560, 601

Polonia, 18, 23, 24, 60, 64, 82, 86-90, 93, 94, 104, 119, 133, 149, 161, 165-167, 177, 206, 214-218, 241, 245, 247, 261, 271, 272, 274, 275, 277-279, 281, 298, 300, 301, 304, 306, 316, 320-323, 327, 343, 346, 348, 349, 353, 366-371, 374-378, 381, 385, 388-391, 393-396, 399-403, 411, 419, 421, 422, 424, 433, 437, 440, 441, 443, 444, 465, 466, 471-473, 478, 483, 489, 491, 496, 497, 499, 500, 502, 508, 509, 512, 514-516, 518, 519, 522, 524, 535, 537, 540, 541, 565, 566, 570, 575, 585, 590, 596, 597, 616, 629, 653, 654, 664, 669, 686, 687, 701, 708, 711, 743, 744, 755, 760

Poltava, 88, 89, 117, 265, 270, 280, 315, 353, 355, 356, 359, 382, 396, 415, 427, 432, 437-441, 443, 444, 446, 448, 450, 451, 455-457, 461-464, 467, 468, 470-475, 477, 478, 483, 495-497, 499, 501, 502, 504, 507, 511, 515, 518, 522, 527, 532, 543, 545, 546, 550, 552, 590, 596, 634, 641, 670, 677, 686, 690, 691, 709, 718, 763, 764

Praskovia, Saltîcova, țarină, 71, 138, 224, 334, 347, 563, 564, 717, 722, 723, 742, 750, 762

Preobrajenskoe, 80, 91, 92, 95-98, 107, 109, 110, 115, 117-119, 124, 128, 131, 133, 138, 139, 143, 161, 220, 222, 226, 229, 231, 233, 237, 275-243, 245, 250, 251, 255, 276-278, 294, 310, 341, 342, 345, 359, 367, 413, 414, 457, 471, 475, 499, 533, 593, 595, 621, 622, 676, 713, 718, 726, 732, 738, 741, 752, 758, 763

Pressburg, 74, 117, 119, 128, 132

Prokopovici, Feofan, Arhiepiscop de Novgorod, 471, 663, 708-711, 748, 755, 758

Prusia, 165, 217, 379, 386, 472-474, 516, 518-525, 543, 557, 564-566, 568, 570, 575, 601, 639, 640, 642, 644, 645, 651, 653, 664, 675, 686, 688, 694

Prut, 264, 347, 349, 499, 502-506, 509, 511-515, 517-519, 535, 540, 541, 598, 642, 671, 709, 739, 747

Riga, 163-166, 269-273, 275-279, 297, 302-304, 306, 321, 324, 389, 400, 403, 409, 414, 415, 471, 473, 474, 477, 478, 496, 518, 528, 531, 545, 570, 610, 619, 623, 641, 686, 695, 735, 745, 749, 755

Romanov, familia regală, 18-20, 56, 79, 109, 746

Romodanovski, Fiodor, cneaz, 115, 117, 119, 126, 128, 135, 140, 162, 214, 220, 223, 225, 233, 234, 237-239, 242, 248, 249, 255, 259, 367, 463, 470, 475, 533, 555, 670, 714, 718

Sinodul Beat, 117, 118, 245, 754

Sobieski, Ian, regele Poloniei, 86, 89, 133, 149, 166, 316, 385, 388, 491

Sofia (Alexeevna), țarevnă și regentă, 35, 36, 39, 44, 45, 48, 49, 54-56, 58, 59, 71, 72, 74, 75, 78, 79, 81-87, 89-107, 112, 114, 120, 125, 131, 159, 161, 214, 233, 234, 240, 241, 282, 316, 320, 420, 491, 492, 595, 616

St. Petersburg, 58, 153, 197, 269, 329-338, 343, 347, 349, 352-354, 358, 359, 366, 367, 374, 386-389, 394-396, 398, 401, 403, 410, 416, 437, 464, 473, 474, 474-478, 499, 508, 513, 514, 517-519, 525, 526, 529, 531, 545, 546, 548-552, 555-557, 560, 563, 564, 571, 591, 592, 595, 598, 599, 604, 609, 610, 613, 622-630, 632, 633, 644, 650, 652, 653, 655, 660-662, 664, 670, 671, 673, 676-684, 686, 687, 692, 694-697, 699, 702-706, 709, 712, 713, 715-717, 719, 720, 723, 724, 726-730, 732, 734, 735, 741-748, 750, 751, 754, 755, 758, 759, 761, 762

Streliți, 46-59, 71, 74, 82-76, 92-106, 109, 115, 119, 121, 127, 128, 131, 133, 134, 141, 143, 162, 177, 214, 216, 229-234, 237-245, 251, 253, 255,

277, 310, 342, 359, 362, 485, 593, 625, 766

Suedia, 23, 24, 60, 70, 77, 84, 86, 157, 164-166, 204, 215, 218, 244, 259, 260, 264, 269-279, 281, 283, 286, 288, 292, 293, 295, 297, 298, 300, 301, 303, 304, 313, 319-322, 324, 327, 338, 368, 369, 380-382, 384-390, 400, 427, 428, 443, 448, 464, 466, 468, 472, 473, 476, 477, 483, 495-497, 508, 509, 513-515, 518, 521, 522, 524-529, 534-537, 541-544, 563, 565-570, 575, 598, 637-645, 647-650, 652-675, 692, 701, 709, 721, 725, 736, 741, 742, 745, 761

Șafirov, Piotr, 276, 356, 357, 379, 508-513, 526, 546, 564, 565, 576, 590, 603, 621, 631, 642, 675, 676, 680, 691, 735, 749, 751, 752

Șein, Aleksei, 139, 141, 142, 162, 177, 214, 215, 220, 221, 222, 228, 230-233, 238, 239, 248, 342

Șeremetiev, Boris, conte și feldmareșal, 48, 51, 90, 92, 108, 127, 133, 134, 136, 137, 162, 227, 228, 258, 259, 302, 304, 305, 310, 315-317, 323, 324, 326, 327, 344, 345, 356, 357, 362, 363, 366, 367, 370, 371, 394, 403, 404, 406, 408, 413, 416, 418, 423, 424, 427, 431, 439, 457, 464, 470, 471, 474, 475, 477, 478, 499, 503, 504, 508, 512, 519, 565, 596, 601, 603, 672, 680, 682, 718

Șeremetiev, Mihail, colonel, 509, 513

Tătari, 24, 29, 40, 46, 60, 74, 85, 87-91, 94, 98, 108, 112, 113, 132-136, 138, 139, 261, 263-265, 289, 317, 334, 411, 419, 433-437, 444, 464, 465, 468, 476, 484, 491, 492, 494, 495, 498, 504, 506-508, 510, 811, 526, 535-540, 546, 675, 767

Țarskoe Selo, 747

Ucraina, 24, 83, 86, 89, 90, 94, 132, 134, 138, 215, 261, 263, 264, 314, 316, 361, 363, 404, 416, 418-427, 429, 431, 433, 437, 483, 491, 497-499, 501, 512, 514, 518, 526, 596, 629, 657, 687, 761

Utrecht, 183, 188, 541, 571, 572, 575, 615

Veneția, 138, 144, 150, 153, 161, 212, 214, 215, 261, 263, 316, 337, 338, 354, 428, 484, 489, 493, 529, 545, 619, 620, 680, 692

Versailles, 33, 40, 58, 152-156, 159, 160, 168, 181, 195, 209, 210, 216, 217, 224, 271, 282, 284, 428, 549, 552, 573, 574, 583, 587, 588, 590, 634

Viena, 86, 87, 136, 150, 153, 165, 166, 203, 206-209, 211-213, 216, 218, 225, 233, 243, 246, 247, 261, 273, 279, 316, 319, 343, 354, 377, 380, 474, 484, 489, 521, 523, 541, 542, 557, 576, 594, 596, 611, 612-617, 619, 623, 630, 704

Valahia, 502, 504, 541, 542, 737

William al III lea, Regele Angliei, 111, 143, 182, 201, 383, 650

---

[993]* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.

EUROPA
ÎN TIMPUL LUI
PETRU CEL MARE
OCEANUL ARCTIC
NORVEGIA
SUEDIA
FINLANDA
RUSIA
MAREA NORDULUI
IRLANDA
MAREA BRITANIE
DANEMARCA
MAREA BALTICĂ
ESTONIA
LIVONIA
Riga
LITUANIA
PRUSIA
Königsberg
Stockholm
Christiania
Moscova
Kazan
Astrahan
OCEANUL
ATLANTIC
POLONIA
UCRAINA
Poltava
Azov
HANOVRA
SAXONIA
SFÂNTUL IMPERIU ROMAN
BAVARIA
Paris
Viena
FRANȚA
ELVEȚIA
AUSTRIA
UNGARIA
MOLDOVA
VALAHIA
BOSNIA
SERBIA
MUNTENEGRU
SPANIA
Madrid
SARDINIA
Roma
NAPOLI
Adrianopol
Constantinopol
MAREA NEAGRĂ
MAREA CASPICĂ
IMPERIUL
OTOMAN
MAREA MEDITERANĂ

Neva, cu amplasarea Peterburgului,
a Kronstadtului şi a Schlusselburgului
FINLANDA
St. PETERSBURG
INGRIA
O hartă a oraşului
ST. PETERSBURG
aşa cum se afla el în anul 1716,
împreună cu o hartă a portului său, a
Râului Neva şi a ţinutului învecinat,
precum şi cu un plan al
Castelului Kronstadt
INSULA VASILIEVSKO
INSULA BEREZOV
INSULA ST PETERSBURG
NEVA
PARTE DIN FINLANDA
KRONSTADT

Țarul Petru I, „cel Mare“ (1672-1725)

Mama lui Petru, Țarina Natalia Narîșkina

Petru interogându-l pe fiul său, Aleksei

Sora vitregă a lui Petru, țarevna Sofia Alekseevna (1657-1704); regentă în perioada în care au fost minori frații ei, Petru I și Ivan al V-lea

Ecaterina I (1684-1727), a doua soție a lui Petru cel Mare

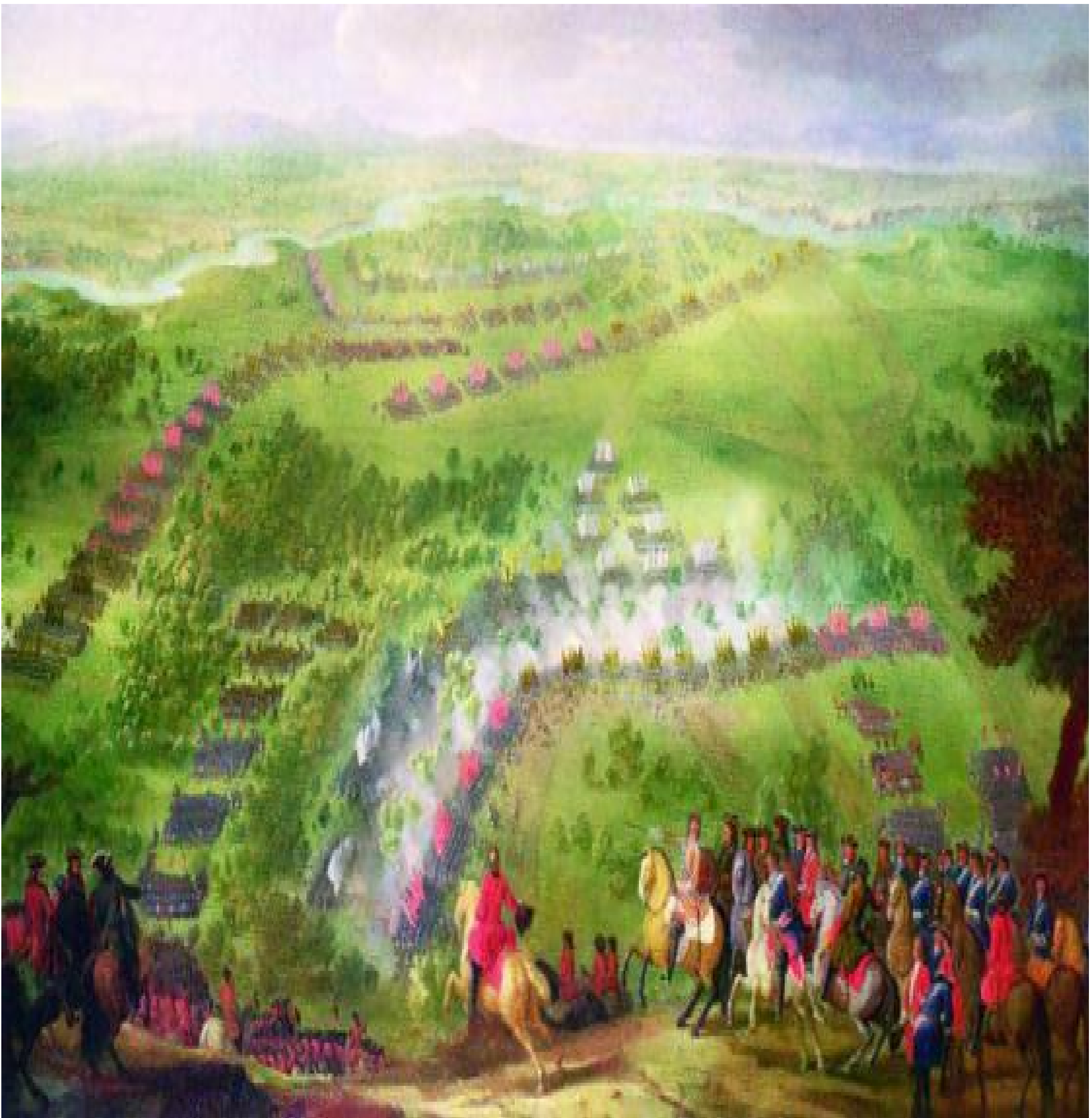
Fiica lui Petru, Elisabeta Petrovna (1709-1762), împărătească a Rusiei

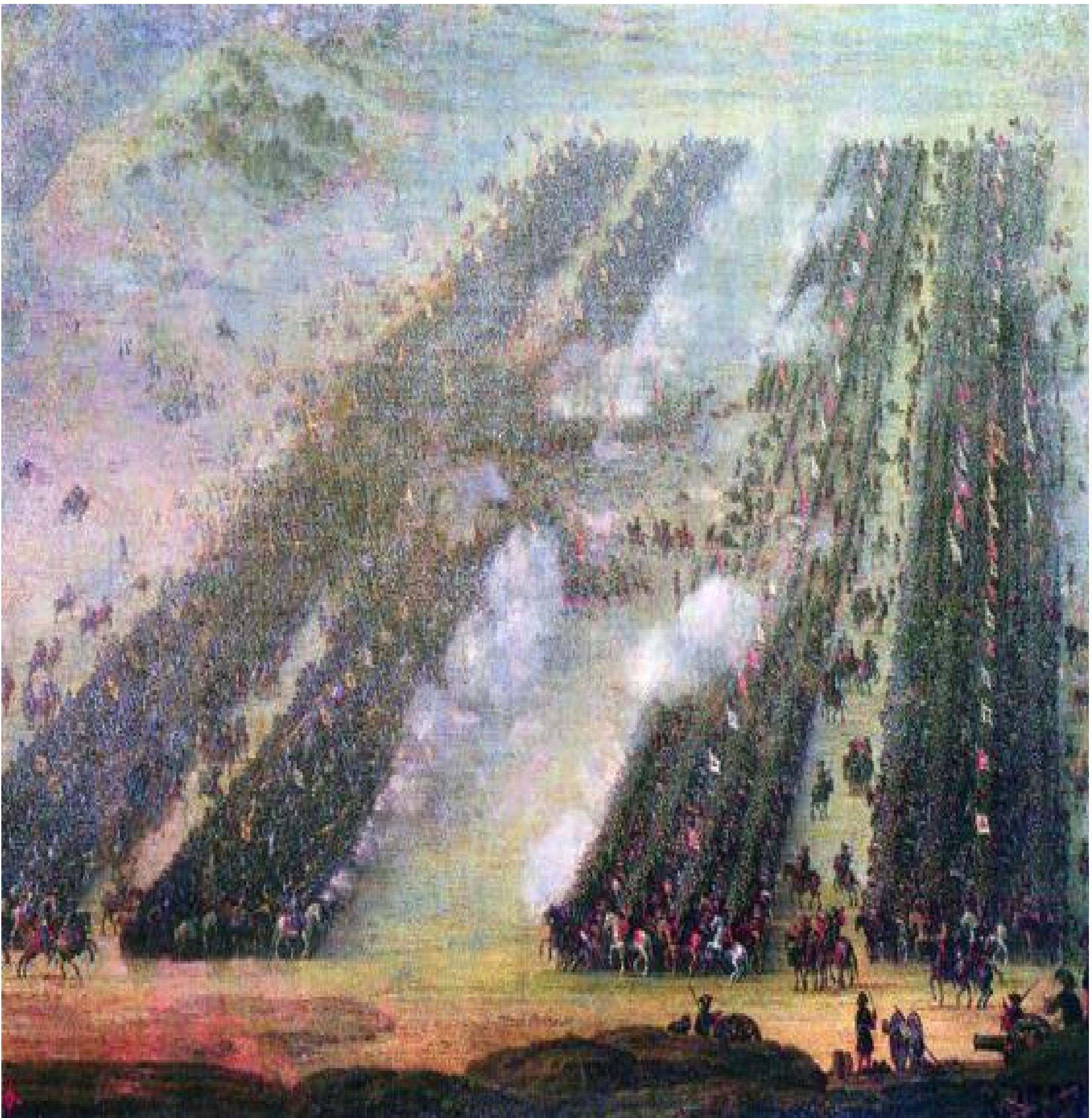
Aleksandr Danilovici Menșikov

John Churchill, Primul Duce de Marlborough

Bătălia de la Lesnaia, 1708

Victoria zdrobitoare a lui Petru împotriva suedezilor, în bătălia de la Poltava, 1709

Petru cel Mare pe șantierul naval din Deptford

Executarea streliților

Table of Contents

Cover Page
Petru cel Mare
Lista planșelor
Lista hărților
Partea întâi – Vechea Moscovie
Capitolul 1. Vechea Moscovie
Capitolul 2. Copilăria lui Petru
Capitolul 3. „O tânără de o mare inteligență“
Capitolul 4. Revolta streliților
Capitolul 5. Marea Schismă
Capitolul 6. Jocurile lui Petru
Capitolul 7. Regența Sofiei
Capitolul 8. Detronarea Sofiei
Capitolul 9. Gordon, Lefort și Compania Veselă
Capitolul 10. Arhanghelsk
Capitolul 11. Azov
Partea a doua – Marea Ambasadă
Capitolul 12. Marea Ambasadă în Europa Occidentală
Capitolul 13. „Este imposibil să-l descrii“
Capitolul 14. Petru în Olanda
Capitolul 15. Prințul de Orania
Capitolul 16. Petru în Anglia
Capitolul 17. Leopold și Augustus
Capitolul 18. „Aceste lucruri vă încurcă“
Capitolul 19. Foc și cnut
Capitolul 20. Printre prieteni
Capitolul 21. Voronej și Flota de Sud
Partea a treia – Marele Război al nordului
Capitolul 22. Stăpâna Nordului
Capitolul 23. Tunurile să decidă
Capitolul 24. Carol al XII-lea
Capitolul 25. Narva
Capitolul 26. „Nu trebuie să ne pierdem capul“

Capitolul 27. Fondarea orașului Sankt-Petersburg
Capitolul 28. Menșikov și Ecaterina
Capitolul 29. Mâna autocratului
Capitolul 30. Încurcătură poloneză
Capitolul 31. Carol în Saxonia
Capitolul 32. Marele drum spre Moscova
Capitolul 33. Golovcin și Lesnaia
Capitolul 34. Mazepa
Capitolul 35. Cea mai rea iarnă din câte au existat
Capitolul 36. Strângerea forțelor
Capitolul 37. Poltava
Capitolul 38. Capitularea de lângă râu
Capitolul 39. Roadele Poltavei
Partea a patra – Pe scena Europei
Capitolul 40. Lumea sultanului
Capitolul 41. Eliberatorul creștinătății balcanice
Capitolul 42. Cincizeci de lovituri pe Prut
Capitolul 43. Campania germană și Frederic Wilhelm
Capitolul 44. Coasta Finlandei
Capitolul 45. Kalabalîk
Capitolul 46. Veneția Nordului
Capitolul 47. Un ambasador raportează
Capitolul 48. A doua călătorie în Occident
Capitolul 49. „Regele este un om puternic...“
Capitolul 50. Un vizitator la Paris
Capitolul 51. Educația unui moștenitor
Capitolul 52. Un ultimatum patern
Capitolul 53. Fuga țareviciului
Capitolul 54. Viitorul la judecată
Capitolul 55. Ultima ofensivă a lui Carol
Capitolul 56. Regele George pătrunde în Marea Baltică
Capitolul 57. Victoria
Partea a cincea – Noua Rusie
Capitolul 58. În serviciul statului
Capitolul 59. Comerț prin decret
Capitolul 60. Cel mai mare de sub Dumnezeu
Capitolul 61. Împăratul din Sankt-Petersburg

Capitolul 62. La Marea Caspică
Capitolul 63. Apusul
Epilog
Genealogia dinastiei Romanov 1613-1917
Mulțumiri
Bibliografie selectivă
Index